

Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu

Vəfəddin İbəyev

**Suverenliyin zəfər yolu:
reallaşan ideyalar, hüquqi
əsaslar, siyasi paralellər**

Bakı-2025

Vəfaddin İbayev. “Suverenliyin zəfər yolu: reallaşan ideyalar, hüquqi əsaslar, siyasi paralellər”. Bakı-2025, 466 səh.

Kitab müasir Azərbaycan tarixində ən böyük qələbə, dövlət suverenliyinin bərpasını şərtləndirən 44 günlük İkinci Qarabağ müharibəsi dövründə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin xalqa müraciətləri, çıxışları və müsahibələrinin üç istiqamətdə təhlilinə həsr olunmuşdur.

Nəşrdə Ulu Öndər Heydər Əliyev və Prezident İlham Əliyevin Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli ilə bağlı ideyalarının - ordu quruculuğu, vətənpərvərlik ruhunun yüksəldilməsi, beynəlxalq müstəvidə Azərbaycanın ədalətli mövqeyinin təsdiqi, “bir millət, iki dövlət” münasibətlərinin yüksək səviyyəyə çatdırılması və s. məsələlərin reallaşdırılması araşdırılaraq təhlil olunmuşdur.

İkinci Qarabağ müharibəsi beynəlxalq hüquq, beynəlxalq humanitar hüquq, beynəlxalq cinayət hüququ prizmasından dəyərləndirilərək Azərbaycan ordusunun fəaliyyətinin hüququayğunluğu, beynəlxalq cinayət törətmiş təcavüzkarların cinayət məsuliyyətinə alınmasının zəruriliyi əsaslandırılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin xalqa müraciətləri, çıxışları və müsahibələrində söylədiyi fikirlər Attila, Yuli Sezar, Çingiz xan, Əmir Teymur, Səlahəddin Əyyubi, Vudro Vilson, Uinston Çörçill, Şarl de Qoll, Atatürk, Konstantin Jukov və digərlərinin fəaliyyətləri ilə siyasi paralellər aparılmaqla, Nürnberq prosesinin sənədləri, eyni zamanda Qurani-Kərimin ayələri və “Kitabi-Dədə Qorqud”da əksini tapanlarla müqayisəli şəkildə təqdim olunmuşdur.

Kitab 44 günlük İkinci Qarabağ müharibəsindəki qələbənin diplomatik, hüquqi, siyasi və mənəvi aspektləri ilə maraqlanan geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Mündəricat

Ön söz.....	7
I fəsil	
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin xalqa müraciəti.....	13
II fəsil	
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Təhlükəsizlik Şurasının iclasında çıxışı.....	35
III fəsil	
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Rossiya-1” telekanalına müsahibəsi.....	56
IV fəsil	
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Mərkəzi Hərbi Klinik hospitalda müalicə olunan hərbcilərlə görüşü.....	64
V fəsil	
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Əl-Cəzirə” televiziya kanalına müsahibəsi.....	88
VI fəsil	
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Əl-Ərəbiyə” televiziya kanalına müsahibəsi.....	103
VII fəsil	
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “TRT Haber” televiziya kanalına müsahibəsi.....	115
VIII fəsil	
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Rusiyanın “Perviy Kanal” televiziyasına müsahibəsi.....	129
IX fəsil	
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin CNN-Türk televiziyasına müsahibəsi.....	141
X fəsil	
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Euronews” televiziyasına müsahibəsi.....	151
XI fəsil	
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin xalqa müraciəti....	160

XII fəsil

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “CNN International” televiziya kanalına müsahibəsi.....171

XIII fəsil

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Sky News” televiziya kanalına müsahibəsi.....179

XIV fəsil

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Rusiyanın RBK televiziya kanalına müsahibəsi.....187

XV fəsil

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Haber Global” televiziya kanalına müsahibəsi.....193

XVI fəsil

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Haber Türk” televiziya kanalına müsahibəsi.....203

XVII fəsil

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “France 24” televiziya kanalına müsahibəsi.....209

XVIII fəsil

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “RIA Novosti” agentliyinə müsahibəsi.....218

XIX fəsil

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Türkiyənin NTV televiziyasına müsahibəsi.....224

XX fəsil

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Türkiyənin “A Haber” televiziya kanalına müsahibəsi.....236

XXI fəsil

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin xalqa müraciəti....248

XXII fəsil

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Rusiyanın TASS İnformasiya Agentliyinə müsahibəsi.....258

XXIII fəsil

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin xalqa müraciəti....267

XXIV fəsil

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Yaponiyanın “Nikkei” qəzetinə müsahibəsi.....275

XXV fəsil

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Fransanın “Figaro” qəzetinə müsahibəsi.....286

XXVI fəsil

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin ABŞ-nin “Fox News” televiziya kanalına müsahibəsi.....299

XXVII fəsil

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin İtaliyanın RAI-1 televiziya kanalına müsahibəsi.....305

XXVIII fəsil

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin İnterfaks agentliyinə müsahibəsi.....314

XXIX fəsil

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin İtaliyanın “La Repubblica” qəzetinə müsahibəsi.....327

XXX fəsil

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Efe İnformasiya Agentliyinə müsahibəsi.....336

XXXI fəsil

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “BBC News”a müsahibəsi.....348

XXXII fəsil

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Şuşa şəhərinin azad olunması ilə bağlı xalqa müraciəti.....361

XXXIII fəsil

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin xalqa müraciəti....422

Nəticə.....450

“Atamın yolu mənim üçün bir işıq yoludur. Onun siyasətini davam etdirmək mənim onun oğlu kimi və Prezident kimi borcumdur”.

**İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti**

ÖN SÖZ

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi erməni separatçıları tərəfindən Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ ərazisinin Ermənistana birləşdirilməsi məqsədilə başlanmışdı. Dağlıq Qarabağın əzəli Azərbaycan torpaqları olmasına baxmayaraq, həmin ərazilərin “Böyük Ermənistan” xəlyasının bir hissəsi kimi nəzərdən keçirilməsi xalqlar arasında münaqişəni tədricən alovlandıraraq böyük faciələrə yol açdı.

Qarabağ xanlığının əsasını 1748-ci ildə Pənahəli xan qoymuşdu. “Gülüstan” (1813-cü il) və “Türkmənçay” (1828-ci il) müqavilələrindən sonra Qarabağın erməniləşdirilməsi prosesi üçün şərait yaradıldı. Həmin müqavilələr nəticəsində tarixi bir ədalətsizliklə Azərbaycan torpaqları iki dövlət – İran və Rusiya arasında bölüşdürülmüşdü.

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin “Türkmənçay” müqaviləsilə bağlılığının digər bir cəhəti onda təzahür edirdi ki, müqavilənin 15-ci maddəsinə əsasən, İran vilayətlərindən Rusiyaya sərbəst keçmək üçün bir il vaxt verilmişdi. Müqavilənin bu maddəsindən, əsasən, İranda yaşayan erməni əhalisinin Zaqafqaziya köçürülməsi üçün istifadə edilmişdi. 1828-ci ildən etibarən İran və Türkiyədən İrəvan və Qarabağa erməni əhalisinin kütləvi köçürülməsi başlanmış və bu, müqavilədə nəzərdə tutulduğu kimi bir il deyil, uzun müddət davam etmişdi.

SSRİ dövründə Azərbaycanda Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin yaradılması ilə ermənilərin milli azlıqda olması probleminin öz həllini tapmasına baxmayaraq, Ermənistan SSR ərazisində yaşayan azərbaycanlılara muxtariyyət verilməməsi tarixi ədalətsizlik kimi qiymətləndirilməli idi.

Azərbaycan ərazisində Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti statusunda yaşamalarına baxmayaraq, ermənilərin Azərbaycana qarşı millətçi-separatçı siyasəti aşağıdakı istiqamətlərdə davam edirdi:

- a) Dağlıq Qarabağı Azərbaycan SSR-dən qoparmaq;
- b) Azərbaycan SSR-in ərazilərinə yiyələnmək;
- c) Ermənistan SSR-dən azərbaycanlıların köçürülməsinə nail olmaq.

Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə gəldiyi ərəfədə Azərbaycan Respublikası daxili çəkişmələr səbəbindən vətəndaş müharibəsi astanasında idi. Bu, həm də müxtəlif bölgələrdə ayrı-ayrı şəxslərə tabe olan silahlı dəstələrin mövcudluğunda, silahlı dəstələr arasında qarşıdurmada və ölkədə ümumi vahid rəhbərlik altında ordunun olmamasında özünü göstərirdi. Digər tərəfdən, Ermənistan Respublikası nəinki Dağlıq Qarabağı (Xankəndi, Şuşa, Xocalı, Əsgəran, Xocavənd, Ağdərə, Hadrut), eləcə də ətrafdakı Laçın və Kəlbəcər rayonlarını işğal etmişdi. Ölkənin mövcudluğu üçün son dərəcə təhlükəli olan iki problem – ölkə daxilində vətəndaş müharibəsi və Ermənistan tərəfindən Azərbaycan ərazilərinin işğalının davam etdirilməsi, həmçinin başqa çətinliklər – iqtisadi tənəzzül, qaçqınlar və məcburi köçkünlər məsələsi, ordunun dağılması, mənəvi eniş və s. böhran vəziyyətinə səbəb olmuşdu.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin və bu münaqişənin doğurduğu müharibənin dayandırılması və həlli isə kifayət qədər çətin və ağırlı problem idi. Əvvəla, düşmən kifayət qədər əraziləri işğal etmiş və orada möhkəmlənmişdi, Ermənistan ordusu ilə Dağlıq Qarabağın silahlı birləşmələri Laçın və Kəlbəcərin işğalı nəticəsində birləşmək və vahid mənbədən təchiz olunmaq imkanı əldə etmişdi. Ermənistan Respublikasını dünyanın bir çox dövlətləri, o cümlədən BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvləri olan ABŞ, Rusiya, Fransa kimi dövlətlər dəstəkləyir, ona müxtəlif yardımlar göstərirdilər. Ermənistanın müharibədə uğur qazanmasının səbəblərindən biri də “Böyük Ermənistan” planının illər ərzində hazırlanması və bu planın həyata keçirilməsini dünyanın bir çox dövlətlərini əhatə edən erməni diasporunun ardıcıl dəstəkləməklə Ermənistanı maliyyə və siyasi yardımla təmin etmək üçün səmərəli fəaliyyət göstərməsi idi.

Heydər Əliyev münaqişənin sülh yolu ilə həll edilməsinin tərəfdarı olsa da, bunun heç vaxtla mümkün olmayacağı təqdirdə Azərbaycan Respublikasının nəyin bahasına olursa-olsun, yəni güc tətbiq etməklə də olsa, öz ərazilərini işğaldan azad edəcəyini bildirirdi. Bu isə işğal olunmuş torpaqların güzəşt edilməsinin Azərbaycanla Ermənistan arasında aparılan danışıqların mövzusunı təşkil edə bilməyəcəyinə dəlalət edirdi: “Azərbaycan xalqı bundan sonra öz gücünü daha da toplayacaq və əgər bu müharibəni başqa yolla qurtarmaq mümkün olmasa, işğal edilmiş torpaqlarımız nəyin bahasına olursa-olsun, erməni işğalçılarından təmizlənəcək, Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü təmin ediləcəkdir”¹.

Heydər Əliyev üçün sülhün ilkin şərti Azərbaycanın işğal altında olan torpaqlarının işğaldan azad edilməsi idi. Bu məqsədlə atəşkəs dövründə düşmən üzərində tam üstünlüyə malik ordu yaradılmalı, ədalətli və möhkəm sülh üçün zəmin hazırlanmalı idi: “Sülhün başlıca şərti bundan əvvəl işğal olunmuş torpaqların tamamilə azad edilməsidir. Təcavüzkarı cilovlamağa qadir döyüş qabiliyyətli ordu yaradılması sülhə doğru yolda eyni dərəcədə mühüm vəzifədir”².

Heydər Əliyev həyatının sonuna qədər haqqa, ədalətə inanır və bütün varlığı ilə Ermənistan ilə Azərbaycan arasında silahlı münaqişənin beynəlxalq hüququn prinsiplərinə əsasən Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində sülh yolu ilə həll edilməsinə çalışır və hesab edirdi ki, Azərbaycan Ordusunun gücü, insanların vətənpərvərliyi bu haqq işində etibarlı təminat və səmərəli vasitə olacaqdır. 8 may 2003-cü il tarixində faşizm üzərində qələbənin 58-ci ildönümü münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciətində Heydər Əliyev yazırdı: “Biz inanırıq və İkinci dünya müharibəsinin tarixi də göstərir ki, zora söykənən siyasət, işğala və təcavüzə əsaslanan, başqa xalqlara nifrət və düşmənçilik təbliğ edən ideologiya gec-tez məhvə məhkumdur. Bu gün Azərbaycan xalqının güclü ordusu, müasir tələblərə cavab verən silahlı qüvvələri vardır. Xalqımız bilməlidir ki, Azərbaycan rəhbərliyi ərazilərimizin azad edilməsi üçün beynəlxalq hüququn və diplomatiyanın bütün

¹ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Birinci kitab, s. 435

² Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Birinci kitab, s. 279

imkanlarından istifadə edəcək. Ordumuzun gücü, insanlarımızın vətənpərvərliyi isə bu haqq işimizdə etibarlı təminat və səmərəli vasitə olacaqdır”³.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizama salınmasında ən düzgün, Azərbaycanın maraqlarına cavab verən yolun Heydər Əliyevin yolu, onun mövqeyi olmasını hesab edən İlham Əliyev deyirdi: “...bizim üçün ən ağırlı problem olan Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli istiqamətində Azərbaycanın tutduğu mövqe dəstəklənir. Bu mövqe Heydər Əliyevin mövqeyidir və yeganə düzgün bir mövqedir. Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa olunmalıdır. İşğalçı qüvvələr torpaqlarımızdan çıxmalıdır. Çox şadam ki, keçirdiyim bütün ikitərəfli görüşlərdə, bütün rəsmi səfərlərdə, dövlət başçıları ilə apardığım söhbətlərdə bu mövqe dəstəklənir. Çünki bu, məntiqə, beynəlxalq hüquq normalarına əsaslanır... Əlbəttə, həyat yerində durmur, qarşımıza yeni tələblər çıxır. Amma prinsiplial istiqamət, ideoloji istiqamət dəyişməz olaraq qalır. Bu, Heydər Əliyev fəlsəfəsidir, siyasətidir, ideologiyasıdır, biz hamımız ona sadıqıq”⁴.

İlham Əliyev Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həllində iki əsas amilə – haqq, ədalət və beynəlxalq hüquqa əsaslanırdı. İstər haqq, ədalət, istərsə də beynəlxalq hüquq zor gücünə ərazinin işğalını yolverilməz hesab edir, bu haqsızlığın isə zor gücünə bərpasına bəraət qazandırır. Həm haqq, ədalət, həm də beynəlxalq hüquq Ermənistanın silahlı qüvvələrinin Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindən çıxarılmasını tələb edirdi: “Ölkəmiz müharibə şəraitindədir. Bizim işimiz haqq işidir. Biz heç kəsin torpağını işğal etməmişik, heç kəsin də torpağında gözümlər yoxdur. Bizim ərazi bütövlüyümüz pozulubdur, torpaqlarımız işğal altındadır. Azərbaycan xalqı, Azərbaycan ordusu hər an öz ərazi bütövlüyünü bərpa etmək üçün lazımı addımlar ata bilər”⁵.

Azərbaycanın iqtisadi və hərbi cəhətdən güclənməsi onun özünə güvənərək problemlərini həll etmək üçün zəmin yaradırdı. Uzun illərin təcrübəsi göstərirdi ki, tələyüklü məsələlərin həllində Azərbaycan yalnız özünə, öz xalqına, onun gücü və qüdrətinə güvənməlidir: “...biz ancaq öz gücümüzə arxalanmalıyıq. O dövr bitdi. Biz müstəqilliyimizi əldə edəndə bəziləri düşünürdü ki, Azərbaycana kimsə gəlib yardım etməlidir. Biz dünyaya bu baxışlarla yanaşırdıq. Hesab edirik ki, bizim haqlı olmağımız dünya tərəfindən dərhal qəbul edilməlidir və təcavüzkar Ermənistan cəzalandırılacaqdır. Ümid edirdik ki, kimsə gəlib bizə yardım edəcək, kimsə bizim üçün nəşə tikəcək, nəşə edəcəkdir. Artıq bu yoxdur və lazım da deyil”⁶.

Reallığı sözdə deyil, işdə dəyərləndirmək, mövcud vəziyyəti analiz edərək qərar qəbul etmək İlham Əliyevə xas xüsusiyyət idi. O, təkcə özünə münasibətdə deyil, başqalarına münasibətdə də reallıqdan çıxış edir və rəqiblərindən də bunu gözləyirdi. Reallıq isə Ermənistan dövləti və onun rəhbərlərinə sağlam düşüncə

³ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Qırx beşinci kitab, s. 7

⁴ İlham Əliyev. İnkişaf-məqsədimizdir. Üçüncü kitab, s. 93

⁵ İlham Əliyev. İnkişaf-məqsədimizdir. Dördüncü kitab, s. 55

⁶ İlham Əliyev. İnkişaf-məqsədimizdir. On dördüncü kitab, s. 28

ilə vəziyyətə yanaşmanı tələb edirdi: “Biz həmsədr ölkələrdən etimad tədbirləri haqqında dəfələrlə eşidirik. Ən gözəl etimad tədbiri erməni işğalçı qüvvələrinin Azərbaycan torpaqlarından çıxarılmasıdır. Başqa etimad tədbiri ola bilməz. Nə qədər ki, torpaqlarımız işğal altındadır, müharibə bitmiş hesab oluna bilməz. Mən dəfələrlə demişəm ki, müharibə davam edir. Müharibənin birinci mərhələsi başa çatıb. Əgər Ermənistan istəmirsə ki, ikinci mərhələ başlasın, onda düzgün nəticə çıxarsın, işğal edilmiş torpaqlardan öz xoşu ilə çıxsın”⁷.

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin nizama salınmasında vasitəçilik missiyasının üzvləri ilə Azərbaycanın mövqeyində fərqli cəhətlər məhz ədalət və ədalətli sülhün özünə olan münasibətdə idi. Vasitəçilər hər hansı formada olursa olsun sülhün tərəfdarı idilərsə, Azərbaycan və onun dövlət başçısı ədalətli sülh arzulayırdı: “Hazırda biz sülh şəraitində yaşamırıq, doğrudur, atəşkəs şəraitidir, ancaq müharibə vəziyyətində yaşayırıq. Bunu hamı bilməlidir. Müharibə bitməyib. Müharibənin birinci mərhələsi başa çatıb. Ancaq ikinci mərhələ də başlanmağa bilər. Heç kim bunu istisna edə bilməz. Biz müharibə istəmirik, biz sülh istəyirik. Eyni zamanda, biz torpaqlarımızı istəyirik. Ermənistan, əlbəttə, indiki vəziyyəti, status-kvonu saxlamaq istəyir. Vasitəçilərin də əsas istəyi və fəaliyyətinin əsas məhiyyəti ondan ibarətdir ki, müharibə başlamasın. Biz də müharibə istəmirik. Kim istəyər ki?! Ancaq biz onlardan fərqli olaraq torpağımızı istəyirik. Dədə-baba torpağımızı geri istəyirik. Biz bu istəkdə haqlıyıq”⁸.

2016-cı ilin Aprel döyüşləri və sonrakı döyüşlər göstərdi ki, cəbhə bölgəsində, silahlı münaqişənin, döyüşlərin aparıldığı bölgələrdə yaşayan insanların düşməyə də, öz ordusuna da, dövlətinə də, ən əsası isə yaşadığı torpağa da münasibəti dəyişib. Aparılan döyüşlərin bütün çətinliklərinə, tank, top mərmilərinin, raketlərin yaşayış evlərini, mülki əhalini hədəfə almasına baxmayaraq, insanlar əzmkarlıq nümayiş etdirir, orduya, dövlətə, onun rəhbərinə inam ifadə edərək hər cür əzab-əziyyəti mərdliklə dəf edir, yaşayış evlərini tərk etmir və orduya dəstək verirlər. Bütün bunlar müstəqillik illərinin, həmin illərdə dövlətə, orduya ləyaqətli rəhbərliyin bəhrəsi idi. İnsanlarda dövlətə, onun başçısına, orduya yaranmış inam və sevgi, ordu ilə xalqın, xalqla iqtidarın birliyi məhz döyüş meydanında, bu meydanla təmasda olan ərazilərdə özünü təzahür etdirirdi. İlham Əliyev 2016-cı ildə Aprel döyüşlərindən sonra tərtərlilərlə görüşündə deyirdi: “Gəlmişəm sizi görüm, bu ağır günlərdə sizinlə bərabər olum, öz hörmətimi, məhəbbətimi ifadə edirəm. Siz burada düşmənlə üz-üzə yaşayırsınız, təmas xəttinə 200 metr məsafə var. Siz öz torpağınızda, Azərbaycan torpağında yaşayırsınız, özü də möhkəm durursunuz!.. Sizin kimi insanlar xalqımızın qürur mənbəyidir”⁹.

44 günlük Ermənistan-Azərbaycan müharibəsi məhz Ermənistanın təxribatları nəticəsində və Ermənistan tərəfindən başlandı. Ermənistanın davranışları

⁷ İlham Əliyev. İnkişaf-məqsədimizdir. Altmış üçüncü kitab, s. 85

⁸ İlham Əliyev. İnkişaf-məqsədimizdir. Altmış dördüncü kitab, s. 114

⁹ İlham Əliyev. İnkişaf-məqsədimizdir. Yetmiş dördüncü kitab, s. 12-13

müharibənin başlanmasını artıq zərurətə çevirmişdi. Azərbaycan xalqı, Azərbaycan dövlətinin başçısı müharibəni arzulamasa da, Ermənistanın müharibə təklifini qəbul etməkdə haqlı idi. Çünki 44 günlük müharibə bizi zəfərə – suverenliyə qovuşdurdu.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 sentyabr 2024-cü il tarixli “Azərbaycan Respublikasında Dövlət Suverenliyi Gününün təsis edilməsi haqqında” Sərəncamında Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi ilə bağlı keçilən yol bu cür təsvir olunur: “Ermənistan Respublikası 1990-cı illərin əvvəllərindən başlayaraq Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinin tələblərini kobud şəkildə pozaraq Azərbaycan Respublikasına qarşı işğalçılıq siyasəti həyata keçirmiş və hərbi gücdən istifadə edərək ölkəmizin beynəlxalq səviyyədə tanınmış ərazisinin 20 faizini işğal etmişdir. Ermənistanda və işğal olunmuş Azərbaycan torpaqlarında azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə aparılmış, insanlıq əleyhinə cinayətlər və hərbi cinayətlər nəticəsində şəhər və kəndlərimiz viran edilmiş, ölkəmizin təbii resursları talan olunmuş, dövrümüzün ən dəhşətli faciələrindən olan Xocalı soyqırımını törədilmişdir.

Ermənistanın yeni işğalçılıq planlarına, növbəti hərbi təcavüz cəhdinə və ardıcıl təxribatlarına cavab olaraq 2020-ci il sentyabrın 27-də başlamış 44 günlük Vətən müharibəsi nəticəsində Azərbaycan Silahlı Qüvvələri Ermənistan ordusunu darmadağın etmiş və tarixi Zəfər qazanmışdır. Azərbaycan öz torpaqlarını 30 illik işğaldan azad edərək ərazi bütövlüyünün bərpasına və BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinin yerinə yetirilməsinə nail olmuşdur”¹⁰.

“Suverenliyin zəfər yolu: reallaşan ideyalar, hüquqi əsaslar, siyasi paralellər” kitabı Ermənistanın havadarlarının köməyi ilə Azərbaycan Respublikasının 20 faizdən artıq ərazisini işğal edib 30 il müddətində nəzarəti altında saxladıqdan sonra 2020-ci il sentyabrın 27-də yeni torpaqların işğalı məqsədilə başladığı 44 günlük İkinci Qarabağ müharibəsi zamanı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin xalqa müraciətləri, çıxışları və müsahibələrinin təhlili əsasında yazılmışdır.

İlham Əliyevin xalqa müraciətləri, çıxışları və müsahibələri əsasən üç istiqamətdə – Azərbaycan torpaqlarının işğaldan azad edilməsi ilə bağlı ideyaların reallaşdırılması, torpaqların işğaldan azad edilməsinin hüquqi əsasları və siyasi paralellər əsasında tədqiq edilmişdir.

Azərbaycan torpaqlarının işğaldan azad edilməsi ilə bağlı Ulu Öndər Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin fikir və ideyaları ilk növbədə münaqişənin sülh yolu ilə ədalətli həllinə əsaslanırdı. Münaqişənin sülh yolu ilə həlli eyni zamanda ordu quruculuğunda yüksək standartlara çatmanı, ordunun yeni texnika və texnologiyalarla təchiz olunmasını, əsgər və zabitlərin yeni nəslinin vətənpərvərlik ruhunda yetişdirilməsini, ölkənin iqtisadi qüdrətinin artırılmasını, həqiqi müttəfiq və “qardaş” dövlətlərlə tərəfdaşlığın

¹⁰ Azərbaycan Respublikasında Dövlət Suverenliyi Gününün təsis edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı // <https://president.az/az/articles/view/66855>

möhkəmləndirilməsini, Ermənistanın havadarlarının neytrallaşdırılmasını, Ermənistanın təcavüzkar dövlət olmasını təsdiq edən və işğal altında olan torpaqların güc tətbiq etməklə azad olunması üçün hüquqi əsasların mövcud olması barədə beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qərar və qətnamələrin qəbul olunmasına nail olmanı, iqtidarla xalqın vahidliyini tələb edirdi. Kitabda konkret misallar göstərməklə həmin ideyaların İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilməsi istiqamətləri, onların reallaşdırılması yolları və vasitələri təsvir edilmişdir.

İlham Əliyevin xalqa müraciətləri, çıxışları və müsahibələrində irəli sürdüyü fikirlər beynəlxalq hüququn müxtəlif sahələrinin normalarına əsaslandığına görə onların hüquqi təhlili BMT-nin Nizamnaməsi, həmin təşkilat çərçivəsində bağlanmış müqavilələr, qəbul edilmiş sənədlər, beynəlxalq humanitar hüquq normaları, Cenevrə və Haaqa Konvensiyaları, beynəlxalq insan hüquqları, beynəlxalq cinayət hüququ normalarına istinadla təhlil edilmiş, həmin fikirlərin hüquqi əsasları müvafiq beynəlxalq qurumların təcrübəsi ilə əsaslandırılmışdır.

Kitabda münaqişənin sülh yolu ilə həllinin üstünlüyü, təcavüzə qarşı mübarizə, hərbi əməliyyatların aparılması qaydaları, ədalətli sülhə nail olmaq üçün dünya dövlətləri ilə əlaqələr, müharibə dövründə diplomatik bacarıqların nümayiş etdirilməsinin tarixin müxtəlif dövrlərində baş vermiş hadisələrlə paralelləri göstərilmiş, İlham Əliyevin fikir və düşüncələri, yüksək bilik və bacarığa əsaslanan fəaliyyəti müxtəlif istiqamətlər üzrə konkret paralellərə istinadla şərh edilmişdir.

Bu cəhətdən İlham Əliyevin təcavüz və təcavüzkarə qarşı vaxtında mübarizəyə qalxmanın zəruriliyi barədə fikirlərinin, Vətənin müdafiəsinə qalxmaqla bağlı çağırışlarının, hərbi əməliyyatların aparılması zamanı Ali Baş Komandan kimi fəaliyyətinin Vudro Vilson, Uinston Çörçill, Şarl de Qoll, Cüzeppe Qaribaldi, Vyacheslav Molotov, İosif Stalin, Attila, Atatürk, Çingiz xan, Səlahəddin Əyyubi, Əmir Teymur, Yuli Sezar, Konstantin Jukov və digərlərinin fəaliyyətləri ilə, Nikkolo Makiavellinin, Mahatma Qandinin, Lev Nikolayeviç Tolstoyun, Sun Tzunun, Frenk Edkokun, Martin Lüterin, Plutarxın fikirləri ilə, Nürnberq prosesinin sənədləri ilə, eyni zamanda milli-mənəvi sərvətimiz olan Qurani-Kərimin ayələri ilə və “Kitabi-Dədə Qorqud”da əksini tapanlarla paralel təhlili diqqəti cəlb edir.

**Məhəmməd Quluzadə,
“Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu”
publik hüquqi şəxsin
İdarə Heyətinin sədri**

I FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN XALQA MÜRACİƏTİ

27 sentyabr 2020-ci il

**“Biz haqq yolundayıq. Bizim işimiz haqq işidir.
Biz zəfər çalacağıq!”**

Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyi tərəfindən məlumat verildirdi ki, sentyabrın 27-də saat 06:00 radələrində Ermənistan silahlı qüvvələri atəşkəs rejimini kobud surətdə pozaraq Azərbaycan Ordusunun cəbhə zonasında yerləşən mövqelərini, Tərtər rayonunun Qapanlı, Ağdam rayonunun Çıraqlı və Orta Qərvənd, Füzuli rayonunun Alxanlı, Şükürbəyli və Cəbrayıl rayonunun Cocuq Mərcanlı kəndlərini iri çaplı silahlar, minaatanlar və müxtəlif çaplı artilleriya qurğularından intensiv atəşə tutub.

Ermənistan silahlı qüvvələrinin cəbhəyanı ərazilərdə sıx şəkildə yaşayan mülki insanları və obyektləri atəşə tutması qəsdən və hədəflənmiş şəkildə həyata keçirilib. Mülki əhali və hərbi qulluqçular arasında həlak olan və yaralananlar barədə məlumatlar var. Çoxsaylı evlərə və mülki obyektlərə ciddi ziyan dəyib.

Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycan ərazilərinə növbəti silahlı hücumu ilə əlaqədar sentyabrın 27-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev xalqa müraciət etdi.

İlham Əliyev xalqa müraciətində ilkin olaraq həmin gün səhər Ermənistan silahlı qüvvələrinin bir neçə istiqamətdən müxtəlif növ silahlardan, o cümlədən ağır artilleriyadan istifadə edərək Azərbaycanın yaşayış məntəqələrini, eyni zamanda, hərbi mövqelərini atəşə tutması barədə məlumat verirdi. Məlumatda, həmçinin qeyd olunurdu ki, düşmən atəşi nəticəsində mülki əhali və hərbiçilər arasında itkilər, yaralananlar var.

Prezident şəhidlərə Allahdan rəhmət diləyir və xalqı əmin edirdi ki, onların qanı yerdə qalmayacaqdır: “Azərbaycan Ordusu hazırda düşmənin hərbi mövqələrinə atəşlər, zərbələr endirir və bu zərbələr nəticəsində düşmənin bir çox hərbi texnikaları sıradan çıxıb”.

Müraciətdə nəzərə çatdırılan məsələlərdən biri də Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzkar hərəkətlərinin təkrar olunması ilə bağlı idi. Baş verənləri erməni faşizminin növbəti təzahürü kimi qiymətləndirən İlham Əliyev bildirirdi ki, “son vaxtlar Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təxribatları müntəzəm xarakter almışdır. İyul ayında Ermənistan-Azərbaycan dövlət sərhədinin Tovuz istiqamətində yenə də artilleriya atəşi nəticəsində hərbiçilərimiz və bir mülki şəxs həlak olmuşdur. Heç kəsə sirr deyil ki, ilk atəşi, o cümlədən artilleriya atəşini Ermənistan açıbdır və ilk həlak olanlar da məhz Azərbaycan hərbiçiləri olmuşdur. Azərbaycan düşməne

layiqli cavabını verdi və düşmən bir santimetr irəliyə gedə bilmədi. Düşmən dayandırıldı, ölkəmizin ərazi bütövlüyü qorundu. Sarsıdıcı zərbələr nəticəsində Ermənistan tərəfi məcbur olub acı məğlubiyyətlə razılaşıdı”.

Ümumiyyətlə, qeyd olunmalıdır ki, Ermənistanla Azərbaycan arasında atəşkəs barədə razılıq əldə edildikdən sonra Ermənistan tərəfi mütəmadi olaraq atəşkəsi pozmuş, lakin hər dəfə də layiqli cavabını almışdır. 2016-cı ilin aprel döyüşləri də məhz ermənilərin təxribatı ilə başlanmış, lakin Azərbaycan Ordusu cavab tədbirləri nəticəsində əhəmiyyətli üstünlüyə nail olaraq Azərbaycan ərazilərinin bir hissəsini azad etmiş və həmin tarixdən sonra ermənilərin hər bir təxribatı Azərbaycan Ordusunun onlar üzərində əsaslı üstünlüyünü nümayiş etdirmişdir.

İyul ayında Tovuz istiqamətində baş vermiş təxribata cavab olaraq Azərbaycan Ordusu yenidən əhəmiyyətli üstünlük əldə etməsinə, Ermənistan sərhədlərini keçib onun içərilərinə doğru irəliləmək iqtidarında olmasına baxmayaraq, sərhəd xəttini keçməmiş, döyüşü dayandırmışdı: “Mən bu barədə demişəm, bir daha demək istəyirəm, əgər bizim istəyimiz olsaydı, hərbi döyüşləri Ermənistan ərazisinə keçirə bilərdik. Ancaq bizim Ermənistan ərazisində hərbi hədəflərimiz yoxdur və belə olan halda bir neçə gündən sonra atəş dayandırılmışdır”.

İşıq yolu həqiqətləri özgə torpaqlarının işğalını deyil, Azərbaycan torpaqlarının işğaldan azad edilməsini zəruri hesab edirdi: “Biz faciəli bir dövrdə yaşayıyıq. Lakin bu faciə, uğursuzluqlar Azərbaycan xalqının iradəsini qırmaıb. Xalqımızın gücü və iradəsi var və əmin ola bilərsiniz ki, xalq gücünü toplayacaq, birləşəcək, öz torpaqlarını qaytaracaq, işğal olunmuş torpaqlardan erməni silahlı qüvvələri qovulacaq və Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü təmin ediləcəkdir. Biz nəyin bahasına olursa-olsun, bu məqsədə çatmalıyıq. Əmin olun ki, həyatımın son dəqiqəsinə qədər, son nəfəsimədək bu yoldan dönməyəcəyəm”¹¹.

Azərbaycanın dövlət başçısı kimi İşıq yolu həqiqətlərini həyata keçirməyi qarşısına məqsəd qoymuş İlham Əliyev xalqın iradəsini ifadə edərək Azərbaycanın heç bir dövlətin, o cümlədən Ermənistanın da ərazilərinə göz dikmədiyini, təcavüzkar niyyətin Azərbaycana deyil, Ermənistana xas xüsusiyyət olduğunu bəyan edirdi. İyul ayında Tovuz istiqamətində baş vermiş təxribatın qarşısı alındıqdan sonra Azərbaycan silahlı qüvvələrinin Ermənistan sərhədlərini keçməməsi də məhz bunun sübutu idi. Azərbaycan dövləti bununla beynəlxalq hüquqa, BMT Nizamnaməsinə, ATƏT-in Helsinki Yekun Aktının sərhədlərin toxunulmazlığı, ərazi bütövlüyü, dövlətlərin suverenliyi prinsiplərinə sadiqliyini bir daha nümayiş etdirirdi.

İlham Əliyev Azərbaycan dövlətinin erməni təxribatına qarşı silahlı qüvvələrdən istifadə etməkdə hədəfinin Ermənistanın növbəti təcavüzünün qarşısını almaq, Azərbaycan torpaqlarının düşmənin işğalından azad edilməsi olduğunu, Azərbaycanın Ermənistan torpaqlarında hərbi hədəfinin olmamasını bir daha rəsmi qaydada bəyan etdi.

¹¹ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Birinci kitab, s. 188

Müraciətdə diqqət yetirilməli olan məsələlərdən biri də atəşkəsin növbəti dəfə məhz Ermənistan tərəfindən pozulması və Azərbaycan silahlı qüvvələrinin özünümüdafiəyə qalxmaqla əks-hücum əməliyyatları keçirməsi ilə bağlı idi. Bu fakt Ermənistanın təcavüzkar niyyətini, Azərbaycanın isə beynəlxalq hüquqa əsasən özünümüdafiəni həyata keçirməsini təsdiq edirdi.

İlham Əliyev müraciətində Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyinin həyata keçirdiyi siyasətin məqsədlərini də açıqlayır, Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyinin son vaxtlar Azərbaycanı yeni işğalla hədələməkdə davam etdiyini bəyan edirdi. Ermənistan rəhbərləri Azərbaycanın yeni ərazilərini işğal etməyi qarşılarına məqsəd qoymuş, bunu planlarına daxil etmiş, niyyətlərini isə gizlətmirdilər. İlham Əliyev izah edirdi ki, Azərbaycanın yeni torpaqlarının işğalı üçün silahlı təxribata başlayan Ermənistan bununla daha iki aralıq məqsədə nail olmağa çalışırdı:

Birinci aralıq məqsəd, ölkə rəhbərliyinin Azərbaycandan düşmən obrazı yaradıb Ermənistanda mövcud olan çox ciddi sosial, iqtisadi və siyasi məsələlərdən əhalinin fikrini yayındırmaqla böhran vəziyyətində hakimiyyətlərini qorumaq, onun mövcudluq müddətini uzatmağa cəhdə ifadə olunurdu. Mövcud hakimiyyət “Azərbaycan qorxusu”nu önə çəkib müharibəyə başlamağı, yeni ərazilər əldə etməklə hakimiyyətlərinin faydalılıq effektivə nail olmağı, özlərinə inamı artırmağı düşünürdü.

Ermənistanın yeni müharibəyə başlamaq arzusu işğal edilmiş torpaqlarda son vaxtlarda hərbi təlimlər keçirməsində də ifadəsini tapırdı. Həmin təlimlər Ermənistanın növbəti təxribatı idi. Təlimlər Azərbaycana hücum, yeni torpaqları işğal etmək məqsədinin açıq şəkildə nümayişi idi. İlham Əliyevin haqlı olaraq qeyd etdiyi faktlar onu göstərirdi ki, “regionda təhlükə mənbəyi Ermənistandır və onun çirkin siyasətidir”.

Ermənistanın siyasi rəhbərliyinin ölkələrində mövcud olan çox ciddi sosial, iqtisadi və siyasi məsələlərdən ölkə əhalisinin fikrini yayındırmaq cəhdi hakimiyyətlərinin bacarıqsızlığının təzahürü idi. Ölkəni, xalqı idarə etmək bacarığı olmayan rəhbərlər dövlət başçısı kimi öhdələrinə götürdükləri vəzifələri yerinə yetirə bilmədikdə, aciz vəziyyətə düşdükdə müxtəlif vasitələrə əl atır, xilas üçün nə dərəcədə qanuni, humanist, ədalətli olmasından asılı olmayaraq yeni yollar axtarırlar.

Tarix bu cür hallara şahidlik edir. Məsələn, XI əsrin axırlarında Papa II Urban, belə demək olarsa, xristianlıq adlanan super dövlətin başçısı idi. Bu dövlətin ərazisi bütünlükdə Avropanı və mərkəzi Konstantinopol olan Şərqi Roma imperiyasını əhatə edirdi. Amma Urbanın bir çox problemləri vardı. Hər şeydən əvvəl ona Konstantinopoldan kömək üçün müraciət gəlmişdi: Səlcuq türkləri İslam dünyasında irəliləməkdə idi və onlar on yeddi il əvvəl Anadoluda, hazırda Türkiyənin qərbində yerləşən Nikeya şəhərini ələ keçirmişdilər. 325-ci ildə xristianlar burada böyük şura keçirərək qəbul etdikləri əhklamlara tabe olacaqlarını rəsmən elan etmişdilər. Bu tarixdən sonra, 800 il ərzində Nikeya onların təbəçiliyində olmuş və xristianların əsas mərkəzi kimi tanınırdı.

İkinci problem isə bölünmə idi. Həmin dövrdə xristianlıqda da haçalanma mövcud idi və mərkəzləri Roma və Konstantinopol olmaqla iki yerə ayrılmışdı. Bu parçalanmanın əsasında duran məsələ Ata, Oğul və Müqəddəs Ruh mövzusu idi. Ortodokslar Müqəddəs Ruhun Atadan gəldiyinə, katoliklər isə Ata və Oğuldan gəldiyinə inanırdılar. Xristian olmayanlara kənardan qəribə görünən bu ehkamlarla bağlı iki tərəf arasında münaqişə mövcud idi. “Və Oğuldan” mənası verən “Filioque” maddəsi 1020-ci ildən etibarən xristianlığın Qərb qolunun əsas inancına çevrilmişdi. Ən qəribəsi ondadır ki, nə Papa, nə də Patriarx bu məsələdə razılığa gələ bilirdi və elə bu gün də vəziyyət belədir.

Üçüncü problem-Papanın “həyətyanı sahəsi” olan Qərbi Avropa, xüsusilə də Fransa xaos içərisində idi. Papa imperatorla rəqabət aparır, baronlar öz aralarında döyüşür, sadə xalq isə əziyyət çəkirdi. Belə vəziyyətdə Urbanın tapdığı həll yolu liderlərin ayağa qalxmış xalqın öhdəsindən gəlməsi üçün yaxşı üsul idi: ləyaqətli mübarizə ilə xarici qüvvələrlə döyüşmək.

Papa üçün daha bir fürsət isə 1095-ci ilin noyabr ayında yarandı. Həmin vaxt fransız liderlər cənub-şərqi Klermontda toplaşmışdı və Papa bu fürsətdən istifadə edərək 300 yepiskop, cəngavərlər və adi əhəlidən ibarət kütlə qarşısında çıxış edərək dedi: “Bu günə qədər inanlı insanlara qarşı ədalətsiz mübarizə aparanlar artıq dinsizlərə qarşı döyüşməli, öz qardaşları və qohumları ilə savaşırlar əsl barbarlara qarşı vuruşmalıdır”. Onun bu çıxışı öz “bəhrəsini” verdi: 700 il əvvəl Roma imperiyasının dağılmasından sonra barbarçılığın əsarətinə düşmüş və geriləmiş Avropa yavaş-yavaş dirçəlməyə başladı. 800-cü ildə Böyük Karl özünü yeni qurulan Müqəddəs Roma imperiyasının hökmdarı elan edərək bu siyasi prosesin başlanğıcını qoydu¹².

Ermənistanın ikinci aralıq məqsədi münaqişənin sülh yolu ilə nizama salınması istiqamətində danışıqlar prosesini pozmaq idi. Ermənistan rəhbərliyi siyasi, diplomatiya müstəvisində Azərbaycanın haqlı tələblərinə qarşı durmaq iqtidarında olmadığını dərk edərək, danışıqlardan yayınır, müxtəlif bəhanələrlə danışıqların baş tutmasının qarşısını alır, mövcud “status-kvo”nu qorumaq, yəni Azərbaycan ərazilərinin erməni işğalı altında qalmasının davam etdirilməsinə nail olmaq istəyirdi.

Yeni Azərbaycan torpaqlarının işğalı ermənilərin uzun zamanlardan bəri qarşılarına məqsəd qoyduqları “Böyük Ermənistan” xülyasının tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirilməlidir. Görünür, Ermənistanın siyasi rəhbərliyi ermənilərin bu xülyasına öz töhfəsini verməyi arzulamaqla, öz adını “Böyük Ermənistan” yaradanların siyahısına daxil etmək, “erməni qəhrəmanı” olmaq istəyində idi.

Mütəmadi olaraq atəşkəsi pozmaq, müxtəlif formalarda Azərbaycana qarşı hədə-qorxu gəlmək, yeni torpaqların işğalına başlayacağını bəyan etmək Ermənistanın təcavüzkar siyasətinə xidmət edən diplomatiyasının üsullarından idi. Ümumiyyətlə, rəqiblərə mütəmadi olaraq hədə-qorxu gəlmək təcavüzkar

¹² John Man. Səlahəddin. Həyatı, əfsanəsi və islam imperiyası. Bakı-2019, s. 33

dövlət və onun rəhbərlərinə xas xüsusiyyətdir. İlham Əliyev Ermənistan rəhbərliyinin siyasətini və fəaliyyətini alman faşistlərinin siyasətinə oxşatmaqda haqlı idi. 1933-cü ilin yanvarında Almaniyada faşizm hakimiyyətə yiyələnəndən sonra “Mənim mübarizəm” kitabında Hitler və onun tərəfdaşlarının təcavüzkar niyyətləri hədə-qorxu formasında ifadəsini tapmışdı. Məsələn, kitabda Fransaya münasibətdə qeyd olunurdu ki, “Fransa-bizim ən qorxulu düşmənimizdir. Bu xalq yəhudilərin dünyaya ağalığı məqsədilə, zəncilərlə getdikcə daha çox qarışmağa meyilli olmaqla, Avropada ağ irq üçün daimi təhlükədir... Fransa ilə mübarizə ölüm-dirim mübarizəsinə çevrilməlidir”.

Fransanın darmadağın edilməsi, fransız xalqının siyasi iradəsinin qəti sındırılması Hitlerin kitabında nəzərdə tutduğu müharibənin əsas və birinci vəzifəsi idi. Bundan əlavə, Hitler sübut etməyə çalışırdı ki, Fransanın darmadağın edilməsi Almanıyanın gələcək xarici siyasətinin müvəffəqiyyətinin ilkin şərtidir¹³.

Hitler hesab edirdi ki, “onun qarşıda qoyduğu vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün hərbiçilərin köməyinə diplomatlar gəlməlidir. Lakin köhnə diplomatiya Almaniyaya nəinki lazım deyil, hətta zərərli...”.

“Mən zorakılıq siyasəti aparıram, mənəviyyat və “şərəf məcəlləsi”nin qayğısına qalmadan bütün vasitələrdən istifadə edirəm... Siyasətdə mən heç bir qanun tanımıram. Siyasət elə oyundur ki, onda bütün biciklərə yol verilir və qaydalar oyunçuların bacarığından asılı olaraq dəyişir”¹⁴.

Əlbəttə, oxşar siyasəti həyata keçirən Ermənistanın baş nazirinin “Qarabağ Ermənistandır və nöqtə”, “biz yeni torpaqlar əldə etmək üçün müharibəyə başlayacağıq” deməsi onların faşist xislətindən xəbər verirdi.

Birinci Qarabağ müharibəsində Azərbaycan torpaqlarının işğalı Azərbaycana böyük maddi zərər vurmaqla yanaşı, Ermənistanın qazanc mənbəyinə çevrilmişdi. Bu cəhətdən Ermənistanın yeni qazanc əldə etmək arzusu da istisna edilə bilməz. Keçən əsrin sonlarında işğal olunmuş ərazilərin vəziyyəti, ermənilərin xalqımıza məxsus maddi nemətləri daşına kimi söküb-daşması, onlarca şəhər və qəsəbəni, yüzlərlə kəndi xarabazara çevirməsi bu vəhşiliklərin əyani sübutu idi. İşğal olunmuş ərazilərdəki təbii sərvətlərin-qızıl, mis və digər yataqların qanunsuz istismarı, meşələrin kəsilib-doğranmaqla talan edilməsi ermənilərin özgə əmlakına hərisliyinə dəlalət edirdi. Bu cür hərəkətlərin beynəlxalq humanitar hüquqla qadağan olunmasına baxmayaraq, Ermənistanın humanitar hüququn həmin normalarını pozması göz qabağında idi¹⁵.

İlham Əliyev qeyd edirdi ki, Ermənistanın riyakar, qeyri-konstruktiv və yalançı siyasəti nəticəsində hazırda danışıqlar faktiki olaraq dayanıbdır. Belə ki, Ermənistanın danışıqların pozulmasına yönəlmiş təxribatları Ermənistan

¹³ История дипломатии. Том третий. Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919-1939 гг), Москва-Ленинград-1945, с. 714-715

¹⁴ Yənə orada, s. 463

¹⁵ Vəfəddin İbayev. Ermənistan beynəlxalq hüquq normalarını pozmaqda davam edir. Beynəlxalq həyat, 1998, № 1, s. 12-22

rəhbərliyi tərəfindən verilən bəyanatlarda da öz əksini tapır: “Ermənistanın baş naziri bir il bundan əvvəl işğal edilmiş torpaqlarda – Xankəndidə demişdir ki, “Qarabağ Ermənistandır və nöqtə”. Birincisi bu, yalandır, Qarabağ Azərbaycandır və mən bu məsələ ilə bağlı öz fikirlərimi dəfələrlə bildirmişəm. Qarabağ Azərbaycandır və nida işarəsi. İkincisi, bu təxribat xarakterli bəyanat faktiki olaraq danışıqlar prosesinə vurulan böyük zərbə idi. Əgər Ermənistanın baş naziri deyirsə ki, “Qarabağ Ermənistandır”, onda hansı danışıqlardan söhbət gedə bilər?! Bununla paralel olaraq, Ermənistanın rəhbərliyi artıq iki il ərzində dəfələrlə bəyan edir ki, Azərbaycan Ermənistanla yox, qondarma “Dağlıq Qarabağ respublikası” ilə danışıqlar aparmalıdır. Bu da danışıqlar prosesinə vurulan böyük zərbədir. İlk növbədə, Azərbaycan heç vaxt oyuncaq xunta rejimi ilə hər hansı bir danışıqlar aparmayacaq. İkincisi, danışıqlar formatını dəyişdirmək cəhdləri bir daha onu göstərir ki, Ermənistanın əsas məqsədi danışıqları pozmaq və status-kvonu saxlamaqdır. Halbuki ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədr ölkələrinin dövlət başçıları dəfələrlə bəyan etmişlər ki, status-kvo qəbul edilməzdir və bu, o deməkdir ki, işğala son qoyulmalıdır”.

İlham Əliyevin status-kvonun davam etməsinin yolverilməzliyi və işğala son qoyulması tələbi beynəlxalq hüquqa əsaslanırdı. Uzun müddət status-kvoya Azərbaycanın riayət etməsinin yeganə məqsədi Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə beynəlxalq hüquq normalarına əsasən nizama salınmasının tərəfdarı olmasında idi. Çünki sülh yolu hər iki tərəf üçün daha rahat, itkisiz, millətlər arasında ədavəti qızıqdırmadan, gələcək üçün əməkdaşlıq perspektivləri açan bir yol idi. Lakin Ermənistan tərəfi Azərbaycanın sülhməramlı niyyətini başa düşmək istəmədi. Onlar münaqişənin sülh yolu ilə həll olunmasına lal, kar, kor münasibət nümayiş etdirərək erməni xalqı üçün yarana biləcək iqtisadi faydaları görə bilmədilər.

Müasir beynəlxalq hüquq dövlətin ərazisini onun BMT-yə daxil olduğu vaxt mövcud olan sərhədləri çərçivəsində tanıyır və həmin sərhədlərin toxunulmazlığını qəbul edir. Ermənistanın işğal etdiyi ərazilər BTM-də Azərbaycan sərhədləri daxilindəki Azərbaycan əraziləri kimi tanınır.

Beynəlxalq hüquq normaları dövlətin ərazi bütövlüyünə və özünün inkişaf yolunu sərbəst şəkildə müəyyən etmək imkanına təminat verir. BMT Nizamnaməsi və bir sıra beynəlxalq-hüquqi sənədlər hər bir dövlətin ərazi bütövlüyünə beynəlxalq birlik tərəfindən hörmət edilməsi prinsipini təsbit edir. Hər bir dövlət başqa dövlətin ərazi bütövlüyünə, siyasi müstəqilliyinə və ya vahidliyinə qarşı yönəlmiş, özündə zorakılıq və zorakılığın tətbiqi təhlükəsini təmsil edən, BMT Nizamnaməsinin məqsəd və prinsipləri ilə bir araya sığmayan hər hansı bir hərəkətdən çəkinməlidir.

Azərbaycanın Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş əraziləri ilə bağlı status-kvonun saxlanılması beynəlxalq hüququn dövlətin ərazi bütövlüyü və toxunulmazlığı prinsipi ilə ziddiyyət təşkil edirdi. BMT Nizamnaməsinin 2-ci maddəsinin 4-cü bəndində göstərilir ki, “dövlətin siyasi müstəqilliyinə və ərazi

bütövlüyünə qarşı zor tətbiq etmək və ya zor tətbiq etməklə hədələmə” qəti qadağan olunur. Beləliklə, BMT Nizamnaməsi ərazi toxunulmazlığına qarşı zor tətbiq edilməsi və zor tətbiq edilməklə hədələməni qadağan etməklə dövlətin ərazisinin toxunulmazlığı prinsipini müəyyən edir.

Heydər Əliyev Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə qəsd edən erməni separatizminə qarşı çıxaraq deyirdi: “Biz ATƏT-in prinsiplərini, beynəlxalq hüquq prinsiplərini əsas tutaraq, əlbəttə ki, separatizmin hər hansı formasının əleyhinəyik... Separatizm beynəlxalq hüququ pozur, separatizm Dünya Birliyini dağıdır... Azərbaycanın mövqeyi belədir – hər bir dövlətin ərazi bütövlüyü pozulmazdır”¹⁶.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 103-cü maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmiş şəxs Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinin yekunları haqqında məlumatın elan olunduğu gündən başlayaraq 3 gün ərzində Konstitusiya Məhkəməsi hakimlərinin iştirakı ilə belə bir and içir: “Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini həyata keçirərkən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əməl edəcəyimə, dövlətin müstəqilliyini və ərazi bütövlüyünü qoruyacağıma, xalqa ləyaqətlə xidmət edəcəyimə and içirəm”.

İlham Əliyevin Azərbaycan torpaqlarının işğal altında saxlanması ilə bağlı status-kvonu qəbul etməməsi məhz onun içdiyi anda sadıq qalaraq xalqa ləyaqətlə xidmət etməsinə dəlalət edirdi.

İlham Əliyevin müraciətində ifadəsini tapan növbəti məsələ haqq, ədalət yolunu azmış şəxslərin tarixin təcrübəsindən nəticə çıxarmaq iqtidarında olmamaları ilə bağlıdır: “İyul ayında Azərbaycan düşməne layiqli cavabını verdi, öz ərazi bütövlüyünü qorudu və bir daha göstərdi ki, Azərbaycanla hədə-qorxu dili ilə danışan bundan peşman olacaqdır. Əfsuslar ki, bu, onlar üçün dərs olmadı. Halbuki mən iyul təxribatından sonra demişdim ki, Ermənistanın bu acı məğlubiyyəti onlar üçün dərs olmalıdır. Avqust ayında Ermənistan növbəti hərbi təxribata əl atdı. Bu dəfə Azərbaycana diversiya qrupu göndərilmişdir. Diversiya qrupunun başçısı Azərbaycan hərbiçiləri tərəfindən saxlanılmışdır və hazırda ifadələr verir. Bu ifadələrdə açıq-aydın göstərilir ki, bu planlaşdırılmış təxribatçı diversiya qrupu Azərbaycana terror aktları törətmək üçün gəlmişdir. Mülki əhaliyə və hərbiçilərimizə qarşı növbəti hərbi təxribat bu gün Ermənistan tərəfindən törədildi və qeyd etdiyim kimi, bu dəfə də onlar öz cəzasını alıblar və alacaqlar”.

Yəqin ki, hökmdarların tarixi təcrübədən özlərinə nəticə çıxararaq fəaliyyətlərini tarixdən aldıkları dərslərə uyğun qurmalarına dair çoxlu misallar göstərmək olar.

Məsələn, N.Makiavelli yazırdı ki, “Romalıları özlərinin təcrübəsindən faydalanır, ona görə də qış yürüşlərindən, onlara özlərinin igidliyini və sənətini nümayiş etdirməyə mane olanlardan birmənalı olaraq imtina edirdilər”¹⁷.

¹⁶ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. İyirminci kitab, s. 41

¹⁷ Никколо Макиавелли. О военном искусстве. Санкт-Петербург-2017, с. 192

Əmir Teymur tarixi təcrübədən nəticə çıxaran və yeni əraziləri fəth etməyi planlaşdırarkən hava şəraitini nəzərə alan sərkərdə kimi göstərilir. 1395-ci ildə Teymur Toxtamışın qoşunlarını növbəti dəfə məğlubiyyətə uğratdıqdan sonra Qızıl Orda Ulusunun qərb hissəsinin torpaqlarına tərəf yürüşə hazırlaşdı. Bu yürüşü o, rus əhalisini qorxuya salmaq və Qızıl Orda taxtında vəzifəyə qoyduğu Kayrıçaq Oğlu dəstəkləmək üçün həyata keçirirdi: “Teymur-fateh, hər bir işi son həddə çatdırandan sonra ondan razı qalan Teymur fateh Toxtamış xanı əzib qovandan, onun ordusunu və döyüşçülərini məhv etdikdən sonra özünün yüksək niyyətlərində ətrafdakı bütün əraziləri ələ keçirməyi, xalqları özünə tabe etməyi düşünürdü... Teymur rus şəhərlərindən biri olan Moskvaya tərəf hərəkətə keçdi. Yolda qalibiyyətli ordu bütün vilayətləri boşaltdı və böyük qənimət ələ keçirdi...”¹⁸.

Aleksandr Melexin yazır: “Yelts və Ryazan şəhərlərində ələ keçirdikləri qənimətlərlə tam qane olmasa da, yağışlı havalər, payızın düşməsindən sonra Şimala doğru yürüşün davam etdirilməsinin məqsədəmüvafiq olmaması, həmçinin, Moskvaya gedən yolda Mamayın üzərində qələbə qazanmış çoxsaylı ordu ilə üzbəüz döyüşlərə daxil olma ehtimalı Teymuru öz planlarını dəyişməyə məcbur etdi. O, yürüşə iki həftəlik fasilə verdikdən sonra ordunu Cənuba tərəf döndərərək Rusiya əyalətlərindən çıxdı”¹⁹.

Alman filosofu H.Hegelin dediklərində də müəyyən həqiqət var: “Hökmdarlara, dövlət adamlarına və xalqlara tarixin təcrübəsindən öyrənmək əhəmiyyətli dərəcədə məsləhət görülür. Lakin tarixin təcrübəsi göstərir ki, xalqlar və hökumətlər tarixdən heç vaxt və heç nə öyrənməmiş, ondan çıxara biləcəkləri dərslərə uyğun hərəkət etməmişlər”. Bunun təsdiqi üçün iki dəhşətli müharibənin təcrübəsinə müraciət edək.

1812-ci ildə Napoleon Rusiya üzərinə yürüşə keçdi. General M.İ.Kutuzov rus ordusuna baş komandan təyin edildikdən sonra, ordu onun başçılığı altında sistemli şəkildə geri çəkiliş etdi. Napoleon isə qışı işğal edəcəyi Moskva şəhərində keçirməyə can atırdı.

Fransızlar Moskvaya doğru irəliləməyi qərara almışdılar. Sentyabrın 7-də Moskvanın 125 kilometrliyində fransızlar ilk hücumlarına başladılar. Hər iki ordu inadla vuruşurdu, hər iki tərəfdən çox sayda fərdi igidlik nümunələri göstərilirdi.

Axşam düşəndə ağır itkilərə baxmayaraq, heç bir tərəf həlledici üstünlüyə malik deyildi. Kutuzov itkilərin çoxalmaması üçün bir vaxtlar Roma sərkərdəsi Kvint Fabinin Hannibala qarşı tətbiq etdiyi “taqətdən salma” qaydasındakı müharibə aparmaq taktikasından istifadə etməyə əl atdı və bu onun strateji qələbəsi oldu²⁰.

¹⁸ Золотая Орда в источниках. Том I. Арабские и персидские сочинения. Москва-2003, с. 175

¹⁹ Александр Мелехин. Тамерлан. Москва-2019, с. 256

²⁰ Плутарх. Избранные жизнеописания. В двух томах. Том первый. Москва-1989, с. 325-327

Ruslar Napoleonu aldatmaqla geri çəkilməyi qərara aldılar. Sentyabrın 13-də isə Moskvanın boşaldılması barədə göstəriş verildi. Sentyabrın 15-də yarısı boş qalan şəhərə daxil olan Napoleon Kremlə məskunlaşdı. Artıq axşam ilk yanğınlar baş verdi. Lakin baş verən hadisələrin nə miqyasını, nə də əhəmiyyətini təxmini belə olsa, bilmək hələ mümkün deyildi. Napoleon yanğınlar barədə ilk məlumatlara o qədər də əhəmiyyət vermədi. Lakin sentyabrın 17-də səhər Kremlin ətrafında dolanıb, sarayın pəncərəsindən hər tərəfə coşub-daşan alov okeanını gördükdə dedi: “Necə dəhşətli mənzərə! Bunu onlar özləri yandırırırlar... Nə cür qətiyyət! Bunlar necə adamdırlar! Bunlar skifdirlər!” Bundan sonra başlıca, dəhşətli qayğı imperatoru bir an belə tərk etmədi.

Napoleon öz ordusunu yenidən qurdu, lakin vuruşmaq üçün qarşıda heç kəs yox idi. Onun sülhə nail olma cəhdləri də rədd edildi. Bircə çıxış yolu qalırdı ki, bu da şərfəsiz qaydada geri çəkilmək idi və Napoleon geri çəkilməyə başladı.

Kutuzov fransız ordusu ilə paralel qaydada Qərbə tərəf irəliləyirdi. Ruslar hücum edir, onları ağır itkilərə məruz qoyurdular. L.N.Tolstoy yazırdı: “Fransızlar elə sürətlə qaçırdılar ki, dallarınca qaçan rus ordusu onlara çata bilmirdi... Fərq yalnız onda idi ki, rus ordusu öz başına hərəkət edirdi, fransız ordusunu təhdid edən fəlakət qorxusu onları təhdid etmədi, bir də fərq vardı ki, fransızların ordusundan geri qalan xəstələri düşmənin əlinə keçirdi, rusların geridə qalanları isə öz evlərində qalırdılar... Rus qoşunun məqsədi fransızları təqib etmək idi. Fransızların isə yolu naməlum idi...”²¹.

Özgə torpaqlarını acgözlüklə zəbt etmək niyyətində olanların nəsibi yollarının naməlum olması, təhdid, fəlakət qorxusu altında qaçmaq, geri qalanlarının düşmənin əlinə keçməsidir. Az müddətdən sonra erməni qoşunları da bu cür qaçısa start verəcəkdilər.

Fransızların məğlub olma səbəblərindən biri də iqlim-rus qışı idi. Rus qışı fransızların Rusiya fəlakətini yaratdı. Tezliklə qar yağmağa başladı və soyuq fransızları özlərini adekvat olmayan qaydada qorumağa məcbur etdi. Ölən fransızlar elə qarın altında da qalırdılar. Viktor Hüqonun sözləri ilə deyilsə, “təbiət ölən əsgərləri ağ kəfənə bürüyürdü”. Bədbəxtlikdən, 1812-ci ilin qışı ən sərt qış idi, ona qarşı fransızların heç bir qorunma vasitəsi yox idi. Napoleon yürüşə başlayarkən yəqin ki, belə vəziyyəti nəzərə almamışdı. Napoleonun Rusiya yürüşü əslində həmin ölkənin ərəzi ölçülərinə, xalqın müqavimət potensialına və təbiətin şıltaqlıqlarına əhəmiyyət verilməməsi üzərində qurulmuşdu. Ona görə də Napoleona döyüşdəki məğlubiyyətdən betər olan bir fəlakətə düşmək, Böyük Ordunun əsasən məhv olmasını görmək qismət oldu.

Hələ üç əsr əvvəl N.Makiavelli yazırdı: “Qış müharibəsindən təhlükəli və ehtiyatsız heç nə yoxdur. O, xüsusən müdafiə olunandan daha çox, hücumə keçən üçün təhlükəlidir. Yağıntılı hava və şaxta ordunu məcmu halında səfərbər etməyə və düşməinə qarşı vahid kütlə kimi durmağa imkan vermir. Ona görə də möhkəm

²¹ Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. 5-ci cild. Hərb və sülh. Bakı-1978, s. 208-209

qurulmuş ordunun yaradılmasına sərf olunmuş zəhmət əbəs yerə yoxa çıxır”. N.Makiavelli burada həmçinin xatırladır ki, 1503-cü ildə Qarılyano yaxınlığında Fransa ordusuna ispanlar deyil, qış qalib gəlmişdi: “Fransızlar və qışda ehtiyatlı düşməyə hücum edən hər kəs bu cür dağılır. Ona görə öz ordusunun gücünü, nizamını, intizamını və şərəfini itirmək istəməyən hər bir sərkərdə qəti olaraq qış müharibəsinə qarşı çıxmalıdır”²².

Napoleon 1503-cü ildə Qarılyano yaxınlığında Fransa ordusunun ispanlara deyil, qış fəslinə məğlub olmasına etinasız yanaşdığından, sərkərdəlik dühası ona ordusunu Rusiyanın sərt qışının caynağından qurtarmağa yardımçı ola bilmədi.

Napoleonun acı təcrübəsindən Hitler bəhrələyə bilirdi. Yaxud o, “dəmir” kansler Otto fon Bismarkın Rusiyaya müdaxilənin bataqlıq kimi təhlükəli olduğu barədə ciddi xəbərdarlığını nəzərə ala bilirdi. Professor V.M.Xvostov yazırdı: “Bismark Rusiya ilə müharibədən qorxurdu. Kansler bilirdi ki, Rusiya özünün teatrının (ərazisinin-V.İ.) nəhəngliyinə, iqliminin sərtliyinə, rus əsgərinin mətinliyinə, canlı qüvvəsinin sonsuzluğuna, tükənməyən ehtiyatlarına görə hökmən Almaniyani fəlakətə gətirib çıxaracaqdı”²³.

Hitler dünya ağalığı iddiasında olmaqla Avropanın bir çox ölkələrini işğal etmiş, SSRİ-yə qarşı “ildırım sürətli” müharibə planı hazırlamış, 1941-ci il iyun ayının 22-də üç milyon nəfərlik ordu ilə üç min kilometrlik cəbhə xətti boyu hücumə keçmişdi.

Moskva istiqamətində “baş hücum” düşməyə baha başa gəldi. Oktyabrda alman-faşist qoşunları 135 min itki vermişdilər. Vuruşmada iştirak etmiş alman generallarının etirafına görə, Moskvanın həndəvərində sovet qoşunlarının şiddətli müqaviməti və özlərinin verdikləri böyük itki onları sarsıtmışdı. Sovet qoşunlarının qəhrəman müqaviməti sayəsində Moskva ətrafında Hitler ordularının hücumu pozuldu. Artıq noyabrın axırlarında Moskvadan şimal-qərbdə düşməyə əslində dayandırılmışdı. Əks-zərbələr nəticəsində noyabrın axırlarında əsas istiqamətlərdə əməliyyat təşəbbüsü sovet qoşunlarının əlinə keçmişdi.

İkinci Dünya müharibəsindən söhbət açmışkən qeyd edək ki, Heydər Əliyev həmin müharibənin dərslərinin öyrənilməsinə, müharibədə sovet xalqının göstərdiyi qəhrəmanlığı yaddan çıxarmamaqla onun təcrübəsindən faydalanmağı, müharibə qəhrəmanlarının, xüsusən həmyerlilərimizin qəhrəmanlıqlarının unudulmamasını tövsiyə edirdi. Əfsanəvi qəhrəman Mehdi Hüseynzadənin abidəsi önündə toplananlar qarşısında çıxışında deyirdi: “Tarixdən heç bir şeyi silmək olmaz, onun hər bir mərhələsi xalqın salnaməsi, həyat yoludur”²⁴.

Qurani-Kərim də təcrübədən dərs götürməyi, faydalı məsləhətə qarşı kor olmamağı tövsiyə edir. “Fussilat” surəsində buyrulur: “5. (Ya Peyğəmbər!) Onlar deyirlər: «Sənin bizi dəvət etdiyinə (tövhid dininə) qarşı qəlblərimiz örtülü,

²² Никколо Макиавелли. О военном искусстве. Санкт-Петербург-2017, с. 191-192

²³ История дипломатии. Том второй. Дипломатия в новое время (1872-1919 гг), Москва-1945, с. 11-12

²⁴ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Birinci kitab, s. 562-563

qulaqlarımız da kərdər və bizimlə sənin aranda pərdə vardır. Sən (öz dininə) əməl et, biz də (öz dinimizə) əməl etməkdəyik! (Sən öz istədiyini et, biz də öz istədiyimizi!)»

...13. (Ya Peyğəmbər!) Əgər (Məkkə müşrikləri sənə bu sözlərdən sonra haqdan, imandan) üz döndərsələr, de: «Mən sizi Ad və Səməd ildırımını kimi bir ildırımla (bu tayfaları məhv etmiş tükürpədicə bir səslə, müdhiş bir əzabla) qorxuduram!»

...15. Ad qövmünə gəlincə, onlar yer üzündə nəhaq yerə təkəbbür göstərər dedilər: «Bizdən daha qüvvətli kim ola bilər?!» Məgər onlar düşünmədilərmi ki, özlərini yaratmış olan Allah onlardan daha qüvvətlidir?! Onlar ayələrimizi inkar edirdilər.

16. Biz onlara dünyada rüsvayçılıq əzabını daddırmaq üçün o uğursuz (nəhs) günlərdə üstlərinə viyılı ilə əsən (çox soyuq) bir külək (qasırğa) göndərdik. Axirət əzabı isə daha rüsvayedicidir. Onlara (qiyamət günü) kömək də olunmayacaqdır.

17. Səməd qövmünə gəlincə, Biz onlara haqq yolu göstərdik, amma onlar korluğu (küfrü) doğru yoldan üstün tutdular. Beləliklə, onları qazandıqları günahların ucbatından zəliledici ildırım əzabı yaxaladı”.

Yusif Əli 5-ci ayəni şərh edərək yazır: “Bu ya natamamlıq kompleksinin əlaməti olan üstünlüyün ən çox istehzal, ya da mənəvi təlimə münasibətdə laqeydliyin düşünülmüş ifadəsi idi. Həqiqətdə isə bununla ifadə olunan o idi ki: “Sizin xeyirxah fikirlərinizi anlamaq üçün biz kifayət qədər ağıllı deyilik, bizim eşitmə qabiliyyətimiz sizin izahları qəbul etmək üçün kifayət qədər güclü deyil. Biz və siz tamamilə fərqliyik; bizim aramızda ixtilaf var. Nə üçün Siz bizim qayğımıza qalırınsınız? Siz öz yolunuz ilə gedin. Biz də öz yolumuz ilə gedirik”²⁵.

Maududi 17-ci ayənin şərhini ilə bağlı yazırdı: “Bu cəza onların təkəbbürlülük və dikbaşlılığı ilə əlaqədar, buna heç bir hüququ olmadan dövlətdə hakimiyyəti ələ keçirmələrinə, özlərini yer üzündə ən güclü xalq hesab etmələrinə cavab idi. Allah onları alçaltdı və əksər hissəsini mədəniyyətləri ilə bərabər məhv etdi”²⁶.

Ermənistanın siyasi və hərbi rəhbərliyi son illər Azərbaycana qarşı törətdikləri silahlı hücumların acı nəticələrini görsələr də, bunlardan dərs almır, hər dəfə yeni təxribata əl atırdılar. Bu, ermənilərin “natamamlıq kompleksinin əlaməti olan özlərinin üstünlüyü barədə fikirlərinin istehzal ifadəsi” idi. Həqiqətdə isə, onlar xeyirxah təklifləri anlamaq üçün kifayət qədər ağıllı deyildilər və həqiqəti eşitmə, reallığı görmə qabiliyyətləri kifayət qədər güclü deyildi.

Azərbaycan torpaqlarını işğal edərək ələ keçirmələrinə, özlərini yer üzündə ən güclü xalq hesab etmələrinə görə onlar cəzalarını almalı idilər. Haqqı tanımayanların, həyat təcrübələrindən özləri üçün nəticə çıxarmayanların sonu “ildırım əzabı” idi.

İlham Əliyev müraciətdə Ermənistan dövləti və onun rəhbərliyinin Azərbaycana qarşı təxribat hərəkətlərindən söhbət açaraq bildirirdi ki, “Ermənistanın bizə qarşı təxribatları bu faktlarla bitmir. Bu yaxınlarda

²⁵ Значение и смысл Корана. 4-й том. Сура 25-41. Сура Аль-фуркан до сура Фуссилат. Copyright by SKD Bavaria Verlag & Handel GmbH. Auflage. 1999, с. 2274

²⁶ Yəni orada, s. 2280

Azərbaycanın qədim şəhəri olan Şuşada qondarma kriminal xunta rejiminin başçısının “andiçmə” mərasimi keçirilmişdir. Bu, təxribat deyilmi? Bu, bizə qarşı təhqirdir. Onlar hesab edirdilər ki, biz bu təhqirlə barışacağıq, razılaşacağıq. Onlar bizi şüurlu şəkildə təxribatlara çəkirlər və bunun acı nəticələrini görəcəklər. Bu yaxınlarda qondarma “Dağlıq Qarabağ respublikası” parlamentinin qədim Azərbaycan şəhəri – Şuşaya köçürülməsi haqqında qərar qəbul edildi. Bu, növbəti təxribatdır”.

Qeyd olunanlar ona dəlalət edirdi ki, Ermənistan rəhbərliyi beynəlxalq humanitar hüquq normalarını sadəcə pozmaqla kifayətlənmir, bunu nümayişkarənə etməklə beynəlxalq hüquqa, Azərbaycan xalqının milli hisslərinə biganəliyini göstərmək istəyir.

Prezident İlham Əliyev 2020-ci il sentyabrın 24-də BMT Baş Assambleyasının 75-ci sessiyasının ümumi debatları zamanı qeyd edirdi ki, “Ermənistan işğal etdiyi ərazilərdə azərbaycanlı əhaliyə qarşı etnik təmizləmə həyata keçirmişdir. Bütün azərbaycanlı əhali işğal edilmiş ərazilərdən qovulmuşdur. Ermənistan azərbaycanlı mülki şəxslərə qarşı bir sıra müharibə və insanlıq əleyhinə cinayətlər törətmişdir. Torpaqlarımızın işğalına görə məsuliyyətdən yayınmaq məqsədilə Ermənistan həmin ərazilərdə cinayətkar, terrorçu, qondarma rejim yaratmışdır...”

Beynəlxalq hüquq normalarını kobud şəkildə pozan Ermənistan işğal olunmuş ərazilərdə qanunsuz məskunlaşdırma siyasəti aparır. Azərbaycan da daxil olmaqla, beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətinin Beyrutdakı partlayışın fəsadlarının aradan qaldırılmasına yönəldiyi bir vaxtda, Ermənistan vəziyyətdən sui-istifadə edərək Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərinə erməni əsilli livanlıları yerləşdirməklə məşğuldur.

Qeyri-qanuni məskunlaşdırma 1949-cu ilin Cenevrə Konvensiyası daxil olmaqla, beynəlxalq hüququn ciddi pozulmasıdır. Bu, müharibə cinayətidir. Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərində qanunsuz məskunlaşdırmanın hüquqi qüvvəsi ola bilməz”²⁷ (17).

BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsi 2004-cü il tarixli “Divar tikintisi və İsrail tərəfindən işğal olunmuş Fələstin ərazilərinə əhalinin köçürülməsi məsələlərinə dair” məsləhət xarakterli rəyində qeyd etdi ki, IV Cenevrə Konvensiyasının 2-ci maddəsinin birinci abzasına müvafiq olaraq o, iki şərt mövcud olduğu halda tətbiq olunmalıdır: silahlı münaqişə mövcud olduqda və münaqişə iştirakçılarının hər iki tərəfi Konvensiya iştirakçısı olduqda²⁸ (18).

Ermənistan ilə Azərbaycan arasında silahlı münaqişə göz önündə idi və münaqişənin hər iki tərəfi IV Cenevrə Konvensiyasının iştirakçısıdır. Belə olan halda isə Ermənistan dövləti Konvensiya normalarını yerinə yetirməlidir, əks halda beynəlxalq humanitar hüquqa görə cavabdehlik daşıyır. Yəqin ki, Ermənistan dövlətinin siyasi rəhbərlərinin Azərbaycanın Şuşa şəhərində nümayiş etdirdikləri onlara qarşı dəlil kimi istifadə olunacağı gün çox da uzaqda deyildi.

²⁷ Vəfəddin İbayev. Beynəlxalq humanitar hüquq. Bakı-2001, s. 190-192

²⁸ <https://www.icj-cij.org/public/files/annual-reports/2004-2005-ru.pdf>

Ermənistanın növbəti təxribatı açıq şəkildə yeni müharibəyə hazırlıq aparması ilə bağlı idi: “Bu yaxınlarda Ermənistanın baş naziri bəyan etmişdir ki, on minlərlə insanı birləşdirən “kөнüllü” hərbi birləşmələr yaradılacaqdır. Bu, nə üçün lazımdır? Bunlar kimə qarşı vuruşacaqlar? Bu, Azərbaycana qarşı bu gün törədilən təxribatın hazırlıq mərhələsi idi. Mən artıq bir neçə dəfə demişdim, o cümlədən bu yaxınlarda BMT kürsüsündən demişdim ki, Ermənistan yeni müharibəyə hazırlaşır, Ermənistan dayandırılmalıdır və dayandırılacaqdır”.

İlham Əliyev 2020-ci il sentyabrın 21-də BMT Baş Assambleyasının 75-ci sessiyası çərçivəsində BMT-nin 75 illiyinə həsr edilmiş Yüksək Səviyyəli İclasdakı çıxışında deyirdi: “Ermənistanın baş naziri Azərbaycana qarşı hərbi əməliyyatlarda iştirak etməyə məcbur ediləcək on minlərlə mülki vətəndaşdan ibarət silahlandırılmış mülki көнüllülər dəstələrinin yaradılmasını elan etmişdir. Bu, Ermənistan rəhbərliyinin yeni təcavüzkar niyyətini açıq şəkildə nümayiş etdirir. Ermənistanın müdafiə naziri Azərbaycanı “yeni ərəzilər uğrunda yeni müharibə” bəyanatları ilə hədələyir. ...Ermənistan bu yaxınlarda təcavüzkar və hücum xarakterli hərbi doktrina və milli təhlükəsizlik strategiyası qəbul edib. Milli təhlükəsizlik strategiyasında irqçi, şovinst və “Azərbaycanofob” fikirlər əks olunub. Təcavüzkar ritorika və təxribatlar Ermənistanın Azərbaycana qarşı yeni təcavüzə hazırlaşdığını nümayiş etdirir. Biz BMT-ni və beynəlxalq ictimaiyyəti Ermənistanın növbəti hərbi təcavüzdən çəkindirilməsinə dəvət edirik.

Təxribatların baş verməsinə və gərginliyin artırılmasına görə məsuliyyət Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyinin üzərinə düşür”²⁹.

Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq təşkilatlar dövlətlərin suveren iradələrini ifadə etməklə razılaşmaya gəlmələri əsasında müəyyən məqsədlə yaradılır. Beynəlxalq təşkilatların yaradılması və fəaliyyət göstərməsi üçün hüquqi əsas kimi dövlətlər arasında bağlanmış müqavilə çıxış edir. BMT-nin yaradılması barədə müqavilə Nizamnamə adlanmaqla onun müddəaları iştirakçı dövlətlər üçün məcburi xarakter daşıyır. BMT Nizamnaməsinin əsas beynəlxalq müqavilə kimi xarakterizə olunması Nizamnamənin 103-cü maddəsində öz əksini tapmışdır. Həmin maddəyə əsasən, təşkilatın ümumi və əsas prinsiplərindən törəyən öhdəliklər bütün başqa öhdəliklərə nisbətən üstün mövqedə durur, həmin prinsiplər heç bir dövlət tərəfindən və heç bir xüsusi akt əsasında ləğv edilə bilməz.

Nizamnamənin 1-ci maddəsinə əsasən, BMT-nin məqsədləri millətlər arasında dostluq münasibətlərini inkişaf etdirməkdən, sülh üçün yarana bilən təhlükənin qarşısını almaq və bu təhlükəni aradan qaldırmaqdan, habelə təcavüzkarlıq hərəkətlərinə yol verməmək üçün təsirli kollektiv tədbirlər görməkdən, beynəlxalq mübahisələri və məsələləri ədalət və beynəlxalq hüququn prinsiplərinə müvafiq olaraq həll etməkdən, ictimai, iqtisadi, mədəni, humanitar xarakterli beynəlxalq problemlərin həllində insan hüquqlarına və əsas azadlıqlarına daha çox hörmət etməkdən, beynəlxalq əməkdaşlığı həyata keçirməkdən ibarətdir.

²⁹ “Azərbaycan” qəzeti, 22 sentyabr 2020-ci il

BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsinə müvafiq olaraq dövlətə silahlı hücum faktını həmin hücumə məruz qalan dövlət müəyyən edir. Təşkilatın üzvü silahlı qüvvələrdən istifadə etməklə özünümüdafiə tədbirlərini həyata keçirərkən bu barədə dərhal Təhlükəsizlik Şurasına məlumat verməlidir. İlham Əliyevin Ermənistanın yeni müharibəyə hazırlaşması və onun dayandırılmasının zəruriliyi barədə BMT-dəki çıxışı preventiv xarakter daşımaqla, məhz BMT Nizamnaməsinin tələblərindən irəli gəlirdi³⁰.

Ermənistanın Azərbaycana qarşı beynəlxalq humanitar hüquq normalarını pozan hərəkətlərindən biri də işğal edilmiş torpaqlarda qanunsuz məskunlaşma siyasəti həyata keçirməsi ilə bağlıdır. Bu pozuntularla əlaqədar İlham Əliyev qeyd edirdi ki, “Bu yaxınlarda Livan ermənilərindən ibarət bir neçə ailə Dağlıq Qarabağa, o cümlədən Azərbaycanın qədim şəhəri olan Şuşaya yerləşdirildi. Bu, hərbi cinayətdir. Bu, Cenevrə Konvensiyasına tamamilə ziddir. Bu cinayətə görə Ermənistan cavab verəcəkdir. Bu bizə qarşı növbəti təxribatdır. İşğal edilmiş torpaqlarda məskunlaşma aparmaq cinayət hesab olunur və bu siyasət Ermənistan tərəfindən uzun illər ərzində aparılır. İş burasındadır ki, Ermənistanda mövcud olan ağır iqtisadi, siyasi və sosial vəziyyətə görə ölkə əhalisi azalır. Ermənistanda demoqrafik böhran yaşanır və onlarda insan resursları yoxdur ki, işğal edilmiş torpaqlarda öz adamlarını yerləşdirdirsinlər. Ona görə xaricdə yaşayan ermənilərə ümid edirlər. Hazırda bu siyasət davam etdirilir. Bununla paralel olaraq, bizdə olan dəqiq məlumata görə, bizim işğal edilmiş bəzi ərazilərimizdə Ermənistan qanunsuz məskunlaşma aparıbdir”.

IV Cenevrə Konvensiyasının 49-cu maddəsinin I hissəsinə müvafiq olaraq işğal olunmuş ərazilərdən əhalinin və ya onun bir hissəsinin ərazinin hüdudlarından kənara deportasiyası qadağandır. Həmin maddənin VI hissəsi isə müəyyən edir ki, işğalçı dövlətin öz əhalisinin bir hissəsini işğal olunmuş ərazilərə köçürməsi qadağandır.

Beynəlxalq Məhkəmə 2004-cü il tarixli “Divar tikintisi və İsrail tərəfindən işğal olunmuş Fələstin ərazilərinə əhalinin köçürülməsi məsələlərinə dair” məsləhət xarakterli rəyində IV Cenevrə Konvensiyasının 49-cu maddəsinə istinad edərək qeyd etdi ki, bu maddə təkcə İkinci dünya müharibəsi zamanı yer alan əhalinin deportasiyası və məcburi köçürülməsini deyil, həmçinin işğalçı dövlətin öz əhalisinin bir hissəsini işğal olunmuş ərazilərə köçürülməsinin təşkili və dəstəklənməsi məqsədinə yönəlmiş hər hansı bir tədbiri qadağan edir³¹.

İşğalçı dövlətin öz əhalisinin bir hissəsini işğal olunmuş ərazilərə köçürməsi 1949-cu il Cenevrə konvensiyalarının “Beynəlxalq silahlı münaqişələrin qurbanlarının müdafiəsinə dair” 1977-ci il tarixli I Əlavə Protokolunun 85-ci maddəsinin (4) (a) bəndinə müvafiq olaraq beynəlxalq humanitar hüququn ciddi pozuntusunu təşkil edir. Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma Statutunun 8-ci maddəsinin (2) (b) (VIII) bəndinə əsasən, beynəlxalq silahlı münaqişələr zamanı

³⁰ Vəfəddin İbayev. BMT Nizamnaməsi. Sülhün və beynəlxalq təhlükəsizliyin təmini. “Qanun” jurnalı, 1998. № 6, s. 56-59

³¹ <https://www.icj-cij.org/public/files/annual-reports/2004-2005-ru.pdf>

“işğalçı dövlətin özünün mülki vətəndaşlarının bir hissəsini işğal etdiyi ərazilərə birbaşa və yanakı qaydada köçürməsi” müharibə cinayəti hesab olunur.

İşğal olunmuş ərazilərin əhalisinin demoqrafik tərkibinin dəyişdirilməsi BMT Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən də pislənilmişdir. 1992-ci ildə Təhlükəsizlik Şurası keçmiş Yuqoslaviyanın hər hansı ərazisində əhalinin etnik tərkibinin dəyişdirilməsi cəhdinə son qoyulmasına çağırış etmişdir (BMT Təhlükəsizlik Şurasının 15 may 1992-ci il tarixli 752 sayılı Qətnaməsi).

Hələ Nürnberq Beynəlxalq Hərbi Tribunalı 1946-cı ildə təqsirləndirilən şəxslərdən ikisini işğal olunmuş əraziləri “almanlaşdırmağa” cəhddə təqsirli hesab etmişdi (Beynəlxalq Hərbi Tribunalın Əsas müharibə cinayətləri törədən-lərin işi üzrə hökmü)³².

Azərbaycanlıların zorla yaşadıkları torpaqlardan çıxarılması BMT Təhlükəsizlik Şurası və Baş Məclisi, Avropa İttifaqı, Avropa Şurası, İslam Konfransı Təşkilatı və dünyanın bir çox dövlətləri tərəfindən təsdiq edilmiş və pislənilmişdir. Avropa Şurası Parlament Assambleyasının 2016-cı il tarixli “Azərbaycan Respublikasının sərhəd rayonlarının sakinlərinin sudan qəsdən məhrum edilməsi haqqında” 2085 sayılı Qətnaməsində Ermənistanın Avropa Şurasının tamhüquqlu üzvü kimi üzərinə götürdüyü öhdəliklərinə zidd olaraq işğal olunmuş ərazilərdə əhalinin demoqrafik simasını dəyişməsi, Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ və digər ətraf ərazilərinin Ermənistan tərəfindən işğalının Azərbaycan Respublikasının Aşağı Qarabağ bölgəsində yaşayan əhalisi üçün humanitar və ekoloji problemlər yaratdığı öz əksini tapmış, Ermənistan silahlı qüvvələrinin sözügedən regiondan dərhal çıxarılması və bu ölkənin hakimiyyətinin su resurslarından siyasi təsir və ya təzyiq vasitəsi kimi istifadə etməyi dayandırması tələb olunmuşdur.

BMT Baş Məclisi özünün 62/243 sayılı 14 mart 2008-ci il tarixli “Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində vəziyyət” adlı Qətnaməsində Ermənistanın işğalçılıq fəaliyyətini, o cümlədən işğal olunmuş ərazilərə əhalinin köçürülməsi cəhdlərini qınamışdır.

Ermənistanın Azərbaycana qarşı törətdiyi beynəlxalq humanitar hüquq pozuntuları ilə əlaqədar İlham Əliyev həmçinin qeyd edirdi ki: “Bizim rayonlarımızın, kəndlərimizin adları dəyişdirilir. Azərbaycanlıların tarixi irsi silinir. Bizim tarixi abidələrimiz dağıdılır. Azərbaycan məscidləri dağıdılır, təhqir edilir. Bizim məscidlərimizdə Ermənistan inək, donuz saxlayır. Bu, bütün müsəlman aləminə ən böyük təhqirdir. Bizim əcdadlarımızın qəbirləri traktorla dağıdılır. Bunu edən faşistlərdir, vandallardır, vəhşilərdir”.

İlham Əliyev azərbaycanlıların müqəddəs yerlərinin təhqir olunması ilə bağlı Attila edəni edəcəkdi. Əkbər N.Nəcəf yazır: “404-cü ildə Hun xanlığı ilə Bizans arasındakı münasibətlər kəskinləşdi və buna səbəb Marqus şəhəri rahibinin Hun xanlığının torpaqlarına soxularaq türklərin müqəddəs bildikləri qəbirlərin talan və

³² <http://numberqrpozes.narod.ru>

təhqir edilməsi olmuşdur... Bizans mənbələri bu hadisənin Attilanın Şərqi Romaya hücum etməsinə bəhanə olduğunu qeyd edir. Bizans mənbələri qəbirlərin təhqir edilməsini əhəmiyyətsiz hadisə kimi qiymətləndirərsələr də, işqızlardan etibarən (b.e.ə.VIII əsr) türk inanc sistemində qəbirlərin təhqir edilməsinin müharibəyə səbəb olduğunu Herodot daxil olmaqla, bir çox müəlliflər xəbər verir. Attila bunun hesabını Bizansdan sordu və onu öz hakimiyyətinə tabe etdi”³³.

Ermənilər tərəfindən Azərbaycan kəndlərinin adlarının dəyişdirilməsi, azərbaycanlıların tarixi irsinin silinməsi, mədəniyyət abidələrinin dağıdılması, müqəddəs yerlərin, milli-mənəvi dəyərlərin təhqir olunması mədəni hüquqlarla bağlı məsələlərdir. Mədəni hüquqlar insanın mənəvi inkişafına təminat verir, hər bir fərdin siyasi, mənəvi, sosial və mədəni inkişafın faydalı iştirakçısına çevrilməsinə kömək edir. YUNESKO-nun tövsiyələrində (1968, 1980, 1982-ci illər) qeyd olunur ki, öz mədəniyyətlərini inkişaf etdirmək hər bir xalqın hüququ və borcudur; hər bir millət, milli azlıq, etnik qrup mədəniyyət ənənələrini qorumaq və inkişaf etdirməkdə eyni hüquqa malikdir; dövlət hər kəsin mədəni mülkiyyətdən istifadə etməsinə şərait yaratmalıdır.

Müasir beynəlxalq hüquqda mədəni mülkiyyətin hüquqi cəhətdən mühafizəsi məsələləri beynəlxalq hüquqi sənədlərdə öz təsbitini tapmışdır. 14 may 1954-cü ildə qəbul edilmiş “Silahlı münaqişə zamanı mədəni mülkiyyətin qorunması haqqında” Konvensiya mədəni mülkiyyətin müdafiəsinin ümumi və xüsusi olaraq iki səviyyəsini fərqləndirir. Ümumi mühafizə dinc dövrdə mədəni mülkiyyətin mühafizəsini və silahlı münaqişə dövründə onlara hörmət edilməsini nəzərdə tutur. Xüsusi mühafizə isə yalnız silahlı münaqişə dövründəki mühafizəyə aiddir.

Konvensiyanın 4-cü maddəsinə görə “hörmət” bir tərəfdən dövlətin öz ərazisində və Konvensiya iştirakçısı olan digər dövlətlərin ərazisindəki “mədəni mülkiyyətə bu dəyərlərdən, onların mühafizəsi üçün tikililərdən və bilavasitə onlara bitişik sahələrdən silahlı münaqişə baş verdikdə bu dəyərlərin dağıdılmasına və ya zərər çəkməsinə səbəb ola biləcək məqsədlərlə istifadə olunmasını qadağan etməsi”, digər tərəfdən “bu mülkiyyətə qarşı yönəlmiş hər hansı düşmənçilik hərəkətlərindən çəkinməsi”dir. Bu məqsədlə Konvensiya iştirakçısı olan dövlətlər mədəni mülkiyyəti hər hansı formada oğurlamaq, qarət etmək, yaxud qanunsuz surətdə mənimsəmək hərəkətlərini qadağan etməyi, onların qarşısını almağı və lazım gələrsə kökünü kəsməyi öhdələrinə götürürlər.

Konvensiyaya Əlavə Protokolda iştirakçı dövlətlərin Konvensiyanın 1-ci maddəsində müəyyən edilmiş mədəni mülkiyyətin münaqişə vaxtı işğal olunmuş ərazilərdən çıxarılmasının qarşısını almaq, hər hansı işğal edilmiş ərazidən öz ərazisinə birbaşa, yaxud dolayısı ilə gətirilmiş mədəni mülkiyyəti mühafizə etmək öhdəliyi öz əksini tapmışdır. Ermənistan dövləti “Silahlı münaqişə zamanı mədəni mülkiyyətin qorunması haqqında” Konvensiyanın iştirakçısı olsa da onun tələblərini pozmuş və pozmaqda davam edirdi³⁴.

³³ Əkbər N.Nəcəf. Hun minilliyi (b.e.ə.IV-b.e.ə.VI əsrlərdə türk dünyası). Bakı-2015, s. 262-263

³⁴ Vəfəddin İbəyev. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin Qafqazda İslam mədəniyyətinə təsiri (türk dilində) // Kafkasiyada İslam medeniyeti. İstanbul-2000, s. 99-106

İlham Əliyev müraciətində Ermənistan tərəfinin məkrli niyyətlərini açıqlayandan sonra Azərbaycan dövlətinin mövqeyini xalqın nəzərinə çatdırırdı: “Azərbaycan heç bir təxribata əl atmamışdır. Azərbaycan sadəcə olaraq öz maraqlarını müdafiə edir, öz mövqeyini dəstəkləyir və öz siyasətini alnıaçıq aparır. Biz dəfələrlə bəyan etmişik ki, Dağlıq Qarabağ əzəli, tarixi Azərbaycan torpağıdır və bu, həqiqətdir. Ermənistanın baş naziri deyəndə “Qarabağ Ermənistandır”, bu yalandır. Mən deyəndə ki, “Qarabağ Azərbaycandır”, bu həqiqətdir. Bütün dünya Dağlıq Qarabağı Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi kimi tanıyır. Tarixi ədalət bizim tərəfimizdədir. Çünki bu bizim doğma, dədə-baba torpağımızdır. Beynəlxalq hüquq bizim tərəfimizdədir. Bütün beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tanıyır. Bütün ölkələr Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tanıyır. Beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində qəbul edilmiş qərar və qətnamələr Dağlıq Qarabağın Azərbaycana məxsus olduğunu açıq-aydın təsbit edir. BMT Təhlükəsizlik Şurasının dörd qətnaməsində deyilir ki, erməni silahlı qüvvələri dərhal, tam və qeyd-şərtsiz işğal edilmiş torpaqlardan çıxarılmalıdır. Otuz ilə yaxındır ki, bu qətnamələr kağız üzərində qalır. Otuz ilə yaxındır ki, Minsk qrupu çərçivəsində danışıqlar aparılır və bunun sonunda Ermənistan müntəzəm olaraq hərbi təxribatlar törətməklə danışıqlar prosesini iflic vəziyyətə salıb. BMT-dən başqa, bütün digər aparıcı beynəlxalq təşkilatlar bizim haqlı mövqeyimizi müdafiə edir. Qoşulmama Hərəkəti BMT-dən sonra ikinci ən böyük beynəlxalq təsisatdır ki, bu gün Azərbaycan bu təsisata sədrlik edir. Onlar münaqişə ilə bağlı ədalətli qətnamə qəbul etmişlər. İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı ədalətli qətnamələr qəbul etmişdir. ATƏT-in qərarları, Avropa Parlamentinin qətnamələri bizim mövqeyimizi dəstəkləyir. Bizim mövqeyimiz beynəlxalq hüquqa və ədalətə əsaslanır”.

Azərbaycanın öz maraqlarını müdafiə etməsi, öz mövqeyini dəstəkləməsi və öz siyasətini alnıaçıq aparması ilk növbədə Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərinin azad olunması, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün və suverenliyinin təmin olunmasında ifadəsini tapır. Sülhsevər dövlət kimi Azərbaycanın siyasəti məhz buna yönəlmiş, 30 il müddətində Azərbaycan məhz sülhsevər siyasət yeritdiyinə görə torpaqların güc vasitəsilə işğaldan azad olunmasına rəvac verməmişdir. Lakin məkrli düşmən ona qarşı bu humanist münasibəti dərk etməmiş, dərk etsə belə, özünü karlığa, korluğa qoymuş, layiq olmadığı münasibət müqabilində daha da azğınlığa meyil etmişdir.

Hələ Heydər Əliyev münaqişənin sülh yolu ilə həllinin heç vəchlə suverenliyə, ərazi bütövlüyünə xələl gətirməməsini nəzərdə tutaraq deyirdi: “Sülh danışıqları və məsələnin daha düzgün həlli üçün, əlbəttə, Azərbaycanın tam ərazi bütövlüyü, dövlət suverenliyi və dövlət müstəqilliyi prinsiplərinə əməl edilməklə, şərait yaratmaqdan ötrü biz atəşin dayandırılması, barışıq əldə olunması mövqeyində dururuq.

...biz əminik ki, Azərbaycanın dövlət rəhbərliyinin həyata keçirdiyi tədbirlər müsbət dəyişikliklərə gətirib çıxaracaq, suveren dövlət kimi Azərbaycanın

beynəlxalq mövqelərinin möhkəmlənməsinə, daxili-siyasi vəziyyətin sabitləşməsinə və əlbəttə, respublikanın ərazi bütövlüyünün təmin olunmasına xidmət edəcəkdir”³⁵.

Heydər Əliyev öz ehtimallarında yanılmamışdı. Onun özünün və ondan sonra layiqli varisinin həyata keçirdiyi siyasət nəticəsində Azərbaycan torpaqlarının işğaldan azad olunması, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin olunması üçün hərtərəfli zəmin hazırlandı. İlkin olaraq Heydər Əliyev Azərbaycanda sarsılmaz təmələ malik olan demokratik hüquqi dövlətin qurulmasını başa çatdırdı, Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi dünya birliyində yerini müəyyən etdi, Azərbaycanın beynəlxalq təşkilatlarda tamhüquqlu üzv kimi iştirakını, dünyanın əksər dövlətləri ilə qarşılıqlı əməkdaşlığını təmin etdi, Azərbaycan, xüsusən Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi ilə bağlı həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasına yol açdı, Azərbaycanın iqtisadi cəhətdən inkişafı üçün möhkəm zəmin yaratdı, Azərbaycan xalqının yeni nəslinin vətənpərvərlik, xalq və torpaq sevgisi ruhunda yenidən tərbiyəsinin, Azərbaycan gənclərinin yüksək təhsil alması, Azərbaycan Ordusunun dünya standartlarına uyğun təlimə cəlb olunmasının, Azərbaycanda insan hüquq və azadlıqlarının təmininin əsaslarını hazırladı. İlham Əliyev hazırlanmış möhkəm təməl üzərində ləyaqətlə dayanaraq Heydər Əliyevin siyasətini, onun qoyduğu yolu davam etdirərək daha cəhəşümul nailiyyətlər qazandı. İlk növbədə Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi ilə bağlı Azərbaycanın haqqa əsaslanan mövqeyinin hüquqi bazası yaradıldı: bütün dünya Dağlıq Qarabağı Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi kimi tanıdı; tarixi ədalətin Azərbaycanın tərəfində olmasını-işğal olunmuş ərazilərin azərbaycanlıların dədə-baba torpağı olmasını dünyanın əksər dövlətləri etiraf etməli oldu; beynəlxalq təşkilatların əksəriyyəti Azərbaycanın haqlı mövqeyini dəstəkləyərək Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tanıdı; beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində qəbul edilmiş qərar və qətnamələrdə Dağlıq Qarabağın Azərbaycana məxsus olduğu açıq-aydın təsbit olundu. Münaqişə tərəfi kimi Ermənistan Respublikasının Azərbaycan ərazilərini işğal etməsində iştirakı və işğal olunmuş ərazidə nəzarəti həyata keçirməsi İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarı ilə sübuta yetirildi³⁶.

İlham Əliyev apardığı xarici siyasət nəticəsində vaxtilə əsassız olaraq Ermənistanı dəstəkləyən dövlətləri Azərbaycanın zəfər yürüşü dövründə hadisələrin seyrçilərinə çevirdi.

İlham Əliyev “bir millət, iki dövlət” ideyasını reallığa çevirdi. Düşmən Azərbaycanın çətin günündə bu ifadənin sözdə təzahür olunmuş zəhmmini reallıq kimi qəbul etdi.

İlham Əliyev Azərbaycan iqtisadiyyatının sürətli inkişafına nail olaraq ölkənin iqtisadi dayaqlarını möhkəmlətdi, dünya dövlətləri ilə iqtisadi sahədə

³⁵ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Birinci kitab, s. 131-133

³⁶ Chiragov v. Armenia, 13216/05, 16 June 2016

[https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-155353%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-155353%22]})

əməkdaşlıq hərtərəfli vüsət aldı. İnsan kapitalına xüsusi diqqət yetirilməsi idarəçilik və istehsalın, ordu quruculuğu sahəsində bilikli mütəxəssislərin yetişdirilməsinə səbəb oldu. Ordunun müasir texnika ilə təmin olunması ölkənin müdafiə qabiliyyətini möhkəmləndirdi və Azərbaycan Ordusu zəfər qazanmağa layiq ordu kimi özünü doğrultdu. İlham Əliyev Azərbaycan insanında qələbə sevincini tədricən idman və musiqi sahələrindən başlayaraq müharibədə qələbəyə inam səviyyəsinə kimi yüksəldə bildi. İlham Əliyev xalqın birliyinə, xalq ilə ölkə rəhbərliyinin, ordunun birliyinə nail oldu.

İlham Əliyev Ermənistanın hərbi qüvvələrinə münasibətdə Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin hərtərəfli və dəfələrlə qüdrətli olmasını təkrar-təkrar qeyd edirdi. Bundan əlavə, xalq bu təcavüzə son qoyulması üçün ayağa qalxmış, birləşmiş, Vətənin işğaldan azad olunmasına istiqamətlənmişdi. 30 ilə yaxın müddətdə torpaqların işğal altında qalması hər kəsin qəlbini intiqam hissi ilə doldurmuşdu, vətənpərvərlik və mənəvi ruh yüksək səviyyədə idi, ölkə başçısının rəhbərliyi altında mübarizə üçün iqtisadi, siyasi, hüquqi baza hazırlanmışdı. Saatların əqrəbi tam bir dairə vurub, zənglər çalınmağa başladığı kimi, eyni şəkildə hərəkət üçün zaman yetişmişdi.

İlham Əliyev müraciətini aşağıdakı fikirlərlə bitirirdi: “Bizim mövqeyimiz beynəlxalq hüquqa və ədalətə əsaslanır... Bu gün Azərbaycan Ordusu öz torpağında Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü qoruyur, müdafiə edir.

...Biz haqq yolundayıq. Bizim işimiz haqq işidir. Biz zəfər çalacağıq! Qarabağ bizimdir. Qarabağ Azərbaycandır”.

Azərbaycanın mövqeyinin beynəlxalq hüquqa əsaslanması öz ifadəsini hər şeydən əvvəl onda tapır ki, Azərbaycanın güc tətbiq etməklə torpaqlarını azad etmək uğrunda mübarizəyə başlaması beynəlxalq hüququn, o cümlədən BMT Nizamnaməsinin 2-ci maddəsində təsbit olunmuş prinsiplərə zidd deyildi. Bundan əlavə, Nizamnamənin 51-ci maddəsinə əsasən, silahlı hücum hallarında Təşkilat üzvünün tək və ya kollektiv özünümüdafiə hüququ vardır. Yəni silahlı hücumlardan müdafiə olunmaq üçün Təşkilatın üzvü həm tək, həm də kollektiv qaydada silahlı qüvvələrdən istifadə edə bilər.

Hər hansı dövlət silahlı hücumla məruz qaldıqda başqa dövlətin ona silahlı köməklik göstərmək hüququ vardır. Əgər qarşılıqlı hərbi yardım haqqında müqavilə olarsa, həmin müqavilənin şərtlərinə əsasən, silahlı hücumla məruz qalan dövlətə silahlı yardım göstərmək müqavilə bağlamış dövlətin müqavilə üzrə öhdəliyi kimi borcudur.

Beləliklə, BMT Nizamnaməsinə əsasən, beynəlxalq münasibətlərdə dövlətin silahlı qüvvələrdən istifadə etməsinə iki halda icazə verilir-birincisi, silahlı hücumla məruz qaldıqda cavab tədbiri kimi fərdi və kollektiv qaydada özünümüdafiəsini həyata keçirdikdə, ikincisi isə sülhə təhlükə, sülhün pozulması və təcavüz aktları mövcud olduqda Təhlükəsizlik Şurasının qərarı ilə məcburiyyət tədbirləri regional təşkilatlar vasitəsilə həyata keçirilə bilər. Azərbaycan Ermənistanın

silahlı hücumu nəticəsində torpaqlarını itirdiyinə və Ermənistan yeni torpaqlar əldə etmək üçün Azərbaycana silahlı hücum etdiyinə görə Azərbaycan dövləti beynəlxalq hüquqa müvafiq olaraq özünümüdafiə hüququna əsasən, Ermənistana qarşı silah tətbiq olunmaqla gücdən istifadə etmək hüququna malik idi. Belə vəziyyətdə Azərbaycana hər hansı bir dövlətin silahlı yardım göstərmək hüququ da istisna olunmur. Ermənistan ilkin silahlı hücum tətbiq edən və Azərbaycan torpaqlarını işğal etmiş ölkə olduğuna görə başqa dövlətin ona silahlı yardım göstərməsi beynəlxalq hüquqa zidd idi. Ermənistan dövləti ilə birgə müdafiə məqsədilə silahlı yardım haqqında müqaviləsi olan dövlətlər də Ermənistana yardım göstərə bilməzdi, çünki döyüş əməliyyatları Ermənistan ərazisində getmir və Azərbaycan dövləti Ermənistana silahlı hücum etməmişdi. Belə olan halda beynəlxalq hüququn Azərbaycanın tərəfində olması birmənalıdır.

Ədalətin Azərbaycanın tərəfində olması onda təzahür edirdi ki, Azərbaycan Respublikası öz əzəli, o cümlədən BMT-yə daxil olarkən onun sərhədləri çərçivəsində olan torpaqlarının işğaldan azad edilməsi uğrunda silahlı mübarizə aparırdı. Vətən torpaqlarını müdafiə etmək haqq işi, ədalət işidir.

Heydər Əliyev ölkənin suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün təmininə əminliklə yanaşır, bunun uğrunda mübarizə aparırdı: “Bu gün biz müdafiə vəziyyətindəyik, ancaq xalq ümidlərini itirmir. Azərbaycan xalqı öz torpaqlarını geri qaytarmalıdır, ərazi bütövlüyünü bərpa etməlidir. Xalqımız öz suverenliyini, öz müstəqilliyini qorumağa qadir xalqdır”³⁷.

Cüzeppe Qaribaldi İtaliyanın xalq qəhrəmanı və dünya miqyaslı inqilabçı idi. Doğma ölkəsinin müstəqilliyi və bütövlüyü uğrunda mübarizəni özünün həyat işi hesab edirdi. O, İtaliya və ondan kənarda bütün inqilabi sıçrayışları dəstəkləyir, adı Avropada tanınır, onun cəsarətli qələbələri ilə bütün dünyanın demokratiya tərəfdarları fəxr edirdilər.

Qaribaldi ordusunun İtaliyanın triumfal azadlığı uğrunda döyüşləri onun 1860-cı ilin mayında öz tərəfdaşları – məşhur “minlər” ilə iki gəmini zəbt edib Siciliyaya istiqamətlənməsi ilə başladı. Palermoya yaxınlaşanda artıq onunla on min insan var idi. Qaribaldi Siciliyanın paytaxtında yerləşib özünü adanın “müvəqqəti diktatoru” elan etdi.

Avqustda Qaribaldi adadan materikə keçərək öz ordusunu Neapola tərəf apardı. Qaribaldi praktiki olaraq müqavimətə rast gəlmir, İtaliyanın birləşdirilməsi ideyasının sahib olduğu düşüncələr onu düşmən kimi deyil, milli qəhrəman kimi qarşılayırdılar. Düşmən qüvvələr üzərində tam qələbə əldə etmək üçün o tərəfdaşlarını cəsarət və qətiyyətə çağırırdı: “Bu gün biz irəliyə baxmalıyıq... Bəli, gənc adamlar, İtaliya bütün dünyanın alqışlarına layiq olan əməllərinizə görə sizə borcludur. Siz çoxlu qələbələr əldə etmiş və döyüşün nəticəsini müəyyən edən taktikaya malik olduğunuza görə bundan sonra daha çox qələbələr əldə edəcəksiniz. Siz Asiyanın qürurlu fəthçilərinə qalib gələn Makedoniya

³⁷ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Birinci kitab, s.149

falanqalarının döyüşçülərindən az ləyaqətə malik deyilsiniz. Bizim ölkənin tarixinin bu möhtəşəm səhifəsinə başqaları, daha şərəfiləri əlavə olunacaq və qul nəhayət, onun zəncirlərindən döyülmüş iti qılınclarını özünün azad qardaşlarına göstərəcəkdir.

Beləliklə, silaha sarılın! İstisnasız! Və istismarçılar, dünyadan güclü olanlar toz kimi yoxa çıxacaqlar. Qadınlar, qorxaqları kənara itələyin-siz onlardan ancaq elə qorxaqları doğa bilərsiniz. Siz, gözəl ölkənin qızları xeyirxahlıq və igidliliklə fərqlənən uşaqlara malik olmalısınız. Qoy, cəsarətsiz nəzəriyyəçilər özlərinin qorxaq itaətçilikləri və yazıq qorxaqlıqları ilə bizim sıraları tərk etsinlər. Bu xalq özünün sahibidir. O başqa xalqlarla dost olmağı, kim olmasından asılı olmayaraq, hər kəsin üzünə qürurla baxmağı arzulayır və heç vaxt özü üçün azadlıq diləməklə heç kəsin qarşısında alçalmayacaqdır. O, bir daha vicdansız qəlblı adamların arxasınca getməyəcəkdir. Yox! Yox! Yox!

...Mən bir daha döyüş çağırışını təkrar edirəm: “Silaha sarılın! Hamınız istisnasız olaraq!”³⁸.

Bəli, kim azadlığı, müstəqilliyi, hər kəs qarşısında başını dik tutmağı, Vətən və xalqın ləyaqətini, onun əqli və mənəvi rifahını, əcdadlarının adına layiq olmağı, xalqa əmanət olaraq miras qoyulanlara sahib çıxmağı, milli şərəf və namusunu qorumağı arzulayırdısa, işğal altında olan torpaqları geri qaytarmaq üçün ayağa qalxmalı idi:

...Səninləyəm, haqq-ədalət, səninləyəm,
Milli qürur, milli qeyrət, səninləyəm!
Səpil quma, göyər yerdə, bit qayada,
Gizli nifrət, açıq nifrət, səninləyəm,
Oyat bizi, ey yaradan, səninləyəm!
Ya bilmərrə yatırt bizi,
Ya bilmərrə oyat bizi,
Ya yenidən yarat bizi,
Ey yaradan, səninləyəm,
Səninləyəm, yatmış vulkan,
Səninləyəm!
Ayağa dur, Azərbaycan,
Səninləyəm!
(Məmməd Araz)

İlham Əliyev bilirdi ki, haqq işi əvvəl-axır qalib gəlməlidir. Siyasətçilər zaman-zaman müraciətlərində haqqın qalib gələcəyinə istinad edirdilər. 1941-ci il iyun ayının 22-də səhər saat 4-də alman qoşunları sovet sərhədini keçdilər.

³⁸ Джузеппе Гарибальди. «Вы одержали много побед и одержите еще больше...». Неаполь, сентябрь 1860 года // Речи, изменившие мир. Автор-составитель В. Апанасик. Москва-2018, с. 87-88

Xarici işlər komissarı V.M.Molotov nitqində alman faşistlərinin ölkəyə hücumunu sivil xalqların tarixində nümunəsi olmayan xəyanətkarlıq kimi qiymətləndirərək, ordu və xalqın Vətən uğrunda qalibiyyətli mübarizə aparacağını bildirərək çıxışını “Bizim işimiz haqdır. Düşmən əziləcəkdir. Qələbə bizimlə olacaqdır!” sözləri ilə bitirdi. 9 may 1945-ci ildə, Qələbə günü “Almaniya üzərində Qələbə uğrunda” medalı təsis olundu. Onun üzərində həkk olunmuş sözlər V.M.Molotovun müharibənin başlanması ilə bağlı nitqindən götürülmüş və baş vermiş fakta müvafiq olaraq dəyişdirilmişdi: “Bizim işimiz haqdır. Biz qalib gəldik”³⁹.

İlham Əliyevin çağırışı ilə Azərbaycan ayağa qalxdı, xalq Vətəni yaşatmaq üçün ayağa qalxdı, xalqı yaşatmaq üçün Vətən oğlu ayağa qalxdı, Vətən oğullarını yaşatmaq üçün analar ayağa qalxdı: “Biz oğulları Vətəni müdafiə etmək üçün böyütdük” – dedilər. Ana və Vətən müqəddəsdir, odur ki, Vətən uğrunda mübarizəmiz müqəddəslik qazandı. Haqq bizimlə – Azərbaycanla, Azərbaycan Ordusu ilə, Ali Baş Komandan İlham Əliyevlə idi. Biz qalib gəlməli idik. Allah haqqın tərəfində idi və biz qalib gəldik.

³⁹ Вячеслав Молотов. Отбить разбойничье нападение. Москва, 22 июня 1941 года // Речи, изменившие мир. Автор-составитель В.Апанасик. Москва-2018, с. 249-251

II FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN TƏHLÜKƏSİZLİK ŞURASININ İCLASINDA ÇIXIŞI

27 sentyabr 2020-ci il

“Dağlıq Qarabağ məsələsinin həlli bizim tarixi vəzifəmizdir”.

Sentyabrın 27-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sədrliyi ilə Təhlükəsizlik Şurasının iclası keçirildi. İlham Əliyev iclasda çıxış edərək mövcud vəziyyəti təhlil etdi, Ermənistanın Azərbaycana silahlı hücumda məqsədlərini açıqlayaraq hərəkətlərini qiymətləndirdi, silahlı hücumla bağlı Azərbaycan xalqı, ordu qarşısında duran vəzifələri, onların yerinə yetirilməsi üçün zəruri istiqamətləri göstərdi.

Ermənistanın Azərbaycana silahlı hücum etməklə işğalçılıq siyasətini davam etdirməsinə cavab olaraq Azərbaycan Ordusu genişmiqyaslı əks-hücum əməliyyatlarına başlamışdı. Silahlı hücumun ilkin olaraq Ermənistan tərəfindən başlanması Azərbaycan Ordusunun cavab tədbirlərinin özünümüdafiə xarakteri daşmasına dəlalat edirdi. Yuxarıda göstəriləyi kimi, Azərbaycan Ordusunun özünümüdafiə formasında gücdən istifadə etməsi beynəlxalq hüquqa, o cümlədən BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsinə əsaslanırdı. Silahlı hücumdan müdafiə olunmaq və onu dəf etmək, işğalçıya onun tətbiq etdiyi gücə müvafiq cavab vermək həm də haqq və ədalətin tələbi idi.

Təcrübə tarixi şəxsiyyətlərin təcavüzkarlıq siyasətinə, işğalçılığa son qoymaq, müharibələri dayandırmaq üçün gücə müraciət etməsini təsdiq edir. 1917-ci ilin əvvəllərində Vudro Vilson təkrar olaraq ABŞ-nin Prezidenti seçilmişdi. Onun əsas məqsədlərindən biri də bütün müharibələrə tezliklə son qoyulması və sülhün bərqərar olması idi. O bu barədə özünün çıxışlarında dəfələrlə bəyanat vermişdi. Münaqişələrin sülh yolu ilə nizama salınmasında cəhdlərinə və “fundamental bəşəri qanunu beynəlxalq siyasətə gətirdiyinə” görə Vudro Vilson 1919-cu ildə Nobel sülh mükafatının laureatı olmuşdu.

“Bu müharibə bütün xalqlara qarşıdır” adlı 2 aprel 1917-ci il tarixli çıxışında V.Vilson deyirdi: “...Almaniyanın imperiya hökuməti tərəfindən son zamanlar həyata keçirilən kurs, faktiki olaraq Birləşmiş Ştatların hökuməti və xalqına qarşı müharibədən başqa bir şey deyil və formal olaraq bizə zorla qəbul etdirilən döyüşün tərəf statusunu möhkəmləndirir, həmçinin ölkənin təhlükəsizliyini təmin etmək, Alman imperiyası hökumətini qanun çərçivəsinə qaytarmaq və müharibəni qurtarmaq üçün bizdən təxirəsalınmaz tədbirlər görməyimizi tələb edir...”

Ola bilsin ki, bizi irəlidə odlu sınaq və qurbanların uzun ayları gözləyir... Lakin ədalət sülhdən daha mühümdür və biz həmişə ürəyimizə yaxın olan – demokratiya

uğrunda, hakimiyyətə tabe və öz hökumətində səsə malik olanların hüquqları uğrunda, kiçik xalqların hüquq və azadlığı uğrunda, azad xalqların bir yerdə başqa xalqlara sülh və təhlükəsizlik apardığı vaxt ədalətin hər yerdə hökmranlığı və sonda bütün dünyanı azad etməsi uğrunda döyüşəcəyik”⁴⁰.

Sülh, həm də ədalətli sülh Heydər Əliyevin İşıq yolunun kəlamı idi. Heydər Əliyev bütün fəaliyyətində ədalətli sülhə can atır, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin məhz ədalətli sülh əsasında nizama salınmasını arzulayırdı: “Biz qonşuların hamısı ilə, o cümlədən də qonşu Ermənistanla sülh şəraitində yaşamaq istəyirik. Qonşularımıza qarşı heç bir iddia tələbimiz yoxdur, hansısa qonşu respublikanın torpaqlarının bir hissəsini qəsb etməyi qarşımıza məqsəd qoymuruq. Bununla yanaşı, biz, şübhəsiz, razılaşa bilmərik ki, ərazimizin bir hissəsi ilhaq edilsin. Buna görə də biz ATƏT-in Minsk qrupunun köməyi ilə sülhə, lakin ədalətli sülhə nail olmağa çalışırıq. Elə sülhə ki, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü, respublikamızın sərhədlərinin toxunulmazlığını tamamilə təmin etsin”⁴¹.

İlham Əliyev də uzun illər ərzində Ermənistan rəhbərliyinə sülhlə bağlı, qonşu dövlətlər kimi sülh şəraitində yaşamaq, nahaq qan axıdılmasının qarşısını almaq üçün çox müraciətlər etmişdi. Müharibəni Azərbaycan başlamamış, Azərbaycan öz sərhədlərindən kənara çıxmamış və heç bir dövlətin torpaqlarına göz dikməmişdi. Azərbaycan müharibəyə zorla cəlb olunmuş və V.Vilson demişkən, ölkəyə “döyüşən tərəf statusu zorla qəbul etdirilmişdi”. Təcavüzkar Ermənistanın niyyətlərindən əl çəkməməsi, yeni ərazilərin işğalına yönəlmiş son təxribatları onu “qanun çərçivəsinə qaytarmaq və müharibəni qurtarmaq üçün təxirəsalınmaz tədbirlər” tələb edirdi. Ona görə də İlham Əliyev Çingiz xanın Xarəzm şahı Məhəmmədə naməsində yazdıqlarını xatırlatmalı oldu: “Müharibə istəyirdin. Sən onu alacaqsan”.

İlham Əliyev çıxışında yeni əraziləri işğal etmək niyyətlərinə, uzun illər Azərbaycan ərazilərini işğal altında saxlamalarına uyğun olaraq Ermənistan dövlətini təcavüzkar adlandırdı və bildirdi ki, “təcavüzkar dövlət dayandırılmalıdır”. Əslində, təcavüzün qarşısının alınması BMT Nizamnaməsinə müvafiq olaraq BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının vəzifəsidir. Belə ki, Nizamnamənin 24-cü maddəsinə əsasən, “Birləşmiş Millətlərin cəld və səmərəli hərəkətlərini təmin etmək üçün onun üzvləri beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunub saxlanmasına görə başlıca məsuliyyəti Təhlükəsizlik Şurasının üzərinə qoyurlar və razılaşırırlar ki, bu məsuliyyətdən irəli gələn vəzifələrini yerinə yetirərkən Təhlükəsizlik Şurası onların adından çıxış edir”. Təhlükəsizlik Şurasının üzərinə pozitiv öhdəlik kimi “təhlükəsizliyin qorunub saxlanmasına görə” qoyulan başlıca məsuliyyət əslində həmin orqanın təcavüz faktının müəyyən edilməsi və qarşısının alınması vəzifəsini də yaradır. Nizamnamənin 39-cu maddəsinə müvafiq olaraq sülh üçün hər hansı

⁴⁰ Вудро Вильсон. «Это война против всех народов». Вашингтон. 2 апреля 1917 года // Автор-составитель В.Апанасик. Речи изменившие мир. Москва-2018, с. 199-202

⁴¹ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Dördüncü kitab, s. 57-58

təhlükəni, sülhün hər hansı formada pozulmasını və ya təcavüz aktının mövcud olub-olmamasını Təhlükəsizlik Şurası özü müəyyən etməlidir. Əgər Təhlükəsizlik Şurası sülhə təhlükə yaradan, sülhün pozulması və təcavüz aktının mövcud olması qənaətinə gələrsə, müvafiq olaraq təkliflər verir və ya beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunması, bərpası üçün Nizamnamədə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin hansının tətbiq edilməsi məsələsini həll edir.

“Təcavüz” anlayışının müəyyən edilməsi və təcavüzlə bağlı məsuliyyət problemi – uzun bir yol qət etdikdən sonra beynəlxalq hüquq müəyyən səviyyədə bu məsələlərə aydınlıq gətirmişdir.

Təcavüzün 1974-cü il BMT Baş Məclisinin 29-cu sessiyasında qəbul edilmiş anlayışında təcavüz bir dövlətin digər dövlətin suverenliyi, ərazi toxunulmazlığı və siyasi müstəqilliyinə qarşı və ya BMT Nizamnaməsinə uyğun olmayan hər hansı başqa tərzdə silahlı qüvvə tətbiq etməsidir. Bu tərifdən görünür ki, orada ilk növbədə söhbət silahlı təcavüzdən, yəni bir dövlətin digərinə qarşı qeyri-qanuni silah tətbiq etməsindən gedir. Beləliklə, başqa dövlətə iqtisadi və ya siyasi təzyiqləri silahlı qüvvələrin tətbiqi ilə müşayiət olunmursa, dövlətin bu cür fəaliyyəti təcavüz hesab olunmur⁴².

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsində Azərbaycanın Ermənistana silahlı hücumundan söhbət gedə bilməz. Çünki münaqişə ilk günlərdən Azərbaycan ərazisində gedib. Silahlı hücumla məruz qalan tərəf olduğuna görə məhz Azərbaycanın özünümüdafiə hüququ olmuş və bu hüququ reallaşdırma bilərdi. Yəni də beynəlxalq hüquq normalarının tələbinə görə, məhz, Azərbaycan nə vaxt fərdi və ya kollektiv özünümüdafiə hüququndan istifadə edəcəyini müəyyən edə bilər. Özünümüdafiənin mahiyyəti ondadır ki, silahlı hücumdan sonrakı ilk vaxtlarda ancaq hücumla məruz qalan dövlət özü şəraitin özünümüdafiə hüququna müraciət etməyi tələb edib-etməməsini həll edə bilər.

Beynəlxalq Məhkəmənin “Nikaraqua ABŞ-a qarşı” iş üzrə 1986-cı il Qərarında göstərilirdi ki, özünümüdafiə hüququ hücumla məruz qalmış dövlətə məxsusdur. O bu hüquqdan istifadə etmək qaydasını özü müəyyən edə bilər⁴³.

Ermənistanın münaqişəni siyasi yolla nizama salmaqdan imtinası Azərbaycana BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsi və BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinə əsasən, bütün vasitələrdən istifadə etməklə öz ərazilərini azad etmək hüququ verirdi. Təcavüzkar dövlət münaqişədə sadəcə tərəf deyil, hüquq pozğunluğu törədən tərəfdir. Təcavüzkar dövlətin fəaliyyəti əvvəldən ciddi hüquq pozuntusu olduğuna görə onun üçün heç bir hüquq yarada bilməz. Təcavüz nəticəsində əldə edilmiş ərazinin qanuni hesab edilə bilməyəcəyi barədə müddəa təcavüzün tərifində və bir çox beynəlxalq hüquqi normalarında öz əksini tapmışdır. Buradan belə bir nəticə hasil olur ki, işğal və ilhaq silahlı hücumun davamı olduğuna görə zərərçəkmiş dövlətin istədiyi vaxt özünümüdafiə xarakterli fəaliyyətinə müraciət etməsinə hüquq verir.

⁴² <https://www.icj-cij.org/public/files/annual-reports/2004-2005-ru.pdf>

⁴³ Yəni orada

BMT Nizamnaməsinin 1-ci maddəsinin 1-ci bəndi və 39-cu maddəsi təcavüzü sülhün pozulmasının daha təhlükəli forması kimi xarakterizə edir. Təcavüzün anlayışının 5-ci maddəsində isə bu nəzəri müddəə daha da dəqiq təsbitini tapmışdır. Burada göstərilir ki, “təcavüzkar müharibə beynəlxalq sülhə qarşı cinayətdir. Təcavüz beynəlxalq məsuliyyət doğurur”. Bu isə təcavüzün “*ergo omnes*” öhdəliklərinə zidd olan hüquq pozğunluğu qrupuna, beynəlxalq cinayətlərə şamil edilməsinə imkan verir⁴⁴.

1998-ci ilin iyun ayında qəbul edilmiş Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutunda təcavüz beynəlxalq cinayət kimi əsasən məhkəmənin yurisdiksiyasına aid edilmişdir⁴⁵.

Təcavüzün anlayışının 5-ci maddəsində öz əksini tapmış müddəalardan biri də ondan ibarətdir ki, “təcavüz nəticəsində əldə edilmiş heç bir ərazi və ya xüsusi fayda qanuni deyil və qanuni tanına bilməz”.

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsində Ermənistan tərəfindən silahlı qüvvənin birinci tətbiq edilməsi faktının heç bir sübuta ehtiyacı yoxdur. Çünki silahlı münaqişə Azərbaycan dövlətinin ərazisində başlanmış və Azərbaycan torpaqlarının ələ keçirilməsinə yönəlmişdir. Silahlı münaqişənin gedişində heç vaxt Ermənistan ərazilərində döyüş əməliyyatları aparılmamış və Ermənistan ərazilərinə qarşı silahlı qüvvə tətbiq olunmamışdır.

Dövlətin fəaliyyətinin təcavüz kimi qiymətləndirilməsində təcavüzkar niyyətin (*animus aggressiois*) müəyyən edilməsi də mühüm şərtlərdən biridir. Zəhəri cəhətdən bu meyarın anlayışın 2-ci maddəsində nəzərdə tutulması gözə çarpmır. Lakin maddədə əks olunmuş “başqa müvafiq hallar” ifadəsi məhz təcavüzkar niyyəti əhatə edir. Əgər təcavüz beynəlxalq məsuliyyət doğuran cinayət kimi qiymətləndirilsə, onda niyyət ünsürünü qəbul etməmək mümkün deyildir. Hüquq nəzəriyyəsinin ümumi prinsiplərinə əsasən, niyyət və məsuliyyət qarşılıqlı surətdə bir-biri ilə bağlı olan anlayışlardır⁴⁶.

Ermənistanın Azərbaycan ərazilərini ələ keçirməkdə təcavüzkar niyyəti özünü açıq büruzə verir. Bu, uzun illərdən bəri Azərbaycanın zəbt olunmuş ərazilərindən Ermənistanın öz qoşunlarını çıxarmaq istəməməsində öz əksini tapırdı. BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi qətnamələrdə zəbt olunmuş ərazilərdən silahlı qüvvələrin çıxarılması tələbinin nəzərdə tutulmasına baxmayaraq, Ermənistan bu tələbə məhəl qoymur və beynəlxalq hüquq normalarını pozmaqda davam edirdi. Bu isə Ermənistanın niyyətinin məhz Azərbaycan ərazilərini ələ keçirmək olduğunu göstərirdi.

Təcavüzün anlayışında müdaxilə və ya hücum, işğal və ya ilhaq təcavüzün açıq-aydın aktı kimi göstərilmişdir. 3-cü maddənin “a” bəndində təcavüz

⁴⁴ Vəfəddin İbayev. Beynəlxalq cinayətkarlığa qarşı mübarizədə yeni ənənələr // “Qanun” jurnalı. 1999, № 5-6, s. 83-86

⁴⁵ Vəfəddin İbayev. Beynəlxalq humanitar hüquqda məsuliyyət məsələləri. Bakı-2000, s.74

⁴⁶ Vəfəddin İbayev. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi beynəlxalq hüquq müstəvisində. Bakı-2006, s. 271

“dövlətin silahlı qüvvələrinin başqa dövlətin ərazisinə müdaxiləsi və ya hücumu və ya bu cür müdaxilə və ya hücumun nəticəsi olan və necə müvəqqəti xarakter daşımından asılı olmayaraq, hər hansı işğal və ya onun hissəsinin bu cür ilhaqı” kimi əksini tapmışdır.

İşğal və ya ilhaq müdaxilə və ya hücumun nəticəsidir. Özünün hüquqi təbiətinə görə müdaxilə və ya hücum, işğal və ilhaq təcavüz aktının 3 müvəqqəti mərhələsidir.

İşğal müdaxilə və hücumun nəticəsi kimi sonunculardan fərqli olaraq birdəfəlik xarakter daşımada, təcavüzkarın silahlı qüvvələrinin başqa dövlətin ərazisində müvəqqəti mövcud olmasında öz ifadəsini tapır.

Əgər müdaxilə, hücum və işğal müharibə vəziyyətini nəzərdə tutursa, ilhaq müharibədən sonrakı vəziyyəti və işğal statusunun mənasının bəyannamə və ya müqavilə ilə hüquqi cəhətdən dəyişdirilməsini, təcavüzkarın suverenliyinin tutduğu ərazilərə şamil edilməsini nəzərdə tutur.

Eyni zamanda, tərifin 5-ci maddəsində göstərilir ki, “təcavüz nəticəsində əldə edilmiş heç bir ərazi və ya xüsusi fayda qanuni deyil və qanuni hesab edilə bilməz”⁴⁷.

Ermənistanın Azərbaycan ərazilərini ələ keçirmək niyyəti hələ 1988-ci il iyunun 15-də Ermənistanın Ali Soveti “Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Ermənistan SSR-in tərkibinə keçməsi haqqında” qərar qəbul etdikdən sonra özünü rəsmi şəkildə göstərdi. Ermənistanın rəsmi olaraq Azərbaycan ərazilərini öz ərazilərinə birləşdirməsi onun işğalçı hərəkətlərinin sübutudur. Bu aktın qəbul edilməsi ilə Ermənistan dövləti beynəlxalq hüququn ərazi bütövlüyü prinsipini kobud surətdə pozmuşdur.

Ermənistan rəsmi şəkildə qəbul etdiyi qərarı təcavüzkar fəaliyyəti ilə də həyata keçirməyə cəhd edirdi. Başqa dövlətin ərazisinə qəsd etmək və ya öz ərazilərinə qatmaqla ilhaq etmək başqa xalq və dövlətin suveren hüquqlarına qəsd, onun dövlət və milli suverenliyinin kobud pozulması deməkdir. Beynəlxalq münasibətlərdə başqa dövlətin ərazisində öz hakimiyyətini tətbiq etməyə cəhd etmək yolverilməzdir⁴⁸.

Ermənistanın hakimiyyət dairələri Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsinin beynəlxalq hüquq nöqteyi-nəzərindən yolverilməz olduğunu dərk etdikdən sonra münaqişədə Ermənistanın tərəf olmadığını, Dağlıq Qarabağın Azərbaycana qarşı təklikdə müharibə aparmasını və hazırda müstəqil respublika kimi fəaliyyət göstərməsini irəli sürmüşlər.

Əlbəttə, bütün bunlar müvəqqəti və gözdən pərdə asmaq üçün edilən manevrlərdir və beynəlxalq hüquq normalarına əsasən, Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzünə görə məsuliyyətdən kənarda saxlanması məqsədi daşıyır.

Təcavüzün anlayışının 3-cü maddəsinin “b” bəndinə əsasən, “dövlətin silahlı qüvvələrinin başqa dövlətin ərazisini bombardman etməsi və ya dövlətin

⁴⁷ Vəfəddin İbayev. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi beynəlxalq hüququn jus cogens prinsipləri prizmasında. Bakı-1999, s. 22-43

⁴⁸ Vəfəddin İbayev. Ərazi bütövlüyü prinsipi beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin təmini üçün əsas meyardır // “Beynəlxalq həyat” jurnalı. 1999, № 1, s. 3-12

başqa dövlətin ərazisinə qarşı hər hansı silah tətbiq etməsi” təcavüz aktı kimi təvsiif olunur. “Bombardman” terminindən istifadə olunması onu göstərir ki, bu halda dövlətin silahlı qüvvələrinin digər dövlətin ərazisinə daxil olması nəzərdə tutulmur. Bombardman-dövlətin ərazisinin artilleriya, raket və ya başqa vasitələrlə bu hərəkətlərin tətbiq olunduğu dövlətin sərhədlərindən kənarda yerləşən silahlı qüvvələr tərəfindən atəşə tutulmasıdır. Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzkarlıq fəaliyyəti özünü təcavüzün həmin formasında da göstərmişdir. Belə ki, Azərbaycanla Ermənistan dövlətinin müharibə aparmadığını iddia edən Ermənistanın Dağlıq Qarabağla heç bir əlaqəsi olmayan ərazilərindən Azərbaycan əraziləri dəfələrlə müxtəlif silahlardan atəşə tutulmuş və bombardman edilmişdir. Qazax, Gədəbəy, Tovuz, Ağstafa, Tərtər, Bərdə rayonları, Mingəçevir, Gəncə şəhəri, Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazilərinin, eləcə də Ermənistanla sərhəddə yerləşən digər rayonların ərazilərinin Ermənistan tərəfindən bombardman edilməsi məhz təcavüzün anlayışının 3-cü maddəsinin “b” bəndində nəzərdə tutulmuş əmələ uyğundur.

Təcavüzün anlayışının 5-ci maddəsinin 1-ci bəndində göstərilir ki, siyasi, iqtisadi, hərbi və başqa xarakterli heç bir düşüncə təcavüzə bəraət qazandırılması üçün əsas ola bilməz. Ermənistan tərəfindən Azərbaycan ərazilərinin işğalının əsaslandırılması üçün istinad edilən hallardan biri də Dağlıq Qarabağ ətrafında yerləşən rayonların “Qarabağın təhlükəsizliyinin təmin olunması, Dağlıq Qarabağ ətrafında təhlükəsizlik zolağı yaratmaq üçün tutulması” mülahizəsi idi.

Ermənistan tərəfindən təhlükəsizliyin təmin edilməsi məqsədilə Azərbaycan ərazilərinin zəbt edilməsinin bildirilməsi ərazilərin genişləndirilməsinə görə təcavüzkar kimi beynəlxalq məsuliyyətdən yaxa qurtarmaq üçün irəli sürülmüş bəhanə idi. Beynəlxalq hüquq nöqteyi-nəzərindən bu cür bəhanələrin heç bir əsası yoxdur. Əgər beynəlxalq hüquq dövlətin öz təhlükəsizliyini təmin etməsi üçün qonşu dövlətin ərazisinin zəbt edilməsinə yol versə idi, onda dövlətlər arasında sərhədləri müəyyənləşdirmək mümkün olmayacaq, hər bir dövlət öz təhlükəsizliyini təmin etmək bəhanəsi ilə başqa dövlətin ərazisini zəbt etməyə çalışacaqdı. Ermənistanın özünün təcavüzkar siyasətini “öz təhlükəsizliyi haqqında” qayğı pərdəsi altında gizlətməyə çalışması reallıqla uzlaşmırdı.

Ola bilsin ki, ermənilər bu ağılasıqmaz təcrübəni öz havadarları Fransanın dövlətçilik və diplomatiya tarixindən əxz etmişlər. Versal Sülh Müqaviləsi çərçivəsində müzakirələrin gedişində Ermənistanın hazırkı havadarlarından olan Fransa dövlətinin xarici işlər naziri Klemanso özlərinin təhlükəsizliyinin təmini üçün Alman dövlətinin torpaqları hesabına Rusiya ilə Almaniya arasında “Böyük Polşa dövlətinin yaradılmasını” təklif edirdi. Onun bu təşəbbüsü ABŞ Prezidenti Vudro Vilson və Böyük Britaniyanın xarici işlər naziri Lloyd Corc tərəfindən rədd edildi⁴⁹.

⁴⁹ История дипломатии. Том третий. Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919-1939 гг), Москва-Ленинград-1945, с. 34-35

Qeyd etmək lazımdır ki, məhz Ermənistanın yeritdiyi siyasət nəticəsində Qafqaz regionunda münaqişəli vəziyyət yaranmışdı. Bu siyasət təkcə Ermənistanla Azərbaycan arasında münaqişənin baş verməsi ilə nəticələnmədi. Ermənistan tərəfindən başlanmış separatçı siyasət SSRİ-nin demək olar ki, hər tərəfində münaqişələri alovlandırdı. Məhz bu siyasətin nəticəsidir ki, Qafqaz 30 ildən artıqdır münaqişələrdən yaxa qurtara bilmir.

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsində Ermənistanın təcavüzkar siması beynəlxalq hüquq normaları prizmasından aydın görünürdü. İlham Əliyevin Ermənistan dövlətini təcavüzkar dövlət hesab etməsi beynəlxalq hüquq normalarının tələblərinə əsaslanırdı.

Təxribatların baş verməsinə və gərginliyin artırılmasına görə məsuliyyət Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyinin üzərinə düşür⁵⁰. Təəssüf ki, BMT və beynəlxalq ictimaiyyət yenə də Azərbaycanın haqlı və real tələblərinə biganəlik nümayiş etdirdi. Bu cür biganəliklər Ermənistan dövlətini yeni təcavüzkar hərəkətlərə şirnikləndirir, himayədarlarının onu hər zaman dəstəkləyəcəyinə inam yaradırdı.

İlham Əliyev Ermənistanı təcavüzkar dövlət elan etməklə yanaşı, həmçinin bəyan etdi ki, “təcavüzkar dövlət dayandırılmalıdır”. Əslində, o bu fikri altı gün əvvəl sentyabrın 21-də BMT Baş Assambleyasının 75-ci sessiyası çərçivəsində səsləndirmişdi: “Təcavüzkar ritorika və təxribatlar Ermənistanın Azərbaycana qarşı yeni təcavüzə hazırlaşdığını nümayiş etdirir. Biz BMT-ni və beynəlxalq ictimaiyyəti Ermənistanın növbəti hərbi təcavüzdən çəkindirilməsinə dəvət edirik.

Uinston Çorçill Fulton nitqində haqlı olaraq deyirdi: “Çətinliklər və təhlükələr biz onları sezməsək belə aradan qalxmayacaqdır. Biz hər şeyi öz axarına buraxdığımız və nə baş verəcəyini gözlədiyimiz zaman da onlar yoxa çıxmayacaqdır. Əgər biz əmin-amanlıq siyasətini həyata keçirsək, bu halda da onlar yoxa çıxmayacaqdır. Nizamasalma lazımdır. Biz nə qədər uzun zamana bunu təxirə salsaq, onu əldə etmək bir o qədər çətin olacaq, bizi hədələyən təhlükə bir o qədər artacaqdır”⁵¹.

İlham Əliyev U.Çorçillin 74 il əvvəl söylədiklərini bilirdi, həm də bunları 17 illik prezidentlik təcrübəsində yaşamışdı. İlham Əliyev bir həftə əvvəl, BMT-nin sessiyasında təcavüzkar dövlətin cilovlanmasının zəruriliyini bildirəndə də BMT-nin, beynəlxalq ictimaiyyətin bu xəbərdarlığa həmçinin biganəliklə yanaşacağını da bilirdi. Tarixə müraciət edək: 24-26 mart 1935-ci ildə Berlində Hitler ilə Böyük Britaniyanın baş naziri və xarici işlər naziri ser Con Saymon arasında görüş keçirildi. Londona qayıtdıqdan sonra 9 aprel 1935-ci il tarixində Saymon İcma Palatasında Berlin danışıqları barədə Parlament üzvlərinə məlumat verdi. Onun verdiyi məlumatlar alman və ingilis hökumətlərinin mövqelərində “ciddi fərqlərin olmasından” xəbər verirdi. Həmin vaxt ingilis publisisti Qarvin “Observer” qəzetində yazırdı: “Almaniyada ümumi hərbi mükəlləfiyyətin tətbiqi tam əminliklə göstərdi ki, üçüncü imperiya İngiltərədə güman edildiyindən əhəmiyyətli dərəcədə

⁵⁰ “Azərbaycan” qəzeti, 22 sentyabr 2020-ci il

⁵¹ Уинстон Черчилль говорит о железном занавесе. Фултон, 5 марта 1946 года // Автор-составитель В.Апанасик. Речи изменившие мир. Москва-2018, с. 277

güclüdür. O, qalan bütün Avropanın fikrinə laqeyd yanaşaraq cəzasız fəaliyyət göstərməyi mümkün hesab edir. Biz bu faktların üzünə baxmalıyıq”.

“Faktların üzünə baxmaq” ingilis ictimai fikrinin “razılaşan düşərgəsi üçün” onlar qarşısında kapitulyasiya demək idi... Almaniya təkcə öz hərbi qüdrətini yüksəltməyə çalışmırdı: o, ərazilər əldə etməyə cəhd edirdi. Bu faktları etiraf etməkdən imtina-öz-özünü aldatmaq demək idi. İngilis diplomatiyasında alman məsələsinə münasibəti müəyyən edən “real siyasətçilər”in gəldiyi nəticə bu cür idi⁵².

U.Çörçill deyirdi: “Faşist diktatorlarının təcavüzünə müqavimət göstərməyə qabil olan bütün qüvvələr birləşməlidirlər. İngiltərə ümumi sülhü qorumaq üçün mübarizə aparmalıdır. Biz daha irəli getməliyik. Biz yalnız milli birlik və öz təhlükəsizliyimizi möhkəmləndirməklə kifayətlənə bilmərik”⁵³.

Təəssüf ki, U.Çörçillin də haqlı çağırışlarını vaxtında eşidən olmadı.

İlham Əliyev də həqiqətləri deməli idi. Deməli idi ki, sonra “bizim bundan xəbərimiz yoxdur” cavabını eşitməsin. Bu da İlham Əliyevə xas siyasət idi. O, sonradan ona irad tutulmasın deyər, qabaqcadan həmin subyektlərdən cavabları alırdı. Ona görə də bütün beynəlxalq təşkilatlardan Ermənistanın Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü pozması, işğal olunmuş torpaqları tərk etməli olması barədə sənədləri toplamışdı. İlham Əliyev U.Çörçillin həmin Fulton nitqində dilə gətirdiyi bir həqiqəti də bilirdi: “Mən inanıram ki, bizim taleyimiz öz əlmizdədir və gələcəyi xilas etməyə gücümüz çatır”⁵⁴.

Təcavüzkar dövləti isə cilovlamaq lazım idi. Bunu taleyinin öz əlində olduğunu və gələcəyi xilas etməyə gücü çatacağını bilən, xalqına, ordusuna, gücünə inanan Ali Baş Komandanın müzəffər ordusu etməli idi.

İlham Əliyev Ermənistan tərəfindən mülki əhaliyə qarşı heç bir əsas olmadan müxtəlif silahlardan atəş açılması, mülki əhalinin hücumu məruz qoyulmasının qadağan olunmasına baxmayaraq, dinc əhaliyə qarşı törədilən qəddarlıqları pisləyərək qeyd edirdi ki, “dinc əhaliyə qarşı belə qəddarlıq ancaq faşist dövlətlərə aid ola bilər və birinci dəfə deyil, Tovuz hadisələrində, ondan sonra digər hadisələrdə, Xocalı soyqırımı erməni vəhşiləri tərəfindən əliyalın dinc əhaliyə qarşı törədilmişdir və bu dəfə də Ermənistanın əsas hədəfi bizim yaşayış məntəqələrimizdir”.

İlham Əliyevin qeyd etdikləri beynəlxalq hüquq və onun silahlı münaqişələr zamanı müxtəlif, o cümlədən mülki əhali ilə davranışı tənzimləyən beynəlxalq humanitar hüququn tələblərindən irəli gəlirdi. Beynəlxalq humanitar hüquqa müvafiq olaraq müharibə yalnız silahlı münaqişədə olan tərəflərin silahlı qüvvələri arasında aparılmalıdır. Mülki əhali döyüşlərdə iştirak etməməli və onlarla hər bir halda hörmətlə davranılmalıdır. “Müharibə zamanı mülki şəxslərin müdafiəsinə dair” IV Cenevrə Konvensiyasının 3-cü maddəsinə əsasən, mülki əhalinin həyatına

⁵² История дипломатии. Том третий. Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919-1939 гг), Москва-Ленинград-1945, с. 530

⁵³ Yənə orada, s. 669

⁵⁴ Уинстон Черчилль говорит о железном занавесе. Фултон, 5 марта 1946 года // Автор-составитель В.Апанасик. Речи изменившие мир. Москва-2018, с. 277

və fiziki toxunulmazlığına qəsd, o cümlədən onların hər cür öldürülməsi, şikəst edilməsi, onlarla qəddar davranış, onlara əzab və işgəncə verilməsi, insan ləyaqətinə qəsd, təhqir və alçaldıcı hərəkətlər qadağan edilir. Konvensiyanın 33-cü maddəsində isə nəzərdə tutulur ki, heç bir mülki şəxs törətmədiyi hüquq pozuntusuna görə cəzalandırıla bilməz. Mülki əhaliyə qarşı kollektiv cəza tədbirlərinin görülməsi, mülki əhalini qorxuya salmaq, onlara qarşı terror hərəkətləri, onların talan edilməsi və onlara qarşı repressiya qadağan edilir. Lakin Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən 90-cı illərdə mülki əhalinin aviasiya və artilleriya ilə bombalanması Dağlıq Qarabağdan 100 km uzaqda olan yaşayış məntəqələrində (Tovuz, Qazax, Ağstafa, Sədərək, Şərur, Başkənd və s.) də həyata keçirilmiş, hazırda da bu siyasət davam etdirilərək mülki əhali müxtəlif ağır silahlardan raket və top atəşinə tutulur, onlara münasibətdə beynəlxalq humanitar hüququn tələblərinə riayət olunmurdu⁵⁵.

Tarixi faktlar təsdiq edir ki, Ermənistan dövləti təkcə keçən əsrin 90-cı illərində deyil, Azərbaycan torpaqlarını işğal etdiyi dövrdən sonrakı otuz ilə yaxın müddət ərzində, o cümlədən 2020-ci ilin 27 sentyabrından əvvəl və sonra da mütəmadi olaraq azərbaycanlı mülki əhalini ağır raket və artilleriya atəşlərinə məruz qoymuş, bu əsassız bombardman nəticəsində mülki əhali, o cümlədən qadın və uşaqlar da həyat və sağlamlıqlarından məhrum olunmuş, erməni cinayətkarlarının beynəlxalq humanitar hüququ pozmalarının qurbanına çevrilmişlər.

Cenevrə Konvensiyalarına I Əlavə Protokolun 50-ci maddəsində göstərilir ki, kombatant (dövlətin silahlı qüvvələrinin üzvləri) kateqoriyasına aid olmayan şəxs mülki şəxs hesab edilir. Mülki əhali bütün mülki şəxslərdən ibarətdir. Bundan başqa, Cenevrə Konvensiyalarına I Əlavə Protokolda bir qədər də dəqiqləşmə aparılaraq göstərilir ki, hərbi əməliyyatlar aparılarkən mülki əhaliyə, mülki şəxslərə və mülki obyektlərə aman verilməli, hücum ilə bağlı aşağıdakı ehtiyat tədbirləri görülməlidir:

a) hücumu planlaşdırırlar və onun həyata keçirilməsi barədə qərar qəbul edənlər:

1) hücum obyektlərinin nə mülki şəxslər, nə də mülki obyektlər olmadığını və xüsusi himayədən faydalanmadığını, hərbi obyektlər olduğunu və onlara hücumun qadağan olunduğunu yəqin etmək üçün əməli cəhətdən mümkün olan tədbirləri görürlər;

2) mülki əhali arasında təsadüfi itkilərə, mülki şəxslərin yaralanmasına və mülki obyektlərə təsadüfi ziyan dəyməsinə yol verməmək və hər halda ziyanı minimuma endirmək məqsədilə hücum vasitələrini və üsullarını seçərkən əməli cəhətdən mümkün olan bütün ehtiyat tədbirləri görürlər;

3) mülki əhali arasında təsadüfi itkilərə, mülki şəxslərin yaralanmasına və mülki obyektlərə təsadüfi ziyan dəyməsinə və ya onların hamısına eyni vaxtda səbəb olacağı, həm də doğuracağı nəticələrin ehtimal edilən konkret və birbaşa

⁵⁵ Vəfəddin İbayev. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi insan hüquqları kontekstində. Bakı-2001, s. 91-105

hərbi üstünlüyə nisbətən hədsiz olacağı gözlənilən hər hansı hücumun həyata keçirilməsi haqqında qərar qəbul etməkdən çəkinirlər.

b) obyektin hərbi obyekt olmadığı, xüsusi himayədən faydalandığı, hücumun mülki əhali arasında təsadüfi itkilərə, mülki şəxslərin yaralanmasına, mülki obyektlərə ziyan dəyməsinə və ya onların hamısına eyni vaxtda səbəb olacağı, həm də doğuracağı nəticələrin ehtimal edilən konkret və birbaşa hərbi üstünlüyə nisbətən hədsiz olacağı aşkar olan kimi hücum ləğv edilir və ya dayandırılır;

c) şəraitin imkan verdiyi hallar istisna olmaqla, mülki əhaliyə toxuna bilən həmlələr haqqında qabaqcadan səmərəli xəbərdarlıq edilir.

Eyni əhəmiyyətli üstünlük əldə etmək üçün bir neçə hərbi obyekt arasından birisinin seçilməsi mümkün olarsa, elə obyekt seçilir ki, hücum zamanı mülki əhalinin həyatı və mülki obyektlər üçün mümkün qədər az təhlükə yaranacağı gözlənilir.

Dənizdə və ya havada hərbi əməliyyatlar aparılarkən münaqişədə iştirak edən hər bir tərəf silahlı münaqişələr zamanı tətbiq edilən beynəlxalq hüquq normalarına əsasən malik olduğu hüquq və vəzifələrə uyğun olaraq, mülki əhali arasında itkilərə və mülki obyektlərə ziyan dəyməsinə yol verməmək üçün bütün ağılabatan tədbirləri görür (maddə 57)⁵⁶.

Məhkəmə təcrübəsində də silahlı münaqişələr zamanı mülki əhalinin mühafizəsi ilə bağlı müddəalara rast gəlinir. 1916-cı ildə alman təyyarəsinin Saloniki şəhərini bombalaması ilə əlaqədar yaradılan Yunanıstan-Almaniya Arbitraj Tribunalı “Koyenko qardaşları Almaniya qarşı” işində göstərmişdir ki, “beynəlxalq hüququn ümumqəbul olunmuş prinsiplərinə əsasən, döyüşən tərəflər imkan dərəcəsində mülki əhali və mülki əhaliyə məxsus olan əmlakı mühafizə etməyə borcludurlar”. Keçmiş Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq Cinayət Tribunalının 1995-ci il Yuqoslaviya münaqişələri zamanı Zaqrebin bombalanması ilə əlaqədar qərarında göstərilirdi ki, “bütövlükdə mülki əhali və ayrı-ayrı mülki şəxslərin hücumla məruz qoyulmaması barədə müvafiq norma bütün silahlı münaqişələr zamanı tətbiq olunan beynəlxalq humanitar hüququn əsas prinsipidir”. BMT Beynəlxalq Məhkəməsi mülki şəxslərə hücum edilməməsini “humanitar hüququn əsasını təşkil edən başlıca prinsip” kimi qiymətləndirmişdir⁵⁷.

İlham Əliyev qeyd edirdi ki, ermənilərin mülki əhalini müxtəlif silahlardan atəşə tutmaqda məqsədi insanlar arasında təşviş yaratmaq olsa da, onların həmin təxribatçı hərəkətləri nəticə verməmişdir: “Azərbaycan vətəndaşları cəsarət göstərirlər, hər kəs öz yerindədir, ordumuza, dövlətimizə hər an dəstək verməyə hazırdırlar və bunu edirlər”. Əslində, Azərbaycan vətəndaşlarının bu cür əzmkarlıq nümayiş etdirməsinin bünövrəsi hələ 1993-cü ildə Heydər Əliyev “hər kəs öz evini, öz kəndini qorumağa borcludur” deyən vaxtdan qoyulmuş, o zamandan sonra

⁵⁶ Vəfəddin İbayev. Beynəlxalq humanitar hüquq. Bakı-2001, s. 187-204

⁵⁷ Жан-Мари Хенкерцс и Луиза Досвальд-Бек. Обычное международное гуманитарное право. Нормы. МККК. 2006, с. 22-25

insanların torpağa bağlılığının, Vətən sevgisinin, xalqla iqtidarın, xalqla ordunun birliyinin yaradılması üçün böyük işlər görülmüşdü. İlham Əliyev azərbaycanlıların top mərmiləri, raketlərin atəşi altında torpaqlarını tərk etməməsini 2016-cı ilin aprel döyüşlərindən sonra Tərtər rayon ictimaiyyətinin nümayəndələri ilə görüşlərində qeyd edərək yüksək qiymətləndirmişdi⁵⁸.

Artıq nə Azərbaycan xalqı, nə də Azərbaycan Ordusu düşmənin həmləsindən çəkinib geri çəkilmək niyyətində deyildi. Hamı Ali Baş Komandanın rəhbərliyi ilə işğal altında olan torpaqları azad etmək əzmi ilə yalnız irəliyə baxırdı.

Məhz bu əzmin nümayişi kimi İlham Əliyev çıxışında bildirirdi ki, “Azərbaycan Ordusu bu hərbi təxribata cavab olaraq, hazırda əks-hücum əməliyyatı keçirir. Deyə bilərəm ki, əməliyyat uğurla keçirilir”.

Azərbaycan Ordusunun həyata keçirdiyi əks-hücum əməliyyatları beynəlxalq hüququn tələblərinə müvafiq idi. Qeyd olunduğu kimi BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsinə əsasən, silahlı hücum hallarında Təşkilat üzvünün tək və ya kollektiv özünümüdafiə hüququ vardır. Başqa sözlə, BMT Nizamnaməsi silahlı hücumu cavab xarakterli silahlı fəaliyyət üçün əsas kimi qəbul edir. Belə hallarda silahlı fəaliyyət hüququayğun xarakter alır. Yəni özünümüdafiə beynəlxalq hüquqla qadağan olunmuş silahlı hücumun-beynəlxalq hüququn pozulmasının sanksiyasının realizasiya vasitəsi, beynəlxalq hüquq pozuntusuna qarşı mübarizə vasitəsi kimi çıxış edir.

Əgər silahlı hücumdan zərər çəkmiş dövlət tərəfindən silahlı hücumla dərhal cavab verilməmişdirsə və ya özünümüdafiə tədbirlərinin kifayət qədər səmərəli olmaması nəticəsində dərhal qarşısı alınmamışdırsa, silahlı hücum uzanan və ya davam edən xarakter alır, onun nəticəsində hücumla məruz qalan dövlətin ərazisi işğal və ya ilhaq olunur. Ermənistan işğal etdiyi Azərbaycan ərazilərinin sonradan Ermənistana birləşdirilməsi barədə rəsmi qərar qəbul etməklə qanunsuz ilhaqı da həyata keçirmişdir. Lakin bu silahlı hücumla məruz qalan dövlət kimi Azərbaycanı özünümüdafiə hüququndan məhrum etməmişdir və Azərbaycan silahlı hücum vaxtı özünümüdafiə hüququndan istifadə edib-etməməsindən asılı olmayaraq hər an özünümüdafiə hüququna müraciət edə bilərdi⁵⁹. Azərbaycan Ordusunun bu hərbi təxribata cavab olaraq, əks-hücum əməliyyatı keçirməsi beynəlxalq hüququn tələblərinə müvafiq tədbir idi.

İlham Əliyev çıxışında qeyd edirdi ki, “xalq Vətən həsrəti ilə yaşayır. Ermənilər tərəfindən, Ermənistan rəhbərliyi tərəfindən öz dədə-baba torpaqlarından zorla didərgin salınmış insanlar öz doğma ocaqlarına qayıtmaq istəyirlər”. Xalqın istəyini duyan, onu həyata keçirən rəhbər ilk növbədə xalqın sevgisini, etimadını qazanır. Xalqın etimadı isə ən böyük mükafatdır. L.N.Tolstoy “Hərb və sülh” romanında Kutuzovun xalqla bağlılığı ilə əlaqədar yazırdı: “...bütün fəaliyyəti zamanı elə

⁵⁸ İlham Əliyev. İnkişaf-məqsədimizdir. Doxsan doqquzuncu kitab, s. 43-44

⁵⁹ Vəfəddin İbayev. Ermənistan-Azərbaycan münəfişəsi beynəlxalq hüququn jus cogens prinsipləri prizmasında. Bakı-1999, s. 29-30

bir söz danışmamışdı ki, bütün müharibə dövründə həyata keçirməyə çalışdığı yeganə məqsədə zidd getmiş olsun. Yəqin ki, sözlərini başa düşməyəcəklərinə əmin olduğu üçün o, ixtiyarsız olaraq, ən müxtəlif şəraitdə, dəfələrlə öz fikrini söylədi. Ətrafındakı adamlarla arasını vuran Borodino döyüşündən sonra təkcə o, Borodino döyüşünün qələbə olduğunu söyləmişdi, o, bunu həm şifahi olaraq, həm də raportlarında və verdiyi məlumatlarda, öləndək təkrar etmişdi. Təkcə o demişdi ki, Moskvanı itirmək Rusiyanı itirmək deyil. O, Loristonun sülh təklifinə cavab vermişdi ki, sülh olmayacaq, çünki xalqın iradəsi belədir; fransızlar geriye çəkildə təkcə o, demişdi ki, bizim manevrlərimizin heç biri lazım deyildir, hər şey öz-özünə və bizim arzu etdiyimizdən də yaxşı gedəcək, düşməne qızıl körpü vermək lazımdır, nə Trutin döyüşü lazımdır, nə Vyazma və nə də Krasnoye döyüşü, birtəhər sərhədə gəlib çıxmaq lazımdır, on fransızın əvəzinə bir rus da vermərəm... təkcə o, padşahın qəzəbinə məruz qalaraq Vlnada demişdi ki, sərhəd xaricində bundan sonra müharibə zərərli və faydasızdır...

Devizi: səbir və zaman olan, hər cür qəti hərəkətə düşmən olan bu yubandırıcı Kutuzov Borodino döyüşünə girişmiş və bu döyüşə hazırlıq işini misilsiz bir təntənəyə çevirmişdi... Bütün geriye çəkilmə dövründə təkcə o, təkidlə deyirdi ki, faydasız döyüşlərə girmək lazım deyil, yeni müharibələrə başlamaq və Rusiyanın sərhədlərindən kənara çıxmaq lazım deyil...

Bu hadisələrin mənasını görə bilən fəvqəladə qüvvənin mənbəyi-Kutuzovun bütün saflığı və qüvvəti ilə özündə daşıdığı xalq hissində idi.

Onda bu hissini olduğunu təsdiq edən xalq padşahın (çarın-V.İ.) gözündən düşmüş bu qocanı padşahın iradəsi xilafına olaraq, çox qəribə yollarla xalq müharibəsinin nümayəndəsi seçmişdi. Yalnız bu hiss onu ən ali bir insan yüksəkliyinə qaldırmışdı, bu yüksəklikdən həmin baş ordu komandanı, bütün qüvvəsini insanları öldürməyə və qırmağa yox, onları xilas etməyə, onlara heyifsilənməyə tərəf yönəltdi⁶⁰.

L.N.Tolstoyun məşhur sərkərdə Kutuzov haqqında yazdıqlarını yadda saxlasaq, həmin fikirlərlə İkinci Qarabağ müharibəsi dövründə İlham Əliyevin fikirləri və fəaliyyəti arasında çoxlu paralellərə rast gələcəyik.

Xalqın etimadı ilə bağlı Heydər Əliyev deyirdi: “Mən dəfələrlə demişəm, bu gün də deyirəm: həyatımın mənasını ancaq xalqa sədaqətlə xidmət etməkdə görürəm. Bu mənim bu gün də, gələcəkdə də həyatımın mənası olacaqdır. İndiyədək xalq qarşısında etdiyim xidmətlərə görə heç bir mükafat ehtiyacında olmamışam. Mənə heç bir şan-şöhrət də lazım deyildir... mənim üçün ən yüksək mükafat bundan sonra da xalqın etimadını doğrultmaqdan ibarətdir”⁶¹.

İlham Əliyevin hadisələrin inkişafı ilə əlaqədar xalqın məlumatlandırılması barədə göstəriş verməsi onun xalqın arzu və istəklərindən xəbərdar olmasından irəli gəlirdi.

⁶⁰ Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. 5-ci cild. Hərb və sülh. Bakı-1978, s. 213-214

⁶¹ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Altıncı kitab, s. 93

Görkəmli rus tarixçisi Kluçevski yazırdı: “Adamlar onları ağıllı kimi qəbul edib onlarla ən mühüm predmetlər barədə müzakirə aparılarda xüsusən razı qalır və xoşbəxt olurlar, onlara bu cür xoşbəxtliyi nəsib edənlərə səmimi qəlbdən minnətdar olurlar”⁶². Heydər Əliyev xalqa hər şeyi bilməyi, ən mühüm məsələlər barədə nəinki düşünməyə və mühakimə yürütməyə imkan vermiş, həmçinin bunu vətəndaşların ictimai vəzifəsi kimi müəyyənləşdirmişdi.

Hakimiyyəti həyata keçirmək üçün məqsədləri xalqa açıqlamaq, xalqı həmin məqsədlərin həyata keçirilməsinə inandırmaq, bu cür təcrübəni idarəçiliyin adi vasitəsinə çevirmək idarəçilik üçün mühüm şərtidir. Hakimiyyətlə cəmiyyəti birləşdirən münasibətlər zəncirində mühüm olan həlqələrdən biri xalqı inandırmaq həlqəsidir. Bu həlqə-xalqın inamını qazanmaq bir tərəfdən ümumi rifahı dərk etmək, digər tərəfdən bu düşüncəni təqlin etmək, özünün qətiyyətinə inandırmaqdan, ictimai rifahı təşkil edən tələbləri təmin etmək bacarığından ibarət olmaqla hakimiyyət və cəmiyyətin birgə işidir. Taleyüklü məsələləri xalqın müzakirəsinə çıxarmaq, qabaqcadan xalqın rəyini öyrənmək, atılacaq addımların xalqın iradəsi ilə üst-üstə düşməsinə əmin olandan sonra qəti fəaliyyətə keçmək uğur üçün zəmin yaradır. Xalqın düşüncəsinə müraciət, xalqın düşüncəsinin səsinə eşitmək və bu düşüncədən çıxış edərək məqsədə doğru irəliləmək hakimiyyətlə xalqın birliyinin də əsasını təşkil edir. Təbii ki, İlham Əliyevin xalqın mütəmadi olaraq məlumatlandırılması barədə göstərişi müharibə vəziyyətinin özünəməxsusluğu və sirlərinin aşkarlanmasını deyil, zəruri, hərbi sirr təşkil etməyən məlumatların əhaliyə çatdırılmasını nəzərdə tuturdu.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti çıxışında qətiyyətlə qeyd edirdi ki, “biz Azərbaycan torpaqlarında ikinci erməni dövlətinin yaradılmasına imkan verə bilmərik. Ermənilər uzun illərdir ki bu iddialarında beynəlxalq hüququn xalqların öz müqəddəratını həll etmək hüququna istinad edirlər.

Hər bir xalqın özünün inkişaf yolunu azad seçmək hüququna hörmət beynəlxalq münasibətlərin prinsiplial əsaslarından biridir. Bu hüquq xalqların müqəddəratını təyin etmək prinsipində ifadəsini tapmışdır.

Xalqların müqəddəratını təyin etmək hüququ mövcud sərhədlərin dəyişdirilməsi üçün əsas hesab edilə və separatçı mövqedən suveren dövlətlərin ərazi bütövlüyü və siyasi vahidliyinə zərər yetirməklə həyata keçirilə bilməz.

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi məhz beynəlxalq hüququn imperativ prinsiplərinə, o cümlədən, dövlətlərin ərazi bütövlüyü və xalqların öz müqəddəratını təyin etmə prinsipinə riayət olunmaqla Azərbaycan dövlətinin hüdudunda Azərbaycan vətəndaşları kimi milli azlıq təşkil edən ermənilərə öz mədəniyyətlərini, dil, din, adət və ənənələrini inkişaf etdirmək imkanı yaradılmaqla həll edilməli idi. Erməni xalqı bir dəfə müqəddəratını təyin etmiş və erməni dövlətini yaratmışdı.

⁶² В.О.Ключевский. Исторические портреты. Деятели исторической мысли. Москва-1991, с. 331

Azərbaycan əraziləri çərçivəsində ikinci erməni dövlətinin yaradılması arzusu yalnız bir xəyal olaraq qalacaqdı”⁶³.

İlham Əliyev çıxışında həmçinin qeyd etdi ki, “Azərbaycan vətəndaşları dövlətə tam dəstək göstərirlər, bu dəstəyi biz daim hiss edirik. Azərbaycan vətəndaşı Azərbaycan Ordusunun yanındadır... hərbi birləşmələrimizdə ruh yüksəkliyi var. Eyni zamanda, ordumuza könüllü yazılanların sayı on minlərlə insanı əhatə edir. Bu, xalqımızın öz dövlətinə sadiqliyini göstərir”.

Xalqla dövlətin birliyi, onların birlikdə və ahəngdar hərəkət etməsi demokratik hüquqi dövlətin qurulması, bərqərar olması və möhkəmlənməsinin mühüm şərtidir. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin təməlinin xalqla dövlətin birliyi ideyası əsasında qurulması onun daimiliyinin vacib şərtidir. Məhz bu cür birlik təməli əsasında qurulmuş müstəqil Azərbaycan dövləti bu gün də, sabah da, gələcəkdə də hər bir sınaqdan uğurla çıxmağa qadir ola bilər. Ona görə də hər bir vətəndaş bu cür möhkəm özülün qurulmasında iştirak etməli, bu işə öz töhfəsini verməli idi. Heydər Əliyev hesab edirdi ki, xalqla dövlətin birliyi bu gün real olmaqla yanaşı, sabah üçün də, gələcək nəsillər üçün də lazımlı və əhəmiyyətlidir: “...biz xalqla birlik, xalq da bizimlə birdir. ...xalqla dövlət ahəngdar hərəkət edir və xalqla dövlət birdir. Bu birlik, vətəndaş həmrəyliyi bizim üçün bu gün də, sabah da, gələcək üçün də lazımdır. Biz sizinlə birlikdə müstəqil Azərbaycan kimi əzəmətli bir abidənin təməlini qoyuruq, onu qururuq, yaradıırıq. Onu indiki nəsillər üçün yaradıırıq, gələcək nəsillər üçün yaradıırıq. Bizim üzərimizə şəərəfli vəzifə düşübdür və bunu layiqincə yerinə yetirməliyik. Güman edirəm ki, hər bir vətəndaş bu vəzifənin yerinə yetirilməsində öz yerini tapacaqdır”⁶⁴.

Çətinliyə dözmək, onun aradan qaldırılması üçün düşünmək, xalqla birlikdə düzgün seçim edib istəyə nail olmaq hər kəsin deyil, əsl siyasətçinin işidir. Heydər Əliyevin irsindən, İşıq yolunun həqiqətlərindən bəhrələnən İlham Əliyev çətinlikdən çıxmaq üçün düşünərək düzgün yolu seçdi, xalqı çətinliyi dəf etmək üçün mənəvi cəhətdən hazırladı, xalqı təcridən qələbəyə öyrəşdirdi, müxtəlif sahələrdə qələbəni xalqa dadızdırdı, xalqla birlikdə fəaliyyəti ilə istəyinə nail oldu.

Xalqın dövləti dəstəkləməsi sonuncunun öz vəzifələrini layiqincə yerinə yetirməsi üçün imkanlar açır. Xalqla dövlətin birliyi, dövlətin fəaliyyətinə xalqın dəstəyi çətin sınaqlar zamanı dövlətin uğuru üçün zəmin yaradır. Qısa zaman çərçivəsində bu cür dəstəyə nail olmaq isə dövlət rəhbərinin xalqın istəyinə uyğun siyasət həyata keçirməsinin nəticəsidir. Məhz xalqa, onun istək və arzularına xidmət edən siyasətin həyata keçirilməsi xalqın etimadının qazanılmasına səbəb olur. N.Makiavelli “Florensiyanın tarixi” əsərində xalqa rəhbərlik edən şəxsin xalqın etimadını qazanmasına səbəb olan xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi şərh edirdi: “Florensiyada bizim dəfələrlə qeyd etdiyimiz kimi, olduqca nəhəng iki insan-Kazimo Mediçi və Neri Kapponi var idi. Həm də Kapponi ictimai işlərə xidmət

⁶³ Vəfəddin İbəyev. Muxtariyyətin konstitusion statusu // Konstitutsiya Məhkəməsinin məlumatı. 1999, № 2, s. 96-99

⁶⁴ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Dördüncü kitab, s. 44-45

etməklə hörmət qazanan adamlardan idi; ona görə də onun çoxlu dostları, lakin az sadıq olanları var idi. Kazimo üçün isə hər iki-həm ictimai, həm də şəxsi yol açıq idi. Bunun nəticəsində onun həm dostları, həm də ona sadıq olanlar çox idi. Onların arasında bütün həyatları boyu heç vaxt mübahisələr olmamışdı və ona görə də onlar xalqdan istədikləri şeyi heç bir çətinlik çəkmədən əldə edə bilirdilər, çünki onların arasında etibardan əlavə, sevgi də var idi”⁶⁵.

Xalqın, ordunun və dövlətin vəhdəti, qarşılıqlı güvən qədim zamanlardan uğurun əsası kimi qiymətləndirilmişdir. Heydər Əliyev dövlətin ordusunu nə xalqdan, nə də dövlətdən ayrı təsəvvür edir, gücü, qüvvəti və uğuru onların birliyində görür və bu birliyi yaratmağa və qorumağa çalışırdı: “Xalq, dövlət orduya ümid edir, orduya güvənir. Ordu isə xalqın, dövlətin dəstəyinə güvənir. ...həm dövlət, həm xalq, həm də ordu bir istiqamətdə gedir. Bir istiqamətdə də gedəcəkdir. Dövlət xalqındır, xalq üçündür, millət üçündür. Ordu xalqındır və ordu xalq üçündür, dövlət üçündür, millət üçündür. Güman edirəm ki, bu anlayışlar heç vaxt unudulmayacaqdır”⁶⁶.

İlham Əliyev bu öyüdləri unutmadı və unutmadığına görə də xalqın dəstəyini qazandı. Çətin gündə Azərbaycan vətəndaşı Azərbaycan Ordusunun yanında dayandı. Xalqa rəhbərlik edən liderin özündən daha çox xalqa arxalanması müvəffəqiyyətin rəhnidir. Çünki o, xalqın qabağına düşüb onu azadlığa çıxarmaq üçün özündən çox arxasınca apardığı xalqa arxalanır.

İlham Əliyev Vətən torpaqlarının azadlığa çıxarılması zəruriliyi ilə bağlı fikirlərini aşağıdakı kimi ifadə edirdi: “Dağlıq Qarabağ məsələsi bizim milli məsələmizdir. Dağlıq Qarabağ məsələsinin həlli bizim tarixi vəzifəmizdir. Mən dəfələrlə demişəm, bu gün də demək istəyirəm, biz bu məsələni elə həll etməliyik ki, Azərbaycan xalqı bundan razı olsun. Biz bunu elə həll etməliyik ki, tarixi ədalət bərpa edilsin. Biz bunu elə etməliyik ki, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa olunsun”.

Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının azadlığını nə qədər ürəkdən arzulasa da, bu azadlığı həmişə ölkənin ərazi bütövlüyü, Azərbaycan torpaqlarının işğaldan azad olunması ilə əlaqələndirmiş, daim bu arzu ilə yaşadığına görə azadlığın şirinliyini tam olaraq dadmaq üçün çalışmış, xalqı buna səslemişdir:

“Azadlıq, müstəqillik ideyası bizim, xalqımızın ideyasıdır. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpa olunması bütün xalqımızın arzusudur”-deyən Heydər Əliyev, hesab edirdi ki, bu ideyalar, arzular, sağlam fikirlər sağlam əhval-ruhiyyə əsasında birləşməlidir⁶⁷.

İlham Əliyev bu ideyaları, arzuları sağlam fikirlər, sağlam əhval-ruhiyyə əsasında birləşdirə bildi. O, vəziyyəti hərtərəfli təhlil edərək azadlıq naminə yekdil əzm göstərməyə qərar verdi. Bir də o, andına sadıqlığını nümayiş etdirdi. L.N.Tolstoy hesab edirdi ki, azadlıq təsəvvürü olmadan insan nəinki həyatı anlaya

⁶⁵ Никколо Макиавелли. Государь. История Флоренции. Москва-2018, с. 469

⁶⁶ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Otuz beşinci kitab, s. 68

⁶⁷ Heydər Əliyev Müstəqilliyimiz əbədidir. Birinci kitab, s. 181

bilməz, hətta bir an belə yaşaya bilməz. “O yaşaya bilməzdi, çünki insanın həyata doğru bütün meyilləri və bütün həvəsi ancaq azadlığı artırmaq meyindən ibarətdir. Zənginlik-yoxsulluq, şöhrət-tanınmamazlıq, hakimiyyət-məhkumluq, qüvvət-zəiflik, sağlamlıq-xəstəlik, alimlik-cahillik, işgüzarlıq-bekarçılıq, toxluq-aclıq, yaxşılıq-pislik-bunlar hamısı ancaq azadlığın böyük və kiçik dərəcələridir.

Azadlıqdan məhrum bir adam təsəvvür etmək çətindir, belə bir adam ancaq həyatdan məhrum bir adam ola bilər”⁶⁸.

Mahatma Qandi hesab edirdi ki, insanlar özlərini təhlil etməli, qüsurlarını aşkar edərək azadlıq naminə yekdil əzm göstərməlidirlər⁶⁹. Qandiyə görə “həqiqəti bir nəfər belə desə, o, həqiqət olmaqda davam edir, sadəcə izi ilə getmək lazımdır”... O, tarixə söykənərək deyirdi ki, “bütün islahatlar bir insanla başlayır. Doğrudan da hər şey başlanğıcını bir fikirdən alır. Kainatda ortaya fikir qoya bilən isə yalnız bir insandır. Kütləvi hərəkətlər nəticəsində heç bir yenilik olmur. İnsanlar bir anda eyni fikrə gəlib, bir iş uğrunda çalışmağa qərar vermirlər. Fikirlər bir insanla başlayır və öz mənəvi əsasları ilə digər insanlara yayılır. Mənəviyyata söykənən də qalib gələcək”⁷⁰.

Vətənin çətin günlərində Azərbaycan xalqı bir mənbədən-İşiq yolundan gələn, mənəviyyata söykənən fikirlərə əsaslanır, o fikirlərlə qələbəyə doğru irəliləyirdi.

Tarix ilk döyüşlərdə məğlubiyyətə uğradıqdan sonra, toparlanaraq düşmən üzərində qələbəyə nail olanlarla bağlı çoxsaylı nümunələrə malikdir.

V əsrin əvvəllərində Reyn ətrafındakı Qal ərazilərində döyüşlərin dəhşətli mənzərəsi bəzi yazılarda öz əksini tapıb. Məsələn, Orient yazırdı ki “bütün Qalliya tam olaraq bir dəfn tonqalının üstünə bürünmüşdü”⁷¹.

417-ci ildə Qal şairi “Carmen de Providentia Dei” (“Tanrının bəsirəti haqqında nəğmə”) şeirində Qalın son on il ərzində məruz qaldığı fəlakəti təsvir edir. Bu naməlum şair şeirində həmvətənlərinin məruz qaldığı bəlaları Əhdi-ətiqdə ifadəsini tapan müddəalarla əsaslandırır, eyni zamanda onun çağırışları insanları mübarizəyə səsləyirdi:

“Ey sən, ağlamsınan baxımsız tarlalarını, tərk edilmiş həyətlərini, yandırılmış villaların dağılan terraslarını, gözəllikləri pas təbəqələri ilə örtülən ürəyinin qaranlıqlarına baş vurduğun vaxt qul edilmiş ağlının qalasında at oynadan düşməni görüb özün itirdiklərinə ağlamalı deyilsənmi? Əgər bu qalalar verilməyibsə... onda bu əllərlə yaradılmış gözəlliklər Allahın seçdiyi xalqın xeyirxahlıqlarından şahidlik etmək üçün yaşamalıdır”.

Bu parça Əhdi-ətiqi xatırladır: Allahın seçdiyi xalq düz yoldan yayındığına görə məhvə məruz qalır. Lakin mətnin ikinci gizli mənası da var: “Əgər sizdə bir azca da olsa daxili qüvvə qalıbsa, gəlin günahlarımızın boyunduruqlarını silkələyib, zəncirləri qıraq və bizim vətənimizə azadlıq və şöhrəti qaytaraq”. Onun dodaqlarından az qala silaha sarılmaq çağırışı səslənir: “Qorxmayaçağıq, çünki

⁶⁸ Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. 5-ci cild. Hərb və sülh. Bakı-1978, s. 370

⁶⁹ Qandinin liderlik fəlsəfəsi. Bakı-2017, s. 19

⁷⁰ Yənə orada, s. 4-6

⁷¹ Питер Хизер. История падение Римской империи. Москва. 2006, с. 321

biz ikinci döyüşdə müqavimət göstərib işə başlamaq üçün ilk döyüşdən qaçaraq məğlubiyyətə məruz qalmışdır”.

Şair düşünürdü ki, onun ideyaları mənəvi mənada başa düşülməlidir, lakin biz həmçinin başa düşürük ki, onun mətni həm də siyasi xarakter daşıyır. Mənəvi yeniləşmə yerdə və göydə qələbə və çiçəklənmə gətirməlidir... Barbarların gücü ilə ən pisi baş vermiş, lakin bu, ilk mərhələ olmuşdur; ikinci mərhələdə imperiya triumfa nail olmalıdır. Bu münasibətdə qal-Roma büt-pərəstləri və qal-Roma xristianları vahid fikrə malik idilər⁷². İlham Əliyevi xalqın tarixi vəzifəsini yerinə yetirməyə haqq və ədalət səsləyirdi və o bunu etməli idi.

Əmir Teymur deyirdi: “Mən eşitmişəm ki, əgər Allah kimisə ucaldırsa, o şəxs özünün bütün işlərində ədaləti rəhbər tutarsa və öz təbəələrinə qarşı səxavətli olarsa, onda onun qüdrəti artacaqdır, əgər bu cür insan ədalətsizlik və qəddarlıq yoluna qədəm qoyarsa, onda qüdrəti də enəcəkdir. Ona görə də öz qüdrətimi saxlamaq üçün mən bir əlimə ədalət şamını, bir əlimə isə qərəzsizlik şamını götürüb, bu iki şam ilə həmişə öz həyat yolumu işıqlandırmışam, yəni öz əməllərimdə həmin qaydalara riayət etmişəm...

Mən eşitmişəm ki, Allah hər hansı insanı ucaldırsa, bununla ona böyük səxavət göstərir və Yaradanın bu cür xoş niyyəti ucaldılan insanın öz növbəsində ədalətli və səxavətli olması öhdəliyini yaradır. Taxtda oturaraq, mən həmişə bunu yadımda saxlamışam və bu keyfiyyətləri özüm üçün tam mənimsəmişəm”⁷³.

Yalnız əldə qılıncla dövləti təsdiqləmək olar. Əmir Teymur öz ömrünü “Ədalət və güc” devizi ilə yaşadı⁷⁴.

Erməni təcavüzü nəticəsində torpaqlarımızın işğal olunması güc tətbiq etməklə onları azad etmək üçün bizə hüquqi cəhətdən əsas verdiyi kimi (BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsi), düşmən vətəndaşlarımızı ictimai və siyasi azadlıqdan məhrum etdiyinə və onlara öz etiqadlarının prinsiplərinə uyğun yaşamağa imkan vermədiyinə görə milli-mənəvi dəyərimiz olan Qurani-Kərimin müddəalarına əsasən də biz torpaqlarımızın azad olunması üçün vuruşmağa, düşməni məhv edib torpaqlarımızı azad etməyə haqlı və borcluyuq. İlham Əliyev deyirdi: “Bizim uğurlu əks-hücum əməliyyatlarımız işğala son qoyacaqdır!. Ədalətsizliyə son qoyacaqdır... Bizim mübarizəmiz haqq mübarizəsidir...Biz haqq yolundayıq... biz öz torpağımızda özümüzü müdafiə edəcəyik və işğal edilmiş torpaqlarımızı işğalçılardan azad edəcəyik”.

Qurani-Kərimin “əş-Şura” surəsində buyrulur: “36. Sizə verilən hər hansı bir şey fani dünya malıdır. Allah yanında olan (axirət mükafatları) isə daha yaxşı və daha baqidir. O kəslər üçün ki, iman gətirib öz Rəbbinə təvəkkül edərlər;

...39. Və o kəslər üçün ki, onlar zülmə (təcavüzə) məruz qaldıqda (həddi aşmadan) intiqam alırlar (zalimdən zülm müqabilində əvəz çıxar, caniyə də etdiyi cinayətin cəzası nədirsə onu verərlər)”.

⁷² Питер Хизер. История падение Римской империи. Москва. 2006, с. 363

⁷³ Александр Мелехин. Тамерлан. Москва-2019, с. 331

⁷⁴ Yenə orada, s. 347-348

Zülmə (təcavüzə) məruz qalan şəxslərin zalimdən zülm müqabilində intiqam almalarının Qurani-Kərimdə ifadə olunması bizə onu söyləməyə əsas verir ki, insanı əsassız və haqsız olaraq evindən-əşiyindən didərgin salmaqdan, onu illər boyu qazandıqlarından, milli-mənəvi dəyərlərindən məhrum etməkdən böyük zülm ola bilməz. Ona görə də erməni təcavüzü nəticəsində hücumə məruz qalanların düşməyə qarşı çıxmağa, onlara eyni dərəcədə zülm etməyə və onları evindən-əşiyindən didərgin salanları doğma torpaqlarından qovub çıxarmağa haqqı vardır. Yusif Əli yazır: “İnsan zülmkarlara qarşı çıxıb: 1) şəxsi hüquqlarını qoruya bilər; 2) ona məlum olan digər şəxslərin hüquqlarını qoruya bilər; 3) cəmiyyətin öz hüquqlarını bu cür müdafiəsi üçün çıxış edə bilər; 4) başqalarının hüquqlarını müdafiə edə bilər”⁷⁵. Beləliklə, Qurani-Kərimə görə erməni təcavüzünə məruz qalmış şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi, bu məqsədlə mübarizə aparmaq və zülmkarları cəzalandırmaq təkcə bu zülmə məruz qalanların deyil, əslində cəmiyyətin hər bir üzvünün, hətta hər bir müsəlmanın vəzifəsidir.

“Hər hansı pisləyin cəzası onun özü kimi pisləkdir. Bununla belə, hər bir kəs (pislə edən) bağışlasa və onunla barışsa onun mükafatı Allaha aiddir. Həqiqətən o, zalimləri sevməz!” (“Əş-Şura” surəsi, ayə 40). Həmin ayəni şərh edərkən Yusif Əli daha sonra yazır: “Allah ədalətsizləri sevmir. Əgər biz pisləyin qarşısını ala biləcəyimiz halda ona dözsək və onun yayılmasına kömək etsək, onda biz Allaha münasibətdə öz vəzifələrimizi yerinə yetirmirik”⁷⁶.

“Əş-Şura” surəsində həmçinin buyrulur ki:

“41. Zülmə məruz qaldıqdan sonra (həddi aşmadan onun) əvəzini çıxanlara heç bir cəza verilməz (onların heç bir günahı yoxdur. Onlar uğradıqları haqsızlıqların əvəzini çıxmışlar).

42. Cəzanı ancaq insanlara (haqsız yerə) zülm edənlərə, yer üzündə fitnə-fəsad törədənlərə verirlər. Məhz belələrini şiddətli əzab gözləyir!”

Türkiyə tarixinin Mustafa Kamal Atatürk dövrü haqqında söyləyənlərdən:

“Mustafa Kamal və onun xalqı bu savaşlardan birini başlayıb özlərindən dəfələrlə güclü, texniki, maddi cəhətdən dəfələrlə üstün olan ordulara qalib gəlməyi bacardı. Çünki onun geriye atacaq bir addımı belə yox idi. O, milli iradənin təcəssümü, türk millətlərinin əsarət qəbul etmək istəmədiyinin ifadəçisi idi”⁷⁷.

Mustafa Kamal “xalqı üçün yaşadı, onun oxuması üçün çalışdı, insanlara öz torpaqlarına sahib olmaq, seçim haqqı, ifadə azadlığı tanıdı. Cəhalətlə mübarizədə isə bir addım da geri çəkilməmək üçün qurduğu dövləti gəncliyə əmanət etdi: «Bir gün istiqlal və cümhuriyyəti müdafiə etməyə məcbur qalsan, vəzifəyə atılmaq üçün düşdüyn vəziyyətinə imkan və şəraitini düşünməyəcəksən!

Yəni heç kimi gözləmə, heç kimdən mədət umma. Nəyin varsa, onunla sənin olanı qor»”⁷⁸.

⁷⁵ Значение и смысл Корана. 5-й том. Сура 42-114. Сура Аш-шура до сура Ан-нас. Copyright by SKD Bavaria Verlag & Handel GmbH. Auflage. 1999. с. 2325

⁷⁶ Yenə orada, s. 2326

⁷⁷ Armstrong H.K. Boz qurd. Bakı-2017, s. 6

⁷⁸ Yenə orada, s. 10-11

“Padşah Mustafa Kamalı onları xilas etməsi üçün göndərmişdi. Lakin türklər özləri-özlərini xilas etməli idilər. Boş oturub kənardan gözləmək heç bir fayda verməyəcəkdi. Yeni milli ordunu könüllü əsgər və silahla təmin etməli, düşməyə müqavimət göstərməli idilər. Çünki özlərini məhv olmaqdan xilas etməyin, ailələrinin namusunu qorumağın yeganə yolu bu idi”⁷⁹.

“Artıq padşah və mərkəzi hökumətə olan əvvəlki münasibət dəyişmişdi. Milli qürur özünü büruzə verirdi. Belə ki, ictimaiyyət millətçilərin ətrafında birləşməyə başladı, təxribatçılıq meyilləri qəzəbli bir şövq dalğası ilə əvəz olundu. Hər bir türk artıq anlamışdı ki, ingilislərin nəzarəti altında olduğu müddətdə Konstantinopolda heç bir şey edə bilməyəcək. Padşaha və mərkəzi hökumətə güvənmək mümkün deyildi. Mustafa Kamal haqlı idi. Yalnız özləri özlərini qoruya bilərdi. Türkiyəni silahlı mübarizə ilə xarici düşməndən yalnız özləri xilas edə bilərdilər.

Hər zümrədən, hər təbəqədən olan kişi və qadınlar könüllü olaraq cəbhəyə axışdırıldı. Kəndli qadınlar silah-sursat daşıyır, yaxşı ailələrə mənsub olan qadınlar tibb bacılığı edir, uniforma tikirdilər. Onların hamısı Mustafa Kamala hörmət edir və ona güvənirdi”⁸⁰.

Aleksandr Sumarkov yazırdı: “Qəhrəmanlıq vicdanlılığın yüksək dərəcəsi, rəhm isə ədalət mühakiməsinin yüksək dərəcəsidir. Son dərəcə təhlükədə Vətən uğrunda döyüşmək vicdan işidir. Vətən uğrunda igidlik göstərmək qəhrəmanlıq işidir”⁸¹.

Qurani-Kərimin ”Məhəmməd” surəsinin 4-cü ayəsində buyrulur: “(Ey möminlər!) Kafirlərlə (döyüş meydanında) qarşılaşdığınız zaman boyunlarınızı vurun. Nəhayət, onları məğlub (əzib şil-küt) etdikdə, (qaçmasınlar deyə, əl-ayaqlarını) kəndirlə möhkəm bağlayın. Sonra da müharibə bitdikdə onları ya (boyunlarına minnət qoyub) məccani, ya da fidyə müqabilində azad edin!..” İstinad olunan ayədə əsas ideya ondan ibarətdir ki, əgər müharibə labüddürsə, onda (müharibədə) qətiyyətli olmaq lazımdır. Düşmənlə döyüşdə ona üstün gəlib düşməni məhv etməsən, fürsəti ona vermiş olarsan. Əsəd yazır: “əgər “həqiqəti dananlar” müsəlmanları ictimai və siyasi azadlıqdan məhrum edirlərsə və onlara öz etiqadlarının prinsiplərinə uyğun yaşamağa imkan vermirlərsə cihada icazə verilir, hətta borca çevrilir”⁸².

Qurani-Kərimin istinad olunan ayəsi beynəlxalq humanitar hüquq baxımından da olduqca əhəmiyyətlidir. Belə ki, həmin ayə əzilmiş, şil-küt olan düşmənin öldürülməsini deyil, onun əsir götürülməsini və müharibədən sonra düşməyə qaytarılmasını nəzərdə tutur ki, bu da beynəlxalq humanitar hüquq normalarına müvafiqdir⁸³.

⁷⁹ Armstrong H.K. Boz qurd. Bakı-2017, s. 110-111

⁸⁰ Yenə orada, s. 127

⁸¹ Александр Сумароков. На день коронавания Екатерины II. Москва, 22 сентября (3 октября) 1762 года // Речи, изменившие мир. Автор-составитель В.Апанасик. Москва-2018, с. 65

⁸² Значение и смысл Корана. 5-й том. Сура 42-114. Сура Аш-шура до сура Ан-нас. Copyright by SKD Bavaria Verlag & Handel GmbH. Auflage. 1999, с. 2418

⁸³ Yenə orada, s. 2419

Yusif Əli yazır ki, “zülm, ədalətsizlik və təqib yoxdursa, müəyyən sərhədlər daxilində səbr nümayiş etdirmək bizim borcumuzdur. Əgər biz açıq-aydın qanunsuzluğu aradan qaldırmaq iqtidarındayıqsa, onda bunu etmək bizim borcumuzdur”⁸⁴.

Ədalətsizliyə qarşı mübarizənin zəruriliyi təkcə islam dinində deyil, bütün dinlərdə öz ifadəsini tapmışdır. İsa peyğəmbər “Dağ moizəsi”ndə deyirdi: “Müqəddəs yerləri itlərə verməyin və onların ayaqları ilə onu tapdamaması, geri qayıdıb sizi əzməmələri üçün öz mirvarinizi donuzların qarşısına atmayın... Beləliklə, adamların hər şeydə sizinlə necə davranmalarını arzulayırsınızsa, siz də onlarla elə davranın, çünki qanun və peyğəmbərlik bundadır... Hər bir xeyirxah ağac xeyirxah meyvə verir, pis niyyətli isə pis meyvələr gətirir. Xeyirxah ağac pis meyvə gətirə bilməz, xeyirxah meyvə gətirməyən hər bir ağacı kəsir və oda atırlar”⁸⁵.

İlham Əliyevin çıxışında səsləndirdiyi növbəti həqiqətlərdən biri də bu idi ki, “bizə bu məsələnin, bu münaqişənin yarımçıq həlli lazım deyil. Biz öz torpağımızdayıq, bizim başqa ölkələrin torpağında gözümüz yoxdur. Amma öz torpağımızı heç kimə verən deyilik”. İlham Əliyev torpaqlarımızın azadlığını qram-qram deyil, tamlıqda, bütövlükdə arzulayır, bunun üçün mübarizə aparırdı:

“Azadlığı istəmirəm

Zərrə-zərrə, qram-qram

Qolumdakı zəncirləri qıram gərək

Qıram! Qıram!

Azadlığı istəmirəm

Bir həb kimi, dərman kimi

İstəyirəm səma kimi,

Günəş kimi

Cahan kimi:

Çəkil, çəkil ey qəsbkar:

Mən bu yurdun gur səsiyəm:

Gərək deyil sısqa bulaq,

Mən ümmanlar təşnəsiyəm”

(Xəlil Rza).

İlham Əliyev yurdun, xalqın gur səsi, “sısqa bulağın” deyil, “ümmanların”, bütün Azərbaycan xalqının, Azərbaycanın bütöv ərazisində azadlığın təşnəsi olduğunu bəyan etdi. O, Vətənin bir hissəsində nail olunan azadlıqla kifayətlənmir, bütün Azərbaycan torpaqlarında azadlığa nail olmağa çalışır, torpaqların azad edilməsini özünün əsas vəzifələrindən biri hesab edirdi.

⁸⁴ Значение и смысл Корана. 3-й том. Сура 12-24. Сура Йусиф до сура Ан-нур. Copyright by SKD Bavaria Verlag & Handel GmbH. Auflage. 1999, с. 1550

⁸⁵ Иисус Христос. Нагорная проповедь. Галилея, ок. 30 года // Речи, изменившие мир. Автор-составитель В.Апанасик. Москва-2018, с. 36

Beləliklə, Ermənistanın Azərbaycana qarşı növbəti silahlı hücumu ilə 2020-ci il sentyabrın 27-də İkinci Qarabağ müharibəsi başlandı. L.N.Tolstoy Napoleonun Rusiya sərhədlərini keçməsi ilə müharibənin başlanması barədə yazırdı: "...müharibə başlandı, yəni insan idrakına və bütün insan təbiətinə zidd olan bir hadisə baş verdi...".

Rus imperatoru Aleksandr Napoleonun rus sərhədini keçməsi xəbərini eşidərkən: "müharibə elan etmədən Rusiyaya hücum etmək! Mən ancaq o zaman barışaram ki, mənim torpağımda bircə nəfər də silahlı düşmən qalmasın"-demişdi. O, Napoleona məktubunda yazırdı: "...Əgər siz əlahəzrətləri belə bir anlaşılmazlıq üzündən sizin və bizim təbəələrin qanını tökmək fikrində deyilsinizsə və əgər öz qoşunlarınızı rus torpağından çıxarmağa razısınızsa, mən bütün baş verən hadisəyə diqqət vermərəm və bizim aramızda razılaşma mümkün olar. Əks təqdirdə mən, baş verməsinə mənim tərəfindən heç bir səbəb olmayan bu hücumu dəf etməyə məcbur olacağam. Siz əlahəzrətlərinin əlində hələ bəşəriyyəti yeni müharibə müsibətlərindən xilas etmək imkanı vardır.

A l e k s a n d r"⁸⁶.

İlham Əliyev də müharibəni başlamamışdı, o, müharibəni arzulamır, Ermənistanın öz qoşunlarını işğal olunmuş ərazilərdən çıxarmasını təklif edir və müqabilində silahlı toqquşmanın dayandırılmasını öhdəsinə götürürdü. Ermənistan tərəfi bu təkliflərlə razılaşmayacağı təqdirdə onları havadarlarının təxminən iki əsr əvvəl yaşadığı taleyi gözləyirdi.

⁸⁶ Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. 4-cü cild. Hərb və sülh. Bakı-1978, s. 10-11, 20-21

III FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN “ROSSİYA-1” TELEKANALINA MÜSAHİBƏSİ

29 sentyabr 2020-ci il

**“Türkiyənin rolu regionda sabitləşdirici xarakter daşıyır.
Türkiyə bizə qardaş ölkə və bizim müttəfiqimizdir”.**

Sentyabrın 29-da “Rossiya-1” telekanalında yayımlanan “60 dəqiqə” proqramında Azərbaycan-Ermənistan təmas xəttində baş verən son hadisələrə həsr olunan veriliş efirə getdi. Verilişdə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev və Ermənistanın baş naziri Nikol Paşinyan aparıcıların suallarını cavablandırıdılar.

Verilişin aparıcıları ilk sualları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevə ünvanladılar.

Aparıcının ilk sualına cavab olaraq İlham Əliyev xarici kütləvi informasiya vasitəsi üçün verdiyi məlumatda bəyan etdi ki, ilkin silahlı hücumu Ermənistan başlamış, nəticədə Azərbaycan tərəfdə həm mülki, həm də hərbi şəxslər həlak olmuşdur. Azərbaycan Ordusu isə beynəlxalq hüquq çərçivəsində özünümüdafiə hüququndan istifadə edərək düşməyə cavab vermiş və müəyyən üstünlüklər qazanmışdır. Bu məlumat Azərbaycanın cavab tədbirlərinin beynəlxalq hüquqa uyğun olduğunu göstərirdi: “Cəbhədə vəziyyət gərgindir. Ermənilərin sentyabrın 27-də səhər başladıkları hərbi təxribat nəticəsində Azərbaycanın yaşayış məntəqələri və bizim döyüş mövqelərimiz şiddətli artilleriya atəsinə məruz qalıb. Bu təcavüz nəticəsində Azərbaycanın 11 dinc sakini, o cümlədən 2 uşaq həlak olub, hərbi qulluqçular arasında da həlak olanlar var. Biz təcavüzkarə adekvat cavab verməyə və beləliklə, öz xalqımızı, öz adamlarımızı və torpağımızı müdafiə etməyə məcbur idik. Beləliklə, artıq üçüncü sutkadır ki, şiddətli döyüşlər gedir, bu döyüşlər nəticəsində Azərbaycan Ordusu bir sıra yaşayış məntəqələrini işğaldan azad edib, həmçinin müxtəlif istiqamətlərdə strateji yüksəklikləri tutub. Bu gün vəziyyət elədir ki, fəal döyüş əməliyyatları aparılır”. İlham Əliyev faktiki olaraq Azərbaycan ilə Ermənistan arasında müharibənin yenidən başlanmasını və Azərbaycanın bu müharibəyə zorla-öz torpaqlarını, vətəndaşlarını müdafiə etmək üçün cəlb olunduğunu təsdiq edirdi. Hakimiyyətdə olduğu on yeddi il ərzində İlham Əliyev Ermənistanın hərəkətləri nəticəsində zərurətə çevrilmiş bu müharibənin yenidən alovlanmamasına çalışmış, onun ağır nəticələrini qabaqcadan görərək buna yol verməmişdi.

İlham Əliyevin sülh və müharibə haqqında düşüncələri, onun Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsini sülh yolu ilə həll etmək üçün uzun

müddət çalışması işıq yolu həqiqətlərinə söykənirdi. Ermənistan tərəfinin sağlam düşüncəyə malik olmaması, sülh çağırışlarını dəyərləndirə bilməməsi, təcavüzkarlıq hərəkətlərini davam etdirməklə yeni ərazilərin işğalı siyasətini həyata keçirməsi Azərbaycanla Ermənistan arasında müharibənin yenidən alovlanmasına səbəb olmuşdu. Bu müharibəni Azərbaycan arzulamasa da, haqqını qorumaq üçün zülmə qarşı durmalı, ədaləti bərpa etməli idi.

Münaqişənin həmin dövrdəki mərhələsində Türkiyənin rolunun nədən ibarət olması ilə bağlı İlham Əliyev bildirdi ki, “Türkiyənin rolu regionda sabitləşdirici xarakter daşıyır. Türkiyə bizə qardaş ölkə və bizim müttəfiqimizdir”. Bu yanaşma əslində, böyük məna yükünə malik idi. Belə ki, Ermənistan dövləti regionun xüsusi gücə malik dövləti olan Rusiya Federasiyası ilə sıx əməkdaşlıq etməklə, birgə kollektiv müdafiə barədə müqavilənin iştirakçısı idi. Rusiya qoşunlarının ərazisində olması faktından Ermənistan Birinci Qarabağ müharibəsi dövründə hərtərəfli istifadə etmişdi, hətta Azərbaycan ərazilərinin işğalında Rusiya qoşunlarının iştirakı, rus əsgərlərinin Ermənistan tərəfindən hərbi əməliyyatlara cəlb olunması təsdiqini tapmışdı. Ermənistanda Rusiya Federasiyasının hərbi bazası yerləşdirilmiş və fəaliyyət göstərirdi. Ermənistan uzun illər Rusiyanın dəstəyi amili və Azərbaycan torpaqlarının işğal altında olması faktından üstünlük kimi istifadə edərək danışıqlar prosesini uzatmış, münaqişənin sülh yolu ilə nizama salınmasından yayınaraq, status-kvo vəziyyətini saxlamağa nail olmuşdu. Azərbaycanın Türkiyə Respublikası ilə müttəfiqliyi bu baxımdan regionda sabitləşdirici xarakter daşıyır, qüvvələr balansının tarazlığına nail olmağa imkan verirdi.

XX əsrin otuzuncu illərinin sonunda Avropadakı gərgin vəziyyətdən narahat olan U.Çörçill “Avropa böhranı” məqaləsində dramatik şəkildə yazırdı: “Almaniya geniş səfərbərliyə başlamışdır, donanma səfərbər olunmuş, hava qüvvələri hazır vəziyyətə gətirilmiş, ordunun üçdə iki hissəsi hərbi vəziyyətdədir... Mərkəzi Almaniyadan Reyn sərhədlərinə qoşunların hərəkəti müşahidə olunur; Çexoslovakiya ətrafına və yeni zəbt edilmiş Avstriya vilayətlərinə nəhəng silahlı qüvvələr cəmləşir... Hitlerin müəyyən etdiyi vaxtda hücum signalı üzrə hərəkətə başlamaq üçün yalnız hansısa bir qanlı insident və ya üsyan çatışmır...

Avropa dünyasının başının üstünü almış fəlakətin qarşısını almaq mümkündürmü?.. Əgər Böyük Britaniya, Fransa və Rusiya birlikdə nota ilə Hitlerə müraciət edib ona Çexoslovakiyaya hücumun dərhal onların birgə çıxışına səbəb olacağını anlatsalar; əgər eyni zamanda Ruzvelt də notanın ABŞ tərəfindən mənəvi dəstək alacağını bəyan etsə... onda ümid etmək olar ki, sivilizasiyalı dünyanın fəlakətə cəlb olunmasının qarşısı alınacaq...”. Lakin Çörçill Fransaya səmərəsiz yerə ümid bəsləyirdi. Onun hökuməti Hitler Almaniyası ilə müharibəyə hər şeydən az meylli idi⁸⁷.

Yeri gəlmişkən, qeyd etmək lazımdır ki, elə Ermənistanın da Fransaya ümid etməsi səmərəsiz idi. Lakin Türkiyənin lazımi və həlledici vaxtda Azərbaycanın

⁸⁷ История дипломатии. Том третий. Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919-1939 гг), Москва-Ленинград-1945, с. 631

yanında olmasını bildirməsi Çörçillin “Avropa böhranı” məqaləsində nəzərdə tutduğu dəstəyə ümid verirdi. Çünki Türkiyə dinc dövrdə olduğu kimi silahlı münaqişə başlandıqdan sonra da daha qətiyyətlə özünün Azərbaycanla birgə olmasını bəyan edirdi.

“Yəhudi xalqı Eretsdə-İsraildə (İsrail ölkəsi, İsrail torpağı, Həsətli torpaq, Müqəddəs torpaq – regionun tarixi adları) doğulmuşdur. Burada onun mənəvi, dini və siyasi siması formalaşmışdır. Burada o suveren dövlətdə yaşamışdır. Burada o milli, ümumbəşəri mədəni sərvətləri yaratmış və Kitablar Kitabını dünyaya vəsiyyət etmişdir” – deyən, Devid Ben-Qurionun birinci dərəcəli keyfiyyəti kimi onun ən ağır dəqiqələrdə məsuliyyəti öz üzərinə götürməsi – həqiqi milli lider üçün zəruri keyfiyyət kimi qeyd olunur⁸⁸.

Bu keyfiyyət İlham Əliyevə də və çətin zamanda Azərbaycanın yanında olmasını açıq bəyan edən Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan da milli lider kimi mənsub olan xüsusiyyət idi.

Türkiyənin Azərbaycana qardaş ölkə olması isə iki dövlətin eyni tarixi köklərə, eyni dilə, eyni mədəniyyətə malik olması və Azərbaycanın müstəqillik əldə etdikdən sonra iki ölkə arasında yaranmış və son dövrlərdə həqiqətən də qardaşlıq səviyyəsinə çatan münasibətlərə əsaslanırdı. Əslində, bu cür dil, kök, mədəniyyət birliyinə malik ölkələr arasında qardaşlıq münasibətlərində heç bir təəccüblü cəhət yoxdur. Tarixi təcrübədə eyni kökə, dil, din, mədəniyyət birliyinə malik ölkələr arasında hərtərəfli əməkdaşlığın inkişafına, bu cür ölkələrin bir-birinə dəstək verməsinə çoxsaylı misallar gətirmək olar.

Uinston Çörçill 5 mart 1946-cı il tarixində Amerika Birləşmiş Ştatlarının o vaxtkı Prezidenti Harri Trumenin vətəni Fulton şəhərində kollecdəki nitqində ABŞ və Böyük Britaniya arasındakı münasibətlərlə əlaqədar deyirdi: “Bizim iki ölkə qarşısında aydın və parlaq imkan açılır. Onu rədd etmək, inkar etmək və ya boş şeylərə sərf etmək bizim üçün gələcək nəsillərin iradələrini qazanmaq demək olardı. Müharibə dövründə olduğu kimi sülh dövründə də ingilisdilli xalqları inamlarının daimliyi, məqsədyönlülüüyü və qərarlarının böyük sadəliyinin davranışlarını idarə etməsi zəruridir. Biz bu ciddi tələblərə müvafiq olmalıyıq və mən bilirəm ki, bu bizdə alınacaq...”

İki qohum ictimai sistem arasında qardaşlıq ittifaqı təkcə dostluq münasibətlərinin inkişafı və qarşılıqlı anlaşmanı deyil, həmçinin potensial təhlükələri, silahların, döyüş əməliyyatlarının aparılması üzrə təlimatların unifikasiyasını (vahid şəkllə salınma-V.İ.), hərbi-texniki kolleclərin zabıt və kursantların qarşılıqlı mübadiləsini asanlaşdıracaq hərbi mütəxəssislər arasında sıx əməkdaşlığı tələb edir. Bununla yanaşı, qarşılıqlı təhlükəsizlik maraqları üçün bütün dünyada hər iki ölkəyə mənsub olan hərbi-dəniz və hərbi-hava bazalarının birgə istifadəsinin təmini zəruridir”⁸⁹.

⁸⁸ Давид Бен-Гурион. Декларация независимости Израиля. Тель-Авив, 14 мая 1948 года // Речи, изменившие мир. Автор-составитель В.Апанасик. Москва-2018, с. 281-283

⁸⁹ Уинстон Черчилль говорит о железном занавесе. Фултон, 5 марта 1946 года // Автор-составитель В.Апанасик. Речи, изменившие мир. Москва-2018, с. 270-273

Qeyd olunanlar baxımından Ermənistanın Azərbaycana hücum etməsini dünya ictimaiyyətinin bildiyi ilk saatlardan etibarən, Türkiyənin dövlət başçısı və digər rəhbərlər səviyyəsində birmənalı olaraq Azərbaycanı dəstəkləməsində təəccüblü heç nə olmamalı idi. Əvvəla, ona görə ki, yuxarıda U.Çörçilldən gətirdiyimiz iqtibasda da qeyd olunduğu kimi, ingilisdilli, slavyandilli ölkələr bir-birini dəstəklədiyi halda, türkdilli ölkələrin bu dəstəyinə qeyri-adi baxmağa zərurət yox idi. İkincisi, Azərbaycan ilə Türkiyə arasında strateji tərəfdaşlıq haqqında müqavilə qüvvədə idi. Üçüncüsü, Azərbaycanın hərəkətləri, yəni onun təcavüzü dəf etməsi, Türkiyə Respublikasının da üzvü olduğu beynəlxalq təşkilatların, o cümlədən BMT-nin dörd qətnaməsinə, Avropa Şurasının, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının qətnamələrinə, ATƏT-in, digər beynəlxalq təşkilatların sənədlərinə əsaslanırdı və təcavüzə silahlı müqavimət göstərmək beynəlxalq hüququn tələbi idi. Nəhayət, Azərbaycan beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul olunmuş prinsiplərinə, BMT Nizamnaməsində ifadəsini tapmış müddəalara müvafiq fəaliyyəti həyata keçirirdi. Məhz bu baxımdan İlham Əliyevin Türkiyənin “beynəlxalq hüququ dəstəklədiyini” bildirməsi hüquqi cəhətdən əsaslı cavab idi. Çünki bütün dövlətlərin, o cümlədən qeyd olunan beynəlxalq təşkilatların üzvü olan dövlətlərin beynəlxalq hüququn tərəfində durması və onu dəstəkləməsi borcu, vəzifəsidir. Türkiyə beynəlxalq öhdəlik kimi üzərinə düşən vəzifəni yerinə yetirirdi. Əslində, digər dövlətlərin bunu nə üçün etmədiyi sual doğura bilərdi.

“Türkiyə bizə mənəvi dəstək göstərir və biz Türkiyə rəhbərliyinə, Türkiyə Prezidentinə və türk xalqına bizimlə həmrəy olduğuna və bizi dəstəklədiklərinə görə təşəkkür edirik” fikri əslində Azərbaycan xalqının iradəsinin ifadəsi kimi səslənirdi. Çünki xalq Türkiyə Prezidentinin və Türkiyənin digər vəzifəli şəxslərinin bəyanatlarından xəbərdar idi və bunları rəğbətlə qarşılayırdı.

Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan: “Azərbaycana qarşı yeni hücumlar edən Ermənistan bölgədə sülhün və sabitliyin qarşısında ən böyük təhlükə olduğunu bir daha göstərdi. Türk milləti hər zaman olduğu kimi, bu gün də bütün imkanları ilə azərbaycanlı qardaşlarının yanındadır. Erməni xalqını onları fəlakətə aparan hakimiyyətinə və onları oyuncaq kimi istifadə edənlərə qarşı gələcəklərinə sahib çıxmağa dəvət edirik. Bütün dünyanı işğala qarşı apardığı mübarizədə Azərbaycanın yanında olmağa çağırırıq”.

Türkiyə Parlamentinin sədri Mustafa Şentop: “Mülki əhalinin hədəfə alınması göstərir ki, Ermənistan təkcə Azərbaycan üçün təhdid deyil, bölgədə sülhə təhlükə yaradan islaholunmaz bir terror dövlətidir... Türkiyə bütün gücü ilə Azərbaycanın yanında olmaqda davam edəcək”.

Türkiyənin xarici işlər naziri Mövlud Çavuşoğlu: “Ermənistan yenə də həddini aşıb. Bu dəfə cavabını meydanda alır. Meydanda və masa arxasında Can Azərbaycanla birlikdəyik”.

Türkiyənin milli müdafiə naziri Hulusi Akar: “Ərazi bütövlüyünün bərpası uğrunda mübarizədə sona qədər azərbaycanlı qardaşlarımızın yanında olacağıq. Ermənistanın xain hücumlarını qınayırıq... Bölgədə ciddi təhlükə yaradan bu təcavüzkarlığın qarşısı dərhal alınmalıdır”⁹⁰.

⁹⁰ “Azərbaycan” qəzeti, 29 sentyabr 2020-ci il

Erməni tərəfi havadarlarını münaqişəyə cəlb etmək, əvvəllər olduğu kimi başqa dövlətlərin silahlı qüvvələrinin iştirakı hesabına üstünlük qazanmaq üçün saxta məlumatlar yayır, Türkiyənin münaqişədə tərəf olması barədə “feyk-nyus”ların köməyinə əl atırdı. Əslində, Azərbaycanın başqa dövlətlərdən hərbi yardım istəməsinə ehtiyacı yox idi. Azərbaycan Ordusu uzun illər ərzində formalaşdırılmış, yeni texnika və silahlarla silahlandırılmış, vətənpərvərlik hissləri yüksəldilmiş və Ermənistanın ordusuna layiqli dərs verməyə hazır vəziyyətdə idi. Lakin mənəvi dəstək həmişə ehtiyac duyulan tələbatdır. Türk dövlət başçısının, parlament sədri və hökumət nümayəndələrinin qəlbən sözdə ifadə etdikləri dəstək əlbəttə ki, xalqa da, orduya da vacib idi.

Türkiyə Hərbi Hava Qüvvələrinin F-16 təyyarələrinin döyüş əməliyyatlarında iştirakı ilə bağlı verilən suallara İlham Əliyevin cavabı o qədər əsaslı və realılıqla uzlaşan idi ki, burada əlavə müzakirəyə ehtiyac qalmırdı. Həqiqətən də, texnoloji, peyk və kosmik vasitələr bu cür xəbərlərin yalan və ya həqiqət olmasını qısa müddətdə üzə çıxarmaq imkanına malik idi və onların yalan olması tez bir zamanda təsdiqlənərək məsələ gündəmdən çıxarıldı. Əslində, bu cür yalan xəbərlərin yayılması ilə Ermənistan, onun rəhbərləri özlərinin yalançı imiclərini bir daha təsdiq edirdilər və bu onların siması idi.

Aparıcının “Otuz il ərzində Qarabağ münaqişəsinin gah alovlanması, gah da közərməsi şəraitində necə dönüş etməli? Nə etməli?” suallarının cavabı Azərbaycan Ordusunun Ermənistanın təxribatı nəticəsində başladığı əks-hücum əməliyyatları idi. Azərbaycan atəşkəsdən sonra təxminən 27 il müddətində münaqişənin məhz danışıqlar yolu ilə, sülhü pozmadan həll olunmasını arzulamış və məhz atəşkəsin pozulmaması üçün torpaqlarının 30 il müddətində işğal altında qalmasına, bir milyona yaxın vətəndaşının məcburi köçkün vəziyyətində yaşamasına dözmüşdü. Bütün bunlara baxmayaraq, Ermənistan yeni torpaqlar iştahına düşmüş və zaman-zaman Azərbaycan ərazilərinə silahlı hücumlar təşkil etməkdə idi.

İlham Əliyev aparıcının suallarını ətraflı və məntiqli surətdə cavablandırırdı. Aparıcı da, onu ölkəsində dinləyən, seyr edən tamaşaçılar da nə baş verdiyini duymaq üçün əlbəttə ki, ilk öncə Vətən torpağının 20 faizinin 30 il müddətində işğal edilib xarabalığa çevrildiyini, 30 il müddətində bir milyona yaxın insanın evlərindən didərgin düşüb məcburi köçkün həyatı yaşamasını bilməli, bunu duymalı və hiss etməlidir. Bu hissləri keçirmədən 27 sentyabrda nəyin baş verdiyini başa düşmək o qədər də asan deyil. Ağrını, acını, dərdi canında hiss etmədən, onları yaşamadan azad olmaq uğrunda çabanı, bu arzunu, istəyi duymaq çətin olur.

Bundan əlavə, Ermənistan yeni təxribatlar törədir, mövcud vəziyyət onlarda yeni əraziləri zəbt etmək həvəsi yaradır, bir tərəfdən də ölkədəki mövcud iqtisadi, siyasi böhrandan əhalinin fikrini yayındırmaq üçün “Azərbaycan təhlükəsi” amili dövrüyyəyə buraxılırdı. Ermənistanın yeni silahlı hücumunun Azərbaycanda insan tələfatı ilə nəticələnməsi təcavüzkarə onun yerini göstərməyi tələb edirdi. Azərbaycan özünümüdafiə hüququndan istifadə etməli idi və bu yola üz qoydu.

L.N.Tolstoy bu vəziyyəti fransız sözləri ilə bu cür izah edirdi: “le vin est tirer et qu’il faut le boire” (şərab şüşəsinin ağzı açılmışdır, onu içmək lazımdır)⁹¹.

Burada XIII əsrin əvvəllərində Çingiz xanla Xarəzmşah Məhəmməd arasında Xarəzmşahın təqsiri üzündən başlanan müharibə yada düşür. Çingiz xanın Çinin bir hissəsini fəth etməsindən məlumat alan Xarəzmşah onunla maraqlanmağa başlamış, sonradan Çingiz xanın təşəbbüsü ilə onlar arasında qarşılıqlı olaraq elçilər və tacirlərin toxunulmazlığı barədə razılaşma əldə olunmuşdu. Bu razılaşmaya arxalanaraq Otrar şəhərinə mal gətirmiş tacirlərin öldürülməsi, mallarının qarət edilməsi səbəbini öyrənmək üçün Çingiz xan tərəfindən göndərilmiş elçilərə qarşı törədilmiş təhqiramiz hərəkətlər Çingiz xanın səbrini tükətmişdi. Rəşid-ad-din yazır ki, Çingiz xan bu hadisədən sonra üç gün dağın başında dua etdikdən sonra Xarəzmşahın əyalətinə hücumu keçdi⁹².

İran dövlət xadimi, tarixçi Ata-Məlik Cuveyni “Çingiz xan. Dünya fəthinin tarixi” əsərində yazır: “Hər iki tərəf hücumu keçdi, hər iki ordunun sağ cinahları düşməni darmadağın etdilər, Monqol qoşunlarının salamat qalan hissələri müvəffəqiyyətdən ruhlanaraq sultanın özünün olduğu mərkəzə zərbə endirdilər; sultan az qala əsir düşmüşdü, lakin Cəlaləddin hücum edənlərin zərbələrini dəf edərək onu xilas etdi”⁹³.

Ç.Dalay “Böyük monqol Uluğu” əsərində yazır: “Tarixi ədəbiyyatda bu döyüş xüsusi diqqət yetirilmir, o əhəmiyyətsiz, yoxlayıcı döyüş kimi dəyərləndirilir. Sonrakı hadisələrin bütün gedişi sübut edir ki, bu belə deyildir. Xarəzm qoşunlarına sultan Məhəmmədin özünün rəhbərlik etdiyi bu döyüşdə Zevanın rəhbərlik etdiyi döyüşçülərin göstərdiyi qəhrəmanlıq və mərdlik sayəsində Xarəzmşahın döyüş ruhu sındı və bu, müharibənin sonrakı gedişinə böyük təsir göstərdi”⁹⁴.

İkinci Qarabağ müharibəsinin ilk günündən Ermənistan qoşunlarının mənəvi ruhunun, döyüş qabiliyyətinin aşağı olması, Ermənistan ilə Dağlıq Qarabağdakı silahlı qüvvələr arasında birliyin olmaması özünü göstərdi. Təxminən 30 il əvvəl xarici silahlı qüvvələrin dəstəyi ilə Azərbaycan torpaqlarını işğal etmiş erməni silahlı qüvvələri Azərbaycan döyüşçülərinə müqavimət göstərmək iqtidarında deyildilər. M.İ.İvanin tarixi təcrübədə bu cür hallarla bağlı yazır: “Xaricdən azacıq təkan bu imperiyanı dağıtmağa qadir idi. Hər iki rəqibi müqayisə etməklə görürük ki, Məhəmməd yalnız öz sərhədlərini genişləndirmiş, Çingiz xan isə onları genişləndirmiş, möhkəmləndirmiş, daxili qüvvə yaratmış və çoxsaylı ordu qurmaqla öz imperiyasına idarəçilikdə vahidlik vermişdi...

Məhəmməd şahın qoşunları say etibarilə üstün olsa da, onda monqol qoşunlarını möhtəşəmlik səviyyəsinə qaldıran keyfiyyətlər-sabit quruluş, intizam, hökmdara sözsüz tabeçilik, rəislərə inam, zəhmətə, ehtiyaca,

⁹¹ Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. 5-ci cild. Hərb və sülh. Bakı-1978, s. 275

⁹² Александр Мелехин. Чингисхан. Москва-2018, с.113-120

⁹³ Yənə orada, s. 128

⁹⁴ Александр Мелехин. Чингисхан. Москва-2018, с.128-129

məhrumiyyətə, döyüş zamanı qaydaya əməl etmək vərdişi yox idi”⁹⁵. Aparıcının muzdlularla bağlı növbəti sualı da ermənilərin xislətinə xas olaraq uydurduqları yalana əsaslanırdı. İlham Əliyev sadə və məntiqli misalla onu cavablandırırdı. Azərbaycan əhalisinin sayı Ermənistandakından beş dəfəyə yaxın çox olduğu, Azərbaycan Ordusu müasir texnologiyalara əsaslanan silahlarla təchiz olunduğu halda, Azərbaycanın muzdluya heç bir ehtiyacı yox idi. Silahlı münaqişə cəmi iki gün əvvəl Ermənistan tərəfindən başlanılmış, Azərbaycan uzun illər ərzində hazırladığı ordunun potensialından tam istifadə etməyə hələ macal tapmadığı bir zamanda muzdluya nə ehtiyac duymalı idi? Azərbaycan 4 dekabr 1989-cu ildə qəbul edilmiş “Muzdluların cəlb edilməsinə, onlardan istifadə olunmasına, onların maliyyələşdirilməsinə və təliminə qarşı mübarizə haqqında ” Beynəlxalq Konvensiyaya 30 sentyabr 1997-ci il tarixli, № 366-IQ sayılı sənədlə qoşulmuş, muzdluluğa görə cinayət məsuliyyətinin müəyyən edilməsini Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 114-cü maddəsində rəsmiləşdirmişdi.

Verilişdə aparıcının suallarını Ermənistanın baş naziri Nikol Paşinyan da cavablandırırdı. Nikol Paşinyanın suallara verdiyi cavablar silahlı hücumların Azərbaycan tərəfindən başlanması, Türkiyənin tərəf kimi münaqişədə və hərbi əməliyyatlarda iştirakı, Suriyadan muzdluların toplanıb Qarabağa gətirilməsi və onlara Ermənistana qarşı döyüşlərdə iştirak etməsi, Türkiyənin F-16 qırıcı təyyarələri tərəfindən Ermənistana məxsus SU-25 təyyarəsinin vurulması kimi yalan məlumatlar üzərində qurulmuş və baş nazir söylədiklərinin sübutu kimi heç bir təsdiq olunmuş fakta istinad edə bilməmişdi. Bundan əlavə, N.Paşinyanın suallara cavabı məntiqi əsaslara malik olmamış, suallara mahiyyəti üzrə deyil, ümumi sözlərlə cavab verilmiş, münaqişənin kompromis yolu ilə həll olunması bildirilsə də, aparıcının təkrar-təkrar kompromisin nədən ibarət olmasını soruşmasına konkret cavab verilməmişdi. N.Paşinyan həmçinin münaqişənin hərbi həllinin mövcud olmaması, silahlı münaqişənin dayandırılması və Azərbaycan Ordusunun heç bir uğur qazana bilməməsini ifadə etsə də, zaman qısa müddət çərçivəsində N.Paşinyan tərəfindən söylənilənlərin həqiqətə uyğun olmamasını, yəni yalan olmasını təsdiq etdi.

Müzakirələrdə siyasi və hərbi ekspert qismində iştirak edən “Natsionalnaya oborona” jurnalının baş redaktoru İqor Korotçenko deyirdi: “Mən Azərbaycan və Ermənistan liderlərinin çıxışlarını diqqətlə dinlədim. İlham Əliyev şərtsiz olaraq dəqiq, tamamilə məntiqli, düzgün, ardıcıl çıxış etdi. Bu, MDBMİ məktəbidir. MDBMİ doğrudan da böyük kadrlar yetişdirir. İndi isə deyilənlərin mahiyyətinə gələk. Prezident Əliyev haqlıdır və tamamilə ədalətli olaraq dedi ki, peyk, elektron, kəşfiyyat texnologiyalarının müasir inkişaf səviyyəsini nəzərə alsaq, Azərbaycan ərazisinə doğrudan da türk qırıcıları göndəriləydi bu faktı gizlətmək mümkün deyildi. Bunu peyk kəşfiyyatı olan istənilən ölkə aşkar edə bilər. Bu gün

⁹⁵ Иванин М.И. О военном искусстве и завоеваниях монголо-татар и среднеазиатских народов при Чингисхане и Тамерлане. Москва-2003, с. 76-77

isə Dağlıq Qarabağ bölgəsi dünyanın bütün aparıcı ölkələrinin sıx müşahidəsi altındadır. Həmkarlarımin diqqətini bir məqama çəkmək istədim. Biz hamımız beynəlxalq hüququn tərəfdarıyıq. Beynəlxalq hüquq nöqtəyi-nəzərindən, döyüş əməliyyatları Azərbaycanın ərazisində, Azərbaycan hərbi qüvvələri və erməni hərbi birləşmələri arasında aparılır”.

Qeyd olunanlar Ermənistanın siyasi rəhbərliyinin aciz durumunu təsdiq edirdi.

IV FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN MƏRKƏZİ HƏRBİ KLİNİK HOSPİTALDA MÜALİCƏ OLUNAN HƏRBÇİLƏRLƏ GÖRÜŞÜ

30 sentyabr 2020-ci il

**“İndi həqiqət anıdır... Həqiqət anıdır – mənim üçün,
xalqımız üçün, hamımız üçün”.**

Sentyabrın 30-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva Ermənistanın sentyabrın 27-dən başlayan hərbi təxribatı zamanı yaralanan və Müdafiə Nazirliyinin Mərkəzi Hərbi Klinik Hospitalında müalicə olunan hərbcilərlə görüşdü.

Dövlət başçısı görüşdə ilkin olaraq yaralılara Allahdan şəfa dilədi: “Allah şəfa versin. Əziz uşaqlar, siz Vətən uğrunda gedən döyüşlərdə müxtəlif xəsarətlər almısınız, yaralanmışsınız... Əminəm, həkimlər əllərindən gələni edəcəklər ki, siz tezliklə sağalıb normal həyata qayıdasınız.

Mənə verilən məlumata görə, bizim bütün yaralı əsgər və zabitlərimiz bir arzu ilə yaşayırlar ki, tezliklə sağalıb yenə də döyüş bölgələrinə getsinlər, Vətən uğrunda haqlı savaşını davam etdirdinsinlər. Bizim işimiz haqq işidir, biz öz torpağımızda vuruşuruq, Vətən uğrunda vuruşuruq. Bizim davamız ədalətli davadır və əminəm ki, bu münaqişədə biz istədiyimizə nail olacağıq, haqq-ədalət öz yerini tapacaq və Azərbaycan öz ərazi bütövlüyünü bərpa edəcək. Uzun illər ərzində məcburi köçkün kimi yaşayan soydaşlarımız da öz doğma dədə-baba torpaqlarına qayıdacaqlar”.

Vətən müharibəsinin davam etdiyi, hərbi, beynəlxalq vəziyyətin daim diqqətdə saxlanılmasının son dərəcə vacib olduğu günlərdə dövlət başçısı və Birinci vitse-prezidentin vaxt ayıraraq Vətən müharibəsində yaralananlara baş çəkməsi ölkədə vahid məqsəd uğrunda yaranmış birliyin ifadəsi idi. Vətən müharibəsi hamını – əsgəri, zabiti, Ali Baş Komandanı, xalqı birləşdirmiş, onların birinin dərdi hamının dərd və kədərinə çevrilmişdi. Vətənin müdafiəsinə, işğal altında olan torpaqların azadlığı uğrunda mübarizəyə qalxmış Ali Baş Komandanın vəzifəsinin bir hissəsini də onun əsgər və zabitlərin qayğısına qalması təşkil edirdi. İlham Əliyev Zəfər günlərində bütün gücü ilə çalışır, öz vəzifələrini hərtərəfli yerinə yetirir, heç nəyi qayğı və diqqətdən kənarda qoymamağa cəhd edirdi. Müalicədə olanlara baş çəkmək azərbaycanlılara xas olan, həm də işıq yolundan gələn bir həqiqət idi: “Bizim Azərbaycanda adətdir – xəstə olan adamı ya gedib evində yoluxur, ya da ona xəstəxanada baş çəkirlər. Keçmişdə olanları deyirəm, – mən bir torbada alma, armud aparırdım. Bu, xəstəyə təsəlli verir, xalqımıza xas olan bir dəbdır-keçmişdə də olub, indi də var”⁹⁶. Bəli, xalqa xas olan bu xüsusiyyətin Ali Baş Komandan

⁹⁶ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. İyirminci kitab, s. 345

tərəfindən Vətən müharibəsinin davam etdiyi günlərdə nümayiş etdirilməsi həmin müharibədə sağlamlığını itirmiş hər bir əsgər və zabıt üçün həm təsəlli, həm də qürurduyucu bir məqam idi.

İlham Əliyev söhbətinin ilk cümlələrindən xatırlatdı ki, müalicədə olanlar şərəfli bir vəzifəni-Vətəni müdafiə edərkən, Vətən uğrunda gedən döyüşlərdə müxtəlif xəsarətlər almış, yaralanmışlar. Əslində, hərbiçilərin döyüşlərdə xəsarət almaları müqəddəs bir fəaliyyətin – həm qanunun, həm də milli-mənəvi dəyərimiz olan Qurani-Kərimin müəyyən etdiyi vəzifənin, borcun yerinə yetirilməsinin göstəricisi idi. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası müəyyən edirdi ki, dövlət və cəmiyyət qarşısında hər bir şəxs onun hüquq və azadlıqlarından bilavasitə irəli gələn vəzifələr daşıyır. Hər bir şəxs Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına əməl etməli, başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarına hörmət bəsləməli, qanunla müəyyən edilmiş digər vəzifələri yerinə yetirməlidir. Vətənə sədaqət müqəddəsdir. Vətəni müdafiə hər bir vətəndaşın borcudur. Borc insanın mənəvi, əxlaq qaydalarına münasibəti ilə müəyyən edilir. İnsan davranışı mənəvi qaydalara hörməti rəhbər tutduğu vaxt onun mənəvi özünüdərkinin inkişafının ali səviyyəsi mənsub olduğu sosial qrup, o cümlədən millət, xalqa münasibətdə mənəvi öhdəliklərini oyadır. İnsanın təyinatı borcunu yerinə yetirməklə bağlı olan əsas məqamlar: insan öz borcunu yerinə yetirməli və ləyaqətini qorumaqdır.

İnsanın borcundan söhbət gedəndə, ilk növbədə, Vətənin müdafiəsi yada düşür. Müharibə gedən dövlətdə isə bu borc istər-istəməz qalan bütün borcları üstələyərək önə çıxır. Müharibə zamanı dövlət də vətəndaşlar da bir amala – Vətəni müdafiə etmək, torpaqları qorumaq əməlinə xidmət etməlidir. Heydər Əliyev müharibə şəraitində olan ölkənin vətəndaşlarından ilk növbədə bunu tələb edirdi: “Hamımızın, bütün Azərbaycan xalqının yeganə vəzifəsi, borcu zəbt edilmiş torpaqlarımızı geri qaytarmaq, işğalçıları ərazimizdən çıxarmaq, qaçqınları ev-eşiklərinə qaytarmaq, Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünü, sərhədlərinin toxunulmazlığını təmin etməkdir... Orduda xidmət edən övladlarımızın borcu isə həmin əsas vəzifənin yerinə yetirilməsi üçün mərdliklə döyüşməkdir”⁹⁷.

Qurani-Kərimin “əl-Bəqərə” surəsinin 190-cı ayəsində buyrulur: “(Ey möminlər!) Sizinlə vuruşanlarla siz də vuruşun, lakin həddən kənara çıxmayın. Allah həddi aşanları sevməz!”

Yusif Əli həmin ayəni şərh edərkən yazır: “Müharibə aparmağa yalnız özünümüdafiə məqsədilə, həm də dəqiq müəyyən edilmiş sərhədlər daxilində yol verilir. Müharibəni sərəncamda olan bütün qüvvələrlə aparmaq zəruridir, lakin bu zaman qəddarlığa yol vermək olmaz. Müharibə Allaha xidmət üçün zəruri olan sülh və azadlığın bərpa edilməsi üçün aparılır. Heç bir halda qadınlar, uşaqlar və qocalar və ya zəiflər hücumla məruz qoyulmamalıdır, ağacları, əkin sahələrini məhv etmək, düşmən təslim olandan sonra sülhün bağlanmasından imtina qadağandır”⁹⁸.

⁹⁷ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Birinci kitab, s. 509

⁹⁸ Значение и смысл Корана. 1-й том. Сура 1-5. Сура Аль-Фатиха до сура Аль-Маида. Copyright by SKD Bavaria Verlag & Handel GmbH. Auflage. 1999, c. 99

“əl-Bəqərə” surəsinin 191-ci ayəsində buyurulur: “Onları (Məkkə müşriklərini) harada görsəniz öldürün. Sizi çıxartdıqları yerdən (Məkkədən) siz də onları çıxardın. Fitnə (müşriklərin fitnəsi) qətlədən daha şiddətlidir”. Hacı Mirməhəmməd Kərim əl-Bakuvi həmin hissəyə şərh verərkən yazır: “Vətəndən çıxarılmaq bəlası onlar üçün qətl edilməkdən daha şiddətlidir (bu kəlam vətənin əziz və sevimli olmasına işarədir. Bir şey ki, qətl edilməkdən artıq olsun, onun müsibəti gör necə olacaqdır, bu müsibəti Hz. Peyğəmbər özü dərk etdiyindən buyurdu: “Vətəni sevmək imandan bir cüzdür”)⁹⁹. Ayənin şərhilə bağlı Siddiki qeyd edir ki, “harada görsəniz” ifadəsi döyüş zamanı hərbi əməliyyatların gedişini ifadə edir.

Yusif Əli isə yazır: “Ümumiyyətlə, islam sülh, xeyirxahlıq, qarşılıqlı anlaşma dinidir. Lakin o, ədalətsizliyə sakitliklə baxa bilməz, onun ardıcılıarı isə həyatlarını şərəf, ədalət və din ilə müqayisədə aşağıda tuturlar... Onlar bilirlər ki, müharibə aparmaq-nə isə dəhşətli bir işdir, lakin müdafiə olunmaq tələbatı meydana çıxdıqda onlar tərəddüd etməyəcəklər. Müharibənin onların dini ilə heç bir əlaqəsi yoxdur, lakin o başlansa, onda dini göstərişlərə müvafiq olaraq insan ləyaqətinin qorunması naminə müəyyən sərhədlər daxilində müharibə aparılmalıdır”¹⁰⁰.

İlham Əliyev dəfələrlə “biz müharibə istəmirik”, “müharibə dəhşətdir”, “müharibə fəlakətdir” desə də, uzun illər mövcud işğal vəziyyəti, Ermənistan rəhbərlərinin riyakar hərəkətləri onu dəfələrlə düşmənin silahlı hücumuna cavab verib müharibəyə başlamaq həddinə çatdırmış, lakin yenə də dözmüş, xalqı yeni məhrumiyyətlərdən qorumağa, Azərbaycan əsgərini şəhid olmaqdan və sağlamlığını itirməkdən qorumağa üstünlük vermişdi. Bəli, müharibə dəhşət və fəlakətdir. Bunu bir çox görkəmli şəxslər demiş, yazmış, milyonlarla insanlar onun ağrılarını öz üzərində hiss etmişlər. Və əlbəttə ki, bu dəhşətləri, ağrıları, məşəqqətləri yaşayanların bir hissəsini də İlham Əliyevin xanımı Mehriban Əliyeva ilə birlikdə baş çəkdikləri müalicədə olan azərbaycanlı əsgər və zabitlər təşkil edirdi. O, əsgər və zabitlər ki, onlar müharibənin acı dəhşətlərini ən son günlərdə yaşamışdılar. Biz həmin əsgər və zabitlərin dilindən olmasa da, oxuduqlarımızdan bəzi məqamları yada salmağı zəruri hesab edirik. U.Çörçill müharibənin sadəcə insanlara təsiri ilə bağlı yazırdı: “Lənətə gəlmiş müharibənin onun himayəçisinin və himayəçinin naminə zəhmət çəkənlərin başına endiyi vaxt sadəcə ailənin necə sarsıntılara məruz qaldığı bizim hamımıza məlumdur. Biz görürük ki, Avropanın əksər ölkələri və Asiyanın çox ölkələri dağıntılar içindədir. Nə vaxt yaramazların niyyətləri və ya güclü dövlətlərin təcavüzkar cəhdləri geniş məkanlarda sivil cəmiyyətin əsaslarını məhv edir, sadəcə adamlar öhdəsindən gələ bilmədikləri çətinliklərlə rastlaşırlar. Onlar üçün hər şey təhrif olunmuş, dağıdılmış, hətta toza çevrilmiş olur”¹⁰¹.

⁹⁹ Hacı Mirməhəmməd Kərim əl-Bakuvi. Kəşfül-Həqayiq. I cild. Bakı -2014, s. 110-111

¹⁰⁰ Значение и смысл Корана. 1-й том. Сура 1-5. Сура Аль-Фатиха до сура Аль-Маида. Copyright by SKD Bavaria Verlag & Handel GmbH. Auflage -1999, с.100

¹⁰¹ Уинстон Черчилль говорит о железном занавесе. Фултон, 5 марта 1946 года // Речи, изменившие мир. Автор-составитель-В.Апанасик. Москва- 2018, с. 271

L.N.Tolstoyun müharibə ilə bağlı bəzi fikirləri: “Yaxşı şahmat oynayan bir adam oyunu uduzarkən elə zənn edir ki, bu, onun buraxdığı bir səhvədən irəli gəlmişdir və bu səhvini oyunun başlanğıcında axtarır, lakin o, bütün oyun ərzində hər addımda belə səhvlər etdiyini, oyunda heç bir hərəkətinin tam düzgün və kamil olmadığını unudur. Onun diqqət yetirdiyi səhv ona görə gözüne toxunur ki, düşmən məhz bu səhvədən istifadə etmişdir. Lakin zamanın müəyyən şəraitində davam edən müharibə oyunu bundan nə qədər mürəkkəbdir! Burada cansız maşınlara yalnız bir adamın iradəsi rəhbərlik etmir, burada hər şey insan iradəsindən asılı olmayan müxtəlif vəziyyətlərin saysız-hesabsız toqquşmasından meydana gəlir”¹⁰².

“Müharibə nəzakət göstərmək deyil, həyatda ən pis bir şeydir; bunu başa düşmək lazımdır, anlamaq lazımdır ki, müharibə oyunu oynamaq olmaz. Bu qorxunc zərurətə çox ciddi yanaşmaq lazımdır. Bütün məsələ bundan ibarətdir: yalanı atmaq, müharibəyə bir oyun kimi deyil, bir müharibə kimi baxmaq lazımdır. Amma müharibə avara və yelbeyin adamların əlində sevimli bir əyləncə olmuşdur... Müharibədə məqsəd – adam öldürməkdir... daha çox adam öldürənə daha böyük mükafat verilir”¹⁰³.

“Napoleonun getdiyi hər yerdə, ağır-ağır dağılan barıt tüstüsü içində at və insan cəsədləri tək-tək və ya yığın-yığın qan gölməçələrində sərilib qalmışdı. Nə Napoleon, nə də onun generalları hələ bu vaxta qədər belə bir dəhşət, belə kiçik bir sahədə bu qədər meyit görməmişdi. On saat ara vermədən atılan və qulaqları yoran top gurultusu bu mənzərənin təsirini daha da artırırdı...

Napoleon atını saxlayıb, yenə də düşüncəyə daldı, – bayaq Bertye onu belə bir düşüncədən ayırmışdı. O qarşısında və ətrafında baş verən işləri dayandıra bilməzdi, eyni zamanda bu işlərə o, rəhbərlik edirdi və bu işlər ondan asılı idi, indi, müvəffəqiyyət əldə edilmədiyindən, ilk dəfə olaraq bu işlər ona lazımsız və dəhşətli görünürdü¹⁰⁴.

“İnsan cəsədləri və yaralılarla dolu olan vuruşma meydanının dəhşətli görünüşü, başındakı ağırlıq, tanıdığı iyirmi generalın ölməsi və yaralanması, əvvəllər qüvvətli olan əlinin indi gücdən düşməsini dərk etməsi Napoleona heç də gözlənilməyən bir təsir bağışladı; o, adətən ölümlərə və yaralılara baxmağı sevərdi, çünki bununla (özü düşündüyü kimi) öz mənəvi qüvvəsini sınaqdan keçirirdi. Vuruşma meydanının bugünkü dəhşətli görünüşü onun mənəvi qüvvəsini məğlub etdi”¹⁰⁵.

Azərbaycan yazıçısı Hüseyn Abbaszadənin iki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı, azərbaycanlı general Həzi Aslanova həsr etdiyi “General” romanındakı döyüş səhnələri L.N.Tolstoyun təsvirlərindən az canlı və təsirli deyildir:

“Ölmək ölməkdir, xırıldamaq nə deməkdir” – deyə Kuzma Volkov təpənin dalından çıxıb yaxınlaşan tankı nişan aldı. Qumbara ona dəymədi. Serjant elə bildi

¹⁰² Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. 4-cü cild. Hərb və sülh. Bakı-1978, s. 163-164

¹⁰³ Yenə orada

¹⁰⁴ Yenə orada, s. 304

¹⁰⁵ Yenə orada, s. 319

ki, düşmən tankı zədələnib, yerə sindi. Bu vaxt alman maşını serjantı haqladı. Gec idi, o, qumbara atmağa macal tapmadı. Qalxıb qaçmaq istədi, ayaqlarının yaralandığı yadına düşdü. Tank Volkovu haqlamışdı. Serjantın bədənini dəhşət bürüdü. O özünü itirmədən yana buruldu. Tankın sağ tırtılı onun topuğunu əzib keçdi.

O, dənizçisayağı “polundra” – deyib, qumbara ilə birlikdə düşmən tankının altına girdi. Tank partladı...”¹⁰⁶.

İlham Əliyev və xanımı Mehriban Əliyevanın baş çəkdiyi yaralılar, dərin hüznə rəhmət dilədikləri şəhidlərin hər biri müharibənin yuxarıda təsvir olunan oxşar səhnələrinin şahidi, iştirakçısı olmuş, mərmi, güllə yaralarını öz canları ilə hiss etmiş Azərbaycan övladları idi. Təbii ki, İlham Əliyev onların nə şəhid olmasını, nə də sağlamlıqlarını itirməsini istəmir, hər vəcdlə bu vəziyyətin qarşısının alınmasına, müharibənin tez bir zamanda sülh sazişi ilə başa çatmasına çalışırdı. Bir də Vətənin müdafiəsi, torpaqların azad olunması, yağı düşməni işğal etdikləri torpaqlardan qovmaq zərurəti var idi. Vətən övladları məhz bu amalla döyüşə qalxmış və bu yolda şəhid olmağa, sağlamlıqlarını itirməyə də hazır idilər. Ana torpaq məhz onların bu mərdliyi, bu cəsarəti ilə Vətən kimi azadlığa çıxır və başı üzərində Azərbaycan bayrağı dalğalanırdı.

İlham Əliyevin müalicədə olan əsgər və zabitlərə “bu münaqişədə biz istədiyimizə nail olacağıq, haqq-ədalət öz yerini tapacaq və Azərbaycan öz ərazi bütövlüyünü bərpa edəcək. Uzun illər ərzində məcburi köçkün kimi yaşayan soydaşlarımız da öz doğma dədə-baba torpaqlarına qayıdacaqlar” fikrini söyləməsi Ali Baş Komandanın qələbəyə inamını əks etdirirdi. Bu inam bir tərəfdən Vətənin azadlığı uğrunda döyüşləri davam etdirənlərin göstərəcəyi şücaətə, onların qələbəsinə əminliyi əks etdirir, digər tərəfdən xəsarət alanların zəhmətinin hədəf getməyəcəyinə, onların məruz qaldıqları məhrumiyyətlərin Azərbaycan Ordusunun qələbəsi ilə əvəzlənəcəyinə ümidləri ifadə edirdi.

Qazanılacaq qələbə isə xalqın başını dik tutmasına, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin olunmasına, minlərlə məcburi köçkünün evinə-əşiyinə qayıtmasına əsas yaradacaq, Azərbaycan tarixinə onun xalqının uğuru kimi düşəcəkdi. Döyüşdə xəsarət alaraq əlil olmuş insanların zəhmətinə dövlət başçısının bu prizmadan yanaşması onlara qürur bəxş edir, qazanılacaq qələbədə əməklərinin olmasını hiss etməyə əsas verirdi. Bu isə, dövlət başçısının hər bir yaralı xəstəyə, müharibədə sağlamlıqlarını itirərək əlil olmuş şəxslərə göstərdiyi böyük mənəvi dəstək idi.

Ölkənin gələcək inkişafı, insanların qayğısız, firavan, təhlükəsiz yaşayışı, uğurlu gələcəyin təmini hər şeydən əvvəl onu xarici müdaxilədən, məkrli düşmənlərin həmlələrindən qorumaqdan birbaşa asılıdır. Vətənin qorunması isə torpaq uğrunda canından, qanından keçən şəhidlərin, bu yolda sağlamlıqlarını itirənlərin, torpaq uğrunda vuruşanların əməyi, zəhməti, igidliyi ilə bilavasitə bağlıdır. Sağlamlıqlarını itirmiş şəxsləri daim diqqətdə saxlamaq, şəhidlərin

¹⁰⁶ Hüseyn Abbaszadə. General. Bakı-1962, s. 148-153

qəhrəmanlığını əbədiləşdirmək, şəhid ailələrinə qayğı göstərmək, mənəvi dəstək vermək, onların problemlərini vaxtında aşkara çıxarıb həll etmək hamının mənəvi borcudur. Dövlətin şəhid ailələrinə, sağlamlıqlarını itirib əlil olan şəxslərə maddi və mənəvi dəstəyinin zəruriliyi Işıq yolunun həqiqəti idi: “Bizim borcumuz şəhidlərin qəhrəmanlığını əbədiləşdirmək, şəhid ailələrinə qayğı göstərmək və onların bütün problemlərini həll etməkdən ibarətdir”¹⁰⁷. İlham Əliyev Işıq yolunun həmin həqiqətini heç vaxt unutmurdu.

Görüşdə İlham Əliyev döyüşlərdə şəhid olanları da xatırladı: “Bildiyiniz kimi, şəhid ailələrinə ölkəmizdə xüsusi diqqət göstərilir, dövlət tərəfindən bütün lazımı işlər görülür. Deyə bilərəm ki, Azərbaycan şəhid ailələrinə göstərilən diqqətə görə dünya miqyasında nümunə sayıla bilər. Bilirsiniz ki, mənim göstərişimlə bütün şəhid ailələri dövlət tərəfindən mənzillərlə, evlərlə təmin edilir. Təkcə bu il 1500 şəhid ailəsi dövlət tərəfindən mənzillərlə təmin ediləcəkdir. Yaxın 2-3 il ərzində Birinci Qarabağ müharibəsində həlak olmuş qəhrəman övladlarımızın ailələri tam miqyasda evlərlə, mənzillərlə təmin olunacaqdır. Biz bu gün də şəhidlər veririk, Vətən uğrunda gedən döyüşlərdə şəhidlərimiz olubdur. Allah bütün şəhidlərimizə rəhmət eləsin, Allah onların ailələrinə, yaxınlarına səbir versin. Onların qanı yerdə qalmır və qalmayacaqdır. Düşməyə layiqli cavab verilir”.

İkinci Dünya müharibəsinin dəhşətlərini yaşamış və müharibədə xidmətlərinə görə xalqın qəlbində əbədi yaşayan G.K.Jukov xatirələrində yazır ki, Birinci dünya müharibəsi zamanı hələ çağırış yaşı çatmamış ürəyində orduya yazılmaq istəyi baş qaldırmışdı. Təbliğatın təsiri nəticəsində vətənpərvərlik hissləri oyanmış adamların çoxu, xüsusən də imkanlılar könüllü olaraq müharibəyə gədirdilər. Varlı dayısı oğlu ona bu təklifi edəndə yeniyetmə Georgi dayısının sexində birgə fəhlə işlədiyi Feodor İvanoviçlə məsləhətləşir. Feodor ona deyir: “Dayın oğlunun atası varlıdır və onun nəyə görə vuruşması aydındır. Sən axmaq isə nəyə görə vuruşacaqsan? Ona görəmi atanı Moskvadan qovublar, ona görəmi anan acından ölür?.. Şikəst qayıdıb heç kəsə lazım olmayacaqsan”. G.K.Jukov yazır ki, bu sözlər məni inandırdı... 1915-ci ilin mayında isə çağırışa əsasən orduya getdim”¹⁰⁸.

Əslində, iş yoldaşı Feodorun Georgiyə məsləhəti vətənpərvərlik hisslərindən uzaq idi. Lakin onlarda bir həqiqət də var idi. Həqiqət isə ondan ibarət idi ki, dövlət Vətən uğrunda döyüşlərdə iştirak edib əlil olanların qayğısına qalmalıdır və cəmiyyət bu qayğıyı hiss etməlidir. Əks halda gənclərdə vətənpərvərlik hisslərinin tərbiyəsi mümkün deyildir. G.K.Jukovun hələ Birinci dünya müharibəsi ilə bağlı xatirəsi ona dəlalət edirdi ki, müharibəyə gedib döyüşlərdə iştirak edənlər bilməlidirlər ki, onlar Vətən uğrunda döyüşürlər. Əgər bu yolda həlak olsalar belə, onlar unudulmayacaq. Doğmaları, əzizləri xüsusi hörmətə layiq görülmək, onların qəhrəmanlığından həm Vətən, həm də bu Vətəndə yaşayan doğmaları

¹⁰⁷ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. İkinci kitab, s. 374

¹⁰⁸ Жуков Г.К. Воспоминания и размышления. В трех томах. Том первый. Москва-1985, с. 44

faizalanacaq. Yox əgər onlar döyüşlərdən şikəst qayıtsalar, dövlət tərəfindən hər cür qayğı ilə əhatə ediləcəklər. Əslində, əsgərlərin döyüş ruhunun yüksəldilməsinin ilkin şərtləri onlarda mənəvi keyfiyyətlərin yüksəldilməsi, döyüşdəki igidliklərinə gələcəkdə biganə qalmayıb, onlara layiqli qiymət veriləcəyinə inam hissinin yaradılması və Vətənin müdafiəsinin heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan hamının borcu olmasının təmin olunmasıdır. Hələ Aristotel dövlətdə ədalətli qanunların mövcudluğu zəruriliyindən söhbət açarkən qeyd edirdi ki, “müharibədə həlak olanların uşaqları dövlət hesabına tərbiyə olunmalıdır”¹⁰⁹. Bizə elə gəlir ki, bu, eyni zamanda şəhid ailələrinə, sağlamlığını Vətən yolunda itirənlərə daimi dövlət qayğısını özündə ehtiva edən və Aristotelin hər bir işdə, o cümlədən dövlət işində rəhbər tutulmasını tövsiyə etdiyi ədalətliyin tələbidir.

Torpaq uğrunda vuruşmağın, mübarizə aparmağın təmin olunmasının şərtlərindən biri də şəhid ailələrinə, müharibədə şikəst olanlara zəruri qayğının göstərilməsidir. Müharibədə o xalq qalib gələcək ki, onun övladları müharibəyə könüllü, Vətəni müdafiə etmək borcunu dərk edərək, xalqının namusunu və şərəfini qorumaq üçün getsin. Lakin bu borc birtərəfli, yalnız döyüşənlərin döyüşmək borcu kimi qəbul olunmamalıdır. Əsgərin döyüşmək borcu dövlətin və xalqın ona qayğı borcu ilə qarşılıqlı təmin olunmalıdır. Xalq, dövlət Vətən uğrunda döyüşənləri xüsusi nəzarətdə saxlamalı, müharibədə yaralanıb, şikəst olub qayıdanları xüsusi qayğı ilə əhatə etməli, şəhid olanların övladlarına, ailələrinə müstəsna diqqət ayırmalıdır. Bu qayğı gələcəkdə dövlətin müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsinin mühüm amilidir.

Həz. Peyğəmbər tərəfindən “şəhid” sözünün Allah yolunda canından keçən mənası da işlədilmişdir: “Mən onların (şəhidlərin) Allah yolunda canlarından keçdiklərinə şahid və şəfaətçiyəm”. Vətən, xalq, dövlət, millət, haqq, ədalət yolunda canından keçmək, özünü haqq işə fəda etmək şəhidliyin əsas əlamətidir. Bu zirvəyə o insanlar yüksəlir, ucalırlar ki, onlar vətən, millət, dövlət yolunda ölümün üzərinə yürüyə, ölümün gözlərinin içinə dik baxa bilirlər. Şəhidlər xalqın, millətin milli qürur mənbəyi, milli iftixar hissi, and, namus yeri, baş tacı hesab olunur. O torpaqlar Vətən hesab olunur ki, onların uğrunda canından keçən, canını fəda edən vətən övladları, şəhidləri var. O dövlətlər müstəqil yaşaya, o xalqlar məğrur gəzə bilirlər ki, onların uğrunda şəhid gedə bilən övladları var. Vətən övladının dünyadan arzuları, diləkləri gözlərində, ürəklərində qalmış, nakam getməsi nə qədər ağır olsa da, xalqın müstəqil, azad, hürri yaşaması üçün onun yolu həm də şəhidlikdən keçməlidir.

İlham Əliyev söhbət zamanı həmçinin qeyd etdi ki, “Qarabağ qazilərinə də dövlət tərəfindən lazımi dəstək göstərilir, onların məişət problemləri həll olunur. Siz də əmin ola bilərsiniz ki, dövlət sizin yanınızda olacaq və sizin tezliklə burada sağalıb normal həyata qayıtmağınız üçün həkimlər əllərindən gələni edirlər və edəcəklər”.

İşıq yolunun bir həqiqəti də müharibədə xəsarət almış, yaralanmış, şikəst olmuş adamların sonrakı həyatının mümkün qədər ağrısız olmasını təmin etməklə bağlı

¹⁰⁹ Аристотель. Политика. Москва-2017, с. 71

idi. Əlillik, şikəstlik elə bir vəziyyətdir ki, ona sahib olan şəxslər həyatlarının hər anında bunu hiss edir, duyur və onunla yaşayırlar. Şikəstlik və əlilliklə yaşamaq isə insana çox güman ki, onun yaranma səbəbini, bu yola düşməsinin məqsədini xatırladır. Cəmiyyət elə davranmalıdır ki, əlil bu yolu həmişə xoş xatirələrlə xatırlasın, Vətən yolunda düşər olduqlarına pəşman olmasın, bununla fəxr duysun, üstünlüyünü hiss etsin. Bu hissi ona dövlət və cəmiyyət bəxş etməlidir. Mühəribədə, Vətən torpaqlarının azadlığı uğrunda sağlamlıqlarını itirən şəxslər heç şübhəsiz ki, əlil olmalarını, şikəstliklərini özləri üçün dərd-sər deyil, qürur hesab edir, bununla fəxr duyurlar. Lakin bunu təkcə onların özlərinin hiss edib duyması kifayət deyil, bunu əsasən cəmiyyət, xalq duymalı və əlilin, şikəstin özü kimi bu ağırları içindən beynindən, qəlbindən keçirməlidir. Belə olduqda əlillik qəm-qüssəyə deyil, həqiqətən qürura çevriləcəkdir: “Biz torpaqlarımızı müdafiə etmək üçün altı ildir mühəribə aparırıq. Mühəribə itkisiz, qansız olmaz-itkilər də, şəhidlər də vermişik. Mühəribədə xəsarət almış, yaralanmış, şikəst olmuş, bədəninin bir hissəsini itirmiş adamlar da var. Onlar yaşayır, onlar cəmiyyətimizin üzvüdürlər. Mühəribə nəticəsində cəmiyyətimizdə belə adamların sayı artıb. Bu da bizim qarşımıza yeni vəzifələr qoyur. Cəmiyyətimizdə olan məhrumiyyətlərə məruz qalmış bütün insanlara, xüsusən mühəribə əlillərinə kömək etmək, onların yaşaması, əmək fəaliyyəti ilə məşğul olması üçün şərait yaratmaq, onların şikəstliklərini aradan götürmək başlıca vəzifəmizdir”¹¹⁰.

“Döyüşlərdə xəsarət almış, əlil olmuş insanlar da təbiidir ki, bilərəkdən döyüşə gediblər, bunu vicdanın çağırışı ilə ediblər, döyüşüb, torpaqları qorumağa cəhd göstəriblər. Çoxları qəhrəmanlıqlar göstəriblər. Ancaq xəsarət alıblar, əlil olublar. Onlar bizim cəmiyyətdə yaşayırlar və yaşayacaqlar. Demək, onlara da bizim qaygımız, diqqətimiz daim olmalıdır. Beləliklə, həm dövlətin, hökumətin, həm də cəmiyyətin bu təbəqədən olan insanlara borcu var. Borcu var ona görə yox ki, əvvəldən söz verib ki, mən sənə borcluyam. Ona görə ki, biz şəhidliyi, döyüşlərdə qəhrəmanlıq göstərmiş insanların şücaətini yüksək qiymətləndirərək, özümüzü onların qarşısında borclu hiss edirik və bu borcumuzu da yerinə yetirməliyik”¹¹¹.

İşıq yolu həqiqətlərindən biri də deyilən sözün, verilən vədin yerinə yetirilməsidir. Bu baxımdan, Heydər Əliyevin şəhid ailələrinə, Qarabağ mühəribəsində əlil olmuş şəxslərə daim qayğı göstərilməsi barədə həqiqəti də elə özünün hakimiyyətdə olduğu dövrdə mövcud olan imkanlar çərçivəsində reallaşdırılırdı. 15 noyabr 1997-ci ildə Bakının 6-cı mikrorayonunda şəhid ailələri və Qarabağ mühəribəsi əlilləri üçün inşa edilmiş yaşayış binasının istifadəyə verilməsi təqdirəlayiq hal idi. Həmin açılış mərasimində Heydər Əliyev deyirdi: “Bugünkü toplantı, görüş həm çox sevindirici, həm də kədərləndiricidir. Biz ona görə sevinməliyik ki, respublikamızın həyatında günü-gündən müsbət dəyişikliklər baş verir, insanların rifahı tədricən yaxşılaşır, iqtisadiyyatımızda əvvəlki illərdə

¹¹⁰ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Üçüncü kitab, s.118

¹¹¹ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Otuz beşinci kitab, s. 84

mövcud olmuş tənəzzül aradan götürülüb, iqtisadiyyatımız artıq inkişaf edir. Bunlar hamısı respublikamızın vətəndaşlarının rifah halının yaxşılaşdırılması üçün əsas yaradır. Bunların bir nümunəsi kimi bu gün burada, respublikamızın həyatının belə çətin və ağır dövründə yeni bir yaraşıqlı yaşayış binasının istifadəyə verilməsinin şahidiyik, bu münasibətlə keçirilən mərasimin iştirakçısıyıq.

Biz ona görə sevinməliyik ki, bu yaşayış binasında Vətən yolunda şəhid olmuş insanların ailə üzvləri, Vətən yolunda cəfa çəkmiş, öz fiziki sağlamlığını müəyyən qədər itirmiş, yaxud zəifləmiş insanlar yeni mənzil alacaqlar. Hər bir insanın yeni mənzil alması onun həyatına çox sevinc gətirən bir hadisədir. Bunlar hamısı bizi sevindirir. Ancaq bizi kədərləndirən odur ki, xalqımızın başına gəlmiş bu faciələri yenidən xatırlayırıq... Ən sevindiricisi, önəmlisi odur ki, bu yaşayış evi, mənzillər vətənimizin, torpaqlarımızın müdafiəsində şəhid olmuş qəhrəman insanların ailə üzvlərinə, vətənin müdafiəsində döyüşmüş, qəhrəmanlıq göstərmiş, şikəst, əlil olmuş insanlara verilir, onlar üçün tikilmişdir. Bu, çox sevindirici haldır"¹¹².

Şəhid ailələrinin, Qarabağ müharibəsi əlillərinin maddi tələbatlarının ödənilməsi sahəsində görülən işlərlə, yəni onlara mənzil verilməsi ilə yanaşı, Heydər Əliyev onlara mənəvi dəstəyi də unutmur, şəhidlərin, müharibə əlillərinin Vətən uğrunda döyüşlərdəki şücaətlərini yüksək dəyərləndirir, vətən uğrunda vuruşduqlarına görə Azərbaycan xalqının onların qarşısında borclu olduğunu bəyan edirdi: "Mən bu gün bir daha bildirmək istəyirəm ki, cəmiyyətimizdə, dövlət, hökumət orqanlarında Vətənimizin müdafiəsi uğrunda vuruşmuş, qəhrəmanlıq göstərmiş, fiziki cəhətdən xəsarət almış, zəifləmiş insanlara xüsusi qayğı göstərilməlidir. Ümumiyyətlə, Vətənin müdafiəsində iştirak etmiş və qəhrəmanlıq, şücaət göstərmiş insanların hamısı cəmiyyətimizin diqqət mərkəzində olmalıdır, dövlət orqanları onlara qayğı göstərməlidir. Onlar cəmiyyətdə həmişə hörmətlə qarşılanmalıdırlar. Şəhid ailələri bizim hamımızın-həm dövlətin, hökumətin, həm də cəmiyyətin daimi qayğısı altında olmalıdır.

Vətəni müdafiə etmək ən şərəfli işdir. Bu gün burada Vətəni müdafiə edərkən xəsarət almış, fiziki cəhətdən müəyyən dərəcədə zəifləmiş insanlar var. Biz onlarla görüşürük. Onlar darıxmamalıdırlar, narahat olmamalıdırlar. Əksinə, onlar fəxr etməlidirlər ki, Vətənimizi, torpağımızı müdafiə ediblər, şücaət göstəriblər, öz fiziki sağlamlığının bir hissəsini itiriblər və bu gün də bizim cəmiyyətimizin layiqli üzvüdürlər. Onlar bütün başqa sağlam adamlardan hörmətlidirlər, şərəfidirlər. Çünki onlar öz sağlamlığının bir hissəsini Vətənin yolunda itiriblər. Bundan böyük, şərəfli iş ola bilərmi?! Bax, siz, buraya toplaşanlar bununla iftixar etməlisiniz, qürur duymalısınız. Biz də sizə hörmət etməliyik. Ona görə ki, siz gedib Vətən uğrunda vuruşmusunuz"¹¹³.

24 dekabr 2019-cu il tarixində şəhid ailələri və müharibə veteranları ilə növbəti görüşündə İlham Əliyev sosial siyasət sahəsində irəliləyişləri nəzərə çatdıraraq

¹¹² Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. On üçüncü kitab, s. 202-203

¹¹³ Yəni orada, s. 210-211

deyirdi: “Qarabağ müharibəsi əlilləri və onlara bərabər tutulan şəxslərin mənzil-məişət məsələlərinin həlli daim diqqət mərkəzindədir. Bu kateqoriyadan olan insanların həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması, onların avtomobillə təmin olunması üçün ardıcıl tədbirlər görülür. 1997-ci ildən 2018-ci ilədək Qarabağ müharibəsi əlillərinə 4597, şəhid ailələrinə 1582, İkinci dünya müharibəsi, Çernobıl və müharibə əlillərinə bərabər tutulan digər vətəndaşlara isə 475 mənzil və fərdi ev verilibdir. Qarabağ müharibəsi əlilləri və onlara bərabər tutulan şəxslər 1998-2018-ci illər ərzində 6155 avtomobillə təmin ediliblər. Bu il isə daha 600 avtomobilin təqdim olunması nəzərdə tutulur. Yeni inşa olunmuş binada ümumilikdə bir, iki və üçotaqlı 96 mənzil var ki, onlardan 62-si Qarabağ müharibəsi əlilinə, 34-ü isə şəhid ailələrinə təqdim olunur. Bu qəbildən olan vətəndaşlara ilin əvvəlindən 700 mənzil və fərdi ev verilibdir. İlin sonunadək isə 234 mənzil və fərdi evin təqdim olunması planlaşdırılır. Gələn il də bu istiqamətdə layihələr davam etdiriləcəkdir”¹¹⁴.

İlham Əliyev görüşdə Azərbaycan əsgərinin haqq uğrunda, öz torpağında vuruşduğuna, xilaskar əsgər olduğuna görə mənəvi üstünlüyə malik olmasını vurğulayaraq deyirdi: “Mən bir daha demək istəyirəm ki, Azərbaycan öz doğma torpağında vuruşur və siz haqq yolunda yaralanmışsınız. Bizim əsgərlərimiz xilaskar əsgərlərdir. Erməni əsgərləri işğalçı əsgərlərdir. Fərq bundadır. Biz öz torpağımızda vuruşuruq, erməni əsgəri başqa dövlətin torpağında-Azərbaycan torpağında ölür. Mən erməni xalqına üz tutub demək istəyirəm ki, onlar öz rəhbərliyinin çirkin əməllərinin girovuna çevrilməsinlər. Bu gün öz hökumətini məsuliyyətə cəlb etsinlər. Öz övladlarını Azərbaycan torpaqlarına göndərməsinlər. Nə işi var erməni əsgərinin Azərbaycan torpağında? Biz öz torpağımızda vuruşuruq. Bizim əsgər və zabitlərimiz öz torpağında həlak olur, öz torpağında yaralanır və biz öz torpaqlarımızı azad edirik. Artıq dördüncü gün davam edən döyüşlərdə Azərbaycan Ordusu uğurlu əməliyyat keçirərək strateji yüksəklikləri işğalçılardan azad edib, bir neçə yaşayış məntəqəsini işğaldan azad edib, uzun fasilədən sonra biz bu torpaqlara qayıtmışıq. Bu torpaqlarda öz bayrağımızı sancmışıq və artıq bu torpaqlardan bizi heç kim çıxara bilməz, biz öz ərazi bütövlüyümüzü bərpa etməliyik”.

Həqiqətən də əsgərin öz torpağında onu düşməndən qorumaq üçün vuruşmağı ilə, başqalarının torpağını işğal etmək məqsədilə vuruşması arasında böyük fərq vardır. İşğal amili mənəvi hissdən məhrumdur. İşğalçı əsgər və zabit Vətən sevgisi, vətənpərvərlik hisslərindən güc və qüvvət ala bilməz. Torpağını müdafiə edən əsgər və zabit isə ilk öncə bu hissləri keçirir, o bilir ki, geri çəkilsə ona dədə-babalarından miras qalmış, əcdadlarının uyuduğu, uşaqlığını, gəncliyini yaşadığı yerləri əlinə silah alıb onun üstünə gələn düşməni verməli olacaq. Bu hiss onun mübarizlik əzmini, gücünü, qüvvətini, döyüşmək məharətini artırır, o torpaqdan güc alır, ona doğma olan torpağa ayaqlarını daha möhkəm dirəyərək geri çəkilmir, torpaq onu irəliyə, düşmənin üstünə atılmağa vadar edir.

¹¹⁴ İlham Əliyev. İnkişaf-məqsədimizdir. Doxsan doqquzuncu kitab, s.153-154

Cəvahirəl Nehru İranla Afina arasında eramızdan əvvəl 490-cı ildə baş vermiş Marafon döyüşündən bəhs edərkən yazırdı: “Kiçik bir yunan şəhər-dövlətinin böyük bir imperiyanın ordusunu məğlubiyyətə uğrada bilməsi adama təəccüblü gəlir. Amma bu, göründüyü qədər də təəccüblü deyil. Yunanlar öz doğma şəhərinin bilavasitə yaxınlığında vuruşurdular, onlar vətən uğrunda döyüşürdülər. Halbuki, İran ordusu doğma yurddan çox-çox uzaqlarda idi. Bu ordu İran imperiyasının hər yerindən toplanmış əsgərlərdən ibarət idi. Onlar ancaq pul aldıkları üçün vuruşurdular və deməli, Yunanistanın istila edilməsinə o qədər də maraqlanmırdılar. Digər tərəfdən də afinalılar özlərinin azadlığı uğrunda çarpışdılar. Onlar azadlığı itirməkdənsə ölməyi üstün tuturdular. Gözəl əməllər uğrunda ölümün gözünə dik baxanlar isə nadir hallarda məğlubiyyətə uğrayırlar.

Bəs yunanların türk əsgərlərinin təzyiqi qarşısında geri çəkilmələrinin səbəbi nə idi? Səbəb o idi ki, türk əsgərləri Vətəni müdafiə edirdi. Onlar üçün şərəfsiz yaşayıb qul olmaqdansa, ölüm yaxşı idi. Yunanlar isə bir vaxtlar İranla müharibədə öz torpaqlarını müdafiə etdikləri halda, indi türk torpaqlarına sahib çıxmaq istəyirdilər”¹¹⁵.

İlham Əliyev qeyd edirdi ki, “erməni xalqı... anlamalıdır ki, 30 ilə yaxın başqa dövlətin torpağını zəbt etmək, orada bütün binaları, bütün tarixi abidələri dağıtmaq, 1 milyondan çox insanı öz doğma torpağından didərgin salmaq, Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımını törətmək cinayətdir”.

Ermənilər tərəfindən Azərbaycan ərazilərində törədilmiş əməllər – beynəlxalq humanitar hüquq normalarının ciddi pozuntusunu törətməklə müharibə cinayətlərini, soyqırımını cinayətini təşkil edir. Başqa dövlətin ərazisini silahlı hücum nəticəsində işğal etmə isə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin yurisdiksiyasına aid olan təcavüz cinayətidir. Qeyd olunan beynəlxalq cinayətlərə görə ədalət mühakiməsi universal yurisdiksiya, cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi zəruriliyi, qanunsuz əmrin yerinə yetirilməsinin məsuliyyətdən azad etməməsi, müddətin tətbiq edilməməsi, beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyətin zəruriliyi prinsipləri əsasında həyata keçirilir. Həmin prinsiplər isə müəyyən edir ki, beynəlxalq cinayətin törədilməsindən nə qədər müddətin keçməsindən asılı olmayaraq həmin cinayəti törətmiş şəxslər məsuliyyətə cəlb edilməli və cəzalandırılmalıdır, qanunsuz əmrin yerinə yetirilməsi şəxsi məsuliyyətdən azad etmir, beynəlxalq cinayəti törədən şəxslər harada olmasından asılı olmayaraq, onlar mühakimə olunmaq üçün tələb edən dövlətə və ya məhkəməyə verilməli, törədilən cinayətə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb olunma isə beynəlxalq hüquq normalarına görə zəruridir. Beləliklə, beynəlxalq müharibə cinayətləri, soyqırımını cinayətini törətmiş şəxslər əməllərinə görə cavabdehlik daşıyır və onlar ömürlərinin sonuna qədər törətdikləri cinayət əməllərinə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmaq təhlükəsi altındadırlar.

Beynəlxalq cinayətlərə qarşı dözümsüzlük, onu törədənlərin cəzalandırılmasının labüdlüyü işıq yolu həqiqətlərindən idi. Heydər Əliyevin beynəlxalq cinayət-

¹¹⁵ Cəvahirəl Nehru. Ümumdünya tarixinə nəzər. Bakı- 2018, s. 69-72

lərin qarşısının alınmasına, onları törədən şəxslərin cəzalandırılmasına münasibəti beynəlxalq müqavilələrdə ifadəsini tapan prinsiplərlə həmahənglik təşkil edir, bu cür mövqedə dayanmağı hər bir insanın ali vəzifəsi hesab edirdi: “Belə müsibətlər təkcə soyqırımı siyasətinə məruz qalmış xalqın milli faciəsi hesab edilə bilməz və bütün bəşəriyyətə qarşı ağır cinayət kimi qiymətləndirilməlidir. Zorakılıq, irqçilik, soyqırımı kimi antihumanist siyasətin bütün təzahürlərinə qarşı birmənalı mövqe bildirmək, onların qarşısının alınması yolunda qətiyyət və həmrəylik nümayiş etdirmək yüksək bəşəri ideallara sadıq olan hər bir insanın ali vəzifəsi və borcudur”¹¹⁶.

İlham Əliyev müalicədə olan əsgər və zabitlərlə söhbət zamanı qeyd etdi ki, “biz tarixi ədaləti bərpa edirik, tarixi ədaləti! Qarabağ bizim doğma, əzəli, tarixi torpağımızdır. Qarabağ xanlığının tarixinə baxmaq kifayətdir ki, hər kəs görsün, Azərbaycan xalqı əsrlər boyu bu torpaqlarda yaşayıb, qurub, yaradıb. Bizim müqəddəs ocağımız Şuşa şəhəri azərbaycanlılar tərəfindən salınıb. Bu gün işğal altında olan torpaqlar bizim tarixi torpaqlarımızdır.

Bizim işimiz haqq işidir. Biz öz ərazi bütövlüyümüzü bərpa etmək istəyirik, buna bizim haqqımız çatır, bunu edirik və edəcəyik.

Erməni xalqı əgər sülh şəraitində yaşamaq istəyirsə, öz hakimiyyətini məsuliyyətə cəlb etsin. Çünki erməni xalqının bədbəxtliyi ondan ibarətdir ki, uzun illər ərzində ona quldur kriminal rejim rəhbərlik edib. O rejim ki, ancaq öz şəxsi maraqlarını güdmək üçün azərbaycanlılara qarşı soyqırımı törədib və bizim torpaqlarımızı işğal altında saxlayır. Mən əminəm ki, erməni xalqı mənim bu sözlərimi düzgün başa düşəcək, düzgün anlayacaq. Bizim erməni xalqı ilə işimiz yoxdur. Azərbaycan çoxmillətli dövlətdir və burada bir çox millətlər sülh, əmin-amanlıq şəraitində yaşayır, o cümlədən erməni xalqı. Minlərlə erməni Azərbaycan ərazisində yaşayır. Onlara söz deyən yoxdur, onlar bizim vətəndaşlarımızdır”.

İlham Əliyev Ermənistanın törətdiyi cinayətlərdə erməni xalqını deyil, baş verənlərdə şəxsi maraqlarını güdən rəhbərlərini qınayır, onların məsuliyyət daşıdıqlarını və törətdikləri cinayətə görə cavab verəcəklərini bildirdi.

Müharibələrin baş verməsində xalqın deyil, onun mənsəbpərəst rəhbərlərinin təqsirli olması daim qınanılmışdır. V.Vilson ABŞ Konqresinə 2 aprel 1917-ci il tarixli müraciətində deyirdi: “Bütün dünyada sülhə və onun xalqlarının azadlığına təhlükə yarandıqda neytrallıq nümayiş etdirmək mümkün deyil, sülhə və azadlığa təhlükə isə onların xalqından deyil, arxalarında yalnız özlərinə təbə olan gücün dayandığı avtokratik hökumətdən gəlir.

Biz görürük ki, belə hallarda neytrallıq mümkün deyildir... Biz alman xalqı ilə döyüş aparmırıq. Biz onlara xeyirxah və dostluq münasibəti bəsləyirik. Alman hökuməti müharibəni xalqın iradəsi ilə başlamayıb. O, bunu xalqın xəbəri və razılığı olmadan edib.

Xalqı, köhnə dövrlərdə olduğu kimi – müharibənin sülalələrin və ya dar çərçivədə olan ambisiyalı adamların mənafeyi üçün hökmdarların xalqın

¹¹⁶ Heydər Əliyev. Müsəqilliyimiz əbədidir. İyirmi yeddinci kitab, s. 60

razılığını almadan başladığı və apardığı, yaxınlarını müqəvvə və ya alət kimi istifadə etməyə vərdiş etdikləri vaxtlardakı kimi, xalqın razılığı alınmadan bu müharibəyə cəlb ediblər.

Biz bu düşmənçilik çağırışına, bu cür metodları tətbiq edən hökumətin heç vaxt bizimlə dost olmayacağını bilərək cavab veririk...”¹¹⁷.

İlham Əliyev bir daha haqqa və beynəlxalq hüquqa istinad edərək deyirdi: “Ona görə bizim davamız haqq davasıdır. Biz tarixi nöqtəyi-nəzərdən, beynəlxalq hüquq nöqtəyi-nəzərdən, ədalət nöqtəyi-nəzərdən haqlıyıq. Azərbaycan əsgəri, zabiti öz doğma torpağı uğrunda vuruşur. Bu gün Füzulidə, Cəbrayıldə, işğal edilmiş digər ərazilərdə şiddətli döyüşlər gedir və biz itkilər veririk, bizim qazilərimiz, hərbiçilərimiz yaralanır. Amma bu dava haqq davasıdır. Ona görə mən bir daha demək istəyirəm ki, bizim işimiz haqq işidir, tarixi həqiqət, beynəlxalq hüquq, haqq-ədalət 100 faiz bizim tərəfimizdədir”.

İlham Əliyev bilirdi ki, xalqının şərəfi, maraqları, gələcəyi tələb etdiyinə görə Azərbaycan Ordusunun təhlükə, müharibənin məhrumiyyətləri ilə üz-üzə dayanmağa qətiyyəti çatır. Çünki uzun illər vətənpərvərlik hissləri ilə tərbiyə olunmuş ordu xalqı qarşısında Vətənin azadlığını təmin etmək kimi müqəddəs borcunu dərk edir, onun gələcək tarixini müəyyən edən ciddi sınaqlardan çəkinmirdi. Ordu məhz Vətənin işğal altında olan torpaqlarını azad etmək, xalqının həsrətinə son qoymaq, ədaləti və beynəlxalq hüququn tələblərini təmin etmək üçün bu döyüşlərə başlamışdır, onun əsgər və zabiti bu yolda canını, qanını, sağlamlığını qurban verməyə hazır idi. Bu, torpaqların işğaldan azad edilməsi üçün uzun illərdən bəri davam edən, lakin düşmənin özünün təcavüzkarlıq niyyətlərindən əl çəkmədiyi mübarizənin məntiqi nəticəsi idi. Bu mübarizə haqq ilə, ədalət ilə ədalətsizliyin, mərdlik ilə xəyanətkarlığın, cəsarət ilə ikiüzlülüyün, əyilməzlik ilə yaltaqlığın, özünə inam ilə sədəqə ummağın, hüquq ilə cinayətin, Vətəni müdafiə ilə özgə torpaqlarına sahib çıxmağın, inkişaf edən ölkə ilə yardım diləyənin, torpağın sahibləri ilə ora soxulmaq istəyənlərin mübarizəsi idi. Bu mübarizədə qan tökülsə də, şəhid verilsə də, sağlamlıq əldən getsə də, qələbə əldə olunmalı idi. İlham Əliyev: “Sentyabrın 27-də erməni silahlı birləşmələri bizə qarşı növbəti hərbi təxribat törədib. Mən onları xəbərdar etmişdim. Onlara BMT kürsüsündən sözlərimi demişdim. Bütün beynəlxalq ictimaiyyətə sözlərimi demişdim ki, Ermənistan yeni müharibəyə hazırlaşır, Ermənistan dayandırılmalıdır. Əfsuslar olsun ki, beynəlxalq ictimaiyyət və bu məsələ ilə məşğul olan tərəflər erməni hökumətinə lazımı səviyyədə təsir edə bilməmişlər. Əgər onlar işğalçını dayandıra bilmirlərsə, Azərbaycan əsgəri onları dayandıracaqdır. Azərbaycan əsgəri onları öz torpaqlarından çıxaracaq və haqq-ədaləti bərpa edəcək. Mən demişdim ki, əgər iyul və avqust aylarında bizə qarşı törədilmiş hərbi təxribatlar təkrarlanarsa, Ermənistan peşman olacaq və sözümün üstündə dururam. Bu gün döyüş meydanında əldə olunmuş üstünlük, azad edilmiş

¹¹⁷ Вудро Вильсон. «Это война против всех народов». Вашингтон. 2 апреля 1917 года // Автор-составитель В.Апанасик. Речи изменившие мир. Москва-2018, с. 201-202

yaşayış məntəqələrimiz, strateji yüksəkliklər bir daha onu göstərir ki, Azərbaycan əsgəri, Azərbaycan zabiti öz vətəndaşlıq borcunu şərəflə yerinə yetirir. Ermənistan işğalçılıq siyasətinə son qoymalıdır”.

Sülh insanlar, insanlıq üçün ən əziz nemətdir. Bəşər övladı yalnız sülh şəraitində özünü tam realizə edib Allahın ona bəxş etdiyi həyatdan zövq alaraq yaşayır. İlham Əliyev də xalqına, onun gəncliyinə sülh arzulayırdı. O bilirdi ki, müharibənin öz qanunları, öz əzab-əziyyəti, şəhid və əlilləri olacaqdır. Ona görə uzun müddət bütün sıxıntılara və mənəvi əzablara baxmayaraq “Koçaryanlar”, “Sarkisyanlar”, “Paşinyanlar”la bir stol arxasında danışıqlar aparmağa davam etdi. Lakin çox vaxt haqqın olanı stol arxasında istəmək rəqibi əlavə şərtlər irəli sürməyə şirnikləndirir. Şarl de Qoll da uşaqlıqdan vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunmuşdu və Fransanı – doğma Vətəni sevir. Fransa onun üçün mücərrəd anlam deyildi. Fransaya xidmət etməyi cəngavərlik borcu kimi qəbul edirdi. 22 iyun 1940-cı ildə “Şərəf, ağıl və Vətənin yüksək maraqları” adlı nitqində deyirdi:

“Barışıq xahiş edəndən sonra Fransa hökuməti artıq bilir ki, düşmən tərəfindən hansı şərtlər qoyulmuşdur.

Əgər bu şərtlər yerinə yetiriləcəksə, onda fransız silahlı – quru, dəniz, hava qüvvələri tamamilə demobilizasiya olunacaq, biz silahı yerə qoymalı olacaq, Fransanın bütün ərazisi işğal olunacaq, Fransa hökuməti isə Almaniya və İtaliyadan asılı olacaqdır.

Bu cür barışıq nəyə başa gələcək, məlumdur – təkcə kapitulyasiya deyil, həm də əsarət altına alınma ilə. Lakin kapitulyasiya və köləliyi qəbul etməyə fransızların əksəriyyətinin şərəf, ağıl və Vətənin yüksək maraqları imkan verməyəcəkdir.

Mən deyirəm: şərəf! Çünki Fransa müttəfiqlərlə saziş bağlayıb və ona görə silahı yerə qoymağa hüququ yoxdur. Müttəfiqlərin hələ müharibəni davam etdirdikləri bir vaxtda Fransanın düşməne təslim olmaq hüququ yoxdur...

Mən deyirəm: ağıl! Çünki mübarizəni udurulmuş hesab etməyi ağıllı fikir hesab etmirəm. Bəli, biz hissə olunan məğlubiyyətə düşər olmuşuq. Biz Fransa uğrunda döyüşləri hərbi sistemin çatışmazlıqları, hərbi əməliyyatların aparılmasının səhvləri, hökumətin son döyüşlərdə nümayiş etdirdiyi məğlub əhvali-ruhiyyəsi ucbatından udurmuşuq. Lakin bizim imperiya hələ böyükdür, bizim donanma zərər çəkməmişdir və böyük qızıl ehtiyatımız vardır. Bizim müttəfiqlər böyük resurslara malikdir və dənizlərdə hökmranlıq edirlər. Amerika sənayesinin nəhəng gücü bizim tərəfimizdədir...

Mən deyirəm: Vətənin yüksək maraqları! Ona görə ki, bu, nəticəsi bir döyüşlə bitən Fransa və Almaniyanın müharibəsi deyildir. Heç kəs qabaqcadan deyə bilməz ki, bu gün neytral qalan xalqlar sabah da neytrallıq nümayiş etdirəcəklərmi və Almaniyanın bugünkü müttəfiqləri onun müttəfiqləri kimi qalacaqlarmı? Əgər sonda azadlıq qüvvələri qul qüvvələr üzərində zəfər çalacaqsə, onda düşmənin fəth etdiyi Fransanın taleyi necə olacaq?

Şərəf, ağıl və Vətənin yüksək maraqları bütün azad fransızları harada və necə bacarırlarsa, döyüşü davam etdirməyə çağırır.

Deməli, Fransa qüvvələrinə mümkün olan hər yerdə daha iri dəstələr yaratmaq lazımdır. Fransız hərbi bölmələri və sənaye istehsalı: hər şeyi harada birləşdirmək olarsa, onu təşkil etmək lazımdır.

Mən, general de Qoll, burada, İngiltərədə öz millətimiz üçün bu vəzifəni öz üzərimə götürürəm.

Mən Britaniya ərazisində yerləşən və ya buraya gəlməyə imkanı olan Fransanın bütün quru, dəniz, hava qoşunlarını, bütün fransız silah üzrə mütəxəssislərini-mühəndis və fəhlələri mənə qoşulmağa çağırıram.

Mən harada olmalarından asılı olmayaraq Fransanın bütün quru, donanma və aviasiyasının bütün komandir, sırası, dənizçi, təyyarəçilərini mənimlə əlaqə yaratmağa çağırıram.

Mən bütün azad qalmaq istəyən fransızları məni dinləməyə və mənim arxamca gəlməyə çağırıram...”¹¹⁸.

Vətəni sevən, çətin anlarda məsuliyyəti öz üzərinə götürməyi bacaran liderlər başqalarının qoyduğu şərtləri qəbul etmir, özləri şərt qoyurlar. İlham Əliyev şərtləri qəbul edən deyil, şərt qoyan liderlərdəndir.

“Bunun əvəzinə Ermənistanın baş naziri bizə qarşı şərtlər qoyur. Bizə qarşı yeddi şərt qoyubdur. Mən bir müddət bundan əvvəl demişdim ki, biz bu şərtləri rədd edirik. Bizim bir şərtimiz var, torpaqlarımızdan qeyd-şərtsiz, tam və dərhal çıxıb rədd olmalıdırlar. Bu şərtim qüvvədədir və əgər bu şərtimə Ermənistan hökuməti əməl edərsə, döyüşlər dayanacaq, qan tökülməyəcək, sülh olacaq, bizim bölgəmizə sülh gələcək. Biz sülh istəyirik, biz məsələnin həllini istəyirik, əks təqdirdə 30 ilə yaxın danışıqlara ümid bəsləməzdik. Danışıqlara bizim sadıq qalmağımızın yeganə səbəbi o idi ki, ümid var idi. Bizə ümidlər verilirdi, bizə siqnallar göndərilirdi ki, bir qədər səbir edin, məsələ həll olunacaq.

Amma mən demişdim ki, Azərbaycan xalqı bu işgalla heç vaxt barışmayacaq. Demişdim ki, əgər məsələ danışıqlar yolu ilə həll olunmazsa, Azərbaycanın tam haqqı var ki, məsələ hərbi yolla öz həllini tapsın. Bu haqqı bizə Azərbaycan xalqı verib, bu haqqı bizə beynəlxalq hüquq normaları verib. Dünyanın ali beynəlxalq qurumu olan BMT-nin Nizamnaməsində göstərilir ki, hər bir dövlətin özünümüdafiə haqqı var və biz bundan istifadə edirik, özümüzü müdafiə edib, əks-hücum əməliyyatına keçib bu gün düşməninə sarsıdıcı zərbələr endiririk.

Hələ ki gec deyil. Mən bir daha sözümlə demək istəyirəm ki, Ermənistan bizim torpaqlarımızdan dərhal çıxmalıdır”.

Bir vaxtlar Napoleon da Rusiyanın torpaqlarına daxil olanda çar Aleksandr ona elçi göndərərək vaxtında Rusiya əyalətlərindən çıxmağı təklif etmişdi. Bu təklifə

¹¹⁸ Шарль де Голль. «Достоинство, разум и высшие интересы родины». Лондон, 22 июня 1940 года // Автор-составитель В.Апанасик. Речи изменившие мир. Москва-2018, с. 201-202

məhəl qoymayan Napoleonun nəsiibi qaçmaq, həm də heç nəyə fikir vermədən Rusiyadan qaçmaq olmuşdu:

“Padşah şəxsiyyəti təhqir olunmuş bir adam kimi həyəcanla bu sözləri deyirdi:

– Mühəribə elan etmədən Rusiyaya hücum etmək! Mən ancaq o zaman barışaram ki, mənim torpağımda bircə nəfər də silahlı düşmən qalmasın”...

Padşah fərman yazmaq buyruğunu verdi. Fərmanda deyilirdi: “...Əgər siz əlahəzrətləri belə bir anlaşılmazlıq üzündən sizin və bizim təbəələrin qanını tökmək fikrində deyilsinizsə və əgər siz öz qoşunlarınızı rus torpağından çıxarmağa razısınızsa, mən bütün baş verən hadisələrə diqqət vermərəm və bizim aramızda razılaşma mümkün olar. Əks təqdirdə, mən baş verməsinə mənim tərəfimdən heç bir səbəb olmayan bu hücumu dəf etməyə məcbur olacağam. Siz əlahəzrətlərinin əlində hələ bəşəriyyəti yeni mühəribə müsibətlərindən xilas etmək imkanı vardır.

Aleksandr”

Padşah iyunun 13-də gecə saat 2-də Balaşevi yanına çağıraraq, yazdığı məktubu ona oxudu və aparıb şəxsən fransız imperatoruna verməyi əmr etdi. Balaşevi yola salarkən o, yenə də rus torpağında bircə nəfər belə silahlı düşmən qalsa, barışmayacağını təkrar etdi və bu sözləri mütləq Napoleona çatdırmağı əmr etdi. Padşah bu sözləri məktubda yazmamışdı: o, hiss edirdi ki, barışıq üçün sonuncu dəfə səy edildiyi bir zamanda bu sözlərin qeyd olunması yaxşı deyil; lakin bu sözləri mütləq Napoleona deməsini Balaşevə əmr etdi”¹¹⁹.

İ.V.Stalinin hərbi doktrinası sərhədlərin toxunulmazlığına əsaslanırdı: “Biz yad torpaqları istəmirik, lakin öz torpaqlarımızdan da bir qarış da olsun heç kimə verməyəcəyik”¹²⁰.

İlham Əliyev çıxışına davam edərək qeyd edirdi ki, “indi müxtəlif beynəlxalq təşkilatların, müxtəlif ölkələrin rəhbərləri mənə zəng edirlər, məsələ ilə bağlı maraqlanırlar, öz fikirlərini söyləyirlər. Mənim sözüm birdir, həm beynəlxalq müstəvidə, həm ölkə daxilində ki, biz haqq yolundayıq, döyüşlər Azərbaycan torpağında gedir, Azərbaycan öz ərazi bütövlüyünü bərpa edir və bizim buna tam haqqımız çatır. Çünki dünyanın heç bir dövləti qondarma “Dağlıq Qarabağ respublikası”nı tanımır. Bu, bizim tarixi torpağımızdır. Beynəlxalq hüquq baxımından da bu, bizim torpağımızdır.

İndi həqiqət anıdır... Həqiqət anıdır-mənim üçün, xalqımız üçün, hamımız üçün”.

Rasional metodu Qurana tətbiq etmiş ilk müsəlman Yaqub ibn İshaq əl Kindi (870-ci ildə vəfat edib) hesab edirdi ki, həqiqət birdir və filosofların vəzifəsi onu yüzillər boyunca büründüyü mədəniyyət və dil pərdəsinin altından tapıb çıxarmaqdır: “Həqiqəti söyləməkdən və bunu bizə gəlib çatmış istənilən

¹¹⁹ Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. 4-cü cild. Hərb və sülh. Bakı-1978, s. 20-22

¹²⁰ Владимир Карпов. Полководец. Москва-1988, с. 33

mənbəyə uyğunlaşdırmaqdan utanmamalıyıq. Hətta bizə keçmiş nəsillərdən və yad insanlardan gəlsə belə. Çünki həqiqəti axtaran insan üçün həqiqətdən dəyərli heç nə yoxdur; həqiqət özünə can atan heç kimi zəiflətməz və dəyərdən salmaz, əksinə yüksək nəciblik və qürur bəxş edər”¹²¹.

İlham Əliyev həqiqəti axtaran, həqiqətə tapınan, həqiqətə nail olmaq istəyən insan idi. Onun üçün həqiqətdən dəyərli heç nə yox idi. İlham Əliyev həqiqətə can atdığına görə daha da güclənir, mətinləşir, yüksək nəciblik və qürur qazanırdı.

Həqiqət anında hər şey hamıya aydın olmalıdır. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı həqiqət anı gəlib yetişmişdi. Bu, özünü aşağıdakılarda ifadə edirdi:

1) Dağlıq Qarabağ ərazisi əzəli Azərbaycan torpağı idi. O, ərazidə Qarabağ xanlığını Pənahəli xan yaratmış, Şuşa qalasını tikmiş, onu xanlığının mərkəzinə çevirmişdi. Qarabağda azərbaycanlılar yaşamış, öz mədəniyyətini inkişaf etdirmiş, Azərbaycan mədəniyyətinə töhfələr vermişdi.

2) Ermənilər Dağlıq Qarabağa XIX əsrin əvvəllərində rus çarizminin müstəmləkəçilik siyasətinin həyata keçirilməsi nəticəsində köçürülmüş, zaman keçdikcə qonaq kimi gəldikləri torpaqlara sahib çıxmaq istəhasına düşmüş və yenə də rus qoşunlarının köməyi ilə Qarabağ ərazisini işğal edərək 30 il müddətində həmin ərazilərdəki yaşayış məskənlərini xarabazarlığa çevirmiş, tarixi-mədəni abidələri dağıtmış, maddi və təbii sərvətləri istismar etmişdilər.

3) Azərbaycan dövləti və xalqı məhz sülhsevərlik, insanpərvərlik nümayiş etdirərək torpaqlarının işğaldan azad edilməsi üçün müharibə yolunu deyil, sülh yolunu seçmiş, uzun illər sülh təklifləri ilə münaqişəni nizama salmaq üçün danışıqlar aparmış, Ermənistanın müxtəlif təxribatlarına dözərək səbir nümayiş etdirmişdi.

4) Azərbaycan 30 il müddətində heç vaxt Ermənistan ərazisinə göz dikməmiş, Ermənistan ərazilərini silahlı hücumla məruz qoymamış, silahlı münaqişə dönməmində belə, mülki əhaliyə münasibətdə heç vaxt gücdən təsir vasitəsi kimi istifadə etməmişdi.

5) Azərbaycan dövləti ölkədə aparılan uğurlu iqtisadi siyasət nəticəsində dövləti gücləndirmiş, dünyanın bir çox ölkələri ilə iqtisadi əməkdaşlığı genişləndirmiş, regionun aparıcı dövlətinə çevrilməklə orada nəqliyyat, enerji layihələrinin müəllifi, aparıcı tərəfdaşı olmuşdu.

6) Azərbaycan dünya dövlətləri ilə münasibətlərini qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq əsasında qurmaqla beynəlxalq mövqelərini möhkəmləndirmişdi.

7) Azərbaycan Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsini dünyanın aparıcı beynəlxalq təşkilatlarında müzakirəyə çıxarmış, BMT, ATƏT, Avropa Şurası, Avropa İttifaqı, NATO, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, Qoşulmama Hərəkatının, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin Azərbaycanın mövqeyini dəstəkləyən, yəni Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tanıyan, işğalçı erməni silahlı

¹²¹ Karen Armstrong. Tanrının tarixi (islam, xristianlıq və yəhudiliyin 4000 illik tarixi). Bakı-2019, s. 272

qüvvələrinin Azərbaycan torpaqlarından çıxarılmasını dəstəkləyən qərarlarının qəbul olunmasına nail olmuşdu.

8) Azərbaycan regionun və dünyanın güc mərkəzinə çevrilmiş Türkiyə ilə münasibətləri ən yüksək səviyyəyə qaldıraraq, ən çətin günlərdə Türkiyə dövlətinin Azərbaycanın yanında olmasını təmin etmişdi.

9) Azərbaycan dostluq, əməkdaşlıq siyasəti nəticəsində Vətən müharibəsi günlərində bir sıra xarici ölkələrin mənəvi dəstəyini qazanmışdı.

10) Azərbaycan iqtisadi imkanlarından istifadə edərək müasir texnoloji silahlarla silahlanmış, özünü müdafiə etməyə qadir ordu yaratmışdı.

11) Azərbaycan Orduda vətənpərvərlik hisslərinin yüksəlişinə, mənəvi ruhun, nizam-intizamın, peşəkarlığın artımına nail olmaqla dünyada 50 ən qüdrətli orduların sırasına daxil olmuşdu.

12) Azərbaycan xalqla iqtidarın, xalqla ordunun, xalqın özünün birliyinə nail olmuşdu.

13) Azərbaycan Ordusu Ali Baş Komandanın əmri ilə Vətən torpağının işğaldan azad olunması uğrunda mübarizəyə qalxmış, düşmən ordusuna sarsıdıcı zərbələr endirərək onların geri çəkilməsinə, Azərbaycan bayrağının işğal olunmuş Azərbaycan torpaqlarında dalğalanmasına nail olmuşdu və zəfər yürüşünü davam etdirirdi.

14) Azərbaycan artıq dostunu da, çətin gündə yanında olanı da, düşməne havadarlıq edəni də görür, sözünü açıq deyə bilirdi.

15) Azərbaycan əsgər və zabiti Vətənin azadlığı uğrunda şəhid olmağı da, sağlamlığını itirməyi də qəbul edirdi, Vətən üçün canından keçməyə hazır idi.

İlham Əliyev baş çəkdiyi müalicədə olan əsgər və zabidlərə də, xalqa da, onun çıxışlarını izləyən dostlara da, düşməne də Azərbaycan üçün həqiqət anını bir daha anlatdı. Anlatdı və bildirdi ki, Azərbaycan tutduğu yoldan çəkinməyəcək, Azərbaycan torpaqlarını işğaldan azad edəcək, Azərbaycan bayrağı onun torpaqlarının hər guşəsində dalğalanacaq. Azərbaycan ordusu mənfur düşmən kimi mülki əhali ilə deyil, düşmənin silahlı dəstələri ilə cəbhədə döyüşəcək, düşmənin cinayətkar hərəkətlərinin cavabını cəbhədə verəcəkdir.

İmam Əli də həqiqət carçısı idi. Əməlində həqiqəti həmişə üstün tutur, həqiqət axtarışına çıxır, nailiyyətlərini həqiqətə əsaslanaraq əldə edirdi. Corc Cordağ İmam Əlinin həqiqət axtarışları ilə əlaqədar yazırdı: “Bütün müsbət, bəzən də mənfi yönlü fəlsəfələrin əsasını təşkil edən “həqiqət” – sabitlik və rahatlıq tapmaq üçün səfərbər edilən “mütləq” axtarışdır. Əslində, mütləq axtarış həqiqət axtarışından başqa bir şey deyil. Bu, insanın ağılı, qəlbi, xəyalı və bütün mənəvi qüvvələrinin iştirak etdiyi, malik olduqları ən müxtəlif məzmunları ilə bütün şərtlər, imkanlar, maraqlar və refleksiyaların ciddi vəziyyət aldığı aşiqanə axtarışdır. İmam Əli bütün ağılı və qəlbi ilə bu “mütləq”in sığınacağına əldə edilən rahatlığın sonsuz bir güc bəxş etdiyini anladığı zaman həmin güc və rahatlığın simvoluna çevrilmişdir. Bu

səbəbdən də onun qələbə və məğlubiyyətdəki gücü bərabər idi. Çünki həqiqət hər yerdə qalibdir. İstər müharibə, istərsə də siyasətdəki qələbə və məğlubiyyət onun üçün bərabər idi. Zəhiri qələbə və məğlubiyyət həqiqəti müəyyən edən meyar deyil. Əksinə, həqiqətin özü əşyaları müəyyən edən miqyas, meyar, ölçüdür”¹²².

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyevanın Ermənistanın sentyabrın 27-dən başlayan hərbi təcridatı zamanı yaralanan və Müdafiə Nazirliyinin Mərkəzi Hərbi Klinik Hospitalında müalicə olunan hərbiçilərlə görüşü L.N.Tolstoy demişkən, “hallarına yanan adam görmək, çəkdikləri əzab və əziyyətlər haqqında danışmaq, məhəbbət və ürək yangısı ilə söylənilən bir söz eşitmək istəyənlər” üçün böyük təsəlli idi. L.N.Tolstoy “Sevastopol dekabr ayında” hekayəsində hərbi hospitala baş çəkməklə bağlı səhnəni aşağıdakı kimi təsvir edirdi: “... keçmişdə Sevastopol Məclisi olan və artırmasında əli xərəkli soldatlar duran evə girin, – siz orada Sevastopolu müdafiə edən adamları, həm dəhşətli və kədərli, həm əzəmətli və gülməli, lakin insan ruhunu yüksəldən, insanı həyrətə gətirən şeylər görəcəksiniz...”

Bu əzab çəkən adamlar... hallarına yanan adam görmək, çəkdikləri əzab və əziyyətlər haqqında danışmaq, məhəbbət və ürək yangısı ilə söylənilən bir söz eşitmək istəyirlər”¹²³.

İlham Əliyev müalicədə olan əsgər və zabitlərlə söhbətini onlara müraciətlə bitirdi: “Mən sizi həm təbrik etmək istəyirəm. Çünki siz gənc yaşlarınızda böyük qəhrəmanlıq, şücaət göstərib, Vətən uğrunda şərəflə vuruşub öz adlarınızı Azərbaycan tarixinə yazdırırsınız. Eyni zamanda, sizi belə vəziyyətdə görmək mənim üçün, hamımız üçün çox ağırdır. Amma əmin ola bilərsiniz ki, sizin sağlamlığınız üçün nə lazımsa, biz onu da edəcəyik. Bizim bütün xəstəxanalarda, hərbi hospitallarda hazırda müalicə alan hər bir insan xüsusi qayğıya layiqdir və bütün həkimlər, nəinki həkimlər, bizim bütün xalqımız sizə dəstək olmalıdır. Siz əmin ola bilərsiniz ki, dövlət sizin yanınızda olacaq. Bir arzumuz var ki, siz tezliklə sağalıb, normal həyata qayıdıb öz şərəfli missiyanızı davam etdirəsiniz. Gənclər üçün siz nümunə olmalısınız, örnək olmalısınız. Azərbaycan xalqı qəhrəman xalqdır ki, sizin kimi övladlar yetişdirib.

Mən fürsətdən istifadə edib, sizin və bu gün bütün digər yaralı hərbiçilərimizin, eyni zamanda, şəhid olmuş hərbiçilərimizin valideynləri qarşısında baş əyirəm. Onlara öz adımdan, Azərbaycan xalqı adından təşəkkürümü bildirirəm. Qəhrəman övladlar yetişdiriblər. Əminəm ki, onlar və bütün Azərbaycan xalqı sizinlə qürur duyur. Biz zəfər çalacağıq, Qarabağ bizimdir, Qarabağ Azərbaycandır!”

Mayor Etibar Camalov müalicədə olanlar adından çıxış edərək bildirdi ki, “Həqiqətən də Azərbaycan əsgəri düşmənin qarşısını aldı, düşməni layiqli cavablar verdi. Bu gün də hər bir insan yenə ön xəttə qayıtmağa hazırdır. Sizin bu

¹²² Corc Cordaq. İmam Əli (İnsan ədalətinin səsi. Əli (ə) və insan hüquqları). Bakı-2018, s. 24

¹²³ Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. 6-cı cild. Hekayələr və povestlər. Bakı-1979, s. 123-124

qüdrətli sözlərinizdən biz qürur duyuruq. Hər zaman torpağımız, dövlətimiz üçün şam kimi yanmağa hazırıq”.

L.N.Tolstoy yaralı matrosun adından eyni fikirləri aşağıdakı kimi ifadə edirdi: “Mən özüm işləyə bilməsəm də, cavanları öyrətmək üçün yenə də bastiona (bastion – iki fasdan (ön tərəflər), iki cinahdan (yan tərəflər), bir də qorjdan (arxa hissə) ibarət beş tərəfli müdafiə istehkamı – V.İ.) getmək istəyirəm”¹²⁴.

G.K.Jukov xatirələrində İkinci dünya müharibəsində SSRİ-nin qələbəsinin səbəblərindən yazarkən qeyd edirdi ki, “sovet əsgərini özünün azad etmə missiyasını dərinədən başa düşmək, Vətənin azadlığı və müstəqilliyi uğrunda qurban getməyə hazırlıq fərqləndirirdi”¹²⁵.

Noyabrın 11-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva bir daha müalicə olunan hərbiçilərlə 1 saylı Klinik Tibbi Mərkəzdə görüşdülər. İlham Əliyev çıxışında hərbiçilərə müharibədə göstərdikləri igidliyə görə təşəkkürünü bildirərək söylədi ki, “siz qəhrəmancasına döyüşərək, düşmənin torpaqlarımızdan qovulmasında müstəsna xidmətlər göstərmisiniz, yaralanmışınız, öz həyatınızı risk altına atmışınız, böyük şücaət göstərmisiniz”.

Bu təşəkkür təkcə görüşdə iştirak edənlərə deyil, müharibədə iştirak edən, uğurların qazanılmasında zəhməti olan hər bir əsgər, zabıt və generala ünvanlanan təşəkkür idi.

İlham Əliyev görüşdə həmçinin bildirdi ki, “Düşmən işğal edilmiş torpaqlardan öz xoşu ilə çıxmaq istəmirdi və siz – bu döyüşlərdə fəal iştirak edən insanlar yaxşı bilirsiniz ki, 30 il ərzində hansı istehkamlar qurmuşdular. O istehkamları yarıb keçmək, o müdafiə xətlərini dəf etmək çox böyük qəhrəmanlıq və hərbi peşəkarlıq tələb edirdi”.

Hərbi işdə çox vaxt, daha doğrusu demək olar ki, həmişə bu cür olur: döyüş və toqquşmaların iştirakçıları döyüşün gedişi və nəticəsinə təsir göstərən bütün hal və faktları tam və dəqiq bilmirlər. Tam təsvir yalnız döyüş və ya bütövlükdə müharibə başa çatandan sonra aydınlaşır. Onu tədqiqatçılar, tarixçilər, hərbi rəislər artıq memuarlarında canlandırırlar. Döyüşün gedişində isə komandirlər hərtərəfli əsaslandırılmış qərar qəbul etmək üçün çox vaxt onlara lazım olanın xeyli hissəsindən xəbərdar olmurlar. Düşmən tərəfin qoşunları, texnikası, planları, yerləşməsi haqqında düzgün məlumat əldə etmək çətin olur və bir qayda olaraq düşmən özü haqqında məlumatları gizlədir, niyyətləri, vaxt, istiqamətlə bağlı səhv informasiyalar yayır. Eyni qaydada Ermənistan tərəfi uzun illər ərzində işğal olunmuş ərazilərdə yaratdığı istehkamlar, səngərlər və s. barədə məlumatları gizli saxlamışdı və bütün bunlar hücum əməliyyatlarını çətinləşdirən hallardan idi. Bütün bunlara baxmayaraq, Azərbaycan Ordusu peşəkarlığı, hazırlığı, əzmkarlığı,

¹²⁴ Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. 6-cı cild. Hekayələr və povestlər. Bakı-1979, s. 125

¹²⁵ Жуков Г.К. Воспоминания и размышления. В трех томах. Том второй. Москва-1985, с. 102

mənəvi ruh yüksəkliyinə görə fərqlənirdi. Müasir müharibənin taleyi qədim zamanlardakı kimi onda iştirak edən adamların sayı ilə deyil, xalq kütlələrinin, əsgər və zabitlərin müharibənin məqsəd və vəzifələrinə, özlərinin siyasi və hərbi rəhbərliyinə münasibətinə görə, döyüş hazırlığı, müasir texnika və silahlara malik olma və onlardan istifadə bacarığı ilə müəyyən edilirdi.

Ordunun əsgərləri üçün silahdan əlavə, onların cəhdlərini gücləndirən, fəallıqlarını yüksəldən və onları nəzərdə tutulan məqsədə aparan mənəvi stimullar da zəruridir. İlham Əliyev özünün tabeliyində olanların igidlik və mərdliyini yüksək qiymətləndirir və özü onlara inamından güc və qüvvət alırdı.

Azərbaycan əsgəri xüsusən kritik vəziyyətlərdə özünü daha parlaq nümayiş etdirirdi. O, çıxılmaz vəziyyətlərdə də ruhdan düşmür, onları dəf etmək üçün özündə qüvvə tapırdı. Məhz çətin sınaqlarda, başqalarının əllərini sallayıb ölümə məhkumluğun düşünmə və fəaliyyət göstərməni buxovladıqları anlarda Azərbaycan əsgərində sanki ikinci nəfəs açılır, o, son nəfəsinə kimi döyüşür, hətta həlak olarkən belə özünün qorxmazlığı ilə düşməni məğlubiyyətə uğradırdı, çünki bu əyilməzliyi görən düşmən gələcək döyüşlər üçün özünəinamı itirirdi.

İlham Əliyev üçün cəbhə xəritə üzərində xətt deyil, hər birinin özünəməxsusluğu, arzuları və taleyi olan canlı insanlar, Azərbaycan övladları kimi canlanırdı. Vətən torpaqlarının azadlığı uğrunda gedən döyüşlərdə Azərbaycan əsgərinin damarlarında qan cövləyə başlayır, qoluna qüvvət gəlir, ayaqlarının təpəri artır.

Tarixi öz Vətənlərini, ana torpağı böyük məhəbbətlə sevən, işğal altında olan dağıdılmış şəhər və kəndlərin vəziyyətinə görə düşməyə dərin nifrət bəsləyən sadə Azərbaycan əsgər və zabiti yazırdı. Onlar sadəcə özlərinin Vətən qarşısında, xalq qarşısında borclarını yerinə yetirir, lakin bu borcu cəsarətlə, mərdliklə, qorxmadan, düşməyə ağır zərbələr endirərək onu qova-qova yerinə yetirirdilər. Hər kəs nifrət doğuran düşmənlə mübarizədə öz yerini tapırdı. Bizim hamımız həyatı böyük arzu ilə sevirik, lakin gərgin döyüşdə hər bir Azərbaycan əsgəri ölüm təhlükəsi ilə dəfələrlə üz-üzə gəlir və bu təhlükəyə vərmiş edirdi. Və ölmək lazım olanda onlar sərt ölümün üzünə dik baxırdılar. Həlak olanların dostları və döyüş yoldaşları onlara görə kədərlənir, onların yerini tutaraq döyüşü davam etdirir, öz işlərini görür, borclarını yerinə yetirirdilər.

Müharibə şəraiti sərt və ağır, Azərbaycan əsgəri də sərt və məğrur idi. Çünki onun amalı, məqsədi işğal deyil, Vətən torpağının azadlığı idi. Onun böyük mərdliyini, yüksək mənəvi ruhunu ağır döyüş şəraiti qıra bilməzdi. Hər bir döyüşün Vətən torpağının bir parçasının azad olunması ilə nəticələnməsi isə azadlıq mübarizələrinə yeni ruh, güc və təpər verirdi. Onlar dağılmış kənd və şəhərləri görüb qəlblərində nifrət coşduğu kimi, hər kəndi, hər şəhəri azad edəndə zəhmətlərinin bəhrəsini görüb, azad torpaq üzərində gəzib cana, gücə gəlirdi.

Müharibədə qərarlar bir qayda olaraq ani qəbul edilmir. Qərar qəbul olunmamışdan əvvəl böyük düşüncə işi aparılır. Burada təkcə bir kəndin, şəhərin, yüksəkliyin alınması, cəbhə xəttinin yarılması məsələsi həll olunmur. Əsas

məsələlərdən biri də qarşıya qoyulmuş vəzifədən asılı olaraq döyüşə minlərlə, on minlərlə adamın göndərilməsindən gedir. Mühəribənin qəddar işində qələbənin yolu adamların həyatı və sağlamlığı hesabına salınır. Komandir hər bir döyüşdə düşmənin daha çox canlı qüvvəsini məhv etməyə nail olmaqla yanaşı, özünün tabeliyində olanlardan ən az itki verməsini təmin etməlidir. Mühəribənin qaçılmaz qanunu budur. Qalib odur ki, sonda daha çox canlı qüvvəyə malik olmaqla, onlara istinad edərək öz şərtlərini diktə edir.

Azərbaycan Ordusu Vətəninə işğaldan azad etmək uğrunda mübarizə aparır, döyüşçülər nə üçün, hansı məqsədlə vuruşduqlarını dərk edirdilər. Bu hiss və yaşamlar, aparılan mübarizənin ədalətliliyinin dərk olunması döyüşdə qələbənin əsas amilini təşkil edirdi.

“Kutuzov uzun illərin hərbi təcrübəsindən, həm də öz qoca ağılı ilə bilirdi ki, ölümle döyüşən yüz minlərlə adama rəhbərlik etmək bir adamın işi deyil; eyni zamanda o bunu da bilirdi ki, vuruşmanın taleyini baş komandanlığın əmr və sərəncamları, qoşunların durduğu yer, topların və ölən adamların miqdarı deyil, gözə görünməyən və qoşunun ruhu deyilən başqa bir şey həll edir, o da bu qüvvəni izləyir və mümkün olduğu qədər buna rəhbərlik edirdi”¹²⁶.

İlham Əliyev həmçinin qeyd edirdi: “İşğaldan azad edilmiş torpaqların mənzərəsi onu göstərdi ki, bu düşmən Azərbaycan xalqına nifrət hissi ilə yaşayıb, əks təqdirdə, bütün binaların sökülməsinə nə ehtiyac var? İşğaldan azad edilmiş ərazilərimizin demək olar ki, 99 faizində bütün binalar dağıdılıbdır – yaşayış binaları, məktəblər, xəstəxanalar, ictimai binalar, tarixi abidələr, əcdadlarımızın qəbirləri, məscidlərimiz. İndi biz bu görüntüləri yayırıq, mətbuatda hər kəs bunu görə bilər. Bu, vəhşilikdir, vandallıqdır, bu, hərbi cinayətdir”.

Bəli, əslində bütün dünyanı, beynəlxalq ictimaiyyəti bu məsələ narahat etməli idi. 90-cı illərin əvvəllərində ermənilər Azərbaycan rayonlarını işğal edərkən həmin rayonlarda döyüş əməliyyatları demək olar ki, getmədiyinə görə onlar dağıdılmamışdı. Ermənilər özləri dəfələrlə bildirirdilər ki, erməni qoşunları yaşayış məntəqələrinə daxil olanda oralar artıq boş, adamsız olmuşdur. Belə olan halda hər rayonda on minlərlə insanın yaşadığı məskənlər niyə xarəbəzarlığa döndərilmişdir. İlham Əliyev ermənilərin mühəribə cinayətləri törətməsini düz deyirdi. Bütün beynəlxalq sənədlərdə mülki obyektlərin mühəribə zərurəti olmadan dağıdılması mühəribə cinayəti kimi dəyərləndirilir. Məsələn, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi Statutunun 8-ci maddəsində qeyd olunur ki, “1. Məhkəmə mühəribə cinayətlərinə münasibətdə, xüsusən onlar plan, yaxud siyasət çərçivəsində törədildikdə və ya bu cür cinayətlərin genişmiqyaslı törədilməsi zamanı yurisdiksiyaya malikdir.

2. Bu Statutun məqsədlərinə görə, mühəribə cinayətləri aşağıdakılarda ifadə olunur:

a) 12 avqust 1949-cu il Cenevrə Konvensiyasının ciddi şəkildə pozulması, o cümlədən Cenevrə konvensiyalarının müddəalarına uyğun olaraq mühafizə olunan şəxslərə və əmlaka qarşı aşağıdakı hərəkətlərdən biri:

¹²⁶ Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. 4-cü cild. Hərb və sülh. Bakı-1978, s. 305

...4. hərbi zərurətlə əlaqədar olmayan əmlakın qeyri-qanuni, mənasız və genişmiqyaslı məhvi və mənimləmə”¹²⁷.

Bəli, erməni cəlladlarının vandalizmi göz qabağında idi və bu vəhşilikləri Azərbaycan əsgər və zabiti görürdü. Hələ Fukidid b.e.ə. V əsrdə Peloponnes müharibəsindən bəhs edərkən yazırdı: “Afinalılar düşmən qoşununu Axarnda (şəhərdən cəmi 60 mərhələdə) gördükdə, bu, onlar üçün dözülməz bir işə çevrildi. Vətəndaşların gözləri qarşısında doğma torpaqlarının darmadağın edilməsi (bunu gənclər heç vaxt, yaşlılar isə midiyalıların müdaxiləsi vaxtlarından sonra görməmişdilər) təbii ki, qorxulu təəssürat yaratdı və buna görə doğma ölkənin daha da boşaldılıb xarabalığa döndərilməsini görməmək üçün bütün xalq, xüsusən gənclər düşmənin üzərinə getməyi zəruri hesab etdilər”¹²⁸.

İlham Əliyev “nəyi, nə vaxt etməli olduğunu” düzgün müəyyən etdi. Onun uzun illər ərzində apardığı siyasət yetişdirdiyi orduda vətənpərvərlik hissini artırmış, torpaqları işğal edən, Vətənin bir hissəsini xarabazarlığa çevirən düşməyə qarşı nifrət hissini lazımi səviyyəyə çatdırmışdı. O, qalib əsgərini mükafatlandırmağa da hazır idi. İlham Əliyev ordusunu düşmənin işğalçılıq məqsədinə qarşı qoymuş və onun məqsədini puça çıxarmağa köklənmişdi.

Ermənistanın siyasi və hərbi rəhbərlərinin niyyətindən söhbət açaraq İlham Əliyev bildirdi ki, “Ermənistanın yeni rəhbərliyi qəbul edilməz, zərərli addımlar və ifadələrlə faktiki olaraq danışıqlar prosesini məhv etmişdi və son aylar ərzində bunu heç də gizlətmirdi. Nümayişkaranə elə addımlar atılırdı ki, həm bizə, həm bütün dünyaya göstərsinlər ki, işğal edilmiş torpaqlar əbədi işğal altında qalacaq. Onlar müxtəlif xəritələr dərc etmişdilər. Bu xəritələrdə “Dağlıq Qarabağ respublikası”nın sərhədlərini müəyyən etmişdilər, o sərhədlərin içərisinə bütün işğal edilmiş torpaqlar da daxil idi. Onlar bizim tarixi şəhərlərimizin adlarını dəyişdirmişdilər, yeni eybəcər adlar vermişdilər. Bütün kəndlərimizin adlarını dəyişdirmişdilər. Tarixi-mədəni irsimizi silmək istəyirdilər. Xaricdən erməniləri Şuşaya gətirib məskunlaşdırmaq istəyirdilər”.

Ermənistanın siyasi və hərbi rəhbərliyinin fəaliyyətində bir çox cəhətlər bir vaxtlar faşistlərin törətdikləri hərəkətlərlə üst-üstə düşürdü. Qabaqcadan arzularında olduqları yerləri xəritədə öz dövlətinin ərazisi kimi göstərmək, yer adlarını özbaşına dəyişmək faşistlərdən ermənilərə miras qalmışdı. Professor A.M.Pankratova yazırdı: “Amerika Birləşmiş Ştatlarında almanların yeni qanunu müharibə təhlükəsinin yaxınlaşmasının həyəcanlı simptomu kimi qəbul edildi. Dövlət Departamenti teleqram ilə özünün Berlindəki səfirinə “Avropada müharibə zəruridirmi?” sorğusu ilə müraciət etdi. O, cavab verdi ki, bir şey şübhəsizdir: Hitler müharibəyə çalışır. Onun hansı anda zərbə endirməsi Almanıyanın hazırlığından və müvafiq bəhanənin mövcudluğundan asılı olacaqdır. Daha ətraflı məlumatı Dördü 5 aprel 1935-ci ildə teleqrafla Xello çatdırdı: “Hökumət özünü təcavüzkar aparır, Hitler, Görinq və Göbbelsdən ibarət tərkibdə məsul, daha doğrusu qeyri-məsul trio

¹²⁷ Vəfəddin İbayev. Beynəlxalq humanitar hüquqda məsuliyyət məsələləri. Bakı-2000, s. 78

¹²⁸ Фукидид. История. Санкт-Петербург-2018, с.111-112

tarixi o qədər pis bilirlər ki, vəhşi hərəkətlərə rəvac verə bilərlər. Onların hamısı adamöldürən psixologiyasına sahibdirlər...

Bütün almanlar hərbi ruha köklənmişlər. Hər yerdə tam hərbi hazırlıq vəziyyətində paradlar keçirilir. Almaniyanın hərbi planları geniş təşviq olunur. Məsələn, Hollandiya, Avstriya, Polşa və digər ərazilərin daxil olduğu “Böyük Almaniya”nın təsvir olunduğu xəritələr yayılır. Onlarda Görinqin adı qeyd olunur. Onları otellərdə, dəmir yol vağzallarında görmək olur”¹²⁹.

İlham Əliyev yaralı hərbcilərlə söhbətinin sonunda qeyd etdi ki, “gəlmişəm deyim ki, mən hər zaman sizinlə bir yerdə olacağam. Mənə arxalana bilərsiniz. Bizim qəhrəman döyüşçülərimiz gələcək həyatda da daim mənim nəzarətim altında olacaqlar. Bir daha sizi təbrik edirəm, tezliklə sağalın, adi həyata qayıdın. Qarabağ bizimdir, Qarabağ Azərbaycandır!”

Müharibədə yaralananlardan söhbət açdıgımıza görə Anri Dyunanın “Salferino döyüşü haqqında xatirələr” kitabından bir məqamı yada salmaq istədik: “Əgər yaramı vaxtında sarısaydılar mən yaşaya bilərdim, indi isə axşama kimi öləcəyəm!”. Və o, həqiqətən axşam öldü”¹³⁰.

Düşməne qarşı döyüşdə xəsarət aldıqdan sonra müalicədə olanların əhvali-ruhiyyəsi ona dəlalət edirdi ki, artıq Azərbaycan əsgər və zabiti də “özünün azad etmə missiyasını dərinlən başa düşür, Vətənin azadlığı və müstəqilliyi uğrunda qurban getməyə hazırdır. A.Malro yazırdı ki, “Həyat heç nəyə dəymir, amma heç nə də həyat qədər dəyərlidir deyil”. Azərbaycan övladları ən dəyərliləri belə, Vətənə qurban verməyi bacardılar, kürəklərini Vətən üçün hasara çevirdilər.

Leyla Əliyeva yazır:

“Hər insan Allahın səsidir axı:
Nə qorxar canından, nə qan əsirgər,
Gözünün rəngində torpaq qarası,
Kürəyi vətənin hasarı əsgər”¹³¹.

¹²⁹ История дипломатии. Том третий. Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919-1939 гг.), с. 528

¹³⁰ Дюнан.А. Воспоминание о битве при Сольферино. МККК. Москва-2010, с. 70

¹³¹ Leyla Əliyeva. Əsgər. “Azərbaycan” qəzeti, 05 fevral 2021-ci il

V FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN “ƏL-CƏZİRƏ” TELEVİZİYA KANALINA MÜSAHİBƏSİ

02 oktyabr 2020-ci il

“Bizim qabil ordumuz var... Bizim muzzdluya ehtiyacımız yoxdur”.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev oktyabrın 2-də “Əl-Cəzirə” televiziya kanalına müsahibə verdi. Jurnalistin ilk iki sualı münaqişənin uzun illər davam etməsinə baxmayaraq, həllini tapmamasının səbəbləri ilə əlaqədar idi. İlham Əliyev sualların cavabında münaqişənin uzun müddət davam etməsinin, həm münaqişə tərəfi kimi Ermənistanın davranışı, həm də beynəlxalq birliyin münaqişəyə münasibəti ilə bağlı səbəblərini açıqladı.

Ermənistan tərəfinin siyasəti işğal etdiyi Azərbaycan ərazilərinə sahib çıxmaq məqsədilə status-kvonu imkan dərəcəsində uzatmağa, həmin ərazilərdə vəziyyəti dəyişibyenireallıqlaryaratmağa, beynəlxalq cinayəthesabolunsabelə, işğal olunmuş ərazilərdə müxtəlif dövlətlərdən dəvət olunmuş erməniləri məskunlaşdırmağa yönəlmişdi. Bu məqsədlə işğal illəri ərzində Azərbaycana məxsus ərazilərdə bütün tikililər-evlər, inzibati binalar, fabrik və zavodlar, mədəniyyət, ticarət, təhsil ocaqları, tarixi abidələr tamamilə dağıdılır, azərbaycanlılara məxsus hər bir tikili xarabazarlığa çevrilir, Azərbaycan qəbristanlıqları belə, yerlə-yeksan edilirdi. Bu vandalizmin məqsədi Azərbaycan torpaqlarında azərbaycanlılara məxsus heç nəyin saxlanılmaması, ərazilərin yadlaşdırılması, tarixi abidələrin erməniləşdirilməsi idi. Ermənilərin düşüncəsinə görə yaradılmış yeni reallıqlar onları torpaqların sahibinə çevirməli idi. Ermənistan tərəfinin niyyəti sülhə nail olmaq deyil, torpaqların özününküləşdirilməsini həyata keçirmək olduğuna görə, onlar hər bir bəhanə ilə danışıqlar prosesini zaman-zaman pozur, yeni təkliflərlə danışıqların təkrar-təkrar sıfırdan başlanmasına çalışırdılar.

Münaqişənin nizama salınması ilə bağlı keçirilən danışıqlar prosesində Azərbaycan tərəfi Ermənistan qoşunlarının işğal olunmuş ərazilərdən çıxarılmasına, status-kvonun dəyişdirilməsinə, yəni Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin olunmasına və məcburi köçkünlərin ata-baba yurdlarına qaytarılmasına nail olmağa çalışırdı. Azərbaycanın tələbləri beynəlxalq hüquq və ədalətə əsaslanır, ermənilərin iddiaları isə işğal faktına, zora və özgə ərazilərinə yiyələnmə siyasətinə söykənirdi.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi dünyanın əksər beynəlxalq təşkilatlarında müzakirə olunmuşdu. Qəbul edilmiş sənədlərdə Azərbaycanın ərazi bütövlüyü tanınmış, erməni silahlı qüvvələrinin işğal olunmuş ərazilərdən çıxarılması və məcburi köçkünlərin öz evlərinə qaytarılması barədə müvafiq qətnamələr qəbul olunmuşdu. Lakin reallıqda qəbul olunmuş sənədlərin icrası mexanizmi tapılmamış, mövcud mexanizmlərdən istifadə olunması üçün

beynəlxalq təşkilatlar səy göstərməmiş, münafişənin həllinə bir tərəfdən biganə münasibət bəslənilmiş, digər tərəfdən də beynəlxalq təşkilatların üzvü olan bəzi dövlətlərin ikili siyasəti nəticəsində Ermənistan qarşı sanksiya tətbiq olunması, Ermənistan qoşunlarının Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindən çıxarılması mümkün olmamışdı.

Münafişənin uzun müddət davam etməsinin səbəblərindən biri də Azərbaycanın münafişəni güc tətbiq etməklə deyil, sülh vasitələri ilə nizama salmaq istəyi ilə bağlı idi. Münafişənin güc tətbiq etməklə nizama salınmasının Ermənistan qoşunlarının işğal olunmuş ərazilərdən daha tez çıxarılmasını təmin edə biləcəyinə baxmayaraq, güc tətbiqi silahlı münafişənin, müharibənin yenidən başlanması, qan axıdılması, şəhidlik, sağlamlığın itirilməsi və yeni dağıntılarla müşayiət olunmalı idi. Bu dəhşətləri yenidən yaşamaq, əslində, münafişənin heç bir tərəfi üçün münasib deyildi. Lakin Ermənistanın siyasi və hərbi rəhbərliyi havadarlarına arxayın olmaqla Azərbaycanın davamlı güc tətbiq etməyəcəyini zənn edir, Azərbaycan isə müharibənin doğuracağı əzab və ağrılarla yanaşı, Ermənistanın havadarlarının münafişəyə müdaxiləsinin mümkün nəticələrini də nəzərə almalı olurdu. Torpaqların güc tətbiq edilməsi ilə azad edilməsinə yalnız onun nəticələrinin uğurlu olmasına tam əminlik halında başlamaq olardı. L.N.Tolstoy “Hərb və sülh” romanında cəmiyyət arasında le roi de Prusse (Prussiya kralı) ləqəbi ilə məşhur olan general-anşef knyaz Nikolay Andreyeviç haqqında söhbət açarkən yazır: “O deyirdi ki, insanın pis əməlləri üçün iki mənbə vardır: bekarçılıq və mövhumat; yaxşı əməlləri üçün də iki mənbə vardır: fəaliyyət və ağıl”¹³².

İlham Əliyev fəaliyyətini ağılla əsaslandırır. O, güc tətbiqinə yalnız uğurlu nəticəyə tam əminlik halında başlaya bilərdi. Söhbət Ermənistan ilə Azərbaycanın hərbi üstünlüyünün müqayisəsində deyildi. Bu cəhətdən Azərbaycan üçün heç bir problem mövcud ola bilməzdi. Əsas məsələ beynəlxalq vəziyyətdə tarazlığa nail olmaqda idi. Beynəlxalq aləmdə nüfuz sahibi olan dövlətlərin iradələrinə təsir göstərməklə tarazlığa nail olmaq daha mühüm əhəmiyyətli məsələ idi. Sağlam düşüncə fəaliyyət üçün əsas yaratmalı idi. Burada professor A.M.Pankratovanın XX əsrin 30-cu illərində Almaniyanın təcavüzkarlıq siyasətinə qarşı inamla çıxış edən Jan-Lui Bartu haqqında yazdıqları yada düşür: “Lui Bartu Fransanın ən təhsilli adamlarından biri idi... O özünün yüksək mədəniyyəti ilə adamların rəğbətini qazanmışdı. 14 dəfə nazir olmuşdu. Birinci dünya müharibəsi ərəfəsində 1913-cü ildə o, hökumətə rəhbərlik etdi...”

Bartu əsl fransız vətənpərvəri kimi Almaniya nifrət edirdi... Geniş tarixi dünyagörüş dairəsi, gerçəkliyi düzgün hissetmə, Fransanın milli maraqlarını aydın dərk etmə ona beynəlxalq vəziyyətdən baş çıxarmağa və onda düzgün yol seçməyə imkan verirdi”¹³³.

¹³² Tolstoy L.N. Əsərləri, 14 cildə; 2-ci cild. Hərb və sülh. Bakı-1977, s. 120

¹³³ История дипломатии. Том третий. Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919-1939 гг). Москва-Ленинград-1945, с. 511-512

Ermənistanın siyasi və hərbi rəhbərliyi reallıqları qiymətləndirmək və sağlam düşüncə nümayiş etdirmək iqtidarında deyildi. Sağlam düşüncə üçün sağlam ağıla malik olmaq lazım idi. Nobel mükafatı laureatı akademik İvan Pavlovun “Rus ağılı haqqında” mühazirəsində söylədiklərini xatırlamaq yerinə düşür: “Bizdə bir tələbat, bir öhdəlik olmalıdır-bizə qalmış yeganə ləyaqəti mühafizə etmək: özümüz özümüzlə və ətrafımıza özümüzü aldatmadan baxmaq...”

Mənim müəyyən etdiyim ağılın birinci xüsusiyyəti – fikirlərin fəvqəladə dərəcədə cəmləşdirilməsi, düşüncənin geri çəkilmədən fikrə dalması, günlər, həftələr, aylar, illər, bəzən hətta bütün ömür boyu həll edilməsi qətləndirilmiş məsələ üzərində qalma.

Ağılın ikinci üsulu – gerçəkliklə dərək olunan ağıl arasında duran bütün maneə və siqnallardan kənara çıxaraq düşüncənin reallıqla birbaşa ünsiyyətə cəhd etməsidir. Elmdə metodikasız, vasitəçisiz keçinmək mümkün deyil və ağıl həmin metodikanın gerçəkliyi təhrif etməməsi üçün həmişə bu metodikadan baş çıxarır...

Ağılın növbəti – üçüncü keyfiyyəti – azadlıq, düşüncənin mütləq azadlığı, absurd şeylərə kimi gedib çıxan azadlığıdır. Elə azadlıq ki, elmdə mütləq kimi müəyyən ediləni rədd etməyə qadir olsun...

Ağılın dördüncü keyfiyyəti – fikirlərin sizin dayandığınız ideyaya bağlı olmasıdır. Əgər bağlılıq yoxdursa – enerji də yoxdur, müvəffəqiyyət yoxdur. Siz öz ideyanızı sevməlisiniz ki, ona bəraət qazandırmaq üçün çalışsınız. Sonra kritik an başlayır. Siz ideyanı yaratmışınız, o sizindir, o sizə əzizdir, bununla belə, siz qərəzsiz olmalısınız. Deməli, ağılın növbəti xüsusiyyəti mütləq qərəzsizliklə əlaqədar bağlılıqdır... Biz nəinki başqa cür düşüncələr tərəfindən, hətta gerçəklik tərəfindən etirazlara qarşı karlıq nümayiş etdiririk.

Beşinci xüsusiyyət – bu mükəmməllik və fikrin detallıdır. Gerçəklik nə deməkdir? Bu, müxtəlif şəraitlərin, dərəcələrin, ölçülərin, çəki və sayların məcmusudur. Bunsuz gerçəklik yoxdur... hər şey fikirlərin detallıdır... Bütün iş ətraflılığın, şərtlərin detallı qiymətləndirilməsindədir. Bu, ağılın əsas xüsusiyyətidir.

Ağılın növbəti – altıncı xüsusiyyəti elmi düşüncənin sadəliyə cəhd etməsindədir. ... dahi ağılın əsas əlaməti sadəlikdir.

Ağılın növbəti – yeddinci əlaməti həqiqətə cəhddir. Həqiqətə nail olmaq böyük zəhmət və əzabla müşayiət olunur.

Mənim rus ağılı ilə bağlı təsvir etdiyim xarakteristika tutqundur və mən bunu dərk edirəm, həm də acı ilə dərk edirəm... Siz deyə bilərsiniz ki, mən rəngləri tutqunlaşdırıram, mən pessimist əhvali-ruhiyyədəyəm. Mən bunu mübahisələndirməyəcəyəm. Şəkil tutqundur, lakin Rusiyanın indi yaşadığı da tutqundur. Siz soruşa bilərsiniz ki, mən bu mühazirəni nə üçün oxudum, onun nə faydası var? Nədir, mən rus xalqının bədbəxtliyindən həzz alıram? Xeyr. Burada həyatı hesabət var. Əvvəla, bu – olanı dərk etmək bizim şərəf borcumuzdur. Digəri isə budur.... Gələcəyimiz üçün bizim özümüz haqqında təsəvvürümüz olmalıdır.

Bizim üçün nə olduğumuzu dəqiq dərk etmək mühüm əhəmiyyət kəsb edir”¹³⁴.

Bəli, Ermənistanın siyasi və hərbi rəhbərliyinin xəstəliyi və bəlası onda idi ki, onlar öz ağıllarının xüsusiyyətlərini araşdırıb nə və kim olduqlarını dəqiq dərk edə bilmədilər. Onların ağılları gerçəkliklə dərk olunan ağıl arasında duran maneələrdən kənara çıxaraq düşüncənin realılıqla birbaşa əlaqəsinə cəhd edə, düşüncənin mütləq azadlığına çata bilmədi. Onların ağıl mütləq qərəzsizliyə nail ola bilmədi, nəinki başqa cür düşüncələr tərəfindən, hətta gerçəklik tərəfindən etirazlara qarşı karlıq nümayiş etdirdi. Onların ağıl hadisələri ətraflı, şərtləri detallı qiymətləndirə bilmədi. Onların ağılları sadəlik və həqiqətə cəhddən məhrum idi. Ona görə şərəf borclarının nə olduqlarını dərk edə bilmədilər və gələcəkləri üçün özləri haqqında təsəvvürləri olmadı.

Jurnalistin növbəti sualı yenidən müharibəni başlamağın Ermənistan üçün sərfəli olmaması ilə bağlı idi. Lakin bu cür nəticəyə gəlmək üçün sadəcə Ermənistan tərəfinin dediklərini əsas götürmək kifayət deyildi. Hər bir tarixi hadisənin baş vermə səbəbi ərazidə müəyyən zaman çərçivəsində baş vermiş hadisələr kontekstində qiymətləndirilməli, hadisələr zəncirində prosesin inkişafı nəzərdən keçirilməklə dəyərləndirilməlidir.

Müharibəni kimin başlaması ilə bağlı nəticəyə gəlmək üçün prosesin bir neçə il ərzində hansı qaydada davam etməsini izləmək kifayət edirdi. Son illər ərzində atəşkəs mütəmadi olaraq Ermənistan tərəfindən pozulmuş, Azərbaycan tərəfi təxribatlara layiqli cavab vermiş, lakin Ermənistanın sərhəd xəttini keçməmiş, təxribatın qarşısını alandan sonra silahlı müqaviməti dayandırmışdır. İlham Əliyev həmin faktları sadalamaqla Ermənistanın işğalçı siyasətinə diqqəti cəlb etdi. Digər tərəfdən, Azərbaycan torpaqlarının 30 il əvvəl işğal olunması fakt olaraq qalırdı, həmin işğalın aradan qaldırılması üçün heç bir tədbir görülmür, təcavüzün qarşısını almağa borclu olan BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası təcavüzü aradan qaldırmaq üçün səmərəli addımlar atmır, 1993-cü ildə münaqişə ilə bağlı qəbul etdiyi dörd qətnamənin icrasız qalmasına məhəl qoymurdu. Bu cür yanaşma, əlbəttə ki, Azərbaycanın BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsinə əsasən, özünümüdafiə hüququndan istifadə etməsinə imkan verirdi. Bütün bunlara baxmayaraq, Azərbaycan yenə də ilkin olaraq silahlı hücumla başlamadı və yalnız Ermənistanın 27 sentyabr 2020-ci il tarixində Azərbaycan ərazilərinə silahlı hücumundan sonra əks-hücum əməliyyatları ilə düşməyə cavab verməli oldu.

İlham Əliyev jurnalistin növbəti sualına cavab olaraq müharibənin Ermənistan tərəfindən başlanmasını təsdiq edən faktları və bunun bir neçə səbəbini qeyd etdi:

“Birincisi, bu, Ermənistan tərəfinin 27 sentyabr 2020-ci il tarixə kimi törətdikləri təxribatlarla təsdiqini tapırdı.

İkincisi, onlar status-kvonun dəyişilməz saxlanmasını təmin etmək üçün təxribat törədir, bunun Azərbaycan tərəfindən törədildiyini bildirməklə danışıqlar prosesindən imtina etmək üçün bəhanə əldə edərək danışıqları uzadırdılar.

¹³⁴ Иван Павлов. О русском уме. Петроград, 1918 год // Речи, изменившие мир. Автор-составитель В. Апанасик. Москва-2018, с. 209-213

Üçüncüsü, Ermənistanın daxilində sabitlik pozulmuş, ölkə siyasi böhran içində idi. Hücuma keçməmişdən iki gün əvvəl əsas müxalif partiyanın rəhbəri həbs edilmiş, sabiq iki prezident barəsində cinayət araşdırması aparılırdı. Belə vəziyyət cəmiyyətin diqqətini daha mühüm məsələyə yönəltmək zərurətini meydana çıxarmışdı. Ermənistan bunun ən yaxşı yolunu “Azərbaycan təhlükəsinin reallaşması”nda gördü”.

Əslində, Azərbaycan Ermənistan tərəfindən müharibənin başlanma təhlükəsinə hiss etmiş və təxminən bir həftə əvvəl BMT kimi nüfuzlu beynəlxalq təşkilatın tribunasından Ermənistanın bu niyyətinin qarşısının alınmasını, onun dayandırılmasını beynəlxalq ictimaiyyətdən tələb etmişdi. Lakin həmişəki kimi yenə də beynəlxalq ictimaiyyət cavab reaksiyası verməmişdi.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı Azərbaycanın mövqeyi həmişə eyni və dəyişməz olmuşdur. Bu mövqe Işıq yolunun həqiqətləri əsasında formalaşmış bir mövqe idi. Azərbaycan həmişə sülh və mehriban qonşuluq münasibətləri prizmasından çıxış edərək münaqişənin ədalət və beynəlxalq hüquq əsasında həllini təklif edir və bütün danışıqlar prosesində bu mövqeyini dəyişməmişdi. Bu mövqe onda ifadə olunurdu ki, Ermənistan öz qoşunlarını Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindən çıxarmalı, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü təmin edilməli, məcburi köçkünlər ata-baba yurdlarına qayıtmalıdır. Müharibə başlandıqdan və Azərbaycan Ordusu müharibədə müəyyən üstünlüklər əldə etdikdən sonra da Azərbaycan öz mövqeyini dəyişməmişdi və Ermənistan ordusunun qeyd-şərtsiz Azərbaycan ərazilərini tərk etməsini tələb edirdi. İlham Əliyev Azərbaycan ərazilərinin güc tətbiq edilməsi yolu ilə azad edilməsindən sonra da Ermənistan və Azərbaycan xalqlarının sülh şəraitində birlikdə yaşamasını istisna etmirdi. Lakin ermənilər tarixən “beynəlxalq dəstəyə” böyük önəm verərək reallıqdan deyil, arzuladıqlarından bəhrələnidilər. Bu isə sonda onların atılmış, əzilmiş vəziyyətdə qalmasına səbəb olurdu. Ona görə bir vaxtlar Ermənistanın sabiq prezidenti Levon Ter-Petrosyan deyirdi: “Vaxt gələcək biz Azərbaycanın bizə təklif etdiklərini yalvarıb onlardan istəməli olacağıq”. Ermənistan əsassız iddialarından əl çəkmək istəmədiyinə görə ciddi məğlubiyyət acısını yaşamalı olacaqdı.

Jurnalistin Azərbaycanın yenidən danışıqlar masasına getmək imkanları ilə bağlı sualına cavab olaraq İlham Əliyev bildirdi ki, Ermənistan tərəfi öz davranışları, irəli sürdüləri iddialar ilə danışıqlar prosesini pozmuşdu. Onların yenidən danışıqları bərpa etmək cəhdi yalnız Azərbaycan Ordusunun uğurlu irəliləyişini dayandırmaq məqsədi daşıya bilərdi. Real təklif və davranışlara əsaslanmayan danışıqların aparılması Ordunun əldə etdiyi üstünlüyü itirməkdən başqa bir şey deyildi. Ona görə də İlham Əliyev: “Ermənistanın simasında bizim hələ danışıqlarda tərəfdaşımız yoxdur” – deyirdi. L.N.Tolstoy Rusiyaya silahlı basqın edən Napoleon ilə çar Aleksandr arasında sülh müqaviləsinin bağlanmasına rus zabitlərinin münasibətini bu cür ifadə edirdi: “Napoleon əsir alınsaydı, onunla bir padşah kimi deyil, bir cani kimi rəftar edilərdi. Hələ bu yaxınlarda Rostov

hirsclənərək yolda rast gəlidiyi yaralı fransız polkovnikinə demişdi: qanuni bir padşahla cani Bonapart arasında sülh ola bilməz”¹³⁵.

Ermənistan öz mövqeyini dəyişməli, beynəlxalq hüququ və ədaləti yada salmalı, məhz onlara söykənərək danışıq masasına qayıtmalı idi. Bunun ilkin şərti isə işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərindən Ermənistan ordusunun çıxarılması idi. İstər xoşluq, istərsə də güc ilə.

Otuz ilədək müddətdə davam edən, İlham Əliyevin isə on yeddi il ərzində apardığı danışıqlar prosesi öz-özlüyündə Azərbaycan rəhbərliyi üçün mənəvi ağrılarla müşayiət olunsa da, Azərbaycan tərəfi torpaqların sülh yolu ilə geri qaytarılmasına razılaşmış, danışıqları davam etdirmişdir. Müəyyən zaman çərçivəsində irəliləyişlərə nail olunmuş, münaqişənin nizama salınmasının formatı və baza prinsipləri ilə bağlı razılıqlar əldə edilmişdi. Danışıqlar münaqişənin tərəfləri olan Ermənistan və Azərbaycan arasında Minsk qrupunun həmsədrlərinin vasitəçiliyi ilə aparılırdı. Mərhələli şəkildə Azərbaycan ərazilərindən Ermənistan qoşunlarının çıxarılması, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin olunması, məcburi köçkünlərin evlərinə qayıtması, kommunikasiyaların açılması və Dağlıq Qarabağın statusunun müzakirəsi ilə bağlı baza prinsipləri də razılaşdırılmışdı. Lakin N.Paşinyan hakimiyyətə gələndən sonra onun “Qarabağ Ermənistanıdır” deməsi, danışıqların Ermənistanla deyil, qondarma “Qarabağ Respublikası” ilə aparılması barədə bəyanatlar verməsi danışıqlar prosesinin dayandırılmasına səbəb olmuşdu. Bunun məsuliyyəti isə sözsüz ki, Ermənistan tərəfinin, onun baş nazirinin üzərinə düşürdü.

İlham Əliyev yenə də realığa və beynəlxalq hüquqa söykənərək münaqişənin nizama salınmasında Rusiyanın vasitəçiliyini, o cümlədən uzun zaman ərzində bu məsələ ilə məşğul olan ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrləri tərəfindən davam etdirilməsini mümkün hesab edirdi. Lakin bunun üçün həmsədrlər ilkin olaraq özlərinin missiyalarına uyğun olaraq neytrallıq nümayiş etdirməli idilər. Münaqişə tərəflərindən hansınsa mövqeyinin dəstəklənməsi artıq vasitəçinin qərəzsiz olmamasına dəlalət edir. Belə vəziyyətdə isə vasitəçilik missiyası beynəlxalq hüququn tələbləri ilə bir araya sığmır¹³⁶. Təəssüf ki, ATƏT-in Minsk qrupunun üzvləri hələ ki bu cür neytrallıq mövqeyindən çıxış edə bilmirdilər.

Azərbaycan heç vaxt münaqişənin sülh yolu ilə nizama salınmasından imtina etməmişdi. Lakin bu nizama salınma üçün ilkin şərt həmişə qeyd olunduğu kimi, Azərbaycan torpaqlarının işğaldan azad edilməsi, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin olunmasıdır. Ermənistan qoşunlarını Azərbaycan ərazilərindən çıxarmaqla bağlı müvafiq cədvəl təqdim etməklə və onların üzərlərinə götürdükləri öhdəlik ATƏT-in Minsk qrupunun vasitəçiləri tərəfindən təmin olunmaqla atəşkəsə nail olunması mümkün idi. Çünki Ermənistan

¹³⁵ Tolstoy L.N. Əsərləri, 14 cildə. 2-ci cild. Hərb və sülh. Bakı-1977, s. 120

¹³⁶ Vəfəddin İbayev. Beynəlxalq hüquq Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə tənzimlənməsini tələb edir // Bakı Universitetinin xəbərləri. Sosial-siyasi elmlər seriyası. Bakı-1999, № 3, s. 163-174

tərəfindən təminatı olmayan öhdəliklər heç vaxt yerinə yetirilmirdi. Qədim Çin hərbi nəzəriyyəçisi Sun Tzi yazırdı: “Sülh təklifi andlı saziş ilə müşayiət olunmursa, bu, sui-qəsd hazırlanmışının göstəricisidir”¹³⁷.

Bunu Ermənistan rəhbərliyinin mütəmadi olaraq söylədiyi yalanlar da təsdiq edirdi. Təminatı sülh, irəliləməkdə olan ordunun dayandırılması yeni itkilərin baş verməsinə yol açdı. Bundan əlavə, Ermənistan öz ərazisindən raket atəşləri ilə mülki əhalini hədəfə tutmaqla Azərbaycanı onun ərazisindəki hədəfləri məhv etməyə yönəlmiş cavab tədbirlərinə cəlb etmək arzusunda idi. Bundan sonra isə o, kollektiv təhlükəsizlik müqaviləsinə istinad etməklə münaqişəyə üçüncü tərəflərin cəlb olunmasını və beləliklə də münaqişənin himayədarlarının hərbi gücü vasitəsilə onun davam etdirilməsinə nail olmaq istəyirdi.

Ermənistanın siyasi rəhbərlərinin bağladıkları müqavilələrə münasibəti alman faşistlərinin İkinci dünya müharibəsi öncəsi bağladıkları müqavilələrə münasibətindən fərqlənmirdi. Məlum olduğu kimi, Versal sülh müqaviləsi Almaniyanın silahlanması ilə bağlı məhdudiyyətlər müəyyən etmişdi. Lakin Hitler hakimiyyətə gəldikdən sonra o, Versal sülh müqaviləsinin müddəalarını pozmaqla, Almaniyanın silahlanmasını gah almanların “milli ləyaqətinin alçaldılması”, gah “Almaniyanın təhlükəsizliyinin təmini”, gah da “kommunizmdən müdafiə” şüarları ilə əsaslandırırırdı. 15 aprel 1935-ci ildə Millətlər Cəmiyyəti Şurasının fəvqəladə sessiyası fəaliyyətə başladı və aprel ayının 17-də sessiya Almaniya hökumətinin hərbi sahədə fəaliyyətinin Versal sülh müqaviləsinin pozulması kimi dəyərləndirilməsi barədə qətnamə qəbul edərək qeyd etdi ki, beynəlxalq öhdəliklərdən birtərəfli imtina sülhün qorunması üçün təhlükə yarada bilər.

20 aprel 1935-ci ildə Hitler hökuməti Millətlər Cəmiyyətinin Şurasında təmsil olunan dövlətləri xəbərdar edərək bildirdi ki, onların Almaniya üzərində hakim kimi çıxış etmək hüququnu tanımır və buna görə də qətnamələrini qəti olaraq rədd edir¹³⁸.

Alman faşistlərinin bağladıkları müqavilələrə və həmin müqavilə üzrə üzvlərinə götürdükləri öhdəliklərə laqeyd münasibəti 24 avqust 1939-cu ildə hücum etməmək haqqında “Molotov-Ribbentrop paktı” kimi tanınan Sovet-alman paktına münasibətdə də özünü təzahür etdirdi. 22 iyun 1941-ci ildə həmin müqavilənin pozulmasını almanlar sovet hökumətinin anti-alman siyasəti, alman sərhədlərinə təhlükə ilə əsaslandırırdılar¹³⁹.

Ermənistanın BMT Təhlükəsizlik Şurasının dörd qətnaməsini 27 il müddətində icra etməməsi təcavüzkar dövlətin BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasına münasibətinin göstəricisi idi. Hər halda, Ermənistan BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrini icra etməməklə BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasına daxil olan dövlətləri, xüsusən, onun daimi üzvlərini özü üzərində hakim kimi qəbul etmirdi, ya da sərgilədiyi davranış həmin dövlətlərin iradələri ilə uzlaşırdı.

¹³⁷ Sun Tzi. Hərbi sənəti. Bakı-2020, s. 55

¹³⁸ История дипломатии. Том третий. Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919-1939 гг). Москва-Ленинград-1945, с. 534-535

¹³⁹ Сорвина М.Ю. 100 великих тайн дипломатии. Москва-2019, с. 306-308

Bundan əlavə, Ermənistan Bışekdə bağlanmış atəşkəs haqqında müqavilənin müddəalarını da zaman-zaman pozur, Azərbaycan ərazilərinə silahlı basqın təşkil edir, dinc əhalini raket və top atəşinə tuturdu. Ermənistanın həyata keçirdiyi bu siyasət mahiyyət etibarilə faşist Almaniyasının İkinci dünya müharibəsi ərəfəsində yeritdiyi siyasətdən fərqlənmirdi.

Azərbaycan öz Ordusu tərəfindən geri qaytarılmış torpaqlarını bir də heç vaxt yağı düşməyə təslim etməyəcəkdi. Əslində, jurnalistin geri alınmış torpaqların yenidən Ermənistanə qaytarılmasının mümkünliyi barədə sualı məntiqli deyildi. Ermənistanın zorla, silah gücünə 30 il müddətində işğal altında saxladığı, hazırda isə azad olunmuş torpaqların yenidən işğalçılara təslim edilməsində heç bir məntiq ola bilməzdi. Maraqlı doğuran məsələ həmin azad olunmuş torpaqların hansı vəziyyətdə olması idi. İşğalçı həmin torpaqlarda nə edib, onunla necə davranıb, həmin ərazilərdəki mədəni, tarixi abidələr hansı vəziyyətdədir? Təəssüf ki, həmin məsələlər jurnalistin maraqlı dairəsindən kənarda idi. Lakin İlham Əliyev onları xatırlatmaqla bir növ demək istəyirdi ki, siz bu məsələləri beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırmalısınız. Ermənistanın bir vaxtlar işğal etdiyi ərazilərdə insanlar yaşamış, onlar öz təsərrüfatlarını qurmuş, dinc həyatlarını təmin etmiş, mədəniyyət, dini abidələr yaratmışdılar. Həmin ərazilər beynəlxalq humanitar hüquqa zidd olaraq xarabalıqlara çevrilmişdi. Orada nə yaşayıb, nə də həyat qalmışdı.

İşğal olunmuş ərazilərdə yaşayış məntəqələrinin dağıdılması həmişə nifrətlə qarşılanmışdır. IV əsrdə Karfagen Qərbi İmperiyasının nəhəng mədəni, həm də iqtisadi mərkəzi idi. Karfagen İmperiyaya çox verir, ondan az tələb edirdi. Piter Xizer yazır ki, “Şimali Afrika Qərbi İmperiyasının xəzinəsi üçün qızıl yumurta qoyan toyuq idi”¹⁴⁰.

Üçüncü Puni müharibəsində Roma Karfagenin qəti məhvini qarşısına məqsəd qoymuşdu. Müharibənin həqiqi məqsədlərinin nə olmasından asılı olmayaraq Roma qəti qərara gəlmişdi ki, Karfagen dağıdılmalıdır – *Carthago delenda est*. Karfagen yandırıldıqdan sonra Stipionu düşməyə yazıqlıq və vətəninə də bu cür taleyin gözləyə biləcəyi qorxusu bürüdü. O, öz dostu Polibiya “İliada”dan aşağıdakı sətirləri yazmışdı:

“Nə vaxtsa bir gün müqəddəs Troya da məhv olacaq,
Onunla Priam və Priamın nəvələri xalqı da məhv olacaq”¹⁴¹.

Frenk Edkok yazır ki, “Karfagenin dağıdılmasını müharibə cinayəti adlandırmaq olar, Korinfin dağıdılması yunanların döyüş ruhunu sındırmağa yardım etsə də, romalılara qarşı nifrət toxumu səpdi”¹⁴².

Beynəlxalq humanitar hüquq şəhər və kəndlərin əsassız olaraq dağıdılmasını beynəlxalq cinayət kimi dəyərləndirir. Məsələn, Nürnberq Tribunalının

¹⁴⁰ Питер Хизер. История падение Римской империи. Москва-2019, с. 433

¹⁴¹ Фрэнк Эдкок. Военное искусство греков, римлян, македонцев. Москва-2012, с. 73

¹⁴² Yəni orada, s. 78

Nizamnaməsi “şəhərlərin və kəndlərin hərbi zərurət ilə bəraət qazandırılmayan dağıdılması”nı müharibə cinayəti kimi dəyərləndirirdi (maddə 6b). Cenevrə konvensiyaları da “hərbi zərurətlə əlaqədar olmayan qanunsuz, özbaşına və geniş miqyasda həyata keçirilən dağıntıları və əmlakın mənimsənilməsini” müharibə cinayətinə aid edir (I CK maddə 50; II CK maddə 51; IV CK maddə 147). Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutunun 8-ci maddəsinin 2-ci bəndi (a, IV. XIII) eyni əməlləri beynəlxalq cinayət kimi nəzərdə tutur¹⁴³.

İlham Əliyevin beynəlxalq kütləvi informasiya vasitələri ilə sıx əməkdaşlıq etməsində məqsədi məhz həmin faktların, Azərbaycanın axıradək sülhsevər xarakterini beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırmaq idi. O, informasiya müharibəsində uğur qazanmaq üçün hər bir imkandan istifadə edirdi. Ona görə də jurnalistlərin suallarını ətraflı, Azərbaycanın mənafeləri baxımından və məntiqli cavablandırır. İnformasiya müharibəsində Azərbaycanın qələbəsinin təmini üçün bu fəaliyyət son dərəcə önəmli idi.

Jurnalistin xalqların öz müqəddəratını təyin etməsi hüququ ilə bağlı sualına İlham Əliyevin verdiyi cavab ilk növbədə beynəlxalq hüquqa, onun *jus cogens*, yəni imperativ prinsiplərinə əsaslanırdı. Beynəlxalq hüquq xalqın öz müqəddəratını təyin etmə hüququnu müəyyən etsə də, nəzərdə tutur ki, bu, ölkələrin ərazi bütövlüyünə ziyan vurmamalıdır. Xalq ölkədə yaşayan bütün əhalini ifadə etdiyinə görə bu hüquq yalnız bütün əhalinin istəyi ilə və ölkə ərazisinin hüdudunda reallaşdırıla bilər¹⁴⁴. Bundan əlavə, beynəlxalq hüquq müəyyən edir ki, ölkənin ərazi bütövlüyü güc yolu ilə, ölkə əhalisinin razılığı olmadan dəyişdirilə bilməz. Ermənilər Azərbaycan ərazilərini məhz güc – silah yolu ilə əldə etmiş, Azərbaycan xalqı öz ərazisində yeni bir erməni dövlətinin yaradılmasına razılıq verməmişdi. Erməni xalqının artıq bir dəfə öz müqəddəratını təyin etməsi də mühüm məqam idi. Onların müstəqil Ermənistan dövləti var idi. Ermənilər müəyyən toplum kimi yalnız Azərbaycanda deyil, Fransada, Amerikada, Rusiyada, Yaxın Şərqdə yaşayırlar. Ermənilərin Dağlıq Qarabağa yanaşdığı prizmadan yanaşırsa, onda gərək həmin dövlətlərin hər birində yeni erməni dövləti yaradılsın. Məsələyə erməni yaşamasının əsassızlığı göz qabağında idi. İlham Əliyev bu informasiyanı da beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırdı. Bu informasiya da hüquqa və ədalətə əsaslanırdı. Hüququ və ədaləti üstün tutanlar yəqin ki, onun həqiqiliyini qəbul edir və ermənilərin haqsız iddialarına özlərinin münasibətini formalaşdırırdılar.

Xalqların öz müqəddəratını təyin etməsinə istinad etmək ermənilərin istifadə etdikləri taktika idi. Özlərini hüquqdan məhrum olunmuş xalq kimi təqdim etmək, dəstək istəmək, torpaq istəmək və sonra özlərinin qondarma “qədim tarixləri” barədə feyk xəbərlər hazırlamaq ermənilərin daim istifadə etdikləri taktika idi. Onlar zaman-zaman bu taktikaları sayəsində himayədarlar tapır, nəyəsə nail

¹⁴³ Эрик Давид. Принципы права вооруженных конфликтов. МККК. Москва-2011, с. 788-789

¹⁴⁴ V.Ə.İbayev. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi beynəlxalq hüququn *jus cogens* prizmasında. Bakı-1999. s. 80

olurdular. Lakin “haqq nazilər, lakin üzülməz” deyiblər. Azərbaycan, onun dövlət başçısı haqqə və ədalətə əsaslanırdı. Ona görə də haqq qalib gəlməli idi.

Azərbaycan birmənalı olaraq münaqişənin böyüməsini və regional münaqişəyə çevrilməsini istəmirdi. Əvvəla, bu ona sərf etmirdi. Çünki Ermənistanla təklikdə müharibə aparmaq Azərbaycan üçün heç bir problem yaratmırdı. Azərbaycan Ordusu təbii mövqelərin onun xeyrinə olmamasına baxmayaraq, həm silah-sursat, həm hərbi hazırlıq, həm də say etibarilə güclü idi. Bundan əlavə, Azərbaycan Ordusu işğalçı müharibə aparmırdı, Vətən torpaqlarının azadlığı uğrunda öz torpağında döyüşürdü. Vətənpərvərlik, mənəvi ruh Azərbaycan Ordusunun tərəfində idi. Bunu real nəticələr də göstərirdi. Lakin Ermənistan hər vəchlə himayədarlarını münaqişəyə cəlb etməyə çalışır, buna təhrik edən hərəkətlərə yol verir, öz ərazilərindəki uzaq mənzilli raketlərlə mülki əhalini atəşə tutur və çalışırdı ki, Azərbaycan tərəfi onun ərazisində olan həmin qurğuları məhv etməyə səy göstərsin və bundan sonra himayədarlarından onu müdafiə etməyi tələb etsin. Lakin onların niyyəti məlum idi və Azərbaycan həmin təxribatlara cəbhədə cavab verməyi qərarlaşdırmışdı. Bu, Ali Baş Komandanın müəyyən etdiyi və reallığın, beynəlxalq hüququn nəzərə alınması ilə uzlaşan qərar idi.

Sun Tzi qeyd edirdi ki, “sərkərdəlik qabiliyyətinin ən yaxşı təcəssümü – düşmənin planlarını pozmaqdır; ikinci yaxşı olan – düşmənin qüvvələrinin birləşməsinin qarşısını almaqdır; növbəti yaxşı olan – düşmənin döyüş meydanında hücum etməkdir”. “Öz qəzəbini idarə edə bilməyən sərkərdə əsgərlərini qaynaşan qarışqa topası kimi hücumə göndərəcək, nəticədə də onların üçdə biri öldürüləcək, şəhər isə hələ alınmayacaq”¹⁴⁵.

Cəbhədə Azərbaycan Ordusunun üstünlüklərinə baxmayaraq, Azərbaycan yenə də silahlı münaqişəni dayandırmaqdan imtina etmirdi. Lakin bunun üçün müvafiq təminatla malik cədvəl təqdim olunmalı və Ermənistan Azərbaycan ərazilərini tərk etmək barədə müvafiq öhdəlik götürməli idi.

Əslində, münaqişəni Azərbaycanın təklif etdiyi şərtlərlə dayandırmaq Ermənistanın xeyrinə idi və Ermənistan tərəfi bununla iqtisadi, investisiya, enerji və nəqliyyat sahələrində regional layihələrə inteqrasiya imkanı əldə edə bilərdi. Əks halda, Azərbaycanın daha 30 il gözləmək niyyəti yox idi.

Müharibənin ilk günlərindən Ermənistan və onun havadarlarının dövriyyəyə buraxdıqları feyk məlumatlardan biri Azərbaycan tərəfində müzdlulardan istifadə olunması ilə bağlı idi.

Tarixin heç bir dönməsində müzdlularda müsbət münasibət olmamışdır. Frenk Edkok yunan və makedoniyalıların hərbi sənətindən danışarkən müzdlularla bağlı yazırdı: “Müzdlularda polis və vətəndaşlarından ibarət qoşun üçün xarakterik olan yerli vətənpərvərlik yad idi, odur ki, onlar mahiyyət etibarilə siyasətdə maraqlı deyildilər. Bunun nəticəsində, onlar həm ellin tiranlarına, həm pers çarına, həm də spartalılara qulluq edə bilərdilər... Əgər polis hakimiyyəti özünün vətəndaş-qoplitinin (əsgər) həyatına dəyəri ölçülməyən kimi baxırdılarsa, bunun qəddar

¹⁴⁵ Sun Tzi. Hərbi sənəti. Bakı-2020, s. 21

səslənməsinə baxmayaraq, muzdlular onlar üçün “istifadə üçün material” idi”¹⁴⁶.

Sovet dövrünün ədəbiyyatında muzdluluqdan istifadə imperialist dairələri tərəfindən suveren dövlətlər və milli azadlıq hərəkatına qarşı həyata keçirilən dövlət terrorizmi siyasətinin alətlərindən biri kimi qiymətləndirilirdi¹⁴⁷.

Muzdluluq haqqında məsələ BMT-də dəfələrlə müzakirə olunmuşdu. Belə ki, BMT Baş Məclisinin XXIII sessiyasında qəbul edilmiş 20 dekabr 1968-ci il tarixli qətnamədə (2465), XXVIII sessiyasında qəbul edilmiş 12 dekabr 1973-cü il tarixli qətnamədə (3103) muzdluluq cinayət kimi qiymətləndirilmiş və muzdluluqla məşğul olanların cinayət qaydasında cəzalandırılması tövsiyə olunmuşdur¹⁴⁸.

BMT Baş Məclisinin 16 dekabr 1970-ci ildə qəbul etdiyi “Beynəlxalq təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi haqqında” Bəyannamədə, 24 oktyabr 1970-ci ildə qəbul edilmiş “Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinə müvafiq olaraq dövlətlər arasında dostluq münasibətləri və əməkdaşlığa dair beynəlxalq hüququn prinsipləri haqqında” Bəyannamədə, 14 may 1974-cü ildə BMT Baş Məclisinin XXIX sessiyasının qətnaməsi ilə qəbul edilmiş “Təcavüzün anlayışı”nda muzdluluq beynəlxalq sülhə və təhlükəsizliyə qorxu və bəşəriyyətə qarşı cinayət kimi qiymətləndirilməklə qadağan edilmişdir.

Muzdluluğun ictimai təhlükəliliyi təkcə muzdluların onları bu işə cəlb edən şəxslərin siyasi iradəsini yerinə yetirərək adam öldürmək, qarət, zorakılıq və s. cinayətlər törətməsində deyil, həm də adam öldürmə və başqa cinayətləri öz peşələrinə çevirən bir təbəqənin yetişməsindədir¹⁴⁹.

E.M.Əfəndiyev göstərir ki, muzdluluğun ictimai təhlükəliliyi bir qrup adamın vətəndaşı olmadığı və ya daimi yaşadığı dövlət tərəfindən hərbi münacişələrdə və ya döyüş əməliyyatlarında iştirak etməklə, insanları məhv etməyi və ya ağır bədən xəsarəti yetirməyi, milli sərvəti və əhaliyə məxsus əmlakı dağıtmağı özlərinə gəlir mənbəyi kimi seçməsidir¹⁵⁰. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, neytral dövlətin öz vətəndaşlarına münacişələrdə muzdlu kimi iştirakı qadağan etmək vəzifəsi yoxdur¹⁵¹.

“Muzdlu” anlayışı I Əlavə Protokolun 47-ci maddəsində öz ifadəsini tapmışdır. Həmin maddəyə əsasən, muzdlunun kombatant və ya hərbi əsir statusu almaq hüququ yoxdur. Eyni zamanda, muzdlu elə bir şəxsdir ki:

a) silahlı münacişədə vuruşmaq üçün ölkə daxilindən və ya xaricdən xüsusi olaraq cəlb edilmişdir;

b) faktiki olaraq, döyüş əməliyyatlarında bilavasitə iştirak edir;

c) əsasən şəxsi mənfəət götürmək niyyəti ilə döyüş əməliyyatlarında iştirak

¹⁴⁶ Френк Эдкок. Военное искусство греков, римлян, македонцев. Москва-2012, с.141

¹⁴⁷ Международное публичное право. Под ред. К.А.Бекяшева. Москва-1999, с. 573

¹⁴⁸ Дипломатический словарь, т. 2. Москва-1997, с. 202-207

¹⁴⁹ Международное уголовное право. Под общей редакцией В.Н.Кудрявцева. Москва-1999, с.147

¹⁵⁰ Əfəndiyev E.M. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin şərh. Xüsusi hissə. Bakı-2001, s. 40

¹⁵¹ Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть. Москва-1998, с. 310

edir və həqiqətən də, münaqişədə iştirak edən Tərəfdən və ya bu tərəfin tapşırığı ilə ona həmin tərəfin silahlı qüvvələrinə daxil olub, eyni rütbə və vəzifələri daşıyan döyüşçülərə vəd edilən və ya ödənilən haqdan xeyli artıq maddi haqq vəd edilmişdir;

ç) nə münaqişədə iştirak edən Tərəfin vətəndaşıdır, nə də münaqişədə iştirak edən Tərəfin nəzarət etdiyi ərazinin daimi sakinidir;

d) münaqişədə iştirak edən tərəfin silahlı qüvvələrinin üzvü deyildir;

e) münaqişədə iştirak edən tərəf olmayan Dövlət tərəfindən onun silahlı qüvvələrinin üzvü kimi rəsmi vəzifələri icra etməyə göndərilməmişdir.

I Əlavə Protokolda muzdlunun fərqləndirilməsi üçün müəyyənləşdirilmiş şərtlər muzdlular kateqoriyasına daxil edilməli olan şəxslərin dairəsini olduqca məhdudlaşdırır. Yəni olduqca asanlıqla muzdlunun kombatant statusu almaq imkanı yaranır. E.David həmin məsələləri şərh edərkən tipik bir ingilis yumorunu xatırladır: “Özünü tərəfdən kənarlaşdırma bilməyən hər bir muzdlu öz vəkili ilə birlikdə güllələnməyə layiqdir”¹⁵².

BMT Baş Məclisinin 44-cü sessiyasında 4 dekabr 1989-cu il tarixli qətnamə (44/34) ilə qəbul edilmiş “Muzdluların cəlb edilməsi, istifadəsi, maliyyələşdirilməsi və təlimi ilə mübarizə haqqında” Beynəlxalq Konvensiya¹⁵³ muzdluluqla mübarizədə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Respublikası 30 sentyabr 1997-ci il tarixli 366-IQ sayılı sənədlə həmin Konvensiyaya qoşulmuşdur. Konvensiyada “muzdlu” anlayışı daha da dəqiqləşdirilmiş və genişləndirilmişdir. Konvensiyanın 1-ci maddəsinin 2-ci bəndinə müvafiq olaraq həmin termin həm də:

- hökumətin devrilməsi və ya dövlətin konstitusiyaya qaydasını başqa cür sarsıtmaq, yaxud dövlətin ərazi bütövlüyünü pozmağa yönəldilmiş zorakılıq hərəkətlərində birgə iştirak üçün yerində və ya xaricdə xüsusi olaraq cəlb edilən;

- bu cür hərəkətlərdə iştirak etməklə başlıca olaraq mühüm qazanc almaq arzusunu və belə ödəniş vədlərini rəhbər tutan və ya maddi mükafat ödənilməsinə həvəslənən;

- həmin hərəkətlərin yönəlmiş olduğu dövlətin vətəndaşı və ya orada daimi yaşamayan;

- dövlət tərəfindən inzibati vəzifələri yerinə yetirmək üçün göndərilməmiş;

- həmin hərəkətlərin ərazisində törədildiyi dövlətin silahlı qüvvələrinin şəxsi heyətinin tərkibinə daxil olmayan şəxsləri də əhatə edir.

Göstərilən anlayışın sonuncu bəndləri muzdlunun hərbi müşavir və təlimatçılardan fərqləndirilməsinə imkan verir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, muzdlunun xarakterik cəhətlərindən biri onun münaqişədə olan tərəflərin silahlı qüvvələrinin tərkibinə daxil olmamasıdır. 1982-ci ildə BMT Təhlükəsizlik Şurası Argentinanın Britaniya ordusunda xidmət edən qurkların muzdlu hesab edilməsi barədə müraciətini müzakirə etmişdi. Britaniya nümayəndəsi həmin iddianı rədd etmiş və sübut etmişdi ki, Nepal ilə

¹⁵² Эрик Давид. Принципы вооруженных конфликтов. МККК-2000, с. 344

¹⁵³ Действующее международное право. Том 2. Москва-1997, с. 812-819

bağlanmış sazişə müvafiq olaraq qurklar Britaniya nizami qoşunlarının tərkib hissəsini təşkil edirlər. 1989-cu il Beynəlxalq Konvensiyasına əsasən, muzdlunun cəlb edilməsi, istifadəsi, maliyyələşdirilməsi və təlimi (maddə 2), muzdluluğun özü (maddə 3, bənd 1) və həmin cinayətdə iştirak etmək (maddə 4) də cinayət kimi qiymətləndirilmişdir.

Konvensiyaya əsasən, göstərilən əməllərin aradan qaldırılması və onlarla mübarizə məqsədilə iştirakçı dövlətlər milli qanunvericilikdə həmin cinayətlərin törədilməsinə görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutmalıdırlar (maddə 5, bənd “z”). Azərbaycan Respublikası Beynəlxalq Konvensiyaya qoşulduqdan sonra üzərinə götürdüyü öhdəliyi yerinə yetirmişdir. Belə ki, Cinayət Məcəlləsinin 114-cü maddəsində muzdluluğa görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmuşdur. Həmin maddəyə müvafiq olaraq muzdlu, hərbi münaqişədə və hərbi əməliyyatlarda iştirak edən dövlətin vətəndaşı olmayan, onun ərazisində daimi yaşamayan, habelə rəsmi vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün göndərilməyən, maddi mükafat əldə etmək məqsədilə fəaliyyət göstərən şəxslərdir. CM-in 114-cü maddəsinə əsasən:

Muzdlular yığıma, onlara təlim keçmə, maliyyələşdirmə və başqa cür maddi təminat vermə, habelə onlardan hərbi münaqişədə və ya hərbi əməliyyatlarda istifadə etmə – dörd ildən səkkiz ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Eyni əməllər vəzifəli şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə və ya yetkinlik yaşına çatmayan barəsində törədildikdə – səkkiz ildən on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Muzdlunun hərbi münaqişədə və ya hərbi əməliyyatlarda iştirakı – üç ildən səkkiz ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Beynəlxalq hüquq ədəbiyyatında muzdluların mühakimə edilməsi ilə əlaqədar Anqolada keçirilən məhkəmə prosesinə çox istinad edilir¹⁵⁴.

Hazırda qəbul edilmiş beynəlxalq hüquqi sənədlərə əsasən, ərazilərində muzdluluq cinayəti törədilmiş dövlət muzdluları cinayət məsuliyyətinə cəlb edə bilər. Muzdluluğa münasibətdə “*aut dedere aut judicare*” prinsipinə müvafiq olaraq universal yurisdiksiya müəyyən edilmişdir¹⁵⁵.

Jurnalistin “Diplomatiya nə vaxtsa işləyə bilərmi?” sualına İlham Əliyev cavab olaraq bildirdi ki, “Ermənistan beynəlxalq hüquqa əməl etsə, ərazilərin bir hissəsindən vaxt cədvəlinə müvafiq olaraq dərhal çıxmağa başlasa, – əlbəttə ki, biz Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü bərpa etməliyik, – diplomatiya işləyə bilər”.

Diplomatiya və müharibənin qarşılıqlı bağlılığı və asılılığı hələ qədim zamanlardan dövlətin siyasətinin müəyyən edilməsində özünü təzahür etdirirdi. B.e.ə II əsrin birinci onilliyində ellin diplomatiyasının böyük təcrübəsi Romaya gətirildi. Artıq yunan şəhərləri romalılardan yardım almağa və ya heç olmazsa bu və ya digər məsələdə dəstək qazanmağa cəhd edirdilər. Bu cür vəziyyət isə Roma

¹⁵⁴ Блищенко И., Жданов Н. Наемничество-международное преступление // Советский Ежегодник Международного Права. Москва-1979, с. 27

¹⁵⁵ Блищенко И.П., Дория Ж. Прецеденты в международном публичном и частном праве. Москва-1999, с. 285

senatını belə bir inama gətirdi ki, əgər bir çox problemləri diplomatik yolla, yalnız Roma dövlətinin nüfuzu və təsiri hesabına həll etmək mümkündürsə, onda bahalı və riskli hərbi əməliyyatlar ikinci plana keçməli və yalnız son vasitə kimi nəzərdən keçirilməlidir. İsgəndərin dövründən dövlət beynəlxalq münasibətlərdə daha çox hüquq normalarına söykənir, diplomatiya daha tez-tez müharibəni əvəz edirdi. Digər tərəfdən, nə vaxt ki senat belə rəyə gəlirdi ki, Makedoniya çarı Persey Roma üçün təhlükə yaradır, məhz diplomatiya metodik olaraq yeni müharibəni hazırladı.

Biz görürük ki, bir halda diplomatiya müharibəni əvəz etməyə xidmət edir, digər halda isə, əksinə, onun üçün zəmin hazırlayırdı¹⁵⁶.

Lord Doson of Penn yazırdı ki, “əgər diplomat “bəli” deyirsə, bu “ola bilər” deməkdir, əgər o “ola bilər” deyirsə, bu “yox” deməkdir, əgər o “yox” deyirsə, deməli, o diplomat deyildir”¹⁵⁷.

Jurnalistin “diplomatiya nə vaxtsa işləyə bilərmi”? sualı İlham Əliyev tərəfindən tamamilə düzgün olaraq Azərbaycanın irəli sürdüyü ilkin şərtin, yəni erməni silahlı qüvvələrinin qeyd-şərtsiz Azərbaycan ərazilərini tərk etmələri ilə əlaqələndirildi. Çünki diplomatiya – danışıqlar, onların müvəffəqiyyəti üçün ilkin olaraq tərəflərin bərabər vəziyyəti təmin olunmalı idi. Azərbaycan torpaqlarının işğal altında saxlanılması vəziyyətində aparılan danışıqların səmərəsizliyini 27 ilin təcrübəsi təsdiq edirdi. Bundan əlavə, diplomatik danışıqlarda da həqiqət və gerçəkliklər nəzərə alınmalı, özünəməxsus olmayanla alver etmək iddialarından əl çəkməlidir. İlham Əliyev uzun səylər nəticəsində, Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərini erməni silahlı qüvvələrindən azad etmək üçün üçüncü dövlətlərin müdaxiləsindən azad lokal müharibəyə böyük diplomatik səylər nəticəsində nail olmuşdu. Tarixdə böyük diplomatlar kimi tanınmış şəxsiyyətlər bu cür nailiyyət əldə etməyi özləri üçün böyük uğur hesab etmişlər.

Professor V.M.Xvostov Bismarkın diplomatik fəaliyyətindən bəhs edərkən yazırdı: “Bismark Alman imperiyasının yeganə görkəmli diplomatı idi. Fransanın təcrid olunması birinci Alman kanslərinin diplomatiyasının başlıca vəzifəsi idi. O, üçüncü dövlətlərin müdaxiləsinə qarşı möhkəm təminatla nail olmaqla Fransaya qarşı lokal müharibəni özünün ən yüksək diplomatik uğuru hesab edəcəkdi. Bu cür müharibə Almanıyanı Qərbi Avropada hegmona çevirəcəkdi.

Bismark diplomatiyasının fərqləndirici cəhəti onun döyüşkən və zorakı xarakteri idi. Bu cəhətdən, kansler təpədən dırnağa kimi Prussiya hərbi dövlətinin nümayəndəsi idi. Buna görə də Nikolsonun “alman siyasəti əsasən güc siyasətidir” ifadəsini Bismarka tam şamil etmək olardı. Bismark qarşısında rəqib görünən kimi ilkin olaraq onun zəif yerini müəyyən edib ora güclü zərbə endirməyi düşünürdü. Təzyiq və zərbə Bismark üçün tək-cə düşməyə qalib gəlmək vasitəsi deyil, həm də dostlar əldə etmək vasitəsi idi. Müttəfiqin sadıqlığını təmin etmək üçün Bismark həmişə onun üçün daşı qoltuğunda hazır saxlayırdı. Əgər onun

¹⁵⁶ Фрэнк Эдкок. Военное искусство греков, римлян, македонцев. Москва-2012, с. 77-78

¹⁵⁷ Сорвина М.Ю. 100 великих тайн дипломатии. Москва-2019, с. 5

sərəncamında yararlı daş olmazdısı, o, dostlarını onlara yetirə biləcəyi hər cür xırda əlverişsizliklərlə qorxudurdu.

Bismarkın bütün bacarıqlarına rəğmən, təzyiq kömək etmədiyi təqdirdə o, özünün digər sevimli üsuluna – daha çox başqalarının əmlakı hesabına satın almaya əl atırdı. Tədricən, onda rüşvətin müəyyən standartları formalaşdı. İngilisləri o, Misir maliyyə işlərində köməklə ələ alır, ruslara bu və ya digər Şərq probleminin həllində kömək və azadlıq təqdim edir, fransızları müxtəlif müstəmləkə ərazilərini ələ keçirməkdə dəstəklə ələ alırdı. Bismarkın arsenalında bu cür “hədiyyələr” kifayət qədər çox idi.

Bismark ingilis-sakson diplomatik salnaməsində mühüm yer tutan “kompromis” kimi diplomatik üsuldan daha az istifadə edirdi...

Bismark böyük realist idi. O, tələb olunan zamanda mütləqiyyət tərəfdaşlığı haqqında danışmağı xoşlayırdı. Lakin bu ona mütləqiyyətin əleyhinə olaraq Fransada və 1873-cü ildə İspaniyada respublikaçıları dəstəkləməyə mane olmadı. Çünki o, hesab edirdi ki, bu ölkələrdəki respublika hökumətləri Almaniya imperiyasının maraqları baxımından daha əlverişli olacaqdır.

Bismark diplomatiyasının digər xüsusiyyəti onun müstəsna dərəcədə fəallığında idi. Bismark demək olar ki, rahatlıq bilməyən enerjili və fəvqəladə fəaliyyətliklik naturasına malik idi. Onun beyni daim və yorulmadan yeni-yeni diplomatik kombinasiyaların axtarışında idi...

Bismark həmişə nə istədiyini bilir və öz məqsədinə nail olmaq üçün iradəsini valehedici həddə qədər yüksəyə qaldıra bilirdi. O, məqsədinə doğru bəzən qətiyyətlə, çox vaxt isə-mürəkkəb, hərdən dolaşlıq, gizli, həmişə müxtəlif və narahat yollarla gedirdi”¹⁵⁸.

Əlbəttə, Bismarkın və digər tanınmış diplomatların fəaliyyəti ilə bağlı çox danışmaq və çoxsaylı nümunələr gətirmək olar. Bizim məqsədimiz diplomatlar və onların istifadə üsullarından geniş söhbət açmaq deyil, sadəcə diplomatiya sahəsində fəaliyyətin necə çətinliklərdən keçdiyini nəzərə çatdırmaq idi. İlham Əliyev xalqı və dövləti üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsini nizama salmaq üçün diplomatik yolun çətinliklərini də keçməli, müxtəlif maneələri dəf etməli olmuşdu. Bu yolda qazanılmış ən böyük uğurlardan biri 27 sentyabr 2020-ci il tarixində yenidən başlanan silahlı münaqişəyə digər dövlətlərin müdaxiləsini neytrallaşdırmaq sahəsində qazanılmış uğur idi.

¹⁵⁸ История дипломатии. Том второй. Дипломатия в новое время (1872-1919 гг.). Москва-Ленинград-1945, с. 100-102

VI FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN “ƏL-ƏRƏBİYƏ” TELEVİZİYƏ KANALINA MÜSAHİBƏSİ

4 oktyabr 2020-ci il

**“Biz işğal olunmuş bütün ərazilərdə
Azərbaycan bayrağını qaldıracağıq”.**

İlham Əliyevin “Əl-Ərəbiyə” televiziya kanalına verdiyi müsahibə informasiya müharibəsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Müsahibədə həm Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı həqiqətlər dünya ictimaiyyətinə çatdırılır, həm hazırkı dövrdə silahlı münaqişə ilə bağlı məlumatlar verilir, həm də Azərbaycanın sülhməramlı mövqeyi bəyan edilirdi. İlham Əliyev həmçinin müharibənin dayandırılması üçün Ermənistan tərəfinin yerinə yetirilməli olduğu şərtləri açıqlayır, Azərbaycanın muğdullara ehtiyac hiss etmədiyini, Türkiyənin münaqişədə tərəf kimi iştirakına zərurətin olmadığını dəlillərlə əsaslandırır.

Silahlı münaqişə başlandıdan müsahibə verilən vaxta qədər Azərbaycan tərəfindən 22 mülki şəxsin öldürülməsi, 73 nəfərin yaralanması əlbəttə ki, Azərbaycanın güc tətbiq etməklə cavab tədbirləri görməsini tələb edirdi. Ermənistan tərəfinin mülki əhalini hədəfə almasına baxmayaraq, Azərbaycan yenə də beynəlxalq hüquq və beynəlxalq humanitar hüquq prinsiplərinə sadıqlığını nümayiş etdirərək gücü yalnız düşmənin silahlı qüvvələrinə qarşı tətbiq edirdi. Ermənistan tərəfinin işğalçılıq hərəkətlərinə cavab olaraq Azərbaycan Ordusu məhz Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində yerləşən düşmənin atəş məntəqələrini məhv etmiş, 27 il Ermənistanın işğalı altında olan bir neçə kəndi və Cəbrayıl şəhərini işğaldan azad etmişdi. Azərbaycan Ermənistanın təxribatçılıq hərəkətlərinə qarşı adekvat tədbirlər görmüş və bu zaman beynəlxalq hüquq normalarına müvafiq davranışlar nümayiş etdirmişdi. Azərbaycan hərəkətlərində qətiyyətli olmaqla haqqa və beynəlxalq hüquq normalarına söykənir, ərazi bütövlüyünün təmininə çalışmaqda ədaləti bərpa edirdi.

Jurnalistin münaqişə zonasında vəziyyətin nəzarətdən çıxması barədə fikirləri əslində həqiqəti əks etdirmirdi. Ona görə də İlham Əliyev həmin fikirlə razılaşmayaraq bildirdi ki, Azərbaycan Ordusu vəziyyətə nəzarət edir, qarşısına qoyduğu məqsədi yerinə yetirərək torpaqları işğaldan azad edə-edə irəliləyir. Sun Tzunun mükəmməl sərkərdə barədə fikirləri İlham Əliyevdə öz təcəssümünü tapmışdı: “Mükəmməl sərkərdə Əxlaq Qanununa hörmət bəsləyir, metoda və intizama ciddi riayət edir; bununla da qələbəni öz nəzarətində saxlamaq gücü olur”¹⁵⁹.

¹⁵⁹ Sun Tzu. Hərb sənəti. Bakı-2020, s. 27

1993-cü ildə Heydər Əliyev deyirdi: “İndi gərək hər kəs Vətən, torpaq, namus yolunda öz payını versin, öz borcunu versin. Hamı borcludur. Heç kəs deyə bilməz ki, borclu deyil. Xalqın övladları bu torpaqda doğulub dünyaya gəliblərsə, atalarımızın, babalarımızın ruhu bizim üçün müqəddəs və əzizdirsə, öz borcumuzu verməliyik. Bu hamının borcudur”¹⁶⁰.

Bəli, artıq hər kəs bilirdi ki, Vətən hamımızın vətənidir və onu hamımız qorumalıyıq. Azərbaycan övladları dillərində “Vətən yolunda öldü var, döndü yox!” şüarı ilə ancaq irəliyə baxırdılar, onlar üçün geriye yol yox idi. Düşmənin də bunu görür, bunu bilir və Azərbaycan əsgərinin qarşısından qaçmaqdan başqa yol tapmırdı. Torpaqdan güc alan Azərbaycan əsgəri hər kəndi, hər obanı, hər yüksəkliyi azad etdikcə daha da fərəhlənir, qələbədən-qələbəyə inam qazanır, düşmənin bir vaxtlar zəbt etdiyi torpaqları xarabazarlığa çevirməsindən doğan nifrət onu işğalçıları qovmağa, Azərbaycan torpaqlarından çıxarmağa səsləyirdi. Torpaqla, onun üzərində insanların yaratdıqları ilə vəhşi kimi davrananların həmin torpaqlarda yaşamağa, onun suyundan içməyə, qana bulaşmış əlləri ilə o torpağın gülünü, çiçəyini üzməyə, ayaqları ilə o torpağın üstündə gəzməyə haqları yox idi...

Azərbaycan əsgəri torpaqlarını işğaldan azad edirdi. Artıq bir neçə kənd və Cəbrayıl şəhəri Azərbaycan Ordusunun nəzarəti altına keçmişdi. Lakin torpaqlar müharibə aparılmaqla, əsgər və zabıtların canı, qanı, sağlamlığı bahasına əldə edilirdi. Frenk Edkok yunan və makedoniyalıların hərbi sənətindən söhbət açarkən müharibənin ölkənin həyatındakı roluna nəzər salaraq yazırdı: “Müharibənin çatışmazlıqlarına diqqət yetirmək lazımdır. Heç kəs risk edib deyə bilməz ki, o, ziddiyyətlərin həllinin ən ideal üsuludur. Heç kəs inkar edə bilməz ki, döyüş ən kədərli tərzdə dinc yaşamanın rifahını pozur. Yunanlar, məsələn, bunun çox yaxşı olmasını – hətta xəstə olmaqdansa, sağlam olmağın daha çox yaxşı olması qədər dərk edirdilər. Lakin müharibə onların arzularından asılı olmayaraq həyatlarında əhəmiyyətli yer tuturdu. Keçmiş dərk etmək üçün, imkan dərəcəsinə hadisənin hansı səbəbdən baş verməsi barədə suallara cavab vermək lazımdır. Nə vaxtsa Fukidid demişdi: “Müharibə qəddar müəllimdir, o, ancaq pisliyi öyrədə bilər”¹⁶¹.

İlham Əliyev bunları bildiyindən qan tökülməsinin qarşısının alınması üçün döyüşləri dayandırmağa razı idi. İlham Əliyev: “Bunun üçün “Ermənistanın baş naziri “Qarabağ Ermənistan deyil” deməlidir, çünki “Qarabağ Ermənistanıdır” ifadəsi yalandır, Qarabağ Azərbaycandır! O, torpaqların sahibi olan bizə onların qaytarılmasını təmin edən iyirmi il ərzində işlənilib hazırlanmış prinsiplərə sadıq qaldığını deməlidir. Bu çirkin hərbi hücumu keçdikdən sonra o, bizə şəhərlərimizdən qoşunların çıxarılması üzrə vaxt cədvəlini verməlidir və belə olan halda biz savaşı dayandırmağa hazırıq” – deyirdi. Əks halda, Azərbaycan güc yolu ilə ərazi bütövlüyünü təmin etməli olacaqdı.

Uzun illər ərzində Ermənistan mülki əhalinin yaşadığı kəndləri ağır artilleriyadan istifadə edərək atəşə tutmaqla yanaşı, işğal olunmuş ərazilərdə

¹⁶⁰ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Birinci kitab, s. 150

¹⁶¹ Френк Эдкок. Военное искусство греков, римлян, македонцев. Москва-2012, с. 111

əcənəbilərin qanunsuz məskunlaşmasını təmin edir, Cenevrə Konvensiyasının tələblərini kobud şəkildə pozurdu. Son vaxtlarda münəfiqə bölgəsinə yaxın yaşayan azərbaycanlıların 500-dən çox evi tamamilə dağıdılmış və ya onlara ziyan vurulmuşdu. Ona görə də Ermənistan bu təcavüzkar hərəkətləri dayandırmalı, qoşunlarını Azərbaycan ərazilərindən çıxarmaq barədə öz üzərinə öhdəlik götürməli idi.

Jurnalistin “Rusiya və Fransanın Türkiyə üzərindən Suriyadan gələn muşdlularla bağlı Azərbaycana qarşı ittihamları”na münasibətini soruşduqda İlham Əliyev bunu tamamilə rədd edərək bildirdi ki, Azərbaycan Ordusunun nümayiş etdirdiyi güc onu deməyə əsas verir ki, Azərbaycanın heç bir muşdluya ehtiyacı yoxdur. Bu, əslində reallığı əks etdirən, görünən həqiqət idi. Müasir müharibələrdə informasiya müharibəsi daha çox fəallıq qazanmışdır. Cəbhədə özünü təsdiq edə bilməyən dövlətlər yalan məlumatlar yaymaqla havadarlarının onlara qahmar çıxmasına ümid bəsləyirlər. Ermənistan cəbhədə sözünü demək qabiliyyətində olmayan, yalan xəbərlər yaymaqda peşəkar olan bir dövlətdir. Fransa Prezidentinin Azərbaycan tərəfində muşdluların döyüşməsinə dair heç bir əsası olmayan xəbərlərə istinad etmək canfəşanlığı və bu sahədə üstünlük əldə etməsi Fransada yaşayan erməni lobbisinin Prezidentə təsirinin nəticəsi idi. Bu cür əsassız iddialar irəli sürməklə, əslində Fransa Prezidenti öz nüfuzunu sarsıdırdı.

Mənəvi keyfiyyətlər Böyük Sezar tərəfindən də yüksək qiymətləndirilirdi: “Romaya qayıdanda səni görəcəyimə çox əminəm. Mənə sənin kimi məşhur və nüfuzlu adamın köməyi və müdrik məsləhəti lazımdır”. Yuli Sezarın Siserona məktubundan sitat Siseronun “Attika məktubları”ndan götürülmüşdür.

Sezar vətəndaş müharibəsi dövründə daim çalışırdı ki, Mark Tulli Siseronu Pompeyin və optimatların düşərgəsindən öz düşərgəsinə keçməsinə inandırсын. Sezarın ordusu Romaya doğru hərəkət edərkən, o, Siserona ürəyəyatan məktub yazdı və burada ondan “kömək və müdrik məsləhət” xahiş etdi. Siserona öz növbəsində Sezarın sərəncamı daha çox nüfuz etməyə başladı. Xüsusilə, Korfinidə Domisini ələ keçirərkən Sezarın göstərdiyi valehedici soyuqqanlılıq barəsində xəbər ona çatandan sonra Sezar mərhəmətli hərəkətinin Siserona təsir etdiyini öyrənəndə ona daha bir məktub yazdı və qeyd etdi ki, “ciddi intiqam almaq” fikrindən uzaqdır. Sezar yazırdı: “Mərhəmətliliyimdə mənə dəstəkləməyinə şadam. Buraxdığım adamların mənə qarşı yenə də vuruşduqları vacib deyildir. Mən hər bir adamın yalnız vicdanla hərəkət etməsini istəyirdim”.

Vicdan barəsində səslənən fikir çox gözəl düşünülmüşdü. Bu, Siseron kimi xeyrixah siyasətçi və filosofa təsir göstərməli idi. Həqiqətən səmərəli oldu. Siseron Sezarla danışmağa həvəslə razılaşdı. Lakin görüş zamanı dedi ki, onun nöqteyi-nəzərincə yeganə düzgün yol Pompeylə müharibəyə son qoymaq və özünü senata təslim etməkdir. Sezar bu təklifi nəzakətlə rədd etdi. Dostsevərlik, hətta mehribanlıq ruhunda keçən görüş başa çatdıqdan sonra isə Siseron özünün siyasi ehtirasları barəsində qəti qərar verdi. Özünü Sezarın əleyhdarı və Pompeyin tərəfdarı elan etdi. Sezarın onun tərəfinə keçməklə bağlı təklifindən imtina

edərkən o, özünün şəxsi mənafeyi baxımından deyil, ictimai, dövlət mənafeyi baxımından vəziyyəti dəyərləndirdi və hesab etdi ki, “Pompeyin hakimiyyəti bir sıra nöqsanlarına baxmayaraq, Roma respublikasının qorunub saxlanması baxımından daha perspektivlidir”¹⁶².

Bu misalda iki məqama diqqət çəkməyi məqsədmüvafiq hesab edirik. Birincisi, İlham Əliyev də çox məsələlərin vicdanla həll olunmasını arzulayırdı. Ermənistan tərəfinin mülki əhalini top, raket atəsinə tutmasına baxmayaraq, o, açıq şəkildə bəyan edirdi ki, Azərbaycan mülki əhaliyə hücum etməyəcək və etmirdi də. Əslində, əks-tərəf vicdana malik olsaydı, ədalətsiz müharibəni davam etdirməz, havadarları onları dəstəkləməz və ya müharibə ən azından döyüş meydanlarında aparılardı. Eyni dəyərlərdən çıxış edərək jurnalistlər məhz həqiqətləri əks etdirməli, ermənilərin işğal etdikləri əraziləri xarabazarlığa çevirmələrindən yazmalı, o yerləri çəkib ictimaiyyətə göstərməli, ermənilərin Azərbaycanda qorunan kilsələri ilə işğal olunmuş ərazilərdə dağıdılmış məscidləri müqayisə etməli idilər. Lakin təəssüf ki, vicdan hər kəsdə və həmişə baş qaldırmır. Vicdanı olmayanlar həqiqəti görməmək, düz sözü eşitməmək, realığı danışmamaq üçün gözlərini qapayır, qulaqlarını tıxayır, dillərini qıfıllayırlar. Yüksək hikmət və onun vicdanla bağlılığı haqqında L.N.Tolstoy “Hərb və sülh” romanında surətlərin birinin dili ilə deyirdi: “Yüksək hikmət təkcə ağla, insanın zehni biliyinin bölündüyü fizikaya, tarixə, kimyaya və s. dünyəvi elmlərə əsaslanmır. Yüksək hikmət birdir. Yüksək hikmətin bir elmi var; o elm hər şeyin elmidir, bütün kainatın və insanın orada tutduğu yeri izah edən bir elmdir. Bu elmə yiyələnmək üçün öz daxili aləmini mütləq təmizləməli və təmizlənməlisən, buna görə bilməkdən əvvəl inanmaq, təkmilləşmək lazımdır. Bu məqsədlərə çatmaq üçün bizim qəlbimizdə Allah nuru vardır, onun adı da vicdandır”¹⁶³.

Haqqı tanımayanlar, yüksək hikmətə çatmamış və daxilində Allah nuru sönmüş insanlar Azərbaycanın haqq işi barədə çox vaxt ədalətsiz danışır və ictimaiyyət arasında haqq olmayanı yayırdılar. Həqiqəti dananlar arasında onu axtarmaq, həqiqəti üzə çıxarmaq hər kəsin deyil, əsl siyasətçinin işi idi. Nüsrət Kəsəmənli bu fikri bədii şəkildə ifadə edərək yazırdı:

“Yeri düşə qum göyərər, daş çıxar,
Bir doğruyla neçə yalan boş çıxar,
Bacarırsan həqiqətdən baş çıxar
Həqiqəti dananların içində”¹⁶⁴.

İlham Əliyev düşmənin hüsn-rəğbətini qazanmağa cəhd etmirdi. Onun buna ehtiyacı yox idi. Son nəticədə onun nüfuz və hörməti vicdanı oyanmayanların dəstəyi üzərində deyil, mövqeyini qazandıqlarının dəstəyi üzərində qurulurdu.

¹⁶² Alan Akselrod. Yuli Sezar Ceo (Liderlik dərsləri). Bakı-2016, s.168-169

¹⁶³ Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. 3-cü cild. Hərb və sülh. Bakı-1977, s. 83

¹⁶⁴ Nüsrət Kəsəmənli. Təklidə danışaq. Bakı-1983, s. 7

Fransa dövlətinin özünü nüfuzdan salmasına tarix bir neçə dəfə şahidlik etmişdir. İkinci Dünya müharibəsində müttəfiqləri ilə birgə müdafiə olunmaq barədə müqavilə bağlasa belə, Hitler Almaniyasına heç bir müqavimət göstərmədən təslim olan Fransa dövləti çətin zamanda meydandan qaçma nümunəsi göstərdi¹⁶⁵.

Bu cür vəziyyətlə barışmayan Şarl de Qoll yazırdı: “Mən hesab edirdim ki, əgər bu Dünya müharibəsində Fransa kapitulyasiya etsə, bu cür sonluqla razılaşsa, onun şərəf, vahidlik və müstəqilliyi həmişəlik itiriləcəkdir. Çünki bu halda müharibənin necə başa çatmasından, məğlub olmuş millətin qəsbkarlardan xarici ordular tərəfindən azad olunması və ya əsarətdə qalacağından asılı olmayaraq, onun özü-özünə bəslədiyi nifrət və başqa millətlərə siyarət etdirdiyi ikrah uzun müddət onun və çoxsaylı fransız nəsilələrinin həyatı və ruhunu zəhərləyəcəkdir”¹⁶⁶.

Xo Şi Min 2 sentyabr 1945-ci il tarixində Hanoydakı nitqində deyirdi: “Bütün insanlar bərabər yaradılıblar. Onlara Yaradan tərəfindən həyat, azadlıq, və xoşbəxtliyə cəhd də daxil olmaqla müəyyən özgəninkiləşdirilməyən hüquqlar bəxş edilir. Bu ölməz sözlər Amerika Birləşmiş Ştatlarının 1776-cı ildə tərtib edilmiş Müstəqillik Bəyannaməsində öz əksini tapıb. Onlar geniş mənada yer üzündəki bütün xalqların həyat, xoşbəxtlik və azadlığa bərabər hüquqlarını bildirir.

1791-ci ildə Fransa İnqilabı dövründə tərtib edilmiş İnsan və vətəndaş hüquqları haqqında Bəyannamə də həmçinin bəyan edir ki: “Bütün insanlar azad və bərabərhüquqlu doğulurlar və həmişə azad və bərabərhüquqlu qalmalıdırlar”.

Bu, təmiz həqiqətdir.

Bununla belə, səksən il müddətində Fransa imperialistləri azadlıq, bərabərlik və qardaşlığın müqəddəs prinsiplərini pozaraq bizim həmvətənləri istismar etmişlər. Onlar humanizm və ədalətlik ideallarına zidd olaraq fəaliyyət göstərmişlər.

Siyasət sahəsində onlar bizim xalqı bütün demokratik azadlıqlardan məhrum etmişlər. Onlar qeyri-insani qanunlar icad etmiş, onlar bizim milli vahidliyimizi dağıtmaq üçün Vyetnamın şimal, cənub və mərkəzində üç müxtəlif siyasi rejim yaratmışlar.

Onlar məktəbdən daha çox həbsxanalar tikmişlər. Onlar bizim üsyanı qan dənizində batıraraq rəhmsizcəsinə bizim vətənpərvərləri öldürmüşlər. Onlar bizim ictimai fikri qandallamış, bizim xalqa münasibətdə obskurantizmi təcrübədən keçirmişlər. Onlar zəiflətmək üçün bizi opium və alkoqola təhrik etmişlər.

İqtisadi sahədə onlar bizi soymuş, bizim xalqı dilənçiliyə kimi gətirib çıxarmış, bizim torpaqlarımızı boşaltmışlar...

1940-cı ilin payızında yapon faşistləri müttəfiqlərə qarşı baza yaratmaq üçün Hind-Çinə daxil olduqda, Fransa imperialistləri onların qarşısında diz çökərək bizim ölkəni onlara verdilər...

¹⁶⁵ Всемирная история. В десяти томах. Том X. Москва-1965, с. 42-44

¹⁶⁶ Шарл де Голль. Битва за Европу (от второй мировой до «холодной» войны). Москва-2017, с.33

Biz öz müstəqilliyimizi fransızlardan deyil, yaponlardan əldə etmişik. Fransızlar qaçdılar, yaponlar təslim oldular, imperator Boa Day taxt-tacdan endirildi.

Bütün Vyetnam xalqı Fransa müstəmləkəçilərinin bizim ölkəmizi yenidən əsarət altına almasına qarşı mübarizədə axıradək durmağa qərarlaşaraq ümumi məqsədlə ilhamlanmışdır”¹⁶⁷.

Azərbaycan heç vaxt nə ermənilərin, nə də onların havadarları olan fransızların və digərlərinin qarşısında əyilmək niyyətində deyil, torpaqlarının azad olunması uğrunda sona kimi mübarizə aparmaq əzmində idi.

Nə Ermənistanın, nə də onların havadarları olan Fransa dövlət başçısının həqiqətə əsaslanmayan yalan bəyanatları Azərbaycanı haqq yolundan döndərə bilməzdi. Ona görə də İlham Əliyev deyirdi: “Əgər biz muzdlular və terrorçular barədə danışmağa başlasaq, düşünürəm ki, bizi günahlandıranlar özləri çox utancverici vəziyyətə düşəcəklər. Yaxşı olar ki, onlar bizi günahlandırmazdan əvvəl güzgüyə baxsınlar”.

L.N.Tolstoyun qələmində Fransanın qəhrəmanı Napoleonu izləyək: “Baş verən hadisənin bütün ağırlığını öz üzərində daşıyan və bu işdə başqalarından daha çox iştirak edən bu adamın əqlinə, vicdanına yalnız bu gün, yalnız bu dəqiqə qaranlıq çökməmişdi; ömrünün axırına kimi o nə yaxşılığı, nə gözəlliyi, nə həqiqəti, nə də tutduğu işlərin mənasını başa düşə bildi; ona görə başa düşə bilmədi ki, onun bu tutduğu işlər yaxşılığa və həqiqətə tamamilə zidd idi, bütün insani hərəkətlərdən çox-çox uzaqdı. O, dünyanın yarısı tərəfindən təriflənən əməllərindən üz çevirə bilmirdi. Buna görə də həqiqətdən, yaxşılıqdan və bütün insani hərəkətlərdən üz çevirməli idi.

Napoleon vuruşma meydanını gəzib, burada olan meyitlərə və şikəst olmuş adamlara baxaraq, (o düşünürdü ki, bunlar onun iradəsi ilə ölmüş, şikəst olmuşlar) bir ölən və şikəst olan fransıza qarşı neçə rusun öldüyünü və şikəst olduğunu hesablayır və özü-özünü aldadaraq bir fransıza beş rusun düşdüyünü təsəvvür edib, sevinirdi,-o bunu yalnız bu gün, birinci və axıncı dəfə etmədi. Parisə yazdığı məktubunda o, qeyd edirdi ki, “le champ da bataille e ete superbe” (döyüş meydanı çox gözəl idi), ona görə gözəl idi ki, orada 50 min meyit vardı,-bunu da o, yalnız bu gün yazmırdı; o, hətta sakit və tənha Yelena adasında da (bu adada o, boş vaxtlarını gördüyü böyük işləri yazmağa həsr etmək istədiyini demişdi) yazırdı: “Rus müharibəsi yeni dövrün ən məşhur müharibəsi olmalı idi: bu, sağlam əql və həqiqi mənafe, hamının əmin-amanlığı və təhlükəsizliyi müharibəsi idi; bu, tam mənası ilə sülhsevər və mühafizəkar bir müharibə idi.

Bu müharibə böyük məqsədlər üçün, təsadüflərə son qoymaq üçün, dinclik və əmin-amanlığın başlanması üçün aparılan müharibə idi... Paris dünyanın paytaxtı olardı və bütün millətlər fransızlara qibət edərdi!..

¹⁶⁷ Хо Ши Мин провозглашает независимость Вьетнама. 2 сентября 1945 года // Речи изменившие мир. Автор-составитель В.Апанасик. Москва-2018, с. 266

Rus müharibəsi Fransanın özü üçün 50000 adamdan az tələfatla başa gəldi; rus ordusu Volnodan Moskvaya geri çəkilərkən müxtəlif vuruşmalarda fransız ordusundan dörd dəfə artıq tələfat verdi; Moskvanın yanması nəticəsində meşələrdə acından və dilənçilikdən 100000 rus tələf oldu; nəhayət, Moskvadan Oderə olan yürüşündə rus ordusu da şiddətli qış mövsümündə zərər çəkdi; Volnoya gələrkən rus ordusu ancaq 50000 adamdan ibarət idi. Kalışda isə 18000-dən az idi”¹⁶⁸.

Bəli, Azərbaycanı əsassız olaraq müzdlulardan istifadə etməkdə ittiham edən Fransa Respublikasının Prezidenti Emmanuel Makron güzgüyə baxıb özünü, Fransa dövlətinin tarixini yada salmalı və havadarlıq etdiyi Ermənistanın əməllərini görməli idi. Fransanın 1870-ci ildən sonra, 1945-ci ilə kimi Elzas və Lotaringiya ilə bağlı Almaniya ilə mübarizə aparmasını, Fransa torpaqlarının özünə qaytarılması üçün Fransanın bir əsrə qədər müharibə aparmasını xatırlamalı idi. Əgər torpaqdan əl çəkmək o qədər asan idisə, Fransa niyə Elzasdan, Lotaringiyadan keçə bilmirdi? Güzgüyə baxılsaydı, yəqin ki, orada Ermənistanın necə silahlandırılması, onlara havadarlıq edilməsi, məhz elə Fransadan oraya müzdluların getməsinə də görmək olardı.

Bundan əlavə, təcrübə göstərir ki, böyük dövlətlər tarixin müəyyən dönməndə beynəlxalq vəziyyət onların xeyrinə olan kimi digər dövlətlərə qarşı iddialar irəli sürür, ərazi ilə bağlı mübahisələri öz xeyrinə həll etməyə çalışırlar. Professor İ.İ.Mints Versal sülhündən söhbət açarkən yazır: “Barışıq şərtləri müəyyən dərəcədə qabaqcadan sülh şərtlərini müəyyən edirdi. Bu şərtlər əsasən çoxdan hazırlanmışdı. Lakin onlar yeni qüvvələr nisbəti ilə əlaqədar daim dəyişikliyə uğrayırdı”. Fransız imperialistləri Almaniyanın hissələrə bölünməsinə arzulayırdılar. Onlar çox istəyirdilər ki, Almaniyanı geriye – Frankfurt sülhü şərtlərinə qaytarsınlar. Əbəs yerə deyildi ki, Klemansonun özü nitq və replikalarında daim Frankfurt sülhünə istinad edirdi. Fransanın daha təcavüzkar ünsürləri isə Almaniyanın 1648-ci il Vestfal sülhü nümunəsində yenidən biçilməsini tələb edirdilər.

Fransanın həqiqi niyyətini 1917-ci ilin fevralında Çar Rusiyası ilə bağladığı müqavilədən müəyyən etmək olurdu. Razılaşmaya əsasən, Fransa Almaniya ilə sərhədlərini, Rusiya isə Konstantinopol və boğazları ələ keçirmək, özünün qərb sərhədlərini istədiyi kimi müəyyən etməkdə tam azadlıq əldə edirdi. Bu gizli razılaşmaya əsasən, Fransa Elzas-Lotaringiyanı, Saar çayı boyu kömür sənayesi mədənlərini geri alırdı. Bu məqsədlə Fransa Reyn çayının sol sahilində yerləşən Almaniyaadan ayrılmış muxtar və neytral dövlətlərə öz qoşunlarını yeritməmişdi. Onun məqsədi Almaniyanı sülh müqaviləsi bağlanan zaman istəklərinə məcbur etmək və sülh müqaviləsinə daxil olacaq təminatlar almaq idi. İngiltərənin xarici işlər naziri Balfur bu razılaşmadan xəbər tutan kimi 19 dekabr 1917-ci ildə İcmalar Palatasındakı nitqində bildirmişdi: “Biz heç vaxt bu işə öz razılığımızı verməmişik...

¹⁶⁸ Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. 4-cü cild. Hərb və sülh. Bakı-1978, s. 321-324

Biz heç vaxt bunu arzulamamışıq, heç vaxt bu ideyalara hamilik etməmişik”¹⁶⁹.

Göründüyü kimi, dövlətlər, o cümlədən Fransa münafişəli vəziyyətlərdə yalnız özlərinin maraqlarını təmin etmək üçün çalışır, verdiyi təkliflər, bağladığı müqavilələr öz maraqlarının təmininə yönəlirdi. Fransa dövləti hazırda da tarixən yürütdüyü siyasətdən əl çəkmir, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsində vasitəçi kimi sülhü, münaqişənin ədalətli həllini deyil, maraqlarını düşünür və bu məqsədlə hər cür əsaslandırılmamış bəyanatlarla çıxış edirdi.

Bəli, bəzən dövlət rəhbərləri beynəlxalq münasibətlərdə bərabərhüquqlu subyektlər kimi deyil, hansısa maraqlarından dövlətlərin xilaskarı rolunda çıxış edirlər. Fransa Prezidenti E.Makron da özünü sanki erməni xalqının xilaskarı rolunda təqdim etmək istəyirdi. Balfuru İngiltərənin xarici işlər naziri vəzifəsində əvəz etmiş Lloyd Corc ABŞ Prezidenti V.Vilson haqqında yazırdı: “Mən düşünürəm ki, idealistcəsinə köklənmiş Prezident həqiqətən özünə bədbəxt Avropa büt-pərəstlərini xilas edən missioner kimi baxırdı... Millətlər Cəmiyyəti haqqında danışanda onun hisslərinin partlayışı xüsusilə hissedici oldu. O, xristianlığın yüksək ideallara çatmaqda uğursuzluqları barədə söhbət açarkən sualla müraciət edərək soruşdu: “Nə üçün İsa Məsih dünyanı öz təliminə inandıra bilmədi? Çünki o, ancaq idealları təbliğ edir, lakin onlara nail olmaq üçün praktiki yolları göstərmirdi. Mən isə Məsihin cəhdlərini sona çatdırmaq üçün praktiki sxem təklif edirəm”. Klemanso dinməzəcə özünün qara gözlərini geniş açdı və iştirakçılara nəzər saldı”¹⁷⁰.

E.Makron özünü Vilsonsayağı xilaskar kimi aparmayaraq, gözlərini geniş açıb həqiqətlərə baxsaydı, bilərdi ki, Azərbaycanın Ermənistanla müharibə aparması üçün muazdlara ehtiyacı yoxdur. Azərbaycan Ordusu demək olar ki, yüz min nəfərdən ibarət idi. Azərbaycan döyüş zonasında müasir dronlardan istifadə edirdi. Dronların erməni tanklarını və hava hücumuna qarşı sistemlərini necə dağıtdığını hər kəs görə bilərdi.

Mustafa Görüryılmazın “Türk Qafqaz İslam Ordusu və ermənilər” (1918) kitabının ön sözündə türk əsgərinə xitabən istinad etdiyi bir beyti burada dronlara şamil edərək xatırlamaq yerinə düşər:

“Onlar:
Qar-boran demədən,
Toroslardan, Palantökənlərdən
Qatar-qatar qopub gəldilər.
Qartallar kimi
Qanad çalıb Qafqazlara,
Hiddətlə düşmənin başına
endilər”¹⁷¹.

¹⁶⁹ История дипломатии. Том третий (Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919-1939 гг). Москва-Ленинград-1945, с. 16-17

¹⁷⁰ История дипломатии. Том третий (Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919-1939 гг). Москва-Ленинград-1945, с. 20

¹⁷¹ Mustafa Görüryılmaz. Türk Qafqaz İslam Ordusu və ermənilər (1918). Bakı-2009, s. 4

Vətənpərvərlik hissi yüksək olan və müasir texnika ilə silahlanmış ordu muzdluların yardımına ehtiyac hiss etmirdi. Bir də haqq var idi. Haqq yol Azərbaycanı qələbəyə aparırdı.

Nizami Yaradana xitabən yazırdı:

“İstəsən əzilsin düşmənin beli,
Quşlarla qırırsan əshabi-fil”¹⁷².

Dini rəvayətə görə, Məhəmməd peyğəmbərin anadan olduğu 569-cu ildə Həbəş padşahı Ərəbistana gələrək Kəbəni dağıtmaq məqsədilə Məkkəni mühasirəyə alır. Onun ordusunda müsəlləh hərbi fillər də var imiş. Lakin Allah onun üzərinə Əbabil quşlarını (dağ qaranquşları) göndərir. Bu quşlar dimdiklərində xırda daşlar gətirib, Həbəş qoşununun üstünə salırlar. Kimin başına bu daşlardan düşürsə, o, yara çıxarib ölür. Bu hadisə həbəşləri geri qayıtmğa məcbur edir. Hərbi fillər ərəblərə dərin təsir bağışladığı üçün həmin ili “fil ili”, onların sahiblərini isə “əshabi-fil” (fil sahibləri) adlandırırlar.

Azərbaycanın öz torpaqlarını azad etmək uğrunda mübarizəsi haqq işi olduğuna görə erməni silahlı qüvvələrinin “filləri”nin üzərinə Əbabil quşları daşlar – dronlar yağdırmalı idi. Çünki:

Bir olan Allaha hamı möhtacdır,
Hamının dərdinə tək o əlacdır!..¹⁷³.

N.Makiavelli “Hərb sənəti” əsərində Fabritsionun dili ilə muzdluluq barədə yazır: “Ləyaqətli insan hərbi işi özü üçün sənət kimi seçə bilməz; həmçinin, heç bir rifahlı dövlət – istər respublika, istər krallıq olsun, heç vaxt öz təbəə və ya vətəndaşlarına müharibə kimi bir işi özü üçün sənətə çevirməyə imkan verməməlidir”¹⁷⁴.

Azərbaycan dövləti üçün də İşıq yolundan gələn bir həqiqət var idi. Azərbaycan vətəndaşları öz torpaqlarını qorumalı, özləri onu işğaldan azad etməli idilər. Ona görə də döyüşlərə muzdluların cəlb edilməsi barədə Azərbaycana qarşı ittihamlar heç bir əsasə malik deyildi. İlham Əliyev başqa dövlətlərin rəhbərlərindən Azərbaycana hücum etməyi və nüfuzumuza xələl gətirməyi dayandırmağı tələb edirdi: “Mən bizi ittiham edənlərdən üzrxahlıq tələb edirəm. Mən onlardan məsuliyyətli olmağı, söylədiklərinə nəzarət etməyi tələb edirəm. Biz ittihamlara dözəcək ölkə deyilik. Biz təhqirə dözəcək ölkə deyilik. Əgər biz düşündüyümüzü deməyə başlasaq, zənnimcə, həmin ölkələrdə çoxlu çaxnaşma olacaq. Onlar Azərbaycandan əl çəkməlidirlər, onlar regiondan əl çəkməlidirlər. Biz burada öz

¹⁷² Nizami Gəncəvi. İskəndərnamə. Bakı-1982, s.17

¹⁷³ Yənə orada, s. 589

¹⁷⁴ Никколо Макиавелли. О военном искусстве. Санкт-Петербург-2017, с. 18-19

torpağımızdayıq. Bizim torpağımız işğal olunub. Əgər Fransa Dağlıq Qarabağ üçün öz müqəddəratını təyin etmə istəyirsə, qoy onlar demək olar ki, sakinlərinin yarısı ermənilərdən ibarət olan Marsel şəhərini onlara versinlər və onlara Dağlıq Qarabağ Respublikası elan etməyə icazə versinlər və qoy onlara müstəqillik versinlər. Qoy Korsikaya müstəqillik versinlər, qoy basklara müstəqillik versinlər. Niyə onlar bizdən Dağlıq Qarabağ üçün müstəqillik tələb edirlər? Onların bunu bizdən tələb etməyə nə haqqı var? Onlar bu ittihamları dayandırmalıdırlar. Azərbaycana hücum etməyi və nüfuzumuza xələl gətirməyi dayandırmalıdırlar”.

Cənab E.Makrona Fransanın böyük oğlu Viktor Hüqonun Vətənin çətin günlərindəki çağırışlarını xatırlatmağa görə ehtiyac var idimi?

“1866-cı ildə Hüqo dənizçilərə həsr olunmuş kitab yazır... Kitabı Gernsey dənizçiləri oxuyur, bir müddət sonra müəllif onlardan təşəkkür məktubu alır. Hüqo dənizçilərə cavabında yazır: “Sizi alqışlayıram. Sizə özümün kim olduğumu deyəcəyəm. Dənizçiyəm. Mən burulğanlarla mübarizə edirəm, şimal küləkləri mənə qızğın təzyiq etməkdədir. Üst-başım tamam su içindədir, dişim-dişimə dəyir, amma mən gülümsəyirəm. Həm də bəzən, lap sizin kimi, qəmli mahnılar oxuyuram... Mən müqavimət göstərirəm, siz qasırgalara güc gəldiyiniz kimi, mən də müstəbidlərə meydan oxuyuram. Qoy ətrafimdakı rəzil sürülər, cəhalət köpəklərinin sürüləri hürsünlər, – mən öz borcumu yerinə yetirəcəyəm, dənizin köpüyü sizi az narahat etdiyi kimi, məni də onların nifrəti elə o qədər narahat edir”¹⁷⁵.

Hüqo “Marselyoza” sədaları altında cəbhəyə gedən batalyonları gördükcə qəhərlənir. O da bu batalyonlarla birlikdə güllələrin vıyıldadığı yerə getmək istəyir. Köhnə dostları qoca yazıçını böyük çətinliklə inandıra bilirlər ki, o, Parisin divarları yanında həlak olmaqdansa, ümumi iş öz sözü ilə qat-qat daha artıq kömək etmiş olar.

Beləliklə, Hüqonun sözü Fransa üzərində gurlayır. Mübariz “Fransızlara” çağırışı, xalq müharibəsi şüarı şəhərlərə və kəndlərə yayılır:

“...Gündüz də, gecə də vuruşacağıq, dağlarda, dərələrdə, meşələrdə vuruşacağıq. Qalxın! Qalxın! Nə tənəffüs olmalıdır, nə istirahət, nə də yuxu. İstibdad azadlığa hücum edir. Almaniya Fransaya qəsd edir. Qoy, torpaqlarımızın qəzəbli alovu bu yekə ordunu qar kimi əritsin. Qoy, torpaqlarımızın bir qarış yeri də öz borcundan kənara çəkilməsin. Vətən uğrunda müdhiş döyüşə qalxaq. Azad atıcılar, irəli! Meşələri yarıb keçin, sellərə üstün gəlin, qaranlıqların və toranların örtüyü altında irəliləyin, dərələrdən sürünə-sürünə, sürüşə-sürüşə, dırmaşa-dırmaşa gedin, nişan alın, atın, işğalçıları qırın. Fransanı qəhrəmancasına, rəşadətlə, ürəkdən müdafiə edin...”¹⁷⁶.

Jurnalistin böhranın genişlənməsinin Azərbaycan torpağında “marionetlər müharibəsinə bənzər regionlar arasında mübarizənin baş verə biləcəyi ilə bağlı fikirlərini də İlham Əliyev rədd edərək bildirirdi: “Azərbaycan müstəqil

¹⁷⁵ Muravyova N. Hüqo. Bakı-1962, s. 305

¹⁷⁶ Yənə orada, s. 327

ölkədir. Bizim müstəqilliyimiz bütün beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən tanınır. Azərbaycanın beynəlxalq arenada çox güclü mövqeyi var. Mən bizim nailiyyətlərimizlə bağlı sizə cəmi iki misal gətirə bilərəm. Bir neçə il bundan əvvəl 155 ölkənin dəstəyi ilə Azərbaycan BMT Təhlükəsizlik Şurasına seçildi. Bu bizim müstəqil siyasətimiz sayəsində və ölkəmizin beynəlxalq ictimaiyyətin çox məsuliyyətli üzvü olması sayəsində oldu. Keçən il biz Bakıda 120 ölkənin iştirakı ilə Qoşulmama Hərəkatının sammitini keçirdik və Azərbaycan Qoşulmama Hərəkatına sədrliyi üzərinə götürdü. Bu şərəfli vəzifə 120 ölkənin yekdil qərarı ilə Azərbaycana həvalə oldu. Marionet ölkə bu dəstəyi ala bilirmi? Marionet ölkələr miskindir. Heç kim onlara hörmət etmir. Heç kim onlara diqqət yetirmir. Bu gün Azərbaycanın sözü dünya üçün əhəmiyyət kəsb edir. Bu gün regionda Azərbaycan olmadan heç bir siyasi, iqtisadi, enerji, nəqliyyat layihəsi həyata keçirilə bilməz...". Əslində, Azərbaycanın Ermənistanla silahlı münaqişədə uğurlu hərbi əməliyyatlar həyata keçirərək torpaqlarını ardıcıl olaraq azad etməsi onun iqtisadi, hərbi qüdrətindən xəbər verirdi. Azərbaycanın dövlət başçısının əsas vəzifəsi ölkəni idarə etmək və onu müdafiə etmək idi. Ölkəni müdafiə etmək üçün, o, sülhü sevməli və müharibə aparmağı bacarmalı idi. N.Makiavelli bu xüsusiyyətləri dövlət başçısı üçün vacib hesab edirdi¹⁷⁷.

Məhz buna görə də İlham Əliyev əminliklə: "Biz insanlarımızı öz vətəninə qaytaracağıq, şəhərlərimizi bərpa edəcəyik, kəndlərimizi bərpa edəcəyik. Biz işğal olunmuş bütün ərazilərdə Azərbaycan bayrağını qaldıracağıq!" – deyirdi.

Azərbaycan Ordusunun müvəffəqiyyətlə irəliləyişindən təşvişə düşən istər Ermənistan dövlətinin rəhbərliyi, istərsə də onların havadarları bu irəliləyişə mane olmaq üçün "münaqişənin hərbi yolla həllinin olmaması barədə fikirlər səsləndirməkdə idilər. Əslində, bu fikirlər heç bir məntiqə əsaslanmırdı. Əvvəla, ona görə ki, silahlı hücum, silahlı münaqişə ilə işğal edilmiş torpaqların güc tətbiq etməklə geri qaytarılmasının nə üçün münaqişənin həlli yolu ola bilməməsi məntiqə əsaslanmırdı. Azərbaycan hərbi güc nümayiş etdirir, işğal olunmuş torpaqlarını azad edirdi. Reallıq sübut edirdi ki, hərbi yol münaqişənin həll olunmasına aparır. İkincisi, 27 ilə yaxın müddətdə danışıqlar aparılmış və heç bir nəticə əldə olunmamışdı. Belə olan halda münaqişənin hərbi yolla həllinin olmamasını söyləyənlər bunun qeyri-hərbi yolunu göstərməli və buna yol açmalı idilər. Belə bir istəyi səmimi-qəlbdən nümayiş etdirməyə cürət etməyən dövlətlərin başçılarının münaqişənin hərbi yolla həllinin olmamasını bildirməsi reallığa deyil, onların maraqlarına əsaslanırdı.

Frenk Edkok haqlı olaraq yazırdı ki, "Klauzeviçin formalaşdırdığı müharibə anlayışı, hansına görə ki, "müharibə, yalnız başqa vasitələrlə siyasətin davamıdır", aldadıcıdır. Belə ki, dövlət onun siyasətçilərinin heç düşünmədiyi müharibəyə cəlb edilə bilər. Bu cür ölkələr, əgər onların şərəf və azadlığı itirilmədən bunu etmək mümkün olsaydı, müharibədən kənar durardılar"¹⁷⁸.

¹⁷⁷ Никколо Макиавелли. О военном искусстве. Санкт-Петербург-2017, с. 25

¹⁷⁸ Фрэнк Эдкок. Военное искусство греков, римлян, македонцев. Москва-2012, с. 197

Azərbaycan məhz belə dövlətlərdən idi. Azərbaycan Ermənistan tərəfindən məhz zorla müharibəyə cəlb olunmuşdu. Azərbaycan dövləti, onun rəhbərləri, xalqı müharibə istəmir, onu arzulamırdı, lakin Azərbaycan torpaqları həmişəlik işğal altında qala bilməzdi. Bu, xalq üçün başaşağılıq gətirən hal idi və bu hal aradan qaldırılmalı idi.

“Müharibə özü xarici siyasətin məqsədi ola bilər və diplomatiya bu məqsədə xidmət edə bilər”¹⁷⁹. Ermənistan məhz həmin prizmadan müharibədən istifadə edərək Azərbaycan torpaqlarını havadarlarının köməyi ilə zəbt etmiş və onu 27 il müddətində işğal altında saxlamışdı.

Ona görə də İlham Əliyev deyirdi: “Əgər beynəlxalq ictimaiyyət beynəlxalq qətnamələrin yerinə yetirilməsini təmin edə bilmirsə, Azərbaycan bunu özü edəcək. Bu da baş verir. Mən bir daha münaqişənin həllinə kömək etmək istəyən bütün tərəflərə, həmçinin Ermənistan rəhbərliyinə deyirəm ki, nə qədər gec deyil işğala indi son qoyun. Bəyanat verin ki, siz həll prinsiplərini qəbul edirsiniz, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü qəbul edirsiniz, işğal olunmuş bütün ərazilərdən çıxmaqla bağlı bizə vaxt cədvəli verəcəksiniz”.

N.Makiavellinin fikirlərini bu məqam üçün dəyərli hesab edirik: “Əgər hərtərəfli düşünsən və düzgün vasitə seçsən, bütün bunları qəbul etmək çətin deyil, çünki burada həqiqət o qədər aydındır ki, o ən adi ağılla mənimsənilə bilər”¹⁸⁰.

Sonda İlham Əliyev yenə də erməni xalqına müraciət edərək bildirdi: “Biz yenidən Azərbaycan və erməni xalqlarının əvvəlki normal əlaqələrini bərpa etməyə çalışacağıq. Biz çalışırıq. Bu, asan olmayacaq, lakin biz çalışırıq qonşu olaq, yanaşı yaşayaq. Bu, necə deyərlər, mənim erməni xalqına sözümdür”.

İlham Əliyevin həmin çağırışları İmam Əlinin müharibəyə başlamamışdan əvvəl onunla döyüşməyə hazır olanlara müraciətini xatırladır. Corc Cordaq bu haqda yazır: “...Fitnəkar düşmənlərini məhv edə biləcək gücdə olduğu halda, təpədən dırnağa qədər silahlanmış düşmənin qarşısına başaçıq, silahsız və tək-tənha çıxır, onları danlayır, məzəmmət edir, tutduqları yoldan əl çəkməyə çağırır... Düşmənlərinə qardaşlıqdan, dostluqlardan danışır, bu yola düşdüklərinə görə onlar üçün göz yaşları tökür, lakin düşmən tərəfin yalnız onun qanına susadığını görüb geri dönür. Çarəsiz və məhrum insanların qılıncı olmasına baxmayaraq, düşmən tərəfin döyüşə başlayacağı ana qədər səbr edir. Yalnız bundan sonra şiddətli bir zəlzələ kimi onları məhv edir, sıralarını səhranın qumlarını havaya sovuran dəhşətli tufan kimi darmadağın edir. O yalnız yağı, təcavüzkar, zülmkar, niyyəti fitnə-fəsad, düşmənçilik olan adamları həlak edir, döyüş meydanına bilmədən gələnlərə zərər yetirmir”¹⁸¹.

¹⁷⁹ Фрэнк Эдкок. Военное искусство греков, римлян, македонцев. Москва-2012, с. 73

¹⁸⁰ Никколо Макиавелли. О военном искусстве. Санкт-Петербург-2017, с. 14

¹⁸¹ Corc Cordaq. İmam Əli. İnsan ədalətinin səsi. Əli (ə) və insan hüquqları. Bakı-2018, s. 30

VII FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN “TRT HABER” TELEVİZİYA KANALINA MÜSAHİBƏSİ

5 oktyabr 2020-ci il

“Heydər Əliyev yolu ilə gedəcəyəm, bu yoldan dönməyəcəyəm”.

İlham Əliyev “TRT Haber” televiziya kanalına müsahibə verərkən, müxbirin suallarını cavablandıraraq cəbhədəki mövcud vəziyyəti şərh etdi və bildirdi ki, Azərbaycan Ordusu həmin vaxtadək qarşısında duran vəzifələri yerinə yetirmiş, Cəbrayıl şəhəri və Cəbrayıl rayonunun bir neçə kəndi işğaldan azad edilmiş, bundan sonra da Azərbaycan Ordusu beynəlxalq hüquq normalarına müvafiq olaraq ərazi bütövlüyünü bərpa edəcəkdir.

İlham Əliyev yaranmış vəziyyətdə atəşkəsin əldə olunmasına da münasibətini bildirərək qeyd etdi ki, 30 il müddətində münafişənin danışıqlar yolu ilə həll olunmasına yönəlmiş cəhdlər Ermənistan tərəfinin işğalçılıq siyasəti nəticəsində öz bəhrəsini verməmiş, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpası, işğal altında olan bölgələrin mərhələli şəkildə azad edilməsi, sülhün təmin olunması məsələləri müzakirə mövzusu olsa da, real nəticələr əldə etmək mümkün olmamışdır. Ermənistan tərəfinin növbəti hərbi təxribatına cavab olaraq Azərbaycan öz ərazilərini güc tətbiq etməklə azad etməyi qərara almış və bu işi uğurla davam etdirir.

Azərbaycan münafişənin sülh yolu ilə həll olunmasını istəyir, lakin bu heç də münafişənin həllinin hər hansı qeyri-müəyyən müddətə təxirə salınması kimi başa düşülməməli və münafişə qısa bir zaman çərçivəsində həll olunmalıdır. Bunun üçün çox ciddi zamanətlər verilməli, beynəlxalq vasitəçilər həmin zamanətləri təsdiq etməli, Ermənistanın işğal edilmiş torpaqlardan çıxma qrafiki, yəni cədvəli təqdim olunmalıdır. Ona görə də İlham Əliyev sadəcə atəşkəs elan edilməsi barədə çağırışları əsaslı hesab etmirdi. Müharibənin öz qanunları var və o bu qanunların tələblərini bilirdi.

Böyük Atatürk də vaxtilə Fransa prezidentinə ölkənin taleyi üçün əhəmiyyətli olan sülh müqaviləsinin yalnız etibarlı təmsilçilərin vasitəçiliyi ilə bağlanacağını bildirirdi: “O, məclis sədri kimi Fransa prezidentindən gələn bir məktuba qürurla belə cavab verdi: “Paytaxt düşmənlərin əlindən azad olunana qədər Ankaradakı Böyük Millət Məclisi Türkiyənin taleyinə hökm edəcək. Məclis ölkənin idarə edilməsinə nəzarət edən heyət yaratdı. Padşah və hökumət düşmənin əlində olduğuna görə oradan gələn bütün əmrlər etibarsızdır. Millətin haqlarına təcavüz edildi. Türk milləti sakitliklə bərabər müstəqil və suveren bir dövlət olmaq haqqını yenidən əldə etməkdə qərarlıdır. Dürüst və şərəfli sülh imzalamağı arzulayır, lakin bunu yalnız etibarlı təmsilçilərin vasitəçiliyi ilə edəcək”¹⁸².

¹⁸² Armstrong H.K. Boz qurd. Bakı-2017, s.12

Azərbaycanın məcburi surətdə cəlb olunduğu müharibə genişmiqyaslı tədbirlər görməyi zəruri edirdi. Burada həm dövlətin iqtisadi qüdrəti, həm ordunun gücü və hazırlığı, həm vətənpərvərlik ruhu, həm xarici dövlətlərlə münasibətlər-diplomatiya, həm də sərkərdəlik bacarığı mühüm rola malik idi. Frenk Edkok yazırdı: “Roma çox şeyə görə – təkcə özünün siyasətçiləri, iqtisadi gücü, hərbi təşkilatlanmasına deyil, həm də özünün sərkərdələrinin istedadına borcludur”¹⁸³.

L.N.Tolstoy müharibənin gedişində sərkərdənin qarşılaşdığı çətinliklər və şəraitə uyğun olaraq fəaliyyət göstərməyə məcbur olması ilə əlaqədar “Hərb və sülh” romanında yazırdı: “Kutuzov vuruşmanın səhərisi günü fransızlara hücum etmək istəyirdi,-bütün ordu da bunu istəyirdi. Lakin hücum etmək üçün ancaq bunu arzu etmək kifayət deyildi: bunun üçün imkan olmalı idi, imkan isə yox idi... vəziyyət bu qoşunların Moskvadan kənara çəkilməsini tələb edirdi. Qoşun axırıncı dəfə olaraq bir mənzil də geri çəkilib Moskvanı düşməməyə verdi.

Bəzi adamlara elə gəlir ki, bizim hər birimiz öz kabinetində oturub, qabağındakı xəritəyə baxaraq, filan və filan vuruşmalarda necə sərəncamlar verəcəyi haqqında düşündüyü kimi, sərkərdələr də müharibə və vuruşma planlarını belə hazırlayırlar...

Lakin sərkərdənin fəaliyyəti qətiyyən buna bənzəmir. Biz həmişə hadisənin başlanğıcından öyrənirik. Baş komandan isə heç vaxt hadisənin başlanğıc şəraitində olmur. Baş komandan həmişə hərəkətdə olan bir sıra hadisələrin ortasında olur o, heç vaxt baş verən hadisələrin bütün əhəmiyyətini düşünməyə imkan tapmır.

Hadisələr hiss olunmadan, vaxt keçdikcə öz əhəmiyyətini kəsb etməyə başlayır və hadisələr bu qayda ilə ara vermədən, ardıcıl surətdə öz əhəmiyyətini kəsb edərkən, baş komandan mürəkkəb bir oyunun, fitnə-fəsadın, qayğının, başqa şeylərdən asılılığın, hakimiyyətin, cürbəcür layihələrin, məsləhətlərin, təhdidlərin, aldanışların mərkəzində olur, o həmişə, saysız-hesabsız suallara çox vaxt bir-birinə zidd olan cavablar vermək məcburiyyətində qalır.

Hərbçi alimlər çox ciddi surətdə bizə deyirlər ki, Kutuzov Filidən çox-çox qabaq qoşunu Kaluqa yoluna keçirtməli idi, hətta kim isə belə layihə də təklif edibmiş. Lakin baş komandan qarşısında xüsusilə çətin dəqiqələrdə, bir deyil, həmişə eyni zamanda onlarca layihə durur. Strategiya və taktikaya əsaslanan bu layihələrin hər biri digərinə zidd olur. Adama elə gəlir ki, baş komandanın işi ancaq bu layihələrdən birini seçib götürməkdir. Lakin o bunu da edə bilmir. Hadisələrin və vaxtın gedişi buna imkan vermir”¹⁸⁴.

G.K.Jukov İkinci dünya müharibəsi günlərində sərkərdənin bu cür çətin vəziyyətlərdə qərar qəbul etməsi ilə bağlı yazırdı: “Bütün nəticələr məlum olandan sonra hadisələrin əvvəlinə qayıdıb müxtəlif növ qiymət verməkdən asan heç nə yoxdur. Bütün qüvvələrin qarşı-qarşıya durduğu, çoxsaylı fikir, məlumat və faktların bilavasitə qarşı-qarşıya qoyulduğu müəyyən tarixi anda məsələlərin bütün məcmusundan baş açmaqdan isə çətin bir şey yoxdur”¹⁸⁵.

¹⁸³ Френк Эдкок. Военное искусство греков, римлян, македонцев. Москва-2012, с. 83

¹⁸⁴ Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. 4-cü cild. Hərb və sülh. Bakı-1978, s. 334-335

¹⁸⁵ Жуков Г.К. Воспоминания и размышления. В трех томах. Том первый. Москва-1985, с. 287

“Beni qsen hərbi şurani belə bir sualla açdı: “Rusiyanın müqəddəs və qədim paytaxtını vuruşmasız tərk edək, ya da onu müdafiə edək?” Hamı uzun müddət susdu, hamının qaş-qabağı sallandı. Sükut içində Kutuzov acıqlı-acıqlı hıqqıldayır və hərdənbir öskürürdü. Bütün gözlər ona zillənmişdi, hamı ona baxırdı... Lakin bu, çox davam etmədi.

Birdən o, acıqlı bir səslə:

– Rusiyanın müqəddəs qədim paytaxtı! – deyərək Beni qsenin sözlərini təkrar etdi və bununla da bu sözlərin saxta bir hisslə söyləndiyini bildirdi. – İcəzə verin, zati-aliləri, sizə deyim ki, bu məsələnin rus adamı üçün mənası yoxdur (o bütün ağır bədəni ilə özünü qabağa verdi). Məsələni belə qoymaq olmaz və belə məsələnin mənası yoxdur. Mən bu cənabları xahiş edib, bura başqa bir məsələ üçün yığmışam, – bu, hərbi məsələdir. Məsələ də budur: “Rusiyanın nicatı ordudadır. Vuruşmaya girişərək ordunu və Moskvanı itirməyi risk etməkmi əlverişlidir, ya vuruşmasız Moskvanı verməkmi? Bax, bu məsələ haqqında mən sizin rəyinizi bilmək istəyirəm”...

Kutuzov:

– Eh bien, messieurs! Je vois que c’est moi qui payerai les pots cassés (Belə, cənablar, demək bütün sındırılmış qabların pulunu mən verməliyəm), – dedi və yavaş-yavaş ayağa qalxıb, stola yaxınlaşdı. – Cənablar mən sizin rəyinizi eşitdim. Bəziləri mənimlə razılaşmayacaq. Lakin mən (Kutuzov dayandı) padşahım və vətənim tərəfindən mənə verilmiş hakimiyyətlə, mən geri çəkilməyi əmr edirəm¹⁸⁶.

Bir müddət sonra çar Aleksandr Kutuzova ünvanladığı məktubda yazırdı: “...Yadınızda saxlayın ki, Moskvanı itirməklə siz vətənin təhqir olunması üçün də cavabdehsiniz. Mənim sizi mükafatlandırmağa hazır olduğumu siz təcrübədə görmüsünüz. Mənim bu hazırlığım zəifləməyəcəkdir, lakin mənim və Rusiyanın sizdən daha artıq ciddiyyət, möhkəmlik və müvəffəqiyyət gözləməyə haqqımız vardır, sizin aqlınız, hərbi istedadınız, başçılıq etdiyiniz qoşunların igidliyi bizi buna əmin edir”¹⁸⁷.

İlham Əliyevin döyüşlərə rəhbərlik etmək siyasəti Vergilinin məşhur misrası – “*parcere subjectis et debellare superbos*” (devrilmişlərə rəhm və təkəbbürlüləri ram etmək)¹⁸⁸ prinsipinə əsaslanırdı. Bu prinsip Azərbaycan Respublikasının Ali Baş Komandanı və onun əsgərinin müharibəyə münasibətini kifayət qədər dəqiq ifadə edirdi.

İlham Əliyev deyirdi: “Bu gün Azərbaycanın şanlı Ordusu öz uğurlu əməliyyatlarını keçirərkən, bizim dedə-baba torpaqlarımızı azad edərkən bu çağırışlar gəlir ki, nəbadə irəliyə getməyin, ara verin. Müharibənin öz qaydaları, öz qanunları var. Hər günün öz əhəmiyyəti var, önəmi var. Biz ara versək, qarşı tərəf toparlanacaq, əlavə qüvvə yığacaq”.

¹⁸⁶ Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. 4-cü cild. Hərb və sülh. Bakı-1978, s. 340-342

¹⁸⁷ Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. 5-ci cild. Hərb və sülh. Bakı-1978, s. 87

¹⁸⁸ Фрэнк Эдкок. Военное искусство греков, римлян, македонцев. Москва-2012, с. 76

Burada N.Makiavellinin hərbi sənəti ilə bağlı söylədiklərini xatırlamaq da yerinə düşür: “Əgər sən qalib gəlmisənsə, mümkün olan bütün cəldliklə düşməni təqib et və bu işdə Kandaki döyüşdə qalib gəldikdən sonra dayanaraq Roma üzərində hakimiyyətdən məhrum olan Hannibala deyil (216-cı ildə Kandaki qələbədən sonra Hannibal Roma ordusunu təqib etməyib öz ordusuna istirahət verdi. Antik tarixçilərin Puniya süvarilərinin komandirinə aid etdikləri və guya onun Hannibala dediyi frazada belə bir fikir var: “Allahlar hər şeyi eyni adama vermir: Hannibal, sən qalib gəlməyi bacarırsan, amma qələbədən istifadə etməyi yox”), Sezara oxşa. Sezar isə qələbədən sonra bir dəqiqə də ləngimədən daha böyük cəhd və nifrətlə əzilmiş rəqibin üzərinə yürüşə şığımışdı¹⁸⁹”.

İlham Əliyev atəşkəs üçün şərtlərini aşağıdakı kimi ifadə edirdi: “Birinci zəmanət. Ermənistanın baş naziri bir il bundan əvvəl bizim torpaqlarımızda demişdi ki, “Qarabağ Ermənistandır”, Azərbaycan xalqından üzr istəməlidir. İkincisi, o deməlidir ki, Qarabağ Ermənistan deyil. Üçüncüsü, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə hörmət etməlidir. Dördüncüsü, bəyan etməlidir ki, hansı gündə, hansı bölgədən Ermənistan silahlı qüvvələri çıxır. Bu şərtlər Minsk qrupunun həmsədrləri tərəfindən təsdiq edilməlidir. O halda təbii ki, atəşkəs bərpa olunacaq və beləliklə, bu məsələ müzakirə yolu ilə həll olunacaq, Azərbaycan xalqı öz doğma torpaqlarına qayıdacaq”.

İlham Əliyev Ermənistan tərəfinin münaqişəni iki dövlət arasındakı münaqişə çərçivəsindən çıxarıb himayədarlarını bu münaqişəyə cəlb etmək arzusuna münasibət bildirərək qeyd etdi ki, Ermənistanın çirkin əməlləri buna hesablanıb. Bu müharibə Azərbaycanla Ermənistan arasında olan müharibədir. Bu müharibəni biz başlamamışıq. Biz bu müharibənin səbəbkarı deyilik. Biz, sadəcə olaraq, özümüzü müdafiə edirik və öz torpaqlarımızı geri istəyirik. Bizim Ermənistan torpaqlarında gözümlər yoxdur. Ermənistan Respublikasının torpaqlarında hər hansı bir hərbi hədəfimiz yoxdur. Ermənistan isə bu gün Azərbaycana Ermənistan ərazisindən hücum edir. Gəncəyə, Mingəçevirə zərbələr vurur. Onlar bizi bu təxribata çəkirlər ki, biz də Ermənistanla hücum edək, Ermənistanla zərbələr endirək. Ondan sonra da çıxıb bütün dünyaya desinlər ki, Azərbaycan bizə hücum edir, gəlin Ermənistanı xilas edin.

Frenk Edkok diplomatiya ilə müharibənin qarşılıqlı əlaqəsindən söhbət açarkən qeyd edirdi: “Müharibənin tanınmış tərifinə görə o, ancaq dövlət siyasətinin başqa vasitələrlə davamıdır. Bu iddiaya görə xarici siyasətdəki məqsədlərə həm müharibə etmədən sülh yolu ilə, həm də əksinə-diplomatiya ilə müharibə üçün zəmin və şərait yaratmaqla nail olmaq olar. Yalnız düşünülmüş strategiyaya malik olmaq, ağıllı və uzaqgörən xarici siyasət həyata keçirməklə özünə mümkün qədər daha çox müttəfiq qazanmaq və bununla da düşməni müttəfiqlərdən məhrum etmək mümkündür”¹⁹⁰. İlham Əliyev 27 il ərzində, hərbi əməliyyatlar başlanana qədər məhz bu cür siyasət həyata keçirmişdi. Onun sistemli və uzaqgörən xarici siyasəti,

¹⁸⁹ Никколо Макиавелли. О военном искусстве. Санкт-Петербург-2017, с.130

¹⁹⁰ Фрэнк Эдкок. Военное искусство греков, римлян, македонцев. Москва-2012, с. 66

düzgün qurulmuş strateji yanaşması isə hərbi əməliyyatlarda qələbəni şərtləndirən əsas amillərdən biri oldu.

Azərbaycan Ordusunun “yalnız Ermənistanın işğalçı ordusuna qarşı döyüşməsi”, “mülki əhaliyə qarşı heç vaxt döyüşməməsi” və belə bir niyyətinin olmaması bir tərəfdən Azərbaycan Ordusunun, onun Ali Baş Komandanının humanistliyindən xəbər verirdisə, digər tərəfdən bu, beynəlxalq hüquqa, beynəlxalq humanitar hüquqa olan hörmətdən irəli gəlir, Azərbaycan xalqının, onun milli dəyərlərinin aliliyinə dəlalət edirdi.

Münaqişənin nizama salınması ilə bağlı İlham Əliyevin mövqeyi dəyişilməz olaraq qalırdı: “Biz bu məsələni tarixi ədalət əsasında həll etməliyik. Tarixi ədalət onu deyir ki, Qarabağ qədim Azərbaycan torpağıdır və bütün tarixi sənədlər, bütün tarixi abidələrimiz bunu göstərir. Eyni zamanda, biz həmişə müzakirə masasında çox müsbət davranış nümayiş etdirmişdik və müzakirə masasında olan təkliflər də bu məsələnin həllini mümkün edir. Orada göstərilir ki, mərhələli həll olmalıdır. İlk mərhələdə, ermənilər beş bölgədən çıxır, sonrakı mərhələdə daha iki bölgədən çıxır, ondan sonra vaxtilə Dağlıq Qarabağın ərazisindən qovulmuş azərbaycanlılar Dağlıq Qarabağa qayıdır, o cümlədən Şuşaya qayıdır, iki toplum çərçivəsində artıq həyat bərpa edilir, Ermənistan-Azərbaycan arasındakı sərhəd açılır, ticarət başlanır, ondan sonra insanlar bir-biri ilə təmasa girirlər və beləliklə, sülh gələcək”.

Vətən müharibəsi başlanan gündən Türkiyə Respublikasının, onun prezidenti və hökumət rəsmilərinin Azərbaycana dəstəyi istər Azərbaycan, istərsə də xarici mətbuatda daim müzakirə mövzusu idi. Əslində, Türkiyənin Azərbaycanı dəstəkləməsində qeyri-təbii heç nə olmamalı idi: “Türkiyə güclü bir dövlətdir, dünya miqyasında böyük potensiala malik olan ölkədir, bizim qonşumuzdur, Ermənistanın qonşusudur, Cənubi Qafqazın qonşusudur. Ona görə təbii ki, Türkiyə bu işlərdə fəal olmalıdır və mən fürsətdən istifadə edərək, bizim bütün türk qardaşlarımıza öz adımdan, Azərbaycan xalqı adından təşəkkürümü bildirmək istəyirəm, başda əziz qardaşım, cənab Prezident Rəcəb Tayyib Ərdoğan olmaq şərtilə. Türkiyənin ilk saatlardan bizə göstərdiyi dəstək xüsusi önəmə malikdir. Bu, təkcə öz qardaşlarına verilən dəstək deyil. Odur ki, biz-bütün Azərbaycan xalqı buna görə dərin təşəkkür hissi ilə yaşayırıq. Eyni zamanda, bu döyüşlərin daha böyük müstəviyə çıxması üçün Türkiyənin qəti münasibəti çox önəmlidir. Çünki Türkiyə dedi ki, biz Azərbaycanın yanındayıq, sona qədər Azərbaycanın yanındayıq. Azərbaycan haqq yolundadır, haqq-ədalət Azərbaycanın tərəfindədir və bu, bir çox başqa aktorlara da xəbərdarlıq oldu. Ona görə bundan sonrakı sülh prosesində Türkiyə mütləq olmalıdır”.

Tarixin lap qədim zamanlarından dövlətlər arasında “qohumluq əlaqələrindən doğan anlaşma”lar mövcud olmuşdur: “Roma özünün tarixinin lap əvvəlindən ona cəhd edirdi ki, yaratdığı ittifaqlar ya onun strateji mövqeyini gücləndirsin, ya da həmin dövr üçün və ya ehtimal olunan rəqiblərinin mövqeyini zəiflətsin.

Romalılarla latın qəbilələri arasında əlbəttə ki, onların qohumluq əlaqələrindən doğan anlaşma var idi, lakin onların arasında ittifaqın mövcudluğuna başlıca səbəb onların hər ikisinə strateji fayda verənlər idi. Elə ittifaqlar var idi ki, onlar maraqların ümumiliyi və ya tarixi bağlılığa deyil, həmin dövr üçün faydalı olan strateji mülahizələrə əsaslanırdı. İqtisadi maraqların ümumiliyi də, əlbəttə ki, ittifaqın yaradılması üçün səbəb ola bilərdi. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, qədimdə bu cür ittifaqlardan gələn fayda o qədər də yüksək qiymətləndirilmir və xarici siyasət çox vaxt yalnız hərbi və strateji mülahizələrlə dəyərləndirilirdi. Bu zaman bu siyasətin məqsədi həm müharibənin qarşısını almaq, həm də, əksinə, müharibəyə hazırlıq ola bilərdi”¹⁹¹.

Azərbaycan ilə Türkiyə arasında münasibətlər “bir millət, iki dövlət” prinsipinə əsaslanırdı və tarixi, kök, dil birliyi digər maraqlardan daha öndə idi. Ona görə də Türkiyə dövləti hər şeydən əvvəl qardaş dövlətin haqq işinin qalib gəlməsini Azərbaycanın ərəzi bütövlüyünün təmin olunaraq torpaqlarının işğaldan azad olunmasını arzulayırdı.

Ümumiyyətlə, tarixi təcrübə göstərirdi ki, nüfuz sahibi olan dövlətlərin vaxtında təcavüzkarə və təcavüzə qarşı səslərini qaldırması özünün müsbət nəticələrini verir. Lakin təəssüf ki, dövlətlər və siyasətçilər bəzən müxtəlif maraqlar üzündən vaxtında təcavüzə qarşı etirazlarını bildirmir və bu da bəşəriyyət üçün müxtəlif fəsadlara səbəb olur. Professor V.M.Xvostov XX əsrin əvvəllərində Britaniya xarici işlər naziri Eduard Qreyin diplomatiyasından bəhs edərək yazırdı: “1905-ci ilin axırlarından 1916-cı ilin dekabrına kimi Britaniya Xarici İşlər Nazirliyinin başında Eduard Qrey dururdu. Ser Qrey çox danışmağı xoşlamırdı; danışdığı azı da qeyri-müəyyənliklə ifadə etməyi xoşlayırdı. Qreyin həmsöhbəti çox vaxt Britaniya nazirinin nitqini necə başa düşməyi anlamırdı...”

Britaniya Xarici İşlər Nazirliyi işlərin vəziyyəti haqqında çox gözəl məlumata malik idi. Sarayevoda Avstriya-Macaristan taxt-tacının vəliəhdi hersoq Frans Ferdinandın öldürülməsindən dərhal sonra Qrey bilirdi ki, bu terror aktı Vyana hökuməti tərəfindən Serbiyaya qarşı təcavüzkar hücum üçün istifadə olunacaq və bu təcavüzkarlıqda Vyana Almaniya tərəfindən dəstəklənəcəkdir. Bir qədər sonra Qreyə məlum oldu ki, Rusiya da bir daha Avstriya-alman bloku qarşısında geri çəkilmək niyyətində deyildir. Qrey sülhü xilas etmək istəyirdisə, necə hərəkət etməli idi? Onun özünün şəxsi təcrübəsi buna cavab verə bilərdi. Nə vaxt ki, 1911-ci ildə Aqadir böhranı zamanı ümum-Avropa müharibəsi təhlükəsi yaranmışdı, ingilis hökuməti xəzinədarlıq kansleri Lloyd Corcun dili ilə gizli-diplomatik qaydada Qreyin özü vasitəsilə açıqca Almaniya xəbərdarlıq etdi ki, İngiltərə Fransa tərəfindən çıxış edəcəkdir. Və Almaniya geri çəkildi. 1912-ci ilin sonunda da tamamilə eyni cür oldu: İngiltərənin neytral qalmayacağı barədə bəyanatı Almaniyanın Avstriya-Macaristanla məhdudlaşmasına səbəb oldu.

¹⁹¹ Фрэнк Эдкок. Военное искусство греков, римлян, македонцев. Москва-2012, с. 67-68

1914-cü ilin yayında Qrey sülhü xilas etmək niyyəti ilə məhz həmin təcrübədən istifadə etməli idi¹⁹².

Eduard Qrey 1914-cü ilin yayında həmin təcrübədən istifadə etməsə də, Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan 2020-ci il sentyabr ayının 27-də həmin təcrübəyə biganə qalmayaraq “Türkiyənin Azərbaycanı tək qoymayacağını” açıq surətdə, həm də dəfələrlə bəyan etdi və onun həmin bəyanatı münaqişəyə üçüncü dövlətlərin müdaxiləsinin qarşısının alınmasında əhəmiyyətli rola malik idi.

İlham Əliyev müsahibə zamanı sualları cavablandırarkən münaqişə ilə bağlı Fransa və Rusiya dövlətlərinin mövqeyinə də münasibətini bildirdi. Həmin dövrdə Fransa dövləti ermənipərəst mövqeyi ilə seçilir, Azərbaycanın Rusiya ilə münasibətləri isə normal inkişaf edirdi. Ermənistan Azərbaycan ərazilərinə silahlı hücum edib münaqişəni başlayanda Rusiyanın dəstəyinə böyük ümidlər bəsləsə də, Rusiyanı fəal surətdə münaqişəyə cəlb edə bilmirdi. Rusiya Prezidenti Vladimir Putin silahlı münaqişənin Azərbaycanın sərhədləri daxilindən kənara çıxmamasına istinad edərək, kollektiv təhlükəsizlik müqaviləsinə əsasən, münaqişəyə müdaxiləni qeyri-mümkün hesab edirdi.

Ermənistanın toqquşmanı bölgənin xaricinə çıxarmaq məqsədi əslində, Rusiyanı münaqişəyə cəlb etmək idi. Birinci Qarabağ müharibəsi zamanı Ermənistanın Rusiya silahlı qüvvələrinin dəstəyindən istifadə edərək Azərbaycan ərazilərinin işğalına nail olması onlarda vəziyyətin təkrarlanacağına böyük ümidlər verirdi. Lakin İlham Əliyevin qabaqlayıcı diplomatik fəaliyyəti, Türkiyənin dəstəyi Ermənistanın ümidlərinin puça çıxdığına dəlalət edirdi.

Ermənistan öz ərazisindən müxtəlif silahlar, o cümlədən qadağan olunmuş raketlərlə Azərbaycanın mülki əhalisi yaşayan, hərbi əməliyyatlar getməyən ərazilərinə hücum edir, bununla Azərbaycanın Ermənistan ərazilərinə zərbə endirməsinə nail olmağa çalışırdı. Məqsəd isə Ermənistanın Rusiya və başqa ölkələrlə birgə iştirak etdiyi Kollektiv Təhlükəsizlik Təşkilatı Müqaviləsinin Baş Katibliyinə müraciət edərək yardıma nail olmaq idi. Lakin Azərbaycan Ermənistanın təxribatlarını başa düşür və Ermənistanı öz ərazilərində gedən döyüşlərdə məğlubiyyətə uğratmaqla cəzalandırırdı.

İlham Əliyev müsahibə zamanı Azərbaycan Ordusunun qazandığı uğurlara, bu uğurların qazanılmasında Türkiyədən alınmış müasir texnoloji silahların roluna və qələbənin əldə edilməsində ən əsas rola malik olan Azərbaycan əsgərinin cəsarətinə, mərdliyinə də münasibətini bildirdi: “Cəbrayıl şəhərini götürmək böyük qəhrəmanlıq tələb edir. Çünki bir daha demək istəyirəm ki, bu 30 il ərzində, atəşkəs rejimi dönməndə orada bir neçə xətt istehkam quruldu, özü də çox möhkəm. Bir də ki, o bölgənin relyefi də təbii istehkamdır. Yəni, Dağlıq Qarabağ dağlarda yerləşir. Yəni, biz aşağıdan yuxarıya gedirik. Bunun nə qədər çətin olduğunu hər kəs anlayar”.

¹⁹² История дипломатии. Том второй. Дипломатия в новое время (1872-1919 гг.). Москва-Ленинград-1945, с. 249-250

N.Makiavelli döyüş əməliyyatlarının həyata keçirildiyi vaxt yüksəkliklərin əhəmiyyətinə münasibətdə deyirdi: “Yüksəkliklərdə yerləşmək yaxşıdır, oradan düşmənin üzərinə şığımaq asandır. Hər bir halda, əgər düşmənin həmin ərazilərə gəlişi gözlənilirsə, dağın döşündə və ya ələyinə yaxın yerlərdə ordunu yerləşdirməkdən çəkinmək lazımdır. Mövqenin yüksəkliyi belə halda həmişə zərərliyə, ona görə ki, düşmən zirvəni tutub, orada toplanıb yerləşdirə, cavab verilməsindən qorxmadan fasiləsiz və sərbəst şəkildə səni dağda bilər; sən özün isə əsgərlərin tərəfindən sıxışdırılacaq və ona görə də onun atəşinə cavab verə bilməyəcəksən”¹⁹³.

Sezar yazırdı: “Bizim hərəkətlərimiz düşmənin qoşunlarını çıxarmağa... və onları əlverişsiz mövqedə yerləşdirməyə məcbur edir”.

“Sezar belə hesab edirdi ki, insanda lazımi keyfiyyətləri tərbiyə etmək zəruridir. Bu prinsipə əməl edilsə, döyüşçünü yetişdirmək olar”¹⁹⁴.

İlham Əliyev çətin relyef şəraitində Azərbaycan Ordusunun irəliyə doğru hərəkətini Azərbaycan əsgəri, zabiti və generalının yüksək peşə hazırlığı ilə əlaqələndirirdi: “Azərbaycan əsgəri, Azərbaycan zabiti, generalı şücaət, rəşadət, cəsarət göstərir, canı, qanı bahasına ərazi bütövlüyümüzü təmin edir. İnşallah, sona qədər irəliyə gedəcəyik”.

İlham Əliyev bu inamında haqlı idi. Çünki o, silahlı qüvvələr ilə iqtidar, iqtidar ilə xalq, xalq ilə ordu arasında maraqların ümumiliyini təmin edə bilmişdi. Frenk Edkok bizim eradan əvvəl II əsrin axırlarında Marinin orduda həyata keçirdiyi islahatlardan sonra Roma ordusunda peşəkarlıqdan söhbət açarkən həmçinin qeyd edirdi ki, “Həmin vaxt əsgərlərin sadıqlılığını möhkəmləndirən əlavə amil onlarla sərkərdələr arasında maraqların ümumiliyi idi”¹⁹⁵.

Azərbaycan əsgəri ilə də sərkərdələri arasında maraq ümumiliyi göz qabağında idi. Bu maraq hər şeydən əvvəl silahlı münaqişənin aparılması məqsədinin Azərbaycan torpaqlarının azad olunmasında öz ifadəsini tapırdı. Düşmən 30 ilə yaxın müddətdə Azərbaycan ərazilərini işğal etmiş, işğal etdiyi əraziləri xarabazarlığa çevirmiş və torpaqlardan çıxmaq niyyətində deyildi.

Lakin döyüşçüsü torpağa bağlı olan və qələbə qazanmağı qarşısına qəti olaraq məqsəd kimi qoyan udur. Ermənistanın siyasi və hərbi rəhbərliyinin Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindən çıxmaq niyyəti olmasa da, erməni əsgər və zabiti Azərbaycan torpaqlarında nə üçün vuruşduğunu dərk etmirdi. L.N.Tolstoy qəhrəmanın dili ilə deyirdi: “Vuruşmanı o adam udur ki, o bu vuruşmada qalib gəlməyi möhkəm surətdə qət etmişdir. Biz Austerlits ətrafındakı vuruşmanı niyə uduzduq? Bizim verdiyimiz tələfat, demək olar ki, fransızların verdiyi tələfat qədərdir; lakin biz çox tez özümüzə dedik ki, vuruşmanı uduzmuşuq və doğrudan da uduzduq. Bunu da ona görə dedik ki, bizim orada vuruşmağımız heç lazım deyildi:

¹⁹³ Никколо Макиавелли. О военном искусстве. Санкт-Петербург-2017, с. 122

¹⁹⁴ Alan Akselrod. Yuli Sezar Ceo (Liderlik dərsləri). Bakı-2016, s.145

¹⁹⁵ Фрэнк Эдкок. Военное искусство греков, римлян, македонцев. Москва-2012, с. 22

biz döyüş meydanından tez çıxıb getmək istəyirdik. “Uduzduq – indi qaçmaq lazımdır!” Bunu deyib qaçdıq”¹⁹⁶.

1941-ci ilin avqustunda Rumıniya qoşunlarının almanların tərəfində vuruşmasından bəhs edərkən Vladimir Karpov da eyni nəticəyə gəlirdi: “Rumıniya qoşunları bizimkilərdən sayca beş dəfə çox idi. Rumın qoşunları keçmişdə öz Vətənlərini dafələrlə müdafiə edərək böyük dözümlülük və mərdlik nümayiş etdirmişdilər, burada isə onlar passiv idilər. Döyüşə məcburən daxil olur, onlar üçün yad olan məqsədlə ölmək istəmirdilər. Rumıniya ordusunun siyasi və hərbi rəhbərliyi əsgər kütləsi ilə qələbəyə ümumi cəhdi ifadə edən vahid ideya məcmusunda birləşməmişdi. Rumıniya generalları ya alman sahibkarları qarşısında xidmət göstərir, ya onlardan qorxurdu, rumın əsgəri isə, ümumiyyətlə, nəyə görə ölümə getdiyini bilmirdi”¹⁹⁷.

İşğal olunmuş torpaqların azad olunmasını qarşısına məqsəd qoymuş, nəyin uğrunda və nə üçün vuruşduğunu bütün varlığı ilə hiss edən Azərbaycan əsgərinin cəsarəti qarşısında onsuz da duruş gətirə bilməyən erməni silahlıların yeganə çarəsi qaçmaq idi. Onlar “uduzduq, indi qaçaq” deyərək, tankını, topunu, silahlarını yerə qoyub dayanmadan qaçmağa üz qoymuşdular. L.N.Tolstoyun təbirincə deyilsə, Azərbaycan ordusu qaçan heyvanın üzərindəki qamçı rolunu oynamalı idi. Təcrübəli sürücü isə bilirdi ki, qaçan heyvanın başına vurmaq yox, bəlkə qamçını onun başı üzərində saxlamaq, heyvanı qorxutmaq daha faydalıdır¹⁹⁸.

İlham Əliyev Azərbaycan torpaqları işğaldan azad edildikdən sonra erməni millətindən olan Azərbaycan vətəndaşlarının öz yerlərində yaşamasını davam etdirməsini mümkün hesab edir, onların Azərbaycan vətəndaşı kimi hüquqlarının təmin olunacağını vəd edirdi. Bu, mülki əhaliyə münasibətdə ən humanist yanaşma idi. Azərbaycan qonşu xalqlara həmişə bu cür münasibət bəsləmiş, milli və dini əlamətlərə görə insanlar arasında heç bir fərq qoymamışdı: “Biz istəyirik ki, yenə də birlikdə yaşayaq. Yenə də Ermənistanla yaxşı qonşular kimi yaşayaq. Dağlıq Qarabağda yaşayan ermənilər bizim vətəndaşlarımızdır. Biz onları belə tanıyıırıq. Ümid edirəm ki, bu işğalçı siyasətə son qoyulandan sonra bizim xalqlarımız barışacaq”.

İlham Əliyev Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyinin təcavüzkarlıq planlarından danışaraq həmçinin qeyd etdi ki, “...Ermənistanın müdafiə naziri bir neçə ay öncə demişdir ki, biz yeni torpaqlar uğrunda yeni müharibəyə başlamalıyıq”. Bəli, Ermənistan dövləti təcavüzkar, onun hərbi-siyasi rəhbərliyi isə təcavüz cinayətinin birbaşa subyekti idi. Təcavüzdə əsas məqsəd başqa dövlətlərin ərazisinin ələ keçirilməsi olduğuna görə bütün dövrün təcavüzkarları və onların planları bir-birinə bənzəyir. Professor A.M.Pankratova Almaniyada faşistlərin hakimiyyətə gəlməsi və planlarından bəhs edərkən yazırdı: “31 yanvar 1933-cü ildə yeni alman kabinetini “müharibə aləti” kimi dəyərləndirən

¹⁹⁶ Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. 4-cü cild. Hərb və sülh. Bakı-1978, s. 258

¹⁹⁷ Владимир Карпов. Полководец. Москва-1988, с. 65

¹⁹⁸ Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. 5-ci cild. Hərb və sülh. Bakı-1978, s. 197

Paris mətbuatının nümayəndəsi olan “Fiqaro” qəzeti yazırdı: “Beynəlxalq aləm nöqteyi-nəzərindən Hitlerin gəlişi özündə ciddi təhlükəni əks etdirir. O, barıt çəlləyini partlada biləcək qılgıncımdır”...

Hitler partiyası hakimiyyət uğrunda mübarizə aparır və Avropanı fəth etmək, özünün dünya hökmranlığı üçün hazır proqrama malik idi. Bu proqram Hitler və tərəfdəşləri tərəfindən hazırlanmış 1924-cü ildə “Mənim mübarizəm” kitabında ifadəsini tapmış, “adamyeyənlərin bibliyası” kimi şöhrət qazanmışdı. Hitler “ya genişlənmək, ya da məhv olmaq” alternativlərini təklif edirdi. “Həyatı məkanlar” fəth etmədən, ərazilər genişləndirilmədən “böyük xalq məhvə məhkumdur”... “Almaniya üçün yeganə sağlam ərazi siyasəti imkanı Avropanın özündə yeni torpaqlar əldə etməkdədir”. Hitler sübut edirdi ki, yeni torpaqları Avropanın şərqində axtarmaq lazımdır, “ilk növbədə Rusiya və ona tabe olan ətraf dövlətlərdə”. Əlbəttə ki, “*Drang nach Osten*” (Şərqə təzyiq) Qərbə yürüşü istisna etmirdi. “Hitler yazırdı: “Bizə nə qərbi, nə də şərqə yönüm lazım deyil. Bizə alman xalqı üçün yeni torpaqlar fəth etməyə istiqamətlənmiş Şərq siyasəti lazımdır”. Bunun üçün hər şeydən əvvəl “Fransanın Almaniyaya hegemonluğunu məhv etmək zəruridir”. Fransaya münasibətdə Almanıyanın “passiv müdafiədən” fransızlarla qəti “aktiv hesabatə keçməsi” lazımdır. Fransanın məhvində “alman xalqının gələcək ekspansiya imkanının təmini vasitəsinə” görmək lazımdır”¹⁹⁹.

Hitler hesab edirdi ki, almanların inkişafının mərkəzində 80 və ya 100 milyon almandan ibarət güclü, polad kimi möhkəm nüvə dayanmasa, dünya hökmranlığına heç vaxt nail olmaq mümkün deyildir. Bu “nüvə”yə Almaniya başqa, Avstriya, Çexoslovakiya, Polşanın bir hissəsi də daxil idi. Bunlar “Böyük Almaniyanın fundamenti” hesab olunurdu. Onun ətrafında kiçik və orta vassal dövlətlər sistemi: Pribaltika, Polşa, Finlandiya, Macarıstan, Serbiya, Xorvatiya, Rumıniya, Ukrayna, Rusiyanın cənubu və Qafqaz dövlətləri olmalı idi. “Federativ Alman İmperiyası” bu cür olmalı idi. Bu ərazilərdə alman kəndliləri məskunlaşdırılmalı idi²⁰⁰.

Bəli, ermənilər də qonşu dövlətlərin torpaqlarına iddia edir, “Böyük Ermənistan” yaratmaq planlarını həyata keçirməyə çalışır, özgə torpaqlarında ermənilərin məskunlaşdırılmasına can atırdılar. Onların planları faşist Almaniyanın planlarından heç nə ilə fərqlənmirdi.

Müxbirin “Mərhum atanızın sizə Dağlıq Qarabağla bağlı vəsiyyəti olubmu, olubsa nə idi?” sualını cavablandırarkən İlham Əliyev bildirdi ki, “Atamın yolu mənim üçün bir işıq yoludur. Onun siyasətini davam etdirmək mənim onun oğlu kimi və Prezident kimi borcumdur.. Mən 17 il bundan əvvəl nəyi demişəmsə, bu gün də deyirəm – Dağlıq Qarabağ bizim torpağımızdır, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü təmin edilməlidir! Mən heç zaman imkan verməyəcəyəm ki, tarixi Azərbaycan torpaqlarında ikinci erməni dövləti yaradılsın. Bütün imkanlardan istifadə edib öz ərazi bütövlüyümüzü bərpa edəcəyik. Biz buna yaxınlaşırıq”.

¹⁹⁹ История дипломатии. Том третий. (Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919-1939 гг)). Москва-Ленинград-1945, с. 460-461

²⁰⁰ Yenə orada, s. 461-462

İlham Əliyev daim Heydər Əliyev siyasətinə sadıq qalmış, onun saçdığı işığın yolu ilə irəliləmiş və bu yol onu uğurlara qovuşdurmuşdu. Çünki bu yol xalqına xidmət kimi təmiz və ülvî ideyalar əsasında yaranmışdı. Çünki bu yolun əsasında xalqına təmənnasız xidmət dururdu. Çünki bu yol haqqa və ədalətə söykənirdi. Haqq və ədalət isə ən yüksək mənəvi keyfiyyətlərdir. Ona görə bu yolla gedənlər əvvəl-axır məqsədlərinə nail olmalı, arzularını reallaşdırmalı idilər: “Azərbaycan cəmiyyəti də inkişaf edir – müəyyən edilmiş istiqamətlər, strategiya üzrə. Bütün addımlarımız ölçülüb-biçilmiş addımlardır, siyasətimizi vahid strategiya və konsepsiya əsasında qururuq. Bugünkü Azərbaycan reallıqları bir daha sübut edir ki, seçdiyimiz yol düz yoldur. Bu yolu Heydər Əliyev siyasəti işıqlandırır”²⁰¹.

İlham Əliyevin uğurunun əsası onun İşıq yolu həqiqətlərinə söykənməsində idi. Bu həqiqətlər ona müstəqillik yolu ilə getməyi, Azərbaycan dövlətinin iqtisadi əsaslarını möhkəmlətməklə Azərbaycan xalqının mənafeyinə xidmət etməyi, Azərbaycan Ordusunu gücləndirərək müdafiə qabiliyyətini, orduda milli vətənpərvərlik hisslərini, mənəvi ruhu yüksəltməyi, dünya dövlətləri və beynəlxalq təşkilatlarla münasibətləri inkişaf etdirməklə Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin Azərbaycanın mövqeyindən həllinin hüquqi bazasını möhkəmləndirməyi, qardaş Türkiyə dövləti ilə “bir millət, iki dövlət” qardaşlığını inkişaf etdirməyi, xalqın birliyinə nail olmağı, haqqa və ədalətə tapınmağı, münaqişənin beynəlxalq hüquq əsasında həllinə nail olmağı tövsiyə etmişdi. İlham Əliyev uzun illər İşıq yolu ilə inamla irəliləməyi bacardı. Bu yolun işığının onu uğura aparacağına, bu yolun ona xalq məhəbbəti qazandıracağına, bu yolun onu haqqa çatdıracağına inamında İlham Əliyev haqlı idi.

“Bu gün sadəcə olaraq, demək istəyirəm ki, öz xalqına bağlı olmaq, xalqı sevmək lazımdır. Dövlətə bağlı olmaq lazımdır. Müstəqilliyi hər şeydən üstün tutmaq lazımdır və Heydər Əliyev kimi lider olmaq, ona oxşamaq lazımdır. O öz müdrikliyi, cəsarəti ilə Azərbaycan xalqının sevgisini qazanmışdır. Ən ağır məqamlarda Azərbaycan xalqı əmin idi ki, Heydər Əliyev müstəqilliyi, dövlət maraqlarını, xalqımızın, dövlətimizin maraqlarını qoruyacaq və xalqımızın inkişafı ilə bağlı ən düzgün qərar verəcəkdir. Xalqın inamı ona əlavə güc verirdi. Ona imkan verirdi ki, ölkə maraqlarını daha da böyük uğurla müdafiə etsin. Xalqla iqtidar arasındakı birlik bizim uğurlarımızın əsas səbəbidir. Çünki bizim siyasətimizin təməlində Azərbaycan xalqı, Azərbaycan vətəndaşı, onun problemləri, onun qayğıları dayanır. Belə olan halda, əlbəttə ki, uğurlar da olacaqdır. Düşünülmüş siyasət aparılmalıdır, xalqla iqtidar arasındakı birlik möhkəm olmalıdır və əlbəttə ki, müasir dünyada, dünya xəritəsində layiqli yer tutmaq üçün cəsarətli siyasət aparılmalıdır.

Bütün bunları biz Heydər Əliyevdən öyrənmişik, öyrənirik, öyrənəcəyik”²⁰².

Qurani-Kərimin ilahi adlarından biri də Nur – İşıqdır. Quranın bu məşhur

²⁰¹ İlham Əliyev. İnkişaf-məqsədimizdir. Əlli birinci kitab, s.110-111

²⁰² İlham Əliyev. İnkişaf-məqsədimizdir. Altmışıncı kitab, s. 239

ayələrində Tanrı bütün biliklərin əsas mənbəyi və insanlara ali reallığı göstərəcək yol kimi təsvir olunmuşdur:

“Allah göylərin və Yerin Nurudur. Onun möminlərin qəlbində olan Nuru üstündə çıraq olan bir taxçaya bənzəyir; çıraq şüşənin içindədir, şüşə isə sanki inci kimi parlayan bir ulduz kimidir. O (çıraq) nə şərqə, nə qərbə aid olan, daim günəş kimi şüaları altında qalan mübarək zeytun ağacı vasitəsilə yandırılır. Od toxunmasa belə, az qala yağı özü-özündən işıq saçacaq. Bu, Nurdan üstün Nurdur”.

“Ka” feili-sifəti Tanrıya bağlı mühakimənin əsas simvolik təbiətini xatırladır. Buna görə də Nur, Işıq Tanrının özü olmasa da, onun xüsusi vəhy ilə bəxş etdiyi, hər bir insan qəlbində parlayan aydınlaşmanı göstərir. Işıq özü onun daşıyıcıları ilə tam şəkildə uyğunlaşa bilməsə də, onların hər biri üçün ümumdür. Müsəlman şərhçilərin ilk günlərdə göstərdikləri kimi, işıq zamanı və məkanı geridə qoyan Mühəddəs Reallığın xüsusi rəmzidir”²⁰³.

John Man Orta Şərqi XII əsrinin tanınmış sərkərdəsi Səlahəddin Əyyubini xarakterizə edərkən yazır: “Səlahəddin üçün örnək model atası idi. Atası təkizli və səxavətli adam idi... İstəksiz görünən hər bir adama hər hansı bir vəzifə verildikdə onu təvəzökarlıqla qəbul etməli idi. İddialı olduğunu heç kim bürüzə verməməli idi. Amma iddialı olmadan lider olmaq da mümkün deyildi. Ancaq söhbət Səlahəddindən gedirsə, onun təkə istedadlı və iddialı olduğunu demək az olardı. O, yaxşı komandan, diplomat, indi isə idarəçilik qabiliyyətinin üzə çıxdığı müsəlman lider idi”²⁰⁴.

Müəllif əsərinin “Liderliyin qısa tarixi” bölməsində yazır: “Malkom Qladuel “Kənardakılar” əsərində bütün böyük uğurlu insanları analiz edərkən onları bir yerə gətirib çıxaran əsas səbəbin onlara həyatlarında yol göstərən, nümunə olan və qaranlıqdan işıq kimi görünən bir şəxsin olması faktını qeyd edir. Səlahəddin üçün düzgünlük nümunəsi atası olmuşdur...”

Odur ki, o, liderlik üçün proqramlaşdırılmışdı... Müasir liderlərin və liderlik nəzəriyyəsi ilə məşğul olanların iddia etdiyi kimi bir lider üçün həyatı dərəcədə vacib element onun bir gündəliyə, vizyona sahib olmasıdır. İlham verən vizyonun olması isə düzgün şəraitdən, onu yaradan və tərəfdaşlarına inandırmağı bacaran bir adamdan asılı olan çox nadir rast gəlinən bir kombinasiyadır. Bunu ancaq amansız güc tətbiq etməklə əldə edə bilərsiniz. Çinin çox amansız olan imperatorunun belə bir vizyonu vardı: “Şimaldakı barbarlarla” daha yaxşı döyüşmək üçün milli birliyi təmin etmək...

Səlahəddinin vizyonu isə müsəlman olmayan, anti-islam qüvvələrdən təmizlənmiş islam dünyası idi”²⁰⁵.

Müəllifin dili ilə desək, İlham Əliyevin vizyonu “işğalçı erməni qoşunlarından təmizlənmiş, ərazi bütövlüyü təmin edilmiş inkişaf edən Azərbaycan” idi.

²⁰³ Karen Armstrong. Tanrının tarixi (islam, xristianlıq və yəhudiliyin 4000 illik tarixi). Bakı-2019, s. 241-242

²⁰⁴ John Man. Səlahəddin. Həyatı, əfsanəsi və islam imperiyası. Bakı-2019, s.79

²⁰⁵ Yəni orada, s. 269

2020-ci il sentyabr ayının 27-dən ölkəmizdə hamının diqqəti birmənalı olaraq Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinə, dinc əhaliyə qarşı hücumla cavab olaraq şanlı ordumuzun və onun Ali Baş Komandanı İlham Əliyevin zəfər yoluna cəmləşdi. Vətənin mərd oğulları, torpağı, namusu, qeyrəti hər şeydən üstün tutan minlərlə gənc azadlıq təşnəsi kimi hərbi komissarlıqlara üz tutub Vətən qarşısında borclarını yerinə yetirməyə, Qarabağın azadlığı uğrunda döyüşlərdə qan-tər tökməyə, addım-addım, yüksəklikdən-yüksəkliyə, oba-oba, kənd-kənd Vətən torpağını azad etməyə, Ali Baş Komandanın başçılığı ilə cəbhəyə yollandı.

Bu yol çətin, lakin şərəfli bir yol idi.

Bu yol əsgər üçün qan-tər, əzab-əziyyət, partlayış, güllə, yanğın, bəzən şəhidlik və şikəstliklə müşayiət olunan, lakin dövlət bayrağı ellərimiz, obalarımız üzərində dalğalananda hər cür əzabı ona unuduran bir yol idi.

Bu yol yuxusuz gecələr, səksəkəli günlər yaşayan, uzun gecələri Allah-taalaya dualarla keçirən, balasına qovuşmaq həsrəti ilə saçlarını ağardan, Vətən torpaqlarında üçrəngli bayrağımızın dalğalandığını görüb şəhid balasının bu an üçün qurban getməsinə sevinən, “təki Vətən sağ olsun” – deyən anaların, gözləri yol çəkən, Vətənin müdafiəsi ilə bağlı toy-busətə təxirə salınmış nişanlı qızların, qardaşına görə narahat bacıların həsrət yolu idi.

Bu yol ata qucağına həsrət qalan, şəhid ataları həyatda əvəz edəcək balaların yolu idi. Bu yol Vətənin inkişafı, azadlığı, müstəqilliyi, torpaqlarımızın bütövlüyü üçün məsuliyyəti öz üzərinə götürmüş, Azərbaycanın hər bir vətəndaşının dərini öz dərini kimi yaşayan, hər bir şəhidə görə, hər bir yaralıya görə, evi dağılan hər bir insana görə qəlbindən bir ağrı keçən, çiyinlərində xalq, Vətən, torpaq yükü daşıyan Azərbaycan övladı, siyasətçi, diplomat, sərkərdə – Ali Baş Komandan, Prezident İlham Əliyevin zəfər yolu idi.

Bu yola işıq yolundan nur almış İlham Əliyev işıq saçdı. Zəfər yolu İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə davam edirdi. Vətənin hər bir guşəsində üçrəngli bayrağın dalğalanmasını hər bir azərbaycanlı bütün varlığı ilə arzulayıb və buna əmin idi. Xalq İlham Əliyevə güvənir və ona inanırdı.

İnanırdı ona görə ki, Vətənin azadlığı uğrunda vuruşmaq haqq və ədalət işi idi.

İnanırdı ona görə ki, Azərbaycan əsgəri öz torpağımızda və onun işğalçılardan azad olunması üçün döyüşürdü.

İnanırdı ona görə ki, Vətən oğulları Vətənin müdafiəsinə könüllü yola düşür, düşməni torpaqlarımızdan çıxarmaq üçün təşnə idi.

İnanırdı ona görə ki, Azərbaycanın müasir silahlarla silahlanmış qüdrətli ordusu var idi.

İnanırdı ona görə ki, Azərbaycan ordusunda vahid komandanlıq, nizam-intizam var idi.

İnanırdı ona görə ki, Azərbaycan ordusunda ruh yüksəkliyi var idi.

İnanırdı ona görə ki, Azərbaycan müqəddəs iş uğrunda mübarizə aparırdı.

İnanırdı ona görə ki, Vətən uğrunda ölümə getməyə hazır olan oğullar yetişmişdi.

İnanırdı ona görə ki, analar oğullarını Vətəni qorumaq üçün böyütmüşdülər.

İnanırdı ona görə ki, zəfər yolunu açan İlham Əliyev ölkənin iqtisadiyyatını, ordusunu, insanlarını bu zəfər üçün hazırlamış, yetişdirmişdi. Xalq həyatın müxtəlif sahələrində qələbənin şirinliyini dadmış, xalq torpaqların azadlığa qovuşması üçün birləşmişdi, Azərbaycanda xalqın birliyi, xalq ilə ordunun birliyi, xalq ilə dövlətin birliyi yaranmışdı. Bu birliyi yaradan İlham Əliyev idi. Xalq Prezidentə, Ali Baş Komandana güvənir, zəfər yolunu İlham Əliyevlə getməyi arzulayır, ona arxayın idi. İlham Əliyev də xalqına arxayın idi. Arxası ilə gələn xalqına arxayın olan rəhbərin yolu zəfər yolu idi.

Bir həqiqət də var və o həqiqəti xatırlamamaq olmaz. Zəfər yoluna çıxmaq, zəfərə nail olmaq asan deyil. Bunun üçün hərtərəfli zəmin, təməl olmalıdır. Vətən torpaqlarını azad etmək üçün qəlbində xalq sevgisi, Vətən məhəbbəti olmalıdır. Bu sevgi, bu məhəbbət insana ana südü, ata qanı ilə keçməlidir. Vətən uğrunda mübarizə ailə tərbiyəsi, torpaq sevgisi, yaxşı təhsil, yüksək mənəviyyat, dözümlü və iradə, özünü xalqa həsr etmək və bir də bütün varlığımla sadıq olduğun bir yol tələb edir. İlham Əliyevin xoşbəxtliyi bunların hamısına malik olmasında, ən əsası isə Heydər Əliyevin açdığı işıqlı bir yola malik olmasında idi. Bu, İlham Əliyevi zəfərə, Azərbaycanı isə işıqlı gələcəyə aparır:

“Atamın yolu mənim üçün bir işıq yoludur. Onun siyasətini davam etdirmək mənim onun oğlu kimi və Prezident kimi borcumdur. Mən ilk dəfə prezident seçiləndə andıçmə mərasimində dedim ki, Heydər Əliyev yolu ilə gedəcəyəm, bu yoldan dönməyəcəyəm və bu yolun Azərbaycan üçün yeganə yol olduğunu demişdim. Bütün sahələrdə – istər xarici siyasət sahəsində, istər iqtisadiyyat, sosial, o cümlədən Dağlıq Qarabağ məsələsində bu yola sadıqəm”.

VIII FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN RUSİYANIN “PERVIY KANAL” TELEVİZİYASINA MÜSAHİBƏSİ

6 oktyabr 2020-ci il

“Azərbaycan ərazilərinə artilleriya atəşləri ... müharibə cinayətidir”.

Rusiyanın “Perviy Kanal” televiziyası müxbirinin ilk sualı Vətən müharibəsinin başlanmasından doqquz gün keçməsinə baxmayaraq, münaqişənin hər bir tərəfinin bir-birini təkzib edən, məntiqi cəhətdən eyni bir zaman üçün hər iki mövqenin reallaşmasının mümkün olmadığı vəziyyətdən çıxış yolunun nədən ibarət olması barədə idi. Azərbaycan tərəfi Ermənistanın təxminən 30 il əvvəl işğal etdiyi Azərbaycan torpaqlarını azad etməsini tələb edir və silahlı qüvvələr bu məqsəd uğrunda döyüşləri davam etdirirdi. Ermənistan tərəfi isə 30 il əvvəl işğal etdiyi həmin ərazilərdən “bir qarışı da geri qaytarmaq niyyətində deyildi” və işğal olunmuş ərazilərdəki mövqelərində dayanmaq uğrunda müharibə aparırdı. Siyasətdə bu cür mübahisələrin diplomatik, yəni əsasən danışıqlar, vasitəçilik və digər dinc yollarla həlli nəzərdə tutulur. Tarixən formalaşmış mövqeyə görə müharibə siyasətin digər vasitələrlə, yəni silah tətbiq edilməklə davamı kimi dəyərləndirilir. Azərbaycan tərəfi ədalətsizliyə məruz qalmasına baxmayaraq, Ermənistanla bağlı siyasətini müharibə yolu ilə davam etdirmək niyyətində deyildi. Müharibə çətin, ağır və məsuliyyətli bir yol idi. Müharibəyə başlamaq bəlli olmayan sayda insanın həyatdan məhrum, şikəst olmasını, böyük maddi ziyanı, yeni dağıntıları və məlum olmayan sonluğu göz altına almağı ehtiva edirdi. Lakin Ermənistanın son illərdəki düşünülməmiş, özündə hərbi təxribatları, müharibə hədəsini, yeni torpaqların zəbtini ifadə edən fəaliyyəti danışıqlar prosesinin dayandırılmasına səbəb olmuş, erməni təcavüzünün güc vasitəsilə aradan qaldırılması zəruriliyini doğurmuşdu. Sədi Şirazi deyir: “Sərtlik tələb olunduğu məqamda yumşaqlyq zərər gətirə bilər. Yumşaqlyqla düşməni dost eləyə bilməzsən, əksinə onun iddialarına qol-qanad vermiş olarsan”²⁰⁶.

Zaman Sədi Şirazinin haqlı olduğunu təsdiq edirdi. Azərbaycanın sülhə cəhdlərini düzgün anlamayan düşmən daha da qol-qanad açır və iddialarını artırırdı.

“Diplomatiya hərbi qüvvəyə söykənməlidir, əks halda, heç kim ona lazımı hörmətlə yanaşmayacaq”, – deyərək Fransa Respublikasının Prezidenti Jak Şirak haqlı idi²⁰⁷.

²⁰⁶ Aforizmlər və müdrik kəlamlar. Tərtibçi: Şükufə Əliyeva. Bakı-2019, s. 223

²⁰⁷ Выступление Президента Французской Республики Жака Ширака // Международная научно-практическая конференция «Мир, безопасность и международное право: взгляд в будущее Санкт- Петербург-2004, с. 29

Qədim romalıların “Si vis pacem para bellum!” (Əgər sülh istəyirsənsə, müharibəyə hazır ol!) aforizmi nəhayət ki, bəşər övladları müharibədən imtina edəcəkləri təqdirdə zəruri olmayacaq. Lakin nə qədər ki, təcavüzkar dövlətlər və bu dövlətlərin təcavüzkar siyasətini yeritmək məqsədini həyata keçirməyə cəhd edən siyasətçilər var, həmin aforizmdən faydalanmaq lazım olacaqdır.

Heydər Əliyev Işıq yolunun kəlamı kimi torpaqların müdafiəsi üçün fədakarlığın zəruriliyini qeyd edərək deyirdi: “Hər bir insanın özünə görə qiyməti var, hər kəs atası-anası, qardaşı-bacısı üçün, ailəsi üçün ən qiymətlidir. Bizim heç birimiz həlak olanlardan qiymətli deyilik, o cümlədən mən də. Ona görə də Kəlbəcəri, başqa torpaqlarımızı da müdafiə etmək lazım idi. Bəlkə də beş dəfə, on dəfə artıq qurban vermək lazım idi, ancaq müdafiə edib öz torpağımızda alnıaçıq, üzüağ oturmaq lazım idi. Ola bilsin, yarımız qırılaydıq, amma yarımız öz torpağımızda qalardıq. İndi nə olsun ki, əksəriyyəti çıxıb gəlib, qaçqın düşübdür. Torpaqlarımız da, burada düz dedilər, yağılarda əlindədir. Güman edirəm ki, biz bundan sonra bütün işlərimizə, həyatımıza, hökumətimizə, dövlətimizə, respublikamıza, torpaqlarımıza əsl vətənpərvər kimi münasibət göstərməliyik”²⁰⁸.

Ermənistanla 30 ilə yaxın müddət ərzində aparılan danışıqlar nəticə verməmiş və artıq doqquz gün müddətində silahlı münaqişə davam edir, qan tökülür, insanlar həyatlarından məhrum olur, sağlamlıqlarını itirirdilər. Əlbəttə, bu vəziyyət qəlbində humanistlik duyğuları olan insanları narahat edirdi. Narahatlıq üçün də əsas var idi. İlham Əliyev müxbirin sualına cavab olaraq bəşər cəmiyyətinin uzun tarix ərzində yaratdığı başqa bir yolun da mümkünliyünü göstərdi. Bu, hüquqi yol idi. Dövlətlər qarşılıqlı münasibətlərində meydana çıxan mübahisəli məsələləri həll etmək üçün müqavilələr bağlamış, beynəlxalq təşkilatlar, beynəlxalq hüquq normaları yaradaraq “*pacta sunt servanda*” (müqavilələr vicdanla yerinə yetirilməlidir) prinsiplərinə müvafiq olaraq müqavilə üzrə öhdəliklərini vicdanla yerinə yetirməyi öhdələrinə götürmüşdülər. Bu prinsip dövlətlər tərəfindən beynəlxalq müqavilələrin sabitliyini təmin etməsi cəhdi ilə əlaqədar inkişaf etmişdir. Beynəlxalq hüquq qaydasının, sülh münasibətləri və dövlətlərarası əməkdaşlığın sabitliyi və səmərəliliyinin təmin olunması dövlətlərin beynəlxalq hüquq normalarına riayət etməsi və üzərlərinə götürdükləri öhdəlikləri vicdanla yerinə yetirmələrindən çox asılıdır. Beynəlxalq hüquqşünas İ.İ.Lukaşuk belə hesab edir ki, beynəlxalq hüquq üzrə öhdəliklərin vicdanla yerinə yetirilməsi prinsipi olmadan beynəlxalq hüquq özünün xarakterini itirmiş olardı. Beynəlxalq hüququn hüquqi qüvvəsinin mənbəyi məhz bu prinsipdir. O, zəruri hüquq (*jus necessarium*) kateqoriyasına aiddir²⁰⁹.

BMT Nizamnaməsinin 2-ci maddəsinin 2-ci bəndində iştirakçı dövlətlər “müqavilə və beynəlxalq hüququn digər mənbələrindən yaranan öhdəliklərə hörmət və ədalətliyyə riayət etmək şəraiti” yaradacaqlarını, beynəlxalq müqavilələr üzrə könüllü olaraq üzərlərinə götürdükləri öhdəliklərə ciddi surətdə əməl edəcəklərini bəyan etmişlər.

²⁰⁸ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Altıncı kitab, s. 50

²⁰⁹ Лукашук И.И. Международное право. Общая часть Москва-1996, с. 288

Beynəlxalq öhdəliklərin vicdanla yerinə yetirilməsi özündə aşağıdakıları ehtiva edir:

1) müqavilə tərəflərinin beynəlxalq hüquqi öhdəliklərini hökmən yerinə yetirməsi;

2) beynəlxalq öhdəliklərin vicdanla yerinə yetirilməsi;

3) götürülmüş öhdəliklərdən özbaşına, birtərəfli imtinanın yolverilməzliyi;

4) beynəlxalq öhdəliklərin pozulmasına görə məsuliyyətin yaranması.

Qeyd olunan prinsipdə vicdanlılıq tələbinin əhəmiyyəti ondadır ki, dövlətlərin suveren bərabərliyi şəraitində onun həyata keçirilməsi sazişin bir və ya bir neçə iştirakçısının deyil, bütün iştirakçılarının mənafeyinin təmin olunmasına kömək edir. Əgər müqavilə iştirakçılarının hamısı götürdükleri öhdəlikləri vicdanla yerinə yetirərlərsə, onlar bərabər səviyyədə müqavilənin üstünlüklərindən istifadə edə bilərlər. Deməli, beynəlxalq münasibətlərdə vicdanlılıq təkcə əxlaqi deyil, həm də hüquqi keyfiyyət daşıyır²¹⁰.

İlham Əliyev beynəlxalq hüquq normaları əsasında dünya dövlətlərinin birləşdiyi və elə həmin beynəlxalq hüquq normalarına müvafiq olaraq 1993-cü ildə qəbul etdikləri dörd qətnaməni xatırladaraq onların icra edilməsi zəruriliyini qeyd etdi. Bu zaman həm hüququn tələbləri yerinə yetirilmiş olur, həm də ədalət bərpa olunmalı idi: “BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələri Ermənistan tərəfindən yerinə yetirilən, Ermənistan öz qoşunlarının işğal edilmiş ərazilərdən çıxarılmasına razılıq verən kimi hər iki tərəf qısa müddətdə razılığa gələ bilər. Bu razılıq Qafqazda sülhü bərqərar edər”. Sağlam düşüncəyə malik olan hər bir şəxsin müxbirin sualına verilən cavabın nə qədər məntiqli və hüquqi cəhətdən əsaslandırılmış olmasını, münafişəli vəziyyətdən sülh yolu ilə çıxış üçün nə qədər məqbul olmasını başa düşməli idi. İlham Əliyevin Rusiya televiziya kanalında müharibə ilə bağlı məsələyə Azərbaycanın bu cür – beynəlxalq hüquq və ədalətə əsasən yanaşmasını nümayiş etdirməsi informasiya müharibəsində Azərbaycanın üstün mövqedə olmasına dəlalət edirdi. Azərbaycan münafişənin nizama salınmasında iki əsasə söykənirdi: haqq, ədalət və beynəlxalq hüquq. Ermənistan isə Azərbaycan ərazisinin işğalını və onu silah gücünə əldə saxlamağı qarşısına məqsəd qoymuşdu.

Müxbirin müharibənin gedişində itkilərlə bağlı sualını cavablandıraraq İlham Əliyev qeyd etdi ki, Ermənistan tərəfindən artilleriya atəşləri nəticəsində 27 dinc sakin həlak olub, 170-dən çox dinc sakin müxtəlif dərəcəli xəsarətlər alıb, 800-dən çox ev dağıdılıb. Ermənistan qoşunları bəzi mövqelərində geriye çəkilməklə müəyyən əraziləri atəşə tutmaqdan məhrum olsalar da, son günlərdə Azərbaycan ərazilərinə, xüsusən, hərbi əməliyyatların aparılmadığı, hərbi obyektlərin yerləşmədiyi və mülki əhalinin yaşadığı məskənlərə artilleriya atəşləri Ermənistan tərəfindən uzaqvuran artilleriya vasitəsilə aparılır, “Toçka U” və “Elbrus” kimi ölümsəçən sistemlərdən istifadə edilir, bu, Cenevrə konvensiyalarının çox kobud şəkildə pozulması, müharibə cinayəti idi.

²¹⁰ Vəfəddin İbayev. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi beynəlxalq hüququn jus cogens prinsipləri prizmasında. Bakı-1999, s. 111-116

Döyüş əməliyyatları aparılmayan, mülki əhalinin yaşadığı 10-dan çox şəhərin, yüzrlə kəndin şiddətli artilleriya bombardmanına məruz qalması Ermənistanın beynəlxalq humanitar hüquq normalarını pozmasının əyani göstəricisi idi: “Bu, erməni tərəfinin köhnə taktikasıdır. Onlar hər dəfə döyüş meydanında məğlubiyyətə uğrayanda dinc əhaliyə ziyan vurmağa və beləliklə, Azərbaycan Ordusunun əks-hücumunu dayandıрмаğa çalışaraq belə alçaq hərəkətlərə əl atırlar. Lakin onlar bu əks-hücumu dayandıra bilmirlər və bilməyəcəklər”.

Rusiya ictimaiyyətinin mülki əhalinin yaşadığı, silahlı döyüş əməliyyatlarının aparılmadığı, hərbi obyektlərin yerləşmədiyi kənd və şəhərlərin seçimsiz top və raket atəşinə tutulmasının beynəlxalq cinayət olmasından məlumatı var idi. İlham Əliyev məhz həmin faktları bir daha diqqətə çatdırdı. Bəli, Ermənistan dövlətinin siyasi və hərbi rəhbərliyi mülki əhalini atəşə tutmaqla beynəlxalq cinayət törətməkdə davam edirdi. Əslində, beynəlxalq ictimaiyyət bu cür hərəkətlərə cavab reaksiyası nümayiş etdirməli idi. Lakin Rusiya və digər əksər ölkələrin ictimaiyyəti tərəfindən bu cür etiraz reaksiyası demək olar ki, yox səviyyəsində idi.

Mülki əhaliyə hücumun qadağan edilməsi beynəlxalq humanitar hüququn ən ilkin normalarındandır. Bu normanın öz ifadəsini tapdığı ilk çoxtərəfli müqavilə 1868-ci il Sankt-Peterburq Bəyannaməsi idi. Burada “müharibə vaxtı dövlətin yeganə məqsədinin düşmənin hərbi qüvvələrini zəiflətmək olmalıdır” fikrinin əks olunması mülki əhalinin hərbi qüvvələrin tərkibinə daxil olmamasına görə hücumla məruz qoyulmamasında öz ifadəsini tapırdı. Sonradan bu norma bir çox sənədlərdə, o cümlədən Cenevrə konvensiyaları və onlara I Əlavə Protokolun 48 və 51-ci maddələrində əksini tapdı. Hazırda bu normanın beynəlxalq adət hüquq norması kimi tanınması heç bir şübhə doğurmur.

Məsələn, 1971-ci ildə BMT-nin Baş Məclisi Portuqaliyanı Anqola, Mozambik və Qvineyaya qarşı müstəmləkəçilik müharibələrində “mülki əhalini kütləvi bombalamağa, kəndləri, əmlakı qəddarcasına və kütləvi surətdə məhv etməyə” görə pislədi²¹¹.

Mülki şəxslərə hücumun qadağan edilməsi beynəlxalq məhkəmələrin təcrübəsində də beynəlxalq adət norması kimi qiymətləndirilməklə beynəlxalq cinayət hesab olunur²¹².

Beynəlxalq Yuqoslaviya Hərbi Tribunalının “Martiç haqqında” 8 mart 1996-cı il tarixli hökmündə də Zaqreb şəhərinin bombalanması ilə əlaqədar olaraq həmçinin qeyd edilir ki, “bütövlükdə mülki əhalinin, həm də ayrı-ayrı mülki şəxslərin hücumla məruz qoyulmaması barədə norma beynəlxalq humanitar hüququn bütün silahlı münaqişələrdə tətbiq olunan əsas prinsiplərindəndir”.

Beynəlxalq Yuqoslaviya Hərbi Tribunalı D.Miloşeviçə qarşı iş üzrə 12 dekabr 2007-ci il tarixli qərarında qeyd etdi ki, “hərbi mülahizənin necə

²¹¹ BMT Baş Məclisinin 1971-ci il A/Res. 2795(XXVI) sayılı Qətnaməsi

²¹² Beynəlxalq Yuqoslaviya Hərbi Tribunalının Tadiç haqqında 2 oktyabr 1995-ci il tarixli, Martiç haqqında 8 mart 1996-cı il tarixli, Hadzihasanoviç haqqında 11 mart 2005-ci il tarixli hökmləri

əsaslandırılmasından asılı olmayaraq mülki şəxslərə qarşı istiqamətlənmiş hər hansı hücum qadağandır”²¹³.

BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsi “Nüvə silahı ilə hədələmənin və ya onun tətbiqinin qanuniliyinə münasibətdə Məsləhətverici rəyində qeyd etdi ki, mülki əhaliyə hücum edilməsinin qadağan olunması “humanitar hüququn əsasını təşkil edən başlıca prinsiplərin” ən birincisidir”²¹⁴. BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası dəfələrlə qətnamələrində “silahlı münaqişələr zamanı mülki şəxslərə qarşı qəsdən törədilən fəaliyyəti qəti olaraq pisləmişdir”²¹⁵.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi “İsayeva və digərləri Rusiya Federasiyasına qarşı” 24 fevral 2005-ci il tarixli qərarında beynəlxalq humanitar hüquq normalarına istinad edərək, yaşamaq hüququ baxımından mülki şəxslərə hücum edilməsinin qadağan olunmasına əsaslandı. 1999-cu ilin oktyabrı və 2000-ci ilin fevralında Rusiya aviasiyası tərəfindən Çeçenistan ərazilərinin bombalanmasının insan tələfatı ilə nəticələnməsini Məhkəmə “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 2-ci maddəsinin 2-ci bəndinin pozuntusu kimi qiymətləndirdi. Belə ki, Rusiya qoşunları bombalama əməliyyatını həyata keçirərkən mülki şəxslərin müdafiəsi üçün zəruri tədbirləri həyata keçirməmişdilər”²¹⁶.

BMT-nin rəyinə görə “kor-koranə aparılmış bombalama öz-özlüyündə beynəlxalq humanitar hüquq normalarının açıq pozuntusudur”²¹⁷.

Beynəlxalq Yuqoslaviya Hərbi Tribunalı Kordić və Çerkezin işi üzrə 17 dekabr 2004-cü il tarixli hökmündə həmçinin qeyd etdi ki, “mülki şəxslərə qanunsuz hücumun” baş verməsi rəyinə gəlmək üçün “mülki şəxslərdən müəyyən sayda adamın ölməsi və ya ağır yaralanması mütləq deyildir”, lakin mülki şəxslər arasında qurbanların sayı hücumun qanunsuz xarakter daşması haqqında rəyə gəlmək üçün əhəmiyyət kəsb edə bilər”²¹⁸.

Beləliklə, mülki şəxslərə hücumun qadağan olunması təkcə bu sahədə beynəlxalq hüquq normalarının mövcudluğu, müxtəlif beynəlxalq təşkilatların bu əməli pisləməsi ilə deyil, beynəlxalq cinayət tribunallarının hökmləri ilə də təsdiqini tapır. Ona görə də İlham Əliyevin Ermənistanın siyasi və hərbi rəhbərlərinin bu hərəkətlərlə cinayət törətmələri barədə qeyd etdikləri beynəlxalq hüquqa əsaslanan iddia idi.

²¹³ Beynəlxalq Yuqoslaviya Hərbi Tribunalının D.Miloşeviçə qarşı iş üzrə 12 dekabr 2007-ci il tarixli qərarı, bənd 906

²¹⁴ BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsinin “Nüvə silahı ilə hədələmənin və ya onun tətbiqinin qanuniliyinə münasibətdə Məsləhətverici rəyi, 78-ci bənd

²¹⁵ BMT Təhlükəsizlik Şurasının 17 sentyabr 1999-cu il tarixli S/Res. 1265 sayılı Qətnaməsi, bənd 2; 19 aprel 2000-ci il tarixli 1296 sayılı Qətnaməsi, bənd 2

²¹⁶ İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin “İsayeva və digərləri Rusiya Federasiyasına qarşı” Qərarı, bənd 182

²¹⁷ Эрик Давид. Принципы права вооруженных конфликтов. Москва-2011, с. 275

²¹⁸ Beynəlxalq Yuqoslaviya Hərbi Tribunalının Kordić və Çerkezin işi üzrə 17 dekabr 2004-cü il tarixli hökmü, bənd 446

İlham Əliyev həmçinin qeyd etdi ki, münaqişədə Azərbaycan və Ermənistandan başqa, heç bir dövlətin hərbi cəhətdən iştirakını məqbul hesab etmir. Ermənistanın öz ərazilərindən Azərbaycanın şəhər və kəndlərini atəşə tutması ona hesablanıb ki, Azərbaycan atəş mənbələrini məhv etsin və bundan sonra Ermənistan Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsinin iştirakçılarının münaqişəyə cəlb olunmasına nail olsun. Lakin Azərbaycan ona belə bir imkanı vermək niyyətində deyildir. Regionun güc mərkəzləri kimi Rusiya və Türkiyənin münaqişənin hərbi fazası başa çatandan sonra dinc nizama salınma mərhələsində iştirakı isə arzuolunandır.

İlham Əliyevin söylədikləri Rusiya Federasiyasının Prezidenti V. Putinin fikirləri ilə də təsdiqlənirdi. AZƏRTAC xəbər verir ki, Kremlin mətbuat katibi Dmitri Peskov deyib: “Təhlükəsizliyin təmin edilməsi baxımından öhdəliklər belədir: əgər KTMT-nin üzvü olan ölkə hər hansı təcavüzə, kənardan hücumla məruz qalarsa, bu halda müqavilə iştirakçıları olan ölkələrin belə dövlətin müdafiəsinə qalxmaq öhdəlikləri var”.

Rusiya Federasiyasının hansı halda Dağlıq Qarabağda münaqişə zonasına hərbiçilər göndərməyə hazır olması barədə sualın cavabında D.Peskov deyib ki, bu KTMT çərçivəsində öhdəliklərdən irəli gəlir. Mətbuat katibi vurğulayıb: “Bu haqda söhbət Ermənistandan gedir. RF Prezidenti Vladimir Putin bu iki məsələni dəqiq izah edib və onların arasında həddi göstərib, KTMT üzrə öhdəliklər Qarabağa şamil edilmir”. Onun sözlərinə görə, Ermənistan ərazisində hansısa döyüş əməliyyatlarının aparılması barədə məlumat təsdiqlənmir²¹⁹.

İlham Əliyev Vətən müharibəsinin gedişində verdiyi müsahibələrdə bir neçə dəfə Azərbaycan tərəfindən döyüşlərdə müzdluların iştirak etmədiyini qeyd etmiş, buna heç bir sübutun təqdim olunmasının mümkün olmadığını söyləmişdi. Çünki həqiqət olmayan bir məsələnin sübutu ola bilməzdi. Bununla belə, Ermənistanın və himayədarlarının yaydığı yalan məlumatlar hər dəfə bu məsələ ilə bağlı sualları cavablandırmaq zərurəti meydana çıxarırdı. İlham Əliyev bir daha qeyd etdi ki, Azərbaycan Ordusu güclü ordudur və müzdlulara ehtiyacı yoxdur. Bütün beynəlxalq reytinglərə görə Azərbaycan Ordusu dünyanın ən güclü 50 ordusunun siyahısına daxildir. Ehtiyatda olanlar, döyüşə hazır olan digər hərbişəkillənmiş dəstələr nəzərə alınsa, nizami orduda 100 min döyüşçü var. Həm də Ali Baş Komandan uzun illər ordu quruculuğunu prioritet məsələ kimi nəzərdə saxlamış, ordunun silah və sursatla təminatına, hərbi təlimlərin vaxtılı-vaxtında keçirilməsinə, Azərbaycan əsgər və zabiti mənəvi cəhətdən işğal altında olan torpaqların azad edilməsinə hazırlamışdı.

Əslində, müharibədə qələbə sülh dövründə qazanılır. Yəni həm əsgər və zabiti, həm də silah və sursatı, təchizatı sülh vaxtı hazırlamaq, təlimlər keçirib ordunun hərbi vədişlərini yüksək səviyyədə saxlamaq lazımdır.

Suvorov hərbi sənətində bilik və bacarıqlarını “Qalib gəlmək elmi” kitabında əks etdirmişdi. Əsgər və zabitlər tərəfindən Suvorov taktikası mexaniki qaydada

²¹⁹ Beynəlxalq ictimaiyyət Azərbaycanın ədalətli mübarizəsini müdafiə edir. “Azərbaycan” qəzeti, 9 oktyabr 2020-ci il

deyil, şüurdan keçirilməklə dərk edilirdi. Suvorovun taktikası nizamnamə tələbləri əsasında qurulduğuna görə hər kəs özünün manevrini başa düşür, tədris təcrübəsi maksimum dərəcədə hərbi şəraitə uyğunlaşdırılırdı: “Tək əsgər və zabıt üçün hərbi sənəti heç bir maneə qarşısında dayanmayan icranın tezliyi və qorxmazlıqdadır; tezliyi və sarsılmazlığı əldə etmək üçün qoşunu əsl müharibə təsirlərinə yaxın olan manevrlərdə öyrətmək lazımdır ki, o, müharibəyə manevrlər kimi baxsın”²²⁰.

Azərbaycan Ordusu uzun illər ərzində hazırlanmış, hərbi təlimlər keçmiş, hətta Ermənistanın hərbi təxribatlarına cavab verərək, erməni silahlı qüvvələri üzərində qələbələr qazanmış, Türk Silahlı Qüvvələri ilə döyüş şəraitinə uyğunlaşdırılmış intensiv təlimlərdə iştirak etmiş, döyüş vərdişlərini yüksəltdirmiş, “müharibəyə manevr kimi baxmaq” vərdişləri əldə etmişdi.

Suvorov müharibədə şəhər və qalaları ələ keçirməkdən daha çox düşmənin canlı qüvvəsini məhv etmək məqsədi güdürdü. F.Engels Suvorovun hərbi sənətinin qabaqcıl xüsusiyyətlərini xarakterizə edərək XIX əsrin ortalarında yazırdı ki, Suvorov strategiyası müasir strategiya sisteminə uyğundur²²¹.

İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Ordusunun apardığı müharibə yeni dövrün müharibəsi idi. Yeni texnologiyalardan istifadə olunmaqla düşmənin texnikası və canlı qüvvələrinə endirilən dəqiq zərbələr döyüşlərin taleyinin həllində mühüm rol oynayırdı. Azərbaycan əsgər və zabiti yeni texnologiyalardan məharətlə istifadə etməklə yanaşı, döyüşlərin bütün növlərində, hətta əlbəyaxa döyüşlərdə də qəhrəmanlıq nümunələri nümayiş etdirirdi.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2021-ci il fevral ayının 26-da yerli və xarici media nümayəndələri üçün keçirdiyi mətbuat konfransında Ukraynanın “İnter” telekanalının müxbirinin verdiyi sualı cavablandırarkən deyirdi:

“...Azərbaycanın xüsusi təyinatlılarının və digər xüsusi hərbi birləşmələrinin misilsiz mərdliyi, qəhrəmanlığı, fədakarlığı ayrıca bir əhvalatdır. Lakin bu gün artıq sirr deyil ki, döyüş əməliyyatlarında sərhəd xidmətinin xüsusi təyinatlı qüvvələri, daxili qoşunlar, təhlükəsizlik xidməti, kəşfiyyat xidməti, Naxçıvan ordusunun xüsusi qüvvələri iştirak edirdilər. Onlardan hər birinin vahid komandanlıq altında öz vəzifəsi var idi. 44 gün ərzində ərazilərimizi azad etməyimizdə xüsusi təyinatlıların böyük xidməti olub. Ordu korpusları da ərazilərin azad edilməsində və mövqelərin əldə saxlanmasında böyük rol oynayıblar. Cəbhə aviasiyası, həm də sizin dediyiniz pilotsuz uçuş aparatları da əlbəttə, itkilərin minimuma endirilməsində çox böyük rol oynayıb, ona görə ki, əgər onlar olmasaydı tələfat qat-qat çox olardı. Sizin tamamilə düzgün olaraq qeyd etdiyiniz kimi, onlar tək-cə zərbə və kəşfiyyat funksiyalarını deyil, həm də atəşin təşhii edilməsi funksiyalarını yerinə yetirirdi. Hətta bəzən göstərilən kadrlarda da görünür ki, hədəf götürülüb, mərmisi isə hədəfi vurur. Buna görə də bütün bu əməliyyatların kombinasiyası uğurla nəticələnib. Bir də, əlbəttə, planlaşdırmanın düzgün olması. Sizə deməliyəm ki, planlaşdırma düzgün olmasaydı, bizim üçün

²²⁰ Олег Михайлов. Суворов. Исторический роман. Москва-1978, с. 337

²²¹ Yəni orada, s. 340

çox çətin olardı. Ona görə ki, orada uzunmüddətli istehkamlardan əlavə, təbii relyef də çətinlik törədir. Axı dağa dırmaşmaq, aşağıdan yuxarıya qalxmaq lazımdır. Şuşanın alınması isə, ümumiyyətlə, ayrıca dastandır, bəli, bu, epos kimidir. Ona görə ki, döyüşçülər nə götürə bilərdilərsə götürməliyidilər, amma özünə nə götürə bilərsən? Maksimum qumbaraatan. Bu, inanılmaz fiziki qüvvə, hazırlıq tələb edir. Bu sal qayalara aşağıdan dırmaşmaq lazımdır. Müdafiə xətləri çox möhkəmlənib, özü də orada ermənilərin tankları və topları vardı. Bizdə isə süngü-bıçaqlar və yüngül silah. Bəzən mən də ekspertlərin fikrini müşahidə edirəm, amma əlbəttə, hərənin öz fikri var. Bu da aydındır, çünki ekspert döyüş əməliyyatlarının bütün mənzərəsinə bələd ola bilməz. Buna görə də təbii ki, müharibə aparılmasının bir növünün xeyrinə müəyyən meyil olur. Amma deməliyəm ki, bu elementlərin heç biri vahid komandanlıq, planlaşdırma olmadan bizim qələbəmizi təmin etməzdi. Məhz bunların hamısının düzgün kombinasiyası: kəşfiyyat, artilleriya, zərbə pilotsuz uçuş aparatları, pilotsuz kamikadzelər, xüsusi təyinatlılar, ordu korpusları – bütün bunlar birlikdə qələbəyə gətirib çıxarıb”²²².

Oleq Mixaylov Suvorovun hərbi sənətinin nəticələri haqqında yazır: “Əsgər-sərkərdənin fəaliyyəti onunla nəticələndi ki, qoşunlarda xəstəlik və epidemiyadan ölənlərin sayı, fərarilərin sayı, özbaşınalıqlar azaldı. Mülki əhaliyə ziyan yetirilməsi halları aradan qalxdı. Əsgərlərin qida təmini yaxşılaşdı”²²³.

Həmin sözləri eynilə İkinci Qarabağ müharibəsində Azərbaycan Ordusuna aid etmək olar. Müharibə zamanı heç bir fərarilik, xəstəlik və epidemiyə faktı qeydə alınmamış, özbaşınalıqlara demək olar ki, yol verilməmiş, Azərbaycan Ordusu tərəfindən mülki əhaliyə ən minimum ziyan dəymiş, ölənlərin sayı 40 nəfər olmuşdur, əsgərlərin qida təmini isə yüksək səviyyəsi ilə fərqlənmişdir.

Ordunun bu cür yekdillik və igidlik nümayiş etdirməsinin səbəblərindən biri də əsgər və zabitlərin öz vəzifələrini dərk edərək şüurlu surətdə və qəlbən yerinə yetirmələri idi. Vaxtilə Çingiz xan deyirdi: “Çoxlu adamları özünə tabe edirsənsə, əvvəl onların qəlbinə sahib ol: qəlblərinə sahib olduğun adamlar səni heç vaxt tərk etməyəcəklər”²²⁴.

Bəli, Vətən müharibəsi günlərində Ali Baş Komandanın iradəsi bir məqsədə – qələbəyə istiqamətlənmiş, bir nöqtəyə fokuslaşmışdı. Və İlham Əliyevin rəhbərliyi altında qələbə və müvəffəqiyyətlər əsgər və zabitlərdə inam, qətiyyət və bitməyən enerji yaradırdı.

Ona görə İlham Əliyev döyüşlərdə Azərbaycan tərəfində müzdluların iştirakı barədə əsassız ittihamları qətiyyətlə rədd edirdi. N.Makiavelli hərbi sənəti ilə bağlı yazırdı: “Hamı üçün yararlı qaydalar müəyyən etmək üçün əsgərlər öz ölkəsindən toplanmalıdır. Əcdadların təcrübəsi göstərir ki, hər bir ölkədə yaxşı əsgər təlimlə yetişdirilir.

²²² <https://president.az/articles/5073>

²²³ Олег Михайлов. Суворов. Исторический роман. Москва-1978, с. 344

²²⁴ Александр Мелехин. Чингисхан. Москва-2018, с. 5

Ölkənin öz vətəndaşının və ya döyüşçüsünün ona qanun əsasında verilmiş silahı hələ heç vaxt ziyan gətirməmişdir; əksinə, o, həmişə faydalıdır və başqa yolla deyil, məhz bu yolla dövlət quruluşunun təmizliyini mühafizə etmək olar”²²⁵.

İlham Əliyevin ordu quruculuğuna yanaşmasında Sezarın üstünlük verdiyi cəhətlər də var idi: “Sezar general-leytenantlara və general-kvartirmeysterə döyüş meydanında legionlara şəxsən komandanlıq etməyi tapşırırdı ki, onlar hər bir əsgərin necə rəşadətlə vuruşduğunu izləyə bilsinlər”.

Svevlərin başçısı Ariovistin komandanlıq etdiyi alman qəbilələrinin koalisiyası ilə miqyaslı həlledici vuruşmaya hazırlaşan Sezar qoşunları elə yerləşdirdi ki, legionların komandirləri özlərinin bütün əsgərlərini görə bilsinlər. Beləliklə, onlar “hər bir əsgərin igidliyini “şəxsən müşahidə etmək” imkanı qazanmışdılar. Bu halda yaxşı görünüş indi şəffaflıq adlandırdığımıza bərabər idi. Sezar iki məqsəd güdürdü. Bir tərəfdən, qoşunların bu cür yerləşdirilməsi əsgərlər üçün davranış modeli yaradırdı: dərk edirdilər ki, komandirlər onları görürlər, buna görə də qəhrəmanlıq və cəsarət nümayiş etdirməlidirlər. Digər tərəfdən, ali baş komandanın yerbəyer etdiyi komandirlər əsgərlərdə igidlik və cəsarət aşılmasına yönəldilmiş fasiləsiz rəhbərliyi həyata keçirməli idilər. Yuli Sezar iki min il əvvəl general Corc Patton kimi istəyirdi ki, sonuncu əsgərə qədər bütün adamları görsünlər ki, (Pattonun ifadəsindən istifadə edərək) adi sırayı kimi “generalı da güllələyə bilərlər”. Hər iki sərkərdə – Yuli Sezar və Corc Patton – həmçinin ümid edirdilər ki, komandirlər özlərini əsgərlərin “gözləri önündə” hiss edəcək, əsgərlər isə xidmətdən yayına bilməyəcəklər, çünki komandanlıq onları bir dəqiqə belə gözdən qoymur.

Sezar başa düşürdü ki, əsgərlər yaxşı əməkhaqqından tutmuş vətənpərvərliyə qədər bir çox səbəblərdən döyüşə getməyə və borclarını namusla yerinə yetirməyə hazırdırlar. Lakin o, döyüşdə əsgərlərin mərdlik nümayiş etdirmələrinin daha bir səbəbini, ola bilsin adamlara daha güclü təsir edə bilən səbəbi də bilirdi. Söhbət onun yoldaşları və komandirlərində insan haqqında yaranan fikirdən gedir. Sırayı əsgərin psixologiyası haqqında Sezarın təsəvvürü indi onun barəsində bildiklərimizlə inanılmaz dərəcədə üst-üstə düşür. Fəaliyyətdə olan hər hansı orduda əsgərlər arasında tədricən sıx əlaqə yaranır. Məsələn, insan vətənin rifahı üçün özünü qurban verməyə hazır olduğu kimi, yoldaşları naminə həvəslə ölməyə hazırdır. Bu, fransızca “esprit de corps”, azərbaycanca isə “əsgər qardaşlığı” adlanır. Yoldaşlarının həyatı təhlükədədirsə, əsgərlər onların yolunda özlərini qurban verməyə hazırdırlar. Korporasiya ruhu güclü olan sağlam, möhkəm təşkilatın əməkdaşları isə ümumi rifah üçün əllərindən gələn hər şeyi etməkdə maraqlıdırlar. Adamlarda xidmət sahəsində irəliləmək, layiqli əməkhaqqı almaq instinkti onlarda buna komandanın bütün üzvləri üçün nail olmaq istəyi ilə üst-üstə düşür. Beləliklə, şəffaflığa qayğı Sezar üçün adamlarda igidlik göstərmək istəyi nümayiş etdirmək üsulu idi. O, belə hesab edirdi ki, həmin üsul adamlara Romanın şöhrəti naminə mərdlik göstərmək kimi mücərrəd anlayışdan daha güclü təsir göstərir. Siz

²²⁵ Никколо Макиавелли. О военном искусстве. Санкт-Петербург-2017, с. 27

əməkdaşlarınızın işinin səmərəsini yüksəltmək istəyirsinizmi? Onda bu məqamda kimin nə üzərində işlədiyini hamı bilsin²²⁶.

N.Makiavelli əsgərin mənəvi təmizliyini də önəmli hesab edirdi. Mənəvi ruh yüksəkliyi isə ancaq öz vətəni uğrunda mübarizə aparan əsgərdə ola bilər: “Mənəviyyətə xüsusi diqqət vermək lazımdır: əsgər düz və vicdanlı olmalıdır; əgər bu yoxdursa, o nizamsızlıq alətinə, əxlaqsızlıq başlanğıcına çevrilir, çünki heç kəs inanmaz ki, axmaq tərbiyə insanda hərbi mərdliyin bir zərrəsini yarada bilər”²²⁷.

Azərbaycan əsgərini, zabitini, generalını nə rütbə, nə vəzifə, nə də qənimət maraqlandırır, torpaqları azad etməklə düşmən üzərində mənəvi qələbə qazanmaq Azərbaycan əsgəri üçün ən böyük mükafat idi.

“Rusların Borodino ətrafında əldə etdiyi qalibiyyət – ağac başına taxılaraq bayraq adlandırılan bir parça qumaşın qənimət alınması ilə, qoşunların əvvəl olduğu kimi yenə də dayanıb-durduğu sahə ilə ölçülən bir qalibiyyət deyildi; bu, mənəvi bir qalibiyyət idi; elə bir qalibiyyət idi ki, yağılara qarşıda duran düşmənin mənəvi cəhətdən üstün olduğunu göstərir, onlara öz zəifliyini aydınca hiss etdirirdi, onları buna inanmağa məcbur edirdi. Fransızların hücumu irəli sıçrayıb ölümcül yaralanmış, məhv olduğunu hiss edən quduz bir heyvanı xatırladırdı”²²⁸.

Erməni qoşunları da Azərbaycan Ordusunun, onun əsgərinin cəsurluğundan özünü itirmiş, “ölümcül yaralanmış”, xilas axtarırdı. Ona mənəvi qüvvə verəcək heç nə yox idi. Ümidi yalnız başqalarına – uzun illər boyu yaltaqlanıb, sədəqə umduğu havadarlara zəng etməkdə idi. Lakin mənəvi ruh olmayanda orduya ümid bağlamağa dəyməzdi. Erməni ordusu özünün bacarıqsız rəhbərlərinin başçılığı altında sonuna doğru geriye qaçırdı.

İlham Əliyev hər bir deyilən sözün, hər bir mövqenin əsaslı olmaqla müvafiq sübutlarla əsaslandırılmasının tərəfdarı idi. Ona görə o, jurnalistlərdən də, rəqiblərindən də, dövlət başçılarından da dediklərinin sübutunu tələb edirdi: “Mən bütün bu günlər ərzində bu barədə deyirəm. Belə informasiya tullantılarına görə heyrlənirəm və Fransa prezidenti ilə telefon söhbətlərimdə mən bizim mövqeyimizi kifayət qədər əsaslandırılmış şəkildə müdafiə etmişəm... sübutlar təqdim etməsini, əgər belə sübutlar yoxdursa, onda Azərbaycan xalqından üzr istəməsini xahiş etmişəm. Qoy, sübutlar təqdim etsinlər. Bu gün fəal döyüş əməliyyatlarının onuncu günüdür, bizə heç bir sübut təqdim edilməyib.

...Məsələn, guya Türkiyəyə məxsus F-16 təyyarəsinin Ermənistanı məxsus Su-25 təyyarəsini vurması barədə xəbər həm Rusiya, həm də Avropa KİV-lərində yayılıb. Heç bir sübut yoxdur”.

İlham Əliyevin dediklərinin təsdiqi üçün fikir və düşüncələri ilə Avropa cəmiyyəti və Avropa tarxində dəyişikliklərə rəvac verən Martin Lüteri xatırlamağı zəruri hesab edirik:

²²⁶ Alan Akselrod. Yuli Sezar Ceo (Liderlik dərsləri). Bakı-2016, s. 202-210

²²⁷ Никколо Макиавелли. О военном искусстве. Санкт-Петербург-2017, с. 36

²²⁸ Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. 4-cü cild. Hərb və sülh. Bakı-1978, s. 327

1517-ci ildə alman keşişi Martin Lüter Vittenberqdə tezislər yazaraq müzakirə üçün adətə uyğun olaraq, saray kilsəsinin qapısı yanında asdı. “95 tezis” adlanan bu sənədin surətini o, bir neçə din xadiminə, o cümlədən Brandenburq yepiskopu və Maynts arxiyepiskopuna göndərdi. Martin Lüterin tezisləri Avropa cəmiyyəti və Avropa tarixini dəyişən protestant islahatının başlanğıcı oldu. Tezislərdə həmin dövr katolik kilsəsi və Roma Papasının tənqidi yer almışdı. Daha çox tənqiddə Romada inşa olunan müqəddəs Pyotr məbədinin xərclərinin ödənilməsi üçün Papa X Levin yenilik kimi dinə gətirdiyi indulgensiya satmaq təcrübəsi məruz qalmışdı. İndulgensiyanın satışı bir anda onu əldə edənün günahlarının bağışlanmasına və Papa xəzinəsinin dolmasına səbəb olurdu.

Gənc monax Martin Lüter ilk dəfə 1511-ci ildə ordenin işləri ilə əlaqədar Romada olanda gördükləri onu sarsıtdı: keşişlər həqiqi dinin deyil, özlərinin rifahının qayğısına qalırdılar. Kim pul verməyə hazır idisə, Papa onun günahlarını bağışlayırdı, onu yerdəki həyat Tanrıya xidmətdən daha çox maraqlandırırıdı. Martin Lüter başa düşdü ki, Papa başda olmaqla katolik kilsəsi həqiqət yolundan çıxmış və mənəvi cəhətdən dağılmışdır.

Vətənə qayıtdıqdan sonra Lüter onu maraqlandıran dini suallara və kilsə nümayəndələrinin səlahiyyətlərinə aid cavablar tapmaq üçün Bibliyanı öyrənməyə davam etdi. O, belə qənaətə gəldi ki, Roma Papasının günahları bağışlamaq səlahiyyəti yoxdur. Yalnız həqiqi peşmançılıq xilas üçün əsas ola bilər, günahkarları bağışlamaq isə yalnız Tanrının özünə məxsusdur. Xristianlar üçün ilkin əhəmiyyətli olan Papanın göstərişləri deyil, Müqəddəs yazılardır.

Sonralar Lüter ilahi göstərişlərin hər kəs üçün çatımlılığını təmin etmək məqsədilə Bibliyanı xalqın dilinə tərcümə etdi. Martin Lüterin Bibliyanı müstəqil təfsir etmək təlimini davam etdirərək bir çox xristianlar Bibliyanı təfsir etməyə və Roma hakimiyyətindən asılı olmayan öz kilsələrini yaratmağa üz qoydular. Onlar protestant kilsələri adlanmağa başladı.

Papa X Lev 1521-ci ildə Martin Lüteri kilsədən uzaqlaşdırdı. Martin Lüter kilsədən uzaqlaşdırılması barədə bullanı (Roma Papasının fərmanı) nümayişkarənə surətdə yandırdı. Roma imperiyası hakimiyyətinin dünyəvi məhkəməsinin qarşısına çıxaraq Martin Lüter “95 tezis”in müəllifi olmasını təsdiq etdi. Ona katolik kilsəsi və ruhanilərini tənqid etməkdən əl çəkməsi təklif olundu. Lakin Lüter qəti etiraz edərək mövqeyini müdafiə nitqində əsaslandırdı. O, müdafiə nitqində təqsirliliyinin təsdiqi üçün sübutların təqdim olunmasını tələb edirdi: “... Mən özümü müqəddəs hesab etmirəm, lakin bununla belə, mən onların kitablarından imtina edə bilmərəm, ona görə ki, bununla mən öz rəqiblərimin pis əməlləri ilə razılaşmış olar, onlar isə bundan istifadə edib daha artıq qəddarlıqla Allah adamlarının üzərinə gedərlər.

Tanrı deyil, sadə adam olmaqla mən İsa Məsihin nümunəsi əsasında özümü müdafiə edəcəyəm”. O deyirdi: “Əgər mən pisliyə çağırış etmişəmsə, mənə qarşı şahidlik edin. Mən özümdə ən çoxu toz və külü ehtiva edirəm və o dərəcədə səhvlərə meyilliyəm, ancaq hər kəsin mənim doktrinam haqqında düşündüyünü deməsini arzu edirəm.

Beləliklə, müqəddəs imperator... kim məni eşdirsə, mən Tanrının izni ilə yalvarıram ki, peyğəmbərlər və apostolların yazılarına istinad edərək mənim baxışlarımın səhvliliyini mənə sübut etsin. Nə vaxt siz məni əmin etsəniz, mən dərhal öz səhvlərimdən imtina edəcək və kitablarımdan yapışib onları oda atarlardan birincisi olacağam.

Mənə elə gəlir, söylədiklərim açıq surətdə göstərir ki, mən özümü təhlükə qarşısında qoyarkən təhlükələri cidd-cəhdlə hesablamışam. Mən onlara görə qorxu keçirməkdən uzağam və bu gün qədim zamanlardakı kimi Yevangelianın müxtəlif fikirlilik və sarsıntılar səbəbi olmasını görüb həddən artıq sevinirəm. Tanrı sözünün mahiyyəti və təyinatı bundadır. İsa Məsih: “Mən yerə sülhlə deyil, qılınc ilə gəlmişəm” deyib. Tanrı öz qərarlarında möhtəşəm və dəhşətlidir. Öz söylərimizdə fikir ayrılıqlarına son qoymağa cəhd edərkən biz Tanrının müqəddəs sözünə qarşı çıxmamağın qayğısına qalaq ki, təhlükə və bədbəxtliklərin və əbədi kədərin qorxulu axınıni başımıza endirməyək...

Bir halda ki, məndən sadə, dəqiq və birbaşa cavab tələb olunur, mən cavabı verirəm: Nə qədər ki, onların səhv yola düşdükəri və özlərinin bir-biri ilə nifaqda olmaları gün kimi aydındır, mən öz inamımı nə Papaya, nə kilsəyə tabe edə bilərəm. Və əgər bu zaman, məni nə Müqəddəs yazıların sübutları, nə digər dəlillər əmin etmirsə, əgər mənim fikirlərim Tanrının sözünə zidd deyildirsə, mən heç nədən imtina edə bilmərəm və etməyəcəyəm; əks halda, xristian öz ölkəsinin əleyhinə danışmamalıdır. Mən öz fikirlərimin üstündə dururam və başqa heç nə deyə bilmirəm. Qoy, Tanrı mənə kömək olsun. Amin”²²⁹.

²²⁹ Мартин Лютер отказывается отречься от своего учения. Вормсский рейхстаг, 1521 год // Речи, изменившие мир. Автор-составитель В.Апанасик. Москва-2018, с. 53-55

IX FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN CNN-TÜRK TELEVİZİYASINA MÜSAHİBƏSİ

7 oktyabr 2020-ci il

“Azərbaycan xalqı işgalla heç vaxt barışmayacaq”.

İlham Əliyev CNN-Türk televiziyaşının müxbirinin suallarını cavablandıraraq cəbhədə vəziyyətin nəzərdə tutulan kimi getdiyini, Azərbaycan Ordusunun qarşısında duran vəzifələri yerinə yetirərək təcridən torpaqları azad etdiyini və bu işi davam etdirəcəyini bildirdi: “Artıq bir şəhər və bir çox kəndlər işğaldan azad edilib. Bu, bir daha onu göstərir ki, Azərbaycan xalqı işgalla heç vaxt barışmayacaq... Azərbaycan təkbəşinə öz ərazi bütövlüyünü bərpa etməli idi və bunu edir”.

İlham Əliyevin gəldiyi nəticə tarixin bir çox sınaqlarından çıxmışdı.

Atatürkün rəhbərliyi ilə qurtuluş savaşından qalib ayrılandan sonra Türkiyə xarici müdaxilə olmadan öz sərhədləri daxilində müstəqil, suveren dövlət kimi fəaliyyət göstərmək iddiasında idi. Mustafa Kamal hər bir dövlətin öz-özünü qorumasını zəruri hesab edirdi: “Artıq əzən və əzilən yoxdur. Sadəcə əzilmələrinə izin verənlər var. Biz isə onların sırasında deyilik. Türklər özlərini qoruya bilərlər, icazə verin digərləri də eynisini etsin... Bizim bir qanunumuz var: bütün problemləri Türkiyənin baxış bucağından dəyərləndirmək və türklərin mənafeyini qorumaq”²³⁰.

Atatürkün gəldiyi nəticə ondan ibarət idi ki, hər bir xalq öz-özünü müdafiə etməyi bacarmalıdır. Xalq özündə təpər tapıb müdafiəsinə qalxmasa, kənardan kömək gözləməklə istədiklərinə nail ola bilməz. Ona görə İlham Əliyev “Azərbaycan təkbəşinə öz ərazi bütövlüyünü bərpa etməli idi və bunu edir” – deməkdə haqlı idi.

Xalqın öz hökumətinə, dövlət başçısına, onun apardığı siyasətin dürüstlüyinə inanması böyük amildir. Bu cür inama malik olan xalq çətin məqamda hökumətin dəyişilməsini deyil, Vətənin taleyini düşünür, onun azadlığı üçün qurban getməyə belə hazır olur. Azərbaycan Vətən müharibəsinə hazırlaşmışdı, nə silah sursat, nə hərbi kadr, nə təchizat baxımından heç bir problemi yox idi. Xalqın hökumətə, dövlət başçısına inamı da yüksək səviyyədə idi və torpaqların azadlığı uğrunda mübarizəyə də, torpaqların azad olunması yolunda canından keçməyə də hazır idi. Ona görə də İlham Əliyev “Azərbaycan təkbəşinə öz ərazi bütövlüyünü bərpa etməli idi və bunu edir” sözlərini inamla deyə bilirdi. Bununla belə bir həqiqət də var idi.

Ermənistanın Azərbaycana yeni təxribatına, Azərbaycana yeni silahlı hücumuna sülhü dəyərləndirən, dünyada, regionda əmin-amanlığın qorunmasını

²³⁰ Armstrong H.K. Bozqurd. Bakı-2017, s. 180

arzulayan hər kəs, hər bir dövlət əks-reaksiya verməli, təcavüzkarlıq hərəkətlərinin dayandırılmasını tələb etməli idi. Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan Türkiyənin Azərbaycanın yanında olmasını bildirən kimi, dünya dövlətlərində də bu cür cavab reaksiyasının gözlənilməsi təbii idi. Tarix bu cür hallara da şahiddir. U.Çörçill böyük siyasətçi idi. İkinci Dünya müharibəsi başlanan ərəfədə o, hər şeydən əvvəl öz ölkəsinin maraqlarından çıxış etsə də, ümumi düşməyə qarşı müttəfiq dövlətlərin birgə gücündən istifadə etməyə üstünlük verirdi:

“Almaniyanın Rusiyaya hücumu haqqında məlumat Çörçillə 22 iyun 1941-ci il tarixində saat səkkizdə verildi. Onun ilk reaksiyası “Çatdırın ki, mən axşam saat doqquzda radio ilə çıxış edəcəyəm” oldu. Gün ərzində o, həmkarları ilə məsləhətləşərək çıxışını hazırladı. Çoxu hesab edirdi ki, ruslar məğlubiyyətə uğrayacaq və heç altı həftə də davam gətirə bilməyəcək. Çörçill isə başqa fikirdə idi: “Ruslar döyüşəcək, həm də müvəffəqiyyətlə, minimum iki il”.

U.Çörçillin almanların Rusiyaya hücumu ilə bağlı Britaniyanın reaksiyasının necəliyi ilə bağlı heç bir şübhəsi yox idi. Axşam o, radioda bildirirdi: “Heç kəs son iyirmi beş ildə məndən daha ardıcıl kommunizmin rəqibi olmamışdır. Və mən bu barədə söylədiyim sözlərimin birindən də imtina etmirəm. Lakin indi baş alıb gedən dramın qarşısında hər şey sönməlidir. Keçmiş onun cinayətləri, axmaqlıqları və faciələri ilə buxarlandı. Hitler Rusiyanı qış başlanana kimi fəth etmək, Birləşmiş Ştatlar müdaxilə etməyi bacarana kimi bütün gücünü Britaniyanın üstünə atmağa ümid edir. Rusiya üçün təhlükə – bu bizim üçün, Birləşmiş Ştatlar üçün təhlükədir və hər bir rusun işi, Yer kürəsinin hər bir nöqtəsində bütün azad adamların, azad xalqların işi – öz evini fədakarcasına müdafiə etməkdir. Faşizmə qarşı vuruşan hər kəs bizim dəstəyimizi alacaqdır. Buradan belə çıxır ki, biz Rusiyaya bütün mümkün yardımı göstərəcəyik”²³¹.

Sənin evinə hücum edəni, səni öldürmək istəyəni öldürməyə hazır olmaq böyük siyasətçi Çörçillin də şüarı idi.

Çörçill 1941-ci ilin 30 iyununda Rusiyanın mümkün məğlubiyyətini gözdən buraxmayaraq, alman paraşütçü desantlarının kütləvi hücumuna hazırlığı gücləndirməyi tapşırırdı. O, güman edirdi ki, desantlar milyonun dördüdə biri qədər insandan ibarət ola bilər: “Hər bir forma gəzdiren və arzu edən hər kəs onları izləməli, tapmalı və hücum etməlidir”²³².

Stalinə ünvanladığı 7 iyul tarixli teleqramda o, Stalinə yazırdı: “Biz sizə kömək üçün zaman, coğrafiya və bizim inkişaf edən resurslarımızın imkan verdiyi hər şeyi edəcəyik... Biz bu əclafların canını alana qədər döyüşəcəyik”²³³.

Müharibə vaxtı döyüşən tərəfə mənəvi dəstəyin köməyindən bəhs edərək Çörçill deyirdi: “Müharibə vaxtı mənəvi dəstək mühüm amildir”. 1941-ci ilin 10 iyulunda Çörçill həmkarlarına deyirdi: “Ruslar heç olmazsa qısa kimi davam gətirə bilsələr, bizim əldə edə biləcəyimiz fayda ölçüsüz olacaqdır. Rusiyanın vaxtından

²³¹ Мартин Гилберт. Черчилль. Биография. Москва-2018, с.754

²³² Yəni orada, s. 754-755

²³³ Yəni orada, s. 755

əvvəl sülh bağlaması böyük peşmançılıq olacaqdır. Nə qədər ki, onlar davam gətirə bilirlər, cəbhə xəttinin haradan keçməsi heç bir əhəmiyyət kəsb etmir. Bu xalq sübut etdi ki, dəstəyə layiqdir və mənim fikrimcə, onların ruhunu dəstəkləmək üçün biz qurban verməyə, risklərə, bəzi narahatlıqlara getməyə borcluyuq”²³⁴.

Ermənistanın döyüş əməliyyatları aparılmayan, hərbi obyektlərin yerləşmədiyi, dinc əhalinin yaşadığı ərazilərə raketlərdən zərbə endirməsi İlham Əliyevin dəfələri qeyd etdiyi kimi, onların “faşist xisləti”ndən xəbər verirdi.

Nürnberg Tribunalı üçün SSRİ-nin “Almaniyanın Norveçə qarşı cinayətləri haqqında ilkin məruzəsi”ndə qeyd olunurdu ki, “Norveçdə müharibə zamanı alman hava qüvvələri Norveç qüvvələrini tamamilə üstələyirdi. Bu güc üstünlüyü heç bir məhdudiyyət olmadan tətbiq olunurdu. Burada alman təyyarələrinin Polşaya qarşı əməliyyatlar zamanı fəaliyyətini xatırlamağa dəyər. Almanlar orada heç nə ilə məhdudlaşdırılmayan hava müharibəsinə başladılar və German Görinqin hava qüvvələri mənasız yerə kiçik və müdafiə olunmayan şəhərləri, ferma, kilsə, hospital, gəmi və digər qeyri-hərbi obyektləri bombalayırdılar. Onlar bu cür taktikaya Norveçdəki əməliyyatlar zamanı da sadıq qaldılar.

Alman təyyarələri kral və hökumətin arxasınca ova çıxaraq, casusların verdikləri məlumatlara əsasən hakimiyyətin yerləşməsinə güman etdikləri şəhər və yaşayış məntəqələrini qəddarcasına bombalayırdılar”²³⁵.

Sənədin digər pozuntular bölməsində qeyd olunur ki, “Norveçin müxtəlif yerlərində almanlar döyüş zamanı Norveç hərbi geyimində görünür və onların keçdikləri ərazilərdə evlər ya yandırılır, ya da tanınmaz dərəcədə dağıntıya, qarətə məruz qalırdı”²³⁶.

1944-cü ilin oktyabr-noyabr aylarında rusların hücumu ilə əlaqədar alman ordusu Finmarkda “yandırılmış torpaq” siyasətini həyata keçirərək bütün evləri, nəqliyyatı, anbarları dağıtdılar. Nəticədə, 30 min ev və 12 min obyekt dağıdılmışdı”²³⁷.

Bəli, alman faşistlərinin rəhbərləri o vaxt törətdikləri əməllərə, məsələn Norveçdə törətdikləri dağıntılara görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilərək Nürnberg Tribunalı tərəfindən məhkum olundular. İlham Əliyev Azərbaycan ərazilərində törədilən dağıntıları “Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərlərinin cinayəti” adlandırmaqda haqlı idi. Beynəlxalq ictimaiyyət, BMT və digər dövlətlərin rəhbərləri əslində Ermənistana qahmar çıxmağa deyil, eyni cinayətləri törədənlərin cəzalandırılmasını tələb etməlidirlər. Təəssüf ki, dünyada ikili standartların mövcudluğu, əməlləri çəkmək üçün iki tərəzidən istifadə olunması hələ ki, haqqa tam nail olmağa imkan vermirdi. Lakin Azərbaycan ümidlərini itirmirdi.

²³⁴ Мартин Гилберт. Черчилль. Биография. Москва-2018, с. 755

²³⁵ Нюрнбергский процесс. Том 2. Военные преступления. Преступления против человечности. Москва-1966, с. 55

²³⁶ Yənə orada, s. 58

²³⁷ Нюрнбергский процесс. Том 2. Военные преступления. Преступления против человечности. Москва-1966, с. 69

Erməni cinayətkarlarının həmin hərəkətlərinə cavab olaraq İlham Əliyev deyirdi: “Bizim mübarizəmiz erməni xalqı ilə deyil. Mən bunu artıq bir neçə dəfə açıqlamışam. Bizim mübarizəmiz haqq mübarizəsidir. Biz öz ərazi bütövlüyümüzü bərpa etmək istəyirik, bunu edirik və bu işlərdə, bu istiqamətdə uğurlar əldə etmişik. Azərbaycan heç vaxt mülki əhaliyə, yəni mülki şəxslərə qarşı müharibə etməyib... Bizim bütün hədəflərimiz hərbi hədəflərdir. Hərbi hədəfləri məhv etmək üçün bizim tam hüququmuz var. Çünki bu hərbi obyektlər bizim ordumuza, şəhərlərimizə böyük ziyan vurub. Ona görə bizim borcumuzdur ki, onları məhv edib əhalimizin təhlükəsiz həyatını təmin edək”.

Azərbaycan rəhbərliyindən fərqli olaraq Ermənistan rəhbərliyi öz ərazilərindən başqa millətlərin nümayəndələrini tamamilə qovmuş, etnik təmizləmə siyasətini həyata keçirərək başqa millətlərdən, xüsusən azərbaycanlılardan bir nəfər də olsun Ermənistan sərhədləri daxilində saxlamamışdılar. Ermənilərin bu cəhəti də faşist Almaniyası ilə uyğunluq təşkil edirdi. Belə ki, faşist Almaniyasının Polşa və SSRİ-də mülki şəxslərə qarşı həyata keçirdiyi qırqında məqsəd yerli əhalinin ərazilərdən qovulması və həmin əraziləri almanlarla məskunlaşdırmaq idi. Bu niyyət Hitlerin “Mənim mübarizəm” kitabında (“Mein kampf”) ifadəsini tapmışdı. Eyni ruhdan çıxış edərək Gimmler 1942-ci ilin iyulunda yazırdı: “Bizim vəzifəmizə Şərqnin əvvəllər başa düşüldüyü kimi almanlaşdırılması, yəni əhaliyə alman dili və alman qanunlarının öyrədilməsi daxil deyildir; biz ona nail olmaq istəyirik ki, Şərqdə müstəsna olaraq təmiz alman qanı olan adamlar yaşasınlar”.

1942-ci ilin avqustunda Rozenberqin tabeliyində olanlardan biri əvvəllər Bormanın formalaşdırdığı Şərq ərazilərinə münasibətdə siyasəti aşağıdakı kimi ümumiləşdirirdi: “Slavyanlar bizim üçün işləməlidirlər. Əgər onlar bizə daha lazım olmasa, onlar ölə bilərlər. Ona görə də alman həkimlərinin onları peyvənd etməsi və onlara tibbi xidmət göstərmələri artıqdır. Slavyan xalqlarının artımı arzuolunmazdır”.

1943-cü ildə Gimmler yenidən bəyan etdi: “Məni rus və çexin taleyi qətiyyənlə maraqlandırmır. Biz öz tipimizdə olan sağlam qanı onu bizə verə biləcək başqa xalqlardan götürəcəyik. Əgər buna zərurət olarsa, biz onlardan uşaqları götürüb öz mühitimizdə tərbiyə edəcəyik. Həmin xalqın çiçəklənəcəyi və ya öləcəyi mənə yalnız həmin millətin nümayəndələrinin bizə mədəniyyətimiz üçün qul qismində lazım olması baxımından maraqlıdır; qalan hallarda onların taleyi mənim üçün maraq doğurmur...”.

Sovet İttifaqının ərazilərində də eyni hallar baş verirdi. Alman hücumunun əvvəlində – 1941-ci ilin iyununda Rozenberq bəyan edirdi: “Alman xalqını ərzaq məhsulları ilə təmin etmək məqsədi Almaniyanın Şərqə yönəltdiyi birinci tələbdir. Buna münasibətdə cənub əraziləri və Şimali Qafqaz alman xalqının yeyinti məhsullarına defisiti ödəməlidir... Ərzağın daha intensiv daşınması zəruri olacaqdır və şübhəsiz gələcəkdə rusları olduqca ağır illər gözləyir”.

Beynəlxalq Hərbi Tribunalın hökmünün bu müddəaları həmin proseslə bağlı təqdim olunmuş sənədlərlə təsdiqini tapır²³⁸.

Bəli, ermənilərin öz millətlərini hamıdan üstün bilməsi, işğal etdikləri Azərbaycan ərazilərinə xaricdən erməniləri gətirib məskunlaşdırmaları, işğal etdikləri Azərbaycan ərazilərində ərzaq ehtiyatlarını artırmaq üçün istifadə etmələri, Azərbaycanın təbii sərvətlərini mənimsəyib, azərbaycanlıların boş qalmış evlərini söküb-daşımaqla tələbatlarını təmin etmələri faşist əxlaqından başqa bir şey deyildi.

İlham Əliyev Ermənistanın siyasi və hərbi rəhbərliyinin törətdiyi beynəlxalq cinayətlərdən söhbət açaraq qeyd etdi: “Təəssüf ki, beynəlxalq ictimaiyyət bundan əvvəlki dövrdə Azərbaycana və xalqımıza qarşı edilən müharibə cinayətlərinə səssiz qalmışdır. Xocalı qətləmini dünyanın gözü önündə baş vermiş soyqırımıdır. Amma Ermənistanın o vaxtkı hərbi-siyasi rəhbərliyi buna görə məsuliyyətə cəlb edilmədi”. İlham Əliyevin etirazı haqlı etiraz idi və beynəlxalq hüquqa söykənir, onun tələblərini ifadə edirdi. Beynəlxalq hüquqa müvafiq olaraq hər bir beynəlxalq cinayət aşkar edilməli, təqsirli şəxslər müəyyən edilməli və cəzalandırılmalıdır.

“İlk dəfə Vyana konqresində iştirakçı dövlətlər Fransa dövlət başçısını cəzalandırmaq barədə qərar qəbul edərək Napoleonu Müqəddəs Yelena adasına sürgün etdilər.

Birinci Dünya müharibəsindən sonra dövlətin yüksək vəzifəli şəxslərinin məsuliyyətə cəlb edilməsi barədə dövlətlərin razılığı öz ifadəsini Versal Müqaviləsinin 227-ci maddəsində tapdı. Bu konsepsiya İkinci dünya müharibəsindən sonra yaradılmış beynəlxalq tribunallara dair sənədlərdə əks olundu. Beynəlxalq Nürnberq Hərbi Tribunalı müəyyən etdi ki, şəxsin dövlətdə vəzifə daşması onun məsuliyyətdən azad olunması üçün əsas ola bilməz. Yuqoslaviya Beynəlxalq Cinayət Tribunalının Nizamnaməsində göstərilir ki, konkret şəxsin öz vəzifəsindən asılı olaraq cinayət məsuliyyətindən yayınmasında heç bir istisnaya yol vermir. Müttəhimin rəsmi statusu, o, dövlət və hökumət başçısı olsa belə, onu beynəlxalq cinayət məsuliyyətindən azad etmir və cəza tədbirinin yüngülləşdirilməsi üçün əsas ola bilməz. Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi Statutunun 27-ci maddəsinin 2-ci hissəsində öz əksini tapmış normada da şəxsin tutduğu vəzifəyə görə cinayət məsuliyyətindən azad olunması istisna olunur. Nizamnamədə rəhbər heyətin tabeliyində olan şəxslər tərəfindən törədilmiş beynəlxalq humanitar hüququn ciddi pozuntularına görə məsuliyyət müəyyən edilir. Rəhbər vəzifəli şəxs öz tabeliyində olanların hüquqazidd hərəkətlərini bildiyi və ya bilməli olduğu halda, onların qarşısının alınması üçün heç bir tədbir görməmişsə, o, cinayət məsuliyyəti daşmalıdır.

Beləliklə, fiziki şəxslər tərəfindən istər silahlı münaqişə, istərsə də dinc dövrdə törədilmiş beynəlxalq cinayətlər dövlətin siyasi və maddi məsuliyyəti ilə yanaşı, onların da beynəlxalq cinayət məsuliyyətinə səbəb olur. Ermənistan-Azərbaycan,

²³⁸ Нюрнбергский процесс. Том 2. Военные преступления. Преступления против человечности. Москва-1966, с. 24-25

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı beynəlxalq cinayət törətmiş fiziki şəxslərin delikvent dövlətin məsuliyyətindən asılı olmayaraq beynəlxalq cinayət məsuliyyəti daşması beynəlxalq hüququn tələbidir. Fiziki şəxsin dövlətdə hər hansı vəzifəni icra etməsi cinayət məsuliyyətindən azad olunması üçün əsas ola bilməz. Münaqişə zamanı beynəlxalq cinayət törətmiş şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi həm beynəlxalq, həm də milli səviyyədə həyata keçirilə bilər”²³⁹.

Nürnberg Tribunalı tərəfindən sübut kimi qəbul edilmiş, Almanıyanın Norveçə qarşı cinayətləri haqqında məruzədə dövlətin vəzifəli şəxslərinin törədilmiş cinayətlərə görə məsuliyyəti öz əksini tapmışdır. Məruzədə qeyd olunurdu ki, “bu cinayətlərə görə məsuliyyət təkcə həmin cinayətləri törədən ayrı-ayrı alman əsgərlərinin, gestapoçuların, mülki məmurların üzərinə deyil, həm də həmin cinayətlər barədə əmrlər vermiş, bəzi hallarda onlarda iştirak edən Norveçdəki alman hakimiyyət orqanlarının üzərinə düşür.

Lakin məsuliyyət bununla da bitmir. Həmin cinayətlərə görə məsuliyyəti Almanıyanın ali hakimiyyəti – beynəlxalq hüquq və insan hüquqlarının tələblərinə məhəl qoymadan özlərinin cinayətkar planlarının yerinə yetirilməsi üçün ümumi siyasi xətti müəyyən edərək Norveçdə onları həyata keçirmək üçün alman hakimiyyətinə həmin cinayətlərin törədilməsi və əməliyyatların aparılması üçün bilavasitə əmr verib-verməməsindən asılı olmayaraq alman faşist və hərbi siyasətinin gizli yaylarını hərəkətə gətirən şəxslər də bölüşür”²⁴⁰.

İlham Əliyev müxbirin suallarını cavablandırarkən qeyd etdi: “Biz dəfələrlə demişik ki, işğalçı dövlətə, Ermənistanə sanksiyalar tətbiq edilməli idi. Əgər vaxtında sanksiyalar tətbiq edilsəydi, bəlkə də bu məsələ çoxdan həll olunardı. Ermənistanə qarşı çox ciddi təzyiq göstərilməliydi, sözdə deyil, əməldə. Amma təəssüf ki, bu olmadı. Ona görə bu proses 30 il çəkdi. Otuz il heç bir nəticə verməyən danışıqlar artıq mənasını itirməkdədir. Bundan əlavə, son dövərdə Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyi həm təcavüzkar hərəkətlərlə, eyni zamanda, aqressiv bəyanatlarla danışıqlar prosesini məhv etdi. Yəni, ona çox böyük zərbə vurdu. “Qarabağ Ermənistandır” demək, əslində, müzakirələrə son qoymaq deməkdir”. İlham Əliyevin fikirlərinin həqiqiliyi 2004-cü ildə Sankt-Peterburq Universitetinin Hüquq fakültəsində keçirilən beynəlxalq elmi-təcrübi konfransda Almanıya Federativ Respublikasının kansleri Herhard Şrederin söylədikləri ilə də təsdiqini tapır: “Yalnız hərbi güc ilə uzunmüddətli sülhə nail olmaq olmaz. Sülh – müharibənin olmamasından daha əhatəli bir şeydir.

Mənim qəti inamıma görə, gələcəkdə təhlükəsizliyi əvvəlkindən daha geniş: siyasi təhlükəsizlik, sosial, mədəni və ekoloji, həmçinin hərbi mənada başa düşmək lazımdır. Beynəlxalq terrorizm kimi global təhlükənin qarşısını yalnız hərbi və siyasi vasitələrlə almaq mümkün deyildir.

²³⁹ Vəfəddin İbayev. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi insan hüquqları kontekstində. Bakı-2001, s. 195-196

²⁴⁰ Нюрнбергский процесс. Том 2. Военные преступления. Преступления против человечности. Москва-1966, с. 53

Biz terrorizmi yalnız dünyada inkişaf və ədalət naminə həyata keçirilən çoxtərəfli siyasət nəticəsində qida mühitindən məhrum edə bilərik”.

Herhard Şrederin bu məqsədlə təklif etdiklərindən biri də “böhranların qarşısını almaq və münaqişələrin birgə həlli” idi²⁴¹.

İlham Əliyev münaqişənin nizama salınmasının bütün prosesi ərzində, o cümlədən müharibə aparılması zamanı da ədaləti, beynəlxalq hüququ, humanistliyi və beynəlxalq humanitar hüququ əsas tuturdu. Beynəlxalq humanitar hüquqda hərbi obyekt olmayan bütün obyektlər mülki obyekt kimi qiymətləndirilir. Hərbi obyektlər iki xüsusiyyətinə görə fərqləndirilir: 1) onlar öz səciyyəvi cəhətlərinə, yerinə, təyinatına və istifadəsinə görə hərbi əməliyyatlar üçün böyük əhəmiyyət daşıyır; 2) onların tamamilə və ya qismən dağıdılması, ələ keçirilməsi və ya neytrallaşdırılması həmin məqamda mövcud olan şəraitdə aşkar hərbi üstünlük qazandırır²⁴².

Mahiyyət etibarilə obyektin mülki və ya hərbi obyekt hesab edilməsi hərbi-strateji planda bu və ya digər obyektin hərbi əməliyyatların gedişinə göstərdiyi təsirdən asılıdır. “Hərbi obyekt” anlayışı hərfi mənada qəbul edilsə, yüksək dərəcədə məhdud olur. Əgər hər hansı obyekt düşmənin hərbi qüdrətinə səmərəli töhfə vermirsə, onu prinsip etibarilə dağıtmaq olmaz. Məsələn, orta əsrlərin qala divarları əgər hərbi tətbiqini tapmırsa, potensial hərbi xarakterinə görə hücum obyektinə ola bilməz. Yaxud müstəsna olaraq ixrac üçün nəzərdə tutulmuş neft anbarı da eləcə mülki obyekt kimi qiymətləndirilir. Küveyt münaqişəsi, həmçinin İran və İraq arasında münaqişələr zamanı neft quyuları, neft emalı zavodları hücum obyektinə çevrilmişdi. İraq silahlı qüvvələri tərəfindən Küveytin neft quyularının partladılması tamamilə mənasız xarakter daşıyır və heç bir hərbi üstünlüyə dəlalət etmirdi. Hər hansı obyektin dağıdılmasının qanuni olması üçün bunun qəti hərbi zərurətlə diktə olunması vacibdir. Dağıntı bir məqsəd kimi həyata keçirildikdə beynəlxalq hüquq normalarını pozur. Obyektin dağılması ilə düşmən qüvvələri üzərində qələbə arasında müəyyən məntiqi əlaqə olmalıdır²⁴³.

Hərbi obyektlər döyüş əməliyyatları aparılmasına yardım etdiyindən hücumla məruz qala bilər. “Mülki şəxslərin müdafiəsi və hərbi əsirlərin hüquqlarının qorunması haqqında” 30 iyun 1995-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 16-cı maddəsinə əsasən, “hərbi əməliyyatlar gedişində son zərurət şəraitində Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin məcburən gördüyü tədbirlər təzyiq tədbirləri kimi qiymətləndirilə bilməz”²⁴⁴.

İlham Əliyev müsahibəsində ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrlərinin fəaliyyətinə, onların mandatlarına müvafiq olaraq qərəzsizlik nümayiş etdirməli olduqlarına münasibət bildirərək qeyd edirdi ki, Fransanın son günlərdəki mövqeyi

²⁴¹ Выступление Канцлера Федеративной Республики Германии Герхарда Шредера // Международная научно-практическая конференция. Мир, безопасность и международное право: взгляд в будущее. Санкт-Петербург-2004, с. 32

²⁴² Эрик Давид. Принципы права вооруженных конфликтов. Москва-2000, с. 208

²⁴³ Vəfəddin İbayev. Beynəlxalq humanitar hüquq (dərslik). Bakı-2001, s.146-149

²⁴⁴ Azərbaycan Respublikasının Qanunlar Külliyyatı, II cild. Bakı-1997, s. 507

onların vasitəçilik missiyalarına müvafiq olmamış, onlar əsassız olaraq Azərbaycan və Türkiyəni münaqişəyə muzdlular cəlb etməkdə ittiham etmiş, “Azərbaycan Dağlıq Qarabağı fəth etmək istəyir” kimi şüarlarla çıxış etmişlər. Fransa dövlət başçısının bu cür fəaliyyəti həmin ölkədə yaşayan erməni diasporunun təsirinin nəticəsi olsa da, Fransanı nüfuzdansağı bir hərəkət kimi dəyərləndirilməlidir. Tarixi təcrübə digər dövlətlər kimi Fransa da beynəlxalq aləmdə bir qayda olaraq, ədaləti deyil, özünün maraqlarına xidmət edən siyasət həyata keçirməsini təsdiq edir.

Akademik V.P.Potyomkin 1872-1919-cu ilin yeni dövr diplomatiyasına həsr olunan “Diplomatiya tarixi” kitabının girişində Birinci dünya müharibəsinin başlanmasına səbəb olan hadisələrdən bəhs edərək yazırdı: “İmperializmə keçidlə kapitalist ölkələrinin tarixi inkişafı daha çox qeyri-bərabərlik kəsb etdi. Əvvəllər iqtisadi cəhətdən irəlində olan İngiltərə və Fransa kimi dövlətlər XIX əsrin sonundan artıq gənc kapitalist ölkələri Almaniya, Birləşmiş Ştatlar, Yaponiya tərəfindən sıxışdırılmağa başladılar. Bu ölkələr sənayelərinin coşqun inkişafı nəticəsində köhnə kapitalist ölkələrini ötüb keçdilər.

Müxtəlif ölkələrdə imperializm özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik idi. İmperializm ilk öncə İngiltərədə formalaşmağa başladı. Orada o, əsasən müstəmləkə xarakteri aldı. İngiltərədən nəhəng kapital ucu-bucağı olmayan müstəmləkələrə (koloniyalara) istiqamətlənirdi.

Fransa imperializmi özünün sələmçilik xarakteri ilə seçilirdi. Fransa kapitalı başlıca olaraq dövlət istiqrazlarına, qismən isə koloniyalara yönəldilirdi. V.İ.Lenin o vaxt deyirdi ki, “Fransa-maliyyə oliqarxiyasıdır, Fransa bütün dünyanın sələmçisidir”.

Almaniya imperializmin üçüncü növünü təmsil edirdi. Fransa-Prussiya müharibəsi nəticəsində Almaniyanın birləşməsi başa çatdı və Almaniya imperiyası yarandı. V.İ.Lenin bu haqda deyirdi: “1871-ci ildə yeni kapitalist dövləti yaradıldı və yeni yırtıcı heyvan meydana çıxdı...” Alman kapitalizmi artıq 70-ci illərdə imperializmə çevrildi. Alman imperializminin fərqləndirici xüsusiyyətlərindən biri onun xidmətində yeni yaradılmış Alman imperiyasının əsasını təşkil edən güclü hərbi aparatın mövcud olması idi. V.İ.Leninin təbirincə deyilsə, Almaniya “kapitalistlərin yemək stoluna gələndə yerlər artıq tutulmuşdu”. O, yalnız 80-ci illərdə koloniyalar tutmağa başladı. Onillərdən sonra məhz alman imperializmi dünyanın yenidən bölüşdürülməsi məsələsini kəskinliklə qoydu. Bu, alman imperializminin başqa bir xüsusiyyətini – onun müstəsna olaraq təcavüzkar xarakterini aşkara çıxardı.

Yapon imperializmi hərbi feodal imperializminin qarışığı kimi təzahür edirdi.

Alman imperiyasının yaranması Avropanın beynəlxalq vəziyyətində köklü dəyişikliklər yaratdı. Rusiya və Fransa böyük hərbi qüvvəyə malik, yad ərazilərə acgöz olan yeni təhlükəli qonşusu meydana çıxmışdı. Bu cür qonşunun yaranması təşviş doğurur və silahlanmanı təşviq edirdi. Gələcək müharibəyə hazırlıq kimi Almaniyanın təşəbbüsü ilə 1882-ci ildə Almaniya, Avstriya-Macaristan və İtaliya “Üçlər İttifaqı”nı yaratdı.

Təbii olaraq Rusiya və Fransa bir-birində Almaniya və onun müttəfiqlərinə qarşı dayaq axtarmağa başladılar. Fransa-Almaniya münasibətləri xüsusilə gərgin idi: Elzas və Lotaringiyanın zəbti Fransa üçün təhlükəli vəziyyət yaradırdı; Almaniya da öz tərəfindən Fransanın revansından ehtiyat edirdi.

Almaniyaya qarşı birgə mübarizə zəminində İngiltərə də Fransa və Rusiyaya qoşuldu və 1904-1907-ci illərdə Antanta ittifaqı yarandı.

1914-1918-ci il müharibəsi ilk növbədə koloniyaların bölünməsi və təsir dairələrinin genişləndirilməsi ilə bağlı idi. Burada əsas rolu Almaniya və İngiltərə arasındakı rəqabət oynayırdı. İngiltərə özünün dəniz və müstəmləkə üstünlüyünü Almaniya ilə mübarizə etməyə çalışırdı. O, Avropada Almaniya hegemonluğu ilə barışa bilmirdi. Almaniyanın hegemonluq fikirləri Fransa üçün daha çox təhlükəli idi. Rus çarizminin siyasəti də az rol oynamırdı, lakin bu, bir növ baş verən hadisələrdən asılılıq xarakteri daşıyırdı. Müharibənin əsas amillərinin unudulması onun dəyərləndirilməsində ən ciddi səhvlərə aparır çıxarır”²⁴⁵.

İ.V.Stalin Engelsin “Rusiya çarizminin xarici siyasəti” məqaləsi haqqında” yazısında kapitalist dövlətlərinin 1914-1918-ci il müharibəsinin “imperialistlər tərəfindən koloniya və təsir dairələri uğrunda mübarizə”, “Almaniya ilə İngiltərə arasındakı ziddiyyətlər”, “Almaniyanın Elzas və Lotaringiyanı ilhaq etməsi”, “rus çarizminin Konstantinopola yiyələnmək iştahı” kimi səbəblərini unutqanlığa vermələrini ibarəli ifadələrlə əks etdirmişdi²⁴⁶.

Bəli, həmin səbəbləri etiraf etmək imperialist dövlətlərinə onların apardıqları siyasətin ifşa olunması baxımından sərf etmirdi. Fransa dövlətinin özünün hazırkı prezidenti E.Makronun şəxsində niyyətlərini ört-basdır etmək üçün Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü olan silahlı hücumunu öz adı ilə deyil, “Azərbaycan Dağlıq Qarabağı fəth etmək istəyir” kimi təqdim etməsi Fransanın riyakar diplomatiyasının yeni nümayişi idi.

Azərbaycana qarşı beynəlxalq səviyyədə aparılan informasiya müharibəsinin səbəbləri ilə bağlı İlham Əliyev qeyd etdi ki, bunun bir çox səbəbləri vardır. Bir tərəfdən, Asiya ilə Avropanın qovuşuğunda yerləşən Azərbaycanın iqtisadi inkişafı, coğrafi mövqeyindən istifadə edərək nəqliyyat dəhlizləri yaratması, müstəqil iqtisadi siyasət yürütməsi bəzi dövlətləri təmin etmir, digər tərəfdən Azərbaycan torpaqlarını işğal etməyi qarşısına məqsəd qoyan Ermənistanın hər cür yalan xəbərlər yaymaqla Azərbaycanın beynəlxalq imicinə zərbə vurmağa çalışması və s. amillər Azərbaycandan informasiya müharibəsində sayıq olmağı, mümkün olan imkanlardan istifadə edib həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə çatdırmağı tələb edirdi. Əslində, İkinci Qarabağ müharibəsi günlərində İlham Əliyevin özünün fəaliyyəti bu sahədə Azərbaycana böyük uğurlar gətirirdi. İlham Əliyev dövlət rəhbəri kimi müraciət edən bütün televiziya kanallarına, müxbirlərə müsahibələr verir, müxtəlif müraciətlər edir, münəqişə, onun nizama salınması ilə əlaqədar Azərbaycanın

²⁴⁵ История дипломатии. Том второй. Дипломатия в новое время (1872-1919 гг.). Москва-Ленинград-1945, с. 1-6

²⁴⁶ Yəni orada, s. 6

ədalətli mövqeyini dünya ictimaiyyətinə çatdırırdı. Bu cəhətdən Türkiyə kütləvi informasiya vasitələrinin gördüyü işlər də təqdirəlayiq idi.

Müxbirin “Azərbaycan əks-hücumu başlayandan bəri Azərbaycana qarşı, xüsusilə sosial mediada qara təbliğat aparılır. Bununla bağlı nə deyə bilərsiniz?” – sualı ilə əlaqədar İlham Əliyev bildirdi ki, “Bilirsiniz, bizə qarşı qara təbliğat uzun illər ərzində aparılır. Bunun bir neçə səbəbi var. Onlardan biri də odur ki, Azərbaycan dünya miqyasında müstəqil siyasət aparır. Bizim siyasətimizin mərkəzində Azərbaycan xalqının maraqları dayanır. Biz başqa ölkələrin əlində alət olmamışıq, olmaq da istəmirik və olmayacağıq. Bugünkü Azərbaycanın inkişafı, bütün istiqamətlər üzrə əldə edilmiş inkişaf göstərir ki, Azərbaycan haqq yolundadır... Bu hadisələr baş verən kimi dərhal bizə qarşı müntəzəm olaraq qara təbliğat aparanlar, qeyri-hökumət təşkilatları və bəzi ölkələrin dairələri, media nümayəndələri hərəkətə keçdilər ki, Azərbaycanın imici ləkələnsin, bizə böhtan atılsın, bizim haqqımızda olmayan yalanlar uydurulsun və beləliklə, informasiya məkanında bu münaqişə ilə bağlı yanlış bir rəy, yanlış bir fikir yaradılsın”.

Beynəlxalq səviyyədə Azərbaycana qarşı aparılan qeyri-obyektiv siyasətin əsaslarından birini də Rozenberqin 27 iyul 1942-ci ildə hazırladığı “Qafqazın yenidən qurulması haqqında” məruzəsində aşkarlamaq olur: “Qafqaz xalqlarının maraqları üçün Qafqazın ümumi bərabərliyi indiyə kimi fəaliyyət göstərən və güman ki, bundan sonra da fəaliyyət göstərməli olan tarixi amillərə əsaslanır. Məhəmməd tərəfdarları olan azərbaycanlıların, dillərində danışdıqları türklərə təbii mədəni meyillilikləri vardır. Türklərin Qərbə yolunun bağlanması ilə əlaqədar olaraq Türkiyədə sanki bu fikri mübahisələndirmirdilər ki, Şərqə genişlənmə işarəsi ilə güclü hərəkət mövcuddur. Qəbul olunmuşdur ki, türkcülük təkcə mədəni tərəfdən nəzərdən keçirilməlidir, lakin türk və pantürkçülük ideyaları mövcuddur və Şərqin ümumi yenidənqurulması ilə əlaqədar siyasi xarakter ala bilər. Ona görə də Azərbaycan ilə Türkiyə arasında erməni yaylasının yerləşməsi siyasi cəhətdən mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ermənilər xristian olmaqla qədimdən türklərlə düşməndirlər”²⁴⁷.

İlham Əliyev Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin Vətən müharibəsi günlərində daha da sıxlaşmasını, türk xalqının, Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Azərbaycanı hər an dəstəkləməsinin, Türkiyə bayraqları ilə Azərbaycan bayraqlarının birgə dalğalanmasının böyük önəmini, iki qardaş ölkənin həmişə birgə olmasına inamını ifadə etdi.

²⁴⁷ Нюрнбергский процесс. Том 2. Военные преступления. Преступления против человечности. Москва-1966, с. 53

X FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN “EURONEWS” TELEVİZİYASINA MÜSAHİBƏSİ

7 oktyabr 2020-ci il

“Azərbaycan özü status-kvonu dəyişir və düşünürəm ki, bu, münaqişənin ən tez zamanda həlli istiqamətində mühüm addım olacaq”.

“Euronews” televiziyaşının jurnalisti əsasən münaqişə ilə bağlı atəşkəsin təmin olunması, mülki əhalinin müharibə nəticəsində məhv edilməsinin dayandırılması, Ermənistan rəhbərliyi ilə danışıqların başlanılması məsələlərinə diqqət ayırırdı. İlham Əliyev jurnalistin suallarına obyektiv və hərtərəfli cavab verərək qeyd etdi ki, Ermənistan iyul, avqust aylarında Azərbaycana qarşı təxribat hərəkətləri törətmiş, layiqli cavabını aldıqdan sonra gücün tətbiqi dayandırılmışdır. Müharibəni yenidən Ermənistan tərəfi başlamış, danışıqları pozmuş, yeni əraziləri işğal etməyə, Azərbaycan torpaqlarının işğal altında saxlanılmasına nail olmağa çalışırdı.

Silahlı döyüşlərin Azərbaycan ərazilərində getməsi, əslində ona dəlalət edir ki, vəziyyətin gərginləşdirilməsində, insanların həyatdan məhrum olmasında günahkar tərəf Ermənistandır.

İlham Əliyev uzun illər boyu “açmağa qadir olduğun düynünü heç vaxt kəsmə” (Ənis Mənsur)²⁴⁸ kəlamına əməl edir, “Qarabağ düynünü”nü kəsməkdən daha çox, onu açmağa cəhd edirdi. Azərbaycan torpaqlarının işğalı dövründə düynünü açmaq cəhdi Ermənistan rəhbərliyi tərəfindən müqavimətlə qarşılandı da, artıq Ermənistan da hiss edirdi ki, bu düyn açılmasa, kəsiləcəkdir. Lakin Ermənistanın havadarlarına realığa əsaslanmayan güvəni onun siyasi rəhbərliyinə düzgün addım atmağa imkan vermir, onları yeni torpaqlar əldə etmək iştahına salırdı.

İlham Əliyev artıq ermənilərin hər nazı ilə oynamaq, onların hər bir təxribatına, xalqın hər zülmünə dözmək fikrində deyildi. Nizami Gəncəvi yazırdı:

“Acizlik ürəyi ağrıdır, bilsən
Bir alçaqlıq olar hər zülmə dözsən”²⁴⁹.

Əbdülqadir Geylani deyirdi ki, “Ağıllı adam, işlərin başlanğıcına yox, nəticəsinə baxar”²⁵⁰. Lakin Ermənistanın baş naziri və onu dəstəkləyənlər başladlıqları silahlı münaqişənin nəticəsinə baxmaq istəmir, xülya ilə yaşamağa

²⁴⁸ Aforizmlər və müdrik kəlamlar. Tərtibçi: Şükufə Əliyeva. Bakı-2019, s. 5

²⁴⁹ Yənə orada, s.4

²⁵⁰ Yənə orada, s.8

üstünlük verirdilər. Bencamin Franklin “Ağıllı insanlar başqalarının problem və çətinliklərindən ibrət almaq, axmaq insanlar isə heç öz səhvlərindən də nəticə çıxarmaq istəmirlər” – deyərkən haqlı idi²⁵¹. Hər gün əsgərlərini itirən, mövqelərindən anbaan geri çəkilən Ermənistanın siyasi və hərbi rəhbərliyi üçün “ibrət götürmək”, “nəticə çıxarmaq” anlayışları yad idi.

İlham Əliyev qeyd edirdi ki, “Bizim əks-hücumumuz uğurlu oldu. Biz işğal olunmuş ərazilərimizin bir hissəsini azad etməyə müvəffəq olduq. Bizim əsas məqsədimiz Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsidir. Ermənistan qoşunlarının işğal olunmuş ərazilərdən çıxarılması ilə bağlı bizə vaxt cədvəli verməlidir və bu cədvəl vasitəçi ölkələr olan Minsk qrupunun həmsədrləri tərəfindən təsdiqlənməlidir. Düşünürəm ki, bundan sonra atəşkəsin əldə olunmasına cəhd göstərilməlidir”. Göründüyü kimi, İlham Əliyevin komandanlığı ilə Azərbaycan Ordusu irəliləyir, torpaqlarını addım-addım azad edirdi. Hərbi üstünlüyə malik olmasına baxmayaraq, İlham Əliyev yenə də düyünü kəsmək deyil, onu açmaq niyyətində idi.

İlham Əliyev daha sonra bildirirdi: “Danışqlar 1992-ci ildən bəri davam edirdi. Təsəvvür edirsiniz? Demək olar ki, 30 il müddətində biz ümidlərlə yaşayırdıq. Vasitəçilər bizə “bir az gözləyin, Ermənistan tərəfindən daha konstruktiv yanaşma olmalıdır” deyirdilər. Lakin iki il bundan əvvəl dövlət çevrilişi nəticəsində bu baş nazir hakimiyyətə gələndən sonra danışqlar prosesini tamamilə məhv etdi. Mənim onunla dəfələrlə görüşlərim olmuşdur, lakin bu görüşlər tamamilə mənasız idi. O, mənə əraziləri geri qaytarmayacaqlarını dedi, onlar Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşməli olduğunu deyirdi”.

İşğal olunmuş torpaqları qaytarmaqdan imtina etmək, yad torpaqlara öz millətinin nümayəndələrini yerləşdirmək, özgə torpaqlarına sahib çıxmaq alman faşistlərinin siyasəti idi. Ermənilərin siyasəti alman faşistlərinin siyasətindən heç də fərqlənmirdi. Polşa hökumətinin Nürnberq Tribunalı üçün hazırladığı məruzəsində qeyd olunurdu ki, “Polşanın almanlaşdırılmasına münasibətdə açıq göstərişləri nəzərdə tutan proqram 1940-cı ildə Almaniyada milli-sosialist partiyası üzvləri arasında yayılmışdı. Bu proqram Şərqdə alman siyasətinin prinsiplərini nəzərdə tuturdu: “...Hərbi mənada Polşa məsələsi həll olunmuşdur, milli siyasət nöqteyi-nəzərindən isə o, Almaniya üçün hələ yeni başlanmışdır... Almanlarla polyaklar arasında milli siyasi münaqişə indiyədək tarixdə görünməmiş dərəcəyə çatdırılmalıdır... Keçmiş Polşa dövlətinin ərazisində alman siyasətinin qarşısında duran məqsəd ikili xarakter daşıyır: 1) bu məkanın məlum hissəsi yad əhalidən təmizlənməli və ora almanlarla məskunlaşdırılmalı; 2) həmin ərazidə Almaniya qarşı yeni yanğının qalxmaması təmin edilməklə məlumat alman rəhbərliyinə çatdırılmalıdır. Aydınır ki, bu cür məqsədlərə polyaklarla deyil, yalnız onlara qarşı nail olmaq olar”²⁵².

²⁵¹ Aforizmlər və müdrik kəlamlar. Tərtibçi: Şükufə Əliyeva. Bakı-2019, s.10

²⁵² Нюрнбергский процесс. Том 2. Военные преступления. Преступления против человечности. Москва-1966, с. 117

Polşanın almanlarla məskunlaşdırılması siyasəti alman hakimiyyəti tərəfindən açıq etiraf edilirdi. 7 may 1941-ci il tarixli “Ostdeyçer beobaxter”də aşağıdakı çağırış dərc olunmuşdu: “Almaniyanın tarixində ilk dəfə biz özümüzün hərbi qələbəmizi siyasi baxımdan istifadə edirik. Bundan sonra bizim fəth etdiyimiz torpaqlardan heç vaxt bir santimetr də olsun polyaka mənsub olmayacaqdır”.

Bu prosesə 1939-cu ilin oktyabrında başlanılmışdı. Bundan sonra kənd-kənd, yerbəyer Polşa torpaqları polyaklardan təmizlənirdi. Polşa ərazilərində yaşayan polyakların köçməsi barədə əmrə həm də onların köçürülərkən özləri ilə heç nə götürməmələri əksini tapmışdı. Bu polyakların tərk etdikləri evlərin almanlarla məskunlaşdırılmasını asanlaşdırırdı. Alman planı ən azından beş milyon polyakın yaşadığı ərazilərdən qovulmasını nəzərdə tuturdu²⁵³.

Bəlkə də heç müqayisəyə ehtiyac qalmır. Ermənistan rəhbərliyi də işğal etdikləri Azərbaycan torpaqlarından bir qarış da olsun qaytarmayacağını, Qarabağı Ermənistana birləşdirəcəyini deyir və faktiki olaraq işğal altında saxladığı torpaqları erməni millətindən olan xaricilərlə məskunlaşdırırdı.

İlham Əliyev daha sonra deyirdi: “Ermənistanın baş naziri Azərbaycana bir santimetr torpağın belə qaytarılmayacağını, “Qarabağ Ermənistandır” deyəndə, onlar Cenevrə Konvensiyasının kobud pozuntusu sayılan əcnəbi şəxslərin işğal olunmuş ərazilərdə məskunlaşmasını təşkil edəndə danışıqlar prosesini məhv edirlər. Bundan sonra bizi buna görə günahlandırmaq üçün onlar bizə üç dəfə – iyul, avqust və sentyabr aylarında hücum edirlər. Biz onları döyüş meydanında məğlub etdikdə onlar Azərbaycanı dayandırmaq üçün hər kəsə zəng edir və hər kəsə yalvarırlar. Biz dayanmaq istəyirik, lakin biz işğalın dayanmasını istəyirik. Buna görə Ermənistanın ünvanına əsas mesaj ondan ibarət olmalıdır ki, biz Ermənistanın torpağında deyilik, biz öz torpağımızdayıq”. İlham Əliyevin də, Azərbaycan xalqının da yad torpaqlarda gözü yox idi, eyni zamanda nə İlham Əliyev, nə də Azərbaycan xalqı öz torpaqlarının bir qarışını da düşməndə qoymaq niyyətində deyildi.

İ.V.Stalin hərbi doktrinanı: “Biz yad torpaqları istəmirik, lakin öz torpaqlarımızdan da bir qarış da olsun heç kimə verməyəcəyik” kimi formalaşdırmışdı²⁵⁴.

28 iyul 1942-ci ildə xalq müdafiə komissarı İ.V.Stalin 227 №-li əmr verdi. Həmin əmrə Vətənin müdafiəsi ilə bağlı İ.V.Stalinin bəzi fikirləri öz əksini tapmışdı: “Bir addım da geriye olmaz! Daha da geriye çəkilmək özünü məhv etmək, bununla birlikdə bizim Vətəni məhv etməkdir”.

“Hər bir mövqeyi, sovet ərazisinin hər bir metrini möhkəm, son damla qana kimi müdafiə etmək, Sovet torpağının hər tikəsindən yapışıb, onu son imkana kimi qorumaq lazımdır”.

“Biz zərbəyə dözə, sonra düşməni qərbə ata bilərikmi? Bəli, bilərik... Bəs, bizdə nə çatışmır?”

²⁵³ Нюрнбергский процесс. Том 2. Военные преступления. Преступления против человечности. Москва-1966, с. 119-120

²⁵⁴ Владимир Карпов. Полководец, Москва-1988, с. 33

Rotalarda, batalyonlarda, polklarda, diviziyalarda, tank hissələrində, aviaeskadrilyalarda qayda və intizam çatışmır. Əgər vəziyyəti xilas etmək və bizim Vətəni qorumaq istəyiriksə, biz öz ordumuzda ciddi qayda və dəmir intizam müəyyən etməliyik”²⁵⁵. Bu fikirlərin çoxu İlham Əliyevin müraciət və müsahibələrində ifadəsini tapırdı.

Ermənistan tərəfindən Türkiyənin münaqişədə iştirak etməsi barədə məlumat “Euronews” televiziya kanalının da diqqətini cəlb etmişdi, lakin bu məlumat həqiqətə uyğun deyildi. Türkiyənin Azərbaycana “yanında olmaq” barədə verdiyi dəstək yalnız mənəvi xarakter daşıyır, hərbi toqquşmada Azərbaycan üçün bunun əhəmiyyəti yalnız Ermənistanın havadarlarını münaqişəyə qoşulmaqdan çəkindirmək mahiyyəti daşıya bilərdi.

Azərbaycanın apardığı hərbi əməliyyatlar sırf Azərbaycan ərazisində aparıldığına görə bunun Ermənistan vətəndaşları üçün heç bir təhlükəsi yox idi. Bundan əlavə, Azərbaycan tərəfindən istifadə olunan silahlar-pilotsuz uçuş aparatları beynəlxalq humanitar hüquq nöqtəyi-nəzərindən olduqca humanist silahlar idi. Çünki onlar seçim xarakterinə malik olmaqla hərbi hədəfləri seçir və məhz həmin hədəfləri sıradan çıxarırdı. Beynəlxalq humanitar hüquqa əsasən, silahlı münaqişə zamanı hərbi hədəflərin vurulması heç bir məsuliyyət doğurmur. Eyni zamanda, hərbi hədəflərin yerləşdiyi yerlərdə müəyyən sayda mülki əhalinin olması da əldə edilə biləcək hərbi üstünlüyün əhəmiyyətliliyi baxımından həmin hədəflərə hücumu qadağan etmir. Ona görə də hərbi obyektlərin yaxınlığında erməni millətindən olan mülki şəxslərin həmin hərbi hədəflərə hücum zamanı qurbana çevrilməsi hücumun humanitar hüquq baxımından qanunsuzluğuna dəlalət etmirdi.

Bəli, Azərbaycan Ermənistanın növbəti təxribatına cavab olaraq öz ərazilərində ədaləti bərpa etməyə, Ermənistanla Azərbaycan arasındakı status-kvonu dəyişmək üçün əks-hücum əməliyyatlarına başlamışdı. Bu əks-hücumlar həm ədalət baxımından, həm beynəlxalq hüquq baxımından, həm də beynəlxalq humanitar hüquq baxımından əsaslı idi. Bu işin ədalətliliyi Azərbaycanın özünün əzəli torpaqlarını işğal altından azad etməsində, bunun məcburi köçkünlərin 30 ildən artıq həsrət qaldıqları ata-baba torpaqlarına qaytarılması məqsədi daşımada ifadəsini tapırdı. Azərbaycanlılar zorla öz evlərindən çıxarılmış və indi onlar evlərinə qayıtmaq üçün vuruşurdular. Bu mübarizə, bu döyüş haqq və ədalətli idi. Beynəlxalq hüquq dövlətlərin ərazi bütövlüyünü tanıyır və silah gücünə ərazilərin zəbt olunmasını qanunu hesab etmirdi. Ərazisi zəbt olunan dövlət istədiyi zaman ərazi bütövlüyünü təmin etmək üçün güc tətbiq edə bilərdi. Bu müddəa BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsində öz ifadəsini tapmışdı. Beynəlxalq humanitar hüquq baxımından Azərbaycan, öz ərazilərində müharibə aparır, mülki əhaliyə qarşı silah tətbiq etmir, qadağan olunmuş silahlardan istifadə etmir, müharibənin adət və qanunlarına riayət edirdi. Texnoloji baxımdan seçim xarakterli pilotsuz uçuş aparatlarından istifadə olunması konkret olaraq hərbi hədəflərin məhv edilməsini

²⁵⁵ Владимир Карпов. Полководец. Москва-1988, с. 276-277

və beynəlxalq humanitar hüquqa riayət olunmasını reallığa çevirirdi. Azərbaycanın müharibə, döyüş əməliyyatları apararkən humanist rəftarı hərbi əsirlərə, döyüş meydanlarında qalmış yaralılara və meyidlərə münasibətdə nümayiş etdirdiyi davranışda da özünü göstərirdi. Bundan əlavə, Azərbaycan hümanistlik nümayiş etdirərək erməni qoşunlarının işğal etdiyi ərazilərdən çıxması müqabilində döyüş əməliyyatlarını dayandırmağa razılıq verirdi. Mövcud status-kvonun dəyişdirilməsi isə haqqa əsaslandığına görə sülh danışıqları üçün ilkin şərt idi.

Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa olunana kimi döyüş əməliyyatlarının davam etdirilməsi labüd, Vətən torpaqlarının azad olunması uğrunda vuruşmaq isə Azərbaycan övladının borcu idi. 1993-cü ildə Heydər Əliyev deyirdi: “Biz Vətənimizi müdafiə edirik, torpağımızı müdafiə edirik, dövlətimizi müdafiə edirik. Ona görə də bizim işimiz haqq işidir və Vətəninə sevən hər bir adam bu işə qoşulmalıdır, dövlət qarşısında, xalq qarşısında öz vətəndaşlıq borcunu ödəməlidir”²⁵⁶.

İlham Əliyev müsahibənin sonunda qeyd etdi ki, “Yeri gəlmişkən, sabah bizim xarici işlər nazirimiz Minsk qrupunun səfirləri ilə görüşmək üçün Cenevrədə olacaq. Mən bildiyim qədər Ermənistanın xarici işlər naziri oraya ayın əvvəlində getməli idi, lakin o, buna məhəl qoymadı. O, orada deyil. Bizim xarici işlər nazirimiz oradadır. Bu, kimin danışıqlar aparmaq istədiyini, kiminsə, sadəcə, Azərbaycanı günahlandırmaq istədiyini nümayiş etdirir”.

Bəli, bu, erməni simasının yeni bir nümayişi idi. Yeri gəlmişkən, Dövlət Tərcümə Mərkəzinin “Tanınmış fransızlar erməni xisləti haqqında” adlı sənədli materialını təqdim etmək yerinə düşərdi. “Beynəlxalq internet məkanında ingilis, rus, türk, fars, ərəb, gürcü, fransız, ukrain, ispan və alman dillərində yayımlanacaq tarixi faktların dünyanın aidiyyəti mətbuat orqanlarına, internet portallarına göndərilməsi, beynəlxalq sosial şəbəkələrdə yerləşdirilməsi nəzərdə tutulur”.

Erməni xislətini bütün mahiyyəti ilə açan dünya tanınmışları arasında xeyli sayda fransızlar da var. Bu şəxsiyyətlər ermənilərlə tanışlıq, yaxın ünsiyyət zamanı şahid olduqlarını qələmə alaraq indiki və gələcək nəsillərə ötürmüşlər. Lakin təəssüf ki, bu gün Fransa hökuməti hələ də erməni lobbisinin təsiri altında dövlət səviyyəsində saxta “erməni soyqırımı” iddialarına himayədarlıq edir, Türkiyə və Azərbaycan haqqında reallığı əks etdirməyən fikirlər irəli sürür. Sənədli istinadlara söykənən bu fikirlərdən bəzilərini, ilk növbədə, Fransa xalqının və hökumət nümayəndələrinin nəzərinə təqdim edirik:

- Fransız yazıçısı Aleksandr Düma (ata): “Ermənilər fikirlərini, niyyət və duyğularını gizli saxlayan, hiyləgər, kələkbazdırlar. Dünən onlara həyan olan, yardım edən insanlara bəd ayaqda köməklik göstərməz, nankorluq edirlər”²⁵⁷.

²⁵⁶ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Birinci kitab, s. 246

²⁵⁷ <https://azerbaijan.az/related-information/106>

• XIX əsrin fransız səyyahı qraf Arman Pyer de Şölye: “...Mən onlarla (ermənilərlə) heç zaman dil tapa bilmədim. Onların hiyləgərliyi olduqca iyrənc, alçaqlığı olduqca dözülməz, əclafılığı olduqca təəssüfləndiricidir”²⁵⁸.

• 1920-ci ilin 20 iyulunda Fransanın Qafqaz üzrə ali komissarı Damien de Martel tərəfindən Fransa Xarici İşlər Nazirliyinə göndərilən məktubdan: “...Hərbi əməliyyatlara gəlincə, Ermənistandan yenicə qayıtmış şahidlərdən əməliyyatların necə aparıldığına dair bir sıra məlumatlar əldə etmişəm. İyun ayının axırlarında erməni qoşunları 40000-dən çox azərbaycanlının yaşadığı İrəvanın cənubundakı 25 kəndi mühasirəyə alıblar. Paytaxta yaxın ərazidə yaşayan və hansısa müstəqillik iddiasında olmayan bu sülhpərvər əhali həmişə sakit həyat tərzini sürüb. Onları top atəşləri ilə yaşadıkları kəndlərdən qovaraq Araz çayına töküblər. Boşalan kəndləri isə qısa müddətdə gəlmə ermənilər işğal edib. Bu hadisə zamanı erməni əsgərlər tərəfindən, qadın və uşaqlar da daxil olmaqla 4 000 azərbaycanlı Araz çayına atılaraq öldürülüb”.

• Fransız alimi De Ban: “Erməni kilsəsi bir müddət saxta pul düzəldənlərin yuvası olmuşdur. Bu monastır məndə dini mərkəzdən çox siyasi mərkəz təəssüratı yaratdı”²⁵⁹.

• Xocalı qırğınının şahidi olmuş fransız jurnalisti Jan İv Yunetin məqaləsindən: “Biz Xocalını müdafiə edənlərin, yüzlərlə dinc sakinlərin – qadınların, uşaqların, qocaların tanınmaz hala salınmış meyitlərini öz gözlərimizlə gördük... Ermənilər bizim vertolyotu da atəşə tutduğundan çəkilişi sona çatdırma bilmədik. Amma yuxarıdan gördüklərimiz törədilən vəhşilikləri təsəvvürə gətirməyə kifayət edirdi. Bu, tükürpədicə mənzərə idi. Mən müharibələr, alman faşistlərinin qəddarlığı haqqında çox eşitmişdim. Lakin 5-6 yaşlı uşaqları, dinc əhalini qətlə yetirən ermənilər faşistləri də geridə qoymuşdular... Növbəti kəndi zəbt edərkən bir ermənin sağ-salamat uşağı götürüb iki yerə böldüyünü gözlərimlə gördüm. Sonra həmin bədən bir hissəsi ilə ananın sifətinə, başına o qədər döydü ki, övladının al-qanına bulaşmış qadın havalanıb gülməyə başladı”²⁶⁰.

• Fransız tədqiqatçısı Maksim Qoen: “Erməni məsələsi” ilə bağlı beynəlxalq məhkəmə Britaniya hökuməti tərəfindən Maltada keçirilmiş və tam iflasa uğramışdır. 1919-1921-ci illərdə başlanan və iki ildən çox davam edən araşdırmaların yekununda Maltada həbs olunmuş rəhbər vəzifəli 144 osmanlının əleyhinə heç bir ittiham təsdiqlənməmiş, ələ keçən Osmanlı vəsiqələrində qırğına səbəb ola biləcək hərəkətlərin olmadığı təsdiq edilmişdir. Əksinə, yaşayış yerini dəyişdirən ermənilərin hətta mühafizə olunduğu müəyyənləşdirilmişdir. Əgər soyqırımına dair hər hansı bir dəlil olsaydı, ingilislər bu fürsəti qaçırmaz, osmanlılara bəraət verməzdi”.

Qeyd: Fransadakı erməni təşkilatları Maksim Qoeni “nasist”, “soyqırımı tərəfdarı” adlandırırlar və onu dəfələrlə məhkəməyə veriblər.

²⁵⁸ https://genocide.preslib.az/az_a2-8.html

²⁵⁹ <https://azerbaijan.az/related-information/106>

²⁶⁰ <https://genprosecutor.gov.az/az/page/azerbaycan/ermeni-terroru>

• Fransanın “Le Monde” qəzetindən: “Ağdamda olan xarici jurnalistlər Xocalıda öldürülmüş qadın və uşaqlar arasında baş dərisi soyulmuş, dırnaqları çıxarılmış 3 meyit gördülər. Bu, Azərbaycan təbliğatı deyil, reallıqdır... Xocalı hadisəsi Hitler faşizminin Xatın kəndində törətdiyi müsibətlə müqayisədə daha dəhşətli idi. Ermənilər bu qəddar terror aktı ilə öz vəhşi xislətlərini bütün dünyaya bəyan etdilər. 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalı şəhərinin dinc sakinlərinə divan tutuldu. Xocalıda yalnız ölülər qaldı...”

14 mart 1992.

• Fransanın “Liberation” qəzetinin əməkdaşı Jül Gen Vaynerin məqaləsindən: “Xocalıda baş verənlər qabaqcadan hazırlanmış ssenari üzrə həyata keçirildi. Hələ Xocalı işğal edilməzdən bir gün əvvəl 49 azərbaycanlı əsir alınaraq kütləvi şəkildə güllələndi. Batalyon və hərbi hissələrin komandirləri dinc əhəlinin məhvinə qərar vermişdilər. Hücumdən bir neçə saat əvvəl 366-cı alayın qərargahında 58 azərbaycanlı qətlə yetirildi. Onların çoxu qadın və uşaqlar idi. Meyitlərin gömüldüyü quyuların yanından keçmək mümkün deyildi, oradan dözülməz meyit iyi gəlir, itlərin, çaqqalların səsləri eşidilirdi... Ermənilər Xocalıda qətlə yetirdikləri 100 nəfəri yanaşı düzərək körpü düzəltdilər. Mən meyitlərin üzərindən keçdim. Ayağımı körpə bir uşağın sinəsinə qoyanda elə titrədim ki, fotoaparatom, bloknotum, qələmim yerə düşdü, qana boyandı. Özümü tamamilə itirdim. Bütün bədənim əsirdi...”

• Erməni əsilli Fransa jurnalisti Berain Siracyanın “Hücumdən əvvəl” məqaləsindən: “Xocalıda baş verənləri öz gözlərimlə gördüm. Hər tərəfdən qan qoxusu gəlirdi. Qarın üzərində düşüb qalmış kimsəsiz, cansız meyitlərdən vahimələndim... Ona görə vahimələndim ki, bu qanı Azərbaycanın, onun gələcək nəsillərinin heç zaman unutmayacağını və susmayacağını anladım. Bu gün ruslar bizimlədir. Bəs sabah? Biz tək qala bilərik”²⁶¹.

P.S. 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni hərbi birləşmələrinin Xocalı şəhərinə hücumu nəticəsində bir gecənin içində şəhər yerlə-yeksan edilmişdir. Dinc əhaliyə amansızlıqla divan tutulmuş, 613 nəfər qətlə yetirilmişdir. Qətlə yetirilənlərin 63 nəfəri uşaq, 106 nəfəri qadın, 70 nəfəri ahıl və qoca olmuşdur. Soyqırımı nəticəsində 8 ailə tamamilə məhv edilmiş, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 nəfər valideynlərindən birini itirmişdir.

“Soyqırımı” anlayışının hüquqi mənası BMT Baş Assambleyasının 9 dekabr 1948-ci il tarixli 260 A (III) sayılı qətnamə ilə qəbul etdiyi “Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və ona görə cəzalar haqqında” Konvensiya ilə müəyyən edilmişdir və hər hansı milli, etnik, irqi və ya dini qrupların tam və ya qismən məhv edilməsi niyyəti ilə aşağıdakı hərəkətləri bildirir:

– belə bir qrupun üzvlərinin qətlə yetirilməsi;

²⁶¹ <http://www.anl.az/down/meqale/xalqcebbhesi/2015/yanvar/417039.htm>

– belə bir qrupun üzvlərinə ciddi bədən xəsarətləri və əqli pozğunluq yetirilməsi;

– hər hansı belə bir qrup üçün qəsdən onun tam və ya qismən məhvində hesablanmış həyat şəraitinin yaradılması;

– belə bir qrup arasında uşaq doğumunun qarşısının alınmasına hesablanmış tədbirlər;

– uşaqların zorakılıqla bir insan qrupundan digərinə verilməsi.

Soyqırımı cinayəti üçün xüsusi niyyətin olması zəruri element sayılır.

Soyqırımı cinayətini təşkil edən əməllərdən hər biri şüurlu və əvvəlcədən düşünülmüş olur. Bu əməllər heç bir halda təsadüf və ya ehtiyatsızlıq nəticəsində törədilə bilməz. Eyni zamanda, belə bir hərəkətin törədilmə niyyətinin vaxtı və onların mümkün nəticələrinin ümumi dərki onların soyqırımı kimi tövsif olunması üçün kifayət deyil. Burada hərəkətin mənfi nəticələri ilə bağlı cinayətkar qərəzin və ya konkret niyyətin xüsusi istiqamətini üzə çıxarmaq tələb olunur. Xilas olmağa can atan Azərbaycan mülki əhalisinin əvvəlcədən xüsusi olaraq hazırlanmış pusqu yerlərindən avtomatlardan, pulemyotlardan və digər silah növlərindən atəşə tutulması soyqırımı niyyətini sübut edir. Bu cinayətin məhz azərbaycanlı milli qrupuna qarşı yönəlmiş olduğu göz önündədir.

Soyqırımı cinayətinin təhlili zamanı onun 3 əsas hissəsi üzə çıxarılır:

- məlum milli, etnik, irqi və ya dini qrupun varlığı;

- belə bir qrupun tamamilə və ya qismən məhv edilməsi niyyətinin olması (*mens rea*);

- məlum qrupa münasibətdə soyqırımı kimi təfsir olunan hərəkətlərdən hansısa birinin törədilməsi (*actus reus*).

Deməli, soyqırımı aktı mütləq milli, etnik, irqi və ya dini qrupa qarşı yönəlmiş olmalıdır. Digər qrupa qarşı, məsələn siyasi və sosial qrupa qarşı yönəlmiş belə hərəkətlər soyqırımı kimi tövsif oluna bilməz.

Soyqırımı cinayətinə görə məsuliyyətin tövsif olunması üçün bütöv qrupun məhv edilməsi kimi son nəticəyə nail olunma tələb edilmir.

Bunun üçün etnik qrupun tamamilə və ya qismən məhv edilməsi niyyəti ilə cinayətin obyektiv tərəfini təşkil edən hərəkətlərdən birini törətmək yetərlidir.

Soyqırımının obyektiv tərəfi olan «məhv etmək» anlayışı fiziki və ya bioloji təsir yolu ilə həyatdan məhrum etmək mənasına gəlir.

BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsi “Barselona Traction” işi üzrə qərarında soyqırımı aktının qadağan edilməsi üzrə öhdəliyi *erga omnes* öhdəlikləri adlandırmışdır.

Beynəlxalq hüquq soyqırımı cinayəti ilə bağlı bunları müəyyən etmişdir:

1. Soyqırımı cinayəti törətmiş şəxslərin cinayət təqibi və cəzalandırılması qaçılmazdır;

2. Cinayət tərkibi təkcə soyqırımı aktının törədilməsi deyil, həm də soyqırımı

törədilməsi məqsədilə sui-qəsd, soyqırımının törədilməsinə birbaşa və açıq şəkildə təhrikçilik, soyqırımı törədilməsinə qəsd və soyqırımında iştirakdır;

3. Soyqırımı törətmiş şəxslərə universal yurisdiksiyanın prinsipləri tətbiq edilməlidir;

4. Soyqırımı cinayəti törədilərkən əmrin icrasına istinad etmək məsuliyyətdən azad etmir;

5. Rəhbərlər soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması üzrə hərəkətləri həyata keçirmədiklərinə görə məsuliyyət daşıyırlar;

6. Soyqırımı cinayətlərinə cinayət məsuliyyətinin tətbiqinə cəlb etmə müddəti tətbiq edilmir;

7. Soyqırımı cinayətinə münasibətdə qanunun retroaktiv tətbiqinə yol verilir;

8. Soyqırımı cinayəti törətmiş şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmələri üçün onlar tələb edən ölkəyə verilməlidirlər.

Beləliklə, ermənilər tərəfindən Xocalı şəhərində əhaliyə – azərbaycanlılara qarşı törədilmiş hərəkətlər beynəlxalq hüquqi sənədlərə uyğun olaraq soyqırımı kimi tövsif olunur və beynəlxalq hüququn prinsiplərinə uyğun olaraq beynəlxalq cinayətdir.

İlham Əliyev tərəfindən aparıcının suallarının ətraflı və beynəlxalq hüquq və beynəlxalq humanitar hüquq normaları baxımından dəqiq cavablandırılması onun informasiya müharibəsi sahəsində daha bir uğuruna dəlalət edirdi.

XI FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN XALQA MÜRACİƏTİ

9 oktyabr 2020-ci il

**“Biz bu gün o təmas xəttini darmadağın etdik. Yoxdur təmas xətti...
Olmayacaq! Biz torpaqlarımızı geri alacağıq”.**

İlham Əliyev 9 oktyabr 2020-ci il tarixli xalqa müraciətində ilkin olaraq müzəffər Azərbaycan Ordusu tərəfindən azad edilmiş yaşayış məntəqələrinin adını elan etdi: Hadrut qəsəbəsi, Çaylı kəndi, Yuxarı Güzlək kəndi, Gorazıllı kəndi, Qışlaq kəndi, Qaracallı kəndi, Əfəndilər kəndi, Süleymanlı kəndi, Sur kəndi.

Azərbaycan Ordusunun ardıcıl olaraq uzun zamanlardan bəri işğal altında olan əraziləri azad etməsi əlbəttə ki, xalq üçün tarixi sevinc, bu sevinci bəxş edən günlər isə zəfər günləri idi. Ordumuzun yaşayış məntəqələrini azad etməsi ilə yanaşı, strateji yüksəklikləri ələ keçirməsi, daha əlverişli döyüş mövqelərini qazanması, əməliyyat planlarını layiqincə yerinə yetirməsi uzun illərin hərbi hazırlığının öz bəhrəsini verdiyini, Azərbaycanın döyüş meydanında üstünlüyünü sübut edirdi.

Hər bir döyüş əməliyyatının eyni zamanda düşmənin hərbi texnikasının məhv edilməsi, hərbi qənimətlərin ələ keçirilməsi ilə müşayiət olunması Azərbaycan Ordusunun döyüş meydanında igidliyinin, özünün döyüş qabiliyyəti ilə düşməni vahiməyə salıb onları mövqelərini tərk etməyə məcbur etməsinin göstəricisi idi. İlham Əliyev müraciətdə düşmənin məhv edilmiş və qənimət kimi götürülmüş texnikaları barədə də məlumat verdi.

Azərbaycan Ordusunun mənəvi-psixoloji keyfiyyətləri və mənəvi ruhunun yüksək olmasını qeyd edən Ali Baş Komandan bunu Azərbaycan Ordusunun öz torpağının azadlığı uğrunda vuruşması, erməni silahlı qüvvələrinin isə işğalçılıq müharibəsi aparmaları ilə əlaqələndirirdi. Döyüş əməliyyatları aparılan torpaqlar ermənilərə məxsus olmadığına görə erməni əsgərləri onları tərk edib qaçır, Azərbaycan əsgəri isə onu azad etməyə, Vətənə qovuşmağa can atırdı. Bu amil döyüşlərin taleyinin həllində əsas göstərici kimi dəyərləndirilməlidir.

Ordunun, əsgərin Vətəndən kənarda hər hansı məqsədlə döyüşlərdə iştirak etməsi ilə Vətən torpaqlarını azad etmək, onu qorumaq üçün döyüşlərdə iştirakı arasında mənəvi-psixoloji baxımdan böyük fərq vardır. Bir qayda olaraq, Vətənin müdafiəsi və azadlığı uğrunda aparılan mübarizədə əsgər daha qətiyyətlə çıxış edir, vuruşur, geri çəkilməni özü üçün yolverilməz hesab edir. Doğma torpaq əsgərə dayaq çıxmaqla ona mənəvi ruh verir, onun mübarizliyini artırır. L.N.Tolstoy “Hərb və sülh” əsərində bir vaxtlar rus insanının Napoleona qarşı mübarizədə Avstriya

və İngiltərəyə yardım üçün müharibədə iştiraka münasibətini bu cür ifadə edirdi: “Bu saat Napoleon əleyhinə müharibə gedir. Əgər bu, azadlıq müharibəsi olsaydı, mən birinci olaraq hərbi qulluğa girərdim. Lakin dünyanın ən böyük bir adamı ilə vuruşmaq üçün İngiltərə və Avstriyaya yardım etmək... bu, yaxşı deyildir”²⁶².

Əsərin başqa bir yerində yazıçı döyüşdə yaralanan rus zabitinin vəziyyətini təsvir edərək yazırdı: “Rostov qarşısından keçən kölgələrə baxaraq düşünürdü: “Bunlar kimdir? Nəyə lazımdır? Onlar nə istəyirlər? Bu işlər nə zaman qurtaracaqdır?”

Rostov: “Mən heç kimə lazım deyiləm! Kimsə halıma acımır, kimsə yardım etmir... Ah, mən nə üçün buraya gəldim!” – deyər düşündü²⁶³.

Bəli, müharibədə iştirak edən hər bir əsgər nə üçün, hansı amal və məslək uğrunda vuruşduğunu bilməlidir. Yad torpağa işğalçılıq niyyəti ilə gələn əsgər və zabit bir gün “Ah, mən buraya nə üçün gəldim?” – deyib, peşmançılıq çəkəcək, lakin sonrakı peşmançılıq fayda verməz deyirlər.

Azad edilmiş Azərbaycan ərazilərində Azərbaycan bayrağının dalğalanması, informasiya vasitələrində Azərbaycan Ordusunun dəqiqliklə Ermənistanla məxsus texnikanı məhv etməsinin nümayiş etdirilməsi Azərbaycan xalqında böyük ruh yüksəkliyi yaradır, hər kəs ordusuna, Vətən oğullarının nümayiş etdirdiyi qəhrəmanlıqlara görə fəxr edir, qürur hissi keçirirdi.

İlham Əliyev həmçinin qeyd etdi: “Bu gün işğaldan azad edilmiş torpaqlarda Azərbaycan bayrağı dalğalanır. Bu gün Azərbaycan əsgərləri bizim işğal edilmiş torpaqlarda ermənilərin qazdıqları səngərlərdə keşik çəkirlər-onlar bizim yox, biz onların səngərlərində, biz onların postlarında, biz onların tanklarında. Qənimət kimi götürülmüş o hərbi texnikadan indi biz istifadə edirik-18 tank. Onların tankları indi döyüş meydanında onlara qarşı vuruşur. Budur Azərbaycan Ordusunun üstünlüyü, bizim üstünlüyümüz. Bu gün açıq informasiya məkanında, internetdə göstərilir, necə dəqiq, sərrast atəşlərlə düşmənin canlı texnikası məhv edilir.

Düşmən panikadadır, düşmən isterikaya qapılıb. Düşmən ölkənin rəhbərliyi tamamilə özünü itirmiş vəziyyətdədir. Müxtəlif ölkələrə, müxtəlif ölkələrin dövlət-hökumət başçılarına müntəzəm olaraq zəng edir, dəfələrlə, gündə bir neçə dəfə yardım istəyir, imdad diləyir, yalvarır. Onların ayağının altına yığılır. Özünü alçaldır ki, gəlin, bizi xilas edin. Onların xilasının yeganə yolu budur ki, torpaqlarımızdan çıxsınlar”.

İlham Əliyev Ermənistanın siyasi rəhbərliyinə düzgün olan yolu göstərirdi. Ermənistanın yalvarışları onlara köməyə gələ bilməzdi. Çünki onların havadarları belə dərk edirdi ki, Ermənistan Azərbaycan ərazilərini işğal altında saxlamaqla təcavüzkarlıq siyasətini həyata keçirir. Onlar təcavüzkara açıq yardım etmək niyyətində deyildilər. Bu, Ermənistanın havadarlarının maraqlarına uyğun deyildi. Diplomatiya tarixində bu cür hallarla rastlaşmaq olur. 1870-ci ildə Fransa-Prussiya müharibəsində Rusiya Almaniya ilə qarşı neytrallıq nümayiş etdirməklə

²⁶² Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. Hərb və sülh. 2-ci cild. Bakı-1977, s. 37

²⁶³ Yəni orada, s. 266-267

Almaniyanın Elzas və Lotaringiyanı özünə birləşdirməsinə etirazını bildirmədi. Lakin mübarizədən sonra əzilmiş Fransanın daha da zəifləməsi Rusiyanın mənafeyinə xidmət etmədiyinə görə Bismarkın müxtəlif cəhdlərinə baxmayaraq, Rusiya Fransanın sonrakı təcrid olunmasına imkan vermədi və Almaniya anladığı ki, o, Fransaya münasibətdə Almaniyanı dəstəkləməyəcəkdir²⁶⁴. Ermənistan rəhbərliyinin siyasi və diplomatik “təcrübəsi” beynəlxalq münasibətlərin bu cür vəziyyətlərini başa düşməyə onlara imkan vermirdi.

Bəli, Ermənistanın siyasi rəhbərliyinin döyüş meydanlarında qurban verdiklərini bəyan edib havadarlarından imdad diləməkləri səmərəsiz idi. Yusif Vəzir Cəmənzəminli demişkən, “siyasətdə hissiyyat yoxdur, fayda vardır”. Faydanın haraya yetməsinə isə hələ çox qalırdı. Ermənistan havadarlarının köməyi olmadan rəzil olmağa məhkum olduğunu hiss etməli idi və o bu acı taleyi yaşamalı idi. Ermənistan təkbətək döyüşdə Azərbaycanın, onun əsgərinin gücü və qüdrətini hiss edirdi: “Biz onları yerinə oturtduq. Biz onlara yerlərini göstərdik. Biz onları elə qovuruq ki, onlar bu sprinti heç vaxt yaddan çıxarmayacaqlar...”

Azərbaycan bütün istiqamətlər üzrə mövqelərini möhkəmləndirir və biz işğalçını, təcavüzkarı sülhə məcbur edirik. Bu əməliyyatın əsas məqsədi də budur. Biz onlara göstərdik ki, döyüş meydanında da, beynəlxalq müstəvidə də, siyasi meydanlarda da biz qalib gəlirik. Onlar bizim gücümüzü gördülər, bizim iradəmizi gördülər”.

İşğalçıların Azərbaycan torpaqlarını tərk etməsi Azərbaycan Ordusunun müzəffər yürüşünü dayandırması üçün yeganə şərt idi. Əslində, döyüş meydanında baş verənlər uzun illər ərzində Azərbaycanın Ermənistana sülh yolu ilə həyata keçirilməsini təklif etdikləri idi. Ermənistan rəhbərliyinin tıxanmış qulaqları bu sülh təkliflərini eşitmək istəmir, işğal etdiyi torpaqlardan danışılarda üstünlük qazanmaq üçün vasitə kimi istifadə edir, Azərbaycana bu mövqedən təzyiqlər göstərirdi. Ermənistan rəhbərləri artıq hiss etməyə başlayırdılar ki, Azərbaycan öz sözünü döyüş meydanlarında deyir, onların xoşluqla, sülh yolu ilə etmək istəmədiklərini onlara məcburən etdirir, onları qova-qova işğal etdikləri ərazilərdən çıxarır. İlham Əliyev inamla bildirirdi ki, Azərbaycanı öz məqsədlərinə çatmaqdan heç bir qüvvə yayındıra bilməz: “Biz haqq yolundayıq, biz qalib gəlirik, biz zəfər çalırıq və biz öz torpaqlarımızı geri alacağıq, ərazi bütövlüyümüzü bərpa edəcəyik!”

Bu inam İlham Əliyevin uzun illər boyu yetişdirdiyi Azərbaycan Ordusuna, Azərbaycan xalqına, Vətən torpağının öz oğullarına verdiyi gücdən yaranırdı. Haqq işi, onun müdafiəsi uğrunda döyüş fərəhverici döyüşdür. Bu, daxildən gələn tələbatdır. Bu, haqqı, ədaləti sübuta yetirməkdən doğan istəkdir. Bu cür qəhrəmanlıqlara çox misallar göstərmək olar:

XX əsrin ən tanınmış inqilabçılarından olan Çe Qevara 1928-ci ildə Argentinanın Rosario şəhərində irlənd mənşəli memar ailəsində anadan olmuş, həkim ixtisasına yiyələnmişdi. 1950-1960-cı illərdə Latın Amerikasını

²⁶⁴ История дипломатии. Том второй. Дипломатия в новое время (1872-1919 гг). Москва-Ленинград-1945, с. 14

inqilab həyəcanı bürüyəndə Çe Qevara bu qənaətə gəldi ki, bu ərazilərdə vəziyyəti düzəltmək üçün yalnız əldə silahla fəaliyyət göstərmək lazımdır. O, Fidel Kastro ilə tanış olandan sonra onun müqavimət hərəkətinə məxsus dəstələrdən birinə rəhbərlik etməyə başladı. Kubada inqilab qalib gələndən sonra Çe Qevara hökumətdə sənaye naziri vəzifəsini yerinə yetirirdi. Lakin sosialist ölkələrinin bu yola qədəm qoymaq arzusunda olan ölkələrə dəstəyi Çe Qevaranı təmin etmirdi. O, 1965-ci ildə ölkə rəhbəri F.Kastroya məktubla müraciət edərək vəzifəsini tərk edib ölkələrdən birinin inqilabi hərəkətinə qoşulmaq qərarında olmasını bəyan etdi. Komandant hesab edirdi ki, azadlıq uğrunda mübarizə davam etdiyi bir vaxtda onun yeri kabinetdə deyil, güllələrin səsləndiyi meydandadır. Valideynlərinə məktubunda yazırdı: “Mən sadəcə macərələr axtaran adamlardan deyiləm-mən həyatını riskə atıb haqlı olduğunu sübuta yetirənlərdənəm”²⁶⁵.

İlham Əliyev və onun Ali Baş Komandan kimi rəhbərlik etdiyi ordu məhz haqq, ədalət uğrunda vuruşur və haqlı olduqlarını sübuta yetirirdilər. Ona görə də xalq haqq işində ordunu da, Ali Baş Komandanı da dəstəkləyir, hər cür itkiyə rəğmən irəliyə – qələbəyədək getməyi tələb edirdi.

Azərbaycan yenə də humanizm tərəfində idi və Ermənistanın işğal olunmuş torpaqlardan çıxacağı təqdirdə döyüşləri dayandırmağa hazır idi.

Ermənistan rəhbərliyi Azərbaycan Ordusunun qüdrətini hiss etdikdən sonra əvvəllər irəli sürdüləri danışıqların “Dağlıq Qarabağın rəhbərliyi” ilə aparılması barədə təkliflərindən geri çəkilərək Azərbaycanla Moskvada danışıqların davam etdirilməsinə razı oldular. Azərbaycan sülhməramlı ölkə kimi danışıqlardan heç vaxt imtina etməmişdi və bu dəfə də bu təkliflə razılaşmışdı: “Biz istəyirik ki, qan tökülməsin. Biz istəyirik ki, şəhidlər olmasın”.

Ermənistan danışıqlar yolu ilə işğal olunmuş torpaqlardan çıxmağa razılaşmasa, Azərbaycan onların zorla torpaqlarımızdan çıxarılması şansını əldən verməyəcəkdə.

Azərbaycan Prezidenti, Ali Baş Komandan “nəyi nə vaxt edəcəyini yaxşı bilirdi”. Azərbaycan xalqı da ona inanırdı. İnanırdı ona görə ki, onun xalq üçün, Vətənin azadlığı üçün çalışdığını görürdü. Frenk Edkok bizim eradan əvvəl II əsrin axırlarında Marinin orduda həyata keçirdiyi islahatlardan sonra Roma ordusunda peşəkarlıqdan söhbət açarkən qeyd edirdi ki, “Həmin vaxt əsgərlərin sadıqlığını möhkəmləndirən əlavə amil onlarla sərkərdələr arasında maraqların ümumiliyi idi”²⁶⁶. Azərbaycanda iqtidarla xalqın, xalqla ordunun, dövlətlə ordunun maraqlarının ümumiliyi döyüş meydanında uğurların əsasını təşkil edirdi.

İlham Əliyev bir həqiqəti də sübut edirdi. Vətən müharibəsi başlanmamışdan əvvəl gedən danışıqlar prosesində, hətta müharibənin ilk günlərində Azərbaycana təsir göstərmək üçün münafişənin həllinin hərbi yolunun olmamasını bildirir, Azərbaycanı haqq işini müdafiə etməkdən çəkindirmək istəyirdilər. Hər tərəfdən, hamı: “Bu mübahisənin hərbi həlli yoxdur” – deyirdi.

²⁶⁵ Че Гевара. Великий революционер обвиняет. Алжир, 24 февраля 1965 года // Речи, изменившие мир. Автор-составитель В.Апанасик. Москва-2018, с. 305

²⁶⁶ Фрэнк Эдкок. Военное искусство греков, римлян, македонцев. Москва-2012, с. 22

Ş.Məcizadə H.K.Armstronqun “Bozqurd” kitabına ön sözündə yazır: “Bizə həmişə öyrədiblər ki, gələcəyimizə ümidlə baxaq. Elə biz də bunu öyrəndiyimiz üçün ümidlərimizlə özümüzü ovundurmuşuq. Amma ümitsiz savaşa can atmaq lazım idi. Ümidlərimizi öldürməli idik ki, sabahlarımızı qeyri-müəyyənliyə tərk etməyə, özümüz yaradaq. Məncə, dünyanın ən möhtəşəm mübarizləri ümitsizlikdən doğur. Qarşılıqsız inanc və sevgi mükafatını ala bilməyəcəyini düşünmədən vəzifə borcunu yerinə yetirmək və xalqına xidmət yolunu tutmaq fəvqəladə tarix səhifələrini yaratmaq gücünə sahib olmaqdır”²⁶⁷.

Lakin Azərbaycan Ordusu, onun Ali Baş Komandanı sübut edirdi ki, Azərbaycan torpaqlarını vuruşa-vuruşa, düşməyə zərbələr endirməklə geri qaytarmaq və məsələni hərbi yolla həll etmək olar. İlham Əliyev bu yolu seçməkdə də haqlı idi. Əks halda, torpaqların xoşluqla geri qaytarılması mümkün deyildi və bunu 30 illik təcrübə təsdiq edirdi.

İlham Əliyev xəbərdarlıq edirdi: “Bunu hamı bilməlidir, o cümlədən bu gün Ermənistanın başında oturanlar da bilməlidir. Mən onlara bir daha deyirəm, əgər Moskva danışıqlarından sonra yenə də saxtakarlıq edəcəklərsə, özləri peşman olacaqlar. Biz torpaqlarımızı geri alacağıq – sülh yolu ilə ya da ki, müharibə yolu ilə. Birmənalı!”. Bu çağırışları özünə, ordusuna, xalqına inanan rəhbər edə bilərdi. İlham Əliyev özünə də, ordusuna da, xalqına da inanırdı. Və bir də inanırdı ki, onun işi haqq işidir. Haqq işi qalib gələcəkdir.

Ermənistan Azərbaycanın qarşısında aciz idi. Ermənistan Azərbaycanın Vətən uğrunda şəhid olan övladları qarşısında diz çökürdü. Şəhidlərin qanı yerdə qalmamışdı. Şəhidlər öz qanı ilə Azərbaycan torpaqlarını Vətənə çevirmişdilər. Vətən torpaqlarını azad etməklə Azərbaycan Ordusu onlar qarşısında borcunu yerinə yetirirdi. Azərbaycan Ordusunun cəbhədə göstərdiyi igidlik bir vaxtlar monqol ordusu haqqında söylənilənləri xatırladırdı. XIII əsr Çin salnaməçisi yazırdı: “Bizim ölkəyə gəlmiş tatar qoşununda güc və intizam o qədər qeyri-adi idi ki, adama elə gəlirdi, onlar bütün dünyanı fəth edə bilər”²⁶⁸.

Napoleon isə demişdi: “...Monqol yürüşünün pərakəndə Asiya ordusunun mənasız müdaxiləsi olmasını düşünmək əbəsdir. Bu, hərbi təşkilatçılığın, onun rəqiblərinin qoşunlarından əhəmiyyətli dərəcədə yüksək olan ordunun dərinədən düşünülmüş hücumu idi”²⁶⁹.

Azərbaycan Ordusuna arxayın olan Ali Baş Komandan deyirdi: “Status-kvo deyilən məsələ yoxdur, qurtardı getdi. Status-kvo belə olmalıdır, elə olmalıdır. Mən dəyişdirdim status-kvonu, dəyişdirdim! Bax, orada, döyüş meydanında. Yoxdur status-kvo. Təmas xətti, yoxdur təmas xətti. Yarmışıq onu. Onlar 30 il idi ki, qururdular bu təmas xəttini. Özü də o bölgənin relyefi təbii istehkamdır. Biz

²⁶⁷ Armstronq H.K. Boz qurd. Bakı-2017, s. 5-6

²⁶⁸ Ян В. Собрание сочинений в четырех томах. Чингиз-хан. Батый. Том 2. Москва-1989, с. 345

²⁶⁹ Yenə orada, s. 394

aşağıdan yuxarı gedirik. Özü də 30 il ərzində orada beton istehkamlar qurulub. Yarıb keçmişik. Azərbaycan əsgərinin qabağında heç kim heç nə edə bilməz. Biz bu gün o təmas xəttini darmadağın etdik. Yoxdur təmas xətti. İndi deyirlər yeni təmas xətti olacaq. Olmayacaq! Biz torpaqlarımızı geri alacağıq. Hansı təmas xəttindən söhbət gedə bilər?! Yoxdur bu, biz dağıtmışıq, biz etmişik, iradə göstərmişik, güc göstərmişik, xalqımızın iradəsinə arxalanmışıq və bu gün qələbə çalırıq. Tarixi qələbə çalırıq! Bu qələbə Azərbaycan xalqının əldə etdiyi qələbələr arasında ən parlaq qələbədir. Gələcəkdə bu qələbələr davam edəcək. Biz torpaqlarımızı azad edəcəyik, ərazi bütövlüyümüzü bərpa edəcəyik!”

Böyük Atatürk yada düşür. Mustafa Kamal da türk xalqının ölüm-dirim mübarizəsi günlərində demək olar ki, eyni sözləri deyirdi: “Xətti müdafiə yoxdur, səthi müdafiə var”. Bu məsələ ilə bağlı fikirləri Atatürk “Nutuk” (Nitq) əsərində aşağıdakı kimi izah edir: “Meydan müharibəsi 100 kilometrlik cəbhə xəttində gedirdi. Sol cinahımız Ankaranın 50 kilometr cənubuna qədər çəkilməmişdi. Ordumuzun cəbhəsi qərb tərəfə ikən cənuba, arxası Ankara ikən şimala çevrildi, cəbhə dəyişdirildi. Bunda heç bir problem görmədim. Hətta müdafiə xətlərimiz hissə-hissə yarıldı. Ancaq yarılan hər hissə ən yaxın məsafədə yenidən yaradıla bildi. Xətti müdafiəyə çox ümid bağlamadıq və onun yarılması ilə ordunun böyüklüyünə mütənəssib uzunluqda geri çəkilmək nəzəriyyəsini sıradan çıxarmaq üçün məmləkət müdafiəsini başqa bir tərzdə ifadə etməyi və bu ifadəmin üzərində ısrar və təkidlə dayanmağı faydalı və müəssir hesab etdim.

Xətti müdafiə yoxdur, səthi müdafiə var. O səth bütün vətəndir. Vətənin hər qarış torpağı vətəndaşın qanı ilə islanmadıqca, tərk edilə bilməz. Onun üçün kiçik və ya böyük hər bir birlik olduğu mövqedən çıxarıla bilər. Ancaq böyüklü-kiçikli hər birlik dayana bildiyi ilk nöqtədə yenidən düşməyə qarşı cəbhə yaradıb müharibəyə davam etməlidir. Yanındakı birliyin çəkilməyə məcbur olduğunu görəndə digər birliklər ona bağlı olmamalıdır. Olduğu mövqedə axıra qədər səbat və müqavimət göstəməyə məcburdur”.

Məlum olduğu kimi, bu yeni fikir dərhal həyata keçirilib və nəhayət, yunan komandir Papulasın bir neçə dəfə cəbhəni yarmasına baxmayaraq, türk ordusunu geri çəkilməyə məcbur edə bilməməsi nəticəsində əsəblərinin korlanaraq özlərinin geri çəkilmə qərarı verməsinə səbəb olmuşdu. Cəlal Şəngör qeyd edir ki, Ruşen Əşrəf həmin fikirləri Atatürkün dilindən aşağıdakı kimi qeyd edir: “Daha yaxşı həmlə etmək üçün müvəqqəti geri çəkilmələr etdiyim bir vaxt çəkilə-çəkilə ta Ankara ərazisinə qədər gerilədiyimizi nəzərə alaraq – “bu xətt də əldən getsə, hansı xətti müdafiə edəcəyik?” – deyərək məndən kədərli bir şəkildə soruşan dəyərli komandan Yusif İzzət Paşaya: “Vətəni qorumaqda xətti müdafiə yoxdur, səthi müdafiə var. Bu səth vətənin başdan-ayağa qədər olan bütün ərazisidir. Vətənin bu səthini ən son daşına qədər düşmənlə boğuşaraq müdafiə edəcəyik” cavabını verdim”²⁷⁰.

²⁷⁰ Cəlal Şəngör. Dahi diktator. Bakı-2019, s. 33

İlham Əliyev də artıq “status-kvo yoxdur, təmas xətti yoxdur. İndi deyirlər yeni təmas xətti olacaq. Olmayacaq! Biz torpaqlarımızı geri alacağıq. Hansı təmas xəttindən söhbət gedə bilər?! Yoxdur bu, biz dağıtmışıq onu” deyərəkən artıq müdafiə olunmalı olan səthin vətənin başdan-ayağa qədər olan bütün ərazisi olmasını nəzərdə tuturdu. Vətənin başdan-ayağa qədər olan bütün ərazisini müdafiə etmək. Bu mövqe böyük Atatürkdən, Heydər Əliyevin İşıq yolundan gələn və İlham Əliyevdə qətiləşən, reallaşan mövqe idi.

Əgər mövqenin, seçilən yolun doğru, edilən niyyət düz, görülən iş haqdırsa, o zaman aparılan mübarizə də doğru olacaq və bəhrəsini verəcəkdir. Həm də o qədər haqlı olacaq ki, bir zamanlar “dayan, bunun hərbi həlli yoxdur” deyənlər mübarizə əzminin qarşısında susub başlarını aşağı dikəcəklər.

Qədim zamanlardan əsgərlərin döyüş əməliyyatlarından əvvəl igidliyə səfərbər olunması mühüm amil kimi nəzərdən keçirilir və buna müxtəlif vasitələrlə nail olunurdu. N.Makiavelli bu haqda yazır: “Qədimdə əsgərin tabe vəziyyətində saxlanması üçün döyüşə keçməmişdən əvvəlki sədaqət andı güclü vasitə hesab olunurdu; hər bir əmələ görə onları nəinki insan tərəfindən verilən cəza, həm də qəzəblənmiş Tanrıların göndərdiyi dəhşətlər gözləyirdi. Bu güc digər dini ayinlərlə yanaşı, çox vaxt qədim sərkərdələrin vəzifələrini yüngülləşdirir və Tanrı qorxusu və dinə inam olan hər yerdə bunu yüngülləşdirəcəkdə. Sertori öz qoşununu əmin edirdi ki, qələbə ona Tanrılar tərəfindən təlqin edilən xallı maral tərəfindən vəd edilib; Sulla onlara özünün Apollonun məbəbindən gətirilən heykəllərlə danışmalarını izah edirdi, bizim atalarımızın dövründə ingilislərlə döyüşən Fransa kralı VII Karl deyirdi ki, ona hər yerdə Fransa Qızı adlandırılan və qələbələrin onun adına yazıldığı qız məsləhət verir.

Əsgərlərdə düşməyə qarşı biganəlik hissləri yaratmaq da faydalıdır; spartalı Aqesilay əsgərlərinə bir neçə parsı lüt göstərərək bu cür hərəkət edirdi. Əsgərlər onların sısqə bədənələrini görüb başa düşürdülər ki, bu cür düşməndən qorxmağa dəyməz. Digərləri öz döyüşçülərini məcbur edir və deyirdilər ki, xilasın yeganə yolu qələbədir. Sonuncu vasitə əsgərdə dözümlülüğü inkişaf etdirən ən güclü və yaxşı vasitə idi. Dözümlülük həmçinin Vətənə məhəbbət, rəhbərə bağlılıq və ona etibar ilə də möhkəmləndirilirdi. Etibar isə yaxşı silah, döyüş cərgəsi, əldə olunmuş qələbələr və sərkərdə haqqında yüksək fikirlə yaranır. Vətənə məhəbbət təbiətlə verilmişdir, rəhbərə məhəbbət isə, bu halda, hər cür xeyirxahlıqda mühüm olan istedad hesabına yaranır. Zərurət çoxtərəflidir, lakin əgər seçim qələbə və ölüm arasındadırsa, o şübhəsizdir”²⁷¹.

Peloponnes müharibəsi ərəfəsində Perikl şəhər əhalisi qarşısında nitqində deyirdi: “Müharibəni biz başlamayacağıq, lakin hücumə məruz qaldıqda müdafiə olunacağıq. Bu bizim şəhərin ədalətli və layiqli cavabıdır. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, müharibə qaçılmazdır. Və biz çağırışı nə qədər həvəslə qəbul etsək, düşmənin hücumu bir o qədər şiddətli olmaz. Yadda saxlayın, harada böyük təhlükə

²⁷¹ Никколо Макиавелли. О военном искусстве. Санкт-Петербург-2017, с.138

varsa, orada həm şəhər, həm də hər bir vətəndaş üçün şərəf vardır. Bizim atalarımız midiyalıların hücumuna qarşı durmağı bacarmış və onları geriye oturtmaqla dövlətimizin bugünkü şərəfə nail olmasını təmin etmişlər. Onlar özlərinin xoşbəxt talelərindən daha çox özlərinin müdrikliyinə, maddi güclərindən daha çox mənəvi dözümlülüklərinə minnətdardırlar. Biz öz əcdadlarımıza layiq olmalı və bütün gücümüzlə düşməne qarşı durmalıyıq ki, gələcək nəsillərə bizim dövləti daha böyük və qüdrətli təqdim edək”²⁷².

L.N.Tolstoy döyüş ərafəsində əsgərləri ruhlandırmaq üçün Napoleonun hərəkətlərini bu cür təsvir edir: “Düşmənin ordusundakı bağırtıların və işıqların səbəbi o idi ki, ordu hissələrində Napoleonun əmri oxunarkən imperator özü at belində öz ordugahını gəzirdi. Soldatlar imperatoru görüb çəngə-çəngə küləş yandırır və: “Vive l’empereur!” – deyərək, ardınca yüyürüşürdülər. Napoleonun əmri bundan ibarətdi:

“Soldatlar! Rus ordusu, Avstriya və Ulm ordusunun intiqamını almaq üçün sizə qarşı çıxır. Bunlar həmişə batalyonlardır ki, siz onları Qollabrunn yaxınlığında məğlub edib, o vaxtdan bəri qova-qova buralara qədər gətirmişsiniz. Tutduğumuz cəbhələr hakim cəbhələrdir; onlar məni sağ tərəfdən dövrəyə almaq üçün bizə qarşı bir cinah çıxaraçaqlar! Soldatlar! Sizin batalyonlarınıza özüm rəhbərlik edəcəyəm. Əgər siz öz həmişəki igidliyinizlə düşmənin sıralarına intizamsızlıq və igtışaş salsanız, mən atəşdən uzaqda duracağam, yox, əgər qalibiyyət bir dəqiqə belə şübhə altına alınsa, öz imperatorunuzu düşmənin ilk atəşlərinə köks verən görəcəksiniz, çünki qalibiyyətdə tərəddüd ola bilməz, xüsusən, öz millətinin namusunu qorumaq üçün çox zəruri olan fransız piyadalarının namusundan bəhs edilən bir gündə.

Yaralıları aparmaq bəhanəsi ilə sıraları pozmamalı, böyük nifrətlə millətimizə qarşı duran bu ingilis nöqərlərini məğlub etməliyik! Hamı bunu yaxşıca yadında saxlamalıdır. Bu qalibiyyətlə səfərimiz qurtarar, biz öz qış mənzilimizə qayıda bilərik, orada bizi Fransada yeni təşkil olunan fransız qoşunları qarşılayar, o zaman bağlayacağım sülh xalqıma, sizə və mənə layiq olar”²⁷³.

Böyük Vətən Müharibəsi başlandıqdan sonra İ.V.Stalinin xalqa müraciəti də xalqı mübarizəyə səfərbər etmək baxımından dəyərli idi. Müharibənin başlanması haqqında məlumatı əhaliyə Stalin vermədi. Bu iş Molotova həvalə olundu. Stalin çox güman ki, yol verdiyi arxayınlığın təsirindən müəyyən müddət özünü toparlaya bilmədi. İyunun 30-da Siyasi Büronun üzvlərinin təklifi ilə Dövlət Müdafiə Komitəsi yaradıldıqdan sonra Stalin bütün məsuliyyəti öz üzərinə götürərək fəaliyyətə başladı.

1941-ci il iyul ayının 3-də Stalin radio ilə xalqa müraciət etdi. Bu nitqin intonasiyası, üslubu, səslənmə tərzini ona qulaq asan bütün insanlarda unudulmaz təəssürat yaratdı. “Ancaq o həyəcanlansa da, nitqin intonasiyası dəyişməz, düzgün, ahəngdar qalırdı, bir qədər boğuq səsi pəsə enmədən, zilə qalxmıdan və nidasız, ritmli səslənirdi. Və düzgün ahəngdar səsin, nitq tərzinin əsl qüvvəsi mövcud faciəvi vəziyyətə uyğun gəlməməsində idi. Onun nitqi heç kimi təəccübləndirmirdi:

²⁷² Фукидид. История. Санкт-Петербург-2018, с. 95

²⁷³ Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. Hərb və sülh. 2-ci cild. Bakı-1977, s. 358-359

Stalindən elə bunu gözləyirdilər... Stalin vəziyyəti faciəvi adlandırmırdı: bu sözün özünü onun ağzında təsəvvür etmək çətin idi, amma onun dediyi şeylər-xalq könüllüləri, işğal olunmuş ərazilər, partizan müharibəsi və başqa ifadələr illüziyaların sonu demək idi. Stalin adi leksikonunu xüsusilə dəyişmədən böyük və qorxunc müharibənin uğursuz başlanmasından, tezliklə aradan qaldırılmalı olan çox böyük çətinliklərdən danışarkən təhkiyəsində zəiflik yox, güc hiss olunurdu.

İnsanların müharibənin ilk günlərindəki çarəsizlik və keyliyi keçməyə başladı, onları təkrar-təkrar fəvqəlbəşəri səylərə və qurbanlara səvq edən yeni mənəvi güc sirayət etdi. Stalin müharibənin əsas ağırlığını öz çiyinlərində aparan rus milli vətənpərvərliyinin adət və ənənələrini bərpa edərək rus xalqını səfərbər etmək istəyirdi... Onu inkar etmək olmazdı ki, insanlarda Stalinə inamın müharibə illərində xüsusi rolu olub. Milli vətənpərvərlik hissləri kökü Böyük Oktyabr sosialist inqilabına uzanan sovet vətənpərvərliyi ilə qovuşaraq birləşmişdi”²⁷⁴.

İlham Əliyev müraciətində qeyd edirdi: “Otuz ilə yaxındır danışıqlar aparılır. Bir məsələ yerindən tərpəndi? Bir santimetr torpaq bizə danışıqlar yolu ilə verildi? Təcavüzkarı məcbur etdilərmi ki, bizim torpağımızdan çıxсын, BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrini yerinə yetirsin? Yox. Bəs bu məsələ indi necə həll olunur? Bu, hərbi yol deyilmi? Məhz hərbi yolla bu məsələ həll olunur. Hərbi, ondan sonra siyasi. Bu əməliyyat olmasaydı, biz təcavüzkarla lazımı zərbələr endirməsəydik, onların dərslərini verməsəydik, indi o qaçardımı Moskvaya danışıqlar aparmaq üçün?! Oturacaqdı özündən razı, deyəcəkd ki, torpaqları vermirik. Biz məcbur etdik onları”.

Əslində, beynəlxalq hüquq normaları beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən səmərəli şəkildə tətbiq olunsaydı, Azərbaycan məcburiyyət qarşısında özünümüdafiə üçün güc tədbirlərinə əl atmazdı. Lakin təəssüf ki, beynəlxalq birlik hələ ki beynəlxalq hüququn səmərəliliyinin təmin olunmasına nail ola bilmir. Hüquq normaları işləməyəndə isə mübahisənin tənzimlənməsi üçün güc tətbiqinə zərurət yaranır. Amerikalı beynəlxalq hüquq üzrə ekspert Seleste Vallander beynəlxalq təhlükəsizlik üzrə əməkdaşlıqda beynəlxalq hüququn səmərəliliyinin təmin olunmasını vacib şərt hesab edirdi: “... Sadıqlıq və səmərəlilik qarşılıqlı əlaqədədir. Beynəlxalq birlik elə vəziyyətin yaradılmasına ehtiyac duyur ki, orada beynəlxalq institutlar və beynəlxalq hüququn istifadəsinə təkcə çağırışlar deyil, onlara sadıqlıq və onların səmərəliliyi öz ifadəsini tapsın. Əgər ABŞ, Avropa və Rusiya bu əsasla irəliyə doğru gedəcəksə, biz bütün ölkələrimizin qarşılaşdığı təhlükə və çağırışlara cavab vermək üçün əməkdaşlığın təzələnməsinə perspektivli əsaslar tapacağıq”²⁷⁵.

İlham Əliyevin apardığı mübarizə Azərbaycan xalqının iradəsinin təcəssümü, xalqın torpaqlarının əsarət altında qalmasını qəbul etmək istəməməsinin ifadəsi idi.

²⁷⁴ Laslo Beladi, Tamaş Kraus. Stalin. Bakı-2013, s. 383-384

²⁷⁵ Селесте Валландер. Директор и старший научной сотрудник программы «Россия-Евразия» Центра стратегических и международных исследований. Вашингтон, США // Международная научно-практическая конференция Мир, безопасность и международное право: взгляд в будущее. Санкт-Петербург-2004, с. 88

Xalqın iradəsini həyata keçirmək, xalqın gücünə arxalanmaq, xalq ilə bir olub oda, alova atılmağın sonu xilasdır.

Müsaibədə səsləndirilən “Biz nəyi nə vaxt edəcəyimizi yaxşı bilirik. Ona görə də bu gün bizim uğurlu əməliyyatımız böyük nəticələrə gətirib çıxardı. Nəyi necə, nə vaxt etmək lazımdır, bunu mən bilirəm. Azərbaycan xalqı mənə inanır. Mən də bu inama arxalanaraq bütün lazımı tədbirləri görürəm, ölkəmizi inamla idarə edirəm, bütün sahələrdə, o cümlədən hərbi quruculuq sahəsində” fikri xalqın öz rəhbərinə inamından irəli gəlirdi. Bu inam olanda xalq rəhbərin arxasınca gedir, xalqın rəhbərinə arxa, dayaq durması isə xalqa xidmət edən siyasətin həyata keçirilməsinə, xalqın gələcəyinin düşünülmüş, sağlam inkişafına səbəb olur. L.N.Tolstoy xalq nümayəndələrinin çara inamını təsvir edərkən zabitin dili ilə deyirdi: “Biz diplomat məmurları deyilik, biz əsgərik, vəssalam!. Bizə əmr edirlər ki, ölün, ölərik. Tənbeh edirlərsə, demək müqəssirik; bu düzdür, düz deyil, – bunu mühakimə etmək bizim işimiz deyil. Bizim padşahımız Bonapartenin imperatorluğunu etiraf etmək və onunla ittifaq bağlamaq istəmişsə, demək, belə də lazımdır. Biz hər şeyi mühakimə etməyə və hər şey haqqında düşünməyə dursaq, onda müqəddəs heç bir şey qalmaz. Sonra da deyərik, Allah yoxdur, heç bir şey də yoxdur”²⁷⁶.

Yazıçı məşhur Speranskinin dili ilə isə deyirdi: “... Siz padşahın lazım bildiyi işlərin xeyirli olub-olmadığı haqqında mühakimə yürüdə bilməzsiniz”²⁷⁷.

Batı xan salnaməçisi Hacı Rəhimə deyirdi: “Mən qoşunu qərbə aparıram və orada nə ilə qarşılaşacağımı bilirəm. Rusların torpaqlarına göndərdiyim casuslarım və tacirlərim mənə hər şeyi danışılar... Mən rusları və onlardan arxa tərəfdə yaşayan xalqları fəth edəcəyəm. Rusları, bu meşə aylarını fəth etmək çətin olmayacaq. Onların hamısı xırda qəbilələrə ayrılmış və onların xanları-knyazları bir-birini görmək istəmərlər. Onların indiyə kimi xalqı bir yerdə birləşdirən Çingiz xanı olmayıb”²⁷⁸.

Bəli, təxirəsalınmaz işlər, xüsusən müharibə ilə bağlı məsələlər vahid komandanlıq altında, birlikdə, vahid iradə, vahid qəlblə həll olunmalıdır. İlham Əliyev də buna çalışırdı.

İkinci Qarabağ müharibəsi günlərində xalq bir daha əmin oldu ki, İlham Əliyev dövlətin rəhbəri kimi xalqın iradəsini ifadə edərək fəaliyyət göstərir, o nəyi və nə vaxt etmək barədə qərarları düşünərək və məhz xalqın mənafeyi baxımından qəbul edir, özünün bütün hərəkətləri və fəaliyyəti ilə Azərbaycan xalqının arzularının reallaşdırılmasına çalışır. Bu cür fəaliyyət hər bir azərbaycanlıda rəhbərə olan sevgi və məhəbbəti daha da artırır, ordu onun çıxışlarından güc və qüvvət alır, xalqın qələbəyə inamı artır, hər kəs özünü tamın bir hissəsi kimi hiss edirdi. L.N.Tolstoy rus ordusunun çar Aleksandr üçün düzülmüş paradının təsvirini bu sözlərlə bitirirdi: “Hər general və soldat özünün bu insan dənizində

²⁷⁶ Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. Hərb və sülh. 3-cü cild. Bakı-1978, s. 193

²⁷⁷ Yenə orada.

²⁷⁸ Ян В. Собрание сочинений в четырех томах. Чингиз-хан. Батый. Том 2. Москва-1989, с. 417

bir damla olduğunu anlayaraq... özlərini ümumun bir hissəsi olduqlarını dərk edərək, öz qüdrətlərini hiss edirdilər”²⁷⁹.

“Kutuzov ordusunun ilk sıralarında duran Rostov çar bu sıraya birinci olaraq yanaşdıqda bütün əsgərlərin duyduğu hissi duydu; bu hiss özünü unutmaq, öz əzəmətini iftixarla dərk etmək və bu təntənənin səbəbkarına qarşı məhəbbət hissi idi, əsgərlərin oda, suya, cinayətə, ölümə və yaxud böyük qəhrəmanlıqlara atılması üçün bu adamın bir cə sözü kifayət idi”²⁸⁰.

“Hamı yalnız bir şeyi arzu edirdi: çarın rəhbərliyi altında tez düşməyə hücum etmək. Baxışdan sonra Rostov və zabitlərin çoxu belə düşünürdü ki, çarın komandası altında kimi olursa-olsun məğlub etməmək mümkün deyildir.

Baxışdan sonra hamı qalibiyyətə əmin idi, iki dəfə zəfərlə qurtarmış döyüşdən sonra olduğundan daha çox əmindir”²⁸¹.

“Çarın orada olması qoşunu ruhlandırmışdı. Hamı döyüşə can atırdı... o zaman rus ordusundakı adamların onda doqquzu bir qədər az məftuniyyətlə olsa da, öz çarına və rus silahının şöhrətinə bənd olmuşdu”²⁸².

İkinci Qarabağ müharibəsi günlərində xalqda və orduda eyni hisslər İlham Əliyevə münasibətdə də özünü təzahür etdirirdi. Xalq özünün Ali Baş Komandanına və Azərbaycan əsgərinə, onun silahının gücünə inanır və ona güvənirdi.

Bu baxımdan, İlham Əliyevin Vətən müharibəsi dövründə xalqa müraciətləri, həmçinin müxtəlif kütləvi informasiya vasitələrinə verdiyi müsahibələrdə söylədiyi fikirlər mənəvi ruhun yüksəlişində böyük rol oynamaqla yanaşı, İlham Əliyevin xalqa daha da yaxınlaşmasında, xalqın ona məhəbbətinin artmasında müstəsna əhəmiyyət kəsb etdi.

²⁷⁹ Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. Hərb və sülh. 2-ci cild. Bakı-1977, s. 326

²⁸⁰ Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. Hərb və sülh. 2-ci cild. Bakı-1977, s. 327

²⁸¹ Yəni orada, s. 330

²⁸² Yəni orada, s. 334-342

XII FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN “CNN INTERNATIONAL” TELEVİZİYA KANALINA MÜSAHİBƏSİ

9 oktyabr 2020-ci il

“...Bizim əsas məqsədimiz bu əraziləri azad etmək və azərbaycanlı məcburi köçkünlərin geri qayıtmasına imkan yaratmaqdır”.

Oktyabrın 9-da “CNN International” televiziya kanalının “Connect the World” verilişində müxbirin birinci sualı Ermənistanın siyasi rəhbərliyinin uydurması əsasında münaqişədə guya Türkiyə əsgər və zabitlərinin, muzdluların iştirakı ilə bağlı idi. İlham Əliyev həmişə olduğu kimi yenə də həqiqəti bildirərək qeyd etdi ki, Azərbaycan Ordusu Türkiyə texnikası və avadanlığından istifadə edir, Türkiyənin mənəvi dəstəyini özü üçün böyük dayaq hesab edir, lakin Türkiyə real döyüşlərin iştirakçısı deyildir.

Ermənistan 90-cı illərdə olduğu kimi yenə havadarlarının köməyindən istifadə edir, Azərbaycanla bağlı yalan məlumatlar yaymaqla informasiya müharibəsində üstünlük əldə etməyə çalışırdı.

Müxbirin Azərbaycan tərəfinin hansı türk avadanlıqlarından istifadə etməsi ilə bağlı sualına cavab olaraq İlham Əliyev qeyd etdi ki, Azərbaycanda “təkcə türk silahları yox, rus, İsrail, Belarus, Ukrayna silahları” da var və “hərbi texnikanın satınalma coğrafiyası daha da genişlənir və biz bunlara görə pul ödəyirik”. Ermənistan isə öz müttəfiqlərindən silahları pulsuz əldə edir.

Fransanın xarici işlər nazirinin Türkiyənin Azərbaycanın arxasında durması münaqişənin beynəlxalq münaqişəyə çevrilməsi riskini artırması barədə fikri ilə bağlı aparıcının sualını cavablandırarkən İlham Əliyev haqlı olaraq bildirdi ki, Ermənistan Fransanı özünə müttəfiq seçdiyi halda Azərbaycanın Türkiyə ilə müttəfiqliyi Fransa dövlətinin rəsmi şəxslərində etiraz doğurmamalıdır. Bundan əlavə, Rusiya Federasiyasının Ermənistana silah verməsi Fransa dövlətini narahat etmədiyi halda, Azərbaycanın Türkiyə silahlarından istifadəsi də narahatlıq doğurmamalıdır. Əslində, ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədri olan Fransa dövlətinin rəsmi nümayəndəsinin münaqişə tərəflərindən birini dəstəkləyib, digərinə qarşı ögey münasibəti dövlətin vasitəçilik missiyası ilə bir araya sığmırdı. Bundan əlavə, eyni hərbi təşkilatda – NATO-da təmsil olunan Türkiyə və Fransa dövlətlərinin mövqelərindəki, həm də ki, hərbi məsələlərlə bağlı mövqelərindəki bu cür ziddiyyət təşkilatın prinsipləri ilə bir araya sığmırdı.

“CNN International” televiziya kanalının müxbiri Türkiyənin münaqişədə tərəf kimi iştirakını təsdiqləmək üçün “biz ən azından sizin bazalarınızın birində türk F-16 qırıcı təyyarəsinin olmasına dair peyk təsvirlərini görmüşük” – deyə,

İlham Əliyevə müraciət etdi. Müxbir bu fikri söyləməklə Türkiyəyə məxsus F-16 təyyarəsi ilə Ermənistanla məxsus Su-25 təyyarəsinin vurulması barədə şayiələrə haqq qazandırmağa çalışırdı. İlham Əliyev cavabında qeyd etdi ki, “Toqquşmaların ilk günlərində onlar türk F-16 qırıcı təyyarəsinin erməni Su-25 təyyarəsini vurduğunu demişdilər. Bu, feyk xəbərdir və bizi bunda günahlandıranlar indi bizdən üzr istəməlidirlər, çünki hər kəs bunun feyk xəbər olduğunu bilir. F-16 qırıcı təyyarələr buradadır, lakin onlar sizin də düzgün qeyd etdiyiniz kimi, yerdədir”.

Ümumiyyətlə, təcavüzkar dövlətlər özlərinin beynəlxalq qayda və adətlərinə zidd olan hərəkətlərinə bəraət qazandırmaq üçün müxtəlif yalan xəbərlər yaymaq təcrübəsindən yararlanmağa çalışmışlar. Ermənistan tərəfi isə bu sahədə xüsusi məharətə malik idi. Yalan və böhtanlar əsasında siyasət qurmaq erməni xislətinə xas olan xüsusiyyətdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin müzəffər Ali Baş Komandanı İlham Əliyev 12 aprel 2021-ci il tarixində Hərbi Qənimətlər Parkı ilə tanışlıqdan sonra İkinci Qarabağ müharibəsində göstərdikləri igidliklərə görə təltif olunan hərbi qulluqçularla görüşündə Ermənistan rəhbərlərinin yalan üzərində qurulan siyasətindən söhbət açaraq deyirdi: “Aprel döyüşlərində biz ermənilərin başına bir zərbə vurandan sonra dərhal may ayında görüş keçirildi. İyun ayında Rusiyada Zirvə görüşü keçirildi. Sarkisyan mənə söz vermişdi ki, ona iki həftə vaxt lazımdır. Mən söz verirəm ki, bunu həll edəcəyəm. Dedim yaxşı, çıxdı getdi. Ondən sonra orada ya özləri təşkil etmişdilər, ya da özü-özlüyündə belə bir hadisə baş vermişdir, polis bölməsini zəbt etmişdilər. Bunu bəhanə gətirərək imtina etdi. Yenə də bizi aldatdılar. Tək Sarkisyan yox, onların hamısı. 2018-ci ildə Naxçıvan əməliyyatı, yenə də onlara dərs verdik, yenə də göstərdik ki, axırı pis olacaq, məhv edəcəyik sizi. O da dərs olmadı. O da düşdü hakimiyyət dəyişikliyinə. Ermənistanla təzə hakimiyyət gəlmişdi. Ondən bir ay sonra biz Naxçıvanda sərhəddə uğurlu əməliyyat keçirərək önəmli strateji yerləri götürmüşdük və artıq Qarabağa gedən yola tam nəzarət edirdik. Müharibə dövründə, – indi bu, sirr deyil, – bildirdik ki, Dağlıq Qarabağa nə aparılır. İstənilən an o yolu kəsə bilərdik. Sadəcə olaraq, buna ehtiyac yox idi. O da dərs olmadı. Ondən sonra yeni hakimiyyət bizdən vaxt istədi. Dedi ki, vaxt verin biz burada daxili problemləri, köhnə xunta nümayəndələrinin problemlərini həll edək, biz həll edəcəyik. Bizi yenə də aldatdılar. Ondən bir il sonra Ermənistanın baş naziri Dağlıq Qarabağda demişdi ki, “Qarabağ Ermənistandır”. Bu, nə deməkdir? O deməkdir ki, danışıqlar qurtardı, mənasızdır. Bu, danışıqların sonu idi. Təxribat xarakterli digər addımlar, hərəkətlər, çıxışlar göstərirdi ki, Ermənistan torpaqları qaytarmaq istəmir. Azad edilmiş torpaqlarda gördüyümüz mənzərə, sizin dəf etdiyiniz o təmas xətləri, o müdafiə xətləri göstərir ki, bir qarış torpaq vermək istəmirdilər. Başımızı aldatmaq, öz himayədarlarına arxalanmaq, onlardan müftə silah almaq, siyasi dəstək almaq, onların ölkələrində yaşayan lobbicilərdən istifadə etmək və bizi bu vəziyyətdə əbədi saxlamaq-bu idi onların niyyəti”²⁸³.

²⁸³ <https://president.az/>

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi başlanandan yalan və böhtanlardan istifadə etməklə üstünlüyə nail olmağa can atan Ermənistan və onun havadarlarının Ermənistana məxsus təyyarələrin Türkiyəyə məxsus F-16 təyyarəsi tərəfindən vurulması barədə yalan xəbər 1933-1934-cü illərdə alman faşistlərinin özlərinin Versal Sülh müqaviləsi müddəalarına zidd olaraq silahlanmalarına bəraət qazandırmaq üçün yaydıqları yalan xəbəri xatırladırdı. Professor A.M.Pankratova həmin hadisələrlə bağlı yazırdı: “14 yanvar 1935-ci ildə “Berlin gündəliyi”nin müəllifi amerikalı jurnalist Şirer məmnunluqla “Gündəlik”də yazırdı: “Beləliklə! Ən azından Avropada gərgin vəziyyətin səbəblərindən biri aradan qalxır. Hitler dünyanın radioda dedi və təkrar etdi ki, Saar Fransa ilə mübahisənin davam etdiyi sonuncu ərazi idi (bir gün əvvəl Saar vilayətinin Almaniyaya birləşməsi ilə bağlı plebissitin nəticələri təsdiqlənmişdi-V.İ)”.

Lakin Hitlerin sülhsevər bəyannaməsi faktlarla ziddiyyət təşkil edirdi. Almaniya qızgın surətdə silahlanırdı. Almaniya Hərbi Nazirliyinin büdcəsinin dərc olunmamasına baxmayaraq, Almaniyanın hərbi ehtiyacları üçün ayırımların nəhəngliyi heç kəs üçün sır deyildi. Ölkədəki müdafiə zavodları tam gücü ilə işləyirdilər. Almaniyanın bütün əhalisi hərbi təlimlərə cəlb olunmuşdu.

Hələ 1934-cü ilin yayında Almaniyaya gələn amerikalı jurnalist Hamilton Fiş Armstrong belə qənaətə gəlmişdi ki, Almaniya “yenidən II Vilhelmin yoluna qədəm qoymuş və Avropada öz hökmranlığını müəyyən etməyə cəhd edir”. Armstrong “Foreign Affairs” jurnalındakı məqaləsində məlumat verirdi ki, almanlar tərəfindən demilitarizasiya zonalarında hərbi aerodromlar tikilir. London Almaniyada yeni, La-Manş qısa müddətdə keçməyə qadir olan bomba daşıyıcılarının kütləvi istehsalı ilə bağlı həqiqi məlumatlar əldə etmişdir²⁸⁴.

Qabaqcadan razılaşdırılmamış qaydada alman hərbi aviasiyası yaradılırdı. Versal Sülh müqaviləsinin bu pozuntusuna hər hansı bir bəhanə ilə bəraət qazandırılması üçün Göbbelsin Təbliğat Nazirliyi həyasız mistifikasiyaya (uydurma, yalan) əl atdı. 24 iyun 1933-cü ildə bütün alman qəzetlərinin birinci səhifələrində iri şriftlərlə sensasion məlumat çap olunmuşdu: “Berlin üzərində qırmızı epidemiya. Məlum olmayan tipli xarici təyyarələr. Onlar tanınmadan qayıda bildilər. Almaniya müdafiəsizdir. Sabah qaz buraxıla və ya yandırıcı bombalar atıla bilər”.

Dərhal aşağıdakı ətraflı məlumatlar verildi:

“Berlin, 23 iyun 1933-cü il. Bu gün gündüz Almaniyada məlum olmayan xarici təyyarələr Berlin üzərində görünmüş və hökumət müəssisələri və paytaxtın şərq kvartalları üzərində alman hökumətini hər cür söyüb-biabır edən vərəqələr yaymışlar. Hava polisi dərhal məlumatlandırılmışdır. Lakin onun özünün maşınları yoxdur, aerodromlarda olan idman təyyarələri isə xarici təyyarələrlə sürətdə bərabərləşə bilməzdilər. Ona görə sonuncular tanınmadan aradan çıxıb bilmişlər”.

²⁸⁴ История дипломатии. Том третий. Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919-1939 гг). Москва-Ленинград-1945, с. 520

“Əgər onun yuvasına hücum varsa, hər bir quş özünü müdafiə etməyə borcudur. Yalnız Almaniya tezliklə dağıdılmaya məruz qoyula biləcək yuvasını köməksiz müşahidə etmək məcburiyyətindədir. Almaniyanın qanadları qırılmış, onun iti dırnaqları kəsilmişdir”.

Məlumat “havada Almaniyanın müdafiəsiz vəziyyətinə son qoyulması üçün” dərhal tədbirlər görülməsi barədə tələblə bitirdi.

Yuxarıda qeyd olunan məlumatla bağlı Berlindəki bütün xarici ölkələrin nümayəndələri ətraflı araşdırmalar apardılar. Məlum oldu ki, Almaniya üzərində heç bir xarici təyyarə müşahidə olunmamışdır: heç kəs bu təyyarələri, guya Berlin üzərində səpələnmiş bu vərəqələri görməmişdir; Berlindən kənarda da heç bir qeyri-müəyyən təyyarə müşayiət olunmamışdı.

Bununla belə, Göbbelsin təbliğat maşınını qorxuya salan sirli hava maşınlarının “hücumundan” sonra Almaniya Hitler hərbi hava donanmasının əsas olan “polis təyyarələri” adlandırılan təyyarələrin istehsalına başladı. Hitler Almaniyasında hərbi aviasiyanın əsas təşkilatçısı Görinq oldu. Hitler hakimiyyətə gələndən sonra yeni kabinetin birinci iclasında Görinq “uçuş idmanına yardım və bütün sınılanmış hərbi təyyarəçilərin praktiki hava uçuşlarına qayıtmasını” tələb etdi.

“Angriff” qəzeti Görinqin hava donanması haqqında nitqi ilə bağlı şərh vermişdi: “Ya bütün dövlətlər tərk-silah olub özlərinin hərbi təyyarələrini məhv etməli, ya da Almaniya özünün hərbi donanmasını yaratmağa başlamalıdır”²⁸⁵.

Qeyd olunanlar təcavüzkarların öz pis əməllərini, qara niyyətlərini həyata keçirmək üçün müxtəlif yalan və böhtanlara əl atmalarını təsdiq edir. Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyinin əməlləri ilə alman faşistlərinin hərəkətləri arasında bir çox sahələrdə oxşarlıqlar, paralellər göz qabağındadır.

Jurnalistin “Siz deyirsiniz ki, Türkiyə sizə dəstək göstərir, lakin bu dəstəyin münaqişənin daha da pisləşməsinə gətirib çıxaracağını deyən fransızlara sözlünüz nədir?” – sualını cavablandıraraq İlham Əliyev bildirdi: “Mən bununla razı deyiləm. Dediym kimi, Türkiyə regionda və xüsusilə, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı vəziyyətdə sabitləşdirici rol oynayır. Hər bir ölkənin tərəfdaşı və ya müttəfiqi ola bilər. Azərbaycan və Azərbaycan xalqı Türkiyə kimi tərəfdaşa, müttəfiqə və qardaş ölkəyə malik olmaqdan çox xoşbəxtdir. Biz Ermənistanın Fransanı özünə müttəfiq hesab etməsinə etiraz bildirmirik və Fransa hazırda Ermənistana ən çox dəstək göstərən ölkədir. Eyni zamanda, biz görürük ki, müttəfiqlərin seçilməsi ölkələrin özündən asılıdır. Məsələn, Fransanın xarici işlər naziri Rusiyanın Ermənistana pulsuz silah verərək onu dəstəkləməsindən narahat deyil və o, bunun münaqişəni beynəlxalq bir münaqişəyə çevirəcəyini düşünmür. Lakin Türkiyə legitim, siyasi dəstəyini ifadə etdikdə bu, narahatçılıq yaradır. Səmimi desəm, bir NATO ölkəsinin digər NATO ölkəsinə qarşı belə hərəkət etməsini başa düşə bilmirəm. NATO-ya üzv ölkələr müttəfiq olmalıdırlar, lakin biz bunu görmürük”.

²⁸⁵ История дипломатии. Том третий. Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919-1939 гг). Москва-Ленинград-1945, с. 521

Fransanın dövlətçilik təcrübəsi təcavüzkar, işğalçı müharibələr ilə yanaşı, azadlıq uğrunda mübarizə ilə də zəngindir. Fransanın mənafeyi naminə başqa dövlət və xalqların qurban verilməsi də Fransa üçün istisna təşkil etmir və Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsində Fransa dövlətinin mövqeyi beynəlxalq sənədlərdə ifadəsini tapan vasitəçilik mövqeyindən daha çox, özünün maraqlarını ifadə edən bir mövqe olmuşdur. Dediklərimizin təsdiqi üçün bəzi tarixi faktlara müraciət edək. Professor İ.İ.Mints Versal Sülh müqaviləsi bağlanan zaman fransızların öz mənafeyi üçün digər dövlətlərin mənafehlərini nəzərə almaması ilə bağlı yazırdı: “Klemenso (Fransanın xarici işlər naziri-V.İ.) Reyn üzrə strateji sərhəd və Reynin sol sahilində alman əyalətlərində, ən azından Millətlər Cəmiyyətinin protektoratlığında olan müstəqil dövlət tələb edirdi. Fransız imperialistləri Lotaringiya filizlərinin rus kömürü ilə birləşdirilməsi planları ilə çıxış edirdilər. Marşal Foş Polşa üçün bolşevizmin təhlükəsindən danışdı. O, Poznan və Dansinqi verməklə “Böyük Polşa” yaradılmasını təklif edirdi. Fransızları bu zaman Polşanın mənafeyi qətiyyənlə maraqlandırmırdı. Onlar heç Polşanın maraqlarını müdafiə etmək niyyətində də deyildilər. Fransız imperialistləri Almaniya və Sovet Rusiyasına qarşı dura biləcək qüvvə maraqlandırır. Müzakirələrin qızğın vaxtında Klemenso birbaşa bildirdi: “Polşa dövlətinin yaradılması haqqında məsələ qalxdığı vaxt təkcə tarixin böyük cinayətlərindən birinin nizamlanması deyil, həm də Almaniya ilə Rusiya arasında maneənin yaradılması nəzərdə tutulurdu...”.

Vilson bunu başa düşürdü, bunun üçün onun tarixçi Bekerin kitabını səhifələmək kifayət idi. Lakin Fransa nümunəsində Polşa dövlətinin yaradılması Avropada Fransanın gücləndirilməsi demək olardı. Nə Amerika, nə İngiltərə bununla razı idilər. Lloyd Corc (Böyük Britaniyanın xarici işlər naziri-V.İ.) deyirdi: “Yeni Elzas – Lotaringiya yaratmaq lazım deyildir”. Klemenso öz dediyində ısrar edərək konfransı tərk edəcəyi ilə hədə-qorxu gəlirdi.

Lakin özünün tələblərini müdafiə edərkən Klemenso səhvə yol verdi. Öz proqramına bəraət qazandırarkən o, iddia etdi ki, bunu Fransanın təhlükəsizliyi tələb edir. Reyn boyu sərhəddən imtina edən Lloyd Corc və Vilson ona Fransa sərhədlərinin təminatını təklif etdilər və bildirdilər ki, Almaniya tərəfindən ona hücum olunan vaxt öz yardımlarını göstərəcəklər... Klemenso öz qüsurlu düzəltməyə cəhd etsə də, buna nail ola bilmədi”²⁸⁶.

9 fevral 1934-cü ildən Fransada hökumətə qocaman prezident Dumerq rəhbərlik etməyə başladı. Hökumətdə faşizmə qarşı yeganə və ardıcıl fəal xarici işlər naziri Bartu idi. Professor A.M.Pankratova yazır: “Bartu hesab edirdi ki, Fransa Avropada ən güclü dövlət olmalıdır. Bartunun fikrincə, alman təhlükəsi qarşısında Fransanın müdafiəsi Polşa, Çexoslovakiya, Rumıniya və Yuqoslaviya ilə bağlanmış ittifaq sisteminə əsaslanmalı idi. Bartu fransız-ingilis əməkdaşlığını da qorumağa çalışırdı. Lakin müstəqil milli siyasətin inamlı tərəfdarı olmaqla o, bu

²⁸⁶ История дипломатии. Том третий. Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919-1939 гг). Москва-Ленинград-1945, с. 34-36

əməkdaşlıqda Klemensonun ifadəsi ilə deyilsə, Fransanın at, İngiltərənin isə atlı rolunda çıxış etməsindən ehtiyatlanırdı”²⁸⁷.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsində Ermənistanın alovlu tərəfdarı kimi çıxış edən Fransa dövləti Ermənistanın münaqişə ilə bağlı yalanlarına inanır və özləri də bu yalanların iştirakçısı kimi çıxış edirdilər. Bu, Fransanın hazırkı rəhbərlərinin Avropa dövlətlərində uzun müddət istifadə olunan diplomatik gedişlərdən xəbərdar olmaması idimi, ya da hər şeyə rəğmən, onların hazırkı dövrdə həyata keçirdikləri siyasətmi bunu tələb edirdi, bunu deməkdə tərəddüd edirik. Lakin diplomatiya tarixinə nəzər salanda, Fransanın özünün bir vaxtlar bu cür yalanların qurbanına çevrilməsini görmək olur. Tarixin dərslərindən nəticə çıxarmaq isə bəzən unudulur.

Diplomatiya tarixinə dair sənədlərin öyrənilməsi, həmçinin beynəlxalq həyatda baş verən faktların müşahidəsi və analizi belə bir nəticəyə gətirib çıxarır ki, beynəlxalq münaqişələrdən əvvəl və ya onlardan sonra, hətta beynəlxalq münaqişələr davam etdiyi dövrdə belə, diplomatik mübarizə müxtəlif üsullarla dövrüyyəyə buraxılır, onlardan bəzən ayrı-ayrılıqda, bəzən kombinə edilmiş şəkildə istifadə olunur. Hələ XIX əsrdə F.Engels deyirdi ki, siyasi mübarizələrin hər b sənətini öyrənmək vaxtı gəlib çatmışdır: bunsuz onların bəşəriyyətin yaxşı gələcəyi uğrunda mübarizəsi mümkün deyildir. Avropa diplomatiyası iki məqsədə nail olmaq üçün müxtəlif üsullardan istifadə edirdi. Bu məqsədlərdən biri özlərinin əsl planlarını maskalamaq və əslində olmayanı, niyyət ediləni simulyasiya etmək.

Diplomatiya sənətinin qədim ustalarından biri, XVII əsrin birinci yarısında İsveç krallığının kansleri olan Aksel Oksensernə aid edilən deyimə görə, həqiqi diplomat öz xidmətində həmişə iki kənizi - simulyasiya və disimulyasiyanı hazır vəziyyətdə saxlamalıdır. Onlar olmayanı simulyasiya, həqiqətdə olanı isə disimulyasiya etməli idi. Buna əsas qazandırmaq üçün isə o, məşhur latın ifadəsinə istinad edir: “*Simulantur quae non sunt, quae sunt vero dissimulantur*”. Avropa diplomatları lazım olduqca hər iki “kəniz”in xidmətindən istifadə edirdilər: onlar mövcud olmayanı iddia edir, mövcud olanı isə gizlədir və bununla da həm simulyasiyanı, həm də disimulyasiyanı təcrübədən keçirirdilər.

Akademik Y.V.Tarle qeyd edir ki, diplomatik maskirovkada tez-tez istifadə olunan, demək olar ki, heç bir təcavüzkarın yan keçmədiyi üsul müharibəni “özünümüdafiə” məqsədilə aparmasıdır²⁸⁸.

Ermənistan da həmişə bu amildən istifadə etməklə dünya ictimaiyyətini aldadırdı. Əslində, bu cür sadə yalanla ona aldanmaq istəyənləri aldatmaq olardı. Çünki Ermənistanın işğal etdiyi və otuz il müddətində işğal altında saxladığı ərazilər Azərbaycana məxsus torpaqlar idi. Həmin torpaqlarda müharibənin aparılması Ermənistan üçün “özünümüdafiə” baxımından heç bir əhəmiyyət kəsb edə bilməzdi.

²⁸⁷ История дипломатии. Том третий. Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919-1939 гг). Москва-Ленинград-1945, с. 498

²⁸⁸ Yənə orada, s. 701-702

II Fridrix ağıllı və abırsız alman diplomati olmaqla, alman siyasəti üçün xarakterik bir xüsusiyyətə malik idi. Sonradan o qədər də ağıllı olmayan II Vilhelm də bu xüsusiyyətlə fərqlənməyə başladı. Bu cəhət Hitler diplomatiya təcrübəsində özünü daha eybəcər ölçüdə nümayiş etdirdi. Bu, xarici siyasətin məqsəd və vasitələrinə olan baxışın hansısa nəzəri əsaslandırılmasına olan cəhd idi. Fridrix ağıllı və incə siyasətə malik olduğuna görə öz baxışlarını ucadan elan etməz, niyyətlərini kənar nəzərlərdən uzaq tutardı. Fridrixin ölümündən sonra məlum oldu ki, o, öz yazılarından birini “Anti-Makiavelli” adlandırsa da, florensiyalı mütəfəkkirin prinsiplərinin ardıcılardan olmuşdur. “Nə vaxt sizin bir ölkədən xoşunuz gəlsə və sizin buna vəsait və imkanınız varsa, onu öz qoşunlarınızla ələ keçirin. Onu ələ keçirdikdən sonra siz həmən həmin torpaqlara mübahisəsiz hüquqlarınızın olduğunu sübut edən hüquqşünas və tarixçi tapacaqsınız”. Fridrix bu fikirləri tamamilə bəyənir və həyata keçirirdi, o, eyni zamanda onları Prussiyanın sonrakı hökmdarları üçün aksiomaya çevirdi. I Vilhelm deyirdi: “Həqiqi Qoqentsollern (şvab mənşəli alman sülaləsi-V.İ.) ələ keçirdiyini heç vaxt əlindən buraxmır”. Sonralar bu tezis 1938-ci ildən etibarən yad ərazilər sisteməlik olaraq ələ keçirilərkən alman faşistləri, xüsusən Göbbels və Ditrix tərəfindən daha kobud və həyasızcasına dəfələrlə təkrarlanmışdı²⁸⁹.

Əslində, bu xüsusiyyət ermənilərdə özünü bürüzə verən əsas cəhətlərdəndir. Bir vaxtlar Azərbaycan torpaqlarına qonaq kimi köçürülmələrinə baxmayaraq, onlar özlərini təkcə yaşadıqları torpaqların deyil, Birinci Qarabağ Müharibəsi zamanı zəbt etdikləri torpaqların da sahibi kimi təqdim edirdilər.

Başqa bir misal – 1934-cü ilin ortalarından Almaniyaya siyasətində yalan əsasında Fransaya qarşı münasibətin dəyişdirilməsinin nümayiş etdirilməsi ilə Fransa sənayesindən Almaniyanın silahlanması üçün istifadə edilməsi idi. Alman faşistlərinin təbliğatına – Almaniyanın silahlanmasının guya Sovet İttifaqına qarşı olmasına inanan Fransa ən yaxşı silahları ilə Almaniyanı təchiz etməyə başladı. Fransız şirkətlərinin əksəriyyəti almanların sifarişlərini yerinə yetirirdi. A.Ribbentrop konfidensial söhbətlərdə, Hitler isə açıq olaraq bəyan edirdi ki, artıq “Elzas-Lotaringiya məsələsi mövcud deyildir”. Bu dövrdə Fransa-Sovet münasibətləri, onlar arasında bağlanmış paktın müddəaları demək olar ki, ləğv edildi, Avstriya zəbt olundu, onun ardınca isə Çexoslovakiya Almaniya verildi. “Biz həqiqi və yeganə düşmənimizin bütün arzularını itaətkarlıqla icra etdiyimiz, Şərqdə bizə kömək edə biləcək, düşmənin bizə qarşı hücumuna mane ola biləcək hər şeyi öz əllərimizlə dağıtdığımız vaxt gözlərimiz harada idi!”. 1940-cı ilin sonunda Fransanın darmadağın edilməsindən sonra Londonda sığınacaq tapan “Petit Parisien”nin əməkdaşı Bua ingilis qəzetlərinin birində məyusluğunu bu cür ifadə edirdi.

Lakin hitlerçilərə əvvəlcə bir maneəni aradan götürmək lazım idi. Fransanın xarici işlər naziri Lui Bartu həyəcan təbili çalmaqla davam edirdi. Avropada onun sözlərini təkrarlayırdılar: “Bizim düşmənimiz Moskvada deyil, Berlindədir”. Lakin

²⁸⁹ История дипломатии. Том третий. Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919-1939 гг). Москва-Ленинград-1945, с. 703

onun səsinə vaxtında səs vermədilər və o, həqiqi çağırışlarının qurbanına çevrilərək qətlə yetirildi²⁹⁰.

Müxbirin “Siz bütün Dağlıq Qarabağı, mübahisə predmeti olan bütün torpaqları geri götürmək niyyətindəsiniz?” – sualı onun münaqişənin mahiyyəti ilə yaxından tanış olmamasına dəlalət edirdi. Ona görə də İlham Əliyev həmin suala cavab verərkən həm aparıcıya, həm verilisə tamaşa edəcək auditoriya üçün bir daha izah etdi ki, əslində Azərbaycan özünə məxsus olan, lakin Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş torpaqları azad etmək niyyətindədir. Həmin torpaqların bir hissəsini isə əhalisinin sayı 700 minə çatan və Ermənistanın işğalı altında olan yeddi Azərbaycan rayonu təşkil edir. Torpaqlar azad olunduqdan sonra Dağlıq Qarabağ ərazisində yaşayan ermənilərin Azərbaycan vətəndaşı kimi azərbaycanlılarla birlikdə yaşaması heç bir problem doğurmayacaqdır.

Ermənilər XIX əsrdə Rus-İran müharibələrindən sonra Rusiya imperiyası tərəfindən regionun dini tərkibini dəyişdirmək məqsədilə Dağlıq Qarabağa köçürülsə də, azərbaycanlılar heç vaxt onların həmin ərazilərdə yaşamalarına etiraz etməmişlər. Əksinə, 90-cı illərdə Ermənistanın həyata keçirdiyi etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində Dağlıq Qarabağın ümumi əhalisinin 25 faizini təşkil edən azərbaycanlı əhali etnik təmizləməyə məruz qalmışdır.

İlham Əliyev, həmçinin, ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrlərinin fəaliyyəti nəticəsində münaqişənin öz həllini tapmamasını, atəşkəsin əldə olunması üçün Ermənistanın öz qoşunlarını Azərbaycan ərazilərindən çıxarmasının zəruriliyini, Azərbaycanın mülki əhaliyə qarşı silah tətbiq etmədiyini, həmçinin Azərbaycan tərəfindən kaset silahlarından istifadə olunmadığını, Ermənistanın isə “Smerç”, “Elbrus”, “Toçka U”, ballistik raketlərdən istifadə edərək Gəncə, Goranboy, Naftalan, Yevlax və digər şəhərləri atəş altında saxladığını qeyd etdi.

Jurnalistin “Siz Moskvanın sülh danışıqları üçün müraciətini səciyyələndirməyə hazırsınızmı?” sualına cavab olaraq İlham Əliyev bildirdi: “Biz sülh danışıqlarının tərəfdarıyıq... Əgər Ermənistanın baş naziri uçduğu göylərdən yerə qayıtsa, biz danışıqlara hazırıq”. Bəli, Azərbaycan həmişə münaqişəni sülh yolu ilə həll etməyə hazır idi. Lakin sülhə nail olmaq üçün hər iki tərəf səy göstərməlidir. Alan Akselrod yazır: “Heç şübhə yoxdur ki, Sezar soyqırımıyla sərhədlənən ən böyük qəddarlığa qadir idi. Lakin özünün dəfələrlə bildirdiyi kimi, “problemləri qılıncla deyil, siyasətin köməyi ilə” həll etməyə üstünlük verirdi. Bu prinsipi rəhbər tutan Sezar qalliyalılar üzərində qələbə çalmaqdan daha çox, onlarla səmərəli sülh müqavilələri bağlamışdı”²⁹¹.

İlham Əliyev də təmsil etdiyi xalqın, dövlətin mənafeyinə zərər gətirməyən sülhə həmişə hazır idi.

²⁹⁰ История дипломатии. Том третий. Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919-1939 гг). Москва-Ленинград-1945, с. 718-719

²⁹¹ Alan Akselrod. Yuli Sezar Ceo (Liderlik dərsləri). Bakı-2016, s. 67

XIII FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN “SKY NEWS” TELEVİZİYA KANALINA MÜSAHİBƏSİ

9 oktyabr 2020-ci il

**“Biz əbədi olaraq düşmənçilik şəraitində yaşaya bilmərik.
Bu, dayandırılmalıdır. Lakin tarixi həqiqət və
beynəlxalq hüquq əsasında dayandırılmalıdır”.**

“Sky News” televiziya kanalının jurnalistinin sualları ilə əlaqədar İlham Əliyev Azərbaycan dövlətinin həmişə münaqişənin danışıqlar yolu ilə həll edilməsinin tərəfdarı olmasına baxmayaraq, 28 il müddətində Ermənistanın müxtəlif bəhanələrlə danışıqlar prosesini uzadaraq status-kvonun dəyişilməz saxlanılmasına nail olduğunu qeyd etdi. Əmin olduğunu bildirdi ki, silahlı münaqişə başlandıqdan sonra qarşılaşdıqları vəziyyət Ermənistanın daha məntiqli olacağına və danışıqlar prosesinə məsuliyyətlə yanaşacağına ümid yaradır.

Ermənistanın Azərbaycanın işğal etdiyi yeddi rayonunun ərazilərini təhlükəsizlik zonası kimi dəyərləndirməsi heç bir hüquqi əsasla malik deyildir. Azərbaycanın ərazi bütövlüyü dünya birliyi tərəfindən tanınır, ona görə də ərazi bütövlüyü təmin edilməlidir.

Azərbaycanın Dağlıq Qarabağın müstəqilliyini tanıması heç vaxt mümkün deyildir. Çünki bu ərazilər Azərbaycanın tərkib hissəsidir. Hər hansı bir ölkədə milli azlığın olması separatizmə əsas vermir. Ermənistanın işğal olunmuş ərazilərdəki yaşayış məntəqələrini dağıtması həmin ərazilər azad edilərkən daha aydın görünür və Ermənistanın simasını nümayiş etdirir.

Azərbaycanın mülki əhaliyə qarşı müharibə aparmaması İlham Əliyevin bəyanatlarında ifadəsini tapmaqla yanaşı, Azərbaycanın döyüş meydanlarında tətbiq etdiyi silahların seçimli xarakterində də özünü göstərirdi. Pilotsuz uçuş aparatları düşmənin hərbi obyektlərini axtarır tapmaq və onlara dəqiq zərbələr endirməklə ermənilərin tətbiq etdikləri silahlardan fərqlənirdi. Bundan əlavə, beynəlxalq humanitar hüquq əvvəllər mülki obyekt olan tikililərdə hərbiçilərin, hərbi texnikanın yerləşdirildiyi, həmin məkanlardan hərbi obyekt kimi istifadə olunduğu hallarda zəruri hərbi üstünlük əldə edilməsi üçün onların hədəfə alınmasına və onlara hücum edilməsinə yol verir. Bu zaman əldə edilən hərbi üstünlüklə müqayisədə az sayda mülki şəxslərin də zərər çəkməsi yolverilən hesab olunur. Digər tərəfdən, ermənilərin yaşadıkları məntəqələrdə mülki obyektlərin dağıdılması təxribat xarakteri də daşıya bilərdi. Odur ki, jurnalist tərəfindən qeyd olunan faktların yoxlanılması zəruriliyi meydana çıxırdı.

Jurnalistin “Fransızlar və ruslar deyirlər onlarda kəşfiyyat məlumatı var ki, Sizin cəbhə xəttində suriyalı muhdullardan istifadə olunur. Siz bunu qəti şəkildə inkar edirsiniz?” sualı ilə əlaqədar İlham Əliyev bildirdi: “Bizim muhdullara ehtiyacımız yoxdur. Bizim yaxşı hazırlanmış, yaxşı təlim keçmiş yüz min döyüşçümüz var. Bizim müasir avadanlığımız var. Bizim öz torpağımızı azad etmək üçün bütün lazımi hərbi komponentlərimiz var. Bizim etdiyimiz məhz budur. Bu, feyk xəbərdir”.

İlham Əliyev bilirdi ki, heç bir muhdlu Azərbaycanda vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə edilib yetişdirilmiş əsgər kimi Vətənin azadlığı uğrunda mübarizə apara bilməz. Qələbə üçün bilik, bacarıq, cəsarət lazım olduğu qədər, bəlkə də ondan daha çox vətənpərvərlik ruhu, mənəvi hazırlıq önəm kəsb edir. Azərbaycan əsgəri uzun illər Vətən torpaqlarının azad edilməsi arzusu ilə tərbiyə olunmuş və döyüşlərə hazırlaşmışdı. Onun mənəvi üstünlüyünü, döyüşə psixoloji hazırlığını heç bir muhdlu əvəz edə bilməzdi.

Hələ Fukidid Peloponnes müharibəsinə həsr etdiyi “Tarix” kitabında muhdullarla bağlı fikirlərini ifadə edərkən, onların məvacib müqabilində müharibədə iştirak etməsi ucbatından fəaliyyətlərinin səmərəsizliyinə səbəb olmasını nəzərə çatdıraraq peloponneslilərin adından deyirdi: “Müharibə başlanan kimi bizim muhdullardan biri də bir neçə günlük yüksək məvacibə görə vətəninə darda qoyub, qələbəyə zəif ümidlə bizim tərəfimizdə vuruşmayacaqdır”²⁹².

Fukidid korinflilərin adından muhdullara münasibəti bu cür ifadə edirdi: “... biz daha yüksək məbləğə düşmənin muhdlu dənizçilərini özümüzə cəlb edə bilərik. Axı, afinalıların qoşununda öz vətəndaşlarından daha çox muhdullar xidmət edir. Bizim qoşun isə buna məruz qalmayıb, onun gücü pulda deyil, adamlardadır. Bütün ehtimallara görə bizim dənizdə ilk qələbəmizdən dərhal sonra afinalılar təslim olacaqlar. Əgər hər halda onlar sərt müqavimət göstərsələr, onda biz tədricən dəniz işində daha təkmilləşib bu sənətdə onlarla bərabərləşəcək, igidliyimizə görə onları ötəcəyik, çünki bizim şərafətimiz – anadangəlmədir və onlar buna yiyələne bilməzlər, biz isə onların yüksək hərbi sənətini çalışmaqla mənimsəyə bilərik”²⁹³.

N.Makiavelli qoşun növlərindən və muhdlu əsgərlərdən bəhs edərkən yazır: “...Hökmdar öz hakimiyyətini möhkəm əsaslar üzərində qurmalıdır, əks halda, o, süqut edəcək. Hər bir dövlətdə isə, hakimiyyətin əsasını yaxşı qanunlar və yaxşı qoşun təşkil edir. Amma yaxşı qoşun olmayan yerdə yaxşı qanunlar da mövcud deyil və əksinə, yaxşı qoşunu olan yerin qanunları da yaxşıdır...”

Ondan başlamaq lazımdır ki, qoşun hökmdarın dövlətini qoruyur, xüsusi, müttəfiq, muhdla tutulmuş və ya qarışıq olur. Muhdla tutulmuş və müttəfiq qoşunlar fayda vermir, həm də təhlükəlidir. Muhdla tutulmuş qoşuna arxalanan hakimiyyət isə heç vaxt nə güclü olur, nə də uzunmüddətli, çünki muhdlu əsgərlər şöhrət düşküni, pozğun, dava-dalaşa meyilli, dostlarına münasibətdə təkəbbürlü, düşmən qabağında isə qorxaq, məkrli və pis olurlar; qəti hücum nə qədər gecikirsə, onların da məğlubiyyətinin vaxtı bir o qədər yubanır; müharibə vaxtı düşmən necə qarət

²⁹² Фукидид. История. Санкт-Петербург-2018, с. 94

²⁹³ Yəni orada, s. 77

edirsə, əmin-amanlıq dövründə də onlar elə edir. Bunu onunla izah etmək olar ki, onları döyüş meydanında saxlayan nə coşqunluqdur, nə başqa bir meyil, yalnız kiçik məvacibdir, bu məvacib isə kifayət etmir ki, onlar öz həyatlarını kiminsə yolunda fəda etsinlər. Əmin-amanlıq dövründə kiməsə xidmət etmək onların xoşuna gəlir, ancaq müharibə başlar-başlamaz arxa çevirib qaçırlar.

Zatən aydın olan bir şeyə dəlillər gətirmək lazımdır?! İtaliyanın süqutunun səbəbi uzun illər boyu muzdlu əsgərlərdən istifadə etməkdə deyil, bəs nədədir? Kimə görə də muzdlu əsgərlərin fəaliyyəti uğurlu olub və onlar dəfələrlə bir-birinin qarşısında öz qoçaqlıqları ilə öyünüblər, lakin o vaxt ki, düşmən ölkəyə soxuldu, işdə onların kimliyi bizə məlum oldu... onlar İtaliyanı şərəfsizliyə və köləliyə sürüklədilər”²⁹⁴.

Münaqişə zamanı Azərbaycan tərəfində muzdluların iştirakı ilə bağlı ermənilərin uydurduqları yalanı dəstəkləyən fransızlar özlərinin tarixinə nəzər salsaydılar, muzdluların döyüşçü kimi heç də faydalı olmadığını xatırlaya bilərdilər: “XVI əsrdə ispan və fransız mütləq monarxiyası Avropada hökmranlıq üçün mübarizəyə qalxdı. Onların rəqabəti İtaliyada özünü daha bariz nümayiş etdirdi. İtaliya ərazilərinin bölünməsi uğrunda mübarizə daha kəskin xarakter aldı. Bu mübarizədə Roma papası, Venesiya, İsveçrə, İngiltərə və Türkiyə də iştirak edirdi.

Uzun müddət davam edən mübarizə kral VIII Karlın komandanlığı ilə fransız qoşunlarının İtaliyaya yürüşü ilə başladı. Bu yürüş siyasi cəhətdən kifayət qədər yaxşı hazırlanmışdı. Belə ki, Fransada artıq kral hakimiyyəti möhkəmlənmiş, vahid strateji rəhbərlik mövcud idi. Fransa muzdlu qoşunları İtaliyada qələbə yürüşünə çıxsalar da, əldə etdikləri müvəffəqiyyətləri əllərində saxlaya bilməyərək məğlubiyyətə uğradılar.

İtaliya döyüşlərinin ikinci dövrü 1509-cu ildə başladı, fransızlar Milanı ələ keçirənlər də, yenə də rəqiblərinin mütləq üstünlüyü qarşısında geri çəkilməli oldular.

1521-ci ildə İtaliya yenə də hərbi əməliyyatların baş teatrına çevrildi. İspaniya kralı, eyni zamanda Almaniya imperatoru olan V Karl Fransa kralı I Fransisk ilə qarşı-qarşıya durdu. 1524-cü ildə fransızlar Paviyanı mühasirəyə aldılar. Bu zaman Fransa qoşunlarının əsas qüvvəsini 8000 nəfərdən ibarət İsveçrə piyadaları təşkil edirdi. Bundan əlavə, fransızlar 5000 nəfərlik alman muzdlularından ibarət “qara banda” adlanan dəstəyə malik idilər. Ümumiyyətlə, fransızlar 20 000 piyada və 53 topa malik idilər. Artilleriya və süvari qoşunlarında üstünlük fransızların tərəfində idi. Fransızlar müvəffəqiyyətlərində daha çox rəqib tərəfdə döyüşən muzdluların uzun müddət əməkhaqlarını ala bilmədiklərinə ümid edirdilər. Lakin 1525-ci ilin 24 fevralına keçən gecə ispanların hücumu ilə başlanan döyüşdə fransızlar məğlubiyyətə uğradılar. “Qara banda” ispan qoşunları tərəfindən darmadağın edildi. Fransız qoşunlarının geriye yolu bağlandığından kral I Fransisk əsir alındı. Fransızların məğlubiyyətinin əsas səbəblərindən biri kimi “qara banda”nın döyüşdə özünü doğrultmaması idi. Burada XVI əsrdə

²⁹⁴ Никколо Макиавелли. Государь. История Флоренции. Москва-2018, с. 66-70

muzdlu qoşunların etibarsızlığı özünü aydın göstərirdi: könüllülər qısa müddətə yığılmışdı, onların döyüş qabiliyyəti əməkhaqlarının vaxtında verilməsindən çox asılı idi. Bəzən komandanlıq onları dilə tutmalı olur, bəzən də özünün qərarlarını onların əhvali-ruhiyyəsinə uyğunlaşdırmalı olurdu”²⁹⁵.

Muzdlularla bağlı hər b tarixində xatırlanan hadisələrdən biri b.e.ə. 401-ci ilə aiddir. O zaman təxminən 13 000 nəfərdən ibarət yunan muzdlu qoşunu İran şahzadəsi Kirin böyük qardaşı şah II Artakserksi taxtdan devirmək məqsədilə topladığı böyük ordu ilə birləşmişdi. Kunaks ətrafında həlledici döyüşdə Kir həlak oldu. Artakserksin süvarilərinin başçısı və strateqi Tissafərn hiylə ilə yunan qoşunlarının başçısını aradan götürüb rəislərini öldürdü. Lakin muzdlular görünməmiş mərdlik nümayiş etdirərək silahı yerə qoymaqdan imtina etdilər... Bir çox ölümcül təhlükədən və məhrumiyyətlərdən sonra ellinlər geri qayıtmağa müvəffəq oldular.

Kirin muzdlularının yürüşünə özlərinin müasirlərinin marağı onlar barəsində bir sıra əsərlərin yazılmasında ifadəsini tapır. Onlardan bir zamanlar Sokratın tələbəsi olmuş tarixçi və filosof Ksenofontun “Anabasis”i bizim dövrə kimi gəlib çatmışdır.

İran şahı II Daranın oğlu olan Kiçik Kir Lidiya, Böyük Frigiya və Kappadokiyanın satrapı olmaqla, həm də Əhəmənilərin taxtına mümkün namizədlərdən idi. O, b.e.ə. 401-ci ildə böyük qardaşı Artakserksin sahibi olduğu taxtı ələ keçirmək qərarına gəldi.

Müəyyən anda Kir fəaliyyətə başlamağa qərar verdi. Spartanın köməyi ilə o, özünün yüz minlik ordusuna spartalı strateq Klearkın başçılığı ilə 13 000 yunan muzdlunu əlavə etməyə nail olaraq böyük qardaşı II Artakserksin 400 000 qoşununa qarşı döyüşə başladı.

Spartalılar Kiri dəstəkləyirdilər. Rəqiblər Babilistanın şimalında Kunaks ətrafında həlledici döyüşə daxil oldular. Kir özü 600 nəfərlik cəngüdənlərinin əhatəsində qəhrəmanlıqla vuruşurdu. Lakin qəflətən Kir əlbəyaxa döyüşdə öldürüldü. Bu cür qorxunc xəbər Kirin Orta Asiyada topladığı əsgərlərinin qaçması və bir hissəsinin düşmən tərəfə keçməsi ilə nəticələndi. Kirin yaxınları, dostları onun meyitini çıxarmaq üçün ölənə qədər mübarizə apardılar. Farslar Kirin meyitini ələ keçirdilər.

Bu zaman Kirin ölümündən xəbərsiz olan yunan muzdluları döyüşü davam etdirirdilər. Tissafərn hiyləgərliklə Sparta qoşunlarının rəhbərlərini danışıqlara dəvət edərək onları qətlə yetirdi. Yunan muzdlularının qoşunu başçısız qalsa da, təbə olmayıb özlərinə yeni rəhbər kimi Ksenofontu seçdilər.

Döyüşə həsr olunmuş “Anabasis”də yunanlarda azadlığın olması, farslarda isə bunun olmamasının əlaməti kimi xüsusi məqam qeyd olunurdu ki, farslar qoşun rəhbərini itirdikdən sonra düşmən tərəfə keçdikləri halda, yunanlar düşmən tərəfə keçməyib özlərinə yeni rəhbər seçdilər. Ksenofont uzun məşəqqətlərdən keçərək muzdlu qoşunun bir hissəsini Ellinə qaytara bilmişdi²⁹⁶.

²⁹⁵ 100 великих военных тайн. Автор-составитель-Курушин М.Ю. Москва-2018, с. 117-120

²⁹⁶ Yənə orada, s. 28-31

Bu hadisədə muzdluların igidlikləri qeyd olunsa da, bu igidlik onları muzdlu kimi toplamış qoşun rəhbəri Kirə münasibətdə deyil, özlərinin salamat qalmalarının təmin olunması üçün nümayiş etdirilmişdi. Burada muzdluların igidliyindən daha çox Spartada döyüşçülərin hazırlanmasına önəm verilməlidir.

İlham Əliyev Ermənistan qoşunlarının Azərbaycanın işğal altında olan torpaqlarından çıxarıldıqdan sonra bölgədə sülhməramlıların yerləşdirilməsinin mümkünlüyünü inkar etməyərək, lakin həmin məsələ ilə bağlı tərəflər arasında hələ ki, müzakirələrin aparılmadığını bildirdi.

Jurnalistin “əgər danışıqlar əvvəllər heç vaxt uğurlu olmayıbsa, nəyə görə silahlar indi işə düşüb?” sualını cavablandıraraq İlham Əliyev qeyd etdi ki, “danışıqlar 1992-ci ildən aparılır. Həmin vaxtdan bəri sıfır irəliləyiş olub. Ermənistan həmişə danışıqları pozmaq üçün bəzi manipulyasiya alətlərindən istifadə edirdi. Bu il iyuldan başlayaraq onlar bizə qarşı 3 dəfə hərbi hücum keçdilər. İyulda onlar Ermənistanla Azərbaycan arasındakı sərhəddə, Qarabağ regionundan uzaqda bizim mülki şəxslərimizə və hərbi mövqelərimizə hücum etdilər. Bu, 4 gün davam etdi, biz onları geri oturtduq. Onlar ərazi işğal edə bilmədilər və biz dayandıq, çünki bizim Ermənistan tərəfdə heç bir hərbi məqsədimiz yoxdur. Avqustun 23-də onlar terror aktı törətmək üçün diversiya qrupu göndərdilər, qrupun rəhbəri saxlanıldı və o, ifadə verir. Sentyabrın sonunda onlar bizim şəhərlərimizi artilleriya bombardmanına tutdular və günahsız insanları öldürdülər. Biz cavab verməli olduq. Biz onları geri oturtmalı idik və bunu da etdik. Ona görə də biz danışıqların tərəfdarıyıq. Mən sizə iki misal çəkə bilərəm. Ötən il Ermənistanın baş naziri elan etdi ki, “Qarabağ Ermənistandır”. Bu, nə deməkdir? Bu, son deməkdir”.

Ermənistanın Azərbaycana qarşı yenidən müharibəyə başlamaq istəyinin müxtəlif səbəbləri haqqında müzakirələr aparmaq olar. Bizə elə gəlir ki, bu səbəblərdən biri də Azərbaycanın günbəgün həm iqtisadi, həm də hərbi cəhətdən inkişaf etməsi, beynəlxalq aləmdə yerinin möhkəmlənməsi idi. Bu isə Ermənistanı təmin etmirdi. Onlar yenidən müharibəyə başlamaqla Azərbaycanın üstünə yalan və böhtanlar atmaq, onun beynəlxalq aləmdəki nüfuzuna kölgə salmaq, inkişafına mane olmaq istəyirdilər. Fukidid lakedemoniyalılar tərəfindən afinalılara qarşı Peloponnes müharibəsini başlamaqla bağlı yazırdı: “Müharibə üçün həqiqi (əslində ən gizli) səbəb mənim əqidəmə görə lakedemoniyalıların Afinanın artan qüdrəti qarşısında qorxusu idi”²⁹⁷.

Fukidid daha sonra yazır: “Müharibə elan edilməsi məsələsinin səsvermə yolu ilə həll edilməsi üçün lakedemoniyalılar müttəfiqləri çağırırdılar. Müttəfiqlərin elçiləri gələndən sonra müşavirə keçirildi və hər bir şəhər öz mövqeyini bəyan etdi, əksəriyyət afinalılardan şikayətlənərək müharibə elan olunmasına tərəfdar çıxdı. Korinfilər axırıncı çıxış edərək bildirdilər: “Bizlərdən əvvəllər afinalılarla işi olanların əlavə təlimata ehtiyacı yoxdur və bilirlər ki, onlarla ehtiyatlı olmaq lazımdır... Sağlam düşüncəli adamlar onları narahat etməyincə sülhə tərəfdar

²⁹⁷ Фукидид. История. Санкт-Петербург-2018, с. 76

olurlar. Lakin şərəfli adamların hüquqları pozulan kimi onlar sülhü müharibə ilə əvəzləyir və yalnız təmin olunandan sonra sülhə qayıdırlar. Onlar hərbi müvəffəqiyyətləri ilə lovğalanmırlar, lakin sülh və sakitliyə olan sevgilərinə görə özlərinin incidilməsinə də yol vermirlər. Axı kim sülhün ləzzəti üçün müharibədən qaçırsa, sakitlikdən ötrü tezliklə hər şeydən məhrum olur”²⁹⁸.

Jurnalistin münəqişənin əsrin əvvəlində sülh yolu ilə həll edilməməsi və nəticədə, hazırda cəbhədə əsgərlərin həlak olması ilə bağlı sualını cavablandırarkən İlham Əliyev qeyd etdi ki, əslində Azərbaycan həmişə münəqişənin sülh yolu ilə həll edilməsinin tərəfdarı olub, lakin ermənilər mütəmadi olaraq danışıqlar prosesini pozmuşlar. Son vaxtlar isə onlar Azərbaycana qarşı tez-tez təxribatlar törətmiş və azərbaycanlı mülki əhalini qətlə yetirmişlər. Azərbaycan yalnız əks-hücum tədbirləri qismində silahlı münəqişəni davam etdirməli olmuşdur. Ona görə də baş verənlərə görə Ermənistan cavabdehdir. Əslində döyüş əməliyyatları Azərbaycan ərazisində aparılır, Azərbaycan əsgəri öz torpağının azad edilməsi uğrunda vuruşur, şəhid olurdu. Ermənistandan olan əsgərlərin Azərbaycanda nə üçün, hansı amal uğrunda qurban getməsi məlum deyildi.

Münəqişənin hazırkı mərhələsində masa arxasında razılığın əldə edilməsinin mümkünlüyü ilə bağlı İlham Əliyev qeyd etdi ki, oktyabrın 8-də Azərbaycanın xarici işlər naziri Cenevrədə həmsədrlərlə görüş keçirsə də, Ermənistanın xarici işlər naziri dəvətə cavab verməmiş və Cenevrəyə getməmişdir. Hazırda Moskvadan alınan dəvətə görə yenə də Azərbaycan xarici işlər naziri Moskvada olsa da, hələlik Ermənistanın xarici işlər nazirinin görüşdə iştirakı barədə məlumat yoxdur. Yəni sülh danışıqlarını həmişə olduğu kimi Ermənistan pozur. Azərbaycanın mövqeyi belədir ki, “İki millət barışmalıdır. Biz qonşuyuq. Biz əbədi olaraq düşmənçilik şəraitində yaşaya bilmərik. Bu, dayandırılmalıdır. Lakin tarixi həqiqət və beynəlxalq hüquq əsasında dayandırılmalıdır”.

Bu yerdə Misirin üçüncü prezidenti (1970-1981) Ənvər Sadatın 20 noyabr 1977-ci ildə İsrail Knesseti qarşısındakı nitqindən bəzi fikirləri nəzərə alaraq müəyyən məqamları xatırlamağı məqsədmüvafiq hesab etdik. Ənvər Sadat 1970-ci ildə Misirin prezidenti seçildi. 1973-cü ildə Altıgünlük müharibə zamanı işğal olunmuş Misir ərazilərini geri qaytarmaq üçün İsrailə hücumdan sonra ərəb dünyasında daha çox şöhrət qazandı. Onun bu cəhdi müvəffəqiyyətlə nəticələnmədiyinə görə Sadat sülh danışıqları barədə düşünməyə başladı. Həmin dövrdə ərəb dövlətləri İsraili tanımır və vaxtaşırı onunla hərbi qarşıdurmaya girirdilər. Ərəblərin dörd hərbi kampaniyası İsrailin qələbəsi ilə nəticələnmiş, lakin sülh sazişləri bağlanmamışdı. 9 noyabr 1977-ci ildə Misir Xalq Məclisinin iclasında Ənvər Sadat Qüdsə gedib parlamentdə çıxış etməyə hazır olduğunu bəyan etdi. Onun bu bəyanatı İsrailin baş naziri tərəfindən rəsmi dəvətlə, ərəb dövlətlərində isə çaşqınlıqla qarşılandı. Ənvər Sadat parlamentdə Misir

²⁹⁸ Фукидид. История. Санкт-Петербург-2018, с. 19

torpaqlarının geri qaytarılması və Fələstin muxtariyyətinin qurulmasına çağırışlar etdiyinə görə onun nitqi çox da təmtəraqla qarşılanmadı. Lakin onun İsraildə olması, sülhə çağırışları xoş təəssürlər doğurdu. Ənvər Sadat deyirdi: “Mən bu qərarı uzun düşüncələrdən sonra onun böyük risk doğurduğunu dərk edib qəbul etdim, çünki hər şeyə qadir olan Allah bütün ərəb millətinin məsuliyyətini bölüşən Misir xalqı adından bu məsuliyyəti öz üzərimə götürmək üçün mənə müəyyən etdi. Bu məsuliyyətin diktə etdiyi əsas borc Misir xalqını və bütün ərəb millətini miqyasını yalnız Allahın özünün müəyyən edə biləcəyi yeni dağıdıcı müharibə dəhşətlərindən və əzablarından qorumaq üçün bütün vasitələrdən istifadə etməkdən ibarətdir...

Müharibədə itirilən hər bir həyat – onun ərəb və ya israilinin həyatı olmasından asılı olmayaraq insan həyatıdır. Dul qalmış qadın-ərəb və ya israili olmasından asılı olmayaraq xoşbəxt ailə həyatına hüququ olan bəşəri məxluqdur. Valideynlərinin qayğısı və sevgisindən məhrum olan günahsız uşaqlar – ərəb ölkəsində və ya İsraildə yaşamasından asılı olmayaraq bizim uşaqlarımızdır. Bu gün və sabah onlar üçün rahat həyatı təmin etmək bizim üzərimizə düşür.

Bütün bunlara görə, bizim bütün oğullarımızın və qardaşlarımızın həyatı, bizim xalqların tərəqqi və insanın xoşbəxtliyi naminə çalışmaq imkanını təmin etmək, təhlükəsizlik hissi və gələcək nəsillər üçün layiqli həyat hüququ naminə, bu dünyada doğulmuş hər bir uşağın simasında təbəssüm üçün, heç bir təhlükəni nəzərə almadan bütün bunlar üçün mən bura gəlməyi və sizə müraciət etməyi qərara aldım...

Mən, sizə ona görə gəlmişəm ki, biz bir yerdə ədalət əsasında möhkəm sülhü quraq və heç bir tərəfdən bir damla qan belə axmasın. Ona görə də mən lap dünyanın o başına da getməyə razı olduğumu bildirmişəm...

Sülh ədalətə deyil, yad torpaqların işğalına əsaslanırsa, o öz adına layiq ola bilməz. Sizin başqalarına imtina etdiklərinizi bizdən tələb etməyiniz düz olmazdı. Mənə bura gəlməyə vadar edən açıqlığım və hisslərimlə deyirəm: siz qəti və həmişəlik olaraq bizim torpaqlarımızı zəbt etmək ümidindən və gücün ərəblərlə iş aparmaq üçün yaxşı üsul olması inamından əl çəkməlisiniz.

Siz bizim aramızdakı qarşıdurmadan yaxşı dərs almalısınız. Ekspansiya fayda gətirmir. Açıq danışsaq, bizim torpaq ticarət predmeti deyildir, bu hətta müzakirə belə olunmur... Biz heç vaxt onun bir qarışını belə, verməyə və bu məsələ ilə bağlı danışmalar aparmağa razı olmarıq... İsrail ərəb torpaqlarını işğal edib və işğal etməkdə davam edir. Biz, ərəb Qüdsü də daxil olmaqla bu ərazilərdən tamamilə çıxmağı tələb edirik...

Siz ərəb torpaqlarını silah gücünə işğal altında saxladığınız müddətdə ədalət əsasında daimi sülh və təhlükəsizlik şəraitində bizim birgə yaşayışımızın təmin olunması üzrə hər hansı tədbirlər haqqında danışdıqlarımız hər cür mənadan məhrumdur.

Çünkü sülh, əgər o, həqiqi sülhdürsə, yad ərazilərin işğalı üzərində qurula bilməz... Problemi görməməzliyə vurmaqla və ya ona toxunmadan həll etmək olmaz”²⁹⁹.

Xalqın həyatında elə anlar olur ki, onun müdrik və aydın düşünən, gələcəyi görə bilən adamları mövcud problemləri bütün mürəkkəbliyi ilə hərtərəfli araşdıraraq, düzgün nəticə çıxarıb yeni üfüqlərə doğru sıçrayış etmək məsuliyyətini öz üzərinə götürməlidirlər. Bu motivlərlə hərəkət edən İlham Əliyev Azərbaycan Ordusunun uğurlu əməliyyatlarını davam etdirdiyi bir vaxtda ədalətlik əsasında sülhün müəyyən edilməsinə razılıq verdi. O, öz üzərinə tarixi məsuliyyət götürərək Azərbaycanın məqsədinin sülh və ədalət olması, cəhd və çabalarının məhz buna yönəlməsini dünya xalqlarına başa salmaq, onları buna əmin etmək üçün bu addımı atdı.

İlham Əliyev əmin idi ki, heç kəs öz xoşbəxtliyini başqasının bədbəxtliyi üzərində qurmamalıdır.

İlham Əliyev iki dildə danışmır və ikili siyasət aparmırdı. O, bir dildə danışır və bir siyasət aparırdı.

İlham Əliyev həmişə bir mövqedən çıxış edir, bir məqsədə xidmət edir, müvəqqəti üstünlüklə əlaqədar mövqeyini dəyişmirdi.

İlham Əliyevin münaqişənin həlli ilə bağlı mövqeyi beynəlxalq hüquq və ədalətə əsaslanırdı. Ermənistan silahlı qüvvələri Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindən çıxmalı, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü təmin olunmalı, məcburi köçkünlər öz yurdlarına qayıtmalı, Dağlıq Qarabağ ərazisində yaşayan ermənilər Azərbaycan vətəndaşı kimi ləyaqətli yaşayışını davam etdirməlidirlər: “İki millət barışmalıdır. Biz qonşuyuq. Biz əbədi olaraq düşmənçilik şəraitində yaşaya bilmərik. Bu, dayandırılmalıdır. Lakin tarixi həqiqət və beynəlxalq hüquq əsasında dayandırılmalıdır”.

Ermənistan təcavüzkarlarının alman faşistləri ilə bir-birini tamamlayan cəhətlərindən biri də nə beynəlxalq hüquqa, nə də beynəlxalq əxlaqa hörmət etməmələri idi. Sovet İttifaqının xarici işlər komissarı V.M.Molotov 6 yanvar 1942-ci il notasında yazırdı: “Almaniyanın Hitler hökuməti Sovet İttifaqına xəyanətkarcasına hücum etməklə, müharibədə beynəlxalq hüququn heç bir norması ilə, bəşəri əxlaqın heç bir tələbi ilə hesablaşmır. O, müharibəni ilkin olaraq dinc əhali, qadınlar, uşaqlar, qocalar ilə aparmaqla özünün saxta, soyğunçu simasını üzə çıxarır”³⁰⁰.

İlham Əliyevin sülhə doğru addımlaması Azərbaycan Ordusunun zəifliyinə deyil, onun uğurlu qələbələrinə və hər iki xalqı nahaq qan tökülməsindən qorumağa əsaslanırdı. Sülhə Azərbaycan Ordusunun rəşadətli qələbələri zamanında razılıq verilməsi onun güc və əzəmətinin göstəricisi idi.

²⁹⁹ Анвар Садат. «Все мы любим эту землю». Иерусалим, 20 ноября 1977 года // Речи, изменившие мир. Автор-составитель. В.Апанасик. Москва-2018, с. 313-319

³⁰⁰ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том 1. Москва-1952, с. 495

XIV FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN RUSİYANIN RBK TELEVİZİYA KANALINA MÜSAHİBƏSİ

10 oktyabr 2020-ci il

**“Bizim məqsədimiz dəyişməz qalır...
biz hökmən öz evlərimizə qayıdacağıq və əlbəttə, oranı bərpa edəcəyik”.**

Rusiyanın RBK televiziya kanalına müsahibə zamanı jurnalisti ilkin və əsasən atəşkəslə əlaqədar Moskvada baş verənlərə İlham Əliyevin münasibəti maraqlandırır. Münaqişənin atəşkəs elan edilərək danışıqlar yolu ilə həlli Azərbaycanın həmişəki mövqeyini əks etdirdiyinə görə İlham Əliyev bütövlükdə Moskvada xarici işlər nazirlərinin görüşündən sonra belə bir qərarın qəbul olunmasını müsbət dəyərləndirirdi. Burada ikinci müsbət cəhət ondan ibarət idi ki, əvvəllər danışıqların Azərbaycan ilə “Dağlıq Qarabağ Respublikası” arasında getməli olduğunu iddia edən Ermənistan tərəfi artıq həmin iddialarından əl çəkmiş və danışıqlarda tərəf kimi Ermənistanın çıxış etməsinə razılaşmışdı. Bu, bir daha iki qonşu dövlət arasında münəqişənin baş verməsi və Azərbaycan torpaqlarının işğal olunmasında Ermənistanın birbaşa tərəf kimi çıxış etməsinin təsdiqi idi.

Bundan əlavə, danışıqların uzun illər ərzində Minsk qrupu tərəfindən razılaşdırılmış baza prinsipləri əsasında davam etdirilməsi barədə razılıq da Azərbaycanın mövqeyini əks etdirirdi.

İlham Əliyev atəşkəsin davamlılığının Ermənistan tərəfinin döyüş meydanında və danışıqlar masası arxasında davranışlarından asılı olacağını da qeyd edərək bildirdi ki, “münəqişəni siyasi yolla həll etməyə üstünlük verilməlidir və uzun illər boyu bizim bütün fəaliyyətimiz buna yönəlmişdi. Bu səbəbdən, dünən və bu gecə Moskvada aparılmış məsləhətləşmələr çərçivəsində biz onlardan danışıqlar masası arxasında tam təslim olmalarını tələb etmədik. Başa düşürük ki, Paşinyan rejimi yetərincə zəifləyib. Bu rejim daxili siyasi səbəblərə görə eskalasiyadan əvvəl də zəifləmişdi. İndi daha çox zəifləyib. Mən hesab etmirəm ki, indi Ermənistanda bir inqilab baş verməsi və qatı millətçilərin, radikalların, azərbaycanofobların hakimiyyətə gəlməsi Azərbaycanın xeyrinə olar. Buna görə biz razılaşdırılmış bəyanat çərçivəsində konkret tarixlər göstərilməsini təkid etmədik. Lakin, şübhəsiz ki, bu, erməni işğalçı qüvvələrinin bizim ərazilərdən razılaşdırılmış şəkildə çıxarılmasını nəzərdə tutur. Bəyanatda substantiv danışıqlara, yəni baza prinsiplərinə istinad edilir, orada isə hər şey konkret yazılıb: beş rayon nə vaxt azad ediləcək, daha iki rayon nə vaxt azad ediləcək”.

Artıq hamıya aydın olmalı idi ki, Azərbaycan xalqı özünə məxsus olan torpaqların Ermənistan dövlətinin işğalı altında qalması faktı ilə razılaşmayacaqdır. Bu yolda aparılan mübarizə zaman-zaman silahlı toqquşmalara, qurbanlara səbəb

olmuş və sonda daha miqyaslı müharibəni doğurmuşdu. Müharibənin davam etdirilməsi yeni itkilərin reallığa çevriləcəyini aydın göstərirdi. Ermənistanın sülhə razılaşıaraq qoşunlarını Azərbaycan ərazisindən çıxarması ədalətli və düzgün seçim olardı. “Sülh zənglərinin çalınması yenidən müharibəyə səsləyən barabanların səslənməsinə” imkan verməməli idi. Onların həmişəlik susması üçün real imkan yaranmışdı.

Əlbəttə ki, sülh sadəcə, sənədin aşağısında imzanın atılması deyildi. Bu, tarixin yenidən yazılması demək idi. Sülh müəyyən şiltaqlıqların müdafiəsi və müəyyən etirafın gizlədilməsi məqsədilə sülhə çağırış oyunu da deyildi. Sülh bütün ambisiya və şiltaqlıqlara qarşı kəskin mübarizə idi.

İlham Əliyev deyirdi: “Biz həmişə xalqa həqiqəti demişik. Həmişə xalqın mənafeələrini müdafiə etmişik”. Bu, bir həqiqət idi. Ona görə də xalq İlham Əliyevə inanırdı. İnanırdı ki, o, Azərbaycan torpaqlarının işğaldan azad olunması üçün, həm də mümkün qədər az itkilərlə azad olunması üçün əlindən gələni edəcəkdir.

G.K.Jukov yazırdı: “Mən indi komandanlığın onun üzərinə qoyulmuş vəzifələri müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmək üçün nəyə malik olmalı olduğunu daha yaxşı dərk edirəm. Dərindən inanıram ki, kim ona həvalə olunmuş qoşunları siyasi-mənəvi cəhətdən yaxşı hazırlayıbsa, kim qoşunun şüuruna müharibənin və qarşıda duran əməliyyatın məqsədini daha dəqiq çatdırıb və qoşunun döyüş ruhunu qaldırıbsa, kim əlverişsiz şəraitdə döyüşməkdən qorxmursa, kim öz tabeliyində olanlara inanırsa, o, mübarizədə qalib gəlir”³⁰¹.

Haqq yolunda çalışan insanların bir üstünlüyü də ondadır ki, dar ayaqda Allah-taala seçdiklərinə köməkçi, yardımçı olur.

Allah-taala Fironun azğınlaşıb, küfrə tüğyan etdiyini görüb Musaya onun yanına getməyi, xalqını azadlığa çıxarmağı buyurur. Musa ona həvalə olunmuş missiya ilə əlaqədar ağır məsuliyyəti görür, böyük vəzifəni yerinə yetirmək üçün lazım olan cəsarətlə qəlbinin dolmasını və ona özünəinamın verilməsini xahiş edir (“Taha” surəsi 25-34). Allah-taala Musaya öz vəzifələrini yerinə yetirməkdə köməkçi olur və o, xalqını azadlığa çıxarır³⁰².

İlham Əliyev haqq olan bir məqsəd uğrunda – əzəli Azərbaycan torpaqlarının azadlığa çıxarılması, ölkənin ərazi bütövlüyünün təmin olunması uğrunda mübarizə aparırdı. Hər şeyi qarşıda qoyulmuş məqsədə tabe etmək, bütün imkanlarla məqsədə nail olmağa can atmaq böyük sərkərdə Səlahəddin Əyyubiyə də xas xüsusiyyət idi. Onun bütün hərbi və ictimai islahatları əsas missiyasına xidmət edirdi: nəhayət, Hələbi ələ keçirmək, bütün Suriyaya hökm etmək və Misir və Suriyanı sünni idarəçiliyi altında birləşdirmək. Sonra isə qardaşı Turanşaha yazdığı məktubda: “Bizim bu həyatda yeganə məqsədimiz... dinsizlərə qarşı döyüşməkdir” – deyə qeyd edirdi³⁰³.

³⁰¹ Жуков Г.К. Воспоминания и размышления. В трех томах. Том второй. Москва-1985, с. 144

³⁰² Значение и смысл Корана. 3-й том. Сура 12-24. Сура Йусиф до сура Ан-нур. Copyright by SKD Bavaria Verlag & Handel GmbH. Auflage. 1999, с. 1438

³⁰³ John Man. Səlahəddin. Həyatı, əfsanəsi və islam imperiyası. Bakı-2019, s. 106-107

İlham Əliyevin də əsas məqsədi işğal altında olan torpaqların azad edilməsi idi. Bunun silah və ya danışıqlar yolu ilə əldə olunması məqsədə çatmaq baxımından fərqlə malik olmasa da, danışıqlar yolu daha humanist yol idi. Bu yolla Vətən övladlarının həyatdan mərhum olma ehtimalı az idi. Ona görə sülh təklif olunanda ondan imtina etmək olmazdı.

İlham Əliyev müsahibəsində həmçinin bildirdi: “Qəbul olunmuş bəyanatda danışıqların dərhal başlanması barədə müddəa Azərbaycan tərəfinin təklifi ilə daxil edilmiş, sənəd daha sadə variantda tərtib edilmişdir və Azərbaycan tərəfi danışıqlara hazırdır... Azərbaycanın “axıra qədər gedəcəyik” bəyanatı ilə danışıqların aparılmasına razılaşması arasında mahiyyət etibarilə fərq yoxdur. Çünki əsas məqsəd Azərbaycan torpaqlarının Ermənistanın işğalından azad olunmasıdır. Hazırkı hərbi mərhələdə Azərbaycan əsgərinin cəsarəti, onun qazandığı uğurlar Ermənistanı danışıqlar prosesini başlamağa məcbur etdi və bu cəhətdən əhəmiyyətlidir: məhz bu mərhələ bizim axıra qədər getməyimizi və hüquqa görə bizə məxsus olanı almağımızı təmin edəcək”.

Ermənistan tərəfinin danışıqlardan sonra sözlərinə əməl etməyərək danışıqlar prosesini pozması, yalanlardan istifadə etməsi, verdikləri sözün üstündə durmaması artıq İlham Əliyevə məlum idi: “Biz başa düşürük ki, rəqiblə danışıqlar aparırıq, lakin hətta rəqiblə, düşmənlə də münasibətdə vicdanlı qalmaq, heç olmasa öz qarşısında vicdanlı olmaq, öz sözünə hörmət etmək lazımdır”. Ermənistan tərəfi vicdanla davranmaq, öz sözünə hörmət etmək keyfiyyətlərindən məhrum idi. “Vicdan Allahın daxilimizdəki səsidir” (Alfons Lamartin), “vicdan insanın Allahıdır” (Viktor Hüqo), “vicdan insanın kompasıdır” (Vinsent van Qoq) – deyilsə də, Ermənistanın siyasi rəhbərliyinin daxilində Allaha məxsus səs, qəlbində Allah nuru yox idi. Ona görə onların hərəkətləri də xaos, dənizdə kompassız üzən gəmi kimi qeyri-müəyyən idi³⁰⁴.

Böyük siyasətçi U.Çörçill belə hallarla bağlı deyirdi: “Məğlubiyyət bir şeydir, şərəfsizlik tamam başqa məsələdir”³⁰⁵.

Ermənistan tərəfinin danışıqlardan sonra sözlərinə əməl etməyərək danışıqlar prosesini pozması, yalanlardan istifadə etməsi, verdikləri sözün üstündə durmaması faşizmə xas xüsusiyyətlər idi. Hitler hakimiyyətə gələndən sonra Avropanı zəbt etmək haqqında “kontinental” plan ilə məhdudlaşmırdı: “Birdəfəlik anlayın. Bizim mübarizəmiz Versala qarşıdır və dünyada yeni qaydanın yaradılması uğrunda bizim mübarizəmiz, bizim bir xətt qarşısında dayana bilməyəcəyimiz ilə eyni şeydir. Biz öz sistemimizi bütün dünyada həyata keçirəcək, onu bütün xalqlara qəbul etdirəcəyik”.

Hələ 5 iyun 1928-ci ildə Mussolini belə bir bəyanatla çıxış etdi ki, “Müqavilələr əbədi deyildir. Hər hansı diplomatik razılaşma ancaq razılığa gələn tərəflərdən birinin müqavilənin dəyişməsinə tələb edə biləcək kifayət qədər gücə malik olduğu kimi qüvvədədir”.

³⁰⁴ Aforizmlər və müdrik kəlamlar. Tərtibçi: Şükufə Əliyeva. Bakı-2019, s. 251-252

³⁰⁵ Мартин Гилберт. Черчилль. Биография. Москва-2018, с.778

Həmin dövrdə Hitlerin dövlətlər arasında bağlanan müqavilələrə münasibəti Mussolininin münasibətindən fərqlənirdi³⁰⁶.

İlham Əliyev münəqişədə Türkiyənin rolu ilə əlaqədar qeyd etdi ki, Prezident Ərdoğanın dövründə Türkiyə Qərbin itaətkar müttəfiqi olmağa son qoyub. O, həm öz regionunda, həm də dünyada öz şərtlərini diktə edir. Türkiyə ilə hesablaşırlar. Türkiyənin nüfuzu artır. Türkiyə ordusu NATO-da ikinci yeri tutur. O, istənilən hərbi-siyasi problemi həll edə bilər.

Hazırda Türkiyə dünyada və regionda sabitləşdirici rol oynayır. Türkiyə rəhbərliyinin, şəxsən Prezidentin və digər rəsmi şəxslərin eskalasiya dövründə fəal və çox dəqiq mövqeləri, əslində, üçüncü ölkələrin bu münəqişəyə müdaxiləsinin qarşısını aldı. Buna görə hesab edirəm ki, Türkiyənin rolu yalnız müsbətdir və o bizim regionda, o cümlədən münəqişənin həllində daha böyük rol oynamalıdır.

Türkiyə münəqişənin nizamlanması işində mühüm rol oynamalıdır və oynayacaq. Bunun hansı formada – hüquqi, yoxsa de-fakto həyata keçirilməsi artıq texniki məsələdir.

Jurnalistin “müharibəyə başlamağın lazım olması barədə qərar necə qəbul edildi?” sualına cavabında İlham Əliyev bildirdi ki, “Qərarlar, praktiki olaraq, avtomatik rejimdə qəbul edilir. Azərbaycan Ordusunun hərbi qulluqçuları üçün müəyyən təlimatlar var. Düşünürəm ki, bunlar hər orduda var. Təhlükə halında, hücum halında sən necə hərəkət etməlisən. Yəni, burada necə hərəkət etmək barədə tərəddüd etmərdik. Xüsusən ona görə ki, biz bu hücumu gözləyirdik. Təbii ki, qərar, o cümlədən mənim tərəfimdən avtomatik rejimdə, heç bir tərəddüdsüz qəbul edildi”.

Lakin avtomatik qərarın qəbul edilməsi böyük siyasi və hərbi hazırlıq, iradə, məsuliyyət tələb edirdi. Bəli, F.Ruzvelt 1933-cü ildə “Biz qorxudan başqa heç nədən qorxmamalıyıq”³⁰⁷ deyəndə haqlı idi. Lakin qorxmamaq üçün isə ölkə iqtisadi cəhətdən inkişafa malik olmalı, ordunun döyüş hazırlığı daim üstün səviyyəsi ilə fərqlənməli, əsgərin mənəvi-psixoloji durumu yüksək və hərtərəfli olmalı idi.

Çingiz xan demişdi: “Tumenlər (on min qoşunun başçısı), minbaşılar, yüzbaşılar hər biri öz qoşununu elə qaydada və hazırlıqda saxlamalıdırlar ki, hər vaxt, hətta gecələr də əmrə əsasən onun döyüşçüləri dərhal atlara minib döyüşə yollansınlar”³⁰⁸.

İlham Əliyev baş verənlərlə əlaqədar uzun müddət idi ki, hadisələrin mərkəzində idi. Ona məsələnin bütün detalları aydın idi və o nəyi nə vaxt etmək lazım olduğunu bilirdi. Adolf Hitler bir vaxtlar demişdi: “Kim hörümçək kimi şəbəkənin mərkəzində oturacaqsas, hadisələrin gedişini müşahidə edə, bu antiqonizmlərin saatbasaat necə gücləndiyini görə bilər”³⁰⁹.

³⁰⁶ История дипломатии. Том третий. Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919-1939 гг). Москва-Ленинград-1945, с. 479-490

³⁰⁷ Уткин Анатолий Иванович. Дипломатия Франклина Рузвельта // <https://militera.lib.ru/research/utkin2/index.html>

³⁰⁸ Александр Мелехин. Чингисхан. Москва-2018, с. 57

³⁰⁹ Уткин Анатолий Иванович. Дипломатия Франклина Рузвельта // <https://militera.lib.ru/research/utkin2/index.html>

İlham Əliyev həm hadisələrin mərkəzində durur, həm də hər şeyi görür və baş verənlərin səbəblərini də bilirdi. Azərbaycan Ordusunun möhtəşəm əməliyyatları, əldə olunmuş uğurlar artıq İlham Əliyevi mərkəzi fiqura, təşəbbüslərin, hakimiyyətin və məsuliyyətin də mənbəyinə çevirirdi. F.Ruzveltin köməkçisi U.Kasset 1942-ci ildə onun haqqında deyirdi: "...Prezident qlobal müharibədə get-gedə mərkəzi fiqura, təşəbbüslərin, hakimiyyətin və əlbəttə ki, məsuliyyətin mənbəyinə çevrilirdi"³¹⁰.

İlham Əliyevin sərkərdəlik məharəti haqqında yəqin ki, müharibənin strateji, taktiki planlarını onunla bir yerdə müzakirə edənlər daha düzgün qiymətləndirə bilərlər. Lakin bir məsələ aydın idi ki, əməliyyatlar onun nəzarəti və qabaqcadan planlaşdırılmada iştirakı əsasında keçir, Ali Baş Komandan kimi onun rəhbərliyi ilə həyata keçirilirdi. Müharibə gedişində əldə olunmuş uğurlar bu fəaliyyətin əyani göstəriciləri idi.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2021-ci il aprelin 12-də Bakıda Hərbi Qənimətlər Parkının açılışında deyirdi: "Bütün əməliyyatlar düşünülmüş şəkildə aparılmışdır. Gün ərzində görülmüş işlər hər gün mənə məruzə edilirdi, müşavirələr keçirilirdi, növbəti gün ərzində görülməli işlərin planı tutulurdu. Deyə bilərəm ki, nəzərdə tutduğumuz bütün məsələlər əksər hallarda öz həllini tapdı. Əlbəttə, bəzi yerlərdə yubanmalar oldu, bəzi yerlərdə daha da tez, yaxud da ki, daha da böyük həcmdə əməliyyat aparıla bilərdi. Ancaq bu, müharibədir, onu planlaşdırmaq mümkün deyil. Hər gün bizim hərbiçilərimiz öz həyatını risk altına atırdılar. Çünki o istehkamları, o müdafiə xətlərini keçmək həm peşəkarlıq, güc və həm də cəsarət tələb edirdi. Bizim aslanlarımız ölümə gedirdilər. Çünki onların işi haqq işi idi, onlar öz torpaqları uğrunda vuruşurdular"³¹¹.

İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə aparılan döyüşlər siyasi əhəmiyyətə malik idi. Bu döyüşlər zamanı erməni silahlı qüvvələri "cəzalandırılmaqla", onlara öz "yerləri göstərilməklə" yanaşı, Ermənistanı danışıqlar prosesinə, həm də Azərbaycan üçün sərfəli olan şərtlərlə danışıqlar prosesinə başlamağa məcbur edirdi. Azərbaycan Ordusu milli vahidliyin bəhrəsini görür, bu birlik daha da möhkəmlənir, Azərbaycan əsgəri qürur və məmnunluq hissləri yaşayırdı.

G.K.Jukov yazırdı: "Tam məsuliyyətlə deyə bilərəm ki, İ.V.Stalin cəbhə əməliyyatlarının əsas təşkilatı prinsiplərini yaxşı bilirdi və bu işə peşəkar sərkərdə kimi rəhbərlik edir, böyük miqyaslı strateji məsələləri ustalıqla tədqiq edirdi. İ.V.Stalinin Ali Baş Komandan kimi bu istedadı Stalinqrad döyüşündən sonra daha da qabarıq görünürdü"³¹².

Tarixi şərait daxili enerjinin üzə çıxmasında mühüm rol oynayır. Zəruri ehtiyac daxili enerjinin püskürməsinə şərait yaradır. Rus yazıçısı Dobrolyubov vaxtilə

³¹⁰ Уткин Анатолий Иванович. Дипломатия Франклина Рузвельта // <https://militera.lib.ru/research/utkin2/index.html>

³¹¹ <https://president.az/news/speeches>

³¹² Жуков Г.К. Воспоминания и размышления. В трех томах. Том второй. Москва-1985, с. 58

yazmışdı: “Başa düşmək istəmirlər ki, axı tarixi şəxsiyyət (sərkərdə isə həmişə tarixi şəxsiyyətdir – V.İ.) hətta nəhəngi, barıtı partlada bilən qılgılcımdan başqa bir şey deyildir, lakin lazımı tez alışan material olmasa, daşları alışdırmadan özü də o saat söncəkdir. Başa düşmək istəmirlər ki, bu material həmişə xalqın tarixi inkişaf şəraitində hazırlanır. Və tarixi şərait nəticəsində də cəmiyyətin və zamanın tələbini özündə ifadə edən şəxsiyyətlər meydana çıxırlar”³¹³.

Bəli, İlham Əliyev Azərbaycanın işğal altında olan torpaqlarını işğaldan azad etmək üçün bir tarixi şəxsiyyət kimi yetişmiş və o, verdiyi qılgılcımdan alışaraq alovlanan materialı – Azərbaycan Ordusunu, Azərbaycan xalqını qələbəyə hazırlamışdı. Vətən müharibəsi günlərində Azərbaycan Ordusu, onun Ali Baş Komandanı, generalları, zabitləri, əsgərləri birləşərək, Vətənə ümumi məhəbbət, erməni işğalçılarını Vətən torpağından qovub çıxarmaq eşqi ilə alışıb yanırdılar və məhz bu, Azərbaycan xalqının qələbəsini təmin etməli idi.

³¹³ Владимир Карпов. Полководец. Москва-1988, с. 401

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN “HABER GLOBAL” TELEVİZİYA KANALINA MÜSAHİBƏSİ

12 oktyabr 2020-ci il

“...bizim əsas işimiz... tarixi ədaləti, öz ərazi bütövlüyümüzü bərpa etməkdir. Bunu etmək üçün bizdə kifayət qədər güc var”.

Türkiyənin “Haber Global” televiziya kanalının aparıcısı haqlı olaraq qeyd edirdi ki, bir tərəfdən diplomatik danışıqların getdiyi, bir tərəfdən də düşmənin mülki əhaliyə qarşı ən dağıdıcı və qadağan olunmuş silahlarla hücum etdiyi mürəkkəb bir zamanda İlham Əliyevin müsahibə üçün vaxt ayırması təqdirəlayiq haldır. Bununla belə, müasir müharibələrdə informasiya məkanında uydurma iddialardan, təxribat xarakteri daşıyan yalanlardan qorunmaq üçün həqiqəti ictimaiyyətə çatdırmaq reallıqların dərk olunması üçün əhəmiyyətli idi.

İnformasiyaların əldə edilməsi və ötürülməsinin texniki imkanlarının genişlənməsi beynəlxalq münasibətlərdə informasiya qarşındurması da yaratmışdı. O, özündə siyasət subyektlərinin siyasi məqsədlərə nail olmalarına istiqamətlənmiş kompleks tədbirləri birləşdirirdi. “İnformasiya qarşındurması” (Information Warfare) anlayışı 1992-ci ildən ABŞ Müdafiə Nazirliyi tərəfindən radioelektron mübarizənin növü kimi istifadə olunmuşdu. Lakin bir qədər sonra 1996-cı ildə bu anlayış ABŞ-ın “Rend” MR-661-OSD korporasiyasının hesabatında (Strategic Information Warfare. A New Face of War) daha geniş şərhini aldı. Hesabatın səhifələrində ilk dəfə olaraq informasiya mübarizəsinə hərbi-strateji, sonra isə həm də siyasi məna verən “Strategic Information Warfare” termini kimi baxılmağa başlandı³¹⁴.

S.A.İvanov yazır ki, “İnformasiya müharibəsi” termini cəmiyyətin inkişafının müasir mərhələsində, şübhəsiz ki, mühüm və aktualdır. Onu dəqiq başa düşmədən müasir siyasi həyat və geopolitikada baş verən prosesləri başa düşmək mümkün deyildir³¹⁵.

İlham Əliyev hərbi üstünlüyün qazanılması, diplomatik əlaqələrin davam etdirilməsi, xalqla təmasın möhkəmləndirilməsi ilə yanaşı, informasiya sahəsində işin gücləndirilməsini də müharibə dövrünün zəruri fəaliyyəti kimi dəyərləndirirdi.

İnformasiya məkanında mövqelərin düzgün çatdırılması və dünya ictimaiyyəti ilə ünsiyyətin uğurlu təşkili zəruri olmaqla informasiya müharibəsinin tərkib hissəsini təşkil edirdi. Yalan faktlar quraşdırmaqda, həqiqəti saxtalaşdırmaqda

³¹⁴ Соловев А.В. Информационная война: понятие, содержание, перспектива (перспектива-англ.: предполагаемый). <https://cyberleninka.ru/article/n/informatsionnaya-voyna>

³¹⁵ Иванов С.А. Информационная война: сущность, и основные формы проявления. <https://cyberleninka.ru/article/n/informatsionnaya-voyna-ponyatie-soderzhanie-i-osnovnyie-formy-proyavleniya>

mahir olan düşmən qüvvələr artıq atəşkəsin Azərbaycan tərəfindən pozulması barədə yalanları dünyaya yaymış, özlərinin Gəncədəki mülki əhaliyə qadağan olunmuş raketlərlə atəş açmaqla törətdikləri beynəlxalq cinayətlərini uydurma faktlarla pərdələmək istəyirdilər.

İlham Əliyev qeyd etdi ki, Azərbaycan qara təbliğatla uzun illərdir üzləşir. Bəzi ölkələrdə erməni diaspor təşkilatlarının bu sahədəki fəaliyyəti olduqca aktivdir və nəticədə, dünya mətbuatında bir çox hallarda təhrif edilmiş məlumatlar yer alır.

Atəşkəs Ermənistan tərəfindən pozulmuş, gecə saatlarında Gəncə şəhəri “Toçka-U” raketləri ilə atəşə məruz qalmış, mülki vətəndaşlar həlak olmuş və yaralanmış, mülki şəxslərə qarşı beynəlxalq cinayət törədilmişdir. Hadisə yerində təşkil olunan mətbuat açıqlamaları ilə ictimaiyyət bu barədə məlumatlandırılır və oraya gedən xarici səfirliklərin nümayəndələri öz gözləri ilə hər şeyi görürdülər. Törədilən əməllər ermənilərin xislətinə xas olan xüsusiyyətlərdən qidalanır, beynəlxalq müharibə cinayətləri kimi təzahür edirdi. Ermənistan həmişə olduğu kimi beynəlxalq cinayətlər törətdikdən sonra saxta dəlillərlə təcavüzə məruz qaldığını iddia edir, dünya ictimaiyyətində özləri barədə “yazıq xalq” imici yaradır, onlardan dəstək qazanmaq istəyir, müəyyən mənada da məqsədlərinə nail olurdu.

Azərbaycan artıq erməni havadarlarının hərəkətlərinə də alışmışdı. Onlar həqiqəti eşitmək istəmir, yaxud da, həqiqəti pərdələyərək məlumatları, gerçək faktları təhrif edilmiş formada təqdim edirdilər. Erməni yalanları həqiqətdən daha tez yayılır, Azərbaycana qarşı qınaq, təzyiq vasitəsi kimi istifadə olunurdu. Bunun da səbəbləri kifayət qədər çoxşaxəli idi. “Onlardan biri də bəzi ölkələrdə erməni diaspor təşkilatlarının fəaliyyətidir. Onların fəaliyyətinin hədəfində Azərbaycan dayanır. Azərbaycanı ləkələmək, Azərbaycan haqqında yalanlar yaymaq və beləliklə, ölkəmizin imicinə zərbə vurmaq məqsədləri daim onların gündəliyində olan məsələlərdir”.

Bütün yalan, uydurma, təzyiqlərə rəğmən Azərbaycan üzərinə düşən vəzifəni yerinə yetirməli, yəni tarixi ədaləti-öz ərazi bütövlüyünü bərpa etməli idi. Bunu etmək üçün Azərbaycan kifayət qədər gücə malik idi.

İlham Əliyev qeyd edirdi: “Bütün cəbhəboyu istiqamətlərdə Ermənistan məğlubiyyətə uğrayır və belə olan halda öz heyfini, öz acısını, öz məğlubiyyətini mülki şəxslərdən çıxmaq istəyir. Bu, onların xislətidir. Çünki Xocalı soyqırımını törədənlər məhz Gəncəyə o hücumu da törətmişlər.

Gəncəyə bu hücumun səbəbkarı Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyi idi. Bizdə olan məlumata görə, bu qərar şəxsən Paşinyan tərəfindən verilmişdir. Bizdə dəqiq məlumat var ki, Paşinyan hazırda çox ağır psixoloji sarsıntılar keçirir. Onun mənəvi-psixoloji durumu çox gərgindir və qeyri-adekvat qərarlar verir”.

İlham Əliyevin dediklərinin təsdiqi üçün tarixə müraciət edək. Çingizxanın qoşunları ilə Xarəzmşah Məhəmmədin qoşunlarının 1219-cu ilin yazında ilk döyüşü və onun nəticələri ilə bağlı müxtəlif fikirlər söylənilmişdir.

İbn əl-Asir “Tarixin tam məcmuəsi”ndə həmin döyüşlə bağlı yazırdı: “Döyüş üç gün davam etdi, hər iki tərəfdən saysız adam ölmüş, heç kəs döyüşdən qaçmamışdı... İş o yerə çatdı ki, adamlar atdan düşüb yerdə, bir-birinə bıçaqla zərbə endirməklə döyüşürdülər. Torpağa axan qanın çoxluğundan atların ayaqları sürüşməyə başladı... Dördüncü gecə düşmənlər ayrılaraq bir-birinə əks-istiqlamətdə yerləşdilər. Gecənin zil qaranlığında allahsızlar öz tonqallarını yanılı qoyub, özləri çəkilməmişdilər. Müsəlmanlar da bu cür etdilər. Hər iki tərəf üçün döyüşmək artıq qeyri-mümkün idi... Xarəzmşah öz qoşunlarının zəifliyini hiss edib mühasirəyə hazırlaşmağa başladı. Axı, o, Çingizxanın qoşununun bir hissəsinin öhdəsindən gələ bilməmişdi. Əgər onlar yenidən, həm də çarları ilə birlikdə gəlsələr necə olacaq?”³¹⁶.

Raşid əd-Din həmin döyüşlə bağlı “Səlnamələr məcmuəsi”ndə yazır: “... Bu döyüşlərdən sonra sultan Xarəzmşah Məhəmməd Səmərqəndə qayıtdı. Artıq bu zaman onu şübhələr və özünü itirmə əhatə etdi, daxili pozuntu onun xarici davranışına da öz təsirini göstərirdi. O, düşmənin gücü və möhtəşəmliyinə gözü ilə şahid olduğdan sonra bundan əvvəlki qarışıqlığın səbəbini başa düşdü, onu çaşqınlıq və sıxıntı daim müşayiət edir, nitq və hərəkətlərində peşmançılıq əlamətləri özünü büruzə verirdi... Onu (Xarəzmşahı) şübhələr basdıqına görə sağlam mühakimə onun üçün qapılarını bağlamışdı...”³¹⁷.

Bu cür psixoloji duruma düşməmək üçün dövlət rəhbəri əvvəlcədən sağlam düşüncə əsasında hərəkət etməli, gücünü, imkanlarını bilməli və ona müvafiq olaraq davranmalıdır.

İlham Əliyev Ermənistanın imzaladığı bəyanatla uzlaşmayan hərəkətləri barədə sualları cavablandırarkən qeyd etdi: “Onlar döyüş meydanında məğlub olurlar, uduzurlar. Müzəffər Azərbaycan Ordusu hər gün yeni hərbi uğurlara imza atır. Hər gün, demək olar ki, ya hansısa bir şəhər, ya kənd işğaldan azad edilir, yaxud da bu kəndlərin ərazisi nəzarət altına alınır. Bu gün deyə bilərəm ki, bir neçə yaşayış məntəqəsi indi bizim tam nəzarətimiz altındadır. Sadəcə olaraq, o yaşayış məntəqələrinə biz hələ girməmişik, çünki hərbi nöqtəyi-nəzərdən buna ehtiyac yoxdur”.

İlham Əliyevin söylədikləri U.Çörçillin 1942-ci ilin mayında Britaniya Ordusunun Madaqaskarda qazandığı uğurlarla bağlı söylədiyi fikirləri xatırladır: “1942-ci il may ayının 6-da Britaniya ordusu və donanması iki günlük döyüşdən sonra vişilərin nəzarəti altında olan Madaqaskara çıxdı və mühüm liman sayılan San-Dieqonu ələ keçirdi”. Çörçill İcma palatasında deyirdi: “Bu əməliyyat risksiz olmasa da, böyük igidlik nəticəsində keçirildi”. 15 mayda isə Çörçill Lidsdə böyük kütlə qarşısında çıxış edərkən bildirdi ki, “Biz müharibənin elə dövründəyik ki, zirvəyə qalxdığımızı bəyan etmək hələ tezdir, lakin qabaqda zirvə görünür”³¹⁸.

³¹⁶ Александр Мелехин. Чингисхан. Москва-2018, с. 128

³¹⁷ Yəni orada, s. 129-131

³¹⁸ Мартин Гилберт. Черчилль. Биография. Москва-2018, с. 776

Ermənistanın arzulamasına baxmayaraq, münafişənin iki dövlət çərçivəsindən kənara çıxmamasının bir səbəbi Azərbaycanın öz sərhədləri daxilində fəaliyyət göstərməsi idisə, digər səbəbi də Türkiyə dövləti və onun prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın şəxsi təşəbbüsləri ilə əlaqədar idi. İlham Əliyev hesab edirdi ki, “Səslənən dəqiq açıqlamalar... bütün dünyaya göstərdi ki, Türkiyə Azərbaycanın yanındadır. Əgər belə olmasaydı, ola bilərdi ki, artıq Ermənistan-Azərbaycan arasında olan bu münafişə daha da geniş coğrafiyaya sızmağa bilərdi”.

Burada İlham Əliyevin fikirlərinin təsdiqi üçün tarixi təcrübəyə müraciət edək.

Hazırda Avropanın aparıcı və qonşu dövlətləri olan Almaniya ilə Fransa arasında münasibətlər uzun illər qarşılıqlı çəkişmə, münafişə və müharibələr ilə müşayiət olunmuşdur. Henri Kissincer “Diplomatiya” kitabında Plutarx tərzində III Napoleon və Bismarkı müqayisə edərək yazırdı: “Öz zamanəsini əhəmiyyətli surətdə qabaqlayan Bismark dövlət xadimlərinin sonrakı nəsillərinin özünəməxsus sənətə çevirdikləri taktikaya əl atmışdı: o, necə deyərlər, “Em depeşası”nın mətninin mətbuata sızılmasını təşkil etdi. Kralın teleqramının redaktə olunmuş mətni kralın Fransaya etdiyi töhmət təsiri bağışlayırdı. Cin atına minən fransız publikası müharibə tələb etdi və Napoleon onun sözündən çıxmırdı. Prussiya bütün digər alman dövlətlərinin köməyi ilə qəti və sürətli qələbə əldə etdi. İndi Almaniyanın birdəfəlik birləşməsinə aparan yol açıq idi. Və Prussiya rəhbərliyi 1871-ci il yanvarın 18-də bunu Versal sarayının “Güzgülü zalı”nda kifayət qədər qaba şəkildə etdi.

Napoleon can atdığı inqilabı döyüb bərkitdi, hərçənd inqilabın nəticələri onun niyyətlərinə tamamilə əks oldu. Avropanın xəritəsi, həqiqətən də, yenidən çəkildi, ancaq bu yenidənqurma imperatora arzu etdiyi ehtiramı gətirmədi və Fransanın təsirini geridönməz surətdə zəiflətdi.

Napoleon inqilabi dəyişikliklərin nəyə gətirəcəyini başa düşmədən onları şirnikləndirirdi. Qüvvələrin nisbətini nəzərə almağa və bunu uzunmüddətli məqsədlərə nail olmaq amili qismində bünövrəyə qoymağa qabil olmayan Napoleon sınaqlara tab gətirmədi. Onun xarici siyasəti ideyanın olmaması səbəbindən yox, bu ideyaların müəllifinin özünün ən müxtəlif arzu-istəklərini nizama salmağı, həmçinin formalaşmış şəraiti real qiymətləndirməyi bacarmadığına görə süquta uğradı. Həmişə göz önündə olmağa can atan Napoleon heç vaxt müəyyən siyasi xəttə əməl etmədi. Bunun əvəzində nizamsız şəkildə ən müxtəlif məqsədlərin arxasınca düşürdü, özü də onların bəzisi başlanğıcdan bir-birinə zidd olurdu”³¹⁹.

H.Kissincerə istinad etdiyimiz qısa mətnə bir neçə məqama diqqət yetirmək bizim şərhlərimiz baxımından əhəmiyyətlidir. Əvvəla, Bismark məlumatların öz siyasətinə uyğun şəkildə mətbuata ötürülməsini təşkil etməklə hazırda da geniş istifadə olunan informasiya müharibəsinin əsasını qoymuşdu. İkincisi, Prussiya qələbəni bütün digər alman dövlətlərinin köməyi ilə, yəni birlik nəticəsində əldə etmişdi. Üçüncüsü, Napoleonun “qüvvələr nisbətini nəzərə almadan” müharibəyə başlaması onun “sınaqlara tab gətirə bilməməsi”nə səbəb olmuşdu. Dördüncüsü,

³¹⁹ Henri Kissincer. Diplomatiya. Bakı-2015, s.102

siyasi xəttin düzgün müəyyən edilməməsi və zərurət olmadan onun dəyişdirilməsi, bir-birini inkar edən məqsədlərin arxasınca gedilməsi uğursuzluğa aparan yol idi.

“Prussiyanın 1870-ci ildə qələbəsinin miqyasları fransızlarda daimi revans hissi doğurmuş, Almaniyanın Elzas-Lotaringianı ilhaq etməsi ilə narazılığın istiqamətinin konkret nöqtəsini vermişdi... Xatirələr və ambisiyalar arasında parçalanan, bu istiqamətdə qazana biləcəyi uğurun yalnız fransız qürurunu qane edəcəyini, amma təməldəşirici strateji reallığı dəyişə bilməyəcəyini eləcə başa düşməyən Fransa bütöv əlli il ərzində öz incikliklərini birtərəfli, məqsədyönlü cəhdlərlə Elzas-Lotaringianı qaytarmaq üzərində cəmləşdirdi. Özlüyündə Fransa Almaniyanı cilovlamaq üçün artıq kifayət qədər güclü deyildi; ona görə də indi müdafiəsini təmin etmək üçün ona həmişə müttəfiqlər tələb olunurdu. Elə bu prinsipdən də çıxış edən Fransa alman diplomatiyasının çevikliyini məhdudlaşdırmaq və ölkə-rəqibi özünə cəzb edən istənilən böhranın şiddətini imkan daxilində son həddə çatdırmaqla özünü Almaniyanın istənilən potensial rəqibinə müttəfiq qismində təklif edirdi”³²⁰.

Daha bir neçə məqamı yadda saxlayaq:

- Fransa öz ərazilərini – Elzas-Lotaringianı qaytarmaq üçün revansə çıxmışdı;
- Almaniyanın ilhaq etdiyi Elzas-Lotaringianı qaytarmaq Fransa üçün qürur məsələsi idi;
- Fransanın Elzas-Lotaringianı qaytarmaq uğrunda mübarizəsi əlli il davam etdi.

Əslində, bu məsələ İkinci dünya müharibəsi zamanı da aktuallaşmış və 1945-ci ildə həll olunmuşdu. Belə ki, 1944-cü ilin axırlarında alman qoşunları Ardendə keçirdikləri hərbi əməliyyatlarda amerika-ingilis qoşunlarına qarşı uğurlu döyüşlər apararaq onların irəliləyişini dayandırmışdılar. 28 dekabr 1944-ci ildə Almaniya silahlı qüvvələrinin Ali baş komandanlığında aparılan müşavirədə Qərb cəbhəsində müxtəlif əməliyyatlar keçirməklə bu uğuru möhkəmləndirmək qərara alınmışdı. Həmin müşavirədə qəbul olunmuş qərarla əlaqədar alman qoşunları 1945-ci il yanvarın əvvəlində Strasburq rayonunda Elzasa hücumə keçərək 30 km irəlilədi. Müttəfiq qoşunlarının komandanlığı Strasburq şəhərindən çıxmağı və onu almanlara verməyi qərara aldı. Lakin fransız hökuməti bu tədbirin fransız ictimai rəyində əks-reaksiya doğuracağına istinad edərək buna qəti etiraz etdi. 3 yanvar 1945-ci ildə müttəfiq qoşunlarının Ardendə almanlara qarşı hücumu yenidən müsbət nəticə vermədi və müttəfiqlərin Qərb cəbhəsindəki vəziyyəti gərgin olaraq qaldı.

Bu şəraitdə İngiltərənin baş naziri U.Çörçill yanvarın 6-da Sovet hökumətinə müttəfiq qoşunlarına kömək üçün müraciət etdi. Sovet qoşunları yanvarın 12-də Baltıkdən Dunaya qədər geniş hücumə keçdi. Bu isə almanların Qərb cəbhəsindəki qoşunlarını Şərq cəbhəsinə keçirməsi, 1945-ci il yanvarın sonlarında almanların Ardendəki mövqelərindən geri çəkilmələri ilə nəticələndi³²¹.

- Fransa strateji reallığı dəyişə bilməyəcəyini başa düşməmişdi;

³²⁰ Henri Kissincer. Diplomatiya. Bakı-2015, s. 118

³²¹ Всемирная история. В десяти томах. Том X. Москва-1965, с. 375-376

- Fransa müdafiəsini təmin etmək üçün müttəfiq axtarışına çıxmışdı;
- Fransa özünü Almanıyanın istənilən potensial rəqibinə müttəfiq qismində təklif edirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1870-ci ilin Fransa-Prussiya müharibəsində Rusiya Almaniya münasibətdə arzuolunan neytrallığı gözləmişdi. Müharibədən sonra əzilmiş Fransanın gələcək zəifləməsi Rusiya üçün əlverişli deyildi. Bu, Avropada qüvvələrin tarazlığı üçün təhlükə yaradırdı. Ona görə də 1872-ci ilin sentyabrında Berlində Prussiya, Avstriya və Rusiya imperatorlarının görüşü zamanı Rusiyanın razılığının olmamasına görə Prussiyanın Fransanı təcrid etmək cəhdi baş tutmadı. Rusiya Qərbi Avropada almanların hegemonluğunu bərqərar etməsinə imkan vermədi.

Yəni, Rusiya 1870-ci il müharibəsində Prussiyanın Fransadan Elzas-Lotaringiyanı ələ keçirməsinə neytral münasibət bəsləsə də, Prussiyanın gələcək güclənməsində maraqlı olmadığına görə Fransanın təcrid edilməsi və Prussiyadan tam asılı qalmasına razı olmadı.

Fransanın silahlı qüvvələrini bərpa etməsindən ehtiyatlanan Bismark Fransanı müharibə təhlükəsi ilə hədələmək yolunu seçdi. O, hələ 1871-ci ildə tabeliyində olanlara bildirmişdi ki, “Fransanın öz qüvvələrini bərpa etməsini gözləmək olmaz, əksinə, bu təhlükə reallaşan kimi “dərhal zərbə endirmək lazım olacaqdır”³²².

“Hərbi nöqteyi-nəzərdən 1874-1875-ci illərdə Fransa ilə müharibə almanlar üçün şübhəsiz ki, əlverişli idi: O dövrdə 1870-ci ilə nisbətən güc etibarilə daha böyük üstünlüyə malik idi; bir neçə ildən sonra qüvvələr nisbəti dəyişə bilərdi. Problemin diplomatik tərəfi daha çətin idi. Məsələn Prussiya-Fransa müharibəsinin 1870-ci ilin nümunəsində lokallaşdırılmasının və digər böyük dövlətlərin neytrallığının təmin edilməsinin mümkün olub-olmamasında idi. İşin mahiyyətini Parisdəki ingilis səfiri lord Layons düzgün ifadə edərək öz hökumətinə yazırdı: “Fransanı təhrik etmək və əzmək çətin olmazdı. Lakin digər dövlətlərdə tufan qaldırmadan bunu etmək mümkün idimi?” Fransa hökuməti təhlükəni hiss etdi. 26 dekabr 1873-cü ildə Fransa səfiri Qonto-Biron Berlindən hesabat göndərərək Bismarkın müharibəyə hazırlaşması ilə bağlı özünün ciddi narahatlıqlarını ifadə etdi. Bu ərəfədə Fransanın xarici işlər naziri de-Broyly hersoq Dekaz əvəz etdi. O, cəsarətli manevrlərlə Bismarkın təhlükələrinin qarşısını almaq qərarına gəldi. Nə Avstriya-Macaristan, nə Rusiya həmin dövrdə Almaniyanın daha da güclənməsini istəmirdi. Dekaz Avstriya, Rusiya və İngiltərəyə Almaniyanın Fransaya qarşı müharibəyə başlamaq niyyəti barədə bəyanatlarla müraciət edib onlardan Fransanı müdafiə etmələrini xahiş etdi. Rusiya və Avstriya-Macaristan səfirlik vasitəsilə Bismarkın hərəkətlərini pislədiklərini bildirdilər.

İngiltərə də öz sözünü dedi. Kraliça Viktoriya şəxsən I Vilhelmə məktub yazaraq imperatoru Almaniyanın Fransaya qarşı yeni müharibəyə başlamasının kədərli nəticələrə gətirib çıxaracağı ilə bağlı xəbərdarlıq etdi.

³²² История дипломатии. Том второй. Дипломатия в новое время (1872-1919 гг.). Москва-1945, с. 14-16

Dekazın ümidləri özünü doğrultdu. Bismark geri çəkilməyə məcbur oldu. 17 fevralda o, münaqişənin gələcək inkişafının dayandırılması barədə sərəncam verdi”³²³.

Beləliklə, ayrı-ayrı dövlətlərin təzyiqi və mövqelərini nümayiş etdirmələri nəticəsində Bismark müharibəni başlayacağı təqdirdə Avropanın iri dövlətlərinin neytrallığına nail ola bilməyəcəyini başa düşərək niyyətindən əl çəkdi.

Bizim yuxarıda söhbət açdığımız tarixi faktlara istinad etməyimiz bir tərəfdən İkinci Qarabağ müharibəsi zamanı İlham Əliyevin həyata keçirdiyi siyasətin beynəlxalq təcrübə nöqtəyi-nəzərindən doğruluğunu, digər tərəfdən Türkiyə Respublikasının Prezidenti cənab Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Türkiyənin Azərbaycanı tərk buraxmayacağı barədə bəyanatının əhəmiyyətini nəzərə çatdırmaq məqsədi daşıyır.

Yuxarıda istinad etdiyimiz münaqişənin bir cəhətini də tarixi nümunə kimi xatırlatmaq yerinə düşərdi. Qeyd etdiyimiz kimi, Prussiya Elzas-Lotaringiyanı ələ keçirməsindən narazı qalan Fransanın revanşist qüvvələri hər vaxtlə həmin ərazilərin geri qaytarılmasına çalışırdılar. Professor V.M.Xvostov bu haqda yazırdı: “1873-cü ilin avqustunda Nansi şəhərinin yepiskopu “pastır müraciəti” ilə çıxış edərək dindarları Elzas və Lotaringiyanın Fransaya qaytarılmasına dua etməyə çağırırdı. Nansi yepiskopunun yeparxiyasına Alman Lotaringiyanın bir hissəsi də daxil idi. Müraciət alman ərazilərində də kilsə kafedralarında oxunmuş və katolik nəşrlərdə dərc olunmuşdu. Bismark həmin dəlildən Fransaya qarşı diplomatik hücum üçün istifadə etdi. O, alman vətəndaşlarını öz dövlətinə qarşı çıxış etməyə çağırdığına görə fransız hökumətindən kilsə knyazına qarşı tədbirlər görülməsini tələb etdi.

Fransanın yeni xarici işlər naziri hersoq de Broyl Almaniyanı əmin etməyə çalışırdı ki, hökumət revanşistlərin niyyətlərinə tərəfdar deyil və onları dəstəkləmir. Bununla belə o, yepiskopa qarşı cavab tədbirlərindən çəkinirdi. Onda Bismark öz mətbuatını Fransaya qarşı səfərbərliyə aldı. O vaxt kansler itaətkarcasına onun göstərişlərini yerinə yetirən təsirli mətbuata sahib idi. Bu mətbuatı saxlamaq üçün kansler xüsusi büdcəyə malik idi. Bismarkın göstərişindən sonra alman mətbuatı Nansi yepiskopunun çıxışı ilə bağlı qərəzli kampaniyaya başlamışdı. Mətbuat Fransanı da revanşa hazırlıqda ittiham edir və alman hökumətindən cavab tədbirləri tələb edirdi³²⁴.

Gəncə amansız atəşə məruz qaldıqda adekvat cavab tələb olunurdu. Lakin Azərbaycan Ordusu cavabı mülki əhaliyə qarşı deyil, döyüş meydanında verirdi: “Biz heç vaxt mülki şəxslərlə müharibə aparmamışıq, bu gün də aparmırıq. Bu, Azərbaycanı Ermənistandan fərqləndirən cəhətlərdən biridir”.

İlham Əliyev hesab edirdi ki, Moskvada əldə edilmiş razılaşma Azərbaycanın maraqlarına tam cavab verir. Razılaşmada həlak olanların cəsədlərinin, əsirlərin humanitar əsaslarla dəyişdirilməsi nəzərdə tutulurdu. Azərbaycan bunu ilk gündən istəyir, Ermənistan isə bununla bağlı razılığa gəlmirdi.

³²³ История дипломатии. Том второй. Дипломатия в новое время (1872-1919 гг.). Москва-1945, с.16-17

³²⁴ Yənə orada, s. 16

İlham Əliyevin silahlı münaqişə zamanı meyitlərin dəyişdirilməsi ilə bağlı mövqeyi beynəlxalq humanitar hüququn tələblərinə müvafiq idi. Belə ki, beynəlxalq humanitar hüquqa müvafiq olaraq münaqişədə iştirak edən tərəflər hər bir vaxt, xüsusən döyüşdən sonra yaralıları və xəstələri tapıb toplamaq, onları qarətdən və pis rəftardan qorumaq, onlara lazımı qayğını təmin etmək, cəsədləri yığıb toplamaq və onların qarət olunmasına yol verməmək, dəyişdirmək üçün təxirə salmadan bütün mümkün tədbirləri görməlidirlər.

Hər dəfə şərait imkan verdikdə döyüş meydanlarında tərk edilmiş yaralıları, cəsədləri toplamaq, dəyişdirmək və nəql etmək üçün müvəqqəti barışıq və ya atəşkəs əldə olunmalı və ya yerli sazişlər bağlanmalıdır. Münaqişədə iştirak edən tərəflər əlinə keçmiş qarşı tərəfə mənsub yaralıların, xəstələrin və ya cəsədlərin şəxsiyyətinin müəyyən olunmasına kömək edəcək bütün məlumatı mümkün qədər tez qeydə almalıdırlar. Bu qeydlər, imkan daxilində şəxsin mənsub olduğu dövlətin adı, ordu, əsgəri, şəxsi və ya seriya nömrəsi, soyadı, adı və ya adları, doğum tarixi, şəxsiyyət vəsiqəsində və ya tanınma lövhəsində olan digər məlumatlar, əsir düşdüyü və ya öldüyü tarix və yer, şəxsin yaralarına, xəstəliyinə və ya ölüm səbəbinə dair məlumatları əks etdirməlidir. Göstərilən məlumatlar mümkün qədər tez Məlumat Bürosuna çatdırılmalı və şəxsin mənsub olduğu dövlətə verilməlidir. Münaqişədə iştirak edən tərəflər imkan dərəcəsində cəsədlər barədə məlumatı hazırlayandan sonra onların fərdi surətdə dəfn olunmasını təmin etməlidir³²⁵.

Siyasi cəhətdən razılaşma münaqişənin baza prinsipləri əsasında həllini, həm də danışıqların məhz Ermənistanla Azərbaycan arasında aparılmasını nəzərdə tuturdu ki, bu da Azərbaycanın əvvəlcədən razılaşdığı məqamlardan idi.

İlham Əliyevin hər zaman münaqişənin sülh, danışıqlar yolu ilə nizama salınmasına hazır olması onun humanist xarakteri ilə yanaşı, tarixi şəxsiyyətlərdən bəzilərinə xas olan xüsusiyyətlərə malik olmasından irəli gəlirdi. XII əsrdə Orta Şərqdə parçalanmış müsəlman dünyasını yenidən birləşdirən, islam aləminə böyük təhlükə yaradan Xaç yürüşlərinin qarşısını alan, 88 il xristian əsarətində olan Qüds şəhərini səlibçilərdən təmizləyərək yenidən ələ keçirən Səlahəddin Əyyubi də özünün humanistliyi və imkan olduqca münaqişəni sülh yolu ilə həll etmək xüsusiyyəti ilə seçilirdi: “Səlahəddinin siyasətinin əsas elementi səbir idi. O, Suriyanı daha geniş şəkildə birləşdirmək istəyirdi və indiki düşmənləri ilə gələcəkdə müttəfiq ola bilərdi. Odur ki, qisasçı olmaqdan uzaq olaraq, əsgərlərini qətlə tövsiyə qoymur, ona sığınanları və yaralıları bağışlayır, qarşı tərəfdən qaçıb gələnlərə öz ordusunda yer ayırırdı. Hələblilər ona sülh bağlanması üçün müraciət etdilər. Səlahəddin isə onların bu təklifini qəbul edərək uzunmüddətli qanlı hücumlardansa, təmkinli davranmağı üstün tutdu³²⁶.”

Tarixi təcrübə göstərir ki, bəzi xalqlar daim müharibəyə, toqquşmalara can atır, lakin özlərinin iradələrinin zəifliyi ucbatından müharibənin çətinliklərini

³²⁵ Vəfəddin İbayev. Beynəlxalq humanitar hüquq (dərslük). Bakı-2001, s. 154-156

³²⁶ John Man. Səlahəddin. Həyatı, əfsanəsi və islam imperiyası. Bakı-2019, s.100-101

qarşılamaq iqtidarında olmur, özlərinə havadarlar, özləri başladığı müharibəni dayandırmaq üçün yollar axtarırlar: “Qalların xasiyyəti elədir ki, müharibə törətməyə həmişə hazırdırlar. Lakin iradələri zəifdir, fəlakəti mətənətlə qarşılamağa qadir deyillər”³²⁷.

İlham Əliyev münafişenin həllində Türkiyənin iştirakı ilə bağlı qeyd edirdi ki, “Mütləq Türkiyə bu məsələnin siyasi yollarla həll olunmasında fəal rol oynamalıdır. Geosiyasi reallıqlar dəyişib... Bu gün Türkiyə nəinki bölgədə, dünya miqyasında güc mərkəzidir... Hansı məsələ bizim bölgəmizdə Türkiyəsiz həll olundu? Baxın, Suriyada, Liviyada, Orta Şərqdə, bizim bölgədə Türkiyə söz sahibidir və bu, reallıqdır. Onunla hesablaşmaq lazımdır... istənilən halda de-yure, ya da de-fakto Türkiyə mütləq bu problemin həllində olmalıdır və onsuz da var. Sadəcə olaraq, biz de-fakto reallığı de-yure reallığa çevirməliyik”.

Türkiyənin dünyanın güc mərkəzlərindən birinə çevrilməsi məsələsi siyasi ədəbiyyatlarda da müzakirə obyektinə çevrilmişdi. Məsələn, S.Hantinqton hələ keçən əsrin 90-cı illərində “Sivilizasiyaların toqquşması və dünya nizamının yenidən təşkili” kitabında yazırdı: “Türkiyə tarixə, əhaliyə, orta səviyyəli iqtisadi inkişafa, milli vəhdətə, hərbi ənənəyə və islamın özək dövləti olmaq üçün səriştəyə sahibdir... Türkiyə inkişaf mərhələsindədir... o, öz sivilizasiyasının... aparıcı dövlətinə çevrilə bilər”³²⁸.

İlham Əliyev uzun illər leksikona daxil olmuş “status-kvo”, “təmas xətti” məfhumlarına bir daha münasibət bildirərək qeyd etdi ki, “Azərbaycan Ordusunun xilaskarlıq missiyası davam edir. Hər gün biz yeni mövqeləri azad edirik. Bir daha deyirəm, status-kvo yoxdur, təmas xətti yoxdur... Bizə dur deyənlər bilməlidirlər ki, yaxşı, biz dura bilərik, biz də istəmirik ki, qan tökülsün...Biz istəyirik ki, hərbi mərhələ dursun, qan tökülməsin, şəhidlər olmasın və sülh yolu ilə öz torpaqlarımızı azad edək”.

İlham Əliyev “status-kvo”, “təmas xətti” məfhumlarını “Vətən torpaqlarının işğaldan azad olunması, ərazi bütövlüyünün təmin olunması” ifadəsi ilə əvəz etdi, artıq Azərbaycan sərhədləri çərçivəsində hər hansı bir xətdən söhbət getməməli idi, Vətənin hər bir qarış torpağının azad olunmasının zəruriliyi “status-kvo”, “təmas xətti” məfhumlarını dövrüyyədən çıxarmışdı. Azərbaycan övladları üçün öz Vətəninə onların qarşısını kəsən heç bir xətt olmamalı idi.

İlham Əliyev Azərbaycan Ordusunun qarşısında duran vəzifələrdən bəhs edərək deyirdi: “Azərbaycan Ordusunun xilaskarlıq missiyası davam edir. Hər gün biz yeni mövqeləri azad edirik. O mövqelər şert deyil ki, kənd olsun, yaxud da ki, şəhər olsun. Təpə olsun, dağ olsun – o, kənddən, şəhərdən daha önəmlidir. Şəhərlərə biz onsuz da qayıdacağıq. Bizim üçün əsas məsələ strateji yüksəklikləri almaqdır”.

³²⁷ Alan Akselrod. Yuli Sezar Ceo (Liderlik dərsləri). Bakı-2016, s.145

³²⁸ Samuel Hantinqton. Sivilizasiyaların toqquşması və dünya nizamının yenidən təşkili. Bakı-2019, s. 179-180

Hərbi əməliyyatların keçirilməsi zamanı strateji baxımdan əlverişli mövqelərin əldə edilməsi böyük sərkərdələrin diqqət yetirdiyi əsas məsələlərdən olmuşdur. Bu cür mövqelər ələ keçirildikdən sonra hərbi əməliyyatlar meydanını nəzarət altında saxlamaq, baş verən prosesləri izləmək asanlaşır, növbəti uğurlar üçün zəmin yaradılır. Tarixə bir nəzər:

1740-cı ildə I Fridrix-Vilhelm oğluna 2,2 milyon əhalisi, lakin sayına görə Avstriyanındakından heç də az olmayan 76 minlik qoşuna malik olan kiçik bir dövlət qoydu. O vaxt hələ çox da tanınmayan II Vilhelm öz qoşunlarını sənaye cəhətdən varlı olan Sileziya əyalətinə daxil etdi. 1740-cı ilin dekabrında “Avstriya mirası” uğrunda müharibə başlandı. 1748-ci il Aaxen sülhünə əsasən, Sileziya Prussiyada qaldı və Prussiya Avropada böyük dövlət imici qazandı. 1756-cı ilin yanvarında İngiltərə Fridrixlə saziş imzalayaraq “Almaniyada sülhü müdafiə etmək və Almanianın ərazi bütövlüyünə qəsd edən dövlətə qarşı birgə mübarizə” barədə razılığa gəldilər. Buna cavab olaraq Yelizaveta Rusiya-Avstriya ittifaqını təzələyərək ona hücum xarakteri verdi. Rusiya Avstriyaya kömək üçün 80 minlik ordu təqdim etməyi öhdəsinə götürdü. Qələbə əldə edildiyi təqdirdə Sileziya Avstriyaya qayıdır, Şərqi Prussianı isə Rusiya əldə edirdi. Fransa da Rusiya-Avstriya ittifaqına qoşuldu. 1761-ci il hərbi kampaniyasında podpolkovnik V.I.Suvorov da iştirak edirdi. Rusiya-Avstriya qüvvələri Fridrixin onun möhkəmləndirilmiş Buntselvits düşərgəsinə sıxışdırdığı vaxt Suvorov iki rus qusar polkunu hücumu apararaq düşərgənin yaxınlığındakı yüksəkliyi ələ keçirdi. Oleq Mixaylov “Suvorov” tarixi romanında yazırdı: “Ələ keçirilmiş yüksəklik ətraf üzərində hökmran olmaqla düşməni izləməyə imkan verirdi. Suvorov əldə olunmuş yüksəkliyin əhəmiyyətini dəyərləndirərək qeyd edirdi ki: “Buradan bütün düşərgə göz önündə açılırdı, yaradılmış baş qərargah sağda-rus, solda-avstriya qoşunlarına, eyni zamanda qoşunlar arasında baş verən toqquşmalara nəzarət edə bilirdi”³²⁹.

İlham Əliyev Yaradanın ona bəxş etdiyi qurmaq, yaratmaq missiyasını müharibə günlərində də yaddan çıxarmır, azad olunmuş torpaqlarla bağlı deyirdi: “Biz orada şəhərlər quracağıq, biz oraya həyatı qaytaracağıq. Biz bütün dağılmış yerləri bərpa edəcəyik... Azərbaycan vətəndaşları o torpaqlarda ləyaqətlə yaşayacaqlar”.

³²⁹ Олег Михайлов. Суворов. Исторический роман. Москва-1978, с. 64-65

XVI FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN “HABER TÜRK” TELEVİZİYA KANALINA MÜSAHİBƏSİ

13 oktyabr 2020-ci il

**“...bu gün Azərbaycan tam başqa bir ölkədir..
Müstəqillik şəraitində yeni vətənpərvər, həm mənəvi,
həm də fiziki cəhətdən güclü insanlar yetişibdir”.**

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev oktyabrın 13-də Türkiyənin “Haber Türk” televiziya kanalına müsahibəsində Moskvada atəşkəs elan olunandan sonra Ermənistan tərəfinin Gəncədə dinc əhalini raket atəşinə tutmasını onların döyüş meydanında məruz qaldıqları uğursuzluqların əvəzini çıxması kimi qiymətləndirdi. Bu cür davranış terror və cinayət əməli olsa da, Ermənistan özünün xislətindən əl çəkmirdi: “Ancaq bu terror aktı Azərbaycan xalqının iradəsini qıra bilməz. Biz düşməyə qarşı daha böyük əzmlə, iradə ilə vuruşacağıq, daha əzmlə, iradə ilə öz torpaqlarımızı azad edəcəyik və Azərbaycan bayrağını işğal edilmiş bütün torpaqlarda qaldıracağıq”.

Jurnalisti maraqlandıran məsələlərdən biri də döyüş əməliyyatlarının Qarabağın işğal olunmuş ərazilərində getdiyi halda Ermənistanın Azərbaycanın yaşayış məntəqələrini – Gəncəni, Mingəçeviri, Bərdəni, mülki əhalinin yaşadığı digər yerləri hədəfə alması və məqsədinin panika, xaos və qorxu yaratmaq olub-olmaması ilə bağlı idi.

Artıq azərbaycanlıları mərmə və raketlə qorxutmaq mümkün deyildi. Qorxmaq, şəhərləri, kəndləri tərk edib köçmək dövrü arxada qalmışdı. Müstəqillik dövrü şüurları dəyişmiş, torpağa da, Vətənə də yeni münasibət formalaşdırmışdı. Qurani-Kərimdə Musa peyğəmbərin köləlikdə, əsarət altında olan xalqını uzun müddət səhrada dolaşdırdıqdan sonra müqəddəs torpaqlara çıxarması öz əksini tapıb. Bəzi ehtimallara görə Musa xalqı qəsdən birbaşa müqəddəs torpaqlara aparmamış, səhrada onu qırx il gəzdirməkdə xüsusi məqsəd güdmüşdür. Məqsəd isə həmin qırx ildə xalqın öz nəslini təzələməsi və müqəddəs torpaqlara köləlikdən gələn şüurla deyil, azadlıqda olduğu vaxt qazandığı şüurla daxil olmasından ibarət olmuşdur. Bu mənada şüurda dəyişikliklərin edilməsi zəruridir. Lakin bu dəyişikliklər xalqa xidmət etməli, başqa xalqların qanuni mənafeyinə ziyan vurmamalıdır.

Heydər Əliyevin “hər kəs öz evini qorumağa borcludur” çağırışından sonra bu ideyanın beynlərdə kök atması üçün xeyli iş görülmüşdü. Azərbaycanda artıq hamı bunu birmənalı olaraq qəbul edirdi. Ona görə Ermənistanın məqsədi qorxu yaratmaq olsa da, bu öz bəhrəsini verə bilməzdi: “Bu gün Azərbaycan tam başqa bir ölkədir. Bu gün yeni nəsil yetişib. Müstəqillik şəraitində yeni vətənpərvər, həm mənəvi, həm

də fiziki cəhətdən güclü insanlar yetişibdir. Eyni zamanda, yaşlı nəsil də bu gün tam başqa bir dünyagörüşünə malikdir. Dövlətimizin güclü iradəsi var, güclü ordumuz var. Məhz buna görə bu xain hücumlar bizim iradəmizi qıra bilmədi. Erməni vəhşiliyindən ən çox zərər çəkən Tərtər şəhəridir. Tərtər şəhərinə minlərlə mərmi düşüb... Amma tərtərlilər bir dağ kimi, bir yumruq kimi dayanıblar, heç bir yerə getmirlər və deyirlər: öldü var, döndü yoxdur. Həmçinin, Ağdamda da, Goranboyda da, Ağcabədidə də, cəbhə xəttinə yaxın olan bütün başqa bölgələrdə də belədir”.

Bəli, Azərbaycan 30 il əvvəlki Azərbaycan deyildi. Otuz il əvvəl Azərbaycan SSRİ-nin tərkibində müttəfiq bir respublika idi. İnsanlar müstəqil Azərbaycan arzusunda olsalar da, bunun şirinliyini hələ dadmamışdılar. Vətənin SSRİ kimi təbliğ olunması milli-vətənpərvərlik ruhunu zəiflətməmiş, torpağa bağlılıq azalmışdı. Həmin dövrlərdə dövlətdən lazımı dəstək ala bilməyən, zəruri silaha malik olmayan insanlar Ermənistanın silahlı hücumları qarşısında, kiminsə cinayətkarların cəzasını verəcəyi ümidi ilə evlərini tərk edir, Bakıya, məcburi köçkünlüyə yola düşürdülər. 30 illik məcburi köçkünlük həyatı göstərdi ki, torpaqları düşməyə təslim etdikdən sonra onları geri almaq o qədər də asan məsələ deyildir. Qədim ərəb məsəlində deyildiyi kimi, “kim əlində silah öz hovuzunu cəsarətlə qorumursa, onun hovuzu dağılacadır”³³⁰.

Müstəqillik illərində gənclərin milli vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsi, müstəqil Azərbaycanın iqtisadi, mədəni inkişafı, dünya birliyində mövqeyi, idman sahəsində qazandığı qələbələr gənclərdə öz dövlətinə inamı artırdı, onlara Azərbaycanla qürur duymaq, ölkələri ilə öyünmək hissləri aşıladı. Qürur duyğusu Vətəni qorumaq vəzifəsini önə çıxarırdı. Müstəqillik illəri insanlarda öz evinə, öz torpağına sahib çıxmaq hisslərini möhkəmləndirdi.

V.Yanın “Çingiz xan” romanından bir-biri ilə tanışlıqları olmayan Xarəzmşahın oğlu Cəlaləddin ilə o ərəzilərdə igidliyi ilə ad-san qazanmış Qara Xəncər arasında ilk söhbətdən bir məqam yada düşür:

“– ...Şahın sarayda üç yüz arvadı olduğu halda, o öz qıpçaqları ilə bizim ən gözəl qızımız Gülcəmalı götürüb-aparıb və zorla öz sarayında saxlayıb onu yüz birinci arvadı elan edir. Halbuki o qızı almaq üçün yüz igid mübahisə aparırdı. Bu yaxşıdır mı?”

Cəlaləddin sakitcə dedi:

– Bu, yaxşı deyil. O da yaxşı deyil ki, yüz igid obanın ən yaxşı qızını əldən verib və onu qoruya bilməyib”³³¹.

Bəli, sənin olanı, istədiyini düşməyə vermək olmaz. Vətəninə, torpağına, daşına sahib çıxmalısan. 2016-cı ilin Aprel döyüşlərindən sonra cəbhə bölgəsindəki rayonlara, o cümlədən Tərtər rayonuna səfər edən İlham Əliyev o zaman da tərtərlilərin bütün təhlükələrə baxmayaraq, kəndlərini, şəhərlərini tərk etməyib düşməyə qarşı mətanətlə dayanmalarını qeyd etmişdi. Yenə də tərtərlilər

³³⁰ Yan V.Q. Çingiz xan. Bakı-1983, s. 149

³³¹ Yenə orada, s. 14

eyni mübarizliyi nümayiş etdirirdilər. Azərbaycan Ermənistanın işğalçılıq siyasətinə qarşı münasibətini dəyişmiş, danışıqlar yolu ilə qaytarılmasından imtina edilən işğal altında olan torpaqlarını azad etmək uğrunda mübarizəyə qalxmışdı. Azərbaycan əsgəri bu mübarizəyə hazır idi. Ona görə də Ermənistanın xəyanətkarcasına, beynəlxalq humanitar hüquq normalarını pozmaqla, müharibə cinayətləri törədib Azərbaycan xalqının mülki əhalisinə yönəltdiyi mərmilər və raketlər bu xalqın iradəsini qıra, onu xaosla, tərki-vətənlilikə sürükləyə bilməzdi. Bu həm də ona görə mümkün deyildi ki, xalq artıq dövlətinə, Ordusuna, Ali Baş Komandanına inanır, onların fəaliyyətini görürdü.

A.Eynşteyn atomu parçalamağın insanların beynində yerləşmiş qənaətləri dəyişməkdən daha asan olduğunu söyləmişdi. Əslində o, haqlı idi. Lakin Azərbaycanda uzun illər ərzində aparılan iş, müstəqilliyin xalqa verdiyi töhfə, dövlətin öz insanına, vətəndaşına qayğısı, bölgələrin inkişafına ayrılmış diqqət, Azərbaycanın uğurları şüurlarda çox şeyi dəyişmişdi.

1993-cü ilin noyabrında Heydər Əliyevin müraciətindən sonra Azərbaycanda nizami ordu quruculuğuna başlanmış və o dövrdən ordu quruculuğu dövlətin prioritet məsələlərindən birinə çevrilmişdi. Orduya maliyyə vəsaitinin ayrılması gündən-günə artırılmış, texniki təchizatı yaxşılaşdırılmış və ordumuz dünyanın ən müasir silahları ilə təmin olunmuşdur. Orduda zabıt heyətinin hazırlığına xüsusi diqqət verilməklə hərbi məktəblər yaradılmış, Türkiyə Respublikasının təcrübəsi və yardımından istifadə olunmaqla, müasir ordu zabıtlərinin hazırlanmasında uğurlar əldə edilmişdir. Uzun illər ərzində orduda mənəvi ruhun yüksəlməsinə xüsusi diqqət ayrılmış, zabıt və generalların mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılması sahəsində dövlət proqramları qəbul olunaraq həyata keçirilmişdir. Azərbaycan Ordusunun mütəmadi olaraq keçirdiyi təlimlər, xüsusən Türkiyə Respublikasının silahlı qüvvələri ilə birgə keçirilən döyüş təlimləri ordunun döyüş hazırlığında mühüm əməl təşkil edirdi.

Azərbaycan Ordusuna gənclər çağırışdan əvvəl könüllü axışmağa başlamışdılar. Vətəni qorumaq artıq şərəf işinə çevrilmişdi. Sanki hamı əmr gözləyir, işğal altında olan torpaqların müdafiəsinə qalxırdı. “Öldü var, döndü yox!” dillərdə şüara çevrilmişdi. Bu cür orduda artıq hamı dağlara gizlənməyə deyil, düşməni işğal altında olan torpaqlardan qovmağa tələsirdi.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev birinci xanım Mehriban Əliyeva və qızları Leyla Əliyeva ilə birlikdə 2021-ci il fevralın 14-də Füzuli, Zəngilan, Laçın və Cəbrayıl rayonlarına səfəri zamanı qeyd etdi ki, “Biz erməni faşizmini məhv etmişik. Düşməni öz doğma torpaqlarımızdan qovmuşuq. Onları torpaqlarımızdan rədd etmişik. Ermənistan ordusunu demək olar ki, məhv etmişik. Ermənistan ordusu yoxdur, dağılıb. Həm texnika dağılıb, həm canlı qüvvə dağılıb. Özləri etiraf edirlər ki, müharibə zamanı onların 10 min fərarisə olubdur. Azərbaycan Ordusunda bir dənə də fərari olmayıb. Bu, xalqımızın, Ordumuzun yüksək mənəvi ruhunun təzahürüdür. Aparılan siyasətin təzahürüdür. Biz döyüş meydanında Qələbə qazandıq. Biz bu torpaqları vuruşaraq

işğalçılardan azad etmişik. Ermənistanı məğlub edib məcbur etdik ki, noyabrın 10-da kapitulyasiya aktına imza atsın və Laçın, Kəlbəcər, Ağdam rayonlarını məcbur olub bizə qaytarsın”³³².

Azərbaycan gəncləri də, Azərbaycan xalqı da artıq xoşbəxtliyin necə əldə edildiyini bilirdi. Bunun üçün mübarizə aparmaq lazım idi. Ordu bu mübarizəyə hazırlanmışdı. Gənclər bu mübarizəyə hazır idi. Onlar 2016-cı ilin aprel ayından sonra düşmən üzərində bir neçə dəfə qələbə qazanmışdılar və artıq Ermənistan ordusu üzərində qələbə qazanmağa onlarda əminlik vardı. Orduda çalışanlar bildirdilər ki, “kim ki, qılıncının qara dəstəyindən möhkəm yapışmaq istəmir, onun iti ucu özünə tərəf dönəcəkdir”³³³.

Azərbaycan Ordusu sərtlik lazım olan yerdə yumşaqlıq göstərməyəcəkdi. Çünki bilirdi ki, bu düşmən hiyləgərdir. Ona yumşaqlıq yaraşmır. Sədi: “Sərtlik lazım olan vaxt yumşaqlıq göstərmək yersizdir. Yumşaqlıq göstərməklə düşməni dost edə bilməzsən, ancaq onun iddiasını artırarsan” – deməkdə haqlı idi. Azərbaycan əsgəri qədim fars şeirində deyildiyi kimi, “ya biz düşmənin başını əzəcəyik, ya da onlar bizim cəsədlərimizi şəhər divarlarından asacaqlar”³³⁴ şüarı ilə yola çıxmışdı. Onun amalı işğal altında olan torpaqlarını azad etmək idi və o bu vəzifəsini yerinə yetirdi.

Qədim fars mahnısından, Əfrasiyab dedi: “Mən yürüşə çıxıram. Atların quyuğuna həna yaxın”.

Azərbaycan əsgəri də bu sevinclə irəli şığırdı. O, artıq torpaqları işğal olunmuş Ordunun əsgəri olmaq istəmirdi. Onu arxada utanc, irəlidə isə azadlıq və sevinc gözləyirdi. “Ölümdən qorxan adam, onun əlindən göyə qalxsə da, ölüm onu yaxalayacaqdır”³³⁵. Azərbaycan əsgəri də ölümdən qorxmurdu. Vətən yolunda ölsə belə, şəhidlik zirvəsinə ucalacaqdı. Ona görə o, ruhdan düşmürdü. Apardığı mübarizə haqq mübarizəsi idi. Ona görə ruhdan düşə bilməzdi. “İnsan ruhdan düşəndə, o, atı çapa bilmir” müdrik Şərq məsəlidir³³⁶. Azərbaycan əsgəri isə atını çapmalı idi. O, Qarabağ atını Şuşaya – Cıdır düzünə çatdırmalı, orada çapmalı idi.

V.Q.Yan “Çingiz xan” əsərindəki hadisələri Hacı Rəhimin adı ilə qələmə alır. Onun axıncı səhifədə yazdıqlarından da bəzilərini xatırladaq: “Mənim kütləşmiş qələmim amansız monqolların ölkəmizin çiçəklənən vadilərinə etdikləri basqın barədə hekayətin sonuncu sətirini yazır... Bu kitabın müəllifi dinc tayfaları amansızcasına qıran zülmkar Çingiz xana qarşı fədakarlıqla mübarizəyə qalxmaq istəməyən qorxaq xarəzmlilərdən çox danışmaq istəyirdi...”

...Əgər bütün xarəzmlilər möhkəm və yekdilliklə qəzəb qılıncını çəkib və canlarından keçərək vətən düşmənlərinin üstünə atılsaydılar, onda lovğa monqollar və onların qırmızısaqqal hökmdarı Xarəzmdə heç yarım il də qala bilməzdilər, həmişəlik olaraq öz uzaq çöllərinə çəkilib gedərdilər...

³³² <https://president.az/>

³³³ Yan V.Q. Çingiz xan. Bakı-1983, s. 164

³³¹ Yenə orada, s.160

³³⁵ Yenə orada, s.148

³³⁶ Yenə orada, s.168

Məmonqlar öz əyri qılınclarının gücü ilə yox, çox vaxt düşmənlərinin pozğunluğu, güzəştə getməsi və qorxaqlığı nəticəsində qalib gəlirdilər...

...Tanımadığım oxucumla vidalaşmaq üçün deyirəm: “Lovğa imamlar və təşəxxüsdən şişmiş üləmalar məni dinsizlikdə təqsirləndirirlər. Onlar kinli və uzağı görməyən kütəbündirlər. Mənim kimi imansız olmaq asan və boş şey deyil (Əbu Əli ibn Sina. XI əsr). Buxovlanmış mütəfəkkirlərin kütəbün cəllada qalib gələcəyinə, istismar edilən əməkçinin zülmkara və zorakıya qalib gələcəyinə, biliyin yalana qalib gələcəyinə olan inamım kimi möhkəm və alovlu inam ola bilməz!.. Mən bilirəm, elə gözəl bir zaman gələcək ki, o vaxt həqiqət, insana olan qayğı və azadlıq bizim ölkəmizi ümumi xoşbəxtliyə və aydınlığa doğru aparacaqdır! O gün gələcək, o gün olacaqdır!”³³⁷.

İlham Əliyev də bu həqiqətlərə söykənərək ölkəsini bu xoşbəxt günlərə doğru aparmaq arzusunda idi. Bu məqsədlə yola çıxmışdı. O, yalan ümmanında həqiqət adası axtarırdı. Azərbaycan Ordusunun qüdrəti nəticəsində rəqibi küləyin səhrada qovduğu puç bir qoz kimi ora-bura uçurdu. Lakin yalnız mətanətli və səbirli, haqq üçün və ədalət yolunda çalışan adam başladığı işin yaxşı nəticələrini görəcək. Puç işin dalınca qaçan puç qoz kimi heç nəyə yaramayacaq. Həm də gərək nəticə üçün qabaqcadan çalışasan, mübarizə aparasan, hazırlaşasan. Cəlaləddin Xarəzm şahının oğlu olsa da, xalça üstünə sərilib nağıl dinləməyi deyil, yorğa ata, parlaq qılınca və çölün küləyinə üstünlük verirdi: “Mənim yorğa atdan, parlaq qılından, bir də çölün küləyindən xoşum gəlir, xalçanın üstündə sərilib qocaların şərqişini və nağıllarını dinləmək istəmirəm”³³⁸.

Sabir Rüstəmxanlı Böyük Şah İsmayıl Xətəini yada salaraq yazırdı:

“Sultan Hüseyn Bayqara şöhrət günəşinin üfüqə enən çağında Şah İsmayıl Xətəiyə səmimi bir məktub yazır və könlünü almaq üçün ona rəqqasələr dəstəsi göndərir. Şah İsmayıl isə saray rəqqasələrinə baxıb, mənim eys-ışrətə vaxtım yoxdur deyir: “Mən vuruş adamıyam, bax belə mübahisələri də istəmirəm. Mən gərək rahatlanmadan məmləkətin ətrafında at cövlan etdirəm”.

...Yuxuya getmiş adam gecənin uzunluğunu duymur, bihuşdarı verilmiş xəstə ağrını hiss eləmir... Gecənin gecəliyini səhəri oyaq gözlə açanlardan yaxşı kim duya bilər? Ağrını öz bədənində hiss etmədən necə təəvvürə gətirmək olar?

...Mən ağrının, oyaq gecələrin, torpağı qarış-qarış gəzməyin tərəfdarıyam!”³³⁹.

Bəli, dövlətə rəhbərlik edən şəxs xalqın ağrısını öz canında hiss etməlidir. O bunu hiss etməyə hazır olmalıdır. Onun həyat təcrübəsi, biliyi, bacarığı, şəxsi keyfiyyətləri xalqı idarə etmək tələblərinə, xalqın, dövlətin məsuliyyətini öz çiyinlərində daşımaq qabiliyyətinə cavab verməlidir.

İlham Əliyev Ermənistanın Birinci Qarabağ müharibəsi zamanı Azərbaycan ərazilərini işğal etdikdən sonra yeni iştahaya düşməsi ilə bağlı deyirdi:

³³⁷ Yan V.Q. Çingiz xan. Bakı-1983, s. 322-323

³³⁸ Yəni orada, s. 64

³³⁹ Sabir Rüstəmxanlı. Ömür kitabı. Bakı-1988, s. 6-7

“Ermənistandan hər şey gözləmək olar. Elə Tovuz bölgəsində iyul ayında baş vermiş toqquşmaların səbəblərindən biri də o idi. O, boru xəttinə yaxınlaşmaq, ya da ki, onu nəzarət altına almaq. Məhz elə ona görə onlar bizim ərazimizə girib yeni torpaqlar işğal etmək istəyirdilər”.

Beynəlxalq Nürnberq Tribunalının sənədlərində təcavüzkarların bu cür hərəkətləri pislənilir. Bu cür hərəkətlərin təcavüz cinayəti kimi dəyərləndirilməsi tövsiyə olunurdu.

Nürnberq prosesində Böyük Britaniyadan olan Baş ittihamçı Xartli Şoukrossa ittiham olunanların təcavüzkar niyyətlərinin getdikcə genişlənməsindən söhbət açaraq deyirdi: “Təcavüzün həyata keçirilməsi gələcək təcavüzkar hərəkətlər üçün iştahı yalnız artırdı ... onlar artıq alman millətindən olan əhalinin yaşamadığı əraziləri də işğal etməyə başladılar”³⁴⁰.

Baş ittihamçı Xartli Şoukrossa daha sonra qeyd edirdi: “1939-cu ilin mart hadisələri həm ingilis, həm də fransız hökumətlərini əmin etdi ki, faşistlərin təcavüzkar niyyətləri yalnız alman millətindən olanlarla məhdudlaşmır, Münhen sazişi ilə faşist Almaniyasının gələcək təcavüzü nəticəsində Avropada müharibə imkanı aradan qalxmamışdır”³⁴¹.

Bəli, İlham Əliyev: “Bu gün Azərbaycan tam başqa bir ölkədir. Bu gün yeni nəsil yetişib. Müstəqillik şəraitində yeni vətənpərvər, həm mənəvi, həm də fiziki cəhətdən güclü insanlar yetişibdir. Eyni zamanda, yaşlı nəsil də bu gün tam başqa bir dünyagörüşünə malikdir. Dövlətimizin güclü iradəsi var, güclü ordumuz var. Məhz buna görə bu xain hücumlar bizim iradəmizi qıra bilmədi”- deməkdə haqlı idi.

³⁴⁰ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том 1. Москва -1952, с. 171

³⁴¹ Yənə orada, s. 172

XVII FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN “FRANCE 24” TELEVİZİYA KANALINA MÜSAHİBƏSİ

14 oktyabr 2020-ci il

**“...qarşılıqlı diplomatik səylərimiz sayəsində
vəziyyəti nəzarət altında saxlamağa müvəffəq olmuşuq”.**

İlham Əliyevin “France 24” televiziya kanalına müsahibəsi xüsusi önəm kəsb edirdi. Belə ki, Ermənistan ilə Azərbaycan arasında münaqişə silahlı toqquşmalar fazasına keçəndən sonra Fransa Prezidenti və xarici işlər naziri tərəfindən döyüş əməliyyatlarında Azərbaycan tərəfindən mızdlulardan istifadə, Azərbaycanın Qarabağı fəth etmək niyyəti və döyüş əməliyyatlarında Türkiyə Silahlı Qüvvələrinin nümayəndələrinin iştirakının olması barədə əsassız bəyanatlar verilmiş, həmin bəyanatlarla bağlı İlham Əliyev kifayət qədər sərt etirazlarını ifadə etmişdi. “France 24” televiziya kanalına İlham Əliyevin müsahibəsi hər şeydən əvvəl Fransa cəmiyyətində mövcud reallıq barədə daha düzgün təəssürat yaratmağa, münaqişə ilə bağlı həqiqətləri açıqlamaqla informasiya məkanında tarazlığın yaradılmasına yönəlmişdi.

Jurnalistin suallarını cavablandıraraq İlham Əliyev bildirdi ki, Azərbaycan tərəfi həmişə münaqişənin sülh yolu ilə həllinə razılıq vermiş, bu baxımdan Moskva görüşündə əldə olunmuş razılıq da Azərbaycan tərəfini qane edirdi. Belə ki, razılığa müvafiq olaraq münaqişə ATƏT-in Minsk qrupu çərçivəsində razılaşdırılmış baza prinsipləri əsasında nizama salınmalı və danışıqların formatı əvvəlki qaydada saxlanılmaqla münaqişə Ermənistan ilə Azərbaycan arasında həll edilməli idi. Bundan əlavə, humanitar xarakter daşıyan meyitlərin toplanılıb dəyişdirilməsi ilə bağlı razılaşma Azərbaycanın tərəfdar olduğu və zəruri hesab etdiyi məsələ idi. Lakin Ermənistan tərəfinin döyüş bölgəsindən aralıda yerləşən Gəncə şəhərində mülki şəxslərə raket zərbələri endirməsi atəşkəsin pozulmasına səbəb olmuşdu. Azərbaycan tərəfi cavab tədbirləri ilə çıxış etmiş, lakin Ermənistandan fərqli olaraq mülki şəxsləri deyil, hərbi hədəfləri məhv etmişdi.

Tarixi təcrübə göstərir ki, sülh istəyi ilə elçi göndərüb, sonra əlverişli məqam tapan kimi hücum keçən, uduzduqdan sonra bağışlanmasını xahiş edən hökmdar və sərkərdələr olmuşdur. Yuli Sezarın “Qalliya müharibəsi haqqında qeydlər”inin IV kitabında buna misal göstərilib: “Sezar şikayətlənirdi ki, onlar əvvəlcə öz istəkləri ilə yanına sülh xahişilə elçilər göndərdilər, bir az sonra isə elan etmədən ona qarşı müharibəyə başladılar”³⁴².

³⁴² Alan Akselrod. Yuli Sezar Ceo (Liderlik dərsləri). Bakı-2016, s.130

Müharibə aparan dövlətlərin müharibənin nəticələri ilə əlaqədar müqavilə bağladıqdan dərhal sonra revanş qazanmaq və ya müvəffəqiyyətlərini daha da möhkəmləndirmək üçün fəaliyyətə başlamaları da tarixi təcrübə ilə sübuta yetirilir. Azərbaycanla atəşkəs barədə müqavilə bağladıqdan dərhal sonra həmin müqaviləni pozan, həm də mülki əhalinin yaşadığı əraziləri heç bir hərbi zərurət olmadan raket atəşinə tutan və beləliklə, beynəlxalq müharibə cinayəti törətməklə bağladığı müqaviləni pozan Ermənistanın hazırkı havadarlarının dövlətçilik təcrübəsi də qeyd etdiyimiz hallara şahidlik edir. 10 may 1871-ci ildə Frankfurtda Fransa ilə Almaniya arasında müharibənin bitməsinə təsdiqləyən sülh müqaviləsi bağlandı. 26 fevral 1871-ci ildə Versalda A.Tyer və O.Bismark arasında bağlanmış ilkin müqaviləyə əsasən, Elzas və Şərqi Lotaringiya vilayətləri Almaniya keçirdi. Bundan əlavə, Fransanın üzərinə kontribusiya kimi beş milyard frank ödəmək vəzifəsi qoyulurdu. 18 mart 1871-ci ildə Paris Kommunasının elan edilməsi sülhün digər şərtlərinin müəyyən edilməsini kəsdi. Danışıqlar 6 may 1871-ci ildə təzələndi və bağlanan müqaviləyə ilkin müqavilə ilə müəyyən edilənlər də daxil edildi. Müqavilənin şərtləri iki dövlət arasında yeni müharibə üçün həmişə təhlükə saxlayırdı. Müqaviləyə əsasən, Fransa kontribusiya kimi ödənilməli olan məbləği tam ödəyəne kimi onun ərazisində qalan alman qoşunlarının saxlanılma xərclərini də çəkməli idi. Müqavilə Birinci dünya müharibəsinə (1914-1918-ci illər) kimi öz qüvvəsini saxladı³⁴³.

Frankfurt müqaviləsi çoxdankı alman-fransız düşmənciliyini zəiflətmədi. Əksinə, o, əhəmiyyətli dərəcədə gücləndi. Fransa ona sırınmış soyğunçu sülh şərtləri ilə barışa bilmirdi. Əgər 1870-ci ilə alman müdaxiləsi asanlıqla həyata keçirilə bilsə, Lotaringiyanın itirilməsi nəticəsində alman təhlükəsi Parisə daha da yaxınlaşmışdı. Yeni alman yürüşü Damokl qılıncı kimi Fransanın başı üzərində asılmış və revanşa cəhd üçün çağırış edirdi.

Doğrudur, 1871-ci ildə fransız siyasətçilərinə aydın idi ki, yaxın illərdə Fransa sülhə möhtacdır: ölkə yeni müharibəyə başlamaq üçün çox zəifləmişdi. 1870-ci ildən sonra hər bir sağlam düşüncəli fransız üçün aydın idi ki, təkbətək və müttəfiqsiz ölkənin Almaniya ilə müharibəyə girişməsi mənasızdır. Bu da şübhəsiz idi ki, Fransa özünün silahlı qüvvələrini bərpa edəne kimi onunla müttəfiqliyə razılaşan da çətin tapılar. Beləliklə, fransızlar müharibəyə başlamaq haqqında düşünmürdülər. Bununla belə, 70-ci illərdə fransız siyasətçilərinin hamısı bu qənaətdə idi ki, fransızlar öz qüvvələrini bərpa etməli və müttəfiqlər qazanmalıdırlar. O, şərq qonşusunun hücumunu qarşılamağa hər an hazır olmalıdır. O zaman Fransanın xarici siyasətinə görə məsuliyyət daşıyan A.Tyer də bu düşüncədə idi. 1872-ci ildə Tyer həmin məsələyə öz baxışını aşağıdakı kimi ifadə etmişdi: “Əgər Avropada münaqişə başlanarsa, onda bizim qarşıdan gələn imkandan istifadə etməyimiz tamamilə təbii olacaqdır”. Tyerin fikrincə, Fransa bu cür anı gözləməklə öz ordusunu bərpa etməli və gələcək müttəfiqlik üçün zəmin hazırlamalıdır. Sonradan

³⁴³ Дипломатический словарь. В трех томах. Том III. Москва-1986, с. 523

Tyerin hökumətində xarici işlər naziri olan J.Favr yazırdı: “Peterburq və Berlin saraylarını əlaqələndirən münasibətlərin nə qədər intim olduğunu biz bilirik. Özümüzü şübhəsiz riskə məruz qoymadan biz, bu gün Rusiyadan hər iki hökumət arasında münasibətlərin soyumasına gətirib çıxaran hər hansı xidməti tələb edə bilmərik. Lakin onlar arasında gələcək nifaqın toxumları şübhəsiz ki, vardır”.

Alman kansleri də əzilmiş Fransanın öz gücünü bərpa etməsini həyəcanla izləyirdi. Ona elə gəlirdi ki, bu, həddən artıq tez baş verir... O çalışdı ki, Fransanın mümkün dostlarını Almaniyanın tərəfinə çəksin. Bu yolla kansler Fransanı siyasi təcrid vəziyyətində saxlamaq istəyirdi³⁴⁴.

Ermənistanın da bağladığı müqavilələrə münasibəti onların havadarlarının bir əsr yarım əvvəl müqavilə öhdəliklərinə münasibətindən fərqlənmirdi. Ermənistan bağladığı müqavilədən sülhə nail olmaq üçün deyil, yeni qüvvə toplamaq, guya ki, Azərbaycanın müqaviləni pozmaqla sülhə nail olmaq istəməməsini nümayiş etdirmək, Azərbaycanın mülki əhalisinə raket zərbələri endirmək kimi çirkin məqsədlər üçün istifadə edirdi.

Jurnalistin münaqişəyə Fransanın münasibəti ilə bağlı suallarını cavablandırarkən İlham Əliyev qeyd etdi: “Toqquşmaların əvvəlindən biz bəzi ziddiyyətli bəyanatlar və bəzi mesajlar alırıq. Lakin düşünürəm ki, qarşılıqlı diplomatik söylərimiz sayəsində vəziyyəti nəzarət altında saxlamağa müvəffəq olmuşuq. Bildiyiniz kimi, Prezident Makron mənə bir neçə dəfə telefonla zəng edib və bizim sonuncu söhbətimiz çox müsbət idi. Biz münaqişənin siyasi həll yolunun tapılması söylərinə sadıq. Mənə məlumat verildi ki, Fransa həmsədr olaraq neytral qalacaq, çünki bu, həmsədrin mandatıdır. Bu səhər mənə məlumat verildi ki, Fransanın xarici işlər naziri bəyanat verib ki, Fransa Minsk qrupunun həmsədri olduğuna görə neytral olmalıdır”.

Əlbəttə ki, qısa müddət ərzində vəziyyətin qeyd olunan tərzdə dəyişməsinə İlham Əliyevin diplomatik uğur kimi qiymətləndirmək lazımdır. Fransa tərəfindən Azərbaycanın münaqişəyə muzdluları cəlb etmək barədə bəyanatını Fransa tərəfi heç bir sübutla təsdiqləyə bilmədi və Fransa bəyan etdiyi mövqedən çəkilməli oldu. Azərbaycanın Qarabağı fəth etmək niyyəti ilə bağlı bəyanat da siyasi və beynəlxalq hüquq baxımından uğursuzluğa məhkum idi. Çünki Qarabağ, Dağlıq Qarabağ əraziləri rəsmi olaraq Azərbaycan əraziləri idi. Dövlətin öz ərazilərini fəth etməsi məntiqə əsaslanmırdı. Azərbaycan özünə məxsus işğal olunmuş torpaqları azad etmək uğrunda vuruşur və bunu açıq bəyan edirdi. Belə olan halda isə söhbət fəthdən deyil, torpaqların azad edilməsindən gedə bilərdi. Azərbaycan münaqişədə Türkiyənin siyasi və mənəvi dəstəyini etiraf edirdi. Bu cür dəstək dövlətlərarası münasibətlərdə qəbulolunan hal idi. Fransanın Ermənistanın mövqeyindən çıxış etməsi fonunda Türkiyənin Azərbaycana siyasi və mənəvi dəstək verməsində heç bir hüquqi uyğunsuzluq mövcud deyildi. Qeyd olunanlar

³⁴⁴ История дипломатии. Том второй. Дипломатия в новое время. (1872-1919 гг). Москва-Ленинград-1945, с. 9-10

İlham Əliyevin diplomatik qələbəsinin əsasını təşkil edirdi. İlham Əliyev haqlı olaraq qeyd edirdi: “Hər bir ölkənin milli səviyyədə müttəfiqləri, dostları var, bəzi ölkələrlə daha fəal, bəzi ölkələrlə daha az fəal əlaqələri var. Bu normaldır və heç kim buna etiraz etmir. Lakin əgər bəzi ölkələrin vasitəçilik mandatı varsa, əlbəttə, əminəm ki, hər iki tərəf – Ermənistan və Azərbaycan neytrallıq gözləyir və hazırda biz bu neytrallığı görürük”. İlham Əliyevin vasitəçilərin neytrallığı barədə mövqeyi beynəlxalq hüquqa əsaslanırdı. Ümumiyyətlə, İlham Əliyev fikirlərini ya real, təsdiq olunmuş faktlara, ya beynəlxalq hüquqa, ya da ədalətlə əsaslandırırdı. Bu da onun informasiya məkanında uğuru üçün zəmin yaradırdı. Diplomatik səviyyədə bu üç cəhətin birləşdirilməklə istifadəsi İlham Əliyevin siyasətçi kimi üstün keyfiyyəti idi.

Hər bir dövlət digər dövlətlərlə münasibətlərini, onun hədd və çərçivəsini özü müəyyənləşdirir. Qədim zamanlardan bu cür münasibətlər qarşılıqlı razılıq və müqavilələr əsasında həyata keçirilir, dövlətlərdən hər birinin öhdəliklərinə riayət etmələrinə uyğun olaraq həmin münasibətlərdə müəyyən dəyişikliklər edilmişdir. Məsələn, 1211-ci ilə kimi Çingiz xan qonşu dövlətlərə beynəlxalq münasibətlərdə aşağıdakı prinsiplərə riayət etməyi təklif edirdi: hər bir şəraitdə elçilərin toxunulmazlıq hüququna hörmət etmək; müharibə elan edənə kimi hərbi əməliyyatlara başlamaqdan imtina etmək; güc mövqeyindən çıxış etməyi prioritet hesab etməmək. Bu prinsiplər əsasında qurulmuş xarici siyasətin həyata keçirilməsi üçün vasitə Çingiz xanın hazırladığı “açıq və ya aşkar diplomatiya” hesab olunurdu³⁴⁵.

Lakin sonradan 1208-1210-cu illərdə Altan-xan dövlətinə yürüş və 1218-1219-cu illərdə Xarəzm şahlığında Monqolustandan gələn elçi və tacirlərin qətlə yetirməsi Çingiz xanın özünün beynəlxalq münasibətlərə baxışında dəyişikliklər etməsinə səbəb oldu. Çingiz xan xalqlar arasında sülhü təmin etmək üçün aşağıdakıları rəhbər tutdu: sülhü öz ərazilərini sadəcə qorumaqla deyil; həm də başqalarını sənə hücum etmək qabiliyyətindən məhrum etməklə təmin etmək. Çingiz xanın *Pax Mongolica* adlanan beynəlxalq münasibətlərin yeni doktrinası bu cür yarandı: sülh “möhkəm əl” vasitəsilə müəyyən edilməli və qorunmalıdır³⁴⁶.

İlham Əliyev bu prinsiplərlə hərəkət edirdi. İstər Ermənistan, istər onun havadarları, Minsk qrupunun həmsədrləri və s. iddia edirdilər ki, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin hərbi həlli yoxdur. İlham Əliyev isə çoxdan bu fikirlərin həqiqətə uyğun olmaması qənaətinə gəlmiş və hesab edirdi ki, sülh yolu ilə münaqişəni həll etmək üçün də “möhkəm əl”in olması zəruridir. Sağlam düşüncəyə malik olmayanları zorla yola gətirmək, onları haqq yoluna güc vasitəsilə sürükləmək lazımdır. Dəmir yumruğu başı üzərində görmədən erməni cəlladları torpaqların işğaldan azad edilməsinə razılaşmır, Azərbaycan torpaqları ilə alver etmək istəyirdilər. İlham Əliyev addım-addım sübut edirdi

³⁴⁵ Александр Мелехин. Чингисхан. Москва -2018, с. 11

³⁴⁶ Yəni orada, s. 11-12

ki, münaqişəni həm hərbi, həm də siyasi-diplomatik yol ilə həll etmək olar. O, hərbi yoldan siyasi yola keçidi də ermənilər üçün açıq qoymuşdu. Çünki məqsədi müharibə, düşmənin məhv edilməsi deyil, torpaqların azad edilməsi idi. Ermənistanın siyasi və hərbi rəhbərliyi nə vaxt dəmir yumruğun altında can verdiklərini dərk etsəydilər, o yumruğu geri çəkməyə hazır idi. Bunun üçün işğalçıların rəhbərliyi tam tabelik nümayiş etdirməli idi.

Çingiz xanın yeni doktrinası onun “Böyük Yasa”sında da ifadəsini tapdı: “Knyaz, monarx və ya xalqlar tam tabelik nümayiş etdirənə kimi onlarla sülh bağlamamaq”. O, Şimali Çini fəth edəndən sonra öz doktrinasının realizasiyası ilə əlaqədar deyirdi: “Kim mənim yanıma gəlsə, o mənimlədir, kim mənim yanımdan gedirsə, o mənim əleyhimədir. Mən gücü uzunmüddətli sakitlik əldə etmək üçün istifadə edirəm və qəlbləri ram etdikdən sonra dayanacağımıza ümid edirəm”³⁴⁷.

Münaqişənin beynəlxalq hüquq əsasında və beynəlxalq hüququn müddəalarına əsasən həll olunması İlham Əliyevin həm də işıq yolundan əxz etdiyi xüsusiyyət idi. Heydər Əliyev çıxışlarında həmişə dövlətlərarası münasibətlərin beynəlxalq hüquq əsasında qurulması mövqeyinə üstünlük verirdi: “Azərbaycan Respublikasının mövqeyi həmişə əməli mövqe olmuş və sülhsevər xarakter daşıyır. Bizə vurulmuş bütün ziyanlara baxmayaraq, biz beynəlxalq hüquq, ədalət və humanizm əsasında erməni tərəfinə sülh təklif edirik”³⁴⁸.

ATƏT-in Minsk qrupunun vasitəçilik missiyası beynəlxalq hüququn beynəlxalq mübahisələrin sülh yolu ilə həlli *jus cogens* prinsipinə əsaslanırdı. Bu prinsip imperativ xarakter daşıyır və ayrı-ayrı dövlətlər tərəfindən dəyişdirilə və ya ləğv edilə bilməz. BMT Nizamnaməsinin 2-ci maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən, “beynəlxalq təşkilatın bütün üzvləri aralarındakı beynəlxalq mübahisələri sülh vasitələri ilə elə həll etməlidirlər ki, beynəlxalq sülhü, təhlükəsizliyi və ədaləti təhlükəyə məruz qoymasınlar”.

Mübahisələrin sülh yolu ilə həlli prinsipinin hüquqi tələbi əvvəla beynəlxalq münasibətlərdə zor və ya zor tətbiq etməklə hədələmənin qadağan olunmasında, beynəlxalq hüquq subyektlərinin aralarında olan fikir ayrılıqlarını yalnız sülh yolu ilə həll etmək vəzifəsində öz ifadəsini tapmışdır.

Mübahisələrin sülh yolu ilə həlli prinsipinin hüquqi tələbinin ikinci cəhəti onda özünü göstərir ki, sülh yolu ilə nizamasalma tələbi beynəlxalq mübahisələrin predmeti, vaxtı, baş vermə yeri, beynəlxalq və regional sülh və təhlükəsizliyin qorunması üçün təhlükəliliyi və ciddiliyi dərəcəsindən asılı olmayaraq bütün mübahisələrə şamil edilir.

Mübahisələrin sülh yolu ilə həlli prinsipinin hüquqi tələbinin üçüncü cəhəti ondan ibarətdir ki, bu prinsipə görə dövlətlər aralarındakı mübahisələri həll edilməmiş saxlaya bilməzlər.

³⁴⁷ Александр Мелехин. Чингисхан. Москва-2018, с. 12

³⁴⁸ Azərbaycan beynəlxalq aləmdə. I cild. Bakı-1996, s.170

Lakin Ermənistan tərəfi hər vaxtlə münaqişənin həll olunmamış vəziyyətdə saxlanılmasına çalışır, status-kvonun xeyrinə olacağını düşünürdü. Keçən əsrin 90-cı illərinin ortalarında Ermənistanın sabiq prezidenti L.T.Petrosyan bu vəziyyəti başa düşmüşdü və yazırdı: “Ermənistan və Qarabağ bu gün həmişəkindən daha güclüdür. Lakin münaqişə tənzimlənmədiyi halda, artıq bir və ya bir neçə ildən sonra zəifləyəcəyik. Bu gün imtina etdiyimizi, gələcəkdə əl açib istəməli olacağıq, lakin ala bilməyəcəyik”³⁴⁹.

L.T.Petrosyan bu fikirlərini istefaya çıxandan sonra da təsdiqləmişdi: “Mən problemi necə həll etmək lazım olduğunu bildirdim və onu həll edirdim. Əmin edirəm ki, hazırkı hakimiyyət nə qədər çox vaxt itirsə, bir o qədər də Qarabağ münaqişəsinin nizama salınması üçün mənim seçdiyim variantın təkliflərinin heç olmazsa yarısını almaq ehtimalı da bir o qədər azalır”³⁵⁰.

Mübahisələrin sülh yolu ilə həlli prinsipinin dördüncü hüquqi tələbi dövlətlərin onlar arasındakı münaqişəni dərinləşdirə biləcək hərəkətlərdən çəkinməsində öz ifadəsini tapır. Yəni, tərəflər onlar arasındakı mübahisəni kəskinləşdirən, onun nizama salınmasını çətinləşdirən, beynəlxalq sülh və təhlükəsizlik üçün qorxu törədə biləcək hallardan çəkinməlidirlər. Lakin Ermənistan tərəfi bu müddəanın tələblərini pozaraq, son iki ildə daha intensiv olaraq silahlı təxribatlar yaratmışdır. Ermənistan tərəfindən Azərbaycana silahlı hücumlar edilərək Azərbaycan ərazilərinin zəbt olunmasına cəhd edilmiş və danışıqlar prosesi pozulmuşdur.

BMT Nizamnaməsinin 33-cü maddəsinə əsasən, beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyə xələl gətirə bilən hər hansı bir mübahisəni tərəflər danışıqlar, tədqiqatlar, vasitəçilik, barışiq, arbitraj, məhkəmə baxışı, regional sazişlər və orqanlar vasitəsilə və ya özlərinin seçdikləri digər sülh vasitələri ilə həll etməlidirlər.

Xeyrixah xidmətlər və vasitəçilik mübahisələrin sülh yolu ilə həllinin daha çox müraciət olunan vasitələrindəndir. Tərəflər aralarındakı mübahisənin həllindən yayındıqları və ya onların arasındakı danışıqların maneəyə rast gəldiyi hallarda üçüncü tərəf mübahisələrin həll edilməsinə yardım etmək məqsədilə özünün vasitəçilik (mediation) və ya xoşməram xidmətlərini (bons offices) təklif edə bilər. Xoşməram xidmət və vasitəçilik həm tərəflərin xahişi, həm də üçüncü tərəfin özünün təşəbbüsü ilə göstərilə bilər. Həm vasitəçilik, həm də xoşməram xidmətlər üçüncü dövlətlərin mübahisə edən tərəfləri barışdırmaq məqsədilə onlara dostcasına təsir göstərmək formasıdır³⁵¹.

Vasitəçilik üçün mübahisədə marağın olmaması xarakterikdir. Vasitəçi ona göstərilən etimaddan mübahisə edən tərəflərdən hər hansı birinin xeyrinə sui-istifadə etməməli və öz funksiyalarını həyata keçirməkdə tam qərəzsiz olmalıdır. Əgər vasitəçi hər hansı bir tərəfin və ya özünün xeyrinə yönəlmiş hərəkətə yol verirsə, digər tərəfin ondan imtina hüququ vardır. Belə halda o, vasitəçilik funksiyasını

³⁴⁹ Levon Ter-Petrosyan. Mühəribə, yoxsa sülh // “Azadlıq” qəzeti, 12 noyabr 1997-ci il

³⁵⁰ Тер-Петросян в кулуарах // Московские новости, №10, 16-22 март 1999 г.

³⁵¹ Vəfəddin İbayev. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi beynəlxalq hüququn jus cogens prinsipləri prizmasında. Bakı-1999, s. 56

itirir. Vasitəçi danışıqlar prosesində bilavasitə iştirak edir. O, münaqişənin nizama salınması üçün öz təkliflərini verir, bu təkliflərin qəbul olunub-olunmaması onun missiyasının başa çatması demək deyildir. Vasitəçi tərəflərin mövqeyinin razılaşdırılması üçün yeni təkliflər hazırlamalı və tərəflərə təqdim etməklə münaqişənin həll edilməsinə çalışmalıdır³⁵².

Beləliklə, beynəlxalq hüquq vasitəçilərin beynəlxalq münaqişələrin həllində tərəfsizliyini tələb edir. Bu tələb pozulduqda münaqişə tərəfi vasitəçidən imtina etmək hüququna malikdir.

Beynəlxalq münaqişələrin həllinin regional orqanlarda sülh yolu ilə həyata keçirilməsi daha son zamanlara aiddir. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, əslində, ATƏT-in (ATƏM) bu sahədə sınaqdan keçirilməsinə xidmət edirdi. ATƏT-in Minsk qrupu bu prosesdə vasitəçilik missiyasını yerinə yetirir. Minsk qrupunun həmsədrlərinin də münaqişədə maraqlı olması və ya qərəzsizliyi pozması tərəflərin onlardan imtina etməsi üçün əsas ola bilər. Bu cəhətdən, Minsk qrupunun həmsədrləri münaqişə tərəfləri üzərində hər hansı səlahiyyətə malik deyillər, əksinə onların bu missiyanı yerinə yetirib-yetirməməsi münaqişə tərəflərinin iradəsindən asılıdır. Ona görə də Minsk qrupunun həmsədri kimi Fransanın əvvəlki qərəzli mövqeyindən geri çəkilməsi İlham Əliyevin diplomatik vasitələrdən uğurla istifadəsi kimi qiymətləndirilməlidir.

Jurnalistin muhdullarla bağı sualını cavablandıraraq İlham Əliyev qeyd etdi: “Biz bu barədə danışdıq və mən hələ də dəlil gözləyirəm. Mənə heç bir dəlil təqdim olunmayıb... Ona görə əgər heç bir dəlil yoxdursa, düşünürəm ki, bu şeyiələr də keçmişdə qalmalıdır. Bizdə muhdullar yoxdur. Bu, bizim rəsmi bəyanatımızdır... Bizim 100 mindən çox döyüşçüdən ibarət ordumuz var. Bizim hazırda döyüş meydanında etdiklərimiz ordumuzun öz torpaqlarını özünün azad etməyə qadir olduğunu göstərir”.

Həqiqətən də Azərbaycanın Ermənistan ilə müharibə aparması üçün kifayət qədər canlı qüvvə ehtiyatı var idi və muhdullara ehtiyac duymurdu. Bundan əlavə, tarixən məlumdur ki, muhdullar pul müqabilində vuruşur və demək olar ki, döyüşün taleyi onları maraqlandırmır. Azərbaycana isə döyüş əməliyyatlarında öz vətənpərvər övladları lazım idi. Onlar Vətən torpağının azad olunmasını hər şeydən üstün tutmalı idilər. Belə əsgərlər Azərbaycan Ordusunda yetişmişdi. Onlar Çingiz xanın əsgərləri kimi qorxmaz, sərkərdəsinin əmrini fikirləşmədən yerinə yetirənə kimi hazırlanmışdılar: “Əgər o (Çingiz xan-V.İ.), on əsgərə əmr etsə ki, min nəfər düşmənin üstünə atılsın, o vaxt əsgərlər düşünmədən hücumə keçəcəklər, çünki inanırdılar ki, qalib gələcəklər – Çingiz xan həmişə qələbə çalır...”³⁵³.

Xarəzmşahının qoşunları ilə bağı Cəlaləddin deyirdi: “Bu şoranlığı görürsənmi? Orada biz ya məhv olacağıq, ya da qələbə çalacağıq. Tatarlar

³⁵² Vəfəddin İbayev. Beynəlxalq hüquq Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə tənzimlənməsini tələb edir // Bakı Dövlət Universitetinin xəbərləri (sosial-siyasi elmlər seriyası) 1999 № 3, s. 165-174

³⁵³ Yan V.Q. Çingiz xan. Bakı-1983, s. 98

çox deyil. Bizimkilər onlardan üç dəfə artıqdır. Amma iş sayda deyil. Mən öz əsgərlərimizə etibar edə bilərəmmi? Ölənin merkitdən öyrəndim ki, monqollar cəmi iyirmi mindir. Deməli, bizim cinahın üstünə yarısı gəlsə, bu olacaq cəmi on min. Bizim türkmənlər elə altı mindir, qarakitaylar da üstəlik beş min. Fəqət qarakitaylar şaha ehtiyac və aclıq üzündən tabe olmuşlar. Onlar bu yürüşə vuruşmaq üçün yox, özgə ocağında qızınmaq üçün çıxmışlar”³⁵⁴.

Ermənistan tərəfinin uydurduğu və havadarlarının car çəkərək dünyaya bəyan etdikləri “muzdlu əhvalatı” həqiqətə söykənmirdi. Lakin onlar bundan Azərbaycana bir təsir vasitəsi kimi istifadə edirdilər.

Bu cür təsir vasitələrindən biri də Türkiyənin Azərbaycan tərəfində silahlı münaqişədə iştirakı ilə bağlı idi. İlham Əliyev bu sualla da bağlı dəfələrlə mövqeyini bəyan etmişdi. Lakin informasiya müharibəsinin özəlliyi də elə orasıdır ki, yalan məlumatlar müəyyən fikir yaradılması üçün ötürülür və sonradan bu məlumatlardan müxtəlif mövqələrdə istifadə olunur.

Türkiyə Azərbaycana dost və qardaş ölkədir. Bunu Azərbaycan da, Türkiyə də açıq bəyan edirdi. Əslində, Azərbaycanın öz ərazisində aparılan döyüş əməliyyatlarında Türkiyənin Azərbaycana yardım göstərməsində heç bir hüquqi məhdudiyyət də mövcud deyildi. Lakin həqiqət onda idi ki, Türkiyə Azərbaycana yalnız mədəni və siyasi dəstək göstərirdi. Azərbaycanın da bu münaqişədə Türkiyənin siyasi və mədəni dəstəyinə ehtiyacı var idi.

Ermənistan tərəfindən Azərbaycan ərazilərində mədəni sərvətlərin dağıdılması ilə əlaqədar İlham Əliyev qeyd etdi: “Ermənistan bizim məscidlərimizə nə edib? Onlar Ağdamın, Füzulinin və Şuşanın məscidlərinə nə ediblər? Demək olar ki, onlar nəinki onları dağıdıblar, orada heyvan saxlayırlar. Onlar orada donuz saxlayırlar və bununla təkcə bizim deyil, bütün müsəlmanların hissələrini təhqir edirlər”.

Ermənistan tərəfindən azərbaycanlıların mədəni sərvətlərinə qarşı bu cür dağıdıcı və təhqiredici münasibət beynəlxalq humanitar hüquq normalarının tələblərinin kobud surətdə pozulması idi. Müasir beynəlxalq hüquqda mədəni mülkiyyətin hüquqi mühafizəsi məsələləri xüsusi yer tutur. Bu mülkiyyət bəşəriyyətin mədəni və tarixi irsi olmaqla bəşər sivilizasiyasının mədəni həyatında mühüm rol oynayır. Silahlı münaqişələrin davam etməsi və müxtəlif dağıdıcı güc və qüvvəyə malik olan silahların, o cümlədən kütləvi qırğın silahlarının inkişafı bütövlükdə bu irsin mövcudluğunu təhlükə altına alır. Bütün bunlar isə mədəni mülkiyyətin beynəlxalq mühafizəsinin təminini tələb edirdi. Bu baxımdan, 14 may 1954-cü ildə Haaqada qəbul olunmuş “Silahlı münaqişə zamanı mədəni mülkiyyətin qorunması haqqında” Konvensiya xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Konvensiyaya müvafiq olaraq tərəflər hələ sülh dövründə zəruri saydıqları tədbirləri görməklə, öz ərazilərindəki mədəni mülkiyyəti mühafizə etməlidirlər. Konvensiya mədəni mülkiyyətin mühafizəsinin ümumi və xüsusi olaraq iki səviyyəsini fərqləndirir. Ümumi mühafizə həm dinc dövrə, həm də müharibə dövrünə aiddir. Ümumi mühafizə dinc dövrdə mədəni mülkiyyətin mühafizəsini

³⁵⁴ Yan V.Q. Çingiz xan. Bakı -1983, s. 80

və silahlı münaqişə dövründə onlara hörmət edilməsini nəzərdə tutur. Xüsusi mühafizə isə yalnız silahlı münaqişə dövründəki mühafizəyə aiddir.

Konvensiyanın 4-cü maddəsinə görə, “hörmət” bir tərəfdən dövlətin öz ərazisində və Konvensiya iştirakçısı olan digər dövlətlərin ərazisindəki “mədəni mülkiyyətə bu dəyərlərdən, onların mühafizəsi üçün tikililərdən və bilavasitə onlara bitişik sahələrdən silahlı münaqişə baş verdikdə bu dəyərlərin dağılmasına və ya zərər çəkməsinə səbəb ola biləcək məqsədlərlə istifadə olunmasını qadağan etməsi”, digər tərəfdən “bu mülkiyyətə qarşı yönəldilmiş hər hansı düşmənçilik hərəkətlərindən çəkinməsi”dir. Bu məqsədlə Konvensiya iştirakçısı olan dövlətlər mədəni mülkiyyəti hər hansı formada, oğurlamaq, qəzet etmək, yaxud qanunsuz surətdə mənimsəmək hərəkətlərini, həmçinin göstərilən mülkiyyət barəsində hər hansı vandalizm hərəkətlərini qadağan etməyi, onların qarşısını almağı və lazım gələrsə, kökünü kəsməyi öhdələrinə götürürlər. Konvensiyaya əsasən, iştirakçı dövlətlərin ərazisindəki daşınan mədəni mülkiyyətin müsadirə olunması da qadağan edilir.

Konvensiyanın 28-ci maddəsinə əsasən, iştirakçı dövlətlər cinayət qanunvericiliyi çərçivəsində vətəndaşlığından asılı olmayaraq, bu Konvensiyanı pozmuş və ya pozmağı əmr etmiş şəxslərin üzə çıxarılması, barələrində cinayət sanksiyaları, yaxud inzibati sanksiyalar tətbiq edilməsi üçün bütün lazımı tədbirləri görməyi öhdələrinə götürürlər.

Ermənistanın cinayətkar rəhbərlərinin bilavasitə iştirakı ilə 30 ilə yaxın müddətdə işğal altında olan Azərbaycan ərazilərindəki azərbaycanlıların mədəni mülkiyyəti oğurlanmış, talan edilmiş, dağıdılmış, mədəni mülkiyyəti təşkil edən binalar yerlə-yeksan edilmiş, lakin həmin cinayəti törədən şəxslər məsuliyyətə cəlb olunmamışdılar. Biz bu sahədə də həqiqətin, haqqın bir gün qalib gələcəyinə ümid bəsləyirdik³⁵⁵. Budur, çox şükürlər olsun ki, bu məsələdə də ümidlərimiz doğruldu. İlham Əliyev cinayətkarların hökmən öz layiqli cəzalarını alacaqları vədini də yerinə yetirdi. Hazırda xalqımıza qarşı müxtəlif cinayətlər törədən şəxslərin Bakıda məhkəmə prosesi gedir və tezliklə onlara məhkəmə hökmləri oxunacaq.

³⁵⁵ Eyüp Zengin, Vefaddin İbayev. Kültür Varlıklarının Savaş Sırasında Korunması: Ermenistan İşgali Altındaki Azərbaycan Topraklarında Durum // Kök Sosial ve Stratejik Araştırmalar Vakfı, Ankara Kök Araştırmalar. Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi. Cilt II, Sayı 2 (Güz 2000), s. 285-297

XVIII FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN “RIA NOVOSTİ” AGENTLİYİNƏ MÜSAHİBƏSİ

15 oktyabr 2020-ci il

“Mənim əsas amalıım Azərbaycan xalqının etimadını doğrultmaq, ...ölkəni inkişaf yolu ilə aparmaq, onun ərazi bütövlüyünü təmin etməkdir”.

İlham Əliyev Rusiyanın “Ria Novosti” Agentliyi üçün “Rossiya Seqodnya Beynəlxalq İnformasiya Agentliyi” media qrupunun baş direktoru Dmitri Kiselyova müsahibə verərək, onun münaqişənin silahlı münaqişə başlandıqdan sonrakı mərhələsinin nəticələri, Moskva danışıqları, atəşkəsin pozulması, nizamasalmanın baza prinsipləri, silahlı münaqişədə Azərbaycan tərəfində müdirlərin iştirakı, kompromislərlə bağlı suallarını ətraflı və əvvəlki müsahibələrində əks etdirdiyi mövqeyə uyğun qaydada cavablandırdı.

İlham Əliyevə ünvanlanan suallardan sonuncusu belə səslənirdi: “Cənab Prezident, bu müharibə öz qəddarlığına görə artıq tarixə düşüb və Siz artıq bu müharibənin tarixinin bir hissəsiniz. Siz tarixdə necə qalmaq istərdiniz?”

İlham Əliyev müharibənin faciə olmasını, Azərbaycanın müharibə istəməməsini Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildiyi ilk gündən dəfələrlə səsləndirmiş və 17 illik prezidentlik fəaliyyəti müddətində münaqişənin məhz danışıqlar vasitəsilə nizama salınmasına çalışmış, Ermənistanın dövlət başçıları, Minsk qrupunun həmsədrləri, müxtəlif ölkələrin prezidentləri, beynəlxalq təşkilatların nümayəndələri ilə saysız-hesabsız danışıqlar aparmış, bu məsələnin müzakirəsini keçirmiş, sülh çağırışları etmiş, Ermənistanı qarşılıqlı iqtisadi əməkdaşlığa dəvət etmiş, Azərbaycanın iqtisadi gücünü artıraraq iqtisadi təzyiqlər vasitəsilə münaqişənin sülh yolu ilə həllinə nail olmağa çalışmışdı. Uzun illər ərzində Azərbaycan rəhbərini işğal olunmuş ərazilərin güc tətbiq etməklə azad edilməsindən çəkindirən məsələ məhz müharibənin qəddarlıq, zorakılıq, ölüm, şikəstliklə müşayiət olunacağı idi.

Əsas amalı yaratmaq, qurmaq, inkişaf və tərəqqi olan İlham Əliyev qəlbən müharibə və zorakılığın deyil, sülh və əmin-amanlığın tərəfdarı idi. Lakin ədalətə əsaslanmayan, özge torpaqlarının silah gücünə işğal altında saxlanmasına söykənən sülh möhkəm və daimi ola bilməzdi. Azərbaycanın hərtərəfli inkişafı və son illər, xüsusən 2016-cı ildən sonra Ermənistanın təxribatları nəticəsində başlanmış silahlı toqquşmalarda Azərbaycan Ordusunun nümayiş etdirdiyi hərbi bacarıq və qətiyyət, əslində, Ermənistan tərəfini mövcud vəziyyəti obyektiv qiymətləndirib düzgün nəticə çıxarmağa vadar etməli idi. Lakin çətin məqamda havadarlarının ona

qahmar çıxacağına arxayın olan Ermənistan mövcud vəziyyətdən düzgün nəticə çıxara bilmədi. Bütün bunlara baxmayaraq, münaqişənin son silahlı mərhələsi yenə də Ermənistanın təxribatları nəticəsində başladı.

Azərbaycan yalnız silahlı hücumla əks-hücumla cavab verərək torpaqlarının müdafiəsinə qalxdı. Azərbaycan Ordusu torpaqlarının azad edilməsi uğrunda, haqq uğrunda vuruşurdu. Onun güc tətbiq etmək hüququ bütün dövlətlər üçün tələbləri məcburi olan beynəlxalq hüquqa əsaslanırdı. Beynəlxalq hüquq BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsinə müvafiq olaraq dövlətin silahlı hücumdan müdafiə olunması hüququnu nəzərdə tuturdu. Ədalət isə hər kəsdən yaşadığı evi, torpağı qorumağı, ona sahib çıxmağı tələb edirdi. Müharibəni Ermənistan tərəfi başladığına, özgə torpaqlarını Ermənistan zəbt etdiyinə görə silahlı münaqişədən doğan mənəvi məsuliyyəti də Ermənistan rəhbərləri daşımalı idi. İşğalçı tarixdə işğalçı, Vətəninə azad edən isə qəhrəman kimi qalır. Çox güman ki, “Rossiya Seqodnya Beynəlxalq İnformasiya Agentliyi” media qrupunun baş direktoru Dmitri Kiselyov da, rus xalqı da Aleksandr Nevskini, Kutuzovu, Jukovu rus tarixində müharibədə baş verən qəddarlıqlara görə deyil, Vətənin xilaskarı kimi xatırlayır. Vətən torpaqlarını işğaldan azad etmək vəzifəsini qarşıya məqsəd qoyan İlham Əliyev də tarixdə, xalqın yaddaşında məhz bu keyfiyyətdə – Vətən torpaqlarını azad edən qəhrəman sərkərdə kimi qalacaq.

Cəmiyyətin inkişafı ilə adamların baxışları da dəyişir. Cəmiyyətin inkişafının hər mərhələsində əvvəllər mühüm hesab edilən dəyərlərin, fikir və inamın yenidən qiymətləndirilməsi baş verir. Bu cəhətdən müharibələrə olan münasibətlərin də zaman-zaman dəyişməsi istisna təşkil etmir. XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində rus mütəfəkkirlərinin fikirlərində müharibələrin sosial roluna münasibət müəyyən inkişaf prosesi keçmişdir. Bu fikirlərdə müharibədən sonrakı dağıntılar və müharibənin doğurduğu bədbəxtliklərə, insan ölümü və şikəstliyinə münasibət bir-birindən fərqlənməsə də, onun zəruriliyi və aparılmasına münasibət birmənalı deyildi. N.A.Berdyayev “Müharibənin təbiəti haqqında düşüncələr” əsərində qeyd edirdi ki, müharibə öz arxasınca “...zorakılığın və ölümün xarici faktını..., kobud fiziki zorakılıq və dağıntını gətirir”³⁵⁶.

Filosof müharibəni daxili xəstəlik kimi nəzərdən keçirirdi: “... müharibənin pisliyi bəşəriyyətin daxili xəstəliyinin əlamətidir. Müharibənin maddi zorakılığı və müharibə dəhşətləri yalnız bəşəriyyətin bədənində xaricdən və mexaniki qurtarılması mümkün olmayan səpgilərdir. Bizim hamımız bəşəriyyətin müharibə ilə gələn bu xəstəliyində günahkarıq”³⁵⁷.

Müharibəni mənəviyyat baxımından nəzərdən keçirən V.S.Solovyova görə, müharibə sosial-siyasi hadisə olmaqdan daha çox cəmiyyət həyatının ruhi-mədəni sahəsinə aid fenomendir. Mütəfəkkir XIX əsrin ikinci yarısından sonrakı müharibələri mədəniyyətlərin – Qərb və Şərqlin toqquşmasına aid edir. O,

³⁵⁶ Бердяев Н.А. Мысли о природе войны // Русские философы о войне. Москва-2005, с. 290

³⁵⁷ Yenə orada, s. 288

müharibələrin müsbət cəhətlərindən birini onların "...düşmənlər arasında sonrakı yaxınlaşma və qarşılıqlı təmas" şəraiti yaratmasında görürdü³⁵⁸.

F.M.Dostoyevski "Paradoksçu" əsərində personajlarının birinin dilindən deyirdi ki, müharibənin məqsədi adam öldürmə deyil, öz dövlətinin rifahı üçün şəxsi həyatı qurban verməkdir. Onun fikrinə görə, müharibə mədəniyyətin inkişafına xeyirli təsir göstərir: "fikri yeniləyir, oyadır, möhkəmləndirir və ona təkan verir"³⁵⁹. Bundan əlavə, müharibə "qardaşsevərlik və qüruru artırır, xalqları birləşdirir, ... adamlara təravət verir və onları bir-birinə qarşılıqlı hörmət etməyə məcbur edir. İnsansevərlik məhz döyüş meydanında daha çox inkişaf edir"³⁶⁰.

Y.N.Trubetskoy "Rusiyanın dünya işi" əsərində belə qənaətə gəlir ki, Rusiyanın XIX əsrdə apardığı bütün müharibələr ədalətli və slavyan xalqları naminə olmuşdur: "Müharibələr bizimlə eyni kökdən və eyni əqidədən olanların türk hökmranlığından azad olunması, slavyan məsələsinin həlli üçün aparılmışdır"³⁶¹.

Filosof hesab edirdi ki, Rusiyanın vəzifəsi yüksək mənəvi-xristian milli məsələsinin həlli idi. O, qarşıdakı dünya müharibəsini bu böyük missiyanın davamı hesab edirdi. Bundan əlavə, onun fikrinə görə, qələbə Rusiya dövlətinin özünün bütövlüyü və vahidliyinin təminatı olacaqdır³⁶².

S.L.Frank "Müharibənin mənası axtarışında" əsərində qarşıdan gələn dünya müharibəsinə münasibətdə yazırdı: "... bu müharibə zəruri, son dərəcə mühüm və özünün qanuniliyinə görə şübhəsizdir. Bu müharibə dərhal və tərəddüdsüz həqiqiliyi ilə milli ruhun özünün zəruri olan, son dərəcə mühüm və özünün hüquqiliyinə görə tərəddüdsüz hadisə kimi qəbul olunmuşdur"³⁶³.

Filosof əmin idi ki, Rusiyanın müharibəyə daxil olması həqiqət uğrunda mübarizə ilə bağlı idi və ölkə "düşmənin milli ruhuna qarşı deyil, Almanıyanın milli şüuruna hakim kəsilən pis niyyətə qarşı vuruşacaqdır"³⁶⁴.

N.A.Berdyayev "Rusiyanın ruhu" məqaləsində qeyd edirdi ki, Rusiya tarixən Şərq ilə Qərb arasında vasitəçi olmuşdur və 1914-cü ildə başlanan bu müharibə Rusiyanın hərbi müdaxiləsi yolu ilə bu iki mədəniyyəti birləşdirməyə xidmət edir. Rusiya dünya həyatına müəyyənəddici güc ilə gələcəkdir... Dünyanın bütün hissələri və bütün irqələrini öz dairəsinə cəlb etmiş dünya müharibəsi qanlı əzablarda bütün bəşəriyyətin vahidliyinin möhkəm şüurunu doğmalıdır³⁶⁵.

Henri Kissincer isə Rusiyanın beynəlxalq arenaya daxil olması ilə bağlı yazırdı: "Rusiya beynəlxalq arenada peyda olan kimi dərhal sarsıdıcı sürətlə

³⁵⁸ Соловьев В.С. Три разговора о войне, прогрессе и конце всемирной истории // Сочинение в двух томах. Том 2. Москва-1988, с. 35

³⁵⁹ Достоевский Ф.М. Парадоксалист // Русские философы о войне. Москва-2005, с. 15

³⁶⁰ Yənə orada

³⁶¹ Трубецкой Е.Н. Мировые задачи России // Русские философы о войне. Москва-2005, с. 389

³⁶² Yənə orada, s. 393

³⁶³ Франк С.Л. О поисках смысла войны // Русские философы о войне. Москва-2005, с. 403

³⁶⁴ Yənə orada, s. 411

³⁶⁵ Бердяев Н.А. Душа России // Русские философы о войне. Москва-2005, с. 271

aparıcı mövqelərə çıxmışdı. Hələ 1648-ci ildə, Vestfal sülh müqaviləsi bağlanan məqamda Rusiya, ümumiyyətlə, hesaba alınmayan dərəcədə əhəmiyyət kəsb edirdi. 1750-ci ildən etibarən isə Rusiya Avropada baş verən az-çox əhəmiyyətli müharibələrin hamısının fəal iştirakçısına çevrildi. XVIII əsrin ortaları üçün Rusiya qərbi müşahidəçilərdə anlaşılmaz narahatlıq doğurmağa başladı. 1762-ci ildə Fransanın Sankt-Peterburqda səlahiyyətli nümayəndəsi məruzə edirdi: “Əgər rus ambisiyaları cilovlanmasa, onda bunun nəticələri qonşuluqdakı fəvqəldövlətlər üçün faciəvi ola bilər... Mən bilirəm ki, rusların gücünü onların ekspansiyası ilə ölçmək olmaz və onların şərqdəki ərazilər üzərində hökmranlığı real gücün mənbəyindən çox, təəssüratlandırıcı mirajdır. Lakin mən həm də şübhələnirəm ki, öz evində iqlimin sərt olması səbəbindən yad yerdə adət olunmayan çətinliklərin öhdəsindən gəlmək iqtidarında olan, kölə itaətinə vərdiş etmiş, həyatda aza qane olan millət az qüvvə sərf etməklə müharibəyə başlaya bilər... Və belə bir millət daha çox, şübhə etdiyim kimi, istilacı olacaqdır...”³⁶⁶.

Bəli, müharibələr istilacı, ədalətsiz və azadlıq, şərəf uğrunda ədalətli də ola bilər. Jurnalistin ilk öncə müharibənin xarakterini qiymətləndirməsi zəruri idi. Axı rus filosofları da müharibəyə məhz bu baxımdan yanaşırdılar. İlham Əliyev bunu jurnalistə xatırladaraq deyirdi: “Hər bir müharibə qəddarlıq, qurbanlar, insanların iztirabları, yaxın adamların itirilməsi deməkdir. Fərq ondadır ki, Azərbaycan xalqı üçün bu müharibə azadlıq müharibəsi, Ermənistan üçün isə işğalçılıq müharibəsidir”. Əslində, İlham Əliyevin qeyd etdikləri müharibənin taleyinə həlledici təsir göstərən amil idi. Əsgərin harada və nə üçün – özge torpağını istila etməsi və ya öz torpağını azad etmək uğrunda döyüşlərdə iştirakı müharibənin nəticəsinə təsir edən həlledici amildir.

Burada böyük rus yazıçısı L.N.Tolstoyun yazdıqlarını da xatırlamaq yerinə düşür. Napoleon qoşunları Austerlits ətrafında Kutuzovun qoşunları üzərində böyük üstünlüklə qələbə qazanmışdı. Rusiya torpaqlarındakı döyüşlərdə isə Napoleon arzuladığı nəticəni əldə edə bilmir və düşünürdü: “Qoşunlar yenə əvvəlki qoşunlardı, generallar da əvvəlki generallardı, hazırlıq da əvvəlki hazırlıqdı, dispozisiya da əvvəlki dispozisiya idi, *proclamation courte et energique* (qısa və qəti bir ifadə ilə yazılmış əmr) əvvəlki kimi idi, o özü də əvvəlki adamdı, – bunu o bilirdi, o hətta indi əvvəlkindən daha artıq təcrübəli və məharətli olduğunu da bilirdi, hətta düşmən də Austerlits və Fridland ətrafında olan düşməndi; bununla belə, onun dəhşətli bir zərbə endirmək üçün qaldırılan əli sehirlənmiş kimi zəif bir halda yanına düşürdü”³⁶⁷.

“Fransızlar Rusiyaya ayaq basandan bəri o, baş verən vuruşmaların heç birində qalibiyyət qazanmamışdı; bu iki ay müddətində nə bir bayraq, nə bir top qənimət alınmış, nə də korpuslar əsir tutulmuşdu; Napoleon Rusiyaya olan bu qərribə hərbi səfərini düşünərkən, onu əhatə edən adamların üzündə gizlətməyə çalışdıqları kədərli görürkən, rusların hələ də dayanıb durduqları xəbərini alarkən onu, yuxuda

³⁶⁶ Henri Kissincer. Diplomatiya. Bakı-2015, s. 119

³⁶⁷ Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. 4-cü cild. Hərb və sülh. Bakı-1978, s. 302

duyulan dəhşətli hisslərə bənzər qorxunc bir hiss bürüyürdü, onun təsəvvüründə onu məhv edəcək cürbəcür bədbəxt hadisələr canlanırdı”³⁶⁸.

Bəli, rus torpağında Napoleonun əlinin “sehirlənmiş kimi zəif bir halda yanına düşməsinin” səbəblərindən biri də apardığı müharibənin işğalçı xarakter daşmasında, onun törətdiyi cinayətlərin rus əsgərində intiqam hissi oyatmaqla onların vətənpərvərlik ruhunu artırmasında, torpaqlarının azadlığı uğrunda mübarizəyə daha cəsarətlə atılaraq düşməni dogma torpaqlardan qovmaq istəyində idi.

L.N.Tolstoy əsərin başqa bir yerində insanların Napoleonun qoşunları tərəfindən dağıdılmış Moskvaya can atmasını isə aşağıdakı kimi təsvir edirdi: “Dağılmış qarışqa yuvasında qarışqaların nə üçün tələsə-tələsə qaçdığını, bəzilərinin qarışqa yığıncağından uzaqlaşaraq, çör-çöp, yumurta və ölü qarışqa daşdığını, bəzilərinin isə geriye, yığına tərəf qaçdığını, nə üçün bir-birilərinə toxuna-toxuna, bir-birilərinə ötür keçə-keçə, dalaşa-dalaşa qaçdıqlarını izah etmək çətin olduğu kimi, fransızlar Moskvadan çıxandan sonra keçmişdə Moskva deyilən yerdə rusları toplaşmağa məcbur edən səbəbləri izah etmək çətinidir. Dağılmış qarışqa yuvası ətrafında yayılmış qarışqalara baxanda, görürsən ki, qarışqa yığını tamamilə məhv olduğu halda, yenə saysız-hesabsız cücülər əl çəkmir, torpaqdan yapışır, qüvvə sərf edirlər, görürsən ki, hər şey məhv olmuşdur, ancaq bircə şey, yığının bütün qüvvəsini təşkil edən dağılmaz, mənəvi bir varlıq qalmışdır. Eləcə də Moskva. Moskvada başçılar, kilsələr, müqəddəs yerlər, zənginlik və ev olmamasına baxmayaraq, oktyabr ayındakı Moskva da avqustdakı Moskva idi. Burada nə isə mənəvi, lakin qüdrətli və dağılmaz bir varlıqdan başqa hər şey xaraba qoyulmuşdu.

Moskva düşməndən təmizləndəndən sonra adamları oraya çəkib gətirən... bircə maraqlı ümumi idi, o da bir zaman Moskva adlanan yerə getmək, öz fəaliyyəti ilə orada iştirak etmək marağı idi”³⁶⁹.

Yazıcının təsvir etdikləri İlham Əliyevin söylədikləri ilə eyni idi: “Bu gün Ermənistanın işğalçı qüvvələri Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə tanınmış ərazilərindədir. Buna heç nə ilə haqq qazandırmaq olmaz, istər beynəlxalq hüquq baxımından, istərsə də bəşəri əxlaq baxımından. Başa düşürsünüz mü, 30 il ərzində azərbaycanlıların öz əzəli torpaqlarına buraxılmaması siyasətini yürütmək mümkün deyil. Axı erməni əhalisi bu ərazilərdə heç vaxt yaşamayıb. Başqa bir məsələ də var ki, orada hər şey dağıdılıb, oraya qayıtmaq üçün çox böyük qüvvə və vaxt sərf etmək lazımdır. Ermənilərin bu siyasətinə heç cür haqq qazandırmaq olmaz. Ona görə ki, bizim hərbi qulluqçular Azərbaycan torpağında döyüşür və həlak olur. Erməni hərbi qulluqçular isə onların hökumətinin işğal altında saxlamaq istədiyi torpaqda həlak olurlar”.

³⁶⁸ Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. 4-cü cild. Hərb və sülh. Bakı-1978, s.303

³⁶⁹ Yenə orada, s. 243-244

Ermənistanın işğalçı qüvvələrinin Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə tanınmış ərazilərində vuruşması, həm də torpaqları işğal etmək məqsədilə vuruşması, işğalçı kimi vuruşduğuna görə məhv olması onlara heç bir şərəf gətirə bilməz. Çünki onlar öz torpaqlarında deyil, işğal etmək istədikləri torpaqlarda vuruşub həlak olublar. Onları bir vaxtlar rus torpaqlarında həlak olmuş Napoleon ordusunun, Hitlerin faşist ordusunun şərəfsiz taleyi gözləyir. Onlar işğalçı kimi həlak olduqlarına görə siyasi rəhbərləri də tarixdə işğalçılıq siyasəti həyata keçirən rəhbər kimi qalacaq, baş verən bütün qəddarlıqlara görə də Ermənistanın siyasi rəhbərləri cavab verməlidirlər.

İlham Əliyev qeyd edir: “Tarixdə rol məsələsinə gəldikdə isə, bilirsiniz, mən əvvəllər heç vaxt, indi isə xüsusən bu barədə düşünməmişəm. Mənim əsas amalıım Azərbaycan xalqının etimadını doğrultmaq, bu vəzifədə olduğum bütün illər ərzində verdiyim vədləri yerinə yetirmək və ölkəni inkişaf yolu ilə aparmaq, onun ərazi bütövlüyünü təmin etməkdir. Mənim rolumun gələcəkdə necə qiymətləndiriləcəyi isə artıq bizim nəyə nail olacağımızdan, Azərbaycan xalqının iradəsindən asılı olaraq müəyyən ediləcək”. Bu sözlər Işığı yolunun həqiqətləri idi. Heydər Əliyev xalqı üçün faydalılığı ən başlıca məsələ hesab edir, özü üçün ən böyük mükafatı xalqın ona göstərdiyi etimad və etibarda görürdü: “Ancaq hamı da bilsin, mənim üçün xalqın mənə göstərdiyi etimaddan və etibardan yüksək mükafat yoxdur. Başçılıq etdiyim dövlətdə mən özüm üçün başqa bir mükafat görmürəm, Ona görə də xahiş edirəm məni düzgün başa düşəsiniz, mən bu dövlətin başçısı kimi ən yüksək mükafat almışam. Bu, xalqın mənə verdiyi yüksək mükafatdır. Qalan mükafatları prezident verir. Prezident özü-özünə mükafat verməz”³⁷⁰.

³⁷⁰ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Birinci kitab, s. 571

XIX FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN TÜRKİYƏNİN NTV TELEVİZİYASINA MÜSAHİBƏSİ

15 oktyabr 2020-ci il

“Bizim əsas məqsədimiz ərazi bütövlüyümüzü bərpa etməkdir”.

İlham Əliyev Türkiyənin NTV televiziyasına müsahibəsini Azərbaycanın əsas məqsədinin ərazi bütövlüyünü bərpa etmək olması ilə başladı. Ona görə döyüş meydanında da əsas hədəf strateji yüksəklikləri işğalçılardan azad etmək və böyük əraziləri nəzarət altına almaq idi. İlham Əliyevin döyüş meydanında baş verənlərə münasibəti hərbi-strateji və taktiki xarakter daşıyırdı. Çünki məqsəd hər hansı bir kənd və şəhərin tezliklə azad edilib, bu barədə məlumatın yayılması deyil, Vətən torpaqlarının bütövlükdə və tamamilə işğaldan azad edilməsi idi. İlham Əliyev Ali Baş Komandan kimi ona sevinirdi ki, “həm şimal, həm cənub və həm də şərq istiqamətlərində strateji yüksəkliklər artıq bizim nəzarətimizdədir. Bizim uğurlu əməliyyatımız davam edir”.

Bəli, bu yanaşma əsl hərbi yanaşması idi. Polkovnik A.Kiselyov Böyük Vətən müharibəsində Sovet İttifaqı marşalı Kirill Meretskov haqqında xatirələrində yazırdı: “Mövcud qüvvə və vasitələri son dərəcə qənaətlə sərf etmək lazım gəlirdi... Gah sönən, gah da yeni qüvvə ilə alovlanan belə döyüşlər hansısa ayrıca bir tərəni, kiçik dayaq məntəqəsini, bataqlığın qırağını, ağaclığı tutmaq məqsədi ilə aparılırdı. Bütün bunlar isə tutulmuş mövqeləri yaxşılaşdırmağa imkan verir, beləliklə də, gələcək iri hücum əməliyyatları üçün əlverişli zəmin yaradırdı. Hərbi məlumatlarda onlardan çox vaxt “yerli əhəmiyyətli döyüşlər” kimi danışılırdı. Lakin bu döyüşlər, çox zəhmət tələb edən bu gündəlik hərbi iş sərkərdədən hər hansı böyük əməliyyat üçün lazım gəldiyindən az əzmkarlıq, məharət, səbir və mətanət tələb etmirdi. Həmin döyüşlərdə qazanılan taktiki uğurlar da cəbhə komandanını ürəkdən sevindirirdi”³⁷¹.

Çin hərbi nəzəriyyəçisi Sun Tzu sərkərdənin davranışı və məharəti ilə bağlı yazırdı: “Sərkərdəlik qabiliyyətinin ən yaxşı təcəssümü düşmənin planlarını pozmaqdır; ikinci yaxşı olan düşmən qüvvələrinin birləşməsinin qarşısını almaqdır; növbəti yaxşı olan döyüş meydanında hücum etməkdir; ən pis olan isə qala-şəhəri mühasirədə saxlamaqdır”³⁷². “Güc yayın dartılmasına bənzəyir; qərar oxun buraxılmasına”³⁷³. “Ağıllı sərkərdə ümumi gücə istinad edir, ayrı-ayrı fərdlərdən çox şey tələb etmir. Adamları düzgün seçmək və ümumi gücə istinad etmək onun

³⁷¹ Böyük Vətən Müharibəsi sərkərdələri. Bakı-1990, s. 209

³⁷² Sun Tzu. Hərb sənəti. Bakı-2020, s. 21

³⁷³ Yenə orada, s. 31

bacarığıdır”³⁷⁴. “Rəqibinə görə öz taktikasını dəyişə bilən adam qələbə çalacaq, beləsinə anadan sərkərdə doğulmuş – deyirlər”³⁷⁵. “Müharibədə sərkərdə öz əmrini hökmdardan alır”³⁷⁶. “İrəli gedərkən şöhrət haqqında düşünməyən, geri çəkilərkən rüsvay olmaqdan qorxmayan, yeganə fikri öz ölkəsini qorumaq və hökmdarına xidmət etmək olan sərkərdə dövlətin qiymətli zinətidir”³⁷⁷. “Əsgərlərinlə öz övladların kimi rəftar et və onlar sənə arxanca ən dərin vadilərə gedərlər; onlara sevimli oğulların kimi bax, onlar ölənə qədər sənə arxa olacaqlar”³⁷⁸. “Əgər düşmənin böyük qüvvələrinin öhdəsindən necə gəlməyin və hücum zamanı haraya zərbə vurmaq lazım olduğunu soruşsalar, mən deyərdim: rəqibiniz üçün çox qiymətli olanı almaqdan başlayın, onda rəqibiniz sizin iradənizə tabe olmağa başlayacaq”³⁷⁹. “Sürətli olmaq müharibənin məğzini təşkil edir: düşmənin hazırsızlığından istifadə et, gözlənilməz addımlar at və qorunmayan yerləri vur”³⁸⁰.

Azərbaycan ordusunda yeganə fikri öz ölkəsini qorumaq, işğal altında olan torpaqları azad etmək olan əsgərlərlə Vətən övladları kimi rəftar edilərək ümumi gücə istinadla mülki vətəndaşların evlərinə deyil, döyüş meydanında düşmənin hücum edilir, “yayı nə vaxt dartmaq, oxu nə vaxt buraxmaq” lazım olduğu dəqiq müəyyən edilir, düşmən üçün qiymətli olan silah-sursat məhv edilir, canlı qüvvəsi darmadağın edilməklə düşmən Azərbaycan əsgərinin iradəsinə tabe etdirilir, davamlı ardıcıl və sürətli hücumlarla yeni-yeni ərazilərdə Azərbaycan bayrağı dalğalandırılırdı.

İlham Əliyev də Ali Baş Komandan kimi Azərbaycan Ordusunun döyüş meydanındakı əməliyyatlarına rəhbərlik edir, ordunun hansı istiqamətlərdə nə vaxt və necə əməliyyat keçirəcəyini, bundan əldə olunacaq faydaları ölçüb-biçir, qoşun və birləşmələr arasında əlaqənin təminatına nəzarət edirdi. Kəşfiyyat xəbərlərinin və cəbhələrdə cari vəziyyətə dair toplanmış məlumatların saf-çürük edilməsi, buna müvafiq olaraq əməli təklif və sərəncamların, gələcək əməliyyat planlarının hazırlanması, cəbhənin silah, döyüş sursatı və digər maddi vasitələrlə təmin olunması, ehtiyat qüvvələrinin yaradılması – bütün bunlar İlham Əliyevin nəzarətində olmaqla, döyüş meydanlarında uğur əldə edilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi: “Biz əsas əməliyyatları indi şimal, cənub istiqamətlərində aparırıq. Bildiyiniz kimi, Cəbrayıl şəhərinin işğaldan azad edilməsi çox uğurlu əməliyyat nəticəsində baş vermişdir. Cəbrayıl rayonunun kəndlərinin böyük qismi artıq bizdədir. Eyni zamanda Füzuli rayonunun bir çox kəndlərini işğalçılardan azad etdik. Əminəm ki, yaxın zamanlarda Füzuli rayonundan da çox yaxşı xəbərlər gələcək. Eyni zamanda, şimal istiqamətində Suqovuşan qəsəbəsinin

³⁷⁴ Sun Tzu. Hərb sənəti. Bakı-2020, s. 32

³⁷⁵ Yenə orada, s. 40

³⁷⁶ Yenə orada, s. 41

³⁷⁷ Yenə orada, s. 64

³⁷⁸ Yenə orada

³⁷⁹ Yenə orada, s. 69

³⁸⁰ Yenə orada

işğalçılardan azad edilməsi də çox uğurlu əməliyyat nəticəsində baş vermişdir. O da strateji əhəmiyyətə malikdir. Çünki orada həm yüksəkliklər böyük əraziyə nəzarət etməyə imkan yaradır, həm də orada çox önəmli su anbarı yerləşir. Eyni zamanda, Ermənistan bizə qarşı su terroru təşkil etmişdir və bizim yüz mindən çox hektar torpağımızda su yox idi. Biz artezian quyuları qazmalı idik. İndi Suqovuşan qəsəbəsində yerləşən anbar bizim nəzarətimizə keçəndən sonra artıq böyük bir əraziyə su verilir. Ona görə biz əməliyyatımızı tədricən, vahid bir planlama əsasında aparırıq. Bütün hədəflər seçilib. Ermənistan tərəfi, sadəcə olaraq, bu reallıqla hesablaşmalı və təcavüzünü dayandırmalıdır, atəşkəsə əməl etməlidir və qalan torpaqlardan da öz xoşu ilə çıxmalıdır ki, qan tökülməsin və bundan sonra bu məsələ sülh yolu ilə həll edilsin”.

Jurnalistin “atəşkəs Azərbaycan Ordusunun sürətini azaltdı mı?” sualı ilə bağlı İlham Əliyev qeyd etdi ki, “ilk günlərdən bizə atəşkəslə bağlı müxtəlif yerlərdən mesajlar gəlirdi. Təbii ki, dünyanın öz qaydaları var, müharibənin öz qaydaları, öz qanunları var. Əgər sənə kimsə hücum edirsə, sən öz torpaqlarını, öz əhalini müdafiə etməlisən. ...Ermənistan danışıqlar masası arxasında da səmimi deyil. Ona görə əgər Ermənistanda bu çirkin siyasət davam edərsə, onlar özləri peşman olacaqlar. Mən bu döyüşlərin ilk saatlarından onlara və erməni xalqına müraciət edərək demişdim ki, bu torpaqlardan sülh yolu ilə çıxın, qan tökülməsin, insanlar həlak olmasın. Ancaq təəssüf ki, Ermənistan buna əməl etmir. Bu gün döyüş meydanında Ermənistan ordusunun tam darmadağın olmasında əsas günahkar Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyi”.

İlham Əliyev həqiqətləri açıqlığı ilə deyirdi. O, “dünyanın öz qaydaları var” deyəndə nəzərdə tuturdu ki, dünya dövlətləri münaqişəyə və onun nizama salınmasına öz maraqları baxımından yanaşır və münasibətini bildirir. Bu müxtəlif yanaşmalar arasında tarazlıq yaratmaq böyük nüfuz və bacarıq tələb edən məsələdir. Silahlı münaqişə başlanmamışdan əvvəl də, başlandıqdan sonra da Azərbaycanın haqlı tələbini dəstəkləyən dövlətlər var idi. Onlar döyüş əməliyyatlarının gedişində də Azərbaycanı dəstəkləməkdə davam etdilər. Təbii ki, Ermənistanın mövqeyini dəstəkləyən dövlətlər də var idi, onları ən azından neytrallaşdırmaq, münaqişənin çərçivəsinin genişlənməsinə imkan verməmək siyasi və diplomatik səviyyədə mühüm işlərin görülməsini tələb edirdi və Azərbaycan bu sahədə də uğurlar əldə etdi. Böyük dövlətlərin münaqişəyə müdaxilə etməsinə imkan verməmək də əhəmiyyətli idi. Azərbaycanın uzun illər ərzində apardığı siyasət, qabaqcadan görülmüş işlər öz bəhrəsini verdi.

Əlbəttə ki, müharibənin, döyüş əməliyyatlarının aparılmasının öz qaydaları var idi. Bəzən uğurla aparılan hücum əməliyyatlarının vaxtından əvvəl dayandırılması, vaxtında zəruri mövqelərin ələ keçirilməməsi düşmənin həmin mövqələrdə möhkəmlənməsinə, hücum əməliyyatlarının səmərəsinin azalmasına səbəb ola bilər. Bununla belə, atəşkəsdən, sülhdən imtina etmək də humanizm baxımından düz deyildir. Ona görə bu məsələlər arasında tarazlığı gözləmək,

daha az itkilərlə məqsədə nail olmaq siyasi, diplomatik, hərbi bacarıq tələb edir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müharibədə qarşı-qarşıya duran dövlətlər düşmən mövqedə olurlar. Müharibənin məqsədi düşmənin canlı qüvvəsi üzərində hərbi üstünlüyə nail olmaqdır. Lakin müharibə, döyüş əməliyyatları da müharibə qanunları, beynəlxalq humanitar hüquq normaları əsasında aparılmalıdır. Hərbi üstünlüyə təsiri olmayan zorakılıqlar, dağıntılar, mülki əhalinin məhv edilməsi, təbiətə zərər vurulması, mədəni abidələrin, şəhər və kəndlərin hərbi zərurət olmadan dağıdılması, yaralıların, hərbi əsirlərin öldürülməsi, onlar üzərində təhqiramiz hərəkətlər, xəyanətkarlıqla müharibə aparılması, atəşkəs sazişini bağladıqdan sonra fürsətdən istifadə edib onu pozmaq müharibə qanunları ilə bir araya sığmır və beynəlxalq humanitar hüququn ciddi pozuntularını təşkil etməklə, beynəlxalq müharibə cinayəti kimi qiymətləndirilir. Bu baxımdan Ermənistanın danışıqlar masasında səmimi olmaması münəqişənin tez və daha az itki ilə başa çatdırılmasının qarşısını alırdı. Lakin həmin hərəkətləri ilə Ermənistanın siyasi və hərbi rəhbərliyi özünün nüfuzdan düşməsinə, əsgər və zabitlərinin həlak olmasına səbəb olur, beynəlxalq cinayətlər törətməkdə davam edirdi.

Amerika Birləşmiş Ştatlarının Baş ittihamçısı R.X.Cekson 21 noyabr 1945-ci ildə Nürnberq prosesindəki çıxış nitqində deyirdi: “Bizim mühakimə etməyə və cəzalandırmağa cəhd etdiyimiz cinayətlər o qədər qabaqcadan düşünülmüş, qərəzli və o dərəcədə dağıdıcı nəticələrə malikdir ki, onları rədd etməyə sivilizasiya tab gətirə bilməz, belə ki, onlar təkrar olunarsa, o, məhv olacaqdır... Bu məhkəmə baxışı dörd böyük dövlətin daha 15 dövlət tərəfindən dəstəklənən bizim dövrün böyük təhlükəsinə – təcavüzkar müharibəyə qarşı durmaq üçün beynəlxalq hüquqdan istifadəsinin praktiki cəhdini əks etdirir. Bəşəriyyətin sağlam düşüncəsi qanunun xırda adamlar tərəfindən törədilən az əhəmiyyətli cinayətləri mühakimə etmək ilə kifayətlənməməsini tələb edir. Qanun, həmçinin, hakimiyyət əldə edərək ondan dünyada heç bir ocağın yan keçə bilməyəcəyi pisliliyi fəaliyyətə gətirmək üçün qəsdən və birgə istifadə edən adamları da əhatə etməlidir.

Bu məhkəmə araşdırması ona görə əhəmiyyətlidir ki, burada mühakimə olunanlar özlərinin simasında elə naqis qüvvələri təmsil edirlər ki, bu adamların bədənləri toza dönəndən sonra da hələ xeyli zaman kəsiyində dünyada gizli qalacaqlar. Bu adamlar hakimiyyətin doğurduğu irqi nifrətin, terrorun və zorun, dikbaşlığın və qəddarlığın canlı simvollarıdır. Onlar bir-birinin ardınca gələn nəsillərinin Avropanı onun kişi cinsindən olan əhalisini məhv etməklə, onların evlərini dağıtmaqla və onları yoxsulluğa qərq etməklə müharibə burulğanına çevirən qəddar millətçilik və militarizmin, intriqa və təxribatın simvollarıdır...

Onlar alman xalqını bizim hər bir insan üçün təbii və ayrılmaz hesab etdiyimiz bütün layəqət və azadlıqlardan məhrum etmişlər... Onlar almanlarda “ali irq” olmaq arzusu oyadıblar ki, bu da öz-özlüyündə digərlərinin onlar üçün qul olmasını ehtiva edir. Onlar öz hökmranlıqlarını müəyyən etmək üçün xalqı ağılsız avantüraya uğratmışlar. Onlar sosial enerji və ehtiyatları məğlubedilməz hesab etdikləri hərbi

maşın yaratmaq üçün istifadə etmişlər. Onlar qonşu dövlətlərə soxulmuşlar. “Ali irq”in müharibə aparmasına kömək göstərilməsi üçün onlar milyonlarla şəxsi qula çevirərək Almaniya gətirmişlər, hazırda həmin bədbəxtlər “köçkün şəxslər” kimi dolaşmaqdadırlar.

Sonda pislik və xəyanətkarlıq o dərəcəyə çatdı ki, sivilisasiyanın təhlükəsi qarşısında yatmış qüvvələr oyandılar. Onlar birgə söylər ilə alman hərbi maşınını darmadağın etdilər”³⁸¹.

Bəli, Nürnberq prosesində ABŞ-nin Baş ittihamçısının dilindən səslənən bu fikirlər tamamilə Ermənistan rəhbərliyinə də aid idi. Ermənistan rəhbərliyi də öz xalqını səhv yola yönəldir, onun düşüncəsini qonşu dövlətlərin ərazilərini “Böyük Ermənistan” yaratmaq məqsədilə zəbt etmək xülyası ilə zəhərləyir, xalqı müharibə meydanlarında qırğına verirdi. İlham Əliyev “Ona görə əgər Ermənistanda bu çirkin siyasət davam edərsə, onlar özləri peşman olacaqlar. Mən bu döyüşlərin ilk saatlarından onlara və erməni xalqına müraciət edərək demişdim ki, bu torpaqlardan sülh yolu ilə çıxın, qan tökülməsin, insanlar həlak olmasın. Ancaq təəssüf ki, Ermənistan buna əməl etmir. Bu gün döyüş meydanında Ermənistan ordusunun tam darmadağın olmasında əsas günahkar Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyidir”- deməklə, Ermənistan rəhbərliyini düz, sülh yoluna dəvət edirdi. Ancaq təəssüf ki, haqq səsi eşitməyə onlar hələ hazır deyildilər. Ermənistan rəhbərliyi Azərbaycan ərazilərinə hücumları davam etdirməklə müharibə cinayətlərinin sayını da artırır. İlham Əliyev deyirdi: “Təkcə Gəncə şəhəri deyil, digər şəhər və kəndlərimiz də bombalandı. Bu, müharibə cinayətidir, bu, terror aktıdır. Ermənistan terror ölkəsi kimi bir daha öz sifətini bütün dünyaya göstərdi, eyni zamanda, döyüş meydanında da. Atəşkəsdən sonra onlar bu imkanlardan istifadə etmək istədilər və Hadruta iki-üç dəfə hücum etdilər, Hadrutu yenidən işğal etməyə çalışdılar”.

“SSRİ, Böyük Britaniya, ABŞ, Fransa Respublikası adından ittiham olunan German Vilhelm Görinq və digərlərinə qarşı Nürnberq Beynəlxalq Hərbi Tribunalına təqdim olunmuş İttiham Aktının “Hərbi zərurətlə bəraət qazandırılmadan şəhər, qəsəbə və kəndlərin məqsədsiz dağıdılması və viran edilməsi” bölməsində qeyd olunurdu ki, “İttiham olunanlar hərbi zərurətdən irəli gəlmədən şəhər, qəsəbə və kəndləri məqsədsiz dağıtmış və hərbi xarakterli mülahizələrlə bəraət qazandırılmayan başqa viranedici hərəkətlərə yol vermişlər. Bu hərəkətlərlə 1907-ci il Haaqa Qaydalarının 46 və 50-ci maddələrinin, müharibə qanun və adətlərinin, bütün sivil millətlərin cinayət hüququnun əsas prinsiplərinin tələblərini, ölkələrin daxili cinayət qanunlarını pozaraq həmin Tribunalın Nizamnaməsinin 6 (b) maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayətləri törətmişlər”³⁸².

İlham Əliyevlə müsahibənin xeyli hissəsi Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinə, münaqişədə Türkiyənin roluna, ayrı-ayrı dövlətlərin Türkiyə

³⁸¹ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том 1. Москва-1952, с. 97-98

³⁸² Yəni orada, s. 61

amilindən istifadə olunması ilə bağlı qeyri-obyektiv yanaşmalarına həsr olunmuşdu. İlham Əliyev qardaş Türkiyə ilə Azərbaycan əlaqələrinin yüksək səviyyəsindən məmnunluğunu bildirir, Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın “Türkiyənin Azərbaycanı tək buraxmayacağı” ilə bağlı bəyanatını münaqişəyə digər dövlətlərin müdaxiləsinin qarşısını alan əsas amil kimi dəyərləndirir, münaqişənin həllində Türkiyənin iştirakının vacibliyini qeyd edirdi: “Bizim Türkiyə ilə çox geniş hüquqi sənədlər bazası var. Yəni bir çox sahələrdə bizim imzaladığımız müqavilələr qüvvədədir, o cümlədən bu müqavilələrdə hərbi sahədə işbirliyi və qarşılıqlı yardım haqqında da maddələr var. Bu bizim haqqımızdır. Əgər belə bir vəziyyət, Azərbaycan üçün çox ciddi təhlükə yaranarsa, təbii ki, Türkiyə bizim müttəfiqimizdir və biz bu imkanlardan istifadə edə bilərik. Amma Türkiyənin hərbi bazasının Azərbaycanda yaradılması haqqında hər hansı bir müzakirə olmamışdır. Bizim hərbi sahədə işbirliyimiz ildən-ildən güclənir. Təkcə keçən il 10 birgə hərbi təlim keçirilmişdir. Bu il koronavirusa görə bir az ara verildi. Yalnız iki dəfə təlim keçirilmişdir. Ancaq bu təlimlər də bizim bölgəmizdə böyük narahatlıq yaratdı. Hesab edirəm ki, bu narahatlığın heç bir səbəbi, heç bir əsası yoxdur. Çünki bu təlimlər hər hansı bir ölkəyə qarşı hazırlıq xarakterli təlimlər deyil. Bu təlimlər bizim hərbi sahədə işbirliyimizin möhkəmləndirilməsi, Azərbaycan Ordusunun təkmilləşdirilməsi, Türkiyə Ordusunun standartlarına yaxınlaşması və Türkiyənin hərbi quruculuq sahəsində müsbət təcrübəsinin öyrənilməsi mənasını daşıyır. Ona görə Türkiyənin hərbi bazası ilə bağlı sentyabrın sonundan bu günədək beynəlxalq mediada kifayət qədər çox məlumatlar gedir. Bunun heç bir əsası yoxdur. Türkiyə-Azərbaycan işbirliyi o qədər güclüdür, o qədər geniş şaxəlidir ki, biz istənilən anda bir-birimizin yanındaıq. Baza olsa da, olmasa da, biz Türkiyəyə güvənirik, Türkiyə isə bizə güvənir”.

Tarixi təcrübə göstərir ki, müəyyən kök, dil, mədəniyyət bağlılığı olan ölkələr daim bir-birində təhlükəsizlik təminatı axtarmış və müəyyən zaman çərçivəsində bu amildən yararlanmışlar. Henri Kissincer XX əsrin ortalarında Böyük Britaniya siyasətindən bəhs edərkən yazırdı: “Böyük Britaniya özünü müstəsna Avropa fəvqəldövləti hesab etmirdi. Əvvəl-axır onu təhdid edən təhlükələr çox vaxt məhz elə Avropada meydana çıxır, xilas isə Atlantik okeanının o tayından gəlirdi. Makmillan de-qolçuların “Avropanın təhlükəsizliyi Birləşmiş Ştatlarla arasındakı məsafə artdıqca daha etibarlı olur” baxışlarını tanıyırdı. Artıq hər şey deyilib və ediləndən sonra eynilə Fransa kimi Böyük Britaniya da Berlin uğrunda döyüşməyə, ən azı, hazır idi, hərçənd motiv – müttəfiqlərin işğalçı hüquqları üzrə dayanıqsız konsepsiyayı müdafiə etmək yox, qüvvələrin global tarazlığına təhlükənin mövcud olması məsələsində Amerikanın nöqtəyi-nəzərinin həqiqət olduğuna görə ABŞ-ni dəstəkləmək olardı.

Amerikanın Süveyşdən sonra Fransa və Böyük Britaniyaya yaşatdığı həqarətdən onlar diametral əks-qütblü vəziyyətə gəlmişdilər. Fransa müstəqilliyini

möhkəmləndirməyi sürətləndirdi; Böyük Britaniya Amerika ilə münasibətlərinin möhkəmləndirilməsini seçdi. İngilis-amerikan tərəfdaşlığının mümkünlüyü barəsində düşüncələr, düzünə qalarsa, hələ İkinci Dünya müharibəsindən əvvəlki mərhələyə aiddir və o vaxtdan münbit zəmin tapırdı. Baş nazir Stenli Bolduin hələ 1935-ci ildə Albert-hollda çıxışında bu münasibətləri belə təsvir etmişdi: “Mən həmişə zənn etmişəm ki, dünyanın istənilən hissəsində – istər Avropa olsun, istər Şərq və yaxud daha haradasa müharibə baş verəcəyi halda ən yüksək təhlükəsizlik Britaniya imperiyası və Amerika Birləşmiş Ştatlarının sıx əməkdaşlığı ilə təmin oluna bilərdi... Niyyyət olunan arzuya çatanadək yüzlərlə il keçə bilər; ola bilsin ki, bütün bunlar eləcə əlçatmaz nəşə kimi də qalacaqdır. Amma bəzən biz xəyallarımıza dalırıq. Mən gələcəyə nəzər salır, sülh və ədalət qüvvələrinin ittifaqının necə meydana çıxdığını görürəm və gözəl günlərin birində bizdən sonra yaşayacaq kəslərin onu-qoy hətta indi bunu açıq təbliğ etmək mümkün olmasın – görəcəkləri zamanın, bəlkə də, yetişəcəyi haqqında düşünməyə bilmirəm...”³⁸³.

İlham Əliyev də eyni prinsiplərdən çıxış edərək deyirdi: “Mən hesab edirəm ki, Türkiyə və Azərbaycan dünyanın yeni nizamına daha tez hazır olmuş ölkələr sırasındadır. Eyni zamanda, Türkiyə bu gün dünya miqyasında böyük güc kimi dünyanın yeni nizamının formalaşmasında çox fəal rol oynayır. Təkcə bizim regionda deyil, dünyada. O ki qaldı bizim regionumuza, artıq Türkiyə-Azərbaycan birliyi bir reallıqdır. Bununla hər kəs barışmalıdır. Nə qədər çox vaxt keçsə, bizim birliyimiz daha da güclənəcək. Çünki Türkiyənin potensialı, Azərbaycanın təbii resursları, bizim aramızda olan nəqliyyat layihələri, Türkiyə və Azərbaycan vasitəsilə Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, eyni zamanda, Orta Asiyadan, Əfqanıstandan, Azərbaycan və Türkiyə ərazilərindən yeni nəqliyyat layihələrinin icra edilməsi – bütün bunlar yenilikdir. Yeni bir nəqliyyat xəritəsi mövcuddur. Yeni enerji xəritəsi mövcuddur. Mən gələcəyi çox nikbin görürəm. Mən əminəm ki, biz istədiyimizə nail ola biləcəyik. Çox şadiq ki, bizim Türkiyə kimi qardaş ölkəmiz var, güclü dövlət var, sözünü deyən, maraqlarını müdafiə edən, heç kimdən çəkinməyən və irəliyə gedən. Bu bizim gücümüzü artırır. Türkiyə üçün Azərbaycan, Azərbaycan üçün Türkiyə bir nömrəli müttəfiqdır”.

İlham Əliyevin Türkiyə və Azərbaycanın dünyanın yeni nizamına daha tez hazır olması ilə bağlı fikirlərinə münasibətdə qeyd olunmalıdır ki, Henri Kissincer beynəlxalq nizamın təkamülü məsələlərindən bəhs edərkən yazırdı: “İstənilən beynəlxalq nizam tez və ya gec, onun rabitəliliyinə qəsd edən iki tendensiyanın: ya legitimliyin yenidən müəyyən edilməsinin, ya da qüvvələr balansında əhəmiyyət kəsb edə biləcək dəyişikliyin təsirini öz üzərində mütləq sınamalıdır. Birinci tendensiya o vaxt meydana çıxır ki, beynəlxalq müqavilələrin əsasına qoyulmuş dəyərlər köklü şəkildə dəyişmiş olur – həmin dəyərləri dəstəkləmək və təsbit etdirmək vəzifəsi üzərində onlar bu dəyərlərdən boyun qaçırır, ya da inqilabi yolla yeridilən alternativ legitimlik konsepsiyaları onları aşırır...”

³⁸³ Henri Kissincer. Diplomatiya. Bakı-2015, s. 494

Beynəlxalq nizamın böhranının ikinci səbəbi beynəlxalq nizam qüvvələr nisbətində əhəmiyyət kəsb edən dəyişikliklərə uyğunlaşmaq qabiliyyətində olmayanda meydana çıxır. Bir sıra hallarda nizam dağılır, çünki onun başlıca elementlərindən biri öz rolunu oynamağa və ya varlığına son qoyur – məsələn, iyirminci əsrin sonlarında Sovet İttifaqı parçalananda beynəlxalq kommunizm nizamı ilə baş verdiyi kimi...

Dünya nizamının müasir axtarışları müxtəlif regionların daxilində nizam konsepsiyasının yaradılmasını və həmin regional nizamların qarşılıqlı surətdə bir-biri ilə əlaqələndirilməsini tələb edir”³⁸⁴.

İlham Əliyev müharibədən sonra azərbaycanlılarla ermənilərin bir yerdə yaşaması məsələsinə toxunaraq qeyd edirdi ki, “Azərbaycan köçkünləri Dağlıq Qarabağa, o cümlədən Şuşaya qayıtmalıdır, – çünki Şuşanın əhalisinin 98 faizi azərbaycanlılar idi, – Xankəndiyə qayıtmalıdır və ondan sonra necə ki, Azərbaycanın başqa yerlərində, Bakıda, başqa şəhərlərdə azərbaycanlı və erməni əhali bir yerdə yaşadıqları kimi orada da bir yerdə yaşayacaqlar. Bizim mövqeyimiz budur. Ermənistanın mövqeyi isə azərbaycanlıları oradan qovmaq, – necə ki, bunu etdilər, – sonra azərbaycanlılara imkan verməmək ki, qayıtsınlar, – orada etnik təmizləmə siyasətinin nəticələrini möhkəmləndirmək, bizim tarixi, dini, mədəni abidələrimizi yerlə-yeksan etmək, azərbaycanlıların mədəni irsini silmək və ondan sonra bu torpaqları erməniləşdirməkdir. Bax, onların yanaşması budur, bizim yanaşmamız isə budur”.

Azərbaycan ərazilərini işğal etdikdən sonra həmin ərazilərdə erməniləşdirmə siyasətini həyata keçirmək faşist Almaniyasının İkinci dünya müharibəsi zamanı ətraf əraziləri almanlaşdırmaq siyasəti kimi nəzərdən keçirilə bilər. Ümumiyyətlə, ermənilərin təcavüzkar müharibəni planlaşdırması, hazırlaması, həyata keçirməsi, müharibə dövründə və müharibədən sonra həyata keçirdikləri fəaliyyət, törətdikləri cinayətlər alman faşistlərinin əməllərindən və fəaliyyətindən fərqlənmirdi.

Himmler 28 may 1940-cı il tarixli “Dövlət əhəmiyyətli, tamamilə məxfi” qriffli sənəddə qeyd edir ki, bu ayın 25-də şənbə günü “Şərq vilayətlərində yerli əhali ilə davranış barədə” altı vərəqdə əks etdirdiyi mülahizələrini fərqlənmiş, həmin təqdim etdiyi layihə fərqlənmişdən sonra düzgün hesab edilmiş və bəyənilmişdir. Həmin sənəddə faşist planının həyata keçirilməsinin ərazilərin “adamsızlaşdırılması”ndan başlanması nəzərdə tutulurdu. General-qubernator vəzifəsində işə başlayarkən Hans Frank həmin planın Polşa xalqına münasibətdə tətbiqi ilə əlaqədar qeyd etdi ki, “Bundan sonra Polşa xalqının siyasi rolu başa çatmışdır. O, fəhlə qüvvəsindən başqa heç nə elan edilmir...Biz ona nail olacağıq ki, “Polşa” anlayışının özü əsrlər boyu Yer üzündən silinsin”. Bu cür siyasət yuxarılarla tam razılaşdırılmışdı. Bu, özünün təsdiqini Quru qoşunlarının Baş qərargah rəisi Frants Qalderin gündəliyindəki 18 oktyabr tarixli qeyddə də tapırdı: “Polşa gələcək üçün alman əməliyyatları meydanıdır... Polşa ziyalılarının yeni

³⁸⁴ Henri Kissincer. Dünya nizamı. Bakı-2019, s. 353- 359

rəhbər qüvvəyə çevrilməsinə yol vermək olmaz... İmperiya general-qubernatoru bu işin başa çatdırmasını təmin etməlidir”.

“Ərazinin adamsızlaşdırılması” üçün hər şey işə salınmışdı. Dantsiq senatının keçmiş prezidenti German Rauşninqin şahidliyinə görə, Hitler öz tərəfdarlarının yanında bildirmişdi: “Biz gərək adamsızlaşdırma texnikasını inkişaf etdirək. Əgər siz mənim adamsızlaşdırma altında nə düşündüyümü soruşsanız, mən deyərdim ki, bütöv irqi vahidlərin aradan çıxarılmasını nəzərdə tuturam. Və bu mənim həyata keçirmək istədiyim, kobud desək, mənim vəzifəmdir. Təbiət qəddardır, buna görə biz də qəddar ola bilərik. Əgər mən alman millətinin ən sağlam hissəsini dəyərli alman qanının axıdılmasına təəssüflənmədən müharibənin qızğın yerinə göndərə bilirsə, onda, əlbəttə, mən qurd kimi artan aşağı irqin milyonlarını aradan götürmək hüququna malikəm!” Beynəlxalq Hərbi Tribunalın hökmündə müəyyən edilirdi ki, almanlaşdırma siyasəti “işğal olunmuş ərazilərdə yerli əhalinin qovulması və məhv edilməsi yolu ilə ayrılmaqla boşaldılmış ərazilərin almanlarla məskunlaşdırılmasından ibarət idi... Rozenberq Borman tərəfindən formalaşdırılmış Şərq ərazilərinə münasibəti bu cür ifadə edirdi: “Slavyanlar bizim üçün işləməlidir. Əgər onlar bizə daha lazım deyilsə, onlar ölə bilərlər... Slavyan əhalisinin artımı arzuolunan deyil”... Qərbdə alman “köçmə əməliyyatının qurbanı” Elzas əhalisi oldu³⁸⁵.

Hitlerçilər ehtiyat edirdilər ki, Polşa, Baltıqyanı, Qərbi Ukrayna və Qərbi Belorusiya xalqlarının köçürülməsi və məhv edilməsindən sonra onların fikirləşdiyi problem – “həyati əhəmiyyətli məkansız xalq” problemi yeni problem – “xalqsız həyati əhəmiyyətli məkan” ilə əvəz edilmiş olsun. Ona görə də 2 aprel 1941-ci il memorandumunda Polşa və Sovet İttifaqının ərazilərinin təkcə almanlarla deyil, Qərbi Avropa ölkələrinin əhalisi ilə məskunlaşdırılması məsələsi nəzərdən keçirilirdi”³⁸⁶.

Eyni problemlərlə Ermənistan da qarşılaşmışdı. Azərbaycan ərazilərini işğal etdikdən sonra həmin əraziləri erməniləşdirib, erməni əhalisini həmin ərazilərdə məskunlaşdırmağı düşünən Ermənistan rəhbərləri məskunlaşdırmaq üçün xalq axtarışına çıxsalar da, onu tapa bilmədilər və işğal etdikləri əraziləri xarabazarlığa çevirdilər.

Müsahibə zamanı İlham Əliyevin toxunduğu məsələlərdən biri də mənəviyyatla bağlı idi. İstər ikitərəfli danışıqlar prosesində, istər verdiyi müsahibələrdə, istər məruzə və çıxışlarında Ermənistanın siyasi rəhbəri N.Paşinyanı fərqləndirən cəhətlərdən biri onun yalanlardan çox istifadə etməsi idi. Cəbhədəki vəziyyətlə bağlı verdiyi məlumatlarda da Paşinyan yalanlardan istifadə edir, xalqını aldadırdı. Ermənistanın baş nazirinin həmin xüsusiyyəti ilə bağlı İlham Əliyev deyirdi: “Bu, Paşinyanın növbəti yalanıdır. Bilirsiniz, hər

³⁸⁵ Нюрнбергский процесс. Том 3. Преступления против человечности. Москва-1966, с. 125-126

³⁸⁶ Yəni orada, s.134

bir məsuliyyətli adam gərək yalan danışmasın. Hər bir insan, xüsusilə siyasətçi, xüsusilə ölkə başçısı. Bu, heç bir insana yaraşan deyil. Onun isə bütün əməli, bütün sözü yalandır – tarixlə bağlı, bu münaqişə ilə bağlı, bu gün baş verən hadisələrlə bağlı. O, əgər bunları bilmirsə, o zaman necə ali baş komandan olur? Əgər real durumu ona demirlərsə, o zaman o öz hərbi rəhbərlərinə irad tutmalıdır. Əgər bilib yalan danışırsa, – mən daha çox bu versiyaya inanıram, o zaman bu, böyük ayıbdır. Bu gün Azərbaycan Ordusu bütün istiqamətlər üzrə erməni ordusuna çox sarsıdıcı zərbələr endirib. Mən bəzi açıqlamalar da verdim və bu rəqəmlər hər gün dəyişir. Dünənə olan dəqiq məlumata görə, 200 erməni tankı məhv edildi, 33 erməni tankı qənimət götürüldü, – Ermənistanın əlində bir dənə də olsun Azərbaycanın hərbi texnikası yoxdur, – 33 tank, özü də saz vəziyyətdə indi bizim ordumuzdadır. Ondən sonra 2 ədəd S-300 hava hücumuna qarşı müdafiə sistemi məhv edildi, 35 ədəd OSA hava müdafiə sistemi məhv edildi, KRUQ KUB və başqa texnikalar. Beləliklə, erməni ordusunun texniki təchizatı çox sarsıldı, yəni çökür. Biz irəliləyirik, hər dəfə yeni torpaqları azad edirik və bu, reallıqdır”.

Yalan, mənəviyyatla bağlı olmaqla, ondan istifadə edən hər bir fərdin mənəvi keyfiyyətinin göstəricisi kimi dəyərləndirilə bilər. “Yalan, cinayətlər üçün qida mənbəyidir” (Henrix Heyne), “Yalan ola bilsin, bir problemi həll edə bilər, amma özü ilə daha yüz problem gətirir” (Uilyam Porter), “Yalançının cəzası insanların ona inanmaması deyil, onun heç kimə inanmamasıdır” (Daniel Vebster)³⁸⁷.

Siseron “mənəviyyatın enməsi” barədə fikirlərə şərik çıxaraq Roma dövlətinin mahiyyəti ilə bağlı göstərirdi ki, o, hüquqi cəhətdən ən yaxşısidir, lakin hazırda “biz özümüzün şəxsi qüsurlarımızla dövləti yalnız sözdə saxlayırıq, gerçəklikdə isə onu çoxdan itirmişik”. Əvvəllər romalılar sərt şəraitdə yaşasalar da, özlərinin görkəmli keyfiyyətləri ilə çox şeyə nail olmuşdular. Hazırda isə vətəndaşlar arasında “fətnə-fəsad, yalan və müxtəlif növlü qüsurlar” çiçəklənməkdədir. Mənəviyyatın enməsi – Romada qarışıqlığın səbəbidir”³⁸⁸.

Ermənistan rəhbərinin öz siyasətini yalan üzərində qurması onun alman faşistlərinin siyasətindən faydalandığının növbəti nümunəsi idi. R.A.Rudenko qeyd edirdi ki, “faşist təcavüzkarları, ittiham olunanlar bilirdilər ki, başqa dövlətlərə vəhşi hücum etməklə onlar sülhə qarşı ağır cinayət törədirlər, bilirdilər və bilirlər və ona görə də cinayətkar təcavüzü müdafiə haqqında yalan sözlərlə ört-basdır etməyə çalışırlar”³⁸⁹.

Ermənistan tərəfinin atəşkəsə riayət etməməsi ilə bağlı İlham Əliyev deyirdi: “...onlar gərək atəşkəsə riayət etsinlər. Çünki onlar atəşkəsi pozdular. Günorta saat 12-dən atəşkəs elan edildi. Biz bütün hərbi birləşmələrimizə çox ciddi əmr verdik ki, atəşkəsə riayət edin, dayandırın. Halbuki bunu etmək o qədər də asan deyil. Biz saat 12-də dayandıq, amma onlar dayanmadı”. Əslində, qarşılıqlı razılaşmanın

³⁸⁷ Aforizmlər və müdrik sözlər. Tərtibçi: Şükufə Əliyeva. Bakı-2019, 14 s. 256

³⁸⁸ Лекция 15. Цицерон // Азаркин Н.М. Всеобщая история юриспруденции. Москва-2003, с. 139

³⁸⁹ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том 1. Москва-1952, с. 246

şərtlərinin yerinə yetirilməsi də mənəviyyat məsələsidir. Ermənistan tərəfi isə bu cəhətdən tələblərə cavab vermirdi. Mahatma Qandi yazırdı: “...insan üçün xeyirxahlığı ona riayət olunma, pisliyi isə onu pozmaqla əlaqələndirən hər hansı bir mənəvi prinsip lazımdır”³⁹⁰.

Mahatma Qandi mənəviyyatı dinin əsas ünsürü hesab edir və deyirdi ki, “mən ağıla sığmayan və mənəviyyata zidd olan bütün dini doktrinaları rədd edirəm. Lakin mən ağıla əsaslanmayan, mənəviyyata zidd olmayan dini hissləri etiraf etməyə hazıram”³⁹¹.

“Mənəvi əsaslarını itirərkən biz dərhal inamı da itiririk. Mənəviyyatı inkar edən din kimi fenomen yoxdur. Məsələn, insan yalançı, qəddar və nəfsini saxlamayan olmaqla, eyni zamanda Allaha inanan olduğunu iddia edə bilməz”³⁹².

İlham Əliyev ermənilərin işğal olunmuş ərazilərdəki vəhşiliyindən söhbət açaraq deyirdi: “...ermənilər orada hansı vəhşiliyi törədiblər. Bütün şəhərlər darmadağın edilib, yəni Stalinqraddan da pis mənzərə. Evlər dağıdılmış, bizim bütün əmlak talan edilmiş, çərçivələr, qapılar sökülmüş, yəni talançılıq. Heç nə yoxdur. İndi Füzulinin kəndlərindən bizim əsgərlərimiz xəbər verir, materiallar göndərir. Füzuli şəhəri də artıq bizim gözüümüzün qabağındadır. Orada bir dənə də salamat bina tapmaq mümkün deyil. Yəni bu vəhşiliyi törədtilər”.

Hitlerçilər Stalinqrada hücum zamanı 1,5 milyon kv.m. və ya ümumi mənzil fondunun 65 faizini təşkil edən 41685 yaşayış evini məhv etmişdilər. Şəhərin sənayesinə böyük ziyan vurulmuşdu. Şəhərin bütün 126 müəssisəsi sıradan çıxarılmış, 48 zavod isə özülünə kimi dağıdılmışdı. Bütün şəhər təsərrüfatı məhv edilmişdi: 127 km su-boru xətti və 25 km kanalizasiya şəbəkəsi, 234 km tramvay yolu, 56 sənişin daşıma vaqonu, 59 avtobus. Mədəni-məişət müəssisələrindən 124 məktəb, 4 ali təhsil müəssisəsi, 120 uşaq bağçası, 68 körpələr evi, 14 teatr və kinoteatr, 60 kitabxana, 7 sənət-peşə məktəbi, 30 müalicə-profilaktika müəssisəsi və 12 xəstəxana yandırılmışdı. Stalinqrada vilayəti üzrə ümumi ziyan 19 milyard rubl təşkil edirdi³⁹³.

1943-cü ilin yayında Hitler hərbi komandanlıqdan tərk edilən ərazilərdə “bir insanın, bir baş da olsa mal-qaranın, bir sentner də olsa taxılın, bircə də olsa dəmir yolu xəttinin, bir evin də qalmamasını” tələb edirdi. “Yandırılmış torpaqlar” taktikasını həyata keçirərək alman-faşist ordusu Kiyev, Odessa, Rostov, Novqorod, Xarkov, Smolensk, Minsk və digər mədəniyyət və sənaye mərkəzlərini dağıtdılar. Onlar unikal memarlıq abidələrini məhv etdilər, məktəb, xəstəxana, teatr, ali təhsil müəssisələri, elmi-tədqiqat müəssisələrini yer üzündən sildilər”³⁹⁴.

Qeyd olunanlar Ermənistanın siyasi və hərbi rəhbərlərinin mənəviyyatının alman faşistlərinin rəhbərlərinin mənəviyyatı ilə eyniliyinə dəlalət edirdi.

³⁹⁰ Махатма Ганди. Моя вера. Санкт-Петербург-2016, с. 8

³⁹¹ Yəni orada

³⁹² Yəni orada

³⁹³ https://nvo.ng.ru/history/2018-01-26/12_981_stalingrad.html

³⁹⁴ Всемирная история. В десяти томах. Том X. Москва-1965, с. 243

Mənəviyyatı ən yüksək dəyər hesab edən Heydər Əliyev deyirdi: “Mənəviyyat olmayan yerdə heç bir şey ola bilməz... Xalqımızın tarixinin əsasını təşkil edən bütün mərhələlərdə, keçmiş əsrlərdə yüksək mənəviyyat olmuşdur. Keçmiş tariximizdən bizə qalan simaları bu gün dünyada məşğurlaşdıran və bizim üçün nümunə edən onların yüksək mənəviyyatıdır, yüksək amallarıdır”³⁹⁵.

Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqına xas olan xüsusiyyət kimi qiymətləndirdiklərindən biri də nikbinlik əhvali-ruhiyyəsi, özündə olan gücü, qüdrəti lazım olanda son həddə qədər toplayıb hərəkətə gətirmək imkanı idi: “Azərbaycan xalqını əsrlər boyu yaşadan, bu günə gətirib çıxaran onun gələcəyə həmişə nikbinliklə baxması olmuşdur. Nikbinlik əhvali-ruhiyyəsi, özündə olan gücü, qüdrəti yeri gələndə son həddə qədər toplayıb hərəkətə gətirmək imkanları – bunlar Azərbaycan xalqını həmişə ağır vəziyyətlərdən çıxarmışdır... İnam, iradə, güc, qüdrət, daxili mənəviyyat – bunlar bizim xalqa xas olan keyfiyyətlərdir. Buna görə mən xalqımızın qüdrətinə də, cəsarətinə də, mətənətinə də inanıram”³⁹⁶.

İlham Əliyevi, onun Ali Baş Komandanı olduğu ordunu hər gün yeni qələbələrə aparan özünün və xalqının inamı, iradəsi, gücü, qüdrəti, daxili mənəviyyatı idi.

³⁹⁵ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Beşinci kitab, s. 318-319

³⁹⁶ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Birinci kitab, s. 165-166

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN TÜRKİYƏNİN “A HABER” TELEVİZİYƏ KANALINA MÜSAHİBƏSİ

16 oktyabr 2020-ci il

**“Azərbaycan vətəndaşlarını birləşdirən bir amal var –
Qarabağın qaytarılması, Azərbaycan bayrağının işğal edilmiş
bütün torpaqlarda qaldırılması və ərazi bütövlüyümüzün bərpa edilməsi”.**

İlham Əliyevin Türkiyənin “A Haber” televiziya kanalına müsahibə verdiyi ərəfədə Ermənistan tərəfi yenə də özlərinin acizlik və nifrətə əsaslanan sifətlərini nümayiş etdirərək, mülki əhalini hədəfə almış və cəbhədə uğradıqları məğlubiyyətin əvəzini mülki əhalidən çıxmağa cəhd etmişdi. Gəncədə yaşayış evlərinin, Tərtərdə qəbristanlıqda dəfn mərasimində iştirak edənlərin raket atəşinə tutulması ermənilərin öz işğalçılıq niyyətlərindən əl çəkmək fikirlərində olmadıqlarına dəlalət edirdi.

Mülki şəxslər arasında insan itkisi davam edir, artıq 47 nəfər həlak olmuş, 222 mülki şəxs yaralanmış, 2 minə yaxın ev dağıdılmışdır. Gün ərzində Tərtər, Ağdam, Goranboy və digər rayonlara 220-dən çox mərmə düşmüşdür, bu cür hücumlar yenə davam edirdi.

İlham Əliyev qeyd edirdi ki, nə qədər mərmə düşürsə-düşsün, Azərbaycan vətəndaşları öz torpağında qürurla yaşayırlar və bütün bu çətinliklərə dözürlər. Onları birləşdirən bir amal var, bu da Qarabağın qaytarılması, Azərbaycan bayrağının işğal edilmiş bütün torpaqlarda qaldırılması və ərazi bütövlüyümüzün bərpa edilməsidir.

Peloponnes müharibəsindən söhbət açan Fukidid yazır ki, afinalılar beotiyalıların torpaqlarına daxil olduqda baş komandan Paqon beotiyalılara müraciətlə dedi: “Beotiyalılar! Hərbi rəislər kimi bizlərdən heç kim belə bir fikrə yol verməməlidir ki, biz afinalıları öz torpaqlarımızda yaxalaya bilməsək belə, onlarla döyüşməli deyilik. Axı onlar sərhəddən bizim torpaqlara daxil olmuş, Beotiyanı qarət etmək məqsədilə bizim torpaqlarda istehkamlar qurmuşlar. Buradan belə nəticə çıxır ki, bizim onları harada tapmağımızdan, onların düşməncilik məqsədilə haradan gəlmələrindən asılı olmayaraq onlar bizim düşmənimizdir. Əgər kimsə əvvəllər hesab edirdi ki, bizim üçün düşmənin üzərinə getməmək daha təhlükəsizdir, indi qoy, fikrini dəyişsin. Çünki ehtiyatlılıq və tədbirlilik öz-özlüyündə nə qədər gözəl keyfiyyətlər olsa da, düşmən qapının qarşısında və doğma torpaq təhlükədə olduqda, acgöz düşmənin evdə oturub hər hansı quldur hücumu rahat fikirləşib hazırladığı kimi çox düşünməyə ehtiyac qalmır... Çünki qonşulara qarşı durmaq bacarığı həmişə azadlığın təminatıdır. Biz başqalarının torpaqlarını ələ keçirməyə can atanlarla son imkanlarımıza kimi necə vuruşmaya bilərik?... Allahın afinalıların

zəbt edib və vicdansızcasına özlərinin qalalarına çevirdikləri müqəddəs yerlərimizin köməyinə güvənərək düşmənin üzərinə getməliyik”³⁹⁷.

Düşmənin niyyətlərini vaxtında düzgün başa düşən, xalqı, ordunu Vətən torpaqlarının müdafiəsi üçün hazırlayan, öhdəsinə düşən vəzifəsinə məsuliyyətlə yanaşan rəhbər torpaqlarına təcavüzə birmənalı və qətiyyətlə cavab verməlidir. Vaxtında düşməyə qarşı durmamaq, onu layiqli cavabla təcavüzkar hərəkətlərindən çəkindirməmək xalqın uzunmüddətli əzablarına düşməsinə zəmin yaradır. İlham Əliyev mənfur qonşuların torpaqlarımıza qəsdlə göz dikmələrinə, düşmənin niyyətlərinə bələd idi və bu düşmənçilik hərəkətlərinin qarşısının alınması üçün hazırlaşmışdı.

Maks Veber siyasət və mənafeviyyatın qarşılıqlı nisbəti məsələləri ilə əlaqədar insanın siyasi keyfiyyətlərinə müstəsna dəyər verir və hesab edirdi ki, siyasətçi üçün üç keyfiyyət əsasdır: böyük həvəs, məsuliyyət hissi və məsafəni gözüyaarı ölçmə. Həvəs altında Veber özünün ifadə etdiyi kimi, işin mahiyyətini nəzərdə tuturdu. Siyasətçi özünü bütünlüklə seçdiyi peşəyə verməlidir. Onun siyasətlə başdansaovdu məşğul olmağa haqqı yoxdur. Lakin siyasətçi özünün məsuliyyətini hiss edirsə, yalnız o halda siyasətlə həvəslə məşğul ola bilər. Veber məsuliyyət hissini siyasətçinin fəaliyyətinin əsas yol göstərən ulduzu hesab edirdi. Siyasətçinin məsafəni gözüyaarı ölçməyi, yəni “daxili hazırlıq və rahatlıq ilə reallığın təsirini qarşılamaq, başqa sözlə əşyalara və adamlara münasibətdə məsafə saxlamaq qabiliyyəti tələb edir”³⁹⁸.

Veber hesab edirdi ki, siyasətçi pisliliyə qarşı, zorakılığa qarşı durmalı, əks halda o, pisliliyin qələbəsinə görə məsuliyyət daşıyacaqdır³⁹⁹.

Əslində, burada məsələ onda deyil ki, siyasətçi mənafeviyyat prinsiplərini rəhbər tutmalıdır, zəruri olan odur ki, siyasətçi mühüm siyasi qərarlar qəbul etmək üçün mənafevi keyfiyyətlərə malik olmalıdır. Veberə görə siyasətçinin etik baxışları ona siyasi reallığa müvafiq qərarlar qəbul etməkdə maneçilik törətməməlidir.

“Mənafeviyyat” sözün geniş mənasında adamların fəaliyyət və ünsiyyət prosesində rəhbər tutduqları qayda, norma və prinsiplərin məcmusudur. Siyasət kimi mənafeviyyat da insanların qarşılıqlı münasibətlərinin özünəməxsus tənzimləyicisidir və ona görə də onların bir sıra ümumi cəhətləri var. Lakin bu ümumilik tamamilə müxtəlif cür təzahür edir. Konkret şəraitdən asılı olaraq həm siyasət, həm də mənafeviyyatın müxtəlif funksiyaları var. Başqa sözlə, onlar cəmiyyətdə müxtəlif nizamlayıcı əhəmiyyətə malikdirlər.

Heydər Əliyev deyirdi: “...mənafevi sağlamlıq çox vacibdir. Bizim xalqımızın milli, mənafevi ənənələri, mədəni, milli dəyərləri həmişə, əsrlər boyu xalqımızı yüksək mənafeviyyat ruhunda tərbiyə edib, böyüdü, yaşadıbdır. Biz fəxr edə bilərik ki, milli, dini, mənafevi ənənələrimiz, dəyərlərimiz həmişə ən yüksək mənafeviyyatı əks etdirir. Biz çalışmalıyıq ki, bu mənafevi dəyərlərə həmişə sadıq olaq”⁴⁰⁰.

³⁹⁷ Фукидид. История. Санкт-Петербург-2018, с. 302-304

³⁹⁸ Вебер М. Избранные произведения. Москва-1990, с. 690. <http://tehne.com/library/veber-m-izbrannye-proizvedeniya-moskva-1990>

³⁹⁹ Yəni orada, s. 698. <http://tehne.com/library/veber-m-izbrannye-proizvedeniya-moskva-1990>

⁴⁰⁰ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Doqquzuncu kitab, s. 202

Mənəviyyat “vicdan”, “yaxşı”, “pis”, “xeyirxahlıq”, “ədalətlik”, “ədalətsizlik”, “humanizm” kimi anlayışlara istinad edir. Onlar sosial reallıqları, insanların bir-birinə və cəmiyyətə münasibətlərini əks etdirir. Mənəviyyatın bu norma və prinsipləri minilliklər ərzində formalaşmışdır. Həmin norma və prinsiplər olmadan cəmiyyət normal yaşaya və fəaliyyət göstərə bilməz, məhvə məhkum olacaqdır. Məsələn, “vicdan” anlayışı çoxəhatəli olmaqla bütün əxlaqi prinsipləri əhatə edir. Vicdan insanın daxili hakimi olmalı, insan daim onun səsinə qulaq asmalıdır. Çünki vicdanı olmayan insan hər şeyə, hər bir cinayətə qadirdir.

Mənəviyyatdan çıxış edərək cəmiyyət tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyətini dəyərləndirərək onları ya mühakimə edir, ya da şənlərinə mədhnəmələr oxuyur.

Əsl siyasətçi başa düşür ki, bütöv məhv olarsa, onda onun hissələri də məhv olacaqdır. Məsələn, əgər xalq məhv olarsa, onda onu təşkil edən fərdlər də məhv olacaqdır. Ona görə siyasətçi xalqı qorumaq üçün ayrı-ayrı fərdlərin qurban verilməsini qəbul edir. Siyasətçi siyasi məsuliyyət daşıyır, ona görə də o, ilk növbədə bütöv (xalq), sonra isə hissə (insan) haqqında düşünməlidir. Eyni zamanda, siyasətçi ümumi maraqlara zidd olan şəxsi maraqlarını qurban verməlidir.

Aristotel qeyd edirdi ki, kim yüksək vəzifə tutmaq istəyirsə üç keyfiyyətə malik olmalıdır: əvvəla, müvafiq dövlət quruluşuna ürəyi yanmalı; sonra, vəzifəyə aid olan öhdəlikləri yerinə yetirmək üçün böyük qabiliyyətə malik olmalı; üçüncüsü, hər bir dövlət quruluşuna müvafiq olan yaxşılıq və ədalətliyi ilə seçilməlidir⁴⁰¹.

Aristotel, həmçinin hesab edirdi ki, kimsə digərini yaxşılıqda keçirsə və daha yaxşı fəaliyyəti həyata keçirmək qabiliyyətindədirsə, bu cür insanın arxasınca getmək gözəl və ona tabe olmaq ədalətlidir. Bu cür insan tək-cə yaxşılığa malik olmamalı, həm də fəaliyyət üçün qabiliyyət nümayiş etdirməlidir⁴⁰².

İlham Əliyev mühüm qərarların qəbul edilməsində mənəvi prinsipləri heç vaxt yaddan çıxarmır, eyni zamanda, Vətənin, torpağın müdafiəsi üçün insanların öz evlərində möhkəm dayanmasını, düşməinə layiqli müqavimət göstərməsini alqışlayırdı.

Müxbirin Ermənistan tərəfinin mülki əhalini mütəmadi raket atəşinə tutmasına Qərbin səssiz qalması ilə əlaqədar sorğusunu cavablandıraraq İlham Əliyev qeyd etdi ki, “Biz bunu birinci Qarabağ savaşında gördük. Ermənistan bizə təcavüz etdi, Ermənistan bizim torpaqlarımızı işğal etdi, Ermənistan bizim xalqımıza qarşı soyqırımını törətdi, ancaq sanksiyalar Azərbaycana tətbiq edildi. O zaman – 1992-ci ildə, 1993-cü ildə Qərb mətbuatında belə bir təsəvvür yarandı ki, sanki Azərbaycan işğalçıdır, Azərbaycan təcavüzkarıdır, Ermənistan isə bu təcavüzün qurbanıdır. Bu gün də bunu az miqdarda, az həcmdə görürük. Çünki artıq həqiqəti danmaq, gizlətmək mümkün deyil”.

Bəli, göz qabağında olan həqiqətləri yalnız görmək istəməyənlər görə bilmir. Onlar bu həqiqətləri görmək istəmir, onlarla rastlaşanda gözlərini qapayır, qulaqlarını tıxayırlar. Bu, bəşər tarixi boyunca davam edən bir məsələdir.

⁴⁰¹ Аристотель. Политика. Москва-2017, с. 247

⁴⁰² Yənə orada, s. 312

Qurani-Kərimdə buyurulur:

“8. İnsanlar içərisində elələri də vardır ki, iman gətirmədikləri halda: “Biz Allaha və qiyamət gününə iman gətirdik” – deyirlər.

9. Onlar elə güman edirlər ki, (qəlblərində olan küfrü gizlətməklə) Allahı və möminləri aldadırlar. Bilmirlər ki, əslində ancaq özlərini aldadırlar...

18. Onlar kar, lal və kordurlar (haqqı eşitməz, danışmaz və görməzlər). Buna görə də (öz pis adətlərindən, yaramaz əməllərindən) dönməzlər.

19. Yaxud (o münafıqlar) qaranlıqlarda göy gurultusu və şimşəklə səmadan şiddətlə yağan yağışa düşmüş kimsələrə bənzərlər ki, ildırımın səmindən ölmək qorxusu ilə barmaqlarını qulaqlarına tıxayırlar. Halbuki Allah kafirləri (Öz elmi, qüdrəti ilə) ehtiva edəndir (Onun əlindən əsla qaçıb qurtara bilməzlər).

20. İldırımın çaxması az qalır ki, onların gözlərinin işığını alsın (onları kor etsin). (Şimşək) onlara işıq verdiyi zaman (onun şüası ilə) yeriyirlər, üzərlərinə qaranlıq çökdükdə isə (olduqları yerdə) dayanıb dururlar. Əgər Allah istəsəydi, onların qulaqlarını və gözlərini əllərindən alardı. Həqiqətən, Allah hər şeyə qadirdir”⁴⁰³.

Ermənistan da işğal etdiyi torpaqları zor gücünə hakimiyyəti altında saxlamaqdan əl çəksəydi, sülh yaratmaq niyyətində səmimi olsaydı, bəlkə də artıq müzakirələrə də heç ehtiyac qalmayacaqdı. Lakin təəssüf ki, Ermənistanın siyasi və hərbi rəhbərliyi mənəvi keyfiyyətlərə deyil, alman faşistləri kimi işğalçılıq ideyalarına söykənir, fəaliyyətlərini yalan, məkr, başqasına məxsus olanı ələ keçirmək üzərində qururdular. Belə şəraitdə isə sözsüz ki, hər bir danışıq özünün mənasını itirirdi.

Ermənistan tərəfinin əvvəl atəşkəsə nail olunması üçün müraciət etməsi və sonradan özləri tərəfindən atəşkəsin pozulması onlara xas hiylə yolu ilə üstünlüyə nail olmaq arzularından irəli gəlirdi. Döyüş bölgəsində müvəffəqiyyətsizlikləri dayandırmaq, Azərbaycan Ordusunun irəliləyişlərinə mane olmaq üçün onlar digər vasitə tapmayanda xəyanətkarlıqla müharibə aparmağa üstünlük verirdilər. Beynəlxalq humanitar hüquqda xəyanətkarlıqla müharibə aparılması qadağandır.

Beynəlxalq humanitar hüquq müharibə qurbanlarının mühafizəsi, müharibə aparılması vasitələrinin məhdudlaşdırılması ilə yanaşı, həm də müharibə aparılması metodlarının məhdudlaşdırılması sahəsində beynəlxalq hüquq normalarını əhatə edir. Bu qəbildən olan normalara mülki şəxslərə, sıradan çıxmış şəxslərə, tibbi, sanitariya və mənəvi yardım göstərən şəxslərə, mülki obyektlərə hücumun qadağan olunması, ətraf mühitə əhəmiyyətli ziyan vurulmasının qadağan edilməsini göstərmək olar. Bu cür qadağalardan biri də müharibənin xəyanətkarlıqla aparılmasıdır. Ümumiyyətlə, beynəlxalq humanitar hüquq düşməyə verilən vədin yerinə yetirilməməsi kimi başa düşülən xəyanətkarlığı qadağan edir. Bu cür xəyanətkarlığa misal kimi düşməyə yaxınlaşmaq üçün ağ bayrağın təslim olma rəmzi kimi qaldırılmasını və sonradan

⁴⁰³ Qurani-Kərim. Ərəb dilindən tərcümə edənlər: Z.M.Bünyadov, V.M.Məmmədəliyev. Bakı-1997, s. 4-5

silahdan istifadə olunmasını və ya hərbi obyektlərin mühafizəsi üçün Qırmızı Xaç nişanından istifadə olunmasını göstərmək olar. Cenevrə Konvensiyalarına I Əlavə Protokolda düşmən paltarından xəyanətkarlıqla istifadə olunmasını qadağan edən norma nəzərdə tutulmuşdur. I Əlavə Protokolun 37-ci maddəsində aşağıdakılar xəyanətə misal kimi nəzərdə tutulmuşdur:

- 1) barışıq və təslimçilik bayrağı altında guya barışıq aparmaq istədiyini iddia etmək;
- 2) özünü yaralanma və xəstələnmə nəticəsində sıradan çıxmış kimi göstərmək;
- 3) özünü mülki şəxs və ya döyüşməyən statusuna malik olan kimi qələmə vermək;

- 4) Birləşmiş Millətlər Təşkilatının, neytral dövlətlərin və münaqişədə iştirak edən tərəf olmayan başqa Dövlətlərin nişanlarından, emblemlərindən və ya formalı geyimlərindən istifadə edərək, himayəni təmin edən statusa malik olduğunu iddia etmək. Beləliklə, xəyanətkarlıq silahlı münaqişə hüququnun verdiyi mühafizə hüququ altında düşmənçilik hərəkətləridir⁴⁰⁴.

Atəşkəs barədə razılaşmadan istifadə edib əks-tərəfə hücum etmək də xəyanətkarlıqla müharibə aparmağın bir üsuludur. Ermənistanın hər dəfə atəşkəsdən istifadə edib mülki şəxslərə, hərbi obyektlərə hücum etməsi xəyanətkarlıqla müharibə aparılmasına dəlalət edirdi. Bu cür əməllər Ermənistanın özünə yarasdırdığı və mütəmadi olaraq istifadə etdiyi müharibə aparmaq üsulu idi.

Lakin Ermənistan tərəfi üçün heç bir müqəddəslik yox idi. Onlar beynəlxalq hüququn *pacta sunt servanda* – “müqavilələr vicdanla yerinə yetirilməlidir” prinsipini pozmağa adət etmişdilər. Əslində, bu, beynəlxalq birliyin təqsiridir. Beynəlxalq aləmdə beynəlxalq hüququn, beynəlxalq humanitar hüququn prinsiplərinin, tələblərinin pozulmasına reaksiya verməmək beynəlxalq birliyi və bu birlik tərəfindən uzun illər ərzində hazırlanmış prinsip və normaların nüfuzdan düşməsinə səbəb olur. Beynəlxalq birlikdə hərc-mərclik yaranır. Güc hüququ üstələyir. Bunun isə sonu yaxşılığa deyil, pisliliyə aparır.

BMT-nin Beynəlxalq Hüquq Komissiyası Ümumi beynəlxalq hüququn imperativ normaları (*jus cogens*) sənədində qeyd etmişdir ki, hər bir dövlət ümumi beynəlxalq hüququn imperativ normalarından törəyən öhdəliklərinin ciddi pozuntusuna yol vermiş dövlətin hüququayğun vasitələrlə həmin pozuntulara son qoyması məqsədilə onunla əməkdaşlıq edir. Heç bir dövlət digər dövlətin ümumi beynəlxalq hüququn imperativ normalarının (*jus cogens*) ciddi pozulması nəticəsində yaranmış vəziyyəti hüququayğun kimi tanımır və həmin vəziyyətin saxlanılmasına kömək və ya yardım göstərmir. Ümumi beynəlxalq hüququn imperativ normalarından törəyən öhdəliklərin pozulması cavabdeh dövlətin həmin öhdəlikləri kobud və mütəmadi yerinə yetirməməsi ilə müşayiət olunursa, ciddi pozuntu hesab olunur⁴⁰⁵.

⁴⁰⁴ Vəfəddin İbəyev. Beynəlxalq humanitar hüquq. Bakı-2001, s. 239-241

⁴⁰⁵ United Nations Report of the International Law Commission Seventy-third session (18 April-3 June and 4 July-5 August 2022) General Assembly Official Records Seventy-seventh Session Supplement No. 10 (A/77/10). IV. Peremptory norms of general international law (*jus cogens*)

Amerika Birləşmiş Ştatlarının Nürnberq Tribunalındakı Baş İttihamçısı R.X.Cekson deyirdi: “Bu adamlar tərəfindən həyata keçirilən təcavüzkar hərəkətlərin nəhəng dairəsi ona gətirib çıxarmışdır ki, dünyada bir neçə həqiqi neytral dövlət qalmışdır. Ya qaliblər məğlubları mühakimə etməli, ya da biz məğlublara özləri özlərini mühakimə etmək imkanı verməliyik. Birinci Dünya müharibəsindən sonra biz sonuncu variantın səmərəsizliyinə əmin olduq.

Mühakimə olunanların əvvəllər tutduqları yüksək vəzifələr, onların hərəkətlərinin cinayətkar xarakteri və onların fəaliyyətinin tələb etdiyi törətdiklərinə görə əvəzin zəruriliyi ədalət və lazımi cəza tələbləri ilə bu müharibənin gətirdiyi əzabların doğurduğu instinktiv qisasa cəhd arasında sərhədlərin çəkilməsini çətinləşdirir.

Bizim vəzifəmiz ondan ibarətdir ki, insanın imkanları daxilində bu sərhədi çəkkək. Biz bir dəqiqə də olsun unutmamalıyıq ki, bizim bu gün bu adamları mühakimə etdiyimiz məhkəmə prosesinin protokolları əsasında tarix sabah bizim özümüzü mühakimə edəcəkdir”⁴⁰⁶.

Azərbaycan tərəfi dəfələrlə Ermənistanın bu cür əməlləri ilə üz-üzə qalmışdı. Lakin qonşu dövlət olan və regionda, dünyada xüsusi çəkisinə görə fərqlənən Rusiyanın sülhyaratma missiyası ilə çıxış etməsi sübhəsiz ki, Azərbaycanın öz planlarında müəyyən dəyişikliklər etməsini tələb edirdi. Azərbaycan tərəfi üçün əsas qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olunması idi. Həm də sülh yolu ilə nail olmaq mümkün olacağı təqdirdə müsbət cəhətlərin nəzərə alınması vacib idi. Lakin təəssüf ki, Ermənistan həmişəki əməllərindən əl çəkmədi. Yenə də atəşkəsdən Azərbaycan Ordusunun hücumlarının dayandırılması, yeni qüvvə toplamaq, Azərbaycanın mülki əhalisinə hücumların hazırlanması üçün istifadə etdi. “Onların niyyəti itirilmiş və onlara mənsub olmayan torpaqları yenə də qaytarmaq və beləliklə, öz işğalçılıq siyasətini davam etdirmək” idi.

Jurnalistin Azərbaycan Ordusunun nə qədər ərazini, hansı yaşayış məntəqəsini azad etməsi ilə bağlı suallarını cavablandırarkən İlham Əliyev qeyd etdi ki, “Bizim məqsədimiz ərazi bütövlüyümüzü tam bərpa etmək və Azərbaycan bayrağını işğal edilmiş bütün torpaqlarda qaldırmaqdır ... müharibənin öz qaydaları, öz qanunları var... ən önəmlisi strateji yüksəklikləri götürməkdir. Çünki bu yüksəklikləri götürərkən biz daha böyük əraziyə nəzarət edirik. Bundan sonra Azərbaycan Ordusunun əks-hücum əməliyyatının daha da uğurlu olmasına şərait yaradıırıq”.

Böyük sərkərdə Sezar döyüş əməliyyatlarında ümumi məqsədə çatmaq üçün düzgün mövqe seçməyə, yüksəklikləri tutmağa böyük önəm verirdi:

“Yüksək sürətli hərəkət Sezarın istənilən hərbi kampaniyası üçün səciyyəvi idi. Digər sərkərdələr əsgərlərin gücünü həlledici vuruşmalar üçün saxlayırdılarsa, o, əsgərləri tərəddüd etmədən sürətlə irəli aparırdı. Nəticədə, nəzərdə tutulan yerə birinci gələrək, gələcək döyüş meydanını müstəqil seçmək imkanı sarıdan üstünlük əldə edir və əsas yüksəkliyi tuturdu. Hərbi işdə bunun çox vaxt həlledici əhəmiyyəti vardı”⁴⁰⁷.

⁴⁰⁶ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том 1. Москва-1952, с. 99

⁴⁰⁷ Alan Akselrod. Yuli Sezar Ceo (Liderlik dərsləri). Bakı-2016, s. 49

Keçmiş SSRİ-nin ordu generalı S.Ştemenko İkinci dünya müharibəsi dövründə Baş Qərargahın rəisi vəzifəsində işləmiş ordu generalı Aleksey Antonov haqqında xatirələrində yazır: “Aleksey İnnokentyeviç belə hesab edirdi ki, qüvvələrin cəmləşdirilməsi və düşmənin hər hansı qruplaşmasının məhv edilməsi vəzifəsi əməliyyatın əsas ideyasını təşkil etməli və bu, heç vaxt ərazi tutulması vəzifəsi ilə əvəz olunmamalıdır; bu, bir operator və strateq kimi onun ən bariz səciyyəvi cəhəti idi”⁴⁰⁸.

Döyüş əməliyyatlarının aparılmasına İlham Əliyevin yanaşması onun Ali Baş Komandan kimi hərbi sahədə kifayət qədər biliklərə malik olması, müharibənin mahiyyətini dərinlən bilməsi, mürəkkəb döyüşlərin gedişini və nəticələrini qabaqcadan görmək bacarığından xəbər verirdi. İlham Əliyev üçün də əsas ideya tez-tələsik hər hansı ərazinin ələ keçirilməsi deyil, cəbhədə üstünlüyün, üstün mövqelərin əldə olunması, hərbi əməliyyatlar zamanı düşmənin sıradan çıxarılması, onun texnikasının məhv edilməsi idi.

Müxbirin “Qarabağın qəlbi, gözü Şuşadır. Azərbaycanlıların gözü-qulağı Şuşadan gələcək xəbərdədir. İstiqaməti Şuşa olaraqmı verdiniz, inşallah?” sualına cavab verərkən İlham Əliyev qeyd etdi ki, “İstiqamət hər tərəfdir. İşğal edilmiş torpaqların hər bir qarışı, hər bir şəhər bizim üçün doğmadır, əzizdir. Mənim üçün hər bir kəndin dəyəri, qiyməti o biri kəndlə müqayisədə, o biri şəhərlə müqayisədə eynidir, bərabərdir. Ancaq siz də yaxşı bilirsiniz ki, Şuşanın Azərbaycan xalqının qəlbində xüsusi yeri var. Bu, bizim tarixi şəhərimizdir, qədim mədəniyyət ocağıdır. Şuşa Azərbaycan xalqına bir çox istedadlı, dahi şəxslər bəxş edibdir. Əlbəttə ki, Şuşasız bizim işimiz yarımçıq olar. Təbii ki, müzakirələr prosesində də hər zaman bu məsələ gündəlikdə idi”.

Lakin jurnalist unudurdu ki, müharibədə sərkərdələr tərəfindən bu cür suallar cavablandırılır. N.Makiavelli döyüşlərdən qabaq sərkərdənin sirri saxlaması ilə bağlı yazırdı: “B.e.ə. 80-78-ci illərdə Metel İspaniyada Sertoriyaya qarşı qoşun rəisi kimi döyüşdüyü vaxt kimsə Meteldən sabah nə etməyi düşündüyünü soruşur. Metel cavab verir ki, “Əgər bu haqda mənim köynəyimin məlumatı olsaydı, mən onu yandırardım”. Mark Krassın döyüşçülərindən biri ondan qoşunun nə vaxt hücum keçəcəyini soruşur. Krass: “Düşünürsən ki, bircə sən şeypur səsinə eşitməyəcəksən”, – cavabını verir⁴⁰⁹.

“Batı xan İtil çayının aşağı axarında dayandığı vaxt heç kəs ondan qoşunun dünyanı fəth etmək üçün tezlikləmi qərbə doğru istiqamət götürəcəyini soruşmağa cürət etməirdi. O, heç vaxt kiminsə ona sualla müraciət etməsini və ya məsləhət verməsini sevmirdi”⁴¹⁰.

⁴⁰⁸ Böyük Vətən müharibəsi sərkərdələri. Tərcümə edənlər: Ə.Balayev, A.Bağırov. Bakı-1990, s. 20

⁴⁰⁹ Никколо Макиавелли. О военном искусстве. Санкт-Петербург-2017, с. 182

⁴¹⁰ Ян В. Собрание сочинений в четырех томах. Батый. К «Последнему морю». Рассказы. Том 3. Москва-1989, с. 320

İlham Əliyev işıq yolunu da xatırlatdı, onun bütün fəaliyyəti Heydər Əliyev dühasından işıq alır, bu nurun işığında irəliləyirdi. İlham Əliyev işıq yolu həqiqətlərini heç vaxt unutmurdu. Bu həqiqətlər onun həyat yolunun göstəriciləri, istiqamətvericiləri idi. İşıq yolu həqiqətlərinin ideyasının əsasında xalqa xidmət dayandığına, özəyi xalqa bağlı olduğuna görə onlardan çıxarılan nəticə, onlar əsasında göstərilən fəaliyyət, onların son hədəfi həmişə xalqa bağlanırdı. Bu işıq yolu Heydər Əliyevdən başlanıb xalqa doğru getdiyinə görə bu yolda irəliləyən İlham Əliyev də hər addımında xalqa daha da yaxınlaşır, daha da doğmalaşırdı. Çətin gündə insanlar daha çox bir-birinə sığınır, bir-birinin istisinə qızınır, bir-birinin dərdinə şərik çıxırlar. Müharibə günləri də Azərbaycan üçün çətin günlər idi. Bu günlərin sevinci də, qələbəsi də sülh dövründəki kimi deyildi. Sevincdə də, qələbədə də bir kədər, qəm çaları vardı. Müharibə günlərinin sevinci amplitudasına görə nə qədər yüksək olsa da, o sevinci əldə etmək üçün verilən qurbanlar onu bir qədər qəm libasına bürüyürdü. Lakin bunlar olmalı idi. L.N.Tolstoy yazırdı ki, “təmiz və tam bir sevinc olmadığı kimi, təmiz və tam bir kədər də yoxdur”⁴¹¹.

Müharibədə qələbə şəhidsiz, qurbansız olmur. Torpağın azad olması üçün o, övladlarının qanı ilə sulanmalı, Vətənə çevrilməlidir. İşıq yolu bu həqiqətlərdən keçmişdi: “Təbii ki, dünya dəyişir. Dünyadakı güclər nisbəti də dəyişir. Bugünkü dünya 2003-cü ildəki dünya ilə əlbəttə ki, müqayisə edilə bilməz. Ancaq bizim strateji hədəflərimiz dəyişməz olaraq qalır. O da müstəqilliyi möhkəmləndirmək, müstəqil siyasətə sadıq olmaq, heç vaxt heç kimdən asılı olmamaq, heç kimin qarşısında baş əyməmək, öz qürurumuzu saxlamaq, qorumaq və ərazi bütövlüyümüzü bərpa etməkdir. Yəni, qısa desəm, atamın vəsiyyəti bundan ibarətdir”.

İlham Əliyev işğal olunmuş ərazilərdəki təbii sərvətlərin Ermənistan tərəfindən uzun illərdən bəri istismarı ilə əlaqədar qeyd etdi ki, “Kəlbəcərin qızıl yataqları. Onlar qanunsuz olaraq oranı istismar edirlər. Biz bütün o işdə onlara yardımçı olan və oraya investisiya yatıran şirkətlərə məktub göndərmişdik. Mən bu toqquşmadan əvvəl verdiyim açıqlamalarda demişdim ki, bütün bu xarici şirkətlərə son xəbərdarlıq edirik – ya dayandırın bu fəaliyyəti, ya da biz sizi məhkəməyə verəcəyik. Məhkəmədə bizim sözüümüz keçəcək. Çünki bu, qanunsuzdur. Oradan çıxarılan qızılları Ermənistan aparır xaricə satır və pul qazanır. Orada çıxan təbii qaynaqları, bizim torpaqdan əldə edilmiş məhsulu onlar Ermənistana daşıyırlar”.

İşğalçı dövlətlərin işğal olunmuş ərazilərdə təbii sərvətlərə sahib çıxması tarixən baş vermiş və sülhsevər dövlətlər tərəfindən qınanmışdır.

Nürnberg prosesində ABŞ-dan olan Baş ittihamçı R.X.Cekson alman faşistlərinin törətdikləri qarətlə əlaqədar deyirdi: “Məqsəd yalnız Almaniya ilə qonşu olan ölkələrin iqtisadiyyatını zəiflətmək və ya pozmaq yolu ilə onları rəqib kimi aradan qaldırmaq olmamışdır. Bundan əlavə, görünməmiş miqyasda soyğunçuluq və quldurluq həyata keçirilmişdir. Biz soyğunçuluq məsələlərində yaltaq olmalı deyilik. Mən etiraf edirəm ki, heç bir ordu işğal etdiyi ərazidə

⁴¹¹ Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. 5-ci cild. Hərb və sülh. Bakı-1978, s. 199

soyğunçuluqdan yan keçmir. Adətən, soyğunçuluqlar intizamın pozulmasına müvafiq qaydada həyata keçirilir. Almanlarla isə əksi baş vermişdir. Əgər soyğunçuluqların təkcə intizamın pozulması ilə baş verməməsi sübut olunmasaydı, mühakimə olunanların üzərindən bu ittihamın götürülməsinin tərəfdarı olardım.

Lakin biz sübut edəcəyik ki, nəzərdə tutulan soyğunçuluğu intizamın olmaması və ya insan naturesının sadəcə zəifliyi ilə izah etmək olmaz. Almanlar soyğunçuluğu təşkil etmiş, əvvəlcədən planlaşdırmış, qaydaya qoymuş və qanuniləşdirmişlər. Bunu almanların həyata keçirməsi ilə bağlı onların özləri tərəfindən tərtib edilmiş və əlimizdə olan hesabatlar təsdiq edir. Avropa ölkələrində incəsənət əsərlərinin sisteməlik oğurlanması üçün təşkilatın rəhbəri Hitlerin 17 sentyabr 1940-cı il tarixli əmri ilə mühakimə olunan Rozenberq təyin edilmişdir. 16 aprel 1943-cü ildə Rozenberq məruzə edirdi ki, 7 aprelə kimi Almaniyaya 92 dəmir yol vaqonunda 2775 yeşikdə yerləşdirilmiş incəsənət əsəri göndərilmiş, şəxsən Hitlerin özünə 53, mühakimə olunan Görinqə isə 594 incəsənət əsəri təqdim olunmuşdur. Məruzədə 20 000 ələ keçirilmiş mədəni sərvətin adı sadalanır.

Rozenberqin özü tərəfindən bu incəsənət əsərlərinin dəyəri bir milyard dollar müəyyən edilmişdir. Biz sübut etməyə hazırıq ki, soyğunçuluq ayrıca əsgərlərin törətdiyi soyğunçuluq deyil, Avropanın qəzeti məqsədilə sisteməlik təşkil olunmuş soyğunçuluq olmuşdur⁴¹².

Jurnalistin “Cənab Prezident, Sizə ən çox təsir edən, kədərləndirən, ən çox sevindirən nələr oldu?” – sualına İlham Əliyev “Ən çox kədərləndirən bizim itkilərimizdir. Həm mülki vətəndaşlar arasında, həm də əsgərlər arasında. Gənc əsgərlərimiz fədakarlıq, rəşadət göstərərək doğma torpaqları uğrunda şəhid olurlar. Bu, böyük faciədir, xalqımız üçün, onların yaxınları üçün, valideynləri üçün böyük faciədir. Ona görə də hər bir azərbaycanlının həlak olması mənim üçün ən böyük üzüntüdür, istər mülki vətəndaş olsun, istər hərbi olsun, fərq etməz, onların hamısı bizim soydaşlarımızdır, bizim övladlarımızdır, qardaşlarımızdır”.

Vətən torpağının azad olunması yolunda şəhidlərə, sağlamlığını itirib şikəst olanlara görə hər bir vətənpərvər insanın qəlbini qəm, kədər bürüyür. Lakin belə halda qəm çəkmək, kədərlənmək qaçılmaz olduğu kimi müharibədə şəhid olmaq, şikəst olmaq da qaçılmazdır. Bu, işıq yolunun həqiqətlərində də öz əksini tapıb: “Qanlı döyüşlərdə qəhrəman oğullarımız həlak olurlar. Bu da təbii haldır: bir halda ki, müharibə gedir, biz Vətənimizi qorumağa çalışırıq və qorunmalıyıq, deməli, bu yolda hər birimiz canımızdan keçməyə hazır olmalıyıq. Şəhidlərin ruhu məni ağrıdır. Həlak olan Azərbaycan vətəndaşlarının surəti hər gün gözümün qarşısına gəlir. Lakin torpağın, Vətənin müdafiəsi hər birimiz üçün ən ülvə, ən uca, ən müqəddəs vəzifədir. Bu müqəddəs vəzifənin yerinə yetirilməsində şəhid olanlar cənnətə gedirlər, onların qəhrəmanlığı xalqın xatirəsində daim yaşayacaqdır”⁴¹³.

⁴¹² Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том 1. Москва-1952, с. 134-135

⁴¹³ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Birinci kitab, s. 302

İlham Əliyev müharibə günlərinin ən sevindirici halını xalqın iradəsi, dözümlü, düşməmə müqaviməti ilə bağlayırdı: “Ən çox sevindirən isə Azərbaycan xalqının iradəsidir. Çünki mərmə altında yaşayan insan yerindən tərpənmir. Tərtəri Ermənistan Stalinqrada çevirir, ikinci Ağdama, Füzuliyə çevirmək istəyir. Niyə sən bu mülki şəhəri atəşə tutursan? Bax, o dəfn mərasimi olsun. Bu gün şəhər iki saat ərzində 200-dən çox mərmə atıldı. Niyə? Tərtərdə nə var? İnsanlar yaşayır. Yəni, bu erməni faşizmidir. Bir də ki, qorxutmaq istəyir. Bir də ki, fikri gedir 1990-cı illərə ki, onlar bizə hücum edirdilər, bizim ordumuz onların qabağında dura bilmirdi və bizim vətəndaşlar o bölgələri tərk edirdilər, qaçqın və məcburi köçkünə çevrilirdilər. O fikrlə yaşayırlar. Amma bilməlidirlər ki, indiki Azərbaycan o Azərbaycan deyil. İndiki Azərbaycan güclü dövlətdir və özünü qoruya bilən bir dövlətdir. Bizim insanlarımız mərmə altında yaşayır, oranı tərk etmir, evləri yanır, malları batır, amma deyirlər ki, tək “Vətən sağ olsun!”. Bax, məni ən çox sevindirən budur. Eyni zamanda, bununla bərabər, bizim bayrağımızı işğaldan azad edilmiş torpaqlarda görməyimdir. Məni ən çox sevindirən, bax, bunlardır”.

“1942-ci il avqustun 23-də düşməni Don çayını keçərək Volqaya tərəf Stalinqrada şimalına yaxınlaşdı. Stalinqrada cəbhəsinin qoşunları iki hissəyə bölünmüş vəziyyətə düşmüşdü. Həmin gün hitlerçilər Stalinqrada havadan vəhşicəsinə hücumə tutdular. Bir neçə saat ərzində yüzlərlə təyyarə fasilə vermədən şəhəri bombaladılar. Evlər dağılır, neft anbarları yanırdı, su təchizatı sistemi və nəqliyyat qismən sıradan çıxdı. On minlərlə insan evsiz-eşiksiz qaldı. Bombalama növbəti gün də davam etdi. Lakin əhali bu çətinliklərə və ölüm təhlükəsinə mərdliklə sinə gərdi. Müəssisələr fasiləsiz olaraq işini davam etdirir, cəbhəyə top və tanklar verirdi. 25 avqustda şəhər mühasirə vəziyyətində elan edildi... Sentyabrın 13-dən döyüşlər şəhər uğrunda gedirdi... Snayperçi V.Q.Zaytsevin “Volqa arxasında bizim üçün torpaq yoxdur” sözləri bütün ölkəni dolaşırdı... İki ay ərzində yerdə və havada döyüşlər sənəmədən davam etdi. Şəhər dağıntı qalıqlarına çevrilsə də, faşistlərin şəhəri zəbt etmək arzusu onun müdafiəçilərinin dönməz mərdliyini üstələyə bilmirdi. Noyabrın ortalarında düşməni hücumları dayandırmaq və müdafiəyə keçməyə məcbur oldu”⁴¹⁴.

İkinci Dünya müharibəsində mülki əhalinin alman faşizminə qarşı mətanətlə duruş gətirməsi nümunələrindən biri Leninqrada əhalisinin göstərdiyi qəhrəmanlıq idi. General-polkovnik F.Samsonov Baş artilleriya marşalı Nikolay Voronov haqqında xatirələrində yazır: “Doğma Leninqrada əhalisinin qəhrəmanlıq nümunələrini Nikolay Nikolayeviç xüsusilə qeyd etdi: “Əhali aclıq çəkir, şəhəri aviasiya bombardman edir, düşməni artilleriyası fasiləsiz mərmə yağdırır, şəhərdəki ailələrin əksəriyyəti cəbhədə öz doğma adamlarını itirmişdir, istirahət günü olmadan normadan artıq işləyirlər, əhalinin başlıca kütləsi layiqli sovet adamlarıdır. Vətənin

⁴¹⁴ Всемирная история. В десяти томах. Том X. Москва-1965, с. 186-189

əsl vətənpərvərləridir. Düşməni darmadağın etmək naminə onlar hər cür çətinliyə hazırdırlar... Şöhrətli şəhərin kadrları döyüş imtahanına şərəflə dözürlər”⁴¹⁵.

Səksən il sonra Azərbaycanın cəbhə boyu ərazisində yaşayan vətəndaşları da eyni vətənpərvərlik hissləri ilə düşmənin onları ardıcıl olaraq bombardman etməsinə baxmayaraq evlərini tərk etmir, dövlətinə, orduya, Ali Baş Komandana güvənərək düşmənlə mübarizəyə hazır vəziyyətdə dayanırdılar. Bu, Işıq yolundan gələn bir həqiqət idi. İlham Əliyevin apardığı siyasət insanlarda bu həqiqəti möhkəmləndirmiş, Heydər Əliyevin Azərbaycan vətəndaşında görmək istədiyi keyfiyyətlərin onlarda formalaşmasına şərait yaratmışdı.

Işıq yolu həqiqətləri Ermənistanın torpaqlarımızı işğal etdiyi 1993-cü ildə xalq üçün məhz bu həqiqəti arzulayırdı. Heydər Əliyev 11-12 dekabr 1993-cü il tarixində cəbhəyanı bölgədə – İmişli, Füzuli, Beyləqan, Şəmkir, Ağcabədi rayonlarında və Gəncə şəhərində səfərdə olmuş və oradakı çıxışlarında demişdi: “Mən qələbəmizə inanıram. Qələbəni biz birlikdə təmin etməliyik. Bu nurlu günün yaxınlaşmasında ordumuza hər kəs əlindən gələn köməyi göstərməlidir. Mən sizi Azərbaycan tarixinin şanlı döyüş ənənələrini və bir çox nəsillərin qəhrəmanlığını xatırlamağa, hamımız üçün rüsvayçı olan məğlubiyyətçilik əhvalı ilə barışmamağa və təcavüzkarə qarşı elliklə mübarizəyə qalxmağa, öz doğma diyarını, dövlətin ərazi bütövlüyünü və müstəqilliyini, lazım gələrsə, həyatını qurban verərək qorumağa çağırıram. Müstəqil Azərbaycanın Milli Ordusu ölkə üçün çətin bir zamanda yaradılır. Çətinliklər əsasən onunla bağlıdır ki, ordu quruculuğu işi onun bölmələrinin erməni təcavüzkarlara qarşı döyüşlərdə iştirakı ilə eyni zamanda həyata keçirilir. İtkilər də var, lakin bu itkilər xalqın iradəsini qırmamışdır. Vətən qeyrəti, onun müqəddəs sərhədlərini qorumaq əzmi bu gün arxa cəbhəni ön cəbhə ilə birləşdirmişdir”⁴¹⁶.

İlham Əliyev Ermənistanın Azərbaycan ərazilərini işğal etmək, onun təbii sərvətlərinə sahib çıxmaq niyyətini ermənilərin türklərə, azərbaycanlılara əzəli nifrəti ilə izah edir, onların xəbərdar olunduqdan sonra bilə-bilə törətdikləri cinayətlərə görə cavabdehlik daşıyacağını bildirirdi: “Onların bizə olan əzəli nifrətidir. Ermənistan faşizm siyasəti aparır, Türkiyəyə, Azərbaycana nifrət aşılayır, uşaqlara türkləri düşmən kimi qələmə verir. Öz əhalisinin beyinlərini zəhərləyir. Yəni, Ermənistanın işğalçılıq siyasətinin təməlində bu dayanır. Əsas məsələ budur. Digər bölgələrin həm bitkiçilik, həm heyvandarlıq üçün çox münbit, çox gözəl torpağı var. Onlar bunu istismar edirlər. Kəlbəcərin qızıl yataqları. Onlar qanunsuz olaraq oranı istismar edirlər. Biz bütün o işdə onlara yardımçı olan və oraya investisiya yatıran şirkətlərə məktub göndərmişdik. Mən bu toqquşmadan əvvəl verdiyim açıqlamalarda demişdim ki, bütün bu xarici şirkətlərə son xəbərdarlıq edirik – ya dayandırın bu fəaliyyəti, ya da biz

⁴¹⁵ Böyük Vətən müharibəsinin sərkərdələri. Tərcümə edənlər: Ə.Balayev, A.Bağırov. Bakı-1990, s. 85-86

⁴¹⁶ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Birinci kitab, s. 277-278

sizi məhkəməyə verəcəyik. Məhkəmədə bizim sözüümüz keçəcək. Çünki bu, qanunsuzdur. Oradan çıxarılan qızılları Ermənistan aparır xaricə satır və pul qazanır. Orada çıxan təbii qaynaqları, bizim torpaqdan əldə edilmiş məhsulu onlar Ermənistana daşıyırlar. Ona görə burada bir çox hədəflər var. Əsas məqsəd bu torpaqları əbədi Ermənistanın tapdağı altında saxlamaqdır. Onlar buna da nail ola bilmədilər”. Ermənistan tərəfindən həyata keçirilən bu əməllər də ermənilərin faşist xislətindən xəbər verirdi: “Bəzi işğal olunmuş ərazilər Almaniyə tərəfindən ilhaq edilmiş, ittiham olunanlar metodiki və dönmədən həmin əraziləri Almaniyə ilə siyasi, mədəni, sosial və iqtisadi cəhətdən assosiasiya etməyə çalışırdılar”⁴¹⁷.

“Cənab Prezident, Türkiyədə 83 milyon nəfər hər namazdan sonra Azərbaycan üçün dua edir. Bu duaları hiss edirsiniz. Buradan türk xalqına nə demək, nə mesaj göndərmək istəyirsiniz?” – sualına İlham Əliyev cavabında: “Bu dualar və Azərbaycan xalqının duaları, bizim digər ölkələrdə yaşayan dostlarımızın, qardaşlarımızın duaları bizi qoruyur. Çünki biz haqq yolundayıq. Biz öz torpağımız uğrunda vuruşuruq. Ermənistan tərəfindən aparılan müharibə şəxsi qüvvələrin müharibəsidir. Biz hər zaman Türkiyədən dəstək görmüşük, dəstək hiss etmişik”, – dedi.

Müsahibənin sonunda İlham Əliyev müharibə günlərində türk xalqının mənəvi dəstəyinin Azərbaycan xalqı, Azərbaycan dövləti, onun vətəndaşları üçün son dərəcə mühüm əhəmiyyət kəsb etməsini, xalqın bu dəstəkdən güc aldığını, qüvvə topladığını və haqq işi uğrunda mübarizədə daha möhkəm dayanmasına yardımçı olduğunu bildirdi.

⁴¹⁷ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том 1. Москва-1952, с. 63

XXI FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN XALQA MÜRACİƏTİ

17 oktyabr 2020-ci il

**“Bizim savaşıımız müqəddəs savaşıdır!..
Biz xoşbəxtik ki, bu anları yaşayıırıq”.**

İlham Əliyev xalqa müraciətini Ermənistanın yenidən qadağan olunmuş raketlərlə Gəncə və Mingəçevir şəhərlərinə hücum etməsi, nəticədə, mülki şəxslərin həlak olması və sağlamlıqlarını itirməsi, mülki əhaliyə, dövlətə ziyan vurması barədə xəbərlə başladı. Silahlı münaqişələr zamanı mülki şəxslərə hücum edilməsinin beynəlxalq humanitar hüquqla qadağan olunması haqqında İlham Əliyev dəfələrlə çıxışlarında, müraciətlərində və verdiyi müsahibələrdə qeyd etmiş, həmçinin bildirmişdir ki, bu cür hərəkətlər beynəlxalq cinayətdir, Azərbaycan Ordusu mülki şəxslərə hücum etmir və yalnız döyüş əməliyyatları zonasında düşmənin canlı qüvvələrinə qarşı silah tətbiq olunur. Buna baxmayaraq, Ermənistan tərəfi mülki şəxsləri hədəf seçməkdə davam edirdi. Demək olar ki, hər gün Tərtər, Ağdam, Goranboy, Ağcabədi və digər şəhərlərə Ermənistan atəş açır, bu atəşlər nəticəsində vətəndaşlar həlak olur, yaralanır, evlər dağılırdı. Lakin Ermənistanın namərd hərəkətləri Azərbaycan xalqının iradəsini qıra bilmir, bu əməllər Ermənistan rəhbərliyinin faşist mahiyyətini göstərirdi. Belə ki, Ermənistan rəhbərləri üçün mülki əhalinin öldürülməsinin müharibədə üstünlüyün əldə edilməsinə təsirinin olmaması bir sirr deyildi. Siyasi və hərbi məsələlərlə azacıq da olsa tanışlığı olan və ya sağlam düşünmə qabiliyyətinə malik olanlar bilir və ya başa düşürlər ki, müharibədə qalib gəlmək, üstünlük əldə etmək üçün mülki əhalinin öldürülməsi deyil, düşmənin silahlı qüvvələrinin tərkibinə daxil olanların, yəni əsgər və zabitinin məhv edilməsi əsas amildir. Ermənistan Azərbaycan əsgər və zabitinə qarşı durmaq iqtidarında olmadığından mülki əhalini hədəfə alırdı. Bu da ona dəlalət edirdi ki, Ermənistan və onun hərbi qüvvələri hər şeydən əvvəl bir millət kimi azərbaycanlılara, türklərə qarşı müharibə aparır, onların apardıqları müharibənin əsasında düşmən kimi azərbaycanlılara, türkə nifrət dururdu. Gecə vaxtı, yatmış dinc əhaliyə hücum məhz bununla əlaqədar idi. Bu da Ermənistanın faşist mahiyyətini, faşist xislətini bir daha aşkara çıxarırdı. Faşistlər hakimiyyətə gələndə təkcə fəaliyyətdə olan müxalifəti sıxışdırmağı deyil, həm də dövlətin faşist fəlsəfəsi ilə barışdırılması mümkün olmayan bütün ünsürlərini məhv etməyi palnlaşdırmışdılar. Onlar təkcə faşistlərin “yeni qaydasını” müəyyən etməyi deyil, həm də Hitlerin “peyğəmbərliyi”nə əsasən onun hakimiyyətini “min illər üçün” təmin etməyi düşünürdülər. Faşistlərin müxalifət ünsürlərinin kimlər

olmasını müəyyən etməkdə heç vaxt çətinlikləri olmamışdı. Onların bu sahədəki düşüncələri 11 dekabr 1938-ci ildə general-polkovnik fon Frits tərəfindən dəqiq müəyyən edilmişdi: “Birinci Dünya müharibəsindən az sonra mən belə nəticəyə gəldim ki, Almaniyanın yenidən güclənməsi üçün biz üç döyüşdə qalib gəlməliyik: 1) fəhlə sinfinə qarşı mübarizədə – Hitler artıq bu mübarizədə qalib gəldi; 2) katolik kilsəsi və ya daha doğrusu ultramonotizmə qarşı mübarizədə; 3) yəhudilərə qarşı mübarizədə”⁴¹⁸.

Hitlerin 24 fevral 1942-ci il bəyanatında “yəhudilər məhv ediləcəklər” fikri ifadəsini tapmışdı. Faşistlər tərəfindən 7 may 1942-ci ildə bəyan edilirdi ki, “Yəhudi problemi təkcə Avropa problemi deyildir. Yəhudi məsələsi – dünya əhəmiyyətli məsələdir. Avropada bircə nəfər də olsun yəhudi yaşayırsa, təkcə Almaniya özünü narahat hiss etməyəcəkdir, həmçinin yəhudilər yer kürəsinin başqa yerlərində də yaşayırlarsa, Avropada yəhudi məsələsinin həlli mümkün deyildir”.

Nürnberg Tribunalı tərəfindən mühakimə olunan ixtisasca hüquqşünas olan Hans Frank özünün 1944-cü il gündəliyində faşist siyasətinin mahiyyətini belə müəyyən edirdi: “Yəhudilər – məhv edilməli olan irqdir. Biz harada olsa yəhudiləri ələ keçirsək, onları məhv etməliyik”⁴¹⁹.

Ermənistanın da azərbaycanlılara və türklərə münasibəti faşist Almaniya rəhbərlərinin yəhudilərə münasibətindən fərqlənmirdi. Ona görə də Ermənistan heç bir çətinlik çəkmədən mülki əhalinin yaşadığı məskənləri raket atəşinə tutur və bunu özü üçün uğur sayırdı.

Beynəlxalq humanitar hüquqa müvafiq olaraq silahlı münaqişə tərəflərinin silahlı qüvvələrinin tərkibinə daxil olan canlı şəxslər kombatant hesab olunur, onlar düşməne qarşı silah tətbiq etmək hüququna malik olduqları kimi, əks-tərəfdən də silahlı hücumə məruz qoyula bilərlər. Kombatant hesab olunmayanlar mülki şəxs statusuna malikdir, onların döyüşdə iştirak etmək hüququ olmadığı kimi, silahlı münaqişələr zamanı hücumə məruz qoyula bilməzlər və onlara münasibətdə hər hansı silahlı hücum qadağan edilir.

“Münaqişədə olan tərəflər hər bir zaman mülki şəxslərlə kombatantlar arasında fərq qoymalıdırlar. Hücum yalnız kombatantlara istiqamətlənə bilər. Mülki şəxslər hücumə məruz qoyula bilməzlər”. Bu norma dövlətlər tərəfindən beynəlxalq humanitar hüququn beynəlxalq adət hüquq norması kimi müəyyən edilmişdir⁴²⁰. Həmin normanın hər üç tərkib hissəsi bir-biri ilə bağlıdır və onlardan hər birinə aid təcrübə digər ikisini də əhatə edir.

Beynəlxalq humanitar hüquq sahəsində dövlətlərin beynəlxalq adət hüquq norması kimi müəyyən etdiyi digər bir normaya əsasən “Əsas məqsədi mülki əhalidə qorxu yaratmaq olan zorakılıq aktları və ya zorakılıqla hədələmə qadağandır”⁴²¹.

⁴¹⁸ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том 1. Москва-1952, с. 110-111

⁴¹⁹ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том 1. Москва-1952, с. 116-117

⁴²⁰ Жан-Мари Хенкертс и Луиза Досвальд-Бек. Обычное международное гуманитарное право. Нормы. МККК- 2006, с. 3

⁴²¹ Yenə orada, s. 10

Bu müddəə Cenevrə Konvensiyalarına I Əlavə Protokolun 51(2)-ci maddəsində də öz ifadəsini tapmışdır. I Əlavə Protokol qəbul olunduğu vaxt bu müddəaya heç bir dövlət qeyd-şərt etməmişdir. Əsas məqsədi mülki əhalidə qorxu yaratmaq olan zorakılıq aktları və ya zorakılıqla hədələmənin qadağan olunması Dördüncü Cenevrə Konvensiyasının 33-cü maddəsində təsbit edilmişdir. Burada daha geniş qadağan – mülki şəxslərə münasibətdə “hər cür qorxutma və terror tədbirlərinin qadağan olunması” öz əksini tapmışdır.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Ermənistan tərəfinin mülki əhalini tez-tez hədəfə almasında əsas məqsədi əhalini məhv etməklə yanaşı, əhali arasında vahimə yaratmaq, əhalini qorxutmaqla yaşadıkları əraziləri tərk etməyə məcbur etmək idi. Əsas məqsədi mülki əhalini məhv etmək və qorxutmaq olan bir sıra hərəkətlər müxtəlif beynəlxalq təşkilatların qətnamələri, beynəlxalq məhkəmələrin hökmlərinə əsasən beynəlxalq hüququn həmin hərəkətləri qadağan edən normalarının tələbləri altına düşən əməllər kimi qiymətləndirilmişdir. Məsələn, BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1998-ci il tarixli 53/164 sayılı qətnaməsində⁴²² seçimsiz və tez-tez təkrarlanan atəşə tutma, İnsan Hüquqları üzrə Birləşmiş Millətlər Komissiyasının keçmiş Yuqoslaviya üzrə xüsusi məruzəçisinin hesabatında⁴²³ şəhərlərin bombalanmasının əsas məqsədi mülki əhalidə qorxu yaratmaq olan zorakılıq aktları kimi qiymətləndirilmişdir. Keçmiş Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq Cinayət Tribunalı mülki obyektlərə qarşı qəsdən və seçimsiz atəş açılmasını, mülki yığıncanın qanunsuz atəşə tutulmasını, həmçinin mülki rayonlarda uzunmüddətli atəşə tutmanın əsas məqsədi mülki əhalidə qorxu yaratmaq olan zorakılıq aktlarına aid hərəkət kimi dəyərləndirmişdir⁴²⁴. Bu nümunələr ona dəlilət edir ki, Ermənistanın mütəmadi olaraq mülki əhalinin yaşadığı şəhər və kəndləri top və raket atəşinə tutması, Tərtər şəhərində dəfn mərasimində olanları hədəfə alması və sonuncu dəfə raketlərlə Gəncə və Mingəçevir şəhərlərinə hücum etməsi və nəticədə, mülki şəxslərin həlak olması, sağlamlıqlarını itirməsi əsas məqsədi mülki əhalidə qorxu yaratmaq olan zorakılıq aktlarına aid hərəkətdir. İlham Əliyev bu cəhətdən haqlı olaraq həmin hərəkətləri Ermənistanın siyasi və hərbi rəhbərlərinin törətdiyi müharibə cinayəti kimi xarakterizə edirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq cinayətlərə görə mühakiməni həyata keçirən beynəlxalq məhkəmələrin şəxs üzərində yurisdiksiyası (*ratione personae*) hüdudunun müəyyən edilməsi məsələsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Fiziki şəxslər fərdi cinayət məsuliyyəti daşıyır. Bu yurisdiksiya cinayətin iştirakçıları ilə birlikdə onu planlaşdıranlara, təhrikçilərə və digər iştirakçılara da şamil edilir.

⁴²² Резолюция 53/164 Генеральной Ассамблеи ООН, 9 декабря 1998, преамбула // Жан-Мари Хенкертс и Луиза Досвальд-Бек. Обычное международное гуманитарное право. Нормы. МККК-2006, с. 13

⁴²³ Жан-Мари Хенкертс и Луиза Досвальд-Бек. Обычное международное гуманитарное право. Нормы. МККК- 2006, с. 14

⁴²⁴ Yənə orada

Şəxsin tutduğu vəzifə onun cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinə əsas vermir. Şəxsin rəsmi statusu, o lap dövlət və ya hökumət başçısı və yaxud yüksək səviyyəli vəzifəli şəxs olsa belə, onu beynəlxalq cinayət məsuliyyətindən azad etmir və cəza tədbirinin azaldılması üçün əsas ola bilməz. Komandirin onun tabeliyində olan şəxslər tərəfindən törədilmiş beynəlxalq humanitar hüququn ciddi pozuntularına görə cinayət məsuliyyəti daşımada heç bir istisnaya yol verilmir. Lakin bunun üçün rəhbər şəxsin öz tabeliyində olanların hüquqa zidd hərəkətlərini bilməsi və yaxud bundan xəbərdar olması və bu hərəkətlərin qarşısını almaq üçün heç bir tədbir görməməsi tələb olunur.

Tabelikdə olan şəxslərin cinayət hərəkətlərini hökumətin və ya yüksək vəzifəli şəxsin əmri ilə törətməsi onları məsuliyyətdən azad etmir⁴²⁵.

Qeyd olunanlar ona dəlalət edir ki, Ermənistan tərəfindən mülki şəxslərə qarşı törədilmiş müharibə cinayətlərinə görə onları birbaşa icra edənlərlə yanaşı, Ermənistanın siyasi və hərbi rəhbərliyi də məsuliyyət daşıyır.

Beynəlxalq silahlı münaqişələr zamanı qarşı-qarşıya duran tərəflərin yalnız hərbi obyektlərə hücum etmək səlahiyyəti olduğuna görə seçimsiz xarakterli, yəni dəqiq olaraq hərbi obyekti hədəfə ala bilməyən hücumları qadağan olunur. Bu cəhətdən Azərbaycan tərəfindən silahlı münaqişə zamanı tətbiq olunan pilotsuz uçuş aparatları özlərinin hərbi hədəfləri seçmək imkanlarına görə humanitar hüquq baxımından istifadəsi qadağan olunmayan silahlara aiddir. Lakin Ermənistan tərəfindən istifadə olunan müxtəlif tipli raketlər bu cür seçim xarakterinə malik olmadıqlarına görə onlardan mülki əhaliyə qarşı istifadə olunması, şəhər və kəndlərin həmin raketlərlə bombardman edilməsi beynəlxalq humanitar hüququn ciddi pozuntusu olmaqla beynəlxalq müharibə cinayətlərini təşkil edirdi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, hələ Birinci Qarabağ müharibəsi zamanı Ermənistanın bu cür seçimsiz hücum vasitələrindən istifadə etməsi beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən pislənilmişdi⁴²⁶.

Azərbaycanın döyüşlər getməyən şəhərlərində dinc əhaliyə raketlərlə hücum edilməsi nə qədər vəhşi bir cinayət olsa da, İlham Əliyev insanpərvər, haqqı, ədaləti sevən insan kimi Azərbaycan Ordusunun dinc əhaliyə hücum etməsini qadağan edir, yalnız cəbhə bölgəsində döyüşən əsgər və zabitlərə qarşı qəhrəmanlıq nümayiş etdirməyi tələb edirdi. Bu, insanpərvərliklə yanaşı, həm də beynəlxalq humanitar hüququn tələblərindən məlumatlı olmaqdan, onlara riayət etmək istəyindən xəbər verirdi. İlham Əliyevin müstəvisi hüquq və ədalət idi.

Hərbi əməliyyatlar aparmaqda Azərbaycanın məqsədi erməni döyüşçülərini öldürmək deyil, torpaqlarını azad etmək idi. Bu məqsəd uzun illərdən bəri xalqın qəlbində, düşüncəsində formalaşmış, zamanı yetişdiyi anda xalqın övladlarının döyüşmək məharətində ifadəsini tapmışdı. Xalq bir amal ətrafında birləşdiyinə görə düşməyə qarşı mətinlik göstərir, onun namərd əməllərindən çəkinmir,

⁴²⁵ Vəfəddin İbayev. Beynəlxalq humanitar hüquqda məsuliyyət məsələləri. Bakı-2000, s. 55-56

⁴²⁶ Council of Europe, Committee of Ministers, Declaration on Nagorno-Karabakh // Жан-Мари Хенкерте и Луиза Досвальд-Бек. Обычное международное гуманитарное право. Нормы. МККК-2006, с. 51

geriyə çəkilmir, həmrəylik göstərərək irəliyə, torpaqların düşməndən azad olunmasına doğru gedirdi: “Bizim öz yolumuz var, bizim öz amalımız var və bütün Azərbaycan xalqı bu amal ətrafında birləşib. Bütün Azərbaycan xalqı həmrəylik, vətənpərvərlik göstərir”.

Xalqa müraciətində İlham Əliyev Azərbaycanın müzəffər ordusunun Füzuli rayonunun Qoçəhmədli kəndi, Çimən kəndi, Cuvanlı kəndi, Pirəhmədli kəndi, Musabəyli kəndi, İşıqlı kəndi, Dədəli kəndi və Füzuli şəhərini işğalçılardan azad edilməsi müjdəsini də xalqa çatdırdı. Bu xəbər minlərlə məcburi köçkünün 30 ilə yaxın müddətdə həsrətlə gözlədiyi bir xəbər idi. Bu cür xəbərləri xalqa çatdırmaq İlham Əliyev üçün nə qədər qürurverici idisə, onun müjdələrini gözləyən Azərbaycan xalqı üçün də bir o qədər sevincli, öyünməli, cəbhədə döyüşən oğulları ilə fəxr edilməsini şərtləndirən bir xəbər idi. Bu qələbədə hamının payı olsa da, qələbəni qazanan Azərbaycan əsgəri, zabiti, generalı idi və onlarla öyünməyə, fəxr etməyə dəyərdi. Onların əməyi, onların axıtdığı qan, onların itirdiyi sağlamlıq Azərbaycan xalqının ümumi dirçəlişinə, başucalığına, qüruruna, başını dik tutmasına, özünü təsdiqinə can verirdi. İtirilmiş hər bir şəhid “Azərbaycan”, “Vətən”, “Azərbaycan xalqı”nda dirilik tapır, onlarda əbədi yaşayırdı. Kəndləri, şəhərləri azad olan insanlar arzularına qovuşduğuna görə, Azərbaycan xalqı özünü təsdiqə görə məhz Qarabağ Müharibəsində döyüşdə iştirak edənlərə borcludur. Həm də bu borc daimi və əbədidir.

Torpaqlar azad edildikcə biz istər-istəməz məcburi köçkünlərin şəhərlərinə, kəndlərinə, obalarına, evlərinə qayıdacaqlarını düşünürük. Lakin erməni vəhşiləri o yerlərə qayıdıb orada yaşamağa nə bir şəhər, nə bir kənd, nə də bir evi salamat qoymuşlar. Qan qoxusu, insan həyatına qənimlik hissi ilə yaşayan vəhşilər torpaqlarda hara gəldi o qədər mina basdırmışdılar ki, otuz il Vətən həsrəti ilə yaşayanlar hələ bir neçə il də bu bəlalardan təmizlənməyi gözləməli olacaqlar. Bu da Azərbaycan xalqının taleyinə yazılmış günlər idi. Amma bu əzab-əziyyət, çəkilən bu ağrılar beyinlərimizə, şüurumuza birdəfəlik həkk etməlidir ki, torpağı heç vaxt – müvəqqəti də olsa düşməninə vermək, ona etibar etmək olmaz. Lazım gələrsə, əvvəldən ölüb torpağı verməməlisən ki, sonradan onu geri qaytarmaq üçün bu əzablara düşər olmayasan. Biz bu hadisələrdən çox dərslər almalıyıq.

İmam Əli hərbi əməliyyatlardan əvvəl öz döyüşçülərinə aşağıdakıları tövsiyə edirdi: “Hiylə və kələkdən istifadə etməyin, insanları zəncirə vurmayın, uşaqlar, qadınlar, yaşlılar və inzivaya çəkilmiş abidələrlə işiniz olmasın, xurma ağaclarına od vurmayın, bitki və ağacları əsla qırmayın, heç bir evi, tikintini uçurmayın”⁴²⁷.

İlham Əliyev deyirdi: “Füzuli şəhəri deyəndə, əlbəttə, biz hamımız bilməliyik ki, şəhərdən bir şey qalmayıb, əsər-ələmət qalmayıb, bir dənə də salamat bina qalmayıb... Bütün binalar sökülüb, dini abidələrimiz sökülüb, hər şey talan edilib, evlərin dam örtükləri, pəncərələri, əşyaları, hər şey. Sanki vəhşi bir qəbilə bu şəhəri zəbt etmişdir”.

⁴²⁷ Corc Cordaq. İmam Əli. İnsan ədalətinin səsi. Əli (ə) və insan hüquqları. Bakı-2018, s. 17

İlham Əliyev həqiqəti deyirdi. Hitler faşizminin sifətlərindən biri də işğal etdikləri şəhərləri dağıtmaq, viran qoymaq idi. General-polkovnik K.Kraynyukov ordu generalı Nikolay Vatutin haqqında yazdığı xatirəsində Kiyev şəhərinə münasibətdə faşistlərin vəhşiliyindən belə söhbət açırdı: “1943-cü il noyabrın 6-da şəhər saat 5-də cəbhənin hərbi şurası Ali Baş Komandanlığın Qərargahına belə bir teleqram göndərirdi: “Kiyev şəhəri alman işğalçılarından tamamilə təmizlənmişdir. Birinci Ukrayna cəbhəsinin qoşunları qarşıya qoyulmuş vəzifələri yerinə yetirməkdə davam edirlər”.

Elə həmin gün şəhər biz ordu generalı N.F.Vatutinlə birlikdə Kiyevə getdik. Nikolay Fyodoroviç bir çox illər bu şəhərdə yaşamış və işləmişdi. O, Ukrayna paytaxtını müharibədən əvvəlki bütün gözəlliyi ilə xatırlayırdı və indi qəlb ağrısı ilə, sükutla yanğın yerlərinə, xarabazarlıqlara, dağıdılmış Kreşşatikə və divarları kömürə dönmüş Müdafiə evinə, alova bürünmüş universitetə baxırdı. Nəhayət, sükutu pozaraq qəzəblə dilləndi:

– Cəfakeş Kiyev! Lənətə gəlmiş bu hitlerçilər, iyirminci əsrin vəhşiləri sənə başına nə müsibətlər gətirmişlər! Təkcə elə bu cinayətə görə onlar ən qəddar cəzaya layiqdirlər.

Sonra mənə sarı dönərək əlavə elədi:

– Qoy siyasi idarə tədbir görsün ki, bütün cəbhə mətbuatı, təşviqatçılarımız döyüşçülərə faşistlərin Kiyevdə törətdikləri cinayətlərdən danışsınlar.

Hitlerçilər şəhərə çox böyük ziyan vurmuşdular. İki illik ağalıqları ərzində işğalçılar 800 müəssisəni, 140 məktəbi, 940 dövlət və ictimai təşkilat binasını, mədəniyyət sarayını və klubu dağıtmışdılar. Faşist vəhşilər geri çəkilmək ərafəsində salamat qalmış digər binaları da partlatmaq, yandırmaq, məhv etmək və beləliklə də Ukrayna paytaxtını yer üzündən silmək niyyətində idilər. Lakin sovet qoşunlarının sürətli hücumu onların bu rəzil niyyətini pozdu. Şəhər xilas edildi”⁴²⁸.

Faşistlərin və ermənilərin sifətləri, əməlləri nə qədər oxşardır. Dünya ictimaiyyəti ermənilərin də onlara Ağdamı, Kəlbəcəri, Laçını boşaltmaq üçün verdiyi vaxtdan necə “səmərəli istifadə” edib illərlə yaşadıkları azərbaycanlılara məxsus evləri necə yandırdıklarını, şəhəri necə dağıtdıklarını, meşələri qırıb odunları maşınlarla daşıdıklarını, meşələrə necə od vurduqlarını hələ görəcəkdik. Bu misalda yeganə fərqli cəhət o idi ki, Kiyevdə olduğu kimi şəkilləri çəkib mətbuat vasitəsilə əsgərlərə yaymağa ehtiyac yox idi. Azərbaycan əsgəri işğal olunmuş ərazilərdə addım-addım irəlilədikcə bu vəhşilikləri görür, ermənilərin törətdiklərinin şahidi olur, xarabazarlığa dönmüş Vətən torpağının qisasını almaq üçün daha böyük əzmlə mübarizəyə qalxırdı.

İlham Əliyev Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyinə xəbərdarlıq edirdi ki, qalan torpaqlardan öz xoşu ilə çıxsınlar. Bu təklif Azərbaycanın niyyətini ifadə etməkdən daha çox, Ermənistan üçün sərfəli idi. Artıq hamıya məlum idi ki,

⁴²⁸ Böyük Vətən müharibəsinin sərkərdələri. Tərcümə edənlər: Ə.Balayev, A.Bağırov. Bakı-1990, s. 51-52

Azərbaycan güc tətbiqi yolu ilə torpaqlarını işğaldan azad etməyə qadirdir və onun apardığı mübarizə haqq savaşıdır: “Heç bir qüvvə Azərbaycan xalqının iradəsi qarşısında duruş gətirə bilməz...”

Biz isə haqq yolundayıq, ədalət yolundayıq. Biz haqlıyıq, biz öz torpağımızda vuruşuruq, öz torpağımızda şəhidlər veririk. Bizim savaşıımız müqəddəs savaşıdır!”

Bəli, Ordunun öz torpağında, onun azadlığı uğrunda vuruşması ilə, özgə ərazilərini zəbt etmək uğrunda vuruşması arasında böyük fərq var. Öz torpağında onu müdafiə etmək insanı fədakarlığa, dönməzliyə səsləyir, geriye addım atmaq əsgərin özünə ar gəlir, o, arxasında elini, obasını, ailəsini görür, ancaq irəliyə, onun torpağını ələ keçirmək istəyən düşmənin üzərinə şığımaq istəyir. İşğalçı qoşunun əsgəri isə yad torpaqda çətinliklə rastlaşan kimi qaçmağa üstünlük verir, o, özgə torpaqlarda ölümdən canını qurtarıb öz torpaqlarına doğru qaçır. Yad torpağın vahiməsi onu basır, onu “mən burada niyə ölməliyəm” qorxusu təqib edir, torpaq ayaqları altından sürüşür, o, torpaqdan güc ala bilmir, təbiət ona yardım etmir, mənəvi güc almaq üçün mənbə tapmır.

Polkovnik A.Kiselyov Sovet İttifaqı Marşalı Fyodor Tolbuxin haqqında xatirələrində 1944-cü ilin qışında Üçüncü Ukrayna cəbhəsinin hücum əməliyyatı zamanı həmin amillərlə bağlı əməliyyatın iki iştirakçısının sözlərini xatırlayaraq yazırdı:

“A.M.Vasilyevski:

– Mən ömrümdə palçıqlı yolları çox görmüşəm. Amma 1944-cü ilin qışında və yazındakı kimi palçıq, yağışdan, qardan yolların bu cür kəsilməsini nə ondan əvvəl, nə də ondan sonra görmüşəm. Hətta traktorların və yedəkçi maşınların da təkərləri bir yerdə fırlana-fırlana qalmışdı. Topçular topları əl ilə dartıb aparırdılar. Döyüşçülər yerli əhəlinin köməyi ilə mərmiləri və patronları bir-birindən onlarca kilometr məsafədə yerləşən döyüş mövqelərinin birindən o birinə doğru əl ilə daşıyırdı.

S.S.Biryuzov:

– Ukraynada qış sona yaxınlaşırdı. Gah sulu qar, gah xırda çiskin yağış yağırdı. Yollar palçıq içindəydi... Ukraynada çöllər çılpqlaşib, torpaq sement məhlulunu xatırladırdı. Belə bir şəraitdə hücum etmək çətin idi. Lakin hitlerçilərin geri çəkilməsi də bundan asan deyildi. Onlar palçıqlara batıb qalmış təptəzə topları, avtomaşınları və hətta tankları da atıb qaçmağa məcbur idilər.

Bəli, vuruşan tərəflər üçün hava eyni idi. Fərq yalnız ondadır ki, keçilməz palçığa və rütubətli soyuq havaya baxmayaraq, torpaq özü onların ayaqları altında od tutub yanırdı. Və onlar qaçmağı çətinləşdirən hər şeyi tullayaraq qaçırdılar. Sovet əsgərləri isə öz doğma torpaqlarını mürdar faşistlərdən azad edirdi, buna görə də onlar topları da, mərmiləri də, patronları da əllərində daşıyırdılar. Və onlar üçün keçilə bilməyəcək maneə yox idi”⁴²⁹.

⁴²⁹ Böyük Vətən müharibəsinin sərkərdələri. Bakı-1990, s. 411-412

Füzulinin azad edilməsi zamanı Azərbaycan ordusunun göstərdiyi rəşadət İlham Əliyev tərəfindən xüsusi qeyd olunurdu: “Biz öz üzərimizə düşən missiyanı şərəflə yerinə yetiririk, ölkəmizin ərazi bütövlüyünü bərpa edirik və bərpa edəcəyik. Füzuli uğrunda döyüşlər ağır döyüşlərdir. Vaxt keçəcək bu döyüşlər haqqında kitablar yazılacaq, əsərlər yazılacaq. Doğrudan da çox böyük peşəkarlıq, məharət, şücaət, fədakarlıq tələb edən döyüşlərdir. Çünki bu 30 il ərzində düşmən təmas xəttində o qədər möhkəm istehkam qurmuşdur ki, bəziləri hesab edirdi ki, Füzuli şəhərini işğaldan azad etmək mümkün deyil. Hətta ən tanınmış hərbi mütəxəssislər də belə fikirdə idi ki, Füzulini götürmək, onu işğaldan azad etmək üçün bəlkə aylarla vaxt lazım olacaq və bu əməliyyat uğurla nəticələnəcək-nəticələnməyəcək, hələ böyük sual altında idi. Ancaq müzəffər Azərbaycan Ordusu bu şərəfli missiyanın öhdəsindən gələ bildi və qısa müddət ərzində Füzuli rayonunun əksər kəndləri və Füzuli şəhəri düşmənin tapdağından azad edildi”.

Hərbi iş – riyaziyyat kimi dəqiqdir. Burada da tərəflərin qarşıdurmasında “xeyirə” və “ziyana” olan hər şey, bütün imkanlar son dərəcə dəqiqliklə axırıncı topa, hər bir əsgərin gücü nəzərə alınmaqla ölçülüb biçilir. Cəbhənin hücum üçün gücü olmadıqda, xüsusən müstəsna çətin şəraitdə – dağ yerində hücumu həyata keçirən real qüvvədən başqa, əlbəttə ki, həmin əməliyyata kimin və necə rəhbərlik etməsi də böyük rol oynayır.

İlham Əliyev Füzulinin azad edilməsi uğrunda gedən döyüşlərdən danışarkən qeyd etdi ki, “düşmən son mərhələdə öz silahlarını yerə qoyub qaçmışdı”. Döyüş meydanını silahları tərk etməklə qaçmaq nizam-intizama malik olmayan, qorxaq, hansı məqsəd uğrunda mübarizə aparmasını dərk etməyən orduya xas xüsusiyyətdir. Azərbaycan əsgərlərinin igidliyi qarşısında erməni silahlı qüvvələri döyüşmək barədə deyil, gizlənmək, qaçmaq, canını qurtarmaq barədə düşündü. Bu xüsusiyyət isə həmişə lənətlənmiş və acizlik kimi qəbul olunmuşdur:

“Şamil təkcə qətl və xəyanətə görə deyil, həm də bir çox ictimai qaydaların pozulmasına görə ölüm cəzası təyin edirdi, çünki bütün müridləri və təbəələri üzərində tam hakimiyyətə nail olmaqda israrlı idi. Qafqazlıların nifrətlə yanaşdıqları qorxaqlığa görə çox amansız cəzalar verilərdi. Döyüşdən qaçanların kürəyinə keçə tikilərdi. Onlara ailə üzvləri, yaxınları ilə hər cür ünsiyyət qadağan edilərdi. Belələrini danışdırmaq da yasaq idi. Növbəti döyüşdə onları ön xəttə qoyub düşmənin ilk süngü zərbələrinə sipər edirdilər. Amma döyüşdə qorxaqlıq göstərən onsuz da çox az idi. Vuruşmaq bu xalqların həyat tərz, şərəf konsepsiyası idi. Ölümü də bütün şərqililər kimi fatalistcəsinə qəbul edirdilər, əksəriyyəti döyüşdə ölməyi bir şərəf bilirdi”⁴³⁰.

İlham Əliyev müraciətində əlavə olaraq bəzi həqiqətləri də söylədi: “Biz döyüş meydanında gücümüzü göstərdik, həm düşməyə, həm də bütün dünyaya. Döyüş meydanında göstərdiyimiz güc və onun mənbəyi Azərbaycan xalqının iradəsidir, Azərbaycan xalqının istedadıdır və bizim əldə etdiyimiz uğurlardır.

⁴³⁰ Lesli Blanş. Cənnətin qılıncıları. Bakı-2016, s. 162

Bir daha demək istəyirəm ki, biz xoşbəxt insanıq, bizim nəslimiz xoşbəxtkdir ki, bu sevincli günləri görə bilirik. Mən özümü xoşbəxt insan hesab edirəm ki, bu sevincli xəbərləri doğma xalqıma çatdırıram. Ali Baş Komandan kimi bütün işlərə rəhbərlik edirəm və Azərbaycan xalqını əmin etmək istəyirəm ki, bundan sonra da öz fəaliyyətimdə ölkəmizin, xalqımızın milli maraqlarını qorumaq üçün əlimdən gələni əsirgəməyəcəyəm. Heç bir təhdid, heç bir hədə, heç bir təzyiq mənim iradəmə təsir edə bilməz. Bizim işimiz haqq işidir. Biz öz torpağımızda vuruşuruq, öz ərazi bütövlüyümüzü bərpa edirik”.

Azərbaycan Ordusunun döyüş meydanında qazandığı uğurlar qarşısında tab gətirməyən düşmən əsgərləri çarəni qaçmaqda, Ermənistanın reallığı qiymətləndirə bilməyən başçıları isə müxtəlif dövlət rəhbərlərinə yalvararaq kömək diləməkdə görürdülər. Əslində, İlham Əliyev də qan tökmək tərəfdarı deyildi. Bunun üçün isə erməni qoşunları Azərbaycan torpaqlarından çıxmalı və bu barədə niyyətlərini bəyan etməli idilər: “Onun-bunun ələyindən yapışb, onun-bunun ayağının altına yığılıb imdad diləyirsən ki, Azərbaycanı durdurun. Azərbaycana deyin ki, daha dayansın. Çıx torpağımızdan dayanaq. Rədd ol torpağımızdan dayanaq. Mən bunu demişəm, gizlətmirəm. Azərbaycan xalqı da bunu bilir, beynəlxalq aləm də bunu deyir. Hər gün bunu deyirəm, çıx de ki, sabah mən buradan çıxıram, dayanırıq. Bizə qan tökmək lazım deyil. Bizə torpaq lazımdır. Biz bu torpağı istənilən yolla alacağıq. Hər kəs bunu bilsin. Artıq son günlərin tarixi bunu göstərir”.

Ermənilər “əlini içində qoz olan dar boğazlı bir səhəngə salıb, bir xışma qoz götürən, lakin sonra əlini səhəngdən çıxara bilməyən, qozları da atmaq istəməyən, bununla da özünü məhv edən bir meymun kimi hərəkət edirdilər”⁴³¹.

İkinci Dünya müharibəsi zamanı minlərlə şəhər və kəndləri viran qoymuş, milyonlarla insanın ölümünə, şikəst olmasına səbəb olmuş alman faşistlərinin rəhbərləri kimi Ermənistanın rəhbərləri də özlərinin təcavüzkarlıq siyasətindən əl çəkə bilmirdilər: “Nürnberg Beynəlxalq Hərbi Tribunalında hakimlər tərəfindən ittiham olunanlar təqsirlərini etiraf edib-etməmələri barədə sorğu edilərkən Rudolf Hess “Xeyr. Mən özümü Allah qarşısında günahkar bilmirəm”, Frits Zaukel “Mənə elan olunmuş ittiham qaydasında özümü Allah qarşısında, dünya qarşısında, öz xalqım qarşısında təqsirli bilmirəm”, Alfred İodl “Təqsirli deyiləm. Etdiklərimin və etməli olduqlarımın hamısına münasibətdə Allah qarşısında, tarix qarşısında və öz xalqımın qarşısında vicdanım təmizdir”, German Vilhelm Görinq, İoxim fon Ribbentrop, Alfred Rozenberq “mənə elan olunmuş ittiham qaydasında özümü təqsirli bilmirəm”, qalanları “özümü təqsirli bilirəm” cavabını vermişdilər⁴³².

“Çox vaxt elə olur ki, yaralı heyvan xışıldı eşidən kimi ovçunun gülləsinə tərəf tullanır, qabağa-dala qaçır və beləliklə də öz ölümünü sürətləndirir”⁴³³.

İlham Əliyev deyirdi: “Biz xoşbəxt insanıq, bizim nəslimiz xoşbəxtkdir ki, bu sevincli günləri görə bilirik. Mən özümü xoşbəxt insan hesab edirəm ki, bu

⁴³¹ Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. 4-cü cild. Hərb və sülh. Bakı-1978, s. 437

⁴³² Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том 1. Москва-1952, с. 94-95

⁴³³ Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. 5-ci cild. Hərb və sülh. Bakı-1978, s. 108

sevincli xəbərləri doğma xalqıma çatdırıram. Ali Baş Komandan kimi bütün işlərə rəhbərlik edirəm və Azərbaycan xalqını əmin etmək istəyirəm ki, bundan sonra da öz fəaliyyətimdə ölkəmizin, xalqımızın milli maraqlarını qorumaq üçün əlimdən gəlini əsirgəməyəcəyəm. Heç bir təhdid, heç bir hədə, heç bir təzyiq mənim iradəmə təsir edə bilməz. Bizim işimiz haqq işidir. Biz öz torpağımızda vuruşuruq, öz ərazi bütövlüyümüzü bərpa edirik”.

Bu sözlər, səmimi və həqiqəti əks etdirən sözlər idi. Vətən torpaqlarını işğaldan azad etməkdən, bu işə rəhbərlik etməkdən xoşbəxt bir iş ola bilməz. İlham Əliyevin torpaqların işğaldan azad olunması ilə bağlı xalqa çatdırdığı xəbərlər milyonların sevincinə səbəb olurdu. Bu xəbərləri uzun illər gözləyənlər milyonlarla idi. Onlardan bəzilərinə bu şad xəbərləri sağlığında eşitmək nəsib olmamışdı. Vətən, doğma ocaq həsrəti ilə dünyadan köçənlər də vardı. Ona görə də İlham Əliyevin bu xəbərləri eşidənlərin, bu xəbərlərin reallığa çevrilməsində iştirak edənlərin xoşbəxt insan, xoşbəxt nəsil olmasını deməyə haqqı vardı. Vətən torpağının azad olmasını, Vətən övladının qələbə qazanmasını, dövlətinin bayrağının şərəflə dalğalanmasını, düşmənin Vətən övladlarının qabağından qaçmasını görmək, eşitmək həqiqətən də xoşbəxtlik idi. Bu xoşbəxtliyin Azərbaycan xalqına nəsib olmasında İlham Əliyevin həm dövlət başçısı, həm Ali Baş Komandan, həm də siyasi xadim-diplomat kimi böyük payı vardı. Və ən əsası o idi ki, bu qələbələr onun adına, onun hakimiyyətinə, onun idarəçiliyinə aid idi.

XXII FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN RUSİYANIN TASS İNFORMASIYA AGENTLİYİNƏ MÜSAHİBƏSİ

19 oktyabr 2020-ci il

**“Biz də sülh istəyirik, lakin Ermənistandan fərqli olaraq,
biz öz qanuni ərazilərimizi də istəyirik”.**

Rusiyanın TASS İnformasiya Agentliyinə müsahibəsində İlham Əliyev Azərbaycanın üzərinə götürdüyü öhdəliklərə həmişə sadıqlığını nümayiş etdirdiyini önə çəkərək bu cür rəftarın əvəzində Ermənistanın atəşkəs rejimini kobud şəkildə pozmasını, danışıqlardan sonra heç 24 saat keçməmiş – gecə vaxtı Gəncə şəhərinin yaşayış məhəllələrinə məqsədyönlü şəkildə zərbə endirdiyini bildirdi. Ermənistan tərəfi bundan əvvəl də eyni cür hərəkət etmiş, yenə də gecə vaxtı mülki əhalinin məskunlaşdığı yaşayış məntəqələrini raket atəşinə tutmuşdu.

Ermənistan tərəfinin atəşkəs barədə razılığa gəlib, sonradan razılaşmanı pozaraq mülki əhalini raket atəşinə tutması onların bağladığı müqavilələrə, beynəlxalq müqavilə əsasında götürdüləri öhdəliklərə münasibətini ifadə edirdi.

23 may 1969-cu il tarixində Vyana şəhərində imzalanmış və 27 yanvar 1980-ci il tarixində qüvvəyə minmiş “Müqavilələr hüququ haqqında” Vyana Konvensiyasına müvafiq olaraq “müqavilə” dedikdə, dövlətlər arasında yazılı formada bağlanan və beynəlxalq hüquqla tənzimlənən, bir sənəddə və ya öz arasında əlaqəli olan iki və ya daha çox sənəddə əks olunmasından və konkret adından asılı olmayaraq beynəlxalq razılaşma başa düşülür. Həmin Konvensiyanın 26 və 27-ci maddələrinə əsasən, qüvvədə olan hər bir müqavilə onun tərəfləri üçün məcburidir və onlar tərəfindən vicdanla yerinə yetirilməlidir (*“pacta sunt servanda”*). Tərəf müqavilənin yerinə yetirilməməsinə bəraət olaraq daxili qanunvericiliyinin müddəalarına istinad edə bilməz.

Konvensiyanın 60-cı maddəsi isə müəyyən edir ki, tərəflərdən birinin ikitərəfli müqaviləni ciddi şəkildə pozması digər tərəfə bu pozuntuya müqaviləni ləğv etmək və ya onun qüvvəsini tam və ya qismən dayandırmağa əsas kimi istinad etmək hüququ verir. Tərəflərdən birinin çoxtərəfli müqaviləni ciddi şəkildə pozması aşağıdakı hüquqların yaranmasına səbəb olur:

a) digər tərəflər üçün – yekdilliklə qəbul edilmiş razılaşma əsasında müqavilənin qüvvəsini tam və ya qismən dayandırmaq və ya aşağıdakı qaydada ləğv etmək:

- i) müqaviləni pozan dövlət və öz aralarındakı münasibətlərdə; və ya
- ii) bütün tərəflər arasındakı münasibətlərdə;

b) pozuntu nəticəsində xüsusi zərər çəkmiş tərəf üçün – müqaviləni pozan

dövlətlə öz arasındakı münasibətlərdə müqavilənin qüvvəsini tam və ya qismən dayandırmaq üçün bu pozuntuya əsas kimi istinad etmək;

c) əgər müqavilənin xarakterinə görə müqavilənin tərəflərindən birinin müqavilənin müddəalarını ciddi şəkildə pozması gələcəkdə müqavilə üzrə öhdəliklərini yerinə yetirməsinə münasibətdə həmin müqavilənin hər bir tərəfinin vəziyyətini əsaslı şəkildə dəyişəcəksə, müqaviləni pozan dövlət istisna olmaqla, istənilən tərəf özünə münasibətdə müqavilənin qüvvəsini tam və ya qismən dayandırmaq üçün bu pozuntuya istinad etmək.

3. Hazırkı maddənin məqsədləri üçün müqavilənin ciddi pozulması aşağıdakılardan ibarətdir:

a) hazırkı Konvensiyanın yol vermədiyi şəkildə müqavilədən imtina edilməsi; və ya

b) müqavilənin obyekt və ya məqsədinin həyata keçirilməsi üçün əhəmiyyətli olan müddəasının pozulması⁴³⁴.

Ermənistanın bağladığı müqavilələrə münasibəti beynəlxalq konvensiyalarla müəyyən edilən münasibət deyil, faşist Almaniyasının nümayiş etdirdiyi münasibət idi. Nürnberq Tribunalının sənədlərində qeyd olunur ki, “Polşa və onun müttəfiqlərinə qarşı faşist təcavüzünün hazırlanması planının qismən icrası üçün Almaniya 23 avqust 1939-cu ildə Sovet Rusiyası ilə hücum etməmək haqqında müqavilə imzaladı. Bu müqavilə yalnız vaxt qazanmaq üçün nəzərdə tutulurdu. Faşistlər ona, pozulmasına hazırlaşmaq üçün lazım olan vaxta qədər riayət etmək niyyətində idilər. 22 iyun 1941-ci ildə faşistlər özlərinin çoxdan hazırladıqları planın həyata keçirilməsinə başladılar və müharibə elan etmədən qoşunları ilə Sovet İttifaqının ərazilərinə daxil oldular. Bütün Avropa qitəsi müharibə alovuna büründü”⁴³⁵.

Nürnberq Tribunalında ABŞ-dən olan Baş ittihamçı Cekson Hitler Almaniyası rəhbərlərinin bağladıqları müqavilələrə münasibətini açıqlamaq üçün bəzi misallar gətirərək mühakimə olunanlara müraciətlə deyirdi: “Onlar həqiqətən təəccüb edirlər ki, ümumiyyətlə, qanun mövcuddur. Bu mühakimə olunanlar heç bir qanuna istinad etməmişlər. Onların proqramları hər cür qanunçuluğu təkzib və rədd edirdi. Bu, burada səsləndirəcəyimin az hissəsini təşkil edən çoxsaylı əməllər və bəyanatlarda özünü təzahür etdirir. Mən artıq sizin diqqətinizi furerin Polşaya müdaxilə ərəfəsindəki bəyanatına cəlb etmişdim: “Qalibdən heç vaxt onun həqiqəti söylədiyini soruşmurlar”. Furer 23 noyabr 1939-cu il tarixli bütün komandirlərə ünvanladığı nitqində xatırladırdı ki, Almaniyanın o zaman Rusiya ilə hücum etməmək haqqında müqaviləsi var idi, lakin bildirirdi: “Müqavilə öz qüvvəsini müəyyən məqsədlərə xidmət edənə qədər saxlayır”. Daha sonra o həmin nitqində deyirdi: “Hollandiya və Belçikanın neytrallığının pozulması heç bir əhəmiyyət kəsb etməyəcəkdir”. “Təşkilatın problem kimi müharibənin aparılması” adlandırılan və 19 aprel 1938-ci ildə ali komandanlığın bütün ştab rəislərinə göndərilən tamamilə

⁴³⁴ <http://www.e-qanun.az/framework/36996>

⁴³⁵ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том 1. Москва-1952, с. 128

məxfi olan sənəddə qeyd olunurdu ki, “müharibənin adı qaydalarının tətbiqi haqqında məsələ neytral ölkələrə münasibətdə yalnız döyüşən tərəflər üçün az və ya çox üstünlük gətirmək baxımından nəzərdən keçirilə bilər”⁴³⁶.

İ.V.Stalin faşist Almaniyası tərəfindən 1939-cu il avqustun 23-də imzalanmış müqavilənin pozulmasına münasibətini bildirərək deyirdi: “Müqaviləni xəyanətkarlıqla pozaraq SSRİ-yə hücum etməklə faşist Almaniyası nə uddu və nə itirdi? O, bununla qısa müddətə öz qoşunları üçün bəzi üstünlüklər əldə etdi, lakin onlar özlərini bütün dünyanın gözündə qanlı təcavüzkar kimi nümayiş etdirməklə siyasi cəhətdən uduzdular. Heç bir şübhə yoxdur ki, bu, davamı olmayan hərbi uğur Almaniya üçün yalnız bir epizod, SSRİ üçün isə əsasında Qızıl Ordunun faşist Almaniyası ilə müharibədə qəti hərbi müvəffəqiyyətlərinin cövlan edəcəyi ciddi və uzunmüddətli amil kimi böyük siyasi qələbədir”⁴³⁷.

Beynəlxalq hüquqda mülki əhaliyə hərbi zərurətdən irəli gəlməyən hücum müharibə cinayəti hesab olunsada, Ermənistanın siyasi və hərbi rəhbərliyi özünün terrorçuluq fəaliyyətini davam etdirir, hər vasitə ilə Azərbaycanın mülki əhalisi arasında vahimə yaratmağa çalışırdı. BMT-nin Baş katibi, Avropa İttifaqı, bir çox ölkələr tərəfindən Ermənistanın həmin hərəkətləri beynəlxalq terrorizm aktı kimi pislənilmiş, Ermənistanın onsuz da aşağı olan nüfuzuna yeni zərbə vurulmasına baxmayaraq, onlar öz xislətindən əl çəkə bilmir, beynəlxalq müharibə cinayətləri törətməkdə davam edirdilər.

Tarix üzdə özlərini sülh axtaran kimi göstərərək, əslində, xəyanətkarlıqla müharibə apararlara çox şahidlik etmişdir. Hələ Yuli Sezar yazırdı: “Onlar xaincəsinə özlərini elə göstərdilər ki, guya sülh axtarırlar, əslində, müharibə istəyirdilər”.

Germanlar yalnız səkkiz yüz döyüşçüdən ibarət süvari dəstəyə malik idilər, Sezarın “qoşunlarında isə beş min əsgər vardı”. Deməli, romalılar “qorxmalı deyildilər”. Bundan başqa, germanlar danışıqlar aparılmasını xüsusi təkidlə xahiş edirdilər. “Buna baxmayaraq, düşmən bizim süvariləri görərək, gözlənilmədən döyüşə başladı. Bu döyüş isə bir göz qırpımında sıralarımızda qarmaqarışıqlığa səbəb oldu”⁴³⁸.

Azərbaycan qarşı tərəfin təcavüzkar fəaliyyətinə baxmayaraq, sülh yolu ilə nizamlama prinsiplərinə yenə də hörmətlə yanaşırdı, Ermənistan danışıqlarda özünü konstruktiv aparacağı təqdirdə, hərbi əməliyyatları dayandırmağa hazır idi.

Ermənistan ordusunun, demək olar ki, iflasa uğradığı bir dövəmdə Azərbaycanın münəqişəni danışıqlar yolu ilə nizama salmağa hazır olması ədalətli mövqeyinə dəlalət edir, məqsədinin yalnız işğal altında olan torpaqlarının azad edilməsi olduğunu bir daha təsdiqləyirdi.

İlham Əliyev qeyd edirdi ki, “qan tökülməsinin davam etməsini istəmədən, insanların həyatını qoruyub saxlamağı arzu edərək bu məsələni siyasi yolla həll etməyə hazırıq”.

⁴³⁶ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том 1. Москва-1952, с. 137

⁴³⁷ Иосиф Сталин. «Братья и сестры! К вам обращаюсь...». Москва, 3 июля 1941 года // Речи, изменившие мир. Автор-составитель В.Апанасик. Москва-2018, с. 255

⁴³⁸ Alan Akselrod. Yuli Sezar Ceo (Liderlik dərsləri). Bakı-2016, s. 92

Qan tökülməsinin davam etməsini istəməyən, insanların həyatını qoruyub saxlamağı arzu edənlər özləri insani keyfiyyətlərə malik olanlardır. Onların bu keyfiyyəti xalqın milli-mənəvi dəyərlərindən irəli gəlir. Bunun üçün sağlam düşüncəyə malik olmaq lazımdır. İnsan özünə məxsus olmayanı zorla əlində saxlamağa çalışırsa, bu yolda xalqını qırğına verməyə hazırdırsa, belələrinin insani keyfiyyət daşıyıcısı olmalarından danışmaq yersizdir. Əslində, yalan danışmaq, verdiyin sözün üstündə durmamaq, gecə vaxtı yatmış mülki əhalini raket atəşinə tutmaq, xəyanətkarlıqla müharibə aparmaq keyfiyyətinə malik olanlardan insanpərvərlik gözləmək də əbəs idi. Bu keyfiyyətlər insanın qanında, canında, düşüncəsində olmalı, o, nifrət, kin ilə deyil, xeyirxahlıq, bəşəri ideyalarla tərbiyə olunmalıdır ki, insani keyfiyyətləri daşıya bilsin.

İlham Əliyev bu keyfiyyətləri milli-mənəvi dəyərlərimizdən, o cümlədən “Kitabi-Dədə Qorqud”dan, Işıq yolunun həqiqətlərindən əxz etmişdi: “Qazan bəy qaçanı qovmadı, “aman” deyəni öldürmədi. Qalın Oğuz bəyləri böyük qənimət əldə etdilər.

Qazan bəy öz ordusunu, arvad-uşağını, xəzinəsini geri aldı, qızıl taxtında geri döndü. Yenə evlərini tikdirdi”⁴³⁹.

“Dünya dövlət başçılarının üzərlərinə götürdükləri öhdəliklərə inanmalıdır. Xeyirxah iradəyə, müxtəlif dövlətlərin rəhbərlərinin ictimai bəyanatlarına münasibətdə inam olmadan beynəlxalq əməkdaşlıq mümkün deyildir”⁴⁴⁰.

Ona görə İlham Əliyev götürülən öhdəliklərə verilən vədlərə inanır, özü isə götürdüyü öhdəlikləri yerinə yetirir, verdiyi bəyanatlara zidd hərəkətlərə yol vermirdi. Özü bu öhdəliklərə vicdanla yanaşdığı kimi başqalarından da bunu tələb edir, “sözüm imzamdır” deyirdi.

Ermənistanın həyata keçirdiyi təcavüzün faşist Almaniyasının fəaliyyətinə uyğunluğu işğalın əsl məqsədinin gizlədilməsində də öz ifadəsini tapırdı. Belə ki, 1940-cı ildə Skandinaviya ölkələrinə hərbi müdaxiləni Hitler həm işğal, həm də gələcəkdə həmin ərazilərdən Böyük Britaniyaya hava hücumunun rahat həyata keçirilməsi məqsədilə etsə də, niyyətini Skandinaviya ölkələrinə ingilis qoşunlarının daxil olmasından müdafiə etməklə ört-basdır edir və deyirdi: “...Prinsip etibarilə biz bu əməliyyatın – məqsədi Skandinaviya dövlətlərinin hərbi müdafiəsi olan dinc işğal kimi görünməsi üçün bütün mümkün olanı edəcəyik. Mühüm olan odur ki, bizim tədbirlər Skandinaviya dövlətlərini, eləcə də Qərbdəki düşmənləri qəflətən yaxalasın. Əgər keçid üçün hazırlığı artıq gizli saxlamaq mümkün olmazsa, onda rəhbərlik və qoşun saxta məqsədlərlə aldadılmalıdır...”⁴⁴¹.

İlham Əliyev deyirdi: “Əgər biz görsək ki, erməni tərəfi deyir: bəli, biz Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tanıyıraq, ikincisi, biz baza prinsiplərinə sadıq, üçüncüsü, biz işğal edilmiş ərazilərdən öz qoşunlarımızı çıxarmağa razıyıq. Bax, onda gəlin müşahidəçilər məsələsini müzakirə edək. Mənim fikrimcə, bu məsələ tezliklə razılaşdırıla bilər”.

⁴³⁹ Kitabi-Dədə Qorqud. Bakı-1988, s. 149

⁴⁴⁰ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том 1. Москва-1952, с. 173

⁴⁴¹ Yenə orada, s. 181-182

Bəli, İlham Əliyevin nəzərdə tutduqları ilə razılaşmaq mümkün idi, lakin bu, xoşluqla baş tutmayacaqdı. Bunun yeganə yolu Ermənistanı buna məcbur etmək idi. Onlar Azərbaycan Ordusunun qüdrəti qarşısında diz çökməli, dəmir yumruğun başlarına enməsinə görməli, bunu hiss etməli idilər. İnsani davranışla başa düşməyənləri yalnız zor, güc, əzəmət, vüqar buna məcbur etməli idi.

Aleksandr Melexin “Çingizxan” kitabında görkəmli Azərbaycan şərqşünası, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Ziya Bunyadova istinadla qeyd edir ki, 1215-ci ildə Çingizxanın Pekini alması və imperiyasını gücləndirməsi barədə xəbər Xarəzmşah Məhəmmədə çatandan sonra o, daha ətraflı məlumat əldə etmək üçün elçilərini Çingizxanın yanına göndərir. Elçilər Pekində qarşılanır və Çingizxan Şərq və Qərb arasında ticarət karvanlarının azad hərəkəti barədə qarşılıqlı razılıqda maraqlı olduğunu bildirir⁴⁴².

Xarəzmşah Məhəmməd Çingizxanın ona elçi və tacirlərin toxunulmazlığı barədə namə və hədiyyələr gətirən elçilərindən xarəzmli Mahmud-əl-Xarəzmidən Çingizxan barədə bəzi məlumatları soruşur, söhbətin mübahisəyə çevrilməməsi üçün elçi şahın qoşunu ilə müqayisədə Çingizxanın qoşununun süvari qoşun qarşısında bir atlı və ya gecə qaranlığı ilə müqayisədə azacıq tüstüyə bənzədiyini bildirdikdən sonra Xarəzmşah Məhəmməd Çingizxanın elçi və tacirlərin toxunulmazlığı barədə təklifi ilə razılaşdığını bildirir. Bir müddət sonra Otrar şəhərinə gələn monqol tacirləri qətlə yetirilir.

Çingizxanın elçilərinin Xarəzm şahlığında öldürülməsinin müxtəlif versiyaları söylənilir. Bəziləri hesab edir ki, onların öldürülməsindən Xarəzm şahının məlumatı olmayıb, bəziləri, əksinə, elçilərin məhz onun əmri ilə qətlə yetirildiyini söyləyir. Hər halda bütün fikirlərdə tacir və elçilərin öz davranışları ilə onların qətlə yetirilməsi üçün əsas verdikləri qeyd olunmur. Bütün hallarda tərəflər arasında elçilərin toxunulmazlığı barədə razılıq əldə ediləndən sonra Xarəzm şahlığında Çingizxanın elçilərinin qətlə yetirilməsi Çingizxanın Xarəzmşaha qarşı müharibəyə başlamasına bəraət qazandırır. V.V. Bartold 1900-cü ildə yazdığı “Türküstan monqol yürüşü ərəfəsində” əsərində bu mövqeni dəstəkləyirdi⁴⁴³.

Elçilərin və tacirlərin toxunulmazlığı barədə aralarında razılıq əldə ediləndən sonra Xarəzm şahlığında tacirlərinin qətlə yetirilməsi barədə məlumatı alan Çingizxan tək tərəfin başına çıxır, qurşağını boynuna atır, başını açır və üzünü yerə yapışdıraraq üç gün dua edib ağlaya-ağlaya Tanrıya (Böyük Tanrı) müraciət edərək deyir: “Ey Böyük Tanrı! Ey tacirlərin və türklərin yarananı! Mən bu davalashın törədiciyi olmamışam, qisas almaq üçün mənə köməyinlə güc bəxş et!”

Bundan sonra o, özündə xeyir xəbər nişanəsini hiss edərək şux və fərəhli halda oradan aşağı enir və qəti olaraq müharibə üçün bütün zəruri olanı qaydaya salmaq barədə qərar verir⁴⁴⁴.

⁴⁴² Александр Мелехин. Чингисхан. Москва-2018, с. 113

⁴⁴³ Yəni orada, s.118-120

⁴⁴⁴ Yəni orada, s. 118-119

Çingizxan Xarəzmşah Məhəmmədə belə bir namə göndərir: “Siz mənim adamlarımı öldürüb, onların əmlaklarına sahib olmusunuz. Mühəribəyə hazırlaşın! Mən üzərinizə sizin qarşınızda dura bilməyəcəyiniz qoşunla gəlirəm”⁴⁴⁵.

Naməni alandan sonra Xarəzmşah elçini öldürməyi, onu müşayiət edənlərin saqqalını kəsib, onları geri qaytarmağı əmr edir. Çingizxan Xarəzmşahın növbəti hərəkətlərindən sonra deyir: “Sən dünyanın sonunda olsan da, mən səni cəzalandırmaq üçün üzərinə gəlirəm. Mən səninlə adamlarımla davrandığın kimi davranacağam”⁴⁴⁶.

Rəşidəddin “Salnamələr məcmuəsi”ndə yazır: “Çingizxan hər iki tərəf arasında heç bir maneənin (hərbi əməliyyatlara başlamaq üçün) qalmamasını və onlar arasında vasitəçi olan dövlətlərin yoxa çıxmasını başa düşdükdən sonra qoşununu qaydaya saldı, hazırladı, silahlandırdı və Məhəmmədin ərazilərinə hücum etməyə qərar verdi”⁴⁴⁷.

Bəli, Çingizxanı qoşunla ölkəsinə hücum etməyə Xarəzmşah Məhəmməd özü təhrik etmiş və cəzasını da almışdı.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı baş verən hadisələr, ayrı-ayrı dövlət başçılarının hərəkətləri, onların doğurduğu nəticələr o qədər oxşardır ki, onların arasında paralellər göstərməyə ehtiyac duymuruq.

Müsahibə zamanı İlham Əliyevin toxunduğu məsələlərdən biri də Ermənistan rəhbərliyinin fəaliyyətində faşist niyyətlərinin açıq-aydın özünü büruzə verməsi və bunun Azərbaycan xalqı ilə yanaşı, erməni xalqına da böyük fəlakətlər gətirməsində təzahür edirdi: “Ermənistan prezidentlərindən biri ermənilərin və azərbaycanlıların milli uyusmazlığından danışarkən, o, bir daha özünün faşist mahiyyətini nümayiş etdirib. Niyə azərbaycanlılar və ermənilər Rusiyada sakit yaşaya, ümumi biznesə, qarışıq ailəyə sahib ola bilirlər? Niyə bəzi gürcü kəndlərində ermənilər və azərbaycanlılar bir yerdə yaşayır, həm müsəlman, həm də xristian bayramlarını qeyd edirlər? Niyə Azərbaycanda minlərlə erməni bizim vətəndaşlarımız kimi layiqli həyat yaşayır? Buna görə də bu cür faşist niyyətli tezislər, əlbəttə ki, nizamlamaya kömək etmirdi. Beləliklə, sadaladığım bütün bu baza prinsipləri, üstəgəl kommunikasiyaların açılması nizamlamanın əsasıdır. Minsk qrupunun həmsədrləri də Azərbaycanın mövqeyini dəstəkləyirlər, lakin Ermənistanın indiki rəhbərliyi başqa yolla getdi. Baş nazir bəyan edirdi ki, Azərbaycana bircə qarış da torpaq verməyəcəklər. Onlar qondarma “Dağlıq Qarabağ respublikası”nın xəritələrini dərc edib, keçmiş Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin hüduqlarından kənarda olan yeddi rayonun hamısını da oraya daxil ediblər. Onlar bizim bütün şəhərlərimizin, kəndlərimizin adlarını dəyişiblər. Bizim döyüş meydanında gördüklərimiz, sadəcə, onların 30 il ərzində qurduqları müdafiə xəttini yarıb keçmək deyildi. Biz gördük ki, onlar bu əraziləri verməyə hazırlaşmırdılar. Ona görə ki,

⁴⁴⁵ Александр Мелехин. Чингисхан. Москва-2018, с. 121

⁴⁴⁶ Yəni orada, s. 121

⁴⁴⁷ Александр Мелехин. Чингисхан. Москва-2018, с.122

orada o qədər iş görülmüşdü, mühəndis kommunikasiyalarına, möhkəmlədici qurğulara o qədər sərmayə qoyulmuşdu ki, bu onların həmin torpaqlardan çıxıb getməyə hazırlaşmadıqlarını göstərirdi. Münaqişənin qaynar fazası başa çatdıqdan sonra biz onların orada nələr tikdiyi barədə tam informasiya təqdim edəcəyik. Buna görə bir daha demək istəyirəm ki, indi baş verənlərin bütün təqsiri şəxsən Paşinyanın üzərindədir. Bu insan, sadəcə, təsadüfən hakimiyyətə gəlməyib, o, həm Azərbaycan xalqına, həm də erməni xalqına həddən artıq izzirab və qəm-qüssə gətirib”.

İlham Əliyevin söylədikləri ona dəlalət edirdi ki, Azərbaycan xalqı və onun rəhbərliyi öz-özlüyündə erməni xalqına qarşı heç bir pis niyyətə malik deyil və baş verənlərdə bir xalq kimi erməniləri deyil, onların siyasi rəhbərliyini, ayrı-ayrı cinayətkarları təqsirli hesab edir. Ermənistanın siyasi rəhbərliyinin, siyasi ideoloqlarının məhz faşist xisləti iki xalq arasında münaqişənin baş verməsinə səbəb olmuş və hər iki xalq üçün son dərəcə böyük fəlakətlərə gətirib çıxarmışdı.

Nürnberg Tribunalında ABŞ-dən olan Baş ittihamçı Ceksonun Almaniyanın siyasi rəhbərliyinə və alman xalqına münasibətdə söylədiklərinin bir çox hissəsi Ermənistanın da siyasi rəhbərliyinə və erməni xalqına münasibətdə tətbiq oluna bilirdi: “Alman xalqı bilməlidir ki, Amerika xalqı onları qorxuda saxlamaq istəmir və onlara qarşı nifrət bəsləmir. Almanlar həqiqətən bizi müasir müharibənin dəhşətlərinə öyrətdilər. Lakin Reyndən Dunaya kimi şəhərlərin dağıntıları ondan danışır ki, biz öz müttəfiqlərimiz kimi qabiliyyətli şagirdlər olmuşuq. Bizi almanların hərbi gücü və hərbi bacarıqları qorxuda bilməmişdi. Biz etiraf etmirik ki, onlar siyasi cəhətdən yetkin xalqdırlar. Lakin biz almanların dinc sənətdə qabiliyyətlərinə, onların texnika sahəsində biliklərinə... hörmət edirik.

...Faşist təcavüzünün son nəticəsi belədir ki, Almaniya indi dağıntılar altındadır. Faşistlərin alman xalqı adından rahatlıqla verdiyi vədlər, sonradan onları utanmadan və tərəddüd etmədən pozmaları alman diplomatiyası üçün ikiüzlülük reputasiyası qazandırmışdır və bu vəziyyət bir çox gələcək illər üçün maneə kimi çıxış edəcəkdir.

Faşistlərin özləri barədə lovğalıqla ucadan söylədikləri “ilahi irq” gələcəkdə bir neçə nəsil ərzində almanlara irad tutulması üçün əsas olacaqdır.

Faşist dəhşəti “alman” sözünün özünə yeni və uğursuz məna gətirmiş və bütöv yüzilliklər ərzində bu sözlə assosiasiya olunacaqdır...

Müharibənin başlanması və onun aparılması faktının özü bizim prosesin əsas məsələlərindəndir və özündə tarixi təmsil edir...

Bu hücumlar bütün dünyaya qarşı və beynəlxalq birliyə qarşı törədilmiş cinayətdir...

Bütün xalqların pislədiyi bu müharibə təcavüzkar müharibə idi. Bu müharibə ümumi sülhü qorumaq üçün müqavilələrin pozulması müharibəsi idi.

Bu müharibə qəflətən inkişaf etməmişdi – o, uzun müddət ərzində böyük ustalıq və xəyanətkarlıqla planlaşdırılmış və hazırlanmışdı...

Hitlerin 24 fevral 1920-ci ildə Münhendə açıq şəkildə elan etdiyi proqram “bütün almanların millətlərin öz müqəddəratını həll etmək əsasında Böyük Almaniya yaratmaq məqsədilə birləşməsinə” tələb edirdi. Bu proqram “bizim xalqın varlanması və millətimizin artığının məskunlaşması üçün torpaq və ərazilər” tələb edirdi...

2 avqust 1914-cü ildən sonra Almaniya gələnlər oradan çıxmalı idilər və alman olmayanların Almaniya gəlməsi qadağan edilmişdi...

Faşist siyasəti yalnız yeni müharibələrə başlamaq və onları uğurla başa çatdırmaq vasitəsilə əldə edilməsi mümkün olan məqsədi nəzərdə tuturdu.

Almaniyanın qarşısında duran problemin həll olunması üçün millətçilər Birinci dünya müharibəsindən sonra Almaniyanın itirdiyi torpaqların qaytarılması, həmçinin Mərkəzi Avropada məhsuldar torpaqlara yiyələnmək üçün həmin ərazilərdə məskunlaşanları əmlakdan məhrum etməklə məhv etmək yolunu seçmişdilər.

Onlar həmçinin, – mən faşizmin tarixi ərzində qırmızı xətlə keçən bu bəndi xüsusilə qeyd etmək istəyirəm, – Avropada və ola bilsin ki, bütün dünyada faktiki hökmranlığı əldə etmək üçün digər qonşu xalqları məhv etməyi və daim zəiflətməyi düşünmüşdülər”⁴⁴⁸.

İlham Əliyevin dəfələrlə çıxışlarında Ermənistan rəhbərlərinin düşünüb həyata keçirdikləri siyasətin, onların ordusu və cinayətkar nümayəndələrinin törətdiklərinin faşist əməlləri olmasını söyləməsi yuxarıdakılarla bir daha təsdiq olunur.

Nürnberg Tribunalında ABŞ-dən olan Baş ittihamçı Ceksonun təbircə deyilsə, erməni dəhşəti “erməni” sözünün özünə yeni və uğursuz məna gətirmiş və bütöv yüzilliklər ərzində bu sözlə assosiasiya olunacaqdır...

Bütün bunlara baxmayaraq, İlham Əliyev deyirdi: “Biz də sülh istəyirik, lakin Ermənistandan fərqli olaraq, biz öz qanuni ərazilərimizi də istəyirik”. İlham Əliyevin istədiyi, arzuladığı sülh ədalətli sülh idi. O bu sülhə özünün hazırladığı və özünün rəhbərlik etdiyi Ordunun gücü və qüdrəti ilə nail olmalı idi.

Azərbaycan Ordusunun cəbhədəki şanlı qələbələri silahlı münaqişənin hansı nəticələrə gətirib çıxaracağını aydın göstərirdi. Lakin hələ son üçün müəyyən zaman və səylər tələb olunurdu.

1942-ci il noyabrın ortalarında Qərb səhrasında Montqomerinin qoşunları Tobruku tutandan sonra Çörçill 15 noyabrda bütün İngiltərədə Qərb səhrasında qələbə şərəfinə kilə zənglərinin səsləndirilməsi barədə sərəncam verdi. O, Omanın hökmdarı Kral Abdullaha yazırdı: “Qabaqda hələ uzun yol var, lakin son ayındır”⁴⁴⁹.

Bəli, son aydın idi. Bunu müsaibənin yayım üçün nəzərdə tutulduğu Rusiyada yaşayanlar da görürdü, onlar Azərbaycan tərəfinin sülh məramlarını da

⁴⁴⁸ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том 1. Москва-1952, с. 101-108

⁴⁴⁹ Мартин Гилберт. Черчилль (биография). Москва-2018, с. 791

başla düşürdülər. Bir vaxtlar Çörçillin nəzərdə tutduğu “uzun yol” işğalçının tam rəm edilməsi və bölgə dövlətlərinin siyasi maraqlarındakı tarazlığın tapılması idi. Döyüş meydanlarında qazanılmış hər bir qələbə Azərbaycanı məqsədinə yaxınlaşdırır, onun nüfuzunu artırır:

“İstənilən qələbə daha qiymətli göstəricinin – nüfuzun möhkəmləndirilməsinə gətirib çıxarır. Bu, hərəkətverici qüvvədir; onun sayəsində uğur uzun müddət dönə-dönə təkrar olunur. Əgər müəssisə birgə qələbə sayəsində başqalarından yuxarı qalxırsa, onda nüfuzu onun zirvədə qalmasına imkan verir. Sezar özünün bütün müharibə kampaniyalarında bu prinsiplə hərəkət edirdi. Onun hərbi uğurları yalnız Roma imperiyasının qurulduğu özlünün bir hissəsi idi. Digər, daha mühüm əhəmiyyətli hissə isə Sezarın uğurlu vuruşmalar zamanı qazandığı nüfuzu oldu... Nüfuz hərəkətverici qüvvədir. Deməli, bu, qələbənin ən etibarlı ölçüsüdür”⁴⁵⁰.

Dədə Qorqud övladlarının qazandıqları qələbələrə bu cür xeyir-dua verirdi:

“Yerli böyük dağların yıxılmasın!
Kölgəlicə uca ağacın kəsilməsin!
Coşqun axan gözəl suyun qurumasın!
Qanadlarının ucları qırılmasın!
Çaparkən ağ-boz atın büdrəməsin!
Döyüşəndə böyük, iti polad qılıncın gödəlməsin!
Vuruşarkən uzun nizən əyilməsin!
Ağ birçəkli ananın yeri behişt olsun!
Ağsaqqallı atanın yeri behişt olsun!
Haqq yandıran çırağın daim yansın!
Qadір Tanrı səni namərdə möhtac eləməsin!”⁴⁵¹

⁴⁵⁰ Alan Akselrod. Yuli Sezar Ceo (Liderlik dərsləri). Bakı-2016, s. 60

⁴⁵¹ Kitabı-Dədə Qorqud. Bakı-1988, s. 138

XXIII FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN XALQA MÜRACİƏTİ

20 oktyabr 2020-ci il

**“... əsas vəzifəm Azərbaycan torpaqlarının qaytarılmasıdır,
ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsidir
və bu gün biz bunu döyüş meydanında edirik”.**

İlham Əliyev xalqa müraciətində deyirdi: “Əziz həmvətənlər, müzəffər Azərbaycan Ordusu döyüş meydanında yeni qələbələr qazanır. Bu qələbələr hər bir Azərbaycan vətəndaşını sevindirir. Torpaqlarımızı 30 ilə yaxın işğal altında saxlayan düşmən döyüş meydanında Azərbaycan Ordusunun gücünü görür. Biz öz torpağımızda vuruşuruq, öz torpağımızı qoruyuruq və işğalçıları bundan sonra da öz torpaqlarımızdan qovacağıq”.

Bəli, özgə torpağına zorla gəlmiş işğalçı oradan öz xoşu ilə getmirsə, o zorla da qovulacaqdır: “Şübhəsiz, yalnız təcavüzkarın zəbt etdiyi ərazilərdən çıxarılması-bütün işğal etdiyi ərazilərdən çıxarılması Yaxın Şərqdə möhkəm və ədalətli sülhə yol açə bilər. Digərini iddia etmək, dövlətlər arasındakı münasibətlərdə beynəlxalq hüququn tələblərinə riayət etmədikdə Yer üzündə sülhün ümumiyyətlə mövcud olmayacağına aparıb çıxaran ən elementar normalara qarşı çıxmaq demək olardı. Təcavüzkar yad torpaqlara gəlibsə, təcavüzkar oradan getməlidir – bu, başqasının əmlakını mənimsəyənin onu qaytarmalı olması qədər mübahisəsizdir”⁴⁵².

Ədaləti bərpa etməyin, bölgədə ədalətli və möhkəm sülh yaratmağın başqa yolları səmərə vermədiyi təqdirdə ən zəruri olanı Azərbaycan Ordusu, onun mərd övladları etməli idi. Çünki Ermənistan silahlı qüvvələri Azərbaycan ərazilərindən çıxarılmadan münafişənin nizama salınması və sülhə nail olma mümkün deyildi.

Hələ ixtiraçı Edison öz dövründə demişdi ki, öz kəşf və ixtiralarına görə doxsan səkkiz faiz “tər tökməyə”, cəmi iki faiz isə ilhama borcludur. Belə nisbət, çətin ki, bütün dəqiqliyi ilə əsl həqiqətə uyğun gəlsin. Lakin bir şey aydındır: müvəffəqiyyət əməklə, yalnız zəhmətlə qazanılır. Bu, əqli və fiziki qüvvələrin tam gərginliyini tələb edən sərkərdəlik fəaliyyətinə də aiddir. İlham Əliyev bu silahlı toqquşmaya əvvəldən də çox əmək sərf etmişdi. O, ordusunu Zəfər yürüşünə çıxarmaq üçün uzun yol keçmişdi. Bu yol Ordu quruculuğu yolu idi. İlham Əliyev Ordusunu hazırlamışdı, onu formalaşdırmışdı, ordunu idarə etmək sənətinə yiyələnmişdi.

⁴⁵² Выступление представителя СССР В.В.Кузнецова в Совете Безопасности ООН. Советский проект резолюции. 20 ноября 1967 г. // СССР и Ближневосточное урегулирование. 1967-1988. Документы и материалы. Москва-1989, с. 55

Çin hər b nəzəriyyəçisi və strateqi Sun Tzu deyirdi: “Sərkərdə vahid və bütöv ordu formalaşdırır, burada cəsur adam təkbaşına irəli gedə bilməz, qorxaq adam isə təkbaşına geriye qaça bilməz. Bu, insan kütləsini idarə etmək sənətidir”⁴⁵³. İlham Əliyev idarə etmək sənətinə yiyələnmişdi.

İlham Əliyevin Vətən Müharibəsi günlərində də nə qədər zəhmətə qatlaşdığı göz qabağında idi. Bu zəhmət çoxtərəfli fəaliyyəti əhatə edirdi. Lakin əsas və vacib olan o idi ki, onun zəhməti öz bəhrəsini verirdi.

Artıq otuz il idi ki, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi davam edirdi. Bu müddət ərzində bir neçə dəfə silahlı münaqişələr başlanmış, Azərbaycan Ordusu düşmənin təxribatlarına layiqli cavab vermiş, onu sülh yolu ilə münaqişəni nizama salmağa dəvət etmişdi. Lakin düşmən bu cür insanpərvərliyi başa düşmürdü. Onu sülhə məcbur etmək, işğal etdiyi ərazilərdən qoşunlarını zorla çıxarmağa vadar etmək lazım idi.

Azərbaycan ordusu, onun Ali Baş Komandanı məhz bu missiyanı yerinə yetirirdi. Düşmən qoşunları Azərbaycan ərazilərini tərk etməyə məcbur edilirdi. Torpaqlar kənd-kənd, oba-oba azad edilirdi: “Xalqımız döyüş meydanından, cəbhə bölgəsindən səbirsizliklə yeni xəbərlər gözləyir. Mən çox şadam və mən xoşbəxt adamam ki, bu şad xəbərləri Azərbaycan xalqına çatdırıram”.

Azadlıq ən gözəl nemətdir. Vətən torpağının azadlığı tək bir nəfərin deyil, xalqın azadlığını da, onun suyunun, bulağının, yolunun, havasının, ağacının, çiçəyinin, otunun, əcdadların uyuduğu məskənlərin azadlığını da əhatə etdiyinə görə bir neçə qat şirinliyə malik olur. Bu azadlığın uzun illər ərzində həsrətlə gözlənilməsi onun dəyərini daha da artırır. Bu azadlığın xalqın öz gücünə, iradə, mətinlik, ona göz dikənin başını əzmək gücünü nümayiş etdirməklə əldə olunması azadlığın sevincini birə min artırır. Bu həm də insanın həmin azadlığa, həmin torpaqlara haqqı çatmasına dəlalat edir, onun azad olan torpaqlar üzərində məğrur dayanmasına əsas verir. Ona görə də İlham Əliyev torpaqların azad olunması barədə xəbəri xalqa çatdırmaqla xoşbəxt olmasını deməsi haqq idi. Bu haqqı o qazanmışdı və məğrurluqla bunu bəyan etməkdə də haqlı idi. Haqqı haqqı çatan haqqı olanlara çatdırırdı. Bu, Allaha da xoş olan bir xəbər idi. Allah haqdır və haqqı, onun bərpa olunmasını sevir, haqq uğrunda vuruşmağa çağırır. Qurani-Kərimin “Bəqərə” surəsinin 190-cı ayəsində buyrulur: “Sizinlə vuruşanlarla siz də Allah yolunda vuruşun, lakin həddən kənara çıxmayın. Allah həddini aşanları sevməz!”.

İlham Əliyev deyirdi ki, hər bir kəndin, hər bir şəhərin, hər bir strateji yüksəkliyin işğalçılardan azad edilməsi böyük peşəkarlıq, cəsarət, rəşadət, qəhrəmanlıq tələb edir. Bəli, Azərbaycanın rəşadətli ordusu və bu orduda döyüşə könüllü yollanan mərd oğulları vardı. Onlar müstəqillik dövründə doğulmuş, böyümüş, müstəqil dövlətin qururunu, əzəmətini duymuş oğullar idi. Onlar Vətən torpaqlarının işğal altında qalmasına razı ola bilmirdilər. Ona görə də onu azad etmək üçün bütün varlıqları ilə vuruşurdular. Onlar Vətənin azadlığa çıxacağına,

⁴⁵³ Sun Tzu. Hər b sənəti. Bakı-2020, s. 45

xalqın haqqa yetişəcəyinə, sərkərdələrinin onlarla öyünəcəyinə inanırdılar. Hansısa bir igid döyüşdən əvvəl sərkərdəsinə demişdi: “Sən bu gün mənim ya ölü, ya da diri olmağımdan asılı olmayaraq qəhrəmanlığım ilə fəxr edəcəksən”.

İlham Əliyev Azərbaycan ərazilərini güc tətbiq etmək yolu ilə azad etməyə hazırlaşarkən özü də hər b sənətinin incəliklərinə bələd olmuş və sərkərdəlik məharətlərinə yiyələnmişdi.

Qırğızların Teymur haqqında söylədikləri rəvayətlərin birində deyilir ki, bir dəfə o kolun yanında oturduğu vaxt görür ki, böyük bir cücü gövdənin yuxarisına çıxmağa cəhd edir, lakin külək gövdəni tər pətdiyinə görə cücü aşağı düşür. O, ikinci dəfə gövdənin yuxarisına dırmanmağa cəhd edir və yenidən qoparaq yerə düşür. Bu cür gövdəyə çıxma və yarı yolda yerə düşmə bir neçə dəfə təkrar olunur, nəhayət, cücünün cidd-cəhd və səyləri nəticəsində o, gövdənin yuxarisına çıxır və orada özünə yemək axtarır.

Onda Teymur deyir: “Bu kiçik həşərat səbr və israrlılıqda bizə nümunə olmalıdır, xoşbəxtliyin bütün dönüklüyünə baxmayaraq, biz ruhdan düşməməli, həmişə ümid etməliyik ki, yaxşı düşünülmüş və təxmin edilmiş məqsədə daimi cəhd və səbirlə çatma bilirik”⁴⁵⁴.

Teymur deyirdi: “Təcrübə mənə öyrətdi ki, komandanlıq vəzifələrinin icrasına qabil olmaq üçün hər b sənətinin sirlərini, düşmən dəstələrini dağıtmaq vasitələrini bilmək, fəaliyyət zamanı ruhdan düşməmək, hər hansı çətinlik qarşısında aciz qalmamaq, öz qoşunlarının hərəkətini istiqamətləndirməyi bacarmaq, hər hansı qarışıqlıq baş verərsə dərhal qarşısını almaq zəruridir”⁴⁵⁵.

Ali Baş Komandanın hər dəfə xalqa müraciəti, xarici ölkələrin jurnalistlərinə verdiyi müsahibələr əsgərləri ruhlandırır, yeni uğurlara sövq edirdi. Tarixi təcrübə bu cür halların döyüşçülərin döyüş ruhunu artırmasını təsdiq edir: “Onun görünməsi əsgərlərdə ümid, ruh yüksəkliyi yaradırdı. Onlardan hər biri hansısa ümitsizlik içərisində olanda, baş komandanı görərkən, əllərindən gələn hər şeyi etməyə hazır olduqlarını bildirirdi. Bundan sonra düşmənin hücumunu dəf etmək mümkün olurdu”⁴⁵⁶.

Sun Tzu deyirdi: “Sərkərdə dövlətin istehkamıdır; əgər istehkam hər cəhətdən mükəmməldirsə, dövlət güclü olacaq; əgər istehkam nöqsanlıdırsa, dövlət zəif olacaq”⁴⁵⁷.

Döyüş meydanlarında Azərbaycan söz sahibi idi. Bu məkan Azərbaycanın nəzarəti altında idi. Döyüşü harada başlayıb, harada əməliyyatlar keçirməyi Azərbaycan müəyyən edirdi. Sun Tzu deyirdi: “Ağıllı sərkərdə düşməni idarə edir, düşmənin onu idarə etməsinə imkan vermir”⁴⁵⁸.

⁴⁵⁴ Иванини М.И. О военном искусстве и завоеваниях монголо-татар и среднеазиатских народов при Чингисхане и Тамерлане. Москва-2003, с. 161

⁴⁵⁵ Александр Мелехин. Тамерлан Москва-2019, с. 78

⁴⁵⁶ Alan Akselrod. Yuli Sezar Ceo (Liderlik dərsləri). Bakı-2016, s.145

⁴⁵⁷ Sun Tzu. Hər b sənəti. Bakı-2020, s. 22

⁴⁵⁸ Yenə orada, s. 34

İlham Əliyev mürəkkəb vəziyyətlərdə dərhal düzgün qərara gəlirdi. O, ona görə buna nail olurdu ki, özünü cari və operativ məsələlərin həllinə hazırlamışdı, fikri həmişə işdə idi, hər gün ağır zəhmətə qatlaşıp, hərbi vəziyyəti nəzarətdə saxlayır, hərbiçilərlə görüşür, müşavirələr keçirir, fikirlərini bölüşür, fikirləri dinləyirdi. Birgə axtarışlar sayəsində məsələnin ən düzgün həllini tapmaq, qələbəyə aparan ən doğru yolu müəyyənləşdirmək yalnız zəhmət bahasına başa gəlirdi.

Fukidid “Tarix” əsərində sərkərdənin əsgərləri döyüşə çağırışını təsvir edərkən yazırdı: “Döyüşdə qələbə üçün üç şərt zəruridir: qəti qərar, şərəf hissi və rəislərə təbəçilik. Bilin ki, bu gün sizin taleyiniz həll olunacaq: siz ya öz şərəfinizlə azadlığa və lakedemoniyalıların müttəfiqlərinin şərəf rütbəsini qoruyacaqsınız, ya da afinalıların quluna çevriləcəksiniz... Beləliklə, cəsarətlə döyüşə. Siz necə böyük rifah üçün mübarizə aparıldığını görürsünüz. Mən isə sübut edərdəm ki, təkcə başqalarına mərdlik aşılamıram, həm də onu işdə nümayiş etdirə bilirəm”⁴⁵⁹.

Azərbaycan əsgəri döyüşə daxil olanda qəti qərarı Ali Baş Komandan verirdi. Şərəf hissi əsgərlərin milli ruhunda olmaqla yanaşı, döyüş hazırlığı prosesində, Vətən torpaqlarının azadlığı zərurətinin dərk olunması ilə daha da canlarına, qanlarına hopmuş, rəisə təbəçilik isə ordu intizamının zəruri amili kimi əxz olunmuşdu. Azərbaycan əsgərinin “qul olmaq” deyil, Vətən torpaqlarını azad etmək missiyası var idi və o bu missiyanı yerinə yetirməyə hazır idi. Ali Baş Komandanın rəhbərliyi ilə hərbi rəislərin mərdlikləri isə göz önündə neçə-neçə döyüşdə özünü nümayiş etdirmişdi.

Ermənistan Azərbaycan Ordusunun əzmi qarşısında duruş gətirə bilmir, erməni əsgər və zabıtları döyüş əməliyyatı meydanlarını tərk edərək qaçırdılar. Məğlubiyyətini, uğursuzluğunu xalqdan gizlətmək üçün ölkənin hərbi və siyasi rəhbərliyi müxtəlif bəhanələr uydurur, Azərbaycan tərəfində müddulaların, Türk Ordusunun vuruşmasına istinad etməklə reallığı gizlətməyə, uğursuzluqlarını pərdələməyə çalışırdı. İlham Əliyev deyirdi: “Azərbaycan xalqı, Azərbaycan gəncləri, Azərbaycan əsgəri onlara dərs verir. Təkcə başına vuruşuruq, hər kəs bunu bilir. Amma özlərinə sığışıra bilmirlər, çünki miflər dağılır, miflər onların ideologiyasının əsasıdır”. Tarixi təcrübə müharibələr zamanı uduzan tərəflərin bu cür hərəkətlərinə şahidlik edir. Vladimir Karpov Sevastopol ətrafında almanların uğursuzluqlarından bəhs edərək Manşteynin hesabatında bu barədə heç nə xatırlamadığını qeyd edərək yazırdı: “Manşteyn yeni hücumla hazırlıq barədə bir neçə ümumi sözdən başqa heç nə demirdi. Bu sadəcə yaddançıxarma deyildi, feldmarşala çəllənglər artırmayan işlər haqqında xatırlamamaq arzusundan irəli gəlirdi”⁴⁶⁰.

Hitlerin generalları özlərinin müvəffəqiyyətsizliklərinə bəraət qazandırmaq üçün qışa, şaxtaya, yağışa və pis yollara istinad edirdilər. Onlar yaddan çıxarırdılar ki, Sovet qoşunları onların hücumlarının qarşısını elə həmin qar, şaxta və yağışda almış, eyni yollardan istifadə etmişdilər”⁴⁶¹.

⁴⁵⁹ Фукидид. История. Санкт-Петербург-2018, с. 337

⁴⁶⁰ Владимир Карпов. Полководец. Москва-1988, с. 139

⁴⁶¹ Yəni orada, s. 143

Alman komandanlığı özünün bütün uğursuzluqlarını rus qışının üstünə atırdı. Hitler 8 dekabr 1941-ci il direktivində yazırdı: “Şərq cəbhəsində soyuq qışın vaxtından əvvəl başlaması və təchizatın çatdırılmasında bununla əlaqədar çətinliklərin yaranması bütün iri həcmli hücum əməliyyatlarını dərhal dayandırmağa və müdafiəyə keçməyə məcbur edir...”.

İvan Yefimoviç özünün çıxışlarının birində sanki Hitler komandanlığına müraciət edərək deyirdi:

“Cənablar, məgər, siz əvvəllər bunu bilmirdiniz? Sizə məlum deyildi ki, Rusiyada soyuq qış olur? Bu, bütün alman məktəblisinə məlumdur. Meydanlar genişdir? Nədir, sizdə xəritələr yox idi? Yollar azdır? Biz də həmin yollarla irəliləyirik və şaxta da, qar da, yağış da bizdən yan keçmir. Bax ona görə də, öz müvəffəqiyyətsizliklərinizi ört-basdır etmək üçün obyektiv səbəblər göstərin. Xəritələr üzərində tərtib olunmuş yararsız hesabatlarınıza bəraət qazandırmaq istəyirsiniz, necə deyirlər vərəq üzərində hamar idi, lakin yarganları yaddan çıxarmısınız. Yox, cənablar, sizin başlıca yanılmanız ondadır ki, biz, sizin haqqında düşündüyünüz olmadıq!”⁴⁶².

Bəli, Azərbaycan əsgəri, Azərbaycan xalqı ermənilərin onlar haqqında düşündükləri əsgər və xalq deyildi. Azərbaycan öz torpaqlarını azad etməyə qalxmış qorxmaz mübarizlərin, bacarıqlı sərkərdələrin vətəni, inkişaf və tərəqqidə olan dövlət idi. Azərbaycan xalqı vahid məqsəd naminə birləşmiş, düşməni torpaqlarından qovmağa köklənmiş, əzm, igidlik, cəsarət nümayiş etdirən bir qüvvəyə çevrilmişdi: “Bizim yumruğumuz bizim birliyimizdir, xalqımızın birliyidir, məqsədyönlü fəaliyyətdir, beynəlxalq müstəvidə bizə sərf edən və ədaləti əks etdirən qərarların, qətnamələrin qəbul edilməsidir”.

Burada 2020-ci il oktyabrın 23-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Milli Qəhrəman, Qubadlının azadlığı uğrunda şəhid olmuş Şükür Həmidovun atası Nəriman Həmidovla telefonla danışığını xatırlatmaq yerinə düşür.

Dövlət başçısı Şükür Həmidovun həlak olması ilə bağlı başsağlığı verərək, bildirib ki, Şükür Həmidov hələ Aprel döyüşləri zamanı göstərdiyi şücaətə görə Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adına layiq görülmüş və Azərbaycan Prezidenti şəxsən özü ona qəhrəman ulduzunu təqdim etmişdi. Dövlətimizin başçısı qeyd edib ki, Şükür Həmidov bu dəfə Qubadlı rayonunun azadlığı uğrunda döyüşlərdə qəhrəmancasına vuruşaraq şəhid olmuşdur.

Ermənistan tərəfindən mülki əhalinin yaşadığı yerlərin atəşə tutulması və sonradan bunun danılması, Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində yaşayış məskənlərinin adının dəyişdirilməsi faşist Almaniyasının İkinci dünya müharibəsi zamanı törətdiklərinin təkrarı idi. Ermənistanın faşist əməlləri ilə əlaqədar İlham Əliyev deyirdi: “...mənfur düşmən bizim yaşayış məntəqələrimizi daim atəşə tutur, hər gün cəbhəboyu şəhərlərimiz, kəndlərimiz mənfur düşmənin atəşinə məruz qalır. Bu namərd atəşə ən çox məruz qalan Tərtər rayonudur, eyni zamanda, Ağdam,

⁴⁶² Владимир Карпов. Полководец. Москва-1988, с. 149

Goranboy, Ağcabədi, Bərdə, digər şəhər və rayonlarımız düşmən tərəfindən atəşə tutulur. Gəncə şəhərinə namərd zərbələr nəticəsində dinc əhali həlak olur – uşaqlar, qadınlar, qocalar. Düşmən üçün bunun fərqi yoxdur. Belə bir fərq onlar üçün mövcud deyil. Onlar döyüş meydanında məğlubiyyətə uğrayır, Azərbaycan Ordusunun qarşısında duruş gətirə bilmir və bizi durdurmaq üçün, bizə zərbə vurmaq üçün bütün dünyanın gözü önündə mülki əhaliyə qarşı cinayət törədir. Bütün dünya görür ki, Azərbaycan hansı mənfur, vəhşi düşməndən öz doğma torpaqlarını azad edir. Otuz il ərzində bizim torpaqlarımızda oturub bizə meydan oxumağa çalışırdı. Otuz il ərzində bizim torpaqlarımızı istismar edirdi, bizim təbii resurslarımızı istismar edirdi, oğurluq, talançılıq onların xislətidir. Dağıdılmış kəndlərin, şəhərlərin vəziyyətinə baxmaq kifayətdir, hər kəs görsün ki, bizim qarşımızda hansı vəhşilər dayanıb. İşğal olunmuş və artıq azad edilmiş torpaqlarda bir dənə də salamat bina qalmayıb. Bütün binalar sökülüb, talan edilib, tarixi abidələrimiz, məscidlərimiz, qəbirlərimiz dağıdılıb, talan edilib, təhqir edilib. Onlar hesab edirdilər ki, Azərbaycan xalqı bu vəziyyətlə barışacaq. Onlar hesab edirdilər ki, bu torpaqları əbədi işğal altında saxlayacaqlar. Onlar bizim şəhərlərimizin adlarını dəyişdiriblər, rayonlarımızın sərhədlərini dəyişdiriblər, kəndlərimizin adlarını dəyişdiriblər, bizim torpaqlarımızı erməniləşdirmək istəyiblər, amma buna nail ola bilmədilər, Azərbaycan xalqının iradəsini qıra bilmədilər”⁴⁶³.

Ermənistan beynəlxalq müharibə cinayəti olmasını bilə-bilə Gəncə, Bərdə, Mingəçevir, Tərtər və digər şəhər və kəndlərə, mülki əhalinin yaşadığı evlərə dağıdıcı, kasetli raketlərlə atəş açmaqla mülki əhalini qırmaq, onlar arasında təşviş salmaq, terror hərəkətlərinə yol verməklə Azərbaycanı haqq yolundan çəkəndirməyə cəhd edir, sonra isə müxtəlif bəhanələrlə öz əməllərini ört-basdır etməyə çalışırdı. Nürnberq prosesində R.A.Rudenko SSRİ-dən olan Baş dövlət ittihamçısı kimi deyirdi: “Müharibənin ilk saatlarında qarışıqlıq və təşviş salmaq arzusuyla alman hərbi-hava qüvvələri dinc şəhərləri bombalamağa başlayaraq, onları dağıntılara məruz qoydular.

Bu xəyanətəkar aktdan sonra bir ay keçməmiş Hitler Rozenberqin, Görinqin, Bormanın, Lammersin və Keytelin iştirakı ilə müşavirə keçirdi. Həmin müşavirədə Hitler toplaşanları təlimatlandıraraq bildirdi ki, başladıkları müharibənin əsl məqsədi barədə xarici aləmi məlumatlandırmaq lazım deyildir. Onların Norveç, Danimarka, Hollandiya və Belçikaya münasibətdə necə fəaliyyət göstərdiklərini xatırladaraq gələcəkdə də əsl niyyəti gizlədərək fəaliyyət göstərilməsini tələb etdi”.

“Beləliklə, – Hitler deyirdi, – biz yenidən qeyd edəcəyik ki, biz rayonu orada qayda yaratmaq və təhlükəsizliyi müəyyən etmək üçün tutmağa məcbur olduq... Bununla belə, biz bütün zəruri tədbirləri – güllələmə, ərazidən çıxarma və s. görməliyik”⁴⁶⁴.

“Özlərinin imperialist məqsədlərini maskalamaq üçün Hitler güruhçuları özlərinin adətinə uyğun olaraq SSRİ tərəfindən mövcud olan təhlükə barədə yalan

⁴⁶³ “Azərbaycan” qəzeti, 24 oktyabr 2020-ci il

⁴⁶⁴ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том 1. Москва-1952, с. 261

uydurmuş, özlərinin Sovet İttifaqına qarşı başladıkları qəsbkarlıq məqsədi güdən soyğunçuluq müharibəsini “preventiv” müharibə kimi qələmə verirdilər”⁴⁶⁵.

Ermənistan təcavüzkarlarının alman faşistləri ilə üst-üstə düşən təcavüzkar əməllərindən biri də işğal etdikləri əraziləri tez bir zamanda erməniləşdirmək niyyətlərində üzə çıxarırdı. Qədim Azərbaycan yaşayış məskənlərinin adları dəyişdirilərək erməniləşdirilirdi.

R.A.Rudenko deyirdi: “İttiham olunan Rozenberq qızgın surətdə sovet şəhərləri üçün Simferopolun əvəzinə “Qotenburq”, Sevastopolun əvəzinə “Teodorixafen” kimi yeni adlar fikirləşmək üzərində “işləyirdi”. Bu məşğuliyyəti Rozenberq Qafqazın “mənimsəməsi üzrə” xüsusi ştabın rəhbəri vəzifəsi ilə birlikdə əvəzləyirdi. Bütün bunlar Hitler təcavüzkarlarının Sovet İttifaqına münasibətdə soyğunçuluq planı və niyyətlərini açıqlayırdı”⁴⁶⁶.

Alman faşistləri total müharibədə qalib gəlməklə məğlub xalqların tam məhv edilməsini nəzərdə tuturdusa, onların siyasətini davam edən Ermənistan havadarlarının hesabına Azərbaycan ərazilərinə sahib çıxmağı planlaşdırmışdı. 13 iyun 1935-ci ildə Deytçe Folkskraft yazırdı: “Total müharibə tam qələbə ilə bitəcəkdir. Tam qələbə – məğlub xalqların tam məhv edilməsi, onların tarix səhnəsindən tamamilə yoxa çıxması deməkdir”.

İlham Əliyev döyüş meydanlarına girməyi çox da arzulamırdı. O, müasir dövrün qabaqcıl düşüncələri ilə, insanları birləşdirəcək, həyatı şən və xoşbəxt edəcək ideyalarla yaşayırdı. Lakin hər şey insanın öz əlində deyildir. Bəzən düşündüklərini bir kənara qoyub zəruri olanları etməli olursan. Azərbaycan xalqı üçün də, onun Ali Baş Komandanı üçün də zəruri olan Vətən torpaqlarının işğaldan azad edilməsi idi. İlham Əliyevin apardığı məqsədyönlü siyasət nəticəsində demək olar ki, bütün beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tanımış, bu barədə qətnamələr qəbul etmiş, Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycan torpaqlarından çıxarılmasının zəruriliyini qeyd etmişdilər. Lakin beynəlxalq münasibətlərdə beynəlxalq hüquq işləmirdi. “Əgər işləsəydi, BMT Təhlükəsizlik Şurasının dörd qətnaməsi çoxdan icra edilərdi. Biz iyirmi il gözləyirdik ki, bu qətnamələr icra edilsin. Onlar, sadəcə olaraq, kağızda qaldı”.

Artıq başqa yol qalmırdı. Azərbaycan öz gücünü göstərməli idi: “Biz onları məcbur etdik. Bax, bizim yumruğumuz, sadəcə olaraq, düşmənin başını yaran yumruq deyil. Bizim yumruğumuz bizim birliyimizdir, xalqımızın birliyidir, məqsədyönlü fəaliyyətdir, beynəlxalq müstəvidə bizə sərf edən və ədaləti əks etdirən qərarların, qətnamələrin qəbul edilməsidir”.

Artıq döyüş meydanında Azərbaycanın üstünlüyü heç kimə sirr deyildi. Azərbaycan haqq yolunda idi. Görülən iş haqq işi idi. Azərbaycan əsgəri öz torpağında vuruşur, öz ərazi bütövlüyünü bərpa edirdi.

⁴⁶⁵ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том 1. Москва-1952, с. 262

⁴⁶⁶ Yənə orada, s. 212

İlham Əliyev döyüş meydanlarında təbii şəraitin çətinliklərindən bəhs edərək deyirdi: “Təkcə orada qurulmuş istehkamlar deyil, eyni zamanda, azad edilmiş torpaqların hərbi relyefi də ermənilər üçün daha sərfəlidir. Çünki biz indi həm onların istehkamlarına, onların toplarına, onların raketlərinə qarşı, eyni zamanda, təbii relyefə qarşı vuruşmalıyıq və torpaqlarımızı işğalçılardan qarış-qarış azad edirik”. Çox çətin məsələdir. Bu, sadəcə deyilmiş sözlər deyildi. Sun Tzu deyirdi ki, “Yuxarıda olan düşmənə – üzü dağa doğru hücum etmək olmaz, yuxarıdan aşağı, enişə doğru hücum edən düşmənə müqavimət göstərmək olmaz-bu, hərbi aksiomadır”⁴⁶⁷.

İlham Əliyev ənənəsinə sadıq qalaraq xalqı yenə də yeni ərazilərin azad olunması ilə müjdələdi: “Füzuli rayonu – azad edilmiş kəndlərin adları: Dördçinar, Kürdlər, Yuxarı Əbdürrəhmanlı, Qarğabazar, Aşağı Veysəlli, Yuxarı Aybasanlı.

Cəbrayıl rayonu – azad edilmiş kəndlər: Safarşa, Həsənqaydı, Fuğanlı, İmambağı, Daş Veysəlli, Ağtəpə, Yərəhmədli.

Xocavənd rayonu – azad edilmiş yaşayış məntəqələrinin siyahısını çatdırıram: Ağcakənd, Mülküdərə, Daşbaşı, Günəşli (Günəşli kəndinin keçmiş adı Noraşen idi), Vəng. Bu kəndə yeni Azərbaycan adı verirəm. Bundan sonra Vəng kəndi Çinarlı kəndi adlandırılınsın. Adı mübarək olsun!

Zəngilan rayonu. Şanlı Azərbaycan Ordusu Zəngilan rayonu ərazisinə də daxil olub, girib və yaşayış məntəqələrinin azad olunması təmin edilib. Zəngilan rayonu ərazisində yerləşən yaşayış məntəqələrinin adlarını çəkirəm: Havalı kəndi, Zərnəli kəndi, Məmmədbəyli kəndi, Həkəri kəndi, Şərifan kəndi, Muğanlı kəndi və Zəngilan şəhəri!”

⁴⁶⁷ Sun Tzu. Hərb sənəti. Bakı-2020, s. 46

XXIV FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN YAPONİYANIN “NİKKEİ” QƏZETİNƏ MÜSAHİBƏSİ

21 oktyabr 2020-ci il

“Ermənistan hökuməti öz davranışı haqqında ciddi düşünməlidir”.

Yaponiyanın “Nikkei” qəzetinin müxbirinin “Azərbaycanın və Ermənistanın xarici işlər nazirlərinin Vaşinqtondakı görüşündən nə gözləyirsiniz?” sualına cavabında İlham Əliyev bildirdi ki, “Bu görüşə Minsk qrupu həmsədrələrinin iştirakı ilə münaqişənin sülh yolu ilə nizamlanması üzrə danışıqların davamı kimi baxmaq olar. Ümumiyyətlə, Azərbaycan münaqişənin başladığı təxminən otuz il müddətində həmişə onun sülh yolu ilə nizama salınmasının tərəfdarı olmuş, Birinci Qarabağ müharibəsinin Azərbaycan üçün ağır nəticələrlə başa çatmasına baxmayaraq qan tökülməsinin qarşısının alınması üçün atəşkəs barədə müqavilənin bağlanmasına razılaşmış və daim sülh təklifləri ilə çıxış edərək mübahisənin həllinə çalışmışdır. İkinci Qarabağ müharibəsinin başlanmasına da səbəb Ermənistanın Azərbaycana silahlı hücumları rəvac vermiş, Azərbaycan güc tətbiq etməklə ərazilərinin və vətəndaşlarının müdafiəsinə qalxmış, nəticədə cəbhədə əhəmiyyətli uğurlara nail olmuşdur. Hərbi üstünlüyə malik olmasına, ərazilərinin bir hissəsini azad etməklə məqsədinə doğru uğurla irəliləməsinə baxmayaraq, Azərbaycan rəhbərliyi atəşkəs və sülh çağırışlarına həmişə müsbət yanaşmış, atəşkəs şərtlərini yerinə yetirərək işğal olunmuş ərazilərin sülh yolu ilə azad olunmasını arzulamışdır”.

İlham Əliyev mənəvi prinsiplərdən çıxış edir və həmişə sülhə üstünlük verirdi: “Mən həmişə demişəm ki, atəşkəsə birtərəfli qaydada nail olmaq mümkün deyil. Əgər bizə hücum olunursa, biz nəinki özümüzü müdafiə etməliyik, eyni zamanda, əks-hücum da keçməliyik. Sizə deyə bilərəm ki, onlar ikinci dəfə atəşkəsi pozandan sonra biz Zəngilan şəhərini və bir çox kəndləri azad etdik. Beləliklə, döyüş meydanında nə qədər çox vaxt keçirsə, biz bir o qədər də əraziləri azad edirik. Ona görə Ermənistan hökuməti öz davranışı haqqında ciddi düşünməlidir və əgər atəşkəsin səmərəli olmasını istəyirsə, birincisi, atəşkəsi pozmamaq, ikincisi, artıq işğaldan azad edilmiş əraziləri geri götürməyə cəhd etməmək və işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərinin boşaldılması üçün üzərinə ciddi öhdəlik götürməlidir...”

Ermənistan danışıqlara sadıq qalarsa və əraziləri boşaltmaq üçün üzərinə ciddi öhdəlik götürərsə, – hansını ki, onlar hələ də elan etməyiblər, – bu halda bu atəşkəs uzunmüddətli olacaqdır. Çünki biz bu problemi sülh yolu ilə həll etmək istəyirik. Lakin, əgər onlar resurslarını səfərbər etmək, əlavə əcnəbi hərbi yardım almaq və bizə qarşı yeni hücumla keçmək üçün bu atəşkəsdən istifadə etməyə

cəhd göstərəcəklərsə, əlbəttə, bu atəşkəs uzun müddət davam etməyəcəkdir. Bu, onlardan asılıdır”.

İlham Əliyev çıxış və müsahibələrində dəfələrlə ermənilərin niyyətinin, onların davranışının, törətdiyi əməl və beynəlxalq cinayətlərin yalnız alman faşistlərinin niyyəti, əməli, davranışı və cinayətləri ilə müqayisə oluna biləcəyini qeyd edirdi. Ermənistan dövləti və onun rəhbərlərinin hərəkətləri araşdırılarkən deyilənlərin nə qədər həqiqət olduğunu aydın görmək olur.

Nürnberg Tribunalında Böyük Britaniyadan olan Baş ittihamçı Xartli Şoukrossa 4 dekabr 1945-ci il tarixli çıxışında deyirdi: “Dünya xalqları qanun kimi qəbul etdikləri Paris paktının köməyi ilə müharibəni qanunsuz və cinayətkar akt hesab etdikdən sonra faktlara müraciət edib mühakimə olunanların özlərinin rəhbərinin başçılığı və həmfikirlərinin köməyi ilə bəşəriyyətin gözəl ümidlərini necə ayaqlar altına salmasını və dünyanı anarxiyaya aparmaq cəhdlərini görə bilərik.

Və hər şeydən əvvəl bu ümumi anlayışı ona görə verək ki, o, sonradan sənədlər vasitəsilə təsdiq olunacaqdır. 1933-cü ildə Hitler kansler, mühakimə olunan fon Papen – vitse-kansler və mühakimə olunan fon Neyrat isə xarici işlər naziri olan andan yer üzərində səmanın üzü tutqunlaşdı, bəşəriyyətin ümidləri sönməyə başladı, müqavilələr daha təntənəli öhdəliklər nəzərdə tutan kimi görünmədi; onları Almanıyanın müharibə niyyətlərinə müvafiq olaraq ifrat dərəcədə həyasızlıqla başqa dövlətləri aldatmaq üçün vasitə kimi istifadə məqsədilə bağlayırdılar. Beynəlxalq konfranslar mübahisəli məsələlərin sülh yolu ilə həlli üçün tətbiq oluna bilmirdi, onlar şantaj yolu ilə tələblərin təmin olunması üçün sərfəli yer rolunu oynamağa başlamışdı. Həmin tələblər isə sonradan müharibənin köməyi ilə təmin olunurdu. Dünya əsəblərin müharibəsini, baş tutmuş fakt diplomatiyasını, şantaj və hədə-qorxunu tanıdı...

Hitler ifadəli surətdə etiraf edirdi ki: “razılaşmalara onlar müəyyən məqsədlərə xidmət edəndə qədər riayət etmək lazımdır”. Biz buna daha onu da əlavə edə bilərdik ki, onların yeganə məqsədi gələcək qurbanı təhlükəsizliyin saxta hissi ilə aldatmaq idi. Bu, tədricən o dərəcədə açıq-aydın oldu ki, mühakimə olunan Ribbentropdan Almaniya ilə hücum etməmək haqqında müqavilə bağlamaq təklifi almaq, demək olar ki, hər zaman o demək idi ki, Almaniya bu cür təklifi etdiyi dövlətə hücumu hazırlaşır. Onlar şərait bunu tələb etdikdə, təkə formal müqavilələri deyil, bağladıkları hər hansı müqavilədən istifadə edir və onu pozurdular...

1934-cü ildən 1939-cu ilədək beş ilin tarixi tamamilə aydın göstərir ki, almanlar bağladıkları müqavilələrdən özlərinin təcavüzkar məqsədlərinə çatmaq üçün siyasətlərinin aləti kimi istifadə etmişlər. Bu illər Almanıyanın xarici dünya üçün – sülhsevər niyyətlərə təntənəli inandırma, daxildə isə – “yağ yerinə toplar” ideyası ilə keçdi”⁴⁶⁸.

Jurnalistin “Dağlıq Qarabağı geri qaytarandan sonra Siz Madrid prinsiplərində qeyd olunduğu kimi, onların öz müqəddəratını təyinetmə hüququna hörmət

⁴⁶⁸ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том 1. Москва-1952, с. 163-166

edəcəksinizmi və referendum razılıq verəcəksinizmi?” sualına İlham Əliyev cavab olaraq bildirdi ki, “Xeyr, əlbəttə ki, xeyr. Dağlıq Qarabağda heç bir referendum olmayacaq. Biz bununla heç vaxt razılaşmayacağıq. Biz danışıqlar zamanı buna razılıq vermədik və indi ərazinin böyük bir hissəsini geri aldığımız bir vaxtda bundan söhbət gedə bilməz. Öz müqəddəratını təyin etməyə gəldikdə, ermənilər artıq öz müqəddəratlarını təyin ediblər. Onların müstəqil Ermənistan dövləti var. Təsəvvür edin, əgər ermənilər yaşadıkları hər yerdə öz müqəddəratlarını təyin etsələr, nə baş verər, dünyada neçə kiçik Ermənistan olar. Bu, əks-təsir verən yanaşmadır. Öz müqəddəratını təyin etmə beynəlxalq hüququn mühüm amilidir. Lakin o, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü pozmamalıdır. Öz müqəddəratını təyin etmənin müxtəlif növləri var, icmaların müxtəlif növləri var. Məsələn, mədəni muxtariyyət ola bilər. Biz Avropanın inkişaf etmiş ölkələrində bu nümunələri görürük ki, insanların öz bələdiyyələrində, öz icmalarında müəyyən hüquqları var. Azərbaycanın istənilən yerində olduğu kimi, əlbəttə, Azərbaycanda yaşayan ermənilərin də bu formada təmasları ola bilər. Lakin biz heç vaxt Azərbaycan ərazisində ikinci Ermənistan dövlətinin yaradılmasına icazə verməyəcəyik. Bundan söhbət gedə bilməz. Bir sözlə, referendum olmayacaq, heç vaxt”.

Müqəddəratı təyin etmə ilə bağlı Ermənistanın alman faşistləri ilə üst-üstə düşən və Nürnberq Tribunalında ABŞ-nin Baş ittihamçısı R.X.Cekson tərəfindən Hitlerin 24 fevral 1920-ci ildə elan etdiyi proqramdakı müddəalara münasibətdə səsləndirilən bir fikri də qeyd etmək yerinə düşərdi: “O (proqram-V.I.), “bütün almanların böyük Almaniya yaratmaq məqsədilə millətlərin müqəddəratını təyin etmək hüququ əsasında birləşməsinə” tələb edirdi. O, “bizim xalqın varlanması, bizim əhalinin artığının məskunlaşması üçün torpaq və ərazilər” tələb edirdi”⁴⁶⁹.

Nürnberq Tribunalında Böyük Britaniyanın Baş ittihamçısı Xartli Şoukrossa isə qeyd edirdi ki, “5 noyabr 1937-ci ildə Hitlerin imperiyanın dəftərxanasında keçirdiyi konfransda səsləndirdiyi fikirlər də faşist Almaniyaşının hər bir vəchlə torpaqlar işğal etmək niyyətlərindən xəbər verirdi. Həmin konfransda fon Blomberq – imperiyanın hərbi naziri, fon Friçe – ordunun baş komandanı, Görinq – hərbi hava qüvvələrinin baş komandanı, Reder – hərbi dəniz donanmasının baş komandanı, Fon Neyrat-keçmiş imperiyanın xarici işlər naziri də iştirak edirdilər. Həmin konfransın protokolu sübut kimi Nürnberq Tribunalına təqdim olunmuşdu. Orada həmçinin qeyd olunurdu ki “Bütün zamanların tarixi – Roma imperiyası, Britaniya imperiyası – sübut edir ki, böyük ərazi ekspansiyaları ancaq müqaviməti aradan qaldırmaq və məlum riski qəbul etmək yolu ilə həyata keçirilə bilər. Hətta müvəffəqiyyətsizliklər belə zəruridir: nə əvvəllər, nə də indi sahibsiz məkan mövcud olmamışdır. Hücüm edən həmişə sahibkarla rastlaşır. Almaniya qarşısında duran problem az dəyərlə daha çox zəbt üçün daha əlverişli imkanı müəyyən etməkdən ibarətdir”⁴⁷⁰.

⁴⁶⁹ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том 1. Москва-1952, с. 103

⁴⁷⁰ Yəni orada, s. 167

Ermənistanın millətlərin öz müqəddəratını müəyyən etmək hüququna istinad etməsi də məhz həmin məqsədə, yəni özgə ərəzilərinin müharibə vasitəsilə ələ keçirməsinə xidmət edirdi.

Müsahibənin Yaponiyanın “Nikkei” qəzetinə verilməsini nəzərə alaraq qeyd etmək olar ki, alman qoşunları tərəfindən Fransa darmadağın edildikdən, Belçika və Hollandiya işğal olunduqdan sonra yapon imperialistləri hesab etdilər ki, Uzaq Şərqdə Avropa dövlətlərinin koloniya əyalətlərini ələ keçirmək zamanı gəlib çatmışdır. Yaponiyada “yaponların böyük tarixi missiyası” – guya ki, rəngli xalqların “ağların” zülmündən azad edilməsi vəzifəsinin təbliği geniş vüsət aldı. 1940-cı ildə Avropa müharibəsində iştirak etməməyə cəhd edən İonainin kabineti şahzadə Fumimaro Konoenin başçılıq etdiyi yeni hökumətlə əvəz olundu və bu hökumət faşist Almaniyası ilə sıx əməkdaşlıq kursuna üstünlük verdi. Konnoe hökuməti, həmçinin Asiyanın Cənub-Şərq ölkələrini işğal etmək və Sakit Okeanda Amerika Birləşmiş Ştatları və İngiltərə ilə müharibəyə hazırlığı yekunlaşdırmaq üçün fəaliyyətə başladı.

Hələ 1938-ci ildə alman nümunəsi əsasında Yaponiya “birgə çiçəklənən böyük Şərqi Asiya sahəsi” yaradılması haqqında niyyətini elan etdi. Bu “sahə”yə onlar Çin, Hind-Çin, İndoneziya, Siam, Malay, Birma, Filippini daxil etmiş və onların nəhəng xammal ehtiyatlarından özlərinin Sakit Okeandakı əsas rəqibi – Amerika Birləşmiş Ştatlarını dağıtmaq üçün istifadə etməyi planlaşdırırdılar. 1940-cı ildə Almaniya, İtaliya və Yaponiyanın imzaladığı Üçlər paktına əsasən, Yaponiya özünün faşist tərəfdaşlarına arxalana bilərdi. Beləliklə, İkinci dünya müharibəsində Yaponiyanın da təcavüzkar müharibədə iştirakına rəvac verilmişdi⁴⁷¹.

Qurani-Kərimin “əl-Həşr” (Toplanma) surəsində buyurulur ki, “2. ...onlar evlərini öz əlləri ilə, həm də möminlərin əlləri ilə uçurdub dağıdırdılar. Ey bəsirət sahibləri! (Bəni Nəzir qəbiləsinin başına gələnlərdən) ibrət alın!

3. Əgər Allah onlara (yurdlarından çıxardılıb) sürgün olunmağı hökm etməsəydi, onları dünyada mütləq (başqa bir) əzaba düşür edərdi. Axirətdə isə onları cəhənnəm əzabı gözləyir!

4. Bu, onların Allaha və Onun Peyğəmbərinə asi olmalarına görədir. Kim Allaha asi olsa (bilsin ki), Allahın cəzası çox şiddətlidir!”

Bəni Nəzir qəbiləsi ona görə cəzalandırıldı ki, onlar verdikləri vədi pozdular, müqaviləyə əsasən öhdəliklərini yerinə yetirmək əvəzinə, sui-qəsdə əl atdılar, müqavilə öhdəliklərinin ziddinə olaraq əks-tərəflə əlaqəyə girib Allahın iradəsinə qarşı çıxdılar.

Bu nümunə ona dəlalat edir ki, heç bir imtiyaz – Allah tərəfindən seçilmiş xalqın nümayəndəsi olma belə-bu dünyada şüurlu surətdə həqiqətə qarşı mübarizə aparanlar, özlərinin var-dövlətinə, təsirinə və hakimiyyətinə güvənərək cəzadan azad olacaqlarına inam bəsləyənlər yanılırlar. Allaha asi olanlara münasibətdə heç bir imtiyaz mümkün deyildir⁴⁷².

⁴⁷¹ Всемирная история. В десяти томах. Том X. Москва-1965, с. 167-168

⁴⁷² Значение и смысл Корана. 5-й том. Сура 42-114. Сура Аш-Шура до сура Ан-Нас. Copyright by SKD Bavaria Verlag & Handel GmbH. Auflage-1999, с. 2628

Əsas məsələlərdən biri də Ermənistanın reallıqları nəzərə alaraq fəaliyyət göstərmək istəməməsində idi. Reallıq işğal olunmuş torpaqlardan silahlı qüvvələri çıxarmağı, nəhaq qan tökülməsinə yol verməməyi tələb etdiyi halda, Ermənistan havadarlarının onun köməyinə gələcəyi ümidi ilə vəziyyəti gərginləşdirir, təcavüzkar niyyətindən əl çəkmirdi.

Köhnə status-quo və təmas xəttinin artıq mövcud olmaması Ermənistan rəhbərliyi tərəfindən nəzərə alınmalı, Ermənistan həmin reallıqdan çıxış edərək daha da məntiqli davranmalı və işğal edilmiş ərazilərin boşaldılmasına razı olmalı idi.

Beləliklə, baş tutacaq müzakirələrdə Azərbaycanın əsas məqsədi Ermənistan rəhbərliyinin ərazilərin boşaldılmasına hazır olub-olmaması və hazır olduğu təqdirdə bunun nə vaxt baş verəcəyini müəyyən etmək idi.

İlham Əliyev deyirdi: “Ermənistan rəhbərliyi tərəfindən verilmiş çox səmərəsiz və təhrikedici bəyanatlar, edilmiş hərəkətlər, əslində, danışıqları mənasız etmişdir. Çünki danışıqlar masasında əsas mövzu həmişə BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinə müvafiq olaraq Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərinin boşaldılması idi. Ermənistanın baş naziri “Qarabağ Ermənistandır” bəyan edəndə, Azərbaycanın qondarma “Dağlıq Qarabağ hökuməti” ilə danışıqlar aparmalı olduğunu deyəndə, dinc Gəncə şəhərinə ballistik raket zərbəsi vurmaq əmri verəndə və Azərbaycanın digər şəhərlərinə gündəlik olaraq hücum edəndə, danışıqları aparmaq üçün o qədər də imkan qalmır. Buna görə də biz Ermənistan hökumətinə sübut etməli idik ki, artıq onlar bu cəzasız təcavüzkar addımları ata bilməzlər”.

Lakin Ermənistan rəhbərlərinin danışıqlar zamanı verdiyi vədlərlə əməlləri üst-üstə düşmədiyinə görə Azərbaycan öz ərazilərini güc tətbiq etməklə azad etməyə başlamış, Ermənistan isə döyüş meydanında çox acı məğlubiyyətlə üzləşməli olmuşdu. Ermənistan və onun hərbi-siyasi rəhbərlərinin durumu alman faşizminin rəhbəri A.Hitlerin müharibə dövründə general-feldmarşal rütbəsi verməkdən imtina etmək qərarına gəlməsi ilə bağlı vəziyyəti xatırladırdı: “Almanların baş qərargah rəisi Tseytslerin şahidliyinə görə (həmçinin 1 fevral 1943-cü ildə “canavar yuvası”nda keçirilən müşavirənin stenoqramına müvafiq olaraq) Paulyusun əsir düşməsi haqqında məlumat daxil olandan sonra, Hitler əsl isterika sərgilədi. Onun özündən çıxmasının başlıca səbəbi Paulyusun intihar etməməsi idi. Yeri gəlmişkən, Paulyus Xarkovdan Stalinqrada qədər üç hərbi rütbə almışdı: tank qoşunları generalı, 1 dekabr 1942-ci ildə general-polkovnik, 30 yanvar 1943-cü ildə isə general-feldmarşal. Hitler hesab edirdi ki, bununla o, Paulyusun üzərinə həyatına sui-qəsd öhdəliyi qoyurdu, çünki general-feldmarşal əsir düşməli deyildi. Lakin hərbi rütbənin təqdim olunduğu ikinci gün general-feldmarşal özü əsir kimi təslim oldu. Hitler qışqırırdı: “Axı, gülləni alınma çaxmaq çox asandır. Necə qorxaq olmaq lazımdır ki, bundan qorxasan. Ha! Yaxşısı budur ki, özünü ölməmiş dəfn etdirəsən. Həm də ki o (Paulyus) yaxşı bilirdi ki, ölümü başqa yerdə mühasirəyə düşənlərin davam gətirməsi üçün nümunə olacaqdır... Burada ancaq demək olar: özünü güllələmək lazım idi, əvvəllər sərkərdələrin davrandığı kimi –

işin uduzulduğuna əmin olandan sonra, qılıncın üstünə atılmaq lazım idi. Bu ki, öz-özlüyündə aydındır”.

Hitler bəyan etdi ki, bu müharibədə bir daha heç kim general-feldmarşal rütbəsi almayacaq. Bu rütbəni yalnız müharibə sona çatandan sonra alacaqlar⁴⁷³.

Hitlerin dedikləri müəyyən dərəcədə tarixi təcrübə ilə təsdiq olunurdu. Lakin bunun üçün döyüşçünün döyüş və mənəvi ruh yüksəkliyi mühüm rol oynayır. Piter Xizer yazırdı: “Eburonların torpaqlarından keçməli olan Kvint Tituri Sabinin və Lutsi Avreli Kottanın komandanlıq etdiyi Roma legionerləri, Ambioriqin torpaqlardan dinc keçidin təmin olunması barədə yalan vədinə inanıb xəyanət nəticəsində mühasirəyə düşdülər. Yüksəkliklərdən hər tərəfdən üzərilərinə ox və sapand sursatları yağarkən vəziyyətin gərginləşdiyini görən Sabin Ambioriq ilə yenidən danışıqlara cəhd etmək istədikdə, Kotta etiraz edərək demişdi ki, romalılar silahlı düşmənlə şərtləri müzakirə etmirlər... Döyüşdə Kotta və Sabin bir çox legionerlərlə birlikdə həlak oldular, romalılar gecəyə kimi düşmənin hücumunun qarşısını aldılar, sonra bir nəfərə kimi düşmənin əlinə keçməmək üçün özlərini həyatdan məhrum etdilər⁴⁷⁴”.

“Roma imperiyasının əzəmətinin mənbəyi – onun legionlarının gücündə olmaqla onların heyratəmiz döyüş ruhunun əsasına hazırlıqlarını hesab etmək olar. Təlimçilər şəxsiyyət hüquqlarına heç bir hörmət qoymadan tabe olmamağa görə zəruri hallarda ölənə kimi əsgəri döymək səlahiyyətinə malik idilər... Legionun şərəfi, onun döyüş ruhunu dəstəkləyən və qaydaya tabe olmağa hazır olan digər döyüşçüləri ilə əlaqə hər bir döyüşçünün həyatının mühüm ünsürü idi. Düşmənlərdən çox az hissəsi bu cür hazırlığa qarşı müvafiq bir şey qoya bilirdi⁴⁷⁵”.

“Romanın şərqdə düşməni müasir Türkiyənin bir hissəsi və Qara dənizin şimal sahillərinin çarı VI Mitridat Yevpator Dionis idi. O, “Efes axşamları” adı ilə tanınan məşhur qəddarlığın səbəbkarı idi. Bu ifadəni alman tarixçisi Teodor Mommzen VI Mitridatın Romanın Asiya əyalətləri ərazisində törətdiyi qırğına aid etmişdi. Qırğın onun hakimiyyəti altında olan ərazilərdə yaşayan minlərlə romalı və italiyalının öldürülməsində ifadəsini tapmışdı. Romalılar müəyyən müddət ərzində üç döyüş kampaniyası keçirməklə Mitridatı Krımdakı sonuncu sığınacağına sıxışdırdılar. O, burada özünü həyatdan məhrum etməyə qərar verdi. Uzun müddət ərzində az miqdarda zəhər dozası qəbul etməklə bədəni zəhərə öyrəşdiyindən o, zəhər içməklə məqsədinə nail ola bilməyəndən sonra cangüdənlərindən birinə onu xəncərlə vurmağı əmr etmişdi⁴⁷⁶”.

Hüseyn Abbaszadə “General” romanında Manşteynin qoşunları ilə Həzi Aslanovun alayının üzbəüz döyüşlərini təsvir edərək yazırdı: “...onlar Aslanovun tankçılarının sürətli axınını dayandırmağa acizlik çəkirdilər. Alman zabitləri əsəbi halda əmrlər verir, gah topların yanına qaçır, gah da müşahidə cihazlarının dalına

⁴⁷³ Владимир Карпов. Полководец. Москва-1988, с. 349

⁴⁷⁴ Питер Хизер. История падение Римской империи. Москва-2006, с. 19

⁴⁷⁵ Yənə orada, s. 20-21

⁴⁷⁶ Yənə orada, s. 29

keçib, şığıyan tanklara baxırdılar. Düşmən topçuları mərmilərin hara düşməsinə əhəmiyyət vermədən tez-tez atəş açırdılar...

Aslanovun pusquda durmuş tanklarından biri piyadaların hücumunu müşayiət edən üç alman tankını xeyli qabağa buraxıb, arxadan onlarla döyüşə girdi. Dəstədən aralanan alman tankı atəş açmağa macal tapmamış alışıdı. Qabaqdakı iki tank avtomatçılarından aralanıb, atəşin haradan açıldığını müşahidə elədi. Onların biri dönüb cavab atəşi açmağa hazırlaşanda, küləş tayası kimi alışıdı. Faşistlər piyadaların güclü atəşinə rast gəlib geri çəkildilər.

Səngərin qarşısında orada-burada hitlerçilərin meyitləri qalmışdı.

Alay komandiri döyüşçülərin mərdliyinə, məharətlə vuruşmalarına baxdıqca igid oğullarının hünəri ilə fəxr edən ata kimi gülümsədi"⁴⁷⁷.

Növbəti danışıqlarda Ermənistan daha məntiqli davranmalı, sülh danışıqları vasitəsilə münaqişənin həllinə nail olunmasına üstünlük verməli idi.

Azərbaycanın mövqeyi bundan ibarət idi ki, atəşkəsə birtərəfli qaydada nail olmaq mümkün deyil. Ermənistanın atəşkəsi pozması Azərbaycan tərəfindən əks-hücum əməliyyatları üçün əsas yaradırdı: "Ona görə Ermənistan hökuməti öz davranışı haqqında ciddi düşünməlidir və əgər atəşkəsin səmərəli olmasını istəyirsə, birincisi, atəşkəsi pozmamaq, ikincisi, artıq işğaldan azad edilmiş əraziləri geri götürməyə cəhd etməmək və işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərinin boşaldılması üçün üzərinə ciddi öhdəlik götürməlidir".

Sun Tzu yazırdı ki, "sülh təklifi andlı saziş sənədi ilə müşayiət olunmursa, bu, sui-qəsd hazırlığının göstəricisidir"⁴⁷⁸.

Ona görə İlham Əliyev deyirdi: "Ermənistan danışıqlara sadıq qalarsa və əraziləri boşaltmaq üçün üzərinə ciddi öhdəlik götürərsə, – hansını ki, onlar hələ də elan etməyiblər, – bu halda bu atəşkəs uzunmüddətli olacaqdır. Çünki biz bu problemi sülh yolu ilə həll etmək istəyirik. Lakin, əgər onlar resurslarını səfərbər etmək, əlavə əcnəbi hərbi yardım almaq və bizə qarşı yeni hücumə keçmək üçün bu atəşkəsdən istifadə etməyə cəhd göstərəcəklərsə, əlbəttə, bu atəşkəs uzun müddət davam etməyəcəkdir".

Azərbaycanın tələbi ondan ibarət idi ki, Ermənistan hökuməti ilkin olaraq işğal altında olan əraziləri boşaldacağını açıq şəkildə bəyan etməli, bundan sonra münaqişənin nizamlanması döyüş meydanından danışıqlar masasına keçməlidir.

Jurnalistin ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrələrinin münaqişədə mövqeyi ilə bağlı sualını cavablandırarkən İlham Əliyev qeyd etdi ki, "Bilirsiniz, Minsk qrupunun üç həmsədrinin eyni hüquqları və eyni mandatı var. Odur ki, mənim bildiyimə görə bu ölkələr arasından lider seçilməyib. Onların hamısı bərabərdir və biz onlara vasitəçi kimi baxırıq. Əgər hər hansı bir ölkə vasitəçi rolunu üzərinə götürərsə, bu ölkə neytral olmalıdır. Əgər o, neytral deyilsə, vasitəçi ola bilməz. Neytrallıq səviyyəsi, əlbəttə ki, münasib zamanda ünvanlanacaq başqa

⁴⁷⁷ Hüseyn Abbaszadə. General. Bakı-1962, s. 202-204

⁴⁷⁸ Sun Tzu. Hərbi sənəti. Bakı-2020, s. 55

bir məsələdir. Lakin düşünürəm ki, Minsk qrupunun həmsədrləri zorakılığı dayandırmaq və 28 il ərzində yerinə yetirilməyən mandatı yerinə yetirmək üçün xüsusilə indi, Ermənistanın döyüş meydanında demək olar ki, məğlub olduğu bir vaxtda öz rollarını oynayacaqlar”.

Tarixi təcrübə göstərir ki, əksər hallarda dövlətlər beynəlxalq aləmdə baş verən hadisələrə haqq, ədalət meyarı ilə deyil, maraq meyarı ilə yanaşırlar. Əslində, dünyada sülh və əmin-amanlığa nail olmaqda çətinlik yaradan əsas məsələ siyasətin ədalətə deyil, maraqlara istinad etməsidir. Baş verən və ya baş verməkdə olan silahlı münaqişələrdə ayrı-ayrı dövlətlər haqqın bərpa edilməsinə deyil, özlərinə sərfəli olan nəticəyə nail olmaq üçün siyasətlərini maraqlarına uyğun olaraq qururlar. Vilyam Z.Foster yazır: “Avropada min ildən artıq hökmran olan feodal sisteminin əsas xüsusiyyətlərindən biri əyanlar arasında torpaq və hakimiyyət uğrunda demək olar ki fasiləsiz baş verən qanlı müharibələr idi. Gücü olan haqlı sayılır, güclü zəifi udurdu. Çoxlu torpaq əldə etmiş şəxsin özünü kifayət qədər güclü hiss etməsi onun qonşularına hücum çəkib onları vurub öldürməsi, əmlakını soyğunçuluqla ələ keçirməsi üçün kifayət idi. Bu vəhşi əxlaq Avropada yüzilliklərlə davam etdi və sonsuz müharibələrdə hər cür üsul yol verilən hesab olunurdu. Avropalılar eyni əxlaqla Amerikada koloniyalar ələ keçirmək üçün yollandılar. Portuqaliya, İspaniya, İngiltərə, Hollandiya, Fransa, Rusiya ilk vaxtlar bir-birinin Amerika sahillərini ələ keçirmələrinə biganə qalsalar da, sonradan koloniyalar uğrunda bir-biri ilə müharibəyə başladılar. Braziliyanı 1555-ci ildə ilkin olaraq fransızlar zəbt etsələr də, 1565-ci ildə portuqaliyalılar fransızları oradan qovub, ovu əllərindən aldılar. 1763-cü ildə isə ingilislər Yeni Fransanı (Kanada) fransızların əlindən aldılar”⁴⁷⁹.

“1870-ci ildə Fransa-Prussiya müharibəsi zamanı Rusiya Almaniyaya qarşı xeyirxah neytrallıq münasibəti nümayiş etdirərək, Prussiyanın Elzas və Lotaringiya torpaqlarını öz imperiyasına birləşdirməsinə qarşı çıxmasa da, həmin hadisələrdən sonra Prussiyanın Avropada daha çox güclənməsinin onun maraqlarına cavab vermədiyini nəzərə aldı və Prussiyanın Fransanı təcrid etməklə bağlı təklifləri ilə razılaşmadı”⁴⁸⁰.

Beynəlxalq münasibətlərdə dövlətlərin ilk növbədə öz maraqları baxımından çıxış etməsi ilə əlaqədar Henri Kissincer yazır: “Tarixən Avropa dövlətləri tərəfindən formalaşdırılan Avropa tarazlığı kənar qüvvələrin strategiyasının elementinə çevrilmişdi. Şimali Atlantika Alyansı ABŞ və Avropanın müntəzəm konstitusiyaları üçün baza təmin edir və birgə xarici siyasət yeritməyin əsası kimi xidmət göstərirdi. Lakin Avropa qüvvələr balansının sırf Avropa müqavilələri ilə müəyyənləşdirilməsinə mahiyyət etibarilə son qoyulmuşdu. Qüvvələr balansından belə hər şeydən öncə Birləşmiş Ştatların nüvə potensialı hesabına SSRİ-

⁴⁷⁹ Уильям З. Фостер. Очерк политической истории Америки. Москва-1953, с. 141-151

⁴⁸⁰ История дипломатии. Том второй (Дипломатия в новое время (1872-1919). Москва-1945, с. 14-23

ni bütün dünyada cilovlamaq sisteminin komponentinə çevrilmişdi. İki dağıdıcı müharibənin şokundan sonra Qərbi Avropa ölkələri öz tarixi identikliyinə atılan çağırışla birlikdə geosiyasi perspektivin dəyişməsi ilə üzləşmişdilər”.

Rusiya ilə Ermənistan arasındakı tarixi maraqlarla bağlı S.Hantinqton yazır: “Ermənistan tarixən öz maraqlarını Rusiya ilə müəyyənləşdirib. Rusiya isə “Ermənistanın müsəlman qonşularından qoruyucusu” rolu ilə fəxr edib. Bu münasibət “soyuq müharibə”dən sonrakı illərdə daha qabarıq görünür. Ermənilər həmişə Rusiyanın iqtisadi və hərbi yardımından asılı olublar. Və ruslara keçmiş sovet respublikaları ilə əlaqələrinə görə dəstək veriblər. Hər iki ölkənin üst-üstə düşən strateji maraqları var”⁴⁸¹.

S.Hantinqton fikirlərini davam etdirərək yazırdı ki, “Dağlıq Qarabağda döyüşlər Sovet İttifaqının süqutundan öncə, 1988-ci ildə başladı, 1992-1993-cü illərdə intensivləşdi, 1994-cü ildə atəşkəs danışıqlarından sonra sakitləşdi. Türklər və digər müsəlmanlar Azərbaycanı dəstəklədikləri halda, Rusiya ermənilərə dəstək verdi”⁴⁸².

Əlbəttə, beynəlxalq münasibətlərdə dövlətlərin maraqları ilə əlaqədar davranışlarını dəyişməsindən çox danışmaq və buna dair çoxlu misallar gətirmək olar. Bəlkə də burada irad tutmaq üçün bir əsas da yoxdur. Lakin İlham Əliyevin müəyyən etdiyi və söylədiyi bir həqiqət var: “Əgər hər hansı bir dövlət və ya dövlətlər digər dövlətlər arasında beynəlxalq mübahisənin həllində öz üzərinə vasitəçi missiyasını götürürsə, burada vasitəçilər öz maraqları bir kənara qoymalı, o maraqların təsiri altında fəaliyyət göstərməməlidirlər. Əks halda, vasitəçilik ilə qərəzli münasibətlər beynəlxalq hüququn prinsipləri və mənəvi qaydalar ilə bir araya sığmır”.

Jurnalistin “Siz Türkiyənin Qafqazdakı məsələlərlə bağlı daha çox söz sahibi və bu danışıqlar prosesində daha fəal olmağını istəyirsinizmi?” sualı ilə əlaqədar İlham Əliyev qeyd etdi ki, “Biz Türkiyənin regional məsələlərdə fəal iştirakına hər zaman güclü dəstək veririk. Faktiki olaraq, bu iştirak açıq-aşkardır. Türkiyə indi təkcə bizim regionumuzda deyil, Qafqazda deyil, daha geniş coğrafiyada və dünyada mühüm rol oynayır. Bu, reallıqdır və bu, bizim üçün çox yaxşı reallıqdır. Çünki Türkiyə bizim üçün qardaş ölkədir, ən yaxın müttəfiqimiz və dostumuzdur.

Türkiyə Qafqazın 3 ölkəsi ilə sərhədi olan yeganə ölkədir. Başqa heç bir ölkənin onların hər üçü ilə sərhədi yoxdur. Əlbəttə ki, Türkiyə fəal şəkildə cəlb olunmalıdır, Türkiyə cəlb olunub və biz bunu möhkəm dəstəkləyirik”.

Jurnalistin “Beynəlxalq hüquq nöqteyi-nəzərindən Qarabağ Azərbaycanın ərazisidir” deməsi əslində onun baş verən hadisələrə obyektiv yanaşmasını təsdiq edirdi. Sualın ikinci hissəsi “Siz zəmanət verə bilərsinizmi ki, Azərbaycan nəzarəti

⁴⁸¹ Samuel Hantinqton. Sivilizasiyaların toqquşması və dünya nizamının yenidən təşkili. Bakı-2019, s. 163

⁴⁸² Yəni orada, s. 293

geri qaytarandan sonra erməni əhalisi orada təhlükəsiz şəraitdə və bərabər hüquqlarla yaşaya biləcək?” sualına İlham Əliyev bildirdi ki, “Dağlıq Qarabağdakı ermənilər tam əmin ola bilərlər ki, Azərbaycan vətəndaşları olaraq onların təhlükəsizliyi təmin ediləcək... Onlar ləyaqətlə yaşayacaqlar, sülh şəraitində yaşayacaqlar və ölkəmizdəki istənilən başqa insanlar üçün etdiyimiz kimi, biz onlar üçün də bütün sosial və iqtisadi imtiyazları təmin edəcəyik”.

İlham Əliyevin qeyd etdikləri öz kökləri ilə Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinə bağlıdır. Qurani-Kərimin “Mumtəhinə” surəsində buyrulur: “7. (Ey möminlər!) Ola bilsin ki, Allah sizinlə düşmənçilik etdiyiniz kimsələr (Məkkə müşrikləri) arasında (onları islam dininə gətirməklə) dostluq (məhəbbət) yaratsın. Allah (hər şeyə) qadirdir. Allah bağışlayandır, rəhm edəndir!

8. Allah din yolunda sizinlə vuruşmayan və sizi yurdundan çıxarmayan kimsələrə yaxşılıq etməyi və onlarla ədalətlə rəftar etməyi sizə qadağan etməz. Allah ədalətli olanları sevər!

9. Allah sizə ancaq sizinlə din yolunda vuruşan, sizi yurdundan çıxardan və çıxarmağa kömək edən kimsələrlə dostluq etmənizi qadağan edir. Onlarla dostluq edənlər əsl zalımlardır!”

İslam – sülh və ədalət dinidir. O, etiqada görə bizimlə vuruşmayanlara qarşı dostluq və ədalətlik nümayiş etdirməyə çağırır (Kutb).

Əgər onlar bizim dini məhv etməyə cəhd etmələrsə, hətta imansızlara qarşı da biz, xoşniyyət və ədalətli olmalıyıq; Bunu Peyğəmbər özünün şəxsi nümunəsində bizə nümayiş etdirmişdir (Yusif Əli).

Ədalət özünün mütləq mənasında hansı dini etiqada mənsub olmalarından asılı olmayaraq Allahın bütün yaratdıqlarına münasibətdə bərcdur (Dəryabadi).

Müsəlmanlar düşmən əhvali-ruhiyyəli dinsizlərlə onlara düşmənçilik münasibəti bəsləməyənlər arasında fərq qoymalı və onlara xoş münasibət bəsləyənlərlə yaxşı münasibətdə olmalıdırlar (Maududi).

Bu, islam dövlətinin digər dövlətlərlə münasibətində əsas qaydadır. Sülh münasibətləri davranış qaydasıdır. İslam dövləti hərbi hücumla məruz qaldıqda, öz-özlüyündə hücum təhlükəsi olan digər tərəfin sülh müqaviləsini pozmasına təhlükə olduqda və ya insan hüquqlarının pozulması olan etiqad azadlığı və islama çağırış zorla məhdudlaşdırıldıqda bu qaydalar ləğv olunur. Qalan hallarda müsəlmanların bütün digər adamlara münasibəti sülh və dostluğa, ədalətə əsaslanmalıdır. Müsəlman yer üzündə öz etiqadına görə yaşayır. Bu inam onun adamlara və öz ətrafına münasibətini müəyyən edir. O, heç vaxt öz maraqlarına görə vuruşmur və heç vaxt irqçiliyi və ya millətçiliyi rəhbər tutaraq mübarizə aparmır. O, Allahın əmrinin qələbəsi üçün mübarizə aparır (Kutb)”⁴⁸³.

⁴⁸³ Значение и смысл Корана. 5-й том. Сура 42-114. Сура Аш-Шура до Ан-Нас. Copyright by SKD Bavaria Verlag & Handel GmbH. Auflage-1999, с. 2647-2649

İlham Əliyev də dostluğun və ədalətin tərəfdarıdır. O, düşmənçiliklə məşğul olmayan, müharibə cinayətlərində iştirak etməyən erməni xalqına qarşı ədalətli münasibət bəsləyir, müharibədən sonra da onların ləyaqətlə öz evlərində yaşamasına zəmanət verir.

İlham Əliyev həmçinin qeyd etdi ki, öz müqəddəratını təyinetmə beynəlxalq hüququn mühüm amilidir. Lakin həmin prinsip Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü pozmamalıdır.

Müsahibə zamanı İlham Əliyev jurnalistin döyüş əməliyyatlarında muzdluların, könüllülərin iştirakı, münaqişənin neft kəmərlərinin təhlükəsizliyinə təsiri, Azərbaycanın Yaponiya şirkətləri ilə əməkdaşlığı, siyasi islahatlar və s. məsələlər barədə suallarını da ətraflı cavablandırdı.

XXV FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN FRANSANIN “FIGARO” QƏZETİNƏ MÜSAHİBƏSİ

24 oktyabr 2020-ci il

“Biz Ermənistanı döyüş meydanında məğlub edirik və onlar bizdən qaçmaq məcburiyyətindədirlər... Düşünürəm ki, Ermənistan hökuməti əhalini Türkiyə ilə qorxutmağa çalışmamalı, türk və Azərbaycan xalqlarına qarşı nifrəti dayandırmalıdır”.

İlham Əliyevin Fransanın “Figaro” qəzetinə verdiyi müsahibə informasiya müharibəsi baxımından bəlkə də digərlərindən daha önəmli idi. Bu qənaətə ona görə gəlirik ki, bir tərəfdən Fransa dövləti Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizama salınması üçün yaradılmış ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrələrindən biri idi, digər tərəfdən isə İkinci Qarabağ müharibəsi başlanan gündən Fransa prezidenti və digər vəzifəli şəxsləri vasitəçilik missiyasına zidd olmaqla Ermənistanın mövqeyindən çıxış edərək, Ermənistan tərəfindən hazırlanan feyk xəbərləri yoxlamadan təkrarlamağa və onların əsasında Azərbaycanı ittiham etməyə başlamışdılar. İlham Əliyevin Fransanın qərəzli münasibətinə qarşı qətiyyətli mövqe nümayiş etdirməsi, müəyyən zaman kəsiyində apardığı diplomatik danışıqlar Fransanın feyk xəbərlərlə bağlı iradlarına son qoysa da, Fransa ictimaiyyətinin münaqişə ilə bağlı həqiqətləri bilməsi üçün ehtiyac böyük idi. Biz ilkin olaraq “Figaro” qəzeti müxbirinin yol verdiyi bəzi yanlışlıqlara diqqət yetirməyi məqsədmüvafiq hesab edirik.

Jurnalistin Azərbaycan Prezidentinə ünvanladığı ilk sual bu cür səslənirdi: “Cənab Prezident, birinci sualım belədir, nəyə görə Siz sentyabrın 27-də Dağlıq Qarabağa qarşı hücumu keçmişiniz və bu hərbi hücumun siyasi məqsədləri nədir?” Artıq birinci sual fransız jurnalistinin qərəzliliyinə, jurnalist etikasına qaydalarına riayət etmədiyinə dəlalət edirdi. Belə ki, jurnalistin bir aya yaxın müddətdə İlham Əliyevin müxtəlif media orqanlarına verdiyi çoxsaylı müsahibələrdən xəbərinin olmaması, ən azı peşəkarlıq baxımından İlham Əliyevdən müsahibə götürməklə bağlı onları öyrənməməsi inandırıcı deyildi. Jurnalist öz işinə peşəkarlıqla yanaşmışdısa, o bilməli idi ki, silahlı hücumu Azərbaycan deyil, Ermənistan başlamışdır. O bu faktla razılaşmadığı təqdirdə belə, İlham Əliyevin mövqeyi ilə tanış olmalı, ilk sualını silahlı hücumun Azərbaycan tərəfindən başlanılması kimi ifadə etməməli idi. Jurnalist İlham Əliyevin verdiyi müsahibələr ilə tanış deyildisə, bu onun öz işinə məsuliyyətsiz yanaşmasına, verəcəyi suallarla bağlı vəziyyəti öyrənməməsinə dəlalət edirdi. Qeyd olunanlara baxmayaraq, İlham Əliyev jurnalistə təmkinlə cavab verərək

bildirdi ki, “Biz sentyabrın 27-də Dağlıq Qarabağa qarşı hərbi hücumla keçməmişik, Ermənistan Azərbaycana qarşı hərbi hücumla keçmişdir. Bu hərbi hücumun ilk saatlarında bizim mülki şəxslər və hərbi qulluqçularımız arasında qurbanlarımız olmuşdur. Bu, üç ay müddətində Ermənistan tərəfindən Azərbaycana qarşı üçüncü hərbi təxribat idi. Onlar birinci dəfə bizə Qarabağ bölgəsindən uzaqda olan Ermənistan-Azərbaycan dövlət sərhədində hücum etdilər. Beynəlxalq müşahidəçilərin yekdil rəyi ondan ibarət idi ki, Ermənistan bizə qarşı hücum etmişdir. Onlar yeni əraziləri işğal etmək istəyirdilər. Onlar bizim Ermənistanla dövlət sərhədindən bir neçə kilometr məsafədə yerləşən strateji enerji infrastrukturunu üzərində nəzarəti ələ keçirmək istəyirdilər...”

Jurnalist: “Növbəti sualım belədir: Bir aydan çox davam edən toqquşmalardan sonra cəbhədə hazırda həyata keçirilən hərbi əməliyyatların necə olduğunu bizə təsvir edə bilərsinizmi?”

Jurnalist yenə də qeyri-dəqiqliyə yol verdi. Silahlı münaqişə sentyabrın 27-də başlanmış, yəni bu zaman bir aya yaxın müddətdən danışmaq mümkün olsa da, “bir aydan çox” ifadəsinin işlədilməsi yanlışlıq idi. İlham Əliyev yenə də jurnalistin yanlışlığını düzəltməli oldu: “Toqquşmalar bir aydan azdır ki, davam edir və uğurlu əks-hücum nəticəsində Azərbaycan işğal olunmuş ərazilərin, şəhər və kəndlərin bir hissəsini azad edə bilmişdir... Ermənistan atəşkəsi iki dəfə pozmuşdur. Əgər onlar atəşkəsi pozmasaydılar, – onlar birinci dəfə oktyabrın 10-da atəşkəsi kobud şəkildə pozaraq gecə vaxtı Gəncə şəhərinə ballistik raket atıblar və ikinci dəfə bunu oktyabrın 17-də ediblər, – bu gün toqquşmalar dayanardı, siyasi həllə üstünlük verilmiş olardı. Bu bizim mövqeyimizdir. Onlar dayanmasa, biz torpaqlarımızı azad etməyə davam edəcəyik”.

Jurnalist: “Onlar Gəncəni ona görə bombardman ediblər ki, Gəncədə Türkiyənin bir neçə F-16 qırıcı təyyarəsi var idi və bu F-16 qırıcı təyyarələrdən biri erməni təyyarəsini vurmuşdur. Onlar buna görə Gəncəni bombardman etdiyini deyirlər”.

Jurnalist yenə də Türkiyənin F-16 qırıcı təyyarələrindən birinin erməni təyyarəsini vurmasını qəti şəkildə bildirməklə həqiqət olmayan faktı qeyd-şərtsiz bəyan edir və jurnalistika etikasını pozurdu.

Jurnalist növbəti sualını “Türkiyənin müdaxiləsini və Türkiyədən müxalif Suriya döyüşçülərini qəbul etməklə Siz yerli bir münaqişənin regional bir müharibəyə çevrilməsindən qorxmursunuz?” kimi ifadə etməklə də Türkiyənin müdaxiləsi və Azərbaycan tərəfindən Türkiyədən müxalif Suriya döyüşçülərinin qəbul edilməsi faktı heç bir təsdiqini tapmadığı halda bunu qətiyyətlə bəyan edir və növbəti yanlışlığa yol verirdi.

İlham Əliyev bir daha jurnalistin təxribat xarakterli sualına təmkinlə cavab verərək onun nəzərinə qəti müəyyən olunmamış faktlara istinad etmənin düzgün olmadığını çatdırdı. Qeyd olunanlar Fransa jurnalistinin həm münaqişəyə, həm də münaqişə zamanı baş verənlərə qabaqcadan müəyyən edilib formalaşdırdığı münasibətinin olmasına dəlalət edirdi. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, İlham

Əliyev müsahibə zamanı Azərbaycanın haqq mövqeyini və baş verənlər barədə həqiqətləri Fransa ictimaiyyətinə çatdırdı. Biz həmin müsahibə ilə bağlı bəzi şərtləri verməklə çalışacağıq ki, bir vaxtlar fransızların özlərinin müharibə, müharibə cinayətləri və onları törətmiş şəxslərə münasibətdə söylədiklərinə daha çox istinad edək.

İlham Əliyev qeyd edirdi ki, Azərbaycan Ermənistanın təxribatlarına yalnız adekvat cavab vermiş, nəticədə beynəlxalq səviyyədə Azərbaycan torpaqları kimi tanınan ərazilərin bir hissəsi azad edilmiş və bu proses davam etməkdə idi. Azərbaycan Ordusu yüksək səviyyəli döyüş bacarığını və potensialını nümayiş etdirərək Ermənistanı döyüş meydanında məğlub edir və onlar işğal etdikləri torpaqlardan qaçmaq məcburiyyətində qalırdılar.

Hərbi terminologiyada “hərbi əməliyyatlar teatrı” deyilən bir ifadə var. Bu, “teatr” sözü ilə assosiasiya olunmur. Bu teatrdə heç kim və heç nə oynamır, burada hamı döyüşür, yaralanır və həqiqətən də ölür. Hərbi əməliyyatlar teatrını elmi dildə qısaca orduların yerləşdiyi və qarşı-qarşıya durub döyüş əməliyyatları apardıkları ərazi kimi müəyyən etmək olar. Bu teatrın öyrənilməsi hərbi elminin bütöv bir sahəsidir. Həm də ilk vaxtlar bu elm ərazinin coğrafi xüsusiyyətləri və onların hərbi əməliyyatlara təsiri ilə məşğul olurdu. Sonradan buraya siyasi, iqtisadi amillər də əlavə olundu. Aviasiyanın yaranması ilə hava məkanının da hərbi əməliyyatlara təsiri öyrənilməyə başlandı. Hazırda raketlər, dronlar artıq kosmik fəzanın öyrənilməsinə tələb edir. Hərbi elminin bu sahəsinə “hərbi əməliyyatlar teatrı” adının nə vaxt və kim tərəfindən verildiyi məna məlum deyil. Lakin bu, həqiqətən də elmdir. Qarşı-qarşıya duran tərəflərin döyüşü zamanı hər bir hərbi əməliyyat özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olmaqla döyüş nəticəsində vəziyyət tərəflərin hazırlıq dərəcəsi, döyüş qabiliyyəti, mənəvi ruhunun təsiri altında spesifik xarakter alır: tərəflərin gücü, onların təminatı, mənəvi ruhu, yerin relyefi, hava şəraiti və onlarca digər amil döyüşə və onun nəticələrinə öz təsirini göstərir. Bütün bunlar sərkərdəni hər dəfə hərbi əməliyyatlara fərqli baxışlarla baxmağa məcbur edir. O, vəziyyəti öyrənməli, imkanlarını ölçüb-biçməli, dəyərləndirməli, yeni şəraitdə qoşunun imkanlarını müqayisə etməli, müvafiq olaraq yeni, orijinal, əvvəllkilərə oxşamayan qərar qəbul etməlidir. Əlbəttə ki, döyüşün nəticələri əsasən orduların ilkin hazırlığı, təchizatı, ordudakı nizam-intizam, döyüşçülərin mənəvi ruh yüksəkliyi, apardıkları mübarizənin məqsədlərindən daha çox asılı olur.

Müasir tədqiqatçılar Çingizxanın “müvəffəqiyyətlərinin dərin səbəblərini ilk növbədə onun yaratdığı orduda, monqol hərbi rəislərində tərbiyə etdiyi hərbi sənətinin sirlərində görürdülər”⁴⁸⁴.

“Ordunu yaratmaq, özünün doktrinasını həyata keçirməyə qabil olan hərbi rəisləri tərbiyə etmək üçün Çingizxana, demək olar ki, otuz il (1178-1206) lazım oldu”⁴⁸⁵.

⁴⁸⁴ Александр Мелехин. Чингисхан. Москва-2018, с. 6

⁴⁸⁵ Yəni orada, s. 13

Çingizxan müqayisəolunmaz böyük rahatlıq üçün şərtlərdən birini düşməni əzməyə qadir olan orduya malik olmaqda görürdü⁴⁸⁶.

1220-1221-ci illərdə Cənubi Sun dövlətinin monqolların Çinin Xebey əyalətində yerləşən qoşunlarına diplomatik missiya ilə göndərdiyi Syuy Tin yazırdı: “Biz monqollardan tək-cə möhtəşəmliyi öyrənməli deyilik, həm də özümüzün onlar kimi necə güclü olmağımız barədə düşünməliyik”⁴⁸⁷.

Monqollar həmişə qəflətən, aydın səma arasında şimşək kimi düşmən üzərinə hücum keçir, o cür də ildırım sürəti ilə aradan çıxırdılar⁴⁸⁸.

Çingizxan deyirdi: “Ey adamlar, bilin ki, siz böyük günahlar törətmişiniz, sizin ağalar – günahların başında dururlar. Məndən qorxun! Mən nəyə əsaslanıb bu sözləri deyirəm? Çünki mən – Allahın (Böyük Tenqri) cəzasıyam.

Əgər sizin tərəfinizdən böyük günahlar törədilməsəydi, Böyük Allah (Böyük Tenqri) sizin başlarınıza mənim kimi cəzanı göndərməzdi!”⁴⁸⁹.

Çağdaş türk dünyasının tanınmış şəxsiyyəti, şöhrətli qazax şairi, görkəmli publisist alim, türk xalqlarının dəyərli tədqiqatçısı, eyni zamanda ictimai və siyasi xadim Oljas Süleymenov tenqrilik ilə bağlı yazır: “Tarixdə elə gün var ki, türkologiya təqvimində qızıl hərflərlə qeyd edilməlidir – bu, noyabrın 25-dir!

Köçəri türklərin öz yazısının olmasından dünyada birinci olaraq danımarkalı alim Vilhelm Tomsen xəbər tutdu. 1893-cü il noyabrın 25-də o, Orxon-Yenisey mətnlərində ilk sözü oxuya bildi: bu “Tenqri” sözü idi... İndiyə qədər elmi ədəbiyyatda “tenqrilik” termini işlədilməyib. Hind, İran və semit dirlərinin anası, fəlsəfi təlim kimi xristian allahından dörd min il əvvəl dünyaya gəlmiş, bəşəriyyət tarixinin ən qədim dini, əski Misir insanlarına güclü təsir göstərmiş tenqrilik çoxdandır ki, öz tədqiqatçısını gözləyir”⁴⁹⁰.

Hərbi əməliyyatlar teatrında baş verənlərin Azərbaycan Ordusunun qələbələri ilə başa çatması təsadüf deyildi. Azərbaycan uzun illər səmərəli şəkildə qüdrətli ordu yaradılması ilə məşğul olmuş, hərbi elminin bilicilərini yetişdirmiş, orduda nizam-intizam, milli vətənpərvərlik hissləri gücləndirilmişdi. Ən əsası isə Azərbaycan Ordusu haqq işi uğrunda “böyük günahlar törətmiş” işğalçılara qarşı vuruşurdu. Yaradan və insanlıq qarşısında günahkar olanlar cəzalarını almalı idilər.

İlham Əliyev Türkiyənin münafişə ilə bağlı mövqeyi, münafişənin nizama salınmasında iştirakı dərəcəsi barədə müxbirin sualına cavab olaraq bildirdi: “...Bizim Türkiyə ilə münasibətimizin böyük tarixi və daha da parlaq gələcəyi var. Zənnimcə, Türkiyənin Cənubi Qafqazın hər üç ölkəsi – Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistanla sərhədi olan dünyada yeganə ölkə kimi bu prosesə cəlb edilmək üçün legitim hüququ var. Çünki qonşu olaraq, region üçün sabitliyi, təhlükəsizliyi təmin edə bilən və təmin edən, gündəliyi çox aydın ölkə olaraq

⁴⁸⁶ Александр Мелехин. Чингисхан. Москва-2018, с. 63

⁴⁸⁷ Yənə orada, s. 72

⁴⁸⁸ Yənə orada, s. 80

⁴⁸⁹ Yənə orada, s. 103

⁴⁹⁰ Oljas Süleymenov. Az-Ya. Bakı-2007, s. 243

o, beynəlxalq hüququ müdafiə edir... O, sadəcə olaraq, beynəlxalq hüququn təmin olunmasını tələb edir". Əslində, beynəlxalq birliyin hər bir üzvü təcavüz, işğalçılıq siyasəti həyata keçirən, BMT Nizamnaməsinin məqsəd və prinsipləri ilə bir araya sığmayan fəaliyyətlə məşğul olan hər hansı dövlətin hərəkətini pisləməli və ondan təcavüzkarlıq hərəkətinə, işğalçılıq siyasətinə son qoymağı tələb etməlidir. Dünya dövlətlərinin bu cür hərəkətlərə qarşı biganəliyi dünyanın müxtəlif bölgələrində sülh və təhlükəsizliyin pozulmasına, dünya nizamında hərc-mərcliyin yaranmasına səbəb olur və sonda bu cür hərəkətlərin nəticələri hər bir dövlətin qanuni mənafeyinə ziyan yetirir.

ABŞ-nin sabiq prezidenti F.Ruzveltin belə bir nəticəyə gəlməsi ilə bağlı tarixə qısa bir nəzər salaq:

"Amerikanın bir daha müharibəyə cəlb olunmasının qarşısını almaq məqsədilə Konqres 1935-ci və 1937-ci illər arasında "Neytrallıq haqqında qanun" adlandırılan üç sənəd qəbul etmişdi. C.Nayın məruzəsinin törəməsi olan bu qanunlar döyüşən ölkələrə (müharibənin səbəblərindən asılı olmayaraq) istiqraz və digər maliyyə yardımını qadağan edir və münaqişənin bütün tərəflərinə (hansı tərəfin qurban olduğunun fərqi nə varmadan) embarqo qoyurdu. Qeyri-hərbi malların nağd pulla alınmasına yalnız, əgər onlar qeyri-Amerika gəmilərində daşınardısa, icazə verilirdi. Konqres gəlirlərdən imtina etməkdən çox, özünü riskdən mühafizə edirdi. Və təcavüzkarlar Avropanı əllərinə aldığı məqamda Amerika təcavüzkar və qurbana münasibətdə eyni qanunverici məhdudiyyətlər qoymaq vasitəsilə onların arasında fərqi aradan qaldırırdı.

...Ruzvelt siyasi savadsızlığın ləğvi prosesini 1937-ci il oktyabr ayının 5-də "karantin nitqi" adlandırılan Çikaqo nitqi ilə başladı. Bu, dünyanın üstünü alan təhlükə haqqında birinci xəbərdarlıq və onun qarşısının alınmasında Amerikanın öz üzərinə müəyyən öhdəlik payı götürməsinin mümkünlüyü ilə bağlı ictimaiyyət qarşısında edilən ilk bəyanat idi: "Yer kürəsinin əhalisinin doxsan faizi üçün sülh, azadlıq və təhlükəsizlik bütün beynəlxalq qanunları və təsisatları dağıtmaqla hədələyən qalan on faizin təhdidi altındadır... Bədbəxtlikdən, oxşayır, ümumdünya qanunsuzluğu epidemiyası, doğrudan da, eninə yayılmaqdadır. Yoluxucu xəstəlik epidemiyası müxtəlif tərəflərə yayılanda cəmiyyət birgə səylərlə xəstələr üçün karantin təşkil edir ki, qalan insanların sağlamlığını qorusun və virusun yayılmasının qarşısını alsın".

Ruzvelt 1937-ci ilin oktyabr ayında baş tutan söhbətdə polkovnik Hauza, Vilsonun çoxdankı səlahiyyətli nümayəndəsinə bildirmişdi: "Küçəyə çıxmaq və qiyamı yatırmaq üçün bütün nüfuzumuzu istifadə etmək əvəzinə, qapı və pəncərələrin hamısını bağlayacağımız halda müharibənin bizim üçün daha böyük təhlükə olacağını anlamağa insanları məcbur etmək çətin olacaqdır". Bu, təcavüzün yayılmasının qarşısını kəsməkdən ötrü Birləşmiş Ştatların beynəlxalq işlərdə əvvəlxir iştirak etməli olacağını bildirmək üçün eyhamlı üsul idi...

Nasistlər Praqanı işğal edəndən sonrakı ay ərzində, 1939-cu ilin aprel ayında Ruzvelt kiçik ölkələrə qarşı təcavüzü ilk dəfə Amerikanın təhlükəsizliyinə total

təhdid adlandırmışdı. 1939-cu il aprel ayının 8-də mətbuat konfransında Ruzvelt reportyorlara bildirmişdi ki, “istənilən kiçik millətin siyasi, iqtisadi və sosial müstəqilliyinin qorunub saxlanması bizim milli təhlükəsizliyimizə və rifahımıza müsbət təsir göstərir. Əgər onlardan istənilən biri yox olursa, bu, bizim milli təhlükəsizliyimizi zəiflətməş və rifah səviyyəmizi aşağı salmış olur”⁴⁹¹.

Lakin ABŞ-də fərqli düşüncə sahibləri də var idi. Senator U.Borun rəhbərlik etdiyi təcridçilər Ruzveltin təkliflərinə qarşı çıxırdılar. Onlar istəyirdilər ki, döyüşən tərəflər maksimum dərəcədə bir-birini haldan saldıqdan sonra Amerika Birləşmiş Ştatları silahlı münaqişəyə daxil olsun. Konqres o vaxt Ruzvelti dəstəklədi. 30 səsə qarşı 63 səs çoxluğu ilə Senatda, 181 səsə qarşı 243 səsə Nümayəndələr Palatasında qazanan üstünlük nəticəsində “Neytrallıq haqqında qanun”a dəyişiklik edildi. Embarqonun götürülməsi ABŞ-nin iqtisadiyyatının inkişafına da müsbət təsir göstərdi. 11 mart 1941-ci ildə “Lend-lease” adı ilə tanınan “Birləşmiş Ştatların müdafiəsinin təmini haqqında qanun” qəbul edildi. Həmin qanun Birləşmiş Ştatların üzərinə müdafiəsi “Birləşmiş Ştatların müdafiəsi üçün həyati əhəmiyyətli olan” dövlətə təcavüzkarə qarşı kömək etmək öhdəliyi qoyurdu⁴⁹².

Bəli, sonradan Ruzvelt “Neytrallıq haqqında qanun”un müddəalarının dəyişdirilməsinə nail oldu və İkinci dünya müharibəsində ABŞ-nin iştirakını təmin etdi.

Eyni ideya keçmiş SSRİ-nin də beynəlxalq münasibətlərdə üstünlük verdiyi məsələlərdən idi: “Kimlərsə Sovet İttifaqının mövqeyini birtərəfli, yalnız ərəb dövlətlərinin maraqlarına cavab verən kimi təqdim etməyə cəhd edir. Bəli, biz ərəblərin qanuni tələblərini dəstəkləmişik və dəstəkləyəcəyik. Lakin bizim mövqeyimizdə yalnız işin bu tərəfini görmək səhvdir. Nə vaxt biz zor gücünə əldə edilmiş torpaqların təcavüzkarın mükafatına çevrilməməsinə nail oluruq, onda bu tələb öz məzmunu etibarilə Yaxın Şərq çərçivəsindən kənara çıxır. O, ümumiyyətlə təcavüzə dözümsüzlük əks etdirir. Beləliklə, bu böyük beynəlxalq prinsipin məsələsi siyasətin ardıcılığı məsələsidir”⁴⁹³.

Başqa bir misal slavyanların müharibə zamanı birliyinə çağırışı əks etdirir. F.M.Dostoyevski “Slavyanofilin etirafı” əsərində qeyd edirdi ki, “...Rusiyanın başçılığı ilə bütün slavyanların azad edilməsi və birləşdirilməsinə cəhd, ola bilsin ki, ciddi və siyasi başlanğıc olmasın. Lakin müharibə vasitəsilə zəbt etmək, qəsb etmək, sərhədləri genişləndirmək deyil... zülm olunanlar və yazıqları azad və bərqərar etmək olardı”⁴⁹⁴.

⁴⁹¹ Henri Kissincer. Diplomatiya. Bakı-2015, s. 317-321

⁴⁹² Всемирная история. В десяти томах. Том X. Москва-1965, с. 80-81

⁴⁹³ Из выступления главы делегации СССР члена Политбюро ЦК КПСС, министра иностранных дел СССР А.А. Громыко на XXIX сессии Генеральной Ассамблеи ООН. 25 сентября 1974 г. // СССР и Ближневосточное урегулирование. 1967-1988. Документы и материалы. Москва-1989, с. 200

⁴⁹⁴ Достоевский Ф.М. Признание славянофила // Русские философы о войне. Москва-2005, с. 19

F.M.Dostoyevski daha sonra deyirdi: “Rusiya birləşmiş slavyanların başında olmaqla bütün bəşəriyyətə dünyada hələ eşidilməmiş... bütün bəşəriyyətin rifahı və həqiqi birliyi üçün sözünü deyəcəkdir...”⁴⁹⁵.

Beləliklə, Türkiyə Ermənistanın təcavüzkar hərəkətlərindən Azərbaycanın azad olunması üçün onun yanında olmasını bildirməklə, əslində, təcavüzə, onun nəticələrinə qarşı çıxırdı. Təcavüzü pisləmək, nəticələrinin aradan qaldırılmasına yardımçı olmaq beynəlxalq hüququn tələbi idi. Bu hərəkət yalnız təcavüzkarı dəstəkləyənlərdə əks-reaksiya doğura bilərdi.

İlham Əliyevin müsahibə verdiyi “Figaro” qəzetinin Fransa mətbuat orqanı olmasını nəzərə alaraq, Fransa tarixindən də bir misal gətirməyi zəruri hesab edirik.

Siyasi fikrin nəhənglərindən biri hesab olunan Şarl de Qoll “Avropa uğrunda döyüş (İkinci dünya müharibəsindən “soyuq” müharibəyədək)” kitabında təcavüzdən müdafiə olunmaq üçün beynəlxalq birliyin yardımının zəruriliyinə işarə edərək yazırdı: “Rusiyanın bütünlüklə özünün daxili siyasi vəziyyəti ilə məşğul olduğu bir vaxtda Amerika Avropa işlərindən kənarda dururdu, İngiltərə Berlinə yol verirdi ki, Parisin onun köməyinə ehtiyacı olsun, Avropanın yeni yaranmış ölkələri isə hələ ki, zəif və səpələnmiş idilər, Fransa təklikdə Almaniyayı saxlamalı olurdu. O, həqiqətən bunu etmək istəyirdi, lakin fəaliyyəti ardıcıl deyildi. Əvvəl hökumət Almaniya qarşı məcburetmə siyasəti tətbiq etdi, sonra onunla barışmağa cəhd etdi, nəhayət, xilas Millətlər Cəmiyyətində axtarmağa başladı. Lakin alman təhlükəsi get-gedə daha real olurdu”.

Fransa ictimaiyyəti üçün müsahibəni hazırlayan jurnalistə Fransa tarixinin həmin günlərini xatırlatmağa ehtiyac var idimi? Yaxud, onun hazırladığı müsahibəni oxuyanlar təcavüz qarşısında Fransanın dərdinə “şərik” axtardığını, onun təcavüzdən qorunması üçün dəstək axtarışında olduğunu xatırlayacaqdımı?

Amma tarix unudulmamalıdır. Yuxarıda qeyd olunan sözləri uzun müddət Fransaya rəhbərlik etmiş Şarl de Qoll yazıb. O, 1966-cı ildə Fransa Prezidenti kimi SSRİ-də səfərdə olarkən Moskvada keçmiş dostu, onunla bir yerdə Parisin azadlığı uğrunda mübarizə aparmış azərbaycanlı Əhmədiyyə Cəbrayilov ilə görüşür. 1986-cı ildə Əhmədiyyə Cəbrayilov beş fransız mükafatına – “Müharibə xacı”, “Hərbi şücaət xacı”, “Fransa müqavimət hərəkəti medalı”, “İgidliyə görə medalı”, “Yaralanmaya görə medalı”na layiq görülüb. 1992-ci ildə Əhmədiyyə Cəbrayilovun oğlu Mikayıl Cəbrayilov Birinci Qarabağ müharibəsində qəhrəmanlıq göstərərək şəhid olmuş və Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adına layiq görülmüşdü⁴⁹⁶.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Əhmədiyyə Cəbrayilovun 100 illiyinin qeyd edilməsi haqqında” 11 avqust 2020-ci il tarixli Sərəncamında deyilirdi: “Əhmədiyyə Cəbrayilov bəşəriyyətin XX əsrdə məruz qaldığı qorxunc faşizm təhlükəsindən xilas edilməsində və nasizm üzərində

⁴⁹⁵ Достоевский Ф.М. Признание славянофила // Русские философы о войне. Москва-2005, с. 57

⁴⁹⁶ Шарль де Голль. Битва за Европу (от второй мировой до «холодной» войны). Москва-2017, с. 6

qələbə çalınmasında böyük xidmətlər göstərmiş Azərbaycan xalqının mərd oğlu kimi rəşadətli döyüş yolu keçmişdir. 1941-ci ildə müharibənin başlanması ilə ölkənin müdafiəsi üçün könüllü surətdə cəbhəyə yollanan Əhmədiyyə Cəbrayilov daha sonralar Fransa Müqavimət hərəkatında fəal iştirak etmişdir. Əhmədiyyə Cəbrayilovun yüksək bacarıqla həyata keçirdiyi çoxsaylı kəşfiyyat əməliyyatlarındakı misilsiz şücaətləri layiqincə qiymətləndirilmişdir. Fransa dövlətinin orden və medalları ilə təltif edilmiş həmvətənimizin, eyni zamanda Müqavimət hərəkatı iştirakçıları sırasında xatirəsi əbədləşdirilmişdir. Əhmədiyyə Cəbrayilovun Vətənimizin suverenliyi və ərazi bütövlüyünün qorunması uğrunda döyüşlərdə canını fəda edərək uca şəhidlik mərtəbəsinə yüksəlmiş oğlu Mikayıl Cəbrayilov Azərbaycanın ilk Milli Qəhrəmanlarındanandır.

Xalqımızın qəhrəmanlıq ənənələrini Azərbaycanın hüduqlarından uzaqlarda layiqincə yaşatmış Əhmədiyyə Cəbrayilovun igidlikləri işğal altındakı torpaqlarımızı hər an azad etməyə qadir olan Azərbaycan Ordusunun mətin əsgəri üçün fədakarlığın parlaq rəmzi, hünər və cəsarətin bariz nümunəsidir”⁴⁹⁷.

Şarl de Qoll daha sonra yazır: “1938-ci ilin sentyabrında Londonun, sonra isə Parisin razılığı ilə Hitler Çexoslovakiyanı zəbt etdi... 15 mart 1939-cu ildə o, prezident Qaxdan tam kapitulyasiyaya nail oldu və həmin gün Praqanı tutdu. Sonra sentyabrın 1-də Hitler Polşaya doğru hərəkət etdi. Bu faciənin bütün aktlarında Fransa qurban rolunu oynayaraq onun növbəsinin nə vaxt çatacağını gözləyirdi”⁴⁹⁸.

1940-cı ilin 12 iyununda fransız hökumətinin açıq şəhər elan etdiyi Parisi alman qoşunları keçərək 14 iyununda Fransanın paytaxtına daxil olmuşdular. “Fransanın hərbi cəhətdən geri qalması, onun hərbi rəhbərlərinin şərqdən Majino xəttinin keçilməzliyinə əminliyi, həmin dövrün müasir hərbi elminin nailiyyətlərinə etinasızlığı... onun məğlubiyyətinin mühüm hərbi səbəbləri idi. Polşanın darmadağın edildiyi vaxt fransız silahlı qüvvələrinin passivliyi də burada az rol oynamırdı”⁴⁹⁹.

Başqalarının haqsız zülmə məruz qaldığı vaxt biganəliyin nümayiş etdirilməsi sonda biganə qalanın özünün əzablara düçar olmasına gətirib çıxarır. Türkiyənin çətin gündə qardaş Azərbaycanın yanında olması məhz bu baxımdan qiymətləndirilməlidir.

Bəli, Fransa tarixinin həmin səhifələri ona dəlalət edir ki, təcavüzə qarşı dözümlülük göstərmək olmaz, bu, son nəticədə həmin dözümlülüüyü göstərənə qarşı çevrilir və onun özünü təcavüzün qurbanına çevirir. Fransa da o vaxt təcavüzün qurbanına çevrildi. Tarixin dərsələrini unutmamaq, ata-babaların səhvlərini təkrarlamaq yolverilməzdir.

Nürnberg Beynəlxalq Hərbi Tribunalında Fransadan olan Baş ittihamçı de Mentonun 17 yanvar 1946-cı il tarixli çıxışı Fransanın “Figaro” qəzetinin müxbirinin İlham Əliyevlə müsahibəsi zamanı səsləndirilən fikirlər baxımından əhəmiyyətlidir. De Menton Tribunalın hakimlərinə müraciət edərək deyirdi: “Hələ

⁴⁹⁷ Qəhrəmanlıq nümunəsi. “Azərbaycan” qəzeti, 22 sentyabr 2020-ci il

⁴⁹⁸ <https://president.az/articles/40419>

⁴⁹⁹ Шарль де Голль. Битва за Европу (от второй мировой до «холодной» войны). Москва-2017, с.11

dünən əsarət altına alınmış, cismani və mənəvi işgəncələrə məruz qoyulmuş xalqların vicdanı, sizin hamınızı nə vaxtsa mövcud olmuş dövlətin ən dəhşətli forması və vəhşiliklərinin həyata keçirilməsinə görə əsas məsuliyyəti daşıyan şəxslərdən bəzilərini fərdi qaydada mühakimə etməyə və cəzalandırmağa çağırır”. Bəli, İkinci dünya müharibəsi nəticəsində fransız xalqı əsarət altına alınmış, torpaqları işğal olunmuş, var-dövləti talanmış, mənəvi və cismani işgəncələrə məruz qalmışdı. Ona görə də Fransadan olan ittihamçı haqlı olaraq xalqların vicdanını oyadır və təcavüzkar müharibəni başlayıb özgə torpaqlarını işğal edənlərin, xalqı ev-eşiyindən məhrum edənlərin, insanları qətlə yetirənlərin mühakimə olunub cəzalandırılmasını tələb edirdi. Eyni vəhşilikləri yarım əsr sonra törədənlərin müdafiəsinə qalxarkən Fransa nümayəndələri həmin günləri və həmin günlərdə keçirdikləri vicdan əzabını unutmamalı idilər.

De Menton daha sonra deyirdi: “Fransa 30 il ərzində iki dəfə alman imperialistlərinin başladığı müharibəyə cəlb olunmuş, 1940-cı ilin may və iyununda Almanıyanın təcavüzkarlıq məqsədilə uzun illər ərzində topladığı silahlardan yetirilən hücum zərbəsinə məruz qalmışdır. Say və maddi üstünlük nəticəsində xəyanətkarcasına müvəqqəti olaraq məğlub edilən mənim ölkəm heç vaxt azadlıq uğrunda mübarizədən əl çəkməmiş, bir gün də olsun bu mübarizədən kənara çəkilməmişdir”⁵⁰⁰.

Azərbaycan da elə 30 il ərzində iki dəfə Ermənistan tərəfindən əsassız olaraq müharibəyə cəlb edilmiş, birinci müharibə zamanı torpaqlarının 20 faizi məhz Fransa kimi ermənipərəst dövlətlərin silahı və yaxın dəstəyi nəticəsində işğal edilmiş və 30 il müddətində işğal altında saxlanılmışdı.

De Menton davam edir: “Bizim azadlıq uğrunda döyüşümüz tədricən ümummilli hərəkət xarakteri almışdır. Bu ona görə baş vermişdir ki, xalq nəinki əsarət və yoxsulluqla barışmış, əksinə, bizim xalqın ənənələri ilə tam ziddiyyət təşkil edən hitlerizm doqmasını rədd etmişdir”⁵⁰¹.

Azərbaycan xalqı da erməni təcavüzünün ilk günündən işğala qarşı çıxmış, heç vaxt doğma torpaqlarının işğal altında qalması ilə barışmamış, milli adət-ənənələrinə yad ünsürlərin Azərbaycan torpaqlarında məskunlaşmasına etiraz edərək doğma torpaqlara qayıtmaq üçün mübarizə aparmışdır.

De Menton daha sonra Fransa adından, onun azadlıq uğrunda mübarizə aparıb həlak olmuş qəhrəmanları adından səsini ucaldaraq ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsini tələb edirdi. Bu, haqlı tələb idi. Təcavüzkar müharibəni başlayanlar, başqa dövlətin ərazilərini işğal edənlər, mülki əhalini heç bir səbəb olmadan öldürənlər, şəhər və kəndləri xarabazarlığa çevirənlər hökmən törətdikləri əməllərə görə mühakimə olunmalı və cəzalarını almalıdırlar. Lakin heç kəs, o cümlədən fransız xalqının bütün nümayəndələri də bunu yalnız törədilən cinayətlər ona toxunanda tələb etməməli, əksinə, o dəhşətləri unutmayaaraq bir də heç vaxt bu dəhşətlərin təkrarlanmaması üçün həmişə eyni mövqedən çıxış etməlidirlər⁵⁰².

⁵⁰⁰ Всемирная история. В десяти томах. Том X. Москва-1965, с. 44

⁵⁰¹ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том I. Москва-1952, с. 192

⁵⁰² Yənə orada

Ermənistanın başladığı silahlı münaqişədə Türkiyənin Azərbaycanın yanında olmasına qarşı çıxan Fransa dövlət rəhbərləri və fransızların bəzi nümayəndələrinin nümayiş etdirdiyi mövqedən fərqli olaraq, Nürnberq Tribunalının tribunasından Fransa adından çıxış edən de Menton deyirdi: "... bu gün mənim simamda hər hansı başqa millətlərdən daha möhkəm bağlarla bağlanmış Qərbi Avropa xalqları: Norveç, Danimarka, Niderland, Belçika, Lüksemburq xalqları – bizimlə əzabları bölüşən və bizim kimi azadlıqdan məhrum edilmiş, faşist vəhşilikləri qarşısında ruhunu qurban vermiş xalqlar təmsil olunur. Fransa burada onların ədalət mühakiməsinin baş vermə tələblərinin ifadəçisidir"⁵⁰³.

Bəli, çətin gündə, qəm, kədər, məhrumiyyətlərin üzərinə töküldüyü vaxtlarda sənə qahmarçıxanlar unudulmamalı olduqları kimi, həmin çətin günlər də unudulmamalı, o günləri təkcə özünə münasibətdə deyil, bütün zülmə, haqsızlığa, təcavüzə, irticaya məruz qoyulanlara münasibətdə arzulamamalı, İlham Əliyevin daim söylədiyi kimi haqqı, ədaləti və beynəlxalq hüququ dəstəkləməlisən.

De Menton daha sonra deyirdi: "Millətlərin əməkdaşlığının sabahkı günü beynəlxalq əxlaqdan kənarda mövcud ola bilməz, millətlər mənəvi sahədə sivilizasiyanın müəyyən ümumiliyinə malik olmaya, mənəvi dəyərlərin vahid qradasiyasına (sırasına) malik olmaya bilməz; beynəlxalq hüququn təsir tədbirlərini müəyyən etmək və beynəlxalq əxlaqın ümumqəbul olunmuş qaydalarının daha ciddi pozulması hallarında onların tətbiqini təmin etməyə xidmət etməlidir. Bu əxlaq və xatırladılan beynəlxalq cinayət hüququ son nəticədə dinc əməkdaşlıq və möhkəm əsasda inkişafın təmininin bərqərar olunması üçün zəruridir"⁵⁰⁴.

İlham Əliyev eyni fikirləri irəli sürür və dəfələrlə təkrarlayırdı ki, münaqişəni biz haqq, ədalət və beynəlxalq hüquq əsasında həll etməliyik. Haqqın, ədalətin, beynəlxalq hüququn da tələbləri və ilkin şərti isə Ermənistanın silahlı qüvvələrinin Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindən çıxarılmasında idi. İlham Əliyev hazırkı müharibədə də beynəlxalq əxlaqın tələblərini xatırladır, ermənilərə həmin tələblərə riayət etmələrini tövsiyə edirdi: "Münaqişə Ermənistandakı millətçilər tərəfindən maliyyələşdirilən Dağlıq Qarabağdakı separatçılar Azərbaycandan ayrılmaq üçün plana start verdikdən sonra başladı. Sovet İttifaqı zamanı onlar bunu qanuni baxımdan edə bilmirdilər. Ona görə də onlar Dağlıq Qarabağ ərazisində və Ermənistan ərazisində talanlara başladılar. Müharibə və toqquşmaların ilk qurbanları Dağlıq Qarabağdakı azərbaycanlılar oldu. Dağlıq Qarabağda, əsasən Şuşada, eləcə də paytaxt Xankəndidə yaşayan 40 min azərbaycanlı tamamilə etnik təmizləməyə məruz qaldı. Sonra Ermənistanda yaşayan 250 min azərbaycanlı, – onların çoxu qətlə yetirildi, – hamısı etnik təmizləməyə məruz qaldı, qovuldu. Həmin toqquşmalar hər yerdə – İrəvanda, Ermənistanın başqa şəhərlərində, Dağlıq Qarabağda baş verirdi. Ona görə də bu, insanların barışa bilməməsi üçün, bir növ, səbəb olmamalıdır. Avropada Fransa və Almaniya arasında neçə dəfə müharibə baş

⁵⁰³ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том 1. Москва-1952

⁵⁰⁴ Yəni orada, s. 193

verib? Neçə dəfə digər ölkələr müharibə edib? 30 və ya 40 milyon adamın ölümünə səbəb olmuş İkinci Dünya müharibəsi baş verib. Lakin 20 ildən sonra Qərbi Almaniya və Sovet İttifaqı arasında yaxşı münasibətlər quruldu və indi heç kim bunu xatırlamır. Sivil dünyada bu, belə olmalıdır. Problem ondadır ki, Ermənistanda nifrət aşılır. Onlar Türkiyəyə və Azərbaycana qarşı tarixi nifrət aşılayırlar. Ermənistanın sabiq prezidenti Köçəryan açıq şəkildə bəyan etdi ki, azərbaycanlılar və ermənilər birlikdə yaşaya bilməzlər. Lakin baxın, onlar, məsələn, Gürcüstanda necə birlikdə yaşayırlar. Gürcüstanın bəzi kəndlərində azərbaycanlılar və ermənilər yanaşı yaşayırlar. Rusiyada da eyni şəkildə. Azərbaycanda minlərlə erməni yaşayır. Niyə bu, Dağlıq Qarabağda mümkün deyil? Düşünürəm ki, müharibənin vurduğu yaraları siyasi müdriklik, siyasi iradə ilə sağaltmaq lazımdır. Münaqişənin bu aktiv, qaynar fazası dayanandan sonra hər iki tərəfin bu yaraları sağaltmaq məqsədilə hər şeyi etmək üçün böyük töhfə verməsinə ehtiyac var”.

Qeyd olunanlar bir vaxtlar da Mentonun Nürnberq Tribunalında səsləndirdiyi, hazırda isə İlham Əliyevin Fransa ictimaiyyətinə, erməni xalqına xatırlatdığı beynəlxalq mənəvi əxlaqın təzahürü idi.

De Menton qeyd edirdi ki, “bizim beynəlxalq əxlaq və beynəlxalq hüquq əsasında azad əməkdaşlıq ruhunda beynəlxalq birliyin yaradılmasına əmin olmaq üçün bir dövlət kimi Almaniyanı təcavüzkar müharibəni hazırlamaq və onu inkişaf etdirməyə, milyonlarla insanı ölümə, xalqları yoxsulluğa məhkum etməyə, hərbi əməliyyatlar nəticəsində ağılasığmaz cinayətlər törətməyə görə təqsirli hesab etməliyik. Almaniyanın rəhbərlərini də cəzalandırmaq lazımdır. Əgər onlar mühakimə olunmasa, əgər ədalət mühakiməsi həyata keçirilməsə, onda xalqlar ədalət mühakiməsinin mümkünlüyinə inamı itirəcəklər”⁵⁰⁵.

İlham Əliyev də silahlı münaqişə zamanı təcavüz cinayəti, soyqırımı cinayəti, insanlıq əleyhinə cinayətlər, müharibə cinayətləri törədənlərin beynəlxalq səviyyədə cəzalandırılmasını tələb edirdi: “Ballistik raket Ermənistanın ərazisindən buraxılmışdır və böyük ölkələr buna asanlıqla nəzarət edə bilirlər. Onlar raketin haradan buraxıldığını və raketin hədəfinin nədən ibarət olduğunu bilirlər. Raketin hədəfi mülki şəxslərə zərbə endirmək idi. Onlar Gəncə şəhərində insanların yaşadığı ərazini vurublar. Beləliklə, bu, beynəlxalq terror əməli idi, bu, Ermənistanın hərbi cinayət siyasətinin daha bir təzahürü idi. Gəncəyə edilən bu hücumlara haqq qazandırmaq olmaz və onlar buna görə məsuliyyət daşıyacaqlar”.

De Menton nitqinə davam edərək deyirdi: “Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi, həmçinin, alman xalqının gələcəyi üçün zəruridir. Bu xalq uzun müddət ərzində faşizm ilə zəhərlənmiş və faşist rejimi əhəmiyyətli müddətdə onun bir çox fəaliyyətlərində ifadəsini tapmış, dərin kök salmışdır. Onun tam məsuliyyəti təkcə ümumi razılığında deyil, həm də bir çox cinayətlərin törədilməsində səmərəli iştirakındadır. Onun yenidən tərbiyə olunması zəruridir. Bu, mürəkkəb işdir və uzun zaman tələb edir”⁵⁰⁶.

⁵⁰⁵ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том 1. Москва-1952, с. 193-194

⁵⁰⁶ Yəni orada, s. 194

İlham Əliyev Dağlıq Qarabağda yaşayan ermənilərin azərbaycanlılarla təmasda birgə yaşayıb daha tez təbiiyə olunacaqlarına əminliyini bildirərək deyirdi: “Beləliklə, biz orada yaşayan ermənilər və oraya qayıdacaq azərbaycanlılar üçün daha yaxşı həyat təmin edə bilərik. Mən əminəm ki, iki millət, iki xalq barışacaq. Çünki XXI əsrdə özünü təcrid etmək, etnik təmizləmə aparmaq və de-fakto vəziyyəti ayrılmağa çevirməyə çalışmaq mümkün deyil. Bu, mümkün deyil. Ermənistan da daxil olmaqla, indiyədək heç kim “Dağlıq Qarabağ respublikası”nı tanımayıb. Əminəm ki, heç kim onu tanımayacaq. Ona görə də Qarabağın gələcəyi üçün, təkcə Dağlıq Qarabağ üçün deyil, bütün Qarabağ üçün, – bu, Azərbaycanın böyük regionudur, – ən yaxşı yol sülh şəraitində, harmoniyada yaşamaq və yenidən yaxşı qonşu olmağa çalışmaqdır – ermənilər və azərbaycanlılar. Mənim planım bundan ibarətdir”.

De Menton faşist təbliğatı və onun nəticələrindən bəhs edərək deyirdi: “Təbliğat kütlələrə şəxsi yüksəklik ilhamı və sərxoşluğu gətirdi. Faşist tərbiyəsi ənənəvi əxlaqın irq və güc ayını ilə əvəz olunduğu yeni nəslin yaranmasına gətirib çıxardı. İrq haqqında mif həqiqi milli dinə çevrildi”⁵⁰⁷.

Ermənistanda aparılan milli üstünlük təbliğatının nəticələri də təxminən eyni idi. Bu ona gətirib çıxarmışdı ki, Ermənistanda başqa millətin nümayəndələri yaşamır, Ermənistan monoetnik dövlət kimi fəaliyyət göstərirdi. Həmin siyasətin nəticəsi idi ki, erməni cəlladları ermənilərin azərbaycanlılarla birgə yaşaya bilməyəcəklərini iddia edirdilər.

Ermənistan özünün təcavüzkar niyyətlərinə nail olmaq üçün müharibədən bir vasitə kimi istifadə etmək istəyirdi. Onlar yeni əraziləri zəbt etməklə mövcudluqlarını davam etdirmək üçün yeni ehtiyatlar axtarırdılar ki, onları dağıdıb, söküb Ermənistana daşısınlar, yeni təbii ehtiyatlara yiyələnsinlər. İlham Əliyev ona görə mü sahibənin əvvəlində deyirdi ki, “Ermənistan Azərbaycana qarşı hərbi hücumu keçmişdir. Bu hərbi hücumun ilk saatlarında bizim mülki şəxslər və hərbi qulluqçularımız arasında qurbanlarımız olmuşdur. Bu, üç ay müddətində Ermənistan tərəfindən Azərbaycana qarşı üçüncü hərbi təxribat idi. Onlar birinci dəfə bizə Qarabağ bölgəsindən uzaqda olan Ermənistan-Azərbaycan dövlət sərhədində hücum etdilər. Beynəlxalq müşahidəçilərin yekdil rəyi ondan ibarət idi ki, Ermənistan bizə qarşı hücum etmişdir. Onlar yeni əraziləri işğal etmək istəyirdilər. Onlar bizim Ermənistanla dövlət sərhədindən bir neçə kilometr məsafədə yerləşən strateji enerji infrastrukturunu üzərində nəzarəti ələ keçirmək istəyirdilər”.

Bəli, Birinci Qarabağ müharibəsindən sonra Azərbaycanın Ermənistanla atəşkəsə nail olmasından keçən dövrdə iqtisadi inkişafı, dünya miqyasında aparıcı dövlətlərlə əməkdaşlığı, çoxsaylı beynəlxalq layihələri reallaşdırmaqla dünya iqtisadiyyatında özünəməxsus rola malik olması, hərbi qüdrətinin artması, xalqla iqtidar arasında möhkəm birlik Ermənistanı qorxuya salmış, bir vaxtlar Hitlerin

⁵⁰⁷ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том 1. Москва-1952, с. 201

həmvətənlərinə tövsiyəsini xatırlayaraq Azərbaycanı Ermənistanı “təhlükə” kimi dəyərləndirirdi. Ermənistanın Azərbaycana qarşı İkinci Qarabağ müharibəsinə başlamasının səbəblərindən biri də bu idi.

Ermənistan Birinci Qarabağ müharibəsi zamanı işğal etdiyi torpaqları “yandırılmış ərazi”lərə çevirərək Azərbaycan üzərində qələbə qazandığını düşünür, yenidən başladığı müharibədə də havadarlarına arxayın olaraq eyni nəticələrə nail olacağını fikirləşirdi. Lakin zaman təsdiq edirdi ki, onlar səhv yoldadırlar.

Sezarın fikrincə, istənilən qələbə təntənəyə çevrilə bilər. Bunun üçün ya düşməni var qüvvə ilə məhv etmək, ya da ağıllı mərhəmət nümayiş etdirmək lazım idi. Qədim Roma tarixçisi Tasit (eramızdan əvvəl 117-56-cı illər) qayınatası sərkərdə Qney Yuli Aqrikolanın əməllərini təsvir edərkən Roma legionlarının qazandığı qələbə barəsində Kelt qəbiləsinin əsir düşmüş rəhbərinin dediyi ibarəni misal gətirir: “Onlar boş səhra yaradır və bunu sülh adlandırırlar”. Qalliyada “qələbəyə” bu cür tərif verilməsi yalan tərif idi, vəziyyət qeyri-sabit olduğundan qəbul edilməz idi. Yandırılmış torpaq taktikasının tətbiqi həm məğlub, həm də qalib tərəfə eyni dərəcədə acınacaqlı nəticələr verir. Müvəffəqiyyət dağıntı ilə deyil, qurub yaratmaqla ölçülür”⁵⁰⁸. Qurub-yaratmaq isə İlham Əliyevə xas olan xüsusiyyətdir.

⁵⁰⁸ Alan Akselrod. Yuli Sezar Ceo (Liderlik dərsləri). Bakı-2016, s. 56

XXVI FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN ABŞ-NİN “FOX NEWS” TELEVİZİYA KANALINA MÜSAHİBƏSİ

25 oktyabr 2020-ci il

“...beynəlxalq münasibətlərə aid məsələlərə baxdıqda prinsiplər olmalıdır”.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Amerika Birləşmiş Ştatlarının “Fox News” televiziya kanalına müsahibəsi zamanı jurnalist ilkin olaraq İlham Əliyevə onun müsahibələrinin bir çoxunu dinlədiyini bildirməklə yanaşı, sualında sentyabrın 27-də mövcud sülhün Azərbaycan tərəfindən pozulmasına istinad edərək bunun nə üçün baş verdiyini soruşdu. Bu, jurnalistin qərəzsiz mövqedən çıxış etməməsinə dəlalət edirdi. Yəni İlham Əliyevin müsahibələrindən bir neçəsini dinləmiş şəxsə sentyabrın 27-də sülhün məhz Ermənistan tərəfinin Azərbaycana silahlı hücumunun başlaması nəticəsində pozulması aydın olmalı idi. Yaxud ən azından o, başqa mənbələrdən aldığı məlumatları dəqiqləşdirmək üçün silahlı hücumun hansı ölkə tərəfindən başlanmasını soruşa bilərdi. Lakin jurnalist sülhün Azərbaycan tərəfindən pozulduğunu bildirəndən sonra bunun həqiqətə uyğun olub-olmadığını deyil, nə üçün baş verdiyini soruşurdu. Görünür, bu da Amerika Birləşmiş Ştatlarının “Fox News” televiziya kanalı aparıcısının özü üçün müəyyən etdiyi bir üsul idi. O, sonrakı suallarında da bir neçə dəfə qeyri-dəqiq məlumatlara istinad etdi. İlham Əliyev sualı təmkinli surətdə cavablandırıb 27 sentyabrdan əvvəlki vəziyyət barədə qısa məlumatlar verərək, həmin gün məhz Ermənistan tərəfinin silahlı hücumu keçməsinə və Azərbaycanın yalnız əks-hücum əməliyyatları ilə özünümüdafiə hüququndan istifadə etdiyini bildirdi. Biz yuxarıda Azərbaycanın öz ərazilərinin Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunması səbəbindən hər zaman BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsinə müvafiq olaraq təcavüzə son qoyulması üçün Ermənistana qarşı güc tətbiq etmək hüququna malik olmasını qeyd etmişdik. Beynəlxalq hüquqla müəyyən olunan bu norma 27 sentyabr 2020-ci il tarixində Azərbaycana ilkin olaraq güc tətbiq edərək Ermənistan silahlı qüvvələrinə hücum etmək hüququ verirdi. Təcavüzü aradan qaldırmaq məqsədilə gücdən istifadə olunması qadağan olunmadığına görə ilkin silahlı hücum etmiş olsaydı belə, Azərbaycanın hərəkətlərində beynəlxalq hüquq pozuntusu olmayacaqdı. Bununla belə, sentyabrın 27-də Ermənistan tərəfinin Azərbaycan ərazilərini atəşə tutması məlum fakt idi və bununla bağlı heç bir dövlət Azərbaycana etiraz belə etməmişdi.

Azərbaycan Silahlı Qüvvələri Ermənistanın təxribatlarına qarşı əks-hücumla cavab verməyə hazır idi. Əvvəla ona görə ki, bu təxribatlar mütəmadi olaraq

davam edirdi və hər dəfə Azərbaycan tərəfi Ermənistanın silahlı hücumlarına əks-hücumla cavab vermək, onları yerində oturtmaq, öz ərazilərini müdafiə etmək məcburiyyətində qalırdı. Digər tərəfdən, Ermənistan ilə Azərbaycan arasında atəşkəslə bağlı saziş bağlansa da, işğal faktı aradan qaldırılmadığına görə müharibə vəziyyəti mövcud idi. Bundan əlavə, Ermənistanın son illərdəki fəaliyyəti, onun siyasi-hərbi rəhbərliyinin davranışı, verdikləri bəyanatlar Ermənistanın müharibəni yenidən başlamaq niyyətindən xəbər verirdi və İlham Əliyev bu barədə hətta BMT-nin Baş Məclisində də öz fikirlərini ifadə edərək Ermənistanın dayandırılmasının zəruriliyini qeyd etmişdi. Nəhayət, müasir dünyanın reallığı elə idi ki, hər hansı bir dövlət sülh arzulayırsa, müharibəyə hazır olmalı idi. Azərbaycan rəhbərliyi bu reallığı artıq çoxdan bilir və ordu quruculuğunda islahatları həyata keçirməklə, onun döyüş bacarığını lazımi səviyyəyə çatdırmışdı. Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, Azərbaycan müharibəyə hazır idi. Bu fakt əslində Azərbaycan rəhbərliyinin, onun Ordusunun sayıqlığına dəlalət edirdi.

Azərbaycan Ordusu üçün qərarla əməl arasında intervalın qısalığı onun hazırlığına dəlalət edirdi. Böyük sərkərdələrin qoşunları həmişə döyüşə hazır vəziyyətdə olur: “Sezar müharibə elan etməyi qərara alaraq əsgərləri ilə birlikdə vuruşa yollandı. Qərarla əməl arasında heç bir interval yox idi. Düşmənin nümayəndə heyətini əsir alaraq, ordunu döyüşə özü apardı.

... Sezarın dərhal tədbir görməsi “germanları yaranmış vəziyyət, yaxud hansı taktikanı – əks-hücumu təşkil etmək, düşərgəni müdafiə etmək, yoxsa qaçmağa başlamaq haqqında düşünüb-danışmaq üçün vaxtdan məhrum etmişdi. Roma diktatorunun müharibə elan etməsi ilə döyüşün başlanması arasında olan vaxt o qədər az idi ki, bunlar əslində bir-birindən ayrılmaz görünürdü. Vəlvələ düşmənin iradəsini iflic etdi və “germanların xəyanətkarlığına hirsələnmiş romalıları günortaya qədər düşərgəyə girdilər”⁵⁰⁹.

İlham Əliyev qərar qəbul olunandan sonra onu dərhal həyata keçirmək tərəfdarı idi. O, hər kəsə yerini göstərməyi qərara almışdı və Azərbaycan əsgəri düşməni həmin yerə doğru qovmağa başladı.

Mövcud olan bir reallıq da ondan ibarət idi ki, mənzil-qərərgahı ABŞ-da yerləşən BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası 27 il əvvəl dörd qətnamə qəbul etmiş və həmin qətnamələrdə erməni silahlı qüvvələrinin qeyd-şərtsiz Azərbaycan ərazilərini tərk etməsini tələb etmişdi. Lakin Ermənistan tərəfi bu qətnamələri yerinə yetirmir, BMT Təhlükəsizlik Şurası qəbul etdiyi qətnamələrin sonrakı taleyi ilə maraqlanmır, münaqişənin nizama salınmasında vasitəçilik missiyasını öz üzərinə götürmüş ATƏT və onun həmsədrələrindən biri ABŞ olan Minsk qrupu isə Ermənistanın status-kvonu qoruyub saxlamasına, digər tərəfdən isə Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində xarici ölkələrdən erməniləri dəvət edib həmin əraziləri məskunlaşdırmasına, işğal altında olan ərazilərdən iqtisadi fayda götürmək məqsədilə istifadə etməsinə, işğal edilmiş ərazilərdəki təbii sərvətlərin

⁵⁰⁹ Alan Akselrod. Yuli Sezar Ceo (Liderlik dərsləri). Bakı-2016, s. 93

istismarına seyrçi bir münasibət bəsləyirdi. Dünya birliyi, beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən BMT və onun Təhlükəsizlik Şurası təcrübədə bu cür münaqişələrlə bağlı beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qəbul olunmuş qətnamələrin on illərlə icra olunmamasına laqeyd münasibət nümayiş etdirirdi.

Beynəlxalq təşkilatların bəzi hallarda üzərlərinə düşən vəzifələri yerinə yetirməməsi, bəzi hallarda dünyanın iri dövlətlərinin özlərinin maraqları baxımından münaqişəli vəziyyətin mövcudluğunu arzulamaları, bəzi hallarda isə təcavüz faktlarına göz yummaları müasir dünyanın reallıqları kimi qəbul olunmalıdır.

İlham Əliyev beynəlxalq birliyin, dünyanın aparıcı dövlətlərinin, beynəlxalq təşkilatların Azərbaycanın problemlərinə biganəliyi ilə – ərəzilərinin Ermənistanın təcavüzkarlıq aktları nəticəsində işğal olunması, BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinin Ermənistanın öz havadarlarına arxalanaraq icra etməməsi ilə uzun illər ərzində rastlaşırdı. O, beynəlxalq təşkilatlarda ikili siyasətin həyata keçirilməsi, iri dövlətlərin beynəlxalq aləmdə baş verən hadisələrə münasibətinin haqq-ədalət baxımından deyil, öz maraqları prizmasından yanaşmalarını görürdü və Azərbaycan ərəzilərinin işğaldan azad olunmasına yalnız xalqın gücü ilə nail olmalı idi. İlham Əliyev üçün ədalət də, beynəlxalq hüquq da önəm kəsb edirdi. Onun münaqişənin nizama salınması üçün tutduğu yol həm beynəlxalq hüquqa, həm də haqq və ədalətə uyğun idi. Müsahibəni aparan jurnalistlərin özləri də, onların hazırladıqları verilişləri izləyənlər də, onları oxuyanlar da İlham Əliyevin fikirləri ilə tanış olduqdan sonra onun haqlı olması qənaətinə gəlməli, bunu hansısa maraqlar üzündən bildirməsələr belə, ürəklərində ona haqq qazandıracaqdılar. Çünki İlham Əliyev fikirlərini faktlara, beynəlxalq hüquqa və haqqa söykənərək izah edir, mövqeyini əsaslandırır. Əsas məsələ də tamaşaçıya, dinləyiciyə həqiqətin onun başa düşdüyü dildə, başa düşdüyü formada çatdırılmasında idi. İlham Əliyev informasiya müharibəsində üzərinə götürdüyü bu vəzifənin öhdəsindən layiqincə gəlirdi. Layiqincə gəlirdi ki, aparıcı “Siz Amerika siyasətini bilirsiniz, cənab Prezident” deməyə məcbur olurdu.

İlham Əliyev Xankəndiyə atəş açılması ilə bağlı jurnalistin suallarına da beynəlxalq humanitar hüquq əsasında cavab verərək bildirdi ki, “Xankəndidə hərbi infrastrukturunu hədəfə alırdıq, çünki hərbi bazalar, hərbi infrastruktur şəhərdə yerləşir”. İlham Əliyevin beynəlxalq hüquq, beynəlxalq humanitar hüquq sahəsində biliklərə malik olması onun verilən suallara cavablarında dəqiq ifadəsini tapır, Azərbaycanın silahlı münaqişə günlərində göstərdiyi fəaliyyətin beynəlxalq hüquqa zidd olmamasını əsaslandırır. Ümumilikdə, silahlı münaqişə vaxtı yaşayış məskənlərinin, şəhərlərin atəşə tutulması beynəlxalq humanitar hüquqa zidd olduğu halda, şəhər və ya başqa yaşayış məskənində yerləşdirilmiş hərbi hədəflərin atəşə tutulması beynəlxalq humanitar hüquqa əsasən yolveriləndir. Azərbaycan silahlı qüvvələri Xankəndidə məhz hərbi obyektləri hədəfə alıb onları məhv etməklə beynəlxalq humanitar hüquqa uyğun fəaliyyət göstərmişdilər.

İlham Əliyev aparıcının suallarını cavablandırarkən həmçinin qeyd etdi ki, “beynəlxalq münasibətlərə aid məsələlərə baxdıqda prinsiplər olmalıdır. Bu emosiyalar, hisslər, xoş məramın digər ifadəsi, – bunlar fərqlidir, – ailədə nahar yeməyində ola bilər. Lakin beynəlxalq münasibətlərdə Azərbaycanın beynəlxalq səviyyədə tanınan və Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş əraziləri var”.

Bəli, beynəlxalq hüquq dövlətlərarası münasibətlərdə dövlətlərin rəhbər tutmalı olduqları *jus cogens*, yəni bütün dövlətlər üçün məcburi olan imperativ prinsipləri müəyyənləşdirmişdir. Heç bir dövlətin beynəlxalq münasibətlərdə həmin prinsiplərdən kənara çıxmağa haqqı yoxdur.

Beynəlxalq hüququn prinsipləri eyni vaxtda iki funksiyanı yerinə yetirir. Onlar bir tərəfdən ictimai münasibətləri müəyyən normativ çərçivədə məhdudlaşdırmaqla onların sabitləşməsinə təsir edir, digər tərəfdən beynəlxalq münasibətlər təcrübəsində yaranan yeni münasibətləri əks etdirməklə, möhkəmləndirməklə onların inkişafına yardım edir.

Onlar subyektlərin qarşılıqlı əlaqəsinin əsaslarını müəyyən edir və dövlətlərin əsas hüquq və vəzifələrini özündə əks etdirir. Prinsiplər sülh, əməkdaşlıq, insan hüquqları kimi bəşəri sərvətləri həm ifadə edir, həm də onları mühafizə edir. Onlar beynəlxalq hüququn fəaliyyəti və inkişafı ideyasının əsasını təşkil edir. Prinsip beynəlxalq hüquq qaydalarının əsası, özülü olmaqla, onun siyasi-hüquqi simasını müəyyən edir. Beynəlxalq hüququn əsas prinsipləri *jus cogens* norma kimi, yəni imperativ xarakterli olmaqla, digər beynəlxalq hüquq qaydalarının yaradılması üçün hüquqi baza təşkil edir. Bütün digər konkret hüquq normalarının qanuni olması üçün bir meyar, əsas ölçü sayılır. Yəni bu prinsiplər özündə beynəlxalq münasibətlərin köklü əsaslarına toxunan daha ümumi beynəlxalq hüquq normalarını əks etdirir və bütövlükdə bütün beynəlxalq birliyə, istisnasız olaraq bütün dövlətlərə şamil edilir. Onlar məcbureddici xarakter daşıyır və ayrı-ayrı dövlətlərarası müqavilələrə əsasən dəyişdirilə və ya ləğv edilə bilməz. Başqa sözlə, bu prinsiplər məcburilik mənasında bütün dövlətlər üçün universal xarakter daşıyır. Bu o deməkdir ki, beynəlxalq hüququn bütün subyektləri prinsiplərə ciddi riayət etməlidirlər. Çünki prinsiplərin hər hansı formada pozulması hökmən beynəlxalq münasibətlərin digər iştirakçılarının qanuni mənafehlərinə toxunmuş olur. Bu həm də o deməkdir ki, beynəlxalq hüququn prinsipləri beynəlxalq hüquq normaları sisteminin qanuniliyinin meyarı, ölçüsüdür. Prinsiplərin hüquqi qüvvəsi hətta subyektlər arasında yaranmış və hər hansı səbəbdən konkret normalarla nizama salınmayan münasibətlərə də şamil olunur. Beləliklə, prinsiplər beynəlxalq hüquq qaydasının əsasına çevrilir.

Beynəlxalq müqavilələr hüququ haqqında 1969-cu il Vyana Konvensiyasının 53-cü maddəsinə əsasən, beynəlxalq hüquqi müqavilələr *jus cogens* prinsiplərinə ziddirsə, əvvəlcədən qeyri-hüquqi hesab olunur.

BMT Nizamnaməsi və BMT Baş Məclisi tərəfindən 1970-ci ildə qəbul edilmiş “BMT Nizamnaməsinə müvafiq olaraq dövlətlər arasında dostluq münasibətləri

və əməkdaşlığa dair beynəlxalq hüququn prinsipləri haqqında” Bəyannamədə aşağıdakı prinsiplər öz əksini tapmışdır:

- 1) zor tətbiq etməmə və zor tətbiq etməklə hədələməmə;
- 2) mübahisələrin sülh yolu ilə həlli;
- 3) bərabərlik və xalqların müqəddəratını təyin etməsi;
- 4) daxili işlərə qarışmama;
- 5) əməkdaşlıq;
- 6) dövlətlərin suveren bərabərliyi;
- 7) beynəlxalq hüquqi öhdəliklərin vicdanla yerinə yetirilməsi.

ATƏT-in 1975-ci ildə qəbul edilmiş Helsinki Yekun Aktında bu prinsiplərə daha 3-ü əlavə edilmişdir: sərhədlərin toxunulmazlığı; ərazi bütövlüyü; insan hüquqlarına hörmət⁵¹⁰.

Göstərilənlər ona dəlalət edir ki, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi beynəlxalq hüquq normaları əsasında, onun əsas prinsiplərinə müvafiq qaydada həll olunmalıdır.

Jurnalist uzun illər ərzində ermənilərin apardığı təbliğat nəticəsində münaqişədə Azərbaycanın təqsirli olması barədə özü üçün müəyyən etdiyi rəyə istinad edərək bildirirdi ki, “Cənab Prezident, hüquqi müstəvi və reallıqlar var. Dağlıq Qarabağda və regionda reallıq ondan ibarətdir ki, 1980-ci və 1990-cı illərin bütün keşməkeşli yollarından keçdikdən sonra indi ora prinsip etibarilə erməni əhalisindən ibarətdir. Əgər siz oraya daxil olsanız, yenə də erməniləri çıxarıb, azərbaycanlıları geri gətirməlisiniz və yenə məcburi köçkünlər olacaq. Masada diplomatik plan var, Dağlıq Qarabağın müstəqilliyinin saxlanılması, Ermənistanın Dağlıq Qarabağ ətrafında yeddi rayonu geri qaytarması”.

İlham Əliyev yenə də jurnalistin qəsdən və ya bilməməzlikdən yol verdiyi yanlışlıqları düzəltməli oldu: “Diplomatik həll yolu ilə bağlı sizin dedikləriniz doğru deyil. Çünki vasitəçilər tərəfindən – Amerika Birləşmiş Ştatları, Rusiya və Fransadan Dağlıq Qarabağa müstəqillik verilməsi ilə bağlı bizə heç bir plan təqdim olunmayıb... Sizin haqqında danışdığımız reallıqlar Ermənistanın təcavüzkar separatizmi və azərbaycanlıların etnik təmizlənməsi nəticəsində yaranmış reallıqlardır”.

Bəli, uzun illər ərzində Azərbaycana münasibətdə formalaşdırılan yalan imicin aradan qaldırılması üçün görünür ki, hələ çox şey göstərilməlidir və bunun üçün uzun zaman tələb olunacaq. Torpaqları işğal olunan, işğal olunmuş əraziləri xarabazarlıqlara çevrilən, vətəndaşlarına, dövlətinə milyardlarla ziyan vurulan, ərazisində müharibə aparılan Azərbaycan olsa da, ermənipərəst jurnalistlər yenə də Azərbaycanı təqsirkar kimi göstərməyə səy edirdilər. Əslində, həmin jurnalistlər tarixə, xüsusən də öz ölkələrinin tarixinə müraciət etsəydilər pis olmazdı. Tarix bu cür hallara da şahidlik edir.

⁵¹⁰ Vəfəddin İbayev. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi beynəlxalq hüququn jus cogens prinsipləri prizmasında. Bakı-1999, s. 11-15

Ç.Çoysamba monqolların müharibə aparmaq prinsiplərindən bəhs edərək yazır: “Artıq çox əsrlər boyunca monqolların heç nə ilə izah olunmayan patoloji qəddarlıqları haqqında danışılar davam edir. Bu zaman monqolları bütün sivilizasiyanı məhv etmək üçün yaradılmış bəşər nəslinin təbii cəlladları kimi təsvir edirlər... Bəli, monqollar düşməyə qarşı qəddar və rəhmsiz idilər. Lakin yalnız onda ki, bu, tələb olunurdu. Köçərilərin elçiləri xəyanətkarlıqla düşmən tərəfindən öldürüldükdən sonra, monqollar düşməni məhv etməklə buna cavab verdilər...

Monqolların başqa xalqlarla müharibə aparmalarının ümumqəbul olunmuş prinsipləri: onlar düşməyə – düşməndir kimi yanaşmamışlar. Bu onda ifadə olunurdu ki, monqollar heç vaxt onlara müqavimət göstərməyənləri və tabe olmalarını ifadə edənləri öldürməmiş, onların şəhərini dağıtmamışlar”⁵¹¹.

Jurnalistin sonuncu “Beləliklə, hər iki tərəfin hüquqlarını tanıyan sülh ola bilər?” – sualına İlham Əliyev:

“Bəli. Elədir ki, var. Bu, məntiqli baza əsasında, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində və Azərbaycanın erməni əhalisinin hüquq və maraqlarının tam müdafiəsi ilə olmalıdır. Hesab edirəm ki, bunu etmək mümkündür” cavabını verdi.

L.N.Tolstoy “Hərb və sülh” romanında yazırdı: “Necə ki, günəş və efirin hər bir atomu öz-özlüyündə bir tamamlanmış şar və eyni zamanda öz böyüklüyü ilə insana müyəssər olmayan bütövün ancaq bir atomudur, eləcə də hər bir fərdin öz daxilində məqsədi vardır və bu məqsədlər insana müyəssər olmayan ümumi məqsədlərə xidmət etmək üçündür.

Çiçəyin üstünə qonan arı körpə uşağı sancır. Uşaq arılardan qorxub deyir ki, arıların məqsədi adamları sancmaqdır. Şair isə çiçəyi soran arıya tamaşa edir və deyir ki, arının məqsədi çiçəyin ətrini sormaqdır. Arıçı isə görür ki, arı çiçəklərin tozunu və şirəsini yığıb pətəyə gətirir, buna görə də deyir ki, arının məqsədi bal yığmaqdır. Başqa bir arıçı isə arıların həyatını daha dərinləndirib deyir ki, arı çiçəyin tozunu və şirəsini cavan arıları bəsləmək və ana arı yetişdirmək üçün yığır, deməli, arıların məqsədi – nəsil artırmaqdan ibarətdir. Nəbatatçı isə arının tozu erkək çiçəkdən diş çiçəyə apardığını və onu mayalandırdığını gördükdə “arının məqsədi elə bundan ibarətdir” deyir. Həqiqətdə isə arının əsas məqsədi insan ağlının dərk edə bildiyi birinci, ikinci və üçüncü məqsəddən ibarət deyildir. İnsanın ağılı bu məqsədləri öyrənmək sahəsində nə qədər tərəqqi edərsə, bir o qədər də son məqsədin qeyri-müyəssər olması aydın bir şəkildə meydana çıxır.

İnsana ancaq arının həyatının başqa həyat hadisələri ilə müvafiqliyini müşahidə etmək müyəssərdir. Tarixi şəxsiyyətlərin və xalqların haqqında da bunu demək lazımdır”⁵¹².

⁵¹¹ Чойсамба Ч. Завоевательные походы Бату-хана. Москва-2006, с. 35-36

⁵¹² Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. 5-ci cild. Hərb və sülh. Bakı-1978, s. 280-281

XXVII FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN İTALİYANIN RAI-1 TELEVİZİYA KANALINA MÜSAHİBƏSİ

26 oktyabr 2020-ci il

“Bu gün biz özümüzün haqlı olmağımızı döyüş meydanında sübut edirik”.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin oktyabrın 26-da İtaliyanın Rai-1 televiziya kanalına müsahibəsində münasibət bildirdiyi məsələlərdən biri atəşkəslə bağlı idi. Ermənistan tərəfinin iki dəfə atəşkəsi pozmasına baxmayaraq İlham Əliyev üçüncü dəfə yenə də döyüş əməliyyatlarını dayandırmağa və atəşkəs elan olunmasına razılaşdı. Silahlı qüvvələri döyüş əməliyyatlarında demək olar ki, hər gün uğurlar əldə edən münaqişə tərəfinin hər dəfə atəşkəsə razılaşması, bunun əvəzində isə ardıcıl olaraq mövqelərini itirən tərəfin yenidən atəşkəsi pozması nə ilə izah oluna bilərdi? Bu, prosesi izləyən hər kəsi düşündürür və elan olunmuş atəşkəsə inamı azaldırdı. Fikrimizcə, Ermənistanın atəşkəslə hər dəfə razılaşması döyüş əməliyyatlarında Azərbaycana qarşı durmaq iqtidarında olmaması, Azərbaycan Ordusunun həmlələrinin qarşısını almaq, əlavə silah-sursat, canlı qüvvə ehtiyatı toplamaq, mövqelərini möhkəmləndirmək, havadarlarını münaqişəyə cəlb etmək istəklərindən irəli gəlirdi. Əgər belə idisə, Ermənistan tərəfi atəşkəsi niyə pozurdu? Bunun səbəbi çox güman ki, Azərbaycanın sadəcə atəşkəsə razı olması ilə deyil, atəşkəsi Ermənistanın işğal olunmuş ərazilərdən qoşunlarını çıxarmaq öhdəliyi ilə əlaqələndirməsində idi.

Azərbaycan əraziləri işğal olunandan və münaqişənin nizama salınması prosesi başlandıqdan sonra Azərbaycan münaqişənin nizama salınmasının ilkin şərti kimi həmişə işğal olunmuş torpaqlardan erməni silahlı qüvvələrinin çıxarılması tələbini irəli sürürdü. Əslində, bu, beynəlxalq hüquqa əsaslanan tələb idi. Beynəlxalq hüquqa əsasən, heç bir dövlət başqa suveren dövlətin ərazilərini güc tətbiq etməklə işğal etmək hüququna malik deyildir. Başqa dövlətin ərazisinin işğal olunması təcavüz olmaqla yanaşı, beynəlxalq cinayət hesab olunurdu. Digər tərəfdən də münaqişənin nizama salınması ilə əlaqədar danışıqlar prosesinin aparılması tərəflərin bərabər mövqedə olmalarını tələb edirdi. İşğal olunmuş torpaqlardan danışıqlar prosesində təzyiq vasitəsi kimi istifadə olunmasına, bu faktla alver edilməsinə beynəlxalq hüquq normaları yol vermirdi. Əsas vacib məqamlardan biri də Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycanın işğal olunmuş torpaqlarından çıxarılmasının məqsədi dünyada sülhün və təhlükəsizliyin təmini olan BMT Təhlükəsizlik Şurasının münaqişə ilə bağlı qəbul etdiyi dörd qətnaməsində öz əksini tapması idi. Ermənistanın siyasi rəhbərliyi çətin seçim qarşısında qalırdı. Ordunun

vəziyyəti, döyüş meydanında verilən qurbanlar, gündəlik uğursuzluqlar atəşkəsin əldə edilməsinin zəruriliyini şərtləndirirdisə, erməni diasporunun döyüşləri davam etdirmək, təslim olmamaq barədə tələbləri və bir də havadarların onları darda qoymayacaqları ilə bağlı yaratdıqları ümid düzgün seçim etməyə imkan vermirdi. Ona görə Ermənistan bir gün atəşkəslə bağlı verdiyi razılığı səhərisi gün pozurdu.

Atəşkəs, ümumiyyətlə müharibənin aparılması, münafişənin nizama salınmasında Azərbaycan vahid mövqeyə malik idi. Bu mövqenin əsasını işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərindən Ermənistan qoşunlarının çıxarılması, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin olunması və məcburi köçkünlərin həmin ərazilərə qaytarılmasının təmin olunması idi. Azərbaycan Ordusunun hərbi bacarıq, silah-sursatla tam təmin olunması, orduda vətənpərvərlik, mənəvi ruhun yüksəkliyi baxımından üstünlüyü göz qabağında idi. Bunu cəbhədə gündəlik əldə olunan qələbələr nümayiş etdirir və bu üstünlük heç kəsə etiraz doğurmurdu. Sonralar bunu Ermənistan rəsmiləri özləri də dəfələrlə müxtəlif səviyyələrdə etiraf edəcəkdilər.

Azərbaycanın belə üstün mövqedə olmasına baxmayaraq, münafişənin atəşkəslə bitirilməsinə razılıq verməsi sağlam düşüncədən və humanistlikdən irəli gəlirdi. Əvvəla, hər bir müharibənin sonu atəşkəs və sülh olmalıdır. Müharibələr daimi ola bilməz. Digər tərəfdən, üstünlüyün hansı səviyyədə olmasından asılı olmayaraq müharibə insan həyatı üçün təhlükə mənbəyi olmaqla onun bir gün, bir saat belə artıq davam etməsi qurbanlar, sağlamlığın itirilməsi ilə nəticələnir. İnsan həyatı isə Yer üzündə ən dəyərli nemətdir. Onu yalnız Vətən torpağının azad olunmasına qurban vermək olar. Azərbaycan əsgər və zabiti buna hazır idi. Lakin sağlam düşüncə, əgər imkan varsa, bu qurbanların verilməməsi tərəfində idi. Müharibənin danışıqlar yolu ilə həll olunmasına imkan da var idi. Ermənistan, nəhayət dərk etməli idi ki, zorla ələ keçirdiklərini, özünə məxsus olmayanları qaytarmalıdır. Azərbaycan öz torpaqlarından ona pay vermək niyyətində deyil. Çıxış yolu təcavüzkar niyyətlərdən əl çəkməkdə və Azərbaycanın təqdim etmək niyyətində olduğu qarşılıqlı sülh və əməkdaşlıq şəraitində yaşamaqda idi. Ona görə də jurnalistin üçüncü atəşkəsin dayanıqlığı barədə sualını cavablandırarkən İlham Əliyev deyirdi: “Hər şey Ermənistanın özünü necə aparacağından asılı olacaq. Ona görə ki, ilk iki atəşkəs məhz Ermənistan tərəfindən pozulub. Humanitar mülahizələrə əsaslanan birinci atəşkəsdən sonra 24 saat ərzində Ermənistan atəşkəsi pozdu. Özü də vəhşicəsinə, gecə vaxtı Gəncə şəhərinə ballistik raket atmaqla. Birinci atəşlər nəticəsində 10 nəfər həlak oldu, xeyli insan yaralandı. Sonra onlar daha bir dəfə, yenə gecə vaxtı Gəncəyə zərbə endirdilər”.

Sentyabrın axırlarında hərbi əməliyyatların başlamasına nəyin səbəb olmasını İlham Əliyev dəfələrlə cavablandırmışdı. Bu bir tarix idi. Həmin tarixlərdə baş verən hadisələr Ermənistanın təcavüzkar niyyətlərini sübut edir və silahlı münafişənin yeni mərhələsinin məhz Ermənistanın təqsiri üzündən başlanmasını birmənalı olaraq təsdiq edirdi. Ermənistanın 27 il ərzində danışıqlar prosesində nümayiş etdirdiyi mövqe bu günün gələcəyini şərtləndirirdi. Azərbaycan buna hazırlaşdı.

Lakin faciəni yaşamamaq üçün müharibəyə başlamaq istəmirdi. Ermənistanın ardıcıl təxribatları Azərbaycanı əks-hücum əməliyyatlarını başlamağa və düşməinə öz gücünü nümayiş etdirməyə vadar etdi.

İlham Əliyev müsahibəsində qeyd edirdi: “Onlar hesab edirdilər ki, dünyanın aparıcı ölkələrinin hərbi, siyasi, iqtisadi dəstəyinə güvənərək bizim əraziləri əbədi işğal edə biləcəklər, lakin onlar kobud səhv edirdilər. Bu gün biz özümüzün haqlı olduğumuzu döyüş meydanında sübut edirik. Biz BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrini həyata keçiririk və beynəlxalq hüququ bərpa edirik”.

Bəli, Azərbaycan Ordusu özünün yüksək döyüş qabiliyyətini nümayiş etdirir, düşməni də, onun havadarlarını da göstərdiyi igidlik və rəşadətlə təəccübləndirirdi. Azərbaycanın döyüş əməliyyatları hər b sənətinin və onun əsas prinsiplərinin – qətiyyət, çeviklik və manevr qabiliyyətinin ardıcılığı ilə fərqlənirdi. Rəhbərlik döyüş planlarını məhz həmin prinsiplərə uyğun, cəbhədəki vəziyyətin təfərrüatlarını, Azərbaycanın əsgər və zabitinin mənəvi ruhunu nəzərə almaqla hazırlayırdı. Bu planların məzmunu aydın şəkildə belə bir əsas ideyanı ifadə edirdi ki, hücumun gedişində irəliyə hərəkət öz-özlüyündə məqsədə çevrilməməlidir. Əsas məsələ əlverişli mövqelərə nail olma, az itkilərlə düşmənin canlı qüvvəsinə daha səmərəli zərbə vurmaq, düşməni mövqelərini tərk edərək geri çəkilməyə və qaçmağa məcbur etmək idi.

Hücumlar zamanı niyyətin gizli saxlanması, düşmənin gözləmədiyi mövqelərdən zərbələrin endirilməsi Azərbaycan Ordusunun qələbəsini təmin edən amillərdən idi. Düşmən uzun illər ərzində Azərbaycan Ordusunun qarşısını almaq üçün sədlər qurmuş, səngərlər, bunkerlər tikmiş, keçilməz beton “qalalar”, yüksəkliklərdə yerləşən atəş məntəqələri yaratmışdı. Lakin düşmənin mövqeləri, onun hazırladığı sədd və səngərlər barədə məlumatların qabaqcadan əldə olunması, hücum planlarının tərtibi zamanı bunların nəzərə alınması və düşmənin gözləmədiyi yerdən hücumun təşkili Azərbaycan Ordusunun nümayiş etdirdiyi hərbi döyüş qabiliyyəti, döyüş əməliyyatlarına bacarıqlı rəhbərliyin təzahürü idi.

Hərb tarixi böyük sərkərdələrin düşməinə əsas zərbəni məhz onun gözləmədiyi yerdən vurmağı barədə təcrübə ilə zəngindir. Rus yazıçısı Oleq Mixaylovun “Suvorov” tarixi romanından 1799-cu ildə Fransaya qarşı döyüşlərdə Suvorovun düşmənin gözləmədiyi yerdən çayı keçməsinə misal göstərmək olar. Yazıçı yazır: “Fransızların diqqətini cəlb etməmək məqsədilə qəsdən çayı keçmək üçün ən münasib olmayan yer seçilmişdi: çayın sərt dönmə, suyun həddən artıq sürətli axan, sıldırım qayalıqlı yeri seçilmişdi. Həmin yerdən, həm də gecə vaxtı körpünün salınmasının qeyri-mümkünlüyünə əmin olan fransızlar hətta sahilə gözətçilər belə qoymamışdılar. Onlar öz səhvlərini yalnız səhər, artıq bir neçə yüz avstriyalı yeger və rus kazakları körpünü keçəndən sonra başa düşdülər”⁵¹³.

Hər hansı bir döyüş əməliyyatının əsasını onun ideyası, bu əməliyyat nəticəsində nail olunmalı olan məqsəd təşkil edir. Bu ideyanı reallaşdırmaq,

⁵¹³ Олег Михайлов. Суворов. Исторический роман. Москва-1978, с. 388-289

məqsədlərə çatmaq üçün əsgər və zabiti ruhlandırmaq, həvəsləndirmək onların yaradıcı təfəkkürünü və praktiki fəaliyyətini qarşıda duran məqsədə, vəzifələrin həllinə istiqamətləndirməyi tələb edir. Dinc vaxtı uzunmüddətli hazırlıq və təlimlərdən keçən Azərbaycanın yüksək komanda heyəti bu vəzifələrin öhdəsindən layiqincə gəlirdi. İlham Əliyev 2021-ci il martın 15-də Füzuli və Xocavənd rayonlarına səfəri zamanı həmin məsələləri xatırladaraq deyirdi: “Biz xalqımızın yeni tarixini yazdıq, şanlı qəhrəmanlıq tarixini yazdıq və azad edilmiş torpaqlarda bu gün böyük quruculuq işləri aparılır, böyük infrastruktur layihələri icra edilir. Bu gün Bakıdan gələrkən, yenə də dağıdılmış Füzuli şəhərindən keçərkən bir daha gördüm ki, erməni vəhşiliyi hansı fəlakət törədib. Bu gün onları müdafiə edən, bu gün onların arxasında dayanan bəzi xarici dairələr gözlərini açıb görsünlər erməni vəhşiliyi nə günə salıb bizim şəhərlərimizi. Bizim bütün şəhərlərimiz dağıdılıb, bütün kəndlərimiz dağıdılıb, tarixi abidələr dağıdılıb, məscidlər dağıdılıb, qəbirlər dağıdılıb, misli görünməmiş vandallıq, barbarlıq törədilib. Biz isə ancaq öz torpaqlarımızı azad etmişik. Bax, bu qəsəbədə qanunsuz olaraq Ermənistandan və xarici ölkələrdən ermənilər gətirilib zorla məskunlaşdırılıb. Amma bu qəsəbə salamatdır, bir bina da dağıdılmayıb, bir bina da yandırılmayıb. Budur, Azərbaycan Ordusunun yanaşması, budur, bizim mənəvi kodeksimiz. Ermənilər nə ediblər? Bütün binalarımızı dağıdıblar, məscidlərimizi dağıdıblar. Məscidlərdə heyvan saxlayıblar. Bizim müqəddəs abidələrimizi təhqir ediblər. Azərbaycanlıların tikdirdikləri, – ermənilər orada qanunsuz yaşayıblar, – o evləri noyabrın 10-dan dekabrın 1-nə qədər yandıırıblar, dağıdıblar, meşələri qırıblar. Su elektrik stansiyalarını dağıdıblar. Bax, fərq bundadır. Azərbaycan əsgəri yüksək mənəvi keyfiyyətlərə malik olan əsgərdir və əsgərə, bütün hərbiçilərə verilən təlimat yerinə yetirildi. Mən demişdim ki, biz mülki əhali ilə heç vaxt müharibə aparmamışıq və bunu indi hər kəs görür. Mən demişdim ki, Ermənistan rəhbərliyi bizə tarix versin, bizim torpaqlarımızdan nə vaxt çıxır və biz müharibəni dayandırmağa hazırıq, bunu da etdik. Bu gün buraya bu torpaqların sahibləri kimi qayıtmışıq, azad edilmiş bütün torpaqlarda Azərbaycan bayrağı dalğalanır. Bu gün mən Müzəffər Ordumuzun Ali Baş Komandanı kimi Hadrut qəsəbəsində milli bayrağımızı qaldırdım. Bu bayraq burada əbədi dalğalanacaq. Biz azərbaycanlılar bundan sonra öz dədə-baba torpaqlarımızda əbədi yaşayacağıq”⁵¹⁴.

İlham Əliyevin döyüş əməliyyatlarının hazırlanması və keçirilməsinə dair öz meyarları və yanaşması var idi: Azərbaycanın iqtisadi və hərbi qüdrəti, cəbhəətrafı rayonlarda atəşə məruz qalan mülki əhəlinin orduya inamı, dönməzliyi, arxa cəbhədə xalqla Ordunun birliyi, bir-birini dəstəkləməsi, müharibənin xalqı xarakteri, məqsəd ümumiliyi – işğal olunmuş torpaqların azad edilməsi, ərazi bütövlüyünün təmini, Vətən torpağında güc, qüvvət alma. Bu keyfiyyətləri Ermənistanın siyasi və hərbi rəhbərliyi heç vaxt başa düşə bilməzdi. Çünki onların döyüşlərdə iştirakı mənəvi meyarlara deyil, işğala, torpaq zəbt etmək kimi təcavüzkar niyyətlərə söykənirdi.

⁵¹⁴ <https://president.az/articles/50893>

Azərbaycan Ordusunun qələbələrinin əsasını həm də döyüş meydanlarında ağıllı, təhsilli, hərbi işi yaxşı bilən, siyasi və mənəvi cəhətdən kamil zabit heyətinin olması təşkil edirdi. Azərbaycanda yaradılan hərbi məktəblərin verdiyi təhsil, Türkiyə Respublikası və digər xarici ölkələrin hərbi məktəblərində qazanılan təcrübə də öz sözünü deyirdi.

Hərbi əməliyyatların keçirilməsində iştirak edən generaldan tutmuş sırayı əsgərə qədər hər kəsin qələbəyə inamı da mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Bu cür inama mənsub olan əsgər və zabitlərin qarşısını ala biləcək qüvvə yox idi. İnam əsgərləri yalnız irəliyə, qələbəyə səsləyirdi. Onlar döyüş meydanında özünəməxsus qətiyyət və mərdliklə hərəkət edir, tərəddüd keçirmədən hər bir əsgər və zabit məsuliyyəti öz üzərinə götürərək döyüşə atılır, igidlik və hünər nümayiş etdirirdi. Bunlarsız qələbə mümkün deyildi. Qələbə varsa, deməli igidlik də, hünər də meydana idi.

Müharibə günlərində baş verən hadisələr Azərbaycan əsgəri, zabiti və generalının bütün insani sifətlərinin, onların həyat təcrübələrinin, təşkilatçılıq və döyüş bacarığının, iradə və çoxtərəfli hərbi bilik və vərdişlərinin ən ciddi sınağı idi. Vətən torpağında döyüşən əsgərlərə sanki torpaq özü əmr edir, əcdadların şərəfini qorumağı, onların döyüş rəşadətlərini yeni igidliklərlə sübut etməyi, düşmən ayaqları altında olan kəndlərimizi, obalarımızı, şəhərlərimizi azad etməyi tələb edirdi. Və onlar bu əmrləri yerinə yetirirdilər. Həqiqi vətənpərvərlərin ürəyi xalqın nailiyyətlərinin, qurub yaratdıqlarının dağıdılmasına, məhv edilməsinə laqeyd qala bilməzdi. Xarabazarlıqlara dönmüş kənd və şəhərlərin simasını, düşmənin vəhşiliyini görüb, bu torpaqlarda onların yaşamağa haqqı olmamasını dərk edib Azərbaycan əsgəri vuruşurdu, qanını, canını, həyatını əsirgəmədən vuruşur və qalib gəlirdi. Azərbaycan xalqı bu əsgər və zabitlərin qəhrəmanlığını əbədi yaşatmalı, onları daim yad etməli, bu cür övladlar yetişdirdiyinə görə fəxr etməlidir.

Bu yerdə Q.Y.Sezarın qoşununda vuruşan könüllü-veteran Q.Krastin yada düşür: “Sezarın qoşununda keçən il 10-cu legionda senturion (lat. centurio, Roma ordusunda intizama görə məsuliyyət daşıyan peşəkar zabit-V.İ.) olmuş, son dərəcə cəsur döyüşçü, könüllü-veteran – Q.Krastin də var idi. Döyüş əmri verilən kimi o səsləndi: “Mənim keçmiş manipul (Roma legionunun bir hissəsi-V.İ.) yoldaşlarım, arxamca gəlin və həmişə olduğu kimi imperatorunuza xidmət edin. Təkcə bu döyüş qalır, bu döyüşdən sonra o öz yerinə, biz isə azadlığımıza qayıdırıq”. Bununla belə o, Sezara baxıb dedi: “İmperator, mən bu gün çalışaram sizin təşəkkürünüzü qazanım – diri və ya ölü”. Bu sözlərlə o, birinci cinahdan irəliyə atıldı, arxasınca isə yüz iyirmi seçilmiş könüllünü apardı”⁵¹⁵.

Vətənin amansız təhlükədə və sınaqda olduğu həlledici günlərdə hər bir Azərbaycan vətəndaşı öz əsgərlərinin taleyi ilə yaşayır, onların qələbəsinə, Azərbaycan bayrağının hər yeni kənd və qəsəbədə dalğalanmasına sevinir, onların

⁵¹² Олег Михайлов. Суворов. Исторический роман. Москва-1978, с. 388-289

hər bir kədəri – sağlamlılıqlarını itirmələri, yaralanmaları, şəhid olmaları ilə birgə yaralanır, şəhid olurdu. Şəhidlər ölmədiyi kimi xalq da yaşayır və şəhidlərini də özü ilə yaşadırdı.

Və yenə də Azərbaycan Ermənistanın konstruktiv yanaşma nümayiş etdirəcəyi təqdirdə münaqişəni atəşkəslə dayandırmağa razı idi. Əlbəttə ki, irəli sürdüyü şərtlərə riayət olunmaqla.

Türkiyənin münaqişədə tərəf kimi iştirak etməsi, Türkiyə tərəfindən münaqişəyə muzdluların cəlb olunması barədə sualları da İlham Əliyev dəfələrlə cavablandıraraq, əsassız ittihamlar, yalan məlumatlar ürək bulandırıcı olsa da, həqiqət olmadığına görə təsdiqini də tapa bilməzdi və düşmənin tərəf uydurduğu yalanların həqiqiliyini sübut edə biləcək heç bir dəlili ortaya qoya bilmirdi.

Bu əsassız ittihamlar Ermənistanın daimi havadarları Fransa və Rusiya tərəfindən döviyyəyə buraxılmış və Azərbaycana qara yaxmaq cəhdi idi.

İlham Əliyevin cavablarında ifadəsini tapan məsələlərdən biri də Rusiyanın Minsk qrupunun münaqişənin nizama salınmasında həmsədr və vasitəçilik missiyasını yerinə yetirən dövləti kimi bitərəf qalmaq əvəzinə Ermənistanı daim silahlandırması ilə bağlı idi. Ermənistan bu cür dəstək olmasaydı, döyüş əməliyyatları çoxdan sona yetmiş olardı. Həm siyasi dəstək, həm hərbi, həm də mənəvi dəstək, özü də bunlar bitərəfliyə riayət etməli olan ölkələr tərəfindən gəlirdi.

İlham Əliyev həmçinin bildirdi ki, həmsədrlər təsisatı yaradıldıqdan sonra həmsədrlər bu fəaliyyəti özlərinin inhisarına götürüb... 28 il ərzində heç bir irəliləyiş olmayıb... həmsədrlərin fəaliyyəti münaqişənin həllinə deyil, onun dondurulmasına yönəlmişdi. İtaliyada mövcud olan Aland adaları modeli tətbiq edilə bilərdi. 1990-cı illərin ortalarında bu cür təkliflər olub. Lakin Ermənistanda hesab edirdilər ki, dünyanın aparıcı ölkələrinin hərbi, siyasi, iqtisadi dəstəyinə güvənərək bizim əraziləri əbədi işğal edə biləcəklər, lakin onlar kobud səhv edirdilər.

İlham Əliyev Türkiyənin F-16 təyyarələrinin Azərbaycan ərazisində olması ilə bağlı son dərəcə sadə və məntiqli olan bir dəlili – Ermənistan ərazisində Rusiyanın MİQ-29, SU-30 təyyarələrinin, Ermənistanda, Gümrüdəki bazada Rusiyanın 5 minlik qoşununun olmasını irəli sürdü. Ona görə jurnalistlər verdikləri sualları götür-qoy etməli, verilən cavablarla özlərini pis vəziyyətdə qoymalı deyillər.

İlham Əliyev Qarabağın gələcəyini həm oraya qayıtmalı olan azərbaycanlıların, həm də orada yaşayan ermənilərin dinc yanaşı yaşayacaqları firavanlaşan, dinc bir ərazi kimi görürdü. O, jurnalistin “bir ildən sonra biz bu münaqişədə hansı səviyyədə olacağıq?” – sualını cavablandıraraq bildirirdi ki, “Ermənistan rəhbərliyi işğalçı siyasətdən imtina etməlidir. Əgər belə olsa, biz öz investisiyalarımızla və ölkənin yenidən qurulması üzrə təcrübəmizlə bu regionu dünyanın ən firavan regionlarından birinə çevirə bilərik. Lakin bundan ötrü müharibənin nəticələri aradan qaldırılmalıdır. İşğal aradan qaldırılmalıdır, azərbaycanlılar əsrlər boyu yaşadıkları torpaqlara qayıtmalı və erməni əhali ilə qonşuluqda, razılıq şəraitində yaşamağırlar... Xoş məram göstərməlidir. Buna görə düşünürəm ki, Ermənistan rəhbərliyi bu barədə ciddi düşünməli və düzgün addım atmalıdır”.

Bəli, Azərbaycanın özgə torpaqlarını işğal etmək, Azərbaycan ərazilərində yaşayanları ev-əşiklərindən didərgin salmaq niyyəti yox idi, məqsəd işğala son qoymaq, fırvan yaşayışı təmin etmək, qurub-yaratmaq idi.

Rus alimi Q.V.Vernadski yazırdı: “Monqol imperatorları öz müharibələrini ümumi sülh və beynəlxalq sabitlik əldə etmək kimi açıq məqsədlə aparırdılar. Bu məqsədə nail olandan sonra bəşəriyyətin təhlükəsizliyinin dəyəri hər kəsin və hamının dövlətə xidmətində idi, bu, həyatın qaydasını və sosial bərabərliyi təmin etməli idi. Öz əsərlərində “Çingizxan çarlığının ideoloji əsasları və onun dövlət nəzəriyyəsinin ideya mahiyyətini” öyrənməyə böyük diqqət yetirən N.S.Trubetskoy özünün vəzifəsini tarix dərslərlərində birtərəfli yanaşma nəticəsində Çingizxan haqqında yaradılmış qeyri-obyektiv təsəvvürləri dəyişməkdə görürdü. O, hesab edirdi ki, Çingizxan böyük və müsbət ideyaların daşıyıcısı olmuş və onun fəaliyyətində yaratmaq və təşkilatçılıq dağıtmaq cəhdini üstələyirdi”⁵¹⁶.

N.S.Trubetskoy Çingizxanın təbəələrinə münasibətdə müəyyən etdiyi mənəvi keyfiyyətlərlə əlaqədar yazırdı: “Yüksək əyan və hərbi rəislərdən başlamış sırayı döyüşçüyə qədər öz təbəələrinə Çingizxan müəyyən mənəvi tələblər irəli sürürdü. Onun daha çox qiymətləndirdiyi, təşviq etdiyi cəmərdliklər sədaqət, sadıqlıq və dözümlülük; nifrət etdiyi və görmək istəmədiyi nöqsanlar isə xəyanət, satqınlıq və qorxaqlıq idi. Bu cəmərdlik və nöqsanlar Çingizxan üçün bütün adamları iki yerə böldüyü əsas əlamətlər idi. Bir tip adamlar üçün onların maddi rifahı və təhlükəsizliyi onların şəxsi ləyaqəti və şərəfindən də yüksək idi, ona görə də həmin qrup adamlar qorxaqlığa və xəyanətə qadir idilər... Çingizxanın dəyərləndirdiyi psixoloji tip adamlar isə özlərinin şərəf və ləyaqətini təhlükəsizlikləri və maddi rifahlarından yüksək tutanlar idi... Onların şüurunda həmişə vicdanlı və özlərinə hörmət edən adamlar üçün yol verilən və yol verilməyən davranışlarının xüsusi kodeksi, nizamnaməsi olur; onlar bu nizamnamə ilə hər şeydən çox oynur, ona dini, ilahi tərəfindən müəyyən edilən kimi yanaşır və onun pozulmasına yol verə bilmirlər, çünki həmin qaydaların pozulması onların özlərinə ölümdən də dəhşətli olan nifrətlərinə səbəb olacaqdı... Nə vaxt bu cür psixoloji tipə malik olan insan özünün birbaşa rəisinə tabe olursa, o şəxsən ona deyil, ilahidən müəyyən edilmiş iyerarxik nərdivanın bir hissəsinə tabe olmuş olur... Beləliklə, bu cür nəzərdən keçirilən insan həmişə özünü iyerarxik sistemin bir hissəsi kimi başa düşür və sonda insana deyil, Tanrıya (Böyük Tənqri) tabe olmuş olur... Xəyanət və satqınlıq onlar üçün psixoloji olaraq mümkün deyildir, çünki özünün birbaşa rəisinə xəyanət etməklə o, hələ özünün daha yüksəkdə duran rəislərinin mühakiməsindən azad olmur, hətta bütün yerdəki rəislərinə xəyanət etdikdə belə, onun şüurunda olan ilahi qanunun hakimiyyətindən, İlahi mühakimədən qaça bilmir... Çingizxan özü də bu tip insanlara məxsus idi”⁵¹⁷.

⁵¹⁶ Александр Мелехин. Чингисхан. Москва-2018, с. 13

⁵¹⁷ Yəni orada, s. 15-16

Çingizxan özünün ordu yaratmaq, qoşunları idarə etmək, hərbi qüvvələri müharibə teatrının həlledici hissəsinə yönəltmək, rast gəlinən maneələri aşmaq yolunu tapmaq qabiliyyəti, uzaqgörənliyi, xarakterinin gücünə görə qədim zamanların və yeni dövrün böyük sərkərdələri ilə bir sırada durmaq iqtidarında idi⁵¹⁸.

İlham Əliyev işğal altında olan torpaqlarımızı azad etmək üçün hazırlamış, ordu yaratmış, nizam-intizama, əsgər və zabitlərin mənəvi vətənpərvərlik ruhunun yüksəlişinə nail olmuşdu. Qeyd olunan keyfiyyətlərin orduda tərbiyə olunması gələcək müvəffəqiyyətlər üçün zəmin yaradırdı. "... Suvorov ciddi intizamın tərəfdarı idi. Hərbi təcəllik onun üçün qaydanın sarsılmaz əsasını təşkil edirdi. O deyirdi: "Hərbi idarəçiliyin bütün ciddiliyi müqəddəsliklə icra edilməli olan tabe olmağa əsaslanır. Məhz onun hesabına heç bir təcəllikdə olan özündən yuxarıda olanın verdiyi hər hansı bir əmri nəinki mübahisələndirməyə və ya etiraz etməyə, hətta onu müzakirə etməyə səy göstərməyəcəkdir". Bununla belə, Suvorov məqsədinə sərt cəzalarla deyil, mənəvi tərbiyə ilə nail olmağı zəruri hesab edirdi. O, "hər kəs şərəfə malikdir" deyərək, dənənki təhkimli kəndlilərdə şəxsi ləyaqəti, müstəqilliyi, təşəbbüsü qiymətləndirir, komandirin qoyduğu tapşırığın yerinə yetirilməsində inama mühüm əhəmiyyət verirdi. Suvorovun tələbləri ilə təlim almış əsgər öz qüvvəsinə inanır, döyüşün gözlənilməz vəziyyətlərində özünü itirmir, igidlik və cəsurluq nümayiş etdirirdi... Suvorov daim milli qürura, Vətənə məhəbbətə istinad edirdi. Suvorov mənəvi tərbiyənin mühümlüyünü gözəl başa düşür, bəzən dini tərbiyədən də istifadə edirdi: "Kim Allahdan qorxur, o düşməndən qorxmur" – deyirdi.

Mənəvi tərbiyə əsgərin öz vəzifəsini sözsüz yerinə yetirməsinə kömək edirdi. Suvorov üçün böyük iş kiçikdən başlanırdı, o, hər bir tapşırığın nizamnamə müddəalarına müvafiq həllini tələb edirdi⁵¹⁹.

Azərbaycan Ordusunda, onun əsgər və zabitində vətənpərvərlik hissənin yüksək səviyyədə olması, Vətənin müdafiəsinə qalxmış oğullarının heç bir təhlükədən qorxmadan yalnız qələbəyə istiqamətlənməsi Ali Baş Komandana "... biz hər bir halda bu torpaqları qaytaracağıq. Döyüş meydanında bugünkü vəziyyət də bunu göstərdi. Biz onları nəyin bahasına olsa, qaytaracağıq. Ya dinc yolla, ya da müharibə yolu ilə, lakin qaytaracağıq" deməyə əsas verirdi.

Döyüş bölgələrindəki vəziyyət 1812-ci il noyabrın 5-də Krasnoye döyüşü adlanan döyüşdən sonra Napoleon qoşunları ilə Kutuzovun qoşunları arasındakı vəziyyəti xatırladırdı. L.N.Tolstoy Kutuzovun əsgər və zabitlərə müraciətlə dediyini və onun sözlərinin doğurduğu hissləri aşağıdakı kimi təsvir edirdi:

"– İş belədir, qardaşlarım. Bilirəm ki, sizə çox çətindir, amma nə etməli! Səbr edin, çox qalmayıb, qonaqları yola salıb, sonra istirahət edərik. Göstərdiyiniz xidmət üçün padşah sizi yaddan çıxarmaz. Sizin vəziyyətiniz ağır olsa da, hər halda siz evdəsiniz; bəs bunlar – görürsünüz mü nə hala düşüblər, – deyə Kutuzov əsirləri göstərdi. – Dilənçidən də pis gündədlər. Nə qədər ki, onlar güclü idilər, bizim

⁵¹⁸ Александр Мелехин. Чингисхан. Москва-2018, с.19

⁵¹⁹ Олег Михайлов. Суворов. Исторический роман. Москва-1978, с. 88-89

onlara yazığımız gəlmirdi, amma indi yazığımız gələ də bilər. Onlar da insandırlar. Belədirmi, uşaqlar?

O, öz ətrafına baxdı, ona zillənmiş və heyrət ifadə edən gözlərdə öz sözlərinə bir rəğbət gördü... O susdu və sanki heyrət içində başını aşağı saldı.

– Onu da deməliyəm, axı onları buraya kim çağırırdı? Onlara nə olursa yerində olur... – deyərək birdən başını qaldırdı. Qamçısını yellədi və bütün kampaniya dövründə birinci dəfə olaraq sevinclə qəhqəhə çəkib gülən, “ura” deyib guruldayan əsgər sıralarının arasından dördnala çapıb getdi.

Kutuzovun dediyi sözləri qoşun bəlkə də başa düşə bilməmişdi. Heç kəs feldmarşalın əvvəlcə təntənə ilə başlanan və qocalara məxsus sadəliklə qurtaran nitqinin məzmununu söyləyə bilməzdi, lakin bu nitqin səmimi mənası nəinki anlaşılmamışdı, hətta həmin əzəmətli təntənə hissi düşməyə heyifsilənmək hissi ilə qarışaraq, qocanın sadə dil söylüşləri ilə ifadə olunan öz işinin ədalətli olmasına inam hissi ilə birlikdə hər bir əsgərin qəlbində yaşayırdı, həmin bu hiss idi ki, uzun zaman sakitləşməyən nəşəli bağırıqlarla ifadə olunurdu”⁵²⁰.

İlham Əliyevin və onun Ali Baş Komandanı olduğu ordunun gərgin əməyi nəticəsində də erməni əsgərləri “dilançidən də pis gündə idilər” və artıq “onlara da yazığımız gələ də bilərdi. Onlar da insan idilər”. Bir məsələ də var idi, “axı onları buraya kim çağırırdı? Onlara nə olursa yerində olur...” deyilə də bilərdi.

İlham Əliyevin hər bir müraciəti, kütləvi informasiya vasitələrində səsləndirdiyi hər bir fikir əsgərlərdə, xalqda da eyni effekti yaradırdı. Çünki o da öz işinin ədalətliliyinə və qələbəsinə inanırdı.

⁵²⁰ Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. 5-ci cild. Hərb və sülh. Bakı-1978, s. 217

XXVIII FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN İNTERFAKS AGENTLİYİNƏ MÜSAHİBƏSİ

28 oktyabr 2020-ci il

**“Bu qeyri-insani əməllər onu göstərir ki,
baxın, görün, biz kiminlə vuruşmağa məcburuq”.**

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev oktyabrın 28-də Rusiyanın İnterfaks agentliyinə müsahibəsinə Azərbaycan Ordusunun uğurlarını elan etməklə başladı. Bu, əlbəttə ki, fərəhləndirici idi. Azərbaycan Ordusu sözdə deyil, reallıqda, döyüş meydanında öz sözünü deyir, düşməni geri çəkilməyə məcbur edirdi: “Azərbaycan Ordusu döyüş meydanında özünün üstünlüyünü sübut etdi. İşğal edilmiş ərazilərin xeyli hissəsi bu bir ay ərzində azad olundu. Erməni tərəfinin təqribən 30 il ərzində işğal olunmuş torpaqlarda möhkəmləndirilmiş rayonlar yaratmasını nəzərə alsaq, orada bir neçə müdafiə xətti var idi. Ərazinin relyefi də erməni tərəfi üçün daha əlverişlidir, çünki ora dağlıq ərazidir və bizim hərbi qulluqçular əks-hücum əməliyyatlarını həyata keçirərkən həm mühəndis qurğularını, həm də dağlıq relyefi adlamalı olurdu. Buna görə də bütün bu amillər nəzərə alınmaqla, ölkəmizin ərazilərinin xeyli hissəsi bir ay ərzində azad edildi və bu, göstərir ki, Azərbaycan Ordusunun dünyada ən yaxşı döyüş qabiliyyətinə malik ordulardan biri hesab edilməsi əbəs deyildi”.

Bəli, Azərbaycan Ordusunun dünyada ən yaxşı döyüş qabiliyyətinə malik ordulardan biri hesab edilməsi əbəs deyildi. Ona görə ki, bu ordu uzun illər ərzində xüsusi qayğı altında hazırlanırdı. Hazırlanırdı ki, Vətən torpaqlarını düşmənin tapdağından azad etsin. Bu torpaqlar azad olunmalı idi ki, Azərbaycan xalqı öz haqqına çıtsın. Haqqa nail olmaq üçün isə mübarizə aparmaq lazım idi. Bu mübarizə haqq mübarizəsi, ədalət mübarizəsi olduğuna görə xalqın övladları onda könüllü iştirak etməyə, öz arzuları ilə gedirdilər. Onlar buna cidd-cəhdlə hazırlanmış, məqsədə çatmaq üçün də, Vətən yolunda qurban getmək üçün də hazır idilər. N.Makiavelli yazırdı: “Əgər adamlar nə isə etmək istəyirlərsə, onlar hər şeydən əvvəl buna cidd-cəhdlə hazırlaşmalıdırlar ki, əlverişli halda nəzərdə tutulan məqsədə çatmaq üçün hazır olsunlar.

Roma xalqının öz vətəndaşlarına verdiyi əsas imtiyazlardan biri qoşunda xidmətin məcburiyyət deyil, şəxsi arzuadan asılı olması idi”⁵²¹.

Cəbhədə, döyüş meydanlarında ordunun uğurla irəliləməsinə baxmayaraq, İlham Əliyev münaqişənin hərbi mərhələdən siyasi mərhələyə keçməsinə hazır idi. Çünki məqsəd heç də erməni döyüşçülərini məhv etmək deyildi. Məqsəd

⁵²¹ Никколо Макиавелли. О военном искусстве. Санкт-Петербург-2017, с. 20

Azərbaycanın işğal olunmuş torpaqlarının azad edilməsi, erməni qoşunlarının Azərbaycan torpaqlarından çıxarılması, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin olunması idi və bunu masa arxasında da etmək olardı: “Biz bu münaqişənin nizamlanmasının hərbi mərhələdən siyasi mərhələyə keçməsinə istəyirik... Biz istərdik ki, hərbi faza danışıqlar masası arxasında başa çatsın, Azərbaycan ərazilərinin bundan sonra da işğaldan azad olunması məsələləri həll edilsin”.

Frenk Edkok romalı döyüşçülərin hərbi sənətindən bəhs edərkən yazırdı: “Siyasət müharibəyə birbaşa təsir etməklə qabaqcadan onun məqsəd və xarakterini müəyyən edir. Müharibə sürətli və dağıdıcı nəticənin əldə edilməsinə və ya düşmənin resurslarının tükədilməsinə, onun qələbəyə inamının azaldılmasına hesablanan uzunmüddətli xarakter daşıya bilər”⁵²².

İlham Əliyev uzunmüddətli müharibə aparılmasını istəmirdi. Onu müharibə deyil, azad ediləcək torpaqlarda yeni yaşayış məskənləri, təhsil ocaqları, sağlamlıq mərkəzləri, idman stadionları, yollar, hava limanları, aqrar və sənaye parkları, “Qarabağ şikəstəsi”nin Qarabağda hər tərəfə yayılacağı, insanların qurub-yaratmaq əşqi ilə həyat sürəcəyi məkanlar qurmaq maraqlandırır. O, qurub-yaratmaq, tikmək, inkişaf etdirmək üçün yaranmışdı. Onun çağırışı dağıtmaqda deyil, yaratmaqda, inkişafda idi: “Əlbəttə, böyük ərazilərin öz nəzarətimizə qaytarılması artım üçün, inkişaf üçün, ilk növbədə, kənd təsərrüfatının və turizmin inkişafı üçün böyük potensialdır. Ona görə ki, Qarabağ regionu ölkəmizin ən gözəl və bərəkətli regionlarından biridir. Həm təbii faydalı qazıntılarla, həm qızılla, sink və qurğuşunla zəngindir”. Bu zənginliklər xalqa qayıtmalı və xalqın zənginləşməsinə sərf olunmalı idi.

Jurnalistin münaqişənin nizama salınmasında 2+2 formulunun, yəni Azərbaycan və Ermənistanla yanaşı, Türkiyə və Rusiyanın da iştirakına münasibətin aydınlaşdırılması ilə bağlı sualına İlham Əliyev: “Bu, bizim üçün məqbul olardı. Ona görə ki, həm Rusiya, həm də Türkiyə bizim qonşlarımızdır. Bu ölkələrlə sıx qarşılıqlı münasibətlərimiz var. Bu ölkələrin öz aralarında yaxşı əməkdaşlıq potensialı var. Təkcə son illərin tarixinə baxmaq kifayətdir. Türkiyə və Rusiya həm ikitərəfli gündəlikdəki bir çox məsələlər barəsində, həm də regional təhlükəsizlik məsələlərində qarşılıqlı anlaşmanın yüksək səviyyəsinə nail olublar. Bunu Suriyada da, Liviyada da, beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizə ilə bağlı məsələlərin həllində də görürük. Enerji layihələri, iqtisadi, investisiya xarakterli layihələr də öz yerində. Əvvəllər, hələ bu münaqişə kəskinləşənə qədər mən hər zaman deyirdim ki, biz Türkiyə ilə Rusiyanın yaxınlaşmasını həmişə alqışlamışıq. Hesab edirəm ki, bu, regional təhlükəsizliyin mühüm amilidir” – cavabını verdi. Bu, möhkəm və etibarlı sülhün yaranması üçün ən etibarlı, həm də haqqa əsaslanan yanaşma idi. Rusiya tarixən Ermənistanı dəstəkləmiş və yəqin ki, bu dəstəkdən əl çəkmək niyyətində deyildi. Azərbaycan xalqının da, Azərbaycan Prezidentinin də buna heç bir etirazı ola bilməzdi. Lakin haqq və ədalət hər şeydən irəlidir. Bu haqqı

⁵²² Френк Эдкок. Военное искусство греков, римлян, македонцев. Москва-2012, с. 67-68

da bərpa etmək üçün nizamasalmanın dördtərəfli formatda aparılması Azərbaycan xalqının da arzusu idi. Azərbaycan xalqı çətin, dar gündə türk xalqının dəstəyini hiss etmiş, bu dəstəyə güvənmiş, “Türkiyənin Azərbaycanın yanında olması”na qəlbən inanmış və buna arxayın idi. Türkiyənin qardaşlıq dəstəyi bir daha haqqın nahaqqa verilməyəcəyinə inam yaradırdı. Bu inama söykənərək Azərbaycan Ordusu cəbhədə öz sözünü deyir, torpaqlarını işğaldan azad edirdi.

Jurnalistin Ermənistana qarşı hansı sanksiyaların tətbiq edilə biləcəyi ilə bağlı sualını cavablandırarkən İlham Əliyev bildirdi: “O sanksiyalar ki, Ermənistanı BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrini yerinə yetirməyə və işğal edilmiş ərazilərdən qoşunları çıxarmağa məcbur etsinlər. Məsələn, İraq Küveyti işğal edəndən sonra İraqa qarşı tətbiq edilmiş sanksiyaları götürmək olar. Axı, beynəlxalq hüquq baxımından təxminən eyni hadisə baş verib. Küveytin beynəlxalq aləmdə tanınmış ərazisi İraq tərəfindən işğal edilmişdi, hərbi cinayətlər törədilmişdi, etnik təmizləmə aparılmışdı. Yalnız dünya birliyinin vaxtında reaksiya verməsi nəticəsində bu işğal dayandırıldı, özü də qısa vaxtda. Daha sonra İraqa iqtisadi sanksiyalar tətbiq edildi, silah satışına embarqo qoyuldu, İraqın ərazisi uçuşların qadağan edildiyi zonaya çevrildi, insanlığa qarşı cinayətlər törətmiş hərbi canilər məhkəməyə cəlb edildi, mühakimə olundu. Ermənistana münasibətdə də bu cür sanksiyalar tətbiq edilməli idi. Mən əminəm ki, hətta bu sanksiyalardan biri tətbiq olunsa idi, münaqişə çoxdan həll edilərdi. Sadəcə, bu sanksiyaları tətbiq etmək üçün siyasi iradə və istək yox idi. Çox ehtimal ki, belə bir mövqeyə üstünlük verildirdi – təki vəziyyət daha da kəskinləşməsin, gələn hər şeyi olduğu kimi saxlayaq”. İlham Əliyev yenə də haqlı idi.

Bəli, Ermənistanın törətdikləri təcavüzdən başqa bir şey deyildi. Azərbaycan torpaqları 30 ilə yaxın idi ki, işğal altında idi. Həmin torpaqlara ermənilər silahlı hücum edərək soxulmuş və bu torpaqları tərk etmək istəmirdilər. BMT bunun qarşısını ala bilərdi. BMT-nin bunun üçün mexanizmi var idi. Sadəcə bunun üçün siyasi iradə lazım idi. Tarixi təcrübə göstərir ki, BMT və onun orqanları bəzi hallarda bu siyasi iradəni nümayiş etdirmək istəmirlər. Əslində, haqq və ədalət məhz onda pozulur və BMT də məhz o zaman nüfuzunu itirir: “BMT Yaxın Şərq nizamasalınması probleminin həllinə həlledici töhfə verməyə qadirdirmi? Bəli, əgər xoş arzularını ifadə edən, lakin onları həqiqi təsir tədbirləri ilə möhkəmləndirməyən daha bir qətnamənin qəbul edilməsi ilə kifayətlənməyib, BMT Nizamnaməsinə müvafiq olaraq öz imkanlarından tam istifadə etsə, qadirdir”⁵²³.

İlham Əliyev ATƏT-in Minsk qrupunun rəhbərlərinin münaqişənin nizama salınması məsələləri ilə bağlı mövqelərini zaman-zaman dəyişmələrinə də münasibət bildirərək deyirdi: “Rusiya, ABŞ və Fransa prezidentləri bəyanatlarla çıxış ediblər, özü də dəfələrlə. Onlar aydın şəkildə deyirdilər ki, status-kvo

⁵²³ Из выступления главы делегации СССР министра иностранных дел СССР А.А.Громыко на XXVI сессии Генеральной Ассамблеи ООН. 28 сентября 1971 г. // СССР и Ближневосточное урегулирование. 1967-1988. Документы и материалы. Москва-1989, с. 150

qəbuledilməzdir. Yaxşı, biz bunu alqışladıq. Yadımdadır, bu, bizdə bəyənildi və mən də bunu şərh etdim. Bəs sonra nə oldu? Sonra bu tezisdən tədricən uzaqlaşmağa başladılar, onu artikulyasiya etmədilər və yeni tezis fikirləşib tapdılar ki, status-kvo davamlı deyil. Axı, bunlar tamamilə fərqli məsələlərdir. Axı, biz bunu gözəl başa düşürük. Deməli, həmsədr ölkələr Ermənistana hətta hər hansı siyasi təzyiq göstərmək cəhdindən də geri çəkildilər”.

Siyasətin bir qanununu heç vaxt yaddan çıxarmaq olmaz: siyasətdə hissiyyat yoxdur, siyasətdə yalnız fayda var. Birinci Dünya müharibəsi hadisələrinin sonrakı gedişi bir daha təsdiq etdi ki, nə Rusiya, nə də Qərb dövlətləri üçün “erməni məsələsi” bir məsələ kimi mövcud olmuşdur. Yəni həmin dövlətlər bu məsələni ancaq öz mənafeləri nöqteyi-nəzərindən xatırlamış, öz siyasətlərini həyata keçirmək üçün ermənilərə ehtiyacları olmadıqları vaxt çox asanlıqla bu məsələni yaddan çıxarmışlar. Bununla əlaqədar Y.V.Çəmənzəminlinin sözlərini xatırlamaq yerinə düşür: “Erməni hərəkəti tarixi göstərir ki, bu millət iki yüz sənədən bəri Avropaya müraciət edib, onlardan kömək gözləyir. Və hər müraciətlərini xristianlıq naminə, dindarlıq adına eləyir. Təbiidir ki, avropalılar vədlər etmiş, hissiyyat oxşayan sözlər söyləmiş, lakin məsələ həll olunmamışdır...”

Nə üçün?

Məsələ aydındır. Siyasətdə hissiyyat yoxdur. Siyasət nə din, nə millət, nə də insanpərvərlik – heç bir şey tanımaz. Siyasətin əsl əsası faydadır. Və bütün siyasi və beynəlmiləl münasibətə dair məsələlər fayda nöqteyi-nəzərindən həll olunur”⁵²⁴.

Birinci Dünya müharibəsində Qərb dövlətləri Fransa, İngiltərə, Rusiya müvəffəqiyyət qazandıqca öz məqsədlərini həyata keçirməyə başladılar. Rusiya ermənilərin türklər tərəfindən köçürülməsinə qədər Kilikiya da daxil olmaqla ermənilər yaşayan Türkiyə ərazilərini zəbt etmək iddiasında idi. Lakin 15 mart 1915-ci ildə Rusiya Kilikiyanı Fransaya güzəştə getdi. Rus qoşunları Ərzurumu tutduqda orada ermənilərin yaşamasına etirazlarını bildirdilər.

Türkiyə torpaqlarının bölüşdürülməsi İngiltərə-Rusiya (1915), İngiltərə-Fransa (3 yanvar 1916), Fransa-Rusiya (26 aprel 1916) və İngiltərə-Rusiya (may 1916) danışıqları əsasında həll olunurdu. Bu danışıqlar zamanı ermənilər nəinki iştirak etmirdi, hətta onlar xatırlanmırdılar. Ermənilərin iddia etdikləri torpaqlar isə Rusiya və Fransa arasında bölüşdürülmüşdü. K.Gürün bu barədə yazırdı: “Elə vaxtlar olub ki, Rusiya Türkiyənin Şərq vilayətlərini zəbt etmiş və elan etmişdir ki, ermənilər üçün orada yer yoxdur, Rusiyada yakut məsələsi olmadığı kimi erməni məsələsi də yoxdur; vaxt olub ki, Fransa Kilikiyanı zəbt etmiş və bildirmişdir ki, orada erməni muxtariyyəti yaradılmasından söhbət gedə bilməz və oraya erməni miqrasiyasının qarşısını almaq üçün yolları bağlamışdır”⁵²⁵.

İlham Əliyevin siyasətçi kimi üstün cəhəti reallıqları nəzərə alması, öz fəaliyyətini reallıqlara müvafiq qurması idi: “Hər bir ölkənin, o cümlədən

⁵²⁴ Çəmənzəminli Y.V. Müstəqilliyimizi istəyiriksə. Bakı-1994, s. 56-57

⁵²⁵ Камуран Гюрюн. Армянское досье. Баку-1993, с. 6

Azərbaycanın da öz xarici siyasət prioritetləri ola bilər. Biz bəzi ölkələrlə daha sıx münasibətdəyik, bəziləri ilə münasibətlərimiz o qədər də sıx deyil, bəzi ölkələrlə münasibətlərimiz tarixi amillərə, başqaları ilə münasibətlərimiz daha pragmatik amillərə əsaslanır. Buna görə də həmsədr ölkələrdə çox strukturlaşdırılmış və fəal erməni icmalarının mövcud olmasına biz həmişə anlaşıqlı münasibət bəsləmişik. Amerikada da, Fransada da, Rusiyada da. Biz hətta bu vəziyyəti təhlil edəndə onların qərarların qəbuluna daha çox harada təsir etmək imkanını müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkirik. Buna görə biz həmin amili həmişə nəzərə almışıq və indi də nəzərə alırıq. Birinci mərhələdə, hərbi toqquşmaların ilk günlərində bəzi səpmələr bizdə bitərəfliyə şübhə oyadırdı, indi isə düşünürəm ki, bütün bunlar qaydaya düşüb. Həmsədr ölkələrin ali rəhbərliyi ilə mənim əlaqələrim, habelə əminəm, – Azərbaycanın aldığı beynəlxalq dəstək, – indi gördüyümüz bitərəfliyə gətirib çıxarıb. Bir daha deyirəm, kimin ürəyində nə varsa, bu, bizim işimiz deyil. Lakin beynəlxalq hüququn normalarına və bitərəfliyə riayət edilməsi baxımından, əlbəttə, vasitəçilər buna əməl etməlidirlər. Əks halda onlar, sadəcə, vasitəçi olmaq imkanını itirirlər”.

Əsl siyasətçilər öz maraqlarını reallıq, beynəlxalq hüquq və ədalətlə uyğunlaşdırmalıdır. Bunlardan hər hansı birinin nəzərə alınmaması son nəticədə məqsədə nail olmamaqda ifadə oluna bilər. Münaqişənin silahlı toqquşmalarının başlanmasından əvvəl də İlham Əliyev dövlətlərarası münasibətlərdə tarazlığa nail olmağa çalışır, Azərbaycana qarşı olan qüvvələrin ən azından neytral vəziyyətə gətirilməsinə cəhd edirdi. Artıq bir ay müddətində kənar dövlətlər tərəfindən münaqişəyə aktiv müdaxilənin olmaması məhz İlham Əliyevin apardığı siyasətin nəticəsi idi. O, münaqişənin silahlı toqquşma mərhələsinin çox uzanmasını istəmir və bu istiqamətdə fəal çalışırdı. Frenk Edkok siyasətin müharibənin gedişinə təsiri ilə əlaqədar deyirdi: “Müharibənin tanınmış tərifinə görə o, ancaq dövlət siyasətinin başqa vasitələrlə davamıdır. Bu iddiaya görə xarici siyasətdəki məqsədlərə həm müharibə etmədən sülh yolu ilə, həm də əksinə – diplomatiya ilə müharibə üçün zəmin və şərait yaratmaqla nail olmaq olar. Yalnız düşünülmüş strategiyaya malik olmaq, ağıllı və uzaqgörən xarici siyasət həyata keçirməklə özünə imkan qədər daha çox müttəfiq qazanmaq və bununla da düşməni müttəfiqlərdən məhrum etmək mümkündür”⁵²⁶.

Jurnalistin Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə əlaqədar ölkədə referendum keçirilməsinin mümkünlüyü ilə əlaqədar İlham Əliyev qeyd etdi ki, “Azərbaycanın beynəlxalq miqyasda tanınmış ərazilərində heç vaxt heç bir referendum olmayacaq. Üstəlik, əgər baza prinsiplərinə nəzər salsaq, orada da referendum sözü yoxdur. Orada iradə ifadəsi ilə bağlı, təyini-müqəddərat ilə bağlı müəyyən ifadələr var. Lakin biz həmişə demişik ki, bəli, təyini-müqəddərat beynəlxalq hüququn mühüm prinsipidir, ancaq o, ölkənin ərazi bütövlüyünü poza bilməz. İkincisi, ölkənin ərazi bütövlüyü həmin ölkənin razılığı olmadan dəyişdirilə bilməz. Ona görə də indiki

⁵²⁶ Френк Эдкок. Военное искусство греков, римлян, македонцев. Москва-2012, с. 660

halda bir müsahibəmdə dediyim sözlər mənim mövqeyimi tamamilə əks etdirir, bu, sirr deyil. Təbii ki, mən indi də eyni mövqedəyəm, biz Azərbaycan ərazisində ikinci erməni dövləti yaradılmasına imkan verməyəcəyik. Əgər kimsə ermənilər üçün ikinci dövlət yaratmaq istəyirsə, qoy, öz ərazisinin bir hissəsində yaratsın”.

Qeyd etmək lazımdır ki, ərazi aidıyyəti məsələsinin plebissit və ya referendum keçirilməsi yolu ilə müəyyənləşdirilməsinə də yol verilir.

Plebissit bu və ya digər məsələ üzrə əhalinin fikrinin aydınlaşdırılması məqsədilə ümumxalq sorğusudur. Beynəlxalq münasibətlər sahəsində plebissit konkret ərazidə yaşayan əhalinin ərazinin hansı dövlətə mənsub olması barədə iradəsini müəyyən etmək vasitəsi kimi tətbiq olunur. Plebissit dövlətdaxili hüquqi akt və ya beynəlxalq müqaviləyə əsasən keçirilə bilər. Plebissit ancaq ərazi mübahisəsi, yəni iki dövlət arasında ərazinin mənsubiyyəti barədə ərazi mübahisəsi mövcud olduqda keçirilə bilər. Ermənistanla Azərbaycan arasında ərazi mübahisəsi yoxdur. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi ərazi mübahisəsi deyil, Ermənistanın Azərbaycana qarşı birtərəfli ərazi iddiasıdır. Ərazi iddiaları isə plebissit əsasında həll edilə bilməz.

İkincisi, ərazi mübahisəsində plebissit ancaq mübahisə edən dövlətlər arasında bağlanmış müqavilə əsasında keçirilə bilər. Çünki ərazi mübahisəsində ərazinin hər hansı əhaliyə deyil, hansı dövlətə mənsub olması məsələsi həll edilir. Azərbaycan dövləti ilə Ermənistan arasında isə bu cür müqavilə bağlanmamışdır.

Ərazi mübahisələrində plebissitin subyekti xalqa məxsus xüsusiyyətləri olmayan əhali qrupudur. Bu cəhətdən, Dağlıq Qarabağ ərazisində yaşamış əhali (həm erməni və həm də azərbaycanlılar) plebissitin subyekti ola bilər. Lakin bunun üçün ərazinin mənsubiyyəti ilə əlaqədar dövlətlər arasında ərazi mübahisəsi mövcud olmalı, dövlətlər bu mübahisənin mövcudluğunu etiraf etməli və onların arasında plebissitin keçirilməsi barədə müqavilə olmalıdır. Dağlıq Qarabağ ərazisində yaşayan və milli azlıq təşkil edən ermənilərin ərazinin mənsubiyyəti məsələsini həll etmək üçün nə plebissit keçirməyə, nə də bu məqsədlə silahlı mübarizə aparmağa hüquqları var.

Referendum – bilavasitə demokratiyanın mühüm institutu olub dövlət və ya ictimai həyatın hər hansı məsələsi üzrə xalqın səsverməsi deməkdir. Dağlıq Qarabağ ərazisinin mənsubiyyətinin dəyişdirilməsi məqsədilə yalnız Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarına əsasən referendum keçirilə bilər. Həmin referendumdakı təkə Dağlıq Qarabağ ərazisində yaşayanlar deyil, bütün Azərbaycan xalqı iştirak etməlidir. Azərbaycana məxsus olan ərazinin mənsubiyyətinin müəyyən edilməsi üçün referendum keçirilməsinə ehtiyac da duyulmur. Ermənistan Azərbaycana təcavüzünü etiraf etməsə də, bu fakt onun fəaliyyəti və qəbul etdiyi rəsmi sənədlərlə təsdiq olunurdu.

İlham Əliyev müsahibəsində Ermənistan tərəfindən Dağlıq Qarabağın müstəqil dövlət kimi tanınmasına da münasibət bildirərək göstərdi ki, “Əgər Ermənistan rəhbərliyi beynəlxalq siyasətin əsaslarından azacıq da olsa, baş çıxarsaydı, anlayardı ki, bu gün, biz Dağlıq Qarabağ ilə vahid dövlət çərçivəsində və digər beynəlxalq

strukturlar çərçivəsində BMT-yə daxil olanda Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bütün dünya tərəfindən hamıya məlum fakt kimi etiraf edilib... bu hərəkət onların növbəti ləyaqətsiz cəhdidir, yenə başqasının hesabına öz istəklərinə nail olmağa çalışırlar”.

Jurnalistin “Bu mövzunu davam etdirmək istərdim. Bəzi hərbi ekspertlər hesab edirlər ki, Azərbaycan, belə deyək, hərbi əməliyyatların aktiv fazasında pilotsuz uçuş aparatlarından fəal istifadə edilməsi hesabına həlak olanların sayını minimuma endirməyə müvəffəq olub. Hətta bəziləri, elə ABŞ-dan olan hərbi ekspertlər hesab edirlər ki, bu, XXI əsrdə döyüş əməliyyatlarının aparılmasının yeni modelidir. Əks-hücum aparılarkən dronların xeyrinə seçim edilməsi nə ilə bağlı idi?” sualının özündə bəzi məqamlar maraq doğurur. İlkin olaraq pilotsuz uçuş aparatlarından fəal istifadə edilməsi hesabına həlak olanların sayını minimuma endirməyə müvəffəq olma Azərbaycanın müharibə və onun insanlara ziyan yetirməsi ilə bağlı yanaşmasını ifadə edir. Müharibəyə faciə kimi baxan İlham Əliyev belə bir faciənin başlanmasını istəmirdi. O, Azərbaycan tərəfi ilə yanaşı, heç Ermənistan tərəfindən də insanların həlak olmasını arzulamırdı. Azərbaycanı silahlı münaqişəyə Ermənistan zorla cəlb etmişdi. Bununla belə, Azərbaycan yenə də humanistlik nümayiş etdirir, mülki əhaliyə qarşı silah tətbiq etmir, daha az insan tələfatının baş verməsinə çalışırdı. Əslində, bunu qarşı tərəf də başa düşməli, öz ambisiyalarından əl çəkməli və işğal, güc, silah hesabına əldə etdiklərini sahiblərinə qaytarmalı idi. Lakin təəssüf ki, erməni xisləti bu cür humanistliyi dəyərləndirmək iqtidarında deyildi.

İkinci tərəfdən, ABŞ-dan olan hərbi ekspertlərin Azərbaycan tərəfindən aparılan döyüşləri XXI əsrdə döyüş əməliyyatlarının aparılmasının yeni modeli kimi dəyərləndirməsi Azərbaycanın hərbi sahədə inkişafından xəbər verirdi. Azərbaycan Ordusunun bu cür yüksək səviyyəyə qaldırılması Ali Baş Komandan kimi İlham Əliyevin uzaqgörən siyasətinin, orduya xüsusi qayğısının nəticəsi idi.

İlham Əliyev deyirdi: “Biz ordumuzun silahlanmasına birtərəfli yanaşmamışıq. Lakin müharibə aparılmasının müasir metodları, əlbəttə, 1990-cı illərdə olan metodlardan fərqlənir. Buna görə də pilotsuz aviasiya bizim döyüş qabiliyyətimizin mühüm amilidir, xüsusən, bu cür möhkəmlənmiş rayonların olması nəzərə alınmaqla. ...müasir texnika olmasa, bunları məhv etmək çox çətin olardı və bu, çox böyük insan tələfatına gətirib çıxarardı”.

İlham Əliyev orduda tətbiq edilən müasir silahların, yeni texnologiyaların rolunu yüksək qiymətləndirsə də, qələbənin əsas amili olaraq Azərbaycanın əsgər və zabitlərini hesab edirdi: “Torpaqlarımızı Azərbaycan əsgərləri və zabidləri azad edirlər, bu torpaqlarda bayrağımızı qaldırırlar. Buna görə bütün bunlar bizim sərvətimizdir və təsadüfi deyil ki, Azərbaycan Ordusu ən yüksək döyüş qabiliyyətli ordulardan biri hesab edilir. Mən bilirəm ki, bu müharibədən sonra bu təcrübə öyrəniləcək. Ümumiyyətlə, bu təcrübə hərbi quruculuq üzrə gələcək fəaliyyəti planlaşdıran çox ölkələr üçün, hətta bizim üçün də faydalı olacaq”.

İlham Əliyev keçirilən döyüş əməliyyatlarına həm də bir təcrübə məktəbi kimi baxırdı. Bu döyüşlərdən nəticə çıxarmaq, öyrənmək də lazım idi: “Bu yaxınlarda Müdafiə Nazirliyində hərbiçilərlə müşavirə keçirirdim, orada dedim ki, biz uğurlarımızla yanaşı, nöqsanlarımızı da təhlil etməliyik və gələcəkdə hərbi texnika alanda indi bizə lazım olan, amma, sadəcə, anbarlarda qalmış texnikanı almamaq təcrübəsini əsas götürməliyik”.

N.Makiavelli yazırdı: “Digər sahələrdə bütün səhvləri necə də düzəltmək olar, lakin müharibədəki səhvlər düzəldilən olmur, çünki dərhal cəzalandırılır”⁵²⁷.

Bu fikirlərdə paralellik yəqin ki, göz qabağındadır.

Silahlı münaqişə zamanı Ermənistan çirkin niyyətlərini həyata keçirmək üçün hər cür hərəkətlərə hazır idi. Silahlı münaqişələrin də öz qanunları var. Bu qanunlar uzun illərdən bəri formalaşmış, müharibələr zamanı humanizm prinsiplərinə riayət olunmasını tələb edirdi. Ermənistan tərəfi qaydalara riayət etməkdən daha çox xəyanətkarlıqla müharibə aparmağa üstünlük verirdi. Bu isə beynəlxalq humanitar hüququn tələblərinin ciddi pozuntusu və beynəlxalq cinayət hesab olunurdu: “Moskvada atəşkəs əldə olunmasından heç bir gün keçməmiş onlar Gəncəyə zərbə endirdilər. İndi də, Vaşinqtonda atəşkəs razılaşdırıldıqdan bir gün sonra, özü də bunun üçün onlar yalvarırdılar. Axı, atəşkəs barədə yalvaran onlar idi. Moskvada da, indi də Fransa tərəfinin fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş atəşkəs pozulub. Bir gün keçmədi, onlar Bərdəni atəşə tutdular. Buna qədər isə onlar Tərtərdə dəfn mərasimini atəşə tutmuşdular. Orada 4 nəfər həlak olmuşdu. Bu, qeyri-insani əməllər onu göstərir ki, baxın, görün, biz kiminlə vuruşmağa məcburuq”.

Beynəlxalq hüququn *jus cogens*, yəni dövlətlər üçün imperativ, icrası məcburi olan prinsiplərindən biri də *pacta sunt servanda*, yəni “müqavilələr vicdanla yerinə yetirilməlidir” prinsipidir. Bu prinsip ideya etibarilə ona əsaslanır ki, dövlətlərarası münasibətdə dövlətləri müqavilə bağlamağa heç kim məcbur edə bilməz və dövlət müqaviləni öz xoşu ilə bağlamışdırsa, onun tələblərini vicdanla yerinə yetirməlidir. Lakin təəssüf ki, bəzi dövlətlər, onların başçılarından verdiyi vədlər üstündə dura bilmədiyi kimi, bağladıkları müqavilənin tələblərinə də məsuliyyətsiz yanaşırlar. Bu, söz ilə əməlləri uyğun olmayanlara aid xüsusiyyətdir. Qarabağ müharibəsi günlərində Ermənistanın bir neçə dəfə atəşkəslə bağlı razılığa gəldikdən sonra atəşkəsi pozaraq mülki əhalinin yaşadığı ərazilərə hücum etməsi onların faşist xislətini bir daha bəyan edirdi. Beynəlxalq humanitar hüquqda adət hüquq norması kimi formalaşmış 64-cü normada qeyd olunur ki, döyüş əməliyyatlarının müvəqqəti dayandırılması barədə müqavilə bağlamış düşmənin üzərinə qəflətən hücum məqsədilə bu cür müqavilələrin bağlanması qadağandır. Bu norma vicdanlılıq prinsipinə riayət olunmasına əsaslanır. Döyüş əməliyyatlarının müvəqqəti dayandırılması barədə müqavilə pozulması etimad və vicdanlılıq prinsipini pozur. Böyük Britaniyanın Hərbi

⁵²⁷ Никколо Макиавелли. О военном искусстве. Санкт-Петербург-2017, с. 61

Nizamnaməsində qeyd olunur ki, “müharibə vaxtı vədin yerinə yetirilməsində ifadə olunan vicdanlılıq zəruridir”. ABŞ-ın Döyüş Nizamnaməsi və Hərbi Hava Qüvvələrinin Təlimatında düşmən tərəfə barışıq haqqında sazişin bağlanması barədə yalan məlumat vermə “xəyanətkarlıq” kimi qiymətləndirilir.⁵²⁸

Bir çox dövlətlərin qanunvericiliyinə əsasən, döyüş əməliyyatlarının müvəqqəti dayandırılması barədə müqaviləni pozmaq cinayət hesab olunur. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 116.0.9-cu maddəsinə əsasən, müvəqqəti barışıq haqqında və ya həlak olanların və yaralıların döyüş meydanından aparılması, dəyişdirilməsi və ya daşınması məqsədilə döyüş əməliyyatlarının dayandırılması barədə sazişi pozma cinayət kimi nəzərdə tutulmuşdur.

Məlum olduğu kimi, 1939-cu ildə Hitler Almaniya Sovet İttifaqı ilə qarşılıqlı hücum etməmək barədə müqavilə imzalamışdı. 1941-ci ilin iyun ayında Almaniyanın Sovet İttifaqına hücum edəcəyi ilə bağlı kəşfiyyat məlumatlarını alsa da, Stalin onları yalan məlumatlar hesab edirdi. Buna baxmayaraq 1941-ci il 22 iyunda səhər saat 4-də alman qoşunları sovet sərhədini keçərək hücumu başladılar. Alman faşistlərinin xəyanətkarlıqla Sovet İttifaqının ərazilərinə daxil olması İ.V.Stalinə sarsıdıcı təsir etmişdi. O, hətta müharibənin başlanması barədə məlumatı da xalqa özü çatdırmayıb, bu işi xarici işlər komissarı V.Molotova həvalə etdi. Müharibə başlandıqdan sonra İ.V.Stalin xalqa ilk müraciəti 1941-ci il 3 iyulda baş verdi. Stalin xalqa müraciətində Almaniya ilə müqavilə bağlanması, Almaniya tərəfindən müqavilənin pozulması məsələləri ilə əlaqədar deyirdi:

“Soruşula bilər: necə baş verdi ki, sovet hökuməti bu cür xəyanətkar adamlar, Hitler və Ribbentrop kimi vəhşilərlə hücum etməmək haqqında pakt bağlamağa razı oldu? Burada sovet hökuməti tərəfindən səhvə yol verilməmişdi ki? Əlbəttə ki, yox! Hücum etməmək haqqında pakt iki dövlət arasında sülh haqqında paktdır. 1939-cu ildə Almaniya bizə məhz bu cür pakt təklif etdi. Bu cür təklifdən sovet hökuməti imtina edə bilərdimi? Mənə elə gəlir ki, heç bir sülhsevər dövlət qonşu dövlətlə, hətta onun başında Hitler və Ribbentrop kimi adamyeyənlər dursa belə, sülh müqaviləsindən imtina edə bilməz. Əlbəttə, bir şərtlə ki, dinc saziş birbaşa və ya dolayısı ilə sülhsevər dövlətin ərazi bütövlüyü, müstəqillik və şərəfinə toxunmasın. Məlum olduğu kimi, Almaniya ilə SSRİ arasındakı hücum etməmək haqqında pakt məhz bu cür pakt idi.

Biz Almaniya ilə hücum etməmək haqqında pakt bağlamaqla nə qazandıq? Biz bir il yarım müddətində öz ölkəmizə sülhü təmin etdik və müqavimət üçün öz qüvvələrimizi hazırlamaq imkanı əldə etdik. Bu bizim üçün müəyyən uduş, Almaniya üçün isə məğlubiyyətdir.

Faşist Almaniya paktı xəyanətkarlıqla pozub SSRİ-yə hücum etməklə nə qazandı və nə itirdi? O, bununla qısa müddət üçün öz qoşunlarına müəyyən

⁵²⁸ Жан-Мари Хенкертс и Луиза Досвальд-Бек. Обычное международное гуманитарное право. Нормы. МККК-2006, с. 283-284

əlverişli mövqelər qazandı, lakin o, siyasi cəhətdən uduzdu, özünü bütün dünyanın gözündə qanlı təcavüzkar kimi ifşa etdi. Heç bir şübhə ola bilməz ki, Almaniya üçün bu davam etməyən hərbi uğur yalnız bir epizod, SSRİ üçün isə nəhəng siyasi uğur, ciddi və uzunmüddətli amildir və bu amil üzərində Qızıl Ordunun faşist Almaniyasına qarşı qəti hərbi müvəffəqiyyətləri baş verməlidir.

Bax, ona görə bizim şərəfli ordumuz, bizim bütün şərəfli hərbi – dəniz donanmamız, bizim bütün şahin – təyyarəçilərimiz, bizim ölkənin bütün xalqları, Avropa, Amerika və Asiyanın bütün yaxşı adamları, nəhayət, Almaniyanın bütün yaxşı adamları alman faşistlərinin xəyanətکار fəaliyyətini lənətləyir, sovet hökumətinin davranışını bəyənir və görürlər ki, bizim işimiz haqq işidir, düşmən darmadağın ediləcək və biz qalib gələcəyik”⁵²⁹.

Ermənistan da ardıcıl olaraq atəşkəs barədə sazişlər bağlayıb, sonra onları pozmaqla, həm də gecə vaxtı yuxuda olan mülki şəxslərin yaşayış evlərini raket atəşinə tutmaqla və ya şəhərə əhalinin gur olduğu yerə qadağan olunmuş kaset raketlərlə atəş açmaqla xəyanətکار hərəkətlərə yol verib siyasi məğlubiyyətə uğradı. Bütün dünya onların faşist xislətini gördü və hansı ideyaya sahib olmalarına şahidlik etdi. Ermənistanın həmin hərəkətləri Azərbaycanın müəyyən sayda mülki əhalisinin həlak olmasına, yaralanmasına, insanlara, dövlətə maddi ziyan vurulmasına səbəb olsa da, Ermənistanı qeyri-insanpərvər dövlət, onun siyasi-hərbi rəhbərlərini isə vəhşi xarakterli adamlar kimi dünyaya tanıtdı.

İlham Əliyev deyirdi: “Onlar üçün nə əxlaq normaları var, nə şərəf, nə ləyaqət. Ümumiyyətlə, müharibənin necə aparılması barədə anlayışları yoxdur. Ona görə də onlar müharibəni belə aparırlar. Bilirsinizmi, hətta hər bir rəqibə, düşməne də müəyyən dərəcədə hörmət etmək lazımdır, çünki qaydalar, o cümlədən müharibənin aparılması qaydaları var. Erməni tərəfi üçün bu qaydalar yoxdur”. İlham Əliyev haqqı deyirdi. Əxlaq normalarına, şərəfə, ləyaqətə, mənəviyyətə malik olmaq kökdən gəlməli, xalqın mənəvi dəyərlərində yer tapmalı və ana südü, tərbiyə, davranış, mədəniyyətlə aşılmalıdır.

Mahatma Qandiyə görə, “mənəviyyət həyatın təməl nöqtəsidir. Fərdin və cəmiyyətin varlığı, tərəqqisi əxlaqdan asılıdır. Əxlaq ziddiyyət, çəkişmə, dağınıqlığa aparan nəfs və impulsarı nəzarətdə saxlayır, ahəngdarlıq, sülh, xoşbəxtlik yaradan digər izzətli hissləri təbliğ edir. Əxlaq ən yüksək yaşam dəyərinə malikdir. O, insanın uzun sürən təkamülü nəticəsində getdikcə təkmilləşir. Onun daha faydalı olduğu aşkarlanıb və Qandinin təbiətinin dərinliyində kök salıb. Ona görə də əxlaqi hiss və ya vicdan insanın daxili kompası olur”⁵³⁰.

Mükəmməl insan cəmiyyəti yaratmaq daim insanları düşündürmüş, böyük mütəfəkkirlər, filosoflar bu işə öz töhfələrini verməyə çalışmışlar. Mükəmməl cəmiyyətin əsaslarından biri də insansevərlik, humanizmdir. Azərbaycanda humanizm ideyalarının yaranması və inkişafı öz kökləri ilə qədim tarixə bağlıdır.

⁵²⁹ Иосиф Сталин. «Братья и сестры! К вам обращаюсь...». Москва, 3 июля 1941 года

⁵³⁰ Dhirenda Mohan Datta. Mahatma Qandi fəlsəfəsi. Bakı-2017, s. 64

Azərbaycan xalqına məxsus xüsusiyyətlər – böyüyə, ağsaqqala hörmət, imkansız əl tutmaq, acı doyurmaq, ən əziz neməti qonaq üçün saxlamaq, xəstəyə, əlilə yardım etmək, aman istəyəni bağışlamaq uzun illərdən bəri insanların təfəkkür və yaşayış tərzində mövcud olmuş, formalaşmış və daim yeni əlamətlərlə zənginləşmişdir. Bu ideyalar insanların davranışında, məişətində, qarşılıqlı münasibətlərində illərlə tətbiq olunaraq bu günümüzdə gəlib çatmışdır.

S.Rüstəmxanlı qədim azərbaycanlıların əxlaqi keyfiyyətləri haqqında danışarkən yazır:

“Qədim azərbaycanlıların əxlaqi üç sözlə ifadə olunurdu: xeyirxah fikir, xeyirxah söz, xeyirxah əməl. Yəni insan bütöv olmalıdır, düşüncəsi ilə əməli, sözü ilə işi arasında ayrılıq olmamalıdır: “Ya göründüyün kimi ol, ya da olduğun kimi görün!” (C. Rumi).

Neçə minillik əxlaq dərsinin nəticəsidir ki, bu gün də xalqımızın ən başlıca nümunəvi dözümlülüyündən söz düşəndə dilimizə ilkin bu sözlər gəlir: xeyirxahlıq, nəciblik, mərdlik!”⁵³¹.

Müasir mütəfəkkirlərimiz də xeyirxahlığı, yaxşılığı, insana məhəbbəti təbliğ edirlər:

“Allah o insanları sevir ki, onlar başqasına, xalqa, cəmiyyətə fayda verməkdən çəkinmirlər, təmənnəsiz yaxşılıq edir, günahsız adamları incitmir, onlara əzab-əziyyət vermir, daim yaxşılıq etməyə, xidmət və qulluq göstərməyə, əl tutmağa çalışır. Məhz bu kimi cəhətlər xeyir sayılır və dində təbliğ olunur. Yeri gəlmişkən deyək ki, islamda Məhəmməd peyğəmbərin ləqəblərindən biri elə Xeyrülbaşər adlanır (yəni bəşərə, insanlara xeyir verən, insanların ən yaxşısı)”⁵³².

Xalqa məxsus olan ən yüksək keyfiyyətlər onun adət və ənənələrində yaşayıb nəsil-dən-nəsilə ötürülməklə yanaşı, öz əksini ilk növbədə şifahi xalq yaradıcılığında tapıb. Azərbaycan nağılları, dastanları, əfsanə və rəvayətləri xeyirxahlıq, insanpərvərlik, humanizm, ədalət prinsipləri üzərində köklənmişdir. Onların hər biri insanı mərdliyə, düzlüyə, ədalətə, xeyirxahlığa, yaxşılığa çağırır, insana məhəbbət aşılayır.

“Söz verdin yerinə yetir”, “Söz qılncdan kəskindir”, “Təqsiri bağışlamaq qüdrətin böyüyüdür”, “Qocaya hörmət elə, sən də qocalarsan”, “Kiçiklərə hörmət elə, böyüklərdən hörmət qazan”, “Xain xəyanətin cəzasını mütləq çəkər”, “İnsaf qanunların anasıdır”, “Aman deyənə əl qaldırmazlar”, “Aman deyənə qılnc qalxmaz”, “Zülm ilə abad olan, bir gün bərbad olar”, “Vur deyənlə vuran şərkdir”, “Güclü gücsüzdən qisas almaz”, “Acizə toxunmazlar” və sair minlərlə atalar sözləri məhz mükəmməl insan cəmiyyətinin yaranması üçün söylənmiş, bu müqəddəs iş xidmət etmişdir.

“Kitabi-Dədə Qorqud”un hər bir boyu insana məhəbbət, ədalət, xeyirxahlıq, nəciblik, düzlüklə yörgülüşdür. Hər bir boyda xalqın düşüncəsi və əxlaqını əks

⁵³¹ Rüstəmxanlı Sabir. Ömür kitabı. Bakı-1988, s. 28-29

⁵³² Qasımzadə F. İki fenomen və islam (“Dədə-Qorqud”da və Füzulidə islam ənənələri). Bakı-1999, s. 74

etdirən təmiz və ülvə hisslər, bəşəri duyğular, insansevərlik aşılır. Bu hisslərlə yaşayan və davranan insanın xeyirə, səadətə çatacağı dönə-dönə təkrarlanır.

“Dirse xan oğlu Buğac xan” boyunda Dirse xanın xatunu ona belə məsləhət görür:

“Ac görsən toyurgil! Yalavac görsən, tonatgil!

Borcluyi borcından qutargil!”

Dirse xan “ac görsə, toyurdu. Yalın görsə, tonatdı. Borcluyi borcından qurtardı”.

Bu yaxşılıqların müqabilində “Bir ağzı dualının alqış ilə Allah-taala bir əyal verdi. Xatını hamilə oladı. Bir neçə müddətdən sonra bir oğlan toğurdu”⁵³³.

Ermənistanın mülki əhalini hədəfə alıb mülki əhaliyə zərbələr endirməsi ilə əlaqədar İlham Əliyev deyirdi:

“Biz onlara döyüş meydanında cavab verəcəyik. Biz yeni torpaqların azad edilməsi ilə, bayrağımızı yeni şəhərlərə sancmaqla cavab verəcəyik. Biz şəhərləri, mülki şəxsləri bombalamayacağıq. Sizə lap yaxın vaxtlara aid bir nümunə göstərim. Artıq çoxdandır ki, həlak olanların cəsədlərinin və hərbi əsirlərin dəyişdirilməsi barədə söhbət gedir. Prinsip etibarilə bu mövzu Moskvada səslənib. Bu ayın 10-da humanitar mülahizələrə əsasən, biz Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsinə dəfələrlə müraciət etmişik ki, gəlin, mübadiləni təşkil edək. Özü də, tam təfərrüatı ilə deyim, mən həlak olmuş erməni hərbiçilərinin cəsədləri barədə tapşırıq vermişəm ki, onları maksimum dərəcədə refrijiratorlarda, soyuq yerlərdə saxlasınlar, biz hamımız bilirik, insanların cəsədləri qalanda nə hala düşür.

...Buna görə dünən mən qərar qəbul etmişəm ki, Ermənistanın həlak olmuş hərbi qulluqçularının cəsədlərinin çox hissəsi birtərəfli qaydada Ermənistana verilsin. Üstəgəl, daha iki mülki şəxsi – bu ahıl insanları da verəcəyik. Dünən biz bunu etməyə çalışdıq, onları maşınlarla sərhəd tərəfə yola saldıq. ATƏT-in ofisini, Qırmızı Xaç Komitəsinə bu işə cəlb etdik, lakin erməni tərəfi onları qəbul etmir. Onlar həlak olmuş insanların cəsədlərini qəbul etmirlər. Ümumiyyətlə, bu, nə deməkdir, bunu necə izah edəsən? Ümumiyyətlə, bu, hansı insani əxlaq normalarına sığır? Biz hər halda cəsədləri verəcəyik. İndi mülki şəxslərin və həlak olanların cəsədlərinin Gürcüstan ərazisindən çatdırılması üzərində işləyirik. Əgər onlar bu cəsədləri qəbul etməsələr, mən heç bilmirəm nə edək?! Görün, biz kiminlə vuruşuruq. Başa düşürsünüz? Bunu hamı başa düşməlidir. Onların bütün saxta, yalvarış dolu bəyanatlarını da. Onların ah-vayı, ağlamaları – bunlar hamısı yalançı göz yaşlarıdır. Biz onları yaxşı tanıyırdıq”.

İlham Əliyevin müsahibəsində qeyd etdikləri informasiya müharibəsi baxımından son dərəcə mühüm əhəmiyyətə malik idi. Faktların ardıcıl, aydın, səlis və yerində istifadə olunması, fikirlərin beynəlxalq hüquq baxımından əsaslandırılması, hər şeyin olduğu kimi, baş vermiş faktlar əsasında səsləndirilməsi bunlara inanmaq istəməyənləri belə fikirlərini dəyişməyə məcbur edirdi. Əslində, xarici jurnalistlərə verilən müsahibələr elə bu məqsəd daşıyırdı. Hamı həqiqəti bilməli idi: “Buna

⁵³³ “Kitabi-Dədə Qorqud”. Bakı-1988, s. 35

görə Rusiya ictimaiyyəti onların yalanlarına, böhtanlarına aldanmamalıdır. Bəli, aydındır ki, onlar Rusiya Federasiyasında integrasiya ediblər. Təkcə orada yox, Fransada da, Amerikada da. Onlar mediada da yer tutub, ictimai fon yaradırlar. Lakin insanlar bizim kiminlə vuruşduğumuzu başa düşməlidirlər. Anlamalıdırlar ki, biz haqlıyıq. Biz öz torpağımızda vuruşuruq. Onlar bizim torpaqda ölürlər”.

İlham Əliyev bilirdi ki, müharibə bitəcək. Həm də Azərbaycanın qələbəsi ilə bitəcək. Lakin hələ qarşıda çətin, sevincli – kədərli günlər dururdu. Bununla belə, siyasətçilər bu günə deyil, daha uzaqlara boylanmalıdır. Bu günü yaşaya-yaxşıya gələcəyi hazırlamalıdır. Gələcəyin necə olacağı, gələcəyə hansı yollarla irəliləmək siyasətçilərdən çox asılıdır. Siyasi həyatda reallıqları nəzərə alan İlham Əliyev deyirdi: “...reallıqları əsas götürmək lazımdır, reallıqları isə siyasətçilər öz fəaliyyətləri ilə yaradırlar. Düşünürəm ki, bu gün bizim regionda regionun gündəliyini müəyyən edən, əməkdaşlığa istiqamətlənən aparıcı siyasi xadimlər arasında çox müsbət əməkdaşlıq formatı yaranır. Çünki bu gün Türkiyə, İran, Rusiya və Azərbaycan arasında həm üçtərəfli, həm də ikitərəfli formatlarda fəal əməkdaşlıqdan danışmaq olar. Bizim üçtərəfli formatımız mövcuddur. Düşünürəm ki, gün gələcək, biz artıq dördtərəfli formatda da fəaliyyət göstərəcəyik. Bu, həm tarixi, həm iqtisadi, həm nəqliyyat, həm geosiyasi və ən başlıcası, bu regionda təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi baxımından təbii olacaq. Buna görə Ermənistan bundan sonra da Qafqazın bədənində yad cisim kimi qalmamalıdır.

...Bütün kommunikasiyalar açılacaq, onlar integrasiyalı enerji, nəqliyyat layihələrinin bir hissəsi, ümumi təhlükəsizlik sisteminin bir hissəsi olacaqlar... Buna görə də düşünürəm ki, geosiyasi reallıqlar müsbət istiqamətdə inkişaf etməlidir. Hər halda biz öz tərəfimizdən hər şeyi edəcəyik ki, bu, belə olsun”.

P.S. Həmişə olduğu kimi İlham Əliyevin “geosiyasi reallıqların müsbət istiqamətdə inkişaf edəcəyi” barədə fikirləri də həqiqətə çevrildi. 2025-ci il avqustun 8-də Vaşinqtonda ABŞ Prezidenti Donald Trampın dövləti ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Ermənistan Respublikasının Baş naziri Nikol Paşinyan arasında görüş keçirildi. Görüş çərçivəsində “Azərbaycan Respublikası və Ermənistan Respublikası arasında sülhün və dövlətlərarası münasibətlərin təsis edilməsinə dair Saziş” layihəsi paraflandı⁵³⁴.

⁵³⁴ Azərbaycan Prezidentinin Vaşinqton səfəri tarixi uğurlarla nəticələnib // «Azərbaycan» qəzeti, 9 avqust 2025-ci il

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN İTALİYANIN “LA REPUBBLICA” QƏZETİNƏ MÜSAHİBƏSİ

02 noyabr 2020-ci il

“Azərbaycan doğru işi görür. Azərbaycan öz ərazi bütövlüyünü bərpa edir, Azərbaycan öz ərazisində döyüşür, biz təcavüzkar deyilik, biz başqa ölkələrə hücum etmirik”.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev noyabrın 2-də İtaliyanın “La Repubblica” qəzetinə müsahibəsində “Cənab Prezident, Siz artıq qələbəni dadmısınız?” sualına cavab verərkən bildirdi ki, “Biz ərazi bütövlüyünün bərpasını demək olar ki, 30 il idi gözləyirdik... Biz onu danışıqlar masasında həll etmək istəyirdik. Lakin biz bunu döyüş meydanında etməyə hər zaman hazır idik və bunu da edirik”. Əslində, İlham Əliyev qələbə qazanmağa, xalqa onu dadızdırmağa çoxdan başlamışdı. O, ilk vaxtlar bunu idman meydançalarında sınaqdan keçirdi. İdman yarışları da özünəməxsus döyüş idi. Bunlar sülh yolu ilə həyata keçirilsə də, burada mübarizə, rəqabət, əzmkarlıq, qələbə, dövlət bayrağının dalğalandırması var idi. İdman sahəsində də qələbələr qazanmaq üçün uzunmüddətli hazırlıq, məşqlər, təlimlər vacib idi. İlham Əliyevin idman aləmində sınaqları uğurlu oldu. O, Azərbaycan gənclərində döyüşmək, qalib gəlmək ruhunu kəşf etdi, o, beynəlxalq arenalarda dövlət bayrağımızı dalğalandırdı, Azərbaycan oğul və qızları onun rəhbərliyi ilə çempion adını qazandı, qələbə çaldı, Azərbaycan himnini səsləndirdi.

Tanınmış sovet yazıçısı, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Vladimir Karpov ordu-generalı İvan Yefimoviç Petrova həsr etdiyi və 1986-cı ildə SSRİ Dövlət Mükafatına layiq görülmüş “Sərkərdə” povestində idmanın müharibə zamanı döyüş qabiliyyətinə müsbət təsirindən söz açaraq yazır: “Boksçu təkcə yumruqlarından yaxşı istifadə edə bilən insan deyil, o həm də daha tez baş çıxarmaq qabiliyyətinə adət etmiş şəxsdir. Mən rinqdə – məşqlərdə və döyüşlərdə tez fikirləşməyə öyrəşmişdim. Zərbələrin yağışı altında soyuqqanlılığı saxlamaqla saniyənin onda birində rəqibin mənə doğru uçan zərbəsini necə dəf etməyi və bu zaman özümün necə zərbə endirməyimi hesablayırdım. Bax, müharibədə kritik, ekstremal vəziyyətlərdə düşməni bir saniyənin onda biri hesabına düşüncədə qabaqlamağım tapşırıqları yerinə yetirməkdə və salamat qalmaqda mənim daimi üstünlüklərim və yardımçım idi”⁵³⁵.

Ordunu müxtəlif yollarla hərbi əməliyyatlara hazırlamaq böyük sərkərdələrin uzaqgörənliyi əlamətidir. Çingizxan ordunu böyük ərazilərdə keçirdiyi ova cəlb etməklə onları hərbi məharətə hazırlayırdı. Aleksandr Melexin yazır ki, “məqsəd

⁵³⁵ Владимир Карпов. Полководец. Москва-1988, с. 478

ovun özü deyil, daha çox döyüşçüləri vardı etdirmək, öyrəşdirmək, ox atmaq və tapşırıqları yerinə yetirməyi onlara mənimsətmək idi”⁵³⁶.

İlham Əliyevin rəhbərliyi altında yetişən idmançılar Vətən müharibəsi günlərində idmanda qazandıqları vərdişlər hesabına böyük qəhrəmanlıqlar nümayiş etdirərək adlarını xalqın mərd igidləri sırasına yazdılar.

İdman sahəsində əldə edilmiş uğurlar İlham Əliyevi bir daha əmin etdi ki, xalqının övladları döyüş meydanlarında da qalib gəlməyə hazırdırlar, sadəcə onlara özü kimi Ali Baş Komandan lazımdır. 2016-cı ilin Aprel döyüşlərində Ermənistanın silahlı qüvvələri üzərində qələbə sonrakı daha bir neçə qələbə üçün də zəmin oldu. Artıq döyüş meydanında qələbə qazanmaq ləzzətini Azərbaycan Ordusu da hiss etdi. Bu qələbələr döyüşçülərin mübarizliyini artırdı, onları möhkəmləndirdi. Bəli, Azərbaycan Ordusu qələbənin dadını dada-dada Şuşanın qapılarına gəlib çatmışdı. Ona görə İlham Əliyev əminliklə “biz bunu döyüş meydanında etməyə hər zaman hazır idik və bunu da edirik” – dedi.

Müxbirin “Putin müdaxilə etmək istəmir. Beləliklə, Siz maneəsiz hərəkət edə bilərsiniz?” sualına cavabında İlham Əliyev bildirdi ki, “Azərbaycan demək olar ki, bütün beynəlxalq təşkilatların Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləyən qətnamələrini əldə etməklə münaqişənin Azərbaycanın mənafeyinə həll olunması, Azərbaycanın öz torpaqlarını güc vasitəsi ilə də olsa azad etmək hüququ olması barədə hüquqi bazanı yaratmışdır. Bu cür hüquqi bazaya malik olduğdan sonra hər hansı bir dövlətin Azərbaycanın öz hüququnu reallaşdırmasına mane olması beynəlxalq hüququn pozuntusu və ədalətsizlik olardı. Bundan əlavə, Rusiya, ABŞ və Fransa dövlətləri ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrləri olmaqla beynəlxalq hüquqa müvafiq olaraq neytrallıq nümayiş etdirməli, münaqişə tərəflərinin hər hansı birinin mövqeyini müdafiə etməməlidirlər.

AZƏRTAC xəbər verirdi ki, Rusiya Federasiyasının Prezidenti Vladimir Putin “VTB kapitalla” “Rossiya zovyot” İnvestisiya Forumunun iclasında demişdir: “Azərbaycan nə deyir? O deyir ki, həmin yeddi rayonun istər etnik münaqişəyə, istərsə də Ermənistanla heç bir aidiyyəti yoxdur. Bunlar əzəli Azərbaycan əraziləridir və Azərbaycan deyir: bizim bu əraziləri özümüzə qaytarmaq və Dağlıq Qarabağ münasibətlərini aydınlaşdırmaq hüququmuz var. Başa düşürsünüzmü, hər kəs özünü haqlı hesab edir və burada sadəcə həll yoxdur, çünki dünyın çox möhkəm bağlanıb. Biz lap əvvəldən nə etmək lazım olduğunu əsas götürmüşük, – bizim mövqeyimiz isə tamamilə açıqdır, – Azərbaycana beş üstəgəl iki rayonun verilməsinin mümkünlüyü və Dağlıq Qarabağ zonasında müəyyən rejimin təmin edilməsi, Ermənistanla qarşılıqlı münasibətlər və sair barədə danışmaq lazımdır”⁵³⁷.

İlham Əliyev həmçinin qeyd etdi ki, sentyabrın 27-də Ermənistanın növbəti silahlı hücumundan sonra Azərbaycan öz ölkəsini qorumaq, insanları qorumaq

⁵³⁶ Александр Мелехин. Чингисхан. Москва-2018, с. 34

⁵³⁷ “Azərbaycan” qəzeti, 30 oktyabr 2020-ci il

və ədaləti bərpa etmək üçün doğru olanı, düşündüyünü etdi. Azərbaycan silahlı münaqişəyə hazır idi. Ermənistanın ardıcıl olaraq davam edən təxribatları, Azərbaycan torpaqlarının otuz il müddətində işğal altında olması bunu zərurətə çevirmiş və Azərbaycan ordusunun döyüş qabiliyyətini yüksəltmiş, qalibiyyət əldə edə biləcək ordu səviyyəsinə çatdırmışdı. N.Makiavelli qeyd edir ki, “Müharibə aparmaq istəyən hər kəs qarşısına bir məqsəd qoyur – meydana hər hansı düşməne qarşı durmaq imkanı əldə etmək, həlledici döyüşdə qalib gəlmək. Bu məqsədə nail olmaq üçün qoşuna malik olmaq zəruridir. Bunun üçün adamlar toplamaq, onları silahlandırmaq, onlara müəyyən təlimatlar vermək, onları həm kiçik dəstələr, həm böyük birləşmələrdə döyüş aparmağa öyrəsdirmək, onları düşərgəyə çıxarmaq və onları yerində və ya hərəkət vaxtı düşməne qarşı qoymaq zəruridir”⁵³⁸.

İlham Əliyev jurnalistin “Rəsmi Ankaranın dəstəyi Sizin fəaliyyətiniz üçün nə dərəcədə səmərəlidir?” sualına cavabda qeyd etdi ki, “Çox səmərəlidir. Bu dəstək lap əvvəldən, sentyabrın 27-də başlayan toqquşmaların ilk saatlarından gəldi. Türkiyə Prezidenti çox aydın bəyanatla çıxış etdi ki, Türkiyə Azərbaycanın yanındadır və bu, siyasi və mənəvi dəstəyin çox mühüm göstəricisi idi.

Türkiyə kimi güclü ölkə bu məsələ ilə bağlı mövqeyini açıq şəkildə bəyan edəndə, həm də bütün dünyaya mesaj göndərir ki, Azərbaycan doğru işi görür. Azərbaycan öz ərazi bütövlüyünü bərpa edir, Azərbaycan öz ərazisində döyüşür, biz təcavüzkar deyilik, biz başqa ölkələrə hücum etmirik”.

Təcavüzkarə qarşı təcavüzə məruz qalmış dövlətə dəstək vermək isə beynəlxalq hüququn tələbidir. Türkiyənin davranışları beynəlxalq hüquqa uyğun olmaqla əslində digər dövlətlərə də bir nümunə olmalı idi.

Jurnalistin “Sizin ordunuzla birlikdə Ermənistanə qarşı döyüşən mücahidlərin mövcudluğu barədə Prezident Makronun, Rusiyanın xarici işlər nazirinin söylədikləri barədə nə deyə bilərsiniz?” sualı əslində İlham Əliyevin dəfələrlə cavablandırıdığı bir sual idi.

“Bu müddət ərzində, bir aydan çox vaxtda mən artıq dəfələrlə bu məsələyə diqqət çəkmişəm və demişəm ki, bu, doğru deyil.

Birincisi, bizə bununla bağlı heç bir dəlil, heç bir sübut təqdim olunmayıb. İkincisi, ehtiyac yoxdur. Mən dəfələrlə demişəm ki, bizim 100 min döyüşçüsü olan ordumuz var, nizami ordu. Tam səfərbərlik elan etsək, bundan bir neçə dəfə çox adam səfərbər edə bilərik”.

F.Edkok yazırdı: “Napoleonun birinci qaydası belə səslənirdi ki, iki əsgər həmişə bir əsgərdən daha yaxşıdır və Napoleon əsgərləri döyüş yerinə xəbərsiz çatdırmaq üçün əlindən gələn hər şeyi edirdi. Sezar yəqin ki, onunla razılaşmayıb deyərdi ki, bir nəfər yaxşı hazırlanmış əsgər iki nəfər orta hazırlıqlı əsgərdən daha yaxşıdır. Bu qaydanı rəhbər tutaraq romalılar ordularını həddən çox genişləndirməkdən və onları harasa yola salarkən bununla bağlı narahatlıqlardan çəkinərdilər”⁵³⁹.

⁵³⁸ Никколо Макиавелли. О военном искусстве. Санкт-Петербург-2017, с. 26

⁵³⁹ Фрэнк Эдкок. Военное искусство греков, римлян, македонцев. Москва-2012, с. 65

Azərbaycanın özünün kifayət qədər canlı qüvvəsi olduğu halda o, muzdluya ehtiyac hiss etmirdi. Lakin düşmən tərəfin yaydığı yalan məlumatların cavabını vermək ehtiyacı yaranır və İlham Əliyev həmin sualları cavablandırmaqlı olurdu.

Bundan əlavə, Azərbaycan əsgərinin vətənpərvərlik ruhu yüksək idi. O, öz torpağında, işğal olunmuş Vətən torpaqlarının azad olunması uğrunda vuruşurdu. Bu cür mənəvi ruhu yüksək olan əsgər düşmən əsgərindən dəfələrlə daha artıq qüvvəyə, daha keyfiyyətli döyüş aparmaq qabiliyyətinə malik idi: “Pompeyin qoşunları qaçıb qalanın torpaq səngərində gizləndə Sezar onların nəfəs almalarına imkan verməmək üçün adamlarına düşmənin düşərgəsinə hücum etmək əmri verdi. Bərk istiyə və döyüşün artıq günortaya qədər uzanmasına görə əsgərlərin vəziyyəti ağır olsa da, onlar əmrə tabe oldular, belə ki, istənilən sınaqdan çıxmağa hazır idilər”.

“...Sezarın əldən düşmüş və azsaylı dəstələri eyni zamanda komandirin əmrini yerinə yetirməyə və düşərgəni ələ keçirməyə imkan verən daxili ehtiyatlar tapdılar. Onların döyüş ruhu o qədər güclü idi ki, Pompeyin əsgərləri dərhal özlərinə inamlarını itirdilər. Onların böyük kəmiyyət üstünlüyü tamamilə faydasız oldu”⁵⁴⁰.

“Müasir müharibələrin nəticəsi əvvəllər olduğu kimi, onda iştirak edənlərin sayı ilə deyil, geniş xalq kütlələrinin onun məqsəd və vəzifələrinə münasibəti, özünün siyasi və hərbi rəhbərliyinə münasibəti ilə müəyyən edilir”⁵⁴¹.

“Rumıniya ordusu say etibarilə bizimkilərdən beş dəfə çox idi. Keçmişdə rumın qoşunları öz vətənlərini müdafiə edərkən yüksək döyüş və igidlik nümayiş etdirmişdilər, burada isə onlar passiv idilər. Döyüşə məcburən gedir, müharibənin onlar üçün yad olan məqsədləri naminə ölməyi açıqcasına arzulamırdılar. Rumıniya Ordusunun siyasi və hərbi rəhbərliyi əsgər kütləsi ilə vahid ideya ətrafında, qələbəyə vahid cəhdlə birləşməmişdi. Rumıniya generalları ya alman sahibləri qarşısında xidmət edir, ya da onlardan qorxur, Rumıniya əsgəri isə nə üçün ölməyə getdiyini heç yaxşı başa düşə bilmirdi. Ona vəd edilən torpaqlar və həmin yeni fəth edilmiş torpaqlarda parıltılı rifah onsuz da onlara çatmayacaqdı və ümumiyyətlə, torpaqlara görə həyatı qurban vermək lazım idisə, həmin torpaqlar onların nəyinə lazım idi!

Antonesku təcrübəli hərbi rəis idi və bilirdi ki, ordunun əsgərlərinə silahdan başqa, onların gücünü birləşdirən, fəallığını artıran və qoyulmuş vəzifələrin icrasına aparan mənəvi stimullar lazımdır”⁵⁴².

İlham Əliyev Azərbaycanın muzdlulara ehtiyacının olmamasını həmçinin ölkəsinin müasir silahlara, mükəmməl texnologiyalara malik olması və çox yüksək döyüş ruhunun mövcudluğu ilə əsaslandırır. İlham Əliyev dediklərində tam haqlı idi. Döyüş zamanı müasir silaha malik olmaq və ondan səmərəli istifadə etmək qələbənin əldə edilməsinin mühüm amillərindəndir və qədim zamanlarda döyüşdə bu üstünlükdən istifadə olunması əhəmiyyətli hesab olunmuşdur. Məsələn, avropalılar döyüşdə fillərlə ilk dəfə b.e.ə. 331-ci ildə Qavqamel döyüşündə rastlaşdılar. O vaxt

⁵⁴⁰ Alan Akselrod. Yuli Sezar Ceo (Liderlik dərsləri). Bakı-2016, s.171-172

⁵⁴¹ Владимир Карпов. Полководец. Москва-1988, с. 65

⁵⁴² Yəni orada

pars çarı III Dara Makedoniyalı İsgəndərin qoşununa qarşı 15 fil qoymuşdu. Fillər III Daranı məğlubiyyətdən qurtarmasa da, makedoniyalıları az qorxu gətirmədilər.

İsgəndər pars ordusunu darmadağın etdikdən sonra Hindistana tərəf yürüşünü davam etdirdi. Hidasp çayında onu Pəncabın çarı Porun əsas zərbə qüvvəsini təşkil edən 100 filin daxil olduğu qoşun qarşıladı. İsgəndər manevr etməklə qoşunun arxasına keçərək onlara zərbə endirdi. Bu zaman Porun özü sevimli filinin üzərində mühasirəyə düşdü. Qorxmaz nəhəng ona yaxınlaşmaq istəyən hər kəsi kənara tullayaraq müdafiə olunurdu. Lakin çar yaralanmışdı. Ağillı fil sahibinin bədbəxtliyə düçar olduğunu hiss edib onu döyüş meydanından çıxarmaq üçün makedoniya piyadasının halqasını yardı. Sonra o, ehtiyatla yaralını aşağı düşürərək yerə uzadıb onun bədənindən oxları çıxartdı. Düşmən əsgərləri qaçqını tapanda fil öz yaralı sahibini tərk etməmiş və yenə də onu müdafiə etməkdə davam edirdi.

İsgəndər bütün bunları öz gözləri ilə gördü. Sadiq və xeyirxah heyvanın hərəkətlərinə valeh olub filə zərər yetirilməməsini tapşırırdı. Rəvayət edirlər ki, məğlub çar sağalandan sonra İsgəndər cəsur fili əldə etmək üçün artıq özünün imperiyasının bir hissəsinə çevrilmiş çarlığı Pora qaytararaq əvəzində cəsur filini istədi. Təbii ki, Por bununla məmnuniyyətlə razılaşırdı⁵⁴³.

Cəng arabalarının meydana çıxması da hərbi işdə yeni inqilab yaratdı və orduda əsas zərbə qüvvəsinə çevrildi. İlk dövrlərdə cəng arabaları bütün döyüşlərin taleyini həll edirdi.

Cəng arabalarının döyüş fəaliyyəti Homerin əsərlərində gözəl təsvirini tapmışdır. Lakin döyüş arabalarının şöhrəti bir vaxtlar Kiçik Asiyada yerləşmiş Misir və Het çarlığında başlanmışdı. Yusif Yusifov Misir fironlarından söhbət açarkən yazırdı: “Firon, o cümlədən II Tutmos ordunun qeydinə qalırdı. Döyüşçülərə torpaq sahələri, qul bəxş edilirdi. Uğurlu müharibələr döyüşçülərin varlanmasına şərait yaradırdı... Atlara qoşulmuş cəng arabası müharibənin əsas sürətli və zərbəəndirici vasitəsinə çevrilmişdi. Yeni səltənət fironları, o cümlədən III Tutmos döyüşdə at qoşqulu cəng arabalarının tətbiqinə geniş yer verirdi”⁵⁴⁴.

II Ramzes 22 yaşında hakimiyyətə gəlmişdi. O, Suriyaya iki hərbi yürüş təşkil etmişdi. Birinci yürüş e.ə. 1296-cı ildə baş verdi. II Ramzes 30 minlik qoşun ilə Suriyanın Kadeş şəhərinə doğru irəlilədi. Hetlər pusqu quraraq şayiə yaymışdılar ki, guya onlar qorxularından Kadeş yaxınlığında döyüşə hazırlaşa bilməmişlər. Buna inanmayan Ramzes bir dəstə döyüşçü ilə ordunun əsas hissəsindən ayrılaraq sürətlə Kadeşə doğru hərəkət etdi. O, şəhərə yaxınlaşanda düşərgə saldı. Pusquda gizlənmiş het dəstələri qəflətən II Ramzesin düşərgəsinə həmlə etdilər. Misir döyüşçüləri mühasirəyə alındı. Özünü yetirən əsas hərbi hissə II Ramzesi tam məğlubiyyətdən qurtardı. Hetlərin iki min beş yüz, misirlilərin də təxminən o qədər cəng arabaları var idi. Cəng arabaları düşmənin sıralarına daxil olduqda onları ot kimi biçirdi⁵⁴⁵.

⁵⁴³ Сто великих военных тайн. Автор-составитель М.Ю.Курушин. Москва-2018, с. 20

⁵⁴⁴ Yusif Yusifov. Qədim Şərq tarixi. Bakı-1993, s. 179

⁵⁴⁵ Сто великих военных тайн. Автор-составитель М.Ю.Курушин. Москва-2018, с. 24-25

XIII əsrdə monqol qoşunları qarşısında qorxu avropalıların onlara qarşı müqavimətini qırmışdı. O zamanlar monqol qoşunları ən güclü döyüş qabiliyyətli qoşun hesab olunurdu. Həmin vaxtlar avropalıların qoşunları əsasən süvarilərdən ibarət idi. Süvarilərin geyimləri dəmirdən hazırlanmaqla olduqca ağır idi.

Monqol qoşunları isə yüngül geyimli olmaqla müxtəlif oxlardan istifadə edirdilər. Dəmir geyimlilər üçün oxlar onları deşmək qabiliyyətinə malik oxlar idi. Hücumdən əvvəl qorxu yaratmaq üçün oxlarda deşiklər açılırdı. Onlar havada uçanda fit səsi çıxarır və beləliklə, minlərlə oxun yaratdığı vahiməli səs düşməni qorxuya salırdı.

Adətən, monqollar yüksək sürətlə atlarla düşmənin üzərinə şığıyıb onların üzərinə ox yağışı yağdırır, sonra qəflətən geri çəkilməni nümayiş etdirərək yarımdaire şəklində dönüb yenidən rəqibi ox atəşinə tutur və onlara yerindən tərpənməyə imkan vermirdilər. Bir müddət atlara istirahət verəndən sonra onlar yenidən hücumə keçir və yenidən oxlar yağdırırdılar. Praktiki olaraq bu müasir dövrün “artilleriya hazırlığı” idi. Bu hazırlıqdan sonra dəri geyimli süvarilər düşmənin qorxuya düşüb qaçmaqda olan döyüşçülərinə hücum edirdilər⁵⁴⁶.

Azərbaycan ordusunda istifadə olunan yeni texnologiyalara əsaslanan dronlar da döyüşdə toplarla yanaşı, “artilleriya hazırlığında” iştirak edir və Azərbaycan ordusunun qələbəsinə öz töhfəsini verirdi.

Jurnalistin “98 faiz ermənilərin məskunlaşdığı ərazidə mümkün qələbəni qazanmağın Sizin üçün hansı çətinliyi olacaq?” – sualına cavab olaraq İlham Əliyev həmçinin bildirdi ki, “Bu ərazidə bəlkə də indi daha çox erməni məskunlaşıb, çünki bütün azərbaycanlılar didərgin salınıblar. Onlar azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə həyata keçirdilər. Bu, statistikadır, bizim deyil, sovet dövrünün statistikasındır. 1970-ci illərin sonunda Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində müxtəlif millətlərdən olan neçə nəfər yaşayırdı? Əhalinin demək olar ki, 25 faizi azərbaycanlılar idi, 40 min nəfər. Şuşada 98 faiz azərbaycanlılar məskunlaşmışdılar. Bu gün orada bir nəfər azərbaycanlı belə yoxdur. Xankəndidə çox sayda azərbaycanlı var idi. Hadrut rayonunda, digər rayonlarda, soyqırımı törətdikləri Xocalıda 100 faiz azərbaycanlılar idi. Beləliklə, onların hamısı etnik təmizləməyə məruz qalıb, qətlə yetirilib, işgəncəyə məruz qalıb və didərgin salınıblar. Təəssüflər olsun ki, heç kim Ermənistanı bunda günahlandırmayıb. Biz Ermənistanə qarşı hər hansı sanksiyaları görmədik, bizə hər hansı ciddi informasiya dəstəyi görmədik... İndi sizin sualınıza gələk. Mən dəfələrlə demişəm ki, Dağlıq Qarabağda yaşayanların hamısı orada sülh və ləyaqət içində yaşamağa davam edəcəklər. Ermənilər bizim vətəndaşlarımızdır. Azərbaycanın müxtəlif yerlərində, əsasən, Bakıda minlərlə erməni yaşayır. Dağlıq Qarabağda yaşayan ermənilər əmin ola bilərlər ki, onların təhlükəsizliyi təmin ediləcək, onların maddi vəziyyəti daha yaxşı olacaq və onlar bu gün Dağlıq Qarabağdakı xunta rejiminin basqısı altında olduğundan daha yaxşı həyat sürəcəklər”.

⁵⁴⁶ Сто великих военных тайн. Автор-составитель М.Ю.Курушин. Москва-2018, с. 92

İlham Əliyevin dedikləri böyük fəth Çingizxanın söylədikləri ilə üst-üstə düşürdü: “Qriqori Abdul-Fərəcin Suriya “Salnamə”sində Çingizxanın “Böyük Yasa”sından belə bir fraqment yer alıb: “Qiyam qaldıranlara (təbə olmaq istəməyənlərin hamısına) yazmaq və ya onların yanına elçi göndərmək lazım gəldikdə, onları ordunun etibarlı olması və çoxluğu ilə qorxutmaq lazım deyil, onlara yalnız elan et: əgər siz təbə olsanız, xeyirxahlıq və rahatlıq əldə edəcəksiniz. Əgər siz müqavimət göstərsəniz – nəyi biz bilirik? Böyük Allah (Böyük Tənqri) bilir sizinlə nə baş verəcək. Bununla onlar (monqollar) Allaha əminliklərini nümayiş etdirirdilər. Və bununla qalib gəlmiş və qalib gəlirdilər”⁵⁴⁷.

Jurnalistin “Üç atəşkəs artıq pozulub. Sülh danışıqlarının heç bir nəticə vermədiyi görünür. Buna görə kim günahkardır?” sualı da dəfələrlə cavablandırılmışdı. Atəşkəsdən sonra Ermənistanın mülki obyektlərə vurduğu zərbələrin nəticələri də göz qabağında idi.

“Onlar mülki şəxslərə hücum etməklə Azərbaycanda, həmçinin xaos və panika yaratmaq istəyirdilər. Lakin onlar Azərbaycan xalqının ruhunu düzgün hesablaya bilməmişdilər. Bəli, biz bu namərd hücumlardan əziyyət çəkdik. Bu vaxtdək 91 nəfər mülki şəxs öldürülüb və 400-dən çox adam yaralanıb. Lakin bu, bizim iradəmizi sındırmadı. Əksinə, bu, bizi daha da güclü etdi”. Bəli, artıq Azərbaycan xalqı Ermənistanın təxribatlarından qorxuya düşmək, geri çəkilmək niyyətində deyildi. Tədricən Ermənistan bunu da başa düşmək məcburiyyətində qalırdı. Lakin özünün cinayətkar niyyətindən geri durmaq istəmirdi.

Jurnalist İlham Əliyevə müraciət edərək bildirdi ki, “Üç həftə bundan qabaq görüşdüyüm baş nazir Paşinyana cavabınız nə olar? O dedi ki, Dağlıq Qarabağda yeni soyqırımının olmasından qorxur”.

Əslində, soyqırımı törədənlər Ermənistan tərəfi idi. Özlərinin çirkin niyyətlərinə don geyindirmək üçün böhtan söyləməyə adət etmiş N. Paşinyanın növbəti dəfə də bu yalanları söyləməsi heç də təəccüb doğurmurdu. O, hərəkətlərinə necə də olsa, bəraət qazandırmaq məcburiyyətində idi. Bunun üçün isə onun tapdığı ən asan yol yalanlar uydurmaqdan ibarət idi. İlham Əliyev bildirdi: “Tamamilə yalandır. Onların bütün tarixi yalandır. Bunun heç bir əlaməti yoxdur. Mən dedim ki, Azərbaycanda minlərlə erməni yaşayır. Ermənistanda və ya Dağlıq Qarabağda yaşayan heç bir azərbaycanlı yoxdur. Ermənistan əhalisinin 99 faizi etnik ermənilərdir. Regionumuzda bir millətin belə üstünlük təşkil etdiyi başqa bir ölkə tapa bilərsinizmi? Bu, monorespublikadır. Nəyə görə? Çünki onlar ya hər kəsi qovublar, ya da başqa millətlər orada yaşaya bilmir. Azərbaycan multi-etnik, çoxkonfessiyalı ölkədir. Buna görə dırnaqarası soyqırımı haqqında danışmaq tamamilə qəbuledilməzdir və bu, onların təqdim etmək istədiyi daha bir feykdir, necə ki, onlar bunu həmişə edirlər. Onlar həmişə özlərini əziyyət çəkən, həmişə ağlayan, həmişə köməyə ehtiyacı olan insanlar kimi təqdim etmək istəyirlər. Dağlıq Qarabağda yaşayan ermənilər əmin ola bilərlər ki, onların təhlükəsizliyi təmin olunacaq”.

⁵⁴⁷ Александр Мелехин. Чингисхан. Москва-2018, с. 6

Alman faşistləri də törətdikləri müharibə cinayətlərini ört-basdır etmək üçün yalanlarla pərdələməyə çalışırdılar. Ona görə eyni xislətə malik olanların əməlləri də, onları ört-basdır etmək cəhdlərinin oxşarlığı da göz qabağındadır. Nürnberq Beynəlxalq Hərbi Tribunalında SSRİ-nin Baş ittihamçısı R.A.Rudenko 8 fevral 1946-cı il tarixli çıxışında deyirdi: “Faşist təcavüzkarları, mühakimə olunanlar bilirdilər ki, başqa dövlətlərə yirtıcı hücumlar etməklə sülhə qarşı ağır cinayətlər törədirlər, bilirdilər və bilirlər və ona görə də çalışıblar və çalışırlar ki, təcavüz cinayətini müdafiə haqqında yalan sözlərlə ört-basdır etsinlər”⁵⁴⁸.

R.A.Rudenko çıxışına davam edərək qeyd edirdi ki, “Özlərinin cinayətkar niyyətlərini müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmək üçün hitlerçi qəsdçilər – Görinq, Ş.Gess, Rozenberq, Friçe, Şirax və başqa mühakimə olunanlar insanlığa zidd “ali irq” “nəzəriyyə”si yaratdılar. Onlar bu “nəzəriyyə” vasitəsilə alman faşizminin həmin nəzəriyyə əsasında aşağı irq hesab etdiyi başqa xalqlar üzərində hökmranlığına bəraət qazandırmağı nəzərdə tuturdular.

Hitler dəfələrlə Şərqdə ərazilər əldə etməyin zəruriliyini qeyd edərək deyirdi: “...əgər tale bizi Qərb ilə münaqişəyə itələyirsə, onda yaxşı olar ki, biz həmin vaxt üçün Şərqdə daha geniş məkanlara sahib olaq”⁵⁴⁹.

23 noyabr 1939-cu il tarixli “Fünerin baş komandanlarla iclasının qeyd protokolu” adlanan sənəddə neft, rezin və digər faydalı qazıntılar probleminin həll edilməsinin zəruriliyi qeyd olunur və göstərilirdi ki, “...həyati əhəmiyyətli məkanlar əhalinin yerləşməsi sayına uyğunlaşdırılmalıdır”.

“Bu daimi problem almanların sayı ilə ərazilər arasında zəruri nisbət yaradacaq lazımi məkanı təmin edəcəkdir. Burada heç bir ağıllı ciddiyyət kömək etməyəcəkdir. Məsələni yalnız qılıncın gücü ilə həll etmək lazımdır”⁵⁵⁰.

Ermənistanda da “Böyük Ermənistan” məsələsini özgə dövlətlərin əraziləri hesabına və “qılınc gücü” ilə, həm də özgələrinin qılıncının gücü ilə həll etmək, “özlərini əziyyət çəkən, həmişə ağlayan, həmişə köməyə ehtiyacı olan insanlar kimi təqdim etmək istəyirlər”.

“Çingizxanın “Ağlın açarı” biliklərindən:

Əsas məsələ yalan və doğrunu

Ayıрмаğı bacarmaqdır.

Başlıcası dərk etməkdir,

Kimdir dost, kim düşmən”⁵⁵¹.

İlham Əliyev Azərbaycan ilə İtaliya arasında əlaqələrə münasibətini bildirərək göstərdi: “Birincisi, mən düşünürəm ki, müharibə nə qədər tez qurtarsa, bir o qədər də yaxşı olar.

⁵⁴⁸ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том 1. Москва-1952, с. 246

⁵⁴⁹ Yənə orada, s. 254

⁵⁵⁰ Yənə orada, s. 255

⁵⁵¹ Александр Мелехин. Чингисхан. Москва-2018, с. 67

...İtaliya neft təchizatına görə bizim üçün əsas ticarət tərəfdaşdır və tezliklə biz TAP-ın açılışını qeyd edəcəyik və bununla da Cənub Qaz Dəhlizi tamamlanmış olacaqdır. Üstəgəl, bir çox italyan şirkəti uzun illərdir ki, Azərbaycanda uğurla fəaliyyət göstərir. Biz podratçı qismində daha çox italyan şirkətlərini dəvət etməyi planlaşdırırıq. Yeri gəlmişkən, burada onlar neft-kimya məhsulları üzrə bir çox önəmli layihələri tamamlamışdılar və biz Prezident Mattarella ilə birlikdə açılış mərasimində iştirak etmişik. Buna görə mən əminəm ki, bu münaqişə bizim təkcə İtaliya ilə münasibətlərimizə yox, heç bir ölkə ilə münasibətlərimizə təsir etməyəcək. Mən bundan əminəm”.

XXX FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN EFE İNFORMASIYA AGENTLİYİNƏ MÜSAHİBƏSİ

4 noyabr 2020-ci il

**“BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrini icra edirik...
Ermənistan könüllü şəkildə bunu etmək istəmirdi,
ona görə də biz onları bunu etməyə məcbur etməli olduq”.**

İlham Əliyev İspaniyanın EFE informasiya agentliyinin jurnalistinin “Cəbhədə hazırda vəziyyət necədir?” sualına cavabında bildirdi ki, “Cəbhədəki vəziyyət Azərbaycan Ordusunun üstünlüyünü göstərir. Biz bir-birinin ardınca kəndləri, şəhərləri azad edirik... Azərbaycan Ordusunun uğurlu hücum əməliyyatı davam edir. Bu, bir daha onu göstərir ki, biz güclü ölkəyik və öz torpağımızda döyüşürük. Biz Azərbaycanın beynəlxalq səviyyədə tanınan ərazisini, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü bərpa edirik.

...biz BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrini icra edirik və yeri gəlmişkən, biz artıq əsas prinsiplərin bir hissəsini yerinə yetirmişik. Çünki ATƏT-in Minsk qrupu tərəfindən təklif olunan həll üçün əsas prinsiplər faktiki olaraq Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərinin boşaldılmasını tələb edirdi. Əfsuslar olsun ki, Ermənistan könüllü şəkildə bunu etmək istəmirdi, ona görə də biz onları bunu etməyə məcbur etməli olduq”.

İlham Əliyev işğalçılara həmişə deyirdi: “pis əməllərdən əl çəkin”, “yaxşılıq etməyi öyrənin”, “işğal etdiyiniz torpaqlardan çıxın”, “həqiqəti söyləyin”, “həqiqətin arxasınca gedin”, “pis yoldan əl çəksəniz Azərbaycan torpaqlarında ləyaqətlə yaşayacaqsınız”. “Yolunuzu azmaqda davam etsəniz, müqavimət göstərsəniz, onda sizi torpaqlarımızdan qovacağıq”.

İlham Əliyevin işğal olunmuş ərazilərin azad olunması barədə BMT qətnamələrinin tələblərinin yerinə yetirilməsini tələb etməsi və Ermənistandan beynəlxalq təşkilatın qəbul etdiyi qətnaməyə hörmətlə yanaşmasını tələb etməsi həm haqqın, ədalətin, həm də beynəlxalq hüququn bərpası idi. Beynəlxalq təşkilatların qətnamələrinə əməl etməyib təcavüz yoluna qədəm qoyan dövlətin vaxtında cilovlanmaması, son nəticədə təcavüzün genişlənməsinə və yeni faciələrə səbəb olur.

Nürnberg Beynəlxalq Hərbi Tribunalında Fransa Respublikasının Baş ittihamçısı de Menton deyirdi: “Qalibin gücünün təntənəsi ilə sizin Yüksək Məhkəmənin qarşısında məğlublara ittiham təqdim olunması arasında əlaqə mövcuddur. Bu əlaqə yalnız xalqların baxışlarının aydınlığını və müdrikliyini

bildirir. Bildirir ki, ədalət özünü adamlar və xalqlar qarşısında daim səmərəli təzahür etdirmək üçün gücə malik olmalıdır.

Gücün ədalət mühakiməsinə xidmət etməsi, ədalətin təmininə sərf olunması kimi vahid istək bizim xalqları ilhamlandırır və bizim sivilizasiyanın yolunu göstərir”⁵⁵².

Birinci Dünya müharibəsindən sonra tərtib olunmuş Versal sülh müqaviləsində almanlara münasibətdə kifayət qədər sərt tədbirlər nəzərdə tutulmuşdu. Professor İ.İ.Mints bu haqda yazırdı: “7 may 1919-cu ildə alman nümayəndə heyəti Versala dəvət olunmuşdu. Fransanın xarici işlər naziri Klemanso konfransın iclasını qısa nitqlə açdı: “Haqq-hesab saati yetişdi. Siz bizdən sülh xahiş etmişdiniz. Biz onu sizə təqdim etməyə razıyıq. Biz sizə sülh kitabını təqdim edirik”. Bu zaman Klemanso qeyd etdi ki, heç bir şifahi müzakirə olmayacaq, almanların qeydləri yazılı şəkildə təqdim olunmalıdır. Almanlara qeydlərini təqdim etmək üçün 15 gün vaxt verilmişdi. Alman naziri Brokdorf – Rantçauya sülh şərtləri təqdim olunanda o, Klemansonun çıxışının dəqiq və ya sərt olmasından asılı olaraq iki cavab hazırlamışdı. O, ikinci variantı seçərək dedi: “Bizdən müharibənin təqsirkarının yalnız özümüz olduğumuzu təsdiq etmək tələb olunur. Mənim tərəfimdən bu cür etiraf yalan olardı”. Almanlar sülh şərtləri ilə iki gündən artıq tanış olub, Parisi tərk etməyə üstünlük verdilər. Berlində onlar etiraz nümayişləri təşkil etdilər. 12 may 1919-cu ildə prezident Ebert və nazir Şeydeman kütlə qarşısında balkondan nitq söylədilər. Şeydeman qışqıraraq deyirdi: “Bu cür sülh sazişi imzalanmadan əvvəl qoy qollarım qurusun”.

Almanların sülh sazişinə qeyd-şərtlərini təqdim edən nazir Brokdorf-Rantçau bildirdi ki, rəqiblərimiz qalib qüvvənin bizə təqdim etdiyi şərtlərdən biz dəhşətə gəlmişik. Lakin iyun ayının 21-də alman hökuməti alman xalqının müharibəyə görə cavabdehlik daşması bəndi istisna olmaqla, müqaviləni imzalamağa razıdır”. Növbəti gün Klemanso bildirdi ki, müttəfiq dövlətlər müqavilədə heç bir dəyişiklik və qeyd-şərtə razı deyil, ya müqaviləni imzalamağı, ya da ondan imtina etməyi tələb edirlər. Bundan sonra Almaniya heç bir qeyd-şərt etmədən müqaviləni imzalamağa razı oldu”⁵⁵³.

Versal sülh müqaviləsinin tələblərini yerinə yetirməkdən yayınmağa çalışan Almaniyanın vaxtında cilovlanmasını, Almaniyaya qarşı silahlanmanı tələb edən U.Çorçillin də İkinci dünya müharibəsi ərəfəsində haqlı olduğunu tarix təsdiq etdi.

Professor A.M.Pankratova bu haqda yazırdı: “Almaniyanın silahlanması, xüsusən də aviasiya sahəsində silahlanma İngiltərədə həyəcan doğurdu. Buna cavab olaraq ingilis baş naziri Bolduin 19 iyul 1934-cü ildə Britaniyanın havadan silahlanması proqramını elan etdi. Bolduin 30 iyul 1934-cü ildə bu məsələ ilə bağlı İcma Palatasında çıxış etdi. “Aviasiya öz rolunu oynamağa başladığı vaxtdan köhnə sərhədlər mövcud deyildir. Əgər siz İngiltərənin müdafiəsi haqqında

⁵⁵² Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том 1. Москва-1952, с. 242

⁵⁵³ История дипломатии. Том третий. Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919-1939 гг). Москва-Ленинград-1945, с. 48-50

düşünürsünüzsə, Duvranın təbaşirli qayaları barədə düşünməyi unudun; Reyn haqqında düşünün – bizim sərhədlərimiz orada yerləşir”⁵⁵⁴.

Uinston Çörçill də ictimai fikrin Almaniya təhlükəsini dərk etməsi üçün dönmədən xəbərdarlıq edirdi. O, hələ 1932-ci ildə İcma Palatasının iclaslarının birində deyirdi: “Mən Fransa və Almaniyanın hərbi qüvvələrinin bərabərləşməsini görsəydim, çox təəssüflənərdim... Mən bu cür bərabərliyi arzulayanlara demək istərdim: “Deməli, siz müharibə tərəfdarısınız?” O ki qaldı mənə, mən istərdim ki, bu iki ölkə arasında bu cür bərabərlik nə mənim, nə də mənim övladlarımın həyatı dövründə baş versin”.

Hitler Almaniya hakimiyyəti ələ alandan sonra Çörçill qəti olaraq bütün tərk-silah layihələrinin əleyhinə çıxdı. O, əksinə, məqalə və çıxışlarında İngiltərə və Fransanın silahlanmanı, xüsusən aviasiya sahəsində gücləndirməsini tələb edirdi: “Birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edən fakt odur ki, Almaniya yenidən silahlanmaya başlamışdır. Biz çuqun, nikel və digər hərbi materialların qeyri-adi ölçüdə idxal edilməsi barədə oxuyuruq. Biz, ölkəni əhatə edən müharibə psixozu haqqında oxuyuruq. Biz, barbarlıq dövrlərindən eşidilməyən qana təşnəliyin alman gənclərinin beyninə yeridilməsini görürük...” “Tərk-silah olunmuş millətlər cəmiyyəti, bu millətlərin hər biri kimi köməksiz olacaqdır”⁵⁵⁵.

Həmin dövrlərdə Hitler, sonralar ermənilərin istifadə etdikləri metodlardan faydalanırdı. O, ölkədə aparılan silahlanmanı Almaniyanın yalnız bərabərhüquqluluğa və öz sərhədlərinin təhlükəsizliyinə iddia etməsi ilə əsaslandırır və deyirdi: “Əgər Almaniya Versal müqaviləsinin hərbi maddələrinin ləğvinə nail olmağa çalışırsa, bu ancaq həmin maddələrin onun milli ləyaqətini alçaltmasına gərəkdir”⁵⁵⁶.

Bəli, təcavüzkar əsl niyyətini gizlətməkdən ötrü min bir bəhanəyə əl atır. Yalnız sayıq və sağlam düşüncəyə malik, diplomatik bacarığa malik olan dövlət xadimləri vaxtında bunu hiss edir və həyəcan təbili çalırlar. Bizim düşüncəmizə görə isə, beynəlxalq səviyyədə qəbul olunmuş qərarların yerinə yetirilməsində güzəştə yol verilməməlidir. Əks halda, həmin qərarları qəbul edən beynəlxalq təşkilatlar öz nüfuzlarını itirir, beynəlxalq aləm isə bundan yalnız ziyan çəkir, qazanan isə yenə də təcavüzkarlar olur.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi özünün bəzi qərarlarında milli məhkəmə tərəfindən qəbul olunmuş, lakin icra olunmayan qərarlarla bağlı qeyd edirdi ki, “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyanın 6-cı maddəsinə əsasən, məhkəmə qətnaməsinin icrası “məhkəmə baxışının tərkib hissəsi” kimi qiymətləndirilir. Məhkəmə “Hornsbi Yunanıstana qarşı” iş üzrə 19 mart 1997-ci il tarixli qərarında müəyyən etdi ki, iştirakçı

⁵⁵⁴ История дипломатии. Том третий. Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919-1939 гг). Москва-Ленинград-1945, с. 522

⁵⁵⁵ Yenə orada, s. 523

⁵⁵⁶ Yenə orada, s. 524

dövlətlərin məhkəmə sistemi məhkəmənin məcburi və yekun qərarının icra olunmamasına və beləliklə də tərəflərin birinin maraqlarına zərər vurmasına imkan verirsə, deməli, Konvensiyanın 6-cı maddəsində nəzərdə tutulan “məhkəmə baxışına hüquq” xəyali xarakter alır⁵⁵⁷.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin ruhundan çıxış edərək qeyd etmək istərdik ki, BMT Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən Ermənistanla münasibətdə silahlı qüvvələrin Azərbaycan ərazilərindən çıxarılması barədə qəbul olunmuş dörd qətnamənin icra olunmaması həmin qətnamədə nəzərdə tutulanların xəyali xarakter almasına səbəb olmuşdu.

İkinci Dünya müharibəsi ərafəsi və müharibə dövründə U.Çörçillin təcavüzkar alman faşizminə qarşı nümayiş etdirdiyi mövqe təqdirəlayiqdir. O, təcavüzkarın cilovlanması, onun planlarının həyata keçirilməsinə müqavimət göstərilməsi, bu məqsədlə bütün sülhsevər qüvvələrin ideoloji əsaslardan asılı olmayaraq birləşməsinin, təcavüzün qarşısının alınmasının tərəfdarı idi. İngiltərədə faşizmin tərəfdarlarından olan lord Astor guya Hitlerdən aldığı məktuba istinad edərək “Almaniyaya qarşı preventiv mübarizə” tədbirlərindən çəkinməyi təklif edir, Almaniya milli-sosial hökumətinin “Almaniya və Avropanı kommunist inqilabından xilas edəcəyini” əsas tutaraq ona kömək göstərməyə çağırırdı. Hitlerin digər tərəfdaşı Lotian Fransa ilə SSRİ arasında bağlanmış paktı tənqid edərək bu cür qarşılıqlı yardım haqqında müqavilələrin Almaniyanı təcrid etməsinə qarşı çıxırdı. U.Çörçill həmin iddialara qarşı çıxaraq deyirdi: “Almaniyanın təcrid edilməsindən danışılar, lakin bu, Almaniyanın deyil, potensial təcavüzkarın təcrid edilməsidir. Əgər təcavüzkar biz olarıqsa, qoy onda bu təcrid dairəsi bizə tərəf yönəldilsin. Əgər təcavüzkar Fransa olarsa, onda Fransa da eyni qaydada təcrid olunacaqdır. Bizə ilkin olaraq lazım olan qarşılıqlı yardım haqqında paktlardır”⁵⁵⁸.

U.Çörçill 1938-ci ilin sonlarında Çexoslovakiyanın almanlar tərəfindən işğalından sonra da eyni mövqedən çıxış edərək deyirdi: “İngilis müdafiəsi dərhal möhkəmləndirilməlidir ki, ingilisləri “bizim şəhərlərə havadan hücumlar təhlükəsi ilə şantaj etmək mümkün olmasın”.

“Faşist diktatorlarının təcavüzünə müqavimət göstərmək iqtidarında olan bütün qüvvələr birləşməlidir... İngiltərə ümumi sülhün qorunması üçün mübarizə aparmalıdır. Biz daha irəli getməyə borcluyuq. Biz təkcə milli birlik və özümüzün şəxsi təhlükəsizliyimizi möhkəmləndirməklə məhdudlaşmalı deyilik. Elə xarici beynəlxalq tribunal yaratmaq lazımdır ki, o, beynəlxalq hüquq qaydasını mühafizə edə və bütün dövlətlərin beynəlxalq hüquq normalarına tabe olmasını təmin edə bilsin”⁵⁵⁹.

⁵⁵⁷ Vəfəddin İbəyev. Avropa Məhkəməsi presedentləri: mülkiyyət hüququ. Bakı-2007, s. 132-144, 232

⁵⁵⁸ История дипломатии. Том третий. Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919-1939 гг). Москва-Ленинград-1945, с. 561

⁵⁵⁹ Yənə orada, s. 669

Təcavüzkarla münasibətlə bağlı İlham Əliyevin fikirləri U.Çörçillin fikirləri ilə üst-üstə düşdü. Bu, onların hər ikisinin böyük siyasətçi kimi təhlükəni vaxtında görmələri, təcavüzü vaxtında cilovlamağa üstünlük vermələri, beynəlxalq münasibətlərdə dövlətlər arasında beynəlxalq hüquqa tərəfdar çıxmaları ilə əlaqədar idi. İlham Əliyev deyirdi: “Ermənistanla təzyiq göstərin, sanksiya tətbiq edin. Əgər sanksiya tətbiq etmək istəmirsinizsə, ən azı bunu dilə gətirin, elan edin ki, sanksiyalar tətbiq olunacaq, əks halda, bu təcavüzkarla təzyiq göstərmək üçün başqa heç bir mexanizm olmayacaq. Beləliklə, düşünürəm, bu gün onlar dərk ediblər ki, uzun illər “münaqişənin hərbi həlli yoxdur” deməklə səhv ediblər. Biz bu reallığı dəyişdik. Hərbi həll yolu var. Lakin bizim bu gün danışdığımız ondan ibarətdir ki, gələn hərbi həllin həmin səhifəsini bağlayaq və siyasi həllə keçək”.

U.Çörçill öz çıxışlarında sübut edirdi ki, sülhün qorunması üçün Sovet Rusiyası amilindən istifadə etməmək olmaz. “Sovetlərin sülh məsələlərinə loyallaşması və onların faşistlərə müqavimət göstərmək üçün Qara dənizə tərəf hərəkətə keçməsi Şərq ölkələrinin onları hədələyən Almaniyaya qarşı zəruri kömək almaq ümidlərini artırır”⁵⁶⁰.

Beləliklə, tarixi təcrübə göstərir ki, İlham Əliyev təcavüzkarla qarşı birgə mübarizə aparılmasını tələb etməkdə, bu sahədə beynəlxalq birliyin tam dəstəyinə nail olmasa belə, təcavüzkarı işğal olunmuş ərazilərdən çıxarmaqda haqlı idi. Onun bu haqqı ədalətə və beynəlxalq hüquqa söykənirdi.

Jurnalistin növbəti sualı atəşkəs barədə üç dəfə razılıq əldə edilməsinə baxmayaraq, onun pozulmasının səbəbi ilə əlaqədar idi. İlham Əliyev həmin suala cavabında bildirdi ki, “bu atəşkəslərin işləməməsinin səbəblərindən biri ondan ibarət idi ki, Ermənistan artıq bizim tərəfimizdən azad edilmiş əraziləri geri almağa cəhd göstərirdi. Başqa sözlə, onları yenidən işğal etmək istədilər. Ona görə də onlar sizin doğru olaraq qeyd etdiyiniz kimi, humanitar məqsədlərlə elan olunmuş bu atəşkəsdən resursları səfərbər etmək və yeni hücumla keçmək üçün istifadə etmək istədilər. Onlar bunu edə bilməyəndə, Ermənistan ərazisindən Azərbaycanın ikinci böyük şəhəri olan Gəncəyə ballistik raketlə hücum etdilər. Onlar bunu iki dəfə etdilər. Lakin birinci dəfə oktyabrın 10-da, atəşkəs elan olunandan dərhal sonra etdilər və bunun nəticəsində 10 mülki şəxs həlak oldu, onlarla adam yaralandı. Beləliklə, onlar birinci atəşkəsi kobud şəkildə pozdular. İkinci atəşkəs də elan olunan vaxtdan təxminən 5 dəqiqə sonra onlar tərəfindən pozuldu və üçüncü atəşkəsi onlar dinc şəhər olan Bərdəyə hücum etməklə pozdular. Orada 21 nəfər mülki şəxs qətlə yetirildi, 70 nəfər yaralandı. Beləliklə, hər 3 dəfə bu, Ermənistanın bizə qarşı məqsədli şəkildə təcavüzkar hücumu idi və biz cavab verməli və özümüzü müdafiə etməli olduq”.

İlham Əliyev bağladığı müqaviləyə, verdiyi sözə sadıqlığı ilə seçilir və həmkarlarından da bunu gözləyirdi. Lakin tarixi təcrübə onu göstərir ki, hətta ən güclü dövlətlər belə, dövlətlərarası münasibətlərdə öz maraqlarından çıxış edir,

⁵⁶⁰ История дипломатии. Том третий. Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919-1939 гг). Москва-Ленинград-1945, с. 670

imkan düşdükcə bağladıkları müqavilələrə özlərinin mənafeyinə xidmət edən müddəalar daxil etməyə səy göstərir və müqavilə normalarını zaman-zaman şərh etməklə öz mövqelərinə uyğunlaşdırırlar.

Birinci Dünya müharibəsi sona çatdığı ərafədə dünyanın iri dövlətləri arasında ABŞ-nin vəziyyəti kəskin surətdə dəyişdi. ABŞ borclu dövlətdən Avropa ölkələrinin ondan 10 milyon dollar borc almasına görə kreditor-ölkəyə çevrildi. Avropa ölkələrinin işlərinə müdaxilə etmədən borcları təmin etmək mümkün deyildi. Ona görə də əvvəllər irəli sürülən qarışmama mövqeyindən imtina etmək lazım gəlirdi. Odur ki, ABŞ prezidenti tarixdə ilk dəfə Vətənin hüddudlarını tərk edib köhnə qitəyə – Avropaya yola düşməli oldu.

V.Vilson konfransda Fransa xarici işlər naziri Klemanso, İngiltərə xarici işlər naziri Corc Lloyd kimi təcrübəli diplomatik rəqiblərlə qarşılaşsa da, ABŞ-nin mövqeyinin möhkəmliyindən ağıl və qətiyyətlə istifadə edərək bir çox ciddi müvəffəqiyyətlər əldə etdi. Onun diplomatik müvəffəqiyyətlərinə barışıqın Millətlər Cəmiyyətinin Nizamnaməsinə daxil edilən 14 bənd əsasında bağlanmasını aid etmək olar. V.Vilsonun ovaxtkı diplomatiyasında ən zəif yeri Sovet Rusiyasına münasibət ilə bağlı idi. V.Vilson öz sülhünün 14 şərtinin 6-cı bəndində Rusiyaya “özünün siyasi inkişafı və milli siyasətinə müvafiq qaydada qərar qəbul etməklə sərbəstlik” təminatı vermişdi. Lakin diplomatiyadan praktiki məsələlərin həllinə keçid zamanı bu bənd Rusiyanın parçalanması proqramına çevrildi. Polkovnik Hauzun tərtib etdiyi və sonradan prezident tərəfindən təsdiq edilmiş 14 bəndlə bağlı ABŞ-nin kommentariyasında 6-cı bənd aşağıdakı kimi izah edilirdi:

“Əsas məsələ ondan ibarətdir ki, rus ərazisini əvvəllər Rusiya imperiyasına mənsub olan əraziyə bərabər hesab etməkmə lazımdır? Aydındır ki, bu belə deyildir. Ona görə ki, 13-cü bənd müstəqil Polşanın yaradılmasını nəzərdə tutur və onun şərtləri imperiya ərazisini bərpa etməyi istisna edir. Polşalılar üçün doğru hesab edilən, eyni qaydada finlər, litvalılar, latışlar, hətta mümkündür ki, ukraynalılar üçün də tanınmalıdır.

Rusiyanın parçalanması bununla bitmirdi. Amerika diplomatiyası Qafqazı “Türkiyə imperiyası probleminin bir hissəsi” kimi nəzərdən keçirirdi⁵⁶¹.

Qeyd olunan misaldan müqavilə bəndlərinə sonradan izahların verilməsi nəticəsində onun məzmununun dəyişdirilməsinin olduqca böyük problemlərin meydana çıxmasına səbəb olması aydın görünür.

Jurnalistin “Siz hazırda cənab Paşinyanla bir masa arxasında oturmağa hazırsınız, yoxsa bunun bir mənası yoxdur?” sualına cavabında İlham Əliyev bildirdi ki, “Bunun qətiyyəti heç bir mənası yoxdur. Son iki il ərzində mənim onunla çoxsaylı görüşlərim olub, lakin onların hamısı tamamilə səmərəsiz və mənasız olub, ilk görüşlər istisna olmaqla. O mənə söz vermişdi ki, əgər Azərbaycan dırnaqarası “inqilab”dan sonra ona vaxt versə, o, yaxşı hazırlaşacaq, Ermənistan da siyasi

⁵⁶¹ История дипломатии. Том третий. Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919-1939 гг). Москва-Ленинград-1945, с. 20-21

cəhətdən öz mövqeyini gücləndirəcək və sonra əsas prinsipləri yerinə yetirmək üçün konstruktiv şəkildə işləməyə hazır olacaq. Bu onun Ermənistanda rəhbərliyinin ilk aylarında mənə söylədikləri idi. Lakin bir ildən sonra o, tamamilə fərqli sözlər dedi. O dedi ki, Azərbaycana qaytarılması bir santimetr belə torpaq yoxdur. Dedi ki, “Qarabağ Ermənistandır”. Dedi ki, Azərbaycan Dağlıq Qarabağdakı qondarma qurumun dırnaqarası “rəhbərliyi” ilə danışıqlar aparmalıdır. Beləliklə, o, danışıqlar prosesini pozmaq üçün hər şeyi etdi”.

Bir qayda olaraq, təcavüzkarlar diplomatik münasibətlərdə onların niyyətini ifadə etməyən saxta müqavilələr bağlamaq, yalan vədlər vermək, müəyyən müddətdən sonra verdikləri vədi danmaq və onlara zidd hərəkət etmək və sair üsullardan istifadə edirlər. Ermənistan-Azərbaycan münacişəsinin nizama salınması ilə əlaqədar, demək olar ki, 30 il müddətində danışıqlar prosesində iştirak edən Ermənistan bu cür, təcavüzkar xas olan üsullardan istifadə edərək yalanlar söyləmək, müxtəlif bəhanələrlə sözünü danmaq taktikasını işlədərək danışıqlar prosesini uzatmaq və status-kvonu saxlamaqla Azərbaycan ərazilərinin Ermənistanın hakimiyyəti altında olmaq reallığını yaratmışdı və bundan istifadə edərək həmin torpaqlara yiyələnmək arzusunu həyata keçirməyə çalışırdı.

Məsələn, hakimiyyəti əldə etmək zəruriliyinə əsaslanaraq Mussolini və Hitler elan edirdilər ki, faşist dövlətlərinin yaradılması “Avropa xəritəsini yenidən yaratmağa” kömək edəcəkdir. “Mənim mübarizəm”də Hitler yazırdı ki, onun daxili siyasətinin vəzifəsi “qılınc döymək”; xarici siyasəti isə “silah yoldaşları” axtarmaqdır. Mussolinini “silah yoldaşı” kimi cəlb etmək üçün Hitler hakimiyyətə gəlməmişdən çox əvvəllər çalışırdı. Hitler sülh müqavilələrini yenidən təftiş etmək üçün qarşısına “razı qalmamış dövlətlərin sindikatu”nu yaratmaq məqsədi qoymuşdu. Hələ 5 iyun 1928-ci ildə Mussolini belə bir bəyanatla çıxış etdi ki, “Hər hansı diplomatik razılaşma müqavilə tərəflərindən birinin müqavilənin dəyişməsində israrlı olmaq üçün kifayət qədər güclü olduğu vaxta qədər qüvvədədir”.

1930-cu ilin noyabrında Mussolini “Popolo d’Italia”da Fransanın “reallıq hissini” itirməsi və “Almaniyada yeni şəraiti” başa düşməməsini əks etdirən kəskin bir məqalə yerləşdirdi⁵⁶².

Hücum etməmək haqqında sazişlər, dostluq haqqında bəyannamələr bir çox hallarda təcavüzkar niyyətliyərin rəhbərlik etdikləri dövlətin əsl məqsədlərini pərdələmək üçün istifadə etdikləri üsullar idi. 1805-ci ilin dekabrı və 1806-cı ilin əvvəllərində Napoleon Prussiyaya ittifaq təklif etdikdə bu düşünülmüş məqsəd-Prussiyayı yuxuya vermək, onu silahlanmadan saxlamaq, İngiltərə ilə münacişəyə cəlb etmək, onu təcrid etdikdən sonra hərbi münacişəyə salıb dağıtmaq idi. Almanyanın Polşa ilə bağladığı müqavilələr də eyni məqsədi güdürdü⁵⁶³.

1932-ci ildə Hitler Almanyanın xarici siyasəti ilə əlaqədar məsələləri müzakirə edərkən deyirdi: “Bizə Avropa və onun koloniyaları lazımdır”, “lakin

⁵⁶² История дипломатии. Том третий. Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919-1939 гг). Москва-Ленинград-1945, с. 491-492

⁵⁶³ Yənə orada, s. 711-712

mən mərhələlərlə irəliləyəcəyəm”. O, hakimiyyəti ələ keçirdikdən dərhal sonra müharibəni başlamaq niyyətində deyildi. Əksinə, o, əvvəlcə münəfişləri yumşaltmaq, hər cür müqavilə və razılaşmalar bağlamaq, yaxın zamandakı düşmənləri ilə “barışq” siyasətini həyata keçirməyi düşünürdü. Hitler deyirdi: “İnkişafın mərkəzində güclü, polad kimi möhkəm 80 və ya 100 milyon almandan ibarət nüvə dayanmasa, biz heç vaxt dünya hökmranlığına nail ola bilmərik”. Ona görə də onun bağladığı bütün müqavilə və razılaşmalar müvəqqəti, özünün niyyətlərinə xidmət üçün lazım olan vaxta qədər qüvvədə ola bilərdi⁵⁶⁴.

Hitlerin müqavilələrdən məqsədinə çatmaq üçün bir vasitə kimi istifadə etməsini onun Almaniyaya ilə Fransa arasında daimi mübahisə obyektinə olan Elzas və Lotaringiya ilə bağlı siyasətində də izləmək olar. Məlumdur ki, Fransa ilə Almaniyanın sərhədində yerləşən Elzas və Lotaringiya ərazilərində həm almanlar, həm də fransızlar yaşayırdı. Bu cəhətdən həmin torpaqlar da uzun müddət münaqişə mənbəyinə çevrilmiş, tarixin müxtəlif dövrlərində gah Fransanın, gah da Almaniyanın ərazisi kimi tanınmışdır. Versal sülh müqaviləsinə əsasən, həmin ərazilərin Fransanın tabeliyinə keçməsindən narazı qalan alman dövləti Hitlerin hakimiyyətə gəlməsi ilə mübahisəli ərazilərlə bağlı iddialara rəvac vermişdi.

1870-ci ildə Bismark Almaniyanı birləşdirməklə Elzas və Lotaringiya ərazilərini də Fransadan qopararaq Almaniya birləşdirmişdi. Lakin Birinci dünya müharibəsindən sonra Versal sülh müqavilələri ilə həmin ərazilər yenidən Fransaya qaytarılmışdı. 1933-cü ildə özünün ictimaiyyət üçün açıq olan çıxışlarında Hitler bildirirdi ki, “Almaniyanın Fransa ilə heç bir ərazi mübahisəsi yoxdur”. “Əgər Saar vilayəti Almaniya qaytarılsa, sərhədlərə düzəliş edilməsi üçün hər cür səbəb aradan qalxmış olardı”. Hitler həmin vaxtlarda növbəti müsahibələrinin birində yenidən qeyd etdi ki, Saar məsələsindən başqa Fransa ilə Almaniya arasında fikir ayrılığı yoxdur. Elzas və Lotaringiyanın taleyini o həll olunmuş hesab edir⁵⁶⁵.

1938-ci ildə Çexoslovakiyanın parçalanması Hitler üçün kifayətedici deyildi. Alman Təşviqat Nazirliyi “Avropada almanların məskunlaşdığı bütün ərazilərin” Almaniya birləşdirilməsi ilə bağlı kampaniyaya başladı. Bu təşviqat vasitələrindən biri Almaniya “Avropanın linqvist xəritələri”nin buraxılması oldu. Xəritələr qısa izahla təchiz olunmuşdu. Onlarda qeyd olunurdu ki, Avropada 88 milyon alman yaşayır, onlardan yalnız 75 milyonu Almaniya adındadır. Xəritədə alman əhalisi olan ərazilər kimi Polşa, Litva, Şlezviq, Çexoslovakiya, Elzas-Lotaringiya, Macarıstan, Eypen-Malmedi, Yuqoslaviya, İsveçrə, İtaliya və s. qeyd olunmuşdu. Mülki qaydada 1914-cü il müharibəsinə kimi Elzas-Lotaringiyada yaşamış bütün alman əhalisinin siyahısı tərtib olunmuş, onlara məktublar göndərilərək xəzinə hesabına Elzas-Lotaringiyaya səfərlər etmələri təklif olunurdu. Berlində nəşr olunan “Elsass-Lothringen-Heimatstimmen” aylıq jurnalında təbliğat xarakterli məqalələr dərc edilməklə Elzas-Lotaringiyada yaşayan almanları torpaqları

⁵⁶⁴ История дипломатии. Том третий. Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919-1939 гг). Москва-Ленинград-1945, с. 461

⁵⁶⁵ Yenə orada, s. 482-483

Almaniyaya qaytarmaq uğrunda mübarizəyə – “Elzas-Lotaringiyanın alman vətəni ilə birləşməsinə” səsləyirdi⁵⁶⁶.

1939-cu ilin avqust ayında müvəqqəti olaraq Fransa ilə münasibətlərin normallaşdırılması zəruriliyi meydana çıxanda Hitler yenə də bildirirdi ki, o, “qəti olaraq Elzas-Lotaringiyaya dair tələblərindən əl çəkmiş və Fransa-Almaniya sərhədlərini tanıyır”⁵⁶⁷.

Lakin Elzas və Lotaringiya ilə bağlı mübahisə bununla bitmədi, 1944-cü ilin axırı, 1945-ci ilin yanvarında almanlar həmin əraziləri ələ keçirmək üçün silahlı hücum keçdilər. Lakin SSRİ və ingilis-Amerika qoşunlarının müqaviməti nəticəsində məqsədlərinə nail ola bilmədilər.

Qeyd olunanlar Ermənistanın Azərbaycan ərazilərini ələ keçirməsi və işğal altında saxlaması, Ermənistan rəhbərliyinin Hitler və onun əlaltıları kimi yalan və şantajdan istifadə etməklə məqsədlərinə nail olmalarına çalışmaqda bir sıra oxşarlıqları üzə çıxarır. Təcavüzkarların niyyətləri də, məqsədlərinə çatmaq üçün istifadə etdikləri üsullar da eynidir: yalan vədlər, iz azdırmaq üçün saxta müqavilələr bağlamaq, səmərəsiz danışıqlar aparmaq və s. Ermənistan səmərəsiz danışıqlar aparmaqla 30 ilə yaxın müddətdə Azərbaycan torpaqlarını işğal altında saxlamağa nail olmuşdu. Ərazilərin işğaldan azad edilməsindən sonra ermənilər tərəfindən tikilən müdafiə qurğuları, tunellər, bunkerlər, səngərlər ona dəlalət edirdi ki, onların həmin əraziləri heç vaxt əllərindən vermək niyyətləri olmamışdır. Danışıqlardan isə yalnız vaxtı uzatmaq üçün istifadə etmişlər.

Jurnalistin Minsk qrupu ilə bağlı sualını cavablandıraraq İlham Əliyev qeyd etdi ki, “onlar işlədilər, çalışdılar. Lakin onlar əraziləri boşaltması ilə bağlı Ermənistana təzyiq göstərmək üçün əllərində olan bütün alətlərdən istifadə etmədilər. Bu ölkələrdən hər birinin birtərəfli qaydada Ermənistana təsir etmək üçün kifayət qədər vasitələri var, istər hərbi dəstək olsun, istər siyasi dəstək, iqtisadi dəstək, diaspor dəstəyi və s. Lakin onlar əllərində olan bu alətlərdən istifadə etmədilər, onlar BMT Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvləri olaraq özlərinin qəbul etdikləri BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinin icrasında israr etmədilər. Ona görə də nəticənin olmaması faktı, əlbəttə ki, onların bacarmadığından çox, istəmədiyini nümayiş etdirir. Əgər onlar bacarmadıqlarsa, kim bacarar? BMT Təhlükəsizlik Şurasının 3 daimi üzvü kiçik, yoxsullaşmış, asılı Ermənistana təsir edə bilmir? Onlar, sadəcə olaraq, istəmədilər... Biz bu reallığı dəyişdik”.

Bəli, İlham Əliyevin söylədikləri dövlətlərin özlərinin maraqlarından doğan reallıqlar idi. Minsk qrupuna daxil olan dövlətlər Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsini ədalətlə həll etməkdən daha çox, bu münaqişədən öz maraqları üçün necə istifadə etmək barədə düşünür, lazım olanda həmsədrlik

⁵⁶⁶ История дипломатии. Том третий. Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919-1939 гг). Москва-Ленинград-1945, с. 649

⁵⁶⁷ История дипломатии. Том третий. Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919-1939 гг). Москва-Ленинград-1945, с. 694

mövqelərindən də faydalanırdılar. Ona görə də biz Nürnberq Beynəlxalq Hərbi Tribunalında Fransa Respublikasının Baş ittihamçısı de Menton “ədalət özünü adamlar və xalqlar qarşısında daim səmərəli təzahür etdirmək üçün gücə malik olmalıdır” – deyəndə, biz onu haqlı hesab edirik.

Jurnalistin “Rusiya, Sergey Lavrov dünən dedi ki, Dağlıq Qarabağda təqribən iki min muşdlu döyüşür. Bununla bağlı nə deyərdiniz?” sualına cavab olaraq İlham Əliyev bildirdi ki, “təəssüflənirəm ki, bitərəf olmalı, onlara ATƏT tərəfindən verilmiş mandata əsasən hərəkət etməli olan ölkələrin yüksək səviyyəli rəsmiləri təsdiqini tapmamış bu əsassız dırnaqarası “informasiya”dan və şayiələrdən istifadə edirlər... Bizim tərəfimizdə hər hansı bir əcnəbi döyüşçünün vuruşması ilə bağlı heç bir sübut yoxdur. Bu bir aydan çox müddət ərzində bizə heç bir sübut, heç bir sənəd, heç bir dəlil təqdim edilməmişdir. Yalnız bəyanatlar. Bəs onda nə üçün onlar Ermənistan tərəfində baş verənləri, Ermənistan tərəfindən neçə muşdlunun döyüşdüyünü görmürlər? Nə üçün bizi ittiham etməyə çalışan nə Rusiya, nə də Fransa bunun haqqında heç nə deməyib?... Mən dəfələrlə demişəm, vasitəçilər bitərəf olmalıdırlar. Əgər onlar tərəf tuturlarsa, bu onların işidir, lakin onda vasitəçilikdən çıxmalıdırlar. Hər bir ölkənin istənilən ölkəyə yaxşı və ya pis münasibəti ola bilər. Biz müəyyən səbəblər üzündən bəzi ölkələr tərəfindən ermənilərə qarşı xüsusi hisslərin olduğunu başa düşürük. Bunu öz ölkələrinin adından deyirlərsə, biz buna etiraz etmirik. Lakin əgər siz vasitəçisinizsə, xahiş edirəm, bitərəf olun və ittihamlardan uzaq durun. Əgər biz bizi muşdlularla bağlı ittiham edənləri dünyanın müxtəlif yerlərində nə etdikləri haqqında ittiham etməyə başlasaq, bu, çox uzun bir məsələ olacaq. Biz bunu etmirik. Buna görə biz tərəfdaşlarımızdan eynisini gözləyirik”.

Əslində, tərəfdaşların eyni prinsiplərdən çıxış etməsi, onlardan məsələnin həllinə eyni cür münasibət nümayiş etdirilməsinin gözlənilməsi vicdana və ədalətə əsaslanır. Lakin bu, tərəfdaşlığın özünün qərəzsiz və vicdanlı olduğu hallarda baş verə bilər. Rusiyanın zaman-zaman özünün varlığını nümayiş etdirməsi regionda oynadığı rol, əldə etmək istədikləri maraqlarından irəli gəlirdi. Və bunlar da, həqiqətən, “çox uzun bir məsələ”lər idi.

Jurnalistin “Türkiyənin Sizə nəinki siyasi, eyni zamanda, hərbi dəstək də göstərdiyini söyləyənlərə nə deyərdiniz?” sualına cavab olaraq İlham Əliyev bildirdi ki, “Türkiyədən heç bir hərbi dəstək yoxdur. Biz Türkiyədən yalnız müasir hərbi avadanlıq alırıq. Bu həqiqətdir... Türkiyəni şantaj etmək, ona təzyiq göstərmək cəhdləri var. Bu, tamamilə qəbuledilməzdir... Türkiyənin bizə hərbi dəstək göstərdiyini həmişə deməyə davam edənlər nəyə görə vasitəçi, Minsk qrupunun həmsədri olan Rusiyanın Ermənistanla hərbi dəstək göstərdiyini demirlər? ... Azərbaycanla Türkiyə tərəfindən hərbi dəstək göstərildiyini deyənlər, hesab edirəm, bu absurd ittihamlardan çəkinməlidirlər”.

Əslində, bu sual da yuxarıdakı sualın başqa formada təkrarı idi. Azərbaycan təcavüzün qarşısını almaq, BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinin icrasını təmin etmək, işğal olunmuş ərazilərini azad etmək üçün mübarizəyə qalxmış bir

dövlət idi. Belə olan halda onun beynəlxalq səviyyədə dəstək almağa haqqı var idi. Bu dəstəyi göstərənlər deyil, göstərməyənlər beynəlxalq əxlaqa görə qınanmalı idi. Təəssüf ki, beynəlxalq əxlaq da ancaq pislik, təcavüz, cinayət və digər haqsızlıqlar konkret subyektə toxunduğu hallarda onların yadına düşürdü. Qalan hallarda isə əməllər yalnız maraqlara əsaslanırdı.

İlham Əliyevin jurnalistin sualına cavabında diqqəti çəkən məqamlardan biri də onun məhz həqiqətə istinad etməsi və həqiqəti çəkinmədən bəyan etməsi idi. İlham Əliyev həqiqəti həmişə üstün tutur və hər bir məsələnin haqq və həqiqət əsasında həllinə çalışırdı.

Hindistanın böyük övladı Mahatma Qandi həqiqətlə bağlı deyirdi: “Tanrı sevgidir” deyənlərlə birlikdə “tanrı sevgidir” deyirəm. Ancaq Ona Tanrı deməyimə baxmayaraq, qəlbimin dərinliyində hər şeydən əvvəl “Tanrı həqiqətdir” deyərdim... İki il əvvəl bir addım da irəli getdim və “həqiqət Tanrıdır” dedim... Daha sonra anladım ki, həqiqətə ən yaxın yanaşma sevgi vasitəsilə mümkündür... heç vaxt həqiqətlə bağlı ikiqat məna olduğuna rast gəlmədim və hətta ateistlərin də həqiqətin gücünə və ya vacibliyinə etiraz etdiklərini görmədim. Ancaq ateistlər öz fikirləri ilə həqiqəti aşkarlamaq həvəslərində Tanrının varlığını danmaqda tərəddüd etmirlər. Buna görə “Tanrı həqiqətdir” deməkdənsə, “həqiqət Tanrıdır” deyərdim”.

Tez-tez sitat gətirilən bu hissə Qandinin düşüncəsinə, “Tanrı həqiqətdir” anlayışından “həqiqət Tanrıdır” anlayışına sadə dönüşün qarşısını alan formal məntiqin qaydalarına, həqiqət və reallıq arasındakı fərqə, həqiqətin müxtəlif mənalarını qabardan fəlsəfi biliyin sərbəst, qarşılıqlı təsir və təcrübə ilə inkişafının sadə tərzinə öləri nəzərdir.

...Həqiqət bütün bəşər övladları üçün ən böyük çağırışdır. İnsanpərvərliyə olan ümid dünyanı xarabaya çevirən kor-koranə dini görüşlərdənsə, məntiqi çağırışlara əsaslanan quruluşa arxalanır. Ona görə də “Tanrı həqiqətdir” ifadəsini dəyişdi, yəni “Tanrı həqiqətdən, insanın daxilində və zahirində ifşa olunan danılmaz reallıqdan başqa bir şeydirsə, mənə maraqlı deyil” kimi mənalandırdı. “Həqiqət Tanrıdır” ifadəsi “Həqiqət ibadət obyektı olmalıdır anlamına gəlir”⁵⁶⁸.

İlham Əliyev müsahibədə həmçinin deyirdi: “Ermənistanın baş nazirinin Rusiya Prezidentinə göndərdiyi məktub təkcə onların öz məğlubiyyətini artıq qəbul etdiyini, bizim döyüş meydanında onlara qalib gəldiyimizi göstərmir, eyni zamanda, onu göstərir ki, onlar münəfişəni beynəlmilləşdirmək istəyirlər, onlar Rusiyanı birbaşa müharibədə iştiraka sürükləmək istəyirlər, bu da tamamilə qəbul edilməzdir”.

Ermənistan rəhbərliyi havadarlarına ümid bağlayıb Azərbaycana silahlı hücumla keçdiyi vaxt ümid etdikləri özünü doğrultmayanda müraciət edib yalvarmaqdan özgə çarə tapmırdı. Bu hər şeydən əvvəl Ermənistan rəhbərliyinin siyasi savadsızlığından, Azərbaycanın diplomatik meydanda qazandığı uğurları nəzərə almamalarından irəli gəlirdi. İlham Əliyev dəfələrlə təkrarlayırdı ki, hər hansı

⁵⁶⁸ Dhirenda Mohan Datta. Mahatma Qandi fəlsəfəsi. Bakı-2017, s. 34-36

bir ciddi fəaliyyət reallıqların nəzərə alınmasını tələb edir. Reallığı nəzərə almadan yalnız xəyallara ümid edənlər tələb etmək deyil, yalvarmaq məcburiyyətində qalır, “oxları hədəfə çatmır”, “raketləri partlamır”.

İlham Əliyevin apardığı uğurlu diplomatik fəaliyyət isə onun haqq işinə yardımına aparıb çıxarırdı, çünki o, haqqa, ədalətə, beynəlxalq hüquqa və reallıqlara əsaslanırdı: “Bu yaxınlarda İranın Ali Rəhbəri Ermənistanın Azərbaycanın beynəlxalq səviyyədə tanınan ərazilərini boşaltmalı olduğu ilə bağlı bəyanat vermişdir. Bu, iki qonşu ölkənin reaksiyasıdır. Türkiyənin mövqeyi yaxşı bəllidir. Türkiyə həmişə beynəlxalq hüququ və BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrini dəstəkləyir. Həmçinin Gürcüstan da dəfələrlə Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləmişdir. Bu bizim qonşuların mövqeyidir. Ermənistan təcrid olunub. Onlar münafişəni beynəlmilləşdirmək istəyirlər, onlar dəstək qazanmaq üçün bəzi feyk xəbərlərdən və tarixdən olan bəzi feyk məlumatlardan istifadə etmək istəyirlər”. İlham Əliyevin Ali Baş Komandan kimi fərqləndirici xüsusiyyətlərindən biri də o idi ki, o nəinki özü, öz ordusu üçün, rəqib üçün də ən sərfəli və səmərəli yolu göstərirdi: “Ermənistan üçün ən yaxşı hərəkət öz məğlubiyyətini, bizim qələbəmizi qəbul etmək və yerdə qalan torpaqları boşaldacaqlarına dair üzərinə öhdəlik götürməkdən ibarətdir”.

İlham Əliyev tezliklə bu dediklərinə də nail olacaqdı.

XXXI FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN “BBC NEWS” A MÜSAHİBƏSİ

6 noyabr 2020-ci il

“Azərbaycan xalqının fədakarlığı bir daha onu göstərir ki, biz böyük xalq, biz birlik nümayiş etdirmişik və bu birlik bizi daha da gücləndirəcək, ölkəmizi daha da qüdrətli ölkəyə çevirəcəkdir”.

İlham Əliyev “BBC News”-un müxbirinin suallarını cavablandıraraq bir daha təsdiq etdi ki, Azərbaycanın niyyəti öz ərazilərindən işğalçı qoşunları təmizləməkdir. Lakin müharibənin əvvəlindən bildirdiyi kimi, Ermənistanın baş naziri nə zaman təminatlı öhdəliklə əraziləri boşaldacağını bəyan etsə, döyüş əməliyyatları dayandırılacaqdır: “Ermənistan işğal olunmuş ərazilərdən qoşunların çıxarılması ilə bağlı üzərinə öhdəlik götürməsə, biz sona qədər vuruşacağıq”.

Müxbirin “Lakin cənab Prezident, Siz bir ultimatum verirsiniz, Siz deyirsiniz ki, onlar bütün bu əraziləri qaytarmağa razılaşmalıdır və yalnız sonra danışıqlar ola bilər. Bu danışıqlar üçün böyük bir ilkin şərt” sualı ya siyasi və beynəlxalq hüquqi savadsızlığa, ya da onun ermənipərəst mövqeyinə dəlalət edirdi. Ermənistanın işğal etdiyi yeddi rayon Azərbaycana məxsus ərazilər olmaqla əvvəllər orada ermənilərin heç vaxt yaşamadığı (əlbəttə, 5-10 erməni ailəsinin həmin rayonlarda yaşaması ehtimalı ola bilər) rayonlardır. Digər tərəfdən, həmin rayonlarda, o cümlədən Dağlıq Qarabağda ermənilərin yaşaması həmin ərazilərin Azərbaycana məxsusluğunu istisna etmir. Beynəlxalq hüquqa, o cümlədən, sadəcə, sağlam düşüncəyə əsasən hər hansı bir dövlətin özge torpaqlarını zəbt etməsi təcavüz hesab olunur və bu torpaqları silah gücünə zəbt edənlər onu sahiblərinə qaytarmalıdırlar. Ermənistan tərəfi həmin torpaqları sülh yolu ilə qaytarmaq istəmədiyinə görə Azərbaycan ərazilərini güc tətbiq etməklə azad etməyə çalışırdı. Belə bir vəziyyətdə Azərbaycanın tələbi nə üçün “böyük bir ilkin şərt” hesab olunmalıdır? Özge ərazilərinin zəbt olunması hesabına öz sərhədlərinin təhlükəsizliyini təmin etmək real olmamaqla, bu cür düşüncə sadələşmədir. Yalnız hamı tərəfindən tanınan, xüsusən qarşı-qarşıya duran tərəflərin tanıdığı qanuni sərhədlər, həqiqətən, təhlükəsizlik üçün təminatdır.

Ermənistan Azərbaycanın işğal etdiyi ərazilərini danışıqlar prosesində daim alver predmeti, təzyiq vasitəsi kimi istifadə etməyə çalışmaqla beynəlxalq hüququn prinsiplərinə zidd davranış nümayiş etdirirdi. Keçən əsrin 90-cı illərinin ortalarında Ermənistanın sabiq prezidenti L.T.Petrosyan münafiçiliyinə nizam salınması problemlərindən danışarkən “mən məsələnin həm paket, həm də mərhələli həllini “real variantlar” hesab edirəm, müharibə istisna olunmalıdır. Deməli, Qarabağ məsələsi müstəsna olaraq dinc danışıqlar vasitəsilə həll edilməlidir”. “Qarabağ

məsələsinin həllinin yeganə vasitəsi qarşılıqlı güzəştlərdir”⁵⁶⁹, – deyirdisə, Ermənistanın ondan sonrakı rəhbərliyi münaqişənin nizama salınması prosesində beynəlxalq hüquq normaları ilə uyğun gəlməyən təkliflər irəli sürürdülər. Belə ki, Ermənistanın sabiq xarici işlər naziri Vardan Oskanyan “Azadlıq” radiosunun müxbirinə verdiyi müsahibəsində demişdi: “Qarabağ məsələsində dəyişikliklər hökmən olacaqdır... Ümumiyyətlə, mən deyə bilərəm ki, bu məsələdə bizim əsas problemimiz nizamasalmanın “hərtərəfliliyi” və heç bir ilkin şərt qoyulmamasıdır”⁵⁷⁰. Ermənistanın nizamasalmanın ilkin şərtlərini qəbul etməməsi isə işğal olunmuş ərazilərdən Ermənistan silahlı qüvvələri çıxarılmamış birbaşa danışıqların aparılmasını nəzərdə tuturdu.

Aydındır ki, Ermənistan Azərbaycana münaqişənin elə “sülh yolu ilə nizama salınması” prosesini təklif edirdi ki, bu zaman Ermənistan silahlı qüvvələri Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindən çıxarılmamış Ermənistanla Azərbaycan arasında birbaşa danışıqlar başlasın. Heç şübhəsiz ki, bununla da Ermənistan danışıqlar prosesində “işğal olunmuş ərazi” amilindən istifadə etməklə Azərbaycana təzyiq etməyə çalışırdı. Ermənistan liderləri bu niyyətlərini gizlətməyə çalışmırdılar. Onlar açıq bildirirdilər ki, “biz Azərbaycan rayonlarını azad edəne kimi status və beynəlxalq təminat almaq istəyirik... “paket variantı”nı təklif edərkən biz ona istinad edirik ki, ərazi və bütün başqa şey real siyasətdə ticarət və kompromis məsələsidir”⁵⁷¹.

Bu fikirlərdən aydın görünürdü ki, Ermənistan həqiqətən də münaqişənin sülh yolu ilə nizama salınmasına deyil, Azərbaycan əraziləri ilə alver etməyə can atır. Ermənistanın təklif etdiyi qaydanın münaqişənin danışıqlar əsasında nizama salınması proseduru ilə heç bir əlaqəsi yox idi. Danışıqların həqiqətən sülh yolu ilə nizamasalmaya xidmət etməsi üçün danışıqlar prosesində tərəflərin bərabərliyinə, suveren hüquqlarına hörmət olunması zəruridir⁵⁷².

Bir tərəfin digərinin suveren hüquqlarını pozduğu şəraitdə aparılan danışıqlar sülh yolu ilə nizamasalma proseduru kimi qəbul edilə bilməz. Bu cür danışıqlar beynəlxalq hüququn pozulması deməkdir⁵⁷³.

Göründüyü kimi, Ermənistan həmişə danışıqlar prosesində işğal olunmuş ərazilərdən təzyiq vasitəsi kimi istifadə etməyə çalışmışdı. İşğal olunmuş əraziləri uzun müddət öz nəzarəti altında saxladıqdan sonra isə, Ermənistan həmin torpaqlara öz ərazisi kimi baxmağa, onları ümumiyyətlə Azərbaycana qaytarmaqdan imtina etməyə başladı. Belə bir vəziyyətdə Azərbaycanın öz ərazilərini güc tətbiq etməklə geri alması beynəlxalq hüquqa müvafiq olan bir addım idi.

⁵⁶⁹ Levon Ter-Petrosyan. Biz indi güclüyük, bir ilə zəifləyəcəyik // “Azadlıq” qəzeti, 12 noyabr 1997-ci il

⁵⁷⁰ В Армении сформировано новое правительство // «Зеркало», 25 апреля 1998 г.

⁵⁷¹ Без мира не будет земли // «Общая газета», 30 октября-5 ноября 1997 г.

⁵⁷² Осинцев Ю., Турбин Э. Борьба СССР за совершенствование процесса мирного урегулирования споров. Москва-1982, с. 44

⁵⁷³ Vəfəddin İbayev. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi beynəlxalq hüquq müstəvisində. Bakı-2006, s. 296-297

Əlbəttə, təhlükəsizlik hüququ – qanuni hüquqdur, lakin bu hüquq həm də ümumidir, hamı üçündür. Başqalarının hüquqlarını təhlükə altında qoymaqla özünün təhlükəsizliyini təmin etmək olmaz. Bu aksioma müasir dünyanın reallığıdır, onu inkar etmək özünün eqoist maraqlarını dünya xalqlarının maraqlarından yuxarı tutmaq deməkdir. Ermənistanın özünün təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə Azərbaycan ərazilərini zəbt edib işğal altında saxlaması məhz bu siyasətin, yəni özünün maraqlarını başqa xalqların maraqlarından üstün tutmaq siyasətinin nəticəsi idi.

Ermənistanın işğal etdiyi Azərbaycan ərazilərindən qoşunlarını çıxarması beynəlxalq hüquqa və ədalətə əsaslanırdı. BMT Baş Məclisi tərəfindən qəbul edilmiş “Təcavüzün anlayışı”nda müharibələr, güc tətbiq etmək yolu ilə ərazilərin əldə edilməsi yolverilməz hesab olunur. Ermənistan dövləti beynəlxalq birliyin üzvü kimi beynəlxalq birliyin qəbul etdiyi normaların tələblərini yerinə yetirməli idi. Bundan əlavə, Ermənistanın üzvü olduğu BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının münaqişə ilə bağlı qəbul etdiyi qətnamələrdə erməni silahlı qüvvələrinin Azərbaycan ərazilərindən çıxarılması tələb olunurdu. Ermənistan həmin qətnamələri yerinə yetirməyə borclu idi. Ermənistan isə əraziyə silahlı qüvvələr göndərməklə ərazilərin işğal altında saxlanmasını əbədləşdirmək niyyətində idi. Ona görə də dövlət başçısı ilə müsahibə aparmağa hazırlaşan jurnalist münaqişənin tarixi ilə tanış olmalı, həmin münaqişənin kimin ərazisində aparılmasını bilməli, beynəlxalq hüququn ən əsas müddəalarından xəbərdar olmalı idi.

Münaqişə tərəflərindən kimin haqlı olması barədə qənaət qərəzsizliyə əsaslanmalıdır. Bunun üçün ən düzgün yol münaqişə ilə bağlı beynəlxalq təşkilatların qəbul etdiyi qətnamələrin məzmunu ilə tanışlıq ola bilər. Jurnalistin verdiyi suallar reallıqla səsleşməli, düzgün faktlara əsaslanmalıdır. Ona görə də İlham Əliyev jurnalistin özü üçün formalaşdırdığı fikirləri inkar etdi: “Xeyr, heç də belə deyil. Çünki mənim dediyim əsas prinsiplərə əsaslanır və əsas prinsiplərdə Dağlıq Qarabağın ətrafındakı ərazilərin boşaldılması çox aydın qeyd olunub. Bu, Ermənistan üçün çox aydın mesajdır. Əfsuslar olsun ki, Ermənistan Minsk qrupunun həmsədrləri və əvvəlki Ermənistan rəhbərliyi tərəfindən işlənilib hazırlanmış əsas prinsiplərlə razılaşmadı. Bu əsas prinsiplərdə deyilir ki, onlar birinci mərhələdə işğal olunmuş 5 rayonu boşaltmalıdırlar, ikinci mərhələdə isə 2 rayonu boşaltmalıdırlar. Lakin beş rayondan dördü artıq azad edilib. Əgər onlar bunu etsələr, Ağdamın bir hissəsini, Kəlbəcəri və Laçını nə vaxt boşaldacaqlarını açıq bəyan etsələr, biz dayanarıq”.

İlham Əliyevin Azərbaycan xalqı adından, onun iradəsinə uyğun olaraq ifadə etdiyi tələb beynəlxalq hüquq və ədalətə əsaslanan tələb idi: “Biz BMT Təhlükəsizlik Şurasının 1993-cü ildə qəbul olunmuş qətnamələrinin icra olunmasını tələb edirik. Bu qətnamələrdə Ermənistan qoşunlarının işğal edilmiş ərazilərdən dərhal, tam və qeyd-şərtsiz çıxarılması tələb olunur. Dağlıq Qarabağın erməni əhalisinə gəlincə, onlar orada yaşamağa davam edəcək, onlar bizim vətəndaşlarımızdır”.

Yəqin ki, “BBC News”-un müxbiri Qərbin tanınmış siyasətçilərinin təcavüzkar dövlətə qarşı münasibəti, təcavüzün qarşısının vaxtında alınmasının zəruriliyi ilə bağlı söylədiklərindən xəbərsiz deyildi. Uinston Çörçill Fulton nitqində xəbərdarlıq kimi deyirdi: “Biz suyun axarı ilə hadisələrin arxasınca, artıq nə isə etməyin gec olduğu aydınlaşana kimi üzə bilmərik... Profilaktika müalicədən daha yaxşıdır...”

Mən həm Qərbdə, həm də Şərqdə dünyanın üstünü örtən kölgəni təsvir etməyi özümün borcu kimi hiss edirəm. Versal müqaviləsi bağlanan zaman mən nazir və Versalda Britaniya nümayəndə heyətinə başçılıq edən cənab Corc Lloydun dostu idim. Mən çox şeylərlə razılaşmasam da, ovaxtkı hadisələrlə bağlı güclü təəssüratlarım qalmışdır və mən onları hazırkı vəziyyətlə müqayisə etməkdə əzab çəkirəm. O zamanlar havada böyük ümidlər uçur və müharibənin olmayacağına sonsuz inam var idi. Bu gün mən haldan düşmüş dünyamızda həmin inam və ümidləri hiss etmirəm...

Keçən dəfə mən yaxınlaşan fəlakəti görüb öz həmvətənlərimə və bütün dünyaya çağırış edərək səsimi çatdırmaq istədim. Lakin heç kəs buna əhəmiyyət vermədi. 1933-cü və hətta 1935-ci ilə kimi Almaniyanı acı taleyindən xilas etmək olardı. Biz dünyanı Hitlerin məruz qoyduğu bədbəxtliklərdən qoruya bilərdik. Tarixdə elə müharibə olmamışdı ki, onun müasir tədbirlərlə qarşısını bu qədər asanlıqla almaq mümkün olsun. Mənim inamıma görə, onu bir güllə belə atmadan aradan qaldırmaq mümkün idi. Almaniya bu gün çiçəklənən, güclü və hörmətdə olan dövlət olardı; lakin heç kim və heç nə eşitmək istəmədi və biz bir-birimizin ardınca bu burulğana düşdük. Biz bunun yenidən başlanmasına yol verməməliyik”⁵⁷⁴.

1960-cı ildə inauqurasiya nitqində Con Kennedi deyirdi: “Bizə xeyirxahlıq arzu edib-etməmələrimdən asılı olmayaraq dünyanın bütün xalqları bilsin ki, biz həyat və azadlığı müdafiə etmək üçün hər hansı dəyəri ödəyəcək, bütün əzablara qatlaşacaq, hər cür maneəni dəf edəcək, hər bir dostu müdafiə edəcək, hər bir düşməinə qarşı durub müqavimət göstərəcəyik...”

Nəhayət, hansı ölkə bizim düşmənimiz olmaq istəyirsə, biz vəd ilə deyil, təklif ilə müraciət edirik: hər iki tərəf bəşəriyyətin qara və dağıdıcı qüvvənin təsirindən məhv olmamışdan əvvəl barışığa cəhd etməlidir...

Gəlin, yenidən başlayaq – və qoy hər iki tərəf nəzakətliliyi zəiflik əlaməti kimi qiymətləndirməsin və “etibar et, yoxla” qaydasına riayət etsin. Biz heç vaxt qorxudan razılığa gəlməməliyik. Həmçinin, danışıqlardan da heç vaxt qorxmamalıyıq”⁵⁷⁵.

1983-cü ildə isə ABŞ-nin prezidenti Ronald Reyqan deyirdi: “Sakit adamların” “səslərini ucaltmamalarına”, onların bəzən sülh və qardaşlıq haqqında sakit danışmalarına, onların özlərinə qədərki digər diktatorlar kimi “ərazi mübahisələrinə dair son qərarı” həyata keçirdiklərinə görə bəziləri hesab edirlər ki, biz onların sözlərinə qulaq asmalı və onların təcavüzkar niyyətləri ilə barışmalıyıq. Lakin,

⁵⁷⁴ Уинстон Черчилль говорит о железном занавесе. Фултон, 5 марта 1946 года // Речи, изменившие мир. Автор-составитель: В.Апанасик. Москва-2018, с. 274-277

⁵⁷⁵ Джон Кеннеди. «Победила не партия, а свобода». Вашингтон-20 января 1960 года // Речи, изменившие мир. Автор-составитель: В.Апанасик. Москва-2018, с. 289-291

əgər – tarix nəyisə öyrədirsə, onda onu öyrədir ki, bizim rəqiblərimizə münasibətdə arzu olunanı həqiqət kimi qəbul edərək sadələvh sakitlikdə olmağımız ağilsızlıqdır. Azadlığımızı dağıtmağımız bizim keçmişimizə satqınlığımızdır”⁵⁷⁶.

İlham Əliyev də Vətən torpaqlarının sülh yolu ilə azad edilməsi üçün uzun illər axtarısa çıxsa da, səsində səs verən tapılmadı. Ermənistanın növbəti təxribatçı hərəkətləri ona gətirib çıxardı ki, İlham Əliyev BMT-nin sessiyasında Ermənistanın yeni müharibəyə başlamaq istəyinin qarşısının alınması üçün onun dayandırılması barədə dünya birliyinə müraciət etdi. Bu çağırışlar Ermənistanın özünün də məruz qalacağı məyusluqlardan qurtarmaq üçün idi. Haqlı çağırışlara biganəlik, ədalətin bərpasına səs verməmək sonda güc tətbiqini zərurətə çevirdi.

Jurnalistin suallarından biri də etnik təmizləmə ilə bağlı idi, lakin bu termin ermənilərin hərəkətlərinə aid idi, Azərbaycan heç vaxt və heç bir etnik qrupa qarşı təmizləmə prizmasından yanaşmamışdır. Ermənilərin Azərbaycan ərazilərində yaşamasına heç bir maneçilik yox idi, “etnik təmizləmə” onların həyata keçirdiyi siyasət olduğundan Ermənistan tərəfi öz siyasətlərinin qurbanı olmalarından qorxurdular. İlham Əliyev deyirdi: “Lakin biz eyni qaydada davranmayacağıq. Biz qisas almayacağıq. Mən dəfələrlə demişəm, hətta onlar Gəncəni bombalayanda, hətta onlar Bərdəni bombalayanda, onlar başqa şəhərləri bombalayanda və 92 insanı, mülki şəxsi öldürdükdə mən dedim ki, biz qisasımızı döyüş meydanında alacağıq”.

Etnik təmizləməyə qarşı etiraz, onun yolverilməzliyi Heydər Əliyevin işıq yolundan gələn həqiqətlərdən idi. 20 aprel 1999-cu ildə Rusiya Prezidentinin Yuqoslaviyada böhranın aradan qaldırılması üzrə xüsusi nümayəndəsi Viktor Çernomırdin və onu müşayiət edən şəxslərlə söhbət zamanı Heydər Əliyev o zaman Rusiyanın dəstəklədiyi serblər tərəfindən törədilən “etnik təmizləmə”yə etiraz edərək deyirdi: “Biz etnik təmizləmənin də əleyhinəyik. Əleyhinəyik. Biz Miloşeviçin Kosovoda həyata keçirdiyi etnik təmizləmə ilə razılaşa bilmərik, biz bunun əleyhinəyik. Viktor Stepanoviç və bizim bütün əziz qonaqlarımız, biz ondan da, bundan da – separatizmdən də, separatizmin nəticələrindən də əziyyət çəkirik, yəni Ermənistan silahlı qüvvələrinin Dağlıq Qarabağda, Xocalıda Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımı törədərək həyata keçirdiyi etnik təmizləmədən, bəzilərinin köməyi ilə Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycan rayonlarından adamlarımızı qovaraq orada törətdikləri etnik təmizləmələrdən əziyyət çəkirik.

Əlbəttə, indi dünya birliyi çox narahatdır – Miloşeviç Kosovodan albanları qovub çıxarır, hamı onların barəsində düşünür. Ermənistan silahlı qüvvələri adamları Azərbaycanın doğma torpaqlarından, Dağlıq Qarabağın özündən-Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın doğma torpağıdır – Şuşadan, Laçından, Kəlbəcərdən, Ağdamdan, Füzulidən, Cəbrayıldan, Zəngilandan, Qubadlıdan, – bir baxın, neçə inzibati rayondur, – qovub didərgin salanda, bu adamlar hər şeyi atıb gedəndə,

⁵⁷⁶ Рональд Рейган. «Империя зла». Орландо (штат Флорида), 8 марта 1983 года // Речи, изменившие мир. Автор-составитель: В.Апанасик. Москва-2018, с. 329-333

orada nə qədər insan həyatını itirəndə, nə qədər əmlak itiriləndə isə heç kim səsini qaldırıb demədi ki, bu, etnik təmizləmədir. Ona görə də biz bu etnik təmizləmələrin faciəsini görmüş ölkəyik, xalqıq. Biz Miloşeviçin və onun hökumətinin Kosovoda etnik təmizləmə hərəkətlərinə heç cür haqq qazandıra bilmərik. Bilmərik.

Burada vəziyyət son dərəcə ağır, ziddiyyətli. Bir tərəfdən yolverilməz separatizm, digər tərəfdən soyqırımı, etnik təmizləmə var. Nə o, nə də digəri yolverilməzdir. Buna görə də bizim mövqeyimiz belədir: onu da dayandırmaq lazımdır, bunu da dayandırmaq lazımdır. Məsələni ədalətlə həll etmək gərəkdir.

Viktor Stepanoviç, məsələn, biz sizin iştirakınızla qəbul olunmuş ATƏT-in həmin sənədini təqdim edirik. Orada Dağlıq Qarabağ üçün Azərbaycanın tərkibində yüksək dərəcədə özünüidarə nəzərdə tutulur. Biz bununla razıyıq, özü də, dünya praktikasında olan ən yüksək statusa razıyıq. Amma bu keçmir. ATƏT qəbul etmişdir, Ermənistan isə razılaşmır – bu keçmir. Orada isə Miloşeviç Kosovonun muxtariyyətini ləğv etmişdir. Niyə ləğv etmişdir? O, Kosovonun muxtariyyətini ləğv edərkən nə üçün heç kim onu dayandırmadı? Onu dayandırmadılar. O, öz «hüquq»unun tam təsdiqinə nail olmaq üçün etnik təmizləməni indi də davam etdirir. Biz Dağlıq Qarabağa yüksək özünüidarə statusu veririk. Mən hətta “muxtariyyət” sözünü işlətmirəm, çünki onlar bunu heç yaxına buraxmaq istəmərlər. Dağlıq Qarabağ üçün yüksək özünüidarə statusu. Qoy dünya birliyi, böyük dövlətlər – Rusiya, Amerika Birləşmiş Ştatları, Fransa, başqaları bizə bu işi həyata keçirməyə kömək göstərsinlər. Amma heç kim kömək etmir.

Təkrar edirəm, buna görə də bizim mövqeyimiz belədir ki, Kosovo albanları özünüidarə hüququna, muxtariyyət şəklində və ya bilmirəm, daha nə şəkildə, -bu, həmin məsələ ilə məşğul olan adamların işidir, – özünüidarə hüququna malikdirlər. Mən öz prinsipial mövqeyimi, dövlətimizin mövqeyini bildirirəm.

Bununla bərabər, mövcud formadakı separatizm yolverilməzdir. Separatizmin olmaması üçün adamlara lazımi muxtariyyət, hüquq vermək gərəkdir. Onlar isə bunu da vermirlər. Separatizmi də yatıra bilmirlər, ona görə də adamları məhv etmək yolu ilə, etnik təmizləmə yolu ilə gedirlər.

Viktor Stepanoviç, bizim münasibətimiz bax belədir. Mən bu barədə bir qədər həyəcanla danışsam, siz məni başa düşsünüz”⁵⁷⁷.

Heydər Əliyev ona görə həyəcanla danışdı ki, Yuqoslaviyada da rusların dəstəklədiyi Miloşeviç və onun rəhbərliyi altında olanlar Ermənistandakılar kimi eyni üsul, eyni vasitə və eyni dəstəklə nifrət doğuracaq planları həyata keçirirdilər. Əslində, onların törətdikləri əməllər bir vaxtlar faşist Almaniyasının törətdiklərindən fərqlənmirdi.

Nürnberg Tribunalındakı çıxışında Fransadan olan Baş ittihamçı de Menton deyirdi: “Total müharibə özünün həyata keçirilmə metodu və qarşısında qoyduğu məqsədə görə alman irqinin primatlığı haqqında iddianı rəhbər tutur və başqa hər hansı bir dəyərin mövcudluğunu inkar edirdi. Faşist konsepsiyasına müvafiq olaraq seçim təbii prinsip kimi tanınırdı; yüksək irqə mənsub olmayan insan isə hesaba

⁵⁷⁷ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. İyirminci kitab. Bakı-2007, s. 41-42

alınmırdı. Alman cəmiyyətinin rəqibindən söhbət getdiyi vaxt nə insan həyatı, bundan əlavə, azadlıq, şəxsiyyət, insan ləyaqəti əhəmiyyət kəsb etmirdi. Bu – ondan doğan bütün nəticələri ilə əsl “barbarlığa qayıtma” idi.

Özlərinin məntiqini rəhbər tutaraq faşizm düşməni və ya eniş gedən kimi nəzərdən keçirdiklərini, həmçinin əsarət altına alınmalı və almanların mənafeyinə istifadə edilməli olan millətlərin nümayəndələrindən müqavimət göstərmək qabiliyyətində olan şəxs və qrupları bir irq kimi tam məhv etmək hüququ olmasının təsdiqi nəticəsinə gəldi. Məgər total müharibə ideyasında mümkün bütün müqavimətlərin məhv edilməsi nəzərdə tutulmurdu? Kim hər hansı bir tərzdə yeni qayda və alman hegemonluğuna qarşı dura bilərdisə, o, məhv edilməyə məhkum idi. Beləliklə, qonşu xalqlar üzərində tam hökmlərin təmini, həmin xalqların təbii ehtiyat və işçi qüvvələrinin reyxin maraqları üçün istifadəsi, xalqların özlərinin isə tam müqavimətsizləşdirmə dərəcəsinə çatdırılmaqla kölə vəziyyətinə salınması nəzərdə tutulurdu”⁵⁷⁸.

1988-ci ildə Ermənistandan azərbaycanlıların kütləvi deportasiyası insanların qətlə yetirilməsi və bədən xəsarəti alması ilə müşayiət olunurdu. Təkcə 3 gün ərzində – 1988-ci il noyabr ayının 27-dən 29-dək Ermənistan SSR-in Quqark, Spitak və Stepanavan şəhərlərində 33 nəfər azərbaycanlı öldürülmüşdü. Ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun məlumatına əsasən, 1988-1989-cu illərdə Ermənistanda aparılan etnik təmizləmə dövründə 216 azərbaycanlı öldürülmüşdür. Onlardan 49 nəfər divan tutulmaqdan qorxub qaçarkən dağlarda donmuş, 41 nəfər qəddarlıqla döyülməkdən ölmüş, 35 nəfər işgəncələrdən sonra öldürülmüş, 115 nəfər diri-diri yandırılmış, 16 nəfər güllələnmiş, 10 nəfər təhqirlərə dözməyib infarktdan ölmüş, 2 nəfər erməni həkimləri tərəfindən xəstəxanada öldürülmüş, 3 nəfər suda boğulmuş, bir nəfər asılmış, bir nəfər əzablardan qurtarmaq üçün özünü öldürmüş, bir nəfər elektriklə öldürülmüş, iki nəfərin başı kəsilmiş, 29 nəfər qəsdən avtomobil altında saxlanılmaqla öldürülmüş, 3 nəfər xəstəxanada olarkən tibbi xidmət göstərilməməsi nəticəsində ölmüş, 8 nəfər oğurlanmış və itkin düşmüşdür. Həyatdan məhrum edilmiş azərbaycanlıların yeganə günahı onların azərbaycanlı olmaları idi⁵⁷⁹.

Jurnalistin suallarından biri də Dağlıq Qarabağda erməni kilsəsinin atəşə məruz qalması ilə bağlı idi. Həmin kilsənin kimin tərəfindən açılmış atəşlə zədələnməsi məlum deyildi. Bundan əlavə, kilsəyə dəyən ziyan çox da böyük deyildi. Lakin bu faktı şişirdib, Azərbaycan tərəfinin qüsuru kimi təqdim etmək istəyənlərin Azərbaycanın yeddi rayonunun darmadağın edilməsi, onlarca məscidin yerlə-yeksan edilməsini xatırlatmağa belə meylləri yox idi. Vaxtilə Sezar demişdi: “Problem odur ki, adamlar həmişə yalnız son hadisələri yadda saxlayırlar. Axmaqlar

⁵⁷⁸ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том 1. Москва-1952, с. 211

⁵⁷⁹ Vəfəddin İbayev. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsində Ermənistanın törətdiyi beynəlxalq hüquq pozuntuları // Qarabağ. Suallar və faktlar. Bakı-2005, s. 18-25

canilərin törətdikləri cinayətləri deyil, bəzən aldıkları cəzaları xatırlayırlar. Həmin cəza xüsusilə ağır olanda onların yaddaşlarında daha yaxşı qalır”⁵⁸⁰.

Jurnalistin “Mülki şəxsləri nə vaxt geri qaytarmağa başlamağı planlaşdırırsınız?” sualı ilə əlaqədar İlham Əliyev bildirdi ki, “İlk növbədə, bizim Ermənistan dövlətinin Azərbaycana və vətəndaşlarımızın əmlakına vurduğu ziyanı qiymətləndirməyə ehtiyacımız olacaq. Çünki azad edilmiş ərazilərdə demək olar ki, hər şey dağıdılıb. Biz ekologiyanı, infrastrukturumuza, evlərini itirmiş mülki şəxslərimizə və dövlətimizə, tarixi irsimizə dəymiş ziyanı qiymətləndirmək üçün beynəlxalq ekspertləri dəvət edəcəyik. Çünki bütün məscidlər, bütün muzeylər dağıdılıb. Bu, birincisi. Bundan sonra, əlbəttə ki, məhkəmə iddiaları olacaq, Ermənistan dövlətinə qarşı məhkəmə iddiaları və biz artıq buna hazırlaşırıq. İkincisi, bizim insanların orada yaşaması üçün azı ilkin şərait yaratmağa ehtiyacımız olacaq. Biz tikinti materialları tədarük etməli, infraqurura investisiya yatırmaalıyıq”.

Müharibə zamanı təbii mühitə hökmən ziyan dəyir. Bəşəriyyətin bütün tarixi boyu müharibələr həmişə təbiətdə öz dağıdıcı izini qoymuş və bu izlər uzun müddət bərpa olunmamışdır. Beynəlxalq humanitar hüquq ətraf mühiti müharibə aparılması vasitəsi kimi istifadə etməyi qadağan edir. İlk dəfə olaraq Cenevrə Konvensiyalarına I Əlavə Protokolun 35-ci maddəsinin 3-cü bəndi və 55-ci maddəsində ətraf mühitin silahlı münaqişələr zamanı mühafizəsi öz əksini tapmışdır.

Təbii mühitə genişmiqyaslı, uzunmüddətli və ciddi ziyan vurmaq məqsədi güdən və ya labüd surətdə buna səbəb olan müharibə aparılması üsulları və vasitələrinin tətbiqi qadağandır.

10 dekabr 1976-cı ildə BMT-nin himayəsi altında “Ətraf mühiti dəyişikliklərə uğradan vasitələrdən hərbi və ya istənilən digər düşmən məqsədlərlə istifadə olunmasının qadağan edilməsi haqqında” Konvensiya qəbul edilmişdir⁵⁸¹.

Ermənistanın Azərbaycan ərazilərində başladığı təcavüzkar müharibə nəticəsində ətraf mühitə geniş miqyasda ziyan vurulmuş, meşələr yandırılmaqla, qırılmaqla məhv edilmiş, su mənbələri müxtəlif üsullarla istifadəyə yararsız hala salınmış, flora və faunanın təbii vəziyyəti korlanmışdır.

İnformasiya vasitələrinin xarici ölkələrə ötürməli olduqları Azərbaycan üçün vacib olan məsələlər, əslində, bunlar idi: zərurət olmadan yaşayış məskənlərinin dağıdılması, təbii mühitlə vəhşicəsinə rəftar, Azərbaycan xalqına məxsus tarixi, dini abidələrin məhv edilməsi və s.

Ermənistanın vandalizm hərəkətləri nəticəsində işğal olunmuş rayonlardakı vəziyyət bir vaxtlar faşistlərin törətdiklərindən daha ağırdır. Çünki Azərbaycanın işğal olunmuş rayonları tam dağıdılmış, bir çox rayonlarda isə dağıdılmamış tikili qalmamışdır. Hər tərəf uçurulmuş tikililərin dağıntıları ilə vəhşilikdən xəbər verir. Əslində, XX-XXI əsrdə insanın bu cür vəhşiliyə qadir olması təəccüb doğurur. Görəsən, bu cinayətləri törədənlərdən bunun səbəbləri soruşularsa, onlar özlərinə

⁵⁸⁰ Alan Akselrod. Yuli Sezar Ceo (Liderlik dərsləri). Bakı-2016, s.77

⁵⁸¹ Vəfəddin İbayev. Beynəlxalq humanitar hüquq. Bakı-2001, s. 258

bəraət qazandırmaq üçün nə işə deyə bilərlərmi? Mənə elə gəlir ki, bu əməllərə heç nə ilə bəraət qazandırmaq olmaz.

Nürnberg Beynəlxalq Hərbi Tribunalında Böyük Britaniyadan olan Baş ittihamçı Xartli Şoukrossa alman faşistlərinin işğal etdikləri ərazilərdəki dağıntılardan söhbət açaraq deyirdi: "...şəhərlər səhraya çevrilmiş, həyatı rahatlıqlar məhv edilmiş, ... çox ölkələrdə sivilisasiyanın ən zəruri əsasları mövcud deyildir, dünya xarabazarlığa çevrilmiş, o bu dağıntılardan yalnız bir neçə nəsil sonra çıxıb bilər"⁵⁸².

Nürnberg Beynəlxalq Hərbi Tribunalında SSRİ-dən olan Baş ittihamçı R.A.Rudenko deyirdi: "Hitlerçilər özlərinin işğalçı, qarətçi planlarını həyata keçirərkən sisteməlik olaraq şəhər və kəndləri dağıdır, bir neçə nəsil tərəfindən yaradılan dəyərləri məhv edir, mülki əhalini qarət edirdilər.

7 oktyabr 1941-ci ildə İodlun imzaladığı alman baş komandanlığının əmrində Leningrad və Moskvanın yer üzündən silinməsinə göstəriş verilmişdi: "Bütün başqa şəhərlər üçün də – əmrə deyildi, – onların ələ keçirilməsindən əvvəl artilleriya atəşi və hava hücumları ilə dağıntılara çevrilməsi qaydası qüvvədə olmalıdır. Rus şəhərlərinin oddan xilas edilməsi naminə alman əsgərinin həyatını riskə atmaq olmaz".

Alman mərkəzi hakimiyyətinin bu göstərişi müxtəlif dərəcəli hərbi rəislər tərəfindən geniş həyata keçirildi"⁵⁸³.

Jurnalistin "Sizin sülh yolu ilə həllə ümidiniz varmı?" sualına İlham Əliyev cavab olaraq bildirdi: "Ölkəmizin gələcəyi çox parlaq olacaq... Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli ölkəmizə yeni nəfəs verəcək. İnsanlar, ilk növbədə, öz dədə-baba torpaqlarına qayıdacaqlar... Biz işğaldan azad edilmiş torpaqları yenidən quracağıq, evlər, inzibati binalar, məktəblər tikiləcək. Beləliklə, ölkəmiz üçün yeni bir dövr başlanacaq... Azərbaycan beynəlxalq arenada öz rolunu daha da artıracaq... Ərazi bütövlüyümüzün bərpası, torpaqlarımızın qaytarılması mənim Prezident kimi başlıca vəzifəm idi. Mən şadam ki, bu vəzifənin öhdəsindən də şərəflə gəlirəm və Azərbaycan xalqının dəstəyi, zəhməti və cəsarəti hesabına biz torpaqlarımızı qaytarırıq. Azərbaycan xalqının fədakarlığı bir daha onu göstərir ki, biz böyük xalqıq, biz birlik nümayiş etdirmişik və bu birlik bizi daha da gücləndirəcək, ölkəmizi daha da qüdrətli ölkəyə çevirəcəkdir".

İlham Əliyevin İkinci Qarabağ müharibəsi dövründə xarici televiziya kanallarının müxbirlərinə verdiyi müsahibələr bütövlükdə müharibənin, xüsusən də informasiya müharibəsinin mühüm hissəsini təşkil edirdi. Müsahibə üçün müraciət edən jurnalistlərdən bəzilərinin ermənipərəst mövqeyi sualların qoyuluşundan, onların bir çox hadisələrlə bağlı qabaqcadan formalaşdırdıqları mövqeyindən açıq hiss olunurdu. "BBC News"-un müxbirini də Ermənistanın təcavüzkarlığı, 30 il müddətində Azərbaycan torpaqlarını işğal altında saxlaması, bir milyona yaxın

⁵⁸² Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том 1. Москва-1952, с. 159

⁵⁸³ Yenə orada, s. 273

azərbaycanlını uzun illər ərzində qaçqın və məcburi köçkün həyatını yaşamağa məcbur etməsi, işğal olunmuş rayonları xarabazarlığa çevirməsi, milli-mədəni abidələri dağıtması maraqlandırmırdı. İlham Əliyevin qarşı tərəfi ilk gündən sülhə dəvət etməsi, müharibənin dayandırılması üçün torpaqların azad edilməsi barədə öhdəlik götürməsi təklifləri, Azərbaycan Ordusu və siyasi rəhbərliyinin humanist addımları yada düşmürdü.

Ona görə də jurnalist Qərbin bir çox hallarda özünün riayət etmədiklərinin gələcəkdə erməni əhalisi üçün mövcud olacağına inamsızlığını ifadə edən suallər-ermənilərin “Azərbaycanda insanların eşitdiyi, lakin malik olmadığı bütün insan haqları olacaqmı? Onların tamamilə azad mediası olacaqmı? Onların səsini qaldırmağa icazəsi olan müxalifəti olacaqmı? Onlar burada, Azərbaycanda insanların malik olmadığı şeylərə malik olacaqmı?” sualı ilə müraciət etdikdə, İlham Əliyev: “Ermənilərin burada azad mətbuatının olmayacağı ilə bağlı mənə ittiham etmək əvəzinə, gələn Assanj barədə danışaq. Bağışlayın, o, Ekvador səfirliyində neçə il keçirdi və nəyə görə? O, indi haradadır? Jurnalist fəaliyyətinə görə siz həmin şəxsi girov saxladınız, əslində, mənəvi və fiziki olaraq onu öldürdünüz. Bunu siz etmisiniz, biz yox. İndi o həbsxanadadır. Siz bu işlərlə məşğul olduğunuz halda, sizin azad mətbuat haqqında danışmağa mənəvi haqqınız yoxdur... Amma güzgüyə baxın. Mən dəfələrlə demişəm, buraya gəlməmişdən və bizə mühazirə oxumaqdan əvvəl baxın”, – cavabını verdi. Və cavabında haqlı idi. Jurnalistin etiqad etdiyi dinin banisi İsa Peyğəmbər deyirdi: “Mühakimə etməyin, mühakimə olunmayacaqsınız, yoxsa hansı məhkəmə ilə mühakimə etsəniz, o məhkəmə ilə də mühakimə olunarsınız; Hansı ölçü ilə ölçürsünüzsə, onunla da sizi ölçəcəklər. Nədir, sən qardaşının gözündə çöpə baxır, öz gözündə tiri hiss etmirsən? Və ya necə ki, qardaşına deyəcəksən “gəl, mən sənə gözündən çöpü çıxarım”, amma bax sənə gözündə tir var? Yaltaq! Əvvəl öz gözündəki tiri çıxar və onda biləcəksən, öz qardaşının gözündən çöpü necə çıxarasan”⁵⁸⁴.

İlham Əliyev informasiya müharibəsində reallıqları, müharibə həqiqətlərini ictimaiyyətə çatdırmaqla yanaşı, ikili münasibətlərin mövcudluğunu da sübuta yetirdi, həqiqətləri yaltaqların üzünə çırpdı, onları öz peyğəmbərlərinin dediklərinə riayət etməyə çağırdı. Torpaqları zor, güc tətbiq etməklə azad etdiyimiz kimi, münasibətləri də biliklə, hazırlıqla, həqiqətləri üzə deməklə dəyişdirməliyik. Qələbə mübarizədə, əzmdə, iradənin nümayiş etdirilməsində idi. İlham Əliyev də bunu edirdi.

İlham Əliyevin istəyi həmişə sülh yaratmaq olmuşdu. O, sülh üçün çalışır, münafişəni sülh yolu ilə həll etmək istəyir, sülhün əbədi olmasına can atırdı. Ölkənin gələcəyinin parlaqlığı məhz sülhdən asılı idi. Sülh bölgəyə rifah, inkişaf, əməkdaşlıq gətirəcək, işğal arzularını insani, bəşəri hisslərlə əvəzləyəcəkdi. Qarabağın əsrarəngiz gözəlliklərindən zövq alıb yaşamaq, onun təmiz havasını udub saf suyundan içmək, Tanrının bəxş etdiyi ömrü ləyaqətlə yaşamaq üçün

⁵⁸⁴ Иисус Христос. Нагорная проповедь. Галилея, ок. 30 года // Речи, изменившие мир. Автор-составитель: В.Апанасик. Москва-2018, с. 36

haqqı, ədaləti unutmamaq, başqasının payına göz dikməmək, özünə qismət olana qane olmaq lazımdır.

İlham Əliyev öz əsas vəzifələrindən birinə nail olmaq, arzularından birini reallaşdırmaq astanasında idi. Ali Baş Komandanı, onun müzəffər Ordusunu çoxdan gözlənilən Zəfərdən günlər, saatlar ayırırdı. O günün gələcəyinə artıq heç kəs şübhə etmirdi. İlham Əliyev “Mən şadam ki, bu vəzifənin öhdəsindən də şərəflə gəlirəm və Azərbaycan xalqının dəstəyi, zəhməti və cəsarəti hesabına biz torpaqlarımızı qaytarırıq” – deyirdi. Bəli, şübhəsiz, torpaqların qaytarılmasında Azərbaycan xalqının dəstəyi, zəhməti və cəsarəti var idi. Bunsuz xalqın rəhbəri heç nəyə nail ola bilməz. Xalq hakimiyyətin mənbəyi olduğu kimi gücün də, qüdrətin də, zəhmətin də, cəsarətin də mənbəyidir. Eyni zamanda, xalqın gücündə, qüdrətində, cəsarətində İlham Əliyevin güc, qüdrət və cəsarətinin payı var idi.

G.K.Jukov müharibə haqqında xatirələrində yazır: “Bütün nəticələr məlum olandan sonra hadisələrin əvvəlinə qayıdıb müxtəlif növ qiymət verməkdən asan heç nə yoxdur. Bütün qüvvələrin qarşı-qarşıya durduğu, çoxsaylı fikir, məlumat və faktların bilavasitə qarşı-qarşıya qoyulduğu müəyyən tarixi anda məsələlərin bütün məcmusundan baş açmaqdan isə çətin bir şey yoxdur”⁵⁸⁵.

Müharibənin çətin zamanı göstərdi ki, İlham Əliyev bütün qüvvələrin qarşı-qarşıya durduğu, çoxsaylı fikir, məlumat və faktların bilavasitə qarşı-qarşıya qoyulduğu müəyyən tarixi anda məsələlərin bütün məcmusundan baş açdı, xalqı üçün önəmli olan düzgün qərarlar qəbul edə bildirdi. O bunu günbəgün inamla sübut edirdi. İlham Əliyevi xalqa sevdiren cəhət də bu amillər idi.

G.K.Jukov daha sonra yazır: “Mən indi komandanlığın onun üzərinə qoyulmuş vəzifələri müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmək üçün nəyə malik olmalı olduğunu daha yaxşı dərk edirəm. Dərindən ona inanıram ki, kim ona həvalə olunmuş qoşunları siyasi-mənəvi cəhətdən yaxşı hazırlayıbsa, kim qoşunun şüuruna müharibənin və qarşıda duran əməliyyatın məqsədini daha dəqiq çatdırıb və qoşunun döyüş ruhunu qaldırıbsa, kim əlverişsiz şəraitdə döyüşməkdən qorxmursa, kim öz tabeliyində olanlara inanırsa, o, mübarizədə qalib gəlir”⁵⁸⁶.

İlham Əliyev ordunu siyasi-mənəvi cəhətdən yaxşı hazırlamış, ordunun şüuruna müharibənin və qarşıda duran əməliyyatın məqsədini daha dəqiq çatdırıb və ordunun döyüş ruhunu qaldırmışdı. O, əlverişsiz şəraitdə döyüşməkdən qorxmur, tabeliyində olanlara inanırdı və qələbə qazanmalı idi.

İlham Əliyevin Vətən müharibəsi günlərində xalqa müraciətləri, verdiyi müsahibələrdə ifadə etdiyi fikirlər həm xalq, həm də ordu üçün güc, birlik mənbəyi idi:

3 iyul 1941-ci ildə İ.V.Stalin partiyanın Mərkəzi Komitəsi adından radio ilə çıxışında cəbhədəki vəziyyəti izah edərək, bütün sovet xalqını dərhal özünün həyat fəaliyyətini və ölkənin iqtisadiyyatını güclü, xain və qəddar düşmənlə müharibə tələblərinə müvafiq olaraq dəyişdirməyə çağırırdı.

⁵⁸⁵ Жуков Г.К. Воспоминания и размышления. М.-1985. В трех томах. Том первый, с. 287

⁵⁸⁶ Yəni orada, s. 144

İ.V.Stalinin xalqa ünvanlanan müraciəti güclü həyəcan signalı kimi səslənir və onda məşhur Lenin çağırışının – “Sosialist vətəni təhlükədədir!” sədələri eşidilirdi. Hiss olunurdu ki, həyəcanın nifrət və çağırış dolu səsi ancaq faşist qəsbkarları darmadağın ediləndən sonra susacaqdır.

Hər bir ölkənin çətin və böhranlı vaxtlarında, daxili və xarici düşmənin hücum anında özündə ümumi səyin mahiyyətini ifadə edən hamının birliyə çağırışı böyük əhəmiyyətə malikdir.

... “Hər şey cəbhə üçün!”, “Hər şey qələbə üçün!” şüarı həmin anda hər bir sovet adamını üzünü təhlükəyə tərəf çevirməyə məcbur etdi. Ən müxtəlif baxışlara və vərdislərə malik olan şəxslər, yaş və mənşəyindən asılı olmayaraq hərbiçilər, mülki şəxslər, kişilər və qadınlar bu çağırışın ətrafında birləşdilər.

Ali vətənpərvərlik məqsədi – öz Vətəninə müdafiə naminə bizim çoxmillətli dövlətin bütün xalqları ayağa qalxıb özlərinin vahid mənəvi ruh yüksəkliyi ilə silahın güc və qüdrətini dəfələrlə artırdılar⁵⁸⁷.

İlham Əliyev müsahibəsində deyirdi: “Azərbaycan xalqının fədakarlığı bir daha onu göstərir ki, biz böyük xalqıq, biz birlik nümayiş etdirmişik və bu birlik bizi daha da gücləndirəcək, ölkəmizi daha da qüdrətli ölkəyə çevirəcəkdir”. Bu sözlərdə Işıq yolu həqiqəti öz əksini tapırdı. Bu, xalqın birliyi ilə bağlı həqiqət idi. Heydər Əliyev 1993-cü ilin iyun ayında yenidən hakimiyyətə gəldiyi vaxtdan ən əsas çağırışı xalqın birliyi ilə bağlı idi. O, əmin idi ki, hər şey Azərbaycan xalqının birliyindən asılıdır. Bu birliyə nail olunsa, bütün problemlər öz həllini tapacaqdır. İlham Əliyev bu həqiqəti realıqda sübut etdi. O, Azərbaycan xalqının birliyinə, xalq ilə iqtidarın birliyinə, xalq ilə ordunun birliyinə nail olmaqla ona həvalə olunmuş, vəsiyyət olunmuş vəzifələri yerinə yetirirdi.

Birlik həmişə qələbənin əsasını təşkil edib. “Kitabi-Dədə Qorqud”da göstərilir ki, yaman gündə dağın başında od qalayıb oğuz igidlərini düşmənlə mübarizə üçün birliyə çağırırdılar. Bu fikri V. Yan “Çingizxan” romanında da Cəlaləddinin dilindən səsləndirir: “Mən Xarəzm şahlığını tatarlar işğal etdiyi bir vaxtda hökmranlığını əlimə alıram. Mən ancaq adı qalmış qoşunlara başçılıq etməyə başlayıram. Bu qoşunlar tufanın qovduğu yarpaqlar kimi ətrafa səpələnmişdir. Lakin müsəlman ölkələrinin üstünü alan bu qaranlıq gecədə mən dağların təpəsində döyüşə çağıran tonqallar qalayacağam və igidləri bir yerə toplayacağam”⁵⁸⁸.

Çingizxan oğlanlarına son vəsiyyətində deyirdi: “Həmişə öz düşmənlərinizi məhv edin və dostlarınızı mükafatlandırın, bunun üçün siz həmişə bir fikirdə olmalısınız və bir adam kimi hərəkət etməlisiniz. Onda yaşayışınız asan və xoş olacaq, səltənətinizdən zövq alacaqsınız”⁵⁸⁹.

Heydər Əliyev birlik və həmrəyliyi xalqın tarixi qəhrəmanlığı ilə əlaqələndirir, gələcək nəsillərin taleyi üçün zəruri hesab edirdi: “Azərbaycan xalqı öz tarixində

⁵⁸⁷ Жуков Г.К. Воспоминания и размышления. М-1985. В трех томах. Том второй, с.51

⁵⁸⁸ V.Q.Yan. Çingizxan. Bakı-1983, s.173

⁵⁸⁹ Yenə orada, s. 304

çox ağır dövrlər yaşamışdır. Lakin bütün sınaqlardan çıxaraq mənliyini, xəlqiliyini, azərbaycanlılığını, müsəlmanlığını itirməmiş və heç vaxt da itirməyəcəkdir. Güman edirəm ki, qara günün ömrü az olacaq, xalqımız ağ günlərə çıxacaq. İnanıram ki, xalqımızda bu qüdrət, bu imkan, bu potensial var, sadəcə olaraq, hamımız birləşib bunlardan istifadə etməliyik, bunları hərəkətə gətirməliyik.

...Xalqımızın gücünü bir yerə toplasaq, onun daxili məənəviyyat hissini oyatsaq, tarixi ənənələrini və tarix boyu göstərdiyi qəhrəmanlıq nümunələrini bu gün xalqımıza, xüsusən gənclərimizə bir daha çatdıra bilsək, şübhəsiz ki, xalqımız birləşəcək, səfərbər olacaq, ayağa qalxacaq, birinci növbədə öz namusunu, şərəfini qoruyacaq, öz atasının, babasının yurdunu qoruyacaq, torpağını qoruyacaq, özünün bugünkü həyatını, gələcəyini, övladlarının, nəvələrinin, nəticələrinin həyatını qoruyacaqdır. Mən buna inanıram”⁵⁹⁰. Işıq yolunun bu həqiqətinə sadıq olan İlham Əliyev bu inamı reallığa çevirə bildi.

Mahatma Qandi yazırdı: “Hər hansı bir əməli edərkən biz inamla hərəkətə gəlməliyik. Bu halda inam hər hansı sektantlığı bildirmir. İnəm özündə dünyanın hər hansı bir xeyirxah məənəvi prinsipdə təcəssüm etməsini nəzərdə tutur. O, görünmədiyinə görə reallığı azalmır. Bu inam hinduizmi, islamı, xristianlığı və s. üstələsə də, onları ləğv etmir, onları harmoniyaya salır və həyata keçirir”⁵⁹¹.

⁵⁹⁰ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Birinci kitab. Bakı-1997, s. 165

⁵⁹¹ Махатма Ганди. Моя вера. Санкт-Петербург-2016, с.7

XXXII FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN ŞUŞA ŞƏHƏRİNİN AZAD OLUNMASI İLƏ BAĞLI XALQA MÜRACİƏTİ

8 noyabr 2020-ci il

**“Əziz Şuşa, sən azadsan!
Əziz Şuşa, biz qayıtmışıq!
Əziz Şuşa, biz səni dirçəldəcəyik!”**

“Böyük fəxarət və qürur hissi ilə bəyan edirəm ki, Şuşa şəhəri işğaldan azad edildi! Şuşa bizimdir! Qarabağ bizimdir!”

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Azərbaycan Respublikasının Ali Baş Komandanı İlham Əliyev Şuşa şəhərinin azad olunması ilə bağlı xalqa müraciətini bu sözlərlə başlayırdı.

Azərbaycan xalqının 1992-ci il may ayının 8-dən sonra ümidlə, həsrətlə, yanğı ilə gözlədiyi bu xəbəri – Şuşa şəhərinin azad edilməsi xəbərini yalnız “böyük fəxarət və qürur hissi” ilə xalqa çatdırmaq olardı. Bu xəbər fəxarətə də, qürura da yaraşırdı. Bu xəbər elə fəxarət və qürurun özü idi. Şuşanın azad olunması xəbərini Azərbaycan xalqına çatdırmaq nə qədər fəxarətli və qürurlu idisə, xalq bu xəbəri eşitməkdən nə qədər fəxarət və qürur duyurdusa, müjdəni xalqa çatdıranın və bunu bəyan edənin də o dərəcədə fəxarətə və qürura haqqı var idi. Bu fəxarət və qürur xalqla, Ordu ilə birlikdə həm də İlham Əliyevin idi. Bu fəxarət və qürur onun adına əbədi yazıldı. Bu gündən sonra Şuşadan söhbət düşəndə İlham Əliyev mütləq fəxarət və qürurla xatırlanacaq, Şuşanın tarixində Pənahəli xan, İbrahimxəlil xan, Üzeyir, Bülbül ilə yanaşı, İlham Əliyevin də Şuşanın xilaskarı kimi öz yeri olacaqdır.

Şuşanın 28 il yarımliq işğalı haqsızlıq və ədalətsizlik idi. Haqsızlıqla mübarizə aparmaq, ədaləti bərpa etmək bizə milli-mənəvi dəyərlərimizdən olan Qurani-Kərimdən, Kitabı-Dədə Qorquddan, atalarımızın vəsiyyətindən bir tapşırıqdır.

Şuşanın işğalı ilə bağlı ədalətsizliklə aparılan mübarizə kifayət qədər uzun çəksə də, nəhayət, Şuşa azadlığa qovuşdu. Şuşanın işğal altında olması faktı hər gün xalqı mübarizəyə səsləsə də, hər gün xalq, Azərbaycan övladı bu hissi, bu duyğunu ram etməli, zamanı, vaxtı, məqamı gözləməli oldu. Bu məqamın yetişməsinin keçdiyi uzun yol boyu hər an sevincimizə öz kədərini qatdı, hər sevincdə bir Şuşa, Qarabağ kədəri öz izini qoydu, ona bir qəm çaları verdi.

Şuşa varlığına qovuşmağa, Şuşanın azadlıq istəyi vulkan kimi hər an püskürməyə, azad olmağa can atsa da, biz 28 il yarım dözməli olduq. Dözdük. Dözdük ki, istəyimiz reallığa çevrilə bilsin. Dözdük ki, arzularımız çin olsun. Dözdük ki, fəxarət, qürur və qətiyyətlə “Şuşa indi azaddır!” – deyə bilək.

İlham Əliyev deyirdi: “Biz Şuşaya qayıtmışıq!” Bu qayıdış olmalı idi. Biz – hər bir azərbaycanlı, damarlarında azərbaycanlı qanı axan, bu torpağın havasını udan, onun suyunu içən, nemətindən bəhrələnen və bunların dəyərini, qədrini bilən, dərk edən hər kəs bu qayıdışa inanır, onu gözləyirdi. Şuşa qayıdışına inanan, onu ümidlə gözləyən milyonlarla azərbaycanlıdan biri olaraq inamımı 2006-cı ildə çapdan çıxan “Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi beynəlxalq hüquq müstəvisində” kitabıma ön söz əvəzi kimi yazdıqlarımda Xarıbülbul həsrəti ilə ifadə etmişdim:

“XARIBÜLBÜL HƏSRƏTİNDƏ”

Bədii əsər yazmış olsaydım, onu “Xarıbülbul həsrətində” adlandırırdım. Bu həsrəti mənim kimi çəkənlər çoxdur. Çoxları sənə qovuşmaq, sənin gözəlliyinə tamaşaya durmaq istər, Xarıbülbul...

Xarıbülbul Şuşanın rəmzi hesab olunur. Xarıbülbulü Şuşasız, Şuşanı isə Xarıbülbulsüz təsəvvür edə bilmirik. Odur ki, Şuşa həsrətini çəkdiyimiz kimi, Xarıbülbulün də həsrətindəyik.

Əziz oxucu, düşünmə ki, Xarıbülbulün əsrarəngiz gözəlliyindən uzun-uzadı danışacağam. Etiraf edirəm ki, bu sahədə bilgilərim elə çox da deyil. Müxtəlif ədəbiyyatları, ensiklopediyaları qarşıma töküb Xarıbülbul barədə nəyisə öyrəniş yazmağa bilərdim. Ancaq məqsədim ayrıdır. Kitaba ön söz yazmaq barədə düşünəndə Şuşada – Cıdır düzündə dostumla söhbətim yadıma düşdü. Ona görə də ənənəvi olaraq kitaba giriş, ön söz kimi beynəlxalq hüquqla bağlı məsələləri deyil, illərdən bəri yaddaşımda həkk olunmuş o xatirə ilə bağlı düşüncələrimi yazmaq qərarına gəldim. Yəqin daxilən məni Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsindən təkrar-təkrar yazmağa məcbur edən, yeni kitabımı oxucuların müzakirəsinə verməyə sövq edən də o yerlərin – Qarabağımızın, Şuşamızın həsrəti, nısgili, düşüncələrimdir...

Qarabağ uğrunda döyüşlərin iştirakçısı, vətəndaş kimi haqqı, həqiqəti söyləmək, Vətən övladı kimi borcumu yerinə yetirmək istəyimdirdi...

Təxminən 25 il əvvəl birinci dəfə Şuşada olmuşam. Dostum məni Şuşa ilə tanış edib, şəhəri, tarixi abidələri, böyük Üzeyirin, Xan qızının, Bülbulün yaşadığı evləri göstərərək xeyli məlumat verəndən sonra Cıdır düzünə qalxdıq. Bir çiçəyi mənə göstərərək: “Xarıbülbul ancaq Şuşada çiçəkləyir” – dedi. Məndən çiçəyə baxıb onu nəyə oxşadığımı soruşdu. Bir daha təbiətin əsrarəngiz gözəlliyinə, Ulu Tanrının yaratdıqlarına heyran qaldım. Çiçək özü gülə qonmuş bülbulü xatırladırdı.

Elə o vaxtdan mənim təsəvvürümdə Xarıbülbul və Şuşa qoşalaşmış. Xarıbülbulün yalnız Şuşada bitməsinin nə dərəcədə həqiqətə uyğun olduğunu deyə bilmərəm. Ancaq inandım dostuma. Yeniyetmə yaşlarımda Fikrət Qocanın şeirlərini oxuyub

“dəmirağacın talış olmasına” inandığım kimi. İndi də inanıram ki, Dəmirağacı talışdır, Xarıbülbülsə Şuşalı.

Çiçəyə bir qədər diqqət yetirib, dostuma demişdim: çiçəyin gülə qonmuş bülbülü xatırlatması təsadüfi deyil. Bülbül nəğməkar quşdur, şuşalılar da musiqisiz, nəğməsiz yaşaya bilmir. Hər ağacın kölgəsində, hər bulağın başında dəstə-dəstə yığılıb musiqi dinləyirlər. Çiçək nəğməkar insanların nəfəsindən, “Qarabağ şikəstəsi”nin sədalarından maya yığıb, cana gəlib nəğməyə, musiqiyə məhəbbətin rəmzi olan bülbül kimi gülə qonmuşdur.

Düşünürəm ki, o nəğməkar insanlar, o səs, o nəfəs Şuşanı tərk edəndən Xarıbülbül daha açmır, saralıb, solub Xarıbülbül. Günəşsiz, havasız, işıqsız qalan çiçəklər solan kimi, Xarıbülbül də nəğməsiz, muğamsız, tarsız, kamansız qalıb cücərə, pöhrələyə bilmir. Biz Xarıbülbülə həsrət qaldığımız kimi, o da tara, kamana həsrət qalıb. Düşündüklərimi yazdım.

Reallıq isə belədir ki, Qarabağda doğulmasam da Qarabağı Vətənimin bir parçası, Üzeyirin, Xan qızının, Bülbülün vətəni, gözəllik təcəssümü kimi sevirəm.

İstəyim, arzum bir daha Cıdır düzündə gəzib o əzəməti, o gözəlliyi duymaqdır. Qışda lopa-lopa yağan qarda gəzib Şuşanın təmiz, saf havasını udmaq istəyirəm. Yayda istinin cırhacırında İsa bulağının suyundan içmək, “Qarabağ şikəstəsi”ni Qarabağda dinləmək istəyirəm. Cıdır düzündə dizimi torpağa qoyub Xarıbülbülün gözəlliyinə tamaşa etmək, ətrini duymaq istəyirəm.

Bir də inandıqlarım var. O gün gələcək, arzularım çin olacaq. Buna inanıram. Ulu Tanrı təbiəti o incisiz – yaratdığı Xarıbülbülsüz qoya bilməz. Xarıbülbülün çiçəklənməsi üçünsə, o insanlar – şuşalılar, o səs, o nəfəs, tar, kaman Şuşaya qayıtmalıdır. Yenə hər ağacın kölgəsində, hər çeşmənin başında nəğmələr, muğamlar səslənməlidir.

Çiçəkləyəcək Xarıbülbül. Mütləq çiçəkləyəcək! O, bizi – səni, məni, hamımızı, muğamımızı, tarımızı, kamanımızı, nəfəsimizi, səsimizi gözləyir. Sədamızı eşidən kimi torpağın bağrını yarıb cücərəcək. Yenə bülbül öz budağına qonub çiçəyinə nəğmələrini oxuyacaq, həsrətimizə son qoyacaq!

Çiçəkləyəcək Xarıbülbül. Mütləq çiçəkləyəcək!”⁵⁹².

Sonuncu dəfə Şuşada 1991-ci ilin yayında üç ay polis müstəntiqi kimi Vahid İstintaq – Əməliyyat Qrupunun üzvü olaraq çalışmış, Şuşanı daha da çox sevmiş, ona bir daha vurulmuşdum. 2006-cı ildə yuxarıda qeyd etdiyim sözlərlə Şuşa, Qarabağ sevgisini ifadə edib, onu qaytaracağımıza inamımı ifadə etmişdim. Şükür bu günə.

“Biz Şuşaya qayıtmışıq!” xəbərini Bakıda küçədə olarkən eşitdim. Bu xəbərin sevinci sonsuzdur. Sevincin dərəcəsini ölçən cihaz bildiyim qədərincə yoxdur. Olsaydı belə, bu sevinci ölçmək mümkün deyildi. Cihazın bölmələri çətin ki, buna dözərdi.

⁵⁹² Vəfəddin İbayev. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi beynəlxalq hüquq müstəvisində. Bakı-2006, s. 3-4

Şuşanın azadlığı xəbəri uzun illərdən bəri həsrətində olduğumuz, azadlığını hər gün arzuladığımız Şuşanı bizə – azərbaycanlılara qaytardı. Şuşa bizə İlham Əliyevin dili ilə, onun qəlbindən keçirdiyi hissə olunan həyəcanlarla qayıtdı. Xaribülbüllə yanaşı, İlham Əliyevi də Şuşanın rəmzlərindən birinə çevirdi.

“Biz bu tarixi Qələbəni döyüş meydanında qazandıq”. Bu meydanda döyüşən hər bir əsgər, hər bir zabit, hər bir general, bu Qələbədə əməyi olan hər bir kəs, bu yolda qurban gedən hər bir şəhidin, sağlamlığını itirən hər bir insanın bütöv Azərbaycan üçün xidməti əvəzolunmaz, unudulmaz və əbədidir. Azərbaycan xalqı bu insanlara minnətdardır. Minnətdardır ona görə ki, bu qələbə bizə fəxarətlə “biz azərbaycanlıyıq”, “mən azərbaycanlıyam”, “övladlarımız azərbaycanlıdır” deməyə imkan verdi. Minnətdarıq ona görə ki, onlar haqqı, ədaləti qanı, canı, sağlamlıqları hesabına bərpa etdilər. Minnətdarıq ona görə ki, onlar Şuşada yenidən “Qarabağ şikəstəsi”nin səslənməsini təmin etdilər. Minnətdarıq ona görə ki, onlar Xaribülbülün çiçəklənməsində, illərin həsrətindən sonra torpağın bağrını yarıb, pöhrə atmasına, çiçək açmasına şərait yaratdılar.

Şuşanın fəthindən çox yazılacaq. Hələlik bu əməliyyatın tam təfərrüatları haqqında məlumat verilməsə də, onun cəhanşümul olması şübhə doğurmur. Bunu Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin, Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın, Rusiya Federasiyasının Prezidenti Vladimir Vladimiroviç Putinin dilindən eşitməmişik.

Şuşanın azad olunması xəbərini Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevə rəsmi olaraq general-leytenant Hikmət Mirzəyev məruzə etdi. Görünür o, bunu haqq etmişdi. Deyirlər ki, insanlar əsgər kimi doğulurlar. Vətənin havası, suyu, nemətləri, ana südü, ana laylası, ata öyüdü, ağsaqqal nəsihəti, əcdadların keçdiyi yol, torpaq sevgisi, milli qeyrət, xalqın namusu, borc hissənin dərkə insanı Vətən əsgərinə çevirir.

Söhbət sərkərdələrdən gəndə insanın əsgər kimi doğulmaması fikri daha çox haqq qazanır. Hərbi sənətinin, hərbi ustalığın zirvələrinə gəndə yol uzun illərin gərgin, inadlı əmək yoludur. Bu yol fiziki gücün, vərdişlərin, ağıl və iradənin daim məşq etdirilməsi, oxunmuş kitablar barəsində düşüncələr, yuxusuz gecələr, gecə-gündüz bilmədən səslənən həyəcan çağırışları, təlimlər, manevrlərdən, güllə vıyılması, mərmə partlayışı, barıt qoxusu, palçıqlı yollar, yanğın və tüstü dumanlarından keçib gəndə yoldur. Lakin sərkərdənin istedadı tam mənası ilə müharibə sınağında – döyüşlərdə, yürüşlərdə, düşmənlə üz-üzə dayanıb keçirilən hərbi əməliyyatlarda bərkirir və cilalanır. Bunlar komandir üçün ən yüksək məktəb və eyni zamanda onun hərbi bacarığı üçün ən ciddi imtahanıdır. Azərbaycan sərkərdələri bütün bu imtahanlardan keçmiş və onlardan şərəflə çıxmışdılar.

Xalq arasında “Şuşanın fəhləri” ləqəbini qazanmış “xüsusi təyinatlılar”, onlarla birlikdə Şuşa döyüşündə iştirak edənlər haqqında yəqin çox eşidəcək, tədricən onları daha yaxından tanıyacaq, qəhrəmanlıqları haqqında daha çox məlumat alacağıq. Hələlik isə biz həmin məsələlərdən yalnız ümumi şəkildə söhbət açə bilərik.

26 fevral 2021-ci ildə xarici ölkələrin media nümayəndələri üçün mətbuat konfransında İlham Əliyev Ukraynanın “İnter” telekanalı müxbirinin sualını cavablandırarkən deyirdi: “...biz onların bizi haradan gözlədiklərini və nə edəcəklərini təxminən bilirdik. Buna görə də elə yerdən gedirdik ki, onların ağına belə gəlməzdi. Onlar bizim Şuşaya necə gedib çıxmağımızı hələ də başa düşə bilmirlər. Başa düşə bilmirlər, bir-birindən soruşurlar. Bəzən bu məsələ mətbuata çıxır. Lakin haçansa başa düşəcəklər, bu da Azərbaycanın xüsusi təyinatlılarının və digər xüsusi hərbi birləşmələrinin misilsiz mərdliyi, qəhrəmanlığı, fədakarlığı ilə bağlı ayrıca bir əhvalatdır. Lakin bu gün artıq sirr deyil ki, döyüş əməliyyatlarında sərhəd xidmətinin xüsusi təyinatlı qüvvələri, daxili qoşunlar, təhlükəsizlik xidməti, kəşfiyyat xidməti, Naxçıvan ordusunun xüsusi qüvvələri iştirak edirdilər. Onlardan hər birinin vahid komandanlıq altında öz vəzifəsi var idi”⁵⁹³.

İlham Əliyev qeyd etdi ki, “2020-ci il noyabrın 8-i Azərbaycan tarixində əbədi qalacaqdır. Bu tarix əbədi yaşayacaq. Bu, bizim şanlı Qələbəmizin, zəfərimizin günüdür!” Bu sözlər artıq reallığa çevrilib.

Azərbaycan Respublikasında Zəfər gününün təsis edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı

XX əsrin 80-ci illərinin sonları – 90-cı illərinin əvvəllərində Ermənistan Azərbaycanın tarixi torpaqlarına açıq formada ərazi iddiaları ilə çıxış etmiş və ölkəmizə qarşı hərbi təcavüzə başlamışdır. Həmin dövrdə Azərbaycanda hökm sürən hərc-mərclikdən istifadə edən Ermənistan torpaqlarımızın 20%-ni işğal etmiş, Ermənistanın həyata keçirdiyi etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində 1 milyondan artıq azərbaycanlı öz doğma yurd-yuvasından didərgin düşmüşdür.

Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzün nəticələrinin aradan qaldırılması və BMT Təhlükəsizlik Şurasının 822, 853, 874 və 884 sayılı qətnamələrinin həyata keçirilməsi üzrə 30 ilə yaxın davam edən danışıqlar prosesi Ermənistanın destruktiv mövqeyinə görə nəticə verməmişdir.

2019-cu ildən etibarən isə Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyinin bir-birinin ardınca verdiyi təxribatçı bəyanatlar və atdığı addımlar danışıqlar prosesini məqsədyönlü şəkildə tamamilə pozmuşdur. Bununla Ermənistan bir daha özünün əsl məqsədinin mövcud status-kvonu möhkəmləndirməkdən və Azərbaycan ərazilərini ilhaq etməkdən ibarət olduğunu nümayiş etdirmişdir.

Ermənistanın qəbul etdiyi təcavüzkar və hücum xarakterli milli təhlükəsizlik strategiyası və hərbi doktrina, işğal edilmiş ərazilərdə qeyri-qanuni məskunlaşdırma siyasətini genişləndirməsi, “yeni ərazilər uğrunda yeni müharibə” çağırışı, mülki şəxslərdən ibarət “kəşfiyyat dəstələri” yaratmaq qərarı, 2020-ci il iyulun 12-də Ermənistan-Azərbaycan dövlət sərhədinin Tovuz istiqamətində təxribat törətməsi, eyni zamanda, bütövlükdə qoşunların təmas xəttində gərginliyi artırması, cəbhə xəttinə yaxın ərazilərdə qoşunlarını cəmləşdirməsi, böyük həcmdə silah-sursat toplaması Ermənistanın genişmiqyaslı hücumu hazırladığını göstərirdi.

⁵⁹³ <https://president.az/articles/50738>

Azərbaycan dəfələrlə bəyan etmişdi ki, Ermənistan qoşunlarının işğal olunmuş ərazilərdə qanunsuz mövcudluğu regionda sülh və təhlükəsizlik üçün əsas təhdiddir və hər zaman vəziyyətin gərginləşməsinə səbəb ola bilər.

Ermənistanın təxribatına və növbəti hərbi təcavüzünə cavab olaraq, Azərbaycan xalqı torpaqlarımızın işğaldan qurtarılması, Ermənistanın sülhə məcbur edilməsi, BMT Təhlükəsizlik Şurasının məlum qətnamələrinin tələblərinin yerinə yetirilməsi, məcburi köçkünlərin öz doğma torpaqlarına qayıtması və ədalətin bərpası üçün Vətən müharibəsinə başladı. Bu müqəddəs amal uğrunda bütün Azərbaycan xalqı səfərbər və həmrəy oldu.

44 gün sürən hərbi əməliyyatlar nəticəsində müzəffər Azərbaycan Ordusu Cəbrayıl, Füzuli, Zəngilan, Qubadlı şəhərlərini, Azərbaycan xalqının tarixində, mədəniyyətində və qəlbində xüsusi yeri olan, Qarabağın tacı sayılan Şuşa şəhərini, Zəngilan rayonunun Mincivan, Ağbənd, Bartaz qəsəbələrini, Xocavənd rayonunun Hadrut qəsəbəsini və bir çox kəndlərini, Tərtər rayonunun Suqovuşan kəndi, Xocalı və Laçın rayonlarının bir neçə kəndləri daxil olmaqla, ümumilikdə, 300-dən çox yaşayış məntəqəsini, həmçinin Ağdərə, Murovdağ və Zəngilan istiqamətlərində mühüm strateji yüksəklikləri işğaldan azad etdi.

Rəşadətli Azərbaycan əsgər və zabitləri addım-addım irəliləyərək, Ermənistanın uzun illər ərzində qurduğu mühəndis-istehkam sistemlərini yarıb keçdilər, torpaqlarımız qəhrəman əsgər və zabitlərimizin, şəhidlərimizin qanı və canı bahasına azad edildi.

Azərbaycanın hərbi sahədə qazandığı qələbələr, xüsusilə Şuşanın düşmən əsarətindən qurtarılması müharibənin taleyində həlledici rol oynadı, Ermənistanın öz məğlubiyyətini etiraf etməsi və kapitulyasiyası ilə nəticələndi, Ermənistanı Kəlbəcər, Ağdam və Laçın rayonlarını Azərbaycana qaytarmağa məcbur etdi.

Azərbaycan xalqının əzmi və iradəsi, iqtisadi gücü, müasir ordu quruculuğu və xalq-iqtidar birliyi ölkəmizin qələbəsini təmin edən mühüm amillər oldu. Ulu əcdadlarımızın zəngin dövlətçilik və hərbi tarixindən ilhamlanan Azərbaycan xalqı daha bir şanlı qəhrəmanlıq salnaməsi yazaraq, özünün qalib xalq olduğunu bütün dünyaya sübut etdi və düşmən üzərində tarixi zəfər çaldı.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, xalqımızın qüdrətinin və milli qürurumuzun təntənəsinə çevrilən, dövlətimizin nüfuzu və gələcək inkişafı baxımından müstəsna əhəmiyyət kəsb edən bu misilsiz qələbənin əbədiləşdirilməsi məqsədilə qərara alıram:

1. Hər il noyabrın 8-i Azərbaycan Respublikasında Zəfər Günü kimi təntənəli şəkildə qeyd edilsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu Sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 3 dekabr 2020-ci il⁵⁹⁴.

⁵⁹⁴ <https://president.az/articles/50738>

İlham Əliyev bildirdi ki, “Bu qələbəni biz döyüş meydanında qazandıq, danışıqlar masası arxasında yox. Mən dəfələrlə demişəm, bütün bəyanatlara rəğmən ki, bu münaqişənin – Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin hərbi həll yolları da vardır və bu gün biz bunu döyüş meydanında sübut edirik”.

Döyüş meydanlarında qələbənin əldə edilməsinin sözsüz ki, mənfi cəhətləri də var idi. Bu hər şeydən əvvəl həmin meydanlarda düşmən qüvvələri ilə yanaşı, Azərbaycan əsgər və zabitinin də həlak olmasında, sağlamlığını itirməsində ifadəsini tapırdı. Hər bir əsgərin, hər bir zabitin ayrıca bir insan, bir şəxsiyyət, bir ailənin üzvü, başçısı kimi dəyəri sonsuzdur. Bunu heç kəs şəhidin ata-anası, bacı-qardaşı, həyat yoldaşı, övladları kimi, yaxınları kimi hiss edə bilməz. İnsan itkisinin vurduğu zərbə demək olar ki, heç nə ilə bərpa olunan deyil, bunun üçün ən böyük məlhəm bu itkinin Vətən, torpaq yolunda baş verməsidir. Bəli, insan tələfatı baxımından müharibə yolverilməzdir. Lakin bir xalqın özünü təsdiq baxımından müharibənin, döyüş əməliyyatlarının əhəmiyyəti də vardır. Azərbaycan heç bir döyüş aparmadan torpaqlarını geri qaytara bilərdi, buna imkan var idi. Dünyanın aparıcı dövlətləri, beynəlxalq təşkilatlar siyasi iradə nümayiş etdirdiyi halda ədalətin bərpa edilməsi mümkün idi. Bəlkə də söyləyəcəyim bu fikrə görə mənə qınayanlar da olar. Amma düşünürəm ki, heç bir döyüş aparmadan, Ermənistana Azərbaycan əsgərinin gücünü, onun əzəmətinə göstərmədən torpaqlarımızın geri qaytarılması bu dərəcədə dəyərə malik olmazdı. Döyüş meydanlarında qələbənin əldə edilməsi Azərbaycanın üstünlüyünü, onun varlığını, xalqın əzəmətinə, öz torpaqlarının müdafiəsində dura bilmək qabiliyyətini, Azərbaycanın Ermənistandan hərtərəfli üstünlüyünü, məğrurluğunu, gücünü, qüdrətini nümayiş etdirdi. Ona görə də bu döyüşlər və xüsusən də Şuşanın döyüşlər nəticəsində azad olunması lazım idi. Bu ona görə lazım idi ki, Şuşa öz əzəməti ilə, öz vüqarı ilə dağlarının zirvəsi səmalara ucalaraq şux, məğrur dayansın. Bəli, biz qurbanlar verdik, biz əlillər qazandıq, ancaq əvəzində Şuşa başını dik tutur, Şuşa əyilmir, Şuşa utanmır, o məğrurdur, o, düşmənlə üz-üzə dayanıb bizi təmsil edir, “mənim sahiblərim var” deyir, düşməne “sən mənə bir daha yaxınlaşa bilməzsən” deyir. Şuşa bizə pay verilmədi, biz Şuşanı – özümüzün olanı qaytardıq, onu düşməndən aldığımız düşməni Şuşadan qovduq, Şuşanı düşməndən təmizlədik. Düşmən gördü ki, biz bunu bacarıyıq, Şuşaya onlar deyil, biz layiqik, biz düşmənin də, onun havadarlarının da edə biləcəyimizə inanmadıqlarını etdik. Bunu Azərbaycan əsgəri etdi. O, sıldırım qayalardan təsəvvürə gətirilməyən igidliliklə Şuşanın zirvəsinə qalxdı, düşməndən daha yüksəkdə dayandı, sübut etdi ki, bu torpağın sahibləri burada yaşamağa qadir və layiqdirlər. Azərbaycan əsgəri azərbaycanlılara onun qürurunu, vüqarını, özünü, mənliliyini qaytardı. Biz Şuşaya pay verilən yer kimi deyil, döyüşdə, cəngdə əldə edilən doğma məkan kimi döndük. Bu dönüşün dəyəri çox böyükdür. Bu dönüş qurban gedən həyatlar, itirilmiş sağlamlıqlar qədər əzizdir. Bu dönüşdə şəhidlərin ruhu yaşayır. Şuşa torpağı onu əldə edənlərin qanı ilə sulanıb bizi doğma Vətən kimi ağışuna səslədi. Biz Şuşada qanı tökülən hər bir igidimizin həyatını, yaşamını davam etdirməliyik. Bu, şəhidlərin bizə bəxş etdiyi Şuşadır. Baş ucalığını onlar bizə

bəxş edib. Biz qələbəyə görə də, Şuşaya görə də o igidlərə, şəhidlərə, sağlamlığını itirənlərə, orada vuruşanlara, bu qələbədə payı olanlara minnətdar olmalıyıq.

Corc Cordaq yazır ki, “Tarix sülhü müharibədən üstün tutan, hadisələrin təbii şəkildə cərəyan etməsinin tərəfdarı olub müharibə etmək istəməsə də, əqidəsi uğrunda döyüşən fədakar qəhrəmanlara, ali və ideal məqsəd uğrunda şəhid olmuş döyüşçülərə şəhidlik etmişdir. Bu cür fədakarlıq və şəhidlik məqamlarında qəhrəmanların ruhu adi insanların ölüm anındakı ruhu qədər sakit deyil, əksinə şəhidlik qəhrəmanlıq və şücaət tufanının ən coşqun anında baş verir”⁵⁹⁵.

Döyüş meydanındakı qələbələr Azərbaycanı söz sahibinə çevirib. Bu qələbələrdən sonra Azərbaycana torpaqları işğal altında olan dövlət, azərbaycanlılara torpaqlarını qoruya bilməyən xalq kimi deyil, əksinə qalib ölkə, sözünü deyə bilən, haqqını tələb edən və ona sahib çıxan xalq kimi baxırlar. Məğlub dövlət, onu təmsil edən nümayəndə üçün bu hissələrin nə qədər önəmli olduğunu dərk etmək məqsədilə Şarl de Qolla müraciət edək:

“Üçüncü müharibəli baharın başlanması ilə tale öz hökmünü verdi. Düşmənin ümidləri boşa çıxmışdı. Tərəzinin gözləri tərپənməyə başlamışdı. ABŞ-da nəhəng resurslar müharibə aparılması vasitəsinə çevrilmişdi. Rusiya ayağa qalxmışdı – Stalinqrad bu barədə dünyaya bəyan edəcəkdi. İngiltərə Misirdə öz mövqelərini bərpa edə bilmişdi. Döyüşən Fransa həm öz daxilində, həm də kənarda gücünü artırmışdı. Zülm altında olan xalqların, xüsusən polşalıların, yugoslavlının, yunanların müqaviməti müharibənin hiss olunan amilinə çevrilmişdi... Qərbdə genişmiqyaslı hərbi əməliyyatlara hazırlıq görülürdü.

Mən onun necə yetişdiyini görürdüm. Tərəfdaşlarla müqayisədə ətrafımda müəyyən boşluqları hiss etsəm də, təklildən şikayət edə bilməzdim, – varlılar arasında kasıb, – mən ümidlərlə dolu olsam da, qayğılar məni əhatə etmişdi, əslində planlaşdırılan əməliyyatın mərkəzində bu və ya digər formada Fransa olacaqdı. Bizim üçün məsələ təkcə Fransa torpaqlarından düşmənin qovulmasında deyil, həm də millət və dövlət kimi Fransanın gələcəyində idi. O, beləcə gücdən salınmış vəziyyətdə qalarsa, bu, özünəinamının və bununla da müstəqilliyinin sonu demək olacaq. O, “dəniz sükutu”ndan sağalmayan iflicə, düşmənin ona sırdığı qul olmaqdan, öz müttəfiqlərinə münasibətdə təcəlliyə sürüşəcəkdi. Əksinə, o öz vahidliyini bərpa etsə və ümumi cərgədə yer alarsa – heç nə itirilməmişdir. Bu dəfə gələcəyi dramın son pərdəsi oynanılan anda Fransanın vahid hakimiyyət ətrafında birləşmiş döyüşən Fransa olması şərtilə xilas etmək olar”⁵⁹⁶.

İham Əliyev 27 sentyabr əks-hücum zamanı özü üçün müəyyən etmişdi ki, o, işğal olunmuş torpaqları güc tətbiq etmək, həm də Azərbaycan əsgərinin gücü ilə geri almalıdır. Torpaqları geri almaq üçün düşməni diz çökməyə məcbur etmək lazım olacaq. Azərbaycan üçün əsas məsələ Ermənistan qoşunlarının sadəcə Azərbaycan torpaqlarından çıxarılması deyil, bu faktın Azərbaycan əsgərinin igidliyi, onun hünəri qarşısında baş verməsi, düşmənin Azərbaycanın

⁵⁹⁵ Corc Cordaq. İmam Əli (İnsan ədalətinin səsi. Əli (ə) və insan hüquqları). Bakı-2018, s. 56

⁵⁹⁶ Шарль де Голль. Битва за Европу (от второй мировой до «холодной» войны). Москва-2017, с. 63-64

qüdrəti qarşısında diz çökməsi nəticəsində baş verməsi idi. Bunun üçün o, hər cür hazırlıq görmüş – ordunu hazırlamış, onu təchiz etmiş, mənəvi ruhunu yüksəltmiş, xalqı bu amal uğrunda birləşdirmiş, beynəlxalq səviyyədə fəaliyyətinin hüquqi bazasını möhkəmləndirmişdi.

Şarl de Qoll da Vətəni üçün ağır günlərdə eyni məsələlər üzərində düşüncəyə düşürdü: “Mənim vəzifəm budur. Fransa qüvvələrini müharibə üçün yenidən qruplaşdırmaq. Fransanı kommunist çevrilişi təhlükəsindən qurtarmaq, elə etmək ki, onun taleyi yenidən özündən asılı olsun... Mənim üçün bu fazada vəzifə bu və ya digər qüvvəni mübarizə oduna atmaq, ərazinin bu və ya digər parçalarını birləşdirmək, fransız millətinin böyüklüyü şərəfinə himnlər yaratmaq olmamalıdır. Mən fransız xalqını olduğu kimi birləşdirməliyəm. Müttəfiqlərin acığına dəhşətli daxili çekişmələrə baxmayaraq, parçalanmış Fransanın vahidliyini yaradıb düşməyə qarşı durmalıyam”⁵⁹⁷.

İlham Əliyev çoxdan o qənaətə gəlmişdi ki, torpaqlarımızı biz özümüz azad etməliyik. Bunu dəfələrlə çıxışlarında da bəyan etmişdi. Bu, İşıq yolundan gələn bir həqiqət idi. Ona görə də İlham Əliyevin bütün hazırlıqları da, ümidləri də bu istiqamətdə öz əsgər və zabitinə, Azərbaycan Ordusuna idi.

Franklin Ruzvelt ilə söhbəti zamanı Şarl de Qoll da bu nəticəyə gəlmişdi: “Amerika prezidentini dinləyərək mən qəti surətdə əmin oldum ki, iki dövlət arasında işgüzar münasibətlərdə məntiq və hisslər real qüvvə ilə müqayisədə olduqca az bir şey deməkdir, burada kimin ələ keçirmək və onu özündə saxlamaq bacarığına daha çox dəyər verilir, və əgər Fransa öz əvvəlki yerini tutmaq istəyirsə, o, yalnız özü-özünə əmin olmalıdır. Mən öz fikirlərimi Ruzveltə bölüşdüm. O, gülümsəyərək bizim danışqların sonunda qeyd etdi ki, “Biz nəyi edə biliriksə, edəcəyik. Lakin kim Fransaya fransız xalqının özündən daha yaxşı xidmət edə bilər? Burada artıq onu heç kəs əvəz edə bilməz”⁵⁹⁸.

Bəli, İlham Əliyev bilirdi ki, heç kim Azərbaycana Azərbaycan xalqının özündən daha yaxşı xidmət edə bilməz. O, xalqla iqtidarın, xalqla Ordunun birliyinə nail olmuş və xalqla, Ordu ilə birlikdə Azərbaycana xidməti həyata keçirirdi. Qazanılan uğurlar da məhz bu birlikdən bəhrələnən xidmətin nəticəsi idi. Ona görə də İlham Əliyev “Bu qələbəni biz döyüş meydanında qazandıq, münəfişənin hərbi həll yolları da vardır və bu gün biz bunu döyüş meydanında sübut edirik,” – deyə bildi.

İlham Əliyev müraciətində otuz illik atəşkəs dövründə münəfişənin həll edilməsi ilə bağlı məsələlərə də münasibətini bildirərək qeyd etdi: “30 ilə yaxın mənasız danışqlar bizi heç bir nəticəyə yaxınlaşdırmadı. Əzəli tarixi torpaqlarımız 30 ilə yaxın işğal altında qaldı. Danışqlar prosesində Ermənistan tərəfi, sadəcə olaraq, vaxt udmaq istəyirdi, sadəcə olaraq, status-kvonu möhkəmləndirmək, əbədi etmək istəyirdi”.

⁵⁹⁷ Шарль де Голль. Битва за Европу (от второй мировой до «холодной» войны). Москва-2017, с. 65

⁵⁹⁸ Yənə orada, s. 90

Azərbaycan otuz il danışıqlar aparmaqla, otuz il sülh yolu ilə haqqı, ədaləti bərpa etməyə çalışdı. Bu yolun adı sülh yolu olsa da, bu yol çox ağır, acılı yol idi. Bu yolun ağrısını, əzabını xalq, əsgər, zabıt, bəlkə də onlardan daha çox, təxminən 11 il Heydər Əliyev, 17 il isə İlham Əliyev çəkdi. Onlar cinayətkar olduqlarını bilə-bilə bu müddət ərzində “petrosyanlar”, “koçaryanlar”, “sarkisyanlar”, “paşinyanlar” ilə bir masada oturub müzakirə aparmalı, onların şiltaqlıqlarına dözməli, “torpaqlardan bir qarış qaytarmayacağıq”, “Qarabağ Ermənistandır” demələrinə səbir etməli oldular. Bu cür vəziyyətə dözmək böyük mənəvi və psixoloji hazırlığa malik olmaq tələb edirdi. Heydər Əliyev də, İlham Əliyev də Ermənistanın danışıqlar prosesini qəsdən uzatmaq, status-kvonu saxlamaq, sonra isə “baş vermiş reallığa” əsaslanaraq torpaqlardan çıxılmamaq niyyətini hiss edirdi. Lakin mərhələ-mərhələ, addım-addım da olsa, sülh yolu ilə irəliləmək istəyirdilər. Bu həm mövcud reallıqların tələbi, həm də Vətən övladlarının qanının axıdılmasını qəbul etməməyin nəticəsi idi.

Romada Sezar ilə Pompey arasında münasibətlər gərginləşdiyi vaxt Sezar nəhaq qan tökülməsinin qarşısını almaq məqsədilə münasibətlərin sülh yolu ilə nizama salınmasına bir neçə dəfə cəhd etmişdi: “Bu hadisələr zamanı Axyedə və Diraxi ətrafında məlum oldu ki, Stsipion Makedoniyaya gəlib. Sezar, özünün keçmiş qaydasını yaddan çıxarmayıb, bir vaxtlar Stsipionun zəmanəti ilə yaxın dostlarının dairəsinə qəbul etdiyi, özlərinin ümumi dostu olan Klodini onun yanına göndərdi. Ona məktub və aşağıdakı məzmununda tapşırıq verdi: “Sezar sülh əldə etmək üçün hər şeyi etdi, lakin indiyə kimi heç nəyə nail olmayıb. Bu uğursuzluqda onun fikrincə, özlərinin seçdikləri, tapşırıq barədə əlverişli vaxtda Pompeyə məlumat verməkdən qorxan vasitəçilər təqsirlidir. Lakin Stsipion o qədər nüfuza malikdir ki, öz fikrini açıq söyləməyi bacarmaqla yanaşı, Pompeyə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə və onu həqiqət yoluna istiqamətləndirə bilər, o, öz qoşunları ilə Pompeydən asılı deyil və özünün nüfuzundan başqa onu cilovlamaq üçün real qüvvəyə də malikdir. Əgər vasitəçiliyi bacarsa, hamı İtaliyadakı əmin-amanlığa, əyalətlərdəki sülhə və dövlətin xilasına görə ona minnətdar olacaq”. Bu tapşırığı Klodi Stsipiona çatdırdı. İlk günlər onu həvəslə dinləyirdilər, sonra isə o, danışıqlara buraxılmadı. Müharibə qurtarandan sonra məlum oldu ki, Stsipion vəziyyətin bu cür inkişafına görə Favonini məzəmmət etmişdi. Beləliklə, Klodi Sezarın yanına heç nəsiz qayıtdı”⁵⁹⁹.

Daha sonra Sezar öz qoşunlarını hərbi adətə görə döyüşə ruhlandırarkən xüsusilə qeyd etdi ki, “əsgərlər özləri şahid ola bilərlər ki, o, necə cani-dildən sülhə nail olmaq istəyir, Vatini vasitəsilə, A. Klodi vasitəsilə Stsipionla, Libonla danışıqlarda Pompeyin yanına elçilər göndərməyə çalışırdı. O, heç vaxt faydasız yerə əsgər qanının axıdılmasını, Roma dövlətini özünün qoşunlarının birindən məhrum etmək istəmirdi. Bu çıxışından sonra o, döyüşmək eşqi ilə yanan əsgərlərin xahişi ilə döyüş şeypurunu səsləndirdi”⁶⁰⁰.

⁵⁹⁹ Гай Юлий Цезарь. Записки о галльской войне. Москва-2018, с. 375-376

⁶⁰⁰ Гай Юлий Цезарь. Записки о галльской войне. Москва-2018, с. 396

İlham Əliyev də münaqişənin sülh yolu ilə nizama salınmasına çox çalışdı. On yeddi il münaqişənin danışıqlar yolu ilə nizama salınması üçün saysız-hesabsız görüşlər keçirdi, müzakirələr apardı, çıxışlar etdi, Ermənistanın iqtisadi inkişafı ilə bağlı güzəştlər təklif etdi. Lakin Ermənistan tərəfi sağlam düşüncə nümayiş etdirə bilmədi. 27 sentyabrdan sonra da hər dəfə atəşkəs təklifi verildə, ordusunun üstün hücum mövqeyində olmasına baxmayaraq, danışıqlarda atəşkəsə razılıq verildi, Ermənistan tərəfi atəşkəsi pozana kimi ona riayət olundu, lakin təəssüf ki, Ermənistan tərəfi dəmir yumruğun altında əzilənə kimi, ona verilən şansı dəyərləndirə bilmədi.

İşıq yolunun həqiqətləri “sülh istəyirsənsə, müharibəyə hazır olmalısən” deyirdi. Bu həqiqəti İlham Əliyev heç vaxt unutmadı. Bir də unutmadı ki, İşıq yolu nəticəsi olmasa da, beynəlxalq təşkilatların, ayrı-ayrı dövlətlərin mövqelərini Azərbaycana tərəf döndərməyi, bu mövqələrin beynəlxalq təşkilatların qətnamə, qərar və digər sənədlərində əks etdirilməsini tövsiyə edirdi. Ölkənin iqtisadi inkişafı olmadan, ordu quruculuğunu yüksək səviyyəyə qaldırmadan, vətənpərvərlik hisslərini yüksəltmədən, xalqla iqtidarın, xalqla ordunun birliyini yaratmadan uğur qazanmağın mümkün olmaması da İşıq yolundan gələn həqiqətlər idi. İlham Əliyev isə bu həqiqətlərə sadıq olmaqla arzuları, ideyaları reallığa çevirməyə qadir insan idi. O, Şuşaya qədər uzun yol qət etsə də, qələbə üçün lazım olan hər şeyi etdi. 30 ilin danışıqları real nəticələr verməsə də, Azərbaycana döyüş meydanında qələbəyə hazır olmaq imkanı verdi.

İlham Əliyevin Ali Baş Komandan kimi rəhbərlik etdiyi Ordu döyüş meydanında qələbə qazanmağa hazır idi. Və bu qələbəni məhz döyüş meydanında qazandı. Sübut etdi ki, münaqişəni hərbi yolla həll etmək olar. Azərbaycan əsgəri torpaqlarını azad etmək üçün vuruşmaq, düşməni əzmək və qələbə qazanmaq iqtidarındadır. Azərbaycan ordusu döyüşlərdə yalnız əsgərlərinin cəsarətinə arxalanır və Vətən torpağından güc alırdı.

“Bu illər ərzində dəfələrlə Azərbaycana müxtəlif güc mərkəzlərindən göndərilən siqnallar bizi vəziyyətlə barışmağa sövq edib. Ancaq biz qətiyyətlə, cəsarətlə, siyasi iradə göstərərək Azərbaycan xalqının maraqlarına cavab verməyən heç bir razılaşmaya getmədik”. İlham Əliyev bunu edə bilməzdi. Bu razılaşmalara getmək İşıq yolu həqiqətlərini pozmaq demək olardı. O, bu həqiqətləri pozmaq deyil, onları reallığa çevirməyi öhdəsinə götürmüşdü. Buna da çalışırdı. Ona görə hansı güc mərkəzindən siqnalların daxil olmasına baxmayaraq, onlara qarşı qətiyyətlə, cəsarətlə, siyasi iradə nümayiş etdirməklə dayanmaq lazım idi və o, bunu etdi.

Şarl de Qoll İkinci dünya müharibəsinin əvvəllərində baş verən hadisələri xatırlayaraq yazırdı ki, 28 mart 1940-cı ildə Fransa ilə İngiltərə arasında bağlanan müqaviləyə əsasən tərəflərdən heç biri separatçı barışıq müqaviləsi bağlamamalı idi. Lakin Fransa hökuməti alman faşistlərinin hərbi əməliyyatları başlandıqdan

sonra onların dayandırılması üçün barışıq şərtlərinin təqdim olunmasını xahiş etdi. Bundan sonra Fransa hökumətinin bəzi üzvləri ilə görüşü zamanı U.Çörçill deyirdi: “Biz Fransanın hansı vəziyyətdə olduğunu tamamilə başa düşürük. Bizə aydındır ki, siz vəziyyətdən çıxış yolu tapmırsınız. Bizim sizə dostluq münasibətimiz dəyişməz qalacaqdır. Əmin ola bilərsiniz ki, hər bir halda İngiltərə mübarizəni dayandırmayacaqdır. Hətta siz bizi tək buraxsanız da, şəraitin necə olmasından və harada mübarizə aparmağın lazım olmasından asılı olmayaraq, biz axıra kimi döyüşəcəyik”⁶⁰¹.

Əslində, Fransanın təslimçilik siyasətinə İngiltərənin etirazı kimi səslənən həmin fikirlərdən asılı olmayaraq Fransa hökuməti alman faşistlərinə müqavimət göstərmək niyyətində deyildi. Həmin vaxtları xatırladan Şarl de Qoll yazırdı: “O vaxta qədər qələbə sonluğuna kimi mübarizə aparmağın tərəfdarı olan portfelsiz nazir Jan İbarneqare ilə qısamüddətli söhbətdən sonra mən bəzi xadimlərin əhvali-ruhiyyələrinin necə dəyişməsinə əmin olmaq imkanı qazandım. İbarneqare: “Köhnə əsgər kimi mənim üçün bir qanun var: rəislərim olan Peten və Veyqana tabe olmaq”.

Mən cavab verdim: “Ola bilsin gün gələcək və Siz əmin olacaqsınız ki, nazir üçün ölkənin xilas haqqında qayğı bütün qalan hissələrdən üstün olmalıdır”⁶⁰².

İlham Əliyev üçün Azərbaycan torpaqlarının işğaldan azad edilməsi haqqında qayğı bütün qalan hissələrdən üstün idi. Ona görə də o, heç bir siqnal, heç bir təzyiq qarşısında durmaq niyyətində deyildi: “Mən dəfələrlə bütün beynəlxalq kürsülərdən bəyan etmişdim ki, torpaqlarımızın, ərazi bütövlüyümüzün bərpa edilməsi bizim əsas vəzifəmizdir və biz bu vəzifəni icra edirik”. Bu vəzifə işıq yolundan gəlirdi. Bu vəzifə haqqa əsaslanırdı. Bu vəzifə ədalətin bərpasını tələb edirdi. Nəhayət, bu vəzifə dövlətlərarası münasibətləri nizama salan beynəlxalq hüquqa əsaslanırdı. Dünyada sülhün və təhlükəsizliyin təmini üçün cavabdeh olan Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhlükəsizlik Şurası məhz bu vəzifənin təmini ilə səsleşən dörd qətnamə qəbul etmişdi, lakin işğalçı dövlət onu yerinə yetirmirdi. Təcavüzkarı bu qətnamələrin icrasına məcbur etmək lazım idi. BMT kimi dünya dövlətlərini əhatə edən, onları birləşdirən bir təşkilatın qəbul etdiyi qətnamələrin Ermənistan tərəfindən icra olunmaması BMT-nin nüfuzuna xələl gətirən məqamlardan idi. Bir vaxtlar Fransa Respublikasının Prezidenti Jak Şirak deyirdi: “Biz bilirik ki, hər bir halda hüquq və dialoq özündə vahid cavabı təmsil edir. Diplomatiya həm də hərbi qüvvəyə söykənməlidir, əks halda heç kim ona lazımi hörmətlə yanaşmayacaqdır. Zərurət yarandıqda, demokratik ölkələrin vaxtında özündə qətiyyət tapıb gücə müraciət etməmələrinə görə onların hansı dəyərlərlə ödəməli olmasını Avropa bilir. Bəzən gücün tətbiqi – o dəyərdir ki, sülhə görə ödəməli olursan, lakin BMT Nizamnaməsinə görə güc – başqa heç bir vasitə qalmayanda ən sonuncusudur.

⁶⁰¹ Шарль де Голль. Битва за Европу (от второй мировой до «холодной» войны). Москва-2017, с. 28

⁶⁰² Yəni orada, s. 30

...Bu gün humanist mülahizələrdən çıxış edib ekstremal vəziyyətin öhdəsindən gəlmək və qısa müddətdə ciddi sarsıntıya məruz qalmış əhəlinin həyatı tələbatlarını təmin etmək prioritet məsələdir”⁶⁰³.

Bəli, Ermənistan BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi dörd qətnamənin icrasına hörmətlə yanaşırdı. Onu beynəlxalq birliyin iradəsini yerinə yetirməyə məcbur etməyə zərurət yaranmışdı. Ədalətin bərpası məqsədilə Ermənistan qərşısı güc tətbiq edilməsi BMT Nizamnaməsində nəzərdə tutulan sonuncu vasitə idi.

İmam Əli deyirdi:

“Gücü və rəhbərliyi həmişə əlində saxlamaq istəyirsənsə, ədalətli ol”;

“İqtidarların ən üstünü ədalətli olan və bu ədaləti bütün insanlar arasında yaya bilməyi bacarandır”;

“Sözünü yerinə yetirən və idarə edərkən ədalətli olan adamın sülh yolunda olması fayda verər”;

“Bəzi müharibələr sülhdən də faydalı ola bilər”;

“Siyasi gücsüzlük öndərlər üçün fəlakətdir”;

“Ən gözəl siyasət ölkəni ayaq üstə saxlaya bilməkdir”;

“Düşməne qarşı tədbir görməyən adamın malları talan edilir”;

“Düşməni qarşısında sakit, səssiz qalan məğlub olar”⁶⁰⁴.

“Biz bu Qələbəni döyüş meydanında qazandıq, şəhidlər verərək bu Qələbəni qazandıq. Allah bütün şəhidlərimizə rəhmət eləsin! Həm birinci Qarabağ, həm ikinci Qarabağ – Vətən müharibəsi adlandırdığımız müharibədə şəhid olmuş bütün şəhidlərimizə Allahdan rəhmət diləyirəm, onların yaxınlarına səbir diləyirəm. Yaralı soydaşlarımıza Allahdan şəfa diləyirəm. Biz xalqımızın, əsgərlərimizin, zabitlərimizin canı, qanı bahasına torpaqlarımızı işğalçılardan azad edirik. İşğalçıları torpaqlarımızdan qovuruq və qovacağıq!”

İlham Əliyev dəfələrlə çıxışlarında müharibədə qələbə qazanılmasında əsgər, zabıt və generalların rolunu qeyd etmiş, torpaqların məhz onların göstərdiyi igidlik hesabına azad olunduğunu söyləmişdi. 16 noyabr 2020-ci ildə Füzuli və Cəbrayıl rayonlarına səfəri zamanı İlham Əliyev deyirdi:

“Şuşanın işğaldan azad edilməsi bizim gücümüzü göstərdi, Ordumuzun peşəkarlığını, hərbiçilərimizin cəsarətini, qəhrəmanlığını göstərdi. Şuşanın götürülməsi çox böyük peşəkarlıq, cəsarət tələb edən əməliyyat idi. Əminəm ki, bu əməliyyat dünya hərbi tarixində xüsusi yer tutacaqdır. Çünki bu əməliyyat yalnız yüngül silahlarla silahlanmış bizim qəhrəman hərbiçilərimiz dağlardan, meşələrdən, cığırlardan keçərək icra ediblər. Şuşanın işğaldan azad edilməsi bizim şanlı Qələbəmizdir”⁶⁰⁵.

⁶⁰³ Выступление президента Французской Республики Жака Ширака // Международная научно-практическая конференция Мир, безопасность и международное право: взгляд в будущее. Санкт-Петербург-2004, с. 29

⁶⁰⁴ Həzrəti Əli. Kəlamlar. Bakı-2019, s. 6, 7, 49, 55, 82

⁶⁰⁵ <https://president.az/>

Sovet İttifaqı marşalı K.K.Rokossovski alman əsirləri ilə rastlaşdığı anı xatırlayaraq yazırdı: “Hələ lap yaxınlarda bu adamlar silahlı idi. Həmin silahı onların əlindən vurub salmaq, onları öldürməyə, əsarət almağa, qarət etməyə göndərən faşist rejimini yerlə-yeksan etmək üçün nə qədər səy göstərmək və qurbanlar vermək lazım gəldi. Bunu biz, Sovetlər Ölkəsinin əsgərləri etdik.

Mənim qəlbimdə möhtəşəm mübarizədə düşməni diz çökdürən əsgərlərimiz üçün, xalqımız üçün qürur hissi baş qaldırırdı. Bu zaman xalqa mənsubluğum və qazanılmış qələbədə kiçik də olsa əməyim olduğu üçün keçirdiyim qürur hissi.

...Əsgər üçün ən böyük xoşbəxtlik – özünün düşməne qalib gəlməkdə, Vətənin azadlığını qorumaqda, sülhü xalqa qaytarmaqda köməyini dərk etməsidir. Onu dərk etmək ki, sən ağır və xeyirxah, dünyada ondan şərəfli olmayan öz əsgər borcunu yerinə yetirmisən”⁶⁰⁶.

İlham Əliyev deyirdi: “Şuşa 28 il yarım işğal altında idi. Şuşanın Azərbaycan tarixində xüsusi yeri vardır. Bu, bizim qədim, tarixi şəhərimizdir. Əsrlər boyu azərbaycanlılar Şuşada yaşayıb, qurub, yaradıb. Şuşa nəinki Azərbaycanın, bütün Qafqazın incisidir. Ancaq mənfur düşmən Şuşanı işğal altında saxlamaqla bizim mədəni irsimizə böyük zərbə vurdu, bizim tarixi abidələrimizi dağıtdı, bizim məscidlərimizi dağıtdı, təhqir etdi”.

Tarixin müxtəlif mərhələlərində müsəlmanlar, məscidlərimiz bu cür ədalətsizliklə üzləşiblər. İlk səlibçilər Yaxın Şərqə etdikləri səfəri Müqəddəs torpağı ziyarət etmək kimi qələmə versələr də, hələ Tanrı, dinlə bağlı bəsit anlayışa sahibdilər... Səlibçilər 1099-cu ildə, nəhayət, Qüdsü işğal edərkən şəhərin yəhudi və müsəlman sakinlərinə... hücum etdilər və onları, hətta müasirlərini belə heyrətləndirəcək bir vəhşiliklə qətlə yetirdilər⁶⁰⁷.

Səlibçilərin Qüdsdə törətdikləri vəhşiliklər barədə çox yazılıb: “Döyüş bir neçə saat davam etdi. Franklar daha da azğınlaşıb küçə və səkilərdə qarşılaşdıqları hər kəsi öldürürdülər. Onlar tək-cə adamların başlarını deyil, əllərini, ayaqlarını da kəsirdilər və kafirlərin qanı fışqıraraq axdığı üçün fəxr edirdilər. Bu fırtınalı şəhərdə tayı-bərabəri olmayan qətlə törədilməsinə baxmayaraq, saxta dindarlar, yəqin ki, həddini aşan cinayətləri ilə qürur duyurdular”⁶⁰⁸.

Səlahəddin Əyyubi 1187-ci il sentyabrın 20-də Yerusəlimi mühasirəyə aldı. O, Müqəddəs Qəbir Kilsəsi və əl-Əqsa məscidinin dağıdılmasının qarşısının alınması üçün qisas almadan, şəhərin təslim olması ilə razılaşıdı⁶⁰⁹.

Franklar Yerusəlimi müsəlmanlardan təxminən bir əsr əvvəl qətləmlər törətməklə ələ keçirmələrinə baxmayaraq, Səlahəddin Qüdsü döyüşsüz geri qaytardı. İslam ikitərəfli – həm hərbi, həm də mənəvi cəhətdən zəfər qazanmışdı.

⁶⁰⁶ <http://militera.lib.ru/memo/russian/rokovsky/25.html>

⁶⁰⁷ Karen Armstrong. Tanrının tarixi. (islam, xristianlıq və yəhudiliyin 4000 illik tarixi). Bakı-2019, s. 306

⁶⁰⁸ Saymonq Sebaq Montefiore. Yerusəlim. Bioqrafiya. Bakı-2018, s. 304

⁶⁰⁹ Yənə orada, s. 351

İlham Əliyev xalqa müraciətində deyirdi: “Biz indi Şuşaya qayıtmışıq. Bütün tarixi abidələrimizi bərpa edəcəyik, bütün məscidləri bərpa edəcəyik, 28 ildən sonra Şuşada yenə də azan səsi eşidiləcəkdir. Bir neçə il bundan əvvəl – 2016-cı ilin Aprel döyüşlərindən sonra işğaldan azad edilmiş Cocuq Mərcanlı qəsəbəsində mənim göstərişimlə tikilmiş məscidin açılışında bəyan etmişdim ki, bu məscid Şuşa məscidinin bənzəridir, ölçülərinə, memarlıq üslubuna görə eynidir. Demişdim ki, gün gələcək biz Şuşa şəhərində erməni vandalları tərəfindən dağıdılmış məscidlərimizi bərpa edəcəyik və bu gün gəlir. Bu gün Azərbaycan bayrağı Şuşada dalğalanır. Bu gün bütün Azərbaycan xalqı qürur hissi ilə bu xoş xəbəri qarşılayır”.

John Man yazır: “Şəhərin tutulmasından sonra əl-Əqsa məscidində ilk cümə namazı 9 oktyabr 1187-ci ildə qılındı və səksən səkkiz ildən sonra ilk dəfə xütbə oxundu... müsəlmanlar qalib gəlmiş, franklar buradan qovulmuş və pisliklər təmizlənmişdi. İbrahim torpaqları və peyğəmbərin merac etdiyi yer kafirlərdən xilas olunmuşdu. İndi isə cihad vaxtı idi! Kafirlərin əlində qalmış digər torpaqlar azad edilməli idi! Öz hördüyü hörgünü sökən qadın kimi olmayın! Əyyubun oğlu Səlahəddin, Allah səni qorusun! Sən bu ümmətin itirilmiş ləyaqətini yenidən özünə qaytardın”⁶¹⁰.

Şuşanın qayıtması ilə Azərbaycan xalqının qüruru, ləyaqəti qayıtmışdı. Şuşa məscidindən azan səsi, Cıdır düzündən “Qarabağ şikəstəsi”nin sədələri səslənirdi. İnandıqlarımız reallığa çevrilirdi, torpağın altında Xarıbülbül cücərir, çiçəklənməyə hazırlaşır.

“Bakı” jurnalının 2020-ci ilin noyabr-dekabr – Şuşaya həsr olunmuş sayında baş redaktorun bir inamına rast gəldim. O sözlər bizim yazdıqlarımızın ruhunu əks etdirirdi: “Mən inanıram. Ona inanıram ki, bu, tezliklə baş verəcək. Muğamın gənc ifaçıları Şuşa şəhərinin ən yüksək nöqtələrində duraraq bizim üçün virtuosların müsabiqəsini təşkil edəcəklər. Onların səsləri büllur kimi təmiz havada səslənəcək, dağların əks-sədası isə yenidən və yenidən onlara cavab verəcək. Artıq bu cür olmuşdur. Gələcəkdə də bu cür olacaq. Çünki Şuşa – həmişə səma aləminin musiqisinin səsləndiyi şəhərdir. Böyük ustadlar şəhəri. Tarixin keçmiş və gələcəklə əl-ələ getdiyi şəhərdir.

Həm də əvvəllər necə olmuşdusa, elə də olacaqdır. Bunun əvvəllər necə olmasını biz həmişə xatırlayırdıq: o zamanlar haqqında ki, kiçik Üzeyir “Məcnunun Leylinin qəbri üstə” quruluşunda oxuduğu, Bülbülün möcüzəli səsinin bütün pərəstişkarlarının qəlbini fəth etdiyi, Xan qızı Natəvanın poetik məclislər keçirdiyi kimi. Şuşa bu haqda bizə xatırladır, həqiqi özünüfədakarlıq və vətənpərvərlik üçün bizə qüvvət verir. Axı, bizim xalqın böyük mədəni dəyərləri burada yaradılmışdır. Əbədi dəyərləri.

Bu dağlar möhtəşəm Qarabağ muğam məktəbinin necə yaranmasını xatırlayırlar. O məktəbi ki, hansında təlimin formal üsulları yoxdur və ola bilməz. Onun mövcudluq prinsipi həmişə müəllimin şagirdi tərbiyə etməsindən ibarət

⁶¹⁰ John Man. Səlahəddin. Həyatı, əfsanəsi və islam imperiyası. Bakı-2019, s. 209

olmuşdur. Şagirdi həm də bu yerlərin möcüzəli təbiəti, gözəl Şuşanın aurası və burada hökmran olan ənənələr formalaşdırmışdır. Bütün bunlar isə muğam sənətinin xüsusi təcəssüm fenomenini qabaqcadan müəyyənləşdirmişdir.

Şuşa öz tarixi boyu az faciə yaşamamışdır. O, itirmiş və əldə etmişdir. Və dirçəlmişdir. Simurq quşu kimi. Bu günlər Şuşa öz tarixinin yeni səhifələrini yazır.

İnanıram ki, bu dirçəliş xüsusi olacaq, əvvəlkilərinə bənzəməyəcək. Axı, indi bütün dünya azərbaycanlılarının fikirləri Şuşaya yönəlmişdir. Biz birlikdə onun dirçəlişinin başlandığı günü arzulamışdıq. Bu gün gəlib çatdı. Əminəm, bizim qəlblərin hərarəti, bizim arzuların gücü və nəslimizin istedadı Şuşaya bizim arzu və yuxularımızda gördüyümüz kimi olmağa kömək edəcəkdir. İnanıram ki, belə də olacaqdır. Bizə bu imkanı verən Yaradana eşq olsun!”⁶¹¹.

Corc Cordağ da təbiətin insan xarakterinə təsiri ilə bağlı yazır: “Bu səhranın təbiəti insanların sosial həyatının əsasını təşkil edirdi...idrak və humanist duyğular cəhənnəm səhrasında deyil, bol sulu, yamyaşıl, tərəvətli ərəzilərdə inkişaf edir. Bu hisslər qida çatışmazlığının düşünməyə və inkişaf etməyə imkan vermədiyi, sosial inkişafdan geri qalmış adamlar üçün deyil, xoşbəxt insanlar üçün təzə və tərəvətlidir. Çox kiçik, əhəmiyyətsiz və dağınıq olduqları, qəm-qüssə bəxş etdikləri üçün yarımadaadakı bir neçə kəndi hesaba almaq lazım deyil”⁶¹².

Bəli, Şuşa da bol sulu, yamyaşıl, tərəvətli ərəzidə, dağların qoynunda yerləşirdi və burada “həqiqi özünüfədakarlıq və vətənpərvərlik” üçün zəmin vardı, bu “yerlərin möcüzəli təbiəti, gözəl Şuşanın aurası və burada hökmran olan ənənələr” insanları gözəlliyə və əmin-amanlığa səsləyirdi.

İlham Əliyev deyirdi: “Biz güc toplayırıq, məqsədyönlü şəkildə, yorulmadan, bütün təzyiqlərə baxmayaraq, güc toplayırıq və toplamışıq. İqtisadi güc. Əgər iqtisadi gücümüz olmasaydı, bu Qələbəni əldə etmək mümkün olmazdı. İlk növbədə, iqtisadi müstəqillik təmin edilməli idi və təmin edildi. Bu gün Azərbaycan iqtisadi cəhətdən heç kimdən asılı deyil, heç bir ölkədən asılı deyil, heç bir beynəlxalq maliyyə qurumundan asılı deyil.

25 iyun 2001-ci il tarixində – Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri Gününə həsr olunmuş təntənəli mərasimdəki nitqində Heydər Əliyev deyirdi: “Xalq, dövlət orduya ümid edir, orduya güvənir. Ordu isə xalqın, dövlətin dəstəyinə güvənir. Ona görə də xalqın, ordunun birliyi və Azərbaycan dövlətinin ölkənin müstəqilliyini bundan sonra da möhkəmləndirmək, inkişaf etdirmək siyasətini əzmlə aparması, iqtisadiyyatın inkişafı üçün lazımı tədbirlərin görülməsi, Azərbaycanda hərbi quruculuq sahəsində indiyə qədər görülmən işlərdən sonra daha da dəyərli işlər görülməsi ona əsas verir ki, həm dövlət, həm xalq, həm də ordu bir istiqamətdə gedir. Bir istiqamətdə də gedəcəkdir. Dövlət xalqındır, xalq üçündür, millət üçündür. Ordu xalqındır və ordu xalq üçündür, dövlət üçündür, millət üçündür. Güman edirəm ki, bu anlayışlar heç vaxt unudulmayacaqdır”⁶¹³.

⁶¹¹ Лейла Алиева. Шуша // Баку-2020, ноябрь-декабрь, с. 20

⁶¹² Corc Cordağ. İmam Əli (İnsan ədalətinin səsi. Əli (ə) və insan hüquqları). Bakı-2018, s. 9-10

⁶¹³ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Otuz beşinci kitab, s. 68

İlham Əliyev Işıq yolunun bu həqiqətini reallığa çevirdi, ölkənin iqtisadi qüdrətini artırdı və bu qüdrət əsasında Azərbaycan Ordusunun inkişafı təmin olundu.

İlham Əliyev müraciətində həmçinin qeyd etdi: “Müstəqillik və bu, bizə imkan verdi ki, ölkəmizi inkişaf etdirək, eyni zamanda, Ordumuzu gücləndirək... Biz ölkə daxilində uğurlu siyasət apararaq hesab edirəm ki, ölkəmizdə dünya üçün çox nadir inkişaf modelini yaratdıq”. Qeyd olunanlar, o cümlədən müstəqilliyi qorumaq və inkişaf etdirmək, ordunu gücləndirmək, müstəqil siyasət yeritmək Işıq yolu həqiqətləri idi. İlham Əliyev özü bu haqda deyirdi: “Heydər Əliyevin siyasəti yaşamalıdır. Bu, zamanənin tələbidir. Bu, yeganə siyasətdir ki, Azərbaycanı daha da gücləndirəcək, Azərbaycan xalqının həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasına xidmət edəcəkdir... Azərbaycan xalqı ölkəmiz üçün həlledici məqamda bir yumruq kimi birləşdi və Heydər Əliyevin ideyalarına, onun siyasətinə, onun dünyabaxışlarına, onun fəlsəfəsinə sadiqliyini bir daha göstərdi. Bu, çox vacib məsələdir. Heydər Əliyev bu gün bizimlə deyil, amma onun siyasəti yaşayır, onun fəlsəfəsi yaşayır, onun yaratdığı müasir, müstəqil Azərbaycan yaşayır və bundan sonra da yaşayacaqdır”⁶¹⁴.

İlham Əliyevin qələbələrin əldə olunmasında mühüm amil kimi dəyərləndirdiyi məsələlərdən biri də xalqın birliyi ilə bağlı idi: “Daxildəki həmrəylik, milli birlik, vahid amal uğrunda birləşməyimiz bizə əlavə güc verdi, imkan vermədi ki, bəzi mənfur xarici dairələr öz çirkin planlarını Azərbaycanda həyata keçirsinlər. Halbuki belə planlar var idi, belə cəhdlər var idi. Biz siyasi iradə göstərərək, birlik göstərərək bu cəhdləri dəf etdik, xalq olaraq, millət olaraq öz qururumuzu müdafiə etdik, öz müstəqil seçimimizi müdafiə etdik və sübut etdik ki, heç kim bizim işimizə qarışmasın və qarışa bilməz. Əgər bu birlik olmasaydı, milli həmrəylik olmasaydı, biz heç vaxt torpaqlarımızı işğalçılardan azad edə bilməzdik”.

Xalqın birliyi Işıq yolu həqiqətlərində ən öndə duran bir məqam idi. Bu həqiqət Işıq yolunun bütün sahələrini əhatə edirdi. Birliyə inam, birliyə çağırış isə xalqa sevgidən, xalqa məhəbbətdən qaynaqlanırdı: “Bu gün sadəcə olaraq, demək istəyirəm ki, öz xalqına bağlı olmaq, xalqı sevmək lazımdır. Dövlətə bağlı olmaq lazımdır. Müstəqilliyi hər şeydən üstün tutmaq lazımdır və Heydər Əliyev kimi lider olmaq, ona oxşamaq lazımdır. O öz müdrikliyi, cəsarəti ilə Azərbaycan xalqının sevgisini qazanmışdır. Ən ağır məqamlarda Azərbaycan xalqı əmin idi ki, Heydər Əliyev müstəqilliyi, dövlət maraqlarını, xalqımızın, dövlətimizin maraqlarını qoruyacaq və xalqımızın inkişafı ilə bağlı ən düzgün qərar verəcəkdir. Xalqın inamı ona əlavə güc verirdi. Ona imkan verirdi ki, ölkə maraqlarını daha da böyük uğurla müdafiə etsin. Xalqla iqtidar arasındakı birlik bizim uğurlarımızın əsas səbəbidir. Çünki bizim siyasətimizin təməlində Azərbaycan xalqı, Azərbaycan vətəndaşı, onun problemləri, onun qaygıları dayanır. Belə olan halda, əlbəttə ki, uğurlar da olacaqdır. Düşünülmüş siyasət aparılmalıdır, xalqla iqtidar arasındakı birlik möhkəm olmalıdır və əlbəttə ki, müasir dünyada, dünya xəritəsində layiqli

⁶¹⁴ İlham Əliyev. İnkişaf – məqsədimizdir. Doqquzuncu kitab, s. 36-37

yer tutmaq üçün cəsarətli siyasət aparılmalıdır. Bütün bunları biz Heydər Əliyevdən öyrənmişik, öyrənirik, öyrənəcəyik”⁶¹⁵.

İlham Əliyev müraciətdə həmçinin qeyd edirdi ki, “Bu illər ərzində bizə qarşı aparılan qara piar kampaniyası, qarayaxma, şər-böhtan kampaniyasının da əsas məqsədi o idi ki, bizi əsas vəzifəmizdən uzaqlaşdırsınlar, biz uzaqlaşaq, daxili problemlər içində boğulaq və işğal edilmiş torpaqlar işğalçıların əlində əbədi qalsın. Güclü siyasi iradə, xalq-iqtidar birliyi bu planları da alt-üst etdi”.

Xalqın gücü qarşısında heç bir qüvvə davam gətirə bilməz. “Xalq bir olsa dağ oynadar yerindən” – deyib ata-babalar. İlham Əliyevin xalqın birliyinə nail olması onun qələbələrinin “dağları yerindən oynatması”nın əsasını təşkil edirdi.

İlham Əliyev qələbənin növbəti amilini beynəlxalq səviyyədə qazanılmış uğurlarda görürdü: “Qələbəmizin üçüncü əsas amili beynəlxalq səviyyədəki uğurlarımızdır. Biz bütün dünyaya sübut etdik ki, Qarabağ əzəli Azərbaycan torpağıdır... Biz sübut etdik ki, Dağlıq Qarabağ tarixi, əzəli Azərbaycan torpağıdır və bu məsələ beynəlxalq hüququn norma və prinsipləri əsasında öz həllini tapmalıdır. Dünyanın bütün aparıcı təşkilatları, bütün beynəlxalq təşkilatlar Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı ədalətli qətnamələr, qərarlar qəbul edibdir... Əgər biz bunu etməsəydik, bu gün münaqişənin ətrafında cərəyan edən proseslər bizə böyük problemlər yarada bilərdi. Biz bu illər ərzində bir çox ölkələrlə səmimi, işgüzar, qarşılıqlı hörmət əsasında münasibətlər qura bildik, bir çox ölkələr Azərbaycanı strateji tərəfdaş hesab edir və artıq bu ifadə beynəlxalq sənədlərdə öz əksini tapır. Biz bütün qonşu ölkələrlə səmimi dostluq əsasında münasibətlər qura bildik, qarşılıqlı hörmət, qarşılıqlı inam əsasında. Əgər biz bunu etməsəydik, bu gün münaqişə ətrafında tam başqa proseslər gedə bilərdi”.

İlham Əliyev həqiqətləri söyləyirdi. O, gələcəkdə baş qaldıra biləcək etirazların qarşısını almaq üçün qabaqcadan tədbir görmüşdü. Biz təhlükəni vaxtında görmək və onun qarşısını almaq üçün vaxtında tədbir görməyin əsl siyasətçiyə məxsus keyfiyyət olması barədə Aristotelin, Plutarxın, N.Makiavellinin fikirlərini bir də xatırlatmaq istərdik:

Aristotel yazırdı: “Bələnin əmələ gəlməsini əvvəlcədən duymağı bacarmaq hər yoldan keçənin deyil, təcrübəli dövlət xadiminin işidir”⁶¹⁶.

Plutarxı xatırlayaq: “Heç bir işdə başlanğıcı əhəmiyyətsiz hesab etmək olmaz. Rüşeym halında olan da qarşısı alınmayan biganəlikdə maneəsiz inkişaf üçün şərait taparaq böyüyür”⁶¹⁷.

N.Makiavelliyə görə, “...əgər yaranmaqda olan nasazlıq vaxtında aşkar edilərsə, hansı ki, bunu yalnız ağıllı hökmdarlar edə bilər, ondan qurtarmaq asandır, əgər xəstəliyin vaxtı keçib və o hamıya bəllidirsə, ona daha heç bir əlac olmayacaq”⁶¹⁸.

⁶¹⁵ İlham Əliyev. İnkişaf-məqsədimizdir. Altmışıncı kitab, s. 239

⁶¹⁶ Аристотель. Политика. Москва-2017, с. 243

⁶¹⁷ Плутарх. Избранные жизнеописания. В двух томах. Том второй. Москва-1990, с. 439

⁶¹⁸ Никколо Макиавелли. Государь. История Флоренции. Москва-2018, с. 38

İlham Əliyev bu məsələdə bir qədər də irəliyə getmişdi, o, nəinki baş verən hadisələri vaxtında görmək, həmçinin gələcəkdə baş verəcək hadisələri görmək və onların mənfi nəticələrinin qarşısını almağa tədbir hazırlamaq iqtidarında idi. İlham Əliyev müxtəlif beynəlxalq təşkilatların Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tanıması, işğalçı qoşunların Azərbaycan ərazilərindən çıxarılmasının zəruriliyi barədə beynəlxalq təşkilatlarda qətnamələrin qəbul olunmasına nail olmaqla, gələcək üçün hazırlıq görmüşdü. Azərbaycan BMT-nin Nizamnaməsinin 51-ci maddəsinə əsasən güc tətbiq etməklə torpaqlarını azad etdikdə o, inamla həmin sənədlərə istinad edə bilirdi. Bu cür keyfiyyətlərə malik olmaq görünür ki, müasir dövrün əsl siyasətçilərinə xas xüsusiyyətdir.

İlham Əliyev qeyd edirdi ki, “Şuşa işğal altına düşəndə bizim əsas problemlərimiz o idi ki, ordumuz yox idi, rəhbərlik öz vəzifə borcunu yerinə yetirə bilmirdi. Beynəlxalq müstəvidə Azərbaycan demək olar ki, bütün ölkələrlə münasibətləri gərginləşdirmişdi. Biz demək olar ki, təcrid edilmiş vəziyyətdə idik. Ancaq bu gün biz Ermənistanı təcrid edilmiş vəziyyətə saldıq”.

Azərbaycanın regionda reallaşdırdığı müxtəlif səpkili layihələr Ermənistandan kənar keçməklə təcavüzkar ölkəni təcrid vəziyyətinə saldı. Onların işğalçılıq siyasəti sonda özlərinə əks-zərbənin vurulması ilə nəticələndi: “Bizim transmilli layihələrimiz regionda tamamilə yeni mənzərə yaratdı. Biz regionun enerji xəritəsini, nəqliyyat xəritəsini yenidən tərtib etdik. Bizim təşəbbüsümüzlə reallaşan layihələr təkcə bizim xalqımızın maraqlarını təmin etmir, bir çox ölkələrin maraqlarını təmin edir, o cümlədən region ölkələrinin. Qonşu ölkələrlə bizim həm ikitərəfli, həm üçtərəfli əməkdaşlıq formatlarımız vardır. Bütün bunlar Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunu böyük dərəcədə gücləndirdi. Əgər bu nailiyyətlər olmasaydı, problem dondurulmuş vəziyyətdə qala bilərdi”.

Bəli, hər bir layihə yeni ölkələrlə müxtəlif istiqamətli əməkdaşlıq, birgə tərəfdaşlıq, mənafə və maraq birliyi deməkdir. Beynəlxalq münasibətlərdə maraq birliyi isə əsas şərtidir. Yalnız maraq birliyini yaratmaq ölkənin “ikili standartlar”dan yan keçməsi üçün zəmin ola bilərdi.

Belçikanın Lyöj Universitetinin professoru hüquq, sanksiya və “ikili standartlar” məsələsinə toxunaraq deyirdi: “Sanksiyasız hüquq heç bir effektivliyə malik deyildir. Bu istiqamətdə böyük müvəffəqiyyətlər əldə olunmuşdur, lakin hələ çox iş görmək lazımdır, həm də ona görə ki, beynəlxalq həyatda hələ ki, “iki tərəzi, iki tədbir” qaydası hökmrandır”⁶¹⁹.

Əlbəttə ki, söhbət ordunun qələbəsiindən gedirsə, burada ordu quruculuğu mühüm rol oynayır: “Nəhayət və ilk növbədə, ordu quruculuğu. Bu 17 il ərzində mənim işimin əsas hissəsi ordu quruculuğuna həsr edilmişdir ki, biz ordumuzu necə gücləndirək, ordumuzu ən müasir silahlarla təchiz edək. O da asan məsələ deyildi. O silahları almaq üçün təkcə maddi vəsait kifayət etmir. Eyni zamanda,

⁶¹⁹ Симон Петерманн. Профессор Льежского Университета (Бельгия). Мир, безопасность и международное право // Международная научно-практическая конференция Мир, безопасность и международное право: взгляд в будущее. Санкт-Петербург-2004, с. 70

diplomatik, siyasi səylər göstərməlidir və biz buna da nail olduq. Bu gün Azərbaycan öz hərbi təchizatını bir çox ölkələrdən təmin edir. Eyni zamanda, mənim təşəbbüslə Azərbaycanda müdafiə sənayesi yaradıldı. Biz ordumuzun tələbatını böyük dərəcədə daxili istehsal hesabına təmin edirik. Azərbaycanda 1000-dən çox adda hərbi təyinatlı məhsul istehsal edilir, o cümlədən ən müasir məhsullar. Budur bizim fəaliyyətimiz. Ordu quruculuğu, hərbiçilərin maddi-məişət problemlərinin həlli, təqaüdə çıxmış hərbiçilərin məişət problemlərinin dövlət tərəfindən həll olunması, onlara mənzillərin verilməsi, hərbiçilərimizin iş şəraitinin yaxşılaşdırılması. Biz demək olar ki, bütün hərbi şəhərciklərimizi, hərbi bazalarımızı yenidən qurduq və onlar ən yüksək standartlara cavab verir. Əlbəttə, ilk növbədə, döyüş qabiliyyəti. Döyüş qabiliyyəti artdı. Azadlıq meydanında dəfələrlə keçirilmiş hərbi paradlar bütün dünyaya bizim gücümüzü göstərdi.

Döyüş qabiliyyətinin artırılması ordu quruculuğu sahəsində əsas amildir. Biz müasir silahlardan istifadə edirik, texnikadan istifadə edirik, düşmənin texnikasını məhv edirik. Torpaqlarımızı ancaq Azərbaycan əsgəri azad edir, Azərbaycan zabiti azad edir, sinəsini qabağa verərək, heç nədən qorxmayaaraq, əlində bayraq, əlində silah düşməni qovan da əsgərdir, düşməni məhv edən də əsgərdir. Eşq olsun bizim əsgərlərimizə!”

Azərbaycan Ordusu İkinci Qarabağ müharibəsi dövründə özünün yüksək peşəkarlıq, döyüş bacarığı, əzmkarlıq, intizam, yüksək vətənpərvərlik hissinə malik olmasını Şuşanın azad olunmasında parlaq qələbəsi ilə bir daha nümayiş etdirdi. Şuşa uğrunda keçirilən döyüş əməliyyatları özünün bir neçə özəlliyi ilə seçilirdi.

Əvvəla, Şuşa şəhəri relyefinə görə yüksəklikdə yerləşməklə təbii qala olması ilə fərqlənirdi. Əslində, Pənahəli xan Şuşanı təbii istehkam kimi dəyərləndirərək ətrafının xeyli hissəsinin sıldırım qayalardan ibarət olmasına görə onu qala kimi seçmiş, orada məskən salmış, zəruri olanda düşməndən müdafiə üçün Şuşaya sığınmışdı. Şuşa öz tarixi boyu düşmənlərə sinə gərmiş, şərafətini, qürurunu qorumuş, yağışa qarşı mübarizliyi, məğrurluğu ilə milli mahiyyətini saxlamış, milli mədəniyyətin inkişafına töhfələr vermişdir. Şəhər sıldırım qayalarla əhatə olunduğundan onun müdafiəsi daha asan, fəthi isə həmişə çətin olmuşdur.

Şuşa kimi möhtəşəm qalaların süqutu bir çox hallarda qalaların deyil, onların müdafiəçilərinin süqutu olur. V.Q.Yan Buxaranın Çingiz xan tərəfindən fəthi ilə bağlı yazırdı: “Buxaranın qədim divarları elə hündür və möhkəm idi ki, dinc əhali bir neçə ay onu müdafiə edə bilərdi. Lakin həmin gün ancaq qorxaqların sözü eşidilirdi, mübarizə aparmaq tələb edən adamları isə ağilsız adlandırırdılar”⁶²⁰.

1992-ci il may ayının 8-də Şuşa da eyni taleyi yaşamışdı. Şuşanın Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən ələ keçirilməsi Azərbaycan üçün böyük faciə idi. Bu faciə Şuşanın ərazi kimi itirilməsi ilə yanaşı, Ermənistan ilə hərbi münasibətdə strateji baxımdan ən əlverişli mövqedən məhrum olunma, Vətən uğrunda vuruşanlar üçün mənəvi ruhun iflası, xalq üçün ağır zərbə, Azərbaycan

⁶²⁰ Yan V.Q. Çingiz xan. Bakı-1983, s. 150

mədəniyyəti üçün bərpası mümkün olmayacaq dağıntı, itki, minlərlə insanın məcburi köçkün həyatı, illərlə davam edəcək mənəvi əzab mənbəyi və saymaqla qurtarmayacaq sarsıntılarda ifadəsini tapırdı.

Heydər Əliyev Şuşanın süqutunu ürək ağrısı ilə xatırlayaraq deyirdi: “Şuşa qalası. Qəhrəman Azərbaycan oğulları vaxtilə Şuşanı qoruyub saxlayıblar. Ona görə də Şuşaya Şuşa qalası deyirlər. Dəfələrlə o, təcavüzkarlar tərəfindən zəbt edilmək təhlükəsi altında olubdur. Ancaq Şuşanı qoruyublar, saxlayıblar. Bizim əcdadlarımız, ulu babalarımız o vaxtlar öz borclarını yerinə yetiriblər. Ancaq 1992-ci ilin mayında Şuşa qalası əldən verildi. O, qala kimi vuruşmadı, qala kimi tarixi ənənələrinə sadıq olmadı. Ona görə yox ki, onun divarları, hasarları, qala səngərləri buna qadir deyildi. Azərbaycanda daxili çəkişmələr, ayrı-ayrı ləyaqətsiz adamların şəxsi iddiaları, şəxsi mənafeələrini xalqın mənafeyindən üstün tutmaları, vəzifə hərisliyi, səriştəsizliyi, bacarıqsızlığı Şuşanın süqutuna gətirib çıxardı.

Şuşa qalası daim məğrur bir qala olub. Onun sarayları da, hər bir daşı da, qala kimi hasarları, divarları da məğrur olubdur. Şuşa qalasını əsrlər boyu yaradan ulu babalarımız da, onu qoruyanlar da məğrur, əyilməz, qəhrəman olublar. Təəssüf ki, zaman elə gətirdi ki, Şuşa qalası nadanların əlinə düşdü. Azərbaycan nadanların əlinə düşdü. Nadanlar, xalqına xəyanət edənlər Şuşa qalasını düşməyə təslim edəndən sonra Azərbaycanın digər torpaqlarının işğal edilməsi prosesi təcavüzkar üçün daha asan oldu. Şuşa qalasının təslim edilməsindən, heç bir davasız, mübarizəsiz, qan tökülmədən düşməyə verilməsindən on gün sonra Ermənistan silahlı qüvvələrinin təcavüzünə qarşı mübarizədə, müharibədə Azərbaycan Respublikası üçün ən strateji əhəmiyyət kəsb edən Laçın dağları, Laçın rayonu da Şuşa kimi satqıncasına düşmənin əlinə verildi.

Mən bu məsələlər üzərində nə üçün dayanıram? Çünki əgər Şuşada da, Laçında da Azərbaycanın mərd, igid oğulları – onlar həmişə olub, o vaxt da var idi, – vuruşsəydilər, döyüşsəydilər, qan töksəydilər, şəhid olsəydilər və yaxud bizim üçün müqəddəs olan qalalar əgər düşmənin üstünlüyü nəticəsində, minlərlə şəhid verilərək əldən getsəydi, bəlkə də bu gün bizim belə ittiham etməyə əsasımız olmazdı. Ancaq Azərbaycanın müqəddəratı, ölkəmizin ərazi bütövlüyünün saxlanması üçün çox böyük strateji əhəmiyyəti, həm mənəvi, həm hərbi əhəmiyyəti olan bu iki qalanın döyüşsüz, vuruşsuz, demək olar ki, şəhidsiz olaraq düşməyə verilməsi, satılması həmin insanların Azərbaycan xalqı qarşısında etdikləri ən böyük xəyanətdir, ən böyük cinayətdir”⁶²¹.

İlham Əliyev atasından 25 il sonra, 2021-ci il yanvar ayının 14-də Şuşaya səfəri zamanı şəhərin 1992-ci ildə işğalı ilə bağlı deyirdi: “Şuşanın işğal altına düşməsi böyük faciə idi. Hər bir şəhərin, hər bir kəndin, rayonun işğal altına düşməsi böyük faciə idi. Amma Şuşanın işğal altına düşməsi bizim üçün bəlkə də ən ağır itkimiz olmuşdur... Şuşanın strateji yerləşməsi imkan verirdi ki, bütün bölgəyə, – əgər

⁶²¹ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Dördüncü kitab, s. 360-370

orada işlər düzgün qurulsaydı, – nəzarət edək, imkan verirdi ki, Şuşanı müdafiə etmək üçün hətta az qüvvələrlə bütün lazımi tədbirləri görək”⁶²².

Müdafiə baxımından əlverişli relyefə malik olan Şuşa şəhərinin itirilməsinin ağır nəticələrindən biri də, onun yenidən geri qaytarılması ilə bağlı çətinliklərdə əks olunurdu. Azərbaycan əsgəri özünə məxsus olan doğma “alınmaz qala”sını azad etmək üçün onu fəth etmək məcburiyyətində idi. Şuşa Azərbaycan əsgərinin gəlişini arzulayır, onu ağuşuna çağırırdı.

İkincisi, Şuşada həyata keçirilən hərbi əməliyyatlar təbii şərait, döyüşən tərəfin mövqeləri və imkanları, Azərbaycan Ordusunun döyüş ruhu və bacarığı nəzərə alınmaqla yüksək səviyyədə, hərbin əsas prinsipləri nəzərə alınmaqla hazırlanmışdı.

Şuşaya hücum planı qabaqcadan hərtərəfli düşünülmüş, düşmən qüvvələrinə gözlənilməyən cinahdan əsas zərbənin endirilməsi, düşmənin aldadılaraq qəflətən yaxalanması, onun sıralarında qorxu və vahimənin yaradılması, Azərbaycan əsgərinin mübarizliyi önündə çəşqınlıq amilləri nəzərə alınmaqla hazırlanmış, Azərbaycan Ordusunun təlimlərdə dəfələrlə sınaqdan çıxarılmış imkan və bacarıqları əsasında qurulmuşdu.

Azərbaycan silahlı dəstələrinin şəhərə girişinin Daşaltı istiqamətində baş verəcəyi ilə bağlı düşmənin diqqəti məhz həmin istiqamətə yönəlmiş, digər hücum qüvvələri isə meşələrdən uzun yol qət edərək sıldırım qayalıqlara yaxınlaşmış və qayalıqlara dırmanmaqla şəhərə qalxmış, düşmənin gözləmədiyi yerdən hücum əməliyyatları həyata keçirilmişdi.

14 fevral 2021-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Füzuli, Zəngilan, Laçın və Cəbrayıl rayonlarına səfəri zamanı Şuşanın alınması ilə bağlı strateji əməliyyat planından bəhs edərək qeyd etdi ki, “biz güclü iradə, cəsarət göstərərək istədiyimizə nail ola bildik... Laçın rayonunun cənub hissəsini işğalçılardan azad etdik, Göləbird kəndini azad etdik. Burada Səfiyan və Türklər kəndləri yerləşir, onları da azad etdik və Laçın dəhlizinə nəzarət etmək üçün hərbi plasdarm yaratdıq və artıq Laçın dəhlizi atəşimiz altında idi. Faktiki olaraq bu istiqamətdən hərəkət edərək biz strateji əməliyyatlarımızı aparmışdıq. Eyni zamanda, əks tərəfdən – Xocavənd rayonundan Şuşa şəhərinə gedərək, dağlardan, dərələrdən keçərək uğurlu əməliyyat apara bilmişik. Laçın rayonunun bax, bu cənub hissəsi hərbi əməliyyat nəticəsində azad edilmişdir. Biz döyüş meydanında düşməni məğlub etdik və tarixi ədaləti bərpa etdik”⁶²³.

X.Şaqdar “Çingizxanın hərbi sənəti tarixi” əsərində Çingizxanın strateji planı və onun düşməne gözləmədiyi istiqamətdən zərbə endirməsi ilə bağlı yazır:

“Çingizxanın strateji planı bu yürüşdə aşağıdakılardan ibarət idi: əsas zərbənin istiqamətini gizli saxlamaq üçün Zevanın öndəki dəstəsi, Pamir və Tyan-Şanın dağ keçidlərini qət edərək Fərqanə vadisinə çıxmalı və Xarəzmşahın əsas qüvvələrinin

⁶²² <https://president.az/articles/50738>

⁶²³ <https://president.az/>

diqqətini özünə cəlb etməli idi... bu zaman Çingizxanın qoşununun əsas gücü gizlicə Sırdəryanı, Qızılqum səhrasını keçib Buxaraya çatmalı idi”⁶²⁴.

X.Şaqdar daha sonra Pamir və Tyan-Şanın dağ keçidlərini qət etmənin əhəmiyyətini qeyd edərək yazır: “Xarəzmşah ümid bəslədiyi əsas qoşunlarını Xocənd və Səmərqənddə yerləşdirmişdi. 1219-cu ilin yazında Zevanın qoşunlarının bu ərazilərdə görünməsi Xarəzmşaha əsas döyüşlərin Fərqanə vadisində baş verəcəyinə görə rahatlıq vermirdi. Zevanın qoşunları Xarəzmşahın diqqətini özünə cəlb etməklə əsas qüvvələrini həmin istiqamətdə toplamasına səbəb oldu. Bu isə Çingizxanın qoşunlarının Sırdəryanı rahat keçib Buxara istiqamətinə yönəlməsinə imkan verdi”⁶²⁵.

Çin tarixçisi Sayşal “Çingizxanın tarixi” əsərində yazır: “1218-ci ilin şaxtalı günlərində öndəki dəstə Zevanın komandanlığı ilə beş mindən üç tüzənə kimi döyüşçü Pamirin və Tyan-Şanın dağ keçidlərindən onlara tanış olmayan ərazilərə yola düşdülər. Monqol döyüşçüləri insan hündürlüyündə qar yığınlarından özlərinə yol açmalı oldular... Ağlagəlməyən çətinlikləri dəf edərək Zevanın qoşunları Fərqanə vadisinə yetişəndə artıq yazın nəfəsi duyulurdu... Xarəzmşah monqolların onun ərazilərində görünməsi barədə məlumat alıb üzücü keçiddən əldən düşmüş düşmənlə dərhal haqq-hesab etməyi qərara aldı”⁶²⁶.

Hərbi əməliyyatların planlaşdırılmasında həlledici zərbənin düşmənin gözləmədiyi yerdən endirilməsi ilə bağlı əsas prinsipə riayət olunması və onun uğurla həyata keçirilməsi qədim dövrlərdən hərbi sənətinə məlum olsa da, bu prinsip heç vaxt özünün dəyərini itirməmiş və onu bacarıqla həyata keçirən hər bir sərkərdəyə uğur gətirmişdir.

Ordu generalı Sergey Ştemenko həmkarı, ordu generalı Aleksey Antonov haqqında xatirələrində yazır: “Yaradıcı, əqli əməklə məşğul olan adamlardan danışarkən, nədənsə, əsasən incəsənət, ədəbiyyat işçilərini, nadir hallarda texnika sahəsində çalışanları nəzərdə tutur, hərbi xidmətçiləri isə heç vaxt yada salmırlar.

Əslində, hərbi iş də yaradıcılıq ilhamı və dərin zəka tələb edir. Hərbi adamlar başqa mütəxəssislərə nisbətən daha tez-tez xeyli ilkin məlumatlara və onların cəminə müraciət etməli olurlar, məhz onların dərk olunması müəyyən nəticələr çıxarmağa və bunların da əsasında məsələni düzgün həll etməyə imkan verir.

Əlbəttə, bütün bunlar ən əvvəl rəhbər hərbi kadrlara aiddir. Hərbi rəhbər təkcə hərbi məsələləri yaxşı bilib onların inkişaf perspektivlərini görməklə kifayətlənməməlidir. O, siyasi, iqtisadi və texniki problemlərin mürəkkəb əlaqələrindən baş çıxarmağı bacarmalı, onları düzgün başa düşməli, hərbi nəzəriyyə və praktikaya, bütünlüklə müharibəyə, əməliyyata və döyüşə onların necə təsir göstərəcəyini qabaqcadan görməlidir”⁶²⁷.

⁶²⁴ Александр Мелехин. Чингисхан. Москва-2018, с. 125

⁶²⁵ Yəni orada, s.158

⁶²⁶ Yəni orada, s. 127

⁶²⁷ Böyük Vətən Müharibəsinin sərkərdələri. Tərcümə edənlər: Ə.Balayev, A.Bağırov. Bakı-1990, s. 18

İlham Əliyev Ali Baş Komandan kimi qeyd olunan keyfiyyətlərə malik idi. Mühəribə günlərində onun fəaliyyəti çox geniş dairəni əhatə edirdi. Dinc vaxtda silahlı qüvvələrin hazırlığı, təchizatı, təlim prosesi, əsgər və zabitlərin yaşayış şəraiti, mühəribənin gedişində isə ordudan düzgün istifadə olunması, hücum əməliyyatlarının hazırlanması və həyata keçirilməsi ilə bağlı bütün məsuliyyəti həm də Ali Baş Komandan öz üzərinə götürür, Ordu rəhbərləri ilə birlikdə hərbi əməliyyatların uğurlu keçməsinə öz töhfə və dəstəyini verirdi.

Vladimir Karpov sovet sərkərdəsinə həsr etdiyi əsərində yazırdı: “Hərbi işdə tez-tez, daha doğrusu demək olar ki, həmişə belə olur: döyüş və əməliyyatların iştirakçıları döyüşün axınına və nəticəsinə təsir edən bütün halları və faktları tam və dəqiq bilmirlər. Mənzərə döyüş və ya bütövlükdə mühəribə başa çatandan sonra aydın olur. Onu tarixçilər, tədqiqatçılar və hərbi rəislərin özləri memuarlarda tam əks etdirirlər. Döyüşlərin tozanağında komandir əsaslı, hərtərəfli qərar qəbul etmək üçün ona zəruri olanın heç dördü üçünü bilmir. Döyüşün gedişində öz qoşunları haqqında vaxtında dəqiq və tam informasiya almaq belə, o qədər də asan deyildir. Düşmən isə ümumiyyətlə özü haqqında məlumatları gizlətməyə, yalan məlumatlar yaymağa, çaş-baş salmağa çalışır, zərbənin vaxtı və istiqamətlərini gizli saxlayır”⁶²⁸.

Hərbi işdə qərar birdəfəlik qəbul olunmur. Hər bir qərarın qəbul olunması üçün ilkin olaraq böyük düşüncə işi aparılır. Burada təkcə yüksəkliyi, şəhəri almaq, düşmənin cəbhəsini yarmaq barədə qənaətə gəlmək kifayət etmir. Burada, həmçinin komandirin hansı miqyaslı olması və onun hansı qərarı qəbul etməsindən asılı olaraq, onlarca və ya minlərlə adamı hansı istiqamətdən, nə vaxt, hansı silahlarla döyüşə göndərmək, onların həyatına, tapşırığın uğurlu həllinə, əməliyyatın düzgün planlaşdırılmasına görə məsuliyyət hissi də təzahür edir. Mühəribənin qəddar işində qələbəyə aparan yol adamların həyatı hesabına salınır. Və hər bir komandirin sərəncamındakı adamlar ciddi hesabla məhdudlaşır. O, öz əsgərlərini düşmənin elə zəif yerinə yönəltməlidir ki, imkan dərəcəsində az itki verməklə düşmənin canlı qüvvəsini daha çox məhv etsin. Mühəribənin labüd qanunu belədir. Mahiyyət etibarilə hansı tərəfin düşmənin nə qədər çox qüvvəsini məhv etməsi və özünü imkan dərəcəsində qoruyub saxlaması komanda heyətinin ustalıqından asılıdır. Mühəribənin sonunda kimin çox qüvvəsi qalıbsa və onlara arxalanıb iradəsini diktə edərsə, qalib o, hesab olunur.

Roma tarixçisi Svetoni yazırdı ki, Sezar döyüşlərdə yalnız “Əvvəlcədən düşünüb-daşındığı qərarlardan deyil, həm də improvizasiyanın gücündən” istifadə edirdi. Yalnız sürətlə yerdəyişmə aparıb öz qərarlarını bir göz qırpımında məharətlə həyata keçirmir, bəzən “Yürüşdən sonra, yaxud pis havada, yəni bunu ondan heç kimin gözləmədiyi məqamda” vuruşa başlamağa üstünlük verirdi. Hərbi tarixçi Nik Filds Sezarın üsulunu “Miqdar üstünlüyünü yerləş sürəti ilə əvəz etmək bacarığı” adlandırmışdır. Aşağıdakı kimi səslənən fikir də ona məxsusdur: “Onun uğur qazanmasının sirri ayaqlarının yorulmaq bilməməsində idi”⁶²⁹.

⁶²⁸ Владимир Карпов. Полководец. Москва-1988, с. 60

⁶²⁹ Alan Akselrod. Yuli Sezar Ceo (Liderlik dərsləri). Bakı-2016, s.166

Təbii ki, hərbi əməliyyatların həyata keçirilməsində sərkərdəlik bacarığı, əsgərin gücünə, bacarığına, vərdislərinə bələd olmaq qabiliyyəti, onlardan necə istifadə etmək təcrübəsi də mühüm rol oynayır. Bu keçilməz yollarda generalın da əsgərlərlə birgə yürüşü qələbə üçün zəruri olan mənəvi ruh yüksəkliyinin təmin edilməsi amili kimi əvəzolunmazdır.

Aristotel vaxtilə deyirdi ki, “müharibənin məqsədi sülhdür”⁶³⁰.

Azərbaycanın apardığı müharibəyə münasibətdə Aristotelin fikirləri həqiqət idi. Azərbaycanın apardığı müharibənin ədalətli xarakteri göz qabağında idi, komandirlər, hərbi rəislər, dövlət xadimləri müharibəni Vətəni müdafiə etmək, işğal altında olan torpaqları azad, öz torpaqlarında yaratdıqlarını müdafiə etmək üçün aparırdılar. Ona görə də əsgəri döyüşə yollayanda da Azərbaycan zabitləri kimləri və nə məqsədlə döyüşə göndərdiklərini dərk edir və bu işə böyük məsuliyyətlə yanaşırdılar. Onlar hazırladıqları və qəbul etdikləri qərara görə həmişə məsuliyyət hissini xatırlayır və davranışlarını bu hissənin təsiri altında formalaşdırırlar⁶³¹.

İlham Əliyev bilirdi ki, bəzən ən yaxşı və daha ümidverici yol eyni zamanda həm də ən mürəkkəb yoldur. Keçilməz maneələr məhz sərkərdələrin bilik, bacarıq və təcrübəsi əsasında keçilir.

Tanınmış avstriyalı mütəfəkkir Adler Alfred yazırdı ki, “Çox vaxt ən çətin yol ən birbaşa yoldur”⁶³².

İlham Əliyev digərlərinə mümkünsüz görünən işi Azərbaycan əsgərinin görə biləcəyinə inanırdı. O, mümkün olmayanı həyata keçirmək üsulunu tapmış, təlimlərdə Azərbaycan əsgərini buna hazırlamışdı. Azərbaycan əsgərinin sıldırım qayalara dırmanıb gözlənilmədən Şuşa şəhərində meydana çıxması düşmən arasında vahimə toxumu səpdi, onu lərzəyə saldı. Sadə yolu keçmək asandır, lakin bu yolun sonunda əsl qiymətli nəşə nadir hallarda olur. Mümkün hesab olunmayan yoldan zəhmət, əziyyət, qətiyyət hesabına məqsədə doğru irəliləmək mütləq bəhrəsini verməlidir. Allah-taala zəhməti qiymətləndirir. İnsan əlindən gələni etməli, sonra Allaha təvəkkül aparmalıdır.

Çin strateqi Sun Tzi yazırdı: “Düşməne elə yerdən hücum et ki, oranı müdafiə etməkdə çətinlik yarat, sən onların gözləmədikləri yeri vur”. “Əgər müdafiə olunmayan yerə hücum çəkirsənsə, hücumun uğurlu ola biləcəyinə əmin ola bilərsən. Əgər sənənin mövqelərin hücumla alına bilməyəcək dərəcədə möhkəmdir, öz müdafiənin təhlükəsiz olduğuna əmin ola bilərsən”. “Bacarıqlı sərkərdə o sərkərdədir ki, düşmən onun haraya hücum edəcəyini və onun həmləsindən haranı müdafiə etmək lazım olduğunu bilmir”. “İncəlik və məxfilik ilahi məharətdir! Onların vasitəsilə biz görünməz və eşidilməz olmağı öyrənirik; onun sayəsində biz düşmənin taleyini əlimizdə saxlayırıq”. “Bizim döyüşə getmək istədiyimiz nöqtə

⁶³⁰ Аристотель (384-322 до н. э.) // Великие философы о жизни. Афоризмы и цитаты. Москва-Санкт-Петербург-2016, с. 51-56

⁶³¹ Владимир Карпов. Полководец. Москва-1988, с. 358

⁶³² Адлер Альфред (1870-1937) // Великие философы о жизни. Афоризмы и цитаты. Москва-Санкт-Петербург-2016, с. 27-29

əvvəldən ona məlum olmalı deyil; düşmən bizim bir neçə müxtəlif nöqtədən hücum etməyimizi gözləməlidir; onun qüvvələri müxtəlif istiqamətlərə bölünməlidir və hər bir istiqamətdə bizə qarşı duran nisbi az olmalıdır”⁶³³.

Üçüncüsü, Şuşa əməliyyatında ən önəmli məqam Azərbaycan əsgər və zabitanın düşmənin gözləmədiyi yerdən Şuşaya daxil olması, əsas zərbəni qəfildən endirməklə düşməni vahiməyə salması idi.

İlham Əliyev yanvarın 14-də Şuşaya səfəri zamanı deyirdi: “Şuşanın işğaldan azad edilməsi düşməyə vurulan ən böyük zərbə idi. Çünki düşmən hesab edirdi ki, Şuşanı azad etmək mümkün deyil və yəqin ki, müəyyən dərəcədə haqlı idi. Çünki Pənahəli xan bu şəhəri elə salmışdır ki, hər tərəfdən sıldırım qayalar və təbii landşaft Şuşanı mühafizə edir”⁶³⁴.

Ümumiyyətlə, hərbi sənətdə rəqibin gözləmədiyi yerdən hücumun təşkili, aşılması qeyri-mümkün hesab edilən mövqedən düşmənin yaxalanması, hücumla məruz qoyulması müvəffəqiyyətin əsası hesab edilir.

Azərbaycan Ordusunun keçirdiyi Şuşa əməliyyatının uğurunu təmin edən əsas cəhətlərindən biri, məhz düşmənin gözləmədiyi və dəf edilməsi qeyri-mümkün hesab edilən təbii maneələri Azərbaycan əsgərinin keçərək sıldırım qayalardan şəhərə daxil olmaqla düşməyə hücum etməsi hesab olunur.

Şuşanın sıldırım qayalıq olan hissəsi təbii istehkam kimi keçilməz olduğuna görə düşmən Azərbaycan əsgərinin qayalara dırmaşaraq Şuşaya daxil olmasına inanmırdı. Azərbaycan əsgəri isə düşmənin onun bacarmayacağını düşündüyünü həyata keçirmiş və keçilməz maneələri dəf edərək şəhərə daxil olmuşdu.

Cəbrayıl, Füzuli, Hadrut, Zəngilan, Qubadlı və Laçın dəhlizinin ətraf kəndləri azad olunduqdan sonra düşmən Azərbaycan Ordusunun növbəti hədəflərindən birinin Şuşa olacağını bilir və bu hücumu dəf etməyə hazırlaşmışdı. Şuşanın bir çox tərəfdən sıldırım qayalarla əhatə olunaraq təbii istehkama malik olması, Şuşa-Xankəndi yolunun ermənilərin istifadəsində qalması, Şuşa-Laçın yolundan Azərbaycan Ordusunun istifadəsinin qeyri-mümkünlüyü Ermənistan qüvvələrində Azərbaycan Ordusunun Şuşanı ələ keçirə biləcəyinə inamsızlıq yaratmışdı. Onlar Azərbaycan silahlı qüvvələrinin məşələri keçib, dağları aşib, qayalara dırmanıb yüngül silahlarla əlbəyaxa döyüşə girəcəyinə inanmır, Azərbaycan əsgərinin qələbə yürüşünü dronlar hesabına əldə etməsini düşünür, Şuşa uğrunda döyüşlərdə Azərbaycan əsgəri üzərində qələbə qazanacaqlarını güman edirdilər. Ermənistan tərəfi Azərbaycanın Şuşa sevdası ilə hücumla keçəcəyini bilsə də, hücumun nə vaxt və haradan başlanacağı ilə bağlı təsəvvürə malik deyildi və onun müdafiə mövqeyi gümanlarına əsaslanırdı.

N.Makiavelli Y.Sezarın sərkərdəlik məharətindən, düşməni gözlənilmədən haqlamaq bacarığından bəhs edərək yazırdı: “Sezar Qalliyada hansısa çayı keçərkən əks-tərəfdə olan qal rəhbəri Vertsingetoriksin dəstəsi ona maneçilik törədirdi. Sezar bir neçə gün çay boyu hərəkətini davam etdirdi və bu zaman Vertsingetoriks dəstəsi

⁶³³ Sun Tzi. Hərbi sənəti. Bakı-2020, s. 35-37

⁶³⁴ <https://president.az/articles/50738>

ilə çayın əks tərəfində onu müşayiət etdi. Nəhayət, Sezar çay kənarındakı qoşunun bir hissəsinin gizlədilməsinə imkan verən qalın meşədə dayandı, hər legiondan müəyyən dəstələr ayıraraq onlara meşədə gözləməyi, çayın hər iki tərəfindəki qoşun hərəkətə keçəndən sonra dərhal çayın üzərindən körpü salmağı tapşırırdı. Özü isə yenə də qoşunun əsas hissəsi ilə irəliyə hərəkəti davam etdirdi. Vertsingetoriks dəstəsi ilə yenə çayın əks tərəfində hərəkəti davam etdirdi və Sezarın körpü salmaq üçün qoşunun bir hissəsini meşədə saxlamasını ağına belə gətirmədi. Sezar isə vaxtı hesabladı. Körpünün hazır olacağı vaxt dərhal qoşunu döndərərək geri qayıtdı və hər şeyin qaydasında olduğunu görüb çayı çətinlik çəkmədən keçdi”⁶³⁵.

Sezarın sərkərdəlik məharətindən daha bir misal:

“Başlarının üstünü gözlənilmədən aldığ.

Elə bilirdilər ki, sevnəllər (sıra dağlar) qala divarı kimi onları qoruyur və heç bir yolçu heç vaxt ilin bu fəslində buraya yol tapmaz”.

Arvəmlər Fransanın cənubunda müasir Ovem əyalətinin ərazisində məskunlaşmış Qalliya qəbiləsidir. Bu bölgə qışda, bol qar yağan dövrdə tamamilə keçilməz hesab edilən sevnəllərlə həmsərhəddir. Eramızdan əvvəl 52-ci ilin qışı xüsusilə sərt gəlmişdi, aşırımlarda qar örtüyünün hündürlüyü (Sezarın dediyinə görə) az qala iki metrə çatmışdı.

Aşırımlarda qar örtüyünün qalınlığı yetkin kişinin boyundan hündür olduğu bir dövrdə ordunu dağlardan keçirmək barəsində kim düşünə bilərdi?

Sezar adamlarına iki metrlik qarı təmizləməyi əmr etdi. Onun dediyi kimi, bu vəzifə “əsgərlərdən çox böyük səylər tələb edirdi”. Bu vəzifə o qədər ağlasığmaz dərəcədə mürəkkəb idi ki, düşmənlər onun yerinə yetirilməsini mümkün saymır və hətta o tərəfdən hücumun olması ehtimalı haqqında düşünmürdülər. Buna görə də “qeyri-mümkün” olan hal baş verdikdə tamamilə müdafiəsiz qaldılar.

“Sezar düşməndə daha böyük qorxu yaratmaq üçün süvarilərə maksimum geniş cəbhədə hücumla keçməyi əmr etdi”. Nə vaxtsa Sezarın rastlaşdığı, qalliyalıların ən bərişməz və mahir sərkərdəsi Vertsingetoriksın komandanlığı altında olan qoşunlar romalıları qarşı dayanmışdılar. Eyni zamanda, Roma legionlarının gözlənilmədən meydana çıxması onların sıralarında vahimə yaratdı. Heç bir taktika, heç bir silah və ya hərbi qüvvə yerinə yetirilməsi mümkün görünməyən, lakin heç bir şeyə məhəl qoymadan həyata keçirilən əməl qədər uğur gətirə və düşməni səmərəli zərbə vura bilmir”⁶³⁶.

Spartak da mərd və mübariz insan idi. Ən çətin məqamlarda belə çəkinmir, ağılı, düşüncəsi ilə düşməni qalib gəlmək üçün çıxış yolu tapırdı. Plutarx onun haqqında yazırdı: “Spartak...təkcə görkəmli igidlikləri və fiziki gücü ilə fərqlənən insan deyildi, o həm də ağılı və yumşaq xarakteri ilə tutduğu mövqedən yuxarıda dururdu”. Spartak Roma ordusunda bir neçə il qulluq etmiş, sonra oranı tərk edərək hərbi xoşbəxtliyin bütün dəyişikliyi dənmiş, iki dəfə Romada qul qismində olmuşdu. İkinci dəfə qullar arasında narazılıqdan istifadə edərək onlara rəhbərliyi

⁶³⁵ Никколо Макиавелли. О военном искусстве. Санкт-Петербург-2017, с. 158

⁶³⁶ Alan Akselrod. Yuli Sezar Ceo (Liderlik dərsləri). Bakı-2016, s. 69-70

üzərinə götürmüşdü. Yetmiş səkkiz qul qəflətən gözetçiyə hücum çəkib qladiatorlar məktəbinin qapısını sındıraraq əllərində mətbəx bıçaqları şəhərdən çıxdılar.

Spartak qaçqınları o zaman sönmüş vulkan adlandırılan Vezuvi dağına apardı. Onun zirvəsi öz-özlüyündə istehkam idi və orada əlavə qaçqın qullar yığılana kimi müəyyən müddət sığınacaq tapmaq olardı.

Hələ Vezuvi dağına gedən yolda Spartak qladiatorlar məktəbi üçün silah aparan yük arabalarını ələ keçirmiş və qladiatorları silahlandırmışdı. Sonralar Spartakın qoşunu tacirlərdən dəmir və mis alaraq özləri silah istehsalını təşkil etdilər. Spartakın dəstəsi qaçqın qulların hesabına tədricən genişləndirdi və bu, Romada həyəcan doğurmağa başladı. Tezliklə pretor Klavdi Pulx əyalətə gəldi. İlk baxışda onun vəzifəsi sadə idi. Spartak Vezuvi dağında sanki öz-özünü tələyə salmışdı. Dağın zirvəsinə yeganə bir çıxışla qalxmaq mümkün idi. Klavdi onu bağlamaqla açıqdan aşağı enməyə məcbur olacaq üsyançıları asanlıqla ələ keçirə bilərdi. Lakin Spartak heç cür təslim olmaq haqqında düşünmürdü. Yaranan kritik vəziyyətdə o özünü ağıllı və məqsədə nail olmaqda qətiyyətli insan kimi nümayiş etdirdi. O, dağın döşündə bitən vəhşi üzüm tənəklərindən nərdivanlar toxudaraq 300 metr hündürlükdən aşağı – düz meydana düşdülər. Qladiatorlar pretor Klavdinin arxasına keçərək dəstəsini tam məhv etdilər. Bundan sonra Spartak həqiqi ordu yaratmağa başladı⁶³⁷.

Spartakın sərkərdəlik bacarığı onun başqalarının mümkün olmayan hesab etdiyini reallaşdırmasında, düşmənin onu gözləmədiyi mövqeyə çıxıb vahimə yaratmasında, ona qəfil zərbə endirməsində idi.

Sıldırım qayalardan dırmanıb Şuşaya daxil olan Azərbaycan əsgəri bu planı onlarla bir yerdə həyata keçirən rəhbərləri ilə bərabər, düşməni faciəli bir qarışma vəziyyətinə salmış, ölüm təhlükəsi qarşısında olan düşmən əliyalın, əlində süngü, bıçaq, yüngül silah olan Azərbaycan əsgərinin gücü hesabına məğlub edilmişdi.

N.Makiavelli hər b sənətində sərkərdəlik məharəti ilə bağlı yazırdı: “Düşmənin sənin üçün mümkünsüz hesab etdiyinə daha asanlıqla nail olmaq olur və zərbə adamların üzərinə onun haqqında ən az düşündükləri vaxt yağır”⁶³⁸.

Fateh Sultan Mehmet düşmənin yolunu kəsmək üçün türk donanmasını Dolmabaxça ilə Haliç arasındakı quru ərəzidən Qızıl buynuza keçirməklə, normal insanın düşünə və reallaşdırma bilməyəcəyi bir işi həyata keçirə bilmiş, bizanslıları dəhşətə gətirərək Konstantinopolun fəthini reallığa çevirmişdi: “Fateh Sultan Mehmet 1453-cü il martın 23-də məsləhət-məşvərətdən sonra Konstantinopolun mühasirəyə alınmasına qərar verdi. Sultan Mehmet Anadoludakı və Ədirnədəki qüvvələrin Konstantinopola doğru hərəkət etmək əmrini verdi. Həmin vaxt Osmanlı ordusu dünyanın ən inkişaf etmiş ordusuydu. Sultan özü top düzəldilməsində iştirak edir, yeni top layihələri hazırlayırdı. Bundan başqa, dövrün ən böyük top ustası olan macar Urban osmanlılara işləyirdi, o, dövrün “Şah”ı adlanan ən böyük topu düzəltdi.

⁶³⁷ Сто великих военных тайн. Автор-составитель М.Ю.Курушин. Москва-2018, с. 48-51

⁶³⁸ Никколо Макиавелли. О военном искусстве. Санкт-Петербург-2017, с. 130

120 minlik ordu aprelin 2-də Konstantinopola yaxınlaşdı. Sultan Mehmet imperatordan şəhəri təslim etməyi istədi. 50 minlik ordusuna, Genuya və Venetsiyadan gələn köməyə, ən əsası isə Konstantinopolun keçilməz divarlarına güvənən imperator Konstantin təklifi qəbul etmədi. Bizanslılar aprelin 6-da top səslərinə oyandılar. Şəhərə hər yerdən atəş açılırdı.

Konstantinopolun çökməyi 53 gün sürdü. İlk hücum uğursuz oldu. Dənizdən şəhərin girişi ağır zəncirlərlə qorunduğundan Osmanlı gəmiləri gələn yardımın qarşısını ala bilmirdi. Bizans və Osmanlı donanmalarının ilk çarpışmasında isə türk donanması məğlub oldu. Bu durum Sultan Mehmeti özündən çıxardı. Sultan atını dənizə sürdü və bağıraraq gəmilərin geri çəkilməsini əmr etdi.

Savaşın 20-ci günündə Osmanlı ordugahında böyük bir ümitsizlik vardısa da, xalq onun yanında idi. Uşaqdan, qocadan qadına, əlsiz-ayaqsıza qədər hər kəs gücü çatan yardım göstərir, savaşın qazanılması üçün dua edirdilər. Gecələr “Allahu-Əkbər” nidalarından Bizans hökmdarı nə yata, nə düşünə bilirmiş. Bu etibar, ümmətinin sevgisini görən 21 yaşlı Mehmet: “Mən bu insanların ümidlərini necə qıra bilərəm, onları necə ümitsizliyə düşür edər, düşmənin əlinə verə bilərəm?!”- deyib, şir kimi hayqırırdı.

...Sədri-Əzəm, Xəlil paşa və digərləri yığılıb onun başına ağıl qoymaq istəyir, “gəl bu sevdadan əl çək” – deyirlər. Mehmet isə birmənalı olaraq təklifi geri çevirir: “Ya mən bu şəhəri alacağam, ya da şəhər məni alacaq” – deyir.

Bir yol qalırdı, Genuya və Venetsiyadan dəniz yolu ilə daxil olan köməyin qarşısını kəsmək və şəhəri tam mühasirəyə almaq. Bunun üçün Osmanlı gəmilərinin Haliçə keçirməyin yolu tapılmalı idi. Sultan şəhərə hücumun dayandırılmasını və ordunun istirahət etməsini əmr etdi. Bir həftəlik istirahət zamanı əsgərlər ətrafdakı ağacları qırır və tirləri indiki Dolmabaxça ilə Haliç arasında quru əraziyə döşəyirdilər. Qala bürclərindən bunu izləyən bizanslılar nə baş verdiyini anlaya bilmirdilər. Yalnız üzərinə zeytun yağı sürülmüş gəmilərin tirlərin üstü ilə Haliçə endirildiyini görəndə bizanslılar dəhşətə gəldilər. Sultan Mehmet normal insanın düşünə və reallaşdıra bilməyəcəyi bir işi həyata keçirə bilmişdi. İki günün içində 70-ə qədər gəmi Haliçə endirilmişdi. Artıq Konstantinopol heç bir yerdən ərzaq yardımı ala bilməyəcəkdi”⁶³⁹.

Şuşanın azad olunması ilə bağlı hərbi əməliyyatlar planı düşmənin, Azərbaycan əsgərinin ələ keçirə biləcəyinə inanmadığı mövqeyə yiyələnməsinə, həmin mövqedən qəflətən zərbə endirib düşməni vahiməyə salmasına əsaslanırdı. Azərbaycan əsgəri düşmənin onun tərəfindən dəf edilməsinin mümkün olmayan hesab etdiyi maneələri igidliklə aşaraq Şuşaya daxil oldu, Azərbaycan əsgərinin Şuşa şəhərində olması düşmənin çaşqınlığı, vahiməyə düşməsi, onun mübarizliyi qarşısında sınmasına səbəb oldu və bu da döyüşün taleyini həll etdi.

2021-ci il martın 15-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, birinci xanım Mehriban Əliyeva və qızları Leyla Əliyeva Füzuli və Xocavənd

⁶³⁹ <https://xeberle.com/TARIX/21310-istanbul-nece-feth-edildi.html>

rayonlarında oldular. İlham Əliyev Hadrutun azad edilməsi barədə söhbət zamanı Azərbaycan əsgərinin Şuşaya düşmənin onu gözləmədiyi istiqamətdən daxil olması barədə deyirdi: “Hadrutun azad edilməsindən sonra biz Şuşaya istiqamət götürdük. Şuşa əməliyyatının uğurlu keçirilməsi üçün məhz Hadrutu azad etmək önəmli idi. Yəni də düşmənin bizi gözləmədiyi istiqamətdən Şuşaya yaxınlaşdıq. Dağlardan, dərələrdən, sıldırım qayalardan keçərək, o qayaları dırmaşaraq biz Şuşanı işğalçılardan azad etdik. Ona görə Hadrut əməliyyatı dünyanın hərbi elmində xüsusi yer tutacaq”⁶⁴⁰.

Mahatma Qandi yazırdı: “Mən bir dərs almışam: insana mümkün olmayan kimi görünən – Tanrı üçün uşaq oyuncağıdır, əgər biz Allahın varlığına inanırıqsa, onda bizim üçün də qeyri-mümkün olan yoxdur. Bu başlıca ümiddən ilham alaraq mən yaşayır, nəfəs alır və Onun iradəsinə tabe olmağa cəhd edirəm”⁶⁴¹.

Dördüncüsü, Şuşa şəhərinin azad olunması planı və keçirilən hərbi əməliyyatlar Azərbaycan əsgərinin hərbi təlimlər zamanı əldə etdiyi keyfiyyətləri – dözümlülük, cəsarət, çətinlikləri aşmaq bacarığını nəzərə almaqla hazırlanmış və həyata keçirilmişdi.

Azərbaycan əsgəri düşmən tərəfindən müəyyən edilmədən Şuşa şəhərini çiynlərində saxlayan qayalara çatmaq üçün günlərlə meşə cığırclarını, dərələri keçib, dağları aşıb, uzun məsafə qət etmişdi. Onların çətin keçidli uzun məsafəni qət etdikdən sonra qayalara dırmaşib şəhərə daxil olması son dərəcə yüksək fiziki hazırlıq, dözümlülük, cəsarət, Dədə-Qorqudun dili ilə desək “ciyərlili olmaq” (“Ol gün cığırında olan ər yigitlər bəli oldu” – “O gün ciyərlili, cəsur igidlər bəli oldu”) tələb edirdi⁶⁴².

İlham Əliyev Şuşa əməliyyatında xüsusi təyinatlıların mühüm rolunu əbəslərə qeyd etmədi. Onlar məhz bu cür əməliyyatlar üçün hazırlanmışdı. Onların hazırlıqlarının xüsusiyyətinin əsas tərkib hissəsini Şuşanın fəthi təşkil edirdi. Batı xanın ən sevimli sərkərdəsi Subuday-Bahadırın dediyi kimi, düşməni zərbə “qəfil, dəfə olunmaz və düşmənin gözləmədiyi yerdən endirilməli idi”⁶⁴³.

Məşələr, cığırclar, dağlarla uzun yol qət edib Şuşanı müdafiə edən sıldırım qayaların dibinə çatmaq, qayalara dırmaşib düşmənin dəf edə biləcəyinə inanmadığı yüksəkliklərə çıxmaq, gözlənilməyən yerdən düşmənlə əlbəyaxa döyüşə girib, ona zərbələr endirmək Azərbaycan əsgərinin qəhrəmanlıq nümayişi idi. Bu qəhrəmanlıqlar Azərbaycan əsgəri üçün artıq bir qaydaya çevrilmişdi.

Frenk Eddok qədim hərbi sənətindən söhbət açarkən yazır: “Roma əsgəri olduqca dözümlü idi və uzun yürüşlərə tab gətirə bilirdi”. Burada Moris Saksonskinin sözlərini xatırlamaq yerinə düşür: “Döyüş və maneəvərlərin ən başlıca

⁶⁴⁰ <https://president.az/articles/50893>

⁶⁴¹ Махатма Ганди. Моя вера. Санкт-Петербург-2016, с. 68

⁶⁴² Kitabı-Dədə Qorqud. Bakı-1988, s. 77, 175

⁶⁴³ Ян В. Собрание сочинений в четырех томах. Батый. К «Последнему морю». Рассказы. Том 3. Москва-1989, с. 309

sirri ayaqlarla bağlıdır, bizim diqqətimiz məhz ayaqlara yönəlməlidir”. Belə bir ifadə isə Napoleona məxsusdur: “Qələbənin sirri ondadır ki, əvvəl 12 mil piyada qət etmək lazımdır, sonra döyüşmək, sonra yenə də düşməni 12 mil təqib etmək”⁶⁴⁴.

İlham Əliyev yanvarın 14-də Şuşaya səfəri zamanı deyirdi: “Mən Şuşaya Qələbə yolu ilə gəlmişəm. O yol indi açılıbdır, yol yox idi. Dağlardan, meşələrdən, dərələrdən keçərək, onlarla kilometr məsafəni qət edərək qəhrəman Azərbaycan hərbiçiləri yol boyunca kəndləri, qəsəbələri düşməndən azad edib, Şuşa şəhərinə yaxınlaşıb, Daşaltı kəndini azad edib və ondan sonra Şuşanı işğalçılardan azad edib”.

İlham Əliyevin dedikləri Azərbaycan əsgərinin dözümlülüyünü, döyüşə hazırlılığını, mətinliyini göstərirdi.

Sözsüz ki, əsgərin döyüş əməliyyatlarında bu cür igidlik nümunəsi göstərməsi onun dinc dövrdə keçirdiyi təlimlərlə bağlıdır. N.Makiavelli “Hərb sənəti” əsərində hərbi təlimin döyüşdə qələbə üçün zəmin yaratması ilə bağlı yazırdı: “Əcdadların təcrübəsi göstərir ki, hər bir ölkədə yaxşı əsgər təlimlə yetişdirilir”⁶⁴⁵.

Ona görə hərbi təlimlər mütəmadi olaraq keçirilməli, əsgər döyüşdə rastlaşa biləcəyi bütün çətinlikləri təlim prosesində dəf etməyi bacarmalıdır. Bunu təcrübədə sınaqdan keçmiş sərkərdələr hərbi təlimlərə həmişə önəm vermişlər: “Hərbi təlim – zəruri işdir və təzələri ona hərtərəfli öyrətmək, kim isə nəyisə bilirsə, onu təkmilləşdirmək lazımdır; bir çox məşhur sərkərdələr buna vaxt və əmək sərf etməkdə qənaət etməmişlər”⁶⁴⁶.

Sezar belə hesab edirdi ki, insanda lazımi keyfiyyətləri tərbiyə etmək zəruridir. Bu prinsipə əməl edilsə, döyüşçü yetişdirmək olar⁶⁴⁷.

Ordu üçün vacib cəhətlərdən biri də, əsgərlərin hərbi xidmətdə olduqları vaxt kənar işlərə deyil, məhz hərbi təlimlərə cəlb edilməsi idi. I Pyotr deyirdi: “Əsgəri yorulmadan döyüşdə necə davranmağa öyrətmək lazımdır”. I Pyotrun varislərinin hökmranlığı dövründə polk komandirləri əsgərləri çox vaxt özlərinin şəxsi ehtiyacları üçün istifadə edir, hətta xəzinədən də sərf etməyə çəkinmirdilər. Bir dəfə kasıb zabiti ona təqdim edən məmura II Yekaterina belə cavab vermişdi: “O, kasıb olduğuna görə özü günahkardır: axı o, uzun müddət polka komandanlıq etmişdir”. Beləliklə, oğurluğa icazə verilir, vicdanlılıq az qala axmaqlıq kimi dəyərləndirilirdi⁶⁴⁸.

Ermənistan ordusunda da vəziyyət bu cür acınacaqlı idi. Əvvəlcədən lazımi hazırlıq keçməmiş, intizam olmayan, komandirləri əsgərin döyüş hazırlığı barədə deyil, şəxsi rifahı barədə düşünən ordu yaxşı təlim görmüş əsgər qarşısında duruş gətirə bilməz, xilasını yalnız qaçmaqda görəçəkdi. Ona görə də Ermənistan ordusunun əsgərləri İkinci Qarabağ müharibəsində yalnız qaçmaqda üstünlük əldə edə bildilər.

⁶⁴⁴ Фрэнк Эдкок. Военное искусство греков, римлян, македонцев. Москва-2012, с. 64

⁶⁴⁵ Никколо Макиавелли. О военном искусстве. Санкт-Петербург-2017, с. 27

⁶⁴⁶ Yenə orada, s. 68

⁶⁴⁷ Alan Akselrod. Yuli Sezar Ceo (Liderlik dərsləri). Bakı-2016, s. 145

⁶⁴⁸ Олег Михайлов. Суворов. Исторический роман. Москва-1978, с. 98-99

Beşincisi, Azərbaycan əsgərinin qayalara dırmaşmaqla şəhərə daxil olması onun yüngül, əlbəyaxa döyüşlər üçün nəzərdə tutulan silahlarla silahlanmasını şərtləndirirdi. Şuşa şəhərini azad etmək üçün əlbəyaxa döyüşlərdə qazanılan qələbə Azərbaycan əsgərinin daha bir məharətinin göstəricisi idi.

Qədim zamanlardan belə bir deyim olmuşdur: “öz gəmilərini yandırmaq”, bir qədər sonra bu deyim eyni məna ilə “öz körpülərini məhv etmə” formasında ifadə olunub. Qədim kitablarda bu deyimi müxtəlif cür izah edirlər. Məsələn, Plutarx qeyd edirdi ki, Troya süqut edəndən sonra onun döyüşçüləri gəmilərlə xilas olmaq istəyirdilər, lakin troyalı qadınlar gəmiləri yandıraraq bununla kişiləri döyüşməyə məcbur etdilər. Başqa kitabda qeyd olunur ki, Sirakuz (Siciliya adasında şəhər) karfagenlilər tərəfindən mühasirəyə alınmışdı. Şəhərdə yaşayanlar Siciliyanın hökmdarı Aqafoklun rəhbərliyi ilə mərdliklə müdafiə olunurdular. Şəhərin davam gətirə bilməyəcəyi məlum olanda Aqafokl döyüşçülərlə dənizə tərəf yol açdı və onlarla altmışıncı gəmidə getdi. O, öz qoşununu Afrikada düşürtdü. Qoşunun qətiyyətini sona qədər qaldırmaq üçün onların gözü qarşısında öz gəmilərini yandırdı: artıq hamı bilirdi ki, geriye yol yoxdur. Bundan sonra Aqafokl qəflətən Karfagenin altında peyda oldu və onu ələ keçirdi. Beləliklə, Karfagen qoşunu Sirakuzu mühasirəyə aldığı vaxt, Aqafokl karfagenlilərin paytaxtını ələ keçirdi. Gəmilərin yandırılması isə döyüşçüləri bütün qüvvələri ilə döyüşməyə məcbur edirdi.

Körpülərin yandırılması tarixi Dmitri Donskoy ilə də bağlıdır. O, 1380-ci ildə Don üzərində körpü saldı, öz qoşununu körpüdən keçirəndən sonra körpünü dağıtmağı əmr etdi və bununla da göstərdi ki, düşmənlə döyüşdə ya qələbə, ya da ölüm imkanı vardır.

Lev Tolstoy “Hərb və sülh” romanında bu deyimi bir qədər fərqli formada ifadə etdi: “Geriye qayıtmaq mütləq ölüm; irəlidə isə ümid var idi. Gəmilər yandırılmışdı; məcmu şəklində qaçmaqdan başqa xilas yox idi və fransızların bütün gücü bu məcmu halında qaçmaq cəhdinə yönəlmişdi”⁶⁴⁹.

Şuşa əməliyyatında da “gəmiləri yandırmaq”, “körpüləri dağıtmaq” kimi amil özünü təzahür etdirirdi. Sıldırım qayalarla dırmaşib Şuşa şəhərinə daxil olan Azərbaycan əsgərinin geriye yolu yox idi. Qarşıda erməni döyüşçüləri, arxada isə sıldırım qayalığın hündür uçurumu dururdu. Azərbaycan əsgərinin xilas olma yolu düşməni yüngül silahlarla əlbəyaxa döyüşdə məhv etmək idi və o, bunu bacardı.

Əlbəyaxa döyüşdə qarşı-qarşıya duran tərəflər bir-birini sıradan çıxarmaq və ya əsir götürmək üçün soyuq silah, əl atıcı silahları, qranat, silahsız güləş və digər vasitələrdən istifadə edirlər.

Əlbəyaxa döyüşdə döyüşçü özünün fiziki, psixoloji, həyatın sosial təbiiliyi kimi nəzərdən keçirilir. Əlbəyaxa döyüşün əsas postulatı insanın yaşamaq qabiliyyətidir. Döyüşçü qarşısında qoyulan vəzifənin yerinə yetirilməsi üçün həyat və sağlamlığını saxlamalıdır. O, özünün biliyi, bacarığı, ruhunun möhkəmliyi, sadıqlığı ilə hər hansı düşmənin təsirinin qarşısını almalıdır.

⁶⁴⁹ Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. 5-ci cild. Hərb və sülh. Bakı-1978, s. 228

Yaşamaq qabiliyyəti – neqativ qüvvələrin müxtəlif təsirinə qarşı durmaq qabiliyyəti olmaqla, orqanizm zədələndə özünün döyüş qabiliyyətini bərpa etməyi (tam və ya qismən) də nəzərdə tutur. Müasir şəraitdə əlbəyaxa döyüşə hazırlıq, həmçinin cəsurluq, qətiyyətlik öz gücünə inamın tərbiyə olunmasını da əhatə edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2021-ci il yanvarın 27-də Aydın Kərimovu Prezidentin Şuşa rayonunda xüsusi nümayəndəsi təyin olunması ilə əlaqədar videoformatda qəbul edərkən qeyd etdi ki, “Şuşanı azad edərkən Azərbaycan əsgər və zabiti qəhrəmanlıq, peşəkarlıq, fiziki güc, yüksək milli ruh göstərib. O, Daşaltı istiqamətindən, digər istiqamətlərdən, sıldırım qayalardan qalxaraq, işğalçıları məhv edərək Şuşanı azad edib, demək olar ki, əliyalın, əlində süngü, bıçaq, yüngül silah topa, tanka qarşı vuruşub. Şuşa əməliyyatında yüzlərlə işğalçı məhv edilib”⁶⁵⁰.

Lev Tolstoy deyirdi, “rus insanı kritik məqamlarda daha parlaq şəkildə özünü göstərir, o hətta çıxılmaz vəziyyətlərdə də ruhdan düşmür, onu dəf etmək üçün özündə qüvvə tapır”⁶⁵¹.

Məhz çətin sınaqlarda – başqalarının əllərini salladığı, ölümə məhkumluğun isə fəaliyyət və düşüncə qabiliyyətini zəncirlədiyi vaxt Azərbaycan əsgərində sanki ikinci nəfəs açılır, o, sona qədər nəfəs alaraq hətta həlak olanda da özünün qorxmazlığı ilə düşməyə zərbə endirir, çünki bu əyilməzliyi görüb düşmən sonrakı döyüşlərdə özünə inamı itirir. Əgər kimsə bir vaxtlar Şuşanı azad edən qəhrəmanlar haqqında yazasız olsa, bu cür yüzlərlə nümunələr tapa bilər. Şuşaya yüngül silahlarla sıldırım qayalardan daxil olanların əlbəyaxa döyüşlərdə nümayiş etdirdikləri məhz həmin keyfiyyətlər idi. İlham Əliyev Azərbaycan əsgərinin həmin keyfiyyətlərini bilirdi. Bu cür qəhrəmanlıq keyfiyyətləri əcdadların qanı ilə keçməklə yanaşı, təlimlərdə sınaqdan çıxarılmış və özünü doğrultmuşdu. Bu müqəddəs torpağa – Şuşaya qədəm qoyan hər bir əsgər və zabıt damarlarında qanın coşduğunu, cövlan etdiyini hiss edirdi.

İlham Əliyev cəbhəni xəritə üzərində cızılmış xətlər, oxlar kimi deyil, hər birinin öz xüsusiyyəti, arzusu və taleyi olan, hər birini doğma ocaqda anaların, ataların, gəlinlərin, bacıların, uşaqların, körpələrin həsrətlə, şərəflə gözlədiyi canlı insanlar, Azərbaycan övladları kimi təsəvvür edirdi.

Tarixi insanlar yaradırdılar. Qarabağı, Şuşanı sadə, öz Vətəninə canı-dildən sevən və düşməyə dərinə nifrət bəsləyən Azərbaycan övladları azad etdilər. Bu döyüşlərdə bütün azərbaycanlılar əlində silah olmasa da, özlərinin yardımı, dəstəyi, mənəvi ruhu, arzuları, sevinci, göz yaşları, duaları ilə hər biri bu qələbədə iştirak etdi. Hər kəs mənfur düşmənlə döyüşdə öz yerini tapdı. Biz hamımız həyatı dərinə sevirik, lakin gərgin döyüş şəraitində ölümcül təhlükələrlə üz-üzə gəlməyə hazır oluruq. Vətən uğrunda həlak olmaq lazım gələndə Azərbaycan əsgər və zabiti sərt və

⁶⁵⁰ <https://president.az/>

⁶⁵¹ Владимир Карпов. Полководец. Москва-1988, с. 211

sadə şəkildə ölümə hazır idi. Həlak olanların dostları və döyüş yoldaşları ölən dostları üçün kədərlənib, onun yerini tutaraq döyüşü davam etdirir və öz işini görürdü.

Müharibədə şərait sərt, ağır və rəhmsizdir. Şərait sərt, ağır, rəhmsiz olsa da, Şuşanı fəth edənlər qürurlu idilər. Onlar Şuşadan, onu əhatə edən uca dağlardan qürur alırdılar. Onların böyük qəhrəmanlığı, yüksək mənəvi ruhunu ağır döyüş şəraiti sındıra bilmədi.

Fukidid Peloponnes müharibəsindən bəhs edərkən yazırdı: “Düşmənlər əlbəyaxa döyüşə başlayanda, peloponneslilərin sol cinahı düşmənin sağ qanadını mühasirəyə salmaq üçün dövrələmə manevri etdi. Bu zaman akınlar pusqudan çıxıb onlara arxadan zərbə endirdilər. Qorxudan vahiməyə düşən peloponneslilər tezliklə müqaviməti dayandıraraq qaçmağa başladılar və qoşunun böyük hissəsini arxalarınca apardılar: qoşunun döyüşkən hissəsi – Evriloğun dəstəsinin necə ölümcül təhlükəyə düşməsinə görə qalan döyüşçülər mərdliklərini itirdilər”⁶⁵².

Fukididin təsvir etdiyi döyüşdəki cəsarəti Azərbaycan əsgəri Şuşada nümayiş etdirdi. Düşmən Şuşada Azərbaycan əsgəri ilə qarşılaşanda vahiməyə düşdü, müqaviməti dayandıraraq qaçmağa üz tutdu. Dədə-Qorqudun ciyərli övladları özlərini təsdiq edərək qəhrəmanlıq nümayiş etdirdilər.

Suvorov əsgərlərini gələcək döyüşlərə hazırlayarkən öyrədirdi ki, təhlükəni gözləmədən cəsarətlə onun üstünə getmək lazımdır. Əsasən soyuq silahlarla hücum əməliyyatları bu məqsədə xidmət edirdi. Suvorov yeddiillik müharibədə rus əsgərlərinin əlbəyaxa döyüşlərdə nümayiş etdirdikləri igidlik təəssüratlarını daim xatırlayırdı. Bıçaq zərbəsi xüsusi, iradənin müstəsna gərginliyini tələb edirdi. Suvorov qeyd edirdi ki, Vətəni olmayan prussiyalı muzdlu bıçaq zərbəsi, yəni əlbəyaxa döyüş üçün yararlı deyildi. Onun hərbi işi yerinə yetirməyə fəlsəfi baxışı rus əsgərinin xüsusiyyətlərini dərinləndirən bilməsinə əsaslanırdı. Suvorov bıçağa xüsusi əhəmiyyət verərək 1763-1768-ci illərdə onu təcrübədən keçirdi, sonralar isə bütün rus ordusunda tətbiq etdi⁶⁵³.

Əlbəyaxa döyüş Azərbaycan əsgərinin iradəsini, onun mətinliyini nümayiş etdirdi. Öz torpaqlarında vuruşmayan erməni əsgəri üçün bu hisslər yad olduğuna görə onlar əlbəyaxa döyüş üçün yararlı deyildilər.

Rusiyanın “Milli müdafiə” jurnalının baş redaktoru, tanınmış hərbi ekspert İqor Korotçenko APA-nın Moskva müxbirinə müsahibəsində demişdi: “Şuşa şəhərinin işğaldan azad olunması ilə bağlı əməliyyat göstərdi ki, bu şəhər Azərbaycan üçün strateji əhəmiyyətli və simvolik xarakter daşıyır. Məsələn, ondadır ki, Şuşadakı hərbi əməliyyatlar teatrı havadan dəstəkdən, ağır silahlar və texnikalardan istifadə etməyə icazə verməyib. Azərbaycanlı döyüşçülər, görünür, onların bir qismi xüsusi təyinatlılar və dağ atıcı bölmələri olublar, Şuşaya dağ-meşə yolları ilə piyada marş ediblər. Onlar güllələri, silah-sursatları üzərlərində daşıyıblar. Şuşa uğrunda döyüşlər

⁶⁵² Фукидид. История. Москва-2018, с. 239

⁶⁵³ Олег Михайлов. Суворов. Исторический роман. Москва-1978, с. 91-92

şiddətliliyi ilə seçilib. Azərbaycan Ordusu Şuşa uğrunda döyüşləri istisnasız olaraq şəxsi igidliyi, dözümlülüyü, əzmi və qələbəyə inamı sayəsində qazanıb. Ermənistan tərəfinin Şuşa uğrunda döyüşlərdəki itkilərini bilirik. Bütün bunlar onu göstərir ki, üzbəüz döyüşdə, harada ki ya sən öldürürsən, ya da səni öldürürlər, Azərbaycan bölmələri qələbə qazanıb. Üstəlik, onu da qeyd edim ki, Ermənistan ordusuna Şuşa döyüşlərində artilleriya, reaktiv yaylım atəşləri sistemləri, zirehli texnika dəstək verib. Ermənilər Xankəndidən Azərbaycan bölmələrini ağır silahlarla atəşə tutublar. Bütün bunlara baxmayaraq, çox şiddətli keçən təmas döyüşlərində, küçə döyüşlərində Azərbaycan Ordusu əla döyüş qabiliyyəti keyfiyyətinə malik olduğunu göstərmiş oldu. Şuşa döyüşləri bu müharibədə kimin qələbəyə inamlı olduğunu, kimin əsgərinin nə üçün vuruşduğunun göstəricisidir. Əlbəttə ki, bu, həm də qərargahların işinin effektivliyinin göstəricisidir. Ona görə ki, bu cür əməliyyatlar planlaşdırılıb, onun yekunu və nəticələri savadlı operativ hərbi idarəetmə və sözsüz ki, döyüşlərdə Azərbaycan əsgəri və zabitanın dözümlülüyüdür”⁶⁵⁴.

Fransanın “Le Monde” qəzeti Şuşanın azad olunması uğrunda aparılan döyüşlər haqqında yazırdı: “Azərbaycan gücləri 27 sentyabr hücumunun əsas məqsədi olan tarixi şəhərə çatdılar. Orada döyüşlər onların xeyrinə davam edir. Şuşanın müdafiəçiləri paramparçadır. Onlar hərbi təcili tibb maşınlarının arxasında üst-üstə yığılıblar. Stepanakertə onlarca qan içində, son nəfəslərində olan yaralı əsgərlər gəlirlər. Digər erməni əsgərləri dağdan dəhşət və qorxu içərisində üzüaşağı düşürlər. Bir də döyüşə yenidən atılacaqları naməlumdur”.

Bildirilir ki, yolboyu snayper və artilleriya atəşləri altında erməni əsgərlərin tələm-tələsik tərk etdikləri əsgər əşyaları gözə dəyir: “Bu, darmadağın olunma gününə çox bənzəyir. Stepanakertdə hakimiyyətin inkar etməsinə baxmayaraq, 6 noyabr cümə günündən etibarən döyüş azərbaycanlı güclərin xeyrinə dönməyə başlayıb.

Bir həftədir azərbaycanlı güclər Şuşanın bir top atışı məsafəsində olan qapılarına dirənilər. Əsas cəbhə Daşaltı kəndinin yuxarı meşələrində donub qalıb, orada döyüşlər çox sərt şəkildə baş verib. Üç gün ərzində azərbaycanlı xüsusi təyinatlı qüvvələr Şuşaya aparan yola şəhər müdafiəçilərinin gücünü yoxlamaq üçün gecə basqınları ediblər. Məhz bu hücumlara görə Xankəndini İrəvana bağlayan əsas yol 4 noyabrdan etibarən bağlanıb. Bu şəhər hər iki icma tərəfindən Qarabağın Qüdsü (Yerusəlim) hesab edilir və dini-siyasi simvolu/rəmzi çox böyükdür, digər tərəfdən bu şəhər Xankəndinə baxan və nəzarət edən strateji əhəmiyyətini qoruyur.

“Azərbaycanlılar Şuşaya çatıblar, küçələrdə kalaşnikovlarla döyüşlər gedir”, bunu Xankəndində əlillər üçün arabada oturmaqdan imtina edən və ayağından yaralanan, bağırmaq üçün çənəsini tutmuş əsgər deyir. Bu yaralı əsgərin ətrafında xaos hökm sürür. Bu ərəfdə sırf güllə ilə yaralanmış 7 nəfəri gətirən yük maşını gəlir.

⁶⁵⁴<https://ona.az/az/dagliq-qarabag/rusiyali-herbi-ekspert-dagliq-qarabag-azerbaycan-erazi-sidir-bu-mesele-birdefelik-ve-hemiselik-baglanib-25705>

Düzdür, bomba zərbələri çox şiddətlidir, lakin yaralıların halı göstərir ki, əsasən qısa məsafəli üzbəüz döyüşlər gedir. Təcili yardım maşınları saysız-hesabsız gediş-gəliş edirlər. Yaralı əsgərlər bir-birinin üzərinə qalaq-qalaq yığılıb”⁶⁵⁵.

Azərbaycan əsgərinin uzun məsafə qət edəndən sonra qayalara dırmanması, əlbəyaxa döyüşə girib düşmənin üzərində qələbə çalması əlbəttə ki, qəfildən yaranan vəziyyət kimi dəyərləndirilə bilməz. Çox güman ki, Şuşanın relyefi nəzərə alınmaqla bu plan neçə illər əvvəl cızılmış, əsgərlər bunun üçün hazırlanmışdı. Erməni əsgərlərinin əlbəyaxa döyüşdən vahiməyə düşməsi onların bu döyüşlərə hazır olmasını təsdiq edirdi. Azərbaycan əsgərinin göstərdiyi igidlik erməni əsgərlərinin bu əzəmət qarşısında acizliklərinin etirafı ilə nəticələndi. Çünki İkinci Qarabağ müharibəsində qəhrəmanlıq Azərbaycan əsgəri üçün davranış normasına çevrilmiş, Azərbaycan əsgəri üzərinə düşəndən də artığını yerinə yetirirdi.

Altıncı, Şuşa şəhərinin tarixi və mədəni əhəmiyyəti nəzərə alınmaqla şəhərdə dağıntılara yol verilməməsi üçün şəhərə ağır silahlardan atəş açılmamış, heç bir yeni dağıntıya yol verilməmişdi.

Şuşa şəhərinin Azərbaycanın tarixi, mədəniyyət mərkəzi kimi əhəmiyyəti və qorunmasının vacibliyi Işıq yolunun həqiqəti idi. 6 may 1996-cı ildə Şuşa və Laçın rayonları sakinlərinin bir qrupu ilə görüşdə Heydər Əliyev deyirdi: “... bütün torpaqlarımız azad ediləcək, o cümlədən Şuşa da, Laçın da azad olunacaq, şuşalılar, laçınlılar öz evlərinə, yurdlarına, torpaqlarına qayıdacaqlar. Buna heç şübhə yoxdur...”

Şuşanın, Laçının Azərbaycan üçün nə qədər əhəmiyyətli olduğunu siz yaxşı bilirsiniz, xalqımız da yaxşı bilir. Birincisi, Şuşa Azərbaycanın ən əziz və böyük tarixi olan bir guşəsidir. Şuşanı yaradanlar, Şuşa şəhərini quranlar, Şuşa qalasını tikənlər Azərbaycan torpağının sahibləri olublar və Qarabağda Azərbaycan torpağının daim qorunması, saxlanması üçün Şuşa şəhərini, qalasını yaradıblar. Bu, Azərbaycan xalqının, əcdadlarımızın yaratdığı böyük abidədir, təkcə şəhər deyil, böyük bir tarixi abidədir. Bu şəhərdə, onun ətrafında Azərbaycan xalqının bir neçə əsrlik tarixə malik olan böyük mədəniyyəti, mədəni irsi, qəhrəmanlıq nümunələri yaranıbdir.

Ona görə də Şuşa təkcə şuşalılar üçün yox, bütün azərbaycanlılar üçün, vətəni, millətini sevən hər bir vətəndaşımız üçün əziz bir şəhərdir, əziz bir torpaqdır, əziz bir qaladır, əziz bir abidədir. Ona görə də Şuşa bu qiymətinə, Azərbaycan üçün bu qədər mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyinə görə xüsusi qorunmalı, saxlanmalı idi”⁶⁵⁶.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2021-ci il yanvarın 27-də Aydın Kərimovu Prezidentin Şuşa rayonunda xüsusi nümayəndəsi təyin olunması ilə əlaqədar videoformatda qəbul edərkən bildirdi ki, “Şuşa Azərbaycan xalqının qəlbində xüsusi yerə malikdir. Şuşa Qarabağın tacıdır, Şuşa təkrarolunmaz şəhərdir. Şuşanın yerləşməsi, təbiəti, havası, iqlimi, tarixi abidələri, dini abidələrimiz, şəhərin memarlıq ansamblı bizim milli sərvətimizdir. Şuşanı biz qorunmalıyıq, qoruyacağıq.

⁶⁵⁵ <https://525.az/news/154796-meshur-fransa-qezeti-susa-doyuslerinden-yazdi>

⁶⁵⁶ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Altıncı kitab, s. 236-239

Biz Şuşaya qayıtmışıq və bundan sonra Azərbaycan xalqı Şuşada əbədi yaşayacaqdır”.

Məhz bu amallardan çıxış edərək İlham Əliyev Şuşaya ağır silahlardan atəş açılmasını planlaşdırmamış, ona zərər toxunmasın – deyə Azərbaycan əsgəri üçün çətin də olsa, şərəfli bir döyüş yolu seçmişdi.

İlham Əliyev Azərbaycanın BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsinə əsasən özünümüdafiə hüququ olmasına, döyüş meydanlarında ardıcıl olaraq qələbə qazanmasına baxmayaraq, yenə də sülhə çağırış edirdi: “Deyirdik işğalçılara, deyirdik, düz yola gəlin, işğala son qoyun, hələ ki, gec deyil. Ona görə bizim bütün dövrlərdəki siyasətimiz birmənalı olub. Demişik ki, əgər məsələ sülh yolu ilə öz həllini tapmasa, hərbi yolla məsələni həll edəcəyik... Hər bir ölkənin özünümüdafiə hüququ var. Bu hüququ bizə BMT Nizamnaməsi verir”.

“Həmişə sözümün üstündə durmuşam. Azərbaycan xalqına nə demişəmsə, onu da etmişəm. Bu məsələdə də sözümün üstündə durdum və artıq biz Qələbəni qeyd edirik”.

John Man Səlahəddinin şəxsi keyfiyyətləri haqqında söhbət açarkən yazırdı: “Onun insani keyfiyyətlərinə sözbütövlüyünü də əlavə etmək lazımdır. Sözünün üstündə dururdu. Lord Şanq və Makiavelli əgər ümumi məqsədə xidmət edirsə, liderin ikiüzlü davranmasının belə, tərəfdarı idilər. Amma Səlahəddin heç vaxt belə eləməmişdi. Sözünün üstündə dayanmaq uğurlu liderliyin əsas elementlərindəndir. Əks halda müttəfiqlərin və komandanın əmrə tabe olan hissəsində dayananların liderə olan etibarını itər, əhvali-ruhiyyə korlanar və lazımi işlərə can atmaq mümkünsüzləşər. Bununla da, Deniel Qoulmanın “zəhərli təşkilatlanma” adlandırdığı “rezonansın” “əks-rezonansa” çevrildiyini görə bilərik”⁶⁵⁷.

Karl Marks yazırdı ki, “siyasətdə məlum məqsəd üçün hətta şeytanın özü ilə də müqavilə bağlamaq olar-yalnız şeytanın səni deyil, sənin şeytanı üstələməyin lazımdır”⁶⁵⁸.

Adler Alfred isə deyirdi ki, “yalan – düz sözü demək üçün cəsarətin olmaması ilə bağlıdır”⁶⁵⁹.

İlham Əliyev şeytanla da olsa, müqaviləni onu aldatmaq, üstələmək üçün deyil, düz yola dəvət etmək üçün bağlamaq niyyətində idi, onun düzü, həqiqəti deməyə cəsarəti çatırdı, təəssüf ki, rəqibləri bundan məhrum idilər.

İlham Əliyev sentyabrın 27-dən sonra qazanılmış uğurlarla əlaqədar deyirdi: “Bu günə qədər 200-dən çox şəhər, kənd, qəsəbə işğaldan azad edildi. O cümlədən Füzuli şəhəri, tamamilə darmadağın edilmiş, bir dənə də salamat bina qoymayıb mənfur düşməni. Cəbrayıl tamamilə dağıdılmış. Qubadlı, Zəngilan tamamilə dağıdılmış. Kəndlər, şəhərlər. Hadrut qəsəbəsi, Suqovuşan qəsəbəsi və bu gün Şuşa şəhəri”.

⁶⁵⁷ John Man. Səlahəddin. Həyatı, əfsanəsi və islam imperiyası. Bakı-2019, s. 272

⁶⁵⁸ Маркс Карл (1818-1883) // Великие философы о жизни. Афоризмы и цитаты. Москва-Санкт-Петербург-2016, с. 412

⁶⁵⁹ Адлер Альфред (1870-1937) // Великие философы о жизни. Афоризмы и цитаты. Москва-Санкт-Петербург-2016, с. 27-29

“Bizim zəfər yürüşümüz davam edir. Hələ də işğal altında torpaqlar var, hələ də döyüşlər gedir. Əgər Ermənistan rəhbərliyi mənim tələblərimə cavab verməsə, sona qədər gedəcəyik. Heç kim bizi dayandıra bilməz. Dünyada elə qüvvə yoxdur ki, bizi dayandıra bilsin. Ermənistan artıq öz acı məğlubiyyətini etiraf edib, özünü alçalda-alçalda, xalqını təhqir edə-edə. Ermənistan rəhbərliyi indi dünya ölkələrindən yardım istəyir, hərbi yardım istəyir, silah, texnika istəyir. Bəs, hanı sənin yenilməz ordun? Məhv etmişik onu. Onların bütün sözləri, onların bütün bəyanatları mif idi, yalan idi”.

“Yenilməz ordu Azərbaycan Ordusudur! Bunu döyüş meydanında göstərir, düşməni torpaqlardan təkbaşına qovur. Otuz il ərzində milyardlarla dollar xərclənib oraya, istehkamlar qurulub, mühəndislik qurğuları inşa edilib. Amma hamısını vurub dağıtmışq – mənəvi ruh, güc hesabına, birlik hesabına!”

John Man yazır: “Səlahəddin dahi sərkərdə olmaqla yanaşı, bir siyasi lider kimi islamın böyük enerjisini birləşdirmək və cihad fikri üzərində toplamağı bacarmışdı. Bu, o dövr üçün xalqın arzusunda olan bir şəxsiyyət və gələcək üçün daha yaxşı addımlar atmaq istəyən liderlər üçün əsl nümunə idi”⁶⁶⁰.

Bəli, İlham Əliyev də bir tərəfdən Ali Baş Komandan kimi Ordusunu düşmənlə şərəfli mübarizəyə hazırlamış, onun məğlubedilməzliyini təmin etmiş, müzəffər Komandan kimi ordunu qələbədən-qələbəyə aparırdı. O, eyni zamanda siyasi lider kimi dünya dövlətləri rəhbərlərinin, beynəlxalq təşkilatların Azərbaycanın haqq işini – ərazi bütövlüyünün təmin olunması barədə fikirlərini Azərbaycanın mənafeyinə uyğunlaşdırmış, islam dövlətlərinin bu məsələdə fikir yekdilliyinə nail olmuş, xalqın enerjisini birləşdirərək Azərbaycan torpaqlarının işğaldan azad olunması üzərində cəmləşdirməyi bacarmışdı. Onun arzuları – azad, bütöv Azərbaycanın yüksələn inkişafı idi. İlham Əliyev arzularına mənəvi ruh, güc hesabına, birlik hesabına nail olurdu.

“Bir daha demək istəyirəm ki, bizim zəfər yürüşümüz davam edir. İşğal edilmiş bütün torpaqlardan düşmən qüvvələri çıxarılmalıdır. Bu, bizim tələbimizdir. Beynəlxalq norma və prinsiplər, beynəlxalq təşkilatların qərar, qətnamələri bunu tələb edir”.

İlham Əliyevin əzəldən söylədikləri də bunlar idi. İşğalçılar Azərbaycan ərazilərindən çıxmalı, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü təmin olunmalı, beynəlxalq hüquq və ədalət bərpa olunmalı idi.

“Əziz bacılar və qardaşlar, bu gün bu müjdəni mən burada – Şəhidlər xiyabanında doğma xalqıma verirəm. Bu, təsadüfi deyil. Bu, təbiidir. Bu gün şəhidlərimizin ruhu qarşısında bir daha baş əyirəm. Bu gün bəyan edirəm ki, şəhidlərimizin qanı yerdə qalmır. Erməni vəhşiliyinin qurbanlarının, Xocalı qurbanlarının qanı yerdə qalmır. İntiqamımızı döyüş meydanında aldığ. Biz mülki vətəndaşlara qarşı heç vaxt müharibə aparmamışıq, bu dəfə də aparmamışıq. Baxmayaraq ki, mənfur düşmən 93 mülki şəxsi namərd atəşlə öldürüb, 400-

⁶⁶⁰ John Man. Səlahəddin. Həyatı, əfsanəsi və islam imperiyası. Bakı-2019, s. 11

dən çox mülki şəxs yaralanıb. Amma mən dedim, yox, biz azərbaycanlıyıq! Biz intiqamımızı döyüş meydanında alacağıq və alırıq! Onların ordusunu məhv etmişik, texnikasını məhv etmişik, məhv edirik və edəcəyik. Düşməni qovuruq və qovacağıq!”

Şuşanın azad olunması barədə xəbərin Şəhidlər xiyabanından xalqa çatdırılması həqiqətən də böyük mənəvi yükə malik olan bir hadisə idi. Vətən uğrunda canından keçən əsgər və zabitlərimizə hörmət, onların ruhunun şad olmasını arzulamaq, onların zəhmətinin əbəs olmamasını çatdırmaq kimi nəcib keyfiyyətlər bunda öz ifadəsini tapırdı və İlham Əliyev bu cür keyfiyyətlərin daşıyıcısı idi.

“Mən bu gün, eyni zamanda, ulu öndər Heydər Əliyevin məzarını ziyarət etdim, onun ruhu qarşısında baş əydim. Ürəyimdə dedim, xoşbəxt adamam ki, ata vəsiyyətini yerinə yetirdim. Şuşanı azad etdik! Bu, böyük Qələbədir! Şəhidlərimizin, Ulu Öndərin ruhu şaddır bu gün! Gözün aydın olsun, Azərbaycan! Gözünüz aydın olsun, dünya azərbaycanlıları!

Mən bu günlərdə dünya azərbaycanlılarından və Azərbaycanda yaşayan insanlardan minlərlə məktub alıram. Hər gün minlərlə məktub. Sadəcə olaraq, heyfsilənirəm ki, bütün bu məktubları oxuya bilmirəm. Sadəcə olaraq, vaxt çatmır. Nə qədər gözəl sözlər, nə qədər böyük dəstək göstərilir. Bu gün biz bir daha bütün dünyaya sübut edirik ki, biz böyük xalqıq, biz məğrur xalqıq! Biz yenilməz xalqıq! Biz döyüş meydanında düşməni yerini göstəririk!”

İlham Əliyevin rəhbərlik etdiyi müzəffər Ordu düşməni “bükə bilmədiyi əli öpməyə məcbur edirdi”. 26 fevral 2021-ci ildə xarici ölkələrin media nümayəndələri üçün mətbuat konfransında İlham Əliyev deyirdi: “Şuşanın alınması isə, ümumiyyətlə, ayrıca dastandır, bəli, bu, epos kimidir. Ona görə ki, döyüşçülər nə götürə bilərdilərsə götürməliyidilər, amma özünü nə götürə bilərsən? Maksimum qumbaraatan. Bu, inanılmaz fiziki qüvvə, hazırlıq tələb edir. Bu sal qayalara aşağıdan dırmaşmaq lazımdır. Müdafiə xətləri çox möhkəmlənib, özü də orada ermənilərin tankları və topları vardı. Bizdə isə süngü-bıçaqlar və yüngül silah. Bəzən mən də ekspertlərin fikrini müşahidə edirəm, amma əlbəttə, hərənin öz fikri var. Bu da aydındır, çünki ekspert döyüş əməliyyatlarının bütün mənzərəsinə bələd ola bilməz. Buna görə də təbii ki, müharibə aparılmasının bir növünün xeyrinə müəyyən meyil olur. Amma deməliyəm ki, bu elementlərin heç biri vahid komandanlıq, planlaşdırma olmadan bizim qələbəmizi təmin etməzdi. Məhz bunların hamısının düzgün kombinasiyası: kəşfiyyat, artilleriya, zərbə pilotsuz uçuş aparatları, pilotsuz kamikadzelər, xüsusi təyinatlılar, ordu korpusları-bütün bunlar birlikdə qələbəyə gətirib çıxarıb. Lakin zaman keçdikcə məxfilik qriffi götürüləcək və informasiya daha çox olacaq. Amma düşünürəm ki, hətta artıq olub-keçənlər düzgün nəticə çıxarmaq üçün kifayət qədər əsas verir”⁶⁶¹.

İlham Əliyev müraciətində deyirdi: “Ermənistan artıq öz acı məğlubiyyətini etiraf edib, özünü alçalda-alçalda, xalqını təhqir edə-edə. Ermənistan rəhbərliyi

⁶⁶¹ <https://president.az/articles/50738>

indi dünya ölkələrindən yardım istəyir, hərbi yardım istəyir, silah, texnika istəyir. Bəs, hanı sənin yenilməz ordun? Məhv etmişik onu. Onların bütün sözləri, onların bütün bəyanatları mif idi, yalan idi. Yenilməz ordu Azərbaycan Ordusudur! Bunu döyüş meydanında göstərir, düşməni torpaqlardan təkbaşına qovur. Otuz il ərzində milyardlarla dollar xərclənib oraya, istehkamlar qurulub, mühəndislik qurğuları inşa edilib. Amma hamısını vurub dağıtmışdıq-mənəvi ruh, güc hesabına, birlik hesabına!”

“Bu günlərdə dəfələrlə Azərbaycan xalqına müraciət edərək düşməyə yumruq göstərmişdim. Demişdim ki, bu yumruq elə belə yumruq deyil. Bu, dəmir yumruqdur. Bu dəmir yumruqla düşmənin başını əzirik və əzəcəyik! Eyni zamanda, bu yumruq birliyimizin rəmzidir. Bax, bu gün Azərbaycan xalqı bu yumruq kimi birləşib! Həmişə belə olacaq! Bu birlik əbədi olacaq! Bu birlik bizə gələcəkdə də bütün vəzifələri icra etmək üçün imkan yaradacaq”.

Dahi şəxsiyyətlər həmişə birliyin tərəfdarı olmuş və cəmiyyətdə birliyə nail olmağa çalışmışlar: “Məhəmməd (s.a.s) qeyri-adi xasiyyətə malik, dahi insandı. 632-ci ildə dünyasını dəyişərkən demək olar, bütün ərəb qəbilələrini yeni ümumi icmada və ya ümmətdə birləşdirmişdi. O, ərəblərin öz ənənələrinə uyğun bu cür ehtiyat qüvvələri üzə çıxaran din yaratmış və bənzərsiz bir mədəniyyətin əsasını qoymuşdu. Ərəblər bu ehtiyat qüvvə vasitəsilə yüz il ərzində Himalay dağlarından Pireneyə kimi uzanan böyük, qüdrətli imperatorluq yarada bildilər”⁶⁶².

“Mən bütün bu illər ərzində – 17 il ərzində Azərbaycan xalqının dəstəyini hiss etmişəm, görmüşəm, inamını, mənə olan xoş münasibəti görmüşəm. Bu, mənə güc verir. Bu, mənim siyasətim üçün əvəzolunmaz dəstəkdir. Həmişə Azərbaycan xalqını əmin edirdim ki, mən Vətənə, doğma xalqıma ləyaqətlə, sədaqətlə xidmət edəcəyəm. Şadam ki, sözümün üstündə durmuşam. Həmişə olduğu kimi, sözümə sadıq olmuşam”.

John Man Səlahəddin haqqında yazırdı: “...Dürüst olmaq da işə yarayırdı. Bir dəfə o, bu barədə demişdi: “Əgər verdiyimiz sözün üstündə dayanmasaq, heç kim bizə inanmaz”⁶⁶³.

“Ürəyimdə dedim, xoşbəxt adamam ki, ata vəsiyyətini yerinə yetirdim. Şuşanı azad etdik! Bu, böyük Qələbədir!” Bəli, bu qələbə idi! Son dərəcə səbirsizliklə gözlənilən, vacib və qiymətli qələbə! Qələbə xəbərini eşidən, bir-birini tanımayan adamlar meydanlarda, döngələrdə qucaqlaşır, bir-birini təbrik edir, öpüşür, sevincdən ağlayırdılar. Tezliklə, maşın siqnalları küçələri bürüdü, bayraqlar balkonlardan, maşınların üstündən pəncərələrdən dalğalanmağa başladı. Uşaqlar, gənclər, cavanlar, qocalar əllərində bayraq küçələrdə möhtəşəm bir selə çevrilən insan axınına qarışıdılar.

Şuşa şəhərinin azad olunması uğrunda döyüşlərdə qazanılan qələbə bir çox cəhətdən əhəmiyyət kəsb edirdi:

⁶⁶² Armstrong K. Tanrının tarixi (islam, xristianlıq və yəhudiliyin 4000 illik tarixi). Bakı-2019, s. 219

⁶⁶³ John Man. Səlahəddin. Həyatı, əfsanəsi və islam imperiyası. Bakı-2019, s. 276

İlk öncə Şuşanın azad olunması uğrunda qazanılan qələbə tarixi əhəmiyyətə malik idi. Bu qələbənin tarixi əhəmiyyəti hər şeydən əvvəl tarixi ədalətin bərpa olunmasında öz ifadəsini tapırdı.

“Azərbaycan xalqının tarixi ənənələrinin simvolu olan Şuşa qədim Xocalı – Gədəbəy mədəniyyətinin (e.ə ikinci minilliyin II yarısı – birinci minilliyin əvvəlləri) əhatə dairəsinə daxil olan ən qədim yaşayış yerlərindən birində yaranıb və daimi insan məskəninə çevrilib. Şuşa ətrafındakı qədim yaşayış yerləri, o cümlədən məşhur Cıdır düzündəki Şuşa mağarası (Üçmıx dağında) bu ərazinin Azərbaycanda ən qədim insan düşərgələrindən biri olduğunu sübut edir.

1747-ci ildə Nadir şah Əfşarın ölümündən sonra keçmiş Qarabağ bəylərbəyliyi ərazisində iki müstəqil xanlıq – Gəncə və Qarabağ xanlıqları yarandı. Qarabağ xanlığının əsasının qoyulması və Şuşa şəhərinin onun paytaxtına çevrilməsi Pənahəli xanın (1748-1763) adı ilə bağlıdır. Qarabağ xanı Pənahəli xan Cavanşirlər tayfasının Sarıcanlı oymağından idi. Bu Azərbaycan tayfası Qarabağın qədim sakinlərindən olmuş və uzun müddət bölgənin ictimai-siyasi həyatında mühüm rol oynamışdır. Nadir şahın sarayında eşikağası vəzifəsini tutmuş Pənahəli xan 1738-ci ildə Qarabağa qayıtmış, 1748-ci ildə isə müstəqil Qarabağ xanlığının əsasını qoymuşdur.

Şuşa qalası uzun illər boyu Azərbaycanın Qarabağ xanlığının paytaxtı olmuşdur. Şuşa qalasının salınması 1750-1751-ci illərdən hesab edilir. Tarixi mənbələrə görə, 1750-ci ildə hündür, sıldırım dağ üstündə qalanın inşasına başlandı və 1756-1757-ci illərdə tikilib başa çatdırıldı. Qarabağ xanı Pənahəli xan Şuşanı paytaxt elan edib oranı möhkəmləndirmiş, Qala-şəhərə çevirmişdi. Şəhər bir müddət Pənahəli xanın şərəfinə “Pənahabad”, sonradan isə “Şuşa qalası” və “Şuşa” adlandırılmışdır”⁶⁶⁴.

2021-ci ilin may ayının 12-də Şuşada “Xarıbülbül” musiqi festivalının açılışında İlham Əliyev deyirdi:

“Şuşa Azərbaycan xalqının milli sərvətidir. Bu yaxınlarda Şuşanın Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan edilməsi bunu bir daha göstərir. Şuşa qədim Azərbaycan şəhəridir. Gələn il biz Şuşanın 270 illiyini qeyd edəcəyik. Pənahəli xan 1752-ci ildə Şuşanın təməlini qoyub və o vaxtdan işğal dövrünə qədər bu şəhərdə həmişə azərbaycanlılar yaşayıblar. Ermənilər nə qədər çalışsalar da, Şuşadan Azərbaycan ruhunu silə bilmədilər. Bəli, mənfur düşmən tərəfindən binalar dağıdıldı, məscidlərimiz dağıdıldı, tarixi abidələrimiz dağıdıldı. Ancaq Şuşa Azərbaycan ruhunu qoruya bildi. Şuşa 28 il yarım əsarətdə idi, ancaq əyilmədi, sınımadı, öz ləyaqətini qorudu, milli ruhunu qorudu, Azərbaycan ruhunu qorudu”⁶⁶⁵.

“Şuşa qalası tarixən Azərbaycanın Qarabağ xanlığının paytaxtı olmuşdur. XIX əsrin əvvəllərində – 1805-ci il mayın 14-də Qarabağ xanı İbrahim xanla Rusiyanın Qafqaz qoşunlarının baş komandanı general Sisianov arasında Kürəkçay müqaviləsi (“Andlı öhdəlik”) imzalandı. Bununla da Qarabağ xanlığı Rusiyanın

⁶⁶⁴ <http://www.shusha-ih.gov.az/news/672.htm>

⁶⁶⁵ <https://president.az/articles/51466>

tərkibinə daxil oldu və dərhal Qarabağda çarizmin mövqeyini möhkəmlətmək üçün ermənilərin buraya köçürülməsinə başlandı. Bu fakt onu göstərir ki, ermənilərin Qarabağa dair ərazi iddiaları əsassızdır. Çünki əgər ermənilər Qarabağ xanlığında yaşayıb, vəzifə sahibi olsaydılar, general Sisianovla müqavilə Qarabağ xanı İbrahim xanla imzalanmazdı”⁶⁶⁶.

Şuşanın Azərbaycan ruhunu, milli ruhunu, ləyaqətini əbədi – tarix boyu qorumaq üçün onun azad olunması, yağılardan təmizlənməsi və Azərbaycan əsgəri tərəfindən düşmənin üzərində möhtəşəm qələbənin qazanılması zəruri idi.

Şuşanın azad olunması Azərbaycanın müdafiə qüvvələri üçün hərbi-strateji əhəmiyyətə malik idi. Şuşa şəhərinin Azərbaycan Ordusunun nəzarətinə keçməsi İkinci Qarabağ müharibəsində Azərbaycan Ordusunun qələbəsini, Ermənistanın isə süqutunu təmin edirdi.

Heydər Əliyev Şuşanın hərbi-strateji əhəmiyyəti haqqında deyirdi: “Şuşanı qurub-yaradanlar Şuşanı qoruyub saxlamaq üçün elə yerdə yaradıblar ki, onu fəth etmək mümkün deyil. Şuşanın məhz o yüksək qayalar başında, Qarabağın ən yüksək yerlərindən birində yaranması da təsadüfi deyil. Bu o demək deyil ki, Şuşanı yaradanlar onu təsadüfi olaraq orada yaradıblar. Yox, onu məhz orada yaradıblar ki, o, bir qalaya çevrilsin və Azərbaycanın dövlətçiliyinə, torpaqlarına sahib olan adamlar orada öz dövlətini, torpağını, xalqını qoruya bilsinlər. Ona görə də Şuşanın mövqeyinin hərbi-strateji əhəmiyyəti var”⁶⁶⁷.

İlham Əliyev də eyni həqiqəti artıq Şuşa azad edildikdən sonra – 2021-ci il yanvarın 27-də belə ifadə edirdi: “Şuşanın işğal altına düşməsi böyük faciə idi. Hər bir şəhərin, hər bir kəndin, rayonun işğal altına düşməsi böyük faciə idi. Amma Şuşanın işğal altına düşməsi bizim üçün bəlkə də ən ağır itkimiz olmuşdur. Təkcə ona görə yox ki, Şuşanın strateji yerləşməsi imkan verirdi ki, bütün bölgəyə, – əgər orada işlər düzgün qurulsaydı, – nəzarət edək, imkan verirdi ki, Şuşanı müdafiə etmək üçün hətta az qüvvələrlə bütün lazımi tədbirləri görək. Şuşanın itirilməsi xalqımız üçün böyük sarsıntı yaratmışdır, mənəvi sarsıntı yaratmışdır və biz 28 il Şuşasız yaşamışıq. Ancaq Şuşa ermənilər tərəfindən dağıdılsa da, əyilmədi, əsirlikdə olsa da, öz ləyaqətini itirmədi, erməniləşdirmə cəhdlərinə məruz qalsa da, Azərbaycan ruhunu qoruyub saxlaya bildi”⁶⁶⁸.

Bəli, Şuşa şəhərinin relyefi onun müdafiəsinin səmərəliliyi üçün zəmin yaratmaqla yanaşı, həm də ətraf ərazilər üzərində nəzarət üçün də böyük strateji əhəmiyyətə malikdir. İrəvandan Xankəndinə gedən yolun Şuşadan keçməsi də hərbi-strateji baxımdan bu qələbənin əhəmiyyətini artırırdı. Şuşa şəhəri uğrunda mübarizədə Azərbaycan Ordusunun qələbəsindən dərhal sonra Ermənistanın təslimolma ilə bağlı müqaviləni imzalaması, işğal altında olan rayonlardan qoşunlarını qısa müddət ərzində çıxarmaqla bağlı öhdəlik götürməsi bu qələbənin strateji əhəmiyyətinə dəlalət edirdi.

⁶⁶⁶ <http://www.shusha-ih.gov.az/news/672.htm>

⁶⁶⁷ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Altıncı kitab, s. 239

⁶⁶⁸ <https://president.az/>

Şuşa uğrunda döyüşlərdə Azərbaycan Ordusunun qələbəsi Azərbaycan mədəniyyətinin qələbəsi idi. Bu qələbənin Azərbaycanın mədəni həyatında əhəmiyyəti misilsizdir.

İlham Əliyev 15 yanvar 2021-ci il tarixində Şuşadakı çıxışında deyirdi: “Əminəm ki, Şuşa əməliyyatı aparıcı beynəlxalq hərbi məktəblərin dərsliklərinə salınacaqdır. Artıq məndə məlumat var ki, inkişaf etmiş bir çox ölkələrin mütəxəssisləri 44 günlük Vətən müharibəsinin hər bir gününü təhlil edirlər. Çünki 44 günlük müharibənin hər bir günü qələbə, zəfər günüdür. Şuşanın işğaldan azad edilməsi düşməyə vurulan ən böyük zərbə idi”⁶⁶⁹.

Şuşa şəhəri tarixən Azərbaycanın mədəni mərkəzlərindən biri olmuşdur. İbrahim xanın dövründə baş vəzirin Azərbaycanın görkəmli şairi Molla Pənah Vaqifin olması artıq ona dəlalət edir ki, Qarabağ xanlığında ədəbiyyata, musiqiyə, incəsənətə böyük dəyər verilirdi.

Şuşa həmçinin Azərbaycanın musiqi konservatoriyası adlanırdı. Azərbaycan klassik musiqisinin banisi olan Üzeyir Hacıbəyovun məhz Şuşada anadan olması Şuşanın Azərbaycan musiqisinin inkişafında önəminə dəlalət edirdi.

“Hələ XIX əsrdə Şuşada 22 musiqişünas, 38 xanəndə olmuşdur. Əvvəllər də Şuşada, Cıdır düzündə, İsa bulağında bir çox yerli, məşhur xanəndə və sazəndələrin, o cümlədən şəhərin qonağı olan incəsənət xadimlərinin iştirakı ilə mədəni məclislər təşkil olunur, onlar öz çıxışları ilə tamaşaçıları feyziyab edərdilər. 1901-ci ildə Şuşada Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin rəhbərliyi ilə ilk dəfə “Şərq konserti” keçirilmişdi.

Şuşada təşkil olunan mahnı bayramları XX əsrin sonlarında dəb halını almışdı. 1983-1991-ci illərdə mütəmadi olaraq belə bayramlar təşkil edilmişdir. Cıdır düzündə 1989-cu ildə keçirilən “Xarı bülbül” Ümumittifaq muğam festivalı bu gün də yaddaşlarda yaşayır.

Şuşa Üzeyir bəyin, Zülfüqar Hacıbəyovun, Ağalar Əliverdibəyovun, Məşədi Cəmil Əmirovun, Soltan Hacıbəyovun, Əşrəf Abbasovun, Zakir Bağirovun, Süleyman Ələsgərovun, Cabbar Qaryağdıoğlunun, Bülbülün, Xan Şuşinskiyin, Rəşid Behbudovun vətənidir. Bu torpaqda xalqımızın musiqi sənətinin ən müqəddir nümayəndələri dünyaya göz açıb pərvazlanmışlar.

Şuşada musiqi təhsilinə xüsusi önəm verilirdi. Burada uşaq incəsənət musiqi məktəbi, musiqi texnikumu, mədəni-maarif texnikumu fəaliyyət göstərmişdir və hazırda onlar öz fəaliyyətlərini Bakıda davam etdirirlər. Bir vaxtlar Şuşada konservatoriyanın filialı da təşkil olunmuşdu və oraya xalq artisti, bəstəkar Süleyman Ələsgərov direktor təyin olunmuşdu”⁶⁷⁰.

Heydər Əliyev 3 dekabr 1997-ci il tarixində Bülbülün 100 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yubiley gecəsində deyirdi: “Bülbülün 100 illik yubileyi ilə əlaqədar keçirilən tədbirlərin hamısı onun adına və xatirəsinə layiqdir. Mən hesab edirəm ki,

⁶⁶⁹ <https://president.az/news/speeches>

⁶⁷⁰ <http://anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2010/may/117631.htm>

bu ənənə davam edəcəkdir. Bülbül heç vaxt unudulmayacaqdır. Bülbülün səsi də, yaradıcılığı da, onun gördüyü işlər də bizim qəlbimizdə daim yaşayacaqdır.

Güman edirəm ki, bu gün Bülbülün ruhu şad olubdur. Amma eyni zamanda düşünürəm ki, Bülbülün narahatçılığı da var. Narahatçılığı ondan ibarətdir ki, onun doğma Şuşası, Qarabağı Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğalı altındadır. Buna görə Bülbül narahatdır. Biz də narahatıq. Ancaq Bülbül də bilməlidir, xalqımız da bilməlidir, bizim üçün əziz olan Qarabağ torpağı, Şuşa qalası işğaldan azad olacaq, Bülbül diyarı müstəqil Azərbaycanın çiçəklənən bir guşəsi olacaq və gələcək nəsillər məhz Qarabağda, Şuşada Bülbülün heykəlini qoyacaq, Üzeyir Hacıbəyovun yenidən heykəlini qoyacaq və Şuşa, Qarabağ Azərbaycanın gözəl guşəsi kimi müstəqil Azərbaycanda yaşayacaqdır⁶⁷¹.

Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyeva muğam sənətinin inkişafında Şuşanın rolu ilə bağlı yazırdı: “Azərbaycanda bir neçə tanınmış muğam ifaçılıq məktəbi var. Muğam bütün ölkədə yayılsa da, onun əsas ocaqları özlərinin müstəqil məktəblərini yaratmış muğam yaradıcılığı mərkəzləri kimi Bakı, Şamaxı, Gəncə, Naxçıvan və Şuşa sayılır. Xüsusi maraq doğuran Qarabağ muğam məktəbi əsasən Şuşada formalaşmışdır.

İfaçıların məhz Qarabağ torpağında dünyaya göz açması onların taleyini əvvəlcədən müəyyən etmişdir. Yaxşı səsi olan hər kəsin doğulması üçün Qarabağ – fərqi yoxdur, istər dağlıq olsun, istər aran – doğrudan da ideal bir yer idi. Çünki, bu yerlərin sakinləri imkan düşən kimi nəinki istənilən xalq mahnısını oxuyan, həm də musiqini qiymətləndirməyi bacaran, muğam ustalarını şərəflə yüksəldən insanlar idi.

Deyirlər, muğam insan qəlbinə zənginlik verir, onu ən saf, ən səmimi duyğular üstündə kökləyir. Qarabağda bu, insanla təbiət arasında qarşılıqlı şəkildə baş verir: qəlblərə gərək olan zənginliyi isə ilk öncə təbiət verir. Ona görə bu yerlərdə qəlblər bütünlüklə gözəlliyə, o cümlədən də musiqiyə son dərəcə həssasdır.

Qarabağ muğam məktəbinin nümayəndələri Azərbaycan xalqının musiqi mədəniyyətini inkişaf etdirməklə, öz həmvətənlərinin ağıllarına, hiss və duyğular aləminə nəcib təsir göstərmişlər. Bu yerlərin təbiətindən keçib gələn, ruhu oxşayan həmin gözəllikdir ki, nadir musiqi mədəniyyətində öz əksini tapmışdır. Qarabağ muğam məktəbinin rəmzinə çevrilən məşhur “Qarabağ şikəstəsi” buna bariz nümunədir.

Qarabağ müğənnilərinin əksəriyyəti Şuşada doğulmuşdur. Şuşa mövzusu, alınmaz qala və mənəvi istehkam olan Şuşanın Azərbaycan mədəniyyətində müqəddəs məbəd obrazı onların bütün yaradıcılığından qızıl xətt kimi keçən əbədi leytmotivdir.

Şuşa dünyaya çox musiqiçi bəxş etmişdir. Onların bir qismi özünə Şuşalı təxəllüsü götürmüşlər. Bu isə Sergey Yesenin məşhur “Şair deyilsə Şirazdan deyil, müğənni deyilsə Şuşadan deyil” ifadəsini xatırladır. Şuşa dünyaya o qədər

⁶⁷¹ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. On üçüncü kitab, s. 305

ustad müğənnilər, bəstəkarlar və musiqişünaslar bəxş edib ki, onlar haqqında bilgilərdən ifaçılıq ustalığı üzrə xüsusi ensiklopediya yaratmaq olar.

Mədəniyyət beşiyi olan bu şəhərin ab-havası məşhur yazıçı Aleksandr Dümanın “Qafqaz səfəri” əsərində öz əksini tapmışdır. Kitabda bu yerlərin gözəlliyindən, Azərbaycan xalqının qonaqpərvərliyindən, Qarabağ xanlığından, o dövrün tanınmış şairəsi Natəvandan və s. bəhs edilir.

Şuşanı haqlı olaraq həmişə Şərqi musiqi konservatoriyası adlandırıblar. Məşhur müğənniləri dinləmək və ya ifaçılıq dərsi almaq üçün hər yerdən buraya musiqi həvəskarları axısb gəlirdilər. Lakin bu şəhər təkcə musiqiçiləri ilə şöhrət qazanmamışdır. Əsrarəngiz təbiət amili, saf, dupduru bulaqlar bu yerlərin şöhrətini daha da artırır. Bu diyarın ən məşhur bulağı olan İsa bulağını isə çoxları Şuşanın rəmzi hesab ediblər.

Sanki göylərə ucalan dağlar burada son dərəcə gözəl bir yaylanı dövrələmiş və öz akustikasına görə tayı-bərabəri olmayan açıq zal yaratmışdır. Musiqi səsləndirmək üçün bundan gözəl məkan təsəvvür etmək mümkün deyil. Dağların üzük qaşı kimi dövrəyə aldığı və Cıdır düzü adlanan bu yayla şöhrətli müğənnilər görmüş, onların səsinə, avazını dinləmişdir. Dəcəl şuşalı uşaqlar əllərinə fürsət düşən kimi təbiətin bu möcüzəli guşəsində “şıltaqlıqlar” etməkdən çəkinməzdilər. Muğam ifaçılığının əlifbasını yenidən mənimsəyən uşaqların cingiltili səsləri hər gün müxtəlif aşırımlardan, zirvələrdən dalğa-dalğa Şuşanın üzərinə yayılır, sıldırım qayalarda, dərələrdə əks-səda verərək, beləcə birləşib vahid axarda qovuşardı. Bulaqların şırıltısı, yarpaqların pıçılısı və quşların cəh-cəhi ilə müşayiət olunan belə görünməmiş polifoniyanı yalnız uşaq təxəyyülü yarada bilərdi.

Şuşa məhz muğam məclisləri ilə o qədər şöhrətlənmişdir ki, nəticədə musiqi mədəniyyəti baxımından Qafqazda nadir məkana çevrilmişdir. “Şuşada uşaqlar “Segah” üstə ağlayır, “Şahnaz” üstə gülürlər” və xalqın dilinə daxil olan digər bu kimi başqa məsəllər muğamın Azərbaycan xalqının həyatındakı əhəmiyyətli rolundan xəbər verir. Başqa cür ola da bilməzdi. Çünki burada dünyaya göz açanlar uşaq yaşlarından, inkişaf səviyyəsi və sosial vəziyyətlərindən asılı olmayaraq, istər-istəməz əbədi musiqi bayramının iştirakçısına çevrilirdilər”⁶⁷².

Şuşa şəhərinin mədəniyyət mərkəzi kimi inkişafı özünü XIX əsrin ikinci yarısında daha bariz şəkildə nümayiş etdirdi. “Artıq XIX əsrin ikinci yarısında şəhər əhalisinin sayı tanınmış alim və sənətkarlar da daxil olmaqla 25 minə çatmışdı. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının məlumatına görə, təkcə XIX əsrdə Şuşada 95 şair, 22 musiqişünas, 38 xanəndə, 19 xəttat, 16 nəqqaş, 12 nüsxəbənd, 5 astronom, 18 memar, 16 həkim, 42-yə qədər müəllim və s. olmuşdur. Bu böyük ziyalı təbəqəsi Şuşa şəhərini mədəniyyət mərkəzinə çevirməkdə, burada elmi və mədəniyyət inkişaf etdirməkdə çox böyük rol oynamışlar.

Tarixi sənədlər göstərir ki, “Üç müşketyor” və “Qraf Monte Kristo” kimi klassik əsərlərin müəllifi olan məşhur yazıçı Aleksandr Düma 1858-ci ilin ortalarından

⁶⁷² <https://mehriban-aliyeva.az/articles/node/843030>

1859-cu ilin əvvəllərinə kimi Rusiya və Qafqazda olmuşdur. Qafqaza səfəri zamanı müəyyən müddət Azərbaycan ərazisinə səyahət etmiş, 1859-cu ilin aprel ayında isə Dümanın 3 cilddən ibarət “Qafqaz səyahətinin təəssüratları” əsəri (fransızca: “*Impression de Voyage Le Caucase*”) Parisdə çap olunmuşdur. Bakı məhəllələrinin birinin polismeysteri Piquliyevskinin evində qonaq olan Aleksandr Düma orada Qarabağ xanının qızı, məşhur şairə Xurşidbanu Natəvan və onun həyat yoldaşı knyaz Xasay Usmiyevlə tanış olur, onlar arasında səmimi dostluq münasibətləri yaranır. Fransız yazıçısı Düma Azərbaycan şairəsi Natəvanla şahmat oynayır. Oyunun nəticəsi isə çox yadda qalan olur. Belə ki, Natəvan Dümanı mat edir. Natəvan Dümaya qalib gələrkən o, Dümadan yaşca xeyli kiçik idi. Natəvanın cəmi 26, Dümanın isə 56 yaşı vardı. Qeyd etmək lazımdır ki, Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə 2016-cı il fevralın 18-də Belçika Krallığının Vaterloo şəhərində görkəmli Azərbaycan şairəsi Xurşidbanu Natəvanın abidəsinin açılışı olmuşdur. Abidənin özlündə Xurşidbanu Natəvanın Qarabağ şahzadəsi olması barədə məlumat vardır⁶⁷³.

Şuşa eyni zamanda sənətkarlıq mərkəzi olmaqla, burada xalçaçılıq, musiqi alətlərinin hazırlanması, dəmirçilik və sair sahələrdə də Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafına öz töhfəsini vermişdi. Şuşanın azad olunması bu sənət sahələrinin inkişafı üçün yeni perspektivlər açdı.

“XVIII əsrin ikinci yarısında Azərbaycanın tarixi, mədəni və strateji əhəmiyyətə malik şəhəri sayılan Şuşa özünün xalçası, ipəyi, parçası və çini qabları ilə dünya bazarları miqyasına çıxmış və bununla da böyük şöhrət qazanmışdı. XVIII əsrin 80-ci illərində şəhərin dövrəsinə möhtəşəm qala divarları çəkilib başa çatdırıldı. Bu dövrdə şəhərdə çoxsaylı sənətkar məhəllələri yaranır, ticarət daha sürətlə inkişaf edirdi. Şuşalı tacirlər Təbriz, Tehran, İsfahan, İstanbul, Bağdad, Səmərqənd, Moskva, Marsel və başqa şəhərlərlə ticarət əlaqələri saxlayırdı. Şəhərdə “Pənahabadi” adlı gümüş sikkələr zərb edilirdi.

Şuşa Azərbaycanın qədim tarixə malik olan şəhər mədəniyyətinin nadir və təkrarsız incilərindən biridir. Şuşada “Bazarbaşı” deyilən yerdən “Şeytanbazara” qədər uzanan üstüörtülü ticarət mərkəzi vardı və şəhərin əsas küçəsi “Rastabazar” adlandırılırdı. “Rastabazar”ın sıra ilə düzülən və daşları bir-birinə qurğuşunla bərkidilən sütunlardan, tağlardan ibarət olan və qalereyanı xatırladan səkiləri başdan-başa örtülü olduğundan bütün fəsillərdə quru və təmiz qalırdı. Küçənin ortası ilə nəqliyyat vasitələri hərəkət edirdi. Orta əsr Şərqi üslubunda zövqlə tikilən bu bazar həm də şəhərə xüsusi yaraşlıq verirdi. Şuşanın ticarət mərkəzinin bənzərsiz görkəmi onun magistralına bitişik iri bazar meydanı ilə tamamlanırdı. Şəhərin “Meydan” deyilən əsas meydanı “Rastabazar” küçəsi boyunca tikilmiş ibadətəh və ticarət təyinatlı tikililərdən, birmərtəbəli dükanlardan, ikimərtəbəli karvansaradan və qoşa minarəli yaraşlıqlı Cümə məscidindən ibarət idi. XX əsrin əvvəllərində şəhərdə 1464 dükən qeydə alınmışdı ki, bunların da bazarlarla birlikdə

⁶⁷³ <http://www.shusha-ih.gov.az/news/672.htm>

illik ticarət dövriyyəsi 6 milyon rubla çatmışdı. Şəhərdə 17 məhəllə var idi ki, onların hər birinin məscidi, bulağı və hamamı mövcud idi.

Qeyd etmək vacibdir ki, tarixi mənbələrdə XVIII əsrin sonu-XIX əsrin əvvəllərində artıq Şuşada çoxlu sayda manufakturaların və 2 mindən çox sənətkarın fəaliyyət göstərdiyi bildirilir. 1809-cu ilin məlumatına görə, o dövrdə Şuşada 1500 toxucu dəzgahı fəaliyyət göstərirdi. Bu da ən azı 1500 sənətkar demək idi. XIX əsrin 60-cı illərində Şuşada illik ticarət gücü 78 milyon rubla bərabər olan ipəksarıma fabrikləri fəaliyyət göstərirdi ki, çox keçmədən həmin müəssisələrin illik istehsal gücü 117 milyon rubla çatmışdı⁶⁷⁴.

“İşğala qədər Şuşada memarlıq abidəsi sayılan 170-dən çox yaşayış binası və 160-dək mədəniyyət və tarixi abidə var idi. Bunların içərisində Son Tunc və İlk Dəmir dövrü abidəsi sayılan Şuşa və Şuşakənd daş qutusu qəbirləri, Daş dövrü abidəsi olan Şuşa mağara düşərgəsi, XVIII əsrə dair Şuşa qalasının divarları, Gəncə qapısı, Pənah xanın sarayı və kitabxanası, İbrahim xanın bürcü və qəsri, Xan sarayı və karvansaray, M.P.Vaqifin mədrəsəsi və türbəsi, Yuxarı məscid mədrəsəsi, Hacıqulların malikanəsi, İkimərtəbəli karvansaray, Mehmandarovların malikanə kompleksi, Gövhər ağa, Xoca Mərcanlı, Hacı Abbas, Mərdinli, Saatlı, Köçərli məscidləri, Xurşidbanu Natəvanın evi və bulağı, Ə.B.Haqverdiyevin, Q.B.Zakirin, M.M.Nəvvabın, S.S.Axundovun, N.B.Vəzirovun, Y.V.Çəmənəminlinin evləri, Mamay bəyin evi, məscidi və bulağı, Behbudovların, Fərəməzovların, Zöhrəbəyovun, Bəhmən Mirzənin evləri, Üzeyir bəy Hacıbəylinin, Bülbülün ev-muzeyləri, Xan Şuşinskinin, Tarzən Sadıqcanın evləri, Realni məktəbinin binası, Qız məktəbi, Şirin su hamamı, Meydan bulağı, İsa bulağı və s. tarixi mədəniyyət nümunəsi erməni işğalçıları tərəfindən talan edilmiş, dağıdılmış və məhv edilmişdir”⁶⁷⁵.

Şuşa işğaldan azad olunandan sonra 14 yanvar 2021-ci il tarixində Şuşaya səfər edən İlham Əliyev Şuşanın Azərbaycan mədəniyyətində yeri ilə bağlı deyirdi: “Bu gün Şuşaya gələrkən 30 ilə yaxın Bakıda İncəsənət Muzeyinin həyətində saxlanılan dahi şəxsiyyətlərimizin – Xurşidbanu Natəvanın, Üzeyir Hacıbəylinin və Bülbülün büstlərini gətirmişəm. Bu yerdə Mədəniyyət Evi yerləşirdi və Üzeyir bəyin, Bülbülün büstləri məhz bu yerdə qoyulmuşdu. Mənfur düşmən Şuşa Mədəniyyət Evini dağıdıb və dahi şəxsiyyətlərimizin büstlərini gülləbaran edib.

Xurşidbanu Natəvanın büstünü Heydər Əliyev özü şəxsən açmışdır, 1982-ci ilin yay aylarında. Mən də o vaxt atamla birlikdə burada idim. Bax, buradan bir qədər aralı bir yerdə Xurşidbanu Natəvanın büstü qoyulmuşdu. Ermənilər dahi şəxsiyyətlərimizin büstlərini təhqir edəndən sonra onları əridib satmaq, pul əldə etmək üçün Ermənistana aparmışdılar. Görün nə qədər alçaq keyfiyyətli insan olmalısan ki, tarixi şəxsiyyətlərin xatirə büstlərini güllə ilə vurasan, təhqir edəsən, sonra aparıb bunu əritmək istəyəsən. O vaxt Polad Bülbüloğlu bundan xəbər tutmuş və ulu öndər Heydər Əliyevə müraciət etmişdi. Görülmüş tədbirlər nəticəsində bu büstlər ermənilərdən alındı. Onu da açıq deməliyəm, pulla alındı.

⁶⁷⁴ <http://www.shusha-ih.gov.az/news/672.htm>

⁶⁷⁵ Yəni orada

Satdılar onlar. Necə ki, hər şeyi satıblar ömrü boyu. Büstləri də biz pulla almışıq. O vaxt gətizdirdik və onlar İncəsənət Muzeyinin həyatında yerləşdirildi.

Sonra müxtəlif vaxtlarda bəzi insanlar mənə müraciət etmişdilər ki, bəlkə bu büstləri Bakının hər hansı bir yerində qoyaq, orada olsun. Dedim ki, yox. Onları biz ancaq Şuşanı düşməndən azad edəndən sonra gətirib öz yerlərində qoyacağıq və öz yerlərində də qoyduq.

Dahi şəxsiyyətlərimizin büstləri bizim Qələbəmizin rəmzidir. Onların ruhu şaddır. Onlar doğma Vətənə qayıdıblar. Biz qaytarmışıq onları, düşməni qova-qova, düşməni məhv edərək, torpaqlarımızdan rədd edərək, Şuşanı geri alaraq, azad edərək qaytarmışıq. Burada duracaq, Şuşaya gələn hər bir insan yaxından görəcək erməni vəhşiliyini.

Tarixi ədalət bərpa olunur. Biz tarixi ədaləti bərpa edirik – güc hesabına, əzm, iradə hesabına, cəsarət, mətanət hesabına, milli ruh hesabına! Natəvan, Üzeyir bəy, Bülbül milli ruhumuzun təcəssümüdür. Onların əziz xatirəsi bizim qəlbimizdə əbədi yaşayıb və əbədi yaşayacaqdır”⁶⁷⁶.

Şuşanın azad olunması uğrunda qələbənin qazanılması Şuşanın Azərbaycanın mədəniyyət mərkəzi kimi inkişafına yeni təkan verdi. Bu, özünün ifadəsini Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin “Şuşa şəhərinin Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan edilməsi haqqında” 7 may 2021-ci il tarixli Sərəncamında tapdı:

Şuşa şəhərinin Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı

Şuşa şəhəri tarixən Azərbaycanın tarixi-mədəni, ictimai-siyasi həyatının mühüm mərkəzlərindən biri olmuşdur. 1977-ci ildə xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə “Şuşa şəhərinin tarixi hissəsini tarix-memarlıq qoruğu elan etmək haqqında” qərar qəbul edilmişdir. Həmin qərar nəticəsində Şuşada abidələrin qorunması, görkəmli mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin xatirələrinin əbədləşdirilməsi istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılmışdır.

Azərbaycana qarşı başladığı hərbi təcavüz nəticəsində Ermənistan Respublikası 1992-ci il mayın 8-də Şuşa şəhərini işğal etmiş və şəhərdə xalqımızın tarixi-mədəni irsinin məhv edilməsi siyasətini həyata keçirmişdir.

Ordumuzun qətiyyətli mübarizəsi ilə tarixi ədalət bərpa edilmiş və 2020-ci il noyabrın 8-də Şuşa şəhəri işğaldan azad olunmuşdur. Şəhərə, onun tarixi-mədəni irsinə və təbiətinə vurulmuş zərərin təxirəsalınmadan inventarizasiyası aparılmış, bərpa işlərinə başlanılmışdır. Bərpa-quruculuq işlərinin təşkilində çevikliyi və səmərəliliyi təmin etmək üçün Şuşada dövlət idarəetməsinə də böyük diqqət yetirilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin işğaldan azad olunmuş ərazilərdə ilk xüsusi nümayəndəsi məhz Şuşa rayonuna təyin edilmişdir.

⁶⁷⁶ <https://president.az/news/speeches>

Tarixi-mədəni əhəmiyyəti və Azərbaycan xalqı üçün müstəsna mədəni dəyərə malik olması Şuşaya xüsusi qayğı və həssaslıqla yanaşılmasını zəruri edir. Bu baxımdan, Şuşada dövlət idarəetməsinin və hüquqi tənzimləmənin daha da təkmilləşdirilməsi şəhərdə tarixi-mədəni irsin bərpasına və qorunub saxlanmasına xidmət etməklə yanaşı, onun daim inkişafına şərait yaradacaqdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, Şuşa şəhərinin tarixi görkəminin bərpası, əvvəlki şöhrətinin özünə qaytarılması və ənənəvi dolğun mədəni həyatına qovuşması, eləcə də Azərbaycanın çoxəsrlik zəngin mədəniyyətinin, memarlıq və şəhərsalma sənətinin parlaq incisi kimi beynəlxalq aləmdə təbliği məqsədilə qərara alıram:

1. Şuşa şəhəri Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan edilsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu Sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

İlham Əliyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 7 may 2021-ci il⁶⁷⁷.

İlham Əliyev hələ sərəncamı imzalamamışdan əvvəl də Şuşanın mədəni inkişafına rəvac vermişdi. Sərəncamdan qısa müddət sonra – 12 may 2021-ci ildə Şuşada “Xarıbülbül” festivalının keçirilməsi Şuşaya əvvəlki nəfəsi, əvvəlki avazı, Şuşanın öz ab-havasını, Xarıbülbülünü gətirdi. Xarıbülbül çiçəklədi və bu çiçəklənmə əbədi olacaq. İnşallah!

Şuşa uğrunda döyüşlərdə qazanılan qələbə Azərbaycanın milli-mədəni dəyərlərindən olan islam dininin dogma torpaqlara qayıtması baxımından böyük əhəmiyyəti olan qələbə idi. Azərbaycan çoxkonfessiyalı ölkə olmaqla bütün dini etiqadların sərbəst yerinə yetirilməsi üçün açıq olan bir məkandır. Şuşa şəhəri də bu baxımdan dini dözümlülüyə açıq olmuş, heç vaxt və heç bir dini əqidəyə görə ayrı-seçkiliyə meydan verməmişdir. Bununla belə, Şuşanın Ermənistan tərəfindən işğalı Şuşada olan 10-dan artıq məscidin fəaliyyətinin dayandırılmasına və onların əksəriyyətinin uçulmasına, dağıdılmasına səbəb olmuşdu. Şuşanın işğalı Şuşada azanın səslənməsinə son qoymuşdu. 8 noyabr 2020-ci il tarixdə Şuşanın azad olunması Şuşaya azan sədalarını qaytardı. Şuşa məscidlərinin bərpası, yeni məscidlərin tikintisinə rəvac verilməsi qələbənin dini baxımdan əhəmiyyətini nəzərə çarpdıran əlamətlərdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2021-ci il yanvarın 13-də ICESCO-nun Baş direktoru Salim bin Məhəmməd əl-Malikin rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edərkən deyirdi:

“Azərbaycan İslam həmrəyliyi ilə bağlı məsələləri həmişə güclü təşviq etmişdir və ICESCO Azərbaycanda çoxsaylı tədbirlər keçirmişdir. Ümidvaram ki, bu, belə

⁶⁷⁷ <https://president.az/az/articles/view/51394>

də davam edəcək. Biz həmişə müsəlman ölkələri arasında birliyə çağırış etmişik. Sizin Ağdamda və digər yerlərdə gördükləriniz, həmçinin Ermənistan rəhbərliyinin müsəlmanların dini hissələrinə və tarixinə necə münasibət bəslədiyini göstərir. Onlar biri istisna olmaqla bizim bütün digər məscidlərimizi dağıdıblar. Ağdamdakı məscidi onlar ona görə tam dağıtmamışdılar ki, Azərbaycan Ordusu irəli gedəndə onların artilleriya hücumlarını planlaşdırmaq üçün ərazidə müəyyən bir oriyentirə ehtiyacı var idi. Onlar məsafəni ölçməli idilər. Səbəb bu idi. Lakin bizim məscidlərdə onların donuzları və inəkləri necə saxlaması ilə bağlı çoxsaylı şəkillər var. Bu, təkcə azərbaycanlıların təhqir edilməsi deyil, bu, bütün müsəlmanlara qarşı təhqirdir.

Zəngilanın işğaldan azad edilmiş ərazilərinə səfərim zamanı mən tamamilə dağıdılmış məscidə baş çəkdim. Şuşada onlar bütün məscidləri tamamilə dağıdıblar, bir məsciddən başqa. O da yarımçıq dağıdılmışdı, lakin sonra İslama aid mədəni və dini məkanları qoruduqlarını nümayiş etdirmək adı altında onlar bəzi təmir işləri görməyə çalışmışdı. Əfsuslar olsun ki, bir xarici şirkət bu təxribatçı təşəbbüsə qoşulmuş və bizim icazəmiz olmadan qanunvericiliyimizi, sərhədlərimizi pozaraq Şuşaya gəlmişdi. Həmin xarici şirkət Azərbaycan hökumətinin icazəsi olmadan, Dağlıq Qarabağda həmin vaxt mövcud olan qanunsuz rejimin himayədarlığı altında bəzi təmir işləri görmüşdü.

Beləliklə, onlar cinayətkarlarla əlbir oldular, çünki ermənilər işğal edilmiş ərazilərdə demək olar ki, 70 məscidi dağıdıblar. Bu məscidlərdən birində təmir işləri aparmağa çalışmaq, sadəcə olaraq, onların sanki özlərini tolerant olduqlarını, müsəlman mədəniyyətinə, müsəlmanların hissələrinə hörmət etdiklərini nümayiş etdirmək cəhdi idi. Əgər onların münasibəti belə idisə, niyə digərlərini dağıdıblar və niyə digərlərini təmir etməyiblər? Şuşaya gəlmiş həmin xarici şirkət digər məscidlərin, bütün dini və mədəni irsin dağıdıldığını görmədi? Onlar hətta bunu dağıdan separatçılardan da pis davrandılar. Lakin biz hər şeyi bərpa edəcəyik. Biz hər şeyi ilkin vəziyyətinə gətirəcəyik, əraziləri yenidən quracağıq. Əminəm ki, gələn dəfə siz bizə səfər edəndə mənim Azərbaycan mədəniyyətinin paytaxtı elan etdiyim Şuşanı da ziyarət etmək imkanınız olacaq”⁶⁷⁸.

2021-ci il yanvar ayının 14-də Prezident İlham Əliyev, birinci xanım Mehriban Əliyeva və qızları Leyla Əliyeva Şuşa şəhərindəki Saatlı məscidini ziyarət etdilər.

Dövlətimizin başçısı məscidə “Qurani-Şərif” hədiyyə etdi.

Prezident İlham Əliyev dedi: “Saatlı məscidini ziyarət etdik, dualarımızı etdik, Məkkədən gətirilmiş “Qurani-Şərif”i Saatlı məscidinə hədiyyə etdim. Sonra Aşağı Gövhərağa, Yuxarı Gövhərağa məscidlərində olacağıq. Oraya da müqəddəs Məkkədən gətirdiyim “Qurani-Şərif”i bağışlayacağam. Düşmən bizim azad edilmiş torpaqlardakı dini abidələrimizi işğal dövründə məhv edib, 67 məscidi dağıdıb, yaxud da ki, belə yararsız vəziyyətə salıb. Şuşa işğaldan azad olunandan sonra bizim vətəndaşlar əl gəzdirib, məscidi təmizləyib və müəyyən təmir işlərini görüblər. Ancaq, əlbəttə ki, məscidin əsaslı təmiri bundan sonra

⁶⁷⁸ <https://president.az/news/receptions>

aparılacaq, bütün müvafiq göstərişlər verilib, Heydər Əliyev Fondu bu missiyanı öz üzərinə götürüb. Mehriban xanım bu barədə açıqlama verib və biz bütün tarixi-dini abidələrimizi bərpa edəcəyik.

Bildirməliyəm ki, ziyarət etdiyim Ağdam Cümə məscidinin əsaslı təmiri və bərpası işlərinə start verildi. Artıq mütəxəssislər oraya ezam edildi və yaxın zamanlarda təmirlə bağlı təkliflər veriləcək. Eyni zamanda, Şuşa şəhərinin məscidləri də bərpa ediləcək. Minarənin dağıdılması düşmənin islamofob xislətini göstərir. Ermənistan daim çalışır ki, müsəlman ölkələri ilə münasibətlər qursun, bəzi ölkələrlə münasibətləri inkişaf etdirdirsin, özünü sanki müsəlman xalqlarına müsbət münasibət bəsləyən bir ölkə kimi qələmə versin. Hamısı yalandır. Əgər buna kimsə bu günə qədər inanıbsa, gəlsin Şuşaya, Ağdama, Füzuliyə, Cəbrayıla, bizim azad edilmiş digər torpaqlara, görsün ki, Ermənistan rəhbərliyi nə günə salıb müsəlman məscidlərini. Hər bir müsəlman üçün müqəddəs olan məbədlərimizi nə günə salıb. Dağıdıb, təhqir edib, donuz saxlayıb, inək saxlayıb, məscidlərimizin üzərində təhqiramiz ifadələr yazdırıb. Belə bir ölkə müsəlman ölkələri ilə dost ola bilərmi? Əlbəttə ki, yox. Mən bunu dəfələrlə bütün beynəlxalq kürsülərdən bəyan edirdim, müsəlman ölkələrinin liderlərinə müraciət edərək həm ikitərəfli formatda, həm çoxtərəfli görüşlər əsnasında, beynəlxalq tədbirlərdə deyirdim ki, Ermənistan müsəlman ölkələri üçün dost ola bilməz, məscidləri bu günə qoyan ölkə müsəlman ölkələri ilə dost ola bilməz. Bu, riyakarlıqdır və Ermənistanı dost ölkə kimi qəbul etmək də riyakarlıqdır, Allahsızlıqdır. Bunu dağıdanla müsəlman ölkələrinin liderləri necə dost ola bilərlər? Cavab versinlər buna. Mənə yox, öz xalqlarına cavab versinlər. Məscidləri dağıdan, oraya inək salan müsəlman ölkələri ilə dost ola bilər? Qoy, onların xalqları buna cavab versinlər.

Biz bütün dinlərin məbədlərini qoruyuruq və qoruyacağıq. Heç kimdə şübhə olmasın. Artıq bunu müstəqillik tarixi də göstərib, müstəqillikdən əvvəlki tarix də göstərib. Bütün dinlərin abidələri bizdə qorunur-kilsələr, sinaqoqlar, o cümlədən erməni kilsəsi Bakının mərkəzində dövlət tərəfindən qorunur, təmir edilib. Onlar nə ediblər? Mən Zəngilanda olarkən dağıdılmış, divarları qalmış məscidin önündəki çıxışında Azərbaycan xalqına müraciət edərək dedim onlar nə ediblər, beynəlxalq təşkilatlara müraciət edərək dedim ki, gəlin baxın, hesabatı burada hazırlayın, öz kabinetlərinizdə yox. Ermənistan rəhbərliyinin və onun havadarlarının yalan məlumatlarına inanmayın, gəlin, öz gözlərinizlə baxın nə günə salıblar bizim məscidlərimizi. Sadəcə olaraq, onlar görüntü yaratmaq üçün Yuxarı Gövhərağa məscidini guya bir xarici şirkətlə birlikdə təmir etdiriblər. Bu təmir bizə lazım deyil. Bu təmir riyakarlıq rəmzidir, sadəcə olaraq, görüntü yaratmaqdır ki, guya Ermənistan rəhbərliyi məscidləri təmir etdirir. Əfsuslar olsun ki, bir ölkənin şirkəti bu çirkin əməllərdə onlarla şərik olub. Əlbəttə ki, Yuxarı Gövhərağa məscidinin təmiri qəbul edilməzdir. Çünki bizim icazəmiz olmadan, qanunsuz olaraq torpaqlarımıza gəlib, orada aylarla oturub, Ermənistanın kriminal xunta rejimi ilə əlbir olub bu məscidi guya təmir ediblər. Bizə belə təmir lazım deyil və heç kimi

aldatmasın, heç kim bu yalana uymasın. Biz bütün məscidlərimizi yenidən təmir etdirəcəyik, yenidən bərpa edəcəyik və bütün dünya görməlidir ki, mənfur düşmənlərimizin müqəddəs məbədlərini nə günə salıb.

Şuşa işğaldan azad olunandan sonra şəhərin, bütün tarixi binaların bərpa edilməsi prosesinə start verilib. Şuşanı erməniləşdirmə cəhdlərinə son qoyulub. Otuz il onlar çalışırdılar ki, Şuşanı erməniləşdirsinsinlər, nail ola bilmədilər. Bu, onlar üçün yad şəhərdir, öz şəhəri saysaydılar, bu günə qoymazdılar. Şuşanın əsl sahibləri qayıdıb, biz qayıtmışıq. Şuşa bizimdir! Qarabağ Azərbaycandır!”⁶⁷⁹.

2021-ci ilin may ayının 12-də Şuşada keçirilən “Xarıbülbül” musiqi festivalının açılışında İlham Əliyev deyirdi: “Şəhərdə bərpa işləri başlayıb, mən qeyd etdim ki, Yuxarı Gövhəraya məscidi artıq təmir olunubdur. Beş il bundan əvvəl Cocuq Mərcanlı işğaldan azad olunandan sonra orada mən Şuşa məscidinin bənzəri olan məscidi tikdirdim. O vaxt məscidin açılışında demişdim ki, gün gələcək biz Şuşada məscidləri bərpa edəcəyik və yeni məscidlər tikiləcəkdir. Bu gün Ramazan bayramı ərəfəsində Şuşada yeni möhtəşəm məscidin təməli qoyuldu. Ermənilər tərəfindən qurudulmuş “Xan qızı Natəvan” bulağından bu gün su gəldi. Bütün bunlar böyük rəmzi mənə daşıyır. Bax, bizim qayıdışımız budur”⁶⁸⁰.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21 noyabr 2023-cü il tarixli “Şuşa şəhərinin 2024-cü il üçün “İslam dünyasının mədəniyyət paytaxtı” elan edilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” Sərəncamı ilə Şuşanın azad edilməsinin islam dünyası üçün əhəmiyyəti bir daha təsdiqini tapdı. Sərəncamda deyilirdi:

“2023-cü il sentyabrın 25-də Qətər Dövlətinin paytaxtı Doha şəhərində keçirilən İslam Dünyası Mədəniyyət Nazirlərinin 12-ci Konfransında Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı Şuşa şəhəri 2024-cü il üçün “İslam dünyasının mədəniyyət paytaxtı” elan edilmişdir. Bu qərar Azərbaycanın tarixi-mədəni, ictimai-siyasi həyatının mühüm mərkəzlərindən biri olub islam mədəniyyətinin zənginliklərini dolğun təzahür etdirən Şuşaya xüsusi ehtiramın ifadəsidir və İslam dünyasının həmrəyliyi üçün yeni rəmzinə çevrilməklə qarşılıqlı əməkdaşlıq münasibətlərinin daha da genişləndirilməsində özünəməxsus rol oynayacaqdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq qərara alıram:

1. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti:

1.1. Şuşa şəhərinin 2024-cü il üçün “İslam dünyasının mədəniyyət paytaxtı” elan edilməsi ilə bağlı tədbirlər planı hazırlayıb həyata keçirsin;

1.2. bu Sərəncamdan irəli gələn digər məsələləri həll etsin.

İlham Əliyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 21 noyabr 2023-cü il”⁶⁸¹

⁶⁷⁹ <https://president.az/news/speeches>

⁶⁸⁰ <https://president.az/articles/51466>

⁶⁸¹ <https://president.az/az/articles/view/62277>

Şuşa şəhərinin azad olunmasında Azərbaycan Ordusunun qazandığı qələbə Azərbaycanın hərbi qüdrətinin nümayişi baxımından böyük əhəmiyyətə malik idi.

İlham Əliyev 14 yanvar 2021-ci ildə Şuşaya səfəri zamanı deyirdi: “Qəhrəman Azərbaycan övladları mükəmməl hərbi əməliyyat keçirərək cəsarət, rəşadət, qəhrəmanlıq, güc, milli ruh nümayiş etdirərək Şuşanı işğalçılardan azad etmişlər və uzun fasilədən sonra noyabrın 8-də Şuşada Azərbaycan bayrağı qaldırılmışdır...”

Biz buraya qalib kimi gəlmişik, bayrağı da qaldırmışıq, azad edilmiş bütün torpaqlarda Azərbaycan bayrağı dalğalanır. Döyüşə-döyüşə gəlmişik. Heç kim bu torpaqları bizə elə-belə verməyib. Heç bir danışıqlar heç bir əhəmiyyətə malik deyildi. Biz gördük ki, ancaq öz gücümüzlə öz torpaqlarımızı azad etməliyik və bunu etdik. Bütün dünyaya gücümüzü sübut etdik, göstərdik, düşmənin başını əzdik. Düşməni məcbur etdik ki, qabağımızda diz çöksün, kapitulyasiya aktına imza atsın. Belə də oldu və alçaldıcı kapitulyasiya aktı tarixdə əbədi qalacaq. Bütün dünya bizim Qələbəmizdən danışır. Bütün dünyanın aparıcı media orqanları Azərbaycanın parlaq qələbəsi haqqında yazırlar, reportajlar hazırlayırlar. İndi analitik məqalələr dərc edilir, kitablar da yazılacaq.

Bizim şanlı Ordumuzun 44 günlük müharibəsi XXI əsrin müharibəsidir. Biz bu müharibəyə hazırlaşırıdık və bunu gizlətmirdik. Mən dəfələrlə demişdim ki, o cümlədən hərbiçilərlə görüşlərimdə, çoxsaylı görüşlərimdə, əgər düşmən torpaqlarımızdan öz xoşu ilə çıxmasa, məcbur edəcəyik onları, qovacağıq torpaqlarımızdan, güc amili öz rolunu oynayacaqdır və belə də oldu, 44 günlük müharibənin hər bir günü zəfər günü idi. Hər gün biz qabağa gedirdik. Bir gün belə geri addım atmadıq. Bu, müharibələrdə çox nadir hallarda müşahidə edilən bir mənzərədir. Müharibələrdə hücumlar olur, geriye çəkilmə olur, manevrlər olur, biz isə hər gün qabağa gedirdik. Hər həftə onlarla yaşayış məntəqəsini işğalçılardan azad edirdik”⁶⁸².

2021-ci il mayın 12-də Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı Şuşada “Xarıbülbül” musiqi festivalının açılışında İlham Əliyev qeyd etdi ki, “44 günlük müharibə Azərbaycanın tam Qələbəsi ilə nəticələndi. Azərbaycan tam Qələbə qazandı, işğalçıları qədim Azərbaycan torpaqlarından qovdu və azad edilmiş bütün torpaqlarda Azərbaycan bayrağını ucaltdı. 44 günlük müharibə bizim şanlı tariximizdir. 44 günün hər bir günü qəhrəmanlıq dastanı idi, hər bir gündə biz şəhidlər verirdik, qan tökürdük və irəliyə gedirdik. Hər gün biz irəliyə gedirdik. 44 gün ərzində bir gün də olmayıb ki, biz geriye addım ataq. Ancaq irəli gedirdik, şəhidlər verərək, qan tökərək, xalqımız birləşərək və biz birləşib bu Qələbəni şərtləndirdik. 300-dən çox şəhər və kənd döyüş meydanında işğalçılardan azad edildi və Şuşanın-alınmaz qalanın alınması ayrıca bir qəhrəmanlıq dastanıdır. Şuşada olan hər bir insan və artıq Şuşaya gələn Azərbaycan vətəndaşları görürlər ki, Şuşanı götürmək, işğaldan azad etmək böyük qəhrəmanlıq, şücaət, fədakarlıq tələb edirdi. Bizim qəhrəman hərbiçilərimiz bu sıldırım qayalara dırmaşaraq əlbəyaxa

⁶⁸² <https://president.az/news/speeches>

döyüşdə Şuşanı işğalçılardan azad etdi. Baxmayaraq ki, işğalçılar bizə qarşı tanklardan, toplardan atəş açırdılar. Biz Şuşa uğrunda gedən döyüşlərdə şəhidlər verdik. Ancaq bizi irəliyə aparan milli ruh bu Qələbəni təmin etdi. Şuşanın azad edilməsi faktiki olaraq Ermənistan ordusunun və Ermənistan dövlətinin çökməsi demək idi. Çünki ondan bir gün sonra Ermənistan məcbur olub bizim şərtlərimizə əsasən formalaşmış kapitulyasiya aktına imza atıb və biz bir güllə atmadan Laçın, Kəlbəcər və Ağdam rayonlarını geri qaytardıq. Təsədüfi deyil ki, Şuşanın azad edilməsi günü – 8 noyabr günü Azərbaycanda rəsmi dövlət bayramı elan edildi, Zəfər bayramı elan edildi və biz bu bayramı hər il qeyd edəcəyik”⁶⁸³.

Şuşa məğlubiyyətindən sonra Ermənistanın durumunu təsvir etmək üçün qədim hərbi sənətindən bir fikri səsləndirmək kifayətdir. Frenk Edkok məğlub ordunun durumu ilə əlaqədar yazırdı: “O, Sezarın Pompeyin Farsaldakı vəziyyətini xarakterizə etdiyi kimi idi: “*Summae rei diffidens et tamen eventum expectans*” – “Onun öz işinin müvəffəqiyyətinə başqa heç bir ümidi yox idi və o, yalnız döyüşün sonunu gözləyirdi”⁶⁸⁴.

Şuşa uğrunda döyüşlərdə qələbənin qazanılması özünün mənəvi dəyərinə görə misilsiz qələbədir. Azərbaycan xalqı bu qələbə sayəsində mənəvi azadlığına qovuşdu. İnsanlar haqq və ədalətin zəfər çalması nəticəsində erməni işğalı ilə bağlı mənəvi yükü çiyinlərindən atdılar. Azərbaycanlıların qururu, ləyaqəti, şəxsi inamı bərpa olundu. Azərbaycan əsgəri sübut etdi ki, o, torpaqlarına sahib çıxmağa qadirdir, erməni ordusu onun gücü və qüdrəti qarşısında duruş gətirə bilmir və onun torpaqlarını qaça-qaça tərk etməkdən başqa çarəsi yoxdur. Bu qələbə Azərbaycan xalqını da, Azərbaycan əsgərini də layiq olduğu mənəvi yüksəkliyə qaldırdı. Qələbənin əlbəyaxa döyüşlərdə qazanılması isə onun mənəvi dəyərini qat-qat artırdı. Erməni əsgəri diz çökməklə qururunu itirdi.

2021-ci il martın 5-də keçirilən Yeni Azərbaycan Partiyasının VII qurultayında İlham Əliyev qeyd etdi ki, “İlk növbədə, biz mənəvi cəhətdən hazır olmalı idik. Bütün başqa amillərlə bərabər, bax, bu amil həlledici rol oynamışdır. Müharibənin ilk günündən mənəvi üstünlük bizdə idi. Təkcə ona görə yox ki, biz haqlı idik, onlar nahaq. ...Biz mənəvi üstünlüyü ona görə əldə etdik ki, bütün bu illər ərzində bir amalla yaşamışıq: ərəzi bütövlüyümüzün bərpa edilməsi, düşmənlərin torpaqlarımızdan qovulması.

Gənc nəsil yetişdi, Vətənə sevgi, düşməyə nifrət hissi ilə yetişdi və bu gənc nəsil torpaqlarımızı işğalçılardan azad etdi. Mən demişəm ki, torpaqlarımızın azad edilməsində bütün nəsillərin nümayəndələri uğurlu fəaliyyət göstərüb, ancaq döyüşdə iştirak edənlərin mütləq əksəriyyəti 2003-cü ildə mən hakimiyyətə gələndə uşaq olan insanlardır. Onlar yetişdi, onlar vətənpərvərlik və fədakarlıq göstərərək canlarından keçdilər, şəhid oldular, qazi oldular, qəhrəmanlıq göstərdilər və tarixi ədaləti bərpa etdilər”⁶⁸⁵.

⁶⁸³ <https://president.az/articles/51466>

⁶⁸⁴ Френк Эдкок. Военное искусство греков, римлян, македонцев. Москва-2012, с. 229

⁶⁸⁵ <https://president.az/articles/50798>

2021-ci ilin may ayının 12-də Şuşada keçirilən “Xarıbülbül” musiqi festivalının açılışında İlham Əliyev eyni dəyərlərdən çıxış edərək deyirdi:

“Biz öz dini, milli, mənəvi köklərimizə bağlı olan xalqıq. Əks-təqdirdə, biz heç vaxt işğala son qoya bilməzdik. Biz bütün bu illər ərzində bir amalla yaşamışıq – torpaqları azad edək, ədaləti bərpa edək, milli ləyaqətimizi qoruyaq və buna nail olduq”⁶⁸⁶.

Şuşanın işğaldan azad olunması uğrunda mübarizədə, silahlı vuruşmada əldə olunan qələbə Azərbaycan xalqının, Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin Ermənistan, onun silahlı qüvvələri üzərində hərbi qələbəsi olmaqla yanaşı, böyük bir mənəvi qələbə idi. Şuşanın azad olunması faktiki olaraq İkinci Qarabağ müharibəsində qələbənin əldə olunmasını ehtiva etdiyinə görə Azərbaycan xalqı bu qələbə ilə mənəvi cəhətdən ucaldı. Bu qələbə ilə xalq öz qüdrətini, ölkəsinin, onun silahlı qüvvələrinin, Ali Baş Komandanının, generallarının, zabitlərinin, əsgərlərinin Ermənistan üzərində qüdrətini sübuta yetirdi. Bu qələbə Azərbaycan xalqının həm mənəviyyat, həm iqtisadiyyat, həm siyasi, həm də hərbi cəhətdən düşməndən bacarıqlı, şərəfli, ləyaqətli, cəsur və mərd olmasını təsdiq etdi. Azərbaycan xalqı mənəvi cəhətdən ucalaraq Şuşa kimi yüksəkliklərdə qərar tutdu. Azərbaycanda artıq heç kəs özünü qaçqın, məcburi köçkün hiss etmirdi. İnsanları uzun illər ərzində əzən, onları mənəvi sıxıntıda saxlayan “qaçqınlıq” və “məcburi köçkünlük”dən azad olunma insanları mənəvi saflığa, mənəvi yüksəkliyə qovuşdurdu. İnsanlar hiss etdilər ki, onları evlərindən çıxarıb doğma ocaqlarına sahib duranlar artıq yoxdur. Yurdları, evləri, obaları onları gözləyir, Vətən torpaqları qışda ağ örtüyə bürünüb düşmən ayaqlarından qalan çirkəbləri məhv edəcək, Vətən çiçəkləri əvvəlki saflığı ilə üzə çıxacaq, Xarıbülbül çiçəkləyəcəkdi. Bu mənəvi sevinci çətin ki, sözlərlə tam ifadə etmək mümkün olsun.

İlham Əliyevin qazandığı bu mənəvi qələbə, həm də onun Ümummilli Lider Heydər Əliyevin arzularını gerçəkləşdirməsində ifadəsini tapırdı. Heydər Əliyevin Şuşa həsrətinə son qoyulmuşdu. Bu həsrəti gerçəkləşdirmənin təşkilatçısı və həyata keçirəni onun layiqli davamçısı, bir vaxtlar istedadı və bacarığına xalqını əmin etdiyi İlham Əliyev idi. Ona görə də İlham Əliyev haqlı olaraq deyirdi: “Mən bu gün, eyni zamanda, ulu öndər Heydər Əliyevin məzarını ziyarət etdim, onun ruhu qarşısında baş əydim. Ürəyimdə dedim, xoşbəxt adamam ki, ata vəsiyyətini yerinə yetirdim. Şuşanı azad etdik! Bu, böyük Qələbədir! Şəhidlərimizin, Ulu Öndərin ruhu şaddır bu gün! Gözün aydın olsun Azərbaycan! Gözünüz aydın olsun dünya azərbaycanlıları!”

Şuşa uğrunda qazanılan qələbənin mənəvi əhəmiyyəti, bax, bu sözlərdə öz ifadəsini tapmışdı. Bu qələbə hər birimizi ucaltdı və həm də mənəvi cəhətdən ucaltdı. Bundan sonra yaşamaq daha sevincli və daha rahat olacaq, ölkəmizdə mənəvi saflığa doğru irəliləyiş bundan sonra da davam edərək cəmiyyətimiz daha möhtəşəm nailiyyətlərə sahib olacaqdır. Azərbaycanın buna mənəvi haqqı vardır.

⁶⁸⁶ <https://president.az/articles/51466>

Şuşanın erməni işğalından azad edilməsi həm də Azərbaycan xalqına məxsus olan təbiət incisinin sahiblərinə qaytarılması baxımından əhəmiyyətlidir. “Şuşanın gözəl təbiəti, coğrafi mövqeyi, xüsusilə çox mühüm strateji əhəmiyyətli qala olmasını bir sıra tədqiqatçılar dəfələrlə bildirmişlər. Məşhur klimatoloqlar dəniz səthindən 1403 metr hündürlükdə yerləşən mühüm əhəmiyyətli şəhərin iqlim şəraitini, fauna və florasını dəqiq yoxladıqdan sonra mülayim təbiətli Şuşanın böyük müalicəvi əhəmiyyətli bir şəhər olduğunu söyləmişdilər. 1854-cü ildə şəhərdən cənubda, 18 kilometr aralı “Turşsu” deyilən səfalı guşədə mədən suyunun çıxması da alimlərin mülahizəsini doğrultdu. Şuşa havasının təmizliyi, saflığı və müalicə əhəmiyyəti baxımından kurort şəhəri kimi tanınmışdır. Bu baxımdan, nəinki Azərbaycanda, onun hüdudlarından kənarda da Şuşa öz səfalı yerləri, istirahət guşələrinə görə məşhur idi. Şuşa dağlarında xüsusi gözəlliyi ilə seçilən və dünyanın heç bir yerində bitməyən “Xarıbülbul” gülü bitir. Bu endemik gül həm gözəl, həm də müalicəvidir”⁶⁸⁷.

Təbii ki Şuşanın təbiət incisi kimi gözəlliklərindən yazmaqda sona yetmək mümkün deyil. Biz İlham Əliyevin bəzi ifadələrinə istinadla qənaətlənməyi qənaətbəxş hesab etdik:

“Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, birinci xanım Mehriban Əliyeva və qızları Leyla Əliyeva martın 16-da Şuşa şəhərində olublar.

Prezident İlham Əliyev dedi:

...Bu gün bir daha Şuşaya gəlmək insana böyük zövq verir. Sol tərəfdə Şuşanın qarlı, dumanlı dağlarıdır.

...Şuşa bütün mövsümlərdə gözəldir.

...Buradan da şəhərə, şəhərin ətrafında yerləşən dağlara gözəl mənzərə açılır.

...Şuşa kimi mənzərəsi, təbiəti olan şəhəri belə günə salmaq vəhşilikdir. Azərbaycanlıların evlərini dağıdıblar və hesab edirdilər ki, bu işğal əbədi olacaq. Biz işğala son qoyduq.

Mən demişəm ki, Şuşa nəinki Azərbaycanın, dünyanın ən gözəl şəhərlərindən birinə çevriləcəkdir və buna nail olacağıq, 100 faiz.

...Biz artıq Şuşadan ayrılıraq, ancaq yenə də ayrılmaq istəmirik. Şuşa insanı özünə o qədər cəlb edir ki, buraya gələnlər qayıtmaq, getmək istəmirlər.

...Birinci xanım Mehriban Əliyeva: “Hava günəşli, açıq, mavi səma.

Prezident İlham Əliyev: Şuşaya “hələlik” deyirik. Şuşanın girişində Azərbaycan bayrağı dalğalanır və bundan sonra əbədi dalğalanacaqdır. Aşağıda da Laçın dəhlizidir. Hava da yenə bizimlə həmrəydir. Günəş yolumuzu işıqlandırır... Keçən dəfə də yanvar ayında Şuşaya gələndə, Şuşaya yaxınlaşanda hava açıldı, Günəş bizi salamladı”⁶⁸⁸.

Şuşa uğrunda döyüşlərdə qazanılan qələbənin insanların həsrətinə son qoyulması, şuşalıların Şuşaya qayıtmaq ümidlərinin reallaşması, doğma ocaqların

⁶⁸⁷ <http://www.shusha-ih.gov.az/news/672.htm>

⁶⁸⁸ <https://president.az/>

azad olunması baxımından əhəmiyyəti sonsuzdur. Bu, on minlərlə şuşalının, milyonlarla azərbaycanlının və yaqın ki, yüz milyonlarla haqq, ədalət tərəfdarı olan insanların ölçüləsi mümkün olmayan sevincinin doğurduğu bir dəyərdir.

Zülm və zorakılıqla doğma evlərindən, isti ocaqlarından didərgin düşmüş insanların yurdlarına qaytarılması ədalətin bərpası deməkdir. Milli-mənəvi dəyərlərimizdən olan Qurani-Kərim əmanətlərin sahiblərinə qaytarılmasını tələb edir. İyirmi səkkiz ilin həsrətinə son qoyulması, Şuşa şəhərindən didərgin düşmüş insanların doğma ocaqlara qayıtması imkanının yaradılması minlərlə insan üçün böyük arzularının reallaşması idi. Onların Şuşaya qayıdışı ilə Şuşaya həyat qayıdacaqdı, Şuşaya Azərbaycan nəfəsi, Azərbaycan musiqisi, doğma səda, xoş avaz qayıdacaqdır. Bu nəfəs təbiəti əvvəlkitək canlandıracaq, Şuşa təbiəti oyanacaq, Xarıbülbül çiçəkləyəcəkdir. Haqqı bərpa etmək həm insanlar, həm Allah qarşısında ən müqəddəs işlərdən biridir.

Şuşa şəhərinin işğaldan azad olunması uğrunda döyüşlərdə qazanılan qələbə siyasi və beynəlxalq hüquqi əhəmiyyətə də malik idi. Onun siyasi əhəmiyyəti hər şeydən əvvəl Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü təmin etməsinə doğru mühüm addım atmasında, BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinin yerinə yetirilməsi üçün zəmin yaratmasında idi.

Bu qələbə Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin tam həllinin yenidən siyasi müstəviyə keçirilməsi, münaqişənin hərbi fazasına son qoyulması üçün əsas yaratdı. Ermənistan artıq Azərbaycan ilə cəng meydanında üz-üzə dayanmaq iqtidarında olmadığını dərk edərək, Azərbaycanın Ali Baş Komandanının rəhbərlik etdiyi müzəffər Ordusu qarşısında diz çökdü.

Dünyanın siyasət meydanında Azərbaycan müzəffər, onun Prezidenti İlham Əliyev müzəffər Ordunun, qalib xalqın Prezidenti kimi çıxış etməyə başladı.

Bu qələbə beynəlxalq hüququn dövlətlərin sərhədlərinin toxunulmazlığı, ərazi bütövlüyü, torpaqların zorla ələ keçirilməsinin yolverilməzliyinin təntənəsini bir daha təsdiq etdi.

Şuşa şəhərinin işğaldan azad olunması uğrunda döyüşlərdə qazanılan qələbə sözsüz ki, iqtisadi əhəmiyyətə də malik idi. Bu qələbə Azərbaycan ərazilərinin bərpası, həmin ərazilərdə iqtisadi inkişaf, Azərbaycanın öz sərvətlərindən sərbəst istifadəsi üçün də zəmin yaradırdı.

Şuşanın azad olunması bu torpaqların dağıntılardan azad olunması, bu ərazilərə inkişaf və mədəniyyətin yenidən qayıtması baxımından da əhəmiyyət kəsb edir.

Şuşanın işğal olunduğu vaxtdan tənəzzülə doğru enişi labüd idi. Çünki düşmən ona doğma olmayan torpaqlarda inkişafı təmin edə bilməzdi. Bunu heç Şuşanın özü də qəbul etməzdi. Şuşaya düşmən qayğısı deyil, doğma qayğı, doğma nəvaziş, doğma sığal lazım idi. Şuşanın azad olunması ilə onun inkişafa başlaması arasında vaxt itkisinə yol verilmədi. Şuşa azadlığının ilk günündən inkişafa başladı.

“Biz bu günü 30 il səbirsizliklə gözləmişik, 30 il Vətən həsrəti ilə yaşamışıq. 30 il ədalətsizliklə barışmalı olurduq, amma barışmırdıq və hər dəfə deyirdik ki,

bu vəziyyətlə biz heç vaxt barışmayacağıq, nəyin bahasına olursa-olsun öz doğma torpaqlarımızı işğalçılardan azad edəcəyik və bunu etdik. Uzun fasilədən sonra bu il birinci dəfə keçirilən “Xarıbülbül” musiqi festivalı şəhidlərimizin əziz xatirəsinə həsr olunub. Biz bu günü bizim qəhrəman hərbiçilərimizə borcluyuq, Azərbaycan xalqına borcluyuq. Xalq birləşdi, xalq həmrəylik göstərdi, bir yumruq kimi birləşdi və bu Qələbəni Azərbaycan xalqı qazandı. Bu, bizim hamımızın qələbəsidir...

...Əminəm ki, əziz dostlar, sizin bir çoxunuz buraya işğaldan sonra birinci dəfədir ki, gəlirsiniz, bunu görürsünüz, bunu hiss edirsiniz. Mən artıq 3-cü dəfədir Şuşadayam və demişəm ki, hər dəfə bura gələndə burada qalmaq istəyirəm, buradan ayrılmmaq istəmirəm. Şuşanın özünəməxsus aurası var. Mən dünyada Şuşaya bənzər şəhər görməmişəm, bəlkə də yoxdur. Bu gün biz uzun fasilədən sonra azad Şuşada yığılmışıq. Bu gün Cıdır düzündə Azərbaycan muğamı səslənəcək. Uzun fasilədən sonra biz Şuşada bu gözəl musiqi bayramını qeyd edəcəyik. Bu gün, sözün əsl mənasında, musiqi bayramıdır. Bəli, biz 8 noyabrda Şuşaya döyüşərək, vuruşaraq, qan tökərək qayıtmışıq. Ancaq bu gün Azərbaycan mədəniyyəti, Azərbaycan mədəniyyətinin görkəmli nümayəndələri Şuşaya qayıdıblar və bu qayıdış reallıqdır, bu reallıqla hər kəs hesablaşmalıdır.

Bundan sonra biz Şuşada əbədi yaşayacağıq və Şuşanın bərpa edilməsi artıq başlanmışdır”⁶⁸⁹.

Bəli, İlham Əliyev fəaliyyəti, əməlləri ilə dünyaya sübut etdi ki, Azərbaycan qələbəsi ilə Şuşaya dağıntı deyil, mədəniyyət, musiqi, inkişaf bəxş etdi. Onun məqsədi inkişaf olduğuna görə Şuşa da bu inkişafın tərkib hissəsinə çevrildi. O, təkcə, Azərbaycanın, bölgənin deyil, dünyanın da mədəniyyət mərkəzləri ilə yanaşı durmağa hazırlaşır.

Şuşanın işğaldan azad olunması müqəddəs duaların Allah tərəfindən qəbulunun təzahürü baxımından əhəmiyyətli idi.

Mahatma Qandi dua ilə bağlı yazırdı: “Səmimi dua möcüzələr yaratmağa qabildir. O, ruhun paklığa ehtiraslı həsrətidir. Möminliklə həyat yolunda əldə edilmiş paklıq xeyirxahlıq üçün istifadə olunursa, duaya çevrilir. Ona görə dua təmizlənmənin daha təsirli vasitəsi olmaqla bizə öz borcumuzu layiqincə yerinə yetirməyə və məqsədimizə çatmaqda həmişə bizə kömək edir.

Dua – ruhun özü, dinin mahiyyətidir, başqa sözlə dua insan həyatının özəyində yer almalıdır...

Dua formal icra oluna bilməz, onun sözləri dodaqla deyil, ürəklə ifadə olunmalıdır. Ona görə, lal da, kəkələyən də, nadan da, axmaq da dua edə bilər. Dilindən bal tökülüb ürəkləri zəhər olan adamların duaları heç bir zaman eşidilməyəcək. Tanrıya dua edən adamlar ürəklərini təmizləməlidirlər”⁶⁹⁰.

Səmimi-qəlbdən gələn duaların Allah-taala tərəfindən qəbul olunmasına inanıram. Onu da bilirəm ki, Allah-taala qəlbi təmiz olanların ondan duaları

⁶⁸⁹ <https://president.az/articles/51466>.

⁶⁹⁰ Махатма Ганди. Моя вера. Санкт-Петербург-2016, с. 89-94

müqabilində nəyisə istəməsinə pis baxmır. Dualarımız haqqa, ədalətə əsaslanırsa, dualarımızda pislilik deyil, mərhəmət, şəfqət, düzlük, zəhmət müqabilində əvəz diləyiriksə, Uca Tanrı bizləri istəyimizə qovuşdurur. Torpaqların işğaldan azad olunması haqqa və ədalətə əsaslanırdı, biz bu yolda çalışdıq, zəhmət çəkdik, şəhid verdik, sağlamlığımızı qurban etdik, nəhayət ki, dualarımız qəbul olundu.

Heydər Əliyev 29 iyul 1994-cü il tarixində Səudiyyə Ərəbistanına – Məqəddəs Məkkə və Mədinə şəhərlərinə ziyarətdən sonra Bakıda Təzəpir məscidində din xadimləri ilə görüşündə deyirdi: "...mən orada indiyə qədərki həyatımda ən yüksək mənəvi hisslər keçirdim, qəlbim sevindi, ruhum şadlandı. Çünki mən anadan müsəlman kimi doğulmuşam, müsəlman kimi yaşamışam. Nəhayət, müsəlman üçün məqəddəs olan bu yerləri ziyarət etmək mənim ən böyük arzum idi. İndi bu arzuma, bu niyyətimə çatmışam. Orada dua edərkən Allahdan bir arzum olmuşdur ki, Azərbaycanın müstəqilliyini daimi etsin, respublikamızı bugünkü bəlalardan xilas etsin. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü təmin etmək üçün bizə yardımını əsirgəməsin, Azərbaycanın sərhədlərinin toxunulmazlığını daim təmin etməkdə həmişə bizə köməkçi olsun, Azərbaycanın müharibə vəziyyətindən çıxması, müharibəyə son qoyulması üçün həyata keçirdiyimiz tədbirlərin müvəffəqiyyətlə başa çatmasına kömək etsin.

...Əminəm ki, Azərbaycan xalqı öz müstəqil dövlətində, ölkəsində maddi və mənəvi mənbələrindən bəhrələnərək firavan və xoşbəxt yaşayacaqdır. Mən həmin məqsədlərə çatmaq üçün bu məqəddəs yerlərdə dua etdim, öz arzularımı bildirdim. O məqəddəs yerlərdə arzularımdan biri də bu oldu ki, vətən, torpaq yolunda, Azərbaycanın müstəqilliyi yolunda şəhid olanlara Allah bir daha rəhmət eləsin (Yerdən səslər: Amin). Bir arzum da bu oldu ki, şəhidlərin ailələrinə, qohum-əqrəbasına Allah səbir versin, onlara bundan sonra da edəcəyimiz köməyin daha çox olmasına şərait yaratsın. (Yerdən səslər: Amin). Mənim Allahdan arzum, diləyim bu oldu ki, vətən yolunda yaralanmış, xəsarət almış, əlil olmuş adamların sağlamlasına kömək etsin, onların gələcəkdə sağlam yaşamasının təmin olunmasına yardım etsin (Yerdən səslər: Amin). Mən o məqəddəs yerlərdə Allah-taaladan arzu etdim ki, Azərbaycan xalqını hifz etsin, xalqımızın bundan sonra heç vaxt heç bir bəlaya düşər olmasına yol verməsin (Yerdən səslər: Amin). Azərbaycan xalqı öz ölkəsində, öz müstəqil dövlətində daim şən və firavan yaşaya bilsin (Yerdən səslər: Amin). Güman edirəm ki, əməlisaleh olduğumuza görə bizim bu dualarımız, arzularımız qəbul olunacaq (Yerdən səslər: İnşallah) və güman edirəm ki, biz hamımız birlikdə Azərbaycanın bu ağır vəziyyətdən çıxmasına çalışacağıq (Yerdən səslər: İnşallah).

Mən məqəddəs yerləri ziyarətdən bir neçə gün bundan qabaq qayıtmışam. İş yerimdən kənara ilk addımım buraya – Təzəpir məscidinə olub. Ziyarətdə də biz Allahın birinci evində, müsəlmanların evi Kəbədə, Məkkədə, Mədinədə olmuşuq. Respublikamızda da mən ilk addımı Allah evinə, məscidə atmışam, sizin qarşınızda çıxış edirəm. Bir sizin qarşınızda yox, bütün Azərbaycan xalqı qarşısında öz fikirlərimi deyirəm. Belə bir şəraitdə, dövrdə bu duyğularla, hisslərlə yaşamalırıq.

Bu ağır vəziyyətdən çıxmaq üçün xalqımıza dözümlü, dəyanət lazımdır. Mən bunu Allahdan arzu etmişəm. İndi üzümü sizə, xalqa tutub müraciət edirəm: Xalqımız dözümlü, dəyanətli, cəsarətli olsun ki, biz düşmənin təcavüzünün qarşısını ala bilək. Bizim siyasətimiz sülhsevər siyasətdir. Müharibəyə son qoymaq istəyirik, müharibəni sülhlə qurtarmaq istəyirik. Ancaq sülh ədalətli olmalıdır. Ədalət də ondan ibarətdir ki, Azərbaycanın işğal olunmuş bütün ərazisi Ermənistan təcavüzkarlarından azad edilməli, Azərbaycan xalqı bütün ərazisinin hakimi olmalıdır... Azərbaycan Respublikasının sərhədləri toxunulmaz olmalıdır”⁶⁹¹.

İkinci Qarabağ müharibəsi günlərində Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, birinci xanım Mehriban Əliyeva rəsmi “Instagram” səhifəsində yazırdı:

“Əziz qardaş və bacılar!

Biz Şuşamızı qaytardıq! Bu əlamətdar tarixi hadisə münasibətilə hamınızı bir daha təbrik edirəm.

Qoy bizim bütün uğurlarımızın və nailiyyətlərimizin, qələbələrimizin qarantı olan xalq-Prezident birliyi günbəgün möhkəmlənsin! Bu gün məhz bu birlik Azərbaycanın öz gücünü nümayiş etdirməsinə imkan yaradır! Milli həmrəylik, xalqın etimadı, inamı və dəstəyi sayəsində bizim Prezidentimiz bütün mürəkkəb məsələlərin öhdəsindən uğurla gəlməyi bacarır! Qoy Uca Tanrı ordumuzu, xalqımızı, Vətənimizi və Prezidentimizi qorusun! Şuşa bizimdir! Qarabağ Azərbaycandır!”⁶⁹².

Mehriban xanım Əliyevanın müqəddəs dualarından biri də “Qarabağ şikəstəsini Qarabağ torpağında birlikdə eşitmək” idi.

2021-ci il may ayının 12-də Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı Şuşa “Xarıbülbul” musiqi festivalına ev sahibliyi etdi. Qədim mədəniyyət beşiyi olan Şuşa 29 ildən sonra yenə doğmalarını, qonaqlarını qarşıladı. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, birinci xanım Mehriban Əliyeva, qızları Leyla Əliyeva və Arzu Əliyeva Şuşada Cıdır düzündə təşkil olunan “Xarıbülbul” musiqi festivalında iştirak edirdilər.

Prezident İlham Əliyev çıxışında deyirdi: “Uzun fasilədən sonra Cıdır düzündə – hər birimiz üçün müqəddəs olan Şuşada “Xarıbülbul” festivalı keçirilir.

Biz bu gözəl ənənəni bərpa etdik və bundan sonra “Xarıbülbul” festivalı Şuşada hər il keçiriləcək.

Şuşa Azərbaycan xalqının milli sərvətidir. Bu yaxınlarda Şuşanın Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan edilməsi bunu bir daha göstərir. Şuşa qədim Azərbaycan şəhəridir. Gələn il biz Şuşanın 270 illiyini qeyd edəcəyik. Pənahəli xan 1752-ci ildə Şuşanın təməlini qoyub və o vaxtdan işğal dövrünə qədər bu şəhərdə həmişə azərbaycanlılar yaşayıblar. Ermənilər nə qədər çalışsalar da, Şuşadan Azərbaycan ruhunu silə bilmədilər. Bəli, mənfur düşmən tərəfindən binalar dağıdıldı, məscidlərimiz dağıdıldı, tarixi abidələrimiz dağıdıldı. Ancaq Şuşa Azərbaycan

⁶⁹¹ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. İkinci kitab, s. 83-84

⁶⁹² Mehriban Əliyeva: “Biz Şuşamızı qaytardıq! Bu əlamətdar tarixi hadisə münasibətilə hamınızı təbrik edirəm” // “Azərbaycan” qəzeti, 11 noyabr 2020-ci il

ruhunu qoruya bildi. Şuşa 28 il yarım əsarətdə idi, ancaq əyilmədi, sınımadı, öz ləyaqətini qorudu, milli ruhunu qorudu, Azərbaycan ruhunu qorudu.

İndi isə biz burada, Cıdır düzündə – hər bir azərbaycanlı üçün müqəddəs olan yerdə yığılmışıq və bu musiqi bayramını, bu birlik bayramını, bu qayıdış bayramını, bu ləyaqət bayramını qeyd edirik. Yaşasın Şuşa! Yaşasın Qarabağ! Yaşasın Azərbaycan!

...Bir il bundan əvvəl burada başqa musiqi səslənirdi, başqa hərəkətlər edilirdi. O hərəkətlərə görə, bütün cinayətlərə görə düşmənlər öz layiqli payını aldı. Bundan sonra burada ancaq Azərbaycan musiqisi, Azərbaycanda yaşayan xalqların musiqisi səslənəcək. Doğrudan da böyük tarixi nailiyyətdir. Hər dəfə buraya gələndə xüsusi hisslər keçirirəm”⁶⁹³.

Cıdır düzündə Azərbaycan musiqisinin, Azərbaycanda yaşayan xalqların musiqisinin səslənməsi, Qarabağ şikəstəsini Qarabağ torpağında birlikdə eşitmək Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin, Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın, hər bir azərbaycanlının, hər bir haqq tərəfdarının ürəkdən etdiyi müqəddəs dualarının Allah-taala tərəfindən qəbul olunması idi. Allahın qüdrəti böyükdür və O, haqqı nahaqqa verilməsini sevməz”. Biz, bir daha dua edir, Allah-taalanın nəzərinin Azərbaycan xalqı üzərində olmasını, qələbəmizin, sevincimizin əbədi olmasını arzulayırıq.

Dədə Qorqudun da xeyir-duasını yada salaq:

“Yerli uca dağın yıxılmasın!
Kölgəli iri ağacın kəsilməsin!
Coşqun axan gözəl suyun qurumasın!
Qanadlarının ucu qırılmasın!
Allah səni namərdə möhtac etməsin!
Çaparkən ağ-boz atın büdrəməsin!
Vuruşanda iti polad qılıncın gödəlməsin!
Allah verən ümidin üzməsin!
Axır gündə arı imandan ayrılmasın!
Ağ alnımızı yerə qoyub beş kəlmə dua etdik,
qəbul olsun!
Ulu tanrı yığışdırsın, saxlasın günahınızı
Adı gözəl Məhəmmədə bağışlasın, xanım, hey!!!”⁶⁹⁴.

⁶⁹³ <https://president.az/articles/51466>

⁶⁹⁴ Kitabı-Dədə Qorqud. Bakı-1988, s. 176

XXXIII FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN XALQA MÜRACİƏTİ

10 noyabr 2020-ci il

“Bu gün böyük qürur hissi ilə deyə bilərik ki, Füzuli bizimdir, Cəbrayıl bizimdir, Zəngilan bizimdir, Qubadlı bizimdir, Ağdam bizimdir, Laçın bizimdir, Kəlbəcər bizimdir, Şuşa bizimdir, Qarabağ bizimdir, Qarabağ Azərbaycandır! Eşq olsun Azərbaycan xalqına! Yaşasın Azərbaycan!”

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev xalqa müraciət edərək Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə son qoyulması ilə bağlı 2020-ci il noyabrın 10-u gününü tarixi bir gün kimi dəyərləndirdi.

Azərbaycan Prezidenti, Rusiya Prezidenti və Ermənistanın baş naziri tərəfindən imzalanmış üçtərəfli bəyanat münaqişənin həlli istiqamətində mühüm nəticəyə gəlməyə əsas verirdi.

İlham Əliyev bəyanatın mətni ilə xalqı tanış edəndən sonra bildirdi ki, “Paşinyan bəyanatı dəmir yumruğun hesabına imzalayır! Bu bəyanat bizim şanlı qələbəmizdir. Şadam ki, bu gün bu müjdəni Azərbaycan xalqına verirəm”.

İlham Əliyev Ermənistanın baş naziri tərəfindən bəyanatın imzalanması səbəblərindən birini Şuşanın işğaldan azad edilməsi ilə bağlı tarixi qələbə ilə əlaqələndirdi: “Şuşa Qarabağın tacıdır! Şuşanın azad edilməsi həm böyük siyasi, həm böyük strateji, eyni zamanda, çox böyük mənəvi məna daşıyır. Biz Şuşaya qayıtdıq, biz Şuşanı qaytardıq, biz Şuşada yaşayacağıq və işğaldan azad edilmiş digər bütün torpaqlarda həyat qaynayacaq. İnsanlar o torpaqlara qayıdacaq, orada yaşayacaq, insanlarımızın 30 illik həsrətinə son qoyulur”.

Şuşanın azad olunmasının siyasi əhəmiyyəti onda özünü təzahür etdirdi ki, dünya ictimaiyyəti, dünya dövlətləri, beynəlxalq təşkilatlar bildirdilər ki, uzun illərdən bəri Azərbaycanın siyasi meydanda fəaliyyəti işğal altında olan torpaqlarının azad edilməsinə yönəlmiş, Azərbaycan bütün siyasi platformalarda özünün fəaliyyətinin mərkəzində bu məsələni önə çəkmiş və onun həllinə çalışmışdır. Beynəlxalq səviyyədə Azərbaycanın bu siyasi fəaliyyəti dəstəklənsə də, beynəlxalq təşkilatlar və ayrı-ayrı dövlətlər Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün pozulmasını və torpaqlarının Ermənistan tərəfindən işğal altında saxlanılmasını beynəlxalq hüququn pozuntusu kimi qiymətləndirsə də, siyasi müstəvidə mövcud olan “ikili standartlar”, “iki tərəzi, iki tədbir” yanaşması tarixi həqiqətin, ədalətin bərpa olunmasına imkan vermirdi. Azərbaycan dünyaya sübut etdi ki, siyasi iradəyə, xalqın birliyinə, güclü orduya

malik olan dövlət müasir dövrdə buna nail olmaq çətin olsa belə, özünün həyata keçirdiyi siyasətə münasibətdə siyasi tarazlıq əldə etməyə, öz gücü hesabına ədaləti bərpa etməyə qadirdir. Bu, dünyada çox da böyük olmayan bir dövlətin nümayiş etdirdiyi, ortaya qoyduğu bir əzmkarlıq nümunəsi idi. Dünyanın siyasi arenasında çoxsaylı dondurulmuş münaqişələrin mövcudluğu şəraitində Azərbaycan sübut etdi ki, ruhu azadlıq, ədalət uğrunda mübarizə ilə çırpınan xalq, siyasi iradə nümayiş etdirən rəhbərinin başçılığı altında öz mənafeyini müdafiə etməyə, güc tətbiq etmək vasitəsilə haqqını qorumağa, dünyanın nəhəng dövlətlərinin uzun illər ərzində həllini qeyri-mümkün hesab etdikləri ədalətsizliyi bərpa etməyə qadirdir. Bu, dünyanın iri dövlətləri, beynəlxalq təşkilatları qarşısında Azərbaycanın siyasi iradəsinin nümayişi idi. Artıq dünya siyasi məsələləri müzakirə edəndə, regional məsələlərin həlli ilə məşğul olanda, beynəlxalq təşkilatlar qəbul etdiyi qətnamələri icrasız qoyanda Azərbaycan təcrübəsini nəzərə almalı və bilməlidirlər ki, onların haqqın bərpası üçün atdıqları yarımçıq addımları, keçdikləri yarımçıq yolu başa çatdırmaq üçün silahlar işə düşür, bu yolu silah gücünə, insan həyatı, onun sağlamlığı hesabına başa vurmaq zərurəti yaranır. Azərbaycanın əldə etdiyi nəticələr münaqişənin nizama salınmasının mümkün olmamasını bildirənlər, illərlə həmin məsələni müzakirə edib bir nəticə hasil etməyənlər üçün utanc mənbəyinə çevrildi.

Şuşanın azad edilməsi siyasi mənada bir əzmkarlıq, bir qəhrəmanlıq, bir ədalətə çatmaq nümunəsi olmaqla, artıq bu nümunə siyasi müstəvidə nəzərə alınmalı, münaqişələrin siyasi yolla həllinə öz təsirini göstərməli idi. Siyasi müstəvidə diplomatiya zəruri olduqda gücə söykənməlidir, dövlət böyük-küçüklüyündən asılı olmayaraq siyasi iradəyə, xalqın birliyinə və bu birliyin yaratdığı gücə arxalandıqda, xalq həmin gücü istiqamətləndirə bilən rəhbərlə ədalətin bərpası missiyasını yerinə yetirmək iqtidarında olmasını təsdiqlədi.

Şuşanın azad olunmasının strateji əhəmiyyəti hər şeydən əvvəl onun yerləşdiyi məkan, təbii relyefi ilə bağlı idi. Şuşa təbii qala-istehkam kimi əhəmiyyətli olmaqla yanaşı, ətraf ərazilərin nəzarətdə saxlanılması, o cümlədən Ermənistanla Dağlıq Qarabağ arasındakı yolun təhlükəsiz istifadəsinə nəzarət baxımından da strateji əhəmiyyətə malikdir. Şuşa özünün mövqeyinə görə orada yerləşən qüvvələrin üstün hərbi gücü üçün zəmin yaradırdı.

Mənəvi baxımdan Şuşanın azad olunması hər şeydən əvvəl tarixi ədalətin bərpa olunmasında ifadəsini tapırdı. Şuşa əzəli, tarixi Azərbaycan torpağı olmaqla sahiblərinə qaytarıldı. Şuşa tarixi Azərbaycan şəhəri idi. Şuşa Azərbaycan mədəniyyətinə verdiyi töhfələri ilə əvəzolunmaz idi. Şuşa Qarabağ ərazisində Azərbaycan musiqisinin beşiyi, muğam sənətinin inkişaf mərkəzi, musiqi, şeir, sənət sahəsində Azərbaycanın görkəmli insanların yetişdiyi məkan idi. Şuşa həm də təbiət incisi idi. Şuşa minlərlə şuşalının ev-eşiyinin, şuşalı xatirələrinin, ata-baba məzarlarının məskəni idi. Şuşanın azad edilməsi həm Azərbaycan əsgərinin gücü, əzmkarlığı, mübarizliyi, şücaəti, canı, qanı hesabına alınması, həm də əlbəyaxa

döyüşdə azad edilməsi baxımından Azərbaycan xalqının mənəvi qələbəsi idi. Bu, Azərbaycan xalqının mətinliyinin, qürurunun, torpağı uğrunda canından keçməyə hazır olmasının nümayişi idi. Şuşanın azad olunması onu sübut etdi ki, Azərbaycan xalqı, onun əsgəri ədaləti bərpa etməyə qadirdir, o, xisləti yalan, riyakarlıq, ikiüzlülük üzərində qurulanların müqəddəs torpaqlar üzərində gəzməsinə imkan verməyəcək, torpağını sahiblərinə qaytaracaq, lazım gələrsə, qanını axıdıb, canını verib, haqqı bərpa edəcəkdir.

Həzrəti Əli ədalətlə bağlı deyirdi:

“Dünyanı ədalət nizamı salır”;

“Ən üstün cəhət ədalətli olmaqdır”;

“Xalq ancaq ədalətlə nizam-intizama gəlir”;

“Xalqı qoruyub saxlayan ədalətdir”;

“Gücü və rəhbərliyi həmişə əlində saxlamaq istəyirsənsə, ədalətli ol”;

“İqtidarların ən üstünü ədalətli olan və bu ədaləti bütün insanlar arasında yaya bilməyi bacarandır”;

“Ədalət idarəçiliyin zinətidir”;

“Ədalət haqsızlığa son qoymaqdır”;

“Uca Allah ədaləti və yaxşılığı əmr etmiş, pisliliyə və zülmə qarşı durmağı buyurmuşdur”;

“Ən üstün insan güc sahibi olarkən xeyirxah olan, zəngin ikən kasıb kimi yaşayan və insafı olan adamdır”⁶⁹⁵.

İlham Əliyev Azərbaycan Ordusunun qələbəsini Şuşanın azad olunması ilə əlaqələndirirdi. Şuşa döyüşlərində Azərbaycan əsgərinin göstərdiyi şücaət İkinci Qarabağ müharibəsinin həlledici amili idi. Böyük sərkərdələr özlərinin fəaliyyətində bütövlükdə qələbədə həlledici anı müəyyən edir və həmin döyüşlərin əhəmiyyətini heç vaxt unutmurlar. L.N.Tolstoy Napoleon üzərində qələbədə Borodino döyüşünün əhəmiyyəti haqqında Kutuzovun düşüncələrini bu cür təsvir edirdi: “Belə bir təkandan sonra fransız qoşunu hələ Moskvaya gedib çata bilərdi, lakin orada bu qoşun rus qoşunları tərəfindən yeni bir səy göstərilmədən, Borodino ətrafında aldığı ölümcül yaradan qanı axa-axa məhv olub getməli idi. Napoleonun səbəbsiz olaraq Moskvadan qaçması, onun köhnə (Smolensk) yolu ilə qayıdıb getməsi, hücum edən beş yüz minlik bir qoşunun məhv olması, mənəvi cəhətdən qüvvətli düşmənin ilk dəfə Borodino ətrafında zərbə endirdiyi, sarsıtdığı Napoleon Fransasının süqutu bilavasitə Borodino vuruşmasının nəticəsi idi”⁶⁹⁶.

Şuşanın azad olunması artıq hər bir azərbaycanlıda mənəvi ruhun saflığını, təmizliyini bərpa etdi, illər öncə düşmənin ona saldıqı ləkələri təmizlədi, qəlbləri Şuşanın havası, suyu kimi büllur bir bulağa çevirdi.

G.K.Jukov xatirələrində İkinci dünya müharibəsində SSRİ-nin qələbəsinin səbəblərindən yazarkən qeyd edirdi ki, “sovet əsgərini özünün azad etmə missiyasını

⁶⁹⁵ Həzrəti Əli. Kəlamlar. Bakı-2019, s. 6-8

⁶⁹⁶ Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. 4-cü cild. Hərb və sülh. Bakı-1978, s. 327

dərindən başa düşmək, Vətənin azadlığı və müstəqilliyi uğrunda qurban verməyə hazırlıq fərqləndirirdi”⁶⁹⁷.

Qeyd olunanlar əsgərin mənəvi keyfiyyətinin göstəricisi idi. Azərbaycan əsgərini işğal altında olan torpaqların azadlığı uğrunda mübarizədə məhz bu keyfiyyətlər – torpaqları azad etmə missiyasını dərindən dərk etmək, Vətənin azadlığı və müstəqilliyi uğrunda özünü qurban verməyə hazır olmaq fərqləndirirdi. Mühəribənin nəticəsi bunu göstərdi, Azərbaycan əsgəri döyüş meydanında sözünü dedi, torpaqlarını azad etmə missiyasını yerinə yetirdi.

İlham Əliyev bəyanatın imzalanmasının digər səbəbi kimi noyabrın 9-da Azərbaycan Ordusunun daha 72 yaşayış məntəqəsini işğalçılardan azad etməsini qeyd edirdi. Ümumiyyətlə isə, sentyabrın 27-dən noyabrın 10-na qədər 300-ə yaxın yaşayış məntəqəsinin azad edilməsi ilə Ermənistan ordusu müqavimət qabiliyyətini itirmiş, Ermənistanın baş naziri Azərbaycan Ordusu qarşısında acizliyini dərk edərək, məcbur olub bəyanatı imzalamışdı.

Ermənistanın baş naziri çox miskin, çox acınacaqlı durumda, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti isə böyük fəxarət və sevinc hissi ilə həmin bəyanata öz imzalarını atmışdılar. Bəli, mühəribədə qalibin nəsibi qürur, sevinc, əzəmətdirsə, məğlubunku kədər, miskinlik, diz üstə çökmək, utancdan gizlənməkdir.

İlham Əliyev üçtərəfli qaydada imzalanmış bəyanatın əhəmiyyətini həm də uzun illər davam edən işğala son qoyulmasında, işğal altında olan digər rayonların - Ağdam, Laçın, Kəlbəcərin qan tökülmədən sahiblərinə qaytarılmasında görürdü. Qan tökülmədən məqsədə nail olmağa tarixin müxtəlif dövrlərində bir çox sərkərdələr üstünlük vermişlər. Bu, hər şeydən əvvəl sərkərdələrin öz əsgərinə, onun həyatına, sağlamlığına olan qayğısından irəli gəlir: “Lakin Sezar öz məqsədlərinə döyüşsüz və itkilərsiz nail olmağa ümid edirdi, əgər onun düşməni ərzaqdan məhrum etməyə imkanı var idisə, nə üçün o, ola bilsin ki, xoşbəxt bir döyüşdə özününkülərdən kimisə itirsin? Nə üçün özünün zəhmətdən çəkinməyən əsgərlərinin qanı axıdılsın? Nəhayət, nə üçün xoşbəxtliyi sınağa çəksin? Axı sərkərdənin vəzifəsi qılıncla qalib gəldiyi qədər, ağılla da qalib gəlməkdir. Onun öldürməli olacağı həmvətənlərinə də yazığı gəlirdi, o, elə qələbə qazanmaq istəyirdi ki, həmvətənləri zərər çəkməsin”⁶⁹⁸.

Bir vaxtlar Heydər Əliyev “Ən çox sevdiyiniz sərkərdə?” sualını – “Yuli Sezar” deyər cavablandırmışdı. Bu, həmin Yuli Sezarın fikirləri idi. Deməli, həm də İşıq yolunun həqiqəti idi.

İlham Əliyev 26 fevral 2020-ci il tarixində xarici jurnalistlər üçün keçirdiyi mətbuat konfransında özünün həmin xüsusatla bağlı niyyətini bir daha təsdiq etdi: “Mən öz sözümə əməl etdim. Ancaq bunu hər kəs çox gözəl anlayır ki, biz mühəribəni davam etsəydik, Ermənistan üçün nəticələr daha ağır və acınacaqlı ola

⁶⁹⁷ Жуков Г.К. Воспоминания и размышления. В трех томах. Том второй. Москва-1985, с. 102

⁶⁹⁸ Гай Юлий Цезарь. Записки о галльской войне. Москва-2018, с. 294-295

bilərdi. Ancaq biz istəmədik ki, daha artıq itkimiz və qurbanlar olsun və biz bunu nümayiş etdirdik”⁶⁹⁹.

İlham Əliyev həmçinin qeyd etdi ki, “Hər dəfə işğal altında olan hansısa rayon, şəhər işğaldan azad ediləndə mən o şəhər və rayonların sakinlərini təbrik edirdim, təsəvvür edirəm ki, onların həyatında bu nə deməkdir. Onların bəziləri, bəlkə də bir çoxları görəndə ki, uzun illər ərzində məsələ öz həllini tapmır artıq ümidlərini itirmişdilər. Mən... görürdüm ki, ildən-ilə onların ümidləri azalır. Görürdüm, ürək ağrısı ilə bunu görürdüm. Görürdüm ki, artıq onların bəziləri ümidlərini itirib.

...Mən də hər dəfə onlarla görüşəndə həm onlarda güclü iradə görürdüm, yenilməzlik görürdüm, dövlətə sdaqət görürdüm, eyni zamanda, onların gözlərində nisgil, həsrət görürdüm”.

İtirilmiş, işğal olunmuş torpaqları, minlərlə insanın odu sönmüş, tüstüsü kəsilmiş, külü sovrulmuş ocaqlarını, doğulub boya-başa çatdıqları məskənləri, ata-babalarının uyuduqları məkanları, yurd yerlərini azad etmək, minlərlə insanın ümidlərini qaytarmaq, arzularını yaşatmaq, nisgilinə son qoymaq, əlbəttə ki, böyük xoşbəxtlik idi.

“Qürbətın od-oçağından Vətənin tüstüsü gözəldir” atalar sözü lənkəranlı şair Ələkbər Məmmədsalahovun:

Sübh çağı, axşamüstü,
Obaların, kəndlərin
Qalxır bacalarından
Çörək ətirli tüstü.
Həyat qoxulu tüstü...

misrələrində canlanır. Həmin misraları oxuyandan sonra Vətənin tüstüsünün nə üçün “qürbətın od-oçağı”ndan gözəl olduğunu başa düşürsən. Çünki bu tüstü hər gün oyandığın “sübh çağı”, doğma ocağa qayıtmağa tələsdiyin “axşamüstü” yaşadığın obanın, kəndin bacalarından qalxır, çünki bu tüstü ananın bışirdiyi “çörək ətirli”, “həyat qoxulu”dur.

...Dünyada hər bir qəhrəmanlığın, fədakarlığın, hər hünərin və zəfərin anası məsləkdir, əqidədir. Məslək və əqidə isə ilk növbədə Vətənlə bağlıdır. S.Vurğun demişkən: “Vətənsiz, yurdsuz insanlar yaşar aləmdə məsləksiz”⁷⁰⁰.

Süleyman Rüstəm doğma ocağın tüstüsünə həsrətini bu cür ifadə edirdi:

“Çək, tez ol kibriti, yansın təndir,
Bir qızıl rəngə boyansın təndir.
Göyə qalxsın bacamızdan tüstü,
Yığılaq dövrənə axşamüstü”⁷⁰¹.

⁶⁹⁹ <https://president.az/>.

⁷⁰⁰ Bəxtiyar Vahabzadə. Sadəlikdə böyüklük. Bakı-1978, s. 282

⁷⁰¹ Süleyman Rüstəm. Əsərləri. Altı cildə. Birinci cild. Bakı-1983, s. 35

Doğma ocaqlarının tüstüsünü görmək, onun çörək ətrini, həyat qoxusunu hiss etmək xoşbəxtliyini insanlara yaşadan Azərbaycan Ordusu – onun əsgəri, zabiti, generalı, Ali Baş Komandanı idi. İlham Əliyev “Azərbaycan qayıdır! Azərbaycan öz ərazi bütövlüyünü bərpa edir. Bundan da böyük xoşbəxtlik ola bilərmi?!” deyəndə bilirdi ki, bu, xoşbəxtliyin, sevincin, özünü təsdiqin zirvəsidir. Bu zirvəyə çatmaq hər kəsin deyil, iradəli, mətin, əzmkar, qorxmaz, sədaqətli, xalqını, torpağını, vətənini sevən, qəlbi bütün böyük və gözəl olan hər bir şey üçün açıq olan insanların işidir. Eşq olsun bu cür insanlara!

Əlbəttə ki, xalq üçün, onun hər bir üzvü üçün bundan böyük xoşbəxtlik ola bilməzdi. Bu xoşbəxtlik təkcə torpaqların azad olunmasını deyil, başqa bir çox şeyləri, ən əsası da Azərbaycan xalqının böyüklüyünü, qüdrətini, əzəmətini, torpaq, yurd-ocaq sevgisini ehtiva edirdi.

İlham Əliyev qeyd etdi: “Məcburi köçkünlər yaxşı bilirlər ki, onların öz dədə-baba torpaqlarına qayıtması üçün biz əlimizdən gələni edəcəyik, işğaldan azad edilmiş bu torpaqları yenidən quracağıq. İndi bütün dünya görür ki, mənfur düşmən bu torpaqları hansı vəziyyətə salıb. Bizim bütün binalarımız dağıdılıb, tarixi abidələrimiz dağıdılıb, muzeylərimiz talan edilib, təbiətimizə böyük ziyan vurulub, məscidlərimiz dağıdılıb, təhqir edilib. Azad edilmiş torpaqlarda yarıdağılmış məscidlərdə vəhşi düşmən bizi təhqir etmək üçün, bizim qürurumuza toxunmaq üçün donuz saxlayırdı”.

Bu əməllər mənəvi cəhətdən cılız, tarixi, mədəniyyəti, gözəlliyi dəyərləndirə, onu yarada bilməyən, başqalarının yaratdıqlarına paxıllıqla yanaşıb saxtakarlıqla onları öz adına çıxarmağa cəhd edən, bunu da bacarmadıqda, yalnız vəhşilərə, faşistlərə xas olan bir xislətlə onları dağıdan adamlara məxsus idi.

Polkovnik A.Kiselyov Sovet İttifaqı Marşalı Fyodor Tolbuxin haqqında xatirələrində alman faşistlərinin törətdikləri vəhşiliklərlə bağlı yazırdı: “Alman-faşist qoşunları geri çəkilərkən əvvəlcədən hazırlanmış plan üzrə yol üstündə nə varsa hamısını vəhşicəsinə məhv etməyə çalışırdı – sənaye müəssisələrini, yolları, körpüləri və vağzalları dağıdır, əkinləri yandırır, mal-qaranı qovub aparırdılar... Mühəribədən sonra Manşteyn özünün “İtirilmiş qələbələr” kitabında gizlətmədən xatırlayır ki, o, Donbasın hərbi baxımdan əhəmiyyətli olan bütün obyektlərini məhv etmək, yəni bu sənaye mərkəzini faktiki olaraq tamamilə dağıtmaq və “yandırılmış torpaq” yaratmaq barədə sərəncam veribmiş”⁷⁰².

26 fevral 2021-ci il tarixində İlham Əliyevin xarici media nümayəndələri üçün mətbuat konfransında Yunanistanın “Real Group Media” şirkətinin nümayəndəsi deyirdi: “... Digər sualım isə Ağdamla bağlıdır. Mən dünən orada oldum. Minlərlə kvadrat kilometr ərazinin darmadağın edildiyinin şahidi oldum. Bəşər sivilizasiyasına, dini abidələrə qarşı olan hörmətsizliyin, təhqirin şahidi oldum. Mən Ağdamın bu dərəcədə dağıdıldığını təsəvvür edə bilməzdim... Orada böyük

⁷⁰² Böyük Vətən müharibəsinin sərkərdələri. Tərcümə edənlər: Ə.Balayev, A.Bağırov. Bakı-1990, s. 394

mədəni itkilər, dini abidələrə qarşı hörmətsizlik baş vermişdir”⁷⁰³. Bu sözlər xarici jurnalistin ermənilər tərəfindən dağıdılmış Ağdam haqqında təəssüatları idi.

2021-ci il mart ayının 15-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev birinci xanım Mehriban Əliyeva və qızları Leyla Əliyeva ilə Füzuli və Xocavənd rayonlarına səfəri zamanı Ermənistanın törətdiyi vəhşiliklərindən bəhs edərək deyirdi: “Füzuli şəhərindən keçərkən bir daha gördüm ki, erməni vəhşiliyi hansı fəlakət törədib. Bu gün onları müdafiə edən, bu gün onların arxasında dayanan bəzi xarici dairələr gözlərini açıb görsünlər erməni vəhşiliyi nə günə salıb bizim şəhərlərimizi. Bizim bütün şəhərlərimiz dağıdılıb, bütün kəndlərimiz dağıdılıb, tarixi abidələr dağıdılıb, məscidlər dağıdılıb, qəbirlər dağıdılıb, misli görünməmiş vandallıq, barbarlıq törədilib. Biz isə ancaq öz torpaqlarımızı azad etmişik. Bax, bu qəsəbədə qanunsuz olaraq Ermənistandan və xarici ölkələrdən ermənilər gətirilib zorla məskunlaşdırılıb. Amma bu qəsəbə salamatdır, bir bina da dağıdılmayıb, bir bina da yandırılmayıb. Budur Azərbaycan Ordusunun yanaşması, budur bizim mənəvi kodeksimiz. Ermənilər nə ediblər? Bütün binalarımızı dağıdıblar, məscidlərimizi dağıdıblar. Məscidlərdə heyvan saxlayıblar. Bizim müqəddəs abidələrimizi təhqir ediblər”⁷⁰⁴.

Ermənilərin törətdikləri vəhşiliklər alman faşistlərinin əməllərindən heç də geri qalmırdı. Nürnberq Beynəlxalq Hərbi Tribunalında SSRİ-dən Baş ittihamçı kimi çıxış edərkən R.A.Rudenko alman faşistlərinin törətdikləri dağıntılarla yanaşı, almanların kilsələrdə at və it saxlamalarını müharibə cinayətləri kimi nəzərə çatdırırdı: “Onlar sovet ərazisində 1670 kilsə, 237 Roma-katolik kastyolu, 69 sovməə (kiçik kilsə), 532 sinaqoq və dini ayinlərə məxsus olan 258 tikilini yandırıb, talan edib, dağıdıb və təhqir etmişlər... Alman əsgərləri adamların dini hisslərini təhqir etmişlər. Onlar ibadət libasını geyinərək kilsələrdə at və itlər saxlamış, ikonalarından yatmaq üçün taxtlar düzəltdirmişlər”⁷⁰⁵.

Nürnberq Beynəlxalq Hərbi Tribunalının 27 fevral 1946-cı il tarixli iclasının stenoqramında Leninqrad kilsəsinin protoiyereyi N.İ.Lomakin şahid kimi ifadəsində göstərir ki, “İoannov baş kilsəsi alman at tövləsi, Boqoyavleniya məbədi çaxır anbarı, üçüncü məbəd yanacaq anbarı kimi istifadə olunurdu. Başqa məbədlərdə də eyni vəziyyət idi. Hara baxsan bədbəxtlik idi, qarət səbəbindən qəblələrdən qan axırdı. Bütün Avropaya özlərinin mədəniyyəti barədə səs salanlar bəşəriyyətə nifrət edir və deyirlər ki, tanrıya inanırlar. Hanı burada inam?”⁷⁰⁶.

İlham Əliyev 20 may 2021-ci ildə keçirilən Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzində “Cənubi Qafqaz: Regional inkişaf və əməkdaşlıq perspektivləri” adlı videoformatda müzakirələr zamanı çıxışında deyirdi: “Artıq qeyd etdiyim kimi, işğaldan azad olunmuş ərazilər tamamilə dağılmış vəziyyətdədir. Mənim azad olunmuş ərazilərə çoxsaylı səfərlərim olub və avtomobillə hərəkət edərkən 400-450

⁷⁰³ <https://president.az/>

⁷⁰⁴ <https://president.az/>

⁷⁰⁵ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том 1. Москва-1952, с. 277

⁷⁰⁶ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том 1. Москва-1952, с. 760

kilometr yolboyu yalnız dağıdılmış şəhər və kəndlər görünür. Son altı ay ərzində mənim azad olunmuş ərazilərə bir çox səfərlərim olub, şəhər və kəndlərin 90 faizi tamamilə dağıdılmış vəziyyətdədir. Həmin dağıntılar Birinci Qarabağ müharibəsi zamanı baş verməyib. Bu şəhərləri bombardman etməklə bu hala salmaq mümkün olmazdı. Bunlar sonrakı dövəndə baş verib. Əvvəlcə, onlar bizim inşa etdiyimiz evlərin və məktəblərin tikinti materiallarını, dam örtüklərini və pəncərələrini oğurlayırdılar. Daha sonra isə onlar işğal olunmuş torpaqlarda Azərbaycanın mədəni irsini silməyə çalışırdılar – işğal altındakı torpaqlarda 60-dan artıq məscid dağıdılıb.

Erməni işğalçılarının digər məqsədi şəhər və kəndlərimizi dağıtmaqdan ibarət idi ki, azərbaycanlılar heç vaxt oraya geri dönməsinlər və əslində, bu gün geri dönmək üçün heç bir şərait yoxdur. Təsəvvür edin ki, sovet dövründə Azərbaycanın ən inkişaf etmiş şəhərlərindən biri olan, yalnız şəhər əhalisi 40 min nəfərdən ibarət Ağdam tamamilə dağıdılıb. Müharibədən əvvəl 25-30 min sakini olmuş Füzuli şəhəri darmadağın edilib. Füzulini oktyabr ayında azad edəndən sonra mən hərbiçilərimizə göstəriş verdim ki, binaların birinin üzərində Azərbaycan bayrağını dalğalandırsınlar. Onlar isə bunun üçün bir dənə olsun belə, salamat bina tapa bilmədilər və bayrağı açıq ərazidə yüksəlttik. Digər şəhərlərdə də vəziyyət eynidir, bütün infrastruktur dağıdılıb və beləliklə, görülməli işlər çoxdur. Lakin biz artıq işlərə başlamışıq. Bu ilin sonunadək azad olunmuş ərazilər 100 faiz elektrik enerjisi ilə təmin ediləcək. Biz magistral yolların inşasına başlamışıq. 10 noyabr Bəyanatının imzalanmasından sonra orada yaşayan ermənilərə əraziləri tərk etmək üçün 20 gün vaxt verildi. Söhbət üç rayondan gedir ki, biz onları 10 noyabr Bəyanatının imzalanması nəticəsində azad etdik. Əslində isə bu, Ermənistanın kapitulyasiyası sənədi idi. Həmin 20 gün ərzində onlar özlərinin yaşadıkları, lakin oralardan qovulan azərbaycanlıların tikdiyi evləri yandırırırdılar. Onlar ağacları kəsir və yandırır, evlərə od vurub və vandalizm aktları törədirdilər”⁷⁰⁷.

Lakin bir həqiqəti yaddan çıxarmaq olmaz, halal zəhmətlə yaradılanlara, hansı dinə mənsub olmasından asılı olmayaraq Allahın evinə qarşı haqsızlığa, vəhşiliyə, dağıntıya, təhqirə yol vermək olmaz. Allah təkdir, bütün bunları görür və bir gün bunun haqq-hesabını soruşacaqdır. Böyük Nizami yazırdı:

“İstəsən əzilsin düşmənin beli,
Quşlarla qırırsan əshabi-fili”⁷⁰⁸.

Dini rəvayətə görə, Məhəmməd peyğəmbərin anadan olduğu 569-cu ildə Həbəş padşahı Ərəbistana gələrək Kəbəni dağıtmaq məqsədilə Məkkəni mühasirəyə alır. Onun ordusunda müsəlləh hərbi fillər də var imiş. Lakin Allah onun üzərinə Əbabil quşlarını (dağ qaranquşları) göndərir. Bu quşlar dimdiklərində xırda daşlar gətirib, həbəş qoşununun üstünə salırlar. Kimin başına bu daşlardan düşürsə, o, yara çıxarıb ölür. Bu hadisə həbəşləri geri qayıtmağa məcbur edir. Hərbi fillər ərəblərə dərin

⁷⁰⁷ <https://president.az/articles/51583>

⁷⁰⁸ Nizami Gəncəvi. İskəndərnamə. Bakı-1982, s. 17

təsir bağışladığı üçün həmin ili fil ili, onların sahiblərini isə Əshabi-fil (fil sahibləri) adlandırırlar.

Qurani-Kərimin “əl-Fil” surəsində buyurulur:

“1. (Ya Peyğəmbər!) Məgər Rəbbinin fil sahiblərinə (Kəbəni dağıtmaq üçün fillərlə Məkkənin üstünə gələn həbəş ordusuna) nələr etdiyini görmədinmi?!

2. Məgər (Rəbbin) onların hiyləsini boşa çıxartmadımı?!

3. Onların üstünə qatar-qatar quşlar (əbabil quşları) göndərdi.

4. (O quşlar) onlara bışmış gildən düzəlmiş (möhkəm xırda) daşlar atırdı.

5. (Rəbbin) onları (həşərat tərəfindən) yeyilmiş əkin yarpağına (saman çöpünə) döndərdi!”

Allah-taala peyğəmbərlərinə birbaşa yardımçı olursa, seçilmiş insanlara, haqq yolunda çalışanlara, xalqına xidmət edənlərə onların ağıl və cəsarəti hesabına doğru yol göstərir, onlara öz missiyalarını yerinə yetirməkdə köməkçi ola bilər, hərəkət, fəaliyyət isə seçilmiş insanın özündən asılı olur. İnsan isə bacardığını edib, sonra Allaha təvəkkül aparmalıdır.

N.Makiavelli qeyd edirdi ki, “Allah bizim azadlığımızı və bizə çatacaq şans-şöhrəti əlimizdən almamaq üçün hər işi Özü etmir”⁷⁰⁹.

Qurani-Kərimin “İnsan” surəsində buyurulur ki, “İnsanı qarışdırılmış nütfədən yaradaraq onu sınaqdan keçirmək məqsədilə eşidən və görən etdik. Şübhəsiz ki, Biz ona yol göstərdik! Fərqi yoxdur, ya şükür etsin, ya da naşükür olsun”.

Ona görə də şükür etmək və düz olan haqq yola getmək, hər kəsin haqqını ona vermək lazımdır.

İlham Əliyev qazanılmış qələbə ilə əlaqədar şəhidləri, sağlamlığını itirənləri xatırlayaraq qeyd etdi ki, “Şəhidlərin ruhu qarşısında baş əyirəm. Birinci Qarabağ və İkinci Qarabağ müharibələrinin şəhidləri bizim qəlbimizdə əbədi yaşayacaq. Allah bütün şəhidlərimizə rəhmət eləsin. Onların qəhrəmanlığı, fədakarlığı nəticəsində biz torpaqlarımıza qayıdırıq. Allah bütün yaralı hərbiçilərimizə şəfa versin, onlar tezliklə sağalıb normal həyata dönsünlər, onların sağlması üçün də əlimizdən gələni edirik və edəcəyik. Hətta ən ağır vəziyyətdə olan yaralı əsgərimiz, zabitimiz bilməlidir, əlimizdən gələni edəcəyik ki, onu normal həyata qaytarıq. Biz bu Qələbəyə görə onlara borcluyuq. Onlar torpağımızı işğalçılardan qarış-qarış azad edib, onlar bizim bayrağımızı işğal edilmiş və işğaldan azad edilmiş torpaqlarda qaldırıb, bayrağımızı orada dalğalandırıb”.

Həz. Peyğəmbər buyurmuşdur: “Mən onların (şəhidlərin) Allah yolunda canlarından keçdiklərinə şahid və şəfaətçiyəm”. Vətən, xalq, dövlət, millət, haqq, ədalət yolunda canından keçmək, özünü haqq işə fəda etmək şəhidliyin əsas əlamətidir. Bu zirvəyə o insanlar yüksəlir, ucalırlar ki, onlar vətən, millət, dövlət yolunda ölümün üzərinə yürüyə, ölümün gözlərinin içinə dik baxa bilirlər. Şəhidlər xalqın, millətin milli qürur mənbəyi, milli iftixar hissi, and, namus yeri, baş tacı hesab olunur. O torpaqlar Vətən hesab olunur ki, onların uğrunda canından keçən,

⁷⁰⁹ Никколо Макиавелли. Государь. История Флоренции. Москва-2018, с. 109

canını fəda edən vətən övladları, şəhidləri var. O dövlətlər müstəqil yaşaya, o xalqlar məğrur gəzə bilirlər ki, onların uğrunda şəhid gedə bilən övladları var. Vətən övladının dünyadan arzuları, diləkləri gözlərində, ürəklərində qalmış, nakam getməsi nə qədər ağırılı olsa da, xalqın müstəqil, azad, hürr yaşaması üçün onun yolu həm də şəhidlikdən keçməlidir.

İlham Əliyev şəhidliyin ucalıq zirvəsi olmasını bilsə də, münaqişənin sülh yolu ilə həllinə çalışır, müharibə, döyüş əməliyyatlarına müraciət etmək istəmirdi. O, şəhidliyin ağrıları ilə hələ Birinci Qarabağ müharibəsi vaxtından tanış idi. Ölkəyə rəhbərlik etdiyi vaxtdan, hələ ondan əvvəl də imkan dərəcəsində şəhid ailələrinə dəstək durmağı bir mənəvi borc, dövlət başçısının vəzifəsi kimi ən yüksək səviyyədə yerinə yetirən, daimi qayğını şəhid ailələrindən heç vaxt əskik etməyən İlham Əliyev bir faciə faktı kimi müharibəni arzulamır, imkan dərəcəsində ondan kənar qalmaq istəyirdi. İkinci Qarabağ müharibəsi Azərbaycana məğrurluq gətirən qələbə ilə başa çatsa da, bu müharibəni də Ermənistan tərəfi özünün ardıcıl təxribatları nəticəsində başladı. Azərbaycan bu müharibəyə qoşulmağa məcbur oldu, onu milli qürur, Vətən torpağının çağırışları buna məcbur etdi.

Bütün müdrik, öz əsgərinin dəyərini bilən sərkərdələr kimi İlham Əliyev imkan dərəcəsində öz əsgərinin az itkiyə məruz qalmasını arzulayırdı. N.Makiavelli yazırdı ki, “Əgər heç nə etmək mümkün deyilsə, sərkərdənin bacarığı ondan ibarətdir ki, ən azından məğlubiyyətin nəticələrini minimuma endirsin”⁷¹⁰.

İlham Əliyev Vətən müharibəsi günlərində bir gün belə, məğlubiyyətlə üzləşməsə də, yenə də müharibənin zərərli nəticələrini minimuma endirməyə çalışırdı. Onun Ali Baş Komandan, ölkə başçısı kimi Ordunu ən müasir texnoloji silahlarla təchizi də məhz bu istəkdən – əsgərlərinin imkan dərəcəsində az itkiyə məruz qoyulması ilə bağlı idi və o buna nail oldu. Bunu hərbi ekspertlər də aparılmış döyüş əməliyyatlarının həcmi, azad olunmuş torpaqların ərazisi ilə müqayisədə minimal itki kimi qiymətləndirirlər. Lakin müharibə zorakılıq, ölüm olaraq qalmaqda davam edir.

Elə güman etmək olar ki, müharibə insanları ölüm xəbərlərini laqeydliklə olmasa da, hər halda adi bir şey kimi qarşılamağa öyrəşdirir. Lakin belə düşünənlər yanılırlar. İnsanlar həmişə insan olaraq qalır. Ona görə də hər bir itki adamın ürəyini ağrıdır, hərçənd başa düşürsən ki, tələfatsız müharibə olmur. Həlak olan adamı nə qədər yaxından tanıyırsansa, ümumi sırada onunla nə qədər sıx dayanmısansa, onun sidqi-ürəkdən Vətən torpaqlarını azad etmək üçün canından keçdiyini dərk edirsənsə, bu ağır bir o qədər kəskin olur.

İlham Əliyev şəhidliyin bu ağrısını bütün kəskinliyi ilə yaşayırdı. Onun qəlbi də şəhid olan əsgərlərin qəlbi kimi düşməni doğma Azərbaycan torpağından qovmaq arzusu ilə dolu idi. Müharibədə hər şey bir-biri ilə əlaqəlidir. Ali Baş Komandan hər şeyin məsuliyyətini öz çiyinlərində hiss edir, hamının ağrısını onunla bölüşməyə çalışırdı.

⁷¹⁰ Alan Akselrod. Yuli Sezar Ceo (Liderlik dərsləri). Bakı-2016, s. 210-212

İlham Əliyev həmişə qeyd edirdi ki, qələbəni Azərbaycan əsgəri qazandı.

Azərbaycan əsgəri ömrləri yerinə yetirməyə hazır idi, həm də qarşısına qoyulmuş vəzifələri səmərəli və yaradıcılıqla həll etməyə imkan verən qabiliyyətlə, vərdişlə və səlahiyyətlərə malik idi. Onlar özlərinə inamı inkişaf etdirmiş, üzərlərinə qoyulmuş vəzifənin öhdəsindən gəlmək bacarığı qazanmışdılar. Bu, əslində Işıq yolundan süzülüb gələn bir həqiqət idi. Heydər Əliyev hələ 21 sentyabr 1997-ci ildə bu həqiqəti görür və buna inanırdı: “Bu da bizim həyatımızın gerçəkliyidir və xalqımızın keçdiyi yolun çətin anları və çətin məqamlarıdır. Ancaq xalqımız dözümlü xalqdır. Xalqımız bunların hamısına dözür. Ona görə dözür ki, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi və milli azadlığı hər bir Azərbaycan vətəndaşı üçün öz şəxsi mənaflarından üstündür. Bu böyük tarixi nailiyyətə görə, Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi yaşaması naminə, milli azadlığı daim əlimizdə saxlamağımız naminə bütün bu çətinliklərə dözürük və xalqımız dözəcəkdir. Çünki mən inanıram və xalqımız da inanır ki, Azərbaycanın xoşbəxt gələcəyi var. Mən inanıram ki, bu gün dünyaya gələn uşaqlar, körpələr XXI əsrdə Azərbaycanın gözəl gələcəyini yaradacaqlar və Azərbaycan xalqı öz müstəqil dövlətində daim azad, sərbəst yaşayacaqdır”⁷¹¹.

Heydər Əliyevin inandıqları həqiqətə çevrildi və 23 il sonra, Heydər Əliyevin söylədiyi kimi, yeni doğulan körpələr əsgər kimi “Azərbaycanın gözəl gələcəyini yaratmaq üçün” onun işğal altında olan torpaqlarını erməni silahlı qüvvələrindən azad etdilər. İlham Əliyev həmin həqiqətlə bağlı 26 fevral 2021-ci il tarixində xarici ölkələrin media nümayəndələri üçün mətbuat konfransında Vətən müharibəsinin uğurunu bir çox amillərlə yanaşı, birlik və yeni nəslin milli vətənpərvərlik ruhunda böyüməsi ilə də əlaqələndirərək deyirdi: “Yəni milli vəhdət, vahid ideya uğrunda o vaxt biz birləşə bilməmişik, indi isə birləşmişik. Bir də ki, nəsil yetişməli idi. Bax, mən bu barədə artıq bir neçə dəfə demişəm. Qarabağı azad edənlərin arasında ən böyük rol oynayan, bax, bizim son 17 il ərzində yetişmiş insanlarımızdır. Yaşlı nəslin, əlbəttə ki, böyük əməyi, təcrübəsi və bilikləri var. Amma döyüşə gedən, öz sinəsini atəş altına qoyan, bax, 17 il ərzində vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə almış bizim övladlarımızdır. Hansılar ki, öz canından keçib vətən uğrunda. Bu amillər olan zaman istənilən münaqişə həll oluna bilər və təbii ki, digər amillər var, iqtisadi inkişaf və sair. Amma, əgər bu amillər yoxdursa, heç bir dondurulmuş münaqişənin həlli mümkün deyil”⁷¹².

Bəli, Azərbaycan əsgəri bilə-bilə, öz borcunu yerinə yetirərək, Vətən torpaqlarını azad etmək üçün hər cür təhlükəyə sinə gərdi. L.N.Tolstoy “Könüllü əsgərin hekayəsi”ndə qəhrəmanlardan birinin dili ilə deyir: “... mənə elə gəlir ki, hər bir təhlükənin bir cəhətini seçmək olar: bu seçim, məsələn, borc hissi təsiri altında olursa, bu qoçaqlıqdır; lakin ancaq hisslərin təsiri altında olursa-qorxaqlıqdır. Buna görə də o adam ki, şöhrət, maraq, ya da aqgözlükdən həyatını təhlükəyə atırsa, onu qoçaq adlandırmaq olmaz; lakin əksinə, o adam ki, ailə borcuna görə, doğruluq

⁷¹¹ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. On ikinci kitab, s. 171

⁷¹² <https://president.az/>.

hissi təsiri altında, ya da öz əqidəsinə görə təhlükədən boyun qaçırırsa, onu qorxaq adlandırmaq olmaz”⁷¹³.

Azərbaycan əsgəri igidlik, qoçaqlıq, cəsarət nümayiş etdirirdi. Onun özünü təhlükəyə atmasının əsasını isə ən müqəddəs amal – Vətən torpağının azadlığı, işğalçıların Azərbaycan ərazilərindən qovulması, Vətənin azadlığı, yerindən-yurdundan didərgin salınmış həmvətənlərin doğma ocaqlara qayıdışını təmin etmək təşkil edirdi. Bu cür amal uğrunda canını fəda etmək belə müqəddəsliyə qovuşmaq idi. Elə bir müqəddəsliyə ki, Azərbaycan xalqı həmin müqəddəslik uğrunda canını fəda edənləri heç bir zaman unutmayacaq.

Eyni fikri İkinci dünya müharibəsinin böyük sərkərdəsi G.K.Jukov da təsdiqləyirdi: “Mən əsgərlərin necə hücumda boy durmasını çox görmüşəm. Havanın ölümcül metal ilə muncuq kimi düzüldüyü bir vaxtda bütün boyunla qalxmaq asan deyildir. Lakin onlar qalxırdılar! Axı onlardan çoxu həyatın ləzzətini hələ dadmamışdı: 19-20 yaş – insanın ən yaxşı dövrüdür – hər şey hələ qabaqdadır. Onlar üçün isə qabaqda çox vaxt pulemyotdan od saçıran alman istehkamı var idi.

Əlbəttə, onlar döyüşdə qələbənin də, döyüş dostluğunun da, döyüş meydanında qarşılıqlı xilas etmənin də, Vətənin müdafiəsi kimi müqəddəs missiyanı yerinə yetirməyin dərk olunmasının xoş hissini də bilirdilər”⁷¹⁴.

G.K.Jukovun söylədiyi bir həqiqət də var idi: “Mən indi komandanlığın onun üzərinə qoyulmuş vəzifələri müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmək üçün nəyə malik olmalı olduğunu daha yaxşı dərk edirəm. Dərindən ona inanıram ki, kim ona həvalə olunmuş qoşunları siyasi-mənəvi cəhətdən yaxşı hazırlayıbsa, kim qoşunun şüuruna müharibənin və qarşıda duran əməliyyatın məqsədini daha dəqiq çatdırıb və qoşunun döyüş ruhunu qaldırıbsa, kim əlverişsiz şəraitdə döyüşməkdən qorxmursa, kim öz tabeliyində olanlara inanırsa, o, mübarizədə qalib gəlir”⁷¹⁵.

İlham Əliyev Azərbaycan əsgərini siyasi-mənəvi cəhətdən yaxşı hazırlamış, əsgər və zabitin şüuruna müharibənin və qarşıda duran əməliyyatın məqsədini daha dəqiq çatdırıb bilmiş, Orduda milli vətənpərvərlik, döyüş ruhunu qaldırmış və əsgərinə, zabitinə inanırdı. O, qələbə qazanmalı idi.

İlham Əliyev qazanılmış qələbəni həmçinin bütün azərbaycanlıların, xalqın qələbəsi kimi qiymətləndirdi: “Bu, bizim hamımızın qələbəsidir, bütün Azərbaycan xalqının. Azərbaycan xalqı bir daha göstərdi ki, nə qədər böyük xalqdır, nə qədər vətənpərvər xalqdır, nə qədər dəmir iradəyə malik olan xalqdır. 30 ilin əziyyəti, 30 ilin ümitsizliyi, 30 ilin əzabları xalqımızı sındırmadı, iradəmizə heç bir mənfi təsir göstərmədi. Əksinə, biz daha da bütövləşdik, daha da mətinləşdik, daha da gücləndik, özümüzü toparladığımızı dedik ki, artıq yetər, biz bu işğala dözməyəcəyik. Dedik ki, düşməni torpaqlarımızdan qovacağıq!”

⁷¹³ Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. 6-cı cild. Hekayələr və povestlər. Bakı-1979, s. 9

⁷¹⁴ Жуков Г.К. Воспоминания и размышления. В трех томах. Том второй. Москва-1985, с. 348

⁷¹⁵ Yənə orada, s.144

N. Makiavelli yazırdı: “Heç vaxt düşməndən qorxan və ya müvəffəqiyyətinə azca şübhə edən qoşunu döyüşə göndərmə, çünki məğlubiyyətin ilkin əsası – qələbəyə inamın olmamasıdır”⁷¹⁶.

İlham Əliyev xalqına da, onun əsgərinə də, qələbəsinə də inanırdı. Çünki on yeddi il ərzində o, ordunu qələbəyə hazırlamış, vətənpərvər əsgərlər tərbiyə etmiş, xalqa məqsədinin hamının rifahı olmasını göstərmişdi. Bu əməllər xalqın birliyi üçün əsas idi. Xalqın birliyi, rəhbərin siyasi iradəsi isə qələbə üçün əsas şərtlərdir. Həm də 2016-cı ilin Aprel döyüşlərindən sonra Azərbaycan əsgəri təcrübədə Ermənistan qoşunları haqqında yaradılmış mifi dağıtmış, onları geri çəkilməyə, səngərini tərk etməyə məcbur etmişdi.

Hərb işində hər bir xırda, hər bir kiçik qələbə əhəmiyyət kəsb edir. N.Makiavelli yazırdı: “Təəccüblənməyin ki, qədimdə bütün təfərrüatlara diqqət verilirdi. Çünki söhbət hər xırda üstünlüyün də qeyri-adi dərəcədə mühüm əhəmiyyəti olduğu döyüşdən gedirdi”⁷¹⁷.

Qələbə əldə edilən döyüş bütün qalan çətinlikləri yoluna qoyur və əksinə: məğlubiyyət əvvəlki bütün müvəffəqiyyətləri faydasız edir. Döyüşü udmaq da, udmaq da olar, əsas məsələ odur ki, məğlubiyyətin səbəbini aradan qaldırasan⁷¹⁸.

İlham Əliyev Ali Baş Komandan kimi xırda döyüş əməliyyatlarının da nəticələrini təhlil edir, müsbət və mənfi cəhətləri üzə çıxarır, gələcək döyüşlər üçün istiqamətləri müəyyən edirdi.

Gözüaçıq siyasi müşahidəçi olmaq silahlı münaqişənin nə ilə nəticələnmə biləcəyini anlamaq üçün yetərli deyildi. Düzgün nəticəyə gəlmənin əsasını vəziyyətin hərtərəfli analizi təşkil edirdi. N.Makiavelli yazır: “Qədimdə hesab olunurdu ki, o respublika xoşbəxtdir ki, daha çox hərbi işi bilən adamları var, çünki qiymətli daşların, qızılın parıltısı deyil, silahın gücü düşməni özünə tabe etdirir”⁷¹⁹.

İlham Əliyev qiymətli daşların dəyərini, qızılın parıltısını silahın gücünə çevirməyi bacarmış, hərbi işinin mənimsənilməsi üçün lazım olanı edə bilmişdi. İlham Əliyev dediyini edir və həm də artığını edirdi:

“Heç bir danışıqlar bizi maraqlandırmır. Siz də yaxşı bilirsiniz ki, son bir il ərzində mən danışıqlar haqqında, ümumiyyətlə, söhbət aparmıram. Xalqımı aldatmaq istəmirdim, heç vaxt aldatmamışam və aldatmayacağam. Azərbaycan xalqı bunu bilir. Mən müharibədən əvvəl deyəndə ki, mən bilirəm nəyi nə vaxt etmək lazımdır, əminəm ki, xalqımızın mütləq əksəriyyəti başa düşürdü mən nəyi nəzərdə tuturam və səbirlə bu günü gözləyirdi, mənə inanırdı, Prezident kimi, Ali Baş Komandan kimi inanırdı, gözləyirdi və bu gün gəldi. Dedik yetər artıq, bu əsarət yetər! Bizim şəhərlərimiz əsarət altında nə qədər qalacaq?! Mənfur düşmən bizim təbiətimizi nə qədər mürdərəcəyə, bizim torpağımızda gəzəcək, yeyəcək,

⁷¹⁶ Никколо Макиавелли. О военном искусстве. Санкт-Петербург-2017, с. 134

⁷¹⁷ Yəni orada, s. 61

⁷¹⁸ Yəni orada, s. 32

⁷¹⁹ Yəni orada, s. 61

içəcək, rəqs edəcək, bizi təhqir edəcək. Dedik ki, düşməyə yerini göstərəcəyik, düşməni torpaqlarımızdan qovacağıq və qovduq da!” Bəli, “Sezar vəd etdiyindən çoxunu edir”⁷²⁰.

Vəd etdiyindən çoxunu etmək üçün düşünülmüş, ölçülüb-biçilmiş siyasətin aparılması zəruri idi. İlham Əliyev on yeddi il idi ki, bu siyasəti aparırdı, məqsədlərini də müəyyən etmişdi. Bu, qələbənin, uğurun əldə edilməsi üçün mühüm amil idi. Frenk Edkok Romanın hərbi sənətindən bəhs edərkən yazır: “Roma özünün bütün tarixi boyu düşünülmüş, ölçülüb-biçilmiş, ardıcıl xarici siyasət yeritmişdir... Bu siyasətin məqsədi praktiki olaraq həmişə Roma dövlətinin sərhədlərinin və onun təsir dairəsinin genişləndirilməsi olmuşdur”⁷²¹.

Azərbaycanın məqsədləri Romaninkından fərqli idi. Azərbaycan sərhədlərini genişləndirməyə deyil, işğal altında olan torpaqlarını azad etməyə, ərazi bütövlüyünü təmin etməyə çalışırdı.

İlham Əliyev Azərbaycan Ordusunun şücaətlərindən, Ermənistan Ordusu üzərində qazanılmış qələbələrdən söhbət açaraq qeyd etdi ki, “Onların demək olar ki, bütün texnikasını məhv etmişik, darmadağın etmişik. Bu 30 il ərzində qurulmuş istehkamları keçmişik, əsgərlərimiz aslan kimi keçiblər, əziblər düşməni keçiblər, əcəb də ediblər, öz torpağında”.

Bəli, öz torpağında vuruşmaq əlavə güc mənbəyidir. Əvvəla, öz torpağında vuruşub torpağı müdafiə etmək haqqı işidir. Ədalət uğrunda mübarizə aparmaqdır. Niyətin mənaevi təmizliyi və saflığıdır. Mənaevi saflıq, mənaevi üstünlük, ruh yüksəkliyi, niyyətin haqlılığı gücü bir neçə dəfə artırmaq iqtidarındadır.

İkincisi, torpağın azadlığı uğrunda vuruşmaq borcdur. Bu zaman, bir tərəfdən qanuni borcunu yerinə yetirir, digər tərəfdən ruhi, dini borcunu, çünki din də “səni evindən çıxaranlara qarşı vuruşmağı, zalımı evindən qovmağı” tələb edir.

Üçüncüsü, öz torpağında vuruşmaq əcdadlar qarşısında bir borcdur. Həç kəsin öz əcdadlarının ona əmanət etdiyini düşməyə tərk etməyə haqqı yoxdur. Bunu əcdadların ruhu qəbul etməz. Bizim borcumuz onların ruhunu şad etməkdir.

Dördüncüsü, torpaqların azad edilməsi gələcək nəsillər qarşısında vəzifəmizdir. Biz problemlərimizi onlara saxlamaqda haqlı deyilik. Bu, millətin, xalqın gələcəyini qaranlıqlara apara bilər. Gələcək nəsillər üçün problemlər deyil, inkişaf təməli yaratmaq lazımdır. L.N.Tolstoy yazırdı: “Adam bir iş görəndə həmişə müəyyən mülahizələrə əsaslanır, ona elə gəlir ki, bu mülahizələr onun keçmiş fəaliyyətinə rəhbərlik edir, hazırkı fəaliyyətinə bəraət qazandırır və gələcək hərəkətləri haqqındakı fikirlərinə rəhbərlik edir”⁷²².

Beşincisi, Azərbaycan əsgərinin hər addımda erməni vəhşilikləri, dağıntılar, səfalətlə rastlaşması düşməyə qarşı qəzəb, nifrət hissini artırır, Vətəni səfalətdən qurtarmağı qəhrəmanlıq, igidlik, cəsarət tələb edirdi. Vətən övladları gəlib öz

⁷²⁰ Гай Юлий Цезарь. Записки о галльской войне. Москва-2018, с. 32

⁷²¹ Фрэнк Эдкок. Военное искусство греков, римлян, македонцев. Москва-2012, с. 80

⁷²² Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. 4-cü cild. Hərbi və sülh. Bakı-1978, s. 364

torpaqlarına sahib çıxmalı, əsgər onu azad etməli idi. Analar oğullarını elə buna görə böyütmüş, Vətənin müdafiəsi üçün cəbhəyə yollamışdı. “Gecələr yatmayıb ulduzları sayan analar” övladlarından torpaqların azad olunması xəbərini gözləyir, “ləpirlərinin göyərməsi üçün gedən yollarına su səpirdilər” (Nüsrət Kəsəmənli).

İlham Əliyevin Vətən müharibəsi günlərində fəaliyyəti xalqın gözü qabağında idi. O, gah Təhlükəsizlik Şurasının iclasını keçirir, gah hərbiçilərlə döyüş planlarını müzakirə edir, hərbi təchizata, silah-sursata nəzarət edir, gah xarici ölkə rəhbərləri ilə müzakirələr aparır, onların əsassız ittihamlarına cavab verir, xalqa müraciət edir, xarici mətbuat orqanlarına müsahibə verir, şəhid ataları ilə danışır, cəbhə bölgəsində Azərbaycan bayrağını dalğalandıran əsgərlərlə söhbət edir, onları ruhlandırır. İlham Əliyevin həmin günlərdəki hər hansı bir sahədə fəaliyyəti Azərbaycan Ordusunun qələbəsinə xidmət edirdi. O, qələbənin ruhlandırıcısı, təşkilatçısı, iştirakçısı idi.

İlham Əliyev beynəlxalq hüquq məsələlərinə də toxunaraq qeyd etdi: “Biz beynəlxalq hüquqa əməl edirik, biz beynəlxalq hüquqa hörmət göstəririk. Biz mülki vətəndaşlardan intiqam almamışıq, heç vaxt almayacağıq və məhz buna görə mülki vətəndaşlar arasında düşmən tərəfdə itkilər çox azdır. Onlar nə etdilər? Onlar döyüş meydanında duruş gətirə bilmədilər, qaçdılar, ondan sonra ballistik raketlərlə mülki vətəndaşlara atəş açdılar. Bu, hərbi cinayətdir. Onlar bu hərbi cinayətə görə cavab verəcəklər. Gəncə şəhərini Ermənistandan ballistik raketlərlə vurmaq alçaqlıqdır, alçaq hərəkətdir, cinayətdir. Bərdəni kasetli bombalarla atəşə tutmaq hərbi cinayətdir”.

Hazırda Ermənistana havadarlığı ilə fərqlənən Fransa dövlətinin Beynəlxalq Nürnberq Tribunalındakı Baş ittihamçısı de Menton 17 yanvar 1946-cı ildə Tribunaldakı çıxışında deyirdi: “Fransa özünə borc bilir ki, Tribunal qarşısında cinayətlərin, həmçinin təcavüzkar müharibənin, o cümlədən müharibənin gedişində Almanıyanın fəaliyyətinin əxlaq və bütün sivilizasiyalı dövlətlərin qanunlarına zidd olan əməl kimi tövsif edilməsini, həmçinin həmin əməllərə görə başlıca məsuliyyət daşıyan şəxsləri cəzalandırmağı, daha mühüm qrup və təşkilatların üzvlərinin cinayətkar olmasının tanınmasını tələb etsin”⁷²³.

Əslində, Ermənistan dövlətinin də təcavüzkar əməlinin cinayət hesab olunması, həmin cinayətlərin törədilməsində iştirak edən şəxslərin cinayət məsuliyyətinə alınaraq cəzalandırılmasının tələb edilməsi beynəlxalq hüququn təntənəsi olmalı idi. Lakin təəssüf ki, “ikili standartlar”, “iki tərəzi ilə ölçmək” siyasəti ayrı-ayrı dövlətlərin ədalət baxımından deyil, maraq baxımından çıxış etməsinə səbəb olurdu.

Çoxsaylı istinadlar etdiyimiz “Nürnberq prosesi. Materiallar toplusu” kitabının “Ön söz”ündə yazılır: “Almaniya ərazisində bir neçə məhkəmə prosesləri keçirmək məcburiyyətində qalan ABŞ və İngiltərə nümayəndələri Sovet İttifaqının iştirakı olmadan keçirmək qərarına gəldilər. Nürnberq prosesində ABŞ-dən olan keçmiş Baş ittihamçı Cekson ABŞ-yə qayıtdıqdan sonra qalan proseslərin “Nürnberq metodu üzrə deyil”, başqa cür keçirilməsini tövsiyə etdi.

⁷²³ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том 1. Москва-1952, с. 194

“Nürnberg metodu olmayan”la bağlı tezliklə İngiltərə jurnalı “Nyus revyu” yazırdı ki, alman müharibə cinayətkarları haqqında məsələdə ABŞ və İngiltərə “özlərinin siyasətində keçmiş deyil, gələcək maraqları rəhbər tutmalıdır”. “Gələcək maraqlar” isə dünya ağalığına olan yeni namizədlərin müharibə cinayətkarlarının təcavüzkar təxribatlarını həyata keçirmək üçün gələcək hərbi müttəfiqlərə çevrilməsindən ibarət idi”⁷²⁴.

Biz ancaq onu deyə bilərik ki, tarix təkrarlanır. Ermənistandan olan müharibə cinayətkarlarına qarşı susqunluğun nümayiş etdirilməsi məhz onlardan təxribatları üçün istifadə etmək niyyəti daşıyır. Burada yenə də L.N.Tolstoyun təsvir etdiyi bir epizod yada düşür: “Qolunda bilərziklər, şlyapasında lələklər, boynunda həmayillər, üstündə zərli bəzəklər olan, sifətinə təntənəli bir ifadə verən bu atlı Balaşevə çatmağa iki at boyu qalmış, fransız polkovniki Yulner hörmətlə pıçıldayaraq dedi: “Le roi de Naples” (Neapol kralı). Doğrudan da o, indi Neapol kralı adlanan Murat idi. Niyə ona Neapol kralı deyirdilər? Bu heç də məlum deyildi; o özü də Neapol kralı olduğuna inanırdı, ona görə də özünü əvvəlki vaxtlara görə daha tox tutur, sifətinə daha artıq təntənəli bir ifadə verirdi... Dansiqdə Napoleonla olan görüşündən və şövkətli qayını ona “*Je vous ai fait Roi pour regner a ma maniere, mais pas a 'la votre*” (Mən sizi ona görə kral etdim ki, siz özünüz istədiyiniz kimi deyil, mən istəyən kimi padşahlıq edəsiniz) sözlərini deyəndən sonra bələd olduğu iş fərəhlə girişdi; yeyib bəslənmiş, lakin piylənməmiş bir at kimi özünü yüyəndə hiss edərək, qoşulduğu arabanın dişləri arasında oynadı, indi o, bacardığı qədər əlvən və qiymətli şeylərlə bəzənərək, şən və məmnun halda heç özü də hara getdiyini və nə üçün getdiyini bilmədən, atını Polşa yolları ilə çapırdı”⁷²⁵.

Ermənistanın dövlət kimi mövcudluğu da “*Je vous ai fait Roi pour regner a ma maniere, mais pas a 'la votre*” (Mən sizi ona görə kral etdim ki, siz özünüz istədiyiniz kimi deyil, mən istəyən kimi padşahlıq edəsiniz) ifadəsinə uyğun idi. Onlar havadarlarının çaldıqları ilə oynamalı idilər.

İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Ordusu Vətən müharibəsi günlərində beynəlxalq humanitar hüququn pozulmasına yol vermədi, beynəlxalq hüquq normalarına riayət etdi. Azərbaycan Ordusu sübut etdi ki, özü mənəvi cəhətdən üstün olan xalq, onun ordusu müharibənin çətin, keşməkeşli günlərində humanizm prinsiplərinə əməl etməyə qadirdir. Azərbaycan Ordusu sübut etdi ki, beynəlxalq humanitar hüquq normaları yaşaya, həyata keçirilə bilər. Müharibəni beynəlxalq müharibə cinayətləri törətmədən də aparmaq mümkündür. Azərbaycan Ordusunun apardığı müharibə həm də beynəlxalq humanitar hüququn qələbəsi idi. Bunun üçün də siyasi iradə, yüksək mədəniyyət, bəşərlik və bəşəri dəyərlərə hörmət ruhunda tərbiyə olunmaq gərkdir. A.Meyroviç yazır: “Beynəlxalq humanitar hüququn məqsədlərindən biri müharibəyə xas olan qeyri-bəşəriliyi əvvəlcədən görüb, dinc dövrdə bəşərlik ehtiyatını toplamaqdan ibarətdir”⁷²⁶.

⁷²⁴ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том 1. Москва-1952, с. 194

⁷²⁵ Tolstoy L.N. Əsərləri. 14 cildə. 4-cü cild. Hərb və sülh. Bakı-1978, s. 24

⁷²⁶ Эрик Давид. Принципы права вооруженных конфликтов. МККК. Москва-2011, с. 8

Bəli, mənəviyyatı saf olan, başqa xalqlara qarşı nifrət bəsləməyən, özgəsinə məxsus olana göz dikməyən, 30 il ərzində işğal olunmuş torpaqlarının silah gücünə deyil, danışıqlar yolu ilə geri qaytarılmasını tələb edən, qəlbində bəşərilik duyğuları olan xalq müharibəni humanitar hüquqa uyğun, beynəlxalq normaları pozmadan aparmağa da qadirdir. Azərbaycan Ordusu bütün yalan və iftiralara rəğmən bunu dünyaya nümayiş etdirdi. Silahlı hücumu birinci başlamadı, mülki əhaliyə hücum etmədi, əsir və girovları qaytarmağa təşəbbüs göstərdi və bunu yerinə yetirdi, daim işğalçıların Azərbaycan ərazilərindən çıxmaq barədə öhdəlik götürəcəkləri təqdirdə silahlı münaqişəni dayandırmağa hazır olduğunu bildirdi və bunu etdi. Bütün qeyd olunanlar humanitar hüququn təntənəsi üçün bir nümunədir.

İlham Əliyev Azərbaycan xalqının nümayiş etdirdiyi dözümlülük, mətinlik kimi mənəvi üstünlüklərinə diqqəti cəlb edərək bildirdi ki, “Mən demişəm Tərtər şəhəri, İkinci Dünya müharibəsi dövründə dağıdılmış Stalinqrad şəhərinə bənzəyir. Gündə, – özü də böyük şəhər deyil, –yüzlərlə mərmə düşürdü, amma bir nəfər də tərpənmədi. Amma ermənilər qaçıb getdilər. Onların “yenilməz” ordusu məhv oldu, fərarilik başladı, xunta başçısı Dağlıq Qarabağda əmr verdi ki, kim oradan qaçaq, o, məsuliyyətə cəlb olunacaq. Bizdə bir nəfər fərari oldumu? Olmadı! Bir nəfər də olmadı! Budur Azərbaycan xalqı! Mülki vətəndaşlar, evi dağılıb, malı batıb, yaxın insanını itirib, yenə də deyir ki, “Vətən sağ olsun”. Ancaq irəli, irəli! Mənə yazılan məktublarda deyilir, Ali Baş Komandan, irəli! Dəstəkləyirik səni, get irəli, dayanma və getmişəm, dayanmamışam”.

Sezarın qoşunları da bu əqidədə idilər. Onlar hansı çətinliyə rast gəlmələrinə baxmayaraq, yalnız irəli getməyi arzulayar, heç vaxt başlanmış işin yarımçıq qoyulmasına razı olmazdılar. Sezar Avarik şəhərini mühasirəyə alanda qalların sərkərdəsi Vertsinqetoriq əmr etdi ki, ümumi rifah naminə ətraf kəndlərin ərazisindəki taxıl zəmiləri yandırılınsın və Sezarın dəstəsi taxıl əldə etməkdən məhrum edilsin. Bu romalıları ya aclıqda qoyar, ya da onları taxıl əldə etmək üçün düşərgədən çox uzaqlara getməyə məcbur edərdi. Qoşunun aclıqdan əziyyət çəkdiyini görən Sezar bəzi legionlarla söhbət aparıb bildirdi ki, əgər aclıq ehtiyacının ödənilməsi çox çətinlik yaradırsa, o, şəhərin mühasirəsindən imtina edə bilər. Lakin legionerlər hamısı xahiş etdi ki, o bunu etməsin: uzun illər ərzində Sezara xidmət edərkən onlar heç vaxt şərəfsizliyi özlərinə rəva bilməmiş, işi bitirməmiş olduqları yeri tərk etməmişdilər. Onlar başladıkları mühasirəni yarımçıq qoymağı özləri üçün rüsvayçılıq hesab edərək, bütün məhrumiyyətə dözməyə üstünlük verdilər⁷²⁷.

Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının mənəvi saflığına böyük önəm verir, erməni cəlladlarının törətdikləri vəhşiliyin azərbaycanlıların mənəviyyatını sarsıda bilmədiyini əminliklə qeyd edirdi: “1992-ci ilin may ayında Şuşa Ermənistan tərəfindən işğal olundu. İşğalçılar çox şeyləri dağıtdılar, o cümlədən

⁷²⁷ Гай Юлий Цезарь. Записки о галльской войне. Москва-2018, с. 170-171

mədəniyyətimizin abidələrini də. Onlar Üzeyir Hacıbəyovun, Bülbülün, Natəvanın heykəllərini nəinki dağıtdılar, hətta vəhşiliyi o qədər büruzə verdilər ki, o heykəlləri güllələdilər. Çox böyük iş oldu ki, o heykəllər əsirlikdən xilas edildi, Gürcüstan vasitəsilə Azərbaycana gətirildi, indi İncəsənət Muzeyində nümayiş etdirilir. Oranı ziyarət edənlər görürlər ki, Üzeyir Hacıbəyovun heykəlinə nə qədər avtomat, tüfəng gülləsi vurulub. O düşmənlər vaxtilə bu güllələri Üzeyir Hacıbəyovun özünə vurmağa çalışıblar, ancaq vura bilməyiblər. İndi isə onlar bu güllələri onun heykəlinə vurublar. Bunlar bizim üçün ağır, əzabverici hadisələrdir. Ancaq bu həqiqətdir və bu həqiqət də onu göstərir ki, nə qədər vəhşilik ola bilər. Faşistliyin, vəhşiliyin dərəcəsi yoxdur. Ermənistan işğalçıların bu hərəkətləri məhz bunu sübut edir. Ancaq erməni işğalçıları heç də belə bilməsinlər ki, o güllələr Üzeyir Hacıbəyov, Bülbül, Natəvan yaradıcılığını sarsıda bilər, yox! Elə düşünməsinlər ki, bu güllələr Azərbaycan xalqının mədəniyyətini sarsıda bilər, yox! Elə güman etməsinlər ki, Şuşanın işğalı daimi ola bilər. Yox, ola bilməz!”⁷²⁸.

İlham Əliyev lazım oldu-olmadı, müsahibələr verməyi xoşlamırdı. Amma lazım olanda bunu edir və artıqlaması ilə edirdi. Onun hər bir hərəkətində, fəaliyyətində olduğu kimi, verdiyi müsahibələrdə də bir zərurilik amili mövcud idi. Lazım olanı, fayda verəni, məqsədə çatmaq üçün zərurini etmək.

Ermənistan tərəfindən Azərbaycana qarşı qarayaxmaların təşkili də bir vaxtlar alman faşistlərinin həyata keçirdikləri fəaliyyəti xatırladırdı. Hitler çıxışlarının birində özünün hərbi planlarına toxunaraq deyirdi: “Mən müharibəyə başlamaq üçün təbliğatla bəhanə yaradacağam. Onun əsaslı olması əhəmiyyət kəsb etmir. Qalibi sonradan onun həqiqəti deyib-deməməsi barədə sorğu-suala tutmayacaqlar. Başlanğıcda və müharibə aparılmasında hüquq əhəmiyyət kəsb etmir, qələbə isə güclüyə mənsubdur”⁷²⁹.

1941-ci ilin iyununda “Barbaros planı”na əlavə direktiv kimi hazırlanmış təlimatda isə “təşviqat rotaları”nın yaradılması, almanlara müqavimət göstərənlərə qarşı rəhmsizcəsinə davranma, böhtan, yalan, təxribatdan istifadə olunması nəzərdə tutulurdu⁷³⁰.

26 fevral 2021-ci il tarixdə İlham Əliyev xarici ölkələrin media nümayəndələri üçün təşkil olunmuş mətbuat konfransında deyirdi: “Müharibə vaxtı 44 gün ərzində mən 30-dan artıq müsahibə verdim, çünki buna ehtiyac var idi. Mən dünyaya mesajımızı çatdırmaq istəyirdim, mən həqiqəti və mövqeyimizi dünyaya çatdırmaq istəyirdim. Hər gün mən bəyanatlar verirdim, Azərbaycan xalqına müraciətlər edirdim. Çünki buna ehtiyac var idi, xalqımızın buna ehtiyacı var idi, ordumuzun buna ehtiyacı var idi. Bilirəm ki, mənim həmin o müraciətlərim və mesajlarımla ümumi qələbəmizdə böyük rolu olmuşdur”⁷³¹.

⁷²⁸ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Dördüncü kitab, s. 283-284

⁷²⁹ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том 1. Москва-1952, с. 149

⁷³⁰ Yəni orada, s. 260

⁷³¹ <https://president.az/>

İlham Əliyev Vətən müharibəsi günlərində beynəlxalq mətbuatın ümumən həqiqətləri əks etdirməsini Azərbaycanın işinin haqq, ədalətli olması ilə əlaqələndirirdi:

“Amma mən, sözün açığı, gözləyirdim ki, müharibə zamanı bizə qarşı ədalətsizlik olacaq. Ancaq ümumi deyə bilərəm ki, bu, məni təəccübləndirdi ki, Azərbaycana qarşı ədalətli mövqe var idi. Bunun da, əlbəttə, səbəbi ondan ibarətdir ki, biz haqlı idik, biz öz ərazilərimizi işğaldan azad edirdik. Mənim beynəlxalq mediaya mesajım ondan ibarətdir ki, hər zaman həqiqətləri söyləyin, siyasi sifarişlərdən uzaq olun. Nəyə görə mən bunu deyirəm? Mən bilirəm ki, biz əlaqələndirilmiş, təşkilatlanmış informasiya hücumuna məruz qalırdıq. Bu əməllər bizim etdiyimizi gözdən salmaq, bizə ləkə yaxmaq və Azərbaycan haqqında, onun hökuməti haqqında yanlış təsəvvürlər yaratmaq məqsədi daşıyıb. Ona görə də sizə səslənirəm ki, həqiqəti söyləyin, mövqeyinizi açıq ifadə edin. Ola bilər ki, bu, jurnalistlərə verə biləcəyim o qədər də yaxşı tövsiyə olmaz. Amma rəhbərlərinizin dediklərinə hər zaman əməl etməsəniz, bəlkə daha yaxşı olardı”⁷³².

İlham Əliyev verdiyi müsahibələrində həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə çatdırır, söylədiklərini dəlillərlə, hüquqla əsaslandırır, dediklərində ziddiyyətə yol vermirdi. Onun dediklərinin qəbul olunmasının əsas səbəbləri də aşağıdakılarda idi: “Bu müharibə dövründə... lazım olan vaxtda 30-a yaxın müsahibə vermişəm və o müsahibələrdə demişəm ki, biz beynəlxalq hüquqa hörmətlə yanaşıırıq, biz beynəlxalq hüququ müdafiə edirik, biz ədaləti müdafiə edirik, biz BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrini icra edirik. Demişdim ki, bizim bütün addımlarımız beynəlxalq hüququn norma və prinsipləri əsasında, əxlaq əsasında görülüb və bütün addımlarımız bu istiqamətdə atılıb. İntiqamımızı düşməndən aldığımız, işğalçıdan aldığımız. Mülki vətəndaşlarla bizim işimiz olmayıb və olmayacaq. Düşmənin məskunlaşdığı, gizləndiyi şəhərlərdə böyük dağıntılar yoxdur. Çünki biz mülki obyektlərə atəş açmamışıq. Bax, bizim fərqimiz bundan ibarətdir”.

Beynəlxalq Nürnberq Hərbi Tribunalında Fransadan olan Baş ittihamçı de Menton Nürnberq prosesində çıxışının sonunda deyirdi: “Tanınmış beynəlxalq hüquqşünas Politis özünün ölümqabağı yazdığı “Beynəlxalq əxlaq” kitabında bizə xatırladır ki, beynəlxalq qarşılıqlı münasibətləri tənzimləməli olan əxlaqın bütün qaydaları, heç bir şübhəsiz, qəbul olunmalıdır, bütün xalqlar belə bir inama gəlməlidirlər ki, bu qaydaları pozmaq deyil, onlara riayət etmək onların maraqlarına xidmət edir”⁷³³.

Heydər Əliyev də eyni mövqedən çıxış edərək 3 sentyabr 1997-ci ildə YUNESKO-nun Baş direktoru Federiko Mayora müraciətində yazırdı: “Biz inanırıq ki, bütün insanlar aralarında olan fərqlərə baxmayaraq, eyni tarixi köklərə malikdir və həyatda eyni məqsədlərə nail olmaq istəyirlər. Bəşəriyyətin keçmişi və

⁷³² <https://president.az/>

⁷³³ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. Том 1. Москва-1952, с. 260

bu gününün bizə dəhşətli müharibələrdən xəbər verməsinə baxmayaraq, inanırıq ki, onun gələcəyi sülhdür”⁷³⁴.

Sözsüz ki, beynəlxalq münasibətləri tənzimləyən təkcə beynəlxalq əxlaq normalarına deyil, həmçinin beynəlxalq hüquq normalarına qarşılıqlı surətdə riayət olunması bütün dövlətlərin, xalqların və bəşəriyyətin saf və təmiz maraqlarına xidmət edir. Dünyada sülhü və əmin-amanlığı arzulayan bütün xalq və dövlətlər beynəlxalq münasibətlərdə ədalətə, haqqa, əxlaqa və beynəlxalq hüquqa riayət etsələr silahlı münaqişələr, müharibələr üçün məkan qalmazdı. İlham Əliyevin çağırışları da bunlara ünvanlanmışdı.

Bəli, İlham Əliyev öz fəaliyyətini beynəlxalq hüquq və məənəviyyət – ədalətlə əsaslandırır. Bir tərəfdən hüquq, digər tərəfdən ədalət. Bu iki amilə əslində heç kəsin etirazı ola bilməzdi. Çünki onların hər ikisi həm insani münasibətlərdə, həm də dövlətlərarası münasibətlərdə mübahisələrin həlli üçün ən mühüm prinsiplər idi. O prinsiplərə əsaslananda sözünü danmalı, dəyişdirməli, hər dəfə bir bəhanə axtarmalı olmursan. Ona görə də İlham Əliyev sözündə də, əməlində də düz idi. Dediyni edir. Etdiyini danmır, gizlətmir, mübarizəni açıq və mərdliklə aparırdı. Mümkün olanı, edə biləcəyini, nail olacağını yaxşı bilirdi. Ona “mümkün deyil”, “həlli yoxdur” deyənlərə mümkünliyin də, həllin də yolunu göstərə, bunu reallıqda sübut edə bilirdi: “Mən bu müharibə başlayandan sonra demişdim ki, bir çoxları, demək olar, bu məsələ ilə məşğul olan siyasətçilərin hamısı deyirdi ki, bu münaqişənin hərbi həlli yoxdur. Mən nə deyirdim? Deyirdim ki, var! Məni tənqid edirdilər ki, İlham Əliyev nə danışır? Yoxdur hərbi həlli... Amma biz sübut etdik ki, hərbi həlli var”.

İlham Əliyev öz sözünün doğruluğuna inanırdı. Ondan mərhəmət istəyənlərə mərhəmət göstərir, tabe olanlarla isə lütfkar davranırdı. “Attila əzəmətli hökmdar idi. Tarixçi Prisk Attilanı şəxsiyyət olaraq belə təsvir edir: “Böyük taleyi və bəxti sayəsində əldə etdiyi güc onu qürurlu etmişdi. Fayda gətirməyən heç bir sözə məhəl qoymurdu. Öz bildiyinin doğru olduğuna inanırdı”. Mənbələrdə o, “müharibələrdən zövq almasına baxmayaraq, gələcəyi fikirləşərək qərarlar verən, ağıl sayəsində istədiyinə nail olan” bir hökmdar kimi qiymətləndirilir. Alicənablığı və ədaləti Avropa xalqlarının dastanlarında da qeyd edilir: “Ondan mərhəmət istəyənlərə mərhəmət göstərir, tabe olanlarla isə lütfkar davranırdı”⁷³⁵.

İlham Əliyev müraciətində qeyd etdi ki, hərbi əməliyyatlarda qazandığı uğurlar nəticəsində Azərbaycan üçün demək olar ki, “maksimum sərf edən sənəd imzalandı. Paşinyan onu imzaladı. Başqa yolu yox idi. Əslində, bu, məğlubiyyətin etirafıdır. Bu, hərbi kapitulyasiyadır”.

Bəli, Ermənistan məğlubiyyətini etiraf etdi, torpaqlardan çəkilməyi, Azərbaycan torpaqlarını azad etməyi öhdəsinə götürdü. Azərbaycan bu qələbəni addım-addım, vuruşa-vuruşa, düşməni qova-qova qazandı. Azərbaycan bu qələbəni döyüş meydanlarında, düşmənlə cəngdə qazandı. Düşmənin artıq Azərbaycan

⁷³⁴ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. On ikinci kitab, s. 150

⁷³⁵ Əkbər N.Nəcəf. Hun minilliyi (b.e.ə. IV-b.e.ə.VI əsrlərdə türk dünyası). Bakı-2015, s. 267

Ordusu ilə üzbəüz dayanmağa nə gücü, nə mənəvi dayağı var idi. Düşmən əsgərləri döyüş meydanlarında hərbi texnikanı, silah və sursatı tərk edib qaçmağa üz qoyurdu, onlar məhvə məhkum olduqlarını bilir, Azərbaycan əsgərinin gücünü, mətanətini görür, çarəni yalnız qaçmaqda tapırdılar. Azərbaycan əsgəri onları qovur, qaçmaları üçün qapını da açıq qoyurdu, məqsədləri onları öldürmək yox, qovmaq, bir də bu torpaqlara ayaq basmamaq üçün qovmaq idi...

Bəli, vaxtında verilənlə qane olmayanlar artıq istəmək iqtidarında deyildi, onlar “Əbabil quşları başlarına daşları” yağdırandan sonra dərk etdilər ki, özgə torpağına sahib çıxmaq olmaz, “əmanətlər sahiblərinə qaytarılmalıdır”.

İlham Əliyev deyirdi: “Biz bu qələbəni döyüş meydanında qazandıq. 300-ə yaxın yaşayış məntəqəsi, o cümlədən Füzuli şəhəri, Cəbrayıl şəhəri, Zəngilan şəhəri, Qubadlı şəhəri, Şuşa şəhəri, Hadrut qəsəbəsi, Suqovuşan qəsəbəsi, digər qəsəbələr döyüş meydanında azad edildi.

Bu qələbələr düşməni məcbur etdi ki, Ağdam, Laçın, Kəlbəcər rayonları bizə siyasi yollarla qayıdır. Amma burada Ermənistan tərəfinin xoş niyyətini axtarmaq yersizdir. Onlarda xoş niyyət deyilən anlayış bütövlükdə yoxdur. Sadəcə olaraq, məcbur olub. Çünki bilirdi ki, bu sənədə imza atmasa, özümüz alacağıq bu torpaqları. Hər kəs bunu bilirdi. Mən demişdim ki, qan tökmək istəmirəm, müharibəni dayandırmalıyıq, rədd olsun bizim torpaqlarımızdan! Belə də oldu”.

Mahatma Qandinin bəzi kəlamlarını yada salaq: “Qılınıc kənara qoyub, mən öz düşmənlərimə sevgi piyaləmi uzada bilərəm. Məhz bu yolla mən onları öz tərəfimə cəlb edəcəyəm ümid bəsləyirəm”⁷³⁶.

İlham Əliyev yenidən üçtərəfli qaydada imzalanmış bəyanatın mətninə istinad edərək bildirdi: “Mən bir məsələni də qeyd etmək istərdim. Mən əziz xalqımı sənədin mətni ilə tanış etdim. Burada yeni nəzarət mexanizmi tətbiq edilir. Bəyanatın beşinci bəndində yazılıb: “Münaqişə tərəflərinin razılaşmalara əməl etməsinə nəzarətin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə atəşkəsə nəzarət üzrə sülhməramlı mərkəz yaradılır”. Mən deyə bilərəm ki, bu mərkəzdə Rusiya və Türkiyə hərbiçiləri fəaliyyət göstərəcək. Beləliklə, Türkiyə rəsmi qaydada bu münaqişənin gələcək həlli və atəşkəsə nəzarət etmək işində rol oynayacaqdır”.

Vətən müharibəsi günlərində qəlbi Azərbaycanla birgə döyünən türk xalqının, Türkiyə dövlətinin Azərbaycanla sonrakı mərhələlərdə də bir olması böyük tarixi birliyə, ümumi köklərə, dil, din ümumiliyinə əsaslanırdı.

İlham Əliyev deyirdi: “Digər önəmli məsələ, xüsusilə qeyd etmək istəyirəm ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Azərbaycanın əsas hissəsi ilə əlaqəsi bu sənəddə təsbit edilir. Həm bütün kommunikasiyaların, yolların açılması, eyni zamanda, burada göstərilir ki, yeni nəqliyyat kommunikasiya infrastrukturu yaradıla bilər və yaradılmalıdır”.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Azərbaycanın əsas hissəsi ilə əlaqəsi Heydər Əliyevin hakimiyyətdə olduğu dövrlərdə də müzakirə obyektinə olmuşdu. Heydər Əliyev 16 iyul 2002-ci il tarixdə Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin sədri,

⁷³⁶ Махатма Ганди. Моя вера. Санкт-Петербург-2016, с. 58

Lüksemburq Baş nazirinin müavini və xarici işlər naziri Lidi Polfer ilə görüşü zamanı Lidi Polferin: “Mən xəritələri görmüşəm. Xəritələrdə Azərbaycanın Dağlıq Qarabağdan əlavə, işğal olunmuş ərazilərini görmüşəm. Məndə həqiqətən də belə bir sual yaranıbdır: Azərbaycanın da cənub hissəsində əsas ərazidən ayrılmış bir hissə vardır? Mənim bu sualım sadələvh görünə bilər. Ərazi dəyişikliyinə cəhd olunubmu? Bəlkə Dağlıq Qarabağ Ermənistanla birləşdirilsin və Azərbaycanın ayrılmış hissəsi Ermənistan torpaqları hesabına Azərbaycanın əsas ərazisinə birləşdirilsin” – təklifinə Heydər Əliyev demişdi: “Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycanın torpağıdır, Azərbaycanın bir hissəsidir. Təəssüflər olsun ki, 1920-ci illərdə Azərbaycana qarşı ədalətsizlik olubdur. İndi Naxçıvanı Azərbaycanın əsas ərazisindən ayıran 40 kilometr məsafə-bunu siz xəritədə görmüsünüz, Mehri rayonu, hansı ki, əhalisi tam azərbaycanlılardan ibarət olubdur – Ermənistanla verilibdir. Bu, bizim torpağımız olubdur. Əgər ermənilər Naxçıvanı Azərbaycanın əsas ərazisindən ayıran hissədə olan həmin torpağı Dağlıq Qarabağ məsələsində bizimlə dəyişdirmək istəyirlərsə, onda qoy bu məsələni qaldırsınlar, baxaq”⁷³⁷.

Heydər Əliyev həmin məsələyə bir daha diqqəti yönəldərək deyirdi: “Bu, diplomatiyadır. Bilirsiniz, diplomatiya, bax, belə şeylərdən ibarətdir. Mən bu sözü atıram. Bilirəm ki, bu, real deyil, bilirəm ki, Ermənistan bunu etməz. Hətta bilirəm ki, bu məsələ yeni deyil, son bir ildə bu məsələ müzakirə olunur. Serj Sarkisyan 2-3 ay bundan əvvəl deyib ki, Azərbaycanın lap yarısını da bizə versələr, biz Mehrini əlimizdən vermərik. Mən bunları bilirəm. Amma bunları bilərək, mən bunu açıq mətbuatın qarşısında Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin sədrinə, Lüksemburqun xarici işlər nazirinə deyirəm ki, siz Ermənistanla gedirsiniz. Onlara deyin, qoy Mehrini bizə versinlər, Dağlıq Qarabağı onlara verək. Mən düşündüm ki, onlarda güclü bir reaksiya olacaqdır. Neçə dəfə soruşdum, olmadı. Bunu sakit keçirdilər. Amma nə oldu? Bizim müxalifət qəzetlərində 5-6 məqalə getdi ki, Heydər Əliyev Dağlıq Qarabağı Ermənistanla vermək istəyir. Əziz dostlarım, siz də bilin, bütün Azərbaycan milləti də bilsin. Mən bu danışmaları apararkən bəzən insanları divara dirəmək üçün, bəzən diplomatik oyunlarla, gedişlərlə bir şeyə nail olmaq üçün belə söz deyər bilərəm. Amma demək, hələ bunu etmək deyildir. Mən dedim ki, Mehrini versinlər, biz də Dağlıq Qarabağı onlara verək. Bu o demək deyil ki, onlar o dəqiqə Mehrini verdilər, mən də Dağlıq Qarabağı onlara verdim. Burada da dalbadal məqalələr gedir. Özü də partiya başçıları yazırlar ki, Heydər Əliyev Dağlıq Qarabağı Ermənistanla verir. Belə şey olarmı? Olarmı? Olmaz! Ancaq mən sizə bir şeyi də deyim. Bilirsiniz ki, vaxtilə torpaq dəyişikliyi haqqında söhbət olubdur. Saxarov buraya gələndə söhbət olubdur ki, Mehri Azərbaycana verilsin. Laçından da Ermənistanla dəhliz verilsin, bu məsələ qurtarsın. Azərbaycan bununla razılaşmayıbdır. Bunu mənə Türkiyədə rəhmətlik Özal deyibdir, Süleyman Dəmirəl deyibdir. O vaxt Hikmət Çətin Türkiyənin Xarici İşlər naziri olubdur, o deyibdir. Bu məsələ o vaxt qalxıbdır, onlar da bunu deyiblər. Deyər bilmərəm ki, ermənilər son olaraq bununla razılaşa bilərdilər. Amma, hər halda, belə bir əhval-ruhiyyə var idi.

⁷³⁷ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Qırxıncı kitab, s. 19-20

Amma bu işə tam müxalif çıxan tərəf Azərbaycan olubdur. Mehrinin Azərbaycan üçün nə qədər əhəmiyyəti var, bunu bilirsiniz. Mən sizinlə açıq danışacağam. Bir dəfə belə söhbət oldu. Sonra lap yüksək dairələrdən, ayrı-ayrı ölkələrdən dedilər ki, siz türk qurşağı yaratmaq istəyirsiniz? Dedim türk qurşağı nədir? Dedilər ki, Türkiyə, Naxçıvan gəlib birbaşa Azərbaycana birləşir, oradan da Orta Asiyaya gedir. Dedim türk qurşağı kimə qarşıdır? Dedilər ki, görmürsünüz kimə qarşıdır? Amma mən də uşaq deyiləm. Bilirəm ki, bu, həqiqətdir. Başa düşürsünüz?!⁷³⁸.

İlham Əliyev xalqa müraciətində bir daha xalqın birliyinin əhəmiyyətinə diqqət çəkərək bildirdi ki, “Bu günlərdə biz Azərbaycan xalqının birliyini gördük. Bütün bölgələrdən ordumuza dəstək gəldi. Bütün bölgələrdə hər bir vətəndaş böyük həyəcan hissi ilə bu günləri yaşayıb, hər gün televiziya önündə, radio qarşısında, internetdə cəbhədən gələn xəbərləri izləyib, uğurlarımıza sevinib. Bütün bölgələrdə biz bunu gördük. Bir daha gördük ki, ölkəmiz və xalqımız nə qədər gözəl ölkədir və gözəl xalqdır. Ölkəmizdə yaşayan bütün millətlərin nümayəndələri, bütün dini konfessiyaların nümayəndələri cəsarət göstərərək, düşmənlə vuruşaraq Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü bərpa etdilər. Bu, bizim böyük sərvətimizdir, böyük dəyərimizdir... bizim üstünlüyümüz bax, bundadır, çoxmillətli, çoxkonfessiyalı Azərbaycan bu müharibədə də özünü göstərdi, bütün xalqların nümayəndələri birlik göstərdilər, qəhrəmanlıq göstərdilər. Bir daha demək istəyirəm ki, bu müharibə bir çox məsələlərə bir daha aydınlıq gətirmişdir”.

İlham Əliyev 2021-ci il may ayının 15-də Şuşada keçirilən “Xarı Bülbül” festivalının açılışında deyəcək: “ “Xarıbülbül” festivalı Şuşada hər il keçiriləcək. Builki festival Azərbaycanda yaşayan xalqların nümayəndələrini əhatə edir. Bugünkü festivalda ölkəmizdə yaşayan müxtəlif xalqların nümayəndələri çıxış edəcəklər. Bu tövsiyəni festivalın təşkilatçısı olan Heydər Əliyev Fonduna mən vermişdim, çünki Vətən müharibəsində Azərbaycanda yaşayan bütün xalqların böyük payı vardır. Vətən müharibəsi bir daha onu göstərdi ki, Azərbaycanda bütün xalqlar dostluq, qardaşlıq, həmrəylik şəraitində yaşayır və bu 44 günlük müharibə bir daha onu göstərdi ki, ölkəmizdə milli birlik, milli həmrəylik vardır. Təsədüfi deyil ki, birinci festivalda Azərbaycanda yaşayan xalqların nümayəndələri çıxış edəcəklər və bir daha biz bütün dünyaya buradan-Şuşadan, qədim torpağımızdan mesaj veririk. Ölkələr belə inkişaf etməlidir, ancaq çoxkonfessiyalı, çoxmillətli ölkələrdə, cəmiyyətlərdə inkişaf olur, birlik olur, milli həmrəylik olur, sülh olur. Biz dünyanın müxtəlif yerlərində baş verən hadisələri izləyirik, görürük və deyə bilərəm ki, bir neçə il bundan əvvəl bu gün mövcud olan vəziyyəti görürdük. Ona görə həm ölkə daxilində, həm beynəlxalq müstəvidə, o cümlədən ölkəmizdə keçirilmiş çoxsaylı tədbirlərdə multikulturalizmi təbliğ edirdik, müxtəlif xalqların birgəyaşayışını təbliğ edirdik və deyirdik ki, bu, mümkündür. Azərbaycanın timsalında deyirdik ki, bu, mümkündür və göstərirdik, öz təcrübəmizi bölüşürdük, öz fikirlərimizi bölüşürdük və hesab edirəm ki, bizim bu səylərimiz nəticə verdi.

⁷³⁸ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Qırxıncı kitab, s. 103-105

Çünkü bu gün dünyada bu məsələ ilə bağlı daha dəqiq təsəvvür vardır”⁷³⁹.

Vladimir Karpov “Sərkərdə” romanında yazırdı: “Hitler komandanlığı millətçiliyi qızıqdırmağa, Qafqaz xalqları arasında ədavət toxumu səpməyə, onları biri-birinin üstünə salmağa, onları bir-birindən ayırmağa xüsusi ümid bəsləyir və öz siyasətini reallaşdırmaq üçün çoxsaylı aksiyalar həyata keçirmişdi. Lakin Hitler komandanlığının bu milli siyasəti onların avantürist hərbi doktrinası kimi Qafqaz uğrunda döyüşlərdə əyani surətdə və qəti şəkildə məhvə uğradı”⁷⁴⁰.

Əslində, Ermənistan bu sahədə də ibrət götürdüləri alman faşistlərindən geri qalmırdı. Ermənistan tərəfindən Azərbaycanda yaşayan xalqlar arasında milli ədavətin qızıqdırılmasına söylər edilsə də, onlar bu sahədə heç bir nəticəyə nail ola bilməmiş, Azərbaycan xalqlarının birliyi müharibədə qələbə üçün zəmin yaratmışdı.

İlham Əliyev 26 fevral 2021-ci il tarixində xarici media nümayəndələri üçün mətbuat konfransında həmin məsələlərə bir daha münasibətini bildirdi: “Azərbaycanda müxtəlif xalqların nümayəndələri əsrlər boyu bir ailə kimi yaşayırlar. Azərbaycanda heç vaxt dini, milli zəmində hər hansı qarşıdurma, anlaşılmazlıq olmamışdır. İkinci Qarabağ müharibəsi bunu bir daha göstərdi. Yəni bütün xalqların nümayəndələri bir bayraq altında bir yumruq kimi birləşdi və bu Qələbədə Azərbaycanda yaşayan hər bir xalqın öz qiymətli və dəyərli payı var”⁷⁴¹.

“Bu müharibə bütün dünyaya Azərbaycan xalqının nə qədər böyük xalq olduğunu göstərdi – yenilməz xalq, dəmir iradəli xalq, müzəffər xalq, müzəffər ordumuz! Fəxr edirik xalqımızla, ordumuzla! Əminəm, hər bir Azərbaycan vətəndaşı hesab edir ki, onun həyatında bu günlər, bu dəqiqələr ən xoşbəxt günlər, dəqiqələrdir. Mən də xoşbəxtəm ki, bu xoş xəbərləri, bu müjdəni Azərbaycan xalqına verirəm. Xoşbəxtəm ki, bu tarixi sənədə imza atmışam. Xoşbəxtəm ki, biz öz Vətənimizə, doğma Qarabağımıza qayıdırıq, Qarabağımızın tacı olan Şuşaya qayıdırıq və bu torpaqlarda əbədi yaşayacağıq! Bundan sonra heç kim bizi o torpaqlardan tərpedə bilməz!”

İkinci Dünya müharibəsi zamanı keçirilən seçkilərdə qalib gələndən sonra F.Ruzvelt 20 yanvar 1945-ci ildə dördüncü dəfə prezident postunda çıxış edərək deyirdi: “Qarşıda duran günlər və illərdə biz ədalətli və vicdanlı sülhün, uzunmüddətli sülhün maraqları üçün, hazırda müharibədə tam qələbənin maraqları üçün işləyib döyüşdüyümüz kimi işləyəcəyik... Biz sülhə şübhə və inamsızlıqla və ya qorxu ilə yanaşsaq, möhkəm sülhə nail ola bilmərik”⁷⁴².

İlham Əliyev də sülhə şübhə, inamsızlıq və qorxu ilə yanaşmırdı. O sülh ilə yanaşı, gələcək üçün hərtərəfli, səmərəli, regionda yaşayan bütün xalqların mənafeyinə xidmət edən əməkdaşlıq təklifləri ilə sülhü möhkəmləndirmək arzusunda idi. O, hamının yaşadığı ərazilərdə həyatını, fəaliyyətini davam

⁷³⁹ <https://president.az/articles/51466>

⁷⁴⁰ Владимир Карпов. Полководец. Москва-1988, с. 403

⁷⁴¹ <https://president.az/>

⁷⁴² Всемирная история. В десяти томах. Том X. Москва-1965, с. 437

etdirməklə nifrət və qisas hissləri ilə özgə ərazilərinə göz dikməyi deyil, firavan həyatı, iqtisadi, sosial və mədəni inkişafı təklif edirdi və əmin idi ki, nəhayət, Ermənistan işğalçılıq siyasətindən əl çəkib dinc və sülh şəraitində yaşamağa üstünlük verəcəkdir.

Fukidid Germokrata müraciətində yazırdı: “Bizdən o adamlar böyük səhv edirlər ki, qabaqcadan bilə-bilə heç bir təsirli ehtiyat tədbiri görmür və hətta hamımız üçün qorxu yaradan təhlükəni ümumi güc vasitəsilə dəf etmənin hər şeydən zəruri olduğunu dərk etmədən bura gəlir. Axı qarşılıqlı barışıq bu təhlükədən yaxa qurtarmaq üçün ən qısa yoldur... Müharibə müharibə ilə sona çatmayacaq, sülh isə çətinlik çəkmədən bizim ədavətə son qoyacaqdır”⁷⁴³.

Fukidid başqa bir yerdə düşmənlərinin afinalılara müraciətində yazır: “Ağıllı o adamlardır ki, xoşbəxtliyə çox da inanmır, lakin dara düşəndə də başını itirmir, başa düşür ki, müharibənin gedişi onların iradəsindən deyil, talenin hökmündən asılıdır. Bu cür adamlar bədbəxtlikdən ən az əzab çəkirlər, ... onlar məhz xoşbəxtlik hallarında barışıqə meyillidirlər... Bizim barışıq təklifimizi qəbul etməklə siz heç nəyi riskə atmadan nəsillərdə sizin möhtəşəmliyinizə hörmət və alicənablığınız haqqında xoş fikirlər qoyacaqsınız”⁷⁴⁴.

İlham Əliyev də müharibəyə barışıqla son qoymağa üstünlük verir, düşmən tərəfin gələcək nəsillərdə Azərbaycan əsgərinin möhtəşəmliyinə hörmət və alicənablıqlarına aid xoş fikirlər qazandırmaq istəyirdi. Lakin Ermənistanda yetişən gələcək nəsillərin sülhün qədrini, alicənablığın dəyərini biləcəyi sual altında idi.

Dörd dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı, Sovet İttifaqı Marşalı G.K.Jukov Qələbə paradındakı nitqində deyirdi: “Faşist Almaniyası – bu xain və hiyləgər düşmən ilə müharibə bizim üçün ağır və nəhəng sınaq oldu... Əvvəl, müharibənin gedişi bizim üçün əlverişli olmadı... Lakin sovet xalqı, bizim Qızıl ordumuz ruhdan düşmədi... biz özümüzün haqq işimizin qələbəsinə möhkəm inanırdıq. Doğma torpağın hər qarışını müdafiə edərək, döyüşlərdə qəhrəmanlıq möcüzələrini nümayiş etdirərək sovet qoşunları... qəti hücumə keçərək sovet torpaqlarını düşməndən azad etdi... Alçaq alman qəsbkarları bizim müqəddəs torpaqlarımıza göz dikən bütün digər qəsbkarların taleyini bölüşdü. Bizə qarşı qılnc qaldıran almanlar bizim qılınclarımızla ölümlərini tapdılar... Qızıl ordu xalqın böyük inamını şəərəflə doğrultdu. Onun şöhrətli döyüşçüləri Vətən qarşısında borclarını layiqincə yerinə yetirdilər. Qızıl ordu təkcə Vətənin azadlıq və müstəqilliyini qorumadı, həm də Avropa xalqlarını alman zülmündən azad etdi...

Vətən müharibəsi başa çatdı. Tarixin indiyə kimi tanımadığı qələbə qazanıldı. Bu böyük qələbənin mənbələri bizim sosialist quruluşu, bolşevik partiyasının müdrik rəhbərliyi, sovet hökumətinin düzgün siyasəti, bizim ölkəmizin xalqlarının mənəvi-siyasi vahidliyi, Qızıl ordunun çox böyük qüvvəsi və sovet xalqının şəərəfli

⁷⁴³ Фукидид. История. Москва-2018, с. 282

⁷⁴⁴ Фукидид. История. Москва-2018, с. 256

əməyidir. Biz ona görə qalib gəldik ki, bizi bu qələbəyə böyük rəhbərimiz və dahi sərkərdə Sovet İttifaqı Marşalı – Stalin aparırdı”⁷⁴⁵.

G.K.Jukovun gəldiyi nəticələrlə razılaşmamaq çətindir. İkinci Qarabağ müharibəsində Ermənistan üzərində qazanılan qələbə də müstəqil Azərbaycan üçün tarixi qələbə idi. Bu qələbənin də mənbəyi həm Azərbaycanın dövlət quruluşunda, müdrik rəhbərlikdə, düzgün siyasətdə, ölkəmizin xalqlarının mənəvi-siyasi vahidliyində, ordunun çox böyük qüvvəsi və xalqın birliyində, şərəfli əməyində, Azərbaycanın əsgər, zabıt və generalının vətənpərvərliyində, İlham Əliyevin Ali Baş Komandanlığında idi.

G.K.Jukovun digər fikirlərinin də yada salınması yerinə düşərdi: “Alicənab nəsilər bizim ölkə üçün bu ağır dövrdə partiyanın nəhəng təşkilatı işini, sovet xalqının qəhrəman əməyini və tək-cə ayrı-ayrı döyüşçülərin deyil, həm də bütün birləşmələrin döyüş igidliklərini heç vaxt unutmamalıdırlar”⁷⁴⁶.

“Mənim yaşında insan geriye dönərək zəruri olaraq hər şeyi yerinə qoyur: nə başlıca idi, nəyə fikir vermək lazım deyil. Mənim üçün başlıca olan Vətənə, öz xalqıma xidmət idi. Və təmiz vicdanla deyə bilərəm: mən öz borcumu yerinə yetirmək üçün hər şeyi etdim... Mən həyatımı xalqa fayda gətirməyimi dərk etməklə yaşadım, bu isə hər bir həyat üçün ən başlıcasıdır”⁷⁴⁷.

“Mən əminəm: vaxt, bizim müharibə zamanı yaşadığımız hər şeyin böyüklüyü üzərində hakimiyyətə malik deyil. Bu qeyri-adi dərəcədə çətin, həm də çox şərəfli vaxt idi. Bir dəfə böyük sınaqdan keçmiş və qalib gəlmiş insan sonra bütün həyatı boyu bu qələbədən güc alacaqdır”.

G.K.Jukov yazırdı: “Bu, bütün xalq üçün ədalətlidir. Faşizm ilə müharibədə bizim qələbəmiz, yüksək ton ilə deyilsə, – sovet xalqının həyatında ulduzlu saatdır. Həmin illərdə biz daha çox mətinləşdik və böyük mənəvi kapital topladıq. Geriyə dönərək biz Vətənin düşmən üzərində qələbəsi üçün özünü qurban verənləri həmişə xatırlayacağıq”⁷⁴⁸.

“Müharibənin gedişində ölkəmizdə öz işinin düzlüyünə ideyası ilə əmin olan Vətənin taleyinə görə şəxsi məsuliyyətini dərinlən dərk edən insan formalaşdı”⁷⁴⁹.

“Mən həmişə adamlara lazım olduğumu, həmişə onlara borclu olduğumu hiss etmişəm. Əgər insan həyatının mənası haqqında düşünsək – bu, ən əsasıdır. Mənim taleyim – sovet xalqının taleyindən kiçik bir nümunədir”⁷⁵⁰.

⁷⁴⁵ Георгий Жуков. Речь на параде Победы. Москва, 24 июня 1945 года // Речи, изменившие мир. Автор составитель-В.Апанасик. Москва-2018, с. 261-263

⁷⁴⁶ Жуков Г. К. Воспоминания и размышления. В трех томах. Том второй. Москва-1985, с. 247

⁷⁴⁷ Жуков Г. К. Воспоминания и размышления. В трех томах. Том третий. Москва-1985, с. 342

⁷⁴⁸ Yənə orada, s. 342-343

⁷⁴⁹ Yənə orada, s. 343

⁷⁵⁰ Жуков Г. К. Воспоминания и размышления. В трех томах. Том второй. Москва-1985, с. 349

Bəli, İkinci Qarabağ müharibəsində hər bir Azərbaycan əsgərinin taleyi ümumən Azərbaycan xalqının taleyinin kiçik bir nümunəsinə çevrildi. Azərbaycan əsgəri relyef baxımından ondan daha yüksəklikdə əlverişli mövqe tutmuş düşmənin top mərmilərini, güllələri başı üzərindən yağıdırmasına baxmayaraq, yüksək bir ruhla irəli addımladı. O, ürəkaçan bir etiqada sahib idi: bu, onun düşməni doğma torpaqlardan son nəfəsinə qədər qovmağa qabil olması etiqadı idi; həm də təkcə torpaqları azad etmək etiqadı deyil, Azərbaycan xalqının qüvvəsini heç bir yerdə və bir daha heç bir zaman sarsıda bilməyəcəyi etiqadı idi. Bu etiqadı Azərbaycan xalqı və onun Ali Baş Komandanı yüksək texnologiyalı silahlarda, toplarda, tanklarda deyil, Azərbaycan əsgərinin gözlərində, sözlərində, hərəkətlərində, dağ cığırları ilə uzun bir yol dəf etdikdən sonra Şuşanın sıldırım qayalarına qalxıb düşmənlə əlbəyaxa döyüşlərdə qazandığı qələbədə, onun cəsarətində, igidliyində gördü... Azərbaycan əsgəri özünü hər şeyə qadir, hər bir çətinliyi dəf etməyə hazır mübariz kimi nümayiş etdirdi. Azərbaycan əsgərini fəaliyyətə məcbur edən hiss xırdaçılıq, təkəbbür, şöhrət, unutmamlıq hissi deyil, bunlardan çox-çox qüvvətli olan başqa hisslər idi; bu hisslər əsgərləri tamamilə başqa bir mübarizə çevirmişdi: onlar top mərmiləri altında, bütün insanları gözləyən təsadüfi ölüm əvəzinə yüz cür ölüm təsadüfləri qarşısında, həmişə də zəhmət, yuxusuzluq, toz-torpaq, çətinliklər içində sakitcə yaşayırdılar. Azərbaycan əsgəri bu həyatı hər hansı mükafat almaq üçün yaşamırdı. İnsanı bu işə vadar edən yüksək mənalı başqa bir səbəb olmalıdır. Bu səbəb də nadir hallarda təzahür edən, Azərbaycan əsgərində təvazökar şəkildə gözə çarpan, lakin hər kəsin qəlbində yaşayan Vətən məhəbbətidir.

Birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əliyeva qələbə ilə bağlı yazırdı:

“Əziz həmvətənlər!

Bu gün böyük gündür – Qələbə Günüdür! Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü bərpa olundu! Tarixi ədalət bərpa olundu! Həqiqətən Əlamətdar olan bu hadisə münasibətilə Azərbaycan xalqını səmimi-qəlbdən təbrik edirəm!

Ermənistan özünün tam və qeyd-şərtsiz kapitulyasiyasını etiraf etdi! Biz öz nəcib xilaskar missiyamızı şərəflə yerinə yetirdik! Biz öz Vətənimizi qoruduq, əzəli Azərbaycan torpaqlarını işğaldan azad etdik, Azərbaycanın səbirlə gözlədiyi Qələbəni qazandıq! Biz uzun illər boyu həqiqətin və tarixi ədalətin təntənəsini gözləyirdik... Azərbaycan bütün dünyaya göstərdi və sübut etdi ki, o, özünün işğal altında olan torpaqlarını müstəqil şəkildə, öz gücü ilə, öz qüdrəti ilə azad etməyə qadirdir və bunu etdi!.. Bizim Ordumuz öz müqəddəs dəyərləri – Vətənimiz, ortağ evimiz uğrunda döyüşürdü və bu müqəddəs mübarizədə dözüb dayandı və qalib gəldi!..

Hər birimiz bizim Prezidentimizə, Ali Baş Komandan İlham Əliyevə hədsiz təşəkkür edirik! Onun rəhbərliyi ilə müasir, güclü Azərbaycan Ordusu yaradılıb! Məhz onun sarsılmaz iradəsi, cəsarəti, əzmkarlığı və qətiyyəti sayəsində Azərbaycan Ordusu düşməni sarsıtdı, müharibənin nəticəsini müəyyən

etdi və qələbə nöqtəsini qoydu. Prezidentimizin güc mənbəyi olan Azərbaycan xalqının hörməti, sevgisi, etimadı, inamı və dəstəyi ona Avrasiya məkanında ən uzunmüddətli münaqişələrdən biri olan Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsini başa çatdırmaqda kömək etdi. Onun başçılığı ilə biz xalqımızın özünəinamını qaytaran Qələbəni qazandıq! Bu Qələbənin möhtəşəmliyi Azərbaycan dövlətinin tarixində əbədi qalacaq!..

Vətənimizi müdafiə edən, onu dirçəldən nəslin işıqlı xatirəsi, bu nəslə hörmət və ona görə səmimi qürur hissi ilə hər bir azərbaycanlının qəlbində həmişəlik qalacaq! Bizim əsgər və zabitlərimiz canlarını belə əsirgəmədən döyüşüblər. Onlar nəciblik və həqiqi vətənpərvərlik nümunəsi göstəriblər. Bu gün onların hamısını Vətən naminə, onun qüdrəti naminə göstərdikləri igidliklər birləşdirir! Biz onların rəşadəti, iradəsi və ruh yüksəkliyi qarşısında, öz mətanəti ilə işğalçını sarsıdan, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü bərpa edən hər kəsin qarşısında baş əyirik! Adları Azərbaycan dövlətinin tarixinə əbədi olaraq yazılan bu cür igid övladlar böyüdüb tərbiyə etmiş valideynlərin qarşısında baş əyirik! Vətən uğrunda həlak olmuş bütün şəhidlərimizə Allah rəhmət eləsin!..”⁷⁵¹

⁷⁵¹ Mehriban Əliyeva: “Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü bərpa olundu!” // “Azərbaycan” qəzeti, 11 noyabr 2020-ci il

NƏTİCƏ

“Azərbaycan xalqı bu gün öz müstəqil dövlətinə sahibdir, qəhrəman əsgər və zabitlərimizin, şəhidlərimizin qanı hesabına əldə edilmiş ərazi bütövlüyümüz, suverenliyimiz xalqımızın milli sərvətidir”.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 sentyabr 2024-cü il tarixli
“Azərbaycan Respublikasında Dövlət Suverenliyi Gününün
təsis edilməsi haqqında” Sərəncamından

Suverenlik (alm. Souveranitat; fr. Souverainete – ali hakimiyyət) beynəlxalq hüququn əsas subyektı kimi dövlətə məxsusdur. Suverenlik dövlətin öz ərazisi üzərində hakimiyyətinin aliliyində və beynəlxalq münasibətlərdə müstəqilliyində təzahür edir. Məhz bütün dövlətlərin suveren bərabərliyi beynəlxalq hüququn özünün mövcudluğu üçün imkan yaradır.

Dövlətlərin suveren bərabərliyi prinsipi dövlətlərarası münasibətlərin mövcud sistemi üçün özül, əsas rolunu oynayır. Dövlətlərin qarşılıqlı maraq dairəsi və əlaqələri genişləndikcə həmin prinsipin məzmunu da genişlənir.

Dövlətlərin suveren bərabərliyinə hörmət müasir beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərindəndir. Onun getdikcə möhkəmlənməsi bəşəriyyətin mütərəqqi inkişafının başlıca amilini təşkil edir.

Dövlətlərin suveren bərabərliyinə hörmət prinsipi ictimai həyatın mütərəqqi formalarının, milli yüksəlişin, tam azadlıq və müstəqilliyin, xalqlar arasında möhkəm sülhün inkişafı və möhkəmlənməsini təmin etməlidir.

Dövlətlərin suveren bərabərliyi prinsipi BMT Nizamnaməsinin 2-ci maddəsinin 1-ci bəndində təsbit olunmuşdur. Orada göstərilir ki, “Təşkilat bütün üzvlərin suveren bərabərliyi prinsipi əsasında yaradılmışdır”⁷⁵².

Dövlətlərin suveren bərabərliyi prinsipi Beynəlxalq hüququn prinsipləri haqqında bəyannamədə sonrakı inkişafını tapmışdır. Bəyannamədə ifadə olunmuş anlayış özündə aşağıdakı ünsürləri birləşdirir:

- 1) dövlətlər hüquqi cəhətdən bərabərdirlər;
- 2) hər bir dövlət tam suverenliyə xas olan hüquqlardan istifadə edir;
- 3) hər bir dövlət başqa dövlətlərin hüquq subyektliliyinə hörmətlə yanaşmalıdır;
- 4) dövlətin ərazi bütövlüyü və siyasi müstəqilliyi toxunulmazdır;
- 5) hər bir dövlət özünün siyasi, sosial, iqtisadi və mədəni sistemini seçmək və inkişaf etdirmək hüququna malikdir;
- 6) hər bir dövlət özünün beynəlxalq öhdəliklərini tam və vicdanla yerinə yetirməyə və başqa dövlətlərlə sülh şəraitində yaşamağa borcludur⁷⁵³.

⁷⁵² Устав Организации Объединенных Наций и Статут Международного Суда. Организация Объединенных Наций-1993, с.10

⁷⁵³ Действующее международное право, т. 1. М.-1996, с. 72

Dövlətlərin suveren bərabərliyi prinsipi Helsinki Yekun Aktında bir qədər də inkişaf etdirilmiş və yeni məzmun kəsb etmişdir. Orada göstərilir ki, “İştirakçı dövlətlər bir-birinin suveren bərabərliyinə və özünəməxsusluğuna, həmçinin onların suverenliyindən doğan və onun ehtiva etdiyi bütün hüquqlar, xüsusən hər bir dövlətin hüquqi bərabərliyə, ərazi bütövlüyünə, azadlığa və siyasi müstəqilliyə olan hüququna hörmət bəsləyəcəklər. Onlar həmçinin bir-birinin siyasi, sosial, iqtisadi və mədəni sistemlərini sərbəst seçmək və inkişaf etdirmək, eynilə də öz qanunlarını və inzibati qaydalarını yaratmaq hüququna hörmət edəcəklər”.

Azərbaycan Respublikasının suverenliyini bərpa etməsi onun öz ərazilərində hakimiyyətini tam həyata keçirməsi üçün zəruri olmaqla yanaşı, dövlətlərin beynəlxalq birliyində yerinin möhkəmlənməsi üçün də mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi.

Dövlətlərin tarixi – onların suverenliyi uğrunda mübarizə tarixidir. Orta əsrlərdə Qərbi Avropa ərazisindəki dövlətlər onlara qarşı duran üç qüvvə: katolik kilsəsi, “Müqəddəs Roma İmperiyası” və iri feodallarla üz-üzə gəlirdi. Bu cür qarşıdurma vəziyyəti Fransada feodalizmin dağılması, əvvəllər ayrılmış ayrı-ayrı feodallara tabe olan xalqın kralların hakimiyyəti altında vahid dövlət şəklində birləşməsi dövrü üçün xüsusilə xarakterik idi.

Hakimiyyətin monarxın əlində toplanmasının hüquqauyğunluğuna bəraət qazandıran Jan Bodenin “Respublika haqqında altı kitab” (1576) əsəri bu dövrün sonuncu mərhələsində meydana çıxdı. Həmin əsərdə dövlət suverenliyi problemi irəli atılmışdı. Suvereni – dövlət hakimiyyətinin tamlığının daşıyıcısı hesab edən Jan Boden feodalların bu cür hakimiyyətə malik olmasını rədd edir, dövlətdə kralın hakimiyyətinə iddia edən monarxı suveren hesab edirdi. J.Bodenin təliminə görə məhz dövlət “təbəələr üzərində hakimiyyətin heç bir qanunla bağlı olmayan mütləq”, deməli, ilk növbədə feodallar üzərində hakimiyyətə əsaslanan suverenliyə malikdir. Monarx təkcə suveren hakimiyyətin daşıyıcısı kimi deyil, həm də xalqı birləşdirən, xalqı daxili müharibələrin ağırlığından qurtara bilən, cəmiyyətdə sabitliyə təminat verən kimi nəzərdən keçirilirdi⁷⁵⁴.

Dövlət başçısının heç bir başqa hakimiyyətdən törənməyən və heç kəs ilə bu hakimiyyəti bölüşməyən müstəqil hakimiyyət kimi təqdim olunması əsrlər ərzində mərkəzi hakimiyyətin möhkəmləndirilməsinə kömək etmişdir. Bununla belə, monarxın – suverenliyin daşıyıcısının həmişə yalnız vahid hökmran, fiziki şəxs kimi nəzərdən keçirilməsini də güman etmək də düzgün olmazdı. Artıq XVIII əsrdə siyasi fikir suvereni cəmiyyətdə hüquq qaydasını qoruyub saxlamaq hüququna malik olan müəyyən dairədəki şəxslərin iradəsini ifadə edən kimi nəzərdən keçirirdi. J.J.Russo suverenliyin əhəmiyyət və xüsusiyyətini “İctimai müqavilə haqqında və ya siyasi hüququn prinsipləri” əsərində daha dəqiq göstərmişdir. O belə bir mövqedən çıxış edirdi ki, əvvəla, ictimai hakimiyyət və bu hakimiyyəti həyata

⁷⁵⁴ Лекция 28. Жан Боден // Азаркин Н.М. Всеобщая история юриспруденции. Москва-2003, с. 237-246

keçirən idarəçilik əslində yalnız xalqı təşkil edən cəmiyyətin bütün üzvlərinin marağı üçün mövcuddur. Buradan mahiyyəti ictimai hakimiyyət və idarəçiliyin bütün cəmiyyətin maraqları üçün müəyyən edilməsindən ibarət olan ikinci müddəa irəli çıxır. Onlar da cəmiyyət tərəfindən nizama salınmalı, yəni tənzimləmədə bütün cəmiyyət iştirak etməlidir. Lakin bir şərtlə ki, məhz hamı əksəriyyətin iradəsinə tabe olmalıdır. Qeyd olunan şərtə riayət olunması eyni zamanda hər kəsin hüququnun və ictimai işlərin yaxşı idarəçiliyini təmin edir. J.J.Russo yazırdı: “Suveren, onu təşkil edən fərdi şəxslərdən yaradılmaqla onların maraqlarına zidd olan marağa malik olmur və ola da bilməz; ona görə də təbəələr suveren hakimiyyətə qarşı təminatla ehtiyac duymurlar, əks halda, orqanizmin özünün bütün üzvlərinə xələl gətirmək istəyinə malik olması mümkün deyildir və o, heç kəsə ayrı-ayrılıqda ziyan yetirə bilməz. Suveren həmişə nə olmalıdırsa odur, ancaq buna görə o mövcud olur”.

Lakin təbəələrin suverənə qarşı münasibətində məsələ başqa cürdür; ümumi maraqlara baxmayaraq, suveren onların özünə sadıqlıyını təmin etmək üçün vasitə tapmasaydı, heç nə onların üzərinə götürdüyü öhdəliyi yerinə yetirməyə təminat vermiş olmazdı”. J.J.Russonun ideyaları demokratiyanın inkişafına mühüm təsir göstərdi. 1789-cu il Vətəndaşların hüquq və azadlıqları haqqında Bəyannamənin 3-cü maddəsində yazılmışdır: “Hər cür suverenlik xalqa məxsusdur; heç bir kollegiya, heç bir fərd xalqdan gəlməyən hakimiyyətdən istifadə edə bilməz”. Demokratiya ideyasının axıradək ardıcıl həyata keçirilməsinə nümunə göstərilməsinin çətinliyinə baxmayaraq, demokratik cəmiyyətlərin əksər hissəsi bu ideyanı qəbul etmişdir⁷⁵⁵.

Dövlət suverenliyinin necə başa düşülməsi və necə müəyyən edilməsindən asılı olmayaraq onun anlayış və məzmununda metodoloji olaraq həmişə iki – formal-hüquqi və faktiki aspekti fərqləndirmək zəruridir. Sadə məntiqə əsaslanaraq onlardan birincisini dövlət suverenliyinin özünəməxsus siyasi-hüquqi forması kimi, ikincisini onun maddi məzmunu kimi nəzərdən keçirmək zəruridir. Bu cür yanaşmadan istifadə olunması suverenliyin məzmununun dərk olunmasında və bu sahədəki problemlərin aradan qaldırılmasında əhəmiyyətli ola bilər.

Suverenliyin anlayışı və məzmunu ilə əlaqədar hüquq ədəbiyyatında müxtəlif fikirlərlə rastlaşmaq olur. Q.Yellinek dövlət suverenliyini dövlətin “müstəsna olaraq müqəddəratını təyin etmək hüququ” kimi nəzərdən keçirirdi. O yazırdı: “Yalnız suveren dövlət özünün müəyyən etdiyi və tanıdığı sərhədlər çərçivəsində tamamilə azad surətdə səlahiyyətlərinin məzmununu normalaşdırma bilər”. Suveren dövlət hakimiyyəti “özünün üzərində heç bir ali hakimiyyəti tanımır; ona görə də o eyni zamanda müstəqil və ali hakimiyyətdir. Birinci əlamət, bir qayda olaraq xaricdə, suveren dövlətin digər dövlətlərlə əlaqələrində, ikincisi, dövlətin tərkibinə daxil olan şəxslərlə daxili münasibətlərdə təzahür edir”⁷⁵⁶.

⁷⁵⁵ Лекция 42. Жан Жак Руссо // Азаркин Н.М. Всеобщая история юриспруденции. Москва-2003, с. 347-357

⁷⁵⁶ Еллинек Г. Общее учение о государстве. Москва-2004, с. 363

Dövlət suverenliyinin anlayış və məzmunu ilə əlaqədar analoji baxışlar hazırkı dövrdə də öz inkişafını davam etdirir. Məsələn, Amerika sosioloji lüğətində dövlət suverenliyi “dövlətin öz yurisdiksiyası həddlərində dövlət hakimiyyətindən istifadədə monopoliyaya malik olma” kimi izah edilir⁷⁵⁷.

Hazırda dövlət suverenliyinin mühüm əlaməti və xüsusiyyəti kimi iki əhəmiyyətli cəhət qeyd olunur: ölkə daxilində digər sosial hakimiyyətlərə münasibətdə dövlət hakimiyyətinin aliliyi, xaricdə digər suveren dövlətlərə münasibətdə dövlətin müstəqilliyi.

Dövlət suveren hüquq və azadlıqların daşıyıcısı kimi ölkə daxilində əhali və onun birlikləri üzərində ali hakimiyyətini formalaşdırır və həyata keçirir, xaricdə isə dövlət suverenliyinin xarici tərəfinə xas olan “sülh, digər dövlətlərlə beynəlxalq ünsiyyət və əməkdaşlıq” hüququ, “heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən universal beynəlxalq müqavilələrdə iştirak” hüququnu, beynəlxalq təşkilatlarda tam hüquqlu üzv kimi iştirak hüququnu, neytrallıq hüququnu və s. həyata keçirir.

Dövlət suverenliyinin dövlətin ayrı-ayrı hissələrinə, o cümlədən dövlət hakimiyyətinə deyil, yalnız dövlətə mənsub olması haqqında müddəa bir sıra dövlətlərin konstitusiyalarında birbaşa ifadəsini tapmışdır. Bəzi dövlətlərin konstitusiyasında bu müddəa birbaşa suverenliyin dövlətə mənsub olmasının düzünə qeyd olunması ilə, bəzi dövlətlərin konstitusiyalarında isə yanakı formada – dövlət suverenliyinin bütün xalqın suverenliyindən qaynaqlanmasının əks etdirilməsi yolu ilə ifadəsini tapır. Suverenliyin dövlətə mənsub olmasını birbaşa nəzərdə tutan İrlandiya Konstitusiyasında qeyd olunur ki, “İrlandiya suveren, müstəqil və demokratik dövlətdir”. Yaxud Portuqaliya Konstitusiyasında müəyyən edilir ki, “Portuqaliya – insan şəxsiyyətinə və xalqın iradə ifadəsinə hörmətə əsaslanan azad, ədalətli və birləşmiş cəmiyyət qurmaq məqsədini qarşısına qoymuş suveren respublikadır”.

Yanakı yol ilə suverenliyin dövlətə məxsusluğunu təsbit edən dövlətlərin konstitusiyasına Rusiya Federasiyası Konstitusiyasını, Fransa Konstitusiyasını, Belarus Respublikası Konstitusiyasını və s. misal göstərmək olar. Fransa Konstitusiyasına əsasən, “Milli suverenlik onu özünün nümayəndələri və referendum yolu ilə həyata keçirən xalqa məxsusdur”.

Real həyatda və dövlət-hüquq təcrübəsində ilkin olaraq dövlət, ikincisi isə onun yaratdığı və ondan törəyən dövlət hakimiyyəti gəlir. Dövlət özünün təbiəti və xarakteri etibarilə necədirsə, ondan törəyən dövlət hakimiyyəti də o cür olacaqdır. Digər sosial hakimiyyətlərə münasibətdə dövlət hakimiyyətinin üstünlüyü və aliliyi onun özünün xüsusiyyətlərindən deyil, onun dövlətlə sıx bağlılığında, dövlətin xüsusiyyətinin müvafiq xarakteri və keyfiyyəti ilə şərtlənməsindən yaranır.

Suverenlik dövlətin ayrılmaz əlaməti və ya xüsusiyyəti kimi müxtəlif istiqamətlərdə dövlət hakimiyyətində üzə çıxır və praktiki olaraq dövlət hakimiyyəti vasitəsilə realizə olunur.

⁷⁵⁷ <https://laws.studio/pravo-mejdunarodnoe/mejdunarodnoe-pravo.html>

Dövlət hakimiyyətinin tamlığı müvafiq olaraq dövlət suverenliyinin ölkə daxilində özünün hakimiyyəti, ölkə xaricində isə müstəqilliyi ilə realizə olunan dövlətin aliliyinin tam təmini və realizasiyası üçün real şərtlər yaradır. Başqa sözlə, dövlət suverenliyinin praktiki realizasiya dərəcəsi dövlət hakimiyyətinin real təmini, dövlət hakimiyyətinin tamlığı və reallığı səviyyəsindən birbaşa asılıdır. Dövlət hakimiyyətinin tamlığı və reallığı dərəcəsi nə qədər yüksəkdirsə, dövlət suverenliyinin həyata keçirilməsi üçün real imkanların səviyyəsi də bir o qədər yüksək olur və əksinə. Dövlət hakimiyyətinin tamlığı və reallığı səviyyəsinin aşağı düşməsi dövlət suverenliyinin tam həyata keçirilməsi üçün imkanların məhdudlaşmasına, onun faktiki və maddi məzmununun sarsılmasına dəlalət edir. Dövlət suverenliyinin məhdudlaşması və ya dövlət suverenliyinin məzmununda maddi aspektdən tam və ya qismən məhrum olunma onun mövcudluğuna son qoyulması anlamını vermir. Burada söhbət onun aşkara çıxarılması və həyata keçirilməsi üçün maddi və digər imkanların məhdudlaşmasından gedir. Bu ona görə baş verir ki, dövlət suverenliyi təbiəti və xarakteri etibarilə formal-hüquqi fenomen olsa da, eyni zamanda, həm də maddi fenomendir. Dövlət suverenliyinin nisbətən müstəqil və daha sabit olan formal-hüquqi tərəfi real gerçəklikdə daha hərəkətli və dəyişən maddi tərəfi ilə mütləq tamamlanır. Yalnız bu halda real, tam qüvvəli dövlət suverenliyindən danışmaq olar.

Dövlətin suverenliyə malik olmasının tanınması suverenliyin daşıyıcısının konkret olaraq hansı hüquqlara malik olmasını müəyyən etmir.

Xalq və ya dövlətin suveren kimi tanınması o deməkdir ki, onların üzərində heç bir ali hakimiyyət mövcud deyildir, onlar özləri digərlərinə münasibətdə ali hakimiyyətə malikdirlər, yəni məhz onlar hakimiyyətlərini həyata keçirmələrinin məzmun, forma və metodlarını, həmçinin suveren hüquqlarının həyata keçirilməsinin həvalə olunduğu orqanların səlahiyyət hədlərini müəyyən edirlər.

Bu səlahiyyətlər praktiki olaraq qeyri-məhdud ola bilməz. Onlar hər şeydən əvvəl cəmiyyətdəki sosial şəraitlə müəyyən olunur və bəzən dövlətin konstitusiyası, bağladığı beynəlxalq müqavilə kimi əsas sənədlərdə öz ifadəsini tapır.

“Suverenlik” anlayışı öz-özlüyündə xalq və ya dövlətin hakimiyyət səlahiyyətinə malik olmasını nəzərdə tutsa da, onları müəyyən etmir. Suverenlik hüquq normasına bərabər tutula bilməz. Suverenlik ancaq onun daşıyıcısının səlahiyyətləndirdiyi orqanları hüquqlarla təmin edə bilməsini ifadə edir. Çox vaxt bu cür orqanlar kimi dövlət orqanları çıxış edir. Həmin orqanlar məhz suveren tərəfindən hüquqlarla, o cümlədən hüquq normalarını qəbul etməklə səlahiyyətləndirilir və hüquq normalarının təcrübədə həyata keçirilməsinə görə həmin orqanların cavabdehliyi müəyyən edilir. Beləliklə suverenlik – xalq və ya dövlətin xüsusiyyətidir.

Suverenliyin mahiyyəti haqqında düzgün təsəvvür yaratmaq üçün hər hansı bir dövlətin hüquqi vəziyyəti və dövlət hakimiyyət orqanlarının səlahiyyətlərinin müəyyən edilməsi zəruridir. Suverenliyin anlayışı və mahiyyətinə münasibətdə

mübahisələr cəmiyyətdə siyasi qüvvələrin nisbəti dəyişildiyi və hakimiyyət uğrunda mübarizənin şiddətləndiyi vaxt daha kəskin şəkil alır.

Müasir dünyada dünya birliyinin dövlətə və bununla da onun suverenliyinə təsiri riski olduqca yüksəkdir. Qloballaşma prosesinin təsiri və beynəlxalq əməkdaşlığın daim inkişaf etməsi nəticəsində “dövlətin suverenliyi” anlayışı özünün ilkin anlamında dəyişikliyə uğramışdır.

Bununla əlaqədar olaraq ona diqqət yetirmək lazımdır ki, hazırkı dövrdə dövlətin öz səlahiyyətlərindən beynəlxalq təşkilatların xeyrinə imtina etməsi beynəlxalq hüquq normalarına müvafiq olaraq beynəlxalq birliyin dövlətin suverenliyini məhdudlaşdırması imkanına istisna təşkil etmir.

Beynəlxalq hüquq normaları dövlətin ərazi bütövlüyünə və özünün inkişaf yolunu sərbəst şəkildə müəyyən etmək imkanına təminat verir. BMT Nizamnaməsi və bir sıra beynəlxalq-hüquqi sənədlər hər bir dövlətin ərazi bütövlüyünə beynəlxalq birlik tərəfindən hörmət edilməsi prinsipini təsbit edir. Hər bir dövlət başqa dövlətin ərazi bütövlüyünə, siyasi müstəqilliyinə və ya vahidliyinə qarşı yönəlmiş, özündə zorakılıq və zorakılığın tətbiqi təhlükəsini təmsil edən, BMT Nizamnaməsinin məqsəd və prinsipləri ilə bir araya sığmayan hər hansı bir hərəkətdən çəkinməlidir.

Beynəlxalq birlik həmçinin müəyyən edir ki, heç kəs suveren dövlətin işlərinə müdaxilə etməməlidir. Dövlətin özünün qərarlarını hazırlamaq və həyata keçirməsi prosesinə bəraət qazandırılmayan müdaxilədən azadlığı həqiqi dövlət suverenliyinin mühüm şərtidir.

Müstəqil dövlətin siyasi-hüquqi cəhətdən asılı olmaması beynəlxalq hüququn ilkin subyekti kimi ali məsuliyyət və dəyərini təcəssüm etdirən, dövlət hakimiyyətinin müstəsna üstünlüyü üçün zəruri olan və başqa dövlətin hakimiyyətinə tabe olmamağı nəzərdə tutan, bütöv sosial orqanizm kimi müstəqil dövlətin statusunun könüllü dəyişməsi nəticəsində meydana və ya yoxa çıxan, müstəqil dövlətlərin hüquq bərabərliyi ilə şərtlənən və müasir beynəlxalq hüququn əsasını təşkil edən, özgəninkiləşdirilməyən hüquqi keyfiyyətidir.

Suverenliyə hörmət müasir beynəlxalq hüquq və münasibətlərin əsas prinsipidir. BMT Nizamnaməsi və digər beynəlxalq aktlarda ifadəsini tapmışdır.

Dövlət suverenliyi dövlətə xas olan öz ərazisi üzərində üstünlük və beynəlxalq münasibətlərdə müstəqillik kimi başa düşülür. Bu suverenlik ölkə daxilində dövlət hakimiyyətinin üstünlüyü, dövlət xaricində isə başqa dövlət və digər qurumlardan asılı olmamaqda ifadə olunur.

Dövlət hakimiyyətinin üstünlüyü dövlət hakimiyyətinin müstəqil olaraq cəmiyyətin bütün üzvləri üçün ümumməcburi davranış qaydalarını qəbul etməsi, vahid hüquq qaydasını müəyyən və təmin etməsi, vətəndaşların, vəzifəli şəxslərin, dövlət, partiya, ictimai orqanlar və təşkilatların hüquq və vəzifələrini müəyyən etməsində özünü təcəssüm etdirir.

Üstünlük, müstəqillik dövlət hakimiyyətinin suveren xüsusiyyəti kimi onun siyasi-hüquqi mahiyyətini əks etdirir və dövlət fəaliyyətinin daxili və xarici siyasi

formalarında meydana çıxır. Suverenlik özündə dövlətin keyfiyyət əlamətlərini təmsil edir və onun hüquqi-siyasi mahiyyətini xarakterizə edir. Mahiyyət etibarilə üstünlük cəmiyyətdə vahid hüquq qaydasının, dövlət orqanları və ictimai təşkilatların hüquq qabiliyyətliliyini müəyyən etmək səlahiyyətindən, vəzifəli şəxs və vətəndaşlara hüquq və vəzifələr təqdim etməkdən ibarətdir.

Suverenlikdə dövlət özünün siyasi və hökmran dairələrinin tam hakimiyyətliliyində əks olunan hüquqi ifadəsini tapır. Onda, həmçinin dövlətin başqa dövlətlərdən asılı olmayaraq daxili və xarici siyasətini formalaşdırmaq və həyata keçirmək qabiliyyəti də təcəssüm edir.

Dövlət suverenliyi olmadan dövlətin müstəqilliyi və tamlığı, dövlət hakimiyyətinin sərbəstliyi, dövlətin, həmçinin ərazisində yaşayan millət və xalqın müdafiə olunması, xaricdən dövlətə iqtisadi, siyasi, hərbi və digər təsirlərin göstərilməməsindən danışmaq mənasını itirir. Siyasi-hüquqi kateqoriya kimi dövlət suverenliyi ilə düzünə və ya yanakı əlaqə olmadan bir sıra mühüm siyasi-hüquqi kateqoriyaları formalaşdırmaq və onların fəaliyyətini həyata keçirmək mümkün deyildir.

Suverenlik və dövlət müstəqilliyi uğrunda mübarizə bayrağı altında çox vaxt bəzi dövlətlər dağılır və onların yerində digərləri yaranır. Bizim ölkənin tarixi göstərir ki, Azərbaycan dövlətinin həm çar Rusiyasından, həm də SSRİ-dən ayrılaraq müstəqillik əldə etməsi zamanı ölkəmiz məhz suverenliyə istinad etmiş, müstəqil dövlət kimi fəaliyyət göstərməsi üçün “suverenlik” anlayışından irəli gələn müddəalardan istifadə etmişdir.

1918-ci il may ayının 28-də Şərqdə ilk demokratik dövlət kimi tarixə düşən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulması, 1991-ci il oktyabrın 18-də müstəqilliyin bərpa olunması Azərbaycan xalqını asılılıqdan qurtarmaqla Azərbaycan dövlətinə müstəqillik bəxş etdi.

Keçən əsrin səksəninci illərinin sonunda Sovetlər İttifaqında ictimai-siyasi həyatın bütün sahələrini əhatə edən çox mühüm hadisələr baş verdi. Ölkə rəhbərliyinin kommunizm ideyalarından uzaqlaşmaması və ya ölkənin parçalanmasına şüurlu dəstəyi SSRİ-nin süqutuna gətirib çıxardı. Bu süqutu şərtləndirən amillərdən biri də müttəfiq respublikalarda, o cümlədən Azərbaycanda milli-azadlıq hərəkatının geniş vüsət alması, milli istiqlal məfkurəsinin coşquya gələrək mübarizənin önündə getməsi idi. Bu proseslərin nəticəsi olaraq 1989-cu il mart ayının 13-də SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti müttəfiq respublikaların suveren hüquqlarının genişləndirilməsi, özünüidarə və özünümaliyyətləşdirmənin ümumi prinsipləri barədə qərar verməyə məcbur oldu.

SSRİ-də, o cümlədən Azərbaycanda gedən ictimai-siyasi proseslər respublikanın mövcud Konstitusiyasında da dəyişiklik edilməsini tələb edirdi. Odur ki, respublika Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 15 sentyabr 1989-cu il tarixli qərarı ilə Konstitusiyanın 70-ci maddəsində dəyişiklik edildi. Azərbaycanın suverenliyinin onun bütün ərazisinə şamil olunması Konstitusiyada bəyan olundu.

Respublikanın ərazisinin bölünməzliyi və ayrılmazlığı, sərhədlərinin dəyişilməzliyi və s. Konstitusiya qaydasında təsbitini tapdı.

1989-cu il sentyabrın 23-də “Azərbaycan SSR-in suverenliyi haqqında” Azərbaycan SSR-in Konstitusiya Qanunu qəbul edildi. Həmin qanunda SSR İttifaqı ilə Azərbaycan arasındakı səlahiyyətlər çərçivəsi respublikanın suveren statusuna uyğun şəkildə müəyyənləşdirilmişdi. Qanunun 1-ci maddəsinin 2-ci hissəsinə müvafiq olaraq Azərbaycan SSR-in suverenliyi Azərbaycan tərəfindən öz ərazisinin hər yerində (Naxçıvan MSSR və DQMV də daxil olmaqla) respublikanın bütün çoxmillətli əhalisinin xeyrinə qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətinin müstəqil həyata keçirilməsində ifadə olunurdu. Həmin qanunun 2-ci maddəsinə əsasən, respublikada bütün siyasi, iqtisadi, sosial-mədəni quruculuq, onun inzibati ərazi quruluşu ilə əlaqədar bütün məsələləri Azərbaycan SSR müstəqil həll etməli idi və respublikanın ayrılmaz hüququna aid məsələlərin həllinə hər hansı müdaxilə onun suveren hüquqlarının tapdalanması kimi qiymətləndirilirdi. Azərbaycanın konstitusion-hüquqi statusu onun ali hakimiyyət orqanının razılığı olmadan dəyişdirilə bilməzdi və İttifaqla münasibətlər ölkənin suverenliyinə əsaslanan müqavilə üzrə qurulmalı idi. Digər müttəfiq respublikalarla münasibətlərə gəldikdə isə, həmin münasibətlərin hüquq bərabərliyi, suveren hüquqlara qarşılıqlı hörmət və bir-birinin daxili işlərinə qarışmamaq prinsipləri əsasında qurulması nəzərdə tutulurdu.

Azərbaycanın səlahiyyəti yalnız respublikanın özünün könüllü surətdə SSR İttifaqının ixtiyarına verdiyi məsələlərlə məhdudlaşdı.

Konstitusiya Qanununda Azərbaycan SSR-in SSRİ-nin tərkibində suveren sosialist dövləti kimi müəyyən edilməsi respublikanın öz ərazisinin hər bir yerində bütün çoxmillətli xalqın xeyrinə ali qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətini müstəqil həyata keçirmək səlahiyyətinə malik olmasını bir daha təsdiqləyirdi. Qanun 1989-cu il sentyabrın 25-də qüvvəyə mindi.

Azərbaycanın suverenliyini qanunvericilik yolu ilə möhkəmləndirilməsinə yönəlmiş addım kimi 1991-ci il mayın 25-də “Azərbaycan SSR-in iqtisadi müstəqilliyi haqqında” Konstitusiya Qanununun qəbul edilməsini də qeyd etmək olar. Həmin Konstitusiya Qanununa müvafiq olaraq respublikadakı bütün təbii sərvətlərin mülkiyyətçisinin Azərbaycanın özünün, onun əhalisinin olması təsbit edildi. Bütün sahələrdə iqtisadi münasibətlərin müstəqil şəkildə müəyyənləşdirilməsi respublikanın hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının səlahiyyətinə verildi. Bütün müəssisələrin respublikanın yurisdiksiyasına keçməsi nəzərdə tutuldu.

1991-ci il avqustun 31-də respublika Ali Sovetinin növbədənənar sessiyasında “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsi haqqında Bəyannamə” qəbul edildi. Bəyannamə Azərbaycan xalqının dövlət quruluşunun çoxəsrlik ənənələrinin bərpası yolunda atılmış mühüm bir hüquqi addım idi. Bəyannamədə Azərbaycanın XX əsrin əvvəllərində qurmuş olduğu

ilk Cümhuriyyətin hansı dəyərlərə əsaslanmasına, onun süqutundan keçən 70 il ərzində Azərbaycan xalqının müxtəlif məhrumiyyətlərə, təqiblərə və kütləvi cəza tədbirlərinə məruz qalmasına, onun təbii ehtiyatlarının, milli sərvətlərinin çapılıb talanmasına, zaman-zaman milli ləyaqətinin tapdalanmasına baxmayaraq, bu xalqın dövlət müstəqilliyi uğrunda mübarizəni davam etdirməsi və bütün bunların sonu olaraq dövlət müstəqilliyimizin bərpası zamanının yetişməsi qeyd olunurdu.

18 oktyabr 1991-ci il tarixində “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı”nın qəbul edilməsi respublikanın müstəqil dövlətçiliyinin hüquqi əsasını möhkəmləndirdi. Konstitusiya Aktında respublikanın dövlət quruluşunun, siyasi və iqtisadi sisteminin əsaslarının təsisinə nəzərdə tutulurdu. Dekabrın 29-da keçirilən respublika əhalisinin ümumxalq səsverməsində Azərbaycan xalqı yekdilliklə “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı”na tərəfdar olduğunu bəyan etdi. Sovetlər birliyinin süquta uğraması ilə yaranan əlverişli tarixi şərait nəticəsində Azərbaycan xalqı müstəqilliyini bərpa etdi.

“Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı”nın 12-ci maddəsinə görə, bu dövlətin suveren hakimiyyəti daxili məsələlərdə ancaq hüquqla, xarici məsələlərdə isə yalnız suveren hakimiyyətin daşıyıcısı olan Azərbaycan xalqının azad surətdə razılıq verdiyi müqavilələrdən və sazişlərdən irəli gələn müddəalarla məhdudlaşdırılır. Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinə qarşı yönəldilən hər hansı hərəkət suveren dövlətin daxili işlərinə qarışmaq kimi qiymətləndirilir və beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq bu hərəkətlərə cavab verilməsi nəzərdə tutulur. Azərbaycan Respublikasında suveren hakimiyyətin Azərbaycan xalqına məxsus olması, Azərbaycan xalqının heç bir hissəsinin, ayrılıqda heç bir fərdin suveren hakimiyyətin həyata keçirilməsi ixtiyarını mənimsəyə bilməməsi, xalqın öz suveren hakimiyyətini bilavasitə referendum vasitəsilə və Azərbaycan Respublikasının Parlamentinə ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında gizli səsvermə yolu ilə seçilmiş nümayəndələri vasitəsilə həyata keçirməsi, Azərbaycan xalqının öz iradəsinin ifadəsi kimi Azərbaycan Respublikasının demokratik quruluşuna və qanunun aliliyinə təminat verməsi, öz idarəetmə formasını seçməkdə, başqa xalqlarla öz münasibətlərini müəyyənləşdirməkdə, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatını öz tarixi və milli ənənələrinə, ümumbəşəri dəyərlərə uyğun inkişaf etdirməkdə xalqın ayrılmaz, inkaredilməz və bölünməz hüquqa malik olması Konstitusiya Aktı ilə təsbitlənir.

Konstitusiya Aktının 15-ci maddəsində Azərbaycan ərazisində yalnız respublikanın Konstitusiyasının və qanunlarının qüvvədə olması göstərilir. Respublikanın ərazisi və sərhədlərinin toxunulmazlığı xüsusi vurğulanır. Yalnız Azərbaycan Respublikası parlamentinin qərarı ilə respublikanın bütün əhalisi arasında referendum keçirmək yolu ilə Azərbaycan xalqının razılığı əsasında sərhədlərdə dəqiqləşdirmə və düzəliş aparıla bilər. Respublikanın bütün təbii ehtiyatları yalnız özünə məxsus olmalıdır.

Dövlətin müstəqilliyi onun özünün həm daxili, həm də xarici problemlərini həll etməkdə, dövlətin xarici siyasətini formalaşdırıb həyata keçirməkdə, digər suveren dövlətlərlə bərabərhüquqlu əsasda münasibətləri müəyyən edib inkişaf etdirməkdə tam müstəqilliyi kimi izah olunur.

Dünyada, o cümlədən keçmiş sovetlər birliyində əsrin ikinci yarısında, xüsusən 70-ci, 80-ci illərdən başlayaraq gedən ictimai-siyasi proseslərin məntiqi nəticəsi olan müstəqillik Azərbaycan üçün böyük tarixi bir hadisə, taleyin xalqa bəxş etdiyi əvəzsiz nemət, xalqın firavan gələcəyi üçün bir fürsət idi. Heydər Əliyev hesab edirdi ki, xalq müstəqilliklə fəxr etməli, eyni zamanda bu tarixi nailiyyəti qiymətləndirməli, əlində möhkəm saxlamalıdır: “Biz müstəqilliyi silahla, dava ilə, üsyanla əldə etməmişik. Bu müstəqillik tarixi prosesdir, onu ictimai-siyasi proseslər əsasında əldə etmişik. Qoy heç kəs deməsin ki, kimsə bir qəhrəman kimi bu müstəqilliyin sərkərdəsidir, yaxud müstəqilliyi əldə edən bir siyasi xadimdir. Müstəqillik heç kəsə, heç bir təşkilata mənsub deyildir. Müstəqillik xalqa mənsubdur. Bu, tarixin, taleyin xalqa bəxş etdiyi böyük bir nemətdir. Biz bunu qiymətləndirməliyik”⁷⁵⁸.

Tarix göstərir ki, taleyin qisməti hakimiyyətə gələnlər olduğu kimi, taleyin qisməti kimi müstəqilliyi əldə etmək də mümkündür. Lakin həm hakimiyyətin, həm də dövlətin müstəqilliyinin qorunub saxlanması xüsusi bacarıq, zəka və təcrübə tələb edir. Hələ N.Makiavelli “Hökmdar” əsərində yazırdı: “Kim ki öz igidliyinə görə deyil, taleyin lütfü ilə hökmdar olubsa, belələri hakimiyyəti asanlıqla əldə etsələr də, onu çətinliklə saxlayırlar. Elə bil, hədəfə sarı gedən bütün yolu keçib getdikdən sonra onlar bir çox çətinliklərlə üzləşirlər. Mən o vətəndaşları nəzərdə tuturam ki, onlar pulun gücünə hakimiyyətə gəliblər, yaxud da bunu bir sədəqə kimi alıblar...

Belə hallarda hökmdarlar tamamilə onları hakimiyyətə gətirənlərin, yəni son dərəcə dönük və şiltaq qüvvələrin iradəsindən və uğurlarından asılı olurlar; hakimiyyəti saxlamağa isə onların gücü çatmır, həm də bunu bacarmırlar. Ona görə bacarmırlar ki, xüsusi istedad və igidlikdən məhrum olan, habelə ömrü boyu adi bir vəzifə tutan adamın idarəetməni gedib haradansa öyrənməsi mümkün iş deyil: gücü də ona görə çatmır ki, nə müttəfiqləri, nə də sadıq ürəklə arxalanmağa bir kəsləri var, bu, haradan gəldiyi məlum olmayan hökmdarlar, təbiətdə olduqca tez yaranıb, tez boy atan bütün şeylər kimi, nə kök salmağa, nə də şaxələnməyə macal tapırlar, buna görə birinci pis havadaca məhv olurlar. Yalnız əsl igidliyə malik olan adam gözlənilmədən yüksəldikdə, taleyin ona bəxş etdiyini itirməyə bilər, yəni artıq hökmdar olduqdan sonra başqalarının hələ hakimiyyətə yiyələnməzdən əvvəl qoyduğu özülü qoya bilər”⁷⁵⁹.

Heydər Əliyevin müstəqilliyi qorumağın onun əldə olunmasından daha çətin olması barədə fikirləri N.Makiavellinin taleyin qisməti nəticəsində hakimiyyətə gələnlərin çox vaxt hakimiyyətdə bərqərar ola bilməməsi barədə fikirləri ilə üst-üstə düşür.

⁷⁵⁸ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Birinci kitab, s.162

⁷⁵⁹ Никколо Макиавелли. Государь. История Флоренции. Москва-2018, с. 48-49

Heydər Əliyev Vətənin bir hissəsində nail olunan azadlıqla kifayətlənmir, hakimiyyətə gəldiyi ilk gündən bütün Azərbaycan torpaqlarında azadlığa nail olmağa çalışır, torpaqların azad edilməsini özünün əsas vəzifələrindən biri hesab edirdi:

“Dövlət müstəqilliyini möhkəmləndirmək, müstəqil dövlət quruluşu yaratmaq, dövlət atributlarını yaratmaq və inkişaf etdirmək, Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünü, tam suverenliyini təmin etmək, ölkəmizi müharibə şəraitindən çıxarmaq, respublikanın vətəndaşlarının rifahını yaxşılaşdırmaq, onların yaşaması üçün lazımi şərait yaratmaq – bu vəzifələr mənim prezident fəaliyyətimdə əsas istiqamətlər olacaqdır və mən bunların həyata keçirilməsinə çalışacağam”⁷⁶⁰.

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin nizama salınması ilə əlaqədar müzakirələrdə Heydər Əliyev ilkin şərtlərdən biri kimi dövlətin suverenliyinin təminini irəli sürürdü. Suverenlik işğal olunmuş torpaqların qaytarılmasını və Azərbaycanın həmin torpaqları üzərində tam hakimiyyətini həyata keçirməsini ehtiva edirdi:

“Şərtlərimiz ondan ibarətdir ki, işğal olunmuş Azərbaycan torpaqlarından erməni silahlı qüvvələri qeyd-şərtsiz çıxmalıdır. Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü təmin olunmalıdır. İşğal olunmuş torpaqlardan silahlı qüvvələr çıxarkən, yerindən-yurdundan didərgin düşmüş Azərbaycan vətəndaşları öz evinə-obasına qayıtmalıdır. Azərbaycanın sərhədlərinin toxunulmazlığı təmin olunmalıdır. Azərbaycanın suverenlik hüquqları tam təmin edilməlidir. Biz bu şərtlər daxilində Azərbaycanda, Dağlıq Qarabağda yaşayan ermənilərin təhlükəsizliyinin təmin olunmasına zəmanət veririk və Dağlıq Qarabağda yaşayan ermənilərə Azərbaycanın tərkibində ən yüksək status verilməsinə razıyıq”⁷⁶¹.

Müstəqilliyi bərpa etməklə Azərbaycan, onun vətəndaşları, Azərbaycan xalqı öz həyatını özü qurmağa, özü yaratmağa, özü istədiyi kimi təşkil etməyə imkan əldə etmişdi. Lakin müstəqillik qazanmaq, özünü dünyada müstəqil dövlət elan etmək bu işin başlanğıcı idi. Qarşıda uzun və çox enişli-yoxuşlu yolları dəf etmək lazım idi. Xalqa xidmət üçün seçilmiş Heydər Əliyev öz missiyasını yerinə yetirmək üçün arxalandığı xalqı arxasınca aparıb xoş günlərə qovuşdurmalı idi və o buna inanırdı: “Güman edirəm ki, Azərbaycan xalqı bu yolla məharətlə, sürətlə gedəcəkdir. Azərbaycan xalqı, bütün Azərbaycan vətəndaşları müstəqillik yolunda günü-gündən yaxşı güzəran yaradacaq, öz rifah halını yaxşılaşdıracaq, bu ağır böhran vəziyyətindən tezliklə xilas olacaqlar”⁷⁶².

ABŞ-nin məşhur Prezidenti A.Linkoln deyirdi: “Ya azad bir millət olaraq yaşayaq, ya da ölək”. Heydər Əliyev də müstəqil Azərbaycanın ərazi bütövlüyü, suverenliyi, torpaqlarımızın hər bir metrini Azərbaycanın öz əlində, idarəsində, xalqımızın ixtiyarında olması üçün qurbanlar verməyə hazır olmağı tövsiyə edirdi. Vətənin, torpağın, millətin, xalqın azadlığı qurbansız mümkün deyildir.

⁷⁶⁰ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Birinci kitab, s. 202

⁷⁶¹ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Üçüncü kitab, s. 223

⁷⁶² Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Birinci kitab, s. 185

Vətən övladlarının həyatdan məhrum olması nə qədər ağır olsa da, azadlıq üçün bu qaçılmazdır:

“Biz bu gün də böyük qurbanlar verməyə hazır olmalıyıq ki, müstəqil Azərbaycanın ərazi bütövlüyü, suverenliyi, torpaqlarımızın hər bir metri Azərbaycanın öz əlində, idarəsində, xalqımızın ixtiyarında olsun. Ona görə də biz qurban verməyə hazır olmalıyıq, döyüşlərə hazır olmalıyıq. Atalarımızın, babalarımızın, əcdadlarımızın qəhrəmanlıq nümunələri bu gün də, gələcəkdə də müstəqil Azərbaycanı qoruyub saxlamaqda, onun müstəqilliyini əbədi etməkdə bizim üçün örnək olmalıdır”⁷⁶³.

“Suverenlik” və “müstəqillik” anlayışları arasında mühüm fərq yoxdur. Suverenlik dövlətin hüquqi müstəqilliyini ifadə edir. Müstəqillik isə daha çox siyasi mənə daşıyır və asılı olmamağı, siyasətin heç bir asılılıq, kömək, təsir olmadan aparılmasını ehtiva edir. Bizim fikrimizcə, dövlət müstəqil, lakin hüquqi cəhətdən tam suveren olmaya bilər, lakin suveren dövlət üçün ilkin şərt onun müstəqil olmasıdır. Belə ki, dövlət heç bir başqa dövlətdən, hər hansı bir ittifaqdan asılı olmayıb siyasətini müstəqil, təsir, təzyiq və kömək olmadan həyata keçirirsə, onun müstəqilliyindən danışmaq olar. Müstəqillik üçün dövlətin suverenliyi ilkin şərt hesab olunmur. Lakin müstəqil dövlət torpaqlarını itirib-sə, bütün ərazisi üzərində tam hakimiyyətini həyata keçirə bilmirsə, müstəqil olmasına baxmayaraq hüquqi cəhətdən tam suveren hesab oluna bilməz. Suveren dövlət üçün ilkin şərt onun müstəqilliyi, yəni ərazisi üzərində tam hakimiyyətliliyidir. Müstəqil olmayan, yəni hər hansı dövlətdən asılı olan və ya ərazisi üzərində hakimiyyətini həyata keçirmək üçün səlahiyyətlərinin müəyyən hissəsini başqa dövlətə, ittifaqa vermiş dövlət müstəqil dövlət deyil və müstəqil olmadığına görə də tam suveren dövlət ola bilməz.

Heydər Əliyev ideyalarını reallaşdırmaq, torpaqlarımızı, vətənimizi, müstəqil Azərbaycan Respublikasının suverenliyini, ərazi bütövlüyünü bərpa etmək kimi şərəfli vəzifə İlham Əliyevə nəsis olacaqdı.

İlham Əliyev müstəqilliyi dövlətin xalqın maraqlarına cavab verən müstəqil siyasətin aparılması ilə ölçüldüyünü nəzərə çatdıraraq qeyd edirdi: “Mən dəfələrlə demişəm, bu gün də qeyd etmək istəyirəm ki, müstəqillik yalnız dövlət atributları ilə ölçülmür. Müstəqillik rəmzləri ilə ölçülmür. Müstəqillik o deməkdir ki, dövlət və ölkənin rəhbərliyi öz xalqının maraqlarına tam cavab verən müstəqil siyasət aparmaq iqtidarında olsun. Bu gün bu var və bunun təməli məhz 90-cı illərin ortalarında qoyulmuş, Azərbaycan bütün potensialını işə sala bilmişdir. Bu gün bizim artan nüfuzumuz, gücümüz imkan verir ki, Azərbaycan tam şəkildə müstəqil siyasət aparsın. Bu siyasət Azərbaycan xalqının milli maraqlarının qorunmasına, dünya azərbaycanlılarının birliyinin möhkəmlənməsinə yönəldilibdir”⁷⁶⁴.

İlham Əliyev müstəqilliyin bəhrəsini görmək, onu əbədi etmək, Azərbaycanın suverenliyini bərpa etmək üçün dövlətin iqtisadi gücə malik olmasını zəruri hesab edirdi: “Müstəqilliyi bərpa etmək Azərbaycan xalqının böyük nailiyyətidir.

⁷⁶³ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Yeddinci kitab, s. 416

⁷⁶⁴ İlham Əliyev. İnkişaf-məqsədimizdir. On altıncı kitab, s. 8-9

Müstəqillik bizim üçün ən böyük sərvət, ən böyük dəyərdir. Ancaq müstəqilliyi qoruyub saxlamaq, onu möhkəmləndirmək, əbədi, dönməz etmək daha çətin işdir. Azərbaycanın müstəqilliyi o deməkdir ki, biz müstəqil siyasət aparırıq. Biz Azərbaycan xalqının milli maraqlarını müdafiə edirik. Bu maraqları hər şeydən üstün tuturuq və istər xarici siyasət, istərsə də daxili siyasət, iqtisadi, sosial siyasət olsun, biz bütün sahələrdə siyasətimizi özümüz müəyyən edirik. Bunu etmək üçün, müstəqil ölkə kimi yaşamaq və müstəqilliyin bəhrəsini görmək üçün mütləq iqtisadi güc lazımdır. Bu iqtisadi gücü biz yaradırıq”⁷⁶⁵.

İlham Əliyev müstəqilliyi xalqın sərvəti kimi dəyərləndirir və deyirdi: “Biz öz müstəqil həyatımızı qoruyuruq və qoruyacağıq. Bizim üçün müstəqillik ən böyük sərvətdir, ən böyük nemətdir, ən böyük dəyərdir”⁷⁶⁶.

Franklin Ruzvelt 1932-ci ilin mayında Oqltorp Unversitetində seçkiabağçı nitqində deyirdi: “Ölkənin cəsarətli və qətiyyətli eksperimentləşməyə ehtiyacı var, əgər mən səhv etmirəmsə, ölkə bunu tələb edir. Sağlam məntiq hər hansı metoda müraciət etməyi və onu sınaqdan keçirməyi tələb edir. Əgər o özünü doğrultmursa, onda səmimi etiraf edib başqa metod axtarmaq lazımdır. Lakin hər şeydən əvvəl nə isə etməyə cəhd etmək lazımdır”⁷⁶⁷.

Bu fikirdə diqqəti cəlb edən əsas məqam fəaliyyətsiz qalмайıb “hər şeydən əvvəl nə isə etməyə cəhd etmək”dir. İlham Əliyev dövlət başçısı kimi fəaliyyətə başlayan andan Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizama salınması, Azərbaycanın işğal olunmuş torpaqlarının azad olunması ilə əlaqədar fəaliyyət göstərmək yolunu seçmişdi. Sadəcə o, bir yolla deyil, bir neçə istiqamətdə fəaliyyəti uzlaşdırır, onları əlaqələndirir, zamanı gəldikcə məqsədinə çatmaq üçün ayrı-ayrı metodları sınaqdan keçirirdi: “Biz çalışacağıq ki, bu məsələni sülh yolu ilə həll edək, çünki müharibə istəmirik. Amma eyni zamanda biz heç vaxt barışmayacağıq ki, torpaqlarımız işğal altında qalsın. Nəyin bahasına olursa-olsun, torpaqlarımızı azad edəcəyik”⁷⁶⁸.

İşiq yolu ideyalarının həyata keçirilməsi müəyyən zaman tələb edirdi. Və bu zaman çərçivəsində xalqın müasir günlərinin liderinə çevrilmiş İlham Əliyev məqsədyönlü iş aparmalı, iqtisadiyyatı dirçəltməklə ölkəni gücləndirməli, ordu quruculuğunu başa çatdırmalı, diplomatik uğurlara imza atmalı, dünya dövlətləri və beynəlxalq təşkilatların mövqeyini Azərbaycanın mənafeyinin dəstəklənməsinə yönəltməli, xalqda, orduda milli-vətənpərvərlik hisslərini yüksəltməli, xalqa qələbəni daddırmaqla onu qələbə təşnəsinə çevirməli, yadlar hər tərəfdən “dayan” dedikcə irəliləyən, xalqını, ordusunu zəfərə aparan sərkərdəyə çevirməli, düşmən işğal olunmuş ərazilərdən çıxarılmalı və təslim olduğunu etiraf etməli idi. İlham Əliyev bunların hamısına nail oldu. Ermənistan təslim olması ilə bağlı 2020-ci il 10 noyabr tarixli üçtərəfli Bəyənati imzaladı.

⁷⁶⁵ İlham Əliyev. İnkişaf-məqsədimizdir. İyirmi birinci kitab, s. 257

⁷⁶⁶ İlham Əliyev. İnkişaf-məqsədimizdir. Qırx birinci kitab, s. 11

⁷⁶⁷ Виктор Мальков. Великий Рузвельт. «Лис в лвиной шкуре». Москва-2018, с. 78

⁷⁶⁸ İlham Əliyev. İnkişaf-məqsədimizdir. Birinci kitab, s. 97

Bəyanata müvafiq olaraq Ağdam, Kəlbəcər və Laçın rayonları döyüş əməliyyatları aparılmadan azad edildi. Bu faktın özü Azərbaycan xalqının, onun müzəffər Ali Baş Komandanının sülhsevərliyini bir daha nümayiş etdirdi.

Lakin təəssüf ki, erməni xisləti zaman-zaman özünü bürüzə verməkdə davam edirdi. Bəyanata müvafiq olaraq Azərbaycan ərazilərindən erməni silahlı qüvvələrinin çıxarılması əvəzinə, ermənilərin yaşadıkları ərazilərə yeni silahlı qüvvələrin yerləşdirilməsi, silah-sursatın daşınması davam edir, ermənilər Azərbaycanın minalanmış ərazilərinin xəritələrini təqdim etmir, yeni əraziləri minalayır, sərhəd ərazilərdə təxribatların törədilməsini davam etdirirdilər. Baş verən hadisələr ona dəlalət edirdi ki, dəmir yumruq həmişə öz varlığını nümayiş etdirməli, Azərbaycan öz əraziləri üzrərində tam hakimiyyətini – suverenliyini təmin etmək üçün zəruri tədbirləri həyata keçirməli idi.

2023-cü il sentyabrın 19-da Qarabağ ərazisində erməni təxribatlarının qarşısının alınması, Ermənistan silahlı birləşmələrinin tərk-silah edilərək ərazilərimizdən çıxarılması, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə əmin-amanlığın təmin olunması məqsədilə bölgədə lokal xarakterli antiterror tədbirlərinə başlandı. Bir sutkadan da az davam edən əməliyyat zamanı Azərbaycan Ordusu suverenliyin bərpası üçün zəruri olanlara nail oldu.

2023-cü il sentyabrın 20-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev xalqa müraciətində deyirdi: “Mən ümid etmək istəyirəm ki, bizim atdığımız addımlar və antiterror tədbirlərinin nəticələri imkan verəcək ki, nəhayət sülh danışıqları üçün olan, Ermənistan tərəfindən qoyulan, verilən, təklif olunan, necə adlandırırırsınız adlandırın, maneə aradan qalxa bilər. Bu, Cənubi Qafqazda yeni reallıq yaradacaq, uzunmüddətli sülh yaradacaq. Biz əmin olmalıyıq ki, qarşı tərəf revanşist fikirlərlə yaşamır və onlar da əmin olmalıdırlar ki, bizim onların torpağında gözümüz yoxdur. Biz onların ərazi bütövlüyünü tanıyıırıq və bunu bəyan etmişik, bütün ölkələrin ərazi bütövlüyünü tanıyıırıq. Biz, sadəcə olaraq, tələb edirdik həm onlardan, həm onların arxasında duran və onlar üçün dar məqamda onların yanında olmayan, uzaqda, Avropada yerləşən dırnaqarası erməni cəfakeşləri bilsinlər – nə qədər uzaq dursalar bizim bölgəmizdən, o qədər də bölgə rahat nəfəs alacaq və biz bunu təklif edirik. Biz təklif edirik ki, Cənubi Qafqaz ölkələrinin gələcəyi sülhə, əmin-amanlığa, inkişafa söykənsin. Biz təklif edirik ki, bölgəmizdən uzaqda yerləşən, ancaq öz siyasi gündəliyini güdən və erməni xalqından bir alət kimi istifadə edən, onları istismar edən və dar gündə onları, necə deyərlər, satan qüvvələr, saxtakarlar, korrupsiyalaşmış siyasətçilər əl çəksinlər bizdən. Dünyanın o başında oturub bizə qarşı əsassız ittihamlar irəli sürənlər əl çəksinlər bizdən, qoysunlar Cənubi Qafqaz rahat nəfəs alsın. Bu bölgə əsrlər boyu davalar, savaşlar, qanlı toqquşmalar məkanı olmuşdur. Yetər artıq! Biz bunu tələb edirik və bir daha demək istəyirəm, Ermənistan dövlətinin dünən və bu gün sərgilədiyi mövqe ümidlər verir.

Ümidlər verir ki, o gün uzaqda deyil – Azərbaycan və Ermənistan öz aralarında olan məsələləri tənzimləyəcək, sülh müqaviləsi imzalayacaq və Cənubi Qafqaz ölkələri üçtərəfli formatda gələcək əməkdaşlıq haqqında işləməyə başlayacaqlar. Ancaq bununla bərabər, onu da bildirməliyəm ki, bizə xor baxanlar, torpağımıza göz dikənlər, uğurumuzu həzm edə bilməyənlər heç vaxt, heç vaxt unutmasınlar ki, “dəmir yumruq” yerindədir və hər zaman yerində olacaq! Heç kim bizimlə diktat və ultimatum dilində danışa bilməz! Bunu heç kim unutmasın! Onu da unutmasın ki, Qarabağ Azərbaycandır!”⁷⁶⁹.

İlham Əliyev 01 yanvar 2024-cü il tarixli Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Günü və Yeni il münasibətilə müraciətində əminliklə deyirdi: “Sentyabrın 19-da başlamış və cəmi bir gün, ondan da az davam edən antiterror əməliyyatı Azərbaycan Ordusunun tam Zəfəri ilə nəticələnmişdir. Separatçı rejim çökmüş, bizim qarşımızda diz çökmüş, ağ bayraq qaldırmış, təslim olmuş, torpaqlarımızdan əbədi olaraq çıxarılmış və tarixin zibilxanasına atılmışdır. Bununla Azərbaycanda separatizmin kökü kəsildi və separatizm-bu bəla bizim torpağımızda bir daha baş qaldıra bilməz”⁷⁷⁰.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 sentyabr 2024-cü il tarixli “Azərbaycan Respublikasında Dövlət Suverenliyi Günü’nün təsis edilməsi haqqında” Sərəncamı ilə 20 sentyabr Azərbaycan Respublikasında Dövlət Suverenliyi Günü elan edildi. Həmin Sərəncamda deyilir: “2023-cü il sentyabrın 19-da Azərbaycanın Qarabağ iqtisadi rayonunda törədilən genişmiqyaslı təxribatların qarşısının alınması və Ermənistan silahlı qüvvələrinin qalıqlarının tərkisilah edilərək torpaqlarımızdan çıxarılması, həmin ərazilərdə Azərbaycan Respublikası konstitusiyaya quruluşunun bərpa edilməsi məqsədilə antiterror əməliyyatına başlanmışdır. Cəmi 23 saat davam etmiş və sentyabrın 20-də başa çatmış əməliyyat nəticəsində rəşadətli Azərbaycan Ordusu qarşısına qoyulmuş bütün vəzifələri yüksək peşəkarlıqla yerinə yetirmişdir. Beləliklə, növbəti parlaq Qələbə nəticəsində Azərbaycan Respublikasının suverenliyi tam bərpa edilmişdir. Azərbaycan xalqının həyatında müstəsna əhəmiyyət kəsb edən şanlı Zəfər sayəsində bu gün Azərbaycan Respublikasının Dövlət Bayrağı suverenliyimizin bərqərar olduğu bütün ərazilərdə əzəmətlə dalğalanmaqdadır”⁷⁷¹.

Azərbaycan Respublikasında 2025-ci ilin “Konstitusiyaya və Suverenlik İli” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 dekabr 2024-cü il tarixli Sərəncamında deyilir: “Bu gün Azərbaycan Respublikası xalqımızın milli maraqlarını rəhbər tutaraq, yeni reallıqlar şəraitində müstəqil siyasətini daha

⁷⁶⁹ İlham Əliyev xalqa müraciət edib // <https://president.az/az/articles/view/61113>

⁷⁷⁰ İlham Əliyevin Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Günü və Yeni il münasibətilə müraciəti // <https://president.az/az/articles/view/67835>

⁷⁷¹ Azərbaycan Respublikasında Dövlət Suverenliyi Günü’nün təsis edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı // <https://president.az/az/articles/view/66855>

cəsərətlə, prinsipiallıqla davam etdirir, Konstitusiyanın tələblərinə və öz suveren hüquqlarına əsaslanaraq, qarşıda duran strateji hədəflərə doğru inamla irəliləyir”⁷⁷².

İlham Əliyev Işıq yolu həqiqətlərini reallığa çevirdi. Azərbaycan torpaqları tam azad edildi. Azərbaycan dövləti suverenliyinə qovuşdu. Bu suverenliyi qorumaq, onu əbədi etmək Azərbaycan xalqının, hər birimizin müqəddəs vəzifəsidir. Əminik ki, Azərbaycan xalqı özünün müzəffər Ali Baş Komandanının rəhbərliyi ilə Azərbaycan ərazilərində dalğalanan üçrəngli bayrağımızın həmişə yüksəklərdə olmasını, onun qürurla dalğalanmasının əbədiliyini təmin edəcək, Işıq yolu ilə uğurla addımlamaqda davam edərək yeni-yeni zəfərlərə nail olacaqdır.

⁷⁷² Azərbaycan Respublikasında 2025-ci ilin “Konstitusiya və Suverenlik İli” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı // <https://president.az/az/articles/view/67775>

